109. ÉVFOLYAM 1996 MÁRCIUS 1. SZÁM

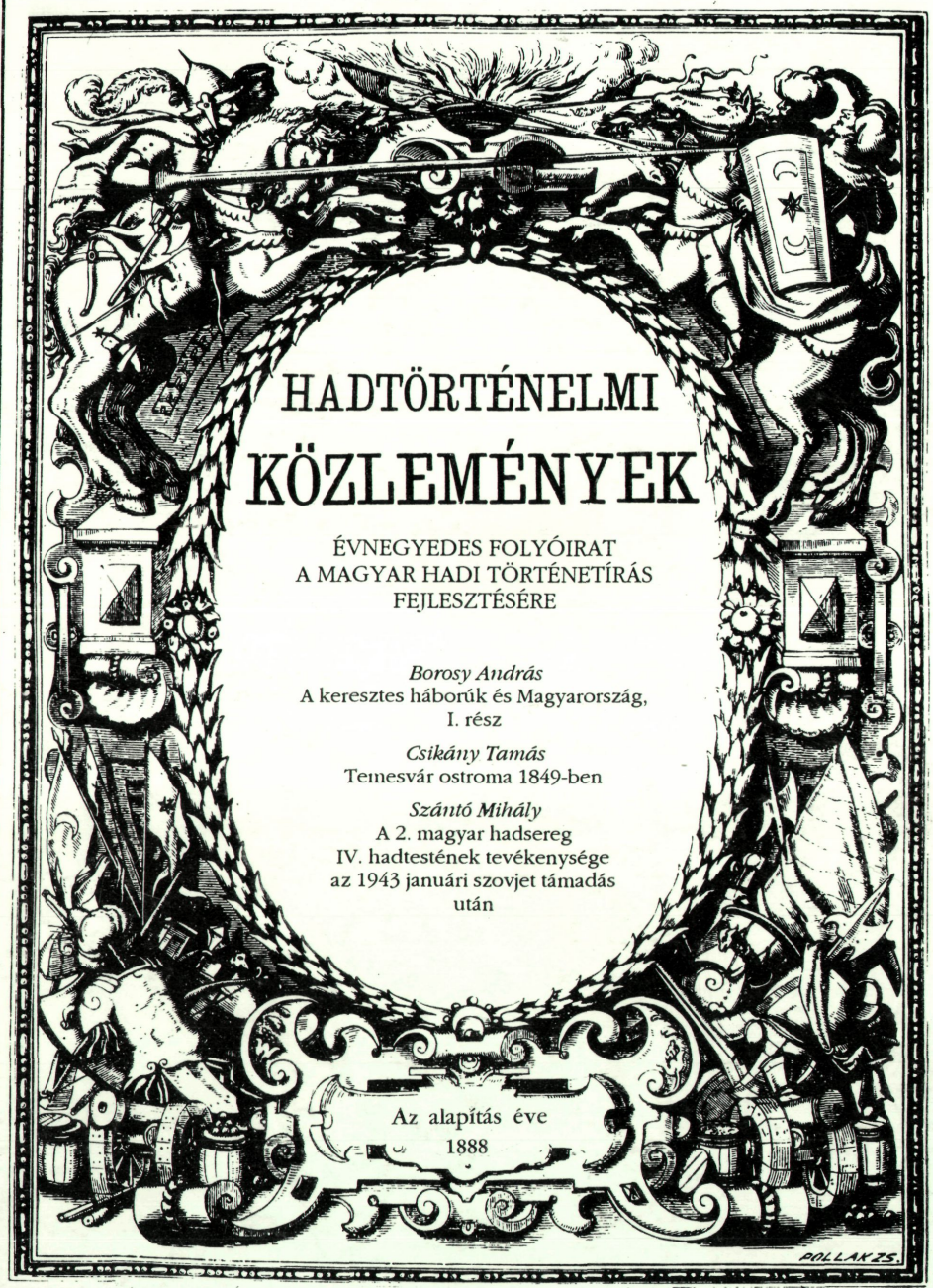

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1996. 1. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Bencze László ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Borosy András,* a történelemtudomány kandidátusa, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Csikány Tamás* őrnagy, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészettörténeti Tanszék (Budapest); *dr. Hermann Róbert* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Parádi József* alezredes, a hadtudomány kandidátusa, Rendőrtiszti Főiskola (Budapest); *G.-Payer Endre* agrármérnök, ny. főagronómus (Schienen, Németország); *dr. Pollmann Ferenc* tudományos főmunkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Ságvári György,* a hadtudomány kandidátusa, főmúzeológus, Országos Hadtörténeti Múzeum (Budapest); *Suba János* őrnagy, tudományos főmunkatárs, Hadtudományi Térképtár (Budapest); *Szántó Mihály* ezredes, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, Hadművészettörténeti Tanszék (Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *Ujházy László* tudományos munkatárs, Hadtörténeti Intézet (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS

A KERESZTES HÁBORÚK ÉS MAGYARORSZÁG

I. RÉSZ

I.

A keresztes háborúk a középkori nyugati kereszténység legnagyobb szabású katonai vállalkozásának tekinthetők. E háborúk során a különböző európai államok haderői fel akarták szabadítani a Szentföldet s benne elsősorban Krisztus sírját a moszlim uralom alól, a Földközi-tenger keleti partján keresztény államokat hoztak létre, majd ezeket igyekeztek megvédeni a nem keresztény szomszédok ellentámadásaitól. E (szűkebb értelemben vett) keresztes háborúkat az 1095. évi clermonti zsinattól 1291-ig, Akkon városa elestéig szokás számítani. Több szerző „kései keresztes hadjáratokat" is említ. Ezek a Szentföld visszaszerzésére irányuló kisebb-nagyobb akciók voltak. Vannak akik a keresztes háborúk ellenhatásaként „ellen keresztes" háborúkként emlegetik az oszmán törökök európai hódító hadjáratait.[1]

A keresztes háborúk megkezdése számára a XI. századvégi Nyugat-Európa viszonyai kiválóan alkalmasak voltak. Itt – különösen Franciaországban – nagylétszámú hivatásos hadakozó réteg élt, mely harcra, zsákmányra, hatalmának kiterjesztésére vágyott, annál is inkább, mert az érvényes örökösödési szokások szerint az atyai földbirtok örököse kizárólag az első szülött fiú volt. A többi fiú csak megfelelő harci lóra és fegyverzetre tarthatott igényt. A gazdasági és demográfiai fellendülés korszakát élő Franciaországnak csakis keresztény szomszédai voltak, az erőtől duzzadó, kalandra és zsákmányra vágyó s egy speciális lovagi vallásosságtól áthatott francia lovagság számára a keresztes háború meghirdetése rendkívül rokonszenves lehetett.[2]

A hadjáratok megindítása szempontjából kedvező körülmény volt a pápaság hatalmának és tekintélyének növekedése, terjeszkedési, sőt (VII. Gergelytől kezdve) világhatalmi ambíciói.

Inkább csak ürügynek mondható a szentföldi keresztény zarándokok helyzetének kétségtelen romlása. A Szentföld a VII. században került arab uralom alá, de az ország új urai a keresztény zarándokokkal szemben türelmeseknek bizonyultak, így

1 Nem tartoznak érdeklődésünk körébe a különböző okokból keresztes háborúknak nevezett későbbi háborúk, melyeket vezetőik valamilyen gonosz, vagy annak tartott erő ellen folytatnak. Így pl. *Eisenhower* tábornok szövetséges főparancsnok 1944–45-ös európai hadjáratát emlékirataiban keresztes háborúnak nevezi. (*Dwight D. Eisenhower*: Keresztes háború Európában. Budapest. 1982. Eredeti: London, 1948.) – Ugyanakkor *Herczeg Ferenc* a két világháború közötti korszak egyáltalán nem szélsőségesen jobboldali regényírója 1942-ben a Keleti Front c. tábori újság I. évfolyam 1. számában a Szovjetunió ellen harcoló magyar katonákat nevezte keresztesvitézeknek. *Tombor Tibor*: „Keleti Front – Tábori Újság." *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1993. 3. sz., 132. o.

2 Az ókori és középkori kereszténységnek a hadakozáshoz, a háborúhoz való viszonyáról s e viszony fokozatos átalakulásáról: l.: *Borosy András*: Egyház és honvédelem az Árpád-korban. Hadakozó egyháznagyok, szerzetes lovagrendek. HK XXXIV. (1987.) 199–203. o.

ezek zarándoklatai a keresztény (bizánci) uralom megszűnése után is folytatódtak. A XI. században a szeldzsuk törökök uralma alatt a zarándokok helyzete sokat romlott, de a zarándoklatok folytatása nem vált lehetetlenné.

Az első keresztes hadjárat elindításának közvetlen indoka I. Alexiosz (1081–1118) bizánci császár segélykérése volt, aki a szeldzsukok győzelmei következtében már (nem alaptalanul) birodalma létét féltette.

Az első keresztes hadjárat megindítása II. Orbán pápa (1088–1099) nevéhez fűződik, aki a hadjáratot az 1095. évi clermonti zsinaton hirdette ki, 1096. augusztus 15-ét tűzve ki az indulás napjául. A „népi" keresztes csapatok ennél korábban, már 1096 tavaszán elindultak. Ezek szegényekből álltak, akiket Amiensi Péter remete és néhány kisebb feudális úr vezetett: Nincstelen (Sansavoir) Walter, Volkmar, Gottschalk pap, Vilmos meluni vicomte, Emicho leiningeni gróf. Nagy részük zsidóellenes pogromok elkövetése után csak Magyarországig jutott, hol a fosztogató csapatokat Kálmán magyar király fegyveresei számolták fel. Más részük eljutott Kis-Ázsiáig, ott nagy többségük a szeldzsukok fegyvereinek esett áldozatul, anélkül, hogy bármilyen eredményt tudtak volna elérni.

1096 augusztusában indult útnak a lovagsereg, melynek, bár nagy sikereket ért el – ez a hadjárat az egyetlen sikeres keresztes hadjárat –, nem volt egységes vezetése. Nem mondható annak Adhémar, Le Puy püspöke sem, akit Orbán pápa a hadjárat irányításával bízott meg, de hadi tapasztalatok hiányában tényleges vezető nem lehetett. Az egyes csapatok vezetői közül kiemelendő Bouillon Gottfried, Alsó-Lotharingia hercege, ő főként lotharingiai és német kereszteseket vezetett. Seregében volt fivére, Boulogne-i Balduin és rokona, Le Bourg-i Balduin, akik később jeruzsálemi királyok lettek. Toulouse-i (St. Gilles-i) IV. Rajmund Dél-Franciaország kereszteseit vezette, Tarantói Boemund, Guiscard Róbert normann fejedelem fia, Dél-Itália normannjait. Seregében volt unokaöccse Tankréd is. Boemund volt az I. keresztes hadjárat legtehetségesebb hadvezére. A hadjáratban részt vevő nagyobb urak közül megemlítendő még Vermandois-i Hugo (I. Fülöp francia király öccse), Flandriai II. Róbert, Normandiai Róbert és Blois-i István.

E seregek nem egy úton haladtak a Szentföld felé. Bouillon Gottfried Magyarországon át vonult, miközben öccse, Balduin, Kálmán király követelésére (a „népi keresztesek" elrettentő szereplése miatt) a magyar király túsza volt.

A többi keresztes vezérek szárazföldön, a Balkán nyugati részén, vagy Dél-Itáliából indulva, tengeren haladtak Konstantinápoly felé, ahová 1096 decembere és 1097 májusa között érkeztek. Alexiosz császár némi ijedelemmel fogadta a vártnál nagyobb „segítő" sereget, melytől birodalma függetlenségét féltette, s igyekezett azt minél előbb továbbküldeni. A nagy harci erejű, igen lelkes sereg csaták sorozatában verte meg a szeldzsuk hadakat, miközben visszaszerezte Bizáncnak elvesztett kis-ázsiai területeit. 1097-ben Dorülaion-nál győznek, s elfoglalják Nikaia városát. 1098-ban Boulognei Balduin megalapítja az edesszai grófságot, majd Tarantói Boemund az antiochiai fejedelemséget. 1099-ben megszállják Jaffát, ostrommal elfoglalják Jeruzsálemet, ahol nagy mészárlást rendeznek. Jeruzsálem első uralkodója, Bouillon Gottfried még nem vette fel a királyi címet. Az első jeruzsálemi király Gottfried öccse, az edesszai gróf, I. Balduin lett. Őt még 22 jeruzsálemi király követte 1291-ig. Gottfried még 1099-ben, Aszkalonnál nagy csatában győzi le az egyiptomi szultánt. Néhány évtizedig a keresztes államok terjeszkedni tudnak. 1104-ben I. Balduin

elfoglalja Akkont, majd Tripoliszt, Beirutot, Szidont, Akabát. Tripoliszban a toulose-i dinasztia uralma alatt grófságot alapítanak. II. Balduin elfoglalja Tyrust, s ezzel a szíriai-palesztinai tengerpart egészen a keresztesek uralma alá kerül.

A terjeszkedő korszak hamar véget ér. 1144-ben Zengi moszuli emír elfoglalja Edesszát, s ezzel a keresztesek defenzívába szorulnak. A kedvezőtlen fordulat váltja ki a főként Clairvaux-i Szent Bernát által szervezett II. keresztes hadjáratot, melynek seregei II. Konrád (1138--1152) német és VII. Lajos (1134–1180) francia király vezetésével 1147-ben Magyarországon át vonulnak a Szentföldre. A hadjárat egyetlen mellékes sikere: egy tengeri úton induló sereg 1147-ben elfoglalja Lisszabont az araboktól, s átadja a portugál királynak. III. Konrád serege Dorülaion-nál súlyos vereséget szenved az ikoniumi szultántól, seregének maradványa egyesül a franciákkal. Újabb vereséget szenvednek Laodiceánál, majd Damaszkusz sikertelen ostroma után hazatérnek.

A vereség súlyosan érintette Szent Bernátot és az európai közvéleményt is. Az I. keresztes hadjárat hősi lendülete immár a múlté. A muzulmánok rájöttek, hogy a keresztesek nem verhetetlenek, s megtalálták az addig ellenállhatatlan lovagi nehéz lovasság elleni megfelelő taktikát is. A további keresztes hadjáratok már legfeljebb részsikereket érnek el, vagy még ennyit sem.

1174-ben a kurd származású, igen tehetséges Szaláh-ad-Din (Szaladin) (1171–1193) egyesíti Egyiptomot, Szíria és Mezopotámia egy részét, s 1187-ben Hattinnál, a Genezáret tó mellett, döntő vereséget mér a keresztes államok egyesített seregére, elfoglalja Akkont, Jaffát, Szidont, Aszkalont, sőt magát Jeruzsálemet.

1189-ben Európa három leghatalmasabb fejedelme, I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár (1152–1190), II. Fülöp Ágost francia király (1180–1223) és I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király (1189–1199) vezetésével indult a III. keresztes hadjárat. Az ebben részt vevő seregek nagy erőt képviseltek, a három sereg együtvéve talán a 40 000 főt is elérte. Nem véletlen, hogy egyes moszlim krónikások nagyon tartottak e seregektől, különösen Frigyesétől.

A hadjárat azonban csak részsikereket hozott.

A Magyarországon átvonuló Frigyes császár csapatai jelentős csatákat nyertek Kis-Ázsiában, elfoglalták Ikoniumot, de Kilikiában a Saleh folyón való átkelés közben a 70 éves császár vízbe fulladt. Serege részben felbomlott, egy része az Akkont ostromló szövetségesekhez csatlakozott.

A francia király és hatalmasabb, vele nem éppen baráti viszonyban lévő hűbérese, az angol király (miután az angol király gyors lerohanással elfoglalja Bizánctól Ciprus szigetét) még közösen foglalják el Akkont, mely a következő 100 évben a „Jeruzsálemi" királyság székhelye lesz. Ezután a francia király hazatért, s ez határt szabott az angol király ott tartózkodásának is, ki joggal féltette Fülöptől Nyugat-Franciaországban fekvő tartományait. Richárd három nagy csatát nyert a szeldzsukok ellen, bebizonyítva, hogy ezek taktikájának is megvan a megfelelő ellenszere, de Jeruzsálem megostromlására seregét – valószínűleg joggal – nem tartotta elég erősnek. 1192-ben fegyverszünetet kötött Szaladinnal, aki némi engedményeket tett a keresztény zarándokoknak, majd hosszú és viszontagságos utazás után [miközben V. Lipót osztrák herceg (1176–1194) majd VI. Henrik német-római császár (1190–1197) fogságában volt] hazatért Angliába.

A IV. keresztes hadjárat (1202–1204) a keresztes háborúk egyértelmű elfajulását jelenti. Az Egyiptom ellen induló keresztes sereget Velence legfőbb kereskedelmi versenytársa, Bizánc ellen használja fel. Dandolo doge a tengeri átszállítás áraként elfoglaltatja a keresztesekkel a magyar király birtokában lévő Zárát, majd egyezséget köt Montferrati Bonifác őrgróffal Konstantinápoly elfoglalására. 1204. április 12-én a keresztesek beveszik, feldúlják és kifosztják a gazdag várost. Velence a maga uralma alá veti a város csaknem felét, Albániát, Krétát, s más szigeteket. A keresztesek megalapítják a latin császárságot (1204–1261) ennek első császára Flandriai Balduin (1204–1205). A latin császárságtól névleges függésben megalakul a thesszalonikéi királyság (Montferrati Bonifác), az akhaiai fejedelemség, az athéni-thébai hercegség. 1261 után helyreáll ugyan a bizánci császárság, de a réginek már csak árnyéka, Pusztulása elkerülhetetlen.

A latin császárság – míg fennáll – semmilyen segítséget nem jelent a keresztes államoknak, inkább elvonja onnét a harcosok egy részét. Ennél nagyobb, a mai napig érezhető kár, hogy megerősíti a nyugati és keleti egyház szakadását, s ezt gyűlölködéssé fokozza.

A többi keresztes hadjárat katonai szempontból már jelentéktelen.

Az V. keresztes hadjárat (1217–1221) első szakaszában a jelentős sereggel felvonuló II. András magyar király (1205–1235), úgy látszik, arra törekedett, hogy keresztes fogadalmát teljesítse, hadseregét pedig, amennyire lehet, megkímélje. Eredményt így nem érhetett el. A hadjárat második szakasza, melyben a magyar király már nem vett részt, Damietta városa és Egyiptom meghódításáért folyt. Teljes sikertelenségéhez nem kis mértékben járult hozzá Pelagius bíboros hozzánemértő főparancsnoki vezetése.

A VI. keresztes hadjárat (1227–1229) során a pápai kiközösítés alatt álló II. Frigyes német-római császár (1212–1250) ügyes diplomáciával használja ki az egyiptomi szultán és a damaszkuszi emír viszályát, s Al Kamil egyiptomi szultán (1218–1238) átengedi neki Jeruzsálemet, Betlehemet és Názáretet, meg egy partmenti sávot. Jeruzsálem 1244-ig maradt keresztény kézen. A keresztes államok további hanyatlását meggyorsította I. Bajbarsz al Záhir egyiptomi szultán (1260–1277), aki egyesítette Egyiptomot Szíriával. A további moszlim térnyerést nem tudta megakadályozni a tiszteletreméltó idealista IX. (Szent) Lajos francia király (1226–1270) két sikertelen keresztes hadjárata, (1248–1254 és 1270) sem. Az első hadjáratban a király csak hatalmas váltságdíj fejében szabadult ki a fogságból, a második sosán pedig járványos betegség végzett vele.

Az összezsugorodó keresztes államok többsége a Palesztináig előnyomuló mongolokkal szemben az egyiptomiakat támogatta, akik 1260-ban visszaverik a mongolok támadását, majd fokozatosan felszámolják a keresztes államokat. Utoljára Akkon városa esett el 1291-ben.

Ezzel a szűkebb értelemben vett keresztes háborúk kora véget ért.

A XIV. században még folytak kisebb katonai akciók a Szentföld visszaszerzésének reményében, de ezek nem jelentettek veszélyt a feltörő Oszmán Birodalom számára. 1344-ben Szmirna, 1355-ben Alexandria és 1390-hen Tunisz ellen vezetett és más kisebb hadjáratok csekély eredménnyel járnak, 1396-ban pedig az oszmánok Nikápolynál döntő vereséget mérnek a Zsigmond magyar király (1387–1437) vezette keresztény seregre. A XV. században már egyértelmű a török fölény, a

Szentföld visszaszerzéséről hosszú ideig szó sem lehet. Jeruzsálem csak 1917-ben kerül keresztény (brit) kézre, de a brit uralom is csak 1948-ig tart.[3]

A keresztes háborúkkal foglalkozó óriási irodalom természetesen értékeli is e háborúkat. Az értékelések közül néhány érdekesebbet megemlítünk.

René Grousset a keresztes háborúk egyik legismertebb történetírója rendkívül pozitív értékelést ad e hadjáratokról. Ő, más francia historikusokkal együtt *(Rey, Madelin)* francia expanziónak tekinti őket, a későbbi közel-keleti francia gyarmatosítás előzményének, mely gyarmatosítás *Grousset* művének megjelenésének idején szilárdnak, nagyjövőjűnek látszott. Merész s ma már elfogadhatatlannak tűnő nézete szerint a Szentföldön franko-szíriai nemzet jött létre, s teljes volt az egyetértés a keresztesek és a bennszülöttek között.[4]

Egészen más *Steven Runciman* cambridgei bizantinológus professzor véleménye. Ő igen fontos, de határozottan negatív eseménysorozatnak tartja a keresztes háborúkat. Fontosságukat mutatja, hogy kezdetük idején a civilizáció központja Bizáncban és az arab kalifátus országaiban volt, mielőtt befejeződtek volna, a központ átkerült Nyugat-Európába, s ez a változás az újkori történelem alapja.[5] A keresztes háborúk összességükben nagy kudarcnak nevezhetők. Az I. keresztes hadjárat csodálatos sikere frank államokat teremtett a Szentföldön, s 100 év múlva, mikor veszni látszottak, a III. keresztes hadjárat bátor erőfeszítése még 100 év haladékot adott nekik. Ez csekély és múlandó eredmény volt annyi erőfeszítéshez képest, s nem volt hatással az európai fejlődésre sem, mert a moszlim tudomány és kultúra nem a Közel-Keleten, hanem Spanyolországon át jutott Európába. A keresztes háborúkat a pápák kezdeményezték, az ő hatalmukat erősítette. Hatalmuk azonban túlságosan világi célok megvalósítására irányult – innét a keresztes háborúk kifejezett eltorzulásai, a IV. keresztes hadjárat, a délfranciaországi albigensek és a Staufok elleni háborúk. Ha nem lettek volna keresztes háborúk – véli *Runciman* –, az arabok nem omlottak volna össze a törökök csapásai alatt. Szerinte a kalifák és Bizánc közötti jó

3 A keresztes háborúk hatalmas irodalmát – 1965-ig. l.: *Hans Eberhard Mayer:* Bibliographie zur Geschichte der Kreuzzüge. 2. kiadás, Hannover, 1965. – A keresztes háborúkról szóló összefoglaló művek közül kiemelendők: *René Grousset:* Histoire des croisades et du Royaume Franc de Jérusalem I–II. k., Paris, 1934–36. – *Steven Runciman:* A History of the Crusades. I–III. k., Cambridge, 1951–55. – A History of the Crusades. *(Ed. Kenneth, M. Setton)* I–V. k., Philadelphia, 1955–1985. – *Adolf Waas:* Geschichte der Kreuzzüge. I–II. k., Freiburg/Br. 1956. – *Karl Eberhard Mayer:* Geschichte der Kreuzzüge. Stuttgart, 1965. – Egyéb összefoglaló művek (a teljesség igénye nélkül): *Hans Prutz:* Kulturgeschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1883. – *Otto Henne am Rhyn:* Kulturgeschichte der Kreuzzüge. Leipzig, é. n. (1895) – *Heller:* Geschichte der Kreuzzüge nach dem heiligen Lande. Frankenthal, 1784. – *Friedrich Wilken:* Geschichte der Kreuzzüge. I–VII. k., Leipzig, 1807–1832. – *Joseph François Michaud:* Histoire des Croisades. I–VI. k., Bruxelles, 1841. – *Johan Sporschil:* Geschichte der Kreuzzüge. Leipzig, 1843. – A keresztes hadak története. (Michaud, s több más hiteles írók után készített német kivonatból magyarázta *Gyurits Antal)* Pest, 1853. – *Charles Farine:* Histoire des croisades. Paris, é. n. (1853). – *Bernhard Kugler:* Geschichte der Kreuzzüge. Berlin, 1830. (in: Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen, ed. *Wilhelm Oncken)* – *T. A. Archer–Charles Lethbridge Kingford:* The Crusades. London–New York, 1894. – *Reinhold Röhricht:* Geschichte des Königreichs Jerusalem. Insbruck, 1898. – *Albert von Ruville:* Die Kreuzzüge. Bonn–Leipzig, 1920. – *Áldásy Antal:* A keresztes hadjáratok története. Budapest, 1924. – *M. A. Zaborov:* A keresztes háborúk. Budapest, 1958. (Különösen elfogult mű.) – *Henry Treece:* The Crusades. London, 1962. – *Zoé Oldenbourg:* Les croisades. Paris, 1965. – *Walter Zöllner:* A keresztes háborúk története. Budapest, 1980. – *Erdődy János:* Keresztes lobogók alatt. Budapest, 1986. – *Robert Payne:* Die Kreuzzüge. Zürich–Köln, 1986. – *Terry Jones–Alan Ereira:* Crusades. London, 1994. – A keresztes államok szerkezetéről: *C. R. Conder:* The Latin Kingdom of Jerusalem. London, 1897. – *Jean Richard:* Le royaume latin de Jerusalem. Paris, 1953. – *Joshua Prawer:* The World of the Crusaders. London–Jerusalem, 1972. – *Uő:* Crusader Institutions. Oxford, 1980. – A keresztes háborúk hadviseléséről máig a legjobb: *R. C. Smail:* Crusading Warfare (1097–1193). Cambridge, 1956.

4 *R. Grousset:* i. m. passim.

5 *S. Runciman:* i. m. I. k., előszó.

viszonyt a keresztesek tették tönkre, s az iszlám türelmetlenségét megelőzte a keresztesek türelmetlensége. A moszlim kultúrát eszerint a keresztes háborúk tették tönkre, melyek Bizánc tönkrejutásához is nagymértékben hozzájárultak. Szerinte a kelet–nyugati kapcsolatokban a keresztes háborúk tragikus és destruktív epizódot jelentenek. „A történész csodálja bátorságukat, de ezt elnyomja a szomorúság, amit az emberi természet korlátozottsága miatt érez." Runciman vallási meggyőződéséből fakadó – meglehetősen elfogult – mondattal fejezi be fejtegetéseit: „A Szent Háború nem más, mint egy Isten nevében tanúsított türelmetlenség, ami bűn a Szentlélek ellen."[6]

Adolf Waas sokkal fontosabbnak tartja a vallási tényezőt, mint a nagy modern szintézisek: *Gruisset, Runciman,* vagy a *Setton* szerkesztette amerikai tanulmánygyűjtemény. Szerinte a keresztes háborúk fő hordozója a nyugati lovagság speciális vallásossága volt, egy, a katolikus egyház dogmarendszerén belül maradó, a lovagi társadalom eszmevilágát hordozó kereszténység; a laikus vallásosság egy különleges formája. A keresztes háborúkat a lovagság teremtette meg, s ez a lovagság legnagyobb és legszebb teljesítménye, akkor is, ha nem járt tartós sikerrel. A keresztes háborúkat Waas a kereszténység s a fiatal európai lovagság gondolkodásának vegyületéből származó *tragédiának* tekinti, mely előbb büszke virágzást, majd sok bajt és zavart hozott, mégis tiszteletreméltó, mint a Nyugat egy kísérlete, hogy a vallást a történelemben érvényre juttassa.[7]

H. Daniel-Rops francia katolikus egyháztörténész elismeri, hogy a keresztes háborúk megítélése a keresztény történészek szemében is változó. Ő úgy véli, hogy a keresztes hadjáratok minden más eseménynél jobban tudatosították a kereszténység egységét. A kudarcba fúlt keresztes hadjáratok így a középkori egyház nagy sikereként foghatók fel. A legjobbak helytállása keresztény tanúságtétel volt, s a keresztes háború a keresztények szemében dicsőséges emlék maradt.[8]

Azért idéztük a kiváló francia egyháztörténész véleményét (aki nem szakértője a keresztes háborúk történetének), mert ez a legpozitívabb vélemény, amit a keresztes háborúkról mondani lehet.

Kétségtelen, hogy a keresztes háborúk egyértelmű kudarccal végződtek. Még akkor is, ha – mint egyes történészek teszik – a Kelet és Nyugat közötti küzdelmek és vetélkedés egyik szakaszának tekintjük, mely küzdelem a mai napig sem ért véget és jelenleg is folyik. Ez esetben is külön szakasznak tekinthető ezen belül a keresztes háborúk kora, és kétségtelen, hogy kitűzött célját, a Szentföldnek tartósan keresztény kézre juttatását nem érte el.

Nem tartjuk magunkat illetékeseknek arra, hogy a kudarc okait, annyi kiváló történész fejtegetései után, újra megállapítani próbáljuk. Annyit azonban ki merünk mondani, hogy a kudarc legfőbb oka mindenképpen a kitűzött célnak az erőviszonyokkal össze nem egyeztethető, azaz irreális volta. A keresztes báborúkat elindító s abban részt vevő európai, keresztény erők nem voltak elegendőek a Földközi-tenger keleti partvidékének tartós birtokba vételére, s így a vallásos lelkesedésnél az erőviszonyok realitása erősebbnek bizonyult. Nem tartjuk azonban a

6 *Uő.:* i. m. III. k., 469–480. o.

7 *A. Waas:* i. m. II. k., XII. fejezet.

8 *H. Daniel-Rops:* L'église de la cathédrale et de la croisade. Paris, 1959. 598–602. o.

keresztes háborúkat tragédiának és történetietlennek véljük a különböző moralizáló kijelentéseket.

II.

A keresztes háborúk idején Magyarország a keresztény Európa szerves része. Több keresztes sereg vonult át az ország területén, s II. András személyében magyar király is vezetett keresztes hadjáratot. A keresztes háborúkról szóló hazai történeti irodalom azonban igen szerény. A II. András hadjáratával foglalkozó tanulmányok régen íródtak, s meglehetősen elavultak; ha a keresztes háborúk Magyarországgal kapcsolatos eseményeiben óhajtunk tájékozódni, néhány (régi és újabb) összefoglaló munkához kell fordulnunk, mint *Balics Lajos* katolikus egyháztörténeti műve, *Pauler Gyula* pótolhatatlan Árpád-kori szintézise, vagy a Magyarország Története I. kötetének *Györffy György* és *Kristó Gyula* által írott idevágó részei.[9]

Nem kiválósága miatt említjük meg az újpesti származású *Samuel Büchler* 1907-ben Bernben megjelent disszertációját, mely 50 oldalán foglalkozik Magyarország és a keresztes háborúk kapcsolatával, hanem azért, mert az egyetlen ilyen témájú régebbi munka, s meglehetősen ismeretlen.[10]

9 *Balics Lajos:* A római katholikus egyház története Magyarországon. II. k., I. rész. Budapest, 1888. – *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I–II. k., 2. kiadás, Budapest, 1899. – MT I. k.

10 *Samuel Büchler:* Ungarn in den Kreuzzügen. Bern, 1907. – A disszertációt elfogadó *Ph. Woker* professzor a jelek szerint nem sokat értett a magyar történelemhez; magyarul valószínűleg nem tudott, de még a magyar történelemmel foglalkozó német nyelvű műveket sem igen ismerhette. Maga a disszertáns mémileg járatos ugyan a magyar történelemben, de pontatlansága és elfogultsága nagymértékben csökkenti munkájának értékét. Ilyen megállapításokat találhatunk a disszertációban: A keresztesek azért indultak el a hadjáratokba mert a pápák bűnbocsánat s az örök üdvösség ígéretével *félrevezették* őket. Kálmán király nem rokonszenvezett a keresztes háborúkkal, mert *szabadgondolkodó(!)* volt. Atyja papnak szánta, s az egri püspöki szék várt volna rá, de a papi pályától irtózva ezt nem fogadta el. 17 éves uralma latt *nem is alapított sem templomot, sem kolostort.* Kálmán korában *Büchler* szerint hatalmas mennyiségben éltek kunok Magyarországon, akik felkeléseket robbantottak ki. Látható volt, hogy a vallástalan Kálmán a keresztes zarándokoknak nehézségeket fog okozni. Amiensi Péter csapatai 4000 főből álltak. Leiningeni Emicho keresztesei többek között *Trieszt-ben* csináltak zsidópogromot. Moson várának ostroma idején a keresztesek a *Dunán* hidat vernek, hogy a várat könnyebben bevehessék. A vár már majnem elveszett, mikor a magyarok darabokra törték a *keresztesek által elfoglalt létrákat,* ledobálták azokat az ostromlókra, s olyan zörgést csináltak fegyvereikkel, hogy a keresztesek megijedtek és elfutottak. *Büchler* itt idézett forrása: „Manuscript in der Urkundensammlung des Széchenyi Museums in Budapest."

Az első keresztes hadjárat vezérei, kikkel Kálmán tárgyalt, minden (hivatalos) aktusnál a keresztre esküdtek, „ami ellen Kálmán nemrég minden erejével ellenkezett."

II. István kis csoport Jeruzsálemből visszatért zarándokot letelepített le a Duna és a Száva között, de aztán –, nyilván mert nem fértek meg a *nem keresztény* magyar elemekkel – kiűzte őket országából. Az ország ténylegesen Vak Béla idején tért keresztény hitre. II. Endre vallástalan volt, de úgy viselkedett, mintha vallásos lenne. A pápa s az érsek rávette a politikai téren nem tehetséges királyt, hogy pénteken csak száraz kenyeret egyék. Endre tényleg jámbor keresztény lett, s nem egészen érdemtelenül nyerte el a *Szent Endre* nevet. II. Endre és szövetségesei serege Palesztinában 20 000 lovas és 200 000 gyalogos volt. Endre jelen volt a Tábor hegy ostrománál, s részt is vett benne. Megfegyelmezte a kereszteseket, s ezért azok megpróbálták megmérgezni.

A magyarok nemzeti gondolkodásúak és *soviniszták* voltak, s így a keresztes háborúk nem igen érdekelték őket. Attól féltek, hogy más népekkel érintkezve elvesztik eredeti magyar jellegüket, ami nem volt egészen alaptalan félelem. Ezért minden magyar király Kálmántól II. Endréig többé-kevésbé ellensége a keresztes hadjáratoknak. Még a buzgó László királyt sem tudták volna megnyerni, ha nem fővezérnek hívják meg. Kálmán, aki Lászlónál sokkal tapasztaltabb és okosabb volt, nem törődött a pápa bulláival, vagy atyja fogadalmával. A Bizáncban nevelkedett, politikailag iskolázott III. Béla barátságosan átengedte a kereszteseket, de a dolog vallási oldalával keveset törődött. Az egyetlen aki megadta magát a pápának, a gyenge jellemű Endre volt. Nagy kísérete nemcsak Magyarországról jött, hanem az alávetett tartományokból is, ezért a magyaroknak a keresztes háborúkban való részvételéről (mint a németekéről, franciáléről) tulajdonképpen nem is beszélhetünk. A magyarok erkölcsileg távol álltak a keresztes hadjáratoktól, de (mint más országok is) kénytelenek voltak keresztes adót fizetni a *pénzkizsarolásban nagyon ügyes pápáknak.* Ezt az adót *szörnyű eszközökkel* hajtották be, s ezzel nagy elkeseredést okoztak.

A keresztes hadjáratok fellendítették az országban a kereskedelmet és az ipart, amihez a magyarok semmit sem értettek. Esztergom és Fehérvár főleg a zarándokok jóvoltából lettek *hatalmas* kereskedővárosokká. A kereskedők szívesen

Magyarország és a keresztes háborúk viszonyának összefoglaló értékelésére külföldi szerző, *James Ross Sweeney* tett eltőször kísérletet. Szerinte a XI. század végének első keresztes mozgalmai az európai expanzió kezdetét jelentik, egyben a politikai rend stabilizációja során elért eredményt dokumentálják és a gazdasági prosperitás mércéjéül szolgálnak; mint ahogyan már *Georges Duby* megállapította: a harcos arisztokrácia részvétele a keresztes hadjáratokban a társadalmi stabilitás és a politikai érettség mutatója. Az első keresztes hadjárat vezetői közös politikai és kulturális hagyományokkal rendelkeztek, melyek központja a Loire és a Rajna között helyezkedett el. A perifériikus országok vezetői csak későn és másodlagosan váltak a keresztes hadjáratok résztvevőivé.

Az e hadjáratok iránti lelkesedés elterjedésében közrejátszott a pápaság növekvő befolyása és a latin kereszténység fokozódó kulturális homogenitása. A magyar királyság fokozódó részvétele 1169 és 1218 között a mozgalom nemzetközi jellegének fontos megnyilvánulása, s az ország politikai érettségének egyik mutatója. Magyarország részvétele a keresztes háborúkban három korszakra osztható.

Az első – passzívnak nevezhető – periódus az I. és II. keresztes hadjárattal esik egybe. A másodikat (1169–1195) az jellemzi, hogy Magyarországon a keresztény harcos eszményképének a keresztes vitézt kezdték tartani, szorosabb dinasztikus kapcsolatok kezdtek kialakulni Bizánccal és a közel-keleti keresztény államokkal, s első alkalommal vállalta egy magyar csapattest a keresztes háborúban való részvételt. A harmadik, a tetőpontot jelentő periódust az jellemzi, hogy a magyar főpapok meghirdették a keresztes hadjáratot, kereszteseket toboroztak, s vezető nagyurak és a király személyesen vettek részt a hadjáratban. E periódus 1195–96-ban kezdődött, mikor III. Béla felvette a keresztet, s II. András 1217-ben indított keresztes hadjáratával fejeződött be. A keresztes háborúk és Magyarország kapcsolatait Sweeney áttekinthetően és igen érdekesen vázolja kiváló, úttörő jelentőségű tanulmányában.[11]

A következőkben kísérletet teszünk Magyarország és a keresztes háborúk kapcsolatainak Sweeney-énél némileg részletesebb vizsgálatára.

---

jöttek ide vásárolni, mert féltek a bulgáriai és *törökországi* szatócsoktól. A mainzi, wormsi és prágai zsidóüldözések miatt sok zsidó és *izmaelita* vándorolt be Magyarországra. A túlzott élelmiszervásárlás éhinséget okozott, mert a kényelmes magyarok csak annyit termeltek, amennyit maguknak kellett.

A keresztes háborúk hatására megszűnt a régi pogány jellegű bíráskodás; a Kálmán idején Pozsonyban, Nyitrán és Nagyváradon gyakorolt tűzpróba egészen megszűnt, s a tanúskodásra alapított modern bíráskodás vette át a helyét. A barbár és minden humanitást kigúnyoló tűzpróbát a magyar királyok és törvényszékek csak ritkán alkalmazták, de most egyszer és mindenkorra megszűnt.

Az ország utolsó barbár lakói az Oltnál és Moldvában lakó kunok voltak, míg 1227-ben erőszakkal meg nem keresztelték őket. Nem azért, hogy jó keresztények legyenek, hiszen a *magyarok sem voltak hívő keresztények,* hanem azért, mert barbárságukat csak így lehetett megszüntetni.

Hogy a veszélyes kunokat ezzel ne nagyon ingereljék, a megtérítés módszerét az egyébként civilizált zsidókon és izmaelitákon próbálták ki. Mivel ezek nem akartak asszimilálódni, Kálmán a nép kérésére szigorúbban lépett fel ellenük. Egyes törvénycikkekből hamarosan zsidótörvény lett. Viszont Emicho gróffal szemben a *liberális Kálmán* megvédte a zsidókat.

II. Endre maga tehetett az országban elterjedt visszaélésekről. A főispánok és püspökök kegyetlenül fosztogatták a népet. Így a váci püspök az adót nem fizetőket kizárta az egyházból és *bérgyilkosokkal megölette.*

Kommentár – úgy vélem – nem szükséges.

11 *James Ross Sweeney:* Magyarország és a keresztes hadjáratok a 12–13. században. *Századok,* 118. (1984) 114–124. o.

III.

A XI. század vége felé a kereszténység Magyarországon még fiatal volt. A térítés 953-ban indult meg, mikor a magyar törzsszövetség második méltósága, a gyula által vezetett követség Bizáncból görög püspököt hozott Magyarországra, kinek székhelye feltehetőleg Dél-Magyarországon volt. Működése nem sokáig tartott. Mikor 971-ben Bizánc meghódította és bekebelezte Bulgáriát, majd Tzimiszkesz János bizánci és I. (Nagy) Ottó német-római császár szövetségre lépett, Géza fejedelemnek lépnie kellett. Mivel 14 éve rossz viszonyban volt a görögökkel, viszont 17 éve békében élt a németekkel, csak az utóbbiak felé nyithatott; tudta, bogy a béke ára a megkeresztelkedés, s valószínűleg már mint megkeresztelt uralkodó küldte el 12 követét Quedlinburgba Ottó császárhoz. A császár Sankt Galleni Brunót jelölte ki a magyarok püspökévé, aki a konstanzi püspökön kívül a mainzi érsektől függött. Ő volt az első sikeres nyugati térítő Magyarországon. A kialakuló pannoniai kereszténységre Piligrim passaui püspök és Frigyes salzburgi érsek egymással vetélkedve igyekezett kiterjeszteni egyházi hatalmát, s ilyen törekvései Willigis mainzi érseknek is voltak. E politikai-hatalmi törekvésekkel azonban Géza fejedelem sikeresen szállt szembe. A 972-ben elkezdett térítés nem maradt abba. Valószínű, hogy Domonkos érsek már Géza korában a „magyarok püspökeként" szerepel és a cseh szent Adalbert és tanítványai által szervezett egyház a korábbi alapokra épült. E tanítványok közül kiemelkedő a szintén cseh Radla, szerzetesi nevén Sebestyén és különösen a valószínűleg német Asztrik (Asrik, Aserik), egyházi nevén Anasztáz. Szent István király, koronázása után, írásban jelentette a pápának a magyar érsekség felállítását, melynek székhelyéül Esztergomot jelölte ki. Az alapító levelet Asztrik vitte Ravennába, ahol II. Szilveszter pápa aláírta. Ezzel István király „apostoli hatalmat" kapott a magyar egyház megszervezésére és a térítésre. Szent István uralkodása alatt megszervezte a kereszténységet Magyarországon. Tíz püspökséget és számos (nagy többségében bencés) kolostort alapított és ránk maradt törvényeinek tanúsága szerint meggyőződésből fakadó eréllyel terjesztette a keresztény vallást.

A kereszténység megváltoztatta a régi szokásokat, társadalmi viszonyokat, s mindez az országba bevándorolt idegenek hatalmának megnövekedésével járt. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a Szent István halála után következő gyenge királyok és belháborúk korában a régi hit és társadalmi berendezkedés hívei erőszakkal próbálták meg a régi viszonyokat visszaállítani. Nagyméretű pogányfelkelés tört ki a békési Vata vezetésével 1046-ban, Péter király bukása idején. A felkelt pogányok I. Andrást segítették a trónra, melynek elfoglalása után az erős (orosz) katonai kísérettel rendelkező király – általunk ismeretlen módon – elfojtotta a pogánymozgalmat. I. Béla uralkodása idején 1061-ben tört még ki pogánylázadás, de ennek leverése a krónika szerint nem okozott nehézséget, inkább rendőri akciónak tűnik.

A XI. század második fele a kereszténység megszilárdulásának kora Magyarországon. Az I. András, I. Béla, Salamon királyok, valamint Géza és László hercegek belharcai során a pogányság, mint bármelyik fél szövetségese már nem szerepel. I. Géza, majd különösen Szent László uralkodása idején a keresztény egyház látványosan megerősödik. László király uralkodása alatt szentté avatják István királyt, Imre herceget és Gellért csanádi püspököt. A király új püspökségek alapításával

egészíti ki az István király által alapított tíz püspökséget, uralkodása idején káptalanok, új kolostorok jönnek létre, s a templomi hálózat már lehetővé teszi a lakosság túlnyomó többsége számára a rendszeres vallásgyakorlást. Az egyház belső viszonyait és működését javították a zsinatok, és László király bőkezű adományai teremtették meg az egyházi nagybirtokokat Magyarországon.[12]

A régi vallás befolyása a XI. század vége felé már nem volt jelentős. Ennek bizonyítéka, hogy Szent László rendkívül szigorú törvényei (melyek halállal büntették a tyúknál nagyobb értéket eltulajdonító tolvajt), rendkívül enyhén, bírságként egy ökör szolgáltatásával marasztalták el a pogány módra áldozó személyt.[13]

A Szent László idején megszilárdult magyar királyságot, nem sokkal a nagy király halála után, utóda, az eredetileg püspöknek szánt, művelt, de határozott és erélyes Kálmán király uralma alatt érte az országon átvonuló keresztes hadak első hulláma.[14]

Az első keresztes hadjárat ütőképes lovagseregét megelőzve a különböző helyeken összegyülekezett „népi" keresztes seregek korábban indultak meg a Szentföld irányába és érkeztek Magyarország határaira. 1096 májusa és júliusa között több ilyen csapat igyekezett átvonulni hazánk területén. Mint látni fogjuk ez nem mindegyiknek sikerült.

Májusban érkezett egy Nincstelen (Sansavoir, Üreszsebű) Valter nevű francia lovag vezette, néhány francia lovagból és francia parasztokból álló csoport, június elején pedig Amiensi Péter remete nagy létszámú francia–német serege. Szintén

12 A kereszténység elterjedésére és az egyházszervezésre: *Kosáry Domokos:* Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. k., Budapest, 1951. – Az újabb irodalomból: *Gy. Székely:* Gemeinsame Züge der ungarischen und polnischen Kirchengeschichte des XI. Jahrhunderts. AUSB Sectio Historica 4., 1962. 55. s köv. o. – *Györffy György:* A magyar egyházszervezés kérdéseiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. MTA II. Oszt. Közl. 18., 1969. 199–225. o.: Arch. Hist. Pont. 7., 1969. 79–113. o. – *Mezey László:* Pannonia quae et Ungria. *Vigilia,* 35. 1970. 795–800. o. – *Mályusz Elemér:* Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Budapest, 1971. 13. o. – *Györffy György:* István király és műve. Budapest, 1977. 177–190. o. – *Györffy György:* in: MT. – *Szántó Konrád:* A katolikus egyház története. I. k., Budapest, 1983. 307–321., 393. o. – *Török József:* A magyarországi egyházmegyék története. In: *Dercsényi Balázs–Hegyi Gábor:–Marosi Ernő–Török József:* Katolikus templomok Magyarországon. Budapest 1991. LVIII–LXII. o.

13 Szent László törvénye a pogány módra áldozóról. (Szabolcsi zsinat 1092 ún. I. törvénykönyv. 22.) Závodszky 73. „Quicunque ritu gentilium iuxta puteos sacrificaverint vel ad arbores et fontes et lapides oblationes obtulerint, reatum sum bove luanit."

14 A keresztes háborúk bizonyos szempontból fegyveres zarándoklatoknak is tekinthetők. A Szentföld felé vivő egyik zarándokút Pannónián keresztül vezetett és Szent István nyittatta meg a keresztény világ számára. Ezt tükrözi az 1031–1043 között keletkezett itineratium, mely a Magyarország nyugati határáig járható ismert út folytatását Győr, Fehérvár, Tolnavár, Baranyavár, Valkóvár, Belgrád állomásokon jelölte meg. Eszerint az utazás magyar földön 19 napig, a nyugati országhatártól Jeruzsálemig összesen 89 napig tartott. A XI. században a hazánk területén áthaladó zarándoklatok nem voltak ritkák, Szent István a vallásos szándékkal vezetett zarándoklatok iránt jóindulatú volt, megajándékozta és segítette a zarándokokat, így 1026 őszén Vilmos angoulême-i grófot, ki három apát és más urak társaságában Bajorország felől érkezett. A politikai céllal zarándoklatot színlelőkre ez nem vonatkozott. Így 1027-ben Werinharius strassburgi püspököt, II. Konrád császár zarándoklatot színlelő Bizáncba utazó követét nem engedte át, ami ekkor már szokatlan dolognak számított.

I. András idején több zarándoklatról tudunk. 1053-ban Theodericus Angers-i apát az országban lévő állítólagos zavargások miatt (?) nem tudott Pannónián átjutni s ezért más utat választott, de Lietbertus Cambrai-i püspök 1054-ben közel 3000 zarándokkal vonult át hazánkon a Szentföld felé. András király maga elé vezette őket, s meggyőződve jámborságukról biztonságban kísértette át őket Pannónián. 1058-ban magyar földön vonult Jeruzsálem felé az első angliai zarándokcsoport Aldredus worcesteri érsek vezetésével. 1065-ben nagy német zarándoklat átvonulásáról tudunk, melyet Sigisfridus mainzi érsek, Wilelmus utrechti, Ottó regensburgi és Gunther babenbergi püspökök vezettek; az előkelőkön kívül kb. 12 000 szegény vett részt a zarándoklaton. E zarándoksereg visszatérte közben a babenbergi püspök Székesfehérvárott 1065 júl. 23-án meghalt: A korai szentföldi zarándoklatok (XI–XIII. század), során nincs adatunk arra, hogy a külföldi zarándokokhoz magyarok is csatlakoztak volna. (*Holl Béla:* A középkori magyar Jeruzsálem-járás és Pécsváradi Gábor utazásának néhány tanulsága. In: Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar közérkorról. [Szerk. Fügedi Erik] Budapest, 1986. 269. o.)

még június első felében érkezett Csehország felől a francia Folkmar csapata, június közepén Gottschalk német pap keresztesei, július közepén pedig Emich leiningeni gróf és Vilmos meluni vicomte az eddigieknél erősebb francia–német serege.

E keresztes csoportok tetteiről bőséges irodalom és számos egykori, vagy nem sokkal később keletkezett forrás számol be.[15]

Valter Sansavoir de Poissy – mint neve is mutatja vagyontalan – francia lovag seregében, mely a krónikák túlzó adatai szerint 15 000 főnyi volt, francia parasztokon és Valter rokonain kívül még négy lovagról tudunk a sereg elindulásakor. E sereg Észak-Franciaországban gyűlt össze. Amiensi Péter toborozta őket, de míg Péter a Rajna vidékén folytatta sereggyűjtő prédikációit, Valter a sereg egy részével előre indult. Május közepe táján érkezett a magyar határra. Kálmán király, mint keresztény zarándokoknak, szabad átvonulást és (fizetség ellenében) piacot biztosított nekik, s az 1018-ban megnyílt zarándokúton (Moson–Győr–Székesfehérvár–Tolna–Baranyavár–Valkóvár–Zimony) három hét alatt érkeztek Zimonyba. Az úton erőszakos cselekmény nem történt. A sereg átkelt a Száván a bizánci kézen lévő Belgrádba, de az utóvédből 16 ember lemaradt Zimonyban vásárolni, és valamilyen módon összetűzött a város magyar lakóival, akik pénzüktől, ruháiktól és fegyvereiktől megfosztva áttették őket a határon, elvett fegyvereiket pedig, mint diadaljelvényeket, a vár fokára akasztották. Ez június első napjaiban történt. A kifosztott csapat Valtert bosszúra ösztönözte, de ő azzal, hogy ennél fontosabb feladata is van, elutasította ezt és tovább vonult Nis felé.

Valter serege még el sem hagyta az ország területét, mikor megérkezett Amiensi (Achery) Péter főserege, mely a krónika adatai szerint 40 000 főnyi volt.[16] Péter csekély műveltségű, előnytelen külsejű férfiú, de nyilvánvalóan kiváló szónok és karizmatikus egyéniség volt. A hadvezetéshez nem értett.[17] Hazánkon átvonuló serege francia, lotharingiai, rajnavidéki, sváb és bajor parasztokból állt, akik Mosonhoz érkezve átvonulási engedélyt kértek és kaptak Kálmán királytól. Kálmán feltételül szabta, hogy a keresztes had erőszakoskodás és kártétel nélkül vonuljon át

15 A 3. és 9. jegyzetben felsorolt műveken kívül: Heinrich von Sybel: Geschichte des ersten Kreuzzugs. 1881/2. Leipzig, 1881. – *Theodor Wolff:* Die Bauernkreuzzüge des Jahres 1096. Ein Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzugs. Tübingen, é. n. (1891) 130. o. – *Heyck (Ed.):* Die Kreuzzüge und das heilige Land. Bielefeld–Leipzig, 1900. 22–23. o. – *Reinhold Röhricht:* Geschichte des ersten Kreuzzuges. Innsbruck, 1901. 35–48. o. – *Yves Le Febure:* Pierre l'Ermite et la croisade. Amiens, 1946. 127., 149., 157. o. – *Walter Porges:* The Clergy, the Poor and the Non-Combattants on the First Crusade. *Speculum* XXI. (1946) 1–2. o. – *Steven Runciman:* The First Crudades. Journey across the Balkan Peninsula. *Byzantion* XIX., (1949) 207–221. o. – *Peter Knoch:* Studien zu Albert von Aachen. Der erste Kreuzzug in der deutschen Chronistik. Stuttgart, 1966. – *Pierre Barret–Jean Noel Gurgand:* Si je t'oublie Jérusalem. La prodigeuse aventure de la I. croisade, 1095–1099. Paris, 1982. 102–103., 120–121. o. – *Rudolf Pörtner:* A Szent Sir hadművelet. A keresztes hadjáratok a legendákban és a valóságban (1095–1187). Budapest, 1985. (Ford. *Mészáros Klára)* (Eredeti: Düsseldorf–Wien, 1971.) 33., 151–158. o. – *Makk Ferenc:* Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 64. o. – *Jean Flori:* Mort et martyre des guerriers vers 1100. L'exemple de la première croisade. Cahiers de civilisation médiévale. X. e–XII. e. siècles. XXXIV. Année No. 2. 1991. 121–139. o. Adatokat sorol fel annak bizonyítására, hogy a keresztesek a hadjárat során elesett társaikat mártíroknak tekintették. 79 ilyen helyet említ 8 krónikában. Guibert de Nogent krónikájában 1096. májusi dátummal a mártírok között „magyarok által megölt keresztesek" szerepelnek. – *Balics L.* i. m. 18–22. o. – *Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában (1038–1301) In: MNT II. (szerk.: *Szilágyi Sándor)* Budapest, 1896. 195–196. o., és különösen *Pauler Gy.:* i. m. I. k. 191–196. o. és 376–377. jegyzet (458–460. o.), az újabb összefoglaló művek közül: *Györffy György* in MT I./2. Budapest, 1984. 944– 946. o. – Rövid összefoglalás: in: *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. I. k. Budapest, 1939, 346–347. o. *(Hóman Bálint)* – *Kristó Gyula:* Az Árpád kor háborúi. Budapest, 1986. 70. o. *Makk Ferenc:* i. m. 65–66. o.

16 A középkori sereglétszámokról: *Borosy András:* Hadsereglétszámok a X–XIV. században. HK 105 (1992) 4. sz., 3–32. o.

17 A 3. és 15. jegyzetben felsoroltakon kívül: *Heinrich Hagenmeyer:* Peter der Eremit. Ein kritischer Beitrag zur Geschichte des ersten Kreuzzuges. Lepzig, 1879.

az országon, s amit vásárol, azért készpénzzel fizessen. Péter beleegyezett a feltételekbe, az élelmiszerkínálatban nem volt hiány, s az árak ellen sem volt Péternek kifogása. Nem is volt seregével semmi baj, míg Zimony alá nem érkeztek. Ott azonban – úgy tűnik félreértésből – véres események következtek. A keresztesek között elterjedt a híre, hogy a szerémi várispán, a krónikák szerint Guz (talán Géza) szövetségre lépett Nikita dux-szal a „bolgárok vezérével", azaz a bizánci kézen lévő belgrádi vár parancsnokával. Szövetségük célja a keresztes sereg megsemmisítése és kifosztása lett volna. Az állítólagos terv szerint egyikük a sereg elejét, másikuk a hátvédjét támadta volna meg, s a győzelem után megosztoztak volna a zsákmányolt lovakon, aranyon, ezüstön és ruhákon. Hogy rémhír volt-e mindez, vagy valóságos haditerv – nem tudjuk. A krónika szerint Péter nem hitte el, mivel a keresztény magyarokról és „bolgárokról" nem tudott ilyen gaztettet elképzelni. Megváltozott a véleménye, mikor meglátta Valter levetkőztetett és a határon áttett 16 emberének a zimonyi vár falára kiakasztott fegyvereit és ruháit. Úgy vélte, megölték őket a magyarok. Elhatározta hát, hogy bosszút áll értük és megostromolta Zimonyt. Az eseményeket legrészletesebben előadó (de nem szemtanú) Aacheni Albert (Albertus Aquensis) szerint[18] kürtök harsogása mellett felemelt zászlókkal rohanták meg a várost. Először nyílzáport zúdítottak a védőkre, akik visszavonultak a falakról. Ezután a Stampis városából származó Burel Godefridus, aki 200 gyalogos parancsnoka volt, létrán behatolt a falak mögé, őt a kiváló lovas (eques), a Breis váráből származó, sisakkal és páncélinggel büszkélkedő Reinoldus követte. A városban lévő 7000 magyar a keleti kapun kitört, és egy magas szikla tetejét elfoglalva próbált védekezni. Nagy részüknek a kitörés a szűk kapun át nem sikerült, s a kapu előtt kard által vesztek el, másokat az őket üldöző keresztesek levágtak, megint mások a szikla tetejéről letaszítva a Dunába vesztek. Sokan azonban hajón elmenekültek. A krónikás szerint a csatában kb. 4000 magyar és 100 keresztes esett el.[19] A győztes keresztesek 5 napig maradtak Zimony városában. Szívesen maradtak, mert nagy volt a bőség gabonában, rengeteg juh, marha, disznó és igen sok ló volt a zsákmányuk. A magyarok pusztulásáról Nikita belgrádi várparancsnok hamar értesült, mert láthatta a magyaroknak a Dunában úszó tetemeit. Félelmében Nisbe vonult vissza, mert annak erősebb falai voltak. Belgrád lakói a keresztesek elől az erdőkbe és hegyekbe menekültek. Nikita a bizánci császár segítségét várta, mert meg akarta bosszulni barátja és szövetségese, Guz ispán s magyarjai halálát – írja a krónikás.

Zimonyban tartózkodásának hatodik napján Péter igen kellemetlen hírt hallott. A közeli Frankavilla (Nagyolasz, Mangielosz) egy „latin" lakójának sürgős híradása szerint Kálmán király egész országának hadseregét összegyűjtve közeledik, mert felháborította a zimonyiak lemészárlása, s ha bevárják, egyetlen keresztes sem remélheti, hogy megmenekülhet. Ezért jobb lesz, ha minél előbb átkelnek a Morava folyón. Péter felfogta a helyzet komolyságát, és elrendelte, hogy a nyájakkal és lovakkal együtt át kell kelni a Moraván. De csak 150 hajót talált, s mindenki feltétlenül át akart kelni, mert féltek a nagy erőkkel közeledő királytól; hát összekötözött gerendákon, kormány nélküli tutajokon igyekeztek átkelni. Sokan odavesztek, an-

18 *Albertus (Albericus) Aquensis canonicus:* Historia Hierosolymitana seu Chronicon Hierosolymitanum de bello sacro A. 1095–1121. Libri XII. *Gombos* 35–45. Kritikájára: *Peter Knoch.* i. m.

19 Ha a krónikás adatainak hihetünk Zimony 7000 lakosából 4000-et öltek meg. A számok – ha helytállóak – semmi esetre sem a magyar harcosok, hanem az egész lakosság számát jelentik.

nál is inkább mert a bizánci császár besenyő határőrei nyilaztak rájuk. A besenyők közül hetet elfogtak és Péter parancsára levágtak. Sok viszontagság után Péter serege eljutott Konstantinápolyig, hol I. Alekszios császár minél gyorsabban átszállította őket Kisázsiába, azzal a figyelmeztetéssel, hogy míg a keresztes seregek fő ereje meg nem érkezik, kerüljék el az összecsapást a szeldzsukokkal. A keresztesek nem fogadták meg a császár tanácsát, és megsemmisítő vereséget szenvedtek. A keresztes seregből csak kevesen menekültek meg, közöttük Péter is.

Amiensi Péter keresztesei után még három „népi" keresztes sereg igyekezett hazánkon át a Szentföldre. Egyik sem jutott túl Magyarországon. Még Péter átvonulása alatt új csapatok gyülekeztek Francia- és Németországban, és indultak Magyarország irányába. A krónikások szerint a francia Folkmár (Fulcerius) presbiter 12 000 főnyi sereggel érkezett Magyarországra Szászországon és Csehországon keresztül vonulva, miután a zsidók üldözésében próbálták ki erejüket. Az elfogott zsidókat megkeresztelkedésre kényszerítették, s aki erre nem volt hajlandó meggyilkolták.[20] Folkmár serege Morvaország felől lépett magyar területre, ahol mindjárt rabolni, erőszakoskodni kezdett. Kálmán király csapatai Nyitránál körülfogták, s részben levágták, részben elfogták őket. Csak kevesen tudtak közülük elmenekülni, s ezek is csodának tulajdonították megmenekülésüket. Az égen feltűnő kereszt mentette meg őket – így mondták – a pusztulástól. Ez június elején történt.

Folkmár seregénél nagyobb, a krónikások szerint 15 000 főnyi volt Gottschalk pap főként Rajna vidékiekből, svábokból és bajorokból álló serege, mely az előbbinél sokkal több bajt okozott, s nehezebb volt vele elbánni. A sereget minden nehézség nélkül bebocsájtották a mosoni kapun az ország területére, s ott a király parancsára megfelelő áron tudtak élelmiszert vásárolni. Úgy látszik azonban, izgatta őket az áruk sokasága, a rendkívül bő kínálat, lerészegedtek és rabolni, erőszakoskodni kezdtek, elrabolták a bort, árpát, majd a legelőkről a juhokat és marhákat, sőt egy ifjút elevenen nyársba húztak. Nem csodálható, Kálmán király felháborodott, hogy vendégszeretetével így visszaéltek és – mivel a keresztesek, úgy látszik, elég jól voltak felfegyverkezve – országos sereget indított ellenük. Gottschalk serege a Fehérvár melletti Szent Márton kápolnánál találkozott a király seregével. A keresztesek, látva, hogy életükről van szó, keményen ellenálltak. Kálmán hadvezére, a felesleges veszteségeket elkerülendő állítólag csellel lefegyverezte őket, majd a fegyvertelen kereszteseket megtámadva az egész sereget megsemmisítette. Gottschalk csak néhányadmagával tudott elmenekülni, s hazájukban a magyar király álnokságáról panaszkodtak.

Ezután egy, az eddigieknél erősebb és veszedelmesebb „népi" keresztes sereg próbált az országba behatolni. E francia–német sereg, melynek vezére Emicho leiningeni gróf volt, különösen kitűnt a püspöki városokban lakó zsidók elleni „hadjáratával". Ha a püspökök befogadták a zsidókat a püspökvárakba, megostro-

20 A „népi" keresztesek zsidóellenes pogromjainak az a ferde nézet volt az alapja, hogy a megkeresztelkedni nem akaró zsidók ugyanolyan ellenségek, mint a moszlimok, E pogromok később, a második keresztes hadjárat idején is kiújultak, s a pogromokat irányító Radulf ciszterci keresztest csak Clairvaux-i Szent Bernát volt képes a maga nagy tekintélyével kolostorába visszaküldeni, mire a pogromok megszűntek. A harmadik keresztes hadjárat idején I. (Barbarossa) Frigyes császár már meg tudta akadályozni a zsidóellenes pogromokat. A korabeli közvélemény e pogromok miatt nem volt különösképpen felháborodva. Az egyik krónikás nem is az erőszakos „térítést" kifogásolja, hanem azt, hogy a megkeresztelkedett zsidók később visszatértek eredeti vallásukra. (*Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Chronicon universale ab orbe condito usque a. 1125, *Gombos* 870–872.)

molta azokat, ha falura menekültek, utánuk mentek és kirabolták, lemészárolták őket.

Az első népi keresztesek is részt vettek e „haditettekben", de nagyobbrészt Emicho csapata felelős Köln, Trier, Speyer, Mainz, Worms, Metz zsidó lakossága nagy részének legyilkolásáért.

Rossz tapasztalatai alapján Kálmán Emicho seregét már be sem engedte országába, elutasította az erre engedélyt kérő követeket, mire Emicho, kinek seregében a korábbi keresztes sereghez viszonyítva elég sok lovag is volt, köztük a mindent széthasító kardcsapásai miatt „ács"-nak nevezett Vilmos meluni vicomte, Clareboldus de Vinduil és Hermann gróf, úgy döntött, hogy erőszakkal hatol be Magyarország területére. A Duna és a Lajta közötti mocsáron csak egyetlen út vezetett keresztül. Ezt Kálmán elzárta előlük, s zárva találták Moson várának kapuját is. A keresztes sereg nagyobb létszámú volt, mint az előbbiek (természetesen nem volt 200 000 főnyi, mint a krónikás írja), de ebből kevés volt a lovas. A sereg a folyók és a mocsár között fekvő, már Magyarországhoz tartozó területet elpusztította, a váraljai települést pedig felgyújtotta. Egy – a krónikás szerint – 700 főnyi, talán felderítés céljából a mocsáron átkelő magyar csapatot 300 keresztes lovas szétvert. E csapatból, melyet állítólag egy ősz férfi, a király rokona vezetett, csak kevesen menekültek meg. A győzelem felbátorította a kereszteseket, s elhatározták, hogy hidakat építve megostromolják a várat, majd annak bevétele után erőszakkal hatolnak be az országba. A vár ostroma sikeresen haladt, az egyik krónika szerint a falat már két helyen áttörték, s az ostromlók már azon vitatkoztak, ki legyen a győzelem után az ország királya, a várban lévők pedig a több hetes ostrom után már kezdtek kétségbeesni. Ekkor váratlanul félelem fogta el az ostromlókat, felhagytak az ostrommal, s felszerelésüket hátrahagyva megfutottak. A vár védői Kálmán király vezetésével ellentámadásba lendültek, s a keresztesek nagy többségét levágták. Ez augusztus vége felé történt. A lovagok nagy része megmenekült – Emicho gróf szégyenszemre hazafutott, megelégelve a keresztes háborút, más lovagok Karintián át Itáliába menekültek és másokkal együtt a Balkán félszigetre átkelve csatlakoztak az első keresztes hadjárat seregéhez.

Kálmán győzelmét szívesen hallotta IV. Henrik (1056–1106) német–római császár, aki nem lelkesedett a vele szemben álló pápaság vezette keresztes háborúkért és nem helyeselte a neki adózó Rajna-menti zsidók elpusztítását sem. Kálmán öcscséhez, Álmos herceghez írott levelében üdvözölte Kálmán győzelmét, s kérte, hogy Kálmán folytassa hadjáratát Bajorországban, Welf herceg ellen. Erre azonban Kálmán nem volt hajlandó.[21]

Leiningeni Emicho seregének váratlan megfutamodására hitelesnek mondható magyarázat nincs.[22] A források csak annyit mondanak, hogy *megrémültek,* de a megrémülés okát nem említik. Természetesnek kell tartanunk, hogy ennél többet a modern feldolgozások sem mondanak. A korábbi irodalomból két szerző: a német *Heller* és a francia *Joseph-François Michaud* megkísérel magyarázatot adni a keresztesek megfutamodására. Heller 1784-ben megjelent művében Sanudo krónikáját követve úgy véli, az ostromló keresztesek elővigyázatosság nélkül léptek a létrákra

21 *Györffy Gy.*: i. m. (1984) 946. o.

22 A magyarok cselét a hazai irodalom általában nem említi, *Marczali Henrik* pedig (i. m. i. h.) mesének tartja.

és azok eltörtek alattuk. Balszerencsére ez egyszerre minden oldalon megtörtént; ettől megrémültek és elmenekültek. Heller elképzelését továbbfejlesztve Michaud úgy véli, hogy néhány létra eltört az ostromlók alatt, zuhanásuk közben magukkal ragadták egy, vagy több torony sérült oromzatát és romjait, mely tornyokat a faltörő kosok már megrongáltak. A sebesültek kiáltozása a rombadőlő falak recsegése pánikot okozott. Nem lehetetlen, hogy így volt, de ezt csak egyetlen és nem is egykori krónika alapján írják.[23]

A mosoni csatával kapcsolatban más kérdések is felmerülnek. A források szerint Moson védelmét és a csatát maga Kálmán király irányította, s közben olyan kétségbeesett helyzetbe került a legrészletesebb (de egyáltalán nem a legmegbízhatóbb) krónikás, Albert aacheni kanonok szerint, hogy a kíséretével együtt lóra szállva arra készült, hogy Oroszországba menekül, ha a „franciák" (galli) a várat elfoglalva az országba behatolnak.[24] Aacheni Albert e nézetét elfogadja *Makk Ferenc*. Szerinte Moson hat hétig tartó ostromának volt olyan válságos pillanata is, mikor Kálmán és kísérete már arra gondolt, hogy Oroszországba menekül és Szvjatopolk kijevi nagyfejedelemtől két segítséget a keresztesek ellen.[25] Nem lehetetlen, hogy így volt, de néhány szempont kétségessé teszi Aacheni Albert állítását. Következő mondatában azt írja, hogy a régi, elpusztult hidakat kijavították, s azokon át tudtak volna kelni a mocsarakon és folyókon Oroszország földjére, ha a szükség úgy kívánta volna.[26] Tudjuk, hogy Oroszország akkor is messze volt Mosontól, s nem egészen érthető, miért akart volna Kálmán olyan távolba menekülni. Albert kanonok nem szemtanú, s a jelek szerint a földrajzot sem igen ismerte, mert idézett mondatából úgy tűnik: ő azt hitte, ha Kálmán és kísérete át tud kelni a Moson körüli mocsarakon, mindjárt orosz földre ér.

Kérdés az is, hogy Kálmán Moson várába zárkózott-e, (esetleg oda szorították) ahol csak védekezni tudott az ostromlók ellen? Nem volt az országnak más hadserege, csak Moson védői? Nyilvánvalóan volt, és aligha kellett reménytelennek tartania a keresztesek legyőzését, akik között volt ugyan néhány száz korszerűen felfegyverzett lovag, de nagy többségük képzetlen, gyalogos paraszt volt. A keresztesek 300 főnyi lovagcsapatra legyőzhetett 700, feltehetően csak kisebb részben nehéz fegyverzetű magyar lovast, de az országos seregnek, ha Kálmán korában a nehéz lovasok száma még nem is lehetett sok (úgy félezer körül) aligha lett volna félnivalója a keresztesektől. Más kérdés, hogy Kálmán képes lett volna-e mozgósítani az ország erőit, de mikor megtagadta az átvonulást Emicho seregétől, azok erőszakos fellépésére is számítania kellett, s a velük való szembeszállásnak nem a legjobb módja, ha bezárkózik Moson várába. Tudjuk, hogy Kálmán nem volt olyan tehetséges hadvezér, mint nagy elődje, Szent László, de ilyen rossz döntést talán nem kell róla feltételeznünk. Nincs rá adat, így csak elméletről van szó: a sikeres ostromot folytató keresztes sereg vajon nem azért esett váratlanul pánikba, mert

23 *Heller:* i. m. 182–183. o. *J. F. Michaud:* i. m. I. k., 91. o. Sanudo krónikájáról 1. 41. jegyzet.

24 *Gombos* 40–41. o.

25 *Makk F.:* i. m. i. h.

26 *Gombos* 41. o. – „Pontos enim longa vetustate dirutos reparaverant, per quos transire possent paludes et fluvios in terram Russiae, si necessitate cogerentur."

megjelent a váron kívül valamilyen magyar felmentő sereg, Kálmán, vagy valamelyik hadvezére vezetésével?[27]

Kálmán királynak a „népi" keresztesek ellen tanúsított erélyes magatartását a magyar történészek nem kifogásolták, ami természetes, mert a király legfőbb kötelessége országa lakóinak és területi épségének megvédése, még akkor is, ha egy idegen hadsereg a király által is helyesnek tartott cél érdekében vonul át az országon. Általában hasonló a véleményük a külföldi szerzőknek is, hiszen nem lehet egy királytól elvárni, hogy eltűrje országa lakóinak pusztítását, s elítélik a fosztogató és gyilkoló „zarándokokat".[28]

Érdekesebb megvizsgálni, a korabeli krónikások véleményét:

Vilmos tyrusi érsek, Amalrik jeruzsálemi király kancellárja 1169–1185-ben írott műve szerint Nincstelen Valter 16 embere kenyeret vásárolni maradt vissza Zimonyban (Malavilla), s a magyarok ok nélkül támadták meg, s fosztották ki őket. A krónikás bizonyos fokig sajnálja Gottschalk szétvert seregét, mondván, hogy a magyarok válogatás nélkül mészárolták le a csel következtében fegyvertelenné vált kereszteseket. Leiningeni Emicho seregéről viszont azt írja, hogy bűneik miatt szenvedtek vereséget s helyesli Kálmán e sereg elleni fellépését.[29] *Ekkehardus apát* megemlíti, hogy Gottschalk seregét Kálmán inkább csellel, mint erővel verte szét, de erőszakos cselekedeteiket nem mentegeti. Emicho serege paráznasága miatt szenvedett méltó vereséget. Gottschalkot Isten hamis papjának nevezi, Emichót kegyetlen tetteiről hírhedettnek. Mosoni vereségét méltányosnak tartja, mert keresztényeket kezdtek üldözni, de megemlíti, hogy vannak, akik a dolgokat nem ismerve felháborodtak a magyar király magatartásán.[30] Ekkehardus apát másik művében szintén elítéli Folkmár és Gottschalk pusztító seregeit, Emichóét pedig különösen.[31] A *szász annales-író* szintén hamis papnak nevezi Gottschalkot, s az előzőekhez hasonlóan elítéli Emichót.[32] *Benoldus* szerzetes rövid krónikájában oktalannak (imprudens) nevezi a fosztogató keresztesek magatartását.[33]

A *magdeburgi annalesek* szerzője, az említett szerzőkhöz hasonlóan, főként paráznasága miatt ítéli el Emicho seregét.[34] Hasonló véleményt nyilvánít a *disiboldenbergi annalista*.[35] Az *Annales Augustenses* szerint a keresztesek, eltérve kitűzött céljuktól, Magyarországon s a mellette fekvő tartományokban oktalanul fosztogatni kezdtek, s ezért a magyarok felszámolták seregeiket.[36]

A kortárs *Guibertus* apát leírása szerint a keresztesek rendkívüli gazdagsága miatt választották a Magyarországon át vezető utat, de a vendégszeretettel visszaélve

27 *S. Runciman* úgy véli, a keresztesek azért rémültek meg, mert hírt kaptak arról, hogy Kálmán király teljes hadseregével közeledik (i. m. I. k., 141. o.). Amiensi Péter, ki nagyobb nehézség nélkül be tudta venni Zimony várát, nem merte bevárni Kálmán közeledő hadseregét.

28 Kivétel talán *C. R. Conder,* ki The Latin Kingdom of Jerusalem. 1099–1291. London 1897. c. művében a 19. o.-on a törökökkel rokon „magyar mongolokról" (Hungarian Mongols) ír, kik nemrég lettek keresztények, s arról, hogy 20 000 németet áruló módon levágtak Magyarországon.

29 *Guilelmus Tyrius (Tyrensis) archiepiscopus cancellarius regis Amalarici:* Belli sacri historia. *Gombos* 1106–1124.

30 *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Chronicon universale ab orbe condito usque ad a 1123. *Gombos* 870–872.

31 *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Hierosolymita seu Libellus de oppressione, liberatione ac restauratione sanctae Hierosolymitanae ecclesiae. b. 1095–1114. *Gombos* 873.

32 *Annalista Saxo:* Chronicon quo res gestae ab initio regui Francorum 741–1139 enarrantur. *Gombos* 223–224.

33 *Bernoldus monachus S. Blasii* chronicon ab a. 1–1100. *Gombos* 413–414.

34 Annales Magdeburgenses. *Gombos* 150.

35 Annales Disiboldenbergenses. *Gombos* 124.

36 Annales Augustenses. *Gombos* 107.

rabolni kezdtek, sőt a lakosságot gyávának tartva, felgyújtották a pajtákat, nőket raboltak és erőszakoltak meg, a férfiak szakállát cibálták. A krónikás megemlíti a mosoni sikertelen ostromot is, de kizárólag Amiensi Péter nevét említi. A bajokért kifejezetten a kereszteseket teszi felelőssé.[37] Az angol *Ordericus Vitalis* krónikája csak Valter csapatát ismeri, megemlítve, hogy Kálmán „Hunorum rex" kedvezett nekik, és minden szükségessel ellátta őket.[38]

A kortárs, de nem szemtanú *Albert aacheni kanonok* Kálmánt „rex christianissimus"-nak nevezi, aki szívesen fogadta a kereszteseket, békés átvonulást és szabad piacot biztosítva nekik. Valter 16 emberének kifosztásáért a zimonyi magyarokat teszi felelőssé, akik pénzük és ruházatuk megszerzése céljából rabolták ki őket. A lemeztelenített 16 keresztes előadta Valternak mi történt velük, aki azonban közömbösen fogadta a hírt, mert nem akart megtorlás céljából visszafordulni. Kálmán király Amiensi Péter seregének is átvonulást és szabad vásárlást biztosított. Zimony már említett ostromát Albert kanonok helyeselni látszik, és győzelmüket lelkesen részletezi, tényként említve a magyar ispán s a bizánci vezető említett keresztes-ellenes szövetségét, ugyanakkor megérti Kálmán király haragját és megtorlási szándékát Zimony elpusztítása miatt. Kálmán király a krónikás szerint szívesen fogadta Gottschalk seregét is, békés átvonulást és szabad piacot engedélyezve nekik. De a sereg bajor és sváb harcosai, s a többiek is, ostoba módon inni, s – megszegve a békét – rabolni, sőt gyilkolni kezdtek. Természetesnek tartja, hogy a király ennek hírére mozgósítja seregét, hogy megsemmisítse a kereszteseket. Ezek – életük védelmében – keményen ellenálltak. A magyarok látva, hogy csak nagy veszteségek árán győzhetnék le őket, cselhez folyamodtak és rábeszélték a kereszteseket, hogy tegyék le fegyverüket, ez esetben a király megbocsájt nekik. Ez meg is történt, sőt pénzüket is átadták. A fegyvereket s a pénzt a királyi raktárakba szállították, majd a fegyvertelen kereszteseket lemészárolták. A krónikás itt azokra hivatkozik, kik e mészárlásból megmenekültek. Az elesetteket mártíroknak nevezi. Leiningeni Emicho is Magyarországon át akart haladni, mely a krónikás szerint nem szokta megtagadni az átvonulást, a zarándokoktól. Albert kanonok szerint Kálmán király az előző keresztes sereg lemészárlása miatti *bosszútól félve* zárta be előttük a kaput, s követeik kérésére sem nyitotta ki. Részletesen megemlékezik a keresztesek győzelméről a várból kijövő magyarok ellen, s Vilmos vicomte győzelméről, aki levágta volna a magyar sereg ősz vezérének, a király rokonának fejét. Emicho seregének kudarcát azzal magyarázza, hogy paráználkodtak s a zsidókat inkább kapzsiságból, mint a keresztény hit terjesztésének vágyából öldösték, mert Isten nem akarja, hogy bárkit erőszakkal térítsenek a katolikus hitre („cum iustus iudex sit Dominus, et neminem invitum aut coacturus ad iugum fidei catholicae iubeat venire").[39]

37 *Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti:* Historia Hierosolymitana quae dicitur Gesta Dei per Francos. *Gombos* 1096–1097.

38 *Ordericus Vitalis Angligena, coenobii s. Ebrulfi Uticensis monachus:* Historiae ecclesiasticae libri XIII. A Christo nato – 1142. *Gombos* 1751.

39 *Albertus Aquensis Canonicus:* Historia Hierosolymitana. A. 1095–1121. Libri XII. *Gombos* 35–45. – Mint a 22. jegyzetben említettük, a magyarok cselét, hogy t. i. Gottschalk seregét a magyarok rábeszéléssel lefegyverezték és aztán a fegyverteleneket levágták, a magyar feldolgozások általában nem említik, *Marczali Henrik* pedig mesének tartja, mellyel a megmenekült keresztesek megmenekülésüket akarták megmagyarázni. Szerinte azért mese, mert az említett feltételek lehetetlenek, s mert a krónika leírásában szereplő helyek: Szent Márton és Fehérvár valószínűleg az egyetlenek, melyek nevét a külföldiek Magyarországról ismerték. Távol estek egymástól és a határtól is. „Hiába ez még akkor mesevilág volt." A többi magyar történetíró hallgatása és Marczali „mese" elmélete érthető, mert ez esetben a magyar király eljárása

Elítéli a népi keresztesek erőszakosságait verses krónikájában *Fulco* is, Kálmán király erélyes fellépéséről viszont nem szól.[40]

A később élt szerzők közül *Marino Sanudo* 1306–1321-ben írott művében megemlíti, hogy a kegyes (devotus) Kálmán király szabad piacot biztosított a keresztteseknek, de Valter hátramaradt embereiről azt írja, hogy a magyarok kirabolták őket, mert elmaradtak a seregtől. Elítélőleg ír Gottschalk seregének erőszakoskodásairól, az ellene fellépő magyar hadseregről viszont azt írja, hogy inkább szeretnek csellel győzni, mint erővel. A fegyvereket a keresztesek azok rábeszélésére tették le, akik – becsületes emberek lévén – nem vettek részt a fosztogatásokban, s az a meggondolás is vezette őket, hogy az ország közepén voltak, s nem állhattak ellen a király seregének, s nem juthattak el a határig. A seregből az előkelők hittek inkább Kálmán ígéreteinek, s ezek rávették a közembereket is a fegyverletételre. A fegyverteleneket azután a magyarok válogatás nélkül megölték, kivéve azokat, kik el tudtak menekülni. Leírja Emicho gróf csapatainak vérengzéseit Németországban, s nem említi, hogy a legyilkoltak zsidók voltak. Szerinte mikor Kálmán megtudta, hogy 200 000 gyalogosból és 3000 lovasból álló sereg érkezett, megijedt, mert attól félt, hogy megbosszulják az árulást, amit az előző keresztes sereg ellen elkövetett. Sanudo nem 700, hanem 7000 magyar lovassal történt összecsapásról ír. A keresztesek megfutamodásáról azt írja, hogy hirtelen összetörtek a létrák és hidak és sok ostromlót összezúztak, ettől ijedtek meg és futottak el.[41] Az egykorú és közel egykorú forrásokban a létrák és hidak összetöréséről *nem esik szó.*

A szintén a XIV. század első felében élt *Franciscus Pipinus* bolognai domonkosrendi szerzetes krónikája leírja Gottschalk seregének fosztogatásait és gyilkolásait, s leírja Kálmán cselét, hosszú beszédet közölve, melyben a király követe rábeszéli a kereszteseket fegyvereik letételére. A magyarok azután az ártatlanokat és bűnösöket egyaránt levágták, s csak kevesen menekültek meg, hogy hírül adják a magyarok hűtlenségét. A következő, a krónikás szerint vezér nélküli keresztes sereget Kálmán azért nem engedte be, mert félt az előző keresztes sereg lemészárlása miatt várható bosszútól. A sikeresnek látszó ostrom közben történt megfutamodásukat úgy írja le, hogy az általuk készített létrákról és hidakról lezuhantak és valamennyien megfutottak, s a már vesztesnek látszó magyarok győztek, amit Isten a keresztesek bűnei miatt engedett meg.[42]

Eléggé meglepő, hogy a Kálmánt leginkább elítélő krónika magyar: a XIV. századi krónikakompozíció szövegét őrző Képes Krónika. A rendkívüli elfogult krónika szerint Kálmán „jelentéktelen ember volt, de ravasz és tanulékony, borzas, szőrös, félszemű, púpos, sánta és hebegő", s mikor a keresztesek felkérték – akárcsak elődjét Lászlót – hogy legyen a vezérük, azt gondolták, ő is ugyanolyan kegyes. „Kálmán király pedig ezt hallván nem csak, hogy azt nem ígérte meg, hogy velük

---

nem tűnik rokonszenvesnek, bár e korban rablók és gyilkosok ellen mindenféle eljárás engedélyezett volt, s végtére ez sem volt más, mint egy jól sikerült hadicsel – ha valóban megtörtént. Nem lehet kizárni, de bizonyos körülmények mégis gyanúsak. Hogyan lehet egy sereg vezetése annyira hiszékeny, hogy fegyvereit átadja ellenfelének? Talán mert helyzetét az adott erőviszonyok mellett reménytelennek látja? A csel ilyen erőviszonyok mellett is hasznos lehetett (ha dicsőséges nem is), mert így Kálmán sok vitéze életét meg tudta menteni, ha az eset tényleg megtörtént.

40 *Fulco:* Historia gestorum et viae sui temporis Hierosolymitanae. *Gombos* 943–969.

41 *Marino Sanudo senior ductus Torsello Venetus patricius:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1555–1557. „...subito scalis et pontibus obsidentium multitude confractiruit, cunctique in fugam conversi sunt..."

42 *Franciscus Pipinus Bononiensis frater orinis Praedicatorum:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. 1095–1230. *Gombos* 945–948.

megy, hanem még utat sem engedett nekik országán keresztül. Sőt sereget küldött ellenük, hogy ne engedje be őket az orszgába, mert azt gondolta, hogy zsarnokok és nem zarándokok. Ők azonban Istenbe vetették reményüket és abban bíztak, akinek jelvényét viselték, Jézus Krisztusban; bátran bevonultak Hungáriába, és sok magyart megöltek. Ennek hallatára a király a Temes vidékén összegyűjtötte seregét és békét színlelve menni hagyta őket. Amikor Zimonyhoz érkeztek, tábort vertek, mert azt remélték, hogy már békében lehetnek. Zimony várát elfoglalták, hogy a király más csapdát ne állíthasson, és hogy a korábbiaknál rosszabb dolgok ne történjenek. Azután az egész határvidéket feldúlták élelemért, és amit csak raboltak, a várba hurcolták. A király pedig Temesben a hasznosabb tanácsot követve békét kötött velük, sok ajándékkal meg élelemmel tisztelte meg őket, és hagyta, hogy békében elvonuljanak. Ezek a zarándokok azután továbbvonultak, elfoglalták Antiochiát és Isten segítségével megérkeztek Jeruzsálembe."[43] A szöveg az Álmospárti krónikás nagyfokú tákékozatlanságát és rendkívüli elfogultságát mutatja. A keresztes háborúkról szóló külföldi krónikákat nem ismeri, s a keresztes hadjárat eseményeiről igen keveset tud. Számára – II. Béla vagy II. Géza alatt működhetett – egy a fontos, hogy Kálmánt minél rosszabb színben tüntesse fel. Figyelemre méltó, hogy a népi keresztesek és Kálmán király összecsapásait magyar krónika írja le a „legkeresztespártibb" felfogásban. A Képes Krónika e része a pártos elfogultság iskolapéldája.

Miután a népi keresztes seregek részben elpusztultak Magyarországon, részben visszafordultak, részben tovább haladtak végső pusztulásuk színhelye, Kisázsia felé, megjelent az ország nyugati határánál az első keresztes hadjáratban résztvevő rendezettebb seregek egyik, Bouillon Gottfried által vezetett része. Mielőtt az e sereggel kapcsolatos eseményrekről szólnánk, meg kell emlékeznünk a krónikák egy nem hiteles, de érdekes közléséről. Eszerint a László királyt az első keresztes hadjárat fővezérévé akarták választani. László el is akarta vállalni a fővezérséget, de a csehek elleni hadjáratát nem halaszthatta, s e hadjárat során súlyos betegségbe esett és meghalt. Ezt írja az 1204 után keletkezett *Szent László legenda*[44] és *Thuróczy Jánosnak* Mátyás király uralkodása alatt készült műve is.[45] Ami László király halála körülményeit illeti, a krónika közlése elfogadható, az első keresztes hadjárat szervezői azonban nem választották vezérükké László királyt, mert ő 1095 július vége felé halt meg, az első keresztes hadjárat megindítását pedig a clermonti zsinat 1095. november 26-án határozta el, mikor László már nem élt. Talán szentföldi zarándokutat tervezett László s ez értették félre a krónikások.[46] A külföldi krónikások nem tudnak a Lászlóval kapcsolatos tervekről.

Az első keresztes hadjárat hatalmas hadseregének nem volt fővezére, csak *vezérei* s ezek különböző utakon indultak el Szentföld felé. A Bouillon Gottfried, Alsó-

43 KK, SRH I. 421–422.

A Képes Krónika elfogult véleményéhez hasonló, valamivel rövidebb szövegezésű a Müncheni krónikáé (Chronicon Monacense). SR II. 79–80.

A XV. században készült Szepesszombati Krónika csak annyit ír az átvonuló keresztesekről, hogy nagy sereggel vonultak át Magyarországon, majd elfoglalták Jeruzsálemet. Ez – a krónika szerint – IV. Henrik császár műve volt, a sereg vezére Gotfridus német fejedelem. SRH II. 280.

44 *Gombos* 2459 és 2463.

45 *Thuróczy János:* A magyarok krónikája. (Ford.: *Horváth János).* Budapest 1980. 163–164. o.

46 L. a 45. jegyzetben közölt mű 492. o. 350. jegyzetét.

Lotharingia hercege és testvérei vezetése alatt álló sereg a leghosszabb úton, Magyarországon keresztül indult a Szentföldre, mely útnak kétségtelen előnye volt, hogy nem kellett hajóra szállnia.[47]

A Magyarország határain megjelenő keresztes sereg vezérei és a magyar király kölcsönösen bizalmatlanok voltak egymás iránt. Kálmán királynak igen rossz emlékei voltak a „népi" keresztes seregek magatartásával kapcsolatban, bár tudta, hogy a most érkezők vezérei előkelő urak, de az volt Emicho leiningeni gróf, Vilmos meluni vicomte és azok Moson ostromlói is. Igaz, hogy Bouillon Gottfried seregéről nem érkeztek olyan ijesztő hírek, mint Emichóéról, de Kálmán azért óvatos és gyanakvó volt, semmit sem akart a véletlenre bízni. Óvatosak és gyanakvóak voltak a keresztes sereg vezetői is, hiszen tudták, hogy Magyarországon három „népi" keresztes sereg is megsemmisült. Ennek ellenére a Magyarországon át vezető utat választották, mert ezt a tengeri útnál kevésbé veszélyesnek tartották. Bouillon Gottfried serege jelentős erőt képviselt és benne számos előkelő úr volt található,[48] köztük Gottfried fivérei, Balduin és Eustachius, valamint Gottfried egy másik rokona, Le Bourg-i Balduin.

Gottfried seregének átvonulásáról számos krónika emlékezett meg, de részletes leírást csak kettő ad róla: *Vilmos tyrusi érsek,* Amalrik jeruzsálemi király kancellárja és *Albert aacheni kanonok.*[49] Az ő leírásuk alapján próbáljuk követni az eseményeket.

A sereg 1096. szeptember 20-án érkezett Tollenburg városához, a határhoz, ahol a Lajta folyó elválasztja egymástól a Birodalmat és a Magyar Királyságot. Mivel hallottak arról, hogyan járt Gottschalk serege, de már hátrányos lett volna más utat választaniuk, elhatározták, hogy követséget küldenek Kálmán királyhoz, hogy megtudakolják, miért bánt el olyan kegyetlen módon az előttük érkező keresztesekkel, s kössenek vele békét, hogy a régi panaszokat feledve engedjen nekik országán keresztül szabad átvonulást. Albert kanonok szerint a követségbe a legelőkelőbbek közül senkit nem mertek kijelölni, hanem Ascha-i Gottfriedet küldték el; őt Kálmán király már ismerte, mint Bouillon Gottfried követe megelőzőleg is járt nála. A krónikák szerint a követ megkérdezte Kálmántól, mi volt az oka az előttük járó keresztes sereg lemészárlásának, akik maradványait útközben látták? (Eszerint az utolsó, Emicho vezette seregről van szó, mert azt a magyar sereg a határon túl is üldözte.) Ha akkora bűnt követtek el, hogy azt csak így lehetett megtorolni, akkor ők a korábbi keresztesek sorsát közömbösen fogadják. Ha azonban ártatlanul, ok nélkül ölték meg őket, akkor halálukat meg fogják bosszulni. Kérdésükre választ várnak. Kálmán király a krónikás szerint kísérete körében válaszolt. Üdvözölte Gottfriedot, akivel fel óhajtotta újítani a régi barátságot. Azok, kik Péter remetét követték, Gottschalk követői, s azok, akik a magyar határon lévő várat ostromolták,

47 Az első keresztes hadjárat eseményeiről l. a 3. jegyzetben felsorolt műveket.

48 *Vilmos tyrusi érsek krónikája* szerint: „...dominus Balduinus de montibus Hamaucorum comes, dominus Hugo comes de Sancto Paulo, et Engelraunus filius eius egregiae indolis adolelscens, dominus Garnerus comes cognomento de Gres, dominus Renardus comes Tullensis et Petrus frater eius, dominus Balduinus de Burgo, eiusdem ducis consanguineus, dominis Henricus de Ascha et Godefridus frater eius, Dodo de Cons, „Cono de Monte Acuto et alii plures..." *Gombos* 1111.

49 *Gombos* 1106–1114. és *Gombos* 35–45. E két krónikán kívül még másik két – az eseményekkel csak röviden foglalkozó – krónika megjegyzéseit tartjuk figyelemreméltónak. *Annalista Saxo* megemlíti, hogy Gottfried nem rémült meg a Magyarországról menekülők híreitől, (*Gombos* 224) *Guibertus apát* pedig megjegyzi, hogy Gottfried meg tudta azt teremteni, amit Amiensi Péter nem: a hadsereg fegyelmét. (*Gombos* 1097.).

erőszakkal akarván betörni az országba, nem voltak Krisztus követői. Pétert és seregét ő szívesen fogadta, élelemhez pénzért, sőt ingyen is hozzájuthattak, de hálátlanoknak bizonyultak, mert az ország határán, ahol a jótéteményekért hálát kellett volna adniuk, egy várost megsemmisítettek, 4000 lakosát elpusztították és zsákmányukkal mint erőszakos rablók eltávoztak. Gottschalk serege, miután bejöhetett az országba, rögtön rabolni, gyújtogatni, erőszakoskodni kezdett. Ő, mint király, nem tűrhette alattvalóinak sanyargatását, s a veszedelmet elhárította. A harmadik sereget[50] a rossz tapasztalatok alapján már nem engedte be országába, mire ezek megostromolták Mosont és nehezen sikerült őket legyőzni. Ezek maradványait láthatta Gottfried serege. E beszéd elmondása után Kálmán szívesen fogadta a követeket, tárgyalt velük s elküldte saját követeit Gottfriedhoz és vezértársaihoz, akik elmondták, hogy királyuk jó szívvel fogadja a keresztes sereget és kéri vezetőket, hogy személyesen tárgyaljanak vele Sopron várában.

Gottfried herceg, miután meghallgatta Kálmán király követeit, 300 válogatott lovassal megjelent a kijelölt helyen. Albert aacheni kanonok krónikája szerint csak három személy, Wernerus de Greis nevű rokona, Reinardus de Tul és Petrus kíséretében haladt át a várat övező mocsár feletti hídon, s a királlyal találkozva, őt üdvözölte és tisztelettel megcsókolta. Aztán hosszan beszélgettek a keresztények egyetéréséről és kibékülésükről, s a herceg annyira megbízott Kálmánban, hogy 300 vitézéből csak tizenkettőt választott ki, kikkel bement Magyarországra és fivérét Balduint bízta meg a Tollenburgnál álló sereg vezetésével, visszaküldve hozzá a 300 főnyi csapat többi részét. Kálmán király nagy tisztességgel fogadta Gottfriedot, s bőven ellátta minden szükségessel. Kálmán és Gottfried – Albert kanonok szerint – 8 napig tárgyaltak, és megoldást kerestek arra, hogyan lehet az ország lakosságát ilyen nagy és erős sereg átvonulása esetén biztosítani. Gottfried nem zárkózott el attól, hogy túszokat adjon Kálmánnak, azzal a feltétellel, hogy a magyar uralkodó szabad átvonulást enged országán keresztül, és szabad élelmiszervásárlást biztosít a hatalmas seregnek. A király és előkelői esküvel fogadták, hogy nem ártanak az átvonuló kereszteseknek. Kálmán túszként követelte Gottfried fivérét Balduint, annak feleségét és családját. Gottfried ezt ellenvetés nélkül elfogadta és 8 nap után követek útján egész seregének megparancsnolta, hogy vonuljon Sopronhoz és verjen ott tábort.

A herceg követeinek jelentése nyomán a sereg nagyon megörült, mert a herceg hosszú távolléte miatt attól féltek, hogy tőrbecsalták és megölték, s a herceg parancsa szerint Sopron alatt a folyó és a mocsár túloldalán tábort vertek. Gottfried visszatért seregéhez, s elmondta kedvező tapasztalatait és azt is, hogy Kálmán király az ő fivérét Balduint követeli túszként feleségével és családjával együtt. Ezt nem sokkal később Balduinnal is közölte, ki hevesen ellenezte ezt a tervet. Gottfried fivére ellenállása miatt nem találva más megoldást, kijelentette, hogy ha Balduin nem hajlandó túszként szerepelni, akkor ő maga lesz a túsz. Balduin végül – úgy látszik – elszégyellte magát és elvállalta, hogy ő lesz – családjával együtt – a túsz. Gottfried átadta az előkelő túszokat Kálmánnak, mire az egész keresztes sereg átvonulhatott a mocsáron át vezető hídon, s a Lajta folyónál tábort vert. Itt Gottfried kihirdette, hogy halálbüntetés terhe mellett tilos az erőszakoskodás és rablás, mindent méltányos

50 Érdekes, hogy a krónikák által közölt beszédben Kálmán nem említi Volkmar seregét, talán mert ezt már Nyitra táján megsemmisítették, de az is lehetséges, hogy Kálmán beszédét a krónikások nem pontosan adták vissza.

áron lehet vásárolni, s a király is kihirdette, hogy az átvonuló seregnek elegendő kenyeret és állatokat kell biztosítani, s nem szabad mindezeket túlságosan magas áron eladni. A sereg békességben haladt át az országon, még szóváltásra sem került sor, és érkezett a Dráva folyóhoz. Ott tutajokon keltek át a folyón. Vonulásuk idején Kálmán balfelől hatalmas lovas sereggel kísérte őket, vele volt Balduin s a többi túszok. A Szávához érve ott öt napot pihentek. Meghallották, hogy a bizánci császár nagy sereggel akadályozza a Bulgárián való átvonulást. Ezért a keresztesek seregük egy részét átküldték a Száván az ellenség visszaszorítására. Csak három hajót találtak, ezeken 100 páncélos lovast küldtek át, a többiek tutajokon jutottak át a folyón.

Itt megjelent Kálmán hatalmas kíséretével és az összes túszokkal visszaadta őket Gottfriednak, majd neki és fivérének gazdag ajándékokat adott, s békecsókot váltva velük visszatért országába. A keresztes sereg a Száván átkelve Belgrádnál vert tábort, majd találkozott a bizánci császár követeivel.[51]

Nem szokás külön keresztes hadjáratként említeni az 1101-ben lombard, német és francia keresztesek által vezetett hadjáratot, mert ezt a történetírók – jogosan – az első keresztes hadjárat kiegészítőjének tekintik. A lombard keresztesek vezetője Anzelm milánói érsek volt, hozzájuk Blois-i István burgund csapata és egy Konrád nevű lovag vezette német csapat csatlakozott. E sereggel egy időben indult egy Nevers-i Vilmos vezetése alatt álló francia had és egy délfrancia és délnémet vitézekből álló sereg, melyet IX. Vilmos aquitániai herceg és Welf bajor herceg vezetett.[52] Ezek közül kétségkívül átvonult Magyarországon az utóbb említett, az aquitániai és a bajor herceg vezette sereg, melyben ott volt III. Lipót osztrák őrgróf

51 Az első keresztes hadjárat Gottfried vezette seregének átvonulásáról két krónika szól részletesen. Az egyik *Vilmos tyrusi érsek* 1169 és 1185 között készült krónikája, melynek forrásértékét csökkenti, hogy 1169 és 1185 között, tehát jóval az események után íródott. (*Gombos* 1106–1114), a másik, a részletesebb, *Albert aacheni kanonok* műve, ki 1125 táján, tehát szintén valamivel később élt. (*Gombos* 35–45.) Albert kritikájára: *Peter Knoch:* i. m. – A többi krónika csak röviden szól az első keresztes hadjárat magyarországi eseményeiről. Így *Ekkehardus Uraugiensis abbas:* Hierosolymita. *Gombos* 873. – *Annalista Saxo:* Chronicon Saxonicum. *Gombos* 224. – *Baldricus Andegavensis abbas Burguliensis:* Historiae Hierosolymitanae libri IV. *Gombos* 389. – Annales Magdeburgenses. *Gombos* 150. – Annales S. Disibodi. *Gombos* 124. – *Aventinus:* Annales Boiorum, *Gombos* 376. – *Guibertus abbas monasterii s. Mariae Novigenti:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1097. – *Ordericus Vitalis:* Historiae ecclesiasticae libri XIII. *Gombos* 1751. – *Otto Frisingensis episcopus:* Chronica. *Gombos* 1764. – *Fulco:* Historia gestorum et vitae sui temporis Hierosolymitanae. *Gombos* 968–969. – *Marino Sanudo senior:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1557. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 947–948. – Vita S. Brunonis auctore *Francisco a Puteo: Gombos* 2323–2324. – *Tudebodus* imitatus et continuatus ex cod. bibl. Casinensis No. 300. *Gombos* 2268–2269. – *Robertus Remensis monachus:* Historia Hierosolymitana usque ad 1099. Libri VIII. – *Raimundis de Agiles canonicus Podiensis:* Historia Francorum qui ceperint Hierosalem, *Gombos* 2034–2035. Az első keresztes hadjáratban személyesen részt vevő kanonok szerint a keresztes had egyik vezére, tarantói Boemund gróf arra kérte Alexiosz bizánci császárt, hogy vonuljon ő is seregével a keresztesekkel együtt Jeruzsálem felszabadítására. A császár azzal hárította el az ajánlatot, hogy ez esetben attól kellene félnie, hogy távollétében „németek, magyarok, kunok és más vad népek" elpusztítanák országát. A császár eszerint egy szintre helyezte a kunokkal nemcsak a magyarokat, de a németeket is! – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2006. – *Ptolemaeus Lucensis:* Annales. *Gombos* 2005. – *Petrus Tudebodus:* De Hierosolymitano itinere ab. a. 1095–1099. libri V. *Gombos* 1972. – *Oliverus scholasticus Coloniensis:* Historia regum Terrae sanctae. *Gombos* 1747. – *Leo Marsicanus* et continuator eius *Petrus Diaconus:* Chronica monasterii Casonensis. *Gombos* 1450. Szerinte Remete Péter együtt vonult Gottfried seregével! – Die Kaiserkronik eines Regensburger Geistlichen. *Gombos* 1379. – *Johannes Longus de Ipra:* Chronica monasterii S. Bertini. *Gombos* 1331. – *Helinandus monachus:* Chronicon. *Gombos* 1129. – *Guilelmus Malmesbiriensis* (William of Malmesbury): Libri V. de rebus gestis regum Anglorum. *Gombos* 1104. – *Giselbertus Montensis:* Chronicon Hanoniense. *Gombos* 1062. – Gesta Francorum expugnantium Hierusalem auctore anonymo. *Gombos* 1052. – Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum auctore anonymo. *Gombos* 1051. Remete Pétert egy seregben vonulóként említi Gottfrieddel és társaival. – Gesta episcoporum Halberstadensium. *Gombos* 1048. – *Fulcherius Carnotensis:* Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium. *Gombos* 962–963.

52 L. a 3. jegyzetben közölt irodalmat.

anyja, Ida grófnő is. A sereg, melyben sok fegyvertelen zarándok és köztük sok nő is részt vett, baj nélkül haladt át az országon.[53]

Megemlíthetjük itt Álmos herceg 1107-es szentföldi zarándoklatát, melyről azonban néhány hónap alatt visszatért.[54]

IV.

A második keresztes hadjáratot vezető két uralkodó: III. Konrád német és VII. Lajos francia király seregeinek útja is a termékeny és vendégszerető Magyarországon vezetett keresztül. A már 50 éven felüli, nagy ambíciójú, nem nagyon határozott természetű III. Konrád nagy seregében két vazallusa, Vladislav cseh és Boleszláv lengyel király is jelen volt. A német nemesség élén Konrád unokaöccse, a későbbi nagy császár, Frigyes sváb herceg állt, a sereg lotharingiai kontingensének élén pedig István metzi és Henrik touli püspök. A seregben volt a baseli, a freisingi, a regensburgi, a passaui püspök, Henrik bajor herceg és fivére, Welf. A sereg júniusban vonult át Magyarországon.[55]

Kétségtelen, hogy az átvonulás nem volt valami barátságos. Nagyobb összetűzésekre nem került sor, de ennek ára az a rengeteg pénz volt, amit Konrádnak a magyarországi egyházak kényszerű adományaiból kifizettek.[56]

A Képes Krónika leírása szerint Konrád Magyarországon nem Krisztus zarándokának mutatkozott, mert nem békésen viselkedett, hanem egy zsarnok rabló dühével dühöngött. Amikor színlelt kérésére bebocsájtást nyert, nem volt az egész országban egyetlen egyház, vagy monostor sem, melytől ne zsarolt volna ki pénzt, s amely félelmében, ne adott volna neki.[57]

A kortást és szemtanú Ottó freisingi püspök leírása szerint Konrád Pünkösd ünnepe után kelt át a Lajtán, serege egyik része hajókon a Dunán, másik része szárazföldön haladt tovább. A sereget igen nagynak mondja, az átvonulás körülményeiről nem szól.[58]

A második keresztes hadjárat legrészletesebb krónikása Odo de Deuil (Odo de Deogilo) szerzetes leírása főként urával, VII. Lajossal foglalkozik, de Konrádról is figyelemreméltó megjegyzéseket tesz. Megemlíti, hogy Konrád előttük járó seregé-

53 *Albert accheni kanonok:* i. m. *Gombos* 44. *Ekkehardus Uraugiensis abbas: Gombos* 872. és 874.

54 KK, SRH. I. 427. – *Pauler Gy.:* i. m. I. 212. – *Makk Ferenc:* Megjegyzések Kálmán külpolitikájához. AUSZ. *Acta Historica,* LXVII. Szeged. 1980. 21. o.

55 A második keresztes hadjárat eseményeit l. a 3. jegyzetben felsorolt művekben.

56 *Pauler Gy.:* i. m. I. k., 264. o. – *Kristó Gyula:* in: MT I. k., 1196. o. Pauler megemlíti, hogy ekkor már Magyarország sem állt olyan távol a keresztes mozgalomtól, mint Kálmán király idején. 1135-ben egy Petronilla nevű magyar nő házat vett magának Jeruzsálemben szállóházul, s ugyanott találkozunk egy magyar főesperessel, a város környékén egy Kozma nevű magyar remetével. De általánosabb lelkesedés nem volt hazánkban a keresztes eszme iránt, s nagyobb csapatok magyar földről nem csatlakoztak a keresztesekhez.

III. Konrád viszonya, expanzív politikája miatt, melynek célja Franciaország, Anglia, Hispánia és a Németországgal hatályos többi országok Németország hatalmi érdekszférájába kényszerítése volt, II. Gézával is egyre feszültebbé vált, különösen miután 1146. szept. 11-én a magyar király nagy győzelmet aratott Jasomirgott Henrik osztrák őrgróf ellen. A német-magyar összecsapás csak azért maradt el, mert Konrád a keresztes háború mellett döntött. (*Makk Ferenc:* Magyar külpolitika. (986–1196.) Szeged, 1993. 156–158. o.). Nem csoda, ha Konrád átvonulása az országon meglehetősen barátságtalan módon történt. – L. még: *Julius von Hannenheim:* Ungarn unter Bela II. (1132–1141) und Geza II. (1141–1101). Hermanstadt, 1884. 34–35. o.

57 KK, SRH. I. 457–460.

58 *Otto Frisingensis episcopus:* Gesta Friderici I. Imperatoris. *Gombos* 1768.

ből sokan a Drávába vesztek. A német sereg a francia előtt járt. Konrád serege részben gyalog, részben hajón a Duna vizén haladt nagy erőkkel, mivel akkor a magyarokkal ellenséges viszonyban volt. A trónkövetelő Borisz Konrádhoz fordult, kitől azt várta, hogy Magyarország trónjára helyezi. Bizonyos okleveleket mutatott a német királynak. A magyar király tudta, hogy könnyebben győzhet arannyal, mint vassal, sok pénzt osztott ki a németek között és támadásukat így kikerülte, Borisz pedig reménységében csalódott.[59]

A valamivel Konrád után érkező VII. Lajos francia király átvonulása barátságosabb körülmények között történt. A magyar krónika szerint „tiszteletreméltóan" vonult át, „ahogy Krisztus zarándokához illik". Géza is „tiszteletteljesen" fogadta, s „atyafiságra" lépett vele. VII. Lajos vállalta II. Géza újszülött fiának, a későbbi III. Istvánnak keresztapaságát. Géza ajándékokkal halmozta el vendégét, elkísérte az ország határáig, s ő „az ország minden báborgatása nélkül" lépett Bizánc területére. Az átvonulás folyamán Géza egy Györk (Gyürk) nevű vitéz jelentéséből megtudta, hogy a trónkövetelő Borisz a francia király táborában tartózkodik. Géza követet küldött Lajos királyhoz azzal, hogy ne fizessen rosszal a jóért, s ne védelmezze azt aki a magyar király életére tör: Borisz néhány magyar híve tanácsára jött az országba, hogy magának Gézával szemben pártot szervezzen. Borisz védelmet kért a francia királytól Gézával szemben, s könyörgött neki, hogy engedje távozni Magyarországról. Géza arra kérte a francia királyt, hogy barátságuk kedvéért adja ki neki Boriszt megkötözve. Lajos azonban nem adta ki, a menedékjogra hivatkozva: „Tudja meg a király, hogy a király háza olyan, mint a templom, lába, mint az oltár, hogyan adhatnák ki megkötözve azt, aki a király házába úgy menekült, mint a templomba, és úgy borult a király lábához, mint az oltárhoz? II. Géza követe csak annyit tudott erre válaszolni, hogy a hazai „tudósok" szerint az egyház nem fogadja be a fattyút. Borisz látta, hogy élete veszélyben forog, ellopta Lajos király egyik lovát és elmenekült. Egy lovász vissza akarta tartani, de Borisz kardjával a feje tetejéről a melle közepéig kettőhasította s így megszabadult üldözőjétől.[60]

A VII. Lajos seregében lévő Odo de Deuil leírása szerint a francia sereg 15 nap alatt vonult át az országon.

Nem tudni, Borisz trónkövetelő milyen szándékkal ment lopva a francia király táborába. A francia krónikás szerint a magyar király félte és tisztelte a franciát és követei útján ajándékokat küldött neki. A két királyt a Duna választotta el egymástól, a magyar király félt áthajózni a másik oldalra, s arra kérte Lajost, hogy ő jöjjön át a Dunán, amit az meg is cselekedett. Átölelték s megcsókolták egymást és a magyar király békés átvonulást biztosított a francia seregnek. Géza király gazdagon megajándékozta vendégét. Mikor megtudta, hogy Borisz a francia seregben tartózkodik, követet küldött Lajoshoz s kérte: adja ki neki Boriszt. Mindez éjjel történt. Lajos nem tudott a dologról, s eleinte nem is hitte. Borisz megtudva, hogy keresik, felkelt ágyából és majdnem meztelenül elmenekült. Egy jó lovon ülő fegyvernökkel találkozott, kitől el akarta venni lovát. Ez kiabálni kezdett, mire Boriszt tolvajként elfog-

59 *Odo de Deogilo monachus S. Dionysii:* De profectione Ludovici VII. regis Francorum in Orientem. *Gombos* 1719–1720. Borisz Kálmán második feleségének, az orosz Eufémiának fia volt. Eufémiát, Vlagyimir Monomakhosz szuzdáli és perejaszlaveci fejedelem leányát, kit 1112-ben vett nőül, Kálmán házasságtörésen érve 1114-ben hazaküldte, otthon megszült fiát pedig nem ismerte elmagáénak. (*Wertner Mór:* Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 222. o. – *Makk Ferenc:* Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 92. o.)

60 KK, SRH I. 457–460.

ták, megverték és szennyesen, csaknem meztelenül egy szál nadrágban a királyhoz vezették. Ő a király lábai elé borult, de az tolmács híján csak néhány szót értett barbár beszédéből; Borisz csak a nevét ismételgette. Ezután rendesen felöltöztették. A magyar király megtudta ezt, s Lajostól, mint barátjától és szövetségesétől azt kérte, adja át neki Boriszt, s erre kérte, ajándékokkal is megerősítve kíséretét a francia urakat is. Lajos összehívta a tanácsosait. Ezek úgy döntöttek hogy a két király őrizze meg a békét egymás között, de az elfogott nemes (Borisz) életét is mentsék meg. A magyar király szomorúan távozott és országa távolabbi részeibe vonult. A francia király Boriszt, a bizánci császár rokonát elég tisztességesen tartotta és Magyarországról kivitte.

A francia krónikás hangsúlyozza, hogy Magyarországon semmilyen kárt nem szenvedtek, s nem kellett félniük az emberek rosszakaratától. Még az ország határain túl is kaptak élelmiszert Magyarországról, amit a Dunán küldtek utánuk.[61] II. Géza és VII. Lajos barátsága, melyet a francia krónikás némileg egyoldalúan ábrázol, a későbbi magyar–francia együttműködés alapja lett. Borisz nem tért többé vissza Magyarországra.

A második keresztes hadjárat teljes kudarccal végződött, különösen a német sereg veszített igen sok embert, anélkül, hogy bármilyen eredményt elért volna. A sereg hazavonuló töredékei Magyarországon át haladva tértek vissza hazájukba.[62]

A második keresztes hadjárat német és francia seregeinek átvonulása Magyarországon egynémely pozitív következményekkel járt. Megerősödött a barátság II. Géza és VII. Lajos között, bizonyos francia kulturális hatások érték az országot, új

61 L. 59. Jegyzet. *Gombos* 1720–1721.

62 Annales Herbipolensis. *Gombos* 138. Más krónikák csak egészen röviden említik a német és francia keresztesek átvonulását Magyarországon. Így: *Amalricus Augerius de Biterris:* Chronicon pontificum. *Gombos* 57. – *Andreas Dandolo:* Chronicon Venetum. *Gombos* 61. – *Andreas presbyter Ratisponensis:* Chronicon de ducibus Bavariae. *Gombos* 72–73. – Annales Bosovienses. *Gombos* 112–113. – Annales Casinenses. *Gombos* 116. – Annales Palidenses. *Gombos* 171. – Annales Pegavienses et Bosovienses. *Gombos* 174–175. – Annales Uticenses. *Gombos* 209. – *Anonymi Leobiensis:* Chronicon. *Gombos* 267. – *Aventinus:* Annales Boiorum. *Gombos* 378. – *Bernardus Guidonis:* De origine prima gentis Francorum, *Gombos* 408–409. – *Burchardus Urspergensis.* Chronicon. *Gombos* 435. – Casus monasterii Petrishusensis. *Gombos* 452. – Chronica S. Petri Erfordensis moderna. *Gombos* 471. – Chronicon anonymi ab initio mundi. *Gombos* 494. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronicon vetus ex libris Pentheon excerptum de imperatoris Germanicis. *Gombos* 691. – Historia ducum Bavarorum. *Gombos* 705. – Compilatio chronologica auctoris anonymi. *Gombos* 708. – Continuatio Gestorum abbatum S. Bertini Sithiensium. *Gombos* 770–771. – Corpus Chronicorum Bononsiensium. I. Cronaca Rampona. *Gombos* 798. – Corpus Chronicarum Bononiensium III. Cronaca di Pietro e Floriano da Villola. *Gombos* 800. – Detmar-Chronik III. Lübeckische Chronik. *Gombos* 847. – Flores temporum auctore fratre ord. Minorum. *Gombos* 931. – *Gervasius Ricobaldus Ferrariensis:* Istoria imperiale. *Gombos* 1038–1039. Egészen meseszerű. – Gesta Ludovici VII. regis filii Ludovici Grossi. *Gombos* 1056. – *Giovanni Villani:* Historie Fiorentine. *Gombos* 1059. – *Gobelinus Persona:* Cosmodromium. *Gombos* 1067. – *Godefridus Viterbiensis:* Pantheon (Chronicon universale). *Gombos* 1071. – *Guilelmus Neuburgensis:* Rerum Anglicarum libri V. *Gombos* 1104. – *Guilelmus Tyrensis:* Belli sacri historia. *Gombos* 1113–1114. – *Helmoldus presbyter Bosoviensis:* Chronica Slavorum. *Gombos* 1130. – *Henricus Knigluton:* Chronicon de eventibus Angliae. *Gombos* 1135. – *Hermannus Cornerus:* Chronica novella. *Gombos* 1156. – Historia Francorum auctore anonymo. *Gombos* 1176. – Historia Welforum Weingartensis. *Gombos* 1191. – Historia imperatorum auctore anonymo. *Gombos* 1182. – *Johannes Brompton:* Chronicon. *Gombos* 1265. – *Johannes Cinnamus:* Epitome rerum ab Johanne et Manuele gestarum. *Gombos* 1271. – *Johannes Seffried de Mutterstadt:* Chronica praesulum Spirensis civitatis. *Gombos* 1348. – *Magnus presbyter Reichespergensis:* Annales Reichespergenses. *Gombos* 1484. – *Marino Sanudo senior:* Historia Hierosolomytana. *Gombos* 1557. – *Martinus Oppaviensis:* Chronicon pontificum et imperatorum. *Gombos* 1575. – *Oliverus:* Historia regum terrae sanctae. *Gombos* 1747–1748. – *Otto de S. Blasio:* Ad librum VII. Chronici Frisingensis episcopi continuatae historiae appendix. *Gombos* 1759. – *Pribico:* Cronica Boemorum. *Gombos* 1995. – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. – Relatio de translatione s. Vincentii levitae et martyris. *Gombos* 2042. – *Richardus Cluniscensis monachus:* Chronicon. *Gombos* 2050. – *Rogerius de Wendouer:* Chronica. *Gombos* 2090–2091. – Sächsische Weltkronik. *Gombos* 2105. – *Sozomenus Parisisensis:* Historia universale. *Gombos* 2159. – *Theodoricus Engelhusius:* Chronicon. *Gombos* 2192. – *Vincentius Pragensis ecclesiae canonicus:* Annales Boemorum. *Gombos* 2294. – Vita S. Gilberti abbbatis auctore anonymo. *Gombos* 2434–2435. – *Vitus Arnpeckius:* Chronicon Baioariae. *Gombos* 2644–2645. – Wibaldus abbas Corbeiensis et Stabulensis: *Epistolae. Gombos* 2658.

szerzetesrendek terjedtek el. Borisz mint trónkövetelő nem szerepel többé. (1151-ben szerepel utoljára, a Temes vidékén, mint bizánci hadvezér.) A III. Konrád kíséretében lévő Ottó freisingi püspöknek a XII. századi magyar történelem egyik legfontosabb történelmi forrását köszönhetjük.

V.

A harmadik keresztes hadjáratnak csak a már idős (70. évében járó) I. (Barbarossa) Frigyes német-római császár által vezetett egyik, bár legnagyobb serege vonult át Magyarországon 1189-ben.[63] Frigyes és III. Béla magyar király nem voltak szívélyes viszonyban. Frigyes korábban Magyarország irányába is terjeszkedni akart, s bár ilyen tervei most már nem voltak, Béla király tartott a császár kereszteshadától, mely nagy és igen erős, túlnyomórészt nehéz fegyverzetű lovasokból álló sereg volt.[64] A császárnak kijáró köteles tisztelet mellett valószínűleg ezért volt olyan hangsúlyozottan udvarias és bőkezű Béla király vendégeivel szemben. Pazar sátorral ajándékozta meg Frigyest, kit Esztergomban, Óbudán látott vendégül, kérésére szabadon bocsájtotta12 éve raboskodó öccsét, Géza herceget, aki a császárral együtt távozott, s a császár fia, Frigyes sváb herceg eljegyezte Béla király egyik leányát.

Frigyes császár hadjáratáról s eközben hazánk területén való átvonulásáról legrészletesebben az *Ansbertus* féle krónika számol be.[65] Leírása szerint a császár a birodalom ügyeit fiára, Henrikre bízva 1189 május közepén indult el seregével Regensburgból. Ő maga hajón utazott Bécsig, seregének többsége szárazföldön vonult odáig. Május 24-én táborozott le Magyarország kapuján kívül, Pozsony városa mellett, s négy napig várakozott, míg serege összegyülekezett. Peres ügyekről is intézkedett, s ezek között volt olyan ügy, melyet perdöntő párviadallal döntöttek el. A párviadalt kegyességből az egyik fél eleste előtt félbeszakította, s a pert megszüntette.

A következő napon Pünkösdöt ünnepelte, s fogadta Béla király követeit. A krónikás részletesen felsorolja a császár seregében lévő fontosabb személyiségeket.[66]

63 A harmadik keresztes hadjárat eseményeit l. a 3. jegyzetben felsorolt művekben.

64 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 1–5. o. – *Kristó Gyula*: in. MT I. 1255–1256. – *Makk Ferenc*: Magyarország a 12. században. Budapest, 1986. 214–215. o.

65 *Ansbertus*: Gesta serenissimi Romanorum imperatoris Friderici. *Gombos* 289–297.

66 „In predicta igitur camporum latissimorum mansione computati sunt isti in ecercitu Christi priores et celebriores: Fridericus Romanorum imperator et augustus, et filius eius dux Suevie Fridericus, episcopi Rudolfus Leodilensis germanus ducis de Zarigne, Gotfridus Wiertzburgensis, Diepoldus Pataviensis, Conradus Ratisbonensis, Henricus Basileensis, Martinus Mihssiensis, Arnoldus Osinburgensis, et duo illi, qui postea supervenerunt, Heumo archiepiscopus Tarentasianus, Henricus Tullensis vel Leucorum, episcopus Jazarensis (Győr) de Ungaria." Eddig a püspökök. Megemlíti, hogy Hermannus münsteri (Monasteriensis) püspök nem volt ott, mert őt Frigyes császár elküldte a konstantinápolyi *királyhoz*(!!) Feltűnő és jellemző, hogy a krónikás a bizánci császárt csak királynak nevezi!

A többi fontosabb jelenlévő: „abbas Agmundensis Isinricus. Praeterea dux Dalmatiae idemque marchio Istrie Petholdus, Pertholdus marchio de Voburg, Hermannus marchio de Badin, comes magnus de Holland Florentinus et filius eius et frater eius, Otto comes de Pentheim, Henricus comes de Spanheim, et frater eius Simon, Henricus comes de Chuich, Dietricus comes de Widen, Engelbertus comes de Bergen" (Ez Magyarország határánál meghalt.) Tovább folytatva a felsorolást: „Henricus comes de Sarbrukke, Fridericus comes de Abinberch, Poppo comes de Henniberch. De Suevia: Chunradus comes de Ottinge, Olricus comes de Dilingen, Bertholdus comes de Neunburch, Heinricus comes de Veringen. De Bavaria: comes Gebehardus de Tallinstein, Sigfridus comes de Leubuowe, Chunradus comes de Dornberg, Chuno comes de Walchinstein. De Saxonia: Adulphus comes de Schombach, Christianus comes de Altenbach, Luitoldus

A császár kihirdette a sereg előtt az általa szükségesnek tartott rendelkezéseket, s vitézei esküt tettek azok szigorú megtartására. A császár bírákat is kijelölt a rendelkezések ellen vétők megbüntetésére. A szemtanú krónikás csodálatosnak tartja, hogy ilyen nagy hadseregben béke, egyetértés és nyugalom honolt. Előfordult, hogy valaki elvesztette pénzes zacskóját, azt a megtaláló körülhordozta s annak, ki fel tudta sorolni a benne lévő pénzdarabokat, mint jogos tulajdonosnak visszaadta. Hasonló volt az eljárás elveszett lovak, vagy más tárgyak esetében. Aki társát megsebesítette, annak rögtön levágták a kezét. Akik a vásáron erőszakoskodtak, fővesztéssel bűnhődtek.

Béla, Magyarország királya szívélyesen fogadta a császárt és seregét[67], s a két uralkodó Magyarország fővárosa Esztergom mellett ült le tárgyalni. Margit magyar királyné, a francia király nővére csodálatos szépségű és nagyságú sátorral ajándékozta meg a császárt. Ezenkívül a király kenyérrel, borral, árpával megrakott hajókat és szekereket, juhokat és marhákat, valamint három tevét adott Frigyesnek és seregének. Béla meghívta vendégét családi szigetére (a Csepel-szigetre), ott két napig vadásztak, a keresztes sereget a legtermékenyebb legelőkön helyezte el, és Esztergomban a szegény kereszteseknek egy liszttel és egy zabbal töltött házat adományozott. Megparancsolta, hogy a városokban és püspöki székhelyeken a császárt ünnepélyesen kell fogadni. Nem lehet tudni, mindezeket félelemből, vagy szeretetből cselekedte-e, mert később a keresztesek és a görögök közti viszályban gyanúsan viselkedett. Az átvonulás közben a keresztesek egyetlen kifogása a számukra kedvezőtlen pénzátváltás volt. A Dráva folyón való átkelés nehéznek bizonyult, több keresztes lovastul vízbe fulladt. Keresztelő Szent János napján (június 24.) értek a magyar–görög határra és Szent Péter és Pál napjának vigiliáján (június 28.) keltek át a Száván, ott ahol az a Dunába ömlik, és öt héttel azután, hogy Pozsonynál Magyarország területére léptek görög területre érkeztek. Szent Péter és Pál ünnepét a félig lerombolt Belgrád városában ülték meg.

A keresztes sereg nyugalmasan és kellenes időben kelt át Magyarországon, még az itt gyakori rovarok és kígyók sem mutatkoztak. A keresztesek a Duna folyásától elválva Barancsnál (Brandiz) hajóikról szekerekre rakodtak át, a hajókat a császár a

---

comes de Holrmunt et frater eius Willibrandus, Burchardus comes de Waldinrode, item Rupertus comes de Nassowe et cognatus eius Walrab comes, Heinricus iunior comes de Dietse, qui cum episcopo Monasteriensi functi erant legatione imperatoris in Grecia; praeterea comes de Salm et frater comitis de Mont, qui exercitum subsecuti apud Brandiez primo supervenerunt et cum eis plures civium Metensium; item Gotbertus de Aspermont cum suis sociis, qui cum episcopo Tullensi in fine Bulgarie supervenerunt. Isti vero de nobilibus meliores fuerunt de Saxonia: prefectus Magdeburgensis et Windichint de Swalmsech, Lutkerus de Wadilbach; de Carinthia et Marchia: Luitoldus de Waldstein, Adilbertus de Wihssilbach; de Austria: Fridericus advocatus de Perge, Otto de Rampsperch; de Bavaria: Diepoldus Luikinbach, Henrichus de Grunnebach, Habdrandus de Arnspach, Poto de Massingen, Chunradus de Horbach, Arnoldus de Hornberg, Peringeus de Gennbach, Adilbertus de Pruckbach; de Suevia et Alsatia: Curadus de Scharzinbach, Hermannus de Hirsbach, Pertoldus de Chunisperch, Heinricus de Synbach; de Franconia: Adilbertus de Hiltinbach, Adilbertus de Grumibach, Albertus de Hohinloch, Eberhardus et Reinoldus de Rietenbach, Heinricus de Hagen. Ministerialium vero et aliorum electorum militum terribilem et ordinatam aciem per singulos quis dinumerare sufficiet?"

67 Barbarossa Frigyesnek nem csak magas méltósága és seregének ereje, de személyes kiválósága is tiszteletet parancsolt. A kor lovagi eszményeit követő, már hetvenedik évében járó császár bizonyára élete méltó befejezésének szánta a fáradtságos és nem veszélytelen hadjáratot. – I. Frigyesről: *Eberhard F. Otto:* Friedrich Barbarossa. Potsdam, 1940. – *Karl Jordan:* Friedrich Barbarossa. Göttingen, 1959. – *Peter Munz:* Frederich Barbarossa. London, 1969. – Magyar nyelvű összefoglalás: *Gunst Péter:* Barbarossa Frigyes. Budapest, 1976. – *S. Fischer-Fabian:* A német cézárok. (Ford.: *Zsigmond Gyula)* Budapest, 1985. 277–332. o. *Sz. Jónás Ilona:* A középkor nagy császárai. Budapest, 1993. 47–54. o.

magyar királynak adta, hogy jótéteményeit viszonozza. A császár Frigyest, Abinberg ifjú grófját itt avatta lovaggá.[68]

Frigyes császár seregéhez magyarok is csatlakoztak, akik ismerték a Balkán félsziget hegyes vidékein átvezető utakat, s két-három napi járóföldnyire a sereg előtt járva, fáradságos munkával nyitottak utat a görögök által is biztatott bolgárok, szerbek és vlachok támadásaitól sokat szenvedő kereszteseknek.

Nis városa alatt az ellenséges környezetben Frigyes harcra készülve hadrendbe állította seregét. Az 5 egységből (acies) álló sereg második egysége a csehek és magyarok aciese volt; mindkét nép saját zászlótartóját követte. Mikor Plovdiv (Philippopolis) városa alól készültek tovább vonulni, megjelent a magyar király hírnöke, a király levelével, melyben kérte, hogy a császár bocsássa haza a seregében lévő magyar kereszteseket. (Béla bizonyára nem akarta, hogy magyar csapatok harcoljanak a veje, II. (Angelosz) Izsák bizánci császár és Frigyes császár között kitörni látszó háborúban.)

A krónikás szerint a keresztes sereg nem érezte meg a császár által hazaengedett magyarok hiányát. Hat magyar ispán (comes) és a győri püspök vált ki a keresztes seregből decemberben és csak három magyar ispán maradt a kereszteshadban. („Comes vel baro", ahogyan a krónikás írja.)[69]

Ansbertus meglehetősen részletes leírását más krónikások hasznosan egészítik ki. *Arnold lübecki apát* krónikájából[70] megtudjuk, hogy Béla király 1000 lovag kíséretében fogadta Frigyes császárt. Részletesen leírja a császárnak ajándékozott díszes sátrat, megemlítve, hogy annak takaróján kis fehér vadászkutya volt látható. A magyar királyné (Capet Margit) arra kérte Frigyest, járjon közbe Bélánál a király öccse, a már 15 éve fogságban tartott Géza herceg szabadonbocsátása érdekében. Béla király a császár kedvéért megtette ezt, és nemcsak öccsét engedte szabadon, hanem 2000 magyar vitézt bocsájtott Frigyes rendelkezésére, kik aztán a Balkán félszigeten a keresztes sereg előtt haladtak. Lübecki Arnold leírása szerint a császárnak nem volt szükséges a Béla által adományozott három liszttel töltött házra, így azt a szegényeknek adta, akik közül hárman mohóságuk miatt a lisztbe fulladtak. A Dráván való átkeléssel kapcsolatban megemlíti Szalánkemén (Schlankemunt) városát. A Száva folyón átkelve a császár seregszemlét tartott hatalmas serege felett, majd tornajátékokat rendezett és 60 fiatal nemest lovaggá avatott. Ezután törvényt ült, és a béke megszegése miatt két elzászi lovagot lefejeztetett, négy szolga kezét pedig levágatta. A Morava folyónál Béla király elbúcsúzott a császártól, sok liszttel megrakott kétökrös szekeret és négy 5000 márka értékű ajándékkal megrakott tevét aján-

68 Hogy Frigyes és kíséröi mennyire meg voltak elégedve azzal, amit hazánkban átéltek, mutatja, hogy Frigyes fia, VI. Henrik császár, palermói palotájában később freskón örökítette meg atyjának magyarországi fogadtatását. (*Makk Ferenc:* in *Kristó Gyula–Makk Ferenc:* Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 231. o.)

69 *J. R. Sweeney:* i. m. 118. o. leírja, hogy egy „comes de Hungariae" s vele együtt sok magyar 1191 augusztus közepén Akkon elfoglalása után a városon kívül harcba keveredett a törökökkel. Az Itinerarium peregrinorum et Gesta Regis Ricardi szerzője szerint ezt a grófot, akit „vir magnae probitatis"-nak nevez ekkor elfogták. (Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi. [Ed.: *W. Stubbs.*] Rolls Series. London, 1864. Bk. IV. c. 8. 246. o.) Ez valószínűleg azonos azzal a Comes Nicolaus de Hungaria-val, akit a krónika korábban a világ minden tájáról összegyűlt hercegek között sorol fel, de az azonosítás nem tekinthető biztosnak. *Sweeney* szerint az 1180 és 1210 közötti magyar királyi oklevelek méltóságainak vizsgálata szerint ez a Miklós 1181-ben szatmári ispán, 1199-ben zalai sipán, 1200-ban szlavón bán, 1205–1206-ban nádor volt. Csák Ugrin győri püspök 1189. nov. 19-én érkezett haza (Mon. Strig. I. 169.).

70 *Arnoldus Lubecensis:* Chronica slavorum. *Gombos.* 304–306.

dékozott neki; ezután adta viszonzásul a császár Bélának a Regensburgtól kezdve használt összes hajókat.

Richárd londoni kanonok krónikája szerint[71] Frigyes császár Mainz városánál gyűjtötte össze seregét. Leírása szerint a császárt fogadó Béla király igen jó külsejű férfi volt: magas termetű, szép arcú, igazi királyi jelenség.

A többi krónikák kevéssel egészítik ki ismereteinket.[72]

71 *Ricardus canonicus S. Trinitatis Londoniensis:* Itinerarium peregrinorum et Gesta regis Ricardi. *Gombos* 2046.

72 A Chronica regia Coloniensis azt állítja, hogy a Magyarországon átvonuló keresztesek az élelmiszert többnyire ingyen kapták. (*Gombos* 481–482.) Az Annales Reinhardbrunnenses szerint Béla királynak, akár akarta, akár nem („vellet hollet") tisztelettel kellett fogadnia a császárt. (*Gombos* 188.) A fő forrásokból ismert tényeket adja elő *Salimbene* pármai szerzetesnek a XIII. században (*Gombos* 2106.) és *Hermannus Cornerus* lübecki szerzetesnek a XV. században írott krónikája. (*Gombos* 1158–1159.) Ezen kívül igen sok krónika említi meg Frigyes császár hazánkon keresztül vezető útját, így *Aegidius Aureaevallensis:* Gesta pontificum Leodiensium. *Gombos* 19. – *Aeneas Sylvius Piccolomini:* Historia Austriaca. *Gombos* 21. – *Albericus monachus Trium-Fontium:* Chronica. *Gombos* 29. – *Albertus Milioli:* Liber chronicae imperatorum. *Gombos* 48. – *Albertus Stadensis:* Chronicon. *Gombos* 50. – Annales Aquenses. *Gombos* 105–106. – Annales Bebenhusani caenobii. *Gombos* 110. – Annales Bosovienses. *Gombos* 113. – Annales Egmundani. *Gombos* 125. – Annales Einsidlenses. *Gombos* 125. – Annales Forolivienses. *Gombos* 130. – Annales Marbacenses. *Gombos* 152. – Annales Pegavienses et Bosovienses. *Gombos* 175. – Annales Ratisponenses. *Gombos* 187. – *Anonymi Leobiensis:* Chronicon I. *Gombos* 267–268. – *Anonymi Suessionensis:* De terra iherosolymitana. *Gombos* 283. – Bairische Fortsetzung der Kaiserkronik. *Gombos* 388. – *Burchardus Urspergensis:* Chronicon. *Gombos* 435. – Chronica pontificum et imperatorum Mantuana. *Gombos* 475. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronicon breve principum Romanorum. *Gombos* 543. – Chronicon Hollandiae. *Gombos* 554. – Chronicon Garstense. *Gombos* 559. – Chronicon S. Martini Turonensis. *Gombos* 581. – Chronicon Moguntinum. *Gombos* 585. – Chronicon Montis Sereni. *Gombos* 589. – Chronicon rhytmicum Austriacum. *Gombos* 671–672. – Chronik des Stiftes SS. Simon und Judas in Goslar. *Gombos* 696. – Continuatio Aquicinctina. *Gombos* 756–757. – Continuatio chronici ex Pentheo ex Pentheo excerpti. *Gombos* 760. – Continuatuo Claustroneoburgensis III. *Gombos* 764. – Continuatio Eberbacensis. *Gombos* 768–769. – Continuatio Garstensis. *Gombos* 769. – Continuatio III. Gestorum Treverorum, *Gombos* 771. – Continuatio Weingartensis. *Gombos* 791. – Continuatio Zwetlensis II. *Gombos* 792. – Detmar-Chronik, I. *Gombos* 846. – Epistola de morte Friderici I. imperatoris. *Gombos* 897. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Chronicon. *Gombos* 943. – *Franciscus Pipinus Bononiensis:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 949. – *Gernasius Tilberiensis:* Otia imperialia. *Gombos* 1041. – Gesta Friderici I. imperatoris in expeditione sacra. *Gombos* 1052–1053. – *Giovanni Villani:* Historie Fiorentine. *Gombos* 1059. – *Giraldus Cambrensis:* De instructione principum. *Gombos* 1061. – *Gislebertus praepositus:* Chronicon Hanoniense. *Gombos* 1062. – *Guilelmus Neubrigensis:* Rerum Anglicarum libri V. *Gombos* 1104–1105. Historia brevis occupationis et amissionis Terrae sanctae. *Gombos* 1169. – Historia imperatorum auctore anonymo Saxone. *Gombos* 1182. – *Honorius Augustodunensis presbyter:* Imago mundi. *Gombos* 1193. – *Jacobus de Vitriaco:* Historia orientalis. *Gombos* 1218. – *Jacobus Moratinus:* Chronica le rebus Foroliviensibus. *Gombos* 1223. – *Johannes Brompton:* Chronicon. *Gombos* 1265. – *Johannis de Piscina:* De Transfetatione Friderici I. imperatoris. *Gombos* 1310. Szerinte Béla király látszólag szívélyesen fogadta Frigyes császárt, de lelkében hamisság lakozott. (Fraus erat abscondita in mente eius). – *Lambertus Parvus:* Annales *S. Jacobi Leodiensis. Gombos* 1394. Szerinte a konstantinápolyi király(!) és a magyar király akadályozták Frigyes seregének előnyomulását. – Lectiones Suessionenses. *Gombos* 1400. – *Magnus presbyter Reichersbergensis:* Chronica. *Gombos* 1488. Megemlít egy Lectofarus nevű magyar comest, aki Frigyes császár követeként tevékenykedett. – *Nicolaus Trivetus:* Chronicon. *Gombos* 1707. – *Oliverus:* Historia regum Terrae sanctae. *Gombos* 1748. – *Otto de S. Blasio:* Ad librum VII. Chronici Ottonis Frisingensis episcopi continuatae historiae appendix. *Gombos* 1759–1760. Szerinte Richárd angol király a Szentföldről hazaindulván Magyarországon keresztül jutott el Ausztriába. – *Pribico:* Cronica Boemorum. *Gombos* 1994. – *Ptolemaeus Lucensis:* Annales. *Gombos* 2005. – *Ptolemaeus Lucensis:* Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. – *Radulfus de Diceto:* Ymagines historiarum. *Gombos* 2032. – *Radulphus de Coggeshall:* Chronicon Terrae sanctae. *Gombos* 2033. – *Robertus canonicus:* Chronicon. *Gombos* 2059. – *Rogerius de Wendouer:* Chronica. *Gombos* 2091. – Sächsische Weltchronik. *Gombos* 2105. – *Sicardus:* Chronicon. *Gombos* 2122. – *Theodoricus Engelhusius:* Chronicon. *Gombos* 2192.

Nem érdektelen áttekinteni az egyes krónikákban található sereglétszámokat *Albertus Milioli* krónikája szerint Frigyes császár serege 90 000 harcosból állt, ebből 12 000 volt a lovagok száma (*Gombos* 48.) Az Annales Forolivenses 30 000 lovast és 60 000 gyalogost említ. (*Gombos* 130.) A Chronica regia Colonensis 30 000 harcosról szól, ki között 15 000 válogatott lovag volt. (*Gombos* 482.) *Lübecki Arnold* 50 000 lovagot és 100 000 „fegyveres" (armati) említ. (*Gombos* 304.) *Salimbene* krónikája 90 000 harcosról tesz említést, kik között 12 000 a lovag. (*Gombos* 2106.) Ugyanezeket a számokat közli *Sicardus cremonai püspök. (Gombos* 2122.) A XIV. században élő *Jacobus Moratinus* szerint a keresztes sereg 30 000 lovasból és 60 000 gyalogosból állt. (*Gombos* 1223.) *Gislebertus* prépost körülbelül 20 000 lovagról ír, nem számítva a szervienseket, polgárokat, papokat és más gyalogosokat. (*Gombos* 1062.) A Gesta Friderici I. imperatoris szerzője a több helyen előforduló 90 000-es sereglétszámot közli. (*Gombos* 1052.) A XIV. század első felében élő *Franciscus Pipinus Bononiensis* Frigyes seregét 60 000 harcosra teszi, nem számítva a gyalogosokat (*Gombos* 943.) *Anonymus Suessionensis* szerint a keresztes sereg közel 100 000 lovagból és plebejusból (plebis) állt. (*Gombos* 283.) Ezekből az adatokból nehéz lenne megmondani, mekkora is volt ténylegesen Frigyes serege. Annyi bizonyos, hogy sok lovag és más nehéz fegyverzetű lovas volt benne. Jóval több, mint amennyit Magyarország ki tudott állítani. A középkori

Frigyes császár seregének átvonulása kétségkívül öregbítette III. Béla jó hírét. Az aggodalmak ellenére az erős sereg nem követett el erőszakos cselekményeket, ezt megakadályozta a császár erélye és a rendkívüli jó ellátás. A németek egyetlen kifogása az volt, hogy a dénárok és az ezüst beváltása számukra kedvezőtlen volt. Két kölni dénárért csak öt, két friesachiért csak négy magyar dénárt adtak, egy regensburgiért, vagy egy kremsiért csak egyet, pedig a magyar dénár szerintük alig ért egy veronait. A pénzváltás során a keresztesek így pénzük értékének 60–80%-át elvesztették.[73] A magyar–német viszonyt a kiváló fogadtatáson kívül javította, hogy Béla király felesége és Frigyes császár közös kérésére szabadon engedte az 1170-es évek óta pártütés miatt fogságban tartott Géza herceget, akit a keresztesek előtt járó magyar fegyveres csoporttal együtt elküldött az országból. Géza herceg nem jött vissza többé. Bizáncban maradva felvette a János (Joannész) nevet, fiai is, akik közül az egyiket Alexiosz-Gézának neveztek, görög földön maradtak, ott találkozott velük 1218-ban a keresztes hadból hazatérő II. András király. Frigyes fia, Frigyes sváb herceg Béla egyik leányával történt eljegyzése is a magyar–német közeledést erősítette, bár a sváb herceg 1191-ben bekövetkezett halála miatt a házasságra nem kerülhetett sor.

A Balkánon igen feszült lett a viszony a keresztesek és a görögök között és Frigyes előkészületeket tett Bizánc elfoglalására. Béla nem akart veje, II. Izsák ellen

---

hadseregek létszámáról: *Borosy András:* i. m. A keresztes háborúk hadsereglétszámairól: *Régine Pernoud:* Les hommes de la croisade. Paris, 1982.

Megemlítendő, hogy egyes krónikák szerint a Szentföldről hazatérő Oroszlánszívű Richárd Magyarországon keresztül lépett osztrák földre. Így *Otto de S. Blasio:* „Hac tempestate rex Anglorum Richardus de expeditione transmarina rediens per Ungariam in fines ducis Leopoldi paucis comitatus devenit..." (*Gombos* 1760.) *Ptolemaeus Lucensis* az 1185. évnél(!) említi: „Riccardus rex Angliae rediens de ultramare, reversus est per Hungariam et venit ad Austriam, ducatum Alamanniae." (*Gombos* 2005.) *Rogerus de Howeden* szerint: „Et cum applicuisset prope Gazere apud Ragusa" (*Gombos* 2089.) Eszerint Richárd király Raguza közelében szállt partra, s mivel Dalmácia, vagy egy része ez időben a magyar király uralma alatt állt, ezért egyes krónikások e területet „Ungaria"-nak nevezik. *Laszlovszky József:* Angol–magyar kapcsolatok a 12. század második felében. *Századok,* 128. (1994.) 240–242. o. megjelent tanulmányában megemlíti, hogy *Lübecki Arnold* szerint 2000 magyar katona indult Barbarossa Frigyes seregével a Szentföldre, de III. Béla visszahívta őket. A visszahívott katonák 6 ispán és a győri püspök vezetésével 1189. nov. 19-én értek haza. Csak csekély magyar csapat jutott el a Szentföldre, 3 gróf vezetésével. Sweeney szerint – írja Laszlovszky – egy comes de Hungaria és vele együtt sok magyar 1191 közepén Akra (Akkon) elfoglalása után a városon kívül csetepatéba keveredett a törökökkel. Az Itineratium peregrinorum szerzője „vir magnae probitatis"-nak nevezi. Őt ekkor elfogták. Ez valószínűleg azonos azzal a comes Nicholaus de Hungaro-val, akit a krónika korábban az Akra ostromakor összegyűlt mindenfelől jött grófok közt felsorol. *Sweeney* szerint ez az azonosítás nem egyértelmű.

Laszlovszky szerint lehetséges, hogy a hazatérő I. Richárd király eljutott magyar területre is. Elképzelhető, hogy kétszer szenvedett hajótörést, s végül a dalmáciai tengerparttól Isztriáig hajózott. A. Schreiber szerint Richárd Záránál érte el a szárazföldet, s a dalmát tengerparton végigutazva Horvátországon keresztül jutott el görzi területre. Azért választotta ezt az irányt, mert Esztergomba akart eljutni, ahol baráti fogadtatásra és segítségre számíthatott III. Bélával való dinasztikus kapcsolatai jóvoltából. (*A. Schreiber:* Drei Beiträge, zur Geschichte der deutschen Gefangenschaft des Königs Richard Löwenherz. *Historische Vierteljahrschrift,* 26. [1931] 276–285. o.).

Több dalmáciai város is szóba kerülhetett, mint Richárd partraszállásának helye: Zára, Raguza, Pola. 1181-ben Zára magyar uralom alá került. Elképzelhető, hogy Richárd rövid időt a magyar király által ellenőrzött területen töltött. *Schreiber* elképzelése megfontolandó, de a dalmáciai partraszállás után miért választotta Richárd a veszélyes bécsi utat ahhoz, hogy Esztergomba jusson? Horvátországon át biztosabban juthatott volna oda. *Schreiber* szerint a horvát hegyvidék veszélyes volta, a rablótámadások veszélye miatt, de ez nem meggyőző. (Nem bizony! Miért félt volna a nem is egyedül utazó Oroszlánszívű Richárd néhány rablótól? Az viszont tény, hogy Bécsből könnyen juthatott volna a Dunán hajózva Esztergomba.).

Richárd atyja, II. Henrik király is készült arra, hogy keresztes hadjáratot vezessen. Ebben halála akadályozta meg. Útját Magyarországon keresztül tervezte. Ránk maradt III. Béla II. Henriknek írott levele, melyben közli, hogy örömmel értesült hadjárata tervéről, s országán átvonuló seregének megengedi az élelmiszervásárlást. (1188 körül. *Fejér* II. 246.; Reg. Arp. 149.) A legújabb Richárd-életrajz szerint Richárd mint hajótörött ért partot valahol Velence és Aquileia között, tehát nem magyar területen, és innét indult Stájerország felé. (*John Gillingham:* Richard Löwenherz. Herrsching, 1990. [Ford.: *Rudi Heeger.*] Eredeti: London, 1978. 242–243. o.).

73 III. Béla emlékezete. Budapest, 1981. 78. o. és 188. o. 295. jegyzet.

hadakozni, ezért a keresztesekkel elküldött magyar kontingenst (vagy annak nagyobb részét) hazarendelte. Frigyes nem örült ennek, de nem gördített akadályt távozásuk elé. Béla, nyomást gyakorolva mindkét császárra, elérte, hogy 1190 februárjában megkötötték a drinápolyi békét, mely megszüntette az ellenségeskedést és lehetővé tette Frigyes számára a hadjárat folytatását. A közvetítés és a béke magyar érdek volt, mert ha Bizánc bukik, Magyarország a Német Birodalom túlereje miatt kedvezőtlen helyzetbe kerül.

III. Béla később is igyekezett megakadályozni a német túlsúly kialakulását. Ezért tiltotta meg 1195 tavaszán, hogy alattvalói csatlakozzanak VI. Henrik császár tervezett keresztes hadjáratához. Felismerte, hogy e hadjárat fő célkitűzése Henrik „világuralmi" terveinek elősegítése. Henriket 1191-ben koronázták Rómában császárrá, majd 1194-ben Palermóban szicíliai királyi címet nyert. Merész célkitűzése az volt, hogy a Földközi-tengert körülvevő területeken az ókori római birodalmat feltámasztva német „világbirodalmat" hozzon létre. Ezért követelte Bizánctól az 1185-ben a normannok által megszállt területeket, igényt tartott az afrikai muzulmán területek egy részére, hűbéresévé akarta tenni az ibériai kalifát, a keleti keresztény államokat, sőt Bizáncot is. 1194–95-ben Ciprus és Kis Örményország királyai valóban Henrik hűbéresei lettek. Az 1195-ben meghirdetett keresztes hadjárat célja a keleti keresztény államok és Bizánc meghódítása lett volna. Természetesen III. Béla nem akarta előmozdítani e célkitűzéseket, melyek királysága balkáni érdekeit, sőt idővel a magyar állam önállóságát is veszélyeztették volna. Maga Béla is tervezett keresztes hadjáratot, melynek célja a szokásos keresztes célok mellett a balkáni magyar befolyás erősítése lett volna. Bélát 1196. ápr. 23-án bekövetkezett halála megakadályozta tervei megvalósításában, de keresztes fogadalma megvalósítását az erre szánt pénzösszeggel együtt ifjabb fiára, Andrásra hagyta.[74]

András sokáig habozott, s ez a körülmény indította III. Ince pápát a „Licet universis" dekretális kiadására, mely a keresztes eskü örökölhetősége kánonjogi szabályozásának kezdetét jelenti.

Imre magyar király fogadalmat tett arra, hogy keresztes hadjáratot fog vezetni. III. Ince 1198. augusztus 15-én küldte szét a magyar híveknek a „Post miserabile Jerosolimitane" kezdetű enciklikáját, s ezzel kezdeményezte a keresztes hadjáratot. Magyarországon ekkor polgárháború dúlt, melyben Ince pápa Imre mellé állt. Jellemző, hogy míg Móg ispánnak és 12 másik lovagnak az esztergomi érsek megengedte keresztes kötelezettségük elhalasztását, a rend helyreállítása érdekében, Andrásnak kifejezetten megparancsolta: fejezze be a konfliktust és teljesítse fogadalmát.

1200 tavaszán Ince pápa Gergelyt, a S. Maria in Aquiro bíborosát küldte ki legátusként Magyarországra, hogy segítsen a viszályt befejezni. Csatlakozott hozzá a Szentföldről nemrég visszatért Wittelsbach Konrád mainzi érsek.

A *Chronica regia Coloniensis* szerint Imre király ekkor nemcsak a békére esküdött meg, hanem arra is, hogy keresztes hadjáratot vezet Jeruzsálembe. A magyar király volt az egyetlen, aki vállalta a tervezett negyedik keresztes hadjáratban való részvételt. (A francia és az angol király nem voltak erre hajlandók.)

74 *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 1–5. o. – *Balics L.*: i. m. II. k., I. rész. 160–162. o. – MT I. k., 1255–1257. o. – *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika (896–1196.) Szeged, 1993. 183–187. o.

1201-ben a pápa kihirdette Imre keresztes szándékát és szerepet vállalt az Imre távollétében megszervezendő helytartóság létrehozásában. Más módon is igyekezett Imre segítségére lenni. Így 1201. október 2-án felkérte Eberhard salzburgi érseket, vizsgálja meg: a passaui püspök miért nem tudott Imrének 2000 márkát szerezni a keresztes hadjárat céljára?[75]

VI.

1202-ben megindul a negyedik keresztes hadjárat. Ez nem vonul át Magyarország területén, magyar vonatkozása azonban mégis van. A hadjáratot szervező francia hadvezérek a kellemesebbnek tűnő tengeri utat választva 1201-ben egyezséget kínáltak Velencének hadaiknak a Szentföldre történő szállítására. Velence kötelezte magát, hogy egy év alatt felszerel egy 33 500 ember és 4500 ló befogadására alkalmas hajóhadat, azt egy évre elegendő élelmiszerrel, abrakkal és ivóvízzel látja el (kenyér, liszt, főzelék, bor) s mindezekért a keresztesek több részletben 85 000 ezüst márkát fizetnek. Velence felajánlotta, hogy 50 felfegyverzett gályával csatlakozik a hadjárathoz, azzal a feltétellel, hogy a zsákmány és a hódítások fele az övé lesz. Velence vállalkozásához legalább 200 szállítóhajó kellett, s az 50 gálya 6000 főnyi fegyveres legénységén kívül sok evezősre és tengerészre is szükség volt. Mindez a 100 000 főnél kisebb lakosú városban a férfiak jó részét jelentette. Ehhez a döntéshez Dandolo doge kikérte a 40 tagú, majd 100, 200 végül 1000 tagra bővített gyűlés, majd a Szent Márk bazilikában összehívott kb. 10 000 ember gyűlésének véleményét.

Velence hajó- és fegyvergyára, a XII. század elején alapított Arzenál magánvállalkozók műhelyeinek közreműködésével határidőre elkészítette a hajókat. A keresztes sereg létszáma közben megfogyatkozott. Sokan lemondtak a részvételről, többen más útvonalat választottak. A szükséges pénz nem gyűlt össze, s a keresztes vezérek, hogy a hadjárat mégis megvalósulhasson, elfogadták a doge javaslatát: tartozásuk fejében útba ejtik Zárát és segítenek Velencének a város visszafoglalásában. A 80 éves, félig vak doge maga vette át a hajóhad vezetését, s úgy érvelt, hogy a város bevétele a hadjárat érdeke. Nem szabad ellenséges gócot hagyni a hátuk mögött. A doge érvelése teljesen hamis volt, hiszen Zárát Imre magyar király birtokolta, aki semmi esetre sem lehetett a keresztesek ellensége, hiszen maga is keresztes hadjáratra készült, legfeljebb Velence riválisa volt Dalmáciában.

1202 novemberében a több, mint 300 egységből álló hajóhad megjelent Zára partjainál és megadásra szólította fel a várost. A tagadó válasz után elkezdődött az ostrom. A támadók elszakították a kikötő bejáratát védő láncot, benyomultak az öbölbe s a szorongatott Záraiak pár nappal később megnyitották a kapukat. Ezzel megmentették életüket, de a fosztogatók elől sokan elmenekültek. Az elfoglalt városban a velenceiek és a francia keresztesek között fegyveres összeütközések voltak, melyeket a vezérek csak nehezen tudtak elfojtani. A franciák húzódoztak a zárai kalandtól, s ezt alátámasztotta III. Ince pápa elítélő állásfoglalása, aki előbb (sikertelenül) eltiltotta a kereszteseket Zára ostromától, majd jóvátételre kötelezte őket, mert a pogányok ellen indultak hadba, s keresztény városra támadtak. Kikö-

75 *J. R. Sweeney:* i. m. 120–121. o.

zösítette a velenceieket, s csak a jóvátétel kifizetése után oldozta fel őket a kiközösítés alól.

Mikor a keresztes had tovább hajózott Zárából, a velenceiek lerombolták annak falait, s uralmuk tartósságának biztosítására a várossal szemben fekvő Malconser szigeten erődöt építettek. A zárai menekültek nem nyugodtak bele városuk elvesztésébe. Gaetában magyar költségen egy tucat gályát béreltek, s ezzel megtámadták és elfoglalták a velencei erődöt és visszafoglalták Zárát. Dandolo doge fia hajóhaddal készült ellenük, mire kegyelemre megadták magukat. A zárai lakosság 14 éves kortól felfelé hűségesküt tett; elfogadta városa élére a velenceiek által kinevezett grófot és érseket (aki a gradói pátriárka joghatósága alá tartozik majd). Zára évi adót fizet Velencének, vagy 75 dukát készpénzt, vagy természetben 3000 tengeri-nyúlbőrt, a tengeri hadjáratokhoz támogatást ad, s mindezen ígéretek biztosítására kezeseket állít.[76]

A negyedik keresztes hadjárat elbeszélő forrásai is beszámolnak Zára ostromáról.

Geoffrey de Villehardouin részletes leírása szerint a doge azt javasolta, hogy a keresztesek rendelkezésére bocsát annyi szállítóhajót, amennyi el tud szállítani 4500 lovat és 9000 fegyvernököt, s annyi személyszállító hajót, amennyi 4500 lovag és 20 000 gyalogos katona befogadására alkalmas. A flotta 9 havi élelmet visz az emberek és lovak számára.[77] A velencei hajók háromszor annyi harcost is el tudtak volna szállítani, mint amennyit a francia sereg számlált.[78]

A IV. keresztes hadjárat fő krónikása, Villehardouin leírása szerint a doge azzal érvelt, hogy a magyar király elvette Velencétől Zára városát „mely a föld egyik legnagyobb erőssége". „Soha, bármekkora hatalmunk legyen is, nem tudjuk visszaszerezni, hacsak a keresztesek segítségével nem. Javasoljuk nékik, hogy legyenek segítségünkre a város visszahódításában – ha Isten is úgy akarja, hogy együttes erővel hódítsuk vissza és adjunk nékik haladékot a harcmincnégyezer ezüst márka kifizetésére, amivel még tartoznak nekünk."[79] Ezt az egyezséget ajánlotta a doge a kereszteseknek. Akik azt szerették volna, hogy a sereg feloszoljék, ellene voltak, de végül is belegyezésüket adták, és megkötötték az egyezséget.[80]

A hajókon több, mint 300 kőhajító ostromgépet és olyan hadieszközt szállítottak, melyeket egy erősség bevételénél használnak.

Szent Márton ünnepének másnapján (november 12.) a záraiak követséget küldtek a velencei dogehez, s felajánlották, hogy átadják a várost, ha személyüknek nem esik bántódása. A doge, mielőtt döntött volna, beszélni kívánt velük az ajánlatról.

76 Zára bevételéről a 3. jegyzetben felsorolt műveken kívül l. *Jászay Magda:* Velence és Magyarország. Budapest,1990. 22–27. o. s az ott felsorolt irodalom. – *Walter Norden:* Der vierte Kreuzzug. Berlin, 1898. 40–41. o. – *Paul Alphandéry:* La chrétienté et l'idée de croisade. II. k., Paris, 1959. 78. o. Szerinte a Zára ostromát megtagadó keresztesek közül sokan dezertáltak, és szárazföldi úton – talán a ciszterciek segítségével – Magyarország felé mentek. Egyeseket a szlavóniai parasztok vertek agyon. – *Ernle Bradford:* The Great Betrayal: Constantinople, 1204. London, 1967. 24., 60–64. o. III. Ince csak a kereszteseket oldozta fel a kiközösítés alól, a velenceieket nem. Dandolót ez nem érdekelte. – Megjegyzendő, hogy Zára ostromát Tintoretto a XVI. században remek festményben örökítette meg a velencei Dogepalotában.

77 *Geoffrey de Villehardouin:* Bizánc megvétele. Budapest, 1985. (Ford.: *Szabics Imre)* (Eredeti: *Geoffrey de Villehardouin:* La conquête de Constantinople. Garnier-Flammarion. Paris, 1969.). 11. o.; *Gombos* 996–1006.

78 Uo. 22. o. – *Jean Longnon:* Les compagnons de Villehardouin. Genève, 1978. 5. o.-n közölt adatai szerint a Velence által vállalt 4500 lovag helyett csak 1200–2200 gyűlt össze, a legvalószínűbb szám 1500 és 1800 között van. A tanulmány többszáz lovag személyét azonosítja. Nagy többségük francia és burgund volt, néhányan lombardok és németek.

79 Uo. 25. o.

80 *Villehardouin:* i. m. 22., 25. o.

Miközben tanácskoztak, azok akik a sereg feloszlását kívánták, lebeszélték a záraiak követeit arról, hogy városukat feladják, s azzal biztatták őket, hogy a keresztesek nem fogják a várost megtámadni, csak a velenceiek ellen óvják magukat. Kijelöltek maguk közül egy Robert de Boves nevű lovagot, aki a város falai alá ment, s elmondta mindezt a záraiaknak is. A követek ezután visszatértek a városba, s az egyezkedés megszakadt.

A doge azt mondta a keresztes grófoknak és barátoknak, hogy a záraiak felajánlották városuk átadását, s ehhez kéri jóváhagyásukat, ami meg is történt. Ezután a doge sátrába mentek, hogy megállapodjanak a záraiakkal a megadás feltételeiről. De a követek már nem voltak ott.

Ekkor felállt a vaux-i ciszterci apát és így szólt: „Urak! A római pápa nevében megtiltom néktek, hogy támadást indítsatok a város ellen, minthogy ez keresztény város, ti pedig keresztesek vagytok."

Erre a doge haragra gerjedt, s figyelmeztette a kereszteseket: megígérték, hogy visszahódítják neki Zárát, s felszólította őket ígéretük teljesítésére.

Ezek elfogadták a doge érvelését, s másnap a kapukhoz vonulva felállították a kőhajítókat és ostromgépeket. A tenger felőli oldalon létrákat állítottak a hajókra. A kőhajítók elkezdték az ostromot, mely legalább 5 napig tartott. Árkászokat küldtek az egyik bástya elé, és ezek elkezdték aláásni a falakat. Mikor a záraiak ezt észrevették, újra olyan egyezséget javasoltak, mint amilyet korábban elutasítottak.

A város megadta magát, s lakói megmenekültek. A doge azt javasolta, hogy húsvétig maradjanak Zárában, és osszák kétfelé a gazdag várost.

A velenceieké lett a tenger melletti városrész, a franciáké a másik. Mindenkinek olyan házat juttattak, „amilyen megillette".

Három nappal később a vecsernye idején a velenceiek és franciák között nagy összecsapásra került sor. Alig volt utca, ahol ne harcoltak volna karddal, lándzsával, számszeríjjal vagy dárdával. Mindenütt sebesültek és halottak hevertek.

A velenceieknek egyre több emberük esett el, kezdtek alulmaradni. Ekkor több nemes, el akarván kerülni a még nagyobb vérontást, fegyverrel avatkozott be, hogy véget vessen a harcnak. De amint sikerült elfojtani az egyik helyen, a másikon újrakezdődött. Az összetűzés éjjel is folytatódott, s csak nagy erőfeszítések árán sikerült megfékezni. „Kis híján az egész had odaveszett."

Mindkét oldalon nagy veszteségek voltak. Ott lelete halálát a flandiriai Gilles de Landas, kit a szemén ért találat. A doge és a francia bárók csak egy hét múlva tudták helyreállítani a rendet.[81]

A francia sereg a magyar király akarata ellenére az egész telet Zárában töltötte. Közben sokan elhagyták a sereget.[82]

A francia bárók elhatározták, hogy követséget küldenek Rómába a pápához, aki neheztelt rájuk Zára elfoglalása miatt. Két lovagot és két klerikust választottak követnek. A két pap: Névelon Soissons-i püspök és Jean de Noyon magister, a két

81 Uo. 29–33. o.
82 Uo. 36. o.

lovag: Jean de Friaize és Robert de Boves. Az utóbbi „nem tartotta be szavát", hanem elment Szíriába.[83]

A három követ így szólt a pápához: „A bárók bocsánatért esedeznek Zára elfoglalása miatt, nem cselekedhettek másként, mert azok mulasztása miatt, akik más kikötőkbe mentek, csak így tudták megőrizni a sereg egységét. Ezek után azt kérik tőled, mint lelkiatyjuktól, hogy tudasd velük parancsolatodat, s azt készek bármikor teljesíteni."

A pápa elfogadta érvelésüket, s azt üzente, hogy fel fogja őket oldozni, s felhatalmazta a követek két klerikus tagját, hogy addig is, míg a sereghez megérkezik a bíboros (Pietro de Capua pápai nuncius) – oldozzák fel a kereszteseket.

Nagyböjtkor a keresztesek előkészítették a hajóhadat a húsvéti másnapján a franciák a városon kívül a kikötőkben szálltak meg, a velenceiek pedig lerombolták a város bástyáit és falait.

Ekkor az egyik francia nagyúr Simon de Montfort *egyezségre lépett a magyarok királyával, „aki a keresztesek ellensége volt",* s elhagyván a keresztes hadat, átment a király táborába. Vele távozott fivére, Guy de Montfort, Simon de Neauphle, Robert Mauvoisin, Dreux de Cressausack, a vaux-i ciszterci apát és sokan mások.

Nem sokkal később, a magas rangú Enguerrand de Boves is átpártolt a magyar királyhoz fivérével, Hugues-gel s annyi emberével együtt, amennyit csak magával tudott vinni.

Ez nagy veszteség volt s „nagy szégyene azoknak, akik cselekedték."[84]

A magyar király Zára elfoglalása miatt volt a keresztesek „ellensége", hiszen az ő városát foglalták el. A szerző szerint azonban minden cselekedet jogos volt, amit a francia keresztesek elkövettek.

A Villehardouin középkori mértékkel részletes híradását kiegészítő források közül először III. Imre pápa néhány ez ügyben írott levelét említjük.

Egy 1203 februárjában írott levelében felszólítja a kereszteseket, vegyék figyelembe, hogy Imre király és fivére András herceg felvették a kereszt jelét (keresztes hadjáratra készülnek), vagy csak a Szentszék tekintélyét, mely megtiltja nekik, hogy keresztény földeket megtámadjanak, kivéve, ha azok akadályozzák útjukat, vagy más igazságos okból. Kijelenti: helyteleníti, hogy körülvették Zárát, és aláásták annak falait. Kiközösítéssel fenyegeti őket, ha Zárát jelenlegi állapotánál jobban lerombolják, felszólítja őket, hogy mindent adjanak vissza Imre király követeinek, amit elvettek tőlük.[85]

Másik levelében a pápa fájlalja, hogy a keresztesek elfoglalták Zárát és felosztották egymás között a záraiaktól elrabolt zsákmányt. Felszólítja őket, hogy mindent adjanak vissza a záraiaknak, Imre királytól pedig alázatosan kérjék, hogy irgalmazzon meg nekik az ellene elkövetett sérelmekért.[86]

Megállapíthatjuk, hogy a pápa felhívása nem járt eredménnyel.

83 Villehardouin ezt rossz néven veszi tőle, mintha nem Szíria lett volna a keresztes hadjárat legális célja. Ő az egész háborút egyszerűen francia hódításnak tartja, e hódítást helyesli, és árulóknak tartja azokat, kiknek más volt a véleményük.

84 Uo. 38–40. o.

85 *Gombos* 1242–1243.

86 *Gombos* 1243.

Az említett két levélnél is érdekesebb Ince pápa 1204. szeptember 15-én kelt levele, melyben Imre király korábbi levelének öt pontjára válaszol. Ezek közül az ötödik Zára elpusztítása. Levelében Imre elpanaszolta, hogy Zára elpusztítóit az egyház két év elteltével sem tudta jóvátételre kényszeríteni. A pápa felhívja a király figyelmét arra, hogy ő a franciákat és a velenceieket Zára lerombolása miatt kiközösítette, s mikor a francia sereg vezetői a kiközösítés feloldását kérték, ezt csak úgy érhették el, hogy kötelezettséget vállaltak: ők és utódaik a pápa parancsára gaztettükért elégtételt fognak adni. A velenceiek vezére és övéi nem kérték még a kiközösítés feloldását, s annyiban már eljárt ellenük, hogy megválasztott patriarchájukat nem szentelte fel, s mikor ez ügyben felkereste a szentszéket, szégyenszemre visszaküldte őt. Közli Imrével azt is, hogy Zárában, mely eddig egész tartományával a gradói érsek alá tartozott, a király tartson kánoni választást s az alkalmas személyt megválasztása után küldje el őhozzá felszentelés céljából, hogy így elkezdődjék a velenceiek gőgjének megbüntetése.

Johannitiust is meg kell büntetni[87] ha a pápa által küldött korona elnyerése után nem engedelmeskedne a közte és Imre között keletkezett viszállyal kapcsolatban a pápai legátusnak. A pápa hangsúlyozza levelében, hogy kedveli Johannitiust, de Imre királyt összehasonlíthatatlanul jobban kedveli.[88]

Villehardouin részletes leírását más krónikák is kiegészítik.

Az ismeretlen szerzőtől származó *Gesta Innocentii III.* leírja, hogy Imre következtében egy Péter nevű bíborost küldött a velencei sereghez. A velenceiek attól féltek, hogy a bíboros megakadályozza őket Zára elfoglalásában, azt mondták neki, hogy ha akar velük jöhet, de nem mint pápai legátus, hanem csak mint prédikátor, különben menjen vissza. Bár a franciáknak ez nem tetszett, a velenceiek által megsértett bíboros eltávozott, majd levelet küldött az összes kereszteseknek, melyben megtiltotta nekik keresztény földek, nevezetesen Zára háborgatását mely a szintén keresztes magyar király birtoka: egyébként kiközösítés vár rájuk. A montferrati őrgróf emiatt nem is vett részt Zára ostromában.[89]

Justinianus krónikájának supplementuma megadja a Velence által biztosított szállító hajók számát, ezek 5000 lovas és 8000 gyalogos számára voltak elegendők. Ehhez még 50 harci gályát (galea) is felajánlottak, azzal a feltétellel, hogy amit meghódítanak, annak fele Velencéé. Végül 300 hajóval vonultak Zára ellen, s *az ott lévő magyarokat erőszakkal elkergették.* Eszerint Zárában magyarok is éltek.[90]

Az *Annales Herbipolenses* szerint Lombardiában a lakosság valósággal üldözte és kínozta a kereszteseket, s a pápa utasítására választották a Velencén keresztül vezető utat. A velenceiek egy Szent Miklósról elnevezett szigeten helyezték el a kereszteseket, ahol hadifoglyokként kezelték őket. A nélkülözések miatt sokan hazamentek, mások Apulián át távoztak. A megmaradtak között járvány pusztított. E krónika szerint Péter bíborost a sereg vezérévé (ductor) választották. Zárát több mint 150 ostromgéppel ostromolták, és 15 nap alatt bevették. Fele a kereszteseké, fele a velenceieké lett. Az elfoglalás utáni harmadik napon összetűztek a velenceiek a ke-

87 Itt Kalojan bolgár királyról van szó. MT. I. 1264–1267.

88 *Gombos* 1248. „Quia vero quantumcunque saepedictum Johannitium diligamus, tamen autem diligimus incomparabili magis".

89 Gesta Innocentii III. papae autore anonymo coaevo. *Gombos* 1055.

90 Supplementum ex Chronico quod vocant Justiniani. *Gombos* 2183–2184.

resztesekkel s ennek során körülbelül 100 ember halt meg. A jó házakat a bárók maguknak tartották fenn, a szegényeknek, akik éheztek, semmit sem adtak. A sereget engedéllyel ezren, engedély nélkül több, mint ezren hagyták el. 1203. január 7-én megérkezett Fülöp német király követe uralkodója levelével, melyben arra kéri a kereszteseket, hogy sógorát, Alexiosz császárt mindenben segítsék. (Vagyis rábeszélte őket, hogy Konstantinápoly ügyeibe avatkozzanak.) A sereg tagjai, megtudván, hogy Görögországba viszik őket, megesküdtek, hogy oda nem mennek. A sereg egy része el is vált a többiektől és Magyarországba ment, ahol a király tisztességgel fogadta őket.[91]

A *Chronicon comitum Flandrensium* szerint Balduin seregével Velencéből a Szentföldre akart menni, de a velenceiek fővesztéssel fenyegették meg azokat, kik a keresztes flotta vezetésére vállalkoztak volna. A krónika szerint Zára városa sok kárt okozott a velenceieknek, s ezért a velencei doge szerint, ha Zárát megostromolják, nem kell fizetni a hajókért és nagyobb érdem a záraiakhoz hasonló rablókat, gyilkosokat és kalózokat elpusztítani, mint Jeruzsálem ellen vonulni. A magyar király is arra kérte Balduint, hogy Aleixosz császárt űzze el, és Izsák 19 éves fiát, Alexioszt helyezze Bizánc trónjára. A magyar király kérésére fordult Balduin Bizánc ellen, ahol Izsák fiát Aleixoszt anyjával, Izsák feleségével, a magyar király nővérével bevezette Konstantinápolyba.[92]

Guntherus Alamannus krónikájában hangsúlyozza Zára városának teljes lerombolását és előadja: a keresztesek nem helyeselték, hogy segítettek a szintén keresztes fogadalmat tett magyar király városának elfoglalásában, aki birtokait a pápa védelme alá helyezte. Ezért jónak látták, hogy követet küldjenek a pápához, hogy kérjék kiközösítésük feloldását.[93]

Tolosanus kanonok szerint a keresztesek létszáma 50 000 lovas és gyalogos volt. Jeruzsálem felszabadítására indultak, s mikor Bizánc kapuihoz érkeztek, a velenceiek rábeszélték őket, hogy inkább a bizánci birodalmat hódítsák meg. Előzőleg Zárát lerombolták.[94]

A *halberstadti püspökök gestája* leírja, hogy Zára igen gazdag város volt, Dalmácia és Horvátország metropolisa a tengerparton; jó falai és magas tornyai voltak, és korábban a velenceiek uralma alatt állt, de ez alól felszabadulva a magyar király fennhatóságát fogadta el. Ezt a velenceiek zokon vették, és az alkalmat kihasználva a keresztesek segítségével a szárazföldi és a tenger felől körülzárták, s megadásra kényszerítették, noha ezt a pápa kiközösítés terhe mellett megtiltotta. A várost elfoglalták, a zsákmányt egymás között felosztották, a várost két részre osztották. E cselekedet miatt egy apát sok keresztest magával víve elvált a keresztes

91 Annales Herbipolenses. *Gombos* 138–139. Az Annales Herbipolenses egy részének átírása a Devastatio Constantinopolitana a 1204. ab auctore Germano oculato descripta. *Gombos* 849.

92 Chronicon comitum Flandrensium. *Gombos* 547–548. – A magyar király kéréséről a hazai irodalom nem szól. *Pauler Gyula* szerint „Imre és Endre a dolog(!) e fordulatát, amely Izsák sógorukat és Margit testvérüket volt a trónra visszahelyezendő, nem nézték éppen rossz szemmel." *(Pauler Gy.:* i. m. II. k., 29. o.) A bizánci források legjobb hazai ismerője *Moravcsik Gyula* szerint nem magyar, hanem nyugati keresztesek vonultak be a bizánci birodalom fővárosába, „úgy látszik azonban, hogy Imre királyunknak is része volt abban, hogy amidőn 1203. júl. 17-én Konstantinápoly a keresztesek kezére került, a vak Iszaakiosz és fia, IV. Alexiosz jutottak trónra, míg azután 1204-ben újra elvesztették azt, s a meghódított Bizáncban latin császárság létesült." (*Moravcsik Gy.:* Bizánc és a magyarság. Budapest, 1953: 93. o.) – A krónika egy részének átírása: De itinere Balduini comitis Flandrensium. *Gombos* 1114–1115.

93 *Guntherus Alemannus:* Historia Constantinopolitana: *Gombos* 1114–1115.

94 *Tolasanus canonicus Faventinus:* Chronicon. *Gombos* 2258.

seregtől. Ezek *Magyarország felé távoztak ahol a király szívesen fogadta őket, és gondoskodott arról, hogy keresztes fogadalmukat teljesíthessék.*

A keresztesek a tél idején Zárában maradtak. A gesta szerint Fülöp német király beszélte rá őket Bizánc elfoglalására.[95]

Péter ciszterci szerzetes, ravasz és gonosz embereknek mondja a velenceieket, kik kihasználták a keresztesek szorult helyzetét, s rávették őket Zárának, a magyar király városának megostromlására. A pápa követének fenyegető szavaira a velenceiek meg akarták őt ölni. Ekkor Montfort gróf szembeszállt velük, hogy meg ne öljék. A záraiakat biztosította arról, hogy ő és emberei nem fogják őket bántani, mert nem azért jött, hogy keresztényeket pusztítson. A gróf nem is vett részt a város ostromában, hanem eltávozott és Apuliába ment.[96]

Egy névtelen szemtanú elítélő hangsúllyal sorolja fel azoknak a nevét, kik elhagyták a keresztes sereget: R. de Parke, R. de Monte Miralo, S. de Monte-Forti, R. Malus-Vicinus, abbas de Wallilus. Ezek a magyar királyhoz szöktek.[97] Itt természetesen nem ennyi emberről, hanem ennyi *csapatról* van szó.

Arnold lübecki bencés apát megemlíti, hogy 1203-ban görög földről olyan levél érkezett Ottó német-római császár címére, melynek írója fájlalja, hogy a körülmények által kényszerítve részt vett Zára ostromában.[98]

Dandolo András a XIV. században élő velencei doge krónikája természetesen velencei szempontból ítéli meg az eseményeket. Szerinte Zára a magyar király segítségével megmaradt Velence elleni lázadásában, s a velenceiek jogosan ostromolták meg és foglalták el városukat.[99]

Albericus ciszterci apát szerint a velenceiek a Szent Miklós szigetére zárták a kereszteseket és csak akkor engedték ki őket, mikor megesküdtek, hogy elfoglalják Velence számára Zára városát.[100]

A keresztes had több vezetőjének közös levele is fájlalja, hogy a kényszerűség rávitte őket Zára ostromára.[101]

Egy kölni krónika leírja, hogy a kereszteseket Velencében nagy nyomorban tartották, ezért tudták rávenni őket Zára ostromára. A velencei doge azért gyűlölte különösen ezt a várost, mert korábban a záraiak fogságába került, s azok megvakították.[102]

Robert de Clary, a „Szegény lovag" leírása szerint a doge *bosszúra* szólította fel Zára alatt a lovagokat, s azok elfogadták felszólítását Zára ostromára, kivéve Simon de Monfort és Euguerrand de Bove urakat, akik megtagadták az ostromban való részvételt, Magyarországba távoztak és egész télen át ott maradtak.[103]

95 Gesta episcoporum Halberstadium. *Gombos* 1048–1050. A gesta nem szól arról, *milyen módon* segítette a magyar király a hozzá forduló kereszteseket fogadalmuk teljesítésében.

96 *Petrus Sarnensis ordinis Cisterciensis monachus:* Historia. *Gombos* 1972. Péter maga is jelen volt Zára ostrománál. „et ego qui ibi eram testimonium perhibeo veritati."

97 Epistola anonymi testis oculati. *Gombos* 895–896.

98 *Arnoldus Lubecensis:* Chronica slavorum. *Gombos* 307.

99 *Andreas Dandolo:* Chronicon Venetum. *Gombos* 63.

100 *Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis:* Chronicon. *Gombos* 30.

101 Epistola M. marchionis Montis Ferrati B. Flandriae comitis L. Blesensis et H. S. Pauli. *Gombos* 899.

102 Chronica regia Coloniensis. *Gombos* 483. E krónika folytatása, a Continuato I. Chronica regia Coloniensis úgy tudja, a keresztesek a keleti frank földön, Pannonián... és Bulgárián át vonultak Konstantinápolyig! (*Gombos* 579.) Leírása aligha érdemel hitelt.

103 *Robert de Clary „chevalier pauvre":* La conquête de Constantinople. *Gombos* 2055–2056.

Ottó, a Szent Balázs kolostor apátja úgy tudta, hogy a keresztes seregben velenceiek, pisaiak, genovaiak, más itáliaiak, magyarok, németek, franciák és spanyolok vettek részt.[104]

Johannes Longus yperni apát krónikájában Zárát szláv városnak (Sclavonum civitas) nevezi.[105]

Megemlítendő az *ifjabb Marino Sanudo* XVI. században készült krónikájának az a megjegyzése, hogy a Zárát ostromló sereg lerombolta a magyarok által épített falat.[106]

A negyedik keresztes hadjáratról és ezen belül Zára ostromáról még több krónika megemlékezik, de ezek az eddigieken kívül lényeges adatokat nem közölnek.[107]

104 *Otto Sanblasianus abbas:* Ad librum III. Cronicis Ottonis Frisingensis episcopi, continuatae historiae appendix. *Gombos* 1760. Adatai nem érdemelnek különösebb figyelmet.

105 *Johannes Longus de Ypra abbas S. Bertini:* Chronica monasterii S. Bertini. *Gombos* 1331.

106 *Marino Sanudo iunior, Leonardi filius, patricius Venetus:* Le vite dei dogi. *Gombos* 1553. „...fu fatto rovinare il muro fatto per gli Ungheri...".

107 *Robertus Canonicus S. Mariani Autissiodorensis prior S. Mariae extra Muros:* Chronicon. *Gombos* 2059. – *Marino Sanudo: senior, dictus Torsello:* Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1557. *Martin da Canal:* La cronique des Veneciens. *Gombos* 1563. – *Ogerius Panis scriba Januensis:* Annales Januenses. *Gombos* 1745. – *Richardus de S. Germano notarius regis Siciliae:* Chronica regni Siciliae. *Gombos* 2051. – *Guilelmus abbas Andrensis:* Chronica Andrensis. *Gombos* 1098. – *Burchardus Urspergensis praepositus:* Chronicon. *Gombos* 436. – Chronicon anonymi Laudonensis canonici. *Gombos* 495. – *Ernoul ecuyer de Balian seigneur de Ibelin et Bernard le Trésorier:* Chronique sive Continuation de Guillaume Tyr. *Gombos* 909–910. – *Andreas Naugerius patricius Venetus:* Storia della republica Veneziana. *Gombos* 70–71. – *Gervasius Ricobaldus Ferrariensis:* Istoria Imperiale. *Gombos* 1040.

András Borosy

THE CRUSADES AND THE HUNGARIAN KINGDOM
PART I.

Summary

One can regard the crusades as the largest-scale military ventures of the Western Christianity of the Middle Ages. The armies of the different European countries strived to liberate the Holy Land and created Christian states on the Eastern shore of the Mediterranean. Traditionally the age of the crusades is fixed between the 1095 Council of Clermont and the year 1291, the fall of Accon. By this time Hungary became an integral part of European Christianity. Several crusading armies crossed the country and King Andrew II himself lead a Hungarian contingent to the Holy Land. The Author of this study examines the connections of Hungary and the crusades through the analysis of the respective campaigns.

András Borosy

LES CROISADES ET LA HONGRIE I.

Résumé

Les croisades peuvent être considérées comme les plus importantes opérations militaires de la chrétienté occidentale du moyen âge: les forces armées des différents États européens voulaient libérer la Terre Sainte et elles ont établi des États chrétiens à la côte de l'Est de la Méditerrannée. En général, on compte l'époque des croisades à partir du concile de Clermont de 1095 jusqu'à la chute d'Akkon en 1291. A cette époque-là, la Hongrie représente déjà une partie organique de l'Europe chrétienne. Plusieurs armées des croisés traversaient le territoire du pays et une campagne a été conduite à la Terre Sainte par un roi hongrois, notamment par André II. Cette étude essaie d'examiner les rapports de la Hongrie et des croisades en donnant un aperçu des différentes campagnes.

András Borosy

DIE KREUZZÜGE UND UNGARN, I.

Resümee

Mit recht gelten die Kreuzzüge als die größten militärischen Unterfangen des westlichen Christentums im Mittelalter. Die Streitkräfte des verschiedenen europäischen Staaten wollten das Heilige Land befreien, um an der Ostküste des Mittelmeeres christliche Staaten zu gründen. Diese Epoche wird i. a. von der Synode von Clermont im Jahre 1095 bis zum Fall von Akkon 1291 gerechnet. Damals war Ungarn schon fester Bestandteil des christlichen Europas. Mehrere Kreuzheere zogen durch das Land hindurch und auch der Ungarkönig Andreas II. führte ein ungarisches Heer ins Heilige Land. Ziel des vorliegenden Aufsatzes ist es, durch einen Überblick über die einzelnen Kreuzzüge die Rolle Ungarns in ihnen zu untersuchen.

Андраш Бороши

КРЕСТОВЫЕ ПОХОДЫ И ВЕНГРИЯ, I.

Резюме

Крестовые походы могут рассматриваться как самые крупные военные кампании, предпринимаемые христианством Западной Европы в средневековье: вооруженные силы различных европейских государств хотели освободить Святую землю с тем, чтобы создать христианские государства на восточном побережье Средиземного моря.

Период крестовых походов принято считать со времени проведения Клермонтского синода 1095 года до 1291 года, даты падения Аккона. К этому времени Венгрия была уже органической частью христианской Европы. Немало ополчений крестоносцев прошло по территории страны, а венгерский король Андраш II даже возглавил крестовый поход в Святую землю. Статья делает попытку посредством обзора отдельных крестовых походов рассмотреть сложные связи Венгрии и крестовых войн.

CSIKÁNY TAMÁS

TEMESVÁR OSTROMA 1849-BEN

Az 1848-as szabadságharc eseményei közül a legjellemzőbbek azok a gyorsan végrehajtott hadjáratok, melyek során csaták, ütközetek követték egymást, és melyekben szinte hetek alatt megyék, országrészek cseréltek gazdát. Az események fő kérdései ezeken a hadjáratokon dőltek el, így természetes, hogy ezek álltak és állnak a kutatások középpontjában. Kevesebb figyelmet kaptak ugyanakkor többek között a várharcok, amelyek pedig végig kísérték a szabadságharcot.

A várak, erődök a XIX. században már egész más értelemben voltak meghatározó jelentőségűek, mint a korábbi időszakokban. A megerősített helyek közül azok őrizték meg szerepüket, melyek kulcsfontosságúak voltak az ország védelme szempontjából, illetve amelyek képesek voltak a tábori hadseregek tevékenységét biztosítani, támogatni.

A támadó hadsereg csak akkor állt meg az erődítményeknél, ha lehetetlen volt azokat megkerülni, vagy ha az ellenségnek a főerejét már megsemmisítették. Egy-egy vár birtokba vétele továbbra is az adott terület, az ott áthaladó utak, szorosok, partszakaszok ellenőrzését jelentette, raktári készletek felhalmozásának lehetőségét, illetve az új elvek szerint épített erődrendszerek egy tábori hadsereg biztonságos elhelyezésének, felkészítésének feltételeit is biztosították. Hadjáratok alapjai, bázisai voltak a várak, erődök, illetve biztosították a visszavonulás lehetőségét is.

Mindezek azt jelentették, hogy továbbra is meghatározó kérdés volt a jelentősnek számító erődítmények birtoklása. Magyarországon ebben az időszakban korszerű, a követelményeknek megfelelő erősségnek számított elsősorban Komárom, továbbá Pétervárad, Eszék, Arad, Temesvár, Erdélyben pedig Gyulafehérvár, melyek egyben az Osztrák Császárság fontos támaszpontjai is voltak.

A várharcok jellemzői a XIX. században

A várak, erődök ellen felvonuló csapatok célja a háború, a hadjáratok menetétől, a rendelkezésre álló erőktől, eszközöktől függően változott. E szerint lehetett megfigyelés, körülzárás, rajtaütés, megrohanás, bombázás és ostromlás.[1]

A támadó fél az erődítményekhez érve rendszerint nem kezdett azonnal az ostromhoz, csak akkor, ha az ellenségnek nem volt olyan ereje, mellyel a felmentést megkísérelhette. Az erősséget egyébként csak megfigyelték, vagy körülzárták. A megfigyelés célja a kitörések megakadályozása, a vár ellátásának megnehezítése, illetve lehetetlenné tétele, valamint a hadjáratot tovább folytató csapatok háta mögötti ellenséges tevékenység kizárása volt. A megfigyelő erők tevékenységét úgy szervezték, hogy folyamatosan foglalkoztassák a védőket, azok mindig a védelmi rendszabályokkal legyenek elfoglalva, lehetőleg ne tudjanak kapcsolatot tartani a külvilággal. A végrehajtáshoz elsősorban lovasságot alkalmaztak nagyobb számban.

1 A várharcok főbb jellemzői *Károly főherceg:* A magasabb hadművészet elvei. Budapest, 1889.; *Brunner Mór:* A várharcz. Budapest, 1974. és *Nagy Győző:* Erődítéstan. Budapest, 1894. című munkák vonatkozó fejezetei alapján.

A körülzáráshoz a védőket meghaladó létszámban jelöltek ki erőket, mely rendszerint lovassággal és tüzérséggel megerősített gyalogságot jelentett. Célja az erősség teljes elzárása volt, kiéheztetés, illetve annak elérése, hogy a védők kilátástalannak érezzék a várvédelmet. A támadó csapatok az erődítmény közvetlen közelében helyezkedtek el, de a várlövegek hatótávolságán kívül. A körülzárást rendszerint összekötötték a vár lövetésével és bombázásával is. A bombázást a lakóépületek, raktárak, polgári létesítmények pusztítására, rombolására alkalmazták azért, hogy a lakosságot, az őrséget demoralizálják, az erősség esetleges átadására kényszerítsék. A körülzárás a végső célját csak rendkívül hosszadalmas tevékenységgel érhette el, így az általában a főerők beérkezéséig (az ostrom megkezdéséig), illetve a felmentő sereg közeledéséig tartott.

Az ostrom

Ostromhoz rendszerint csak akkor fogtak a hadseregek, ha az ellenség főerejét megsemmisítették vagy, ha:

– az erődítmény el nem kerülhető útvonalat, folyót zárt le
– a körülzárás – a lekötött erők nagysága miatt – célszerűtlen volt
– a hely felhasználása szükségesnek bizonyult a további támadó hadjárathoz
– szükség volt a várható zsákmányra
– az adott területet huzamosabb ideig megkívánták őrizni.

Az ostrom megkezdése azonban csak akkor volt célszerű és attól csak akkor lehetett sikert várni, ha több feltétel is érvényesült. Ezek közül a legfontosabb az erőd nagyságával arányos ostromtüzérség megléte, az ostromlók legalább háromszoros erőfölénye volt. Az ostromot az ostromsereg parancsnoka irányította, szorosan együttműködve a mérnökkari főnökkel és a tüzérparancsnokkal.

Az ostromot három időszakra osztották. Az első az előkészítés időszaka, a második a távoltámadási időszak, a harmadik pedig a közeltámadási időszak volt.

Az első időszakban először bekerítették az erődítményt, majd megkezdődött a felderítés. A felderítési adatok birtokában elkészítették az ostromtervet, amelyben kijelölték a védelmi rendszernek azt a szakaszát, ahol a „rohammentességet" meg kívánták szüntetni. Erre a pontra tervezték a döntő rohamot. Ez a hely, vagy szakasz rendszerint egy bástya és a mellette lévő védművek, vagy két bástya közötti rész volt. A hely kiválasztásánál figyelembe vették a terepet, a védművek jellegét, erősségét, illetve az előre és hátravonási utakat is.

Ezután megkezdődött a különböző raktárak elhelyezése, a főhadiszállás berendezése. Ezen munkálatok végzését a már tüzelőállásba rendelt ütegeknek fedezni kellett, illetve gyalogság szállta meg az erőd előterében lévő fontos helyeket (erdők, helységek, házcsoportok, egyéb terepakadályok).

A második időszak alatt végig folyt a lövegharc, melynek célja a megkezdett műszaki munkák fedezése volt. Ezen munkálatokat az erőd fedett megközelíthetősége érdekében végezték. Ezért építették ki az ún. párhuzamokat, azt az árokrendszert mely a támadócsapatok számára gyülekező helyül szolgált és magába foglalta az ostromlövegek tüzelőállásait is. A párhuzamok, ahogy a nevük is mutatta, párhuza-

mosan épültek ki az erődök védműveivel. Mélységük rendszerint 1,3 m volt, így az erőd felé felhányt földdel együtt már megfelelő védelmet nyújtottak. Az árkokat úgy ásták ki, hogy ott a közlekedés, gyülekezés biztosított legyen, így legalább 4 m szélesre épültek.

Az első párhuzamot szabály szerint 1500 lépésre létesítették, olyan hosszan, hogy abból fedezni lehessen a szárnyakat, a mögötte lévő ütegeket, hasonlóképpen az előtte végzett műszaki munkákat is. A második párhuzam 1000, a harmadik párhuzam 600, a negyedik pedig 400 lépésre készült, ez utóbbi már a lejtő lábánál. A lejtőn további félpárhuzamokat ástak ki, illetve az ötödik párhuzamot. Az így kiépült rendszer elemeit változó vonalvezetésű árkok kötötték össze, ügyelve arra, hogy a vár védőműveire merőlegesen egy se fusson.

Az ostromtelepek (ütegek) tüzelőállásainak kiépítése a párhuzamokkal egy időben folyt. Ebben az időszakban leszerelő és pásztázó ütegeket, valamint nehéz ágyú- és mozsárütegeket telepítettek. Az előbbi kettő az ellenség tüzérségével harcolt, az utóbbiak pedig a vár belsejének a rombolását végezték. A tüzelőállások rendszerének kiépítése egybeesett a párhuzamok ásásával, kivéve a negyediket, ahol külön állásokat nem alakítottak ki.

A munkákat éjszaka, mérnökkari tisztek irányításával végezték. A munkások tevékenységét erre kijelölt csapatokkal fedezték, melyek egyrészt hátrébb tartalékban álltak, másrészt pedig előőrsi láncot alkotva, szétbontakozva biztosítottak. Ezen csapatok feladata a kitörések elhárítása volt, a tüzérségi tűzzel szemben a pásztázó és leszerelő ütegek nyújtottak védelmet.

Az ostrom harmadik időszaka már közvetlenül a védelmi rendszer előtt kezdődött és a lejtő legmagasabb pontjának elfoglalásával, illetve ott az ún. oromzatok kiépítésével folytatódott. Az oromzatok fedett gyülekező helyül szolgáltak, ide telepítették a réstörő ütegeket, továbbá innen kezdve építették ki a fedett, vagy nyílt lejáratokat a várárokba. A további előretörésnek a célja a főfal előtti védőművek elfoglalása, majd „beépítések" végzésével a támadó fél számára ezek átalakítása. A továbbiakban főszerepet a réstörő üteg vette át, melynek a főfal kijelölt szakaszát le kellett rombolnia. A támadók ezen a résen keresztül törtek be a várba és vették azt birtokukba.

A Vauban első rendszere szerint épült erődök esetén a fenti eljárás lerövidülhetett, a távolságok csökkenhettek. Ezeknél ugyanis a védők egy irányba kevesebb löveget tudtak alkalmazni, mint az akkor a legkorszerűbbnek számító erősségeknél. A kevés „bombamentes" hely miatt a rombolások hatását hatékonyabban tartották. A réstörést – éppen a magas főfal miatt – már a második párhuzamból megkezdhették. Ez utóbbi azonban Temesvár esetében, éppen a falak süllyedése miatt, nehezen volt keresztülvihető.

A várvédelem

A háború kitörésekor, illetve amikor várható volt a támadás, a várban kihirdették az ostromállapotot. Ez együtt járt a rögtönítélő bíráskodás azonnali bevezetésével. Megalakították ugyanakkor a védelmi bizottságot, melynek tagja volt a mérnökkari,

a tüzér-, a táborkari főnök, az önálló csapatparancsnokok, esetleg az orvos és a hadbiztos is. E testületnek tanácskozási hatásköre volt, a döntés azonban mindig a parancsnok kezében volt.

Az erődítményt várható támadás esetén fel kellett készíteni az élő és holt ellenálló erő teljes kihasználásával történő huzamosabb védelemre. Ez magába foglalta a védművek javítását, kiegészítését, földhányások emelését, lőrések, lőpadok kialakítását. A lejtőről és annak előteréből minden olyan tárgy eltávolítását elvégezték, mely a szabad kilátást és kilövést akadályozta. Fokozott figyelmet fordítottak a tűzoltó munkák előkészítésére, az éghető anyagok eltávolítására. Felszedték az utcák kövezetét is a bombák, gránátok hatásának csökkentése céljából.

Az ellátáshoz szükséges készletekből – élelem, tüzelő- és világítóanyag, dohánynemű és gyógyszer – hat hónap elegendőt halmoztak fel. A szükséges lőszerkészlet rendszerint rendelkezésre állt, mivel ezen erődök általában raktárak is voltak, működtek bennük lőszerkészítő házak.

Az ellenség felvonulása időszakában – mely az első védelmi időszak – az erődítmény előterében lévő, védelemre alkalmas helyeket a védők megszállták és ezeket, ameddig komoly veszteség nélkül lehetett, védték. A védő lövegek hatáskörében megjelenő ellenséget elűzték, illetve lehetőség szerint akadályozták a műszaki munkákat. Mindezen közben folyamatosan végezték a felderítést, az ostromlók erejének, eszközei számának pontos megállapítása, a készülő állások, árkok helyének meghatározása céljából.

A védelem második időszaka a távoli védelem. Ennek az időszaknak a fő jellemzője a lövegharc állandóvá válása, illetve a védők puskatűzzel, ellenárkok ásásával igyekeztek távol tartani az ellenséget.

Ebben az időszakban már nyilvánvaló volt, hogy az ostromlók a fő erőkifejtést hova tervezik. A védők ide csoportosították az erőik, eszközeik zömét. A helyreállítást, a védművek erősítését, újabb védelmi szakaszok építését folyamatosan végezték.

A védők egyik leghatásosabb eszköze a kirohanások végrehajtása volt, melyeknek ki kellett egészíteniük a várlövegek hatását. Ezen támadások lehettek „száguldozások", kisebb és nagyobb kirohanások.

A védelem harmadik időszaka a közeli védelem, mely már a védművek területén folyt. Ekkor a védőknek már minden rendelkezésre álló eszközt fel kellett használniuk a siker elérésére. A főerőkifejtés a keletkezett rések eltorlaszolására, megtartására irányult.

A védelem során végig folyt az aknaharc, mely elsődleges célja az ellenség földfeletti építkezéseinek szétrombolása, másodsorban az ostromlók által ásott aknák megsemmisítése volt.

Temesvár helyzete és állapota 1849. április 25-e előtt

Az 1848. évi áprilisi törvények értelmében a független, felelős magyar kormány gyakorolta a végrehajtó hatalmat az országban. Azon feladatokat, amelyeket eddig a Helytartótanács, a Magyar Kamara, a Magyar Kancellária gyakorolt, ezután a kor-

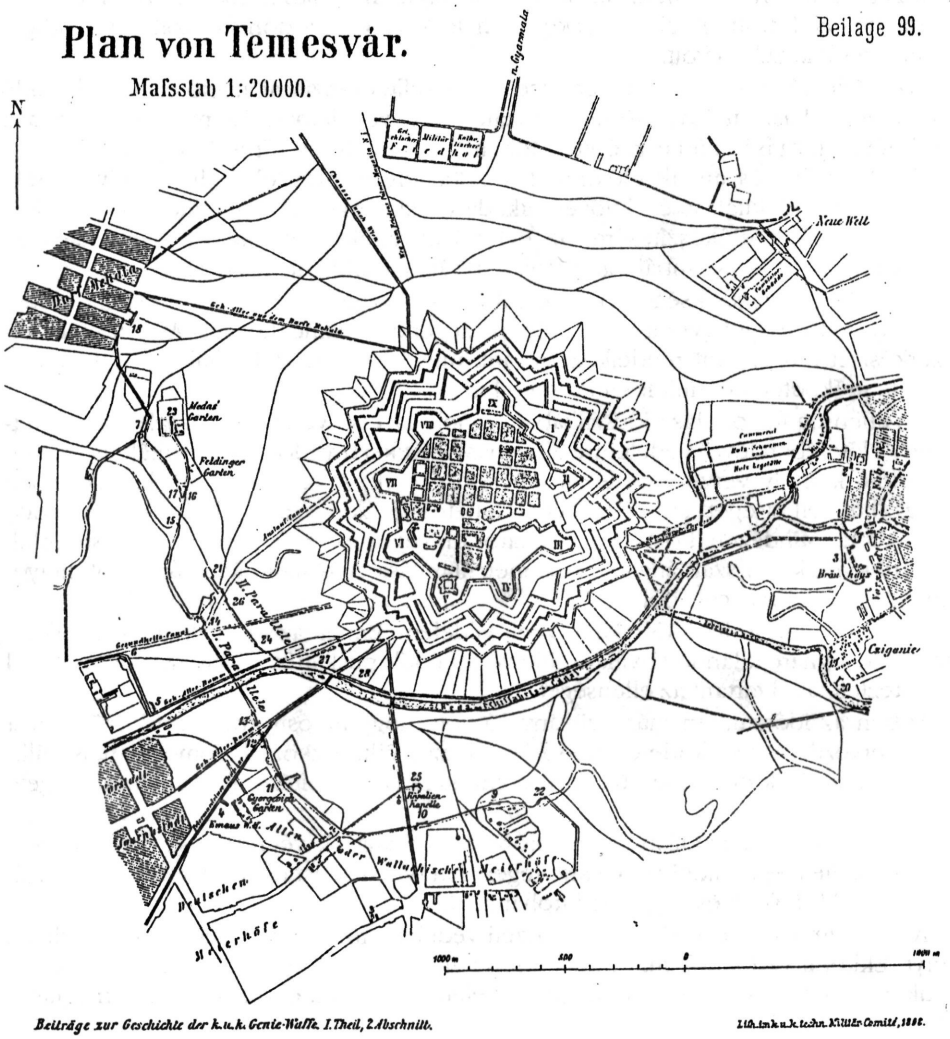

Temesvár erődítési rendszere. HL Az 1848–49-es szabadságharc iratai, 24/2.

mánynak kellett átvennie. Ez katonai vonatkozásban egyelőre azonban csak adminisztratív irányítást jelentett, ugyanis a fenti szerveknek a csapatok mozgatására, szervezésére, alkalmazására nem volt joga. Ez az Udvari Haditanács, majd a bécsi Hadügyminisztérium hatáskörébe tartozott.

A magyar hadügyminiszter csak a május 7-ei királyi rendelet kiadásával kapott felhatalmazást az országban állomásozó katonai alakulatok, objektumok közvetlen, minden területet átfogó irányítására. Ez a helyzet egészen 1848. október 3-ig állt fenn, amikor az V. Ferdinánd által aláírt manifesztum az áprilisi törvényeket és az ebből következő rendeleteket hatályon kívül helyezte. Ez jogosította fel azon császári-királyi parancsnokokat, akik nem szimpatizáltak a magyar üggyel, hogy felmondják a magyar kormány iránti hűségüket, és hogy támogassák a Magyarország elleni katonai fellépést. Így cselekedett Georg Rukavina báró, altábornagy, Temesvár parancsnoka is.

Temesvár – Araddal együtt – meghatározó fontosságú helység és erősség volt nemcsak egész Délmagyarország, de Erdély vonatkozásában is. Birtoklása e két irányba folytatott harctevékenységnek alapjául szolgált, fontos utak, víziutak ellenőrzését, biztosítását jelentette.

Temesvár a Bánság központja, a császári katonai közigazgatás egyik meghatározó helye, főhadparancsnokság székhelye volt. Magyar szempontból különös fontosságot adott neki az, hogy az elhúzódó „délvidéki kisháború" sikeres befejezéséhez ezen vár készleteinek, erejének biztosításán keresztül vezetett az út.

Az erőd Vauban első rendszere szerint épült.[2] E rendszer jellemzője a bástyás homlokzat, ez azt jelenti, hogy alaprajzának a jellegét a bástyák határozzák meg, amelyek a zárt sokszög töréspontjain épültek. A sokszög oldala (a két egymás mellett lévő bástya csúcs közötti távolság) 340–345 m között változott. A védelem arcvonalát a 7,6 m magas bástyák homlokfalai jelentették. A homlokfalak fülekben (orillon) végződtek.

A falak előtt árok húzódott, melynek külső oldalát is falazták. Az árok szélessége 18–22 m, mélysége 4,75 m volt. Az iránya párhuzamos volt a fal (kurtina) illetve, a bástyák homlokfalainak irányával. Ez az árok biztosította az ún. „rohammentességet", ezért berendezésére különös gondot fordítottak. Itt találhatók az ékművek (ravelinek), amelyek két bástya között épültek. Céljuk az előtér pásztázása volt, továbbá növelték a kereszttűz lövésének lehetőségét, fedezték a mögöttük és mellettük lévő védműveket. Az ékművek elfoglalása nélkül nem lehet a falakhoz jutni. Ezen műveket alacsonyabbra építették, mint a bástyákat, illetve a mögöttük lévő falakat, azért, hogy azokról ne zavarják a kilövést. Közvetlen védelmüket ezeknek is árkok biztosították. Az ékművek belsejébe menedékhelyeket építettek a személyi állomány és a lőszerek számára.

Az árok szemközti falának behajló szögeibe kis ékműveket (lunette) terveztek, amelyek a megfelelő árokszakaszt fedezték, illetve lehetőséget teremtettek az ékművek előterébe kereszttűz lövésére. Ezek rohammentességét szintén árkok biztosították. Ugyancsak az ékműveket, illetve a bástyákat fedezték a pontosan eléjük épített, a vonalvezetésüket követő szarv-, vagy koronaművek (Hornwerk, Kron-

2 E rendszerről *Domokos György:* Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században *Hadtörténelmi Közlemények,* 1986 1. szám, 47–110. o.

werk), melyeknek összefüggő rendszere, az enveloppe. Szintén külső védőműnek számított a bástyák közti falszakaszt fedező árokolló (tenaille).

Az árok előtt ún. fedett utakat és gyülekezőhelyeket alakítottak ki, amelyeket az ellenség elől töltés takart. Ezt a töltést kifelé enyhe lejtővel alakították ki (síkozat, glacis), ez jelentősen csökkentette a holtteret. A lejtő szélessége 380–960 m között váltakozott.

A fedett utak, gyülekezőhelyek a kirohanásokat, az árkok védelmét, a kívül harcolók visszavonulását biztosították. Az árokban lévő művekkel, az előtérrel az összeköttetést a fedett és nyitott átjárók biztosították. Az erődökben belső védőművek, ágyútornyok jellemzően nem épültek.

A Vauban első rendszere szerint épült erődök a XIX. században már korántsem voltak korszerűek, ez azonban nem jelentette azt, hogy nem használták fel ezeket. Több olyan hibával rendelkeztek, melyeket a későbbi rendszerek már kiküszöböltek. Ilyen hiányosság volt például a kazamaták viszonylag alacsony száma. Ilyeneket csak a bástyák behajló oldalaiba építettek. Szintén elégtelenek voltak a személyi állomány és a készletek elhelyezésére szolgáló boltozott, „bom-bamentes" helységek. A falazat – bár Vauban igyekezett minél jobban beilleszteni azt a környező terepbe – még mindig magasnak bizonyult, nagy felületet adott a támadó tüzérségnek. Ugyancsak hátrányos volt a bonyolult árokrendszer. A szinte áttekinthetetlen rendszert oldalazótűzzel alig lehetett fedezni.

Vauban első rendszere szerint épült erőd volt Temesváron kívül Gyulafehérvár is.

Temesvár e rendszer szerinti átépítését kulcsfontossága igazolta. A császári csapatok 1716-ban foglalták vissza. A továbbra is fenyegető török veszély miatt, a Bánság megtartása érdekében, az Udvari Haditanács Temesvár haladék nélküli megerősítését, átépítését határozta el.

Az építési munkálatok megkezdése előtt elengedhetetlen volt a térség vízviszonyainak rendezése. Ez 1718-ban kezdődött meg a Béga szabályozásával, a mocsarak lecsapolásával. A munkálatok eredményeként csökkent a környék talajvízszintje, a vidék ingoványos, mocsaras jellege, de mint később kiderült, ez nem oldott meg minden gondot.

Az építési munkálatok 1719-ben kezdődtek meg, kaszárnyák, raktárak emelésével.[3] Az új vár alapozása 1723-ban kezdődött. Az építkezés 1765-ig tartott, ekkorra alakult ki az erőd és a védelmi rendszer azon képe, amelyet 1848-ig megőrzött.

Az erőd kilenc bástyával erősített, sokszög alaprajzú építmény volt.[4] A bástyák alakja nem felelt meg a vaubani előírásoknak, teljesen változatos képet mutattak. Az északkeleti irányba néző I. számú bástyát alig lehetett e névvel illetni, hisz mindösszesze arról volt szó, hogy a falszakaszt néhány ponton megtörték. Hogy ez mégse bontsa meg a vár csillag alakját, elé ékművet építettek. A balról jobbra számozott bástyák között volt fül nélkül épített (IV., V. számú), füllel csak egyik oldalon ellátott (III. számú), illetve olyan is, ahol a bástyaoldalak nem voltak összeköttetésben a főfallal (II. számú).

3 *Borovszky Samu:* Magyarország vármegyéi és városai. Temesvár. Budapest, 1914. 76. o.

4 Hadtörténelmi Levéltár (HL) Az 1848–49-es szabadságharc iratai (1848–49.) 24/2 Plan der vom 25. April, bis 9. August belagerten Festung Temesvar.

Az erődfal előtti védművek kétsoros védelmet biztosítottak. A bástyák közötti szakaszokat ékművek zárták le, melyek menedékhellyel, vagy a nélkül épültek. E művek mögött árokollók jelentették a következő akadályt a falak felé. Az ékművek között, a bástyák vonalvezetését követve olló alakú sáncok biztosították, hogy összefüggő védelmi vonal alakuljon ki. Nem épült ilyen mű az I. és a II. számú bástya között, éppen ezek sajátos alakja miatt.

A külső (első) védelmi vonalat képező sáncok között olló-, korona- és szarvművek voltak. A művek nagyobbrészt lövegállásokkal készültek, illetve a gyalogság számára is mellvédeket alakítottak ki rajtuk. Az egyes elemek között a faltól a fedett útig árokrendszer húzódott. Az eredetileg vizesárkok a tárgyalt időszakra már eliszaposodtak, eredeti mélységük jelentősen csökkent.

Az első vonal előtt húzódó árok külső fele falazott volt, amin körbe fedett út vezetett, a beszögelléseknél pedig gyülekezőhelyeket alakítottak ki. A fedett út töltésétől a vár előterébe minden oldalon nyílt lejtő húzódott.

Az erődbe három út vezetett, keletről az Erdélyi-, északról a Bécsi-, nyugatról pedig a Pétervárадi-kapun keresztül. Az utak hidakon, a sáncokon nyitott átjárókon át vezettek a kapukig.

Az erődön belül védőművek nem épültek, viszont lövegek számára (cavallier) fokokat emeltek. Az állomány és a készletek „bombamentes" elhelyezésére hetvenöt nagyobb és kilencvenegy kisebb kazamata állt rendelkezésre. Ezek egy része a külső védőművekben volt. Mindezen helységek alig kilenc napos készletek tárolását tették lehetővé. Bombabiztosnak építették a hatszáz férőhelyes kórház épületét, a felszerelésraktárt, illetve a meglévő kaszárnyák közül az ún. Erdélyi-kaszárnyát, melyben 1278 fő elhelyezését lehetett megoldani. A többi katonai és polgári létesítmény nem rendelkezett semmilyen védelemmel.[5]

A védősereget több épületben helyezték el. Laktanyák voltak a kapuk közelében, külön volt lovassági és tüzérlaktanya is. Külön ház állt a parancsnok rendelkezésére, külön épületben helyezték el a várparancsnokságot, a főhadparancsnokságot és a térparancsnokságot is. A hadsereg ezeken kívül még több raktárral is rendelkezett az erőd területén.

Az erőd védhetősége az építés befejezése óta nem csak a már említett eliszaposodás miatt csökkent, hanem jelentős gondot okozott a falak jelentős mérvű süllyedése is. A védelem szempontjából ez azt jelentette, hogy a falakra felállított lövegek az előttük lévő védművek veszélyeztetése nélkül nem tudtak tevékenykedni. Így lehetetlenné vált a többszintes tűzrendszer kialakítása. A süllyedés persze azt az eredményt is hozta, hogy a falak kevésbé voltak jó célpontok, kevésbé lehetett lőni, rombolni őket.

Az erődöt körülvevő lejtő lehetetlenné tette a fedett megközelítést. Az ezen túli terület azonban már korántsem volt ennyire előnyös a védelem számára. A keletre húzódó előváros, a Gyárváros (Fabrik), valamint a délnyugaton fekvő Józsefváros szélső házsorai már a lejtő lábánál húzódtak, akadályozva a figyelést, az esetleges támadók tűz alatt tartását, lehetőséget adva a fedett megközelítésre.

5 Rückblicke auf Temesvár bei der Enthüllungsfeier des Monuments am 17. Januar 1853. für tapfere Vertheidigung der Festung im Jagre 1849. (A továbbiakban: Rückblicke)- Aus der k.k. Filial-Staatsdruckerei in Temesvár. Itt kívánok köszönetet mondani *Hermann Róbert* úrnak, hogy több fontos iratra, visszaemlékezésre felhívta a figyelmemet.

Ugyancsak ebből a szempontból jelentett hátrányt a védők számára az erődtől délre alig három-négyszáz lépésre, ezer lépés hosszan húzódó Béga-csatorna és főleg annak az erődítmény felőli oldalán emelkedő töltés. Ez kitűnő fedezéket nyújthatott az ostromlók számára. Ezt a hátrányt azzal igyekeztek csökkenteni, hogy itt alakították ki a sánctábort, a védők mozgékony, kitöréseket végrehajtó csapatai számára.

Közvetlenül nem befolyásolta védelem lehetőségeit az észak-nyugaton távolabb fekvő Mehala előváros, valamint a Béga-csatornán túl lévő Majorságok. Jelentős távolságra – a várvédő lövegek lőtávolságán kívül – északkeleten húzódott a Vadász-erdő. Ez a terület szintén elsősorban az ostromlókat, felvonulásukat, ostromelőkészítő munkájukat segítette.

A hajózható Béga-csatornán két híd vezetett át. A Gyárvárost az erődtől elválasztó faúsztató csatornán át egy közúti és egy, a vízvezeték számára készült hídon lehetett az erődítményt megközelíteni. A csatornát a Temes táplálta, a vizet azonban egy zsilippel – egy Kiskostély nevű helységnél – el lehetett zárni.

A megfelelő készletek elhelyezését – a biztonságos raktárak hiánya ellenére – biztosítani lehetett, viszont ivóvizet csak a Gyárvárosból, vezetéken keresztül tudtak biztosítani.

Az említett hátrányok ellenére – melyek jórészt az erőd elkészülte utáni építkezések nyomán keletkeztek – Temesvár erődítése korszerű, jól védhető volt.

A délvidéki erődítmények, így Temesvár háborús felszereléséről a Batthyány-kormány május 15-i minisztertanácsi ülése határozott. Ez alapján megindulhatott a készletek felhalmozása, az előkészítő munkák végzése.[6]

Az uralkodói manifesztumnak megfelelően Rukavina altábornagy október 10-én hirdette ki az ostromállapotot. A helyőrség ez alkalomból a következő szövegű nyilatkozatot írta alá:[7]

„Nyilatkozat

A folyó hó 8-án kelt egyik rendelet, amelyet állítólag a király és a nép nevében Kossuth Lajos, mint elnök dolgozott ki, arra kötelezi a magyarországi, erdélyi, horvátországi és szlavóniai erődítményparancsnokokat, hogy:

»1. A jelen parancs Közlöny általi kihirdetéstől számított 7 (hét) napon belül ki kell tűzni a trikolórt (magyar zászlót) és

2. az. Ön Magyarország és vele szövetséges országok iránti hűségét, valamint a Honvédelmi Bizottmány parancsai végrehajtása iránti készségét írásban az említett határidőn belül juttassa el a Honvédelmi Bizottmányhoz. Ellenkező esetben az érintetteket hazaárulónak és törvényen kívülállónak kell tekinteni.«

Temesvár helyőrsége ezennel kötelesnek érzi magát az alábbi nyilatkozatra:

Az alkotmányos Császári és Királyi Őfelségének folyó hó 3-án, Schönbrunnban kelt nyilatkozata, amelyre már kellett miniszteri ellenjegyzés, Magyarországot a vele határos országokkal, Erdéllyel, Horvátországgal és Szlavóniával együtt hadi-

6 *Urbán Aladár:* A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 228. o.

7 Rückblicke, 13–15. o.

törvények hatálya alá rendelte, amelynek értelmében a helyi erődítményparancsnokság Temesvárt ostromállapotba helyezte.

Ugyanebben a Legfelsőbb Nyilatkozatban a haderőt a szóban forgó nyilatkozattal egyidejűleg feloszlatott magyar minisztériummal szembeni engedelmesség kötelezettsége alól felmentette, a magyar országgyűlést feloszlatta és Kossuth volt pénzügyminisztert, a nép felbujtójának nevezte. Azonban ha a Császár és Király Őfelsége által egy ilyen minősítéssel megjelölt személy rendeleteket bocsát ki, miként a jelen esetben történt ez csak újabb bizonyíték arra, hogy ő a szóban forgó minősítésre rászolgált és semmiképpen sincs joga arra, hogy visszaéljen királya és népe nevével, hogy ezáltal az állam azon szolgáját, aki hű marad a kötelességéhez és esküjéhez és kész arra, hogy vérét az alkotmányos császárért és királyért, valamint a hazáért az utolsó cseppig feláldozza, a hazaárulónak megbélyegezze és törvényen kívülállónak nyilvánítsa.

Bár nem kételkedünk abban, hogy egy olyan korban, amelyben az orgyilkosságnak, egy királyi biztos minden nemzetközi joggal ellentétes meggyilkolásának igazolást adnak, egy olyan korban, amelyben a legszebb ajándékot, amelyet egy jóságos uralkodó a népnek adhat, a »szabad sajtót«, arra használják, hogy azzal az orgyilkosságot segítsék, olyan embereket találjanak, akik vállalják a bandita szerepét és egyes bátor emberek, akik a kötelességüket teljesítik, orgyilkosok kezétől esnek el. De senki se higgye, hogy bennünket ez a veszély akár csak egy pillanatra is megrendítene a becsületnek és kötelességnek azon az ösvényén, amelyen eddig haladtunk. – Nem! Inkább egyhangúan kinyilatkozzuk, hogy Temesvárt, amíg az általános zűrzavar teljesen nem rendeződik és helyre nem állítódik egy szilárd, ki nem erőszakolt törvényre támaszkodó kormány által, addig az erődítményt senkinek át nem adjuk, erre vonatkozó parancsot senkitől el nem fogadunk, hanem elhatároztuk, hogy ezt a fontos bástyát az uralkodónak és a dinasztiának minden rendelkezésre álló eszközzel vérünk és életünk utolsó emberig történő feláldozásával megtartjuk.

A temesvári erődítmény helyőrsége"

Az erőd helyőrsége ebben az időben a 41. (Sivkovich) gyalogezred keretalakulataiból, a Galíciából Magyarországra rendelt 31. (Leiningen) gyalogezred törzséből és 2. zászlóaljából, a 2. (Schwarzenberg) ulánusezredből, valamint a 61. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóaljának négy századából állt. Ezen erő kevés volt a védelemhez, illetve azon szerephez, melyet a várparancsnokság elhatározott.

Rukavina altábornagy a rendelkezésre álló erőivel kapcsolatot akart tartani Erdéllyel, a környező településeken, a bánsági bányavárosokban érvényesíteni kívánta a manifesztum előírásait, lehetőség szerint támogatni Aradot, a délvidéki osztrák–szerb csapatokat. Mindezen feladatok tehát a csapatok létszámának növelését tették szükségessé.

Az ellenőrzött területeken hat hónapra besoroztak 2000 újoncot. A Temesvártól távol lévő csapatok megerősítésére felszereltek négy és fél üteget, melyhez a Leiningen-gyalogezred zenészeit osztották be. A tüzérek hiánya okozta gond később enyhült, ugyanis az 5. tüzérezredtől egy nyolcvan fős osztag érkezett. Hiányoztak továbbra is szekerészek, ezeket újoncokból képezték ki. A gyalogság sorait

még októberben bánsági–román határőrökkel szaporították, majd februárban a Pétervárad várból kitört négy, a Zanini-gyalogezredhez tartozó század érkezett Temesvárra.[8]

Folyt ugyanakkor a készletek gyűjtése is, melynek következtében két hónapra elegendő élelmiszert halmoztak fel. A lakosságot is felszólították, hogy gyűjtsön három hónapra megfelelő élelmiszert. Ehhez Preyer János polgármester irányításával a város is hozzájárult 350 vágómarha, 7000 q széna és 2500 mérő kukorica vásárlásával. Miután a vásárlások nyomán a házipénztár kiürült, utalványok kibocsátásával igyekeztek segíteni a felvásárlást.[9]

A várparancsnok az „ostromállapot"-nak a város, majd a környék lakosságának lefegyverzésével igyekezett minél gyorsabban érvényt szerezni. A vármegyeházából a délvidéki harcokban fogságba esett rabokat kiengedték, a magyar zászlót a középületekről eltávolították. Elfogták azokat, akik nyíltan támogatták a magyar kormányt. A környék fontosabb helységeiben helyőrségeket állomásoztattak.

Temesvár fontos feladata volt a már körülzárt Arad támogatása is. Ez elsősorban élelmiszer, fegyver és lőszer időnkénti pótlásával vált lehetővé. A legsikeresebb vállalkozásokra 1848. december 14-én és 1849. február 8-án került sor.

Megkezdődtek az erődítési munkálatok is. A külső védműveken kívül futóárkot ástak, a műveket lövegekkel látták el, egyelőre a rajtaütés elhárításához szükséges mennyiségben. Megkezdték ugyanakkor az erőd előterében lévő fasorok ritkítását is.

Az erőd védelmét április végétől a következő csapatok látták el:[10]

Gyalogság:
- a 41. (Sivkovich) gyalogezred két zászlóalja
- a 61. (Rukavina) gyalogezred két zászlóalja
- a 31. (Leiningen) gyalogezred egy zászlóalja
- a 13. (román-bánsági) határőr gyalogezred egy zászlóalja
- a 16. (Zanini) gyalogezred négy százada

összesen 7500 fő

Lovasság:
- a 2. (Schwarzenberg) ulánusezred három osztálya
- a 3. (Miksa főherceg) svalizsérezred egy osztaga

összesen 986 fő

Tüzérség:
- a helyőrségi és vártüzérség
- a 2. és az 5. tüzérezred részlegei
- röppentyűs osztag

összesen 251 fő

Mérnökkar:
- három tiszt

8 Rückblicke, 17. o.

9 *Borovszky*: i. m. 106. o.

10 HL 1848/49. 42/376 Temesvár 1849. április 25-től augusztus 9-ig tartó ostromának naplója (a továbbiakban: Napló) 11–13. o.

Szekerészet:
– egy különítmény
– egy szerezsánosztag
összesen 93 fő
Mindösszesen: 4 tábornok, 188 tiszt, 8659 fő legénység.

Ez az állomány jóval alatta maradt annak, amelyet eredetileg terveztek.[11] A várban a lakosság létszáma 6000 fő volt. Az erőd felszereléséhez az eredeti 390 löveg helyett 213 különböző űrméretű löveg tartozott.

Az erdélyi helyzet megváltozása, Bem győzedelmes februári, márciusi hadjárata után Temesvár kelet felől is veszélyeztetett helyzetbe került. Ennek elhárítására a Leiningen tábornok vezetésével összeállított dandár a Maros völgyébe vonult és a román határőrökkel együttműködve megkezdte az átjárók figyelését.

Bem Temesvárnál

Temesvár helyzete csak április 25-e után változott meg döntően. E napon tűntek fel először az erőd ellen vonuló csapatok első oszlopai. A megjelenő zászlóaljak, huszárszázadok Józef Bem altábornagy hadosztályaihoz tartoztak, amelyeket a Bánság megtisztítása érdekében rendeltek Erdély elhagyására. A Bánffy- és a Peretzi-hadosztály állományába nyolc zászlóalj és két század gyalogság, nyolc és fél lovasszázad, valamint harmincegy löveg tartozott.[12] A csapatok két menetvonalon indultak el Dévától, a Bánffy-hadosztály Dobra-Facset irányába, a Peretzi-hadosztály Hátszegen és a Vaskapu-hágón keresztül Karánsebesre, majd Lugosra.

Ezen előrevonás közben Bem elhatározta az átjárókat figyelő, a temesvári várőrséghez tartozó Leiningen-dandár megsemmisítését. A megindult támadás során a Bem vezette Peretzi-hadosztály először Vajszlovánál megvert két román határőr zászlóaljat, majd április 17-én bevonult Karánsebesre. A lengyel tábornok itt kapta a hírt, hogy Orsovánál Malkowski tábornok parancsnoksága alatt megjelent a nemrég Erdélyből kiszorított osztrák hadtest.

Bem azonban egyelőre folytatta a Leiningen-dandár üldözését és április 19-én bevonult Lugosra. Ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy a Kiszetóra visszavonult osztrák csapatokat segítség nélkül nem érheti utol. Ezért levélben fordult az Aradot körülzáró Vécsey Károly tábornokhoz, hogy küldjön csapatokat Leiningen hátrálási vonalának elvágása érdekében. Mivel azonban ez nem történt meg – mindössze az V. hadtesthez tartozó, de kikülönített Villám-dandár tett eleget a felszólításnak – az egyesült Bánffy- és Peretzi-hadosztály katonái csak tisztes távolságból nézhették végig az osztrák dandár bevonulását a temesvári sánctáborba.

Időközben az erődben is rendkívüli intézkedéseket hoztak, felkészültek a huzamosabb idejű körülzárásra, esetleg ostromra. Meggyorsították az élelmiszerkészletek felhalmozását, a védművek erősítését, az előtér megtisztítását. Az erődben és a

11 Eredetileg az erődbe a következő állományt tervezték: mérnökkari főnök és helyettese, 8 hadmérnök, 84 árkász, 1200 tüzér, 100 szekerész, 10 000 gyalogos, 500 lovas, 1600 kiszolgáló állomány. Napló, 13.o.

12 *Kovács Endre:* Bem a magyar szabadságharcban. Budapest, 1979. 208. o.

külvárosokban maradó polgári lakosság számára bevezették a „hadi törvényeket". Eszerint a külvilággal minden kapcsolat, jelek adása tilos volt, nem lehetett csoportosulni, a fegyvereket le kellett adni, szigorúan megtiltották, hogy a lakosok a védművekre lépjenek, riadó alatt a házaikat elhagyják. „Éjjeli riadók alkalmával a földszinti, s első emeleti lakások kivilágítandók. Teraszos háztetőkön senki ne mutatkozzék."[13]

Bem április 25-én vonult be Mosnicára, amely már csak hét és fél kilométernyire van Temesvártól.[14] Itt Peretzi Mihály alezredes egy zászlóaljat és egy osztály huszárt állított a vár irányába, szemben a Gyárvárossal és a Majorokkal. Ennek fedezete mellett vonult Bem egy zászlóaljjal még ugyanezen a napon Medvesre.

Másnap Bem továbbvonult Gyirokra, majd Freidorfra, ezután megszállta Temesvár egyik elővárosát, Józsefvárost. Itt azonban tartósan nem rendezkedett be, egyrészt mert könnyen rajtaüthettek kis létszámú csapatain, másrészt pedig a lakosok kérésének tett eleget, akik féltek a megtorló ágyúzástól. Bem megelégedett a császári zászlók és címerek eltávolításával. A magyar csapatok Ság irányába vonultak el.[15]

Április 27-én táborba vonultak a várat megfigyelő csapatok, melyet Józsefváros és Freidorf között jelöltek ki. A tábort nyolc löveg biztosította a vár felé. Az erőd megfigyelését, elsősorban a huszár járőrökkel, azonnal megkezdték, mely során a következő napokon több kisebb összetűzésbe keveredtek a szintén portyázó védőkkel. Április 29-én tovább folyt az erődítmény körbevétele, amely azonban csak a fenyegetés szintjét érte el, a csapatok alacsony száma nem tett többet lehetővé. E napon elfoglaltak három lőportárat, az Elnöki-kertnél, a Vadász-erdőnél és a Gyárvárostól délre. Ez utóbbi helység megszállásával is kísérleteztek, de a védelmet biztosító Leiningen-dandár erői visszaverték a támadást. A Mosnicai-erdőből Bem kétszáz huszárral és hat ágyúval támadta a helységet és a mellette lévő sánctábort.[16] A táborban lévő tábori üteg és a magyar lövegek között kialakuló tüzérségi párbaj során 80–90 lövés esett, illetve beavatkoztak a várvédő lövegek is. Ennek során Villám Ferenc ezredes, az V. hadtest dandárparancsnoka ágyúgolyótól találva elesett.

Az erődítések szemrevételezése során Bem felmérte lehetőségeit. Ennek eredményeként a következő megállapítást fogalmazta meg: „... ha én Temesvár ellen megyek, egy lövést sem tétetek a várra, hanem csak egyszerűen elzárom, betegségek lesznek az én legjobb segélytársaim a várban."[17] Ennek megfelelően a következő napokban fokozott járőrtevékenységre, illetve a lerombolt hidak helyreállítására és más műszaki munkák elvégzésére szorítkozott.

Bem azonban a körülzárást elsősorban nem saját, hanem az ekkor már alárendeltségébe tartozó Vécsey-hadtest csapataival kívánta megvalósítani. A lengyel tábornok a továbbiakban a Bánság megtisztítását tűzte ki célul, erejének zömét erre a feladatra kívánta felhasználni. Május 2-án személyesen is találkozott a délvidéki

13 *Miletz János:* Bem Délmagyarországon. Budapest, 1882. 27. o.

14 *Miletz:* i. m. 25. o.

15 Rückblicke, 22. o.

16 *Bogma István* naplójegyzetei Temesvár 1849. évi ostromáról. (Közli *Dr. Berkeszi István)* Történelmi és Régészeti Értesítő. A Dél-Magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum Társulat Közleményei. Temesvár, 1888. 73. o.

17 *Miletz:* i. m. 28. o.

hadszíntéren tevékenykedő Perczel Mór tábornokkal, akivel együttműködve tervezte a hadjárat végrehajtását.

Bem másnap Temesvárhoz visszatérve, mint „a bánsági–erdélyi hadsereg főparancsnoka," levélben felszólította Rukavina tábornokot az erőd átadására. A várparancsnok a levelet visszaküldte, majd nemsokkal később – még ugyanazon a napon – egy nagyobb szabású kitörésre vállalkozott.

A támadást két zászlóalj, három század ulánus és tizenkét löveg hajtotta végre. A Józsefváros felé két oszlopban végrehajtott támadás főiránya az elővárosban levő „Vadember" fogadó volt, itt kilenc löveg támogatta az előretörő csapatokat, az ún. Polgárrét felé három löveg. Az erőszakos felderítés során az osztrákoknak a magyar seregek parancsnokát is majdnem sikerül foglyul ejteni, aki éppen a külvárost szemlélte meg. Bem csak a környezetében lévő huszárok segítségével tudott elmenekülni,[18] s azonnal elrendelte, hogy három gyalogzászlóalj, négy huszárszázad és tizenöt löveg vegye fel a harcrendet, majd erősítéseket is előrerendelt.[19] A kitörés azonban komolyabb összecsapáshoz nem vezetett, csupán egy hosszabb – két és fél órás – lövegharc alakult ki. Ezután az osztrák csapatok visszavonultak.

Bem a magyar csapatok egy részének felállítását erődemonstrációként is igyekezett felhasználni, de a várparancsnokságot ez nem befolyásolta. A védők megszállva tartották a Gyárvárost, ellenőrzésük alatt álltak a külvárosok és folyt az élelmiszerkészletek felhalmozása. Állandóan végezték a felderítést, a fogolyszerzést. Mivel tehát Bem itt gyors sikerre nem számíthatott, csapatait átcsoportosítva – már Vécsey beérkezése előtt – megkezdte azok folyamatos kivonását és elindítását a Perczel tábornokkal végrehajtandó bánsági hadjárat megkezdésére. Rendelkezésére álló erejének alig harmadát hagyta Temesvár megfigyelésére.

A freidorfi ütközet

Bem elvonulása után a freidorfi táborban csak hozzávetőleg egy dandárnyi erő maradt. Ennek állományába a következő csapatok tartoztak:

– a 74. honvédzászlóalj (teljes állománya hat század)
– a 77. honvédzászlóalj öt százada
– az ún. „elitte" csapat egy százada
– a Coburg-huszárok egy százada
– a Mátyás-huszárok egy százada
– a Lehel-huszárok egy százada
– a Székely-huszárok egy százada.

Szakálházán és Kisbecskereken helyőrségi szolgálaton és az összeköttetés fenntartása érdekében:

– a Cress-svalizsérek egy százada
– a 38. honvédzászlóalj három százada
– a 4. honvédzászlóalj hat százada.

18 Bem apó. (Szerk. *báró Balás György* táborszernagy) Budapest, 1943. 55. o.
19 Rückblicke, 25–26. o.

Összesen 3367 fő és tizenhárom löveg állt a dandár parancsnoka, Peretzi Mihály alezredes rendelkezésére.[20] A dandár feladata a vár figyelése az V. hadtesthez tartozó csapatok beérkezéséig, elsősorban a Béga-csatorna balpartja felől.

Bem főerejének elvonulása természetesen a várvédők előtt sem maradhatott titokban. A felderítő jelentések kézhezvétele után azonnal megszerveztek egy nagyobb szabású kitörést. Ennek végrehajtásával gróf Christian Leiningen-Westerburg vezérőrnagyot bízták meg, aki késedelem nélkül kijelölte a végrehajtó erőket. A május 12-i támadásban részt vett:

– a Sivkovich-gyalogezred két zászlóalja
– a Zanini-gyalogezred három százada
– a román-bánsági határőrök három százada
– a Schwarzenberg-ulánusok hat százada
– a Miksa-svalizsérek egy különítménye
– tizenhat löveg és három röppentyűállvány.

A gyülekeztetett erők létszáma 1700 fő gyalogos és 620 lovas volt.[21]

A kiadott tervnek megfelelően a táborozó honvéd csapatokat rajtaütéssel kívánták meglepni és megverni. A támadást két irányból, egyszerre kellett végrehajtani, így egy erős balszárnyat és közepet állított össze Leiningen vezérőrnagy, míg a jobbszárny feladata csak a „tüntetés" volt, fedezni a másik két irányba támadókat. A balszárny az erődtől délre húzódó sík területen támadott, állományába a 2. (Sivkovich) zászlóalj, öt ulánus század és tizenkét löveg tartozott. A közép az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal, egy ulánus századdal, valamint a röppentyűállványokkal a Józsefvároson keresztül, míg a jobbszárny – három század Zanini-gyalogság, a svalizsér különítmény és négy löveg – a csatorna mentén, egy szélmalom irányába támadott. Tartalékban a határőr századokat szerepeltették, felkészülve arra, hogy bárhol alkalmazásra kerülhetnek.

A támadás a korahajnali órákban indult, a rajtaütést – a terepakadályok megkerülése után – 3 órára tervezték. A meglepés azonban nem sikerült, ugyanis a magyar csapatok táboron kívül már harcrendben álltak és a zuhogó eső ellenére várták a támadást. Ennek bekövetkeztére Peretzi alezredes azért várt, mert az előző nap egy kiszökött és felesküdött ulánus az esti órákban eltűnt. Ebből nyilvánvalóan felderítésre következtetett és elrendelte a harcrend felvételét.[22]

Az ellenség szándékát Peretzi alezredes jól ítélte meg abból a szempontból is, hogy hol várható a támadás súlya. Gyalogságának zömét a jobbszárnyra, lövegeinek nagyobb részét pedig középre csoportosította. A fennmaradó lövegek közül egyet a csatorna partján állította fel, hármat az újpécsi országút biztosítására rendelt.

A magyar tüzérség az ellenséget már a harcrend felvétele közben megzavarta. Megtehette ezt azért is, mert a támadó csapatok – főleg középen, ahol egy híd is nehezítette az előrehaladást – csak lassan fejlődtek fel. Ez Leiningen vezérőrnagyot

20 *Hegyesi Márton:* A Máriássy-zászlóalj. (h. n., é. n.). A 14. o. Gyalókay adataira hivatkozik: Magyar Országos Levéltár (MOL) P. 876 Gyalókay iratok 2. tétel 1848–49. N. 12 szerint 3389 fő és 13 löveg. *Bánlaky (Breit) József:* Magyarország 1848–49. évi függetlenségi harcának katonai története. I–III. k. Budapest, 1930. II. k., 183. o. 15 löveg, a Napló 19. oldalán található adat szerint 18 löveg vett részt magyar részről az ütközetben.

21 Napló, 18. o.

22 *Potemkin Ödön:* Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi s temesvári táborozással. Pest, 1867. 56. o.

arra késztette, hogy gyorsítsa csapatai mozgását, azonnal előrerendelte két üteg támogatásával a 2. (Sivkovich) zászlóaljat a szembenálló fél jobbszárnyának megkerülésére. A jobbszárnyon csak lövegharc folyt, középen ekkor a röppentyűk fedezete mellett csak a harcrend felvételét végezték a csapatok.

Peretzi erre a 77. honvédzászlóaljjal az ellenség közepének a megtámadását rendelte el. A fedező röppentyűket hat szakasz székely huszár támadta meg. A 2. (Sivkovich) zászlóalj a közép segítségére sietett és az 1. (Sivkovich) zászlóaljjal együtt visszaverte a magyar támadást, egy szárny ulánus pedig szétszórta a székely huszárokat. Ugyanakkor a magyar jobbszárnyon álló 74. honvédzászlóalj is támadásra indult, de ellene öt század ulánust vezényelt Leiningen vezérőrnagy. „... midőn az (ti. az ellenség) elég közel ért hozzájok, a zászlóalj parancsnoka tüzet vezényelt; de a már több nap óta, különösen pedig az éj folytán átázott fegyverek egyike sem sült el, s a most már még inkább vérszemet kapott vadul rohanó, különben is kitűnő ügyességű s bátorságú lengyel dzsidások összes tömege a kétségbeesett, de azért szilárdul helyt állott Máriássy zászlóaljra veté magát.

Ez első rohamnál rögtön 70 ember esett áldozatul, a ki még sértetlenül maradt, a hosszú dzsida döfései ellen puszta szuronnyal védte magát."[23]

Báró Blomberg ezredes az ulánusok parancsnoka az első sikeres roham után oldalt fordulva újabb rohamra készült, amikor Peretzi alezredes egy Mátyás-huszárszázadot vezényelt az ulánusok felé. A lengyel lovasság ekkor a huszárokat támadta meg, akik az összecsapás elöl kitértek, hasonlóképpen jártak a székely huszárok is. Mivel a 77. honvédzászlóalj sem tudta megújítani támadását, Peretzi alezredes elrendelte a visszavonulást.

A megkezdett visszavonulás közben az eddig tartalékban álló Lehel-huszárok, Deéssy Gergely százados vezetésével, még egy támadással próbálkoztak, keresztül vágtatva az arcvonal előtt zavarba hoztak két osztály ulánust. Ennek hatására a többi huszárszázad is megfordult és felújította a támadást, lehetőséget adva a gyalogságnak, hogy rendezze sorait.

Közben a magyar jobbszárnyon tovább folyt a lövegharc, amely alatt egy osztály Sivkovich-gyalogos a már említett szélmalmot elfoglalta és felgyújtotta. Erre magyar oldalon is beavatkozott egy újabb század, a Bem közvetlen parancsnoksága alatt álló őrző, díszelgő feladatokra, futár és kísérési szolgálatra szervezett „elitte" század. Ennek sikeres előretörése megállította a további osztrák térnyerést.[24]

Ebben a helyzetben, mivel további sikerre már nem számíthatott, illetve mert jelentés érkezett, hogy Remete és Giroda felől magyar csapatok érkeznek, Leiningen vezérőrnagy elrendelte a visszavonulást. Ezt egy üteg fedezte, amely rövid megállásokkal feltartóztatta az üldözni szándékozó magyar csapatokat. Az erődbe visszavonuló császári csapatokat követve a honvédek bevonultak Józsefvárosba is, ahol azonban már bekerültek a vártüzérség hatókörébe.

Bem csapatai ezután már nem vettek részt Temesvár körülzárásában, bár még hetekig a freidorfi táborban állomásoztak. Május 17-én két zászlóalj, három gyalogszázad, öt lovasszázad és kilenc löveg állomásozott Temesvárnál, 3124 fővel. A

23 *Potemkin:* i. m. 57. o.

24 Honvédek Könyve. Történelmi adattár az 1848-ki és 1849-ki magyar hadjáratból. (Szerkesztette: *Vahot Imre)* Pest, 1861. *Székely Elek* honvéd főtiszttől: A temesvári csata: 57–63. o.

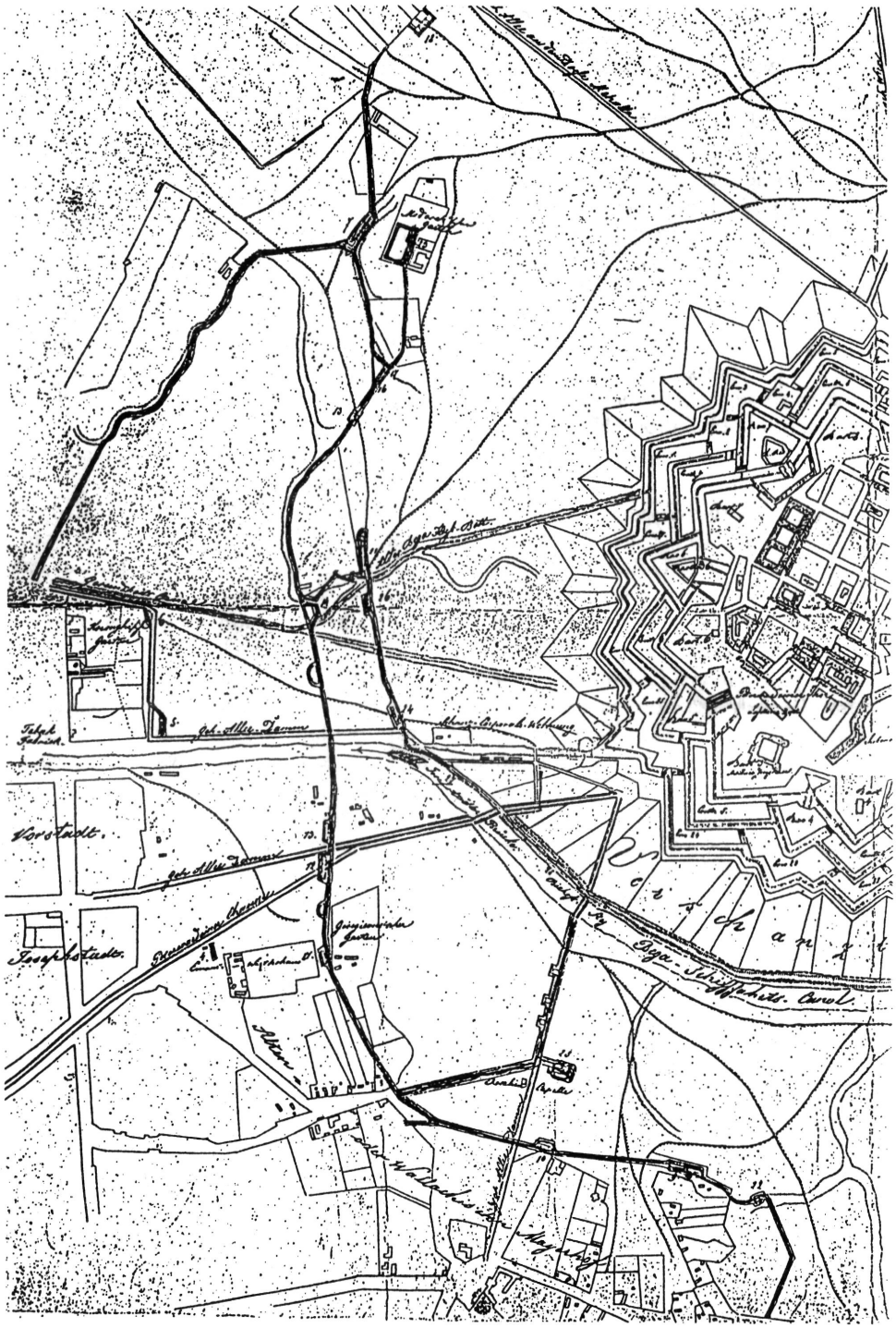

megfigyelést, majd körülzárást átvevő Vécsey tábornok még május 20-án kelt levelében is jelezte jelenlétüket, illetve tétlenségüket.[25]

Bem tábornok május 16-án Orsováról jelentette Kossuthnak, hogy a Bánságot az ellenségtől megtisztította, ugyanekkor még egyszer Temesvár kérdésével is foglalkozott, melynek körbezárásáért ekkor még ő viselte a felelősséget: „Most még csak Temesvárt kell elfoglalnunk. A vár olyanképpen van körülzárva, hogy védőserege onnan ki nem jöhet, ha csak nem a fegyverek lerakása végett. A védőrség kirohanásokat kísérelt meg. Ezeket az ott meghagyott körülzáró hadtest mindig visszaverte és azt hiszem, hogy az utolsó kísérlet után nem fog többet kimerészkedni. Az ellenség visszaverése alkalmával Pereczy alezredes különösen kitüntette magát és a siker a védősereg teljes demoralizációjára fog vezetni. Orsován ejtett 15 foglyot a várba küldtem, hogy lássa azoknak a sorsát, akik a várt felmenteni akarták, azt hiszem, hogy ez a vár megadását gyorsítani fogja".[26] Bem május 26-án még egyszer szemrevételezte a körülzárást, illetve a foglyokat parlamenterek kíséretében beküldte az erődbe.[27]

Május 29-én a Bem hadtestéhez tartozó dandár már úton volt Becskerek felé, így ez további szerepet a körülzárásban már nem játszott.[28]

Temesvár körülzárása, ostromának előkészítése

Gróf Vécsey Károly honvéd tábornokot 1849. április 7-én nevezték ki az Aradot körülzáró V. hadtest parancsnokává.[29] Bár Vécsey tábornok nem volt mérnökkari képesítésű – a Theresianumban kapott képzés után lovasezredeknél szolgált – irányítása alatt célszerűbbé vált az addig kevés tudatosságot felmutató körülzárás.

A tábornok rendelte el az erőd állandó lövetésének, bombázásának fenntartása mellett a Maros kanyarulatának átvágását, mellyel lehetetlenné tették a védők kitörési kísérleteit, illetve a kívülről jövő segítség bejutását, bejuttatását. E munkának jelentős szerepe volt a sikeres zárolásban. Ez tette lehetővé, hogy kisebb létszámú erőkkel elzárja az erődítményt a külvilágtól, így adott helyzetben csapatok kivonására legyen lehetőség. Az április 24-én készült kimutatás szerint negyven és fél gyalogszázad – ebből a 29., 38., 58., 59. egész zászlóalj – 8 huszárszázad illetve további két és fél századnyi lovasság, valamint 73 löveg – közte több ostrom löveg – tartozott a hadtest állományába, 7718 fővel tüzérek nélkül.[30]

A Maros kanyarulatának átvágása április 22-én éjszaka kezdődött és a védők minden igyekezete ellenére – mely elsősorban a munkások állandó tűz alatt tartását jelentette – három nappal később be is fejeződött. A munka eredményeként egy

25 MOL R 306 5. csomag Vécsey Károly levele ismeretlenhez 1. folio.
26 Bem apó, 55. o.
27 *Bogma:* i. m. 78. o., a Napló szerint 28-án érkezett a várba hat katona: 28. o.
28 MOL P 876 Gyalókay iratok 2. tétel 1848–49. N. 15.
29 *Bona Gábor:* Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban, 1848–49. Budapest, 1983. 330. o.
30 HL 1848–49. 23/448.

másfél méter mély, hat méter széles árok készült el, melybe a Maros vizét vezették. Emellett elkészült egy futóárok is, mely egy méter mély és két méter széles volt.[31]

Vécsey tábornokot Kossuth 1849. április 25-én rendelte hivatalosan Bem altábornagy alárendeltségébe, de ezen intézkedés kiadását már kényes huzavona előzte meg a két tábornok között. Mivel ezen vitával már többen foglalkoztak, így e témát megkerülve csupán Vécsey intézkedéseivel, illetve Bem konkrét parancsaival foglalkozunk.[32]

Kossuth intézkedése alapján a bánsági csapatok egységes vezetés alá kerültek. Bár a fővezéri beosztást mindaddig Bem látta el, amíg Bánságban tartózkodott, a Vécsey-hadtest csapatait azonban át-alárendelnie nem lehetett, annak egységét fenn kellett tartania.

Vécsey, bár Bem április 19-ei első felszólítására valóban nem küldött csapatokat – sőt Villám alezredes dandárát is visszarendelte Glogovác-Mikalaka térségébe –, megkezdte csapatainak átcsoportosítását és létrehozott egy mozgó oszlopot, mely az új-aradi szőlők alatt, temesvári út mentén gyülekezett.[33] Erre az intézkedést már április 23-án kiadta.[34] Az új-aradi dandárnak a 29. zászlóaljat, a 14. huszárezred egy osztályát, és négy 6 fontos löveget kellett átadni, mely Vingára indult. A vár körülzárására itt mindössze négy század maradt. Elindult továbbá 928 önkéntes két ágyúval Neudorfra.[35]

A mozgó oszlopba osztották be a visszarendelt Villám-dandárt is, amelyben a 38. zászlóalj három százada, három szakasz Lehel-huszár és hat löveg volt. Az Ó-Aradról, Kisszentmiklósról, Glogovácról és Pécskáról összeszedett erőkkel együtt az oszlop gyalogsága két teljes zászlóaljból – a 29. és a 38. zászlóalj – az Arad városi, az Arad-megyei, az agyai és viszesi nemzetőrök egy-egy századából, valamint a lugosi, temesvári, torontáli nemzetőrök fél-fél századából állt. A lovasságot a Lehel huszárezred 1., 2. és 7. százada és a 3. század három szakasza képezte, továbbá a csanádi nemzetőr lovasság. A tüzérség 12 tábori lövegből állt.[36] A sereg azonban azt a feladatot kapta, hogy mind Arad, mind Temesvár irányába figyeljen. Vécsey elsősorban továbbra is Aradot tekintette fontosabbnak, remélte a vár közeli feladását, azt, hogy az így zsákmányolt nehéz lövegekkel eredményesebben lehet majd ostromolni Temesvárt.

Három nappal később – mivel a Villám-dandár nem érkezett be és miután immár hivatalosan is támogatnia kellett Bem műveleteit, felváltva a Bánságba induló csapatait – Vécsey újra átszervezte a Temesvár körülzárására már átirányított hadtestét. A három oszlopban elindult csapatok balszárnya e napon Bruckenauban állomásozott, Fischer András őrnagy gyalogsága két századból és három félszázadból állt, illetve egy század lovasság és két löveg felett parancsnokolt. Ezen csapatok nemzetőrök voltak, összesen 649 fő. A középső oszlop a főhadiszállással Orczyfalván táborozott. Ez volt a legerősebb oszlop, számban és minőségben is. A 29. zászlóal-

31 *Márki Sándor:* Arad-vármegye és Arad szabad királyi város története II. A török hódítástól napjainkig. h. n., é. n. 582. o.

32 A téma részletes kifejtése *Kovács* és *Miletz* már idézett műveiben.

33 MOL Az Országos Rendőri és Postaosztály iratai (H 95) 1/390.

34 HL 1848–49. 23/553 hivatkozva a N. 279. számmal már kiadott intézkedésre.

35 HL 1848–49. 23/553.

36 HL 1848–49. 23/448.

jat, az 59. zászlóalj öt századát és a 14. (Lehel) huszárezred három századát nyolc löveg támogatta. Összesen 2149 fő képezte az oszlop főerejét. A jobbszárny Kalatsa helységben két század gyalogosból, fél század lovas nemzetőrből és 4 lövegből állt. Az 503 fő felett Ormos Sándor százados parancsnokolt.[37] A fenti kimutatás szerint a csapatok 44%-át indította útnak Vécsey tábornok, már a Kossuthtól érkező utasítás kézhezvételével egyidőben. Sőt, ha még hozzászámítjuk a Villám-dandár állományát is, akkor az V. hadtestnek már több mint a fele Temesvár zárolásához készült.

Az alárendelésről szóló értesítés kézhezvétele után Bem is újólag sürgette a mozgó „hadtest" Temesvárhoz indítását, melyre elsősorban azért számított, hogy saját csapatait elindíthassa a Bánság déli részébe tervezett hadjáratára. Április 29-én Bem már Gyarmaton átadta Fischer őrnagynak a mozgó „hadtest" számára meghatározott feladatot Temesvár körbezárását illetően.[38]

Az április 29-ei szemrevételezést Bem és Vécsey együtt hajtották végre, különös gonddal a Gyárváros területére. A tiszti csoport megjelenése magára vonta az erődben lévők figyelmét is, akik lövegtüzet nyitottak a szemrevételezőkre.[39]

A megbeszélések értelmében május 1-én Bem két levelet is fogalmazott Vécsey számára. Ezekben tovább sürgette az V. hadtest csapatainak beérkezését, ettől tette függővé az indulását a Bánság déli részébe. Mivel azonban ezt minél gyorsabban el akarta kezdeni, egyrészt már elhatározta egy oszlop összeállítását, másrészt konkrét feladatokat határozott meg Vécsey számára.[40] Eszerint másnap egy zászlóaljnak és egy lovasszázadnak Remetére, egy másik zászlóaljnak két lovasszázaddal Csernenyházára kellett vonulnia. Bem saját csapatainak, melyek a környező településeken helyőrségi szolgálatot láttak el, parancsot küldött, hogy készüljenek fel a váltásra és meghatározta az átadandó feladatot.

A továbbiakban Bem felszólította Vécseyt, hogy a már eddig is Temesvárnál lévő 38. zászlóaljat egészítse ki az Aradnál maradt három századdal. A 38. zászlóalj a Villám-dandár állományába tartozott. Ez utóbbi intézkedést azonban Vécsey ekkor még nem hajtotta végre.[41] Ennek oka az volt, hogy az V. hadtest parancsnoka nem akarta tovább gyengíteni az aradi zároló erőket, továbbá ez az intézkedés már beavatkozás volt a hadtest közvetlen irányításába, melyet Kossuth alárendelő intézkedése nem tett lehetővé.

A délre induló csapatok élővédje május 1-jén érte el Dettát. Bem 3-ára tervezte, hogy további nélkülözhető csapatait is elindítja délre. E terv végrehajtásához azonban feltétlen kellett, hogy Vécsey csapatai minél nagyobb számban és minél gyorsabban beérkezzenek Temesvárhoz.[42]

Bem elhatározásának megfelelően hadtest főereje Károlyi Miksa alezredes parancsnoksága alatt a meghatározott időben el is indult. Május 5-én ezen csapatok már elfoglalták Versecet, május 8-án Fehértemplomot. Két nap múlva Bem is ide érkezett és átvette a parancsnokságot.[43]

37 HL 1848–49. 24/299.
38 HL 1848–49. 24/508.
39 MOL H 95 1/521.
40 HL 1848–49. 25/89.
41 HL 1848–49. 25/265.
42 HL 1848–49. 25/881.
43 *Kovács:* i. m. 221–222. o.

Vécsey tábornok az V. hadest csapatait a meghatározottak szerint Temesvár felé irányította. Május első napjaiban a „mozgó oszlop" csapatai Szentandrás, Csernenyháza, Gyarmata, Remete helységek elérésével, a vártól már alig 10–15 km távolságban álltak. Az elért vonalat azonban csak május 12-én tolta előre Vécsey az erőd felé, amikor a jobbszárnyával Mehala térségét, a középpel, illetve a főhadiszállással a Vadász-erdőt, a balszárnnyal pedig Girodát szállták meg a csapatok.[44] Ezen előrevonás után, ha hézagosan is, de a Béga-csatorna jobb partján a lehető legkisebb távolságban – még éppen a várlövegek lőtávolságán kívül – létrejött a körülzárás.

A magyar csapatok e napon történt előrevonását sürgette a várvédők nagyszabású kitörése, amely a freidorfi ütközethez vezetett. Vécsey az ágyúzás irányába Remete felől egy oszlopot rendelt ki, de ez már érdemben nem tudott beavatkozni az események menetébe. A védők lekötöttségét kihasználva ugyanakkor az oszlop behatolt a védtelenül hagyott Gyárvárosba. A helységet azonban a honvédek nem tudták megtartani, a Freidorf felől visszaérkező Sivkovich-zászlóaljak Stankovics ezredes vezetésével visszafoglalták.[45] Az osztrákok ezen harchoz hathatós támogatást kaptak a várfalon lévő lövegektől.

A következő napon természetes fedezékek védelmében a magyar csapatok folytatták a zár szorosabbá tételét. Délután a jobbszárny csapatai behatoltak Mehala elővárosba, ahol újoncokat toboroztak, illetve elhajtották a vágómarhákat. A védők egy osztály gyalogos és egy ulánus század kiküldésével igyekeztek ezt megakadályozni. A harc elől a magyar csapatok a Csóka-erdőbe vonultak vissza. Ugyancsak igyekeztek a honvéd csapatok szorosabbá tenni a zárat a gyarmatai út felől is, ahol elfoglalták a Sevits-majort. A helység megerősítésére lövegeket akartak felállítani, ezt azonban a várlövegek megakadályozták.[46]

Május 14-én már hajnal előtt a Mehalát ismét birtokba vevő magyar csapatok a helység védelmét futóárok építésével erősítették meg. Az erődből ezt tüzérségi tűzzel igyekeztek gátolni. Ennek hatástalanságát látva újabb nagyszabású kitörést hajtottak végre a védők. Három század Rukavina-gyalogos, két század románbánsági határőr, egy ulánus osztag fél üteggel megerősítve, valamint száz munkás a Mehala és Józsefváros közötti fás-bokros terület megtisztítását kapta feladatul.[47]

A támadás először a Mehala előtti előörsöket érte, melyek visszavonultak az elővárosba. Ezután a Józsefvárost megszálló erőket támadták meg, akik szintén visszavonultak. A kialakult tüzérségi párbajt kihasználva, melyben a várlövegek is részt vettek, a magyarok, újabb erősítéseket magukhoz vonva – Vécsey egy lovasosztályt irányított ide – újra előre törtek és visszaszorították a védőket.[48] Az osztrák csapatok azért sem erőltették tovább a támadást, mert közben a Gyárvárost is támadás érte.

Az elővárosok közül állandó védelmet a védők egyedül a Gyárvárosnak biztosítottak. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy itt volt az erőd vízellátását biztosító vízmű, mely nélkül a védők csak ásott kutakra támaszkodhattak. Ezek vize viszont rossz minőségű, egészségtelen volt.

44 MOL Az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai. (H 2 OHB) 1849:7142.
45 Napló, 20. o.
46 Napló, 21. o.
47 Napló, 22. o.
48 *Bogma:* i. m. 75. o.; MOL H 2 1849:7083.

Az előváros kijáratait lövegekkel erősítették meg, illetve sáncokat emeltek. A támadás megindulásakor újabb tüzérségi eszközöket irányítottak a helyszínre, Stankovics ezredes három röppentyűüteggel érkezett Mehala felől.

A magyar csapatok balszárnya által indított támadás élén a 29. zászlóalj indult, Asztalos Sándor alezredes parancsnoksága alatt. A zászlóalj megtámadta a sáncokat, míg a csapatok másik fele a kertek kerítésein átmászva igyekezett a védők mögé kerülni. A támadás sikerrel járt, a helység védői, mielőtt bekerítették volna őket, visszavonultak a sánctáborba.[49] A kölcsönös ágyúzás azonban még éjjel 11 óráig tartott.

Vécsey az előváros elfoglalása után azonnal elrendelte a vízmű megrongálását, illetve Dufaud főhadnagyot – aki korábban a Béga-csatornánál vízmérnökként dolgozott – Kistopolovec-Kiskostély felé irányította, hogy a csatorna zsilipjeit zárja el.[50] A csatorna kiszárítása esetén az erőd védhetősége jelentősen meggyengült volna, hiszen ily módon a lejtő lábainál húzódó gát mintegy negyedik párhuzamként lett volna használható, melyhez a faúsztató csatornák a megközelítési utakat is biztosították. Az elzárást egyébként Vécsey jelentése szerint már április 30-án kérte Bemtől, eredménytelenül.[51]

A Gyárváros elfoglalása után a Béga-csatorna jobb partján teljes lett a zár, a bal parton azonban csak Józsefváros és Freidorf között álltak csapatok. Vécsey tábornok temesvári csapatait a következő erők alkották:

A táborkar főnöke: Boros Ignác alezredes (az aradi zárolást vezette)
A hadtest adjutánsa: Baudis József őrnagy
A tüzérség parancsnoka: Krivácsy József őrnagy

A Béga-csatornától északra álló dandár parancsnoka: Bergmann József alezredes
Osztályparancsnok: Lovassy István százados (Mehala)
- a 49. honvédzászlóalj egy százada
- a 68. honvédzászlóalj egy százada
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
- négy löveg.

Osztályparancsnok: Gazsy András őrnagy (Arad–Temesvári út mellett)
- a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
- a bihari lovas nemzetőrök fél százada
- öt löveg.

Osztályparancsnok: Szentiványi Kázmér őrnagy (a Vadász-erdei főhadiszállás)
- az 59. honvédzászlóalj négy százada
- a 68. honvédzászlóalj egy százada
- két löveg.

Osztályparancsnok: Mészöly Farkas őrnagy (Lippa–Temesvári út)
- a 14 (Lehel) huszárezred egy százada

49 *Potemkin:* i. m. 61. o.

50 A Béga-csatornán ezen a két helyen volt zsilip. *Fényes Elek:* Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leiratik. I–II. k. Pest, 1851. I. k. 250. o., II. k. 210. o.

51 MOL H2 OHB 1849: 7203.

– a csanádi lovas nemzetőrök egy százada
– öt löveg.

Osztályparancsnok: Asztalos Sándor őrnagy (Gyárváros)
– a 29. honvédzászlóalj
– a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
– a 4. (Sándor) huszárezred 1. tartalék százada
– hét löveg.

Összesen 13 gyalogszázad, 6,5 lovasszázad, 23 löveg; 2861 fő, 852 ló.

A Peretzi-dandár megerősítésére küldött dandár parancsnoka: Przyiemski alezredes

Osztályparancsnok: Julian Przyiemski alezredes (Freidorf)
– a 38. honvédzászlóalj
– az 59. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. (Lehel) huszárezred egy százada
– tíz löveg.

Osztályparancsnok: Fischer András őrnagy (Lugos)
– különböző nemzetőr csapatokból összeállított két százados osztály
– két löveg.

Összesen 9 gyalogszázad, 1 lovasszázad, 12 löveg; 1534 fő és 130 ló

A Temesvárnál álló erők összesen 22 gyalogszázadot, 7,5 lovasszázadot, 35 löveget számláltak. Vécsey tábornok alárendeltségébe 4395 fő és 982 ló tartozott.[52]

Az V. hadtest parancsnoka ezen erőt – hasonlóképpen az Aradnál maradt csapatokét – létszáma miatt nem tartotta alkalmasnak a feladatuk sikeres végrehajtására. Mindkét esetben az a helyzet állt fenn, hogy a védők létszáma meghaladta az őket zárolni szándékozókét. Ezt az állapotot sokáig nyilván nem lehetett fenntartani. A helyzetet súlyosbította, hogy a pécskai nemzetőrök két gyalogszázadát és nyolcvan fős lovascsapatát – mivel lejárt az idejük – haza kellett engedni.

Ugyancsak hiány volt tábori lövegekben. Vécsey Aradról tábori és nehézlövegeket is hozott magával, de ez utóbbiakat a várható gyakori kitörések elhárításában kevésbé használhatták. A négy 18 fontos ostromlöveget viszont egyelőre az erőd lövetésére sem lehetett használni annak veszélye nélkül, hogy ne fenyegetné őket a megsemmisítés.[53]

A pótlásokra a hadtestparancsnok Kossuthtól és a hadügyminisztertől egyaránt négy–hat gyalogszázad és egy lovas- vagy gyalogüteg küldését sürgette.[54] Vécsey úgy látta, hogy ezek hiányában a várat még a Béga-csatorna jobb partján sem tudja eredményesen zárolni.

Vécseynek nem volt ezekben a napokban tudomása arról, hogy Bem mit szándékozik tenni a továbbiakban. A Peretzi-dandár mindössze Freidorfnál táborozott, a zárolásban tevékenyen nem vett részt. Bemtől is segítséget várt volna, de ered-

52 HL 1848–49. 28/172.
53 HL 1848–49. 29/386.
54 MOL H2 OHB 1849: 7142.

ménytelenül. Ezért május 17-én újabb levélben fordult a hadügyminiszterhez, hogy küldjön csapatokat, mert a zárolás huzamosabb ideig nem tartható fenn.[55]

Ennek okait a következőkben látta. Különösen nagy erőt – a gyalogság kétharmadát – kellett a Gyárváros megszállására és megtartására alkalmazni. A főhadiszálláson lévő csapatok gyakorlatilag állandóan szolgálatban voltak, mert nem volt kivel leváltani őket. A védők állandó kitörései, valamint a hatásos tüzérségi tűz miatt nagyok a veszteségek. Ez mind azt sürgette, hogy a további sikeres tevékenységhez legalább egy zászlóaljat és egy 6 fontos üteget a rendelkezésére bocsássanak.

A tüzérség megerősítésére is történtek lépések. Mivel Aradról lövegeket nem kaphattak – onnan Dévára és Gyulafehérvárra kellett nehézágyúkat és mozsarakat küldeni – megvizsgálták mozsarak helyi előállításának lehetőségét és ennek nyomán egy helyi harangöntőtől 500 fontos lövegeket rendeltek meg. Vécsey tábornok továbbá a rendelkezésre álló négy 18 fontos ostromlöveg mellé a Buda bevétele után felszabaduló készletből igényelt elsősorban mozsarakat.

A kért erősítések megérkezése után Vécsey ostrom nélkül is elegendőnek tartott három hetet ahhoz, hogy az őrség megadja magát. Ehhez persze szükség volt egy pontos tervrajzra is, aminek megküldését szintén ekkor kérte a hadtestparancsnok.

Ugyancsak csökkent a zároló csapatok létszáma amikor május végén a lázadó románok ellen két századnyi gyalogságot, fél század lovasságot, valamint két löveget ki kellett különíteni.[56]

A zároló csapatok és a védők között szinte állandó harc folyt. A védők tüzérségi tűzzel és kitörésekkel igyekeztek a teljes zárolást megakadályozni. Lehetőség szerint rombolásokkal igyekeztek megnehezíteni, hogy a támadók fedezékeket találjanak az erőd közelében, zavarták a műszaki munkák végzését, megtámadták a lejtőhöz közeledő csatárokat. A magyar csapatok viszont törekedtek a védművek megközelítésére, a védők visszaszorítására a várba, ezzel tökéletes zár létrehozására.

Az ostromelőkészítő munkák már a szükséges erősítések beérkezése előtt megkezdődtek. Ennek első lépése a várágyúk lőtávolságán kívül a Vadász-erdőben a főhadiszállás, illetve ezen a helyen és az elővárosoknál a táborok kiépítése volt.

A legnagyobb tábor az említett Vadász-erdőben épült fel. Az erdő egy részének kiirtása után nyert terület közepén Vécsey tábornok szállása, a törzskarának tagjai részére emelt faépületek, étkezőhelyek, a zenekar számára épült „rondella" álltak. Itt épült fel továbbá egy kilátó torony is, melyről követni lehetett a vár körül zajló eseményeket. E központi térről minden irányba utak indultak, melyek mentén a legénység számára gallyakból épített sátrak álltak. Az ivóvíz biztosítására kutat ástak. Működött itt fegyverjavító műhely is.[57]

Ugyancsak tábort építettek a Gyárváros mellett két helyen, a lippai és az aradi országút mentén, valamint Mehala és a Józsefváros közelében. E táborok az épülő állásokba kerülő lövegek fedezetét és az előőrsi szolgálatot ellátók szállásai voltak.[58]

55 MOL H2 OHB 1849: 7203.
56 HL 1848–49. 30/548.
57 A tábor június 6-án leégett. *Bogma:* i. m. 79. o.
58 *Potemkin:* i. m. 64., 65. o.

Ezzel egyidőben megkezdték a nehéz lövegek tüzelőállásainak előkészítését is. Erre először legalkalmasabbnak az erőd közvetlen előterében lévő Gyárváros bizonyult, amely elég fedezéket nyújtott az ütegek számára. Május 17-én egy malom mellett tüzelőállás kiépítését kezdték meg, de a III. és a IV. bástya lövegei ezt megakadályozták.

A következő napon tábori lövegekkel három irányból vették tűz alá az erődöt és az elsáncolt tábort. Ennek célja a várvédő lövegek helyének pontos meghatározása, esetleges visszavonásuk elérése volt. Másfél órás tűzpárbaj után a tábori lövegeket visszavonták. E napon a zömmel 10 fontos tarackok kétszáz gránátot lőttek ki Temesvárra.[59]

Május 19-én a Gyárvárosban sikerült két üteg számára állást kiépíteni, a sörháznál, illetve az „Angol Királynőhöz" nevű fürdőnél. A várlövegek zavarták, de megakadályozni nem tudták az építkezést.[60] Az elkészült tüzelőállásokba azonban egyelőre nem vontattak lövegeket, vagy azokkal legalább is nem lőttek, mivel nem akarták azokat kitenni annak, hogy a várvédő lövegekkel vívott egyenlőtlen harcban megsemmisüljenek. Az erőd lövetését egyelőre az időnként előrevont tábori lövegek végezték. Hasonlóan a május 18-i lövetéshez, egy nagyobb szabású támadás alkalmával 23-án ismét mintegy kétszáz lövedéket juttattak a vár belsejébe tarackokkal.[61] E két nagyobb támadáson kívül is szinte mindennaposak voltak a tüzérségi összecsapások, melyeket magyar részről a kitörések elhárítása, illetve a védők demoralizálása céljából vívtak.

A tüzérségi összecsapásokon kívül folyamatos harc folyt az előörsök között is. A magyar csapatok igyekeztek megakadályozni a védőket abban, hogy elhagyják a várat. A kitörések célja a következő volt: felderítés végrehajtása, rajtaütésekkel megsemmisíteni és foglyul ejteni járőröket, illetve munkások alkalmazásával a terepakadályok eltávolítása a lejtőn és az erőd környékén. A kezdeti időszakban a záróló csapatok létszámának elégtelensége miatt a harc váltakozó sikerekkel folyt.

Május 15-én a védők a Gyárváros felé hajtottak végre egy nagyobb szabású kitörést, mely során faraktárakat, illetve egy majort is felgyújtottak. A sánctáborból induló támadást lövegekkel is támogatták. A gyárvárosi előörsök segítségére a Mosnicai-erdő felől honvéd csapatokat vontak előre, akik sikeresen visszaszorították a kitörő erőket a táborba. A harc során három löveg a magyarok kezébe került.[62] Hasonló cselekmények követték egymást a következő napokon is.

Ugyanakkor a magyar előörsök is állandóan nyugtalanították a védőket. Csatárharcot folytatva – láncot alakítva, a terep rejtőképességét kihasználva, állandó puskatűz mellett előrehaladva – közelítették meg a lejtőt és igyekeztek a fedett úton lévő ellenséget a védőművek közé szorítani, foglyot ejteni. Különösen éjszaka folytatták ezt a harcot, amikor az előörs-láncot a lejtő lábához tolták előre. Ezek a támadások fedezték a műszaki munkák végzését, elvonták az ellenség figyelmét. E célból indították meg támadásukat az előörsök május 22-én is fél egykor a Józsefváros felől. Miután a honvédcsapatok csatár és tüzérségi tűzzel egész nap foglalkoztatták

59 Napló, 24. o.

60 Napló, 25. o.; *néhai Lapányi Alajos:* Temesvár város történetéhez. Naplójegyzetek 1849-iki január 24-től egész 1849-iki június 30-ig. *Történelmi és Régészeti Értesítő,* 1888. 184. o.

61 Napló, 26. o.; *Lapányi* szerint 60 lövedék esett a várba. I. m. 184. o.

62 *Bogma:* i. m. 76. o.

a védőket, este a Mária- és a Rozália-kápolna között megkezdődhetett a futóárok kiépítése.[63]

A kitörések megakadályozásának leghatásosabb eszköze volt – és ez Aradnál is bevált – az erőd futóárkokkal való körülvétele. E munka már május 14-én elkezdődött Mehalánál, majd az említett helyen folytatódott. A munkálatok elvégzésére „este 9 órakor a Majorok és a vár között futóárkot ásni több száz embert, több száz kocsi rőzsét és kosarat számos magyarság kíséretében vittek oda, az ágyúkat is odavivén, az ágyútelepeket felállították."[64] Az építkezés alatt is folyt a csatárharc, majd kivilágosodás után a tábori lövegek is bekapcsolódtak az ellenség lekötésébe.

A magyar támadások többször irányultak a sánctábor ellen is. A táborban állomásozó csapatok azonban a várvédő ágyúk támogatásával minden alkalommal megakadályozták, hogy a honvéd csapatok elérjék céljukat, elfoglalják a tábort.

A zár a megfelelő erők hiánya, illetve fegyelmezetlensége miatt nem mindig volt tökéletes. A kitörő erők nem egyszer szakították át a magyar előörsláncot és csak a tartalékok beavatkozásával sikerült a támadókat visszaszorítani. Egy ilyen esetet írt le a harcokban résztvevő Potemkin Ödön hadnagy. Az osztrákok elfogtak egy előörsön álló részeg honvédet, akitől megtudták a jelszót és a tábori hangot. „... a császáriak szürke köpenyeiket, melyek a magyar honvédekével egyszínűek voltak, gondosan begombolták, hogy a fehér kard- s tölténytáska szíjaikról meg ne ismertessenek, a Gyárvárosba minden oldalról kezdtek beözönleni..." A főtéren csoportosuló támadókat csak a riadóztatott és a táborból előre siető 29. zászlóalj tudta visszaverni. Ezután lényegesen megszigorították a tábori fegyelmet.[65] Ennek eredményeként a védők több kitörési kísérlete kudarcot vallott.

Május 26-án éjszaka száz önkéntes a Gyárváros ellen kísérelt meg eredménytelen támadást. A következő éjszaka ugyancsak száz fő a Béga-csatornán épített szükséghídon átkelve kísérelt meg egy támadást a Majorok ellen, a sűrű tűz miatt azonban kénytelenek voltak visszavonulni.[66]

A nagyobb szabású vállalkozásokon kívül számolni kellett a kisebb akciókkal is. Ilyenre került sor május 29-én amikor a Leiningen-gyalogezredtől húsz önként jelentkező lesállást foglalt Mehala és a Józsefváros között. Céljuk egy magyar járőr elfogása, vagy megsemmisítése volt. Ezt azonban nem sikerült elérniük, ugyanis nem jött járőr, így dolguk végezetlen vonultak vissza.[67] Az azonban, hogy a védők a lesállásba észrevétlenül ki- és onnan visszajuthattak, valamint, hogy ezen a fontos területen nem találkoztak járőrrel, azt jelzi, hogy a magyar előörsi lánc elég hézagos volt.

Vécsey tevékenysége május végéig tehát csak arra szorítkozhatott, hogy megfigyelje, illetve csapatainak csekély létszáma ellenére körülzárolja Temesvárt. Június 2-án még mindig csak 4672 fővel igyekezett ezt a rendkívül nehéz feladatot megoldani.[68]

63 Uo.
64 *Bogma:* i. m. 77. o.
65 *Petemkin:* i. m. 62. o.
66 Napló, 28. o.
67 Napló, 29. o.
68 HL 1848–49. 31/162 1/2.

Az ostrom második időszaka

Június első napjaiban a főhadiszálláson elkészítették azt a tervet, amely az erőd körülzárásának és ostromának további menetét határozta meg. Vécsey ennek végrehajtását késedelem nélkül, a további erősítések beérkezésétől függetlenül elkezdte. A tervet Vécseyn kívül Szabó István alezredes, Krivácsy József őrnagy és Dembynski Teodor százados készítette. Szabó alezredes mérnökkari képesítésű volt, hasonlóan Dembynski századoshoz, mindketten a bécsi hadmérnöki akadémiát végezték. Krivácsy őrnagy tüzértiszt volt és mivel 1842-től három évig a császári-királyi „bombászkar"-nál teljesített szolgálatot, ahol megismerkedett az ostromtüzérség irányításával kapcsolatos ismeretekkel is, szintén szakemberként vett részt a tervezésben.[69]

A terv meghatározta a támadás főirányát. E szerint a Pétervárади-kapunál lévő 5. számú ékmű rombolása után a mögötte lévő falszakaszon kellett rést törni. Ennek elérése érdekében meg kellett kezdeni az első párhuzam építését az említett kapuval szemben, a védművektől mintegy 850 m távolságra. A párhuzam fedezéket biztosított a gyalogság és a szállító eszközök részére, valamint lehetőséget adott tüzelőállások kiépítésére is. A terv szerint három mozsárüteg és két „ricochet" üteg építése kezdődött meg. Ez utóbbi ütegeket ágyúkból tervezték összeállítani, melyeknek a lövedékeket lapos röppályán, lehetőség szerint úgy kellett kilőniük, hogy azok az első földet érésük után lehetőleg felpattanjanak és a levegőben robbanjanak. Hatásuk így megsokszorozódott.

Az ütegek közül egy mozsárüteg – mely az említett ékművel szemben épült – kapta a védmű rombolásának feladatát, míg egy-egy mozsár- és ágyúüteg a jobbra, illetve balra lévő V. és VI. bástyát pásztázta és nyugtalanította az egész arcvonalat. A lövegek tevékenysége alatt ki kellett építeni a további párhuzamokat, így eljutva a lejtő lábáig. Itt a terv domb emelését írta elő, melyre a réstörő üteget kívánták felállítani. Ennek feladata az ékmű teljes lerombolása volt. Ezután a párhuzamokkal el kellett jutni az árokba és a rombolt ékmű helyén épített állásból már közvetlenül a falakat tervezték törni. E közben az erődöt a rendelkezésre álló lövegekkel más irányokból is lőni, bombázni kellett, hogy a védők ne csoportosíthassák át erejüket, hogy a főirány a lehető legtovább rejtve maradjon.[70]

E terv azzal számolt, hogy a szükséges ostromlövegek, illetve a további erősítések rövidesen megérkeznek. Addig is azonban megkezdték – a rendelkezésre álló lehetőségek kihasználásával – az ostromelőkészítő munkákat. A csapatok alacsony száma nem tette lehetővé, hogy azokat műszaki munkákra felhasználják, hisz a szolgálat ellátására is alig voltak elegendőek, így a környező falvak lakosságának bevonásával kezdték meg a munkálatokat. Naponta mintegy 1200 fő állt neki a munkák elvégzésének.[71]

Az árkokat rendszerint éjjel ásták, így a várvédő lövegek azt kevésbé tudták zavarni. A napi munka végrehajtását Major István a következő képen írta le: „Mikor a

69 Életrajzi adatok *Bona:* i. m. 133. o., 214. o., 300. o.

70 MOL A Görgey család levéltára (P295) b/6 Raksányi Imre jelentése 1848. június 19-én, részletekben közli *id. Görgey István:* 1848. és 1849-ből. I–III. k. Budapest, 1888. II. k. 502–503. o.

71 Raksányi idézett jelentése szerint, *Potemkin* szerint 5–6000 fő. I. m. 64. o.

községház elé értünk, ott temérdek nép, kezükben ásóval, állták körül az ott felhalmozott, szalmából font köteleket, várták a setét éjt, hogy magukkal vigyék a vár előtt elterülő, sík térre. Mikor az alkalmas idő beállt, az utászok és az ezernyi nép kiment az említett helyre, s magukkal vitték a szalmaköteleket, s azt kinyújtották a sík téren aszerint, mint azt az utászok parancsolták, míg az ott lévő honvédek, kik a népre vigyáztak, hogy a sötétben meg ne szökjenek, gyorsan és sűrűn egymás mellé állították a munkásokat az egész vonalon, kik egész csendben kezdték meg a sötétben is látható szalmakötél mellett az árkot ásni."[72] Ezen kívül folyt a tüzelőállások kiépítése is fából és földből, melyeket földdel teli vesszőkosarakkal erősítettek.

A munkálatokat az erődből természetesen igyekeztek zavarni. Éjjel világító golyók alkalmazása mellett pusztították, illetve késztették menekülésre a munkásokat, akik erre hajlandóságot is mutattak. „... minden lövésre szétszaladtak és úgy kellett őket erőszakkal összeterelni és előfordult, hogy az ijedtségtől többen meghaltak." – jelentette Szabó alezredes a hadügyminisztériumnak.[73] A munka azonban, ha lassan is de folyt, annak ellenére, hogy tüzérségi tűzön kívül a védők a munkálatokat puskatűzzel is zavarták.

Az árok építése már május 30-án elkezdődött a támadásra kijelölt irányban, az Emmaus vendéglőnél, majd a munkálatok folytatódtak a következő éjszakákon is.[74] Június 8-án Mehalánál kezdték el az első párhuzam építését, melynél igénybe vették a már korábban elkészült előörsi árkot is.[75] Azt szélesítették, mélyítették és fejlesztették a már megkezdett szakasz felé. Miután ezen a területen elkészült az árok, a munkálatokat a Majorságok előterében folytatták. Ez már június 23-án kezdődött és mivel lassan haladt a munka, áttértek a nappali munkavégzésre is.[76] Az első párhuzam építése július elején fejeződött be.

Az ostromelőkészítő munkák másik területe a lövegek tüzelőállásainak előkészítése volt, illetve ezek felszerelése lövegekkel. Bár a védők ezt tüzérséggel és kirohanásokkal is igyekeztek gátolni, június első napjaira több állás elkészült. A már említett Gyárvárosi két üteg mellett elkészült egy állás az Elnöki-kertben, egy az Emmaus vendéglőnél, egy a Béga-csatorna jobb partján a dohánygyár előtt, egy ettől északra. Ezen állásokba a négy 18 fontos kivételével tábori lövegeket helyeztek el. Feladatuk a műszaki munkák fedezése, a kitörések megakadályozása volt.

Ugyancsak megkezdték az állások előkészítését az ostromlövegek számára is. A többszöri kérések eredményeként ostromlövegek érkezésével lehetett számítani Pétervárадról, a vár átadásáról meginduló tárgyalások után Aradról, illetve a budai vár elfoglalása után összeállított „ostrom parque" lövegeiből.[77] Ezek közül elsőként a Pétervárадról érkezett mozsarakat helyezték el. Négy löveg került a Mehala melletti Módos-kert mögé, négy pedig a vár keleti oldalára, az ún. Újvilág-kertjébe.

72 *Major István:* Honvédelményeim. (Sajtó alá rendezte: *Szőcs Sebestyén)* Budapest, 1973. 62. o.

73 HL 1848–49. 36/412 1/3 Szabó István ezredes július 2-ra keltezte jelentését, de ez elírás. Helyesen augusztus 2-a.

74 *Bogma:* i. m. 78. o.

75 *Lapányi:* i. m. 187. o.

76 Napló, 40. o.

77 Ez utóbbi összeállításáról *Kossuth Lajos* Összes Munkái XV. (KLÖM XV) Kossuth Lajos 1848/49-ben. V. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15–augusztus 15. (Sajtó alá rendezte: *Barta István)* Budapest, 1955. 389. o. A 15 mozsarat és a 10 000 lövedéket Raksányi Imre vitte magával Temesvárhoz. Budavár bevételének emlékezete, 1849. (Szerkesztette: *Katona Tamás)* Budapest, 1989. 551. o. Görgei levele Kossuthoz. Raksányiról: *Ács Tibor:* Raksányi Imre hadtudományi munkássága a reformkorban. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1974. 3. szám, 463–493. o.

Ezen 30 és 60 fontos mozsarak június 11-én kezdték meg a vár belsejének lövetését, mely egy új időszakot nyitott a várostrom menetében.[78]

A mozsarak elsődleges célja az erődben található katonai épületek rombolása volt. A mehalai üteg a katonai kórházat, valamint egy lőporraktárt, az újvilági pedig az Erdélyi-kaszárnyát, élelmiszerraktárt és a kincstári magtárat kezdte bombázni. Ugyancsak lőtték az erőd belső épületeit az említett állásokban elhelyezett tarackok, míg az ágyúk a védműveket és az itt elhelyezett lövegeket, a sánctábort célozták.

A bombák azonban nemcsak a katonai, hanem polgári épületeket is értek, hisz ezen eszközökkel nem lehetett pontosan tüzet vezetni. Az éjjel-nappal kisebb megszakításokkal folyó tüzelés eredményeként a város jelentős része rombadőlt. A többször, több helyen kigyulladt épületeket egy kijelölt tűzoltószázad oltotta el. Különösen sok találat érte a katonai kórházat, illetve a katonai objektumokat.

A megpróbáltatásokat a város lakossága nehezen viselte, a magisztrátus már 14-én kérte a várparancsnokságtól, hogy kérjen egy legalább hat órás tűzszünetet. Ezt a parancsnokság természetesen elutasította. A bombázás tovább folyt, aminek az épületek nem tudtak ellenállni, még a legerősebbnek vélt dóm kupoláját is átütötte egy bomba. A lakosság a kazamatákban, sírboltokban, pincékben keresett menedéket.[79]

A védők a bombázást erős tüzérségi tűzzel viszonozták. Lőtték az ütegeket, az állásokat és a külvárosokat is. A szemtanú szerint a várbeli tüzérek, kihasználva lövegfölényüket, lényegesen nagyobb tűzsűrűséget biztosítottak, mint a támadók.[80] Ugyanakkor fokozták a vállalkozások számát is, melyek elsősorban fogolyszerzésre irányultak. A felek tevékenységét ezekben a napokban még tovább nehezítette a napközben harminc fok fölé emelkedő hőmérséklet. A bombázás kisebb szünetekkel éjjel-nappal, szinte állandóan folyt. Sötétedés után a még világosban beirányzott lövegekkel lőttek, így ennek hatása megközelítette nappalit.

Június 16-án éjszaka Vécsey tábornok elrendelte a sánctábor megtámadását nyugati irányból, de ez csak azzal az eredménnyel járt, hogy a Béga-csatorna hídját felgyújtották. Még ezen a napon Vécsey parlamentereket küldött az erődbe. A magyar tábornok abban bízott, hogy a bombázás már kellőképpen demoralizálta az őrséget, illetve tudatni kívánta Rukavina altábornaggyal, hogy az aradi vár átadása már a küszöbön áll. Ezen a napon érkeztek az aradi várőrséghez tartozó tisztek Temesvár alá. Az erődben azonban nem fogadták a küldöttséget, a levelet felbontatlanul küldték vissza. A megújuló bombázás június 18-ig tartott, amikor másfél napos szünet állt be.

Két nappal később a bombázás ismét megkezdődött, de most már nagyobb megszakításokkal folytatódott. Ennek elsősorban lőszertakarékossági oka volt. Az ostrom vezetői várták a lehetőséget, hogy újabb lövegek beállítása után összpontosított tüzet vezethessenek a védművekre.

A bombázás eddigi menetét erősen kifogásolta a hadügyminiszter által, annak irányítására Temesvárhoz küldött Raksányi Imre őrnagy. A tüzértiszt azonban ezt a

78 Napló, 33. o.
79 Napló, 36. o.
80 *Lapónyi:* i. m. 188. o.

feladatot a munkák előrehaladott állapota miatt nem vette át. Mindössze annyit vállalt, hogy újabb csapatok és lövegek küldése érdekében ő is visszatért Pestre. Innen visszatérve csupán szemlélője volt az eseményeknek, illetve bombázás pazarló voltát jelentette a hadügyminiszternek. Június 19-én Raksányi őrnagy már Aradnál volt.[81]

Az első párhuzam kiépítésével egyidőben megkezdődött az ehhez kapcsolódó tüzelőállások előkészítése is. Ezek közül a legfontosabbak a Pétervárádi-kapuval szemben épültek, egy a Gyorgyevics-kertnél, egy-egy pedig a pétervárádi út jobb és bal oldalán. A főfeladatot megoldó lövegeket két ütegnek kellett fedezni, egyik északról az Egészség-csatorna kanyarulatánál épült, a másik délre a Majorságoknál. További állások készültek a IV. és V. bástyával szemben, három Mehala előterében, kettő a Gyárvárostól délre. Ezekbe az állásokba lövegeket csak június utolsó napjaiba kezdtek elhelyezni, miután azok Budáról, illetve Aradról megérkeztek.

Június elején már megkezdődtek azok a tárgyalások, melyek 27-ig tartottak és melynek eredményeként Arad kapitulált, a védők pedig július 1-re kiürítették az erősséget. Így befejeződhetett az V. hadtesthez tartozó csapatok teljes állományának átcsoportosítása.

Ebben az időszakban a temesvári ostromsereget másik kérdés is erősen foglalkoztatta. Kossuth Bemmel történt megbeszélés után június 22-én Görgei Artúr tábornok, hadügyminiszternek a következőket írta: „Bem hát azon a téren, hol Vécsey áll, soha nem fog con amore közredolgozni, Vécsey pedig örökké hátráltatni és boszszantani fogja. Óhajtásom tehát, hogy Vécsey haladéktalanul más commandót kapjon. ... Vécseyt az egész Reserve-Corps parancsnokságával kívánnám megbízni. Békében organisálni jól tud, tehát organisáljon. Más meg jobban tud ütközni, tehát ütközzék. Ezen pedig Guyon. ... Azért kérlek, légy szíves az én kívánságomra melyet a miniszteri tanács is oszt, Guyont Vécsey helyére a Bánátba küldeni."[82] A kérésnek megfelelően a miniszter intézkedett is, Vécseyt az „összes alakulásban lévő tartalék sereg parancsnokává" nevezte ki és azonnal Pestre rendelte.[83]

Ez a parancsnokcsere azonban nem történt meg. Egyrészt azért, mert az idő múlásával egyre kisebb lett annak a valószínűsége, hogy Bem még egyszer a Bánságba jön, másrészt pedig több olyan tartalmú levél érkezett a minisztériumba, mely szerint hibás döntés született. Írt Vetter Antal tábornok, a Déli Hadsereg parancsnoka – ebbe tartozott az V. hadtest is –, hogy Vécsey tevékenysége helyes és célszerű, kár lenne elmozdítani.[84] Írtak Vécsey érdekében a temesvári polgárok és az V. hadtest tisztikara is.

A tíz aláírást tartalmazó levél – melyen feladóként a „tisztikar" szerepel – megfogalmazása szerint a hadtest csak eddigi parancsnokának vezetése mellett érhet el újabb sikert. „Mert nem csekély feladat volt két oly erősséget mint Arad, és Temesvár, mindegyik ellátva ezernyi dacoló ellenséggel, száz meg száz mindenféle ágyúkkal, egy maroknyi, és hogy ellátott néppel akkor körülvenni, és az ellenség kitöréseit mindig diadalosan visszaverni, és végre őt zabolázni, amidőn még a várak környékén lévő legközelebbi helységek is ellenszenvűleg a magyar kormány ellen,

81 Raksányi már idézett jelentése szerint.
82 KLÖM XV 564. o.
83 HL 1848–49. 34/328.
84 MOL H2 OHB 1849:8900., közli KLÖM XV 646. o.

mindent elkövettek az elzárt várbeliek könnyebbíthetésére." Kérték ezért a hadügyminisztertől a „főtiszti, és altiszti kar nem különben a legénység nevében is" az intézkedés megváltoztatását.[85]

Hasonlóképpen nyilatkozott a tiszti állomány akkor is, amikor Guyon tábornok személyesen is megjelent a Vadász-erdőben, hogy átvegye a parancsnokságot. Az összehívott tiszti gyűlésen Guyont felszólították a visszatérésre és közölték vele, hogy csak Vécsey tábornok irányításával harcolnak.[86]

Június 30-án először alakult ki üzenetváltás a várvédők és az ostromlók között a várat elhagyni szándékozó polgári lakosság ügyében. Vécsey emberiességi okokból járult hozzá, hogy nyolcszáz fő az erődöt elhagyja, annak ellenére, hogy ez a védők helyzetén is jelentősen könnyített.[87] Lakosok egy nagyobb csoportja már május 31-én ki akart jönni, de ekkor még nem engedték át őket a magyar előőrsök. Miután egy éjszakát kinn töltöttek a sáncokban, másnap visszatérhettek, azon feltétellel, hogy a férfiakat besorozták, illetve dolgozniuk kell a védelem érdekében.[88]

Július 2-án délben azonban nem engedtek ki mindenkit, aki jött volna, így Vécsey tábornok még később is kapott olyan levelet, melyben erre irányuló kéréseket fogalmaztak meg. „... engedje meg kérem, hogy a jó érzelműek kik bent vagyunk – kijöhessünk." Az aláírók – jó szándékuk kifejezése érdekében – még a következőket is közölték: „Végre jelentem miképp biztos forrásból tudom: hogy egy Strázsa Mester – ki születésére nézve Lengyel – s e napokban a Várba szökött, – ágyúinknak – sőt a puskapor raktároknak is – helyét feladta, – s a Várbelieket értesítette – hogy kisebb emelékkel lőjenek."[89] Többen azonban már nem jöhettek ki a várból.

Június végén a Temesvár körül állomásozó csapatok létszáma a következőképpen alakult:

– a táborkar 37 fő
– a gyalogság:
  – a 29. honvédzászlóalj
  – a 36. honvédzászlóalj
  – a 38. honvédzászlóalj
  – az 58. honvédzászlóalj
  – az 59. honvédzászlóalj
  – a 68. honvédzászlóalj
  – a 93. honvédzászlóalj
  – a 49. honvédzászlóalj 2. százada
  – egy alakulófélben lévő zászlóalj
  összesen 9539 fő
– a lovasság:
  – a 6. (Württemberg) huszárezred tartalék századától egy szakasz

85 MOL Hadügyminisztérium. Általános iratok (H 75) 163. doboz 1849. június 30.
86 *Potemkin:* i. m. 80. o.
87 Napló, 43. o., *Potemkin* szerint 4–5000 fő távozott a várból. I. m. 67–74. o.
88 Napló, 30. o.
89 HL 1848–49. 36/359.

– a 7. (Reuss-Köstritz) huszárezred 1. őrnagyi osztálya
– a 14. (Lehel) huszárezred öt százada
összesen 1422 fő
– a tüzérség 631 fő
– a szekerészek 304 fő
– az utászkar 50 fő
Mindösszesen 11 983 fő állomásozott Temesvár alatt.[90]

Az egyre nagyobb létszám lehetővé tette a lövegek biztosítását a tüzelőállásokban, így azok felállítása már az első párhuzamban elkezdődhetett.

A védők előtt az ostromlövegek megérkezése és felállítása nem sokáig maradhatott titokban, így ezek pontos helyének meghatározására, lehetséges pusztítására kitöréseket határoztak el. Ezek közül kiemelkedik a július 4-ei, melynek sikeréhez jelentősen hozzájárultak azon a felderítési adatok melyet Vinzens Blaszek őrvezető szerzett.

Az őrvezető átállást színlelt a magyarok oldalára, ott hat napon keresztül dolgozott – napi 30 forintért – és megfigyelte az előkészületeket, a lövegek helyét, a csapatok elhelyezkedését.[91]

A jelentésre építve a várparancsnokság a Blaszek visszaérkezését követő napon már el is határozta azt a kitörést, amelyet azon területre tervezett, amelyről naprakész értesüléseket kapott. Ennek megfelelően az erőd táborkari főnöke elkészítette a tervet a Béga-csatorna két partján lévő ütegek lövegeinek használhatatlanná tételére. Ezt a kor szokásainak megfelelően a legegyszerűbb módon kívánták elérni, a gyújtólyukba vert szög segítségével. Az így tönkretett lövegek javítását ezután csak műhelyekben lehetett elvégezni, hisz újra kellett fúrni a csőfart és a már nagyobb lyukba be kellett csavarni a gyújtólyuk eredeti nagyságának megfelelő betétcsövet. A beszögezést tüzéreknek kellett elvégezni, így a kitörő csapatokhoz tüzéreket osztottak be, szögekből és kalapácsból álló felszerelésükkel. A kitörés várható sikerét biztosította, hogy – amint ez a jelentésben szerepelt – váratlansággal a viszonylag gyenge előőrs láncot helyi erőfölény létrehozásával viszonylag könnyen át lehetett törni, hasonlóképpen a lövegfedezetre rendelt gyalogságot el lehet űzni az erősítés beérkezése előtt.

Stankovich ezredes a kitörést két irányban tervezte. Hajnali két órakor a Carl von Melczer százados által vezetett 60 fő Zanini-gyalogosból, illetve a Leiningen-gyalogezredhez és a román–bánsági határőr zászlóaljhoz tartozó egy-egy osztályból összeállított oszlopnak a Béga jobb partján, a Poeschl őrnagy által vezetett hat századból álló oszlopoknak a bal partján lévő ütegeket kellett támadni.

A kitörés végrehajtása előtt, elsősorban a honvédcsapatok tartalékainak hátrébb vonása érdekében, illetve az oszlopok fedezésére az elővárosokra és a felfedett ütegre másfél órás tüzérségi tüzet terveztek és hajtottak végre.

A kitörés megkezdése előtt a kijelölt csapatok tisztjeit eligazításra összehívták, közölték a feladatokat, illetve felhívták a figyelmet azok teljesítésének fontosságára.

90 HL 1848–49. 36/204.
91 Napló, 43–47. o.

Az oszlopok a Pétervárady-kapun vonultak ki. A Melczer százados vezette oszlop élén a két gyalogezred katonái vonultak és közelítették meg a várat körbefutó őrvonalat, amelyet az adott terepszakaszon gyorsan, puskalövés nélkül leküzdöttek, majd tovább haladtak a kb. 300 méterrel hátrébb lévő ütegek felé. A tartalékot a határőrök képezték. A tüzelőállásokba érve onnan kiszorították a fedezetül felállított gyalogságot és a tüzéreket is. Amíg a honvédekkel folyt a küzdelem a tüzérek a román határőrök fedezete mellett beszögeztek három 6 fontos, egy 3 fontos ágyút és egy 7 fontos tarackot.[92] Ezután az egyre inkább túlnyomó magyar csapatokkal szemben lassan, sűrű puskatűzben visszavonult az oszlop a várba.

A másik oszlopnak – mivel hosszabb utat kellett megtennie és egy csónakhídon is át kellett haladnia – nehezebb dolga volt, ugyanis mire kiért a vár előterébe, a túloldalon már riadóztatták a csapatokat. Poeschl őrnagy elővédként egy századot alkalmazott, melyet csatárláncban rendelt előre, ezt követte két század az ütegek elfoglalásának feladtával, majd három tartalék század. Az oszlopot Blaszek őrvezető vezette.

Az elővéd század a Rozália-kápolna magasságában húzódó magyar előörslánc ellen szuronyrohamot indított, mely elől a honvédek rövid harc után a kertekbe húzódtak vissza. Ezután a két osztrák század rohamlépésben az Emmaus vendéglőnél lévő üteghez sietett, ahol elkeseredett harc alakult ki a fedezet és a támadók között. A kézitusában mindkét oldalon részt vettek a tüzérek is. A két fél összekeveredése azt jelentette, hogy az ostromlövegeket biztosító négy 6 fontos löveg – mely az ún. Zimmerplatzon állt – nem tudott időben és hatásosan beavatkozni. Mindösszesze egy össztüzet tudtak leadni. A keveredést kihasználva az osztrák tüzérek három 60 fontos, három 30 fontos mozsarat, egy hosszútarackot és egy 12 fontos ágyút beszögeztek.[93]

A tartalék 8. század, látva a sikert, Schwarzmann százados vezetésével a Gyorgyevich-kertek felé fordult, ahol egy, még löveg nélküli állást talált. Ekkor ért ide a magyar tartalékban álló két századával Moncskó Ferenc százados is, aki azonnal szuronyrohamot rendelt el. A két tiszt között kialakult párbajnak egy puskalövés vetett véget, amely Schwarzmann századost megsebesítette.[94] A tisztet más foglyokkal együtt már hátra kísérték, mire a Poeschl őrnagy által összeszedett csapatok ide értek.

A 8. századtól balra támadó 9. század – meglepetésére – egy mozsárütegbe ütközött, melynek kezelőit megölték, a lövegeket egy kivétellel beszögeztek. Három 30 fontos és három 10 fontos vált használhatatlanná, egy löveg viszont megmenekült, mert az osztrák tüzéreknek elfogyott a szögük.

Ezek után a kitörő csapatok az egyre nagyobb fölénybe kerülő magyarok elől a várba vonultak vissza. Az üldözést a várvédő lövegek lehetetlenné tették.

A jól végrehajtott kitörés a meglepett magyar csapatok soraiban különösen nagy pusztítást okozott. Osztrák részről ötvennégy fő esett el, vagy sebesült meg.

92 HL 1848–49. 36/271 Melczer százados jelentése.
93 HL 1848–49. 36/272 Poeschl őrnagy jelentése.
94 *Potemkin:* i. m. 77. o.

A kitörés sikere el kellett, hogy gondolkoztassa a magyar vezetést, különösen a fedező erők nagyságával kapcsolatban. A kijelölt csapatok megerősítésére mindenképpen szükség volt, illetve meg kellett szigorítani az ellenőrzést is.

A sérült lövegeket kivonták és a Szentandráson berendezett műhelybe szállították. Itt néhány nap alatt ismét használhatóvá tették e nélkülözhetetlen eszközöket. Július 5-én azonban, ezek nélkül is megkezdődött húsz ütegből, ostrom- és tábori lövegekből az erőd lövetésének egy újabb, intenzívebb időszaka.

Az ostrom irányítói a felújított bombázás mellett, most már a falon lévő lövegekkel vívott ágyúharcot is célként tűzték ki, azok visszavonásának elérése érdekében. A lövegek így az újabb párhuzam munkálatainak megkezdését fedezték. A főirányban tevékenykedő ütegek azonban gyengébbnek bizonyultak a szemben lévő várfalakon álló tüzérségnél, amelyet folyamatosan erősítettek 18 fontos lövegekkel. Ide tehát újabb lövegeket rendeltek, két 18 fontost és két 24 fontost, melyek Aradról érkeztek. Ezek az egyik főfeladatot megoldó mozsárüteg közvetlen közelébe – 20–25 lépés távolságra – települtek.[95] Ezen lövegekkel együtt július 19-én már ötvennégy tábori és ostromlöveg került tüzelőállásba.

A főirányba, a Józsefváros előterébe huszonhat löveget állítottak fel. A két mozsárüteg mellett két leszerelő üteg fedezte azok tevékenységét és igyekezett elhallgattatni a várvédő lövegeket. A kirohanások elhárítására tábori lövegeket állítottak fel. A tüzéreszközöket itt egy zászlóalj fedezte.

A Mehalától délnyugatra felállított ütegekben – melyek szintén a főcél érdekében oldottak meg feladatokat – egy kitörés ellen felállított 3 fontos löveg kivételével, nehéz lövegek voltak. Itt tizenkét löveg állt, két század fedezete mellett.

A vár keleti oldalával szemben fekvő Gyárváros felől tüzelő lövegeknek fokozottabb figyelmet kellett fordítaniuk a kitörések elhárítására. Itt így hat tábori löveg fedezte a kilenc nehéz löveg tevékenységét, illetve két század igyekezett elhárítani a kitöréseket.

Ezen kívül egy messzehordó 30 fontos mozsár települt még az Elnöki-kertbe.[96]

A lövegek kisebb megszakításokkal folyamatosan tüzeltek. A tüzérségi párbaj veszteségei mindkét félnél elsősorban a személyi állomány vonatkozásában jelentettek gondot. A pótlást nem, vagy csak átirányítással lehetett megoldani. Ez azonban a minőség rovására ment. Emiatt a várból nem viszonozták a tüzet teljes intenzitással, a tüzéreket az őrség kivételével fedezékbe rendelték.[97] Kiképzés hiánya miatt fordulhatott elő az egyik magyar mozsárütegnél csőrobbanás, mely két kezelő életébe került.[98] Hasonló eset történt egy gyárvárosi tábori ütegnél is: „Egy emberünk, mikor a golyót benyomta az ágyúba, elbámult. Ott felejtette magát az ágyú előtt. Az irányzó hirtelen mondta: tűz! a gyújtó elsütötte, s a szegény töltő tüzért a löveg száz darabra is szétszaggatta. Azt mondja egy másik: ezért a gondatlanságért megérdemlett volna 25 botot".[99] A sérült lövegek kijavítására azonban mindkét félnél fel voltak készülve.

95 *Major:* i. m. 72. o.

96 HL 1848–49. 48/200/a.

97 Napló, 48. o.

98 *Major:* i. m. 79. o.

99 *Kovács István:* Egy szegény pórfiú önéletrajza. (Sajtó alá rendezte: *Bálint Sándor*, az előszót írta *Zombori István)* Budapest, 1981. 287. o.

Az ostromlók céljai között szerepelt a sánctábor elfoglalása is, aminek érdekében több rajtaütést hajtottak végre, de ezeket a védők kivétel nélkül visszaverték. Pedig a támadók számára előnyt jelentett az is, hogy az elzárt Béga-csatorna medre lassan kiszáradt. A július 5-i kísérletet is meghiúsították a védők a főfal lövegeinek közreműködésével.[100] Ugyancsak nem mondtak le az ostrom vezetői arról, hogy Aradhoz hasonlóan tárgyalások útján jussanak a vár birtokába. Ezt július 7-én is megkísérelték, de a levelet ezúttal sem bontották fel a védők.[101]

Szükséges volt tehát az eredeti terv szerint az ostromárkok tovább fejlesztése. A második párhuzam kiépítése előtt az oda vezető összekötő árkokat ásták ki. Az erőd déli részén a Béga-csatorna és a töltése már – az eredetileg tervezett negyedik helyett – a harmadik párhuzam részét képezte, így itt csak annak fedett megközelítését kellett biztosítani. Ezt a Majorságoktól a Rozália kápolna irányába fejlesztett árok kiásásával érték el. A munkavégzést ezen a területen megkönnyítette az a keresztöltés, mely a csatornától a Majorságok központja felé húzódott. A töltést azonban csak a kápolna és a csatorna között használták ki, az ettől délre lévő szakaszt – nehogy a védműveken felállított lövegek az árkot oldalazni tudják – töréssel nyugati irányba építették ki. A kápolnától kelet felé is műszaki munkákat kezdtek, egy rövid – hatvan lépésnyi – árok végén tüzelőállást építettek.

Tovább fejlesztették keleti irányba az első párhuzamot is, hogy az előtte lévő munkálatok a jobbszárnyról kellő fedezetet kapjanak. Az építést akadályozó várlövegek lefogására ott egy újabb üteget állítottak fel. Az ezen a területen lévő állásokat folyamatos árok kötötte össze, ezeket azonban – a többi árokszakaszhoz hasonlóan – szinte állandóan karban kellett tartani, mivel a falakról a rombolást folyamatosan végezték. Az árok olyan mély volt, hogy „... abból a legmagasabb huszár forgója sem látszik ki".[102]

Munkálatok folytak ugyanakkor a Béga-csatorna jobb partján is. Megkezdték a második párhuzam kiépítését az ún. Sánckáplár-háztól az Egészség-csatorna hídja irányába, az első párhuzamtól mintegy kétszáz lépés távolságra. A két árok közötti összeköttetést az utóbbi csatorna jobb partján töréspontokkal építették ki. Ezen árkok elkészülte után a párhuzamot meghosszabbították a Béga-csatornáig, majd annak töltéséig. Ezután a töltés erősítése, magasságának növelése következett a Püspök-hídig. Ezt háromszoros rőzsesövénnyel végezték.[103] Így tulajdonképpen megteremtették az összeköttetést a harmadik párhuzammal, melyet azonban egyelőre nem lehetett használni. Az esőzések miatt ugyanis csak lassan száradt ki a csatorna medre.

A második párhuzam árkának kiásásával egyidőben az ebben kialakított tüzelőállások berendezése is folyt. A Sánckáplár-háznál egy négylöveges, az Egészség-csatorna balpartján egy mozsár-, a jobbpartján – a második párhuzam balszárnyán – szintén egy négylöveges ütegnek készítettek elő állást. A párhuzam jobbszárnyán a Béga-csatorna medrében is további két állás kialakítása kezdődött. A munkálatokat – az ellenség aktív akadályozó és romboló tevékenysége ellenére – folyamatosan, augusztus 8-ig végezték. Az ostrommunkálatok menete tehát úgy alakult, hogy a

100 Napló, 49. o.
101 Uo.
102 *Potemkin:* i. m. 82. o. Potemkin szerint Vécsey jelentett e szavakkal Kossuthnak.
103 Napló, 68. o.

harmadik párhuzam egy része is már kész volt anélkül, hogy a másodikból lövegek fedezték volna a munkálatokat.

A rendelkezésre álló tüzérség ezalatt kisebb-nagyobb megszakításokkal lőtte az erődöt. A fő célok továbbra is a katonai objektumok, védművek és lövegek voltak, de lassan a többi épület is romba dőlt. A legtöbbet a katonai kórház épülete szenvedett, de leégett a takarmányraktár is. Július 7-én kigyulladt az Irgalmas Testvérek temploma, kolostora és kórháza, valamint felrobbant egy közelben lévő üteg, a lőszerkészletével együtt.[104]

Július 31-én egy 60 fontos bomba felrobbantotta az V. bástya kézi lőporraktárát és egész lőszerkészletét. Ezen a napon a következőt jegyezték az ostromnaplóba: „A törzskaszárnya már délután kigyulladt. Az éj folyamán ugyanerre a sorsra jutott a pétervároradi laktanya is és a tűzoltó osztagunk, amely már 12 óráig a város különböző térségeiben keletkezett kisebb tüzek megfékezésével foglalatoskodott, nagy önfeláldozással és körültekintéssel sem volt képes megfékezni a laktanyák égését, mert az ellenség minden lövegtüzét ezekre a nagy tűzvészekre összpontosította és a viharos szél is a tűznek kedvezett.

Még a nemrégen életvidám és gazdag város romjait is pusztulás fenyegette, hogy ez nem történt meg az a 3 századdal megerősített tűzoltóosztagnak köszönhető.

Az utolsó 16 óra volt a legborzalmasabb az elmúlt 3 hónapban..."[105]

A magyar ütegek váltakozó intenzitással bombáztak. Július 7-én például kb. 1500 lövést, 5-én 800–900 lövést adtak le, de volt olyan nap, hogy csak keveset vagy egyáltalán nem lőttek. Éjszakánként a meghatározott időben az őrség nyugtalanítására tíz percenként lőttek egyet-egyet.[106]

A tüzérek a feladatokat napi parancsban kapták meg, az eszerint meghatározott időben és célra tüzeltek. A megszabott feladatok végrehajtásának irányítása azonban alig történt meg, a tüzéreket sokszor magukra hagyták. Emiatt fordulhatott elő, hogy a leszerelő üteg az ellenség lövegei helyett az erőd belsejét lőtte.[107] A tisztek távollétére ezen kívül is többször is panaszkodtak a katonák és a helyi lakosok. „A mi tisztjeinknek jó része csak kacérkodik és elhanyagolja a szolgálatát."[108] A tisztek gyakori távolléte adott alkalmat arra is, hogy a katonák egyre többször megszegjék a fegyelmet. Erről panaszkodott a Józsefváros és a Majorok elöljárója is: „szünet nélküli lopások, erőszakos betörések és rongálások" miatt kérve Vécsey segítségét.[109]

A meglévő lövegek azonban csak az első párhuzam állásainak felszerelésére voltak elégségesek, újabb ostromlövegekre és lőszerekre feltétlen szükség volt még. Ezt a kívánságukat fejezték ki az ostrom vezetői a táborba látogató Kossuth Lajosnak is.

Kossuth július 19-én látogatott Temesvárra, elsősorban azért, hogy sürgesse az erőd minél gyorsabb elfoglalását. A kormányzó beszédet mondott, majd a katonákkal beszélgetett. Ezután megszemlélte a táborokat, az ostromárkokat, az előkészítő

104 *Bogma:* i. m. 83. o.
105 Napló, 64. o.
106 *Major:* i. m. 75. o.
107 *Major:* i. m. 73–74. o.
108 *Bogma:* 82. o.
109 HL 1848–49. 37/407.

munkákat. Vécsey ismertette Kossuthtal a további terveket is, a műszaki munkák folytatásával, az elkészült, valamint készülő párhuzamok tüzérséggel történő felszerelésével kapcsolatban. Ez utóbbi érdekében kérte a kormányzót, hogy a szükséges mennyiségű löveget és lőszert – 26 különböző űrméretű mozsarat és ágyút, valamint 600 q lőport – biztosítsa számára.

Kossuth este Aradra távozott, ahol levelet fogalmazott az aradi és a pétervárad i várparancsnokság számára. A szükséges lövegeket Arad várának kellett biztosítani, de azon feltételek mellett, hogy szükség esetén „... Temesvár ostromának azonnali felhagyásával 24 óra alatt nem csak a kölcsönzött, de egyéb megkívántató ágyúk is az aradi vár biztosítására visszaszállítassanak."[110] A küldendő lövegek a következő űrméretűek voltak:

– 5 db 18 fontos és 2 db 24 fontos vaságyú
– 5 db 10 fontos vasmozsár
– 4 db 12 fontos bronz- és 10 db ugyancsak 12 fontos vaságyú.[111]

A hiányzó többi löveget – egy 18 fontos és három 24 fontos ostromágyút – Nagyváradról kellett küldeni. A lövegeket 21-én és 22-én indították útba.

A lőporkészletet Pétervárad biztosította, de a szállítás meggyorsítása érdekében Aradnak 250 q-t a lövegekkel együtt azonnal el kellett küldenie. Ennek pótlását Pétervárad ról végezték, illetve onnan még további 350 q irányítottak Temesvárra. A pétervárad i parancsnokságnak még lőszereket is kellett küldenie az ostromseregh ez, 1000 db 10 fontos gránátot, 1000 db 12 fontos ágyúlőszert, 1800 db 18 fontos ágyúlőszert 1800 db 24 fontos ágyúlőszert.

Kossuth a tett intézkedéseit Vécseyvel is tudatta.[112]

Ezen lövegek beérkezésével az ostromlók tüzéreszközeinek a száma tovább emelkedett. Július végére már felszerelték a második párhuzamot is. A következő hónap elején már hetvennyolc ostrom- és harminc tábori löveg állt az ostromlók rendelkezésére.[113] Vécsey azonban már július 28-án intézkedést kapott a hadügyminisztériumból, hogy a nélkülözhető lövegeket szállítassa vissza Aradra, hiszen ahhoz már közelednek az orosz csapatok, így felfegyverzése nem halogatható.[114] Ezen a napon még egy értesítés érkezett, szintén a minisztériumból, hogy a 60 fontos mozsarakat Aradra kell szállítani.[115]

Ezen intézkedések megváltoztatása érdekében Szabó István alezredes augusztus 2-án küldött levelet a hadügyminiszternek. Ebben a következőket írta: „... előadtuk neki (t. i. Kossuthnak – Cs. T.), hogy hiányunk van lőporban és lövegben, jelentettem Neki, hogy az igényelt készlet beérkezésétől számított 3 héten belül az erődítmény romokban fog heverni. Érkeztek is az ágyúk és a lőpor és már éppen tüzet akartunk nyitni minden üteggel, amikor Damjanich tábornok ismételt átiratára, amelyben hivatkozott a kormány rendeletre, mely szerint Arad erődítményének védelméhez a szükséges lövegeket a Temesvárt ostromló hadtestnek át kell adni, s

110 KLÖM XV. 755.

111 Kossuth az Aradra szóló levélben 12 fontos mozsarakról írt, de ez nyilvánvaló tévedés, a Pétervárad ra írt levélben már helyesen 12 fontos ágyúk szerepelnek.

112 KLÖM XV. 754–756. o.

113 HL 1848–49. 41/169 augusztus 7.

114 HL 1848–49. 40/269.

115 HL 1848–49. 40/294.

így vissza kellett adnunk az összes ágyúkat. Időközben megkaptuk a baljóslatú híreket Szegedről, amely kötelezett bennünket minden ostromlöveg átadására ..." Pedig véleménye szerint a vár elestére már nem sokáig kellett várni. A második párhuzamba elhelyezett lövegek tüzelése közben lehetőség nyílik a harmadik párhuzamba is lövegeket vontatni, egy nyolcvan fős utászalakulat közreműködésével. Ha pedig már az itt felállított lövegek is megkezdik a tevékenységüket „18 napon belül bekövetkezik a védők összeomlása".[116]

Szabó alezredesen kívül Vécsey is próbálkozott valamilyen megoldást találni. Jelentette a minisztériumnak, hogy a szükséges lövegeket elküldi Aradra, viszont röppentyűket kér, melyek az árokban felállítva még hasznosabbak lehetnek, mint az ágyúk, hisz ezek helyét nehéz felfedni és könnyen állást is válthatnak.[117] Mindezektől függetlenül a nélkülözhetetlen, majd a többi nehéz löveget is augusztus első napjaitól kezdve útnak kellett indítani. Az első szállítmányt két zászlóalj kísérte. A kért röppentyűk valóban megérkeztek, illetve Vécsey hat 30 fontos visszatartását még megpróbálta azon feltétel mellett, hogy 10 órás indulási készenlét mellett működhetnek.[118] A nehéz lövegek zömét az augusztus 7-én a szőregi csatavesztés hírére, a 36. honvéd zászlóalj fedezete mellett Aradra indították.[119]

Az ostromló erők a műszaki munkák végzésén, valamint a tüzérségi harc folytatásán kívül többször közelharcba is bocsátkoztak a védőkkel. Ez a kitörések elhárításakor, illetve rajtaütések végrehajtásakor következett be. A felek rendszerint az éjszakai órákat kihasználva igyekeztek egymást meglepni és kitűzött céljukat elérni.

A honvédek már július 5-én az esti órákban csatárláncban igyekeztek megközelíteni a sánctábort, de annak védői és a várlövegek a támadást visszaverték.[120]

Július 11-én éjjel 11 órakor a védők három századdal hajtottak végre kitörést az újvilági üteg ellen. A két oszlopban támadó ellenséget sem az előörs, sem pedig a kartácstüzet nyitó biztosító lövegek nem állították meg, így azok eljutottak a lövegekig, szuronyrohammal megfutamítva a kezelőket. A századok biztosítása mellett három tüzér négy 60 fontos, egy 30 fontos mozsarat és két 6 fontos ágyút beszögezett.[121] Az ostromnapló ezen bejegyzését azonban nem támasztja alá Vécsey tábornok e napról szóló jelentése, mely szerint a védők a Gyárváros felé kíséreltek meg egy kitörést, de azt a 29. és a 38. zászlóalj visszaverte. Külön is kiemelte Bombiák hadnagy hősiességét aki tizenhat sebe ellenére is hősiesen harcolt.[122]

Július 19-én hajnali 2 órakor ismét a honvédek indultak támadásra. Az ostromlövegek oltalmazása mellett indított roham célja ismét a sánctábor elfoglalása volt. A védők a támadáshoz legközelebb eső ékmű és az enveloppe tüzérségével, valamint kézifegyverekkel azonban ismét meghiúsították a támadást.[123] A lejtő megközelítésével 25-én is próbálkozott a csatárlánc, de ezúttal is hiába.[124]

116 HL 1848–49. 36/412 1/3 a keltezés helytelenül július 2., helyesen valószínűleg augusztus 2.
117 HL 1848–49. 42/150.
118 HL 1848–49. 42/14.
119 MOL R 153 Visszaemlékezés Temesvárra. Jegyzetek az 1849-ik évi hadjáratból (Egy honvéd tiszttől).
120 Napló, 49. o.
121 Napló, 53. o.
122 MOL H2 OHB 1849:9238, Bogma szerint csak két löveget szögeztek be.
123 Napló, 57. o.
124 Napló, 60. o.

Az ostromhoz augusztus elején az V. hadtest a következő erőkkel rendelkezett:[125]

Dobay Ágoston őrnagy dandára (Józsefváros)

– a 36. honvédzászlóalj
– a 38. honvédzászlóalj
– az 53. honvédzászlóalj 3., 4., 5., 6. százada
– egy újonnan alakított zászlóalj két százada utász feladattal
– a 7. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 2778 gyalogos, 167 lovas, 363 tüzér, 28 szekerész, 35 ostrom- és 4 tábori löveg.

Tóth András őrnagy dandára (Mehala)

– az 58. zászlóalj
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1114 gyalogos, 147 lovas, 94 tüzér, 26 szekerész, 20 ostrom- és 5 tábori löveg.

Nagy Jenő alezredes dandára

(az Arad–Temesvári úton)

– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek

(a Vadász-erdőben a főhadiszállásnál)

– az 59. honvédzászlóalj két százada
– a 68. honvédzászlóalj egy százada
– a 93. zászlóalj három százada
– a 2. bánsági zászlóalj két százada
– az utászkar
– egy újonnan alakított zászlóalj árkász feladatra kijelölt osztaga
– a 6. huszárezred két szakasza
– tüzérek és szekerészek

(a Lippa–Temesvári úton)

– az 59. honvédzászlóalj egy százada
– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1756 gyalogos, 353 lovas, 148 tüzér, 131 szekerész, 11 ostrom- és 15 tábori löveg.

Rákótzy-Parchetich Zsigmond alezredes dandára (Gyárváros)

– a 7. huszárezred egy százada
– a 29. honvédzászlóalj
– az 59. honvédzászlóalj három százada

125 HL 1848–49. 41/169.

– a 93. honvédzászlóalj egy százada
– a 14. huszárezred egy százada
– tüzérek és szekerészek.

Összesen 1713 gyalogos, 345 lovas, 123 tüzér, 53 szekerész, 12 ostrom- és 6 tábori löveg.

– Az aradi és az oravicai nemzetőr tüzérek, a torontáli, a józsefvárosi és a gyárvárosi gyalogos nemzetőrök – 762 fő.

Mindösszesen 10 086 fő és 106 löveg.

Miután egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az ostromot rövidesen meg kell szakítani, Vécsey – a haditanáccsal történt megbeszélés után – elhatározta, hogy kísérletet tesz az erőd rohammal történő elfoglalására. A támadás célja az árokban védő csapatok meglepése, majd miközben azok visszavonulnak, velük együtt lehetőleg bejutás az erődítménybe.

Az intézkedések kiadása után este háromnegyed nyolckor zuhogó esőben megkezdődött az erőd lövetése, az ellenség lövegeinek lefogása. A tüzelésben minden löveg és az újonnan megérkezett röppentyűk is részt vettek. Ezalatt a falakat a sötét viharos időt kihasználva négy irányból közelítették meg a honvédek, „éljen a magyar!" kiáltással.

A támadást azonban az oszlopoknak nem sikerült egyszerre végrehajtaniuk, mert a Béga-csatorna felől érkező csoportok, bár „...ellenség megfutamodott, és csak a Canálisban lévő víz átlábolása okozá, hogy a honvédek a futamodó meglepett ellenséggel egyszerre nem jutottak a várba."[126] A csatornát mindenestre elfoglalták ami mindezideig nem sikerült tartósan.

A Gyárváros felől három oszlopban támadtak a honvédek, céljuk az volt, hogy az Erdélyi-kapun keresztül jussanak az erőd területére. A támadás során sikerült az ellenség egy kisebb csoportját a lejtőn bekeríteni, de a védők egy ellenlökéssel visszaszorították a támadókat. A támadás felújításával itt még kétszer próbálkoztak, de a védműveken elhelyezett lövegek ennek sikerét megakadályozták.

A legtöbbet felmutató támadás a Józsefváros felől indult. Az oszlopok visszaszorították a lejtőn álló csoportokat, majd üldözve őket, bejutottak az árokba, a külső védőművek közé. Mire azonban a támadó 38. zászlóalj a Péterváradi-kapuhoz ért, annak csapóhídját már felhúzták. Ebben a pillanatban a „... túllelkesedéstől elragadt 38. zászlóaljat egy percz alatt pokoli tűzzel árasztották el."[127] A honvédek bár megpróbálták a lehetetlent, a kapu felvonóhídjának kinyitását, ez nem járhatott sikerrel. Ugyanakkor a visszaút is veszélyesnek bizonyult mindaddig míg a várvédő lövegek hatókörében voltak, annál is inkább mert már kivilágosodott. A többi zászlóalj – miután nekik többszöri kísérlet ellenére sem sikerült az árokba jutni – visszavonult, így a 38. zászlóalj segítséget sem várhatott.

„E válságos helyzetben nem volt egyebet mit tenniök, mint ugyanazon sánczba húzódni, melyből csak imént a császáriakat felzavarták, hol másnap sötét éjelig éhen s szomjan maradni kényszerültek."[128]

126 HL 1848–49. 42/14.
127 *Potemkin:* i. m. 85. o.
128 *Potemkin:* i. m. 86. o.

Az egész nap a sáncok között meghúzódó zászlóaljnak azonban nem az enni- és innivaló hiányzott a legjobban ezen a napon. Szinte állandóan tűz alatt tartották a fedezékül szolgáló védműveket, illetve ezek mögé röppentyűkkel is belőttek. A tűz viszonzására nem volt esélye a zászlóaljnak.

Az egész napos szenvedés után az este hozta meg a zászlóalj számára a menekülést. Ezen a napon azonban mintegy négyszáz főt vesztett ez az alakulat.[129] Még ezen a napon Vécsey tábornok újabb parlamentert küldött az erődbe – ezúttal egy tárgyalásra is felhatalmazott tisztet –, de ezt a kísérletet is elutasították a védők.[130]

A honvédek kitartása és hősiessége azt is jelentette Vécsey számára, hogy csapatai elszántak és már csak az hiányzik, hogy rést törjenek a falon. Ez pedig a már megfelelő távolságra kiépített tüzelőállásokból végrehajtható. Mindez azonban már nem következett be. Augusztus 7-én az ostromszereket, kirendelt előfogatokkal megindították Arad felé.

A terület kiürítését csatárláncok fedezték, illetve még kisebb munkák végzésével igyekeztek a védők figyelmét elterelni. Ez azonban nem minden esetben sikerült, a védők több eredményes kitörést tettek.

Augusztus 9-én az erődtől észak-nyugatra zajló csata hangjaira a védők is nagyobb szabású kitörést határoztak el, mellyel a Csóka-erdőben táborozó magyar csapatokat támadták meg. Egy 6 fontos üteg támogatásával két gyalogos osztag, vadászok, utászok és hat század Schwarzenberg-ulánus hajtotta végre a támadást. Ennek eredményeként Elnöki-kertből és környékéről, a Csóka-erdőből elűzték a honvéd csapatokat. Ezen a napon báró Julius Haynau táborszernagy bevonult Temesvárra. A honvéd csapatok az éjszaka folyamán két útvonalon elhagyták az elővárosokat és a Vadász-erdőt, s megindultak Lugos felé.

Gróf Vécsey Károly tábornok az V. hadtest megmaradt részeivel augustus 20-án Borosjenőn tette le a fegyvert.

Összefoglalás

Temesvár 1849. évi ostromával kapcsolatban többféle nézet fogalmazódott meg már a szabadságharc alatt is. A magyar politikai és katonai vezetés egyaránt túl hosszúnak tartotta azt az időt, amelyet az V. hadtest az erődítmény alatt tölt.

Az ostrom megsürgetésére, menetének felgyorsítására küldte Görgei tábornok is Raksányi őrnagyot Temesvárhoz és ezért látogatta meg július közepén a kormányzó személyesen is Vécsey táborát. Azonban Raksányi is csak azt nyugtázhatta, hogy az ostromelőkészítő munkák terv szerint haladnak annak ellenére, hogy sem létszámban, sem eszközökben az ostrom feltételei nincsenek meg. Ezért ahelyett, hogy átvette volna a tüzérség irányítását – amiért végül is ideküldték – visszautazott Pestre csapatok és ostromlövegek kérése céljából. Ha nem is értett egyet az ostrom menetének tervével, szó sem volt arról, hogy bárkiről elmarasztaló véleményt mondott volna. Vita csak arról alakult ki, hogy a réstörő üteg számára a – falak süllyedése miatt szükséges – halmot mikor kezdjék emelni.

129 *Potemkin:* i. m. 86. o.
130 Napló, 67. o.

Kossuth is azért érkezett a táborba, hogy tudakozódjon arról, miért húzódik az ostrom, miért nem sikerült még a várat elfoglalni. A szemrevételezés, a terv és az elvégzett munkák ismeretében azonban ő is megváltoztatta a véleményét. Megismerte azon körülményeket, melyek között a hadtest tevékenykedett, így kénytelen volt belátni, hogy újabb erősítések nélkül a tényleges ostromnak nincsenek meg a feltételei.

Ugyancsak több helyen olvasható az a vád is, miszerint a hadtest tisztjei keveset foglalkoztak az ostrommal, leginkább a táborokban mulattak, szórakoztak. Bár a panaszkodók között több szemtanú is található, ezt az állítást mégis fenntartással kell fogadnunk. Megjegyzendő, hogy a hadtest tiszti létszáma aligha tette lehetővé azt, hogy ne az ostrom előkészítésével és vezetésével foglalkozzanak. Július végén az V. hadtestnél a következő tábornoki és tiszti beosztások voltak:[131]

hadtestparancsnok	1
táborkari főnök	1
dandárparancsnok	4
táborkari tiszt	7
mérnök	2
utásztiszt	2
tüzértiszt (ütegparancsnokok is)	17
orvos	3
térparancsnokságok (Aradon is)	3
számvevő	1
tábori élelmezési tiszt	1
szállítmányozási parancsnok	2
szekerésztiszt	9
lelkész	4
hadbíró	2

A felsorolásból kitűnik, hogy az egyes beosztásokba szervezett tisztek létszáma nem tette lehetővé azt, hogy valaki a munkáját huzamosabb ideig ne végezze el.

Különösen igaz ez a mérnökkari és a tüzértisztekre. Nem juthatott mérnök, vagy utász minden egyes árokszakaszhoz, fedezék építéséhez, így itt megbízottak irányítottak. Hasonlóképpen tüzértiszt sem juthatott minden üteghez, különösen azért nem, mert azok elszórva helyezkedtek el.

Az ostromsereg helyzete persze kedvezőbb volt, mint egy tábori hadtesté, nem kellett menetelni, a táborokat elő lehetett készíteni, viszonylag kényelmessé lehetett alakítani. Ez zavarta azokat, akik nem ilyen körülményekhez voltak szokva. Persze, nyilván előfordult, hogy a tábor hangulata, nyüzsgése, az ott megforduló polgári lakosság, az ide látogató hozzátartozók egyes tiszteknek a figyelmét elterelték a szolgálattól. Ez minden hadseregben előfordul.

A lényeg azonban az, hogy a Vécsey tábornok vezette hadtest, aligha tehetett többet Temesvár elfoglalása érdekében. A rendelkezésére álló erőkkel és eszközökkel tulajdonképpen többet is tett, mint ami elvárható. Ereje csak június végére

131 MOL H 75 1849: 25 698 július 24.

tottak. Hasonlóképpen tüzértiszt sem juthatott minden üteghez, különösen azért nem, mert azok elszórva helyezkedtek el.

Az ostromsereg helyzete persze kedvezőbb volt, mint egy tábori hadtesté, nem kellett menetelni, a táborokat elő lehetett készíteni, viszonylag kényelmessé lehetett alakítani. Ez zavarta azokat, akik nem ilyen körülményekhez voltak szokva. Persze, nyilván előfordult, hogy a tábor hangulata, nyüzsgése, az ott megforduló polgári lakosság, az ide látogató hozzátartozók egyes tiszteknek a figyelmét elterelték a szolgálattól. Ez minden hadseregben előfordul.

A lényeg azonban az, hogy a Vécsey tábornok vezette hadtest, aligha tehetett többet Temesvár elfoglalása érdekében. A rendelkezésére álló erőkkel és eszközökkel tulajdonképpen többet is tett, mint ami elvárható. Ereje csak június végére haladta meg az ostromlottakét, így tulajdonképpen addig minden ostromelőkészítő munkát azon kockázat mellett végeztek, hogy az ellenség nagyobb szabású kitöréssel könnyen megsemmisítheti azokat. Erre azonban – néhány, jelentéktelennek mondható veszteség ellenére – nem került sor.

Az ostromló hadtest lövegeinek a száma végig jóval alatta maradt a szükségesnek. Különösen igaz ez az ostromágyúk vonatkozásában. Július 19-én még mindössze tizenegy olyan 18 és 24 fontos ágyúval rendelkeztek, amelyek alkalmasak lehettek a faltörésre, az ékművek és más védművek rombolására. A mozsarakkal jól lehetett rombolni az épületeket, a védők lövegeit is pusztíthatták, de a falak ellen nem lehettek hatásosak. Ezért kért Szabó alezredes Kossuthtól elsősorban ágyúkat, melyek már a főirányba, a második párhuzamba kerültek elhelyezésre. Ezek, illetve a harmadik párhuzamba szánt lövegek a réstörés lehetőségét már megteremtették.

Vécsey tábornok az ostromelőkészítő munkát tulajdonképpen azzal kezdte, hogy olyan „szakembereket" vett maga mellé, akik a várharcok menetét ismerték, azt képesek voltak tervezni és szervezni. Szabó István ezredes, Teodor Dembynski őrnagy, Krivácsy József őrnagy – ez utóbbi július elejéig – e munkát kiválóan megoldotta, nem rajtuk múlt, hogy végül is nem járt az ostrom sikerrel.

Az ostrom főirányának a kiválasztásában a következő szempontok játszottak szerepet:

– a Pétervárади-kapu több megközelítési útvonallal rendelkezett

– ezen a területen több olyan terepakadály, település volt, melyek elősegítették az ütegek fedett elhelyezését, az erőd megközelítését, illetve a műszaki munkák végzését

– részben fel lehetett használni a Béga-csatorna medrét és gátját, amely már egyben a harmadik párhuzam részét is képezhette.

A tervnek megfelelően – a feltételek hiánya ellenére – az előkészítő munkákat megkezdték és a rendelkezésre álló minden erőforrást felhasználva folytatták. Az első csapatok, lövegek beérkezése után azonnal megkezdték a kitörések ellen védelmet nyújtó előőrsi vagy „vadászárok" kiásását. Vécsey intézkedett arra is, hogy a Béga-csatornát zárják el, hogy a meder minél hamarabb kiszáradjon. Ugyancsak lényeges és helyes intézkedésnek bizonyult az erődöt ivóvízzel ellátó szivattyúk használhatatlanná tétele a Gyárvárosban, így a védők csak az ásott kutakat használhatták.

A műszaki munkákat szintén a lehető legnagyobb intenzitással végezték. Ezek minőségéről az ostrom utáni jelentésében Rukavina tábornok így nyilatkozott: „Az ellenség támadólagos munkálatai, amelyek kezdetben nem bizonyultak különösebben hozzáértőnek, az utóbbi időben a terep kihasználásával összefüggésben óriási fejlődést mutattak. A munkák átlagosan nagyon megbízhatóak voltak. Az árkokat, a majdnem 3 öl széles mellvédeket, a lőporraktárakat és ágyazatokat mesterműveknek lehet tekinteni.

Az ellenséges mérnökök, Szabó és Dembynski volt osztrák tisztek, jól ismerték az erődítmény műveit és viszonyait, mert régebben ők is a helyőrségben szolgáltak és annak idején elvégezték a bécsi hadmérnöki akadémiát; ebben a vonatkozásban – ha becsületet nem is – elismerést érdemelnek."[132]

Az ostrom tervezése és végrehajtása tehát a körülményekhez képest helyesen, az érvényben lévő elveknek megfelelően történt, a sikert elsősorban a többi hadszíntér eseményei akadályozták meg.

„Mindezekből kitűnik, hogy gr Vécsey tábornok minden tehetségében álló eszközhöz nyúlt, hogy Temesvárt bevegye...".[133]

A várvédelem feltételei szintén meglehetősen hiányosak voltak. Az előírt állomány, lövegek – ami egy vár esetében rendkívül fontos, hisz a védművek tervezésénél ezt már figyelembe vették – hiánya nehéz helyzetbe hozta a Rukavina tábornokot. Mindez arra késztette, hogy óvatosan, a kockázatvállalástól tartózkodva vezesse a védelmet.

A felkészülés hosszúra nyúlt időszakában a megfelelő készletek felhalmozását eredményesen elvégezték, de ezek megóvása a kevés „bombamentes" raktár miatt nehezen volt biztosítható. Az állomány létszámának növelésére – amíg lehetséges volt – újoncoztak, illetve a fontosabb csapatokhoz átirányítottak. Különösen nagy nehézséget jelentett a tüzérek létszámának nemhogy emelése, de még szinte tartása is.

A védelem különösen aktív csak május közepéig volt, kihasználva azt, hogy Vécsey és Bem tábornok csapatai is csak távolról figyelték a várat. A freidorfi ütközet után azonban megváltozott a helyzet, a magyar csapatok elfoglalták az elővárosokat, így a védők a várba, illetve a sánctáborba kényszerültek. Ezután Rukavina tábornok indokolatlanul óvatos lett, nem használta ki majd háromszoros erőfölényét. Később, újabb honvéd csapatok beérkezése után is alig haladta meg az ostromlók létszáma a védőkét, mégis, nagyobb erejű kitörések alig voltak. Pedig a védők könnyen képezhettek helyi erőfölényt, ezt jól példázza a július 4-i kitörés sikere is.

Rukavina tábornok aktivitást inkább a tüzérség tekintetében mutatott fel, igaz ez kockázatmentesebb is volt. A lövegek számát a lehetőségek szerint folyamatosan emelte a falakon és a védművekben egyaránt. Lőszertakarékossági célból a tüzérség tevékenysége nem volt folyamatos, hanem időről-időre egyes célokra lőttek összpontosított tüzet. Célként választottak ki ütegeket, a párhuzamok egyes épülő, vagy már kész szakaszait, az elővárosok egyes részeit. Az egyre közelebb kerülő ostrom-

132 Napló, 73. o.
133 *Potemkin:* i. m. 86. o.

lókkal szemben az ékművekbe kihelyezett mozsarak értek el különösen jó eredményeket.

A tüzérségi harc az állandó állományveszteségen, a készletek fogyásán, az erőd épületeinek rombadőlésén kívül más gondot is okozott. Az ostromtüzérség behatása, valamint a falakon lévő lövegek tüzelése következtében a bástyák és a falak alapjai megrepedeztek, így azok állandó javításra, erősítésre szorultak.

A védelem utolsó heteiben a védők létszámának fogyása, a fizikai állapotuk romlása azt eredményezte, hogy tevékenységük egyre passzívabb lett, de a megadás gondolata a várparancsnokságon fel sem merült. Ezt erősítették a kívülről érkező ál- és igaz hírek a felmentő sereg várható érkezéséről. A külvilág eseményeivel egyébként a védők hozzávetőleg tisztában voltak, mint ahogy az ostromlók is ismerték a várbeliek hangulatát. A kölcsönös átszökések ugyanis szinte folyamatosak voltak.

Ebben az időszakban a védelem számára már a folyamatos tűzoltás az élelem- és vízszerzés, a sebesültek és a járványos betegek ellátása, biztonságos elhelyezése jelentett szinte megoldhatatlan gondot. Ezt azonban példás fegyelemmel megoldották. A várparancsnok végig a kezében tartotta az irányítást, ami ilyen esetben záloga a védők sikeres kitartásának.

Az erődből a körülzárás és az ostrom napjai alatt 41 322 lövést adtak le, ebből 16 225 bomba és gránát, valamint 25 097 tömör golyó volt.[134] Az ostromlók által elhasznált lőszermennyiséget nem ismerjük, de feltehetően ezt a számot nem közelíti meg, hisz a lövegállományuk is csak fele volt a védőkének.

A veszteséggel kapcsolatban szintén csak osztrák részről rendelkezünk megbízható adattal. A védelem során meghalt egy tábornok, hét tiszt és százötvenöt legénységi állományú katona, illetve a járvány során kétezer fő. Megsebesült továbbá háromszázhetvenhat fő, fogságba esett huszonhat fő.[135]

A magyar oldalon június hónap során harminchat fő,[136] júliusban harminckilenc fő halt meg.[137] Ez előtti és augusztusi adatok hiányába csak megbecsülni tudjuk az összes veszteséget. Mivel az augusztus 4-i roham több száz áldozatot követelt, így feltehetően a magyar fél veszteségei mindösszesen meghaladták az ötszáz főt.

Rukavina altábornagy Temesvár sikeres védelméért megkapta Vaskorona-rend I. osztályát. A tisztek közül többen átvehették ugyanezen rend II. és III. osztályát, a Lipót-rend lovagkeresztjét, illetve egyéb katonai és polgári érdemrendeket, kereszteket. A legénység soraiból is több száz fő kapott valamilyen érmet, jutalmat.[138]

Az ostromlókat is „jutalmazták", gróf Vécsey Károly tábornokot október 6-án Aradon kivégezték, Nagy Jenő ezredest 18 évre, Rákotzy Zsigmond ezredest szintén 18 évre, Tóth András alezredest 16 évre, Dobay Ágoston alezredest 6 évre ítélték el. Szabó István ezredes és Teodor Dembynski őrnagy emigrált. Krivácsy József alezredes, miután a komáromi védősereggel tette le a fegyvert, amnesztiában részesült.

134 Napló, 73. o.
135 Napló, 74. o.
136 HL 1848–49. 36/204.
137 HL 1848–49. 41/145 1/2.
138 Rückblicke, 95. o.

Tamás Csikány

THE SIEGE OF FORT TEMESVÁR IN 1849

Summary

In the 19th century fortifications could maintain their military importance only if being in dominal position concerning the defence of the country or if they were able to support the operations of field armies. Temesvár – together with Arad – was in such a position towards the Southern Territories and Transylvania. Fort Temesvár was the basis of the campaigns in the abovementioned directions and made possible to control important routes and river crossings. Moreover Fort Temesvár was the centre of the Imperial military administration of the Banat and the Southern Military Frontier. From Hungarian points of view the possession of Fort Temesvár was a sine qua non to put an end to the protracting guerilla warfare at the South.

Tamás Csikány

LE SIÈGE DE TEMESVÁR EN 1849

Résumé

Au XIXe siécle les châteaux et les fortresses ne gardaient plus leur importance militaire, sauf s'ils avaient une importance clef du point de vue de la défense du pays, ou s'ils étaient capables d'assurer, de protéger l'activité des armées de camp. Temesvár et Arad étaient des localités de ce genre, d'une importance décisive pour le Sud de Hongrie, aussi bien que pour la Transylvanie. La possession de Temesvár servait de base pour l'activité militaire faite dans ces deux directions, et rendait possible le contrôle de routes et de routes fluviales importantes. Temesvár était le centre du Banat et de l'administration militaire impériale méridionale, la résidence du commandement général de l'armée. Le fait qui lui a prêté une importance particulière du point de vue de la Hongrie c'est que l'assurance de la force et des approvisionnements du château était nécessaire pour pouvoir finir avec succès la petite guerre méridionale qui durait longtemps.

Tamás Csikány

DIE BELAGERUNG VON TEMESCHWAR IM JAHR 1849

Resümee

Im 19. Jh. konnten Burgen und Festungen ihre militärische Bedeutung nur in dem Falle bewahren, wenn sie im Verteidigungssystem des Landes eine Schlüsselposition innehatten bzw. wenn sie die Tätigkeit der Feldarmees sichern oder unterstützen konnten. Für Südungarn und Siebenbürgen spielten Temeschwar und Arad eine ausschlaggebende Rolle. Der Besitz dieser Burgen bildete die Grundlage der kriegerischen Tätigkeiten in diesen beiden Gebieten, er ermöglichte die Kontrolle von wichtigen Straßen und Wasserstraßen. Temeschwar war Zentrum der kaiserlichen Militärverwaltung in Südungarn und Sitz des Armeeoberkommandos. Vom Gesichtspunkt der Ungarn aus erhielt die Burg eine besondere Bedeutung dadurch, daß die Vorräte und Streitkräfte der Burg für einen erfolgreichen Abschluß des langwierigen krieges in den südlichen Gebieten unerläßlich waren.

Тамаш Чикань

ОСАДА КРЕПОСТИ ТЕМЕШВАР В 1849 ГОДУ

Резюме

Форты и крепости в XIX веке сохраняли свое военное значение только в том случае, если они играли важную ключевую роль с точки зрения обороны страны, или же были в состоянии обеспечивать и поддерживать военные действия полевых армий. Темешвар (Темешуара) - Арад - являлся крепостью такой решающей важности как в отношении Южной Венгрии, Так и Трансильвании. Борьба за овладение крепостью служила причиной боевых действий, проводимых в этих двух направлениях, ибо географическое положение крепости позволяло держать под контролем важные дороги и водные пути.

Темешвар был военно-административным центром Южного края империи, резиденцией военного главного командования. С точки зрения Венгрии особую важность крепости придавал тот факт, что путь к успешному завершению затянувшейся в Южном крае малой войны вел через обеспечение запасов и сил крепости.

SZÁNTÓ MIHÁLY

A MAGYAR 2. HADSEREG IV. HADTESTÉNEK TEVÉKENYSÉGE AZ 1943 JANUÁRI SZOVJET TÁMADÁS UTÁN

Általános helyzet 1943 január elején

Az 1943-as év gondok sokaságával köszöntött a magyar 2. hadseregre. A vezetés számára nyilvánvaló volt, hogy a közeljövőben nagyobb erőkkel és messzeható célkitűzésekkel induló szovjet támadással kell számolni. De a legfontosabb kérdés – „a hol? és mikor?" – a rendelkezésre álló adatok alapján nem volt eldönthető. Az időjárás nem tette lehetővé a légifelderítést és az elöljáró hadseregcsoport sem tájékoztatott részletesen.

Miután minden jel arra utalt, hogy a támadás a két hídfőből (urivi, scsucsjei), vagy annak körzetéből fog indulni, a hadseregtartalékokat úgy kellett elhelyezni, hogy mindkét irányban, rövid úton alkalmazhatók legyenek. Ezért januárban is folytatódott a harántutak tisztán tartása és a két folyón (Szoszna és Potudány) átkelőhelyek berendezése.

A „B" hadseregcsoporthoz december folyamán felterjesztett kérelmek özöne a fegyverzeti és csapaterősítések vonatkozásában, úgy tűnt, meghallgatásra talált. Január 1-jén az ún. „Cramer-hadtest" a magyar 2. hadsereg hadműveleti alárendeltségébe került.[1] A hadtest a 26. német gyaloghadosztály parancsnokának irányításával szerveződött és a 26. német gyaloghadosztályból, a 168. német gyaloghadosztály kétharmadrészéből, a 700. német páncéloscsoportból, a 190. német rohamlöveg-osztályból és az 1. magyar páncélos hadosztályból állt. Feladatát abban határozták meg, hogy az alárendeltségében lévő erőkkel a Szvobodától D-re, vagy az urivi hídfőből Ny-ra betört ellenséget ellencsapásával semmisítse meg.[2] Csak a későbbiekben derült,ki, hogy a „B" hadseregcsoportnak ez az egyetlen tartaléka, és hogy alkalmazásáról nemhogy Jány vezérezredes, de még von Weichs vezérezredes sem dönthet saját belátása szerint.

A német vezetés mindvégig a Szvoboda körzetéből indítandó szovjet támadást tartotta valószínűnek, Ezért ragaszkodott a Cramer-hadtestnek a magyar hadsereg déli szárnyán való elhelyezéséhez, úgy, hogy szükség esetén ne csak a magyar, hanem az olasz hadsereg érdekében is alkalmazható legyen. Ezt egyértelműen bizonyítja január 6-án az OKH-tól érkezett parancs: „... a Cramer hadtest a Szosznától D-re lévő területre szánt beavatkozó erő ..."[3] Eszerint a Szosznától északra való alkalmazás nem jöhetett szóba.

Mindamellett a német vezetés is szükségét érezte a magyar hadsereg elsősorban páncéltörő eszközökkel történő megerősítésének. Ezek jelentős része azonban a támadás megindulásáig nem érkezett be. A megerősítésre szánt német erők a következők voltak:

1 Hadtörténelmi Leváltár (HL) 2. magyar hadsereg (m. HDS) 1. fasc. Hadseregparancsnokság (HDS pság) I. a. Napló, jan. 1-i bejegyzés.

2 Uo. 23 fasc. IV. hadtest (hdt.) Naplója 489. sz. Naplómelléklet (NM).

3 Uo. 59. sz. NM.

– a 246. német gyalogezred (a 88. hadosztálytól) vasúti szállítás alatt;

– az 1. rohamdandár – egy motorizált zászlóalj és egy légvédelmi osztály –ez utóbb beérkezett; az urivi hídfőnél páncéltörő feladattal helyezték el;

– a 2. rohamdandár – egy motorizált zászlóalj és egy légvédelmi osztály – az utóbbiból csak egy üteg érkezett be; a IV. hadtestnek rendelték alá;

– a 700. páncéloscsoport (27 bevethető T–38 harckocsi és 9 db rohamlöveg, de a vontatók hiányoztak). 01.14. 04.00-kor indult Kolbinóra, itt a IV. hadtest alárendeltségébe lépett;

– a 190. rohamlöveg-osztály (23 db rohamlöveg) a Cramer-hadtest alárendeltségében volt;

– a 242. rohamlöveg-osztály (nem érkezett be);

– az 559. páncélvadász-osztály (23 db 7,5 cm önjáró páncéltörő ágyú) két század a VII. hadtest, egy század a 168. német hadosztály alárendeltségében;

– 8 db légvédelmi eszköz; 2 db 8,8 cm légvédelmi ágyú és 2 db 2 cm légvédelmi géppuska érkezett be a 7. és 20. hadosztály sávjába; négy páncélvadász-század – egy sem érkezett be.[4]

Január 8-án a berlini katonai attasé az alábbi erősítések várható beérkezéséről tájékoztatta a hadsereg vezetését:

a 136. 21 cm-es tüzérosztály;

a 17., 5., 106., 238. és 256. páncélvadász-századok (18 lövegesek, beérkezésük 01.14-től várható);

250 db új mintájú 75 mm páncéltörő ágyú, 1/3-a gépvontatású, 2/3-a fogatolt. Ezek kezelők nélkül érkeznek, várhatóan 01.19-től;

a 273. és a 292. légvédelmi tüzérosztály 01.25-től.

A hadsereg kötelékében megalakult két rohamdandár, melyek állománya: egy rohamzászlóalj, egy rohamlöveg-üteg és egy légvédelmi tüzérosztály.[5]

A magyar hadsereg vezetésében a várható szovjet támadás helyére és idejére vonatkozóan januárban sem volt határozott álláspont. Ennek okai, hogy az elöljáró nem adott reális és részletes tájékoztatást, a légifelderítést az időjárási viszonyok akadályozták. A szovjet csapatok pedig mesterien álcázták tevékenységüket.

Január elején Jány vezérezredes és a törzs néhány tagja Urivnál valószínűsítette a támadást, mert ez biztosíthatott a szovjetek számára legnagyobb eredményt. Kovács vezérőrnagy – a „B" hadseregcsoporttal egyetértésben – a scsucsjei hídfőből várta a támadást. A csapatoktól érkező jelentések szerint a Don túlsó oldalán az egész arcvonalon folyamatos mozgás volt megfigyelhető. Január 10-re az urivi hidfőből való támadás valószínűsége vált uralkodóvá. Éppen ezért január 11-én Lajtos Árpád vezérkari százados, a hadműveleti osztály első vezérkari tisztje ment személyes légifelderítést végrehajtani. Az urivi hídfőben a mesterséges köd ellenére néhány zászlóaljat figyelt meg.[6] A mesterséges köd és a felderített csapatok elhelyezkedése

4 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés 1943. jan. 12–24-ig. 3. sz. melléklet.

5 Uo. 11. fasc. 86. sz. NM.

6 *Lajtos Árpád:* Emlékezés a 2. magyar hadseregre, 1942–43. Budapest, 1989. 100–106. o.

egyértelműsítette, hogy akár másnap megindulhat a támadás Uriv körzetében. *(1. vázlat, 94. o.)*

Január elejére a hadtest-kiképzőtáborokban befejeződött a felváltásra érkezők, illetve a menetszázadok kiképzése. Ezen alakulatok általában január 9. és 12. között érkeztek a védőállások mögé és megkezdték a váltást. Ennek befejezését január 16-ra tervezték.

A közelgő támadásra való tekintettel hátravonásukat megtiltották.[7] Alkalmazásukat nehezítette, hogy szinte fegyvertelenek voltak, ennek ellensúlyozására szükségmegoldásokat rögtönöztek.

A sztálingrádi ellentámadás sikerének továbbfejlesztése érdekében a szovjet hadvezetés 1942. december 2-ától megkezdte a Voronyezsi Front állományával az osztrogozsszk-rosszosi hadművelet előkészítését. A felkészülésre mintegy három hetet kapott.

A hadművelet elé hármas célt állítottak: *(2. sz. vázlat, 95. o.)*

a) a magyar 2. és az olasz 8. hadsereg főerőinek szétverése és foglyul ejtése;

b) a Liszki-Kantyemirovka vasútvonal birtokba vétele;

c) a Repjevka – Bugyonnije – Valujki – Urazovo terepszakasz elfoglalása.

A feladat végrehajtása érdekében három csoportosítást hoztak létre. Északon az urivi hídfőben a 40. hadsereg (öt lövészhadosztály,egy lövészdandár, egy harckocsihadtest, három önálló harckocsidandár, egy tüzérhadosztály, egy légvédelmi tüzérhadosztály) bontakozott szét, azzal a feladattal, hogy a védelem áttörése után törjön előre nyugati irányba. Balszárny-csapatai mérjenek csapást Osztrogozsszkra és a scsucsjei csoport jobbszárnyával vegyék azt birtokukba. Ezután a főerők egy része ÉNY-i, másik része DNY-i irányba fordulva jusson ki Alekszejevkához és ott egyesüljön a délről támadó erőkkel.

Középen, Scsucsje körzetében, a 18. lövészhadtest (három lövészhadosztály, két harckocsidandár, egy harckocsiezred, egy lövészdandár, öt tüzérezred, két légvédelmi tüzérezred, három M–30-as sorozatvető osztály, egy M–13-as sorozatvető osztály, két páncélvadász-dandár) bontakozott szét. Feladata: kisegítő csapás mérése az áttörés után két irányban, jobbszárnya Osztrogozsszkra, balszárnya, Kamenkán át Karpenkovó irányában. Itt kellett egyesülnie a délről támadókkal.

A déli támadó csoportosítás a 3. harckocsihadsereg (négy lövészhadosztály, egy lövészdandár, két harckocsihadtest két önálló harckocsidandár, egy tüzérhadosztály, egy légvédelmi tüzérhadosztály, két M–30-as sorozatvető osztály, hat M–13-as sorozatvető osztály) és a 7. lovashadtest (két lovashadosztály, három sídandár, egy harckocsidandár, egy gépesített lövészezred, egy gárda-aknavető ezred, egy légvédelmi tüzérezred) Mitrofanovka körzetében töri át az olasz 8. hadsereg védelmét, majd széttartó irányokba mér csapást. Karpenkovó és Alekszejevka körzetében egyesül az északról támadókkal.[8] Ily módon a szovjet csapatok erőfölénye élőerőben elérte a 2,5-3,5 az 1-hez arányt, tüzérségben, és harckocsikban pedig az

7 HL 2. m. HDS 24. fasc. 10. könnyű hadosztály (k. ho.) harctudósítása 1943. 01. 01–02. 28.

8 *Kornis Pál:* A Vorozsenyi Front támadó hadművelete. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK.) 1982/3. 448–452. o.

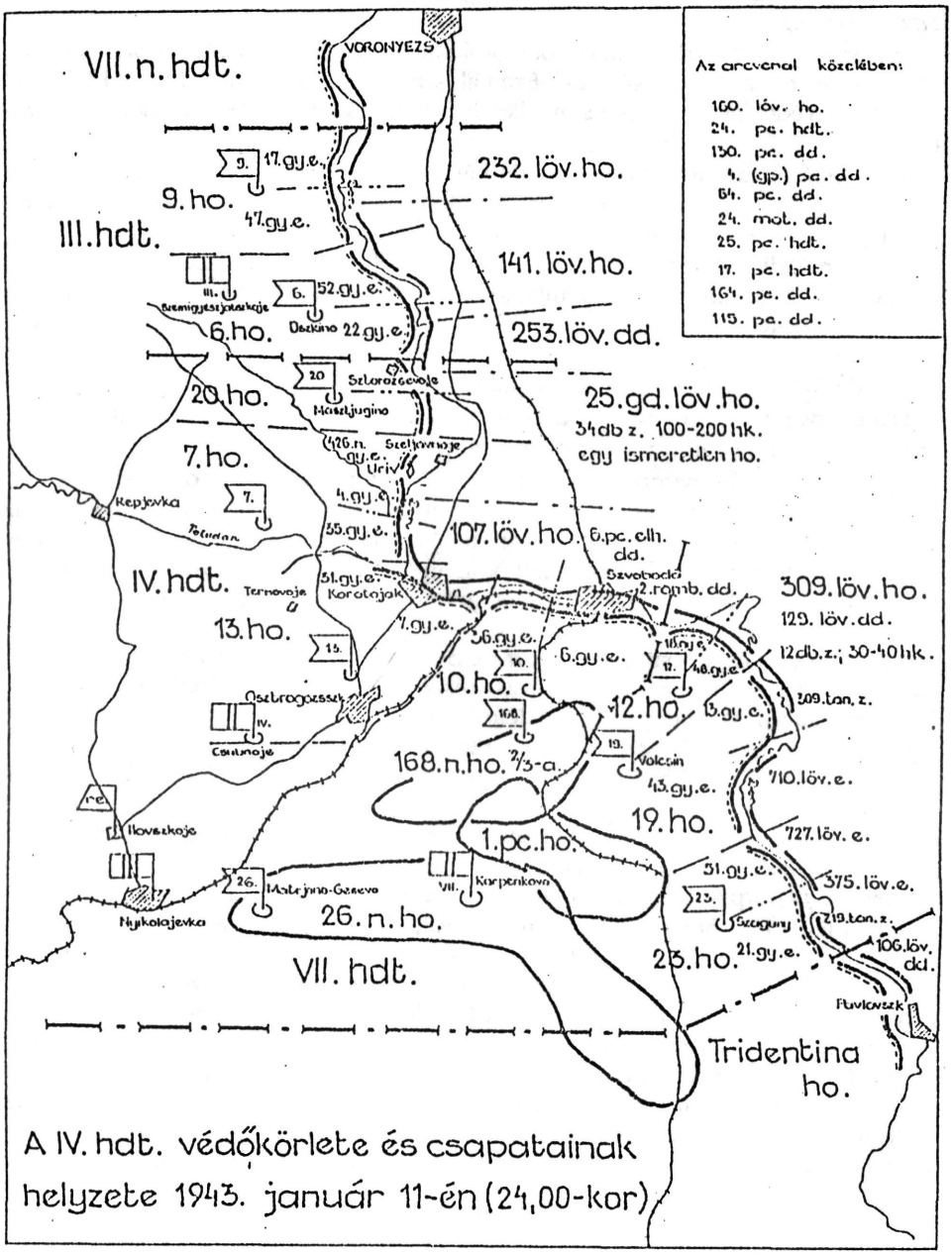

1. vázlat. HL 2. HDS 8. fasc. Az 1943. január 11-i helyzettérkép alapján.

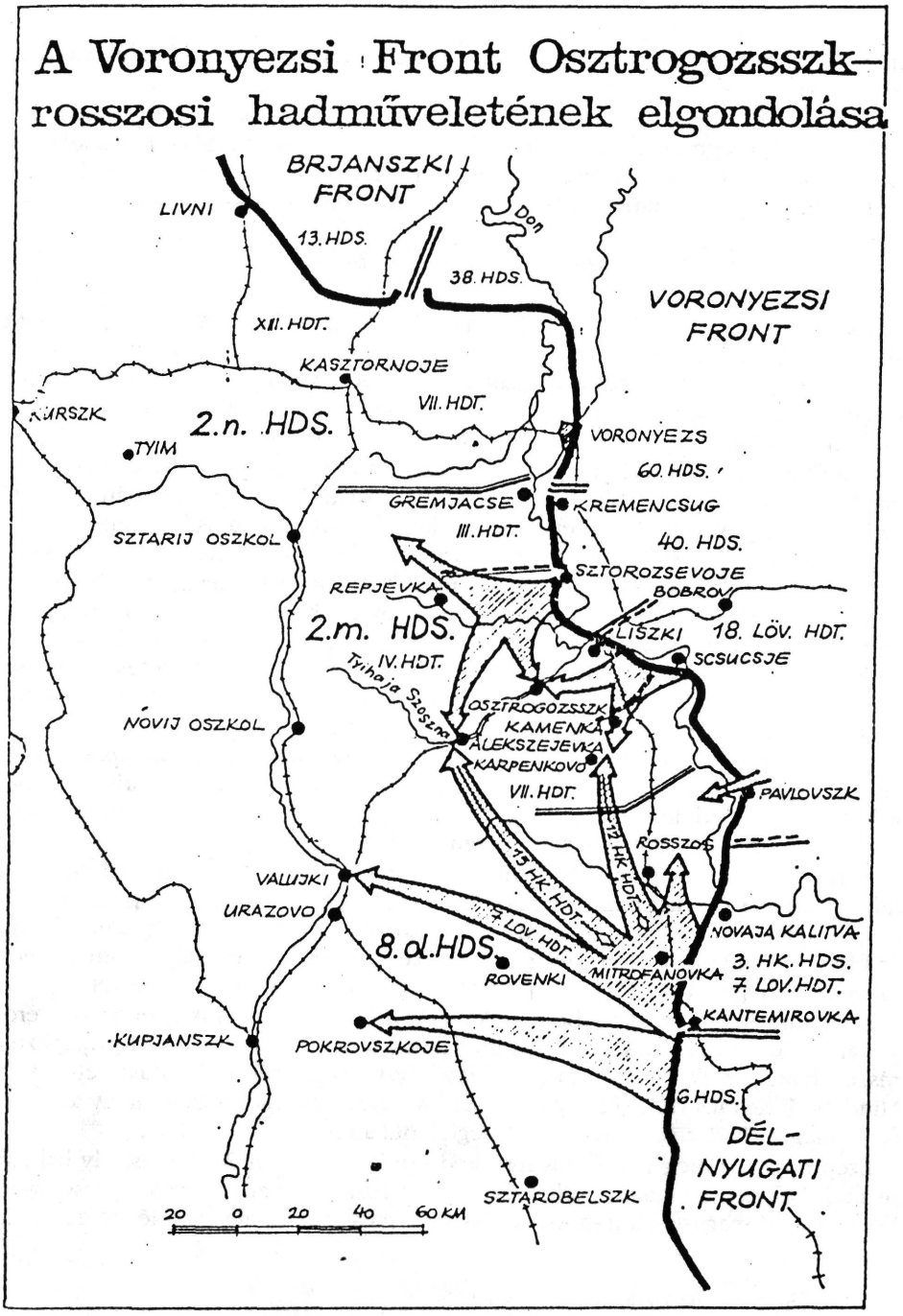

2. vázlat. Kornis Pál: A Voronyezsi Front támadó hadművelete (Hadtörténelmi Közlemények, 1982. 3. sz., 449. o.).

említett arány 2–3-szorosát. A magyar felderítő szervek ennek a hatalmas erőnek csak részeit tudták felderíteni.

A hadműveleti terv lényege, hogy a szárnycsoportosítások részekre vágják a védekező ellenséget, majd átkaroló csapásokkal bekerítik azt. Eközben a középső csoportosítás leköti az ellenség egyetlen hadműveleti jelentőségű tartalékát, a Cramer-hadtestet. A hadművelet kezdetét január 14-re tűzték ki.

Harcok a doni védőállásban

A szovjet csapatok 1943. január 12-én 08.45-kor az urivi hídfőben megkezdték a tüzérségi előkészítést, majd mintegy 45 perc elteltével támadást indítottak a 4. magyar és a 429. német gyalogezred csatlakozásán. A kezdetben kb. 2 km széles tevékenység kiterjedt az egész német gyalogezred sávjára és a 7. hadosztály 35. gyalogezredére is. Ekkor még harckocsik nem vettek részt a támadásban.[9]

Déltájban Goldajevka és Uriv között a szovjet csapatoknak sikerült beékelődni, majd igyekeztek azt tovább fejleszteni Boldirevka felé. A nap folyamán 7. és 20. hadosztályok parancsnokai a rendelkezésükre álló tartalékokat is bevetették a helyzet stabilizálása érdekében, ez azonban csak a 20. hadosztálynál járt eredménnyel.

A IV. hadtest parancsnoka a január 13-ra saját erőkkel végrehajtandó ellencsapással szándékozott az eredeti helyzetet visszaállítani, A hadseregparancsnokság pedig minden mozgatható erőt a IV. hadtestnek rendelt alá (a III. hadtestet és a hadseregközvetlen légvédelmi villámcsoportokat, valamint a VII. hadtest villámcsoportját). Ezen túl intézkedett, hogy a már korábban a 20. hadosztály mögé csoportosított III. hadtestbeli tüzérség álljon a IV. hadtest rendelkezésére.[10]

A hadsereg vezetése január 12-én úgy vélte, hogy a másnapi ellencsapás csak átmeneti eredményeket hozhat. Végleges megoldást a Cramer-hadtest urivi hídfőben való bevetése eredményezhet. Ezt jelentette elöljárójának aki egyetértett, de közölte, hogy: „A döntés a Führer kezében van."[11]

A szovjet csapatok január 12-én indított harcfelderítése – mert hiszen erről volt szó – jelentős sikereket hozott. Ez arra ösztönözte a Voronyezsi Front parancsnokát, hogy a keletkezett résen már 13-án reggel ütközetbe vesse főerőit. Így aztán a január 13-án reggel meginduló magyar ellencsapás, kezdeti sikerek után, az erős páncélosokkal támogatott szovjet támadó tevékenységen elakadt, majd összeomlott.

Délutánra a Dovgalevka – Boldirevka – Devica szakaszon csak gyenge saját erők voltak. A 700. páncéloscsoportból 4 db harckocsi maradt, a 429. német gyalogezred részeit bekerítették, a 20. könnyű hadosztály több páncélos támadást vert vissza. Mindebből Kovács vezérőrnagy azt a helyes következtetést vonta le, hogy az ellenség a magyar hadsereg arcvonalát kétségtelenül áttörte.[12]

Ezen a napon még két fontos intézkedésre került sor. A 20. hadosztály balszárnyának helyben maradása mellett arcvonalát hátra kanyarította a Sztorozsevojétől DNY-ra lévő magaslatokra, hogy az összeköttetést a Dovgalevka felé felvegye. Ez-

9 HL 2. m. HDS 22. fasc. 7. k. ho. harctudósítása I. 12-én.
10 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 515. sz. NM.
11 Uo. 11. fasc. 132. sz. NM.
12 Uo. 144. sz. NM.

zel együtt a hadosztály a III. hadtest alárendeltségébe lépett. Ugyancsak engedélyezték a Devicában bekerített erők kitörését, a 13. hadosztályt pedig utasították, hogy balszárnyával a Potudany déli partján vegyen fel védőállást.[13]

Január 12-én és 13-án az arcvonal többi részén nem történt lényeges változás. E két napon a 13. hadosztálynál a felváltást leállították, majd a harcképes alegységekből tartalékot képeztek, Ezzel és a beérkező egyéb tartalékokkal a Potudány-vonalat erősítették meg.[14]

A 10. hadosztály a 7. hadosztály megsegítésére elvonuló villámcsoport helyett új hadosztálytartalékot képzett. Leállították a váltást, a leváltottakat visszatartották és igyekeztek őket harcképes állapotba hozni.[15]

A 12. hadosztálynál az említett két nap várakozásban telt, mivel a megelőző hetek nagyobb támadás előkészületeit mutatták. (A január 14-én reggelre kialakult helyzetet a *3. sz. vázlat* mutatja. *98. o.*)

Január 13-án az esti órákban a „B" hadseregcsoport elrendelte a 168. német hadosztály gépkocsin történő előrevonását a Potudany irányába, illetve a Tyihaja Szoszna északi partján Osztrogozsszk és Olsevka között az ottlévő erőkkel hídfő kialakítására intézkedett Cramer tábornok vezetésével, abból a célból, hogy a hadtest északi irányú ellencsapása megindítható legyen.[16]

A magyar hadseregparancsnokság számolt azzal, hogy az ellenség folytatni fogja a további előretörést nyugatra, illetve a Potudany és Osztrogozsszk irányába. Ez gyakorlatilag még az éjszaka megtörtént, elfoglalták Novo Uszpenkát, Dovgalevkát és Masztjuginót. Szükségessé vált a repjevkai Potudany-átjáró lezárása. Újból kérték a Cramer-hadtest, vagy legalább az I. magyar páncélos hadosztály azonnali beavatkozását. Az OKH azonban nem járult hozzá. Reggelre a 168. német hadosztály élei beérkeztek Osztrogozsszk és Ukalovo Zesznoje területére.[17]

A 13. hadosztály, miután az északi szomszéd 7. hadosztály védelme felmorzsolódott, 13-án estére erőinek egy részét a Potudanyon át vezető átjárók – Motiscsie, Jeszdocsnoje, Kolbinó – lezárására összpontosította. 14-én délelőtt harckocsikkal támogatott támadás indult ellenük, mely sikert ér el. A délután folyamán Jeszdocsnojéra és attól keletre beérkezett a 168. német hadosztály és átvette a Patudany védelmét azzal a szándékkal, hogy másnap támadást indít. A leváltott csapatokból a hadosztályparancsnok tartalékot képzett.[18]

Január 14-én 6,45-kor a IV. hadtest jobb szomszédjánál a 12. hadosztály teljes arcvonalán csapásszerűen megindult a 45 perces tűzelőkészítés, mely elpusztította a védelmi berendezések 20-30%-át; kb. 700 lövegcső ontotta a tüzet. 7.00-tól a tűz a mélységben lévő létesítményekre tevődött át.

7,45-kor a hadosztály jobbszárnya és közepe ellen (a 48/III., 48/I., 18/II.) 10 harckocsival támogatott kb. tíz zászlóalj rohama indult meg.

„Az orosz gyalogság keskeny, mély oszlopokban mozgott előre, az egyes emberek távközök nélkül teljesen felzárkózva, tisztjeikkel az élen.

13 Uo.
14 Uo. 23. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, 43. 01. 12–21.
15 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása.
16 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés, jan. 13-i bejegyzés.
17 Uo. jan. 14-i bejegyzés.
18 Uo. 25. fasc. 13. ho. parancsnok (PK) Rövid harcjelentés, jan. 14-i bejegyzés.

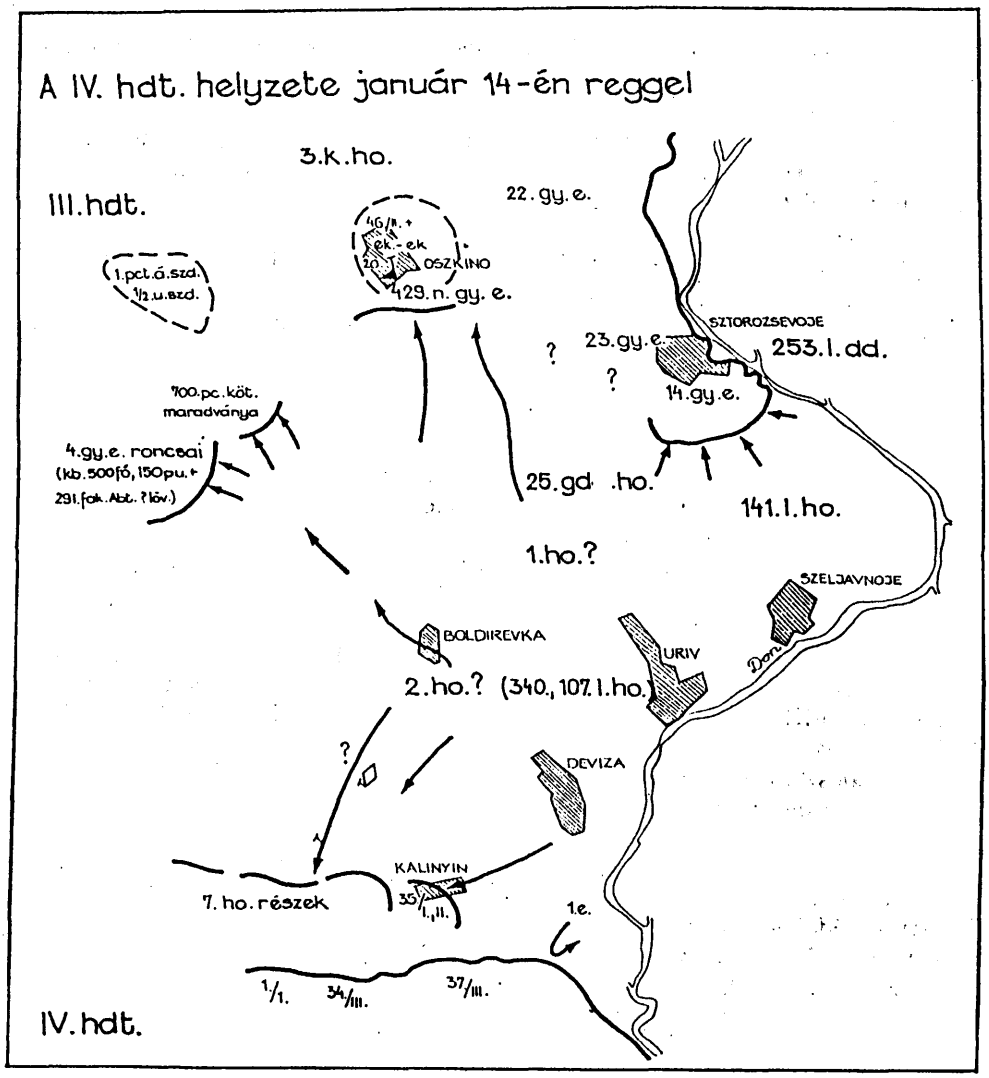

3. vázlat. HL 2. HDS 11. fasc. 158. sz. NM alapján.

A támadás minden előzetes harcfelderítés nélkül lendületesen tört előre, megállás, tétovázás nem volt, akadályainkat az ellenség tüzérsége teljesen eltűntette, az aknamező sem bizonyult hatásosnak – még a harckocsikkal szemben sem! – Saját, már igen megtépázott gyalogsági tűzrendszerünk feltartóztató hatása – bár a rohamozóknak veszteséget okozott, a támadás folyamatát nem törte meg. A támadók saját veszteségeikkel nem törődtek a kiesők helyébe, felzárkózva, előremozgásukat folytatták".[19] – írta a hadosztályparancsnok.

A hadosztály a tartalékok bevetésével sikertelenül próbálkozott útját állni a betörésnek. 8.30-ra a hadosztály közepe és jobbszárnya gyakorlatilag felmorzsolódott, annak ellenére, hogy egyes támpontok, bekerítésben, az utolsó emberig kitartottak.

8.45-kor az ellenség újabb nyolc zászlóaljat és 50 harckocsit vetett harcba, melyek részben a balszárny-zászlóaljak (8/III., 18/III.) ellen tevékenykedtek. Ez a hatalmas erőfölény felborította az ellenállást. A küzdelem 9.30-ig mindenütt túljutott a zászlóaljparancsnokságok vonalán, a megkísérelt ellenlökések a nagy túlerővel szemben nem érvényesültek. Az elöljáró hadtest (VII.) két gyalogzászlóaljat és egy páncéltörő századot irányított a betörés elreteszelésére.[20]

A hadseregparancsnokság, miután (kb. 10.00-kor) értesült, hogy a 12. hadosztály védelmét az ellenség áttörte és már csak az északi két zászlóalj tartotta magát, az is állásából kivetve, arcvonalát dél felé kifordítva, kérte a Cramer-hadtest bevetését: a 168. német és az 1. magyar páncélos hadosztályt a Potudánytól északra, a 26. német hadosztályt pedig a Scsucsjénél betört ellenség ellen. A „B" hadseregcsoport ehhez nem járult hozzá. Később olyan döntés született, hogy a Cramer-hadtest zöme (26. német és az 1. magyar páncélos hadosztály) a Scsucsjénél betört ellenség ellen kerül alkalmazásra. Az ellencsapás kezdetét január 16-án reggelre tűzték ki. Az ehhez szükséges intézkedéseket kiadták.

A nap folyamán a IV. hadtest északi szárnyán (13. hadosztály) a harckocsikkal támadó oroszok a Potudanytól délre vetették vissza a védelem erőit. Birtokba vették Kolbinót, valamint Jeszdocsnojét és Korotojak felé törtek előre. Gorkinál és Repjavkánál még tartották a hídfőt.[21]

A 10. hadosztály arcvonalán január 14-én lényeges változás nem történt. A jobb szomszéd 12. hadosztálynál történtek miatt a délután folyamán, mivel a csatlakozó 8/III. zászlóaljat hadosztályától elvágták, a felette való parancsnokságot a hadosztályparancsnok átvette (16.00), majd a hadsereg intézkedésének megfelelően Nyikolszkijig tartotta a Don védelmét, ettől délre Kolomejzevóig pedig megerősítette a szárnybiztosítást. Így a hadosztály eredeti 29 km arcvonalához további 12 km-t kapott. Mindehhez rendelkezésre állt kb. egy zászlóalj (Pallay-csoport), a fél 10. lovasszázad, és a már megviselt 8/III. zászlóalj, illetve az itt lévő egy századnyi tartalék és a hadosztály-tüzércsoport. Ily nagy kiterjedésben nagy erők ellen a védelem kilátástalan volt. A reményt Cramer-hadtest másnapra megígért ellencsapása jelentette.[22]

Január 14-én 18.00-ra az ellenség elérte Nyikolszkij–Maja–Petrovszkaja–Jekatyerinova vonalat. A VII. hadtest parancsnoka utasította a 19. hadosztályt, hogy

19 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. 1943. 0.14–02. 26-ig. Január 14-i bejegyzés.
20 Uo.
21 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés. Január 14-i bejegyzés.
22 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harctudósítás. Január 14-i bejegyzés.

Kolomejzevóig vegye át a 12. hadosztály védőszakaszát (addig a 10. hadosztály vette át) és kísérelje meg az ottlévő és saját erőivel a védelem megszilárdítását.

„Amikor ez az ellenség másnap délelőtti sikerei következtében és a saját erők hiányában nem sikerült, a hadtest-parancsnokság (VII. – Sz. M.) a 12. hadosztály maradványait Karpenkovó DNY területén gyülekezteti. A 12. hadosztályparancsnokság 15-én estétől Karpenkovon van.

Ezzel a 12. hadosztály egyelőre, mint szerves harcegység megszűnt létezni. Maradványai teljesen szétporladtak, belőlük a harcterületen alosztálynál nagyobb harcegységet megalakítani többé már nem sikerült.

A hadosztály 10 órán át állott harcban általában több mint háromszoros, a fő betörési helyen kilencszeres túlerővel, nem számítva a 60 harckocsit, amely a hatalmas tűzelőkészítés mellett elsősorban okozója volt a gyors orosz előnyomulásnak.

E 10 óra alatt a 12. hadosztály elvesztette harcos állományának 70%-át és egész tüzérségét."[23] – olvashatjuk a naplóban.

Az átlagosnál hidegebb időjárás tapasztalatait értékelve a hadsereg elrendelte, hogy az állásukból kivetett csapatok a községekbe húzódjanak és az előretörő ellenséget ellenlökésekkel vessék vissza, mert különben megfagynak a katonák. A harcoló csapatok már amúgy is fáradtak és elcsigázottak, harcértékük, erőállapotuk rohamosan fogy, sok a fagysérült.[24]

Január 15-én reggel, miután a III. hadtest zöme gyakorlatilag elszakadt a magyar 2. hadseregtől, a „B" hadseregcsoport a német 2. hadseregnek rendelte alá.[25] Ezzel egyidőben a Potudány-szakasz védelmének egy kézben való összefogása érdekében a hadsereg a 13. hadosztályt Kraiss-csoport néven a 168. német hadosztályhoz utalta. Az egész csoportot a IV. hadtest parancsnoka vezette.[26]

A 13. hadosztály január 15-én délelőtt ellenlökéssel – Motiscse és Jeszdocsnoje között kétoldali átkarolással – visszaállította a Potudány-védelmet (a tevékenységet az 1/I. zászlóalj, a 13. lovas század és a 7/III. zászlóalj hajtotta végre.)

A 168. német hadosztály nem tudta tartani arcvonalát, 16.00-ra Ternovoje az oroszok kezére került. Ez súlyosan veszélyeztette a 31. gyalogezred (13. hadosztály) hátát. A parancsnokságot ekkor a 168. német hadosztály parancsnoka vette át és elrendelte a 31. gyalogezred balszárnyának visszavételét, úgy, hogy Korotojákot feltétlen tartsa és Ternovojénál csatlakozzon a 442. német gyalogezredhez. (A nap végére kialakult arcvonal helyzetét a *3. sz. vázlat* mutatja, *98. o.*) A visszavétel – mely a 13/I. tüzérosztályt is érintette – azt jelentette, hogy a lövegeket, a páncéltörő ágyúkat és a gyalogsági nehézfegyvereket, valamint a felhalmozott anyag nagy részét meg kellett semmisíteni. A csapatok óvóhely nélkül maradtak a –30° alatti hidegben és ellátási zavarok keletkeztek.[27]

A IV. hadtest jobbszárnyán a 10. hadosztály helyzete január 15-én válságosra fordult. A balszárny 36. gyalogezred kisebb támadásokat visszautasítva szilárdan tartotta doni védőszakaszát. A jobbszárny 12. gyalogezredet és a hozzá csatlakozó erőket (12. hadosztály részei) az ellenség túlerejű támadása fokozatosan visszaszorította.

23 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. Január 14-i bejegyzés.
24 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Január 14-i bejegyzés.
25 Uo. január 15-i bejegyzés.
26 Uo. 11. fasc. 166. sz. NM.
27 Uo. 26. fasc. 13. ho. PK rövid harcjelentése. Jan. 15-i bejegyzés.

Mivel a szovjetek a 12. gyalogezred Don-vonalat tartó erőit hátulról harkocsival támadták, védőállásukból nyugat felé kivonultak. Estig az ellenség Liszki, Puhovo vonalát érte el, élörsei ettől nyugatra voltak *(4. sz. vázlat, 102. o.)* A sikertelenségben az ellenség túlerejének és a várt ellencsapás elmaradásának volt szerepe. Este a hadosztályparancsnok részletes javaslatot tett a védelem visszavételére, illetve a hadosztály Osztrogozsszktól DK-re való csoportosítására, de a helyzet változatlan fenntartására kapott parancsot.[28]

A lezajlott események következtében a hadseregparancsnokságon már úgy látták, hogy Cramer-hadtest tervezett ellencsapásától csak csekély eredmény várható. A továbbiakban szervezett ellenállás csak akkor valósítható meg, ha megkezdik a tervszerű visszavételt. A további kitartás menthetetlenül az arcvonal szétdarabolásához vezet. Ezt jelentették az elöljárónak és kérték a határozott döntést. Az pedig a további kitartásra és az ellencsapás végrehajtására intézkedett:

a) A Kraiss-csoport a (168. német és a 13. magyar hadosztály) mindenképpen biztosítsa a Tyihaja Szosznát.

b) a 13. és 10. hadosztály utolsó emberig kitart, mert a hadműveletek pillérét képezi.

c) A Cramer-hadtest végrehajtja a tervezett ellencsapást az 1. páncélos és a 26. német hadosztállyal Voltcsje – Krutez – Márki körzetéből Petrovszkaja irányába.

A támadás 16-án reggel indul, egységesen.[29]

A nap mérlegét a hadseregnapló a következőkben vonta meg:

„... a mai nap folyamán nyilvánvalóvá vált, hogy:

a) az eredeti arcvonal helyreállítására nincs remény;

b) a jelenlegi helyzetben kitartani nem lehet (csapatok megrendültsége, rendkívüli hideg);

c) a tervszerű visszavonulás már aligha lehetséges;

d) körülzáratás (körvédelem) esetén sem várhatjuk, hogy hosszabb ideig ki tudunk tartani, mert anyagilag nem vagyunk erre felkészülve."[30]

A 12. hadosztály január 14-én estétől nem képezett szervezett egységet, részei több irányba vonultak vissza. (További tevékenységüket és visszavonulásukat a *5. sz. vázlat* szemlélteti, *103. o.*)

A 8/III., 18/III. és a 48/III. zászlóaljak részei Kolomejzevón át nyugatra sodródtak. Itt január 15-én a 10. hadosztály alegységeivel együtt vívtak súlyos helységharcot. Kolomejzevó eleste után Popasznijnál és Puhovónál fejtettek ki ellenállást, majd 16-án Krinizánál harcoltak. Innen visszavonulásuk folyamatos.

A 48/I. és a 21/II. zászlóaljak részei a tüzérség zömével Krutezen át Karpenkovóra vonultak.

Január 15-én a 12. lovasszázad és a 12. híradó század Krasznaja Szarja körzetében állt harcban, majd Krutezra vonult vissza, ahol más kötelékekkel együtt védték a községet, mely 17-én esett el.

28 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása. Január 15-i bejegyzés.
29 Uo. 16. fasc. 2. m. HDS Összefoglaló harcjelentés, jan. 15-i bejegyzés.
30 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Jan. 15-i bejegyzés.

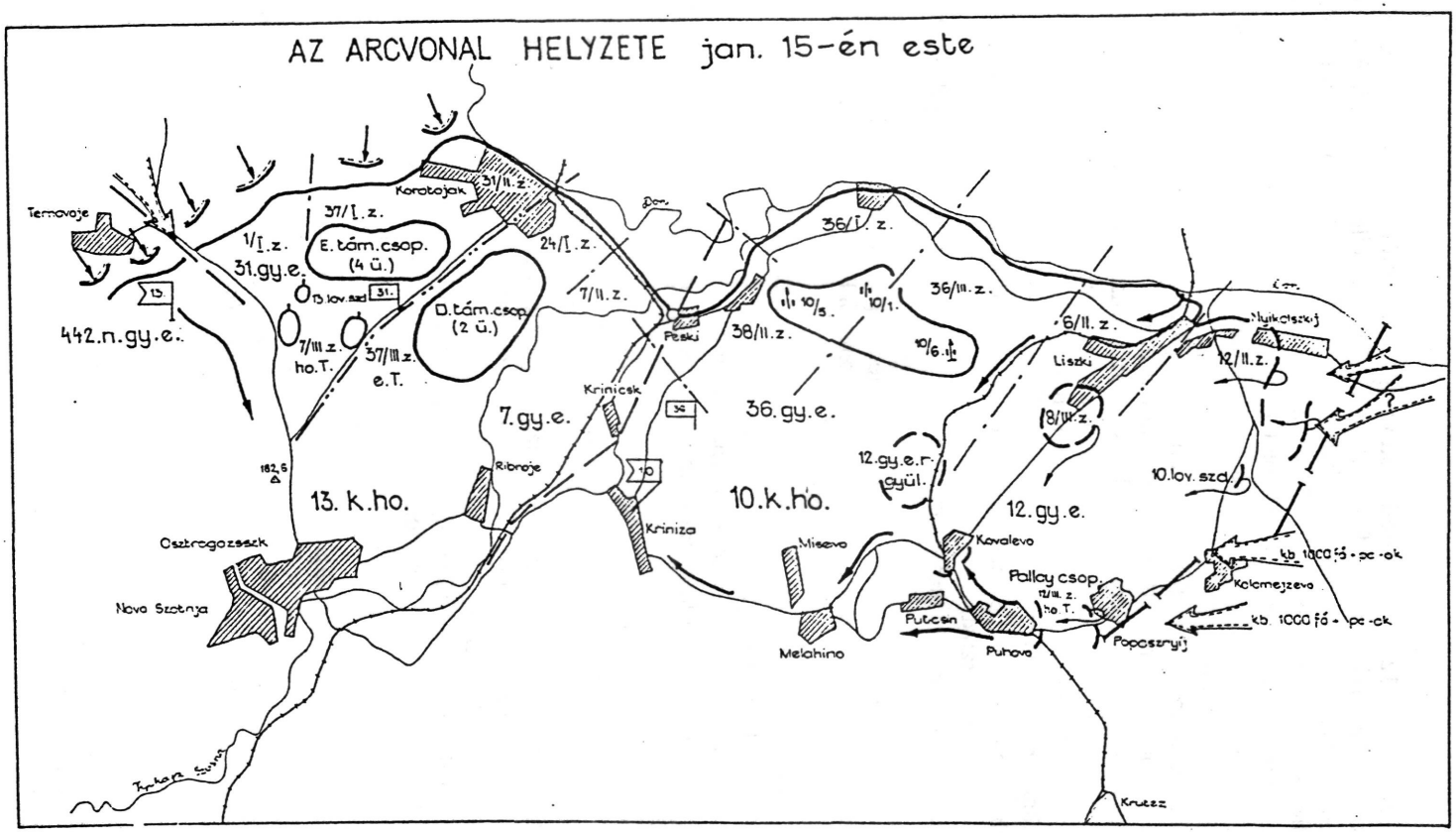

4. vázlat. HL 2. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentése 3. sz. melléklete és a 24. fasc. 10. ho. 6. sz. harctudósítása 11. sz. melléklete alapján.

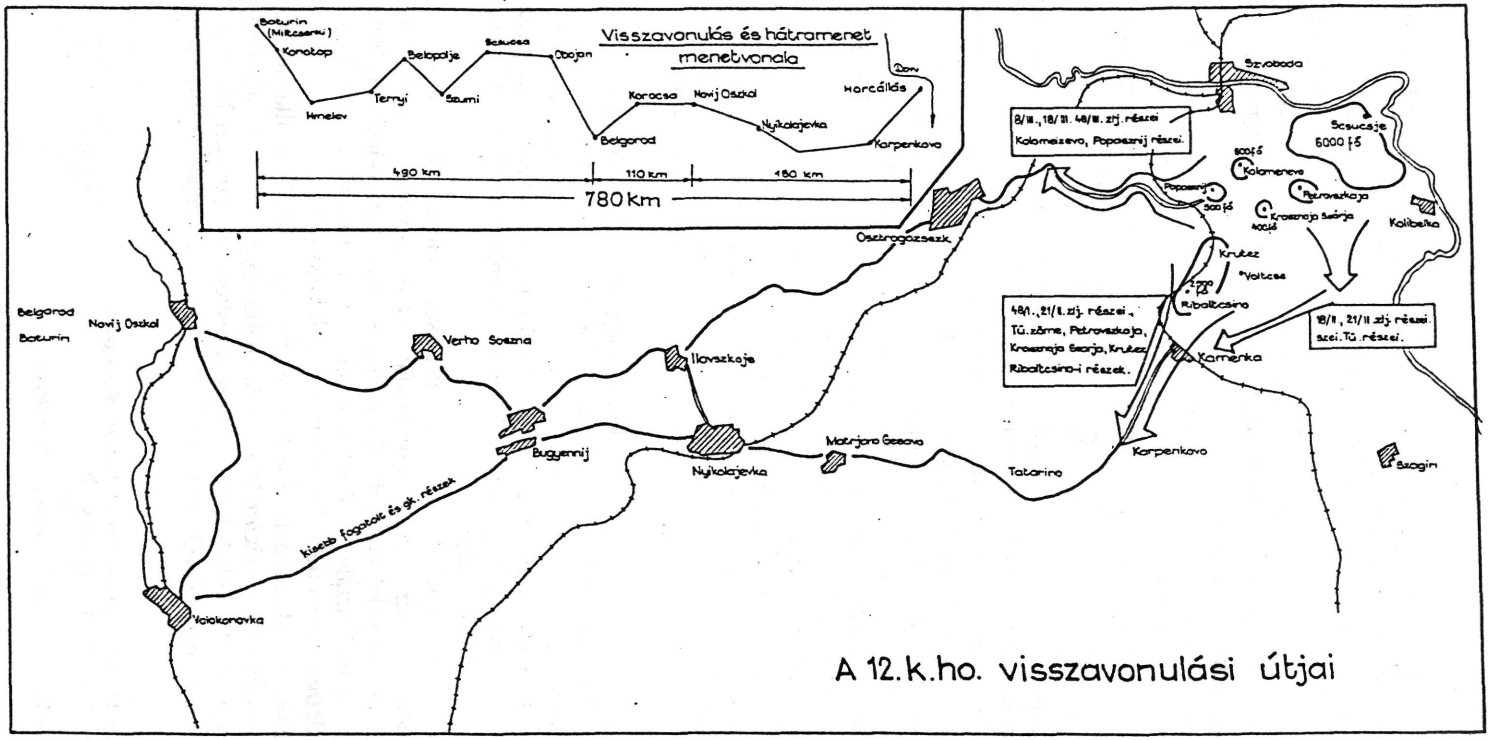

5. vázlat. HL 2. m. HDS 25. fasc. 12. ho. harcjelentése, II. rész, 1943. 01. 16–02. 16. 7. sz. melléklete alapján.

A 18/II. és a 21/II. zászlóaljak részei és a tüzérség 15-én délig Jekatyerinovkát védték, majd Márkira vonultak vissza.

Január 16-án este a hadosztályparancsnok Karpenkovóban szóbeli parancsot kapott (a VII. hadtest parancsnokától) a város körvédelmének megszervezésére. Erre már nem került sor, mert másnap parancs érkezett a további visszavonulásra.

Január 17-én a krutezi és a márkii csoportok Kamenkára özönlöttek, ahol bekerítésbe kerültek. A kitörés csak részeknek sikerült.

Ezek az események teljesen megtörték az emberek állóképességét. A kemény és veszteségteljes harcok, az erős igénybevétel mellett a nagy hideg, a szabadban való tartózkodás, a rendszertelen táplálkozás, a megfeszített menetek nagymértékben gyengítették az erkölcsi és fizikai erőt. A fegyelem meglazult. A parancsnoki állomány majdnem teljes kiesése következtében a kötelékek felbomlottak. Így a visszavonulás a málha és felszerelés elhagyásával menekülésé fajult.[31] (A 12. hadosztály visszavonulásának további menetére még visszatérek – Sz. M.)

Január 16-án reggel a Cramer-hadtest folytatta előkészületeit az ellencsapáshoz.

A 10. hadosztály jobb szárnya Malogorje – Okas vonalába szorult vissza. A tőle délre lévő ellenség nyugati irányú térnyerése következtében helyzete tarthatatlanná vált, kitartása folytán tüzérségét elvesztette. Erre való tekintettel a hadseregparancsnokság elrendelte csapatainak visszavonását Krinizára. Ennek megfelelően a 13. hadosztály jobbszárnyát is vissza kellett venni Korotojaktól Ribnojéig.

Itt volt a két hadosztály közötti csatlakozás meghatározva.[32]

A hadseregparancsnokság jelentette a „B" hadseregcsoportnak, hogy az ellenség térnyerése következtében a Cramer-hadtest ellencsapása csak kevés eredményt hozhat. Javasolták az erők visszavételét, mielőtt teljesen felmorzsolódnának. A parancs további kitartásra utasított, mert a Cramer-hadtest támadásától döntő eredményt vártak.

A 26. német hadosztály erői 11.00 körül, még az ellencsapás megindulása előtt, Krutez körzetében harcba keveredtek az ellenséggel. A helyszínen tartozkodó hadseregparancsnok azt tapasztalta, hogy a hadosztály csak korlátozott erőkkel és céllal tevékenykedett, majd – nyilván a „B" hadseregcsoport utasítására – megkezdte erői kivonását, azzal a céllal, hogy január 17-én teljes erővel az Osztrogozsszk felé támadó ellenség oldalába mérjen csapást.[33]

Közben a 10. hadosztálynál az arcvonal visszavétele az ellenség nyomása alatt kezdődött meg. Azt szervezetten, a meghatározottak szerint végrehajtani nem lehetett. A lövegek és a gyalogsági nehézfegyverek vontatók hiányában megsemmisítésre kerültek.[34] A hadosztály gyakorlatilag felmorzsolódott, részei Osztrogozsszkba, illetve attól délre rendezetlen tömegben vonultak vissza.

A kora délutáni órákban a 13. hadosztály Osztrogozsszk É. útvilla- Ribnoje vonalába szorult vissza *(6. sz. vázlat 105. o.)* Az újabb visszavétellel további anyagkészleteket és nehézfegyvereket kellett megsemmisíteni. A városon kívül a 7. ezred parancsnokának vezetésével 31/II., 24/I., és a 7/II. zászlóaljak tartották a vonalakat

31 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harcjelentés. Jan. 14–17-e közötti bejegyzés.
32 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója. Jan. 16-i bejegyzés.
33 Uo.
34 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harctudósítás, jan. 16-i bejegyzés.

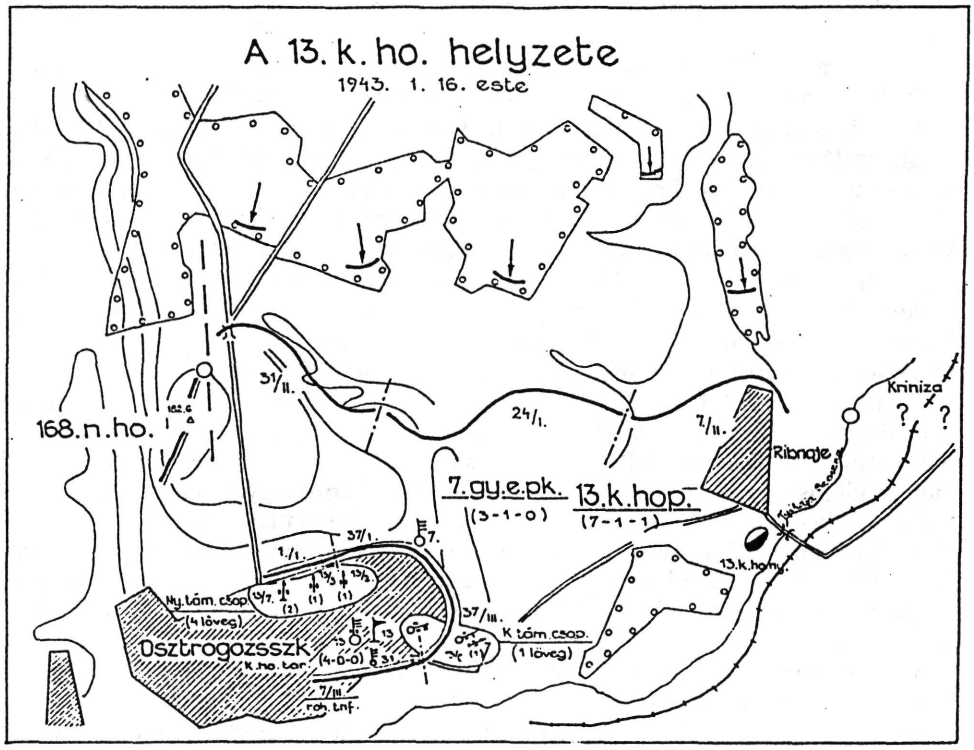

6. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentésének 4. sz. melléklete alapján.

(ezek eddig eredeti állásaikban voltak). A város körvédelmét a 31. ezred parancsnokának vezetésével az 1/I., 37/I., 37/III. és a 7/III. zászlóaljak készítették elő. A hadosztályparancsnok a 10. és 12. hadosztály töredékeiből megszervezte az ún. Magda-csoportot. A városban való körülzárás ténye lehangolólag hatott a katonákra.[35]

A hadseregparancsnokság számolt azzal, hogy a kötelékek és vonatok visszaözönlése megkezdődött, mivel várhatóan Alekszejevkát és Bugyonnijt hamarosan eléri az ellenség, a csapatok rendezésére az Oszkol völgyét tartották megfelelőnek. Az ehhez szükséges intézkedést kiadták.[36] Emellett a IV. hadtest azt a parancsot kapta, hogy a visszaözönlőkből szervezze meg Alekszejevka, Bugyonnij és Ilovszkoje védelmét.

A nap mérlegét a hadseregnapló eképp vonta meg:

„a./ A »B« hadseregcsoport a hadseregparancsnokság reggeli tájékoztatása alapján tisztában van azzal, hogy a magyar hadseregtől sem nagyobb erőkifejtés, sem hosszabb kitartás már nem várható. Ennek dacára ragaszkodik a további kitartáshoz és

35 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés. Jan. 16-i bejegyzés.
36 Uo. 12. fasc. 189 sz. NM.

ellentétben a hadseregparancsnoksággal a Cramer támadásától döntő eredményt vár.

b./ A Cramer-ellentámadás sikertelensége folytán a magyar hadsereg 4 részre szakadt (III. hadtest, Kraiss-csoport, Cramer hadtest, VII. hadtest).

c./ A hadseregparancsnokság és a »B« hadseregcsoport között később lezajlott megbeszélésekből megállapítható, hogy a »B« hadseregcsoport éppen annyira kilátástalannak tartja a Führer parancsához való ragaszkodást, mint mi, ellenben ellenkezőt nem rendelhet el. Csak tanácsolhat, azt nyugodtan, mert felelősségre vonás esetén a bűnbakot a magyar hadseregparancsnokságban jelöli meg."[37]

Január 17-én a hajnali órákban a „B" hadseregcsoport végre hozzájárult a VII. hadtest visszavonulásához. Az ezt elrendelő utasítások távbeszélőn kimentek. A nap folyamán a hadtestet ért orosz harckocsitámadás következtében a visszavonulás menekülés jellegűvé vált. A hadtesttel az összeköttetés megszakadt.[38]

A hadseregvezetés ismételt sürgetésére (8.40-kor) a „B" hadseregcsoport közölte a további tevékenységre való elképzelését. Ennek lényege, hogy a magyar hadsereg maradványaival Bugyonnij–Roszoski szakaszán a Potudany mentén fel kell tartóztatni az ellenséget, hogy a német vezetésnek szabad keze legyen a további műveletekhez. Ehhez a jobb szomszéd olasz hadtest Valujkiig csatlakozni fog. A végrehajtás érdekében a VII. hadtestnek Alekszejevka ÉNY területén kellett csoportosulnia. A Cramer-hadtestnek fel kellett mentenie az Osztrogozsszkban körülzárt Kraiss-csoportot és közösen Szubnoje, Ukolovo Lesznojén át Sztáro Ukolovától délre kellett gyülekezniük.

A Cramer-hadtest a tervezett támadást az orosz túlerő miatt nem tudta végrehajtani, ezért megkezdte a nyugati irányú visszavonulást.[39]

Ezen a napon a IV. hadtestből a 13. hadosztály eredményesen folytatta Osztrogozsszk védelmét. A nap folyamán szinte állandóan harcban álltak a támadó orosz csapatokkal. (Esti helyzetüket a *7. sz. vázlat, 107. o.* szemlélteti.)[40]

Január 18-án a hadosztály tovább folytatta Osztrogozsszk védelmét, a délután folyamán szükségessé vált a csapatoknak a község szegélyére való visszavonása. A hadosztályparancsnok tájékoztatta a 168. német hadosztályt, hogy a legtakarékosabb felhasználás esetén is csak másnap délig lesz elegendő a lőszer, ezért javasolta a kitörést.[41]

Közben az elkésett visszavonási intézkedés miatt a tevékenység szétdarabolt, összekeveredett részek önálló cselekvésévé fajult, melybe a hadseregparancsnokság részleteiben nem tudott beavatkozni, mert az elsősorban az ellenség behatásától függött. A visszaözönlők felfogása, rendezése az Oszkol völgyében volt megvalósítható. A rendezés érdekében a legkíméletlenebb eljárásra mentek utasítások. Minden útbetorkollásnál erélyes tisztek kaptak feladatot a gyülekeztetésre.

Január 18-án a csapatok rendezésére kiadott intézkedés szerint a 12. hadosztálynak a Jendovinovo–Nyikolajev–Kobilijár, a 10. és 13. hadosztálynak a Sztaraja

37 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Január 16-i bejegyzés.
38 Uo. január 17-i bejegyzés.
39 Uo.
40 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, január 17-i bejegyzés.
41 Uo. január 18-i bejegyzés.

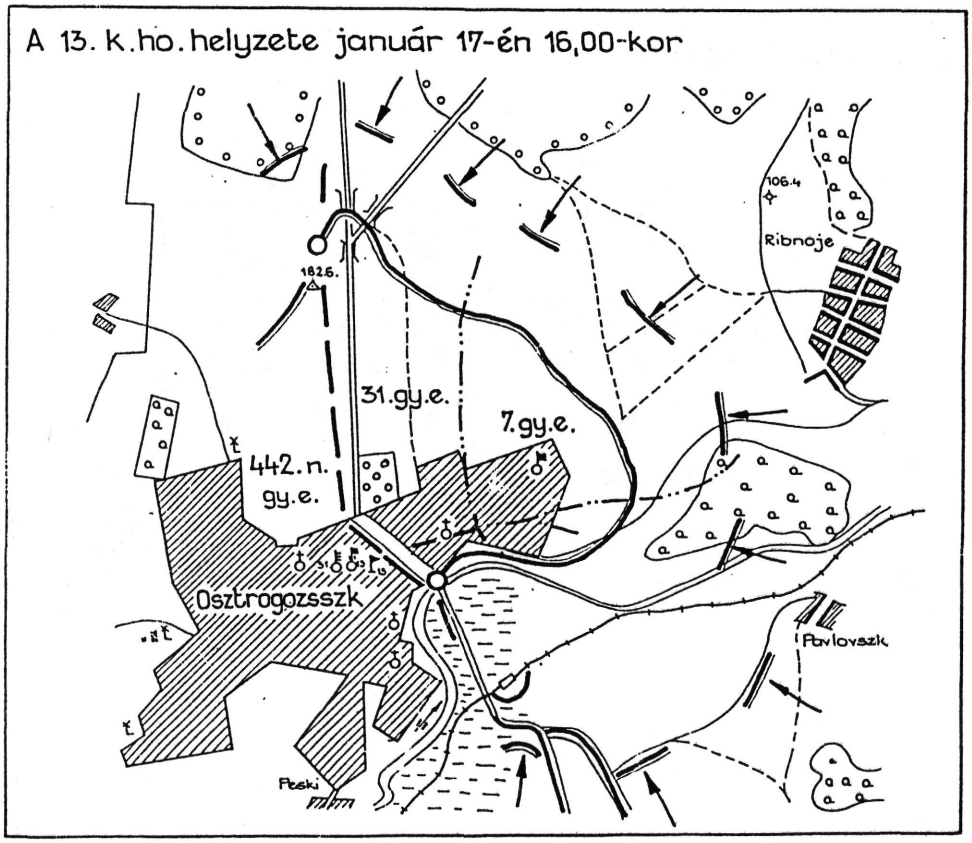

7. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentésének 5. sz. melléklete alapján.

Maszlovka–Mjatlinszkij–Szolopes–Poljana–Trosztenez körletben kellett gyülekeznie.[42]

Január 19-én a hadsereg javaslatára a „B" hadseregcsoport engedélyezte az Osztrogozsszkban körülzárt erők kitörését, és számunkra a gyülekezési helyet Alekszejevka É területén határozta meg. Ugyanakkor ragaszkodott a Bugyonnij–Rosszosi vonalban a védelem megszervezéséhez, annak ellenére, hogy a magyar hadseregnek ehhez már nem volt ereje.[43]

Január 18-án este a 168. német hadosztály parancsnoka értesített a 13. hadosztály parancsnokát, hogy a kitörést 19-ről 20-ra virradó éjjel hajtják végre. A hadosztály erői a 4. lépcsőben kerülnek kivonásra, utánuk a kitörést biztosító két német zászlóalj következik. A hadosztályparancsnok erélyes fellépésére sikerült elérni, hogy a magyar alegységek nem kerültek német vezetés alá. Szétszóródás esetén a gyülekezést Novij Oszkolnál határozták meg. A végrehajtás érdekében 19-én 12.00-től a hadosztálynak kellett átvenni a város védelmét *(8. sz. vázlat, 108. o.)*.

42 Uo. 12. fasc. 212. sz. NM.
43 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS. Naplója. Jan. 19-i bejegyzés.

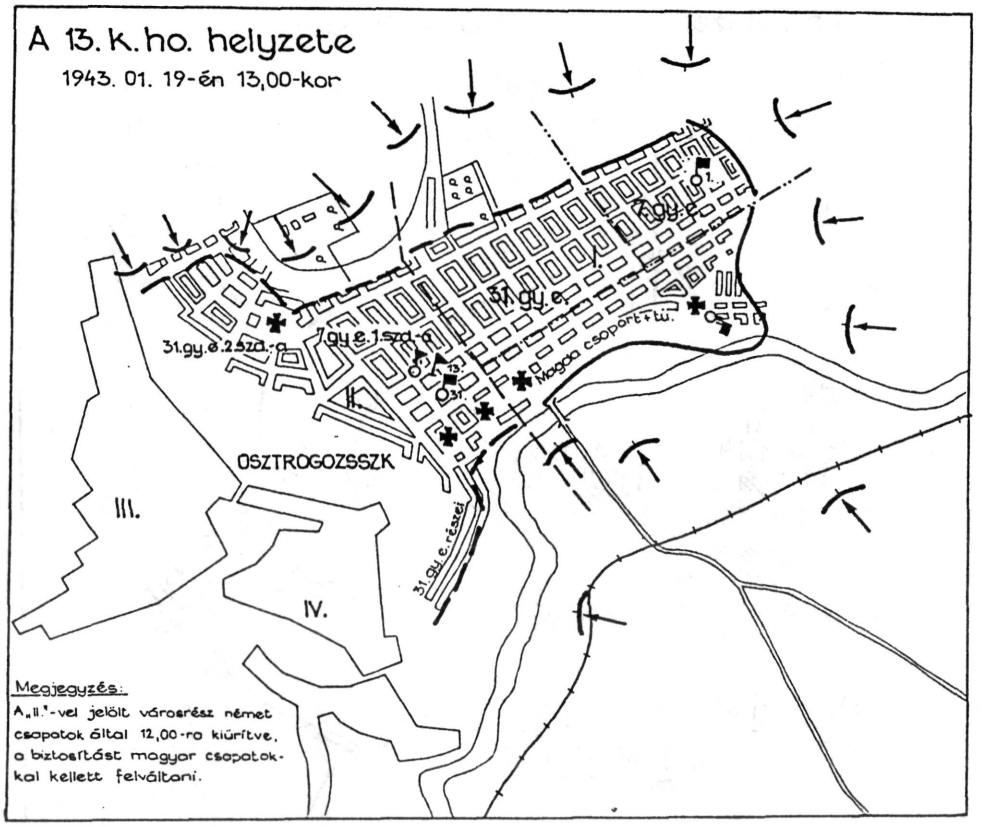

8. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 615. sz. NM (IV. hdt.) alapján.

Január 19-én, miközbem az oroszok folyamatosan támadtak, folyt a kitörés előkészítése. Ennek lényege, hogy a védelmet folytató erők (a 7. gyalogezred, és a Magda-csoport) részenként, utcáról utcára csoportosultak át a város D-i szegélyére, ők voltak az utóvédek. A menetcsoportok a következők voltak:

1. 31. gyalogezred zöme, 3 km-re követte a német 3. menetlépcsőt;
2. hadosztályvonat kb. 1000 sebesülttel, gépkocsizó részek, előre gyülekezve a város NY-i részében;
3. Magda-csoport;
4. egy német utászzászlóalj;
5. 7. gyalogezred;
6. két német zászlóalj a városon kívülről.

A hadosztály elvonulása, tervszerűen, 21.20-kor indult meg. A városból való kilépést nem kellett kierőszakolni, mert a biztosító két német zászlóalj jól működött. A besorolás rendben megtörtént. A menet megindult.[44]

44 Uo. 26. fasc. 13. ho. Rövid harcjelentés, jan. 19-i bejegyzés.

Az oszlop éle különösebb behatás nélkül érte el Gnijolét, a 7. gyalogezred azonban veszteségteljes utánvédharcokat vívott, mert a német zászlóaljak nem biztosították a városból való kivonásukat. Az oszlop éle a reggeli szürkületben érte el Oszinovka magasságát, ahol erős tüzet kaptak. A hadosztályparancsnok tájékozódott a helyzetről, majd megszervezte a további előretörést *(9. vázlat, 110. o.)*. Mivel az ellenség erejéről nem voltak ismereteink és a saját lőszerellátás minimális volt, szervezett támadás nem jöhetett szóba. Ezért az előrenyomulást Nyikolajevka irányában a Tyihaja Szoszna náddal borított völgyében kísérelték meg. Ez viszont vesszőfutássá vált, mert az ellenség a környező dombokról a völgyet állandó tűz alatt tartotta. Így a hadosztály erősen lépcsőződött, ad hoc csoportokra bomlott, melyek az eredeti parancsnak megfelelően, önállóan, a folyó mentén Nyikolajevkát kikerülve, Ilovszkojéra, majd Bugyonnijon át Novij Oszkolra meneteltek.[45]

Január 21-én a 13. hadosztály parancsnoka Ilovszkojéba érkezett és a 168. német hadosztály parancsnokától azt az utasítást kapta, hogy folytatják a visszavonulást és a hadosztály gyülekeztetett erőivel utóvédje lesz az elvonuló 168. és 26. hadosztályoknak. Mintegy 1000–2000 magyar katona – különböző alakulatokból – volt jelen. A IV. hadtest helyszínre érkező parancsnoka a magyar erők gyülekeztetésére és másnap hajnalban Bugyonnijon át Novij Oszkolra meneteltetésre adott utasítást. A menet 22-én hajnalban indult, már az ellenség behatása alatt. Bugyonnijba való beérkezés után, a válságos helyzet miatt, a beérkezett erők gyülekeztetésére és számbavételére nem volt lehetőség. Ezért a hadosztályparancsnok a kapott intézkedésnek megfelelően folytatta útját Novij Oszkolba.[46]

Visszavonulás és gyülekeztetés hátsóbb körzetekben

A visszavonulás fedezésére kiadott hadseregparancsnoki intézkedésnek megfelelően a IV. hadtest parancsnoka utasította a 10. hadosztály parancsnokát, hogy gyülekeztetett erőkkel szervezze meg Bugyonnij védelmét.[47]

A hadosztályparancsnok január 18. folyamán az összegyűjtött erőkből megkezdte a végrehajtást *(10. sz. vázlat, 111. o.)*. A vázlaton feltüntetett csapatok (Muzsay és Keserű-csoport) a község védelmét január 20-áig látták el. Közben ellenlökéssel kiszabadították Csukás alezredes Ilovszkojéban körülzárt csoportját (repülők).[48] Mivel a hadseregparancsnokság rendelete szerint a Bugyonnijba beérkező VII. hadtest részei fölött is ő rendelkezett, 20-án déltől a Keserű-csoport feldatát a 23. hadosztály parancsnoka (Vargyassy vezérőrnagy) csoportja vette át.

Ezen a napon a IV. hadtest a következő erőkkel rendelkezett:

45 Uo. jan. 20-i bejegyzés.
46 Uo. jan. 21-i bejegyzés.
47 Uo. 23. fasc. IV. hdt. 542. sz. NM.
48 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harcjelentés, jan. 18-i bejegyzés.

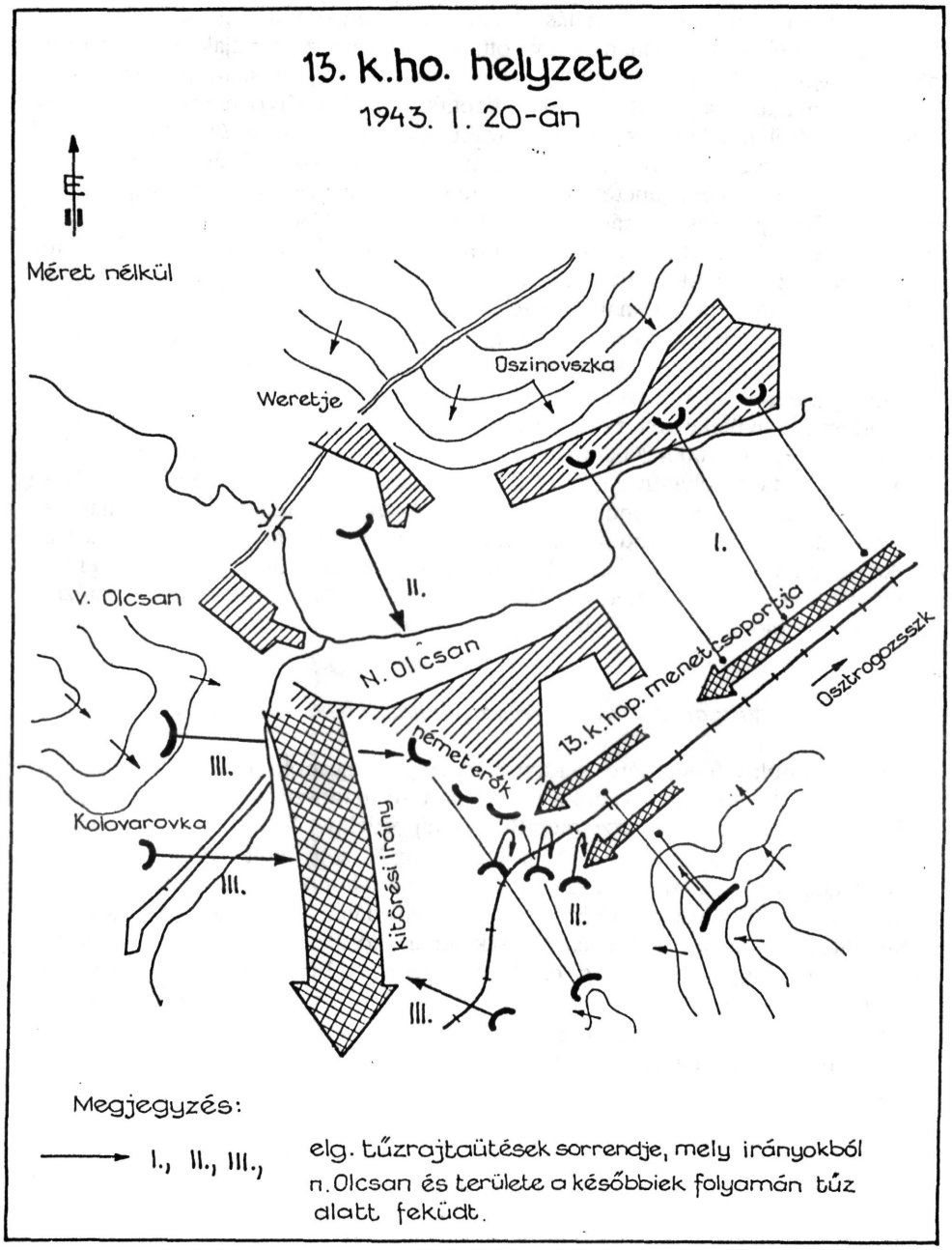

9. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 13. ho. rövid harcjelentése, 43. 01. 12–21. 7. sz. melléklete alapján.

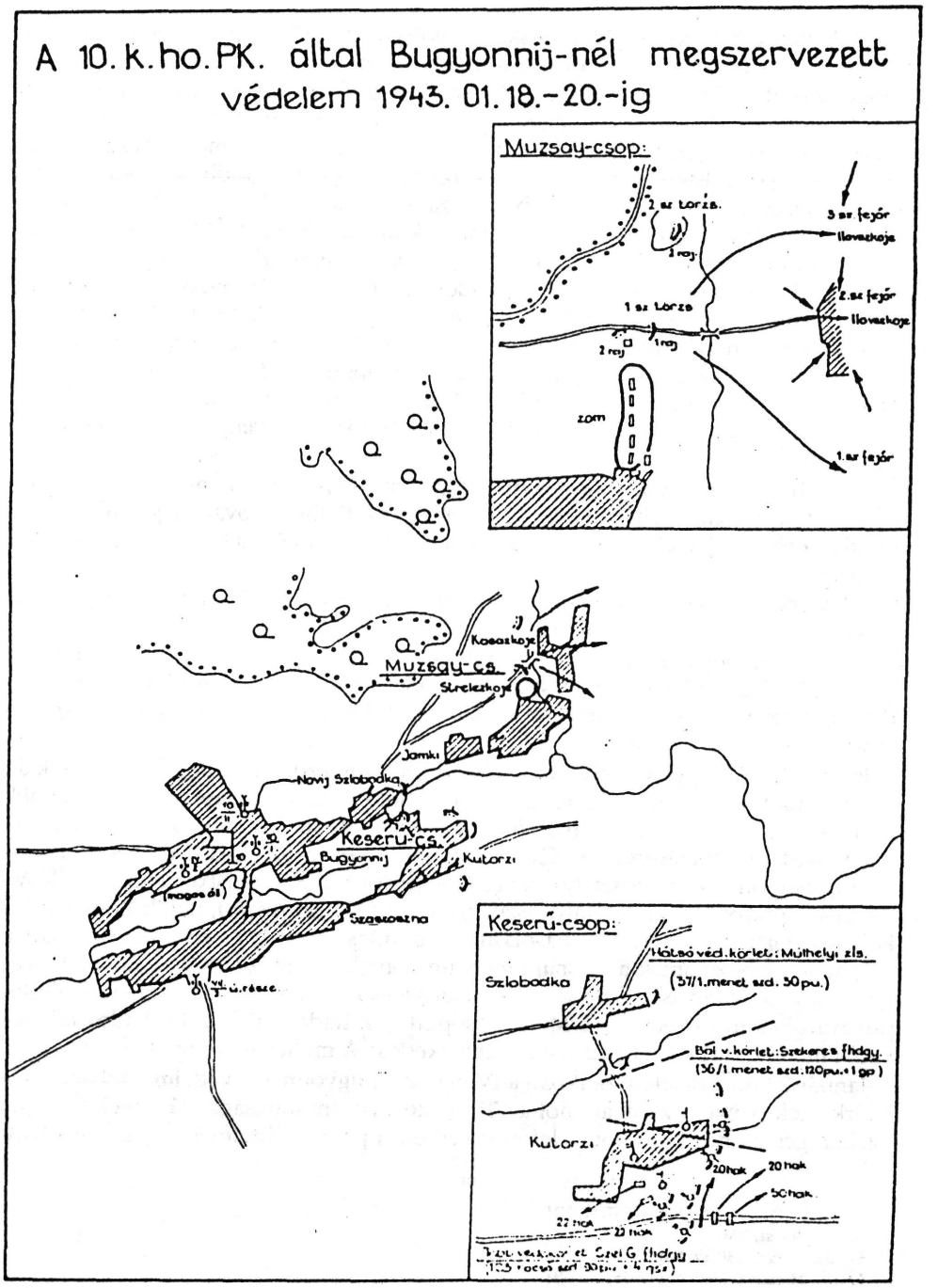

10. vázlat. HL 2. m. HDS 24. fasc. 10. k. ho. 6. sz. harctudósítása 13. és 14. sz. mellékletei alapján.

10. hadosztály (2200 fő, 1500 puska, 20 golyószóró, 17 géppuska, 3 nehézpuska, 4 légvédelmi ágyú,) alá tartozott a Muzsay-csoport (egy tiszti század, 70 fő, egy menetszázad 80 fő, a 12. gyalogezred részei 70 fő, 4 golyószóró; 102. rohamszázad 100 fő, 4 golyószóró; 103. rohamszázad 90 fő, 4 golyószóró, 2 db harckocsi, 2 géppuskás század, 10 géppuska) a Keserű (Fonyó)-csoport (36/1. menetszázad 150 fő, 1 géppuska), a Kretschmar (német százados)-csoport (25 db ködvető és egy lovasszakasz) a Darvas-csoport (kb. egy zászlóalj, a 19. tüzér 1/2. század, 40 fő, gépkocsi oszlop 10 db tehergépkocsi) tartalék (a VII. síszązad 80 fő, 2 nehézpuska, IV. vadászzászlóalj kb. két század 200 fő, a 10. lovasszázad 80 fő, 6 golyószóró, 2 nehézpuska, 153. utászszázad). A 23. hadosztály (1000 fő, 700 puska, 8 golyószóró, 8 géppuska) alá tartozott a Bohus-csoport (kb. egy zászlóalj 200 fő, 5 géppuska, 3 golyószóró, 1 nehézpuska, egy hadtápszázad 62 fő) a Bankó-csoport (100 fő, 2 golyószóró), a Gombossy-csoport (VII. utászzászlóalj, 250 fő, 9 golyószóró, 4 géppuska). Hadtestközvetlennek számított a Kurucz-csoport (IV. hadtesttörzs IV. légvédelmi tüzérosztály részei 4 légvédelmi ágyú), a 13. hadosztály (600 fő, 50 puska, 120 fogat).[49]

A IV. hadtestparancsnok Bugyonnijban, mint állomásparancsnok, megszervezte az életet, a csapatok ellátását, a forgalmat és a fellelhető anyagok gyűjtését.[50] De minden erőfeszítése ellenére a védelem nem lett volna képes felfogni egy erőteljes csapást.

A hadseregparancsnokság január 20-án az Oszkol völgy védelmének megszervezését a VII. hadtestparancsnokságra bízta.

„...az erők megszervezése, az Oszkol NY-i partjának védelme, Csernjanka, Novij Oszkol, Volokanovka védelme. Majd erő rendelkezésre bocsátásával a Bugyonnijtól É-ra lévő jelenleg üres terület kézben tartása."[51] Ehhez az ottlévő összes erő feletti rendelkezési jogot kapott.

Január 21-én Bugyonnij védelmét a beérkező Cramer-hadtest alegységei vették át. A IV. hadtestparancsnok 11,40-kor adta ki intézkedését a visszavonásra. Ennek lényege, hogy a Bugyonnijban lévő erők két menetvonalon még aznap megkezdik a kivonást. A Molnár-csoport (10. hadosztály) Verho Szosznára menetel, a Vargyassy-csoport (23. hadosztály) pedig Golopusovára. Számításba vette a Hollósy–Kuthy-csoportot (13. hadosztály Osztrogozsszkból kitört részei), nekik Bugyonnijba kellett estig beérni. Ott elszállásolásukról gondoskodott.[52] A délután folyamán a csapatok kézhez kapták a másnapi menetre vonatkozó intézkedést is. Ennek lényege, hogy a Vargyassy-csoport (23. hadosztály) 22-én virradatkor indul Golopusováról és mögé besorol a Molnár-csoport (10. hadosztály), a 13. hadosztály további menetére szóban kapta meg az intézkedést. A menetcél Novij Oszkol volt.[53]

Január 22-én a délelőtti órákban a IV. hadtest Bugyonnijnál védelmet folytató erői beérkeztek Novij Oszkolba, ahol a VII. hadtest parancsnoksága alá léptek.[54] A „B" hadseregcsoporttól 8,30-kor (telefonon) érkezett parancs értelmében a magyar had-

49 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 547. sz. NM.
50 Uo. 548. sz. NM.
51 Uo. 12. fasc. 230. sz. NM.
52 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 552. sz. NM.
53 Uo. 554. sz. NM.
54 Uo. 11. fasc. HDS pság. Naplója, jan. 22-i bejegyzés.

sereget, amint a harchelyzet megengedi teljesen kivonják és a hadsereg újjászervezésére és ütőképessé tételére a Romni, Vorosba, Gluhov, Konotop körletben gyülekeztetik.[55] (A csapatok helyzetét 22-én délben a *11. sz. vázlat, 114. o.* szemlélteti.)

A 10. hadosztály parancsnoka január 22-én reggel érkezett Novij Oszkolba, ahol a csoportparancsnokságot Muzsay ezredesnek adta át, aki a VII. hadtest alárendeltségébe lépett. Maga pedig jelentkezett a IV. hadtest parancsnokánál, akitől azt a parancsot kapta, hogy menjen Kiszeljevkára és ott kezdje meg a IV. hadtest csapatainak és vonatrészeinek gyűjtését. Kora délután érkezett meg a kijelölt községbe. Itt megkezdte a feladat végrehajtását és ennek során előtalálta a IV. sízászlóalj vonatát és részeit, a 17. lovasszázadot és a IV/1. utászszázadot.[56]

Térjünk vissza egy pillanatra a 12. hadosztályhoz! Visszaözönlő részei január 17–18-án Nyikolajevka körzetébe érkeztek, majd 19-én és 20-án visszavonulásuk közben Bugyonnij környékén partizánalegységekkel kerültek összeütközésbe. A hadosztály részei 20. és 23-a között érték el Novij Oszkolt. Itt 20-án 7.00-tól a hadosztályparancsnok átvette a várostól délre lévő, az Oszkol völgyét védő csapatok parancsnokságát (Solymossy-csoport). Itt jelentősebb harccselekményekre nem került sor. Január 24-én 22,00-kor a VII. hadtestparancsnok parancsára a hadosztályparancsnok átadta a parancsnokságot Keserű alezredesnek, és törzsével Romniba indult, hogy a VII. hadtest számára eszközölje a szállásszabályzást.[57]

A hadseregparancsnokság január 22-én adta ki az átszervezésre vonatkozó parancsot. Ennek lényege, hogy a hadsereg megmaradt részei hátsóbb területre kivonásra kerülnek. Külön kihangsúlyozta, hogy ez nem vonatkozik a páncélos hadosztályra, az Oszkol völgyét lezáró és a Cramer-hadtesttel együttműködő erőkre. A gyülekezési terület egyenlőre Belgorod ÉNY és Prohorovka NY *(12. sz. vázlat, 115. o.)*. Az átcsoportosítás mozzanatai:

1. Gyülekezés a meghatározott körletben.
2. Gyalogmenet (vasúti szállítás) az átszervezési körletig.
3. Elhelyezés az új körletben.

A gyülekezési körlet elosztása:

A IV. hadtest csapatai és összes vonatai (10., 13. hadosztály, IV. hadtestközvetlenek) és a 2. repülődandár (alárendelve a IV. hadtestnek) az É-i körletben gyülekeztek. Ehhez menetvonal: Trosztenez–Losnoje–Szamenszkaja–Korotkoje–Csjacs–Gracsevka–Sztugyenyij–Sirokij–Prohorovka. Éjjelezési körletek: első menetnapon Losnoje–Hmelevoje, második menetnapon Korotkoje–Plotavez, harmadik menetnapon Csolodnoje–Motcseki, negyedik menetnapon Prohorovkától NY-ra.

A VII. hadtest összes csapatai (a 12. 19. és 23. hadosztály, az Oszkol völgyi védelem erői), vonatai, a páncélos hadosztály összes erői a D-i körletbe meneteltek a Novij Oszkol–Belgorodi úton.

Menetszabályozás szerint a IV. és VII. hadtestparancsnokságnak az arcvonalból elvonható részek vonatkozásában intézkednie kellett a körletbe való menetre, hogy keveredésre való tekintet nélkül a gyülekezési körletet mielőtt foglalják el.

55 Uo.
56 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. Harcjelentés, jan. 22-i bejegyzés.
57 Uo. 25. fasc. 12. ho. Harctudósítás. II. rész. 9. o.

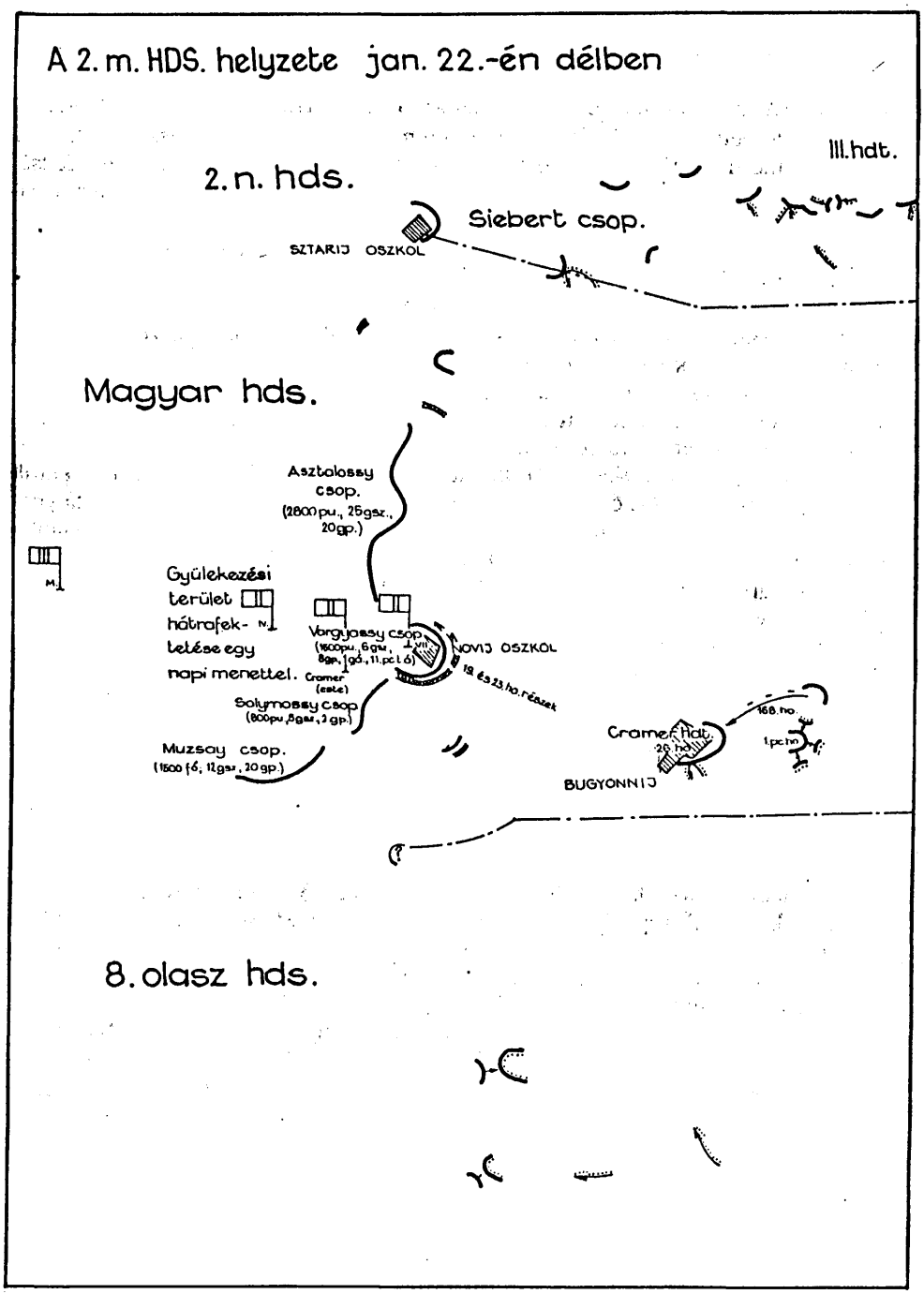

11. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 241. sz. NM alapján.

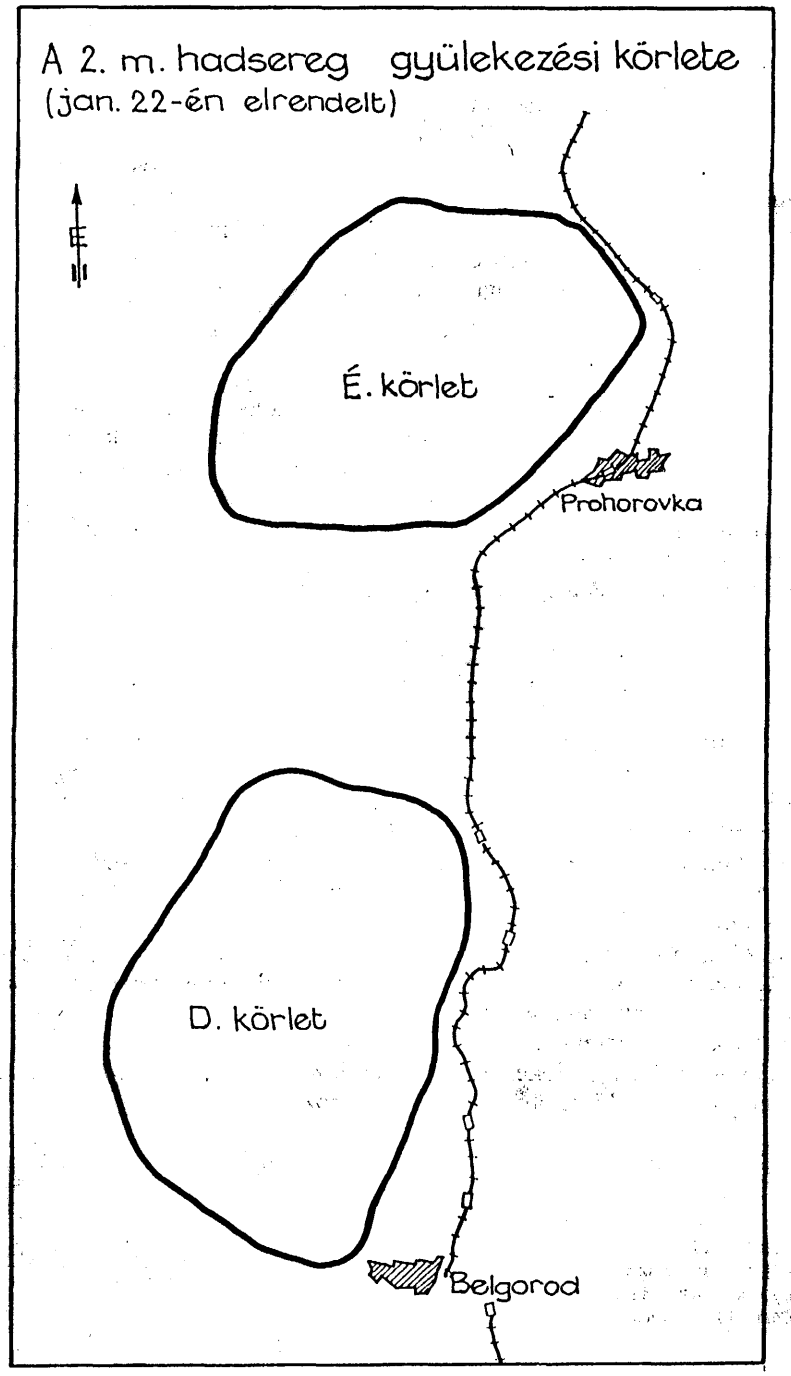

12. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 284/2. hds. I. a. 43. 01. 22. sz., 1. sz. melléklet alapján.

Gyülekezés a körletben. Az É-i körletben a 10. hadosztályparancsnok megfelelő törzzsel vezette a szállásszabályzást, gyülekeztetést és szabályozta a további hátramenetet, illetve vasúti szállítást. A feladat végrehajtásához a 103. forgalomszabályzó századtól két forgalomszabályzó járőrt a VII. hadtest bocsátott rendelkezésére.

A déli körletben ugyanezen feladatok ellátására a 19. hadosztály parancsnokát jelölte ki.[58]

A IV. hadtest parancsnoka a fenti intézkedésnek megfelelően elrendelte az Oszkol- völgy védelmében nem érintett alegységek és vonatrészek útba indítását Prohorovka irányába. Egyben átadta a 10. hadosztályparancsnoknak a hadseregutasításból rá vonatkozó feladatokat, aki 14.00-kor elindult Prohorovkára. A parancsban meghatározott időre (január 24-én 12.00) azonban a hófúvások és üzemanyaghiány miatt nem tudott beérkezni, csak egy nappal később. Itt tájékozódás és az összeköttetés felvétele után a hadseregparancsnokságtól arról értesült, hogy az újabb gyülekezési körlet Vorozsba körzetében lesz, ahová a szükséges szállásszabályzó közeget vasúton útba indította. Ezt követően megkezdte a visszaözönlők rendezését, fegyelmezését, elszállásolását.[59]

Közben január 23-án a „B" hadseregcsoport rendeletére 24-én 12.00-tól a 2. német hadsereg átvette a Cramer-hadtest feletti parancsnokságot, ezzel együtt az egész védelmi arcvonalat. Így ettől az időponttól a 2. magyar hadsereg kivált az arcvonalból.[60]

A hadseregparancsnokság a IV. hadtest parancsnokát útba indította Vorozsbára a hadsereg új elhelyezési körlet parancsnokságának átvételére és a szükséges feladatok ellátására.[61]

Ezen a napon jelent meg Jány vezérezredes azóta hírhedtté vált parancsa. Véleményem szerint az első részére nem volt szükség és ártott a hadsereg, valamint a magyar katona megítélésének. Ami a parancs további részeit illeti, szükség volt az összekeveredett menekülők rendezésére.[62]

A kötelékek gyülekeztetése és rendezése mellett a hadsereg vezetése az elöljáró utasításának megfelelően intézkedett a csebekino-korocsai védőállás szemrevételezésére és kiépítésére.[63]

Január 25-től a Cramer-hadtest alárendeltségében lévő erők – január 26-án ez az erő az 1. magyar páncélos- és a 23. hadosztály alárendeltségében mintegy hét zászlóalj[64] – folytatták harctevékenységüket az Oszkol völgyében és attól nyugatra. A meghatározott körletekben (Prohorovka NY–Belgorod ÉNY) pedig a beérkező csapat- és vonatrészek gyülekeztetését és rendezését végezték. Ezzel párhuzamosan a korocsai védőállás előkészítésén 2270 fő dolgozott.[65]

58 Uo. 12. fasc. 244. NM.
59 Uo. 24. fasc. 10. ho. 6. sz. 1. m. jan. 23–25-i bejegyzés.
60 Uo. 11. fasc. HDS pság Naplója. Jan. 23-i bejegyzés.
61 Uo. jan. 24-i bejegyzés.
62 Uo. 12. fasc. 664. sz. NM.
63 Uo. 256. sz. NM.
64 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Január 26-i bejegyzés.
65 Uo.

Január 29-én a Korocsa körüli védelem további építését átvette a Cramer-hadtest. Ezen a napon a gyülekezési körletből az első menetlépcsők megindultak hátrafelé.[66]

A január 30-ai helyzetjelentés szerint:

A./ a prohorovkai körletből elindult egy menetlépcsőben 64 fő tiszt, 1132 fő legénység, 1063 ló, 443 jármű, 5 személygépkocsi. Menetcéljuk: Szumi.

B./ a belgorodi körletből január 29-én elindult öt menetlépcsőben 157 fő tiszt, 5202 fő legénység, 2137 puska, 30 golyószóró, 822 ló, 411 jármű 5 személygépkocsi. Menetcél: Szumi.

C./ belgorodi körletből január 30-án elindult hat menetlépcsőben 255 fő tiszt, 9666 fő legénység, 2288 puska, 21 golyószóró, 747 jármű, 12 motorkerékpár. Menecél: Szumi, várható beérkezés február 2-3án.

D./ A menetlépcsők nem képeztek rendezett köteléket.

E./ A két körletben és attól nyugatra kb. 50 000 főről, 4000 lóról és 20 000 puskáról volt tudomása a hadsereg vezetésének.[67]

Február elején a IV. hadtestparancsnokság „Összefoglaló Intézkedés"-t adott ki Ahtirka–Szumi–Belopolje–Putyivl–Konotop–Romni területén a magyar hadsereg gyülekeztetésére és átszervezésére.

Lényege, hogy az előző körletből visszavonulók, a gyalog érkezők Szumi irányító állomáson, a vonattal szállítottak Vorozsbán keresztül érkeznek. Az állomásparancsnokok és közegeinek feladata az érkező menetlépcsők hadosztály-, hadtest- és hadseregközvetlenenkénti szétválogatása és az illető alakulat gyülekező helyére való irányítása.

Utasította a hadosztály-, hadtest- és hadseregközvetlen szállásszabályzókat, hogy a hozzájuk irányítottakból azonnal kezdjék meg az alegységek megszervezését. Elrendelte a békehelyőrségekben szokásos belszolgálat felállítását, illetve a partizánok elleni biztonsági őrség kijelölését. A zömmel fegyverrel érkező alegységekből, harcra alkalmas csoportot kellett létrehozni, fegyverzetük kiegészítésével. A többiből munkásalakulatot kellett szervezni. Előírta a napi foglalkozásokat, munkán kívül zártrendi fegyelmező gyakorlatokat. Vegül intézkedett a napi helyzetjelentések felterjesztésére. Az anyagellátás mikéntjéről külön intézkedést adott ki.[68]

Ezzel együtt az előző körletből tovább folytatódott a menetlépcsők útbaindítása. A február 3-ai helyzetjelentés szerint a hadseregvezetésnek 74 000 főről, 16 000 lóról és 26 000 puskáról volt tudomása. Ezen a napon Prohorovkáról az irányító állomás Obojánba települt, mert ide már csak egyenként szállingózók érkeztek.[69]

A szervezési feladatok gördülékenyebb végrehajtása érdekében elrendelték, hogy az elhelyezési területre való beérkezés után minden kötelék az eredeti elöljáró parancsnoksága alárendeltségébe lép és a kivonuló hadrend szerinti alakulatokat kell újjászervezni.[70] A további hátraözönlés megakadályozására a hadseregparancsnok

66 Uo.január 29-i bejegyzés.
67 Uo. 12. fasc. 288. sz. NM.
68 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 564–565. sz. NM.
69 Uo. 12. fasc. 302. sz. és 311. sz. NM.
70 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 568. sz. NM.

elrendelte az elhelyezési körlet hátsó határának lezárását, a katonaszökevények letartóztatását.[71]

A gyülekező magyar csapatoknak partizáncsoportokkal is fel kellett venni a küzdelmet. Február 4-én a IV. hadtest parancsnoka Lechoczky vezérőrnagyot bízta meg a Vorozsba–Belopolje környéki vasútvonalak védelmének megszervezésével.[72] Február 6-án a Belgorod, Prohorovka körüli gyűjtőterületet az utolsó csapatok is elhagyták.[73]

Február 9-ére a hadsereg átláthatatlan alá- és fölérendeltségi viszonyai és a szükséges tájékoztatás elmaradása arra kényszerítette a hadsereg parancsnokát, hogy a magyar vezérkarhoz a következő helyzetjelentést terjessze fel:

„1. Jelentem, hogy a már két nap óta jelzett és az újjászervezés területének NY-ra szóló eltolását elrendelő parancs még mindig nem érkezett be, a német kiürítés azonban már II. 1. óta folyik. Részükre van szerelvény és üzemanyag.

2. A gyülkezett részek embereinek erőállapota a hosszú menet, hideg és elégtelen élelmezés, a meg nem felelő elhelyezés miatt oly alacsony, hogy az előttük álló menetet a zöm nem bírja ki.

3. Az ismételt követelésre, hogy bocsássanak vasúti szerelvényeket rendelkezésre, válasz sem érkezik.

4. Üzemanyag nincs, így gépkocsijaink zöme nem mozgatható, megmentett anyagunk és gépkocsijaink elvesztésével kell számolni, az addigi elégtelen ellátás is le kell hogy csökkenjen.

5. A páncélos hadosztály és a repülők nagy része gyalogmenetben vonul hátra, mert gépkocsijai nincsenek, üzemanyagot ők sem kapnak.

6. Helyzettájékoztatás teljesen hiányzik, mozaikokból rakódik össze egész bizonytalan helyzetkép, melyből kitűnik, hogy a gyülekezésre kijelölt területtől K-re Kurszk és Belgorod között saját csapat nincs.

7. A páncélos hadosztály harcban állt részéről és Vargyassy vezérőrnagy visszatartott egységeiről sem tájékoztatják a parancsnokságot, hogyan és mely úton találnak csatlakozást, nem tekinthető át. Intézkedések már csak a Heeresgebeit útján jönnek, kinek a hadseregparancsnokság nem lehet alárendeltje.

8. Az a benyomásom, mi már a Don menti harcok alatt kialakult, beigazolást nyert, hogy a hadsereg feladata, a német egységek biztosítása, ha fegyver nincs, akkor az élőtömeg szerepeljen sebesség csökkentő ütközőként. Ugyanezt a szerepet töltötte be a III. hadtest, mely becsülettel állta még akkor is a helyét, mikor helyzete reménytelen és teljesen kiszolgáltatott volt.

Gépkocsi és fogat elvétel napirenden van. Üzemanyagot felgyújtják, inkább minthogy abból felvételezni lehessen.

Február 10-én a hadseregparancsnokság előzetes intézkedést adott ki a további hátramenetre, illetve a páncélos hadosztály részeinek vasúti szállítására.[74]

Nem végleges adatok alapján február 11-én 17.00-ig a 2. magyar hadsereg létszáma a következő képet mutatta:[75]

71 Uo. 12. fasc. 304. sz. NM.
72 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 572. sz. NM.
73 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 584. sz. NM.
74 Uo. 12. fasc. 332. sz. NM.
75 Uo. 334–336. sz. NM.

Alakulat	ti.	legs.	ló	gjmű.	ojmű.	pu.	gpu.	gsz.	gá.
III. hdt.	92	2452	1048	13	383	1185	–	–	
6. ho.	97	1851	1162	9	284	858	2	4	
7. ho.	223	7060	1850	16	495	3195	10	17	
9. ho.	10	357	452	1	56	245	–	5	
IV. hdt.	330	8502	2478	37	972	4606	21	25	
10. ho.	243	8394	1261	24	564	3970	16	16	
12. ho.	155	7723	1020	6	723	3164	15	6	
13. ho.	255	8362	1019	4	553	4617	7	4	
VII. hdt.	149	5603	1219	53	509	3242	10	21	
19. ho.	164	4817	1365	6	536	2324	18	62	
20. ho.	118	2706	1091	3	303	1275	13	7	
23. ho.	103	3280	711	3	218	1332	6	16	
HDS közv.	1147	21629	7856	426	2395	11224	62	59	3
Összesen:	3086	82736	22532	601	7991	41237	180	242	3

A hadseregparancsnokság előzetes intézkedésének megfelelően a IV. hadtestparancsnok kiadta menetintézkedését február 11–12-ére. Lényege, hogy a menetet azonnal meg kell kezdeni, melyet négy menetlépcsőben rendelt el. Ezek:

I. menetlépcső a 13. hadosztály

II. menetlépcső a 12. hadosztály

III. menetlépcső a 10. hadosztály

IV. menetlépcső a hadtestközvetlen alakulatok.

Az egyes lépcsők parancsnokai a szervezetszerű hadosztályparancsnokok, illetve helyetteseik. A IV. lépcsőnél Lechoczky vezérőrnagy.

A menetcél egyelőre Baturin, onnan további menetre kapnak majd parancsot.

A menetrend a következő volt:

1. A 13. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala: Burin–Csernecse–Konotop.

2. A 12. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala szabadon választott, követelmény, hogy minél jobban fölzárkózzon a 13. hadosztályra.

3. A 10. hadosztály indult február 11-én délelőtt. Menetvonala Uljanovka–Terni, majd felzárkózni a 12. hadosztály mögé.

4. A IV. hadtest közvetlenek február 12-én reggel indult. Menetvonala Belopolje–Vorozsba–Burin, majd felzárkózni a 10. hadosztály mögé.

Továbbiakban az intézkedés kitért a szükséges élelmiszer, üzemanyag és lőszer felvételezésére és szállítására.[76]

Február 11-én a „B" hadseregcsoport végre Csernyigov, Nyezsin körzetében kijelölte az új gyülekezési körletet. Ezt azonban még az olasz hadsereg tartotta megszállva, várva a vasúti szállítást. Emiatt a magyar hadsereg a közbeeső területre volt kénytelen csoportosulni.[77] A hadseregparancsnokság kiadta a menet megállítására és a végleges körlet elfoglalására vonatkozó intézkedését is.[78]

76 Uo. 582. sz. NM.
77 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Febr. 11-i bejegyzés.
78 Uo. 12. fasc. 341–342. sz. NM.

Február 12-én a IV. hadtestparancsnokság megállította a menetet és pihenőt rendelt el. Az egyes menetlépcsők elhelyezkedése a következő volt:

1. 13. hadosztály: Obmacsevo–Baturin
2. 12. hadosztály: Mitcsenki–Krasznoje
3. 10. hadosztály: Virovki–Konotop NY-i külvárosa
4. IV. hadtestközvetlenek: Konotop K-i külvárosa–Vjaszovoje
5. Nagy alezredes csoportja: Popova–Sztyepanovka–Burin.

Ez utóbbi csoport a hadtest utóvédje volt és állományába tartozott a VIII. kerékpáros zászlóalj, a IV. gépvontatású tüzérosztály, a IV. légvédelmi tüzérosztály, a 101. légvédelmi tüzérosztály és a hadseregközvetlenekből kb. egy zászlóalj, valamint a 107. légvédelmi gépágyús üteg (3 gépágyú) + fényszórós szakasz és a 2/1 lovasüteg.[79] (Ezen a napon a hadsereg csapatainak elhelyezkedését a *13. sz. vázlat, 121. o.* szemlélteti.)

Február 15-én érkezett az értesítés, hogy a magyar csapatok folytathatják a menetüket az átszervezési körletbe. Ezen a napon megszűnt a „B" hadseregcsoport, szerepét a „Süd" (S) és a „Mitte" (M) hadseregcsoport vette át. A magyar hadseregparancsnokság által felterjesztett helyzetjelentés szerint a hadsereg harcértéke a következő:

a) fegyverzet: 41 437 puska, 7501 pisztoly, 578 géppisztoly, 238 golyószóró, 245 géppuska, 7 nehézpuska, 3 db 75 mm páncéltörő ágyú, 1 db 80 mm tábori ágyú, 2 db 105 mm tarack, 27 db 105 mm ködvető, 15 db 40 mm légvédelmi gépágyú, 28 db 10 cm Skoda tábori tarack.

b) járművek: 50 db motorkerékpár, 500 db személygépkocsi, 1200 db tehergépkocsi, 150 db egyéb jármű és kb. 7000 db fogatolt jármű.

c) veszteség: 100 000 fő tiszt és legénység, 35 000 ló. Az anyagi veszteség még nem megállapítható.[80]

A IV. hadtest a menet folytatására vonatkozó utasítást február 16-án adta ki. A menetet 18-án reggel kezdték. A menetet öt menetlépcsőben hajtották végre – négy a már korábban ismertetett, az ötödik az utóvéd. Menetvonal: Popova–Szloboda–Csucskoje–Dubina–Vjaszovoje–Konotop–Virovki–Krasznoje–Mitcsenki–Baturin–Obmatcsevó–Golovejki–Mariental–Malaja Ustje–Szosznica–Baba–Mena–Voloszkovci– Bereszna– Csernyigov. A II. menetlépcső (12. hadosztály) külön útvonalon menetelt (Baturin–Borsna–Komorovka–Drejmalovka–Kulikovka–Podgornoje).

A menetlépcsők számára 11 db éjjelezési körletet jelöltek ki, ezek egyben a napi menetcélokat is jelentették. A menet 18-án reggel indult, 21-én mindenki pihenőnapot tartott, 23-án az első-, 26-án a harmadik, 28-án a negyedik és március 1-jén az ötödik menetlépcsőnek is be kellett érkeznie az új elhelyezési körletében *(14. sz. vázlat, 122. o.)*[81]

Miközben a hadosztályok készültek a menet folytatására, a honi vezérkarfőnök távirati parancsban a magyar 2. hadsereg parancsnokságnak rendelte alá a szovjet

79 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 585. sz. NM.
80 Uo. 12. fasc. 367. sz. NM.
81 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 590. sz. NM.

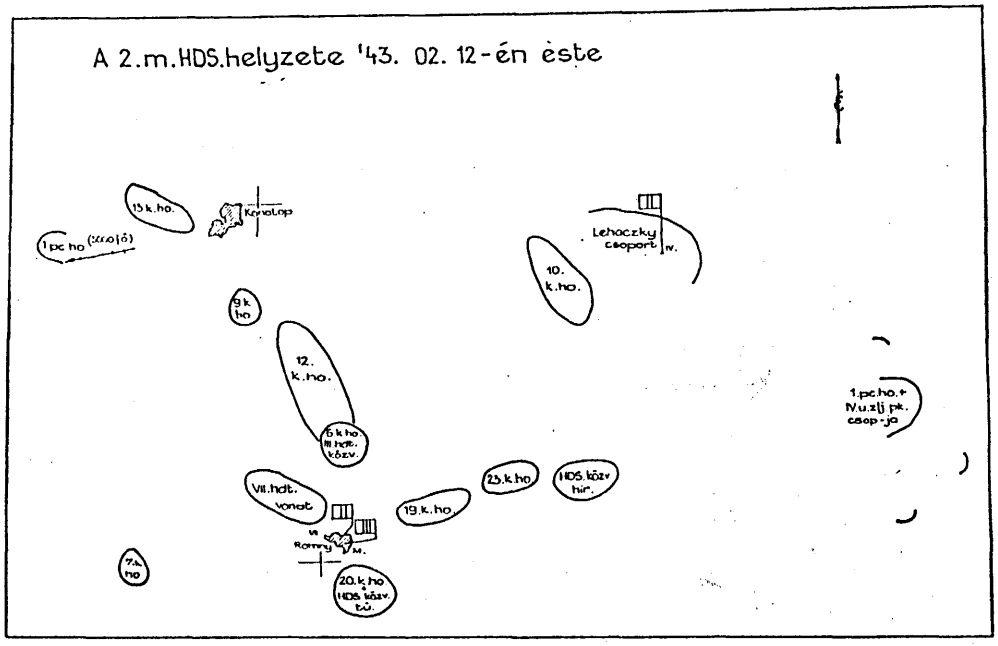

13. vázlat. HL 2. m. HDS 12. fasc. 346. sz. NM alapján.

területen lévő összes magyar csapatokat. Maga a hadsereg pedig a „Mitte" hadseregcsoport alárendeltségébe került.[82]

A IV. hadtestparancsnok – szóbeli parancsra – javaslatot tett a hadtest meglévő létszámkereteiből egy utászszázaddal megerősített könnyű hadosztály felállítására. Ehhez mellékletként felterjesztette a hadtest összesített létszámkimutatását a február 17-ei esti helyzet szerint, az alakulatok összevonására vonatkozó elképzelését és az anyagi eszközökben jelentkező hiányokat.[83] *(1., 2. és 3. sz. melléklet. 129–131. o.)*

A németekkel való viszony egyre elviselhetetlenebbé vált. Több fegyver, fogat, stb. elvételére került sor. Erre való tekintettel a hadseregparancsnok külön intézkedésben foglalkozott e kérdéssel, és elrendelte, hogy a jövőben fegyvert kell használni mindenkivel szemben, akik honvédegyéneket, vagy alegységeket támadnak meg.[84]

Miközben a IV. és VII. hadtest erői gyalogmenetben folytatták a hátravonást, az 1. páncélos hadosztály, a Vargyassy-csoport és a III. hadtest részei vasúton kerültek hátraszállításra. Ugyanakkor elrendelték, hogy a januári, februári harcokról harctudósítást, illetve tapasztalati jelentést kell felterjeszteni.[85]

82 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS Naplója. Febr. 17-i bejegyzés.
83 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló, 593. sz. NM.
84 Uo. 12. fasc. 381. sz. NM.
85 Uo. 383–384. sz. NM.

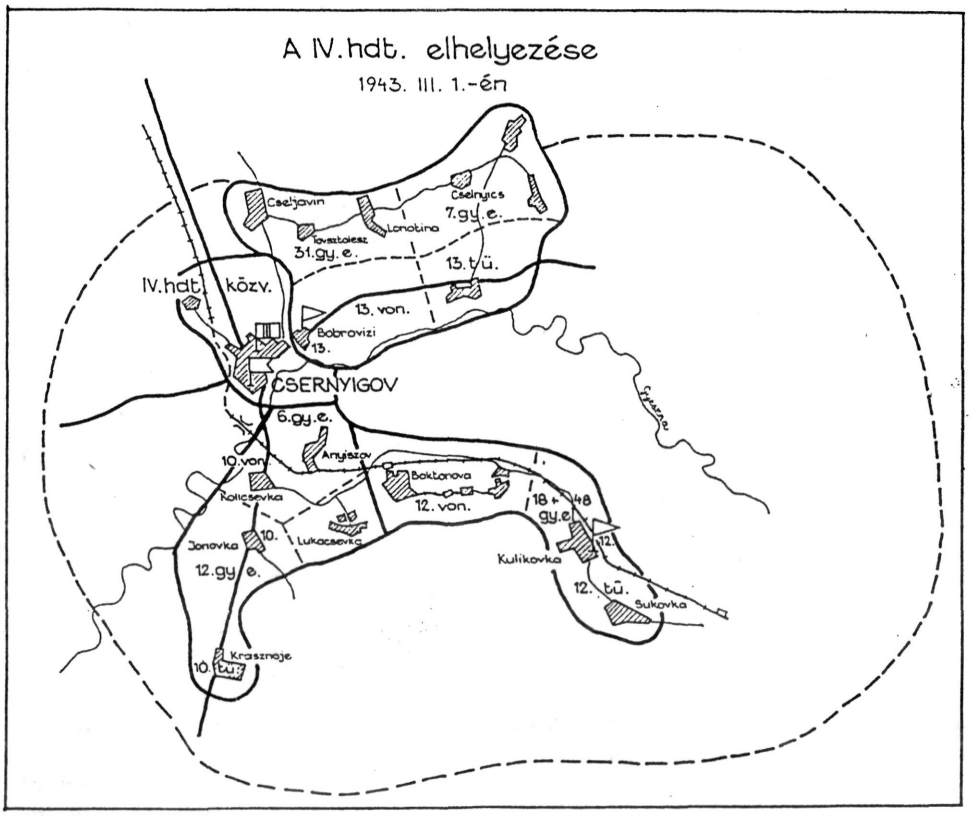

14. vázlat. HL 2. m. HDS 23. fasc. 615. sz. NM (IV. hdt.) alapján.

A hadsereg vezérkari főnök február 20-án a 2. német hadseregparancsnokságon, 23-án a „Mitte" hadseregcsoportnál tárgyalt – ez utóbbin a hadseregparancsnok is részt vett. A tárgyalások sok kérdést felöleltek, elsősorban azt hangsúlyozták, hogy a hadsereg 4–5 héten belül nem kerül harcképes állapotba. Kifogásolták a németek lekezelő bánásmódját, holott a magyar csapatok helytállása nem ezt érdemli. A tárgyalások után döntés semmiben nem történt.[86]

Február 25-én, mivel a szovjet csapatok elérték Ahtirka körzetét, és NY-i, illetve ÉNY-i előretörésük esetén napok alatt elérhették a hadsereg átszervezési területét, illetve a kijevi Dnyeper-átjárót. A hadseregparancsnokság javasolta az „M" hadseregcsoportnak a hadsereg átszervezési körletének a Dnyepertől NY-ra való áthelyezését. Ugyancsak kérte a honi vezérkarfőnököt az említett javaslat minden eszközzel való támogatását.[87]

86 Uo. 391. sz. és 403. sz. NM.
87 Uo. 11. fasc. 2. m. HDS. Naplója. Febr. 25-i bejegyzés.

Bár jóváhagyás a fenti javaslatra nem érkezett, a szükséges előzetes intézkedést az átcsoportosításhoz való felkészüléshez február 28-án kiadták, illetve elrendelték a dnyeperi jégátjárók állapotának napi jelentésekben való felterjesztését.[88]

Március első napjaiban a hadsereg csapatai folytatták a nyugatra való átcsoportosítás előkészületeit. A VII. hadtest és az 1. páncélos hadosztály részei, valamint vonatalakulatok a kijevi híd irányába vonultak. A IV. hadtest felderítő osztagokat küldött ki a dnyeperi és Pripjatyon átvezető jégátjárók felderítésére és előkészítésére. Jelentéseik szerint, ha az idő nem változik és a szükséges burkolatmegerősítéseket elvégzik, még 5-6 napig használható állapotban lesznek.

Március 1-jén a IV. hadtest utóvédje is beérkezett a csernyigovi körletbe. Az utászzászlóalj ide való beérkezése 2-án volt várható. Így az egész megmaradt hadtest egyesült az átszervezési körletben.[89]

Március 3-án a ködvető csoport vasúti szállítással Gomelbe érkezett és tovább indult Zsitomirra.[90] A partizáncsoportok vasútromboló tevékenységének elhárítására megszervezték az átkelőhelyek, vasútvonalak és Csernyigov védelmét is.[91]

Március 5-én ismételt sürgetésre megérkezett az „M" hadseregcsoport parancsa a magyar hadsereg Dnyepertől NY-ra való hátravonására, de végleges elhelyezési körletet nem adott. Ideiglenesen Zsitomirtól 80 km-re É-ra Koroszteny környékét jelölte meg azzal, hogy a visszavonást azonnal meg kell kezdeni. Ennek megfelelően a IV. hadtest számára a hadsereg elrendelte, hogy a szemrevételezett Dnyeper és Pripjaty átjárókon menetét 6-án reggel kezdje meg.

Az ideiglenes gyülekezési körletként Vaszkovicsi–Vjaszovka–Narodicsi–Habnoje (Korosztenytől ÉK-re) területét jelölte meg. Ehhez a hadtest gyalogos és fogatolt részei két menetvonalat kaptak.

a) Csernyigov–Kujbisev–Beloruszkaja–Csernobil–Kaban–Narodicsi–Vaszkovicsi.

b) Csernyigov–Dubrovka–Janov–Lubjanka–Narodicsi–Vaszkovicsi.

A gépkocsizó részeknek a Csernyigov–Koszolec–Kijev–Zsitomir vonalon Korosztenyre kellett menetelniük.

A hadtest a jobboldali menetvonalra a 13. hadosztályparancsnok vezetésével a 13. hadosztály és a IV. hadtestközvetleneket, a baloldali menetvonalra a 12. hadosztályparancsnok vezetésével a 10. és 12. hadosztályt, illetve a hadtest vonat fogatolt részeit jelölte ki. A gépkocsizó részek a IV. gépkocsizó vonat csoportparancsnok vezetésével meneteltek. A jégátkelés biztosítása érdekében külön műszaki toldalékot adtak ki.[92]

Március 6-án reggel a IV. hadtest menetét megkezdte és a további napokban az ütemtervnek megfelelően folytatta. 9-én a Pripjaty jégátjáróinak állapota miatt a hadsereg elrendelte a menetütem meggyorsítását. A hadtest a szükséges intézkedést kiadta.[93]

Március 10-én a hadseregparancsnokság engedélyével a menetoszlopból elmaradt 105. tábori kórház és a IV. műszaki zászlóalj részei két vasúti szerelvénnyel

88 Uo. 12. fasc. 425. sz. NM.
89 Uo. 23. fasc. IV. hdt. Napló 1943. márc.–ápr. hónapról, március 1-i bejegyzés.
90 Uo. márc. 3-i bejegyzés.
91 Uo. 619. sz., 624. sz. NM. (IV. hdt.).
92 Uo. 622. sz. NM. (IV. hdt.).
93 Uo. 623., 631., 633. sz. NM. (IV. hdt.).

Csernyigovból Kijeven át Ovrucsba, illetve Korosztenyre szállításra kerültek.[94] A hadtest gépkocsizó része megérkezett Ovrucsba. Ezen a napon látott napvilágot a hadseregparancsnokság intézkedése az ujjászervezés végrehajtására. Lényege, hogy a magyar hadsereg megmaradt részeiből a IV. hadtest parancsnoksága alatt egy két (három gyalogezredes) hadosztályból álló hadtest alakul. Az ezzel kapcsolatos összes munkálatokat a IV. hadtestparancsnokság vezeti. A IV. hadtestparancsnokság által felállítandó alakulatok összetételét a *4. sz. melléklet (132–134. o.)* szemlélteti. A feleslegessé váló csapatrészek felett a parancsnokságot a VII. hadtestparancsnok vette át. A végrehajtásra vonatkozó részletes intézkedések kiadásra kerültek.[95] A csapatok a menet folytatása közben megkezdték az új alakulatok szervezeti kereteinek kialakítását.

Március 11-én a még fel nem osztott IV. hadtest összes csapata befejezte a híd nélküli átkelést a Dnyeperen és Pripjatyon.

A hadtestparancsnokság március 13-án érkezett meg Ovrucsba, és megkezdte az újjászervezéssel kapcsolatos tevékenységét. Ennek érdekében felvette a kapcsolatot a Jarovkán települt 23. hadosztály parancsnokával és megbeszélték a teendőket. A hadseregparancsnoksággal egyetértésben azzal számoltak, hogy a menetben lévő csapatok március végére érkezhetnek be új elhelyezési körleteikbe. Az újjászervezés kb. négy hetet vesz igénybe. Így április vége előtti alkalmazásával nem lehet számolni.

Ezt az elképzelést a hadseregvezetés felterjesztésében közölte Ukrajna parancsnokával is.[96]

A hadtestparancsnokság az új elhelyezési körletben a más alakulatoktól érkező és a tőlük távozó csoportok irányítására, fogadására tisztek vezetésével irányító állomásokat állított fel. A 16-áig beérkezett alakulatok elhelyezését az *5. sz. melléklet (135. o.)* szemlélteti.

Miközben folyt a csapatok beérkezése, a hadtest intézkedett a kiképzés beindítására olyan ütemezésben, hogy április 15-ig az alegységek képesek legyenek partizánok ellen támadólagosan is fellépni. Május végére pedig érjék el összekovácsoltságukat és teljes ütőképességüket.[97] Ezzel együtt javaslatot tettek az ezredparancsnoki és vezérkari tiszti beosztások betöltésére.[98] A szervezéssel párhuzamosan intézkedést tettek gyors karhatalmi csoport felállítására, illetve partizántevékenység elleni rendszabályok bevezetésére, a szálláskörletek védelmére, a gyorsjelentő szolgálat megszervezesére.[99] Mivel a kiütéses tífusz felütötte a fejét, megszervezték a személyi állomány fertőtlenítését és járványkórház berendezését.

Március 22-én a hadseregparancsnokság intézkedést adott ki a 2. magyar hadsereg részeinek hazaszállítására. Ez azonban az új IV. hadtestre nem vonatkozott. Ugyanakkor a hetente kétszer újra közlekedő szabadságos vonatokon a hadtest 52 fő tiszti és 280 fő legénységi helyet kapott.[100]

94 Uo. 634. sz. NM. (IV. hdt.).
95 Uo. 636., 639. sz. NM. (IV. hdt.).
96 Uo. IV. hdt. Napló. Márc. 15-i bejegyzés.
97 Uo. 650. sz. NM. (IV. hdt.).
98 Uo. 651. sz. NM. (IV. hdt.).
99 Uo. 657. sz. NM. (IV. hdt.).
100 Uo. IV. hdt. Napló. Márc. 22-i bejegyzés.

Március 23-án a hadseregparancsnokság kinevezte az újjászerveződő egység- és alegységparancsnokokat.[101] A következő nap elrendelte, hogy 26-a és 28-a között minden köteléknél bensőséges megemlékezést kell tartani a Don-menti harcokban hősi halált haltak emlékére. Ezen a napon az átszervezési területre beérkezett alakulatokról az összesített létszámkimutatást a *6. sz. melléklet (136–138. o.)* tartalmazza. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy kb. 1320 tisztből és 35 687 fő legénységből tevődik össze az újjászerveződő IV. hadtest.[102]

Március utolsó napjaiban a törzsek szervezési tevékenysége arra irányult, hogy az újjászervezett alakulatoknál a 35 évnél idősebbeket fiatalabbakkal váltsák fel, illetve, hogy a szükséges nehézfegyvereket, tüzérségi és légvédelmi löveganyagot kellő mértékben biztosítsák. Emellett élelmiszer pótadagok kiutalásával (kolbász, szalonna) igyekeztek a személyi állomány legyengült erőállapotát helyreállítani. A hadseregparancsnok végigjárta és megszemlélte az újonnan felállított alakulatokat, és megbeszélést folytatott a parancsnoki állománnyal. A szervezéssel párhuzamosan egyes századok út- és hídépítések, fakitermelés-biztosítási feladatait is ellátták.

Megkezdődött a rövid harctudósítások és tapasztalati jelentések összegzése és a honi vezérkarfőnökségre történő felterjesztése.

Miközben a hadműveleti területen megfeszített ütemben folyt az alakulatok újjászervezése, a magyar felsővezetés erőfeszítése arra irányult, hogy az egész 2. magyar hadsereg hazaszállításra kerüljön. Végül kompromisszumos megállapodás született. Március 23-án a Honvédelmi Miniszter azt jelentette, hogy a 2. magyar hadsereg maradványai zömmel hazaszállításra kerülnek, két megszálló feladatokat ellátó hadosztályt viszont ki kell szállítani.

Közben megindult a „feleslegessé vált" csapatok és kiszolgáló részek hátországba indítása. Ezek között voltak az 1. páncélos hadosztály, a 2. repülődandár, a III. hadtest- és hadseregközvetlen alakulatok részei. Ezek első szállítmányai március 28-ától léptek magyar földre.

A IV. hadtest parancsnoksága hivatalosan április 2-án értesült arról, hogy zömében hazaszállításra kerül. A megszervezés érdekében a hadseregvezetés április 7-én Kijevben parancsnoki eligazításon ismertette a részleteket. Eszerint „...a 2. magyar hadsereg – néhány parancsnokság, csapat- és vonatalakulat kivételével – hazaszállításra kerül. Helyette a hátországból a 18. és a 25. könnyűhadosztály kerül a 2. hadsereg jelenlegi körletébe és ott a VII. hadtestparancsnok parancsnoksága alatt egyelőre megszálló feladatot kap. Az átszervezett IV. hadtest hazaszállítása április hó második felében veszi kezdetét."[103]

Az elképzelések szerint az első szállítmányok április 17-én indultak volna. Ennek megfelelően gyorsított ütemben adták ki az intézkedéseket a szállítmányok összeállítására, anyagok leadásának előkészítésére, fertőtlenítésre stb. Április 13-án értesültek, hogy a szállítás bizonytalan időre elmarad. A következő napon kapták a tájékoztatást, hogy valószínűleg 24-én indul az első szerelvény.[104]

101 Uo. 669. sz. NM. (IV. hdt.).
102 Uo. 673. sz. NM. (IV. hdt.).
103 Uo. IV. hdt. Napló. Január 8-i bejegyzés.
104 Uo. jan. 13-i, 14-i bejegyzés.

A hadtest szállítást szabályzó intézkedéséből kitűnik, hogy összesen 16 db szerelvénnyel indulnak útba. A szállítás útvonala: Ovrucs, Kazatyin, Kalinovka, Sztaró Konsztantyinov, Grecsany, Tarnopol, Hodorov, Lavocsne, innen a saját helyőrségeikbe. A szállítás időtartama a határig kb. 2 nap, a legtávolabbi helységig kb. 4 nap. A szerelvények összetételét, létszámát kirakóállomást stb. a *7. sz. melléklet (139–146. o.)* tartalmazza.[105] Mivel az érkező hadosztályok csak a hónap végén indultak az elhelyezési körleteik biztosítására visszamaradtak a 10., 14., 15. és 16. sz. szerelvények. Ezek hazaszállítása május elején külön intézkedésre történt. Az egyes szerelvényekbe 2000 fő került. Ezen kívül ló- és anyagszállító szerelvényeket is beiktattak.

A szerelvények személyi állománya összeállításának menetrendje a következő volt. Első nap a meghatározott helységben megalakult. Másnapra be kellett érkezni Ovrucsba, itt átestek a fertőtlenítésen. Harmadnap bevagonírozták és indultak. A szállítás, vagonírozás zökkenőmentesen haladt, leszámítva a május 2. és 15. közötti szállítási szünetet a vasútvonalak zsúfoltsága miatt.

A hazaérkező személyi állományt háromhetes egészségügyi zárlat alá vonták. A IV. hadtestparancsnokság és törzse április 26-án 14.10-kor a 315 408 sz. szállítmánnyal indult útba Pécsre. Az országhatárt 29-én 8.30-kor Lavocsnénál lépte át. Május 2-án 9.30-kor érkezett Pécsre. Itt a helyőrség polgári előkelőségei, iskolák stb. ünnepélyesen fogadták a visszatért parancsnokságot. A város és a megye nevében Dr. Esztergár Lajos polgármester köszöntötte a hazatérőket. IV. hadtestparancsnok válaszbeszédében megköszönte a szokatlanul meleg fogadtatást.[106] A többi helyőrségekben is hasonló fogadtatásban részesítették a harctérről érkezőket.

Összegzésképpen, végigkövetve az 1943-ban lezajlott eseményeket, megállapítható, hogy a IV. hadtest csapatai – figyelembe véve szervezeti felépítésüket, fegyverzeti és anyagi ellátottságukat, gépesítettségüket és manőverező képességüket, vezetettségüket, a csapatok, törzsek összeszokottságát, kiképzettségét és erkölcsi motivációs állapotát, a különösen hideg téli időjárást, a harcképességéhez nem illő, irreálisan széles kiterjedésű védelmi feladatát, illetve, hogy a velük szemben támadó szovjet csapatok jelentős erőfölényben voltak – megállták a helyüket. Ez még akkor is igaz, ha a védelem folyamán – a parancsnokok, törzsek és katonák zömének az emberi teljesítőképesség végső határát meghaladó erőfeszítése ellenére – az alakulatok nagy része felmorzsolódott.

A 13. hadosztály a szovjet támadás után – igaz nem a főcsapás irányában védett - mindaddig tartotta állásait, amíg az lehetséges volt, csak parancsra vonultak vissza. Később az osztrogozsszki bekerítésben is a végsőkig kitartott, majd kitört és hosszú időn át az ellenség tűzhatása alatt vonult vissza.

A 12. hadosztály január 14-én a scsucsjei hídfőből kiinduló, többszörös túlerőben lévő szovjet csapatok támadásának fő irányába esett. A mintegy tíz órás harc alatt a hadosztály személyi állományának és tűzeszközeinek 70%-át elvesztette. A későbbiek folyamán ad hoc csoportok fejtettek ki kisebb-nagyobb ellenállást visszavonulás közben.

105 Uo. 714., 721. és 735. sz. NM. (IV. hdt.).
106 Uo. IV. hdt. Napló, utolsó bejegyzés.

A 10. hadosztály a meghatározottak szerint tartotta védőállását. Igaz, ők sem a főcsapás irányába tevékenykedtek. Balszárnyuk átkarolása után, parancsra kezdték meg az arcvonal visszavételét. Ebben a helyzetben érte őket a szovjet csapatok nagyerejű csapása, illetve a szárnyukat megkerülő erők kijutottak a hátukba. Így a helyzet már nem volt stabilizálható, a kötelékek felbomlottak.

Fontos megjegyezni, hogy a hadtest hadosztályainak kritikus helyzetbe jutásában, felmorzsolódásában jelentős szerepe volt annak, hogy a hadseregtartalék Cramer-hadtest – nem a magyar hadseregvezetés hibájából – nem hajtotta végre a tervezett és ígért ellencsapásokat. Ezek elmaradásával a már későn elrendelt visszavonásokat nem lehetett szervezetten végrehajtani.

A visszavonulás folyamán a hadsereg-, hadtest- és hadosztályparancsnokságok hihetetlen erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy a szervezetlenül összekeveredett kisebb-nagyobb csoportokból harcképes alegységeket szervezzenek, és útját állják az üldözésbe átment előretörő ellenségnek. Előbb Bugyonnij körzetében, majd az Oszkol völgyében.

A parancsnokságok figyelme arra is kiterjedt, hogy a harcra már nem képes csapat- és vonatrészek, fegyvertelen csoportok visszaözönlésének szervezett formát adjon. Nehezítette a feladatmegoldást, hogy a németek a magyar csapatokkal szemben nem fegyvertárshoz méltó magatartást tanúsítottak. Nem adták meg a szükséges tájékoztatást. Nem biztosították a kellő anyagi ellátást, a vasúti és egyéb szállítási lehetőségeket. A felterjesztett kérelmekre nem, vagy csak késve reagáltak. Napirenden voltak a különböző atrocitások, illetve az a törekvés, hogy a még harcoló csapatrészeket német parancsnokság alá vonják és utóvédként alkalmazzák őket. Ugyancsak akadályozó tényezőként hatott az állandó partizánveszély.

Mindezek ellenére február közepétől a visszavonulás egyre szervezettebb formát öltött. A Dnyepertől NY-ra lévő gyülekezési körletben az új IV. hadtest szervezeti kereteinek kialakítása, felszerelése, kiképzése a nehézségek ellenére ütemesen folyt. A hazaszállítás előkészítéséről és lebonyolításáról is ugyanez mondható el.

A JEGYZETEKBEN ÉS A MELLÉKLETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- av. = aknavető
- á. = ágyú
- dd. = dandár
- eü. = egészségügyi
- élm. = élelmező
- fejőr. = felderítő járőr
- forg. szab. = forgalomszabályzó
- fog. = fogatolt
- gd. = gárda
- gpp. = géppisztoly
- gpu. = géppuska
- gsz. = golyószóró
- gk. = gépkocsi
- gv. = gránátvető
- gpv. = gépvontatású
- gy. e. = gyalogezred
- HDS = hadsereg
- hdt. = hadtest
- ho. = hadosztály
- hop. = hadosztályparancsnok
- hír. = híradó
- hu. = huszár
- k. = könnyű
- ko. = kocsi
- közv. = közvetlen
- koo. = kocsioszlop
- kp. = kerékpár
- köz. = közepes
- legs. = legénység
- lgv. gá. = légvédelmi gépágyú
- lov. = lovas
- lősz. kez. = lőszerkezelő
- löv. = lövész
- m. = magyar
- mé. = mérő
- mk. = mozgó konyha
- mkp. = motorkerékpár
- mu. = munkás
- mű. = műszaki
- np. = nehézpuska
- n. = német
- ol. = olasz
- ojmű. = országos jármű
- oszt. = osztály
- o. = oszlop
- pc. = páncélos
- pct. á. = páncéltörő ágyú
- pu. = puska
- pság. = parancsnokság
- pi. = pisztoly
- seb. száll. = sebesült szállító
- szd. = század
- szgk. = személygépkocsi
- tar. = tarack
- T. = tartalék
- tám. csop. = támogató csoport
- ti. = tiszt
- tgk. = tehergépkocsi
- tü. = tüzér
- ü. = üteg
- u. = utász
- vh. = vegyiharc
- von. = vonat
- zlj. = zászlóalj

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

A IV. HADTEST ÖSSZESÍTETT LÉTSZÁMKIMUTATÁSA 1943. FEBRUÁR 17-ÉN ESTE*

Alakulat	ti.	legs.	ló	ojmű.	taliga	mk.	tal. k.	mkp.	szgk.	tgk.	pu.	gsz.	gp.	np.	gv.	av.	pct. á.	gpi.	pi.	Megj.
10. k. ho.	185	4080	868	144					3	14	2638	20	3	3	3			52	669	
12. k. ho.	124	2543	732	100		6			6	7	1231	8						20	344	
13. k. ho.	164	2482	359	50		2	5	1	2	4	1265	13	6					56	567	
IV. hdt. közv.	40	972	212	24		2			4	22	737	5	4	1				26	46	
Összesen	513	10077	2171	318		10	5	1	15	47	5871	46	13	4	3			154	1626	
IV. hdt. von.	169	2309	701	176		2		1	13	20	1143	15	6					33	62	
Csap.+von. Összesen	682	12386	2872	494		12	5	2	28	67	7014	61	19	4	3			187	1688	

** HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43/II. 18. sz., 1. sz. melléklet alapján*

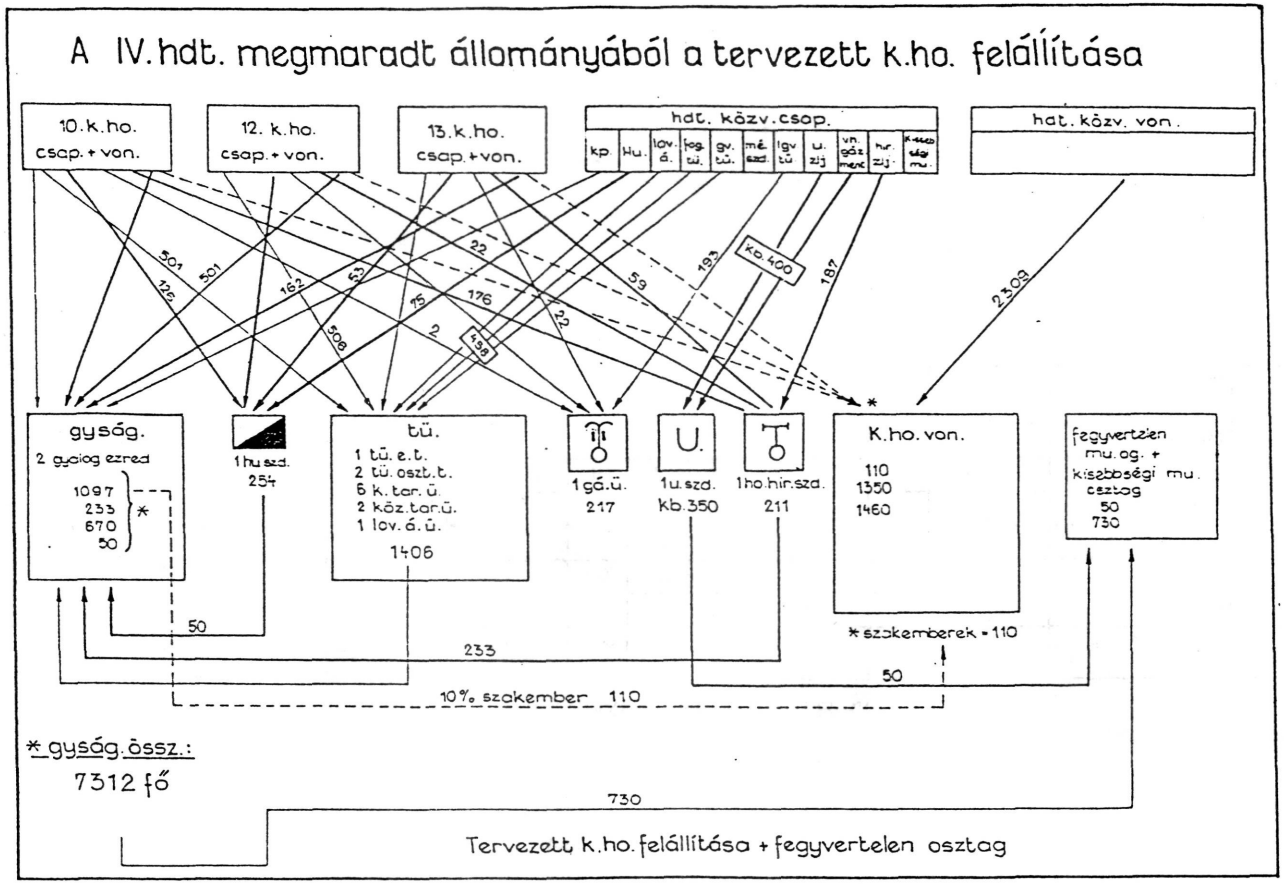

HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43. II. 18. sz., 2. sz. melléklet alapján

3. sz. melléklet

KIMUTATÁS
A IV. HADTEST ANYAGI HELYZETÉRŐL ÉS A HIÁNYZÓ ANYAGOKRÓL 1943. FEBRUÁR 17-ÉN*

Egység	ló	ojmű.	taliga	mk.	taliga konyha	mkp.	szgk.	tgk.	klgs. gk.	pu.	gsz.	gp.	np.	gv.	av.	pct. á.	gpi.	pi.	löv.	lgv. gá.	Megj.
k. ho. tö.	42	16		1		3	6	5	2	80		2					10	69			
2. gy. e.	1970	646	192	34	6	8	4			4400+	226	82	40	36	40	40	136	3372			+ zlj-ként 600 p. szám.
1. hu. szd.	282	12	2	1						215	12		2				4				
tü. e. (9. ü.)	1421	378		9	3		3			1200	21	18					31	790	36		
lgv. gá. ü.						7	8	22	2	110	4						5	108		6	
u. szd.	75	29			3		3	1		300	4	2					5	42			
hír. szd.	85	38				1	3	6	2	110							5	101			
ho. von.	1602	714		4	11	9	21	42	21	2000	10	10					20	815			
ho. össz. „Kell"	5437	1833	194	49	23	27	48	74	27	8415	277	114	42	36	40	40	216	5297	36	6	
IV. hdt. össz.	2872	494		12	5	2	28	67		7014	61	19	4	3			187	1688	12	3	
k. ho. felállhoz hiány	2565	1339	194	37	18	25	20	7	27	1401	216	95	38	33	40	40	29	3609	24	3	

** HL 2. HDS 23. fasc. 487/IV. hdt. I. a. 43/II. 18. sz., 3. sz. melléklet alapján*

4. sz. melléklet

KIMUTATÁS A IV. HDT. PSÁG. ÁLTAL FELÁLLÍTANDÓ ALAKULATRÓL*

Új hadrendi alakulat			Megalakul az alábbi régi hadrendi alakulatokból	
			Megnevezés	Melyik idegen hdt-ből
IV. hdt. pság.			IV. hdt. pság.	
12. ho.	12. hop.		12. k. hop.	
	31. gy. e.	epság.+közv.	31. epság.	
		18/I. zlj.	18/I. zlj. 18/II. zlj.	
		31/II. zlj.	1/I. zlj. 31/II. zlj. 31/III. zlj.	VII. hdt-től
		18/III. zlj.	18/III. zlj.	
	35. gy. e.	epság.+közv.	3. epság.	III. hdt-től
		4/I. zlj.	4/I. zlj. 4/II. zlj. 4/III. zlj.	III. hdt-től
		35/II. zlj.	35/I. zlj. 35/II. zlj. 5/III. zlj.	III. hdt-től
		8/III. zlj.	38/II. zlj. 8/III. zlj. 38/I. zlj.	
	36. gy. e.	epság.+közv.	36. epság.	
		36/I. zlj.	36/I. zlj. 36/III. zlj.	
		6/II. zlj.	6/II. zlj.	
		37/III. zlj.	37/I. zlj. 37/III. zlj. 7/II. zlj.	
	12. lov. szd.		10., 12., 13.., 17. lov. szd.	
	12. tü. e.		10., 12., 13. k. ho-tü-éből	
	IV. u. zlj.		a hds. mű. pk. int. szerint	
	12. ho. hír. zlj.		IV. hdt. hír. zlj. 10., 12., 13. k. ho. hír. szd. 104. távi. ép. szd. IV. távi. ép. szd.	
	Mu. alakulatok		a hds. mű. pk. int. szerint	
	12. ho. vonat		10., 12., 13. k. ho-ok vonatából a fszmstr. int. szerint	

23. ho.	23. hop.		23. k. hop.	
	3. gy. e.	epság.+közv.	3. epság.	III. hdt-től
			52. epság.	III. hdt-től
		32/I. zlj.	32/I. zlj. 32/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től
		3/II. zlj.	3/I. zlj. 3/II. zlj. 3/III. zlj. 22/I. zlj. 22/II. zlj. 22/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től
		16/III. zlj.	46/I. zlj. 46/II. zlj. 16/III. zlj. 47/I. zlj. 47/II. zlj. 17/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től VII. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től III. hdt-től
	13. gy. e.	epság.+közv.	13. epság. 14. epság.	
		12/I. zlj.	12/I. zlj. 12/II. zlj. 12/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		13/II. zlj.	13/I. zlj. 13/II. zlj. 13/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		14/III. zlj.	14/I. zlj. 14/II. zlj. 14/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
	24. gy. e.	epság.+közv.	24. epság.	
		24/I. zlj.	24/I. zlj. 54/III. zlj. 54/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		23/II. zlj.	23/I. zlj. 23/II. zlj. 53/III. zlj.	VII. hdt-től VII. hdt-től VII. hdt-től
		21/III. zlj.	21/I. zlj. 21/II. zlj. 21/III. zlj.	III. hdt-től III. hdt-től VII. hdt-től
	23. lov. szd.		19., 20., lov. szd.	
	23. tü. e.		19., 20., 23. k. ho-tü-éből	
	152. u. zlj.		a hds. mű. pk. int. szerint	
	23. ho. hír. zlj.		VII. hdt. hír. zlj. 19., 20., 23. k. ho. hír. szd. 107. távi. ép. szd. VII. távi. ép. szd.	
	Mu. alakulatok		a hds. mű. pk. int. szerint	
	23. ho. vonat		a 19., 20., 23. k. ho-ok vonatából a fszmstr. int. szerint	

Hdt. közv. tü.	III., IV., VII. hdt. közv. fog. tü.
Hdt. közv. lgv. tü.	A megmaradt egész hds. lgv. tü-ből
Hdt. közv. mű. alakulatok	A hds. mű. pk. int. szerint
IV. hdt. hír. zlj.:	52. hír. zlj. 53. hír. zlj. IV. és VII. hdt. hír. zlj. n. szd-aitól
Hdt. közv. mű. alakulatok	A hds. mű. pk. int. szerint
Hdt. közv. vonat	A hds. fszmstr. int. szerint

Megjegyzés: Az ezen felül szükséges személyi és egyéb kiegészítéseket a IV. hdt. pság. közvetlenül igényelje a VII. hdt. pság-tól az általa gyűjtendő fennmaradó részből.

Cél, hogy a hadiállományt elérje, illetve minél jobban megközelítse.

** HL 2. HDS 12. fasc. 902/2. HDS I. a. 43. III. 9. sz., 2. sz. melléklete alapján*

KIMUTATÁS
A 23. HO-HOZ III. 16-ÁN ESTIG BEÉRKEZETT ALAKULATOKRÓL
ÉS AZOK ELHELYEZÉSÉRŐL

Melyik új alakulathoz		Melyik régi hadrendi kötelék	Elhelyezés hol	Megjegyzés
IV. hdt. ság.		IV. hdt. ság.	Ovrucs	
12. hop.		12. k. hop.	Ovrucs	
IV. u. zlj.		IV. u. zlj.	Podrudje	
23. hop.		23. k. hop.	Vjaszovka	
3. gy. e.	3. gy. e.+közv.	3. gy. e. t.+közv.	Narodicsi	
	32./I. zlj.	32./I. zlj.		
		32./III. zlj.		
	3./II. zlj	3./I. zlj.	Selez	
	16./III. zlj.	47./I. zlj.	Sakusili	
		47./II. zlj.		
		47./III. zlj.		
13. gy. e.	12/I. zlj.	12./I. zlj.	Serev	
		12./II. zlj.		
		12./III. zlj.		
24. gy. e.	epság.+közv.	24. gy. e. ság.	Poltcs	
	24./I. zlj.	24./I. zlj.	Gomarnja	
		54./II. zlj.		
		54./III. zlj.		
	21./III. zlj.	21./I. zlj.	Mlini	
		21./II. zlj.		
		21./III. zlj.		
IV. köz. tü. o.		24./II. tü. o.	Karcsevka	
		21./II. tü. o.		
		2./1. lov. á. ü.		
IV. gpv. tar. ü.		IV. gpv. tü. o.	Kirdani	
IV. mé. szd.		IV. mé. szd.	Rulevcsina	
IV. lgv. tü. o.		IV. lgv. tü. o.	Ovrucs–Potapovicsi	
		10. lgv. gá. ü. (részei)		
		12. lgv. gá. ü.		
		13. lgv. gá. ü.		
		VIII. lgv. tü. o.		
		III. lgv. tü. o.		
		VII. lgv. gá. ü.		
IV. hír. z.		IV. hír. zlj.	Ovrucs	
		53. hír. zlj.		
VIII. kp. zlj.		VIII. kp. zlj.	Gusov	
Követő kik. csop.			egyelőre Ovrucs	

HL 2. HDS 23. fasc. 648 sz. NM. (hdt.) alapján

6. sz. melléklet

ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS AZ ÚJJÁSZERVEZŐDŐ IV. HADTEST LÉTSZÁMÁRÓL 1943. MÁRCIUS 24-ÉN

HADTESTKÖZVETLENEK

Alakulat		Ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet										Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
Hdt. közv. csop.	Hdt. törzs	66	256	11	10		2		13	14	1		6	1	160	2	2	6	167						
	VIII. kp. zlj.	19	655					3							360	12	2	18	68	2					
	IV. fog. köz. tü. o.	27	558	39	18		1								298	1	1	6	102						
	IV. gpv. tar. ü.	17	311	26			1		3	2			5		226	3	3	16	35						
	IV. mé. szd.	3	170	25	4		1								165	2		2	25						
	2/1. lov. á. ü.	5	115	138	10		1								114	1	2	3	18						3 Skoda
	IV. pct. á. ü.	2	62	12	1										44	2		3	15						
	IV. lgv. tü. o.	69	1613	51	36			2	10	12		2			850	9	5	28	282						3 gá.
	151. u. zlj.	A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
	IV. hír. zlj.	37	931	42	20				14	19			44		1001	1		9	85						
Összesen:		245	4671	344	99		6	5	40	47		2	55	1	3218	33	15	91	797	2					3 Skoda 3 gá.
Vonat		102	2314	633	257		3	5	16	47	3			1	1647	29	6	17	326						
Mu. alakulatok		A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
Végösszeg		347	6985	977	356		9	10	56	94	3	2	68	2	4865	62	21	108	1123	2					3 Skoda 3 gá.
Ködvető csoport*		47	927	291	73		7		2	5					662	11	9	20	208						28 kv.

* A ho.-k II. tü. oszt.-i a kik. tartamára egyelőre még össze vannak vonva.

HL 2. HDS 23. fasc. 673. sz. NM. (IV. hdt.) alapján

Alakulat		ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet									Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
12. ho. pság.		27	117	35	14				6	9			1		62	1	2	1	22						
31. gy. e.	e. pság.+közv.	19	446	74	41		1		1						290			14	85						
	18/I. zlj.	27	834	78	29		1	1							554	6	4	23	76	1					
	31/II. zlj.	34	1052	77	24		1								502	3	1	17	105	1		1			
	18/III. zlj.	24	914	116	37		2								688	3		8	116						
Összesen:		104	3246	345	131		5	1	1						2034	12	5	62	382	2		1			
35. gy. e.	e. pság.+közv.																								
	4/I. zlj.																								
	35/II. zlj.																								
	8/III. zlj.																								
Összesen: *		58	1978	48	15		9								1197		1	6	260						
36. gy. e.	e. pság.+közv.	26	910	85	54		1								594			5	146						
	36/I. zlj.	29	1120	54	33										782	3	3	9	112		2				
	6/II. zlj.	28	963	83	50		1								736	6		9	161						
	37/III. zlj.	42	1272	129	52		3								670	7	2	21	136	1					
Összesen:		125	4265	351	189		5								2782	16	5	44	555	1	2				
12. lov. dd.		11	580	290	28		1								462	14		21	46	4					
12. tü. e.	e. t.																								
	I. oszt.																								
	II. oszt.																								
Összesen: **		105	2434	1480	84		5	1							1932	23	2	47	453						
IV. u. zlj.		23	800	173	37		1		2	10					649	7	3	13	63						
12. hír. zlj.		12	472	56	29					3			1		370	3		11	32						
Mu. ala.-ok																									
Vonat		96	2325	1749	281		1	10	1						1253		1	9	261						
Végösszeg		561	16212	4527	808		27	12	10	22			2		10741	76	19	214	2076	7	2	1			

* részleteiben még nem volt megállapítható

** részleteiben még nem volt megállapítható, a ködvető oszt.-ok egyelőre a kik.-re még egyesítve vannak (létszámukat l. a hdt. közv.-nél)

23. HADOSZTÁLY

Alakulat		ti.	leg.	ló.	fog. jmű.				gépjármű						fegyverzet									Löveg
					ojm.	szán	mk.	tal. k.	szgk.	tgk.	mkp.	vont.	typ.	busz	pu.	gsz.	gp.	gpi.	pi.	np.	gv.	av.		pct. á.	
23. ho. ság.		26	121	2	1			1	3	6	2		2	1	52		1	5	40						
3. gy. e.	e. ság.+közv.	29	528	28	9		1		1						247			2	26						
	32/I. zlj.	23	727	52	4		1								345	2		6	81						
	3/II. zlj.	36	771	26	8		2								454	4	8	15	114						
	16/III. zlj.	44	1292	24	7		2								611	10	3	20	128						
	Összesen:	132	3318	130	28		6		1						1657	16	11	43	349						
13. gy. e.	e. ság.+közv.	14	234	41	15			1							66				22						
	12/I. zlj.	29	866	142	49		2								627	11	9	21	123	2	2				
	13/II. zlj.	26	1024	107	35		1								748	4		16	129						
	14/III. zlj.	9	668	43	10										62				24						
	Összesen:	78	2792	333	109		3	1							1503	15	9	37	298	2	2				
24. gy. e.	e. ság.+közv.	23	516	24	10		1								232				74						
	24/I. zlj.	30	1124	76	27			1							639	4	1	13	150						
	23/II. zlj.	4	550	76	20		1								89			3	41						
	21/III. zlj.	32	847	48	19			1							419	5		8	96						
	Összesen:	89	3037	224	76		2	2							1379	9	1	24	361						
23. lov. szd.		12	393	250	15		1								306	10		31	31						
23. tü. e.	e. t.																								
	I. oszt.																								
	II. oszt.																								
	Összesen: *	81	1810	281	72		4	3	2						966	8	1	29	325						
152. u. zlj.		A hds. mű. pk. még nem adta át, a hdt. körletébe még nem érkezett be.																							
23. hír. zlj.		14	259	30	13					7					195			4	39						
Mu. ala.-ok		Még nincsenek megalakulva.																							
Vonat		31	719	221	59		1	1	4	11			5		386	5		13	81						
Végösszeg		463	12458	1471	373		17	8	12	24	2		7	1	6444	63	23	186	1524	2	2				

* részleteiben még nem volt megállapítható, a ködvető oszt.-ok egyelőre a kik.-re még egyesítve vannak (létszámukat l. a hdt. közv.-nél)

7. sz. melléklet

A HAZASZÁLLÍTÁST VÉGREHAJTÓ TIZENHAT SZERELVÉNY FONT OSABB ADATAI*

1. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. tü. e.	IV/2. ü.	1	54	Székesfehérvár	László Jenő alezredes
3. gy. e.	3/I. zlj.	2	157		
	3/III. zlj.	2	119		
	3. gy. e.+ek.	4	72		
IV. pct. á. ü.	13. pct. á. szd.+1/1. á. ü.	2	52	Hajmáskér	
35. gy. e.	4/III. zlj.	4	242	Veszprém	
	35/II. zlj.	8	310	Körmend	
	35. gy. e.+ek.	6	181		
	35/I. zlj.	8	272	Szombathely	
	35/gy. e. t.+ 35/árk. szd.	14	197		
	5/III. zlj.	14	312	Kőszeg	

1. sz. szállítmány összesen: 65 1968

Szállítmányszám: 315401
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 22-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 23-án 8.00-ra
Berak. ápr. 24-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 24-én 08.50-kor

2. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
12. ho. von.	10. lgv. gp. szd.		34	Lengyeltóti	Markó László őrnagy
	111., 112. ko. o.	2	106	Tab	
3. gy. e.	47/I. zlj.	2	114	Nagykanizsa	
IV. mé. szd.	III. mé. szd.	5	62		
3. gy. e.	47/II. zlj.	1	179	Csáktornya	
IV. mé. szd.	IV. mé. szd.	3	155	Pécs	
31. gy. e.	18/II. zlj.	10	383	Sárbogárd	
36. gy. e.	36. gy. e.+ek.	2	109	Nagyatád	
	6. gy. e.+ek.	1	107		
	6/III. zlj.	7	177		
	36/III. zlj.	4	73		
35. gy. e.	17/III. zlj.	14	183	Zalaegerszeg	

2. sz. szállítmány összesen: 51 1682

Szállítmányszám: 315402
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 22-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 23-án 08.22-re
Berak. ápr. 24-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 24-én 14.11-kor

3. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. köz. tü. e.	5/II. tü. e.	10	181	Győr	Harkay László alezredes
	46/I. zlj.	4	166		
3. gy. e.	22/I. zlj.	11	162	Komárom	
	22/II. zlj.	9	176		
	52/gy. e. t.+ek.	12	232		
	52. gy. e. lov. szak.		27		
	3/II. zlj.	6	100	Tata	
	16/III. zlj.	7	312	Magyaróvár	
35. gy. e.	4/I. zlj.	9	275		
	4/II. zlj.	12	353		
35. gy. e. t.	35. hu. szak.		24	Sopron	

3. sz. szállítmány összesen: 80 2008

Szállítmányszám: 315404
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 23-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 24-én 08.00-ra
Berak. ápr. 25-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 25-én 08.50-kor

4. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
31. gy. e.	38/II. zlj.	1	18		Debreczeny Pál százados
	48/gy. e. t.+ek.	4	39		
35. gy. e.	8/III. zlj.	12	318		
	38/I. zlj.	6	198		
12. ho. von.	10. élmo.	4	58		
	12. élmo.	6	123		
IV. hdt. von.	IV. élmo. IV/1. fog. von. csop. pság. IV/1. ko. o. 113. ko. o. IV/2. gk. von. csop. pság. IV/1., 2. tgk. o.	23	442	Pécs	
12. lov. szd.	10. lov. szd.	3	125		
	12. lov. szd.	2	160		
12. hír. zlj.	10. hír. szd.	3	131		
	12. hír. szd.	3	128		
12. ho. von.	12. k. ho. eü. o.	5	70		

4. sz. szállítmány összesen: 61 1810

Szállítmányszám: 315405
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 23-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 24-én 13.00-ra
Berak. ápr. 25-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 25-én 14.11-kor

5. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. pct. á. ü.	12. pct. á. szd.	2	64	Tolna	Teasdale Gaston alezredes
IV. hdt. von.	IV. lősz. kez. o.	1	112		
31. gy. e.	18/III. zlj. 48/III. zlj.	9 4	423 167		
12. tü. e.	12. tü. e.	20	276		
12. ho. von.	12. lősz. kez. o.	2	45		
12. hír. zlj.	104. távi. ép. szd.	1	91	Pécs	
12. ho. von.	10. k. ho. eü. o. 10. seb. száll. gk. o. 10. süto. 12. süto. 10. és 12. ho. von. pság+ 12/1-4. ko. o. 10/1-4. ko. o.+ IV/3., 5., ko. o.	8 3 21	119 30 95 186 405		

5. sz. szállítmány összesen: 71 2013

Szállítmányszám: 315407
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 24-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 25-én 08.00-ra
Berak. ápr. 26-án: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 26-én 08.50-kor

6. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. pct. á. ü.	10. pct. á. szd.+ 11/1. á. ü.	2	52	Pécs	Pásztor Lajos alezredes
31. gy. e.	48/I. zlj.	1	194	Szekszárd	
IV. hdt. tö.	IV. hdt. törzs	60	250	Pécs	
IV. gpv. ü.	IV. gpv. tü. o.	12	202		
IV. lgv. tü. o.	IV. lgv. tü. o. 10-12. lgv. gá. ü.	20	510		
IV. hír. zlj.	IV. hír. zlj.	13	319		

6. sz. szállítmány összesen: 108 1533

Szállítmányszám: 315408
Megalakulási hely: Ovrucs
Megalakulási idő: ápr. 25-én 08.00–13.00-ig

Berak.: ápr. 26-án 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 26-án 14.11-kor

7. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
36. gy. e.	6. gy. e.+ek. 36. gy. e.+ek. 6/I. zlj. 36/I. zlj.	8 13 10	218 284 322	Kaposvár	Ossko Alfréd őrnagy
35. gy. e.	38/II. zlj.+ 38. ek.	11	254	Pélmonostor	
31. gy. e.	18/I. zlj.	13	490		
12. ho. von.	12. lgv. gp. szd.	4	53	Szekszárd	

7. sz. szállítmány összesen: 70 1974

Szállítmányszám: 315410
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 25-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 26-án 08.00-ra
Berak.: ápr. 27-én 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 27-én 08.50-kor

8. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
36. gy. e.	6/II. zlj.	17	505		Somoskőy László alezredes
12. tü. e.	10. tü. e.	30	686	Kaposvár	
12. ho. von.	10. lősz. kez. o.	1	47		
12. ho. t.	12. ho. t.	34	218		
31. gy. e.	18. gy. e. t.+ek.	6	121	Szekszárd	
IV. lgv. tü. o.	13. lgv. gá. ü.	6	110	Baja	
103. forg. szab. szd.	103. forg. szab. szd.	6	179		
101. lgv. tü. o.	101. lgv. tü. o.	2	85	Budapest	

8. sz. szállítmány összesen: 102 1951

Szállítmányszám: 315411
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 25-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 26-án 13.00-ra
Berak.: ápr. 27-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 27-én 14.11-kor

9. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
13. gy. e.	13. gy. e. lov. szak.	1	8	Bács–Tapolca	Seregély István alezredes
36. gy. e.	36. gy. e. lov. szak.	1	11		
12. lov. szd.	13. lov. szd.	2	149		
IV. hdt. von.	105. htp. zlj.	21	436	Kiskőrös	
12. ho. von.	116. ko. o.	2	73	Kunszentmiklós	
3. gy. e.	32/I. zlj.	10	279	Esztergomtábor	
23. ho. von.	133. MÁVAUT oszt.	2	48	Budapest	
12. ho. t.	130. tgk. o.	1	62		
31. gy. e.	31. gy. e. pság.+ek. 1/I. zlj. 31/II. zlj.	17 7 9	396 262 232		
IV. hdt. mű. pk.	101. vízműszaki szakasz	2	85		

9. sz. szállítmány összesen: 75 2081

Szállítmányszám: 315413 Ovrucsba érkezzen: ápr. 27-én 08.00-ra

Megalakulási hely: Csvábi Berak.: ápr. 28-én: 06.00–08.00-ig

Megalakulási idő: ápr. 26-án Indul: ápr. 28-án 08.50-kor

10. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
IV. gv. ü.	5/1. ü.	1	24	Szeged	
IV. hdt. von.	V. üza. o.	1	23		
	V/1. süto.	3	103		
12. ho. von.	13. seb. száll. gk. o.	1	10		
	V/1. tgk. o.	2	34		
12. hír. zlj.	13. hír. szd.	2	125		
31. gy. e.	37/III. zlj.	8	348	Kiskunfélegyháza	
12. ho. von.	13. süto.	2	63		
	13. élmo.	5	81		
	13. von. pság.	10	25		
	13. lgv. gp. szd.	1	23		
	13/1. ko. o.	1	76		
	13/2. ko. o.	2	45		
	13/3. ko. o.	2	47		
	13/4. ko. o.	1	35		
31. gy. e.	37/I. zlj.	14	307	Kecskemét	
12. tü. e.	13. tü. e.	29	549		
12. ho. von.	13. eü. o.	4	37		
	13. lősz. kez. o.	1	27		

10. sz. szállítmány összesen: 90 1982

Megalakulási hely: Megalakulási idő: Ovrucsba érkezzen:

11. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
31. gy. e.	7/II. zlj.	13	339	Cegléd	Vitéz Muzsay Ferencz ezredes
12. ho. von.	V/3. 3. k. o.	1	39	Nagykőrös	
3. gy. e.	32/III. zlj.	11	242	Jászberény	
IV. köz. tü. oszt.	17/1. ü.	2	24		
12. lov. szd.	17. lov. szd.	3	114	Debreczen	
13. gy. e.	12. gy. e. t.+ek.	3	52		
	12./I. zlj.	7	151		
	12/II. zlj.	4	198	Nyíregyháza	
	12/III. zlj.	7	313	Nyírbátor	
24. gy. e.	54/III. zlj.	11	251		
IV. köz. tü. oszt.	24/II. tü. o.	5	245	Munkács	

11. sz. szállítmány összesen: 67 1968

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 26-án

Ovrucsba érkezzen: ápr. 27-én 13.00-ra
Berak.: ápr. 28-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 28-án 14.11-kor

12. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
24. gy. e.	23/I. zlj.	7	272		Varga Béla alezredes
IV. köz. tü. oszt.	21/II. tü. o.	9	113	Losoncz	
IV. mé. szd.	VII. mé. szd.	5	32		
IV. gpv. ü.	VII. gpv. tü. o.	4	86		
23. hír. zlj.	19. hír. szd.	4	137		
	20. hír. szd.	4	82		
	107. távi. épi. szd.	2	89		
23. tü. e.	19. tü. e.	26	496	Miskolc	
13. gy. e.	13. gy. e. t.	5	76		
	13/II. zlj.	10	358		
	14. árk. szd.	2	56		
23. ho. von.	19. élmo.	1	9		
	VII/2. süto.	3	121		

12. sz. szállítmány összesen: 82 1927

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Csvábi
Megalakulási idő: ápr. 27-én

Ovrucsba érkezzen: ápr. 28-án 08.00-ra
Berak.: ápr. 29-én: 06.00–08.00-ig
Indul: ápr. 29-én 08.50-kor

13. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. hu. szd.	19. hu. szd.	3	120	Rimaszombat	Rabács István ezredes
	20. hu. szd.	4	108		
	14. lov. szak.		14		
13. gy. e.	13/I. zlj.	7	285	Rozsnyó	
23. tü. e.	20. tü. e.	33	495		
13. gy. e.	14/III. zlj	7	315	Gyöngyös	
	14. gy. e. t.+ek.	11	216		
	14/I. zlj.	2	178	Eger	
	14/II. zlj.	3	279		

13. sz. szállítmány összesen: 70 2010

Szállítmányszám: később közölve
Megalakulási hely: Vel. Fosznja
Megalakulási idő: ápr. 27-én
Ovrucsba érkezzen: ápr. 28-án 13.00-ra
Berak.: ápr. 29-én: 12.00–14.00-ig
Indul: ápr. 29-én 14.11-kor

14. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
3. gy. e.	22/III. zlj.	2	189	Léva	Polányi Lipót főhadnagy
23. ho. von.	128. ko. o.		28	Ipolyság	
24. gy. e.	23/II. zlj.	5	264	Balassagyarmat	
31. gy. e.	31/III. zlj.	10	254	Aszód	
IV. hdt. von.	102. süto.	3	115	Budapest	
24. gy. e.	53/III. zlj.	12	370	Salgótarján	
13. gy. e.	13/III. zlj.+ek.	8	261	Tornaalja	
24. gy. e.	21/III. zlj.	12	322		
23. ho. von.	25/1. ko. o.	2	31	Szerencs	
	23/2. ko. o.	1	37		
	23. ko. lgv. gp. szd.		20		
	23. von. pság.	5	21		
	VIII/4. ko. o.	1	99	Ungvár	

14. sz. szállítmány összesen: 60 2011

Megalakulási hely:
Megalakulási idő:
Ovrucsba érkezzen:

15. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
23. tü. e.	26/2. ü.	1	37	Kolozsvár	Nagy Géza alezredes
2/1. lov. á. ü.	2/1. lov. á. üteg	4	104	Nagyvárad	
VIII. kp. zlj.	VI., VIII., IX. kp. zlj.	23	651	Nagyszőllős	
24. gy. e.	54/II. zlj.	5	429		
23. ho. t.	23. pct. á. szd.	1	32	Huszt	
24. gy. e.	24. gy. e. t.+ek. 24/I. zlj.	27	688	Ungvár	

15. sz. szállítmány összesen: 61 1941

Megalakulási hely: Ovrucsba érkezzen:

Megalakulási idő:

16. sz. szállítmány

Szállítmányba sorolnak		A szállítmány létszáma		Anyaországi kirakó állomás	Szállítmány pk.
mely jelenleg fennálló csapattestől	mily régi (alap) hadrend szerinti alakulat	ti.	legs.		
3. gy. e.	46/II. zlj.	6	168	Somorja	
24. gy. e.	51. árk. szd. 24. árk. szd.	1	50	Sátoraljaújhely	
23. ho. t.	23. ho. t.	22	82		
23. hu. szd.	22. hu. szd. 23. hu. szd.	1 4	107 117		
23. hír. szd.	23. hír. szd.	3	66		
3. gy. e.	21. gy. e. t.+ek.	8	119		
24. gy. e.	51. gy. e. t.+ek., 21/II. zlj. 21/I. zlj.	13 6	292 171	Kassa	
23. tü. e.	23. tü. e.	17	313		
23. ho. von.	23/4. ko. o. 23. eü. o. 23. sen. száll. gk. o. 23. élmo.	1 4 1 7	92 52 23 106		

16. sz. szállítmány összesen: 94 1758

Megalakulási hely: Ovrucsba érkezzen:

Megalakulási idő:

** HL 2. HDS 23. fasc. 714., 721. és 735. sz. NM. (IV. hdt.) alapján.*

Mihály Szántó

THE OPERATIONS OF THE 4TH CORPS OF THE HUNGARIAN 2ND ARMY AFTER THE SOVIET OFFENSIVE IN JANUARY 1943

Summary

With the use of contemporary archival sources this article gives an accurate and detailed analysis of the Soviet breakthrough in January 1943 and treats the self-sacrificing fights of the 4th army corps with the aim to stop – or at least to decelerate – the advance of the enemy. During the retreat the army corps practically crumbled. The appendixes at the end of the arcticle contain very important data in connection with the organization and arrangement of sending the remains of the army corps home.

Szántó Mihály

L'ACTIVITÉ DU IVe CORPS D'ARMÉE DE LA 2ÈME ARMÉE HONGROISE APRÈS L'ATTAQUE SOVIÉTIQUE DU JANVIER 1943

Résumé

L'essai, à la base des sources d'époque des archives, donne une image exacte et détaillér sur l'enfoncement soviétique du janvier 1943, puis sur les combats durs et obstinés du IVe corps d'armée de la 2ème armée hongroise, au cours desquels il tentait d'arrêter, ou au moins ralentir l'avance des attaquants, dans des luttes suivies des pertes importantes. Au cours de la retraite, le corps d'armée s'est pratiquement pulvérisé. L'appendice à la fin de l'essai est surtout informatif, il fait connaître, entre autres, l'organisation et le règlement du transport chez soi des restes des corps de troupes ayant participé aux combats. De nombreuses cartes nous aident à suivre les événemets.

Mihály Szántó

DIE AKTIVITÄT DES IV. ARMEEKORPS DER ZWEITEN UNGARISCHEN ARMEE NACH DEM SOWJETISCHEN ANGRIFF IM JANUAR 1943

Resümee

Aufgrund des zeitgenössischen Archivmaterials bietet vorliegender Aufsatz ein genaues und detailliertes Bild über den sowjetischen Durcbruch im Januar 1943 sowie über die darauffolgenden harten Kämpfe des IV. Armeekorps der 2. Ungarischen Armee, im Laufe deren die Ungarn bestrebt waren, den Vormarsch des Feindes selbst um den Preis von schweren Verlusten aufzuhalten oder wenigstens zu verlangsamen. Der Rückzug endete praktisch mit der Vernichtung der Truppen. Besonders informativ ist der Anhang des Aufsatzes, in dem u. a. die Organisierung bzw. Durchführung der Heimbeförderung der Überreste der Truppen dargestellt werden. Zum besseren Verständnis der Ereignisse tragen zahlreiche Karten bei.

Михай Санто

ДЕЙСТВИЯ IV. КОРПУСА 2-Й ВЕНГЕРСКОЙ АРМИИ ПОСЛЕ НАСТУПЛЕНИЯ СОВЕТСКОЙ АРМИИ В ЯНВАРЕ 1943 ГОДА

Резюме

Статья на основании архивных источников того времени дает точную и детальную картину о наступлении Советской Армии в январе 1943 года, а также об упорных и самоотверженных боях IV-го корпуса 2 венгерской Армии, в ходе которых венгры, неся огромные потери, в тяжелых боях старались задержать наступление и прорыв, или хотя бы задержать продвижение Советской Армии вперед. В ходе отступления корпус фактически был уничтожен. Особенно существенную информацию дает приложение, в котором в числе прочего в конце статьи публикуется рассказ об организации и проведении транспортировки на родину останков бойцов корпуса, участвовавших в боях. Многочисленные карты содействуют читателю проследить за ходом событий.

MŰHELY

BENCZE LÁSZLÓ

ADALBERT BABENBERG: LIMANOWA, DAS III. ENERGIEGESETZ UND DIE SOZIALKÖRPER-FAMILIE MITTELEUROPA. DER BESSERE WEG CÍMŰ KÖTETÉHEZ

Az Organona-Verlag a limanowai csata nyolcvanadik évfordulójára újra megjelentette Hermann Stegemann „Geschichte des Krieges" könyvének második kötetéből a Krakkótól délre 1914 november–december hónapokban lezajlott harcok elemzését. A részlet magyarázni hivatott Adalbert Babenbergnek a közép-európai sorsközösségről vallott nézeteit, amelyeket a „Limanowa, die Sozialkörper – Familie Mitteleuropa – Der bessere Weg" (London–Bayreuth–Wien, 1994.) c. műben igyekezett elfogadhatóvá tenni. A recenzens a kínálkozó lehetőségek közül eltekint mind a biológiai, mind a fizikai eredetű babengergi európai egység kritikájától, de még az orosz „Dampfwalze" – „gőzhenger" mai fenyegetésének bemutatásától is, pedig ez utóbbi gondolatban már fellelhetők hadtörténelmi momentumok.

Stegemann írásának ismételt megjelentetése, illetve az írásban sugallt gondolat erőltetése ugyanakkor több fontos kérdést vet fel: kié utólag az elsődleges érdem egy szövetséges erő sikeréért és ki játszott a harcban csak másodlagos szerepet, továbbá milyen lehet az ideális közép-európai egység? Babenbergnél a közép-európai együttműködés alárendeltje a német vezetés alatti közép-európai együttműködésnek mind Limanowánál, mind a mai Oroszországgal szembeni Kelet-Közép-Európában. 1914 végén, a Krakkótól délre zajló harcok főszereplői azonban a legkevésbé sem ragaszkodtak külön nemzeti sikerhez, a hadszíntér naponta változó realitásai a koalíció hol egyik, hol másik hadosztályát sodorták a végső erőfeszítést igénylő helytállásba. Utólag minden résztvevő magasztalhatja hőseit, de nem sajátíthatja ki magának sem a győzelmet, sem a győzelemben játszott főszerepet.

Természetesen nem Babenberg, vagy az általa idézett Stegemann az egyetlen, aki meghatóan korlátozza emlékezetét hazája nagyszerű férfiaira, a hadászati siker ürügyén. 1994. december 9. és 11. között, a lengyel város, Limanowa polgármesterének köszönhetően, ünnepségsorozat zajlott le a csatatér közelében: tudományos konferencia, koszorúzás a jablonieci katonatemetőben, gyermekrajzkiállítás és a lengyel–német–osztrák–magyar–cseh tábori püspökök ökumenikus istentisztelete emlékeztetett az oroszellenes sorsközösségre. A nemzeti érzelmek lehetőséget nyújtottak mítoszteremtésre is. A lengyelek elsősorban a harcokban alárendelt szerepet játszó, 1200 fős lengyel légió vezetőjét, Joseph Pilsudskyt és önkénteseit méltatták, mellette megemlítették a súlyos veszteségeket szenvedő, osztrák alárendeltségben lévő magyar huszárokat is, a tudományos konferencián azonban az előadók a bevetett magasabbegységek közül csak a 47. porosz tartalék, a 3. (Linz), 8. (Innsbruck) és 13. (Bécs) osztrák hadosztályok hőstetteit magasztalták. A magyar sajtót Kovács G. Ilona, az „Új Magyarország" munkatársa képviselte, aki a lap 1994. december 20-i számában a „Magyar huszárok Golgotája" címmel idézte fel a soproni és a kecskeméti huszárok önfeláldozó bátorságát, míg a többi magyar vagy délvidéki szerb-horvát, déltiroli olasz, továbbá cseh, szlovák, erdélyi székely-román kötelék helytállását hallgatással mellőzte. Célszerűnek látszik röviden áttekinteni a hadászati összecsapás történetét és kiemelni a katonai együttműködés fontosságát a nemzeti érzelmeket tápláló egyoldalúsággal szemben.

Az 1914. november 28-tól december 18-ig tartó, a limanowai csata néven ismert küzdelemben a központi hatalmak egyik, az Osztrák–Magyar Monarchia első hadászati győzelme született. A dualista állam július végén, augusztus elején másfélmillió katonát küldött a frontokra, a következő hónapokban a veszteségek pótlására további 800 000 főt. Decemberre ebből a létszámból mindössze 265 000 gyalogos és lovas volt bevethető az oroszokkal szemben. A mindenkit meglepő, óriási veszteségek a hadvezetés elképesztő hibáira vezethetők vissza. 1914 előtt, a modern, gyorstüzelő fegyverek

megjelenése ellenére, a jövő háborúképét megrajzoló katonai gondolkodók – néhány lecsendesíthető, fiatal vezérkari tisztet kivéve -- dogmaként ragaszkodtak az óriási tömegekkel végrehajtott offenzívák mindenhatóságához, a szünet nélküli gyalogos és lovasrohamokhoz, a folyamatos hurrához, és eszükbe sem jutott kiszámítani a percenként kilőhető lövedékek mennyisége és a támadó zárt sorok várható veszteségei közötti döbbenetes arányokat. Ráadásul a korlátolt német vezérkar a nyugati hadszíntér lerohanásának tervével kelepcét állított saját és szövetségese hadseregének is: a francia-angol-belga földbe ásott védelem hatékonysága miatt nem tudta átvetni csapatait keletre, így a háború első hónapjaiban az orosz csapások fő terhét az osztrák–magyar haderőnek kellett elszenvednie. Erich von Falkenhayn tábornok, a német vezérkari főnök még 1914 novemberében sem értette meg, hogy a hevenyészett lövészárkokból tüzelő gépfegyverekkel, ismétlő puskákkal, nagyhatású ágyúkkal szemben értelmetlen áttöréssel kísérleteznie, és a kiépített védelmű Nyugaton erőltette a döntést. Ugyanakkor rávette osztrák kollégáját, hogy a Monarchia csapatai vonják magukra a Visztula térségében az orosz rohamokat, és védjék meg a német Sziléziát és Posent az ellenség elözönlésétől. Segítségül egy porosz hadosztályt ajánlott fel.

1914 novemberében az orosz főparancsnokság három hadsereget indított offenzívára a Felső-Visztula irányába, Czenstochau, Krakkó és a Beszkidek között, azzal a céllal, hogy áttörje a frontot Katowice és Auschwitz felé és eljusson a központi hatalmak szívébe. A támadó csoportosítás közepén, Krakkó viszonylag jól kiépített erődjével szemben a 3. (Dimitriev), a Kárpátokban pedig a 8. (Bruszilov) hadsereg harcolt. Kettejük között 100 km-es rés tátongott. A két orosz parancsnok kezdetben nem tulajdonított katonai jelentőséget a Krakkó és a Kárpátok közötti legfontosabb közúti és vasúti csomópontnak, Neu-Sandeznek. A 3. és 8. hadsereg utánpótlási vonalait lezárta a bekerített, főleg magyarok védte Przemysl erődje, a szállítási nehézségeket a vasútak rombolása is nehezítette – egy hadsereg a kirakodóállomásoktól legfeljebb 120 km-re folytathatott hadműveleteket --, így a nehézkesen nyomuló oroszok ellen sikerrel kecsegtethetett egy, a résben Neu Sandez felé indított ellenoffenzíva.

Az osztrák–magyar hadvezetés Krakkó erődjének védelme mögött egy hadsereget vezényelt át a Visztula bal partjáról a jobb partra, hogy a szembenálló 3. orosz hadsereg déli szárnyára támadjon. A folyón átkelt hadsereg parancsnoka a résbe történő előretöréshez Joseph von Roth tábornok vezetése alatt kikülönített egy támadó csoportosítást, amely a 47. porosz tartalék-, három osztrák gyalog-, két magyar- és egy osztrák lovashadosztályból, valamint a lengyel légióból állt. Roth a Limanowától 12 km-re nyugatra fekvő Tymbark helység mellett összpontosította csapatait és innen akart a keleti irányban fekvő Neu Sandez helyett észak felé, Bochnián át a 3. orosz hadsereg hátába előretörni, hogy az ellenfelet visszavonulásra kényszerítse. A tábornok visszaemlékezésében megerősítette, hogy – meggyőződése szerint – az oroszok legérzékenyebb pontjára támadott, és azért tudott hatalmas erőt kifejteni, mert „a hadszíntér egyéb szakaszait (a 100 km-es rést, a neu-sandezi csomóponttal – B. L.) elhanyagoltam, sőt csapatoktól teljesen megfosztottam..." Sajnos Roth kötelékei a korábbi három és fél hónapos, állandó harcok során súlyos veszteségeket szenvedtek. Egy feltöltött gyalloghadosztály állományába 16 000 puska, 32 géppuska és 42 ágyú tartozott, egy lovashadosztályéba 3600 puska, 4 géppuska és 12 ágyú. A csoportosítás magasabbegységei a veszteségek miatt mindössze erőik harmadával-negyedével rendelkeztek, egyedül a 47. német tartalékhadosztály állt harcba 12 000 puskával és teljes gépfegyver- és ágyúszámmal. Ugyanakkor a 3. orosz hadsereg parancsnokai idejében felfedezték a tymbarki összpontosítást, elrendelték a védelembe való átmenetet és segítséget kértek a Kárpátokban harcoló Bruszilovtól. A tymbarki osztrák–magyar–német csoportosítás a kedvezőtlen viszonyok ellenére áttörte a 3. orosz hadsereg balszárnyának hevenyészett védelmét és lassan tért nyert, egyidejűleg azonban még jobban eltávolodott a Kárpátokat védő osztrák–magyar erőktől. Ezért Rothnak fel kellett adnia eredeti elképzelését a rés fedetlenül hagyásáról és meg kellett gyengítenie kimerült, de még előnyomuló csapatait. Két magyar lovashadosztályt vezényelt át Limanowa–Neu Sandez térségébe, hogy reteszeljék el a szabadon maradt szakaszt. A huszárok azonban Neu Sandez csomópont előtt Bruszilov katonáiba ütköztek. Roth egy napot késett a parancsával. Az oroszok kikülönített 8/VIII. hadteste erőltetett menetben érkezett a 70 km-re húzódó Kárpátoktól.

Katasztrofálissá vált az osztrák–magyar–német erők helyzete: az oroszok hátába támadó csoportosítás jobbszárnyát orosz oldaltámadás fenyegette. Rothnak a váratlanul felbukkanó ellenséggel szemben mindenképpen meg kellett védenie összeköttetési vonalait Tymbarknál, ezért előre vonta utolsó tartalékát, három népfölkelő zászlóaljat, a rés védelmét pedig a Limanowa–Neu Sandez közé rendelt lovasságra bízta. Az ő hajszálvékony védelmi vonaluknak kellett elhárítania az orosz támadást. Áttörés esetén összeomlott volna Visztulától délre a front, elesett volna Auschwitz és Katowice, minden hadászati következményével együtt. 1914 novemberében azonban, a korábbi súlyos vereségek miatt,

illetve a magyar területek védelmét hanyagoló és a német Szilézia-Posen biztosítását vállaló vezérkari döntés eredményeképpen Tisza István miniszterelnök 70 000 honvédot mozgósított a magyar államhatárok visszafoglalása érdekében. A friss erők élére Szurmay Sándor altábornagy, hadügyi államtitkárt nevezte ki. Szurmay a beérkező első kötelékekből két hadosztályt szervezett, megvédte Bruszilovval szemben Bártfát, majd az oldaltámadásra átvezényelt orosz csapatok után indult. Neu Sandezig legalább két napi gyalogmenetre volt szüksége, a magyar huszároknak addig kellett tartaniuk állásaikat Limanowa és Neu Sandez között.

A döntő napokon, 1914. december 8–11-én, Limanowától északra a 6. közös, délkeletre, a város és Neu Sandez közötti Jabloniec hegyvonulaton a 10. közös és a 11. honvéd lovashadosztály, valamint a lengyel légió és néhány magyar gyalogos század erős tűzzel, majd a 11-én induló, döntő, orosz rohamokat kézitusában verte vissza (a katonáknak nem volt szuronyuk, ezért puskatussal küzdöttek.). A huszárezredek tisztjeik és legénységük felét veszítették el. Bruszilov hadteste nem tudott áttörni. December 11-én a csatatérhez érkezett Szurmay két, erdélyi honvéd gyaloghadosztálya és a 6. honvéd huszárezred: lendületes oldaltámadással elfoglalta Neu Sandezt és visszavonulásra kényszerítette az orosz VIII. hadtestet. A váratlan hadműveleti fordulat miatt mind a 3., mind a 8. orosz hadsereg beszüntette az offenzívát, és megkezdte a hátrálást. Roth csoportosítása december 18-ig üldözte az ellenséget, csak a csapatok teljes kimerültsége miatt kellett megállnia.

Ha hősies kitartásért kellett dicsérni alakulatokat, akkor a 6. közös lovashadosztály három cseh dragonyos- és szombathelyi magyar huszárezredét, a 10. közös lovashadosztály soproni, székesfehérvári és kecskeméti huszárjait és az eszéki szerb-horvát ulánusokat, a 11. honvéd lovashadosztály debreceni, szegedi, kassai és marosvásárhelyi huszárezredeit, továbbá Pilsudsky három gyalogzászlóalját és egy lovasszázadát kell feltétlen kiemelni. A csata legnehezebb napjaiban az ő bátor helytállásuk teremtette meg a győzelem feltételeit. A hadászati fordulathoz azonban – a vezérkarok elképesztő hibáit korrigálva – valamennyi résztvevő harcászati-hadműveleti kötelék hozzájárult. Az utólagos mítoszteremtésben ugyanakkor a világnyelveken írt méltatásoknak van nagyobb olvasótábora.

Bencze László

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

G. – PAYER ENDRE

A „HUNYADI" HADOSZTÁLYOK TÖRTÉNETE, 1944–1945*

Az 1994-es esztendő őszén a Magyar Királyi Honvédség szomorú képét tükrözte a katonai felkészültségnek. Szétvert és szétzüllesztett alakulatok csonka és hiányos fegyverzettel védték a Hazát, jóformán minden remény nélkül. A bolsevizmus elleni harc főpillérének a német haderőt lehetett tekinteni, jóllehet az adott időben az sem állt a helyzet magaslatán. Magyarországnak mind nagyobb és nagyobb része került szovjet (orosz), román és bolgár megszállás alá. A kiürített magyar területekről visszavont, még hadrafogható magyar alakulatok részére sem fegyverzet, sem kiképzési lehetőség, de még elegendő elhelyezési lehetőség sem volt biztosítható.

Az 1944. október 15–16-án német segítséggel hatalomra került Szálasi kormány vállalta Horthyék bolsevizmus elleni „örök harcának" a folytatását. A kérdés csak az volt: hogyan és mivel?

1944 októberének végén, 1944 novemberének az elején többbrendbeli tárgyalások zajlottak a magyar fél és a Német Birodalom képviselői között. A német szempontból sorkötelesnek tekinthető évfolyamok – 17–23 évesek – 100 ezer hadrafogható, kellő kiképzés és felszerelés után csatasorba állítható fiatalt jelentettek. Ha a 23–35 évesek mozgósítására is sor kerül, akkor mintegy 250–300 ezer főt is kitehetne az elképzelt hadsereg. Ez a létszám kb. 20 gyaloghadosztály emberanyagát jelenthetné.

A német tárgyaló fél azonban rögtön kijelentette: ennyi ember felfegyverzését és felszerelését nem vállalhatja. A „20 hadosztály" kitételt azonnal lesöpörték a tárgyalóasztalról. A tárgyalások eredményeként először 10, majd végülis 8 magyar hadosztály németek által történő felszereléséről állapodtak meg kormányszinten. Magyar részről a részletek megtárgyalása céljából a honvédelmi miniszter és a Honvéd Vezérkar főnökének helyettesét, vitéz Feketehalmy-Czeydner Ferenc vezérezredest küldték ki Bécsbe. A tárgyalásokról készített jegyzőkönyvek 4 honvéd és 4 magyar Fegyveres SS gránátos hadosztályról tesznek említést. E 8 hadosztály felszerelését, felfegyverzését – és részben kiképzését is – vállalták a németek, olyan formában, hogy a 4 honvéd hadosztály a német véderő (Wehrmacht), a másik 4 hadosztály a Fegyveres SS (Waffen-SS) keretébe kerül.

Szálasi Ferenc nemzetvezető a maga részéről nem tartotta szerencsésnek a Magyar Királyi Honvédség ilyen irányú megosztását. 1945. január 27-én Hitler birodalmi kancellárhoz írt levelében a „magyar SS-alakulatok" kérdéséről ezt olvashatjuk: „Nemzetünk kényszerhelyzete miatt adtam beleegyezésem (ehhez – G.-P. E.)

* A szerkesztőség e visszaemlékezés közlésével a magyar hadtörténetírás által ezidáig még fel nem tárt terület bemutatására vállalkozott, biztosítva a legteljesebb szerzői szabadságot, ám nem szükségképpen ért egyet a Szerző valamenynyi megállapításával, illetve értékelésével.

A térképvázlatokat a Szerző által a szerkesztőség rendelkezésére bocsátott fénymásolatok alapján *Csicsely János* rajzolta.

... miután teljes fegyvertelenségünk, felszerelési kiárusítottságunk, iparunk bénítása, megsemmisítése, [miatt] új hadseregnek saját anyagi erőnkből történő talpraállítása lehetetlenné vált."

Németországban minden, a német fegyveres erőket érintő fegyver-, illetve hadianyagellátási ügy – így a Waffen-SS-re vonatkozó is – az Allgemeines Heeres Amt-ra tartozott. Az adott időben ennek a hivatalnak az élén a súlyos hadisérült – egy lábszárát amputálták – Keiner tüzérségi tábornok állt. Mivel a magyar–német megállapodások értelmében 4 hadosztályt a Wehrmacht, 4 hadosztályt pedig a Waffen-SS segít létrehozni, sajátos párhuzamosság alakult ki a felszerelés kérdésében. A Waffen-SS-hez tartozó hadosztályok esetében Jüttner, az SS-Führungshauptamt főnöke, a Waffen-SS tábornoka lett a meghatározó személy. Ugyanakkor Jüttner sem alá- sem fölérendeltségi viszonyban nem volt Keinerrel és mellérendeltségről is csak felszerelési ügyekben beszélhetünk. Az viszont, hogy mit, mikor és hogyan utal ki az Allgemeines Heeres Amt, az az OKW (Oberkommando der Wehrmacht) döntésétől függött. E három katonai szervvel kellett (volna) vitéz Major Jenő vezérezredesnek, a Magyar Királyi Honvédség németországi főfelügyelőjének tárgyalnia, kinek hatásköre minden Németországban tartózkodó honvéd egyénre kiterjedt. A németországi viszonyokat tekintve – rombolt hírközlés, egyre nehezülő közlekedési viszonyok, szétbombázott hivatalok stb. – ez nem volt egyszerű dolog.

Amire azonban még felügyeleti joga sem terjedt ki Major Jenő vezérezredesnek, az a Waffen-SS keretében felállítandó magyar katonai erő volt. A felállítás alatt álló magyar alakulatok főfelügyelői teendőivel a németek(!) vitéz Ruszkay Jenő címzetes vezérezredest bízták meg, mint „Generalinspektor"-t.

E néhány bevezető gondolat után ejtsünk röviden szót magáról a Waffen-SS-ről is. Az SS az SA-ból (Sturm Abteilung) alakult ki, mint a párt – NSDAP (Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiter Partei) – vezetőjének, Adolf Hitlernek a testőrsége. Válogatott legénység, akik esetében azonban inkább a testi alkat, a rátermettség, mint a pártigazolvány számított. Lényeges volt a nordikus típus, a „gárdaméretek", mint Nagy Frigyes idején. A „gárdaszellem" méginkább kialakult amikor Hitler kancellár, majd röviddel azt követően államfő is lett. A „testőrgárda" elnevezése Leibstandarte Adolf Hitler lett.

A második világháború kitörését követően valakinek eszébe jutott, hogy ebből a testőrgárdából – addig kb. egy zászlóalj erősségű volt – egy ezredet, később kettőt, végül egy hadosztályt kell létrehozni, majd azt az OKW rendelkezésére bocsájtani. Az egy hadosztályból hamarosan több keletkezett és 1941-ben megszületett a „Waffen-SS" általános fogalma, mintegy az összmémet haderő negyedik része a Heer, a Kriegsmarine és a Luftwaffe mellett.

A Waffen-SS-nek sem jogilag, sem csapatszolgálatilag semmi köze nem volt az ún. Allgemeine SS-hez (Általános SS, vagy másként Politikai SS). Utóbbi a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt egyik „párt-filiáléja" volt és gyakorlatilag uralta az egész német birodalom belügyi szerveit, így a titkos államrendőrséget (Gestapo), a biztonsági szolgálatot (Sicherheitsdienst), a rendőrséget (Polizei), a csendőrséget (Gendarmerie) stb., miközben a Waffen-SS, immáron több hadosztályával, pusztán katonai feladatokat látott el, alárendelve a frontokon harcoló Wehrmacht parancsnokságoknak.

Ezen seregtestek kiképzése, felszerelése, nem utolsó sorban bajtársi, testületi szelleme hamarosan irigység tárgya lett. Szívesen vették, ha egyáltalán a közelükbe kerültek. Tudták, ismerték a Waffen-SS csapatszellemét. Bíztak bennük, mint olyanokban akik nem tágítanak a helyükről s inkább előre, mint hátrafelé végzik a hadműveleteiket. Tisztjeiknél az „utánam!" volt a jelszó. Hatalmas tiszti veszteségekkel.

Tévedés volna azonban azt hinni, hogy ezek a német Waffen-SS hadosztályok, hadfelszerelésüket illetően különleges ellátásban részesültek volna, hiszen számukra is a korábban említett Allgemeines Heeres Amt utalt ki mindent, az utolsó darabig. Kétségtelen azonban, hogy létrehoztak néhány elit hadosztályt is, de velük párhuzamosan a „Wehrmacht/Heer"-nél is. Amolyan rivalizálás indult meg közöttük. Hogy erre miért volt szükség, senki sem tudja megmondani, de tény, hogy a Waffen-SS hivatásos tisztjeit is külön katonai tanintézetekben – Junkerschule der Waffen-SS Braunschweig, Junkerschule der Waffen-SS Bad Tölz, Junkerschule der Waffen-SS Klagenfurt, Junkerschule der Waffen-SS Praga – képezték és külön „katonaorvosi egyetemük" Ärztliche Akademie der Waffen-SS (Graz) – is volt.

A Waffen-SS-nél megállapítható volt néhány különlegesség is. Kezdődött a laktanyai kiképzésnél. Amíg a Wehrmacht egységeinél kötelező volt a személyre szóló ruhásszekrényt lezárni – melynek kulcsát a katona köteles volt a zsebében hordani –, addig ugyanez a Waffen-SS-nél fordítva volt előírva: a szekrényt tilos volt lezárni, a bajtársi lopás ismeretlen volt. Az esetleges homoszexuális hajlamúakat azonnal kitaszították a csapatból és hatósági úton kasztrálásukat rendelték el, nem egy esetben kivégezték őket.

Inkább korszerű intézkedésnek, mint érdekességnek tekinthetjük azt, hogy az esküt tett újoncnál elrendelték a vércsoportvizsgálatot, melynek eredményét – 0, A, B, AB – a bal felső kar – később hónalj tájék – belső felén orvosilag tetoválták a katonába. Ez nem volt fájdalmas művelet, viszont kitűnő szolgálatot tett komolyabb sebesülés esetén szükséges vérátömlesztésnél.

A Waffen-SS katonái tábori szürkés-zöld egyenruhát hordtak, éppen úgy mint a Wehrmacht katonái. A két egyenruha csak néhány kicsiség területén tért el: a birodalmi felségjelet a Waffen-SS a zubbony, illetve a köpeny bal felső karján hordta, ellentétben a három másik haderőnemi csoporttal, ahol a zubbony felső jobboldali zsebe fölött helyezkedett el. A Waffen-SS-nél a sapkarózsa helyén halálfejet viseltek és a tábori sapka bal peremén (felhajtókáján) a birodalmi felségjelet. A derékszíj alumínium csatján a „Meine Ehre heisst Treue!" (A hűség a becsületem!) feliratot, míg a Wehrmachtnál a „Gott mit Uns!" (Isten velünk!) volt olvasható.

A Waffen-SS-nél a sorozottnak nem volt szabad szemüvegviselőnek lennie és el kellett érnie a 175 cm-es testmagasságot. 170 cm-es magassággal csak „trén"-hez kerülhetett az illető. A netán bokasüllyedésest, lúdtalpast a Waffen-SS-hez nem vették fel. A Waffen-SS-nél nagy hangsúlyt helyeztek a sportra és a fizikai teljesítményekre, minden vonatkozásban. A 70 km-es menetgyakorlatok programszerűek voltak, a kiképzés részét képezték.

Fontos ugyanakkor azt is tudni, hogy a Waffen-SS nem a párttagok gyülekezete volt, már csak azért sem, mert a Waffen-SS alakulatokban harcolók jelentős része 21 évnél fiatalabb volt, a Német Birodalomban pedig 21 év volt a teljes jogú állampol-

gárság egyik kritériuma; nem teljes jogú – így 21 évnél fiatalabb – személy nem lehetett tagja a pártnak.

Néhány mondat erejéig visszakanyarodva a halálfejes jelvényre, el kell mondanunk, hogy azt Nagy Frigyes huszárai, a Szárd Királyság, illetve Bonaparte Napóleon katonái is viselték már.

Ami a rendfokozati jelzéseket illeti, azok elütöttek a Wehrmachtnál rendszeresítettektől, mivel a bal tükörhajtókán (parolin) – nemcsak a vállpánton – is viselték, fekete alapon. Különbséget mutattak a rendfokozati elnevezések is, mivel a Wehrmachtnál használatosak, pl. Leutnant, Kapitän, Major, General, francia eredetűek voltak, nem kívánták azokat használni. Igaz volt ez a fegyvernemek esetében is – pl. Infanterie, Artillerie, Marine –, illetve különböző katonai alakulatok megnevezésénél is, de azokat nem sikerült kiküszöbölniük.

A Waffen-SS alakulatoknál a jelentkezéskor, jelentéstételkor általában a feljebbvaló, vagy az elöljáró megszólítása csak a rendfokozat említésével történt, az „Úr" nélkül. Ha viszont egy Waffen-SS katona jelentett a Wehrmachthoz tartozó felettesének, akkor köteles volt az Úr megszólítást alkalmazni. Mindez a német nyelvre vonatkozott, nem így a Waffen-SS-hez beosztott magyar hadosztályoknál használt magyar nyelvre. Mielőtt azonban erre rátérnénk, pontosabban a magyar hadosztályoknál kialakult szokásokról, szolgálati utasításokról beszélnénk, meg kell említenünk, hogy a Waffen-SS eredetileg (1941–1942) német, később „germán" alakulatokat toborzott. A háború során fellépő „emberanyag-hiány", amihez egy kis „ideológiai elfordulás" is csatlakozott, eredményezte a nem német és nem is germán önkéntesek toborzását.[1] 1944 végén már 36, a második világháború európai befejeződésekor (1945. május 9.) pedig 38 hadosztállyal rendelkezett a Waffen-SS. A sorozatos háborús veszteségek miatt ezen hadosztályokat már nem tudták az ún. „kellálladék" előírásai szerint felszerelni. Katonai kiértékelések szerint az 1-től a 20-as számozásig szereplő Waffen-SS hadosztályok felszerelése még úgy-ahogy tudta követni a „normát". Az ezek felettiek azonban már ún. „papírtigrisek" voltak, amelyeknél a létszám hiánya, de még inkább a felszerelés és a fegyverzet hiányossága azt eredményezte, hogy a hadosztály a „papírforma" szerintieket legfeljebb csak megközelítette.

A létszámot tekintve a magyar Fegyveres SS hadosztályok az élen jártak, fegyverzet tekintetében viszont valahol a rangsor végén.

Néhány, a témával a későbbiek során foglalkozni szándékozók figyelmébe ajánlható megjegyzés:

1. A Waffen-SS-ben nem voltak „tagok", hanem „katonák" szolgáltak, akik az állampolgár számára kötelező katonai szolgálatukat teljesítették. A német szempontból külföldinek minősülők esetében azt különböző államközi megegyezések biztosították. (Az „Általános", vagy másként „Politikai SS"-nél elért titulusok nem katonai rendfokozatok voltak.)

1 Az emberhiány 1944 végére olyan méreteket öltött, hogy a Luftwaffétől 40 000, a Kriegsmarinétől 5000 embert helyeztek át a Waffen-SS állományába, megkérdezésük nélkül, feltöltendő a Waffen-SS hadosztályokat. *Hausser, Paul:* Soldaten wie andere auch. Osnabrück, 1988. 3. kiad., 445. o.

A vezénylésre vonatkozó parancsot l.: *Wissenbach, Andreas von:* „Magyarország és a Fegyveres-SS." München, 1980. 99/D. o., valamint *Szentgróthy Tibor* volt hadosztály-segédtiszt szóbeli közlése a szerzővel, illetve *Zoltay János* emlékirata (1947.). Utóbbi Argentínában íródott és számozatlan, másolata a szerző birtokában, (a továbbiakban: *Zoltay.).*

2. Ne tévesszen meg senkit sem a Waffen-SS hadosztályok német jelölése, mert az SS-Führungshauptamt 1944 közepén kelt rendelete alapján három csoport volt megkülönböztethető/megkülönböztetendő:

a) „SS-Divisionen" (így pl. az SS-Panzerdivision „Das Reich") – birodalmi, illetve népi német;

b) „SS-Freiwillige Divisionen" (így pl. SS-Freiwillige Grenadier-Division) – „germánok", flamandok, vallonok, norvégok, népi németek;

c) „Waffen Divisionen" (pl. lett, észt, horvát, albán, magyar). Így a magyar hadosztályok elnevezése: „25. Waffen-Grenadier-Division der SS" (ungarische Nr. 1), illetve „26. Waffen-Grenadier-Division der SS" (ungarische Nr. 2).

Az elrendelt német kifejezéseket az iratokban – így pl. zsoldkönyvek, egyéb igazolványok, hivatalos levelezés stb. – pontosan követni kellett. Ugyanígy a rendfokozati elnevezéseknél, a német nyelv használatakor. Így pl. egy magyar, Waffen-SS-be „keveredett" gránátos a német nyelvben nem használhatta az „SS-Grenadier" megnevezést, hanem csak a „Waffen-Grenadier" titulust. Természetesen vonatkozott ez a többi rendfokozatra is, így nem SS-Obersturmführer, hanem Waffen-Obersturmführer stb. volt a megnevezés.

Miután a magyar alakulatok szolgálati és vezényleti nyelve is a magyar volt, már az első hadosztályparancsban elrendelték a M. Kir. Honvédségben használatos rendfokozati jelölések és megszólítások használatát és továbbra is előírták az „Úr" használatát a megszólításnál. Így a magyar hadosztályoknál őrvezetőtől kezdődően mindenki „Úr" volt. Nem volt szabad viszont használni (tilos volt!) a M. Kir. Honvédségben a háború végéig fennmaradt „alázatosan" kitételt. De ugyancsak tilos volt egy bármilyen rendfokozattal bíró személyt egyszerűen bajtársnak szólítani.

Érdekes ugyanakkor, hogy Waffen-SS ide, Waffen-SS oda, egy hadosztályparancsban vitéz Grassy József altábornagy elrendelte a M. Kir. Honvédségnél kialakult és érvényes szolgálati szabályzat megtartását. A hadosztályok hadbíróságai – magyar hadbírákkal – ítéleteiket a „Magyar Szent Korona" nevében hozták. Mit sem változtatott ezen az SS-Führungshauptamt azon intézkedése, amely szerint „SS-bíróság"-okat (SS-Gericht) vezényeltek mind a két magyar hadosztályhoz. A vezényelt német bírák, egy szót sem értvén magyarul, amolyan megfigyelőként ülték végig a tárgyalásokat.[2]

Amint a német, vagy más nemzetiségű hadosztályoknál, így a magyar hadosztályoknál sem volt előírva a párttagság, így történelmietlen ilyeneket állítani, illetve a hadosztály katonáit, tisztjeit, tábornokait különböző karszalagokkal ábrázolni.

1945 elején „megszületett" a magyar Fegyveres SS hadosztályok parolija (tükörhajtóka) is, egy „H" betűs (Hungaria) ábrázolással. A zubbony bal felső karjára is került egy Magyarországot ábrázoló hímzett embléma: piros–fehér–zöld átfutással, a Magyar Szent Korona és alatta egy zöld nyilaskereszt ábrázolásával. Ez volt az akkori magyar állami szimbólum. Egy „karcsík"nak a honvédelmi minisztérium részéről történt adományozása is ismert, „Hunyadi", illetve „Hungária" hímzéssel fekete alapon. Tény viszont az is, hogy ezekből csak nagyon kevés jutott a hadosztályokhoz.

2 Magyar Országos Levéltár, Filmtár 10944/E 518612-4., 1944. október 23.

A személyzeti ügyek a honvédelmi minisztérium alkuja értelmében teljesen magyar kézben voltak. A németek abba nem szóltak bele. Ezzel szemben a honvédelmi minisztérium kifejezett kérése volt, hogy – a „beinduláshoz" – vezényeljenek a németek bizonyos szolgálati helyekre tiszteket, hogy az abba a beosztásba kinevezett magyarok megismerjék az ügyvitelt. Ilyen volt pl. a hadosztály-segédtiszti, a hadosztály-vezetőorvosi, az anyagi vezérkari tiszti, a hadosztály-hadbiztosi és ellátóezred-parancsnoki beosztás. Az utóbbi két beosztásban a háború végéig megmaradt az oda beosztott német tiszt is.

Német kiképzői sem az egyik, sem a másik hadosztálynak nem voltak. Ha volt mivel, a magyar tiszti-, illetve tiszthelyettesi kar és a tisztesek kitűnően boldogultak vele: „magyarul ért a magyar" jelszóval. Ez már csak azért sem okozott gondot, mert „új fegyver" nem került elő és a legtöbb német fegyver kezeléséhez értettek a honvédtisztek, a gyalogsági fegyvereket illetően még a Podhradszky ezredes köré csoportosuló magyar repülőtisztek, tiszthelyettesek is. Kivételek természetesen itt és ebben az esetben is akadtak, amelyek csak erősítik a szabályt. Tény, hogy mind a két hadosztályhoz vezényelve volt néhány, többnyire sebesült, vagy hadirokkant magyarhoni „sváb" tiszt és altiszt a németek részéről. Ők többnyire a Bácskából, a Bánságból, Baranyából származtak és német kiképzésük volt. Meglepő volt viszont, hogy tökéletes magyarsággal beszéltek, sőt szívesebben beszéltek magyarul, mint németül. Parancsadási joguk viszont nem volt, csakis a rendfokozatuknak kijáró tisztelet illette meg őket. Hivatalos titulusuk „Fachdienstberater" (szaktanácsadó) volt.

Előzetes megállapodás

A magyar Fegyveres SS hadosztály felállítására vonatkozó tárgyalások eredményeként már 1944. október 23-án előzetes megállapodást írtak alá Budapesten. Az aláíró a magyar fél részéről Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, német oldalról pedig Otto Winkelmann, SS-főcsoportvezető, rendőrtábornok, a magyarországi SS- és rendőri erők főparancsnoka volt. A megegyezés szövegét teljes terjedelmében fontosnak tartjuk közölni.

„Megegyezés – túlnyomórészt önkéntes jelentkezés alapján felállítandó magyar Fegyveres-SS hadosztály tárgyában:

1. A német és magyar kormányok közötti megállapodás értelmében egy Fegyveres-SS hadosztály állíttatik fel magyarokból, tekintet nélkül azok népi hovatartozására, s akik a háború tartamára mint önkéntesek jelentkeznek a magyar Fegyveres-SS hadosztályba.

2. A hadosztály szervezése és ereje ugyanaz lesz, mint a német Fegyveres-SS más hadosztályaié.

3. A hadosztály vezényleti nyelve magyar, parancsnokoknál a német nyelv ismerete szükséges.

4. A hadosztály elnevezését a magyar történelem valamely nagyságáról kapja.

5. A hadosztály elvileg csakis Magyarország védelmében kerül bevetésre.

6. A hadosztály kiképzése hadosztály-keretben, Magyarországon történik. Némely szakmai vonatkozásban német kiképzőtáborban. Szükség esetén német részről kiképzőszemélyzet és anyag bocsájtatik rendelkezésre.

7. A hadosztály felszerelése és mindennemű anyagi ellátása német részről történik, beleértve a málhaszükségletet is. Fogatolt járműveket a honvédelmi minisztérium bocsájt rendelkezésre.

8. Megkülönböztetésül a többi SS hadosztálytól, a hadosztály (katonái egyenruháinak – G.-P. E.) bal felső karján a magyar címert fogja viselni, a hadosztály neve a bal karon mandzsetta magasságában karpaszományon viseltetik.

9. Jelentkezhetnek:

a) Minden magyar állampolgár aki a 17. életévét betöltötte. A 21. életévig mégis egy hatóságilag láttamozott szülői beleegyezés szükséges. Mindaddig amíg Magyarországon a hadkötelezettség tekintetében e vonatkozásban változás nem áll be, ezen egyezség értelemszerűen alkalmazandó.

b) Mindazok akik jelenleg nem magyar állampolgárok, vagy akiknek állampolgársága tisztázatlan, de betöltötték 17. életévüket.

10. A jelentkezettek a háború tartamára mint magyar állampolgárok megtarthatják teljes jogaikat. Minden besorozott (és átvett is – G.-P. E.) ugyanazon jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik mint mindegyik SS-katona. Ő (a besorozott, vagy átvett – G.-P. E.) kap SS-egyenruhát, járandóságot, élelmezést, lakást és zsoldot, éppenúgy, mint azok akik más SS-alakulatoknál szolgálnak. Ezenkívül családtagjaik és általuk támogatott hozzátartozóik a magyarországi SS-(hadi)Gondozási Parancsnokság által lesznek ellátva. Ugyancsak az SS-(hadi)Gondozási Parancsnokság fog a sebesültek, hátramaradottak és elesettekről gondoskodni.

11. Mindazok, akiknek hadkötelezettsége a háború tartamára (német Fegyveres-SS – G.-P. E.) hatáskörébe tartozik és akik a kötelező (német Fegyveres-SS) sorozáson résztvettek; csak akkor toborozhatók, ha a listáról (amiket a Volksbund állított össze! – G.-P. E.) töröltettek.

12. Jelenleg ténylegesen szolgáló (honvéd) tisztek, tiszthelyettesek, tisztesek és legénység (jelentkezésének ügyében – G.-P. E.) a Honvédelmi Miniszter úr külön intézkedés kapcsán fog felhívást intézni.

13. Amennyiben az önkéntes jelentkezők létszáma nem éri el a hadosztály felállításához szükséges létszámot, akkor a M. Kir. Honvédelmi minisztérium fog (a hiányzó kontingens mértékéig – G.-P. E.) hadköteles magyarok rendelkezésre állításáról gondoskodni.

14. A pótlás érdekében a toborzás folytatódik. Ez a mindenkori igényekhez igazodik. A pótlás kiképzése (is) Magyarországon, német anyaggal felszerelt kiképzőtáborokban történik. A kiképzőtábor berendezése és felszerelése az SS ügye.

15. A toborzást a m. kir. Honvédelmi Miniszter fogja elrendelni és végrehajtását a M. Kir. Honvédelmi Minisztérium az SS-el egyetértésben fogja végrehajtani.

16. Tekintettel arra, hogy a jelentkezés önkéntes és a jelentkező így kerül a magyar Fegyveres SS hadosztályba, sikeres jelentkezés (arra alkalmasnak történő minősítés – G.-P. E.) esetében visszalépésnek helye nincs.

Ugyanígy senkit sem lehet a hadosztályból az SS egy másik alakulatába helyezni.

Kelt Budapesten, 1944. október 23-án.

Otto Winkelmann
SS-főcsoportvezető és a
rendőrség tábornoka s. k.

Beregfy Károly vezérezredes
m. kir. honvédelmi miniszter s. k."[3]

A parancsok

Az SS-Führungshauptamt (SS Vezetési Főhivatal) gyorsan reagált a Budapesten létrejött és 1944. október 23-án aláírt államközi egyezményre. Már 1944. november 2-án kiadta az első magyar fegyveres-SS gránátos hadosztály felállítására vonatkozó rendelkezését, melyet a már említett Jüttner, a Waffen-SS tábornoka, az SS Vezetési Főhivatal főnöke írt alá.

A rendelkezés lényege a következőkben foglalható össze: a felállítandó magyar hadosztály nem páncélgránátos, hanem csak gránátos hadosztály lesz. Ezen túlmenően a magyar „újoncok" „bekebelezéséről" szól. Önkéntes jelentkezést, illetve önkéntes hadosztály létrehozását nem említi. Emellett a rendelkezés még utasít is: a második, illetve a következő hadosztályok szervezése előkészítendő. Sehol egy szó a honvédelmi minisztérium közreműködéséről, a magyar szolgálati nyelvről, a magyar tisztikarról stb.

Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter és egyben a Honvéd Vezérkar főnöke – bár feltehetőleg futár által kapta kézhez Himmler birodalmi SS-vezető „felállításra" vonatkozó parancsát – néhány napig habozhatott. Egy 1944. november 10-én keltezett hadtestparancsból értesülhetünk arról a honvédelmi miniszteri rendeletről, amely a „Hunyadi" hadosztály szervezéséről intézkedett. Ennek teljes terjedelmű közlése a továbbiak megértéséhez is nagy fontossággal bír.

„M. kir. VIII. Honv.-Hadtestparancsnokság, Törzsszállás 1944. XI. 10.

12. sz. Hadtestparancs

2. *»Hunyadi« önkéntes magyar hadosztály felállítása.* =:12. (VIII. hdt. IV. d. – 44. XI. 10.:)

A H. M. Úrnak a fenti tárgyban 86. 281. eln. 10.–1944. számú rendeletét azonnali foganatosítás végett az alábbiak szerint teljhatalmúlag közlöm:

Német szövetségesünk új magyar seregtestek felállítására minden segítséget, felszerelést, anyagot, stb. - ad. Ebből új önkéntes magyar hadosztályok felállítása válik lehetővé.

Ennek alapján elrendelem az első önkéntes hadosztálynak »Hunyadi páncélgránátos hadosztály« néven történő felállítását.

3 HIAG Archivum, Stuttgart, Nr. 113. és MHBK-irattár, München. Fénymásolatok, a szerző birtokában.

Jelentkezhetnek a háború tartamára:

a) a működő hadseregektől és a hátországi alakulatoktól a hivatásos és tartalékos tisztek, nem hivatásos tiszthelyettesek és tisztesek, –

b) az újonckiképző alakulatoktól az 1914–1927. évfolyamba tartozó újoncok.

Német nyelvtudás főtiszteknél kívánatos, törzstiszteknél követelmény.

Haladéktalanul tegye tehát alárendelt parancsnokságainál közhírré, hogy az önkéntes »Hunyadi« páncélgránátos hadosztályba a fenti a) és b) pont szerinti honvédegyének önként jelentkezhetnek. A jelenleg ténylegesen szolgáló és önként jelentkező tisztekről, tiszthelyettesekről és tisztesekről az alábbi rovatok szerinti névjegyzéket kell készíteni:

1. név, 2. rendfokozat, 3. állománytest (:fegyverneme:), 4. német nyelvtudásának foka, 5. nélkülözhetőségi körülmények. Ez utóbbi rovatban határozottan meg kell indokolni, ha az illető nem nélkülözhető. Feltétlenül nélkülözhetőnek kell minősíteni mindenkit, aki helyettesével vagy mással pótolható.

A jelentkezett tisztek névjegyzékét a működő hadseregeknél szolgálati úton legkésőbb folyó év november hó 15-ig a hadosztályparancsnokságokhoz kell felterjeszteni. A hadosztály-, illetőleg hadtest- és hadseregparancsnokságok a névjegyzéket legkésőbb november hó 20-ig közvetlenül hozzám (HM 8.=b. oszt. = terjesszék fel. A jelentkezett tiszthelyettesek és tisztesek névjegyzékét a működő hadsereg csapattestei ugyancsak közvetlenül hozzám = HM. 10. osztály:) november hó 20-ig terjesszék fel.

A hátországi alakulatok = (:csapattestek és intézetek:) a névjegyzékeket kétnaponként közvetlenül terjesszék fel, tisztekről a HM. 8./b., legénységről a HM. 10. oszt. útján.

A b) alatti újoncokról az elosztó szerinti parancsnokságok (:kivéve az 1., 2. és 3. hadsereg valamint a 4.–12. kiegészítő parancsnokságokat:) = legkésőbb folyó évi november hó 20-ig csak létszámjelentést terjesszenek fel közvetlenül hozzám. (HM. 10. oszt.)

A jelentkezők végleges átengedése tekintetében – a jelentések beérkezése után – a döntést magamnak tartom fenn. Tehát leszerelésekre és útbaindításokra vonatkozóan központilag intézkedem.

Jelentkezhetnek továbbá:

c) az eddig még tényleges katonai szolgálatot nem teljesített 1914–1923. évi születésű hadkötelesek.

d) az 1924–1927. évi születésű hadkötelesek, akik közül az 1927. évi születésűek hatóságilag láttamozott beleegyezést tartoznak felmutatni. A szülői beleegyezés – kivételesen – utólag is beszerezhető.

A honvéd kiegészítő parancsnokságok a fenti c) és d) pontok alapján jelentkezőket – ha eddig nem történt volna meg – az előírt sorozási eljárás szerint sorozzák (előírt létszámú sorozóbizottság azonban nem szükséges, elég a Honvédség képviselője és az orvos). A jelentkezetteket foglalják az állítási lajstrom rovatainak megfelelő névjegyzékébe és naponként közvetlenül hozzám (HM 10. oszt.) jelentsék az önként jelentkezettek számát. A névjegyzékbe feltétlenül be kell vezetni a felmutatott sorozási bizonyítvány alapján a korábbi vagy az ott eszközölt sorozás eredményét. (Csak Ka és Ks osztályozásúak kerülnek átadásra.)

A legutolsó jelentkezési határidő: november 20.

A kiképzés és felszerelés a német bajtársak segítségével, közreműködésével történik.

Az újonckiképző alakulatok a jelentkező b) pont alatti újoncokat a legközelebbi kiegészítő parancsnokságnak ugyancsak a fenti névjegyzékkel adják át.

A jelentkezett tartalékos tisztekről és tiszthelyettesekről a b) pont alattiak szerinti névjegyzéket kell felterjeszteni. A nélkülözhetőségi rovatba a felmutatott szürke »Igazolványi lap« alapján az esetleges szakképzettséget kell bejegyezni és velük közölni, hogy végleges átengedésük tekintetében a HM fog dönteni és ezután behívójeggyel fognak behívatni.

A hadosztály elnevezése: »*Hunyadi páncélgránátos hadosztály*«. Parancsnoka, tiszti és altiszti kara valamint vezényleti és szolgálati nyelve magyar.

A hadosztály a Magyar Honvédség szerves része.

Esküt a magyar államfőre tesznek.

Az előléptetési rendszer azonos a Honvédség előléptetési rendszerével.

Az illetékes parancsnoki jogkört a magyar hadosztályparancsnok gyakorolja.

A lelkészi szolgálatot magyar lelkészek látják el.

A hadosztály magyar egyenruhát visel német anyagból.

A jelentkezés alkalmával az alábbi minta szerinti „Kötelezvény"-t kell a jelentkezővel aláíratni, amiből következik, hogy a jelentkezéstől való visszalépésnek helye nincs. A tisztek kötelezvényeit a HM. 8/b osztályának, a tiszthelyettesek, tisztesek és legénység kötelezvényeit a HM. 10. osztályának – a fentemlített névjegyzékhez, ill. jelentéshez csatolva – kell felterjeszteni.

A kötelezvény szövege a következő:

»A névjegyzék folyószáma...

Kötelezvény.

Alulírott ....., 1..... évi születésű, ... rendfokozatú .....-i lakos saját elhatározásomból a háború tartamára önként jelentkezem a 'Hunyadi' páncélgránátos hadosztályba.

A kihirdetett feltételeket ismerem.

Kelt ....., 194..... évi ..... hó .....-n.

Előttünk:

....

.....

(tanúk) (önkéntes)«

A jelentkezés csak a fenti hadosztályban történő szolgálatra kötelez. Mivel a hadosztály elvileg csak a magyar Haza védelmében kerül alkalmazásra, a parancsnokok kövessenek el mindent, hogy az e hadosztálynál történő szolgálatra minél számosabban jelentkezzenek. Elsőrangú magyar érdek, hogy ez a legkiválóbb német hadianyaggal felszerelendő hadosztály mielőbb felállításra kerüljön.

A helyességért:

Kovács Béla hdpr. őrm. s. k. vitéz nemes ebesfalvi LENGYEL BÉLA s. k.

sgt. h. altábornagy, VIII. hdt. p. k."

A „Hunyadi" önkéntes hadosztály felállításától kiadott HM rendelet megjelenését követően hamarosan újabb rendeletet adott ki Beregfy Károly honvédelmi miniszter, amelynek lényege a következőkben foglalható össze: „a...a f. évi okt. 23-án kelt 86. 281/eln. 10.–1944. szu. rendeletem kapcsán – Miután fenti rendeletemmel felállításra kerülő »HUNYADI« páncélgránátos hadosztály célkitűzései azonosak a német Fegyveres-SS szervezetével s a hadosztály legkorszerűbb felszerelését és fegyverzetét a német Fegyveres-SS szervezet bocsájtja rendelkezésre, hozzájárultam ahhoz, hogy a német–magyar fegyverbarátságot külsőleg is kifejezésre juttatandó – az önkéntes »HUNYADI« páncélgránátos hadosztály elnevezése a következőképpen módosuljon:

»HUNYADI« magyar Fegyveres-SS gránátos hadosztály.

Ennek megfelelően a hadosztály katonái német Fegyveres-SS egyenruhát viselnek... (itt a megkülönböztető egyenruházati jelzések felsorolása következik – G.-P. E.)

A jelentkezettek a háború tartamára is magyar állampolgárok maradnak és az esküt a magyar és a német Legfelső Hadúrra közösen teszik le... (sem a Hunyadi sem a Hungária hadosztály katonáit soha senkire nem eskették fel, bár a németek szerették volna azt az újonckiképzés után megtenni, de az ezredparancsnokok testületileg tiltakoztak ellene, mondván, Szálasira már esküdtek. – G.-P. E.)

Hivatkozott rendeletemhez csatolt »Kötelezvény«-ben a hadosztály elnevezését megfelelően helyesbíteni kell.

Mivel ezek a feltételek a »Felhívás«-ban közöltektől némileg eltérnek, ezt a körülményt hozza a jelentkezők tudomására. (Ennek a kihirdetésére sem került sor, mivel a tisztek úgy vélték, hogy az összetoborzottak egy része ennek következtében elhagyná a Hunyadi hadosztályt – G.-P. E.)

Aki ezek mellett a feltételek mellett a »HUNYADI« magyar Fegyveres-SS gránátos hadosztályba belépni, illetve szolgálni nem óhajt, az kérheti valamely honvéd-alakulathoz történő áthelyezését.

A hadosztály felállításával kapcsolatosan kiadott összes rendeletem – a fentiek figyelembevételével – egyébként változatlan marad.

(Beregfy vezezr., HM)"[4]

A hadrend és a hadfelszerelés

A Magyar Királyság és a Német Birodalom kormánya között létrejött megállapodás részletekbe menő jegyzőkönyvének tanúsága szerint a nyolc újonnan felszerelendő hadosztály mindegyike az ún. népi gránátos hadosztályok (Volksgrenadier-Divisionen) mintájára volt szervezendő és felszerelendő. A német véderő 1944-ben már tucatszám szervezte az ilyen elnevezésű, lényegében újszerűsített(!) gyalog-hadosztályokat. Egyrészt a front követelményeinek engedve, másrészt a rendelkezésre álló készletekre való tekintettel. Mint mindegyik háborút viselő hadseregben,

4 Az idézett szöveg a M. Kir. Honvéd Térképészeti Intézet 1944. november 10-én Móron keltezett 9. számú „Intézetparancsában" maradt fenn. A parancs másolata a szerző tulajdonában.

a harcok öt–hat éves terjedelmében a szervezés tekintetében a német hadseregben is meglehetős eltérések mutatkoztak. Csak egyetlen adat az évek során bekövetkezett változásokról: egy német gyaloghadosztály összlétszáma 1939-ben 17 734 fő, míg 1944 végén 12 472 fő volt!

A háború időszakában a vezérkarokban szinte állandósult vita tárgyát képezte: gépesítünk vagy fogatosítunk? Mindkét megoldás mellett érvek sokasága sorakozott. A fogatosítás hívei az egyszerűségre és a hagyományokra hivatkoztak, ugyanakkor ellenük szóló érvek voltak már 1944-ben: hiányzik a megfelelő lótáp, hiszen a szénát és az abrakot biztosító keleti területek jelentős része már elveszett, miközben egy (fogatolt) tüzérezrednél szervezetszerűen 776 hátasló, 874 könnyű hámosló, 558 nehéz hámosló volt található, illetve kellett volna, hogy legyen. Elképzelhető, mekkora volt egy ilyen nagy lóállomány lótápigénye. Ennek ellenére 1944-ben a német tüzérségnek még mintegy 65 százaléka fogatolt volt! Nem néztek ki különbül a szovjet Vörös Hadsereg tüzérezredei sem, az amerikai, brit, kanadai segélyek dacára sem, 1944–1945-ben. A két hadviselő félnél jóformán csak a páncélos és páncélgránátos hadosztályok tüzérezredei kaptak gépvontatást, amely gépesítés a szüntelen állásváltoztatások miatt az akkori időkben valóban korszerűnek volt mondható.

A gépesítési (motorizálási) elképzeléseknek – a tengelyhatalmaknál – az olajkutak elvesztése mondott ellent. Annak ellenére, hogy a német hadiipar 1944-ben érte el termelési csúcspontját, a szőnyegbombázások stb. ellenére. A pro és kontra érvek, viták közepette, mintegy kompromisszumként megkezdték a „vegyes" gyaloghadosztályok kialakítását. Legtöbb esetben „így is, úgy is" felszerelendők. Hátra maradt a vagylagos megoldás, azaz fogatolok, vagy gépesítek. Ahol lehet, törlök egy fogatolást vagy gépesítést. Tehát, egy és ugyanazon fegyvernembeli hadosztályoknál is megkülönböztethetőek voltak a különböző fegyverkezési és felszerelési hullámok, amelyeket a németek „Welle"-éknek neveztek. Így azután más volt egy népigránátos hadosztály felszerelése 1944 elején és más volt 1944–1945 fordulóján.

A tévedések elkerülése végett szeretném jelezni, hogy az 1940-es évek elején a németek a gépesített gyaloghadosztályaikat „átkeresztelték" páncélgránátos hadosztállyá. A fegyverzet és a felszerelés azonban a két elnevezés között különbséget nem mutatott. Más volt viszont a páncélos hadosztály, amely a gépesítés és a fegyverzet tekintetében is élen járt. A népi gránátos hadosztályokat a háború szülte. Ezeknél a hadosztályoknál a létszám csökkentése – kb. 13–14 ezer fő – mellett valósággal „agyontömték" fegyverzettel és gépesítéssel az alakultatokat. Ilyen szervezésű hadosztály a M. Kir. Honvédségnél nem létezett. A jelzett szervezési formánál – amely kimondottan védelemre terveztetett – „túltengett" a tűzerő és vele együtt a gépesítés. Utóbbiaknál a németek elsősorban az általuk már nagyüzemileg előállított műbenzin és műkaucsuk gyártására alapoztak. (A műkaucsuk a szükséglet 80 százalékát fedezte már ekkorra!) Egyszerűbbnek látszott a gépesítés, mint 5–6 ezer ló (fogatolás)-ról történő gondoskodás. A fő elv az volt: minél több harcos és minél kevesebb vonatalakulat (ellátó) létszám, illetve ennek következtében minél kevesebb lóállomány!

Ami a hadosztály személyi állományának összetételét illeti, arra vonatkozóan a HM külön egyességet kötött a németekkel, mivel a német személyi összeállítás egy-egy hadosztálynál teljesen különbözött a magyarétól. A személyeket illetően a né-

met szervezés négy állománycsoportot különböztetett meg. Tisztek, (katonai) tisztviselők, altisztek, legénység. A magyar tárgyalófél elérte a megbeszélések során, hogy személyi ügyekben kizárólagosan a HM intézkedjék, ami nem lett volna baj, de az már igen, hogy a M. Kir. Honvédségben megfelelő létszámú és képzettségű tiszthelyettes nem akadt.

Mindezekből következően a Hunyadi-hadosztályok személyzeti összeállításánál különleges szempontok érvényesültek. Hogy az összeállítás a „németek felé" megfelelő számokat mutasson, a szakaszvezetőket „altisztnek" minősítették, különösképpen a jutasi tiszthelyettesképző iskolát végzetteknél, de ugyanígy a szakaszvezetői rendfokozatban lévő csendőröket is. A zászlósokat – elsősorban az 1944. november 15-én avatott hivatásosakat, de a tartalékosokat is – tisztté minősítették, holott ők csak tisztjelöltek voltak. A „jobb statisztikai" eredmény érdekében ugyancsak tiszti állományba sorolták a jó minősítésű tartalékos hadapród-őrmestereket is. Ezért viselhették (ők is) a német egyenruhához a tiszti tányérsapkát, a tiszti derékszíjat stb. A M. Kir. Honvédségnél a „hasonállásúak" – orvosi kar, állatorvosi kar, hadbírák, tábori lelkészek, gazdászati és szertári tisztek stb. – pedig már eleve tisztnek számítottak. Mindezek figyelembevételével a Fegyveres SS keretébe került két hadosztály – a Hunyadi és a Hungária – hadrendi felállítását maguk a németek majdnem „testre szabták".

Ami érdekesnek tűnhet, még az, hogy 1944–1945-ről lévén szó, a hadosztályok 3 ezredes, azon belül 2 zászlóaljas szervezésűek. Ugyanakkor a – gránátos – ezredek a magyar gyalogezredekhez viszonyítva fegyverzetileg meglehetős felduzzasztást kaptak, tekintettel az ezredek kötelékébe sorolt 5. és 6. gyalogsági ágyús és páncélromboló századokra. A másik feltűnő jelenség a géppisztolyok, illetve gépkarabélyok magas száma. Ennek magyarázatául szolgálhat az a tény, hogy előállításuk jóval olcsóbb volt, mint a szokásos Mauser karabélyé. Nagyobb volt ugyan a lőszerfogyasztásuk, de csak fele annyi lőport és kisebb hüvelyt (réz!) fogyasztott mint a hagyományosnak tekinthető gyalogsági töltény. Újszerűnek volt mondható – magyar részről mindenképp – az ún. gyalogsági ágyúk rendszeresítése. Ezek célja a gyalogság közvetlen tűztámogatása volt. Kezelői nem a tüzérséghez tartoztak, bár lövegeikre vonatkozóan tüzérségi kiképzésben részesültek. A hadrendekben szereplő nagyszámú páncéltörő ágyú (az akkori legmodernebbnek számító 7,5 cm-es) mind a védelem céljait szolgálta (áttörő páncélosok leküzdése). Ugyanez mondható el a minden alegységhez kiadott páncélöklökről is. Említést érdemel még a tüzérezred szervezése is, hiszen 6 löveges ütegekről volt szó, s nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy az ezredtörzs és a törzsüteg, valamint az I. tüzérosztály löveganyaga ugyancsak 7,5 cm-es páncéltörő ágyúkból állt.

A gépesítés a M. Kir. Honvédségben megismerthez képest szintén jelentősnek volt tekinthető. A kimutatásban szereplő hátaslovak és a pár tucat hámosló a jelentőszolgálat céljait és az esetleges üzemanyaghiánykor jelentkező gondok megoldását szolgálta (volna). Nem véletlen tehát, hogy a hadosztályok törzseinél 1944 végén még bizakodó volt a hangulat, már csak azért is, mert a Hunyadi hadosztály két vezérkari tisztje – vitéz Podhradszky vezérkari őrnagy és vitéz Szinay vezérkari százados (Zoltay vezérkari százados csak később csatlakozott harmadikként) – korábban a m. kir. 13. könnyű hadosztálynál szolgált és annak a felszerelését, fegyverzetét hasonlították össze azzal, melyet a Hunyadi-hadosztálynak kellett volna meg-

kapnia a németektől. Nem szabad ugyanakkor azonban megfeledkeznünk arról, hogy

a) a szóban forgó hadosztályok lóállományának és országos járműveinek felszerelését a m. kir. kormány (értsd HM) vállalta, amely vállalásának a háborús körülmények között és miatt eleget tenni már nem tudott,

b) a hadosztályok hadrendjében egyetlen egy harckocsi (páncélos) sem szerepelt, mindössze a táblázatban található 14 rohamlöveg,

c) hiányzik a táblázati „hadrendből" a közepes és nehéz (8,8 cm-es) légvédelmi löveg, amely viszont a 14. (ukrán) Fegyveres SS hadosztálynál de facto létezett,

d) hiányzik a hadrendi felállításból mindennemű ún. páncélozott jármű, amelyekkel a gyalogságot az arcvonal közelébe szállították, nemcsak a páncélos-, hanem a páncélgránátos (német) hadosztályoknál.

Hogy a közreadott adatokkal kapcsolatban némi összehasonlítási alapunk is legyen, egy német gyaloghadosztálynál 1944. májusában jellemző adatokat adok közre: az összlétszám 13 772 fő, melyhez még 1455 fő „Hiwi" (orosz segítőkész hadifogoly) tartozott. Rendelkezett a hadosztály 614 könnyű (MG 42) géppuskával, 102 ún. nehéz géppuskával, 34 „Göring" (10,5 cm-es) löveggel, 9 15 cm-es löveggel, 22 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval, 10 rohamlöveggel (7,5 cm-es ágyúval felszerelve), 255 motorkerékpárral, 14 NSU lánctalpas motorkerékpárral, 167 VW Schwimmwagennel, 370 tehergépkocsival, 58 RSO (Steyr, lánctalpas könnyű/közepes) vontatóval, valamint 9 autóbusszal és 3979 lóval, 1365 fogatolt járművel.* (A 370 tehergépkocsiból mintegy száznak egész szolgálati ügyködése a közel 4000 ló takarmányellátásában – széna, abrak, szakadt istrángok pótlása – merült ki. Mindez az amúgy is kevés üzemanyag rovására!)

* *Egy gránátos ezred fegyverzete* az 1944 május–júliusi német „népi gránátos" ho. felszerelésekor – hadiállomány – (ezr. törzs + 2 gránátos zlj. + ezred-közvetlenek a csapatjárművek személyzetével – összesen 2664 fő)

pisztoly (08 Mauser)	483 db
géppi. (gépkarabély 44)	958 db
karabély (Mauser)	744 db
géppuska (MG 42)	88 db
gyalogsági ágyú (7 cm)	8 db
gyalogsági ágyú (15,4 cm)	4 db
gránátvető (8 cm)	12 db
aknavető (12 cm)	8 db
páncéltörő ágyú (7,5 cm)	3 db
páncélököl	188 db
kézigránát (nyeles)	4000 db

(E lebontás számadatai hárommal szorzandók: a hadosztály 3 ezredes tagolású!)

(Szentgróthy szerint e felszerelés de facto mindkét ho. első gr. ezredénél megvolt, de „véglegesen" nem akarták kiosztani, mert akkor „előjönnek a németek: íme harcképes az ezred" ...így inkább szétosztották ...Igazuk volt!)

A HADRENDI TÁBLÁZATBAN HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK FELOLDÁSA
(az előfordulás sorrendjében)

ho. = hadosztály
vk. o. = vezérkari osztályok
csop. = csoport
hír. = híradó
szksz. = szakasz
sgt. = segédtiszt(i)
táb. = tábori
cső. = csendőr
szd. = század
eü. = egészségügyi
á.-eü. = állategészségügyi
mű. = műszaki
lelk. = lelkészi
hiv. = hivatal
nemz. véd. = nemzetvédelmi
kp. = kerékpáros
von. = vonat
ezr. = ezred
pk. = parancsnok
ök. = összekötő
jel. = jelentő
zlj. = zászlóalj
gr. = gránátos
n. = nehéz(fegyver)
fegyv. = fegyver
pc. = páncél
ello. = ellátó-oszlop
közv. = közvetlen
oszt. = osztály
löv. = lövész
lgv. = légvédelmi
tü. = tüzér
mot. = motorizált
ut. = utász
gyak. = gyakorló
tgk. = tehergépkocsi
szgk. = személygépkocsi
mkp. = motorkerékpár
NSU = féltonnás, lánctalpas mkp.
pi. = pisztoly
gpi. = géppisztoly vagy gépkarabély
kar. = karabély
gpu. = géppuska (gépfegyver)
pct. = páncéltörő
á. = ágyú (löveg)
RSO = (Steyr/RaupenSchlepper Ost)
kar. c. t. = karabély céltávcsővel
gy. á. = gyalogsági ágyú
gr. v. = gránátvető
löv. = löveg
Sd. Kfz. 7 = hernyótalpas nehéz vontató
fog. = fogatolt
sebszáll. = sebesültszállító

A HUNYADI HADOSZTÁLY HADRENDI TÁBLÁZATA

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány*
Ho.-törzs ho. pk. vk. o.-ok térkép-csop. ho. hír. szksz. sgt. hivatal tolmács csop. hadbíróság táb. cső. szd. hadbiztosság ho. eü. csop. ho. á.-eü. csop. ho. mű. csop. ho. lelk. hiv. ho. nemz. véd. o. ho. kp. őrszd. ho. utász szksz. ho. von. csop. ho. összekötők ho. zenekar	71 tiszt 187 altiszt 395 legénység	261 pi. 144 gpi. 260 kar. 18 gpu. 7 pct. á. 62 pc. ököl	19 szgk. 21 mkp. 7 NSU 21 tgk. 3 RSO 300 kp.	39 hátasló
összesen	653 fő			
1. ezr. törzs ezr. pk. hír. szksz. utász szksz. kp.-őrszksz. ök.-jel. raj	9 tiszt 29 altiszt 107 legénység	39 pi. 15 gpi. 71 kar. 10 gpu. 3 pct. á. 21 pc. ököl	5 szgk. 7 mkp. 7 NSU 5 tgk. 3 RSO 17 kp.	11 hátasló
összesen	145 fő			
I. gr. zlj. törzs zlj. pk. hír. raj (kp-on) őrszksz. (kp.) jel. raj	4 tiszt 9 altiszt 39 legénység	13 pi. 7 gpi. 2 gpu. 10 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 4 NSU 40 kp.	7 hátasló
összesen	52 fő			
1. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			
2. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány*
3. kp. gr. szd.	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	52 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk. 250 kp.	7 hátasló
összesen	225 fő			
4. kp. n. fegyv. szd.	9 tiszt 38 altiszt 191 legénység	66 pi. 101 gpi. 45 kar. c. t. 1 gpu. 8 n. gpu. 4 gy. ágyú 6 8 cm gr. v.	2 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 6 NSU 10 RSO 41 kp.	5 hátasló 15 hámosló
összesen	238 fő			
(Ezr. közvetlenek:) *(5. és 6. szd.)* *5. gy. ágyús szd.*	11 tiszt 42 altiszt 201 legénység	82 pi. 71 gpi. 45 kar. 4 gpu. 4 gy. á. 15 cm 8 gr. v. 12 cm	3 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 2 NSU 6 RSO 12 kp.	7 hátasló 22 hámosló
összesen	254 fő			
6. pc.-romboló szd.	5 tiszt 28 altiszt 162 legénység	45 pi. 83 gpi. 3 kar. c. t. 4 gpu. 72 pc. ököl	3 szgk. 3 mkp. 7 tgk. 2 NSU 6 RSO	
összesen	195 fő			
I. zlj. vonat (ello.)	2 tiszt 6 altiszt 62 legénység	10 pi. 12 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	70 fő			
II. gr. zlj. törzs zlj. pk. hír. raj őrszksz. jel. raj	4 tiszt 9 altiszt 39 legénység	13 pi. 7 gpi. 2 gpu. 10 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 4 NSU 10 kp.	12 hátasló
összesen	52 fő			
7. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
8. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			
9. gr. század	7 tiszt 31 altiszt 187 legénység	13 pi. 94 gpi. 101 kar. 9 gpu. 12 pc. ököl	2 szgk. 3 mkp. 3 tgk.	7 hátasló
összesen	225 fő			
10. n. fegyv. szd.	9 tiszt 38 altiszt 191 legénység	66 pi. 101 gpi. 45 kar. c. t. 1 gpu. 8 n. gpu. 4 gy. ágyú 6 8 cm gr.v.	2 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 2 NSU 6 RSO	5 hátasló 15 hámosló
összesen	238 fő			
II. zlj. vonat	2 tiszt 6 altiszt 62 legénység	10 pi. 12 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	70 fő			
ho. közv. kp. löv. szd.	7 tiszt 31 altiszt 197 legénység	17 pi. 107 gpi. 62 kar. 9 gpu. 2 n. gpu. 2 gy. á. 11,4 2 gr. v. 12 cm	3 szgk. 7 mkp. 3 tgk. 5 RSO 200 kp.	
összesen	235 fő			
pc.-vadászoszt. törzs	9 tiszt 12 altiszt 93 legénység	25 pi. 13 gpi. 1 gpu. 25 pc. ököl	15 szgk. 35 mkp. 2 tgk. 2 NSU 2 RSO	
összesen	114 fő			
1. pc. elhárító szd.	9 tiszt 18 altiszt 197 legénység	35 pi. 42 gpi. 18 kar. c. t. 9 n. gpu. 9 pct. á. 7,5 24 pc. ököl	7 szgk. 21 mkp. 5 tgk. 11 NSU 11 RSO	
összesen	224 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
2. rohamlöveg-szd.	16 tiszt 16 altiszt 206 legénység	41 pi. 52 gpi. 16 gpu. 14 fed. gpu. 14 fed. 7,5 cm. pct. ágyú	8 szgk. 18 mkp. 14 tgk. 14 NSU 14 RSO 14 „Hetzer"	
összesen	238 fő			
3. lgv. szd.	14 tiszt 14 altiszt 178 legénység	32 pi. 28 gpi. 12 gpu. 12 lgv. gá. 4 ikercs., 2 cm 24 pc. ököl	12 szgk. 12 mkp. 5 tgk. 12 „Pz. IV." alvázon önjáró 12 NSU 12 RSO	
összesen	206 fő			
Tüzérezred törzs és törzs-üteg	22 tiszt 22 altiszt 244 legénység	88 pi. 38 gpi. 109 kar. 9 gpu. 6 10,5 cm löv. 22 pc. ököl	8 szgk. 18 mkp. 15 tgk. 9 NSU 9 RSO 40 kp.	28 hátasló
összesen	288 fő			
I. tü. osztály törzs és törzs-üteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
1. üteg	7 tiszt 14 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			
2. üteg	7 tiszt 14 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á. 7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
3. üteg	7 tiszt 17 altiszt 47 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 pct. á.7,5 cm 6 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 7 tgk. 3 NSU 7 RSO	
összesen	68 fő			
II. üi. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
4. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
5. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
III. üi. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 154 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 10,5 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 9 tgk. 9 NSU 9 RSO 20 kp.	17 hátasló
összesen	177 fő			
6. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			
7. üteg	7 tiszt 14 altiszt 72 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 táb. t. 10,5 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. 3 NSU 9 RSO	
összesen	93 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
IV. tü. osztály törzs és törzsüteg	9 tiszt 14 altiszt 201 legénység	42 pi. 22 gpi. 7 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	9 szgk. 9 mkp. 11 tgk. t. 9 NSU 9 Sd. Kfz. 7	17 hátasló
összesen	224 fő			
8. üteg	7 tiszt 14 altiszt 97 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. t. 9 NSU 7 Sd. Kfz. 7	
összesen	118 fő			
9. üteg	7 tiszt 14 altiszt 97 legénység	33 pi. 9 gpi. 5 gpu. 6 nehéz tábori tarack 15 cm 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 9 tgk. t. 9 NSU 7 Sd. Kfz. 7	
összesen	118 fő			
Utász zlj. törzs (mot.)	5 tiszt 17 altiszt 154 legénység	25 pi. 32 gpi. 50 kar. 4 gpu. 12 pc. ököl	3 szgk. 7 mkp. 11 tgk. 7 NSU 7 RSO 5 Sd. Kfz. 7 3 közepes hídoszlop PiG 42	
összesen	176 fő			
1. út. század (kp.-on)	4 tiszt 12 altiszt 201 legénység	35 pi. 72 gpi. 101 kar. 9 gpu. 4 lángszóró 2 12 cm gr. v. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 5 tgk. t. 6 gumics. 6 rohamcs. 5 NSU 180 kp.	
összesen	217 fő			
2. út. század (kp.-on)	4 tiszt 12 altiszt 201 legénység	35 pi. 72 gpi. 101 kar. 9 gpu. 4 lángszóró 2 12 cm gr. v. 12 pc. ököl	1 szgk. 5 mkp. 5 tgk. t. 6 gumics. 6 rohamcs. 5 NSU 180 kp.	
összesen	217 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Híradós zlj. törzs	6 tiszt 18 altiszt 82 legénység	27 pi. 9 gpi. 41 kar. 4 gpu. 12 pc. ököl	3 szgk. 5 mkp. 3 tgk. 3 NSU	
összesen	106 fő			
1. hír. szd. (távbeszélők)	2 tiszt 12 altiszt 177 legénység	24 pi. 7 gpi. 22 kar. 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 3 tgk. 7 NSU 3 RSO	
összesen	191 fő			
2. hír. szd. (rádiósok)	4 tiszt 14 altiszt 148 legénység	27 pi. 9 gpi. 32 kar. 5 gpu. 12 pc. ököl	1 szgk. 7 mkp. 3 tgk. t. 3 NSU 3 Sd. Kfz. 263 (8 kerekű rádiós-gk. 200 km hatótáv) 2 generátoros kocsi 4 t	
összesen	166 fő			
Hír. zlj. vonat szd.	1 tiszt 4 altiszt 22 legénység	17 pi. 7 gpi. 7 kar.	1 szgk. 3 mkp. 5 tgk. 3 RSO	
összesen	27 fő			
Tábori pót-zlj. és kiképző-törzs és 4. gyak. szd. elló. oszloppal	3 tiszt 26 altiszt 17 legénység 800 fő újonc	30 pi. 30 gpi. 5 gpu. 5 n. gpu. 2 lángszóró 2 pct. á. 7,5 cm 2 gr. v. 8,1 cm 2 gr. v. 12 cm 1500 pc. ököl (gyakorló)	1 szgk. 2 mkp. 4 tgk. 2 NSU 2 RSO	8 hátasló 12 fogatolt jármű
összesen	846 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Ellátó ezred törzs	7 tiszt 24 altiszt 57 legénység	40 pi. 5 gpi. 7 kar. 2 gpu. 12 pc. ököl	17 mkp. 7 szgk. 7 tgk. 7 NSU 3 RSO	7 hátasló
összesen	88 fő			
Tgk. oszlop	2 tiszt 22 altiszt 88 legénység	17 pi. 20 gpi. 17 kar. 9 gpu. 42 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 42 Opel-Blitz 3 t tgk. (kb. 120 t) kapacitás	
összesen	112 fő			
Fogatolt von. oszlop	3 tiszt 4 altiszt 170 legénység	14 pi. 7 gpi. 67 kar. 8 gpu. 60 pc. ököl	2 mkp. 2 NSU 66 fog. jármű (kb. 60 t kapacitás)	12 hátasló 140 hámosló
összesen	177 fő			
Ho. (közv.) tgk. oszlop (gk. lövészekkel)	2 tiszt 24 altiszt 161 legénység	26 pi. 24 gpi. 3 gpu. 26 pc. ököl	3 mkp. 3 szgk. 24 tgk. Opel-Blitz 3 t (személy-szállításra is)	
összesen	187 fő			
Szerelőmű-hely-szd. (a fegyvermesterek is!)	2 tiszt 12 altiszt 84 legénység	17 pi. 15 gpi. 2 gpu. 12 pc. ököl	6 mkp. 6 szgk. 3 tgk. 6 3 t mű-helykocsi 2 RSO	
összesen	98 fő			
Fogatolt utánpótló szksz.	1 tiszt 4 altiszt 113 legénység	6 pi. 4 gpi. 10 kar. 4 gpu.	2 mkp. 16 fog. jármű	2 hátasló 34 hámosló
összesen	118 fő			
Sütő-szd. (pékek)	1 tiszt 7 altiszt 38 legénység	8 pi. 2 gpi. 2 gpu. 4 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 5 tgk. sütő-kemencével (Büssing, 5 t kap.)	
összesen	46 fő			

Alakulat	*Személyzet*	*Fegyverzet*	*Gépjárművek*	*Lóállomány, fogatolás*
Hentes és mészáros szd.	1 tiszt 7 altiszt 52 legénység	8 pi. 2 gpi. 4 gpu. 4 pc. ököl	2 mkp. 2 szgk. 2 tgk. 2 tgk. füstölővel (Büssing, 5 t kap.) 5 tgk. (vágó és daráló) (Büssing, 5 t)	
összesen	60 fő			
Ho. ellátmányi szd.	8 tiszt 28 altiszt 17 legénység	16 pi. 6 gpi. 6 kar. 4 pc. ököl	3 mkp. 3 szgk. 3 NSU	
összesen	53 fő			
Eü. szd.-tábori kórház	11 tiszt 27 altiszt 52 legénység	22 pi. 14 gpi. 8 kar. 4 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk. 2 sebszáll. gk. 3 generátoros tgk. (Büssing)	
összesen	90 fő			
Sebesültszáll. gk. oszlop	2 tiszt 14 altiszt 34 legénység	16 pi. 28 gpi. 1 gpu.	12 mkp. 2 szgk. 12 sebszáll. gk.	
összesen	50 fő			
Állateü. szd.	2 tiszt 7 altiszt 52 legénység	9 pi. 5 gpi. 1 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk.	3 hátasló
összesen	61 fő			
Tábori postahivatal	2 tiszt 12 altiszt 12 legénység	14 pi. 4 gpi. 9 kar. 1 gpu.	2 mkp. 2 szgk. 3 tgk.	
összesen	26 fő			

25. Waffen-Gren. Div.

Kämpfende Truppe:

Soll:
Ist:

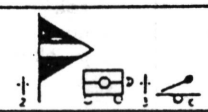

Soll:
Ist:

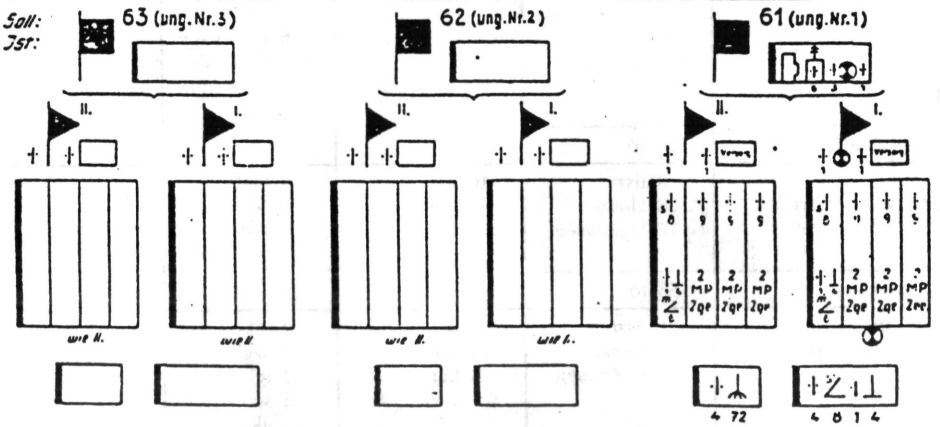

Soll:
Ist:

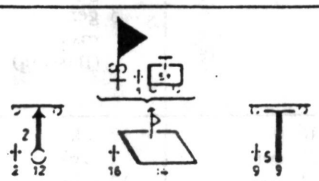

Soll:
Ist:

Div. Füs. Kp.

Soll:
Ist:

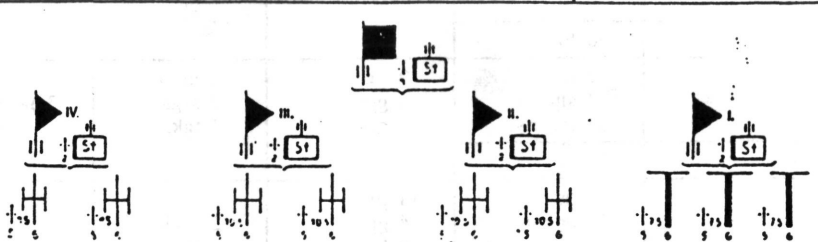

Soll:
Ist:

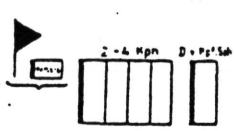

Soll:
Ist:

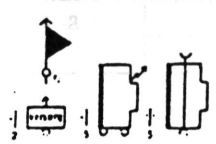

Soll:
Ist:

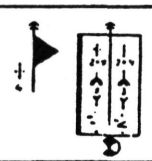

Stärke der kämpfenden Truppe:

	Soll:	Ist:
Führer		
Kampftruppe		
Mannschaften		
Gesamt		

der 44 (ungarische Nr. 1) " HUNYADI"

Versorgungstruppe:

Kommandosach
Prüf-Nr. 6V84

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

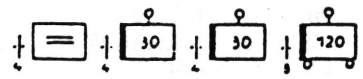

Soll:
Ist:

Soll:
Ist:

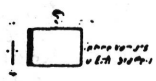

Soll:
Ist:

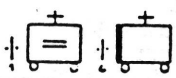

Soll:
Ist:

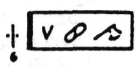

Stärke der Versorgungstruppe:

	Soll:	Ist:	[illegible]
Führer			
Unterführer			
Mannschaften			
Gesamt			
davon Hilfswillige			

Gesamtstärke:

	Soll:	Ist:	[illegible]
Führer			
Unterführer			
Mannschaften			
Gesamt			
davon Hilfswillige			

Waffenausstattung:

	Soll	Ist	[illegible]
Karabiner 98K			
Karabiner m. 2f			
Karabiner 43			
Pistolen			
M. Pi.			
le. M.G.			
s. M.G.			
8 cm Gr. W. 34			
12 cm Gr. W.			
Fm. W. 41			
7.5 cm Pak 40			
Panzerfaust			
Panzerschreck			
le. J. G. 18			
2 cm Flak			
le. F. H. 18			
s. F. H. 18			
Feldküchen (kl./gr.)			
Feldkochherde (kl./gr.)			

Kraftfahrzeugausstattung:

	Soll	Ist	[illegible]
Kraber			
Pkw			
Lkw			
KDM			
Zgkw 7 to			
" 8 to			
" 18 to			
RSD			
Stu. Gesch.			

Pferde:

	Soll	Ist	[illegible]
[illegible]			
[illegible]			
[illegible]			
[illegible]			
[illegible]			

A Wehrmacht és a Waffen SS jelölései

ho. törzs
Divisions-Stab
gr. ezr. törzs
Stab eines Grenadier-Rgt.
tü. ezr. törzs
Stab eines Artillerie-Rgt.
gr. zlj. törzs
Stab eines Grenadier-Btl.
tü. oszt. törzs
Stab einer Artillerie-Abt.
hír. oszt. törzs
Stab einer Nachrichten-Abt.
ut. zlj. törzs
Stab eines Pionier-Btl.
pc. vad. o.t.
Stab einer Panzerjäger-Abt.
lgv. tü. oszt. t.
Stab einer Flak-Abt.
hadtáp o. törzs
Stab Kdr. Div. Nachsch. Truppen
gr. szd.
Grenadier-Kompanie
10,5 tarack üteg
L. Haubitz-Batterie (10,5 cm)
15 cm tarack üteg
S. Haubitz-Batterie (15 cm)
kerékpáros szd.
Radfahr-Kompanie
távbeszélő szd.
Fernsprech-Kompanie
rádiós szd.
Funk-Kompanie
feld. lov. szakasz
Aufklärungszug (Reiter)
utász szakasz
Pionier-Zug
hír. szakasz
Nachrichten-Zug
térk. csop. (mot.)
Kartenstelle
gyal. ágyússzd.
Inf. Geschütz-Kp. (2s-6l)
pc. vad. szd. nehéz
Panzerjäger-Kp., t mot (12s Pak)
fog. vonat oszlop
bespannte Fahrkolonne (30t)
utánpótló szd. (mot.)
Nachschub-Kompanie
tehergk. szd. (mot.)
Kraftfahr-Kompanie
sütő szd. (mot.)
Bäckerei-Kompanie
hentes szd. (mot.)
Schlächterei-Kompanie

ho. élelm. hiv.
Div. Verpflegungs-Amt
e. ü. szd.
Sanitäts-Kompanie
gk. mentős szakasz
Kranken-Kraft-Wagen-Zug
tábori kórház
Feld-Lazarett
állat e. ü. szd.
Veterinär-Kompanie
műhely szd.
Werkstatt-Kompanie
táb. csö. szd.
Feldgend. Kompanie
tábori posta
Feldpost
tü. beméró csapat
Artillerie-Vermessungs-Trupp
könnyű gépfegyver
l. M.G.
nehéz gépfegyver
S. M.G.
könnyű gránátvető
l. Granatwerfer
nehéz gránátvető
S. Granatwerfer
könnyű tábori tarack
l. Feldhaubitze
nehéz tábori tarack
S. Feldhaubitze
könnyű gyalogsági ágyú
l. Inf. Geschütz
nehéz gyalogsági ágyú
S. Inf. Geschütz
közepes pctörő ágyú
m. Pak
nehéz pctörő ágyú
s. Pak
3,7 cm légv. gépágyú
3,7 Flak
8,8 cm légv. n. löveg
8,8 Flak
rohamlöveg
Sturmgeschütz
gk. utász oszlop
l. Pionier-Kolonne
gk. hír. oszlop
l. Nachrichten-Kolonne
tábori kutyás csapat
Feldhundestaffel
zenekar
Musikkorps

„Hunyadi" Fegyveres SS Gránátos Hadosztály
„Kell" álladék

Személyzet	tiszt	431 fő
	szakszolgálatos tiszt	181 fő
	altiszt (tiszthelyettes)	1957 fő
	legénység	12 102 fő
	összesen	14 671 fő
Fegyverzet	pisztoly/08	2954 db
	géppisztoly/gépkarabély StG 44	3886 db
	karabély/Mauser	3540 db
	géppuska/MG 42 (ebből 14 fedélzeti)	462 db
	géppuska/MG 42 (állványon)	62 db
	gránátvető (könnyű) 8,1 cm	38 db
	aknavető (közepes) 12 cm	34 db
	gyalogsági ágyú (könnyű) 7 cm	24 db
	gyalogsági ágyú (nehéz) 15 cm	14 db
	páncéltörő ágyú 7,5 cm (fedélzeti 14 db)	65 db
	lángszóró (háti)	8 db
	tábori tarack (könnyű) 10,5 cm	36 db
	tábori tarack (nehéz) 15 cm	18 db
	rohamlöveg „Hetzer" 7,5 cm	14 db
	önjáró 4-es ikrezésű lgv. gá. 2 cm	12 db
	páncélököl	2786 db
Járművek	kerékpár	2844 db
	motorkerékpár	500 db
	NSU lánctalpas mkp.	295 db
	szgk. (terepjáró)	277 db
	löveg- és egyéb vontató RSO	271 db
	tehergkocsi 3,5 t (terepjáró)	499 db
	lánctalpas vontató (Sd. Kfz. 7)	28 db
	rádiós kocsi (Sd. Kfz. 263)	3 db
	generátoros kocsi (4 tonnás)	9 db
	5 tonnás tgk. sütőkemencével	5 db
	5 tonnás tgk. vágó és daráló/töltő	5 db
	5 tonnás tgk. füstölőkkel	2 db
	sebesültszállító gk. (Kfz. 31 Horch)	14 db
	3 t műhelykocsi	6 db
	3 gk.-hídoszlop PiG 42	3 db
	gumicsónak	12 db
	motor/rohamcsónak	12 db
	országos jármű/fogatolt szekér	94 db
Lóállomány	hátasló	267
	hámosló	254

Harcoló csapat 13 544; 1129 fő (elló.) Összesen = 14 671 fő

A „kell" álladékkal szokás szembe állítani a „van" álladékot. Sajnos az utóbbiról a „Hunyadi" hadosztály esetében nem maradt fenn korabeli feljegyzés. A kutató mindössze csak becslésekre hagyatkozhat, melyeknek alapját a különböző emlékezők néha egymásnak ellentmondó adataiból állíthat össze. A hadosztály fegyverzetére vonatkozóan Talbot von Pistor német hadbiztos őrnagy 1969-ben a szerzőnek többek között a következőket mondta: „A »Hunyadi« hadosztály Hitler halálának napján (1945. április 30.) elérte, megkapta az 1945. május 1-jére előírt felszerelést és fegyverzetet. Arról persze én, mint hadbiztos nem tehettem, hogy az Altábornagy úrék (értsd: Grassy – G.–P. E.) szétosztották(!) ezt a készletet az általam nem áttekinthető embertömegnek, azaz közel három, talán négy hadosztály jelenlévő személyzetének. Hiába tiltakoztam ellene. Viszont nékik is igazuk volt, mert az emberek megfoghatatlan tömegének (unfassbare Menge) kiképzéséhez, őrszolgálatához stb. szüksége volt erre. Nem is beszélve az ellátásról, amit alig győztünk kielégíteni, mert nem volt már működő, teljesítőképes raktár egész Némethonban. Vegyen papírt és ceruzát elő, kedves Bajtársam és ossza el a »Hunyadi«-nak kiadott dolgokat azokkal az egységekkel, illetve azok számával, amelyek a »Hunyadi« + »Hungária«-nál de facto léteztek! Volt vagy egyszáz(!) nyilvántartott alakulatuk. Ha pl. a »Hunyadi« részére kiutalt 3540 Mausert (98 M) százzal osztja, marad alakulatonként 35 darab(!) karabély, alakulatonként 38 darab géppisztoly stb., stb. – pedig a Neuhammernél »lemaradtakat« pótoltuk. Persze az előbbiek csak statisztikai osztószámok, mert mindezek mellőzésével pl. a »Hunyadi« utászzászlóalját nem is mi (értsd a hadbiztosság – G.–P. E.) szereltük föl. Másrészt mindkét hadosztály első ezredének I. zászlóalja, a hadosztályok lövészszázadai, zászlóalj létszámra felfejlesztve, nem is szólva az ugyancsak zászlóalj létszámmal rendelkező tábori csendőrségről stb. az előírt felszerelési tárgyakkal és fegyverzettel voltak ellátva. Ugyanígy a »Hunyadi« ellátó ezrede, amelynek hentes és mészáros százada, sütőkemencék stb. egy hadosztály helyett majdnem négynek dolgozott. És kedves Bajtárs, még valamit vegyen figyelembe: ettől az időtől kezdve Németországban már minden felbomlóban volt. Így nagyon sok katonai alakulat is. Ezek már ott tartottak, akár volt üzemanyaguk, akár nem, egyszerűen kiszálltak a járműveikből s azokat lóveganyagukkal együtt, ne is beszéljünk a gyalogsági fegyvereikről, egyszerűen az útszélén hagyták, nem akarván már sem katonát, sem háborút látni. Ugyanekkor a maga (értsd G.–P. E-t) »fegyverbolond« fiatal katonái felszedtek magukra mindent, ami elérhető volt.

Anyagi áttekintésünk csődöt mondott. Ne csodálkozzék rajta, a háború a végéhez közeledett, mégpedig rohamosan."

Toborzás – külföldre szállítás

Röviddel a HM rendelet megjelenését követően indult meg az ellenségtől még meg nem szállt országrészeken – alapvetően a Dunántúlon – a toborzás. A kifüggesztett plakátokon a „fejléc" elhagyásával gyakorlatilag a Beregfy Károly honvédelmi miniszter által aláírt rendelet szó szerinti szövege volt olvasható. Az eredmény minden előzetes várakozást felülmúlt, olyan tömeges volt a jelentkezés, hogy a magyar és német sorozóbizottságok három műszakban is alig tudták ellátni feladatukat, így

kényszersorozásokra nem volt szükség. Hogy mi lehetett a tömeges jelentkezés oka? Arra a következőkben lehetne megadni a feleletet:

1. A kiürített, illetve az ellenség által elfoglalt országrészekből – Erdély, Kárpátalja, Felvidék, Délvidék, Budapest – több mint százezer leventeköteles fiatal tartózkodott a Dunántúlon, annak is a nyugati részén.

2. Budapest és környékén a kormány 1944. november 8-án elrendelte a 17–60 év közötti férfiak általános katonai mozgósítását és ezt 1944. december 10-én kiterjesztették a Dunántúlra, illetve annak mindazon részeire amelyeket a szovjet Vörös Hadsereg, illetve a Román Királyság és Bulgária hadserege addig el nem foglalt.

3. A Dunántúl még magyar és német fennhatóság alatt álló részén több mint egymillió menekült tartózkodott, amelyhez hozzájárultak még a Magyar Királyi Honvédség és a német véderő harcos és nem harcos alakulatai, összesen mintegy kétmillió ember.

4. Az említett területeken, részben az állandósult nappali és éjszakai légitámadások következtében, a közellátás már akadozott, a menekültek, illetve a kitelepítettek – elsősorban a leventék csoportjai – kényszerszállásokon (pajták, padlások stb.) tartózkodtak a közelgő télvíz idején.

5. Az ifjúság körében erős harci szellem uralkodott. „Veszélyben a Haza! Hátrahagyott anyáinkat, testvéreinket, apáinkat erőszakolja és rabolja, öldösi az orosz, román, bulgár, szerb. Fegyverbe hát magyar, főleg ha a harchoz a németek a legjobb fegyvereiket adják. előbb-utóbb úgy is bevetnek bennünket, így legalább lesz mivel visszaszerezni az elrablott területeinket!" – Ezek voltak a korszellemnek megfelelő szólamok, amelyek igen közel álltak a valósághoz, német propaganda nélkül is. Különben is az volt a vélemény (főleg az ifjúság körében): akit kora és viszonyai engednek, s a honért fegyvert nem fog, nem becsületes ember! Mondták már ezt 1848–49-ben is.

Tetőzött az önkéntes jelentkezések száma – 1944. december 1-je és karácsonya között –, amikor a helybéli ifjúság azt látta, hogy a többi országrészből menekült, kitelepített fiatalok és honvédek tömegei jelentkeznek tisztjeik vezetésével a „Hunyadi" hadosztályba. A dunántúliak sem akartak lemaradni, főleg nem a 17–20 év közöttiek, gimnazisták, főiskolások, egyetemisták, akik tudták azt is, hogy Budapesten „egyetemi zászlóalj" is küzd a bolsevizmus ellen. Ennek a hangulatnak, szellemnek volt betudható az is, hogy nem egy esetben egész gimnáziumi osztályok jelentkeztek a „Hunyadi"-ba.

A honvéd kiegészítő parancsnokságok mindenütt a helyükön voltak és a hamarjában összehívott sorozóbizottságok éjjel-nappal végezték munkájukat. Több gyülekezési helyet jelöltek ki, így Rajkot (akkor Zala vármegye), Zalaszentgrótot (Zala vármegye), Vasvárt (Vas vármegye) és ezek környékét. A beszállásolás az adott viszonyoknak megfelelő volt, azaz szénapajták, kapualjak és minden egyéb „lehetetlen helyek". Lehetetlen helyek, mivel akkor már fagypont alá esett az éjszakai hőmérséklet és az „öreg katonákat" leszámítva, bizony igen csak gyengén volt ellátva a jelentkezők tömege. Az „öreg katonák" vitték magukkal kincstári felszerelésüket, egyenruha köpennyel, két pokróc, lábbeli stb., de a legénységi állományúak fegyver nélkül.

Az élelmezésről azt lehet mondani, hogy az a „rögtönzések" korszakát jelentette, egyszer volt, egyszer nem. A hadosztályt szervező Grassy József vezérőrnagy, majd

altábornagy nem egy alkalommal maga osztotta szét a hirtelenjében szerzett magyar vagy német gulyáságyúból az ételt a katonáknak. A gondot csak az jelentette, hogy a legtöbb újonc, civilben, még csajkával sem rendelkezett, de ez volt a helyzet a kulaccsal is. Így mindennaposan voltak a könyörgések: Bajtársam, add kölcsön... csak ha rendesen elmosva hozod vissza! És a bajtárs mivel tudta volna rendesen elmosni a kölcsönkapott csajkát: hideg vízzel és homokkal! Ha szerencséje volt kaphatott valamelyik közeli házban egy kis meleg vizet.

A rendfenntartást, amennyire a széttagoltság miatt egyáltalán lehetett, az alakulóban lévő hadosztály honvéd egyenruhás egységei látták el, fegyver nélkül, mivel fegyvereiket az előző alakulatoknál le kellett adniuk. Ez alól csak a tisztek képeztek kivételt. Mindez azonban kevésnek bizonyult, így a még mindig kitűnően működő Magyar Királyi Csendőrséget is igénybe kellett venni.

November közepén a térségbe vezényelték vitéz Deák László ezredes már német egyenruhával és fegyverekkel felszerelt, az arcvonalból kivont harccsoportját, amely azután az alakulóban lévő „Hunyadi parancsnokság"-nál ellátta az őrszolgálatot, illetve a tábori rendészeti szolgálatot. Létszámuk mintegy nyolcszáz fő körül mozgott.

Ugyanebben az időben megindultak a szállítmányok is. A front változásainak következtében ugyanis az újonnan létesített, de felszereletlen hadosztály személyi állománya veszélyeztetetté vált Vasvár–Rajk, illetve Zalaszentgrót–Körmend térségében, ahol számos honvéd és német alakulat is tartózkodott. Egyértelmű volt mindenki számára, hogy a hadosztály felszerelését és kiképzését Magyarország területén nem lehet megvalósítani. Magyar és német részről egyaránt megérkezett a parancs: a hadosztály alakulatait a Német Birodalom egyik kiképzőtáborába kell szállítani. A parancsok vétele után a hadosztályparancsnokság tisztjeiben felmerült a gondolat/kérdés: tulajdonképpen ki is parancsol nekünk? A magyarok, vagy a németek? A „kétvágányúság" már itt előrevetette az árnyékát.

Vasvár, Zalaszentgrót, Körmend voltak a főbb berakodóhelyek. Lehetőség szerint a „vicinális" pályatesteket vették e szállítmányok lebonyolítására igénybe. Ezt részben a fővonalak túlterheltsége, részben az utóbbiak „kevésbé támadott" volta indokolta.

1944. november 28-án indították az első szállítmányt, miután „magas helyeken" eldöntötték, hogy a hadosztály alakulatai a németországi Neuhammer-i (Szilézia) kiképzőtáborba kerülnek. A „Hunyadi" hadosztályba jelentkezettek – újoncok, honvédek, tiszthelyettesek, tartalékos és hivatásos tisztek – létszáma ekkorra már túlhaladta a hadosztály előírt létszámát. Mintegy öt–hatezer fővel volt több a „kell"-nél. A hadosztály parancsnoksága azonban mégis úgy döntött, hogy a teljes állományt útba indítja, hiszen hamarosan megindul a második hadosztály felállítása is, amely minden bizonnyal ott zajlik majd, ahol az elsőé is.

A szállítmányok idején egyre nőtt a jelentkezések száma. Mindehhez a honvédelmi minisztérium is segítséget nyújtott, amely nemcsak tiszteket, tiszthelyetteseket, hanem nem egy esetben az arcvonalból kivont, leharcolt honvéd alakulatokat is a „Hunyadi" hadosztályhoz, később hadosztályokhoz irányított.

A Körmendről elindított „hunyadista szállítmány" közel kétezer emberrel (marhavagonokban) az ún. „Aspang-Bahn" vonalán haladt Bécs felé, minden légvédelmi biztosítás nélkül. Amerikai alacsonyan támadó csatarepülők a szállítmányt

felfedezték és megtámadták. Addig lőtték, bombázták – többszöri ráfordulással – mígnem a szerelvény kilőtt mozdonnyal megállt és lángbaborult. A kivezényelt német mentőosztagok több mint 650 súlyos sebesültet szállítottak Graz és Szombathely hadikórházaiba és a vasúti töltésre raktak mintegy 800 szénné égett magyar halottat.[5] Azonosításuk lehetetlen volt. A szállítmányból jóformán csak azok maradtak életben, akik a nyitott vagonajtóknál ülve a motorzúgást követően felismerték az ellenséges gépeket és még az alacsonytámadás előtt leugráltak a szerelvényről. Többségük többrendbeli kar- és lábtöréssel került a kórházakba.

A többi szerelvény katonáinak nagyobb volt a szerencséje. Alacsony, sűrű felhőzet borította Nyugat-Magyarországot, így a légi tevékenység erősen korlátozott volt, nem kaptak támadást. Általában 36–48 órán át tartó, ide-oda történő tolatgatások után érkeztek meg a szállítmányok a Breslau és Berlin között fekvő, akkoron egyik legnagyobb német katonai kiképzőtáborba, Neuhammerbe.

A szerelvényeket többnyire a berlini fővonal Oberleschen vasútállomásán rakták ki. Ez a fővonal a Bober nevű folyóval nagyjából a keleti határát képezte a tábornak. Néhány Magyarországról érkező vonatot mégsem ide, hanem a tábor nyugati határát képező, a Queis partján fekvő Neuhammer vasútállomására irányítottak s itt is rakodtak ki.

A tábor – magyar viszonyokhoz mérten – óriási kiterjedésű volt. Nyugat–keleti irányban kb. 22., észak–dél irányban mintegy 27–29 km-t tett ki. Magában foglalt két kis falut is, nyugaton Neuhammert, keleten Stranst, valamint néhány kisebb majorságot. A terület valamikor ősmocsár lehetett, a későbbiek során, homokos talajára való tekintettel, szép sorjában ültetett feketefenyőkkel telepítették be. A kis falvak és majorságok termelési profilját az erdészet jelentette, állami kezelésben, minden tekintetben a tábor katonai parancsnokságának alárendelve. A tábor nyugati részén található katonai létesítményeket még Hindenburg idején Neuhammer falucskában építették, míg Stransban Hitler idején. Ez volt a modernebb építésű és felszerelésű. A háborúra való tekintettel mindkét tábor köré számos, fából készült barakk került pótlásnak.

A tábor katonai berendezése minden tekintetben megfelelt a második világháború követelményeinek. Lőterek, beton bunkerek, tüzérségi belövőhelyek, utász, árkász gyakorlási lehetőségek stb. Egyébként a tábor a német Wehrmacht tulajdonában volt és a „Truppenübungsplatz Neuhammer West und Ost" parancsnoka is Wehrmacht tiszt volt, egész apparátusával egyetemben.

A táborba szállított „hunyadisták" részére a tábor parancsnoksága a tábor keleti részén (Strans) a 13 500 fős népi gránátos hadosztály létszámának megfelelő szálláshelyet készített elő. A hadosztály-, ezred- és zászlóaljparancsnokságok, a tisztikar és a tiszthelyettesek kőépületekben, a tisztesek és a legénység fabarakkokban nyertek elhelyezést, szinte mindenütt emeletes faágyas megoldással. A beérkező szállítmányokat kezdetben katonazenével, forró kávéval és az esedékes hideg élelemmel fogadták. A Magyarországról már korábban előreküldött szálláscsináló részleg katonái az érkezőket eligazították, szálláshelyeikre vezették. Feltűnő volt, hogy ezek a katonák már a Waffen-SS egyenruháját viselték, szabályos rendfokozati

5 Dr. Maurer Frigyes orvos vezérőrnagy, illetve dr. G.-Payer Endre tartalékos orvos főhadnagy (a szerző édesapja), az 523. számú honvéd hadikórház parancsnokhelyettesének közlése a szerzővel 1944 telén, továbbá két 1987-ből származó levél a szerzőhöz, a támadást túlélőktől.

jelzésekkel. Ezeken még az „öreg" magyar katonatisztek sem ismerték ki magukat, nemhogy az újonc legénység. Ennek következtében az ember nem tudta, kit hogy is szólítson.

A szervezés akkor mondott csődöt, amikor a „be nem tervezett" létszámfölösleg megállapítást nyert, mert a 13 500 fő helyett 1944. december 10-én a „hunyadisták" létszáma 20 567 fő tett ki. A németek a „többletet" nem akarták fogadni, mondván: nekik 13 500 fő körüli létszám elhelyezéséről, élelmezéséről stb. kell gondoskodniuk és nem többről. A „több"-re vonatkozóan feletteseiktől nem kaptak még utasítást, így ezt a gondot oldja meg a hadosztály parancsnoksága ahogy akarja és tudja.

A honvédelmi minisztérium kellő időben értesítette ugyan a németeket a megnövekedett létszámról, de a német illetékesek vagy nem adták tovább az utasítást, vagy nem is akarták tovább adni. Utóbbi mellett szól az a körülmény, hogy ugyanezen időpontban, ugyanezen kiképzőtáborban volt elhelyezve az észtországi önkéntesekből felállított – szintén népi gránátos mintára szervezett – hadosztály, „felfrissítésre", újrafegyverzésre.[6] „Felsőbb helyek" ezen hadosztály frontra történő elvonulását várták, s az így felszabaduló hely és létszámlehetőség biztosíthatta volna a magyar „fölösleg" elhelyezését, élelmezését. Az észt önkéntesekből álló hadosztályon kívül még Vlaszov tábornok néhány félig felfegyverzett lovas alakulata erősítette a stransi tábor nemzetközi jellegét.[7]

A „Hunyadi" hadosztály parancsnoksága nem tudott mást tenni, minthogy kényszermegoldásokat foganatosított – pl. két ember egy ágyba (70 cm)! – hangzott a parancs –, a németek által 13 500 személyre grammra pontosan kiadott élelmet pedig úgy kellett elosztani, hogy jusson a több mint húszezer „hunyadista" valamennyijének. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az amúgy is szűkre szabott élelmezés mintegy egyharmadával csökkent. Az élelmezők természetesen több helyen is elszámolták magukat, voltak alakulatok, amelyek több mint 24 óráig semmi élelmezést nem kaptak. Mire sikerült a grammozást a gyakorlatban megoldani, addigra többnyire újabb magyar önkéntes szállítmányok érkeztek a táborba és az élelmezés terén minden ismét felborult. Ez az összevisszaság a legénység örökös zúgolódásától kísérve hetekig tartott.

A nappali foglalkoztatás tárgya a vételezés volt, természetesen nem az élelemé, hanem a különböző kincstári felszereléseké, úgy mint csajka, kulacs, 2 pokróc, kenyérzsák, esetleg lábbeli (rövid német csizma). Egyenruházatról egyelőre szó sem esett, mármint az újonc önkénteseknél. Ezzel ellentétben a honvéd egyenruhában lévőktől összegyűjtötték valamennyi kincstári darabjukat és vadonatúj német – Waffen-SS – egyenruhába öltöztették őket. Ezzel hozták a honvédeket szolgálatképes, átképezhető állapotba. Közben tovább folytatódtak a honvédelmi minisztérium általi vezénylések. 1944 karácsonyát megelőző napokban érkezett a stransi táborba a 25. rohamtüzér osztály, a 16. határvadász zászlóalj és Szombathelyről egy csendőr tanosztály. De ide érkezett be a marosvásárhelyi „Csaba királyfi" gyorsfegyvernemi hadapródiskola frissen avatott mintegy 40 zászlósa, valamint a jutasi „Kinizsi Pál" honvéd csapattiszthelyettesképző iskola mintegy száz frissen avatott őrmestere. Mellettük még számos honvéd alakulat, csendőr különítmény is beérkezett, de jöt-

6 A „20. Waffen-Grenadier Division der SS" (estn. Nr. 1.)-ről van szó.

7 A Vlaszov-hadseregre vonatkozóan: *Fröhlich, Sergej:* General Wlassov. Markus Verlag, Köln, 1987. (*Hillgruber* professzor előszavával).

tek hegyivadászok, tüzérosztályok – löveganyag nélkül –, római katolikus, evangélikus és református tábori lelkészek is. A beérkezettek a tisztek és a csendőrök kivételével fegyvertelenül kerültek a táborba.

A hadosztály parancsnokságának nem kis gondot okozott a beérkezettek alakulatokba történő szervezése, mivel más volt a németek által előírt hadrendi felállítás és más egy gránátos hadosztály részére kiszállított fegyvernemi elosztás. Pl. a népi gránátos típusra szervezendő „Hunyadi" hadosztály 12 db négyes ikrezésű, önjáró légvédelmi lövege személyzetének – tartalékokkal számított – tervezett létszáma maximum 206 fő volt, a járművezetőkkel együtt. Rendelkezésre állt ugyanakkor 1400 fő, igaz a magyar 4 cm-es gépágyúkhoz (Bofors) és a 8 cm-es Bofors nehéz légvédelmi lövegekhez kiképezve. A fölösleget „szét kellett szórni", a német fegyverekhez át kellett képezni, éppen ezért az alakulatok felállításakor különböző elvek érvényesültek.

A „Hunyadi" hadosztály, mint első szervezetileg létrehozott seregtest, abban a szerencsés helyzetben volt – lévén övé az elsőbbség –, hogy válogathatott. Nemcsak a Neuhammer/Strans-ba beérkezett legénység, hanem a tisztikar, a parancsnokok tekintetében is. Meg is kezdték a maguk kereteinek összeállítását, leválasztását a létszámfölöslegtől. Átcsoportosítások, átköltöztetések sorozata volt a következmény. Ugyanígy további zavarok keletkeztek az élelmezés, felszerelés, kiképzés vonatkozásában is. A hadosztály parancsnoka, Grassy József honvéd altábornagy köré egykori tiszttársai, beosztottai – ezek között is főleg az „öreg doniak" – tömörültek, valóságos klikket alkotva.

A beérkezett csendőr alakulatokat, beleértve a tábori csendőr osztagokat is, soron kívül öltöztették német egyenruhába és azon nyomban ellátták német táboricsendőr-jelvénnyel, majd később német és magyar feliratú, a „Hunyadi" hadosztály műhelyeiben készített táboricsendőr-jelvénnyel. (Tábori csendőrség – Feldgendarmerie) Ezen a nyaktáblán a koronás magyar kiscímer volt látható a belőle kiágazó cserfalombokkal.

Mivel a csendőrök magukkal vitték a tábori sapkájukon használt kis tollforgót és a kalapon lévő jelvényüket is, ezeket egységesen a német tábori szemellenzős sapkákra erősítették. Mivel a hadosztályparancsnokság szemében a több mint 20 ezres embertömegben a csendőrök számítottak a legmegbízhatóbbaknak és a legfegyelmezettebbeknek, nemcsak a tábori rendészeti feladatok ellátásával bízták meg őket, de igeiglenesen ők látták el, illetve adták a hadosztályparancsnokság őrszázadát is. A német táborparancsnokság és a hadosztályhoz szolgálatilag befutó német tisztek meg is lepődtek látva ezeket a csendőröket és tapasztalva katonás, de illemtudó fellépésüket. Közülük valaki mindig beszélte a német nyelvet, ami szintén „hatásos" volt, de a ruházatuk, fegyverzetük, felszerelési tárgyaik is meglepetést okoztak – Mannlicher karabély, csendőrszurony, kakastoll, csendőrjelvény a tábori sapkán, lövészbojtok a sípzsinóron, magyar címer, kétnyelvű nyaktábla stb. – A Német Birodalomban ekkor ilyesmi csak itt volt látható, tapasztalható.

De térjünk vissza a bizonyos „szétszóráshoz"! Ezt a tisztikarral kezdték. Azokat, akik az előző években – 1941, 1942, 1943, 1944 – nem voltak valamilyen németországi vezénylésen, néhány hétre különböző helyekre „szórták szét", így Döberitzbe, Koblenzbe, Münchenbe stb. A másik fontos feladat a tiszthelyettesi kar kellő létszámra történő felemelése volt. Egy egész századra való – mintegy 200 fő –, kellő

iskolázottsággal rendelkező újoncot indítottak Radolfzellbe, a Fegyveres SS ottani altisztképzőjébe (Waffen-SS Unterführer-Schule). A tüzérezrednek szánt honvéd tüzéreket, illetve újoncokat szinte kivétel nélkül a Prága melletti Beneschauba vezényelték, míg a két légvédelmi tüzérosztály állományát a München mellett lévő Waffen-SS légvédelmi tüzérezredhez indították útba. Ezt követte az utász zászlóalj Passauba, a Somme laktanyába történő áthelyezése, ahol utóbbiak teljes felszerelése is megtörtént.

A felsorolt alakulatok elvezénylése csökkentette ugyan a létszámot, de igazán nem sokat segített, mivel közben újabb és újabb önkéntesek, illetve honvédek érkeztek a táborba.

Megtörténtek közben az ezredparancsnoki kinevezések is. Az 1. gránátos ezred parancsnoka vitéz Deák László ezredes, a 2. gránátos ezred parancsnoka vitéz Temesvári Gerő ezredes, míg a 3. gránátos ezred parancsnoka vitéz Peinlich Béla ezredes lett. Ezek a kinevezések, beosztások azonban nem tartottak sokáig, különböző „helycserék" következtek. Deák László ezredest a létrehozandó magyar Fegyveres SS hadtest vezérkari főnöki beosztásába helyezték, a kiszemelt parancsnokhoz, vitéz Ruszkay Jenő címzetes vezérezredeshez beosztva, s közben újabb ezredesek érkeztek a hadosztályhoz, nevezetesen vitéz Magyar Dezső, vitéz Bodolay Lóránt, Vécsey József, illetve vitéz Rugonyi György és Csukás Endre alezredes.

Alighogy „rend lett" a „Hunyadi" hadosztály keretein belül, meg érkezett Neuhammerbe Beregfy Károly honvédelmi miniszter és a honvédség főparancsnokának futártisztje Kőszegről és hozta a parancsot a 2. magyar Fegyveres SS hadosztály megalakulásáról (1944. december 24.) szóban közölve: ezen hadosztálynak a „Hungária" név adományoztatott és parancsnoka vitéz Pisky Zoltán ezredes.[8] Az új hadosztály egységei már útban is vannak Neuhammerbe, a létszám mintegy 10 ezer fő!

Keletkezett is ebből akkora felfordulás a tábor magyar részében, amelyre addig még nem volt példa. Zörögtek a géptávírók, újabb futártisztek indultak Berlinbe, segítséget kérve az elhelyezés, az élelmezés dolgában, mert hiába voltak az említett elvezénylések, a magyarok száma csak nőttön-nőtt. Ismét rögtönzések következtek. A beérkező és a „dupla ágyas" megoldásban nem részesíthető önkénteseket az I. világháború időszakában épített „Hindenburg" táborrészben helyezték el, természetesen csak „ideiglenes jelleggel" egy száz lónak készült nyári istállóban, amelyeket már évtizedek óta nem ilyen célból használtak. Ezeknek az istállóknak a betonozott padozatára heveredett le a kétnapos marhavagonokban történt utazás után az éhes, fáradt önkéntes sereg. A mínusz 6–8 fokos hidegben számosan megfagytak, váltak betegekké. Őket a német mentők szállították kórházakba. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az önkéntesek többségükben civilben, megfelelő ruházat és felszerelés nélkül tették meg az utat.

A német SS Vezetési Főhivatal már ekkor tétovázott. Négy nappal a honvédelmi minisztériumból érkezett parancs és a „Hungária" hadosztály szállítmányainak érkezése (1944. december 28.) után géptávírón a következőket közölte a „Hunyadi"

8 Vannak olyan német szerzők, akik a 2. hadosztályt „Gömbös" névvel illetik, pl. *Neulen, H. W.:* Europas verratene Söhne. München, 1990. 204. o., ez azonban téves, a 2. hadosztály a „Hungária" nevet viselte. (A német szerzőknek nyilván nincs tudomásuk arról, hogy az elnevezéseket („Hunyadi", „Hungária") nem Hitler és nem Himmler „adományozta", hanem a m. kir. honvédelmi miniszter!)

hadosztály parancsnokságával: „A felszerelésben lévő és Neuhammer-i csapatgyakorlótéren tartózkodó 25. Waffen-Grenadier-Div. der SS »HUNYADI« (ung. Nr. 1.) személyzeti állományából áthelyez 8000 fő legénységet minden fegyvernemből (hozzátartozó) tiszti és altiszti személyzettel mint törzsállományt, a második felállítandó magyar hadosztály részére."

Ez elvi intézkedés volt, a gyakorlati megvalósítást és a többi feladatot ismét rábízták a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságára, anélkül, hogy megmagyarázták volna, hogyan foganatosítsa azokat.

Bár újabb és újabb vezénylések történtek, alig szabadult fel szálláshely, közben egészségügyi problémák keletkeztek. Talán a törzstiszti szállásokat kivéve minden tele volt tetűvel. A beérkezett személyi állomány mintegy kétharmada még a honvédségnél szokásos ún. tetra oltással sem rendelkezett. A kiütéses tífusz bármely pillanatban felüthette a fejét. A mínusz 17 fokra csökkent hőmérséklet miatt a barakképületekben befagyott a vízvezeték, nem működtek a vízöblítéses WC-k. Külön latrinákat kellett készíteni. Ezeket az egyszerűség és egyben a gyakorlati kiképzés kedvéért több helyütt robbantással hozták létre. Napirenden voltak a fegyelmezetlenségek is, lazult a fegyelem, különösen az egyenruhába még be nem öltöztetett, éhező, fázó legénységnél.

A Neuhammerben állomásozó hadosztály mindennemű ellátás terén a német táborparancsnokságnak volt kiszolgáltatva, nem lévén még saját ellátóvonala. A magyar hadbiztosok, a gazdasági hivatalok nem ismerték még, hogy mit és hogyan lehet és kell vételezni. Az így előállt nyomott hangulaton nem igen segített a vontatottan, de azért beérkező fegyverzet és felszerelés. 1944. decemberének végére a „Hunyadi" hadosztály fegyverzeti és felszerelési állapota elérte a 25–35%-os szintet, nem számítva az elvezényelt alakulatokat.

Közben 1945. január 1-jén 0 óra 30 perckor – feltehetőleg az SS Vezetési Főhivataltól – parancs érkezett Neuhammerbe, mely szerint: „Az egész »Hungária« hadosztálynak riadó! A (létszámilag) teljes ellátó ezred kivételével az alakulatok megkezdik berakásukat, új állomáshelyre történő szállításuk céljából. A még be nem öltöztetett önkénteseknek azonnal 2 pokróc, csajka, kulacs, kenyérzsák, (vastartalékkal feltöltve) és 3 napi hideg élelem kiadandó! Szállításszabályozást az 500-as (német) számozású szállító- és biztosító század (WSS) végzi. Parancsnoksági viszonyok a szállítmányok útbaindítása előtt tisztázandók!"

A parancs vétele után hangyabollyá vált az egész tábor. Teherautókról szórták a sötét éjszakában a pokrócokat, csajkákat stb. Aránylag hihetetlen gyorsasággal történt mindez. Kihirdették a parancsnokok neveit is:

Hadosztályparancsnok: vitéz Pisky Zoltán ezredes.

4. gránátos ezred parancsnoka: vitéz Podhradszky Andor ezredes,

5. gránátos ezred parancsnoka: dr. Lengyel Béla alezredes,

6. gránátos ezred parancsnoka: vitéz Várnay Ferenc őrnagy,

2. tüzér ezred parancsnoka: Brenner Miksa ezredes (a berakodásnál nem volt jelen, helyére Rugonyi György alezredes lépett). Magukat az alakulatokat is úgy kellett az éjszakában összeszedni. Tisztek és tiszthelyettesek rágták az emberek szájába alakulatuk és parancsnokaik nevét, számát stb. Természetesen mindezt magyarul, hiszen a katonák döntő többsége nem értette a „német szót".

A csapatszállító szerelvények – ezúttal a legénység is fűtött Pullman kocsikban utazott – 1945. január 1-jén indultak Oberleschen állomásról, térközzel, egyik a másik után. A német szállító és biztosító század ezúttal kitűnő munkát végzett. A közel 12 ezer ember Neuhammerből történő elszállítása 1945. január 6-ára fejeződött be. Ennek a hat napnak az oka a vasútvonalak túlzsúfoltsága és a „Hungária" hadosztály egyes alakulatainak felkészületlensége volt. Hol az alosztályparancsnok hiányzott, hol a raktárakban nem volt elegendő pokróc, csajka stb. az útbaindítandó önkéntesek számára.

A hadosztály szállítmányai keletnek vették az irányt, titoktartás miatt egyelőre ismeretlen céllal. Végül, általában egynapos szállítás után, a hadosztályparancsnokság Sieradz (németül Schieradtz) lengyel városkában kötött ki, az akkori Lengyel Főkormányzóságban. Ez a település Varsótól dél–dél-nyugati irányban légvonalban kb. 150 km-re feküdt. A hadosztály alakulatait – a hadosztálytörzs kivételével – az említett városka körüli lengyel, részben német lakta falvakban szállásolták el, a katonák részére kiürített parasztházakban.

A lengyel parasztházakban történő elszállásolás meglehetősen primitív volt, meglepte az még a „tanyasi" viszonyokhoz szokott magyarokat is. Vérhassal és egyebekkel fertőzött kutak, a villanyvilágítás teljes hiánya, az ivóvíz állandó forralása, a mínusz 30 fokos téli hideg, a rengeteg tetű, a hiányos táplálkozás, a legénység egyharmadának hiányos öltözéke stb. nagyon lelohasztották a harci kedvet. Ráadásul 50–60 cm-es hóréteg borította az egész környéket, így legfeljebb fát lehetett begyűjteni a szükségletekre. Csapatkonyhák, gulyáságyúk nem voltak. A napi hideg élelmet egy, a hadosztályhoz vezényelt s annak az alárendeltségébe került orosz (a szervezés alatt álló Vlaszov hadsereg valamely része) fogatolt vonatoszlop hordta szét, Schieradtz katonai táborból, lovas kozák kísérettel, tekintettel az itt-ott mutatkozó lengyel partizánveszélyre.

Még a „neuhammeri időkből" került a hadosztály mindegyik zászlóaljához egy-egy 7,5 cm-es páncéltörő ágyú és egy-egy 8,1 cm-es gránátvető, illetve egy-egy 12 cm-es aknavető, de lövedékek nélkül éppen csak bemutatásra és a szerkezetek megismertetésére volt alkalmas. Ezekre az oktatásokra – mivel azok a szabadban történtek – csak a már egyenruhába öltöztetettek vonulhattak ki, de a meglehetősen mélyre süllyedt hőmérséklet miatt ők is csak egy-egy félórára. A még mindig egyenruha nélküli önkéntesek körlettakarítással, a gyalogsági kézifegyverek megismerésével töltötték az időt, ha éppen nem cikória kávét főztek a bunkerkályhákon, ami az egyetlen meleg „ételt" jelentette számukra.

Ez a kezdetleges állapot azonban nem tartott sokáig, sokkal rosszabb következett rövidesen. A hadosztályparancsnoksághoz beérkezett „komolyabb" nehézfegyver anyagot, az oktatási célra kapott lövegeket stb. már 1945. január 10-e körül magasabb rendfokozatú és beosztású német vezérkari tiszti bizottság foglalta le az arcvonalban küzdő 9. német hadsereg számára. Ugyanekkor elvezényelték a német egyenruhát viselő orosz (vlaszovista?) fogatolt vonatoszlopot is. Így a hadosztály alakulatainak az ellátására maradt összesen két tehergépkocsi! Ezek vagy elérték a kihelyezett alakulatokat, vagy nem a rendszeressé vált hófúvásokra való tekintettel. Az egyenruházatot, lábbeli ellátást sürgető kérelmek, nem is beszélve az élelmezés javítására vonatkozó megkeresésekről, süket fülekre találtak a német magasabb parancsnokságoknál. Ilyen felkészületlen állapotban érte a „Hungária" hadosztályt

is a Vörös Hadsereg támadása. A szovjet erők 1945. január 14-én páncélos ékekkel áttörték a Visztulánál kiépített német állásokat és – Guderian német páncélos tábornok módszerét alkalmazva – több páncélos ékkel törtek előre Berlin irányába.[9] A német 9. hadsereg felbomlása szinte órák alatt megkezdődött. Egyre több német alakulat vonult vissza nyugati irányba, meglehetős összevisszaságot mutatva. Ezekben a válságos időkben érkezett be Schieradtzba a HM által kinevezett első vezérkari tiszt, Zoltay János vezérkari százados. Attól függetlenül, hogy kifejezetten botrányosnak találta a hadosztály állapotát, ott segített, ahol tudott.[10] E munkájában, egy, a hadosztályhoz beosztott német „gazdasági összekötőtiszt", bizonyos Reinholdt főhadnagy volt a legnagyobb támogatója, aki jól ismerte a németországi viszonyokat és lehetőségeket. Az erdélyi harcokban szerzett haslövéséből alig felépült hadosztályparancsnok, vitéz Pisky Zoltán ezredes legnagyobb segítségei voltak, szolgálati beosztásaikon és ügyködéseiken is túlmenően.

Az említett szovjet páncélosok egyik oszlopa Breslau és a sziléziai iparvidék felé nyomult előre. 1945. január 15–16-án már nemcsak az éjszakai csendben, de nappal is jól hallható volt a frontvonal ágyúdörgése.[11]

A hadosztály parancsnoksága intézkedést kért Berlinből, de hasztalan. Csak megnyugtatásra szánt válaszok érkeztek: szilárdan tartja magát a német keleti front, aggodalomra nincs ok! Ami pedig a sokszor sürgetett ruházati anyagot illeti: vagontételekben már régen útbaindították. Kioktatásként még azt is megkapta a hadosztály parancsnoksága: ne keltsen pánikot, a német hadvezetőség tudja, mikor kell csapatait hátravonni, a területeket kiüríteni... Mindezeknek ellentmondott azonban az egyre közeledő csatazaj és az éjjel-nappal nyugatnak tartó német hadtápalakulatok sokasága. Ugyanakkor a helyi és környékbeli német parancsnokságok hallgatásba burkolództak. Ők sem akartak pánikot kelteni.

A kialakult „nem tájékoztatás" miatt a hadosztály parancsnoksága elrendelte a híradó alakulatoknak az ellenséges rádióállomások adásainak a lehallgatását. A lengyel Armija Krajova (Honi Hadsereg) nyilván rádióösszeköttetésben állt a londoni lengyel emigráns kormánnyal, mert ezen összeköttetések révén az angol BBC a legpontosabb helyzetképet sugározta, mégpedig óránként jelentve az előnyomulásban lévő orosz csapatok által elfoglalt városok, falvak neveit.

1945. január 17-én az angolszász légierő Litzmannstadtot (Lodz) bombázta, olyan erővel, hogy a ledobott bombák robbanásaitól a tőle légvonalban kb. 60 km-re lévő Schieradtzban is rengett a föld. Ezen a napon kezdett a „Hungária" hadosztály parancsnoksága önállóan cselekedni. Megállapították, hogy a csapatokat többszáz kilométeres gyalogmenetre kell előkészíteni, a kérdés csak az volt: hogyan? Zoltay vezérkari százados a már említett Reinholdt főhadnaggyal együttműködve „kerített" valahonnét 11 ezer fő részére hideg élelmet. Ez a mennyiség, a bizonyos „vasadaggal" – mely mindenkinél megvolt – együtt *elméletileg* négy menetnapra fedezte a hadosztály élelemszükségletét. Hátra volt még a ruházat, a lábbelik

9 Az áttörtés már 1945. január 12-én megindult, január 14-e már a kibontakozás ideje.
10 *Zoltay:* i. m.
11 *Zoltay:* i. m., valamint a szerző saját korabeli tapasztalatai.

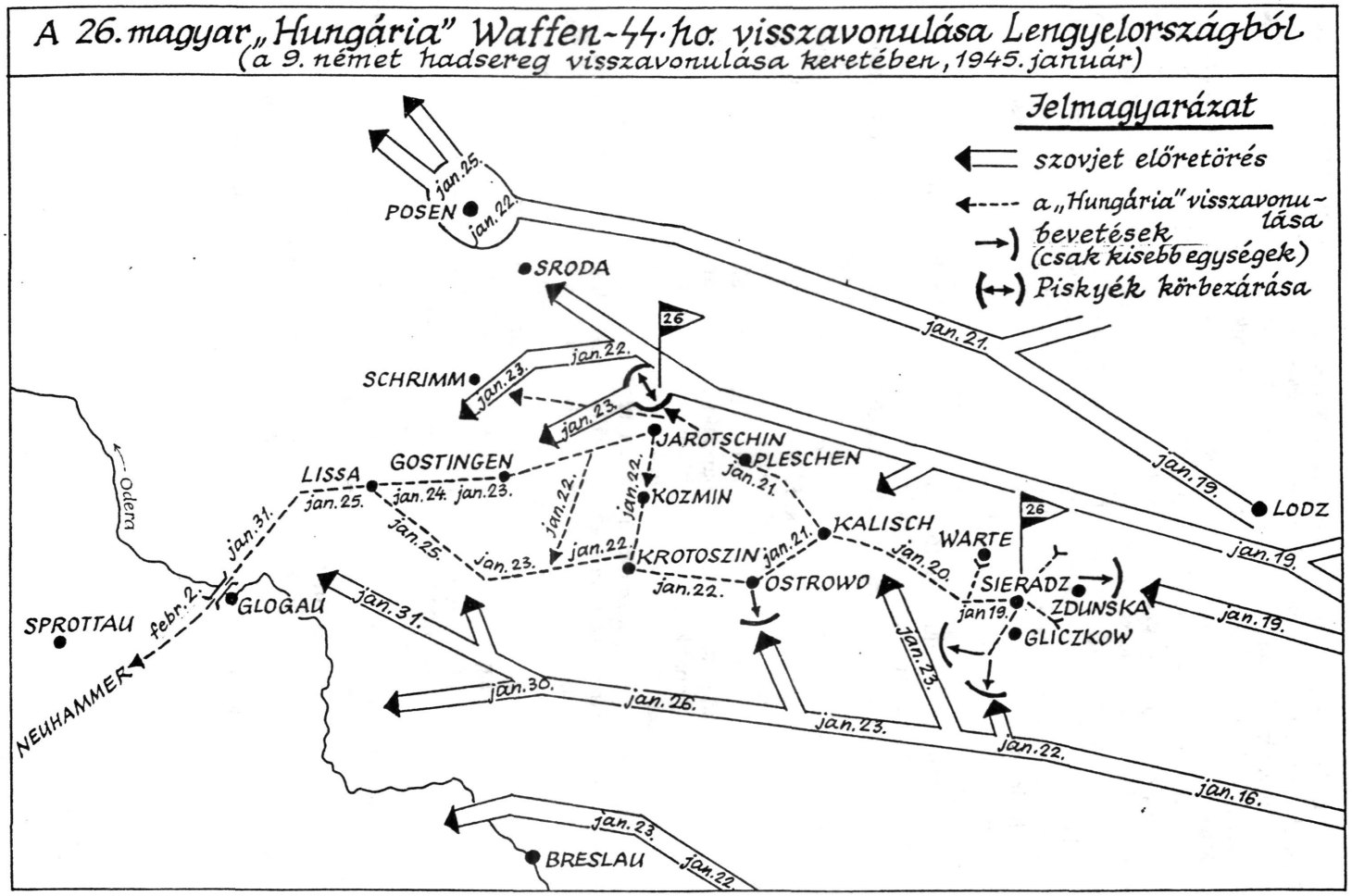
A 26. magyar „Hungária" Waffen-44-ho. visszavonulása Lengyelországból
(a 9. német hadsereg visszavonulása keretében, 1945. január)
Jelmagyarázat
szovjet előretörés
a „Hungária" visszavonulása
bevetések (csak kisebb egységek)
Piskyék körbezárása
POSEN
jan. 25.
jan. 22.
SRODA
26
jan. 21.
SCHRIMM
jan. 22.
jan. 23.
jan. 23.
jan. 23.
JAROTSCHIN
PLESCHEN
jan. 21.
jan. 19.
LODZ
GOSTINGEN
LISSA
jan. 24.
jan. 23.
jan. 25.
jan. 22.
jan. 22.
KOZMIN
jan. 31.
jan. 25.
jan. 25.
jan. 23.
jan. 22.
KROTOSZIN
jan. 21.
KALISCH
WARTE
26
jan. 20.
jan. 19.
Odera
jan. 22.
OSTROWO
SIERADZ
ZDUNSKA
jan. 19.
GLICZKOW
jan. 19.
SPROTTAU
febr. 2.
GLOGAU
jan. 31.
jan. 23.
NEUHAMMER
jan. 30.
jan. 26.
jan. 23.
jan. 22.
jan. 16.
jan. 23.
jan. 22.
BRESLAU

„menetkészültségbe" hozása. Ez már komoly gondot okozott, mivel a hadosztály legénységi állományának egyharmada még mindig nem volt beöltöztetve és a legtöbben félcipőben, lyukastalpú bakancsban várták a „kincstári felszerelést". A mínusz 25 fok körüli hidegben ilyen lábbelikkel több napos gyalogmenet elképzelhetetlen volt, közben állandóan fogalmazódott a kérdés: nyugatra, vagy keletre? Melyik a jobb, Katyn gödrei, esetleg netán Szibéria, vagy a még reményt jelentő Nyugat? Végre megszületett a döntés: irány nyugat! Közben Zoltay vezérkari százados és beosztottai kitaláltak valamit. Elrendelték a raktárakban található mintegy ötezer pokróc kiszállítását a csapatokhoz. A parancs a továbbiakban a készlet felének azonnali kettőbe vágását rendelte el és ezen kettőbe vágott pokrócokból szükséglábbelik „előállítását". A megmaradt egész pokrócok pedig a kabátok, köpenyek pótlását biztosították.

A hadosztály-törzsnél főpróbát csináltak a szükséglábbelik elkészítéséből. A félbevágott pokrócok egyik felét az alsó lábszár köré tekerték, úgy, hogy a lábfejet körbefogja. Bokánál többszörösen átkötötték madzaggal, a térdhajlatnál úgyszintén, majd végül a harmadik kötés következett a felső comb közepe táján. Amolyan pisztrángozó csizmának nézett ki ez a megoldás. Mivel a talprészek vékonynak és nem elég hőszigetelőnek tűntek, a lábfej burkolatát újabb pokrócok szétvagdosásával a csizmaszár magasságig megduplázták.

Még be sem fejeződött a „főpróba" amikor a hadosztályparancsnok irodájába belépett a hadosztály hadbiztosa a gazdászati hivatal főnökével, és az előbbi a leghivatalosabb formában kérte a Zoltay által kiadott utasítás visszavonását, mondván: az a kincstári vagyon tudatos rongálását jelenti.

A felvetésre Zoltay így válaszolt: Idefigyeljen Százados Úr! Ha maga egy 24 órán belül képes arra, hogy ezeknek a toprongyos önkénteseknek az előírásos egyenruházati darabokat kiadja, azonnal elrendelem a pokrócokra vonatkozó intézkedésem visszavonását! De erre nézve azonnal, itt a helyszínen várom a jelentését a hadosztályparancsnok úr jelenlétében!

Erre nem vagyok képes! – válaszolta a hadbiztos.

Tehát érvényben van a parancsom, ehhez tartsák magukat! – mondta Zoltay.[12]

Meg is történt a „drága kincstári pokrócok" kiadása, egyszerűen azért, mert pokróckészlete volt, egyenruhája pedig nem a hadosztálynak. A „köpeny-kérdés" is hasonló bütyköléssel oldódott meg. Hihetetlen leleményességgel dolgoztak az emberek. Rájöttek, hogy bicskával, ollóval nem szabad lyukasztani a többnyire zsákmányanyagból – csehszlovák, szovjet, olasz – származó pokrócokat, mert akkor azok tovább hasadnak, de az irodákban használt aktafűzéseknél alkalmazott lyukasztó kitűnő eszköz. Így lefoglaltak minden ilyen elérhető eszközt. Ezzel készítették azután a megfelelő mennyiségű és minőségű lyukat. A deréktájon a derékszíjat pótló madzagnak, vagy puha drótnak készítettek lyukat. Az így befűzött „derékkötőre" aggatták fel azután kulacsaikat, csajkáikat, a „vasadagot" tartó plédobozt stb. s ezekhez még egy hátizsákszerű bugyor is járult. A „drága kincstári pokróc" végezetül még egy csuklyát is kapott, amely a hideg szél és a hóvihar ellen igen jó szolgálatot tett, hiszen sokaknak még sapkája sem volt.

12 *Zoltay*: i. m. Zoltay az emlékiratában fekete tussal kihúzta magyar honvéd-hadbiztos tiszttársának a nevét, így azt a mai napig nem ismerjük. Mellesleg az ekkor kiadott pokrócok cseh, francia, orosz, néha olasz kincstári eredetű német zsákmányanyagból származtak.

1945. január 18-áról 19-ére virradó hajnalon lovas küldöncök vitték szét a hadosztály alakulatainak a menetparancsot, nem egy esetben a lovak szügyéig érő hótorlaszokon, hófúvásokon keresztül. A háromfős járőrökből álló hírvivők – a honvédség huszárjai közül kerültek ki – német „kincstári lovakon" és ki tudja honnét szerzett lovakon ültek, s ők voltak a legmegbízhatóbb hírközlők, mivel a telefonvonalakat rongálta a vihar, néhol az Armija Krajova, rádiója pedig nem volt minden kihelyezett alakulatnak.

1945. január 19-én megtörtént az alakulatok összpontosítása, Sieradtz katonai táborhoz. A legtöbb egység, alegység 10–15 km-es gyalogmenet után érkezett a gyülekezési helyre, de voltak olyanok is, amelyek 20–25 km-t is gyalogoltak. Nyugatra tartó és a németek által hóekézett út csak egy volt, Kalisch felé. Ezen az úton tízezrével özönlöttek hátra a megtépázott német 9. hadsereg katonái. A város nyugati szélén épült tábor környékére felvonult „Hungária" hadosztály menetoszlopainak ebbe az „áradatba" történő besorolása újabb nehézségbe ütközött. A németek maguknak tartották fenn a besorolási elsőbbséget, német tábori csendőrök irányításával. A hadosztály katonái a farkasordító hidegben csak tipegtek-topogtak. Végül kitört a gyalázat. Az egyik alakulat belekezdett az „Ébredj magyar, az ősi föld veszélyben, elvész a fajtánk, hogyha nem merünk!" dalba. Úgy látszik az ébredésre vonatkozó strófák „megihlették" a hadosztály törzskarát, mert a fagyoskodó magyar menetoszlopok közül valósággal kitört, kibontakozott egy egész lovas félszázad magyar tábori csendőr, Podhradszky ezredessel az élen. Odavágtattak a német tábori csendőr-irányító, forgalomszabályozó részleghez. Podhradszky, aki kifogástalanul beszélt németül, még mondott valamit a német tábori csendőrök parancsnokának s meg sem várta annak a válaszát, lovasaival valóságos falanxot alkotva, lezáratta a kelet-nyugati irányba vezető országutat, mégpedig háromszorosan. Lováról hátrafordulva vezényelte a várakozó magyar menetoszlopnak: Besorolni! A német parancsnok pisztolyt rántott, de látván a velük többszörös túlerőben lévő magyar tábori csendőrök lövésre kész géppisztolyait, meggondolta magát, s az erőszak helyett, szabályos tisztelgéssel és rendfokozati megszólítással – Standartenführer! – amolyan „megbeszélésre" jelentkezett. Podhradszky csak lóhátról tárgyalt. A „megbeszélés" eredményeként a németek „engedték" a magyarokat is nyugatra menetelni.

Röviddel a „megbeszélés" után kilenc szovjet repülőgép tűnt fel az égbolton – és csodálatos módon – nem a menetoszlopokat kezdték alacsonytámadással lőni, hanem rávetették magukat a schieradtzi katonai tábor fabarakkjaira. Sorozataiktól perceken belül kigyulladtak azok, de szerencsére a táborban már nem volt senki. A nyugatra menetelő magyar és német menetoszlopok szétugrottak, többnyire csak az útszéli árkokba. Amikor a gépek visszafordultak keletnek, a feltápászkodók köréből magyar és német nyelvű káromkodások özöne zúdult az égre, de sokan hálát is rebegtek mert a támadást megúszta német és magyar egyaránt: „Pedig, valósággal arathatták volna menetoszlopainkat" – írta emlékezésében Zoltay vezérkari százados, de ugyanezt vallja e sorok írója is, aki maga is átélője volt a támadásnak.[13]

A széttagolt „Hungária" hadosztály között ezrével vonultak a német katonák és a keleti területekről menekülő német lakosok. Utóbbiak panje-szekerein az élők

13 A szerző személyes élménye.

mellett hullák tucatjait is magukkal vitték, mert az útközben meghaltak, megfagyottak tetemeit az időjárási viszonyok miatt képtelenség volt eltemetni. Abban reménykedtek, hogy bejutnak majd a „Birodalom"-ba, az Oderától nyugatra.

Ilyen körülmények között szinte lehetetlenségnek bizonyult a „Hungária"-hadosztály alakulatait összetartani. A németekkel és menekülőkkel zsúfolt úton keveredtek a csapatok, mindenütt szétszórt felszerelési tárgyak, elhagyott gépjárművek, élelem után kutató lovak voltak láthatók. Ilyen körülmények között menetelt a „légió", értsd a „Hungária" hadosztály, az „elit seregtest", amelynek katonái egyharmad részben honvédségi egyenruhában, egyharmad részben a Fegyveres-SS egyenruhájában, míg egyharmad részben pokrócöltözetben voltak. Fegyverzet jóformán semmi, legfeljebb zászlóaljanként egy-egy század felszerelve gyalogsági fegyverekkel és itt-ott egy-egy villámgéppuska. Tiszteknél, tiszthelyetteseknél oldalfegyver. Maga a menet, hiszen erőltetett menetről volt szó, nem volt könnyű, még azoknak sem, akiknek megfelelő volt az öltözékük. A havas, síkosra kitaposott út két menetoszlop részére keskenynek bizonyult. A kifáradt és a nagy sietségben menekülő német szekerek lovainak a többsége éles vasalást sem kapott, aminek következménye volt a gyakori kicsúszás és a lovak lábának törése. Ilyenkor nem maradt más hátra, mint a „lókivégzés". Egy erős töltetű parabellum pisztollyal a fülbe lövés volt a „leghumánusabb" megoldás. A gyalogmenet útját számos helyen – sík terepről van szó – több száz méter szélességben keletkezett hófúvások nehezítették. Nem egy esetben ezek olyan nagyok és átjárhatatlanok voltak, hogy csak egy-egy erős harckocsi, vagy rohamlöveg tudta letaposni azokat, így téve lehetővé a gyalogosoknak és a nem lánctalpas járműveknek az áthaladást. A „Hungária" hadosztály kerékpáros és gyalogsági fegyverekkel ellátott lövész-százada néhány hófúváson még vállra véve átvitte a kerékpárokat, de később tiszti parancsra egyszerűen az útszéli árkokba hajigálta a kétkerekű „járműveket", amelyek nem egy esetben olyan halommá nőttek, hogy kézigránáttal kellett szabaddá tenni az utat.

Az egyes alakulatok közötti kapcsolatot csak lovas küldöncök útján lehetett fenntartani. Ezt a szolgálatot a már említett „lovat szerzett" huszárok és a tábori csendőrök látták el, miközben a hadosztály az első menetcél, Kalisch városa felé menetelt.

Az első menetnapon az alakulatok többsége 60–70 km-t teljesített, a későbbiek során azonban szükségessé vált az éjjel-nappal történő menetelés a minél nagyobb térnyerés miatt. Voltak olyan alakulatok ennek következtében, mint pl. az 5. ezred II. zászlóalja, amelynek 24 órára számított menetteljesítménye elérte a 80(!) km-t. Természetesen ilyen körülmények között sok volt a lemaradozó, részben a fizikai teljesítőképesség hiánya miatt, másrészt a feltört lábak, fagyott talpak és lábujjak miatt. Ugyanakkor, nem lévén csapatélelmezés, engedélyeztetett a „koldulás" és a „szerzés". Mindazt, amire a katonának közvetlen szüksége volt, magához vehette. Tehette ezt a németek által hátrahagyott kisebb raktárakból éppúgy, mint a lakosságtól, illetve azok elhagyott otthonaiból. Ez nemcsak a németajkú, de a lengyel lakosság esetében is így történt. Hasonló módon történtek az éjszakai beszállásolások is. Ha a kiszemelt helyen nem voltak már, illetve még németek, akkor a magyarok kézzel lábbal, néhány német szóval megtudakolták: hány helyiség van a házban, hányan lakják. Ha ezt megtudták akkor a háziakat általában a konyhába „terelték", maguk pedig a pokrócokat leterítve a többi helyiségben ledőltek és el-

aludtak. Az őrség megszervezése, az esetleges táplálék előkerítése ilyenkor a tiszthelyettesekre, tisztesekre, „öreg katonákra" hárult. Ugyanígy a feltört, fagyott végtagok esetleges ápolása is, többnyire hozzávaló kötszer, kenőcs és gyógyszer nélkül.

A menetek alatt a rendkívül legyengült, rosszul táplált legénység körében az elalvás ugyanolyan gyakori volt szinte, mint az erős napsütésben fellépő hóvakság. Szerencsére az utóbbi hét–tíz nap múlva elmúlt, de addig a bajtársak vezették az így „megvakult" társaikat.

A különböző alakulatok csatlakoztatását szinte képtelenség volt végrehajtani. Annyi volt a „Hungária" menetoszlopai közé „befurakodott" német katona és menekülő (szekerekkel), hogy lassan már többen voltak, mint a magyarok. Ennek is betudható volt a lemaradozók nagy száma, mivel sokan „hazafias kötelességre" hivatkozva mentették a németek által elhajigált használható holmikat, felszerelési tárgyakat. Az üzemanyaghiány miatt elhagyott teher- és személygépkocsik elé négyes–hatos fogatokat állítottak be és így vonultak, míg a még jó kondíciókban lévő lovakból, kocsikból kialakultak a századok, sőt zászlóaljak „vonatalakulatai". Ezekre a szekerekre, járművekre kerültek azután a feltört lábú, gyalogolni képtelen önkéntesek. Az utak mellett kóborló fiatal csikók pedig az élelmezési gondok megoldásában segítettek, természetesen a jobb falatokat a „vadászok" és „szakácsok" fogyasztották el, de jutott mindenkinek a húsból.

Visszatérve azonban az időrendhez, el kell mondani: a kitűzött menetcélt az első napon szinte minden alakulat elérte. Kalischból, az előző napon költözött ki a német 9. hadsereg parancsnoksága, csak egy visszamaradó különítményt talált a „Hungária" hadosztály a helyőrségi városban. Szálláshely azonban bőven akadt. Pisky ezredes és első vezérkari tisztje, Zoltay százados mindenekelőtt információkat akart szerezni a németektől. Nem a nagy történésekről, az általános hadihelyzetről, hiszen azt a BBC jóvoltából ismerték, hanem inkább arról, hogy maradtak-e német készletek – élelem, ruházat, fegyverzet – raktáron, melyekre a hadosztálynak égető szüksége lenne. A németek gyanakodva vizsgálták a Waffen-SS egyenruhájában lévő „Oberführer"-t[14] és vezérkari tisztjét, de szabályos igazoltatások és igazolások után elmondták, hogy két nagyobb, még ki nem ürített raktár található a közelben, Posenben, illetve Sandberg–Gostingen között valahol „rejtve". Sikerült a németektől katonai térképeket is szerezni, mivel addig Zoltay vezérkari százados ÁTI Kisatlasza volt az egyetlen támpont a hadosztálynak. Volt ugyan a hadrend szerint egy térképcsoportja (Kartenstelle) is a hadosztály parancsnokságának, de az csak elméletben működött.

A „megtérképesedés"-t követően össze is ült a hadosztály „kupaktanácsa", eldöntendő, merre, melyik útvonalon és hova meneteljenek tovább. Közben eltelt 1945. január 20-a, mint afféle pihenőnap, alakulatellenőrzés, amolyan „szerelvényt igazíts" formában.

A hadosztály parancsnoka, Pisky ezredes Posen felé akart tovább menni, Zoltay vezérkari százados pedig a Pleschen–Jarotschin– Gostingen–Lissa–Glogau útvonalat

14 A Fegyveres-SS-ben használt „Oberführer" rendfokozat az ezredes és a vezérőrnagy közötti rendfokozat volt, a mai Magyar Honvédségben használatos dandártábornoknak felelne meg. Ezt a rendfokozatot vitéz Pisky Zoltán ezredes és vitéz Deák László ezredes érte el, de a magyar katonai nyelvben továbbra is ezredesnek nevezték őket, megszólításuk is ez volt.

tartotta rövidebbnek és kevésbé veszélyesnek, azzal a hátsó gondolattal, hogy a hadosztály így visszavezethető a kiindulási helyére: Neuhammer/Strans-ba, ahol a „Hunyadi" hadosztály még állomásozott.

Dűlőre nem jutottak, de mivel az útvonal Jarotschinig azonos volt, minden alakulat ezen haladt. Közben a kaotikus állapotok csak egyre fokozódtak, az alakulatok pedig torlódtak. Utóbbiak főleg azért, mert a hadosztály menetirányával majdnem párhuzamosan a Vörös Hadsereg páncélosai vívták csatáikat a németekkel és a távolság légvonalban nem volt több 10–12 kilométernél, miközben a „Hungária" menetoszlopai 30–35 kilométerre is elnyúltak. Közben egyre inkább gyanússá vált, hogy mind kevesebb lesz a visszavonuló német katona, a menekülő polgári lakosság, az útszélen viszont egyre több az elhányt német kincstári holmi.

A hadosztály visszavonulási útvonalától délre valamivel biztatóbbnak tűnt a helyzet. Az ott előretörő páncélosok úgy 35–45 kilométer távolságra dübörögtek. Sötétedés után láthatóak voltak a fel-felvillanó torkolattüzek, illetve „ellen torkolattüzek". Nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenség északon és délen is előretör, és a nyugatra nyitott zsákban menetel a „Hungária" hadosztály ahogy csak tud, illetve ahogy bírja. A kérdés csak az volt: be tudják-e zárni a zsákot az oroszok?

1945. január 21-én Jarotschinban döntött a hadosztály parancsnoka, Pisky ezredes arról, hogy ő gépkocsijával megpróbál bejutni Posenbe, mert a kapott információ szerint ott remélhet a hadosztály számára kellő mennyiségű felszerelést. „Estére itt vagyok, akkor majd megbeszéljük a többi tennivalót. Pihenjen addig a hadosztály!" – voltak Zoltay vezérkari százados feljegyzései szerint utolsó szavai ekkor. A reggeli órákban a német Reinholdt századossal, segédtisztjével és gépkocsivezetőjével indult el Pisky. Kora délután, 14 óra körül már újra Jarotschinben volt. Kiderült, hogy a túlzsúfolt poseni országúton gépkocsival szinte képtelenség előrejutni a hatalmas torlódások miatt. Kapóra jött a visszatért hadosztályparancsnoknak a „kutató magyarok" által felfedezett és már fel is nyergelt Trakéner istálló mintegy 10–12 hátasa, melyet a „felfedezők" épp belovagoltak valami német uradalmi épület előtt. Pisky sofőrjét visszaküldte a Jarotschinben ideiglenesen beszállásolt hadosztályparancsnoksághoz, „lóról"-t parancsolt a büszke tartású magyaroknak, majd kiválogatva a lovak javát, nyeregbe szállt. Példáját követte Reiholdt főhadnagy és még néhány határ-, illetve hegyivadász tiszt is. Magához parancsolt egy, a hadosztály alárendeltségébe tartozó kozák lovasszakaszt és ellovagolt Posen irányába; úgy vélte, lóháton kikerülhetők a torlódások és bejuthat a városba. Közben beesteledett, Piskyéknek pedig nyoma veszett.[15]

A hadosztály szerencséjére Zoltay vezérkari százados – mint arra jogosult első vezérkari tiszt – riadóztatta az alakulatokat, elrendelve számukra a Gostingen felé vezető úton történő erőltetett menetet. Ekkor már 1945. január 22-ét mutatott a naptár. A BBC adásából kiderült, hogy ezen a napon a szovjet páncélos erők már Posen előtt álltak, más éleik pedig elérték Kalischt.

15 Trakéner – keleti, többnyire arabs beütésű (kitenyésztett) lófajta, amelyet nyugati vérrel kereszteztek. Németország keleti részein híres mének ivadéka volt. Erőteljesen emlékeztetett a magyar félvérre.

Vitéz Pisky Zoltán ezredes sorsáról – immáron évtizedek óta – különböző hírek keringenek. Hivatalosan „eltűnt"-nek nyilvánították. Nem kizárt azonban az sem, hogy mint sebesült a poseni kórházba került, melynek az erőd földalatti részeiben kialakított kórtermeiben fekvő kétezer sebesültet 1945. január 23-án a szovjet alakulatok, lengyel partizánokkal együtt, lángszóróval megégették. L.: *Csallner, Heinz:* Zwischen Weichsel und Warthe. h. n., 1992. 34. o.

1945. január 23-án Gostingenben beszállásolási nehézségek keletkeztek. A 75–80 km-et gyalogolt 4. és 5. ezredet már nem lehetett fedél alá juttatni. Minden használható épület tele volt. Nem maradt más hátra, mint az alig egy-két órát aludt, előbb beérkezett magyar alakulatok legénységét kiugrasztani a szálláshelyükről, hogy azokat átadják a később érkezetteknek.

Az elhagyott német házak garázsaiban számos DKW személygépkocsira is akadtak, amelyek azonban csak lóvontatással működtek, mivel a tulajdonosok az elosztófejeket leszerelték róluk, illetve üzemanyag sem akadt. Közben hírt kapott a seregtest az eltűnt hadosztályparancsnokról is. Egy kisebb kozák lovascsoport arról számolt be, hogy Piskyék elérték Schroda (Sroda) községet, amikor onnét a Posen felé vezető útra beszaladt néhány T 34-es szovjet harckocsi és a délkeletről a város felé tartó tömegbe belegéppuskázott, nem tekintve azt, hogy ki a civil és ki a katona. A néhány hírt hozó kozáknak sikerült egy domb mögé vágtatva megúszni a géppuskázást és így hozták a hírt. Mivel valamennyien egybehangzóan adták elő a dolgot, nem volt mit kételkedni szavukban.

Zoltay vezérkari századosnak – meglehetősen bonyolult összeköttetés útján – sikerült a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságával érintkezésbe lépnie és jelentenie Pisky eltűntét/elestét. A „Hunyadi" tovább jelentette a hírt Berlinbe és külön futártiszttel Kőszegre, a HM-nek. Berlin gyorsan reagált. Az SS Vezetési Főhivatal a vezetési tartalékból azonnal útnak indított egy „hadosztályparancsnok-jelöltet". „Érje el minél előbb a frontközelben lévő, Posen térségében tartózkodó 26. SS-hadosztályt s vegye ott át a parancsnokságot!" – hangzott az SS Birodalmi Vezetőjének, Heinrich Himmlernek a parancsa, melyet a „Steiermark" nevű különvonatáról küldött, amely akkor a kelet-pomerániai Deutschkrone nevű település környékén tartózkodott.

Berthold Maack Oberführer (rendfokozat az ezredes és a vezérőrnagy között), a Waffen-SS kötelékébe tartozó törzstiszt el is indult segédtisztjével és sofőrjével a megadott irányba, Schneidemühlnél azonban majdnem őket is elérte a végzet. Rossz tájékoztatás után, melyet saját németjeiktől kaptak, a ködös időben majdnem beleszaladtak egy szovjet harckocsioszlopba. Csak a sofőr lélekjelenlétének és ügyességének köszönhető, hogy megmenekültek.[16] Visszatértek kiindulási helyükre ahol nem kis pánikot idéztek elő az SS Birodalmi Vezető környezetében. Maack végül is több mint két hét eltelte után, Berlinen keresztül jutott el Neuhammer/Stransba, ahova időközben gyalogmenetben beérkezett a „Hungária" hadosztály is.

1945. január 23-án még szomorúbb eseményt jegyeztek fel a „Hungária" hadosztály történetéről. A hadosztály német egyenruhába öltöztetett egyik százada Jarotschinnál utat tévesztett, mivel a németek – megtévesztendő az előrenyomuló ellenséget – az útjelző táblákat, ahol csak lehetett, elforgatták. A tévedésre a század parancsnoka – jó néhány órás erőltetett menet után – rá is jött. Századát megállította, majd letért a Posen felé vezető útról Schrimm felé, ahol pihenőt akart adni századának. 13 óra körül szovjet páncélosok érték utol a városka Warthe folyón átvezető hídjánál. Egy német utászcsoport éppen a Warthe még teljesen ép hídjának a felrobbantásával foglalatoskodott, a lengyel lakosság tiltakozása ellenére. A magyarok, abban a hitben, hogy a „Hungária" hadosztály néhány alegysége még követi

16 Maack Waffen-SS vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

őket, szintén tiltakoztak a robbantás ellen. A várost és a hídfőt védeni akaró németekkel folytatott „vitát" kihasználva a szovjet páncélosok átjutottak a hídon és a nyugati hídfőnél összegyülekezett, fegyvereiket letett magyarokat és volkssturmistákat, hiába emelték karjukat a magasba, egyszerűen legéppuskázták.[17] Egy magyar tiszt, 168 tiszthelyettes és legénység maradt a mészárlás helyén. A csoportból mintegy ötven főnek sikerült megmenekülnie, akik hosszú bolyongás után érték el a hadosztály menetelő zömét Lissa városánál.

Ugyanezen a napon történt, hogy a hadosztály-zöm katonái Sandberg és Gostingen között ráakadtak a korábban említett német raktárra, amely csupa barakképületből állt egy erdős domboldalban. A német raktárosok éppen fáklyákkal gyújtogatták az épületeket, amikor a „Hungária" alakulatai futásban megrohamozták a még nem lángokban álló, csak éppen meggyújtott épületeket és azonnal megkezdték az oltást és a mentést. A raktárakban nem egy, de két hadosztály felszerelésére elegendő ruházatot, felszerelési tárgyat őriztek.[18] Zoltay elfogatta a német raktárosokat, akik különböző parancsokra hivatkoztak, majd az oltási-mentési zűrzavarban eltűntek. A mentés eredményeként a hadosztály egy teljes ezrednyi legénységét sikerült megfelelő ruházattal és lábbelivel ellátni még az éjszaka folyamán.

A következő napon, 1945. január 24-én érte el a „Hungária" hadosztály zöme Lissa városát. Egyes alakulatok még január 25-én is ott tartózkodtak, miközben az oroszok elfoglalták Gostingent. Itt és ekkor történt meg az a „csoda", hogy az alakulatok egy része a Schierdtzből történt elvonulás óta először vételezhetett kincstári kenyeret és jutott hozzá az ún. „Wehrmachtsuppe"-hoz.

1945. január 26-án kapott hírt a hadosztálytörzs arról, hogy néhány alakulat a megforgatott útjelzőtáblák miatt rossz irányba gyalogol, nevezetesen Kozmin és Krotocsin irányába. Az utánuk küldött lovas jelentők hozták a hírt, hogy észrevették a tévedést és megfordultak, indulnak Lissába. Közben Ostrowónál érintkezésbe kerültek az ellenséggel, melyet a szekereken magukkal hozott hősi halottaik is bizonyítottak. Miközben ezek az alakulatok beérkeztek a városba, a városból nyugati irányban kivonulókat német katonai karhatalmi alakulatok tartóztatták fel. Ezúttal nem a tábori csendőrök, hanem a „Feldjäger"-ek. Ők a városból kivezető utakat félkörben lezárták és a csellengőket, amennyiben nincs nyugatra szóló érvényes írásbeli parancsuk, a helyszínen agyonlőtték. Tucatjával feküdtek már a helyszínen a kivégzett német katonák tetemei. Bajba keveredtek a „Hungária" hadosztály katonái is, mígnem előkerült a hadosztály rangidős tisztje, a lóháton ülő Podhradszky ezredes, illetve Zoltay vezérkari százados, első vezérkari tiszt.

Zoltay felmutatta a „Feldjägerek"[19] parancsnokának a saját maga által írt és aláírt visszavonulási parancsot, akik azt ellenőrizendő, kapcsolatba léptek Himmler SS-

17 Tóth Béla tartalékos hadnagy és Szilágyi őrmester levélbeni közlései a szerzővel, valamint a „Heeres-Unteroffizier-Schule" parancsnokának jelentése. Másolat a szerző birtokában. A szovjetek viselkedésén, amely a hadijog teljes megsértését jelentette, nem lehet csodálkozni, hiszen az Ilja Ehrenburg tollából megjelent „felhívás" 1945 elején erre buzdította a katonákat: „Szovjet Katonák! Rövidesen eléritek a németek és osztrákok határait. Öljetek, öljetek, öljetek! Mindegyikőtöknek minden nap legalább egyet meg kell ölnötök ezekből a bestiákból, különben hiábavalóan telik el a nap. Törjétek meg az asszonyok és leányok gőgjét, dölyfösségét, ahol csak találjátok őket, mert ők a Ti jogos zsákmányotok!" Ehrenburg „felhívását" orosz és német nyelven már számtalanszor és számos helyen közölték. L. pl.: *Die Kameradschaft* 1992. január–februári szám 2. o. (Ausztria, Innsbruck).

18 *Zoltay:* i. m. Napra pontosan említi az eseményt.

19 A Feldjäger alakulatokat mint szervezetszerű alakulatokat 1943-ban hozták létre, teljesen függetlenül a fennmaradó német tábori csendőrségtől. Feladataik és fegyverhasználati joguk meghaladta a tábori csendőrökét, közvetlenül az

birodalmi vezetővel, illetve annak törzsével. Utóbbi igazolta a hadosztályt és elrendelték a hadosztály továbbengedését. Meglepő módon a magasabb parancsnokságról nem érdeklődtek a hadosztály helyzete, sorsa iránt, annál inkább Maack „hadosztályparancsnok-jelölt" útjának körülményeiről. Nem foglalkoztatta őket a magyar hadosztályparancsnok, Pisky ezredes sorsa sem. Zoltaytól még megkérdezték: nem indította-e túl korán el a hadosztályt Schieradtzból? Amolyan helyzetképre voltak kíváncsiak.[20] Zoltay mintegy félórás magyarázatba kezdett, keresve a német szavakat és kifejezéseket, de a jelentése tökéletesen „ült". A németek szinte elképedtek jelentésén.

1945. január 27-én nagyot változott az időjárás. A hőmérséklet 0 fok körülire változott, de ugyanakkor friss, de igen nedves hó esett. A kopott talpú csizmák átnedvesedtek, még szerencse, hogy a Schieradtzban „bütykölt" pokróc-lábbeliket már nem viselte senki, mivel az idők folyamán sikerült így vagy úgy bőrlábbelikhez jutni. Egyébként is erősen megnőtt a hadosztály német kincstári és nem kincstári készlete, amelynek beszerzési helye a legtöbbször az utak mellett és a falvakban elhajigált német anyag volt.

Január 30-án sikerült a hadosztálynak Fraustadt városka vasútállomásán vesztegelő német kórházvonat parancsnokával összeköttetésbe lépni és megegyezni abban, hogy ők vállalják a „Hungária" hadosztály 117 fagyott lábú katonájának a kezelését. Sajnos néhány önkéntesnél amputálni is kellett, őket sebesültszállító gépkocsikkal vitték hátra. A „csak" lábfeltöréssel bajlódó mintegy 300 főnyi csoport tagjainak kezelését is elvégezték, akiket a korábban szerzett panje szekerekkel szállítottak a vonathoz.

Ugyanezen a napon sikerült ismét kapcsolatot teremteni a Neuhammer/Stransban állomásozó „Hunyadi" hadosztállyal. Zoltay vezérkari százados azt kérte Grassy altábornagytól, hogy valami felfogó törzs kerüljön vezénylésre a Glogauban lévő Odera hídhoz és legalább egy „Wehrmachtsuppe" várja az éhezőket.

1945. január 31-én érték el a „Hungária" hadosztály élei az Oderát Glogau városánál. Ott a „Hunyadi" hadosztály egy egész tábori csendőr százada várta az érkezőket a nyugati hídfőben. A visszaáradó embertömegből nem volt könnyű válogatni. Kivételt csak a zárt egységben érkező, egyenruhás alakulatok képeztek, illetve azok a magyarok, akik még ugyan mindig civilben, de tisztjeik, tiszthelyetteseik vezetésével „menetben" érkeztek. A hidat egyébként már aláaknázták a németek és kettőzött őrség vigyázott rá. Az éhezők a glogaui helyőrségi laktanya udvarán kapták meg a meleg „Wehrmachtsuppe"-t, majd tovább irányították őket Saganba, ahol fürösztés és tetvetlenítés várt rájuk. Azt követően gépkocsin szállították őket Neuhammer/Stransba.

A magyarok „népszámlálását" 1945. február 4-én, déli 12 órakor fejezték be. A „Hungária" hadosztály fogadására kirendelt táboricsendőr század parancsnokának fennmaradt összefoglaló jelentése szerint az adott időpontig 7515 magyart (köztük 71 könnyű sebesültet és 50 pokrócba csavart, panje szekéren szállított, hidegrázásban szenvedőt) vettek nyilvántartásba. A fegyverzet a következő képet mutatta: 810 Mauser (98 k) karabély, 17 (43 M.) karabély, 610 Mannlicher (fegyverenként bemu-

OKW-nek voltak alárendelve. Az alakulatok teljesen gépesítettek voltak. L.: *Quenstedt, Otto:* Wort und Brauch im Deutschen Heer. Hamburg, 1976. 80. o.

20 *Zoltay:* i. m., valamint Podhradszky Andor ezredes levélbeni közlése a szerzővel 1963-ban.

tatott 40 tölténnyel, a M. Kir. Csendőrség tulajdona, a „Hungária" hadosztály tábori csendőrségénél), 171 Tokarev típusú félautomata puska (szovjet zsákmányanyag), 73 Beretta típusú géppisztoly, 11 MG 42 típusú géppuska, 3 n. MG 42 típusú géppuska, 5 páncélrém (Panzerschreck), 50 páncélököl (Panzerfaust), 2 gránátvető (8,1 cm-es), 507 pisztoly (08 Mauser parabellum, 9 mm Frommer [FÉG]), 1 géptávíró, 5 tábori rádiókészülék. Ezeken felül jelentéktelen mennyiségű lőszer, 3 tehergépkocsi, 7 személygépkocsi és 15 motorkerékpár; 808 ló, ezek közül panje szekerekbe fogva 441, saroglyához kötve 367. Élelmiszerkészlet: 150 mázsa fagyott takarmányrépa, panje fogatokon. Gulyáságyúk és egyéb ellátóeszközök viszont teljesen hiányoztak.[21]

1945. február 1-jén a Neuhammer/Stransba beérkezett „Hungária" hadosztálynál a legszigorúbb létszámellenőrzést hajtották végre felsőbb utasításra, miközben a már Stransból eltávozott észt hadosztály elhagyott barakkjaiba szállásoltak be az alakulatok. A hadosztály lóállományát előbb selejtezték – a lovak egy része a vágóhídra került –, majd a megmaradt állomány felét, a panje fogatokkal együtt át kellett adni a „Hunyadi" hadosztálynak.

A vacsorát követően Zoltay vezérkari százados kihallgatásra jelentkezett Grassy altábornagynál. Grassy hosszú időn keresztül meséltette Zoltayt a hadosztállyal történtekről, s közben Zoltay százados érdeklődött: mi lesz a teendő? A beszélgetés közben belépett az irodába a „Hunyadi" hadosztály első segédtisztje, Szentgróthy százados és letette az asztalra a Berlinből futártiszt által hozott „titkos parancsnoki ügy" jelzéssel ellátott iratcsomagot. Az iratokból kiderült, hogy az SS Vezetési Főhivatal elrendelte a „26. Grenadier Division der SS (ungarische Nr. 2.)" újrafelállítását a jelenleg Neuhammerben állomásozó csapatrészek bevonásával.[22] A végrehajtásért a „Hungária" hadosztály parancsnoka a felelős. A korábban már említett, kijelölt hadosztályparancsnok, Maack Oberführer azonban még nem érkezett meg Neuhammerbe! A parancs szerint, ellentétben az eddigi hadrendi felállítással, a hadosztályt most mint „45 mintájú gyaloghadosztály"-t kellett megszervezni. Ez azt jelentette, hogy a „népi gránátos" hadosztály 2 zászlóaljas gránátos ezredei helyett 3 zászlóaljas gyalogezredek szervezendők, s ennek megfelelően az ellátó ezred kapacitása megnő. Grassy mint egykori hadiakadémiai tanár megkérdezte Zoltaytól: tudja-e mit jelent ez? Zoltay összeadott, kivont, majd jelentette: Altábornagy Úr! Ha én ezt a hadosztályt egyetlen menetoszlopban, csak a minimális térközzel felvonultatom, szükségem van legalább 50 km-es[23] útvonalra. Grassy válasza a következő volt: Helyes Százados Úr! De mi következik ebből? Ne vonultassa egy úton és egy menetoszlopban!

1945. február 2-ára elkészült a „Hungária" hadosztály veszteséglistája. A kimutatás szerint hiányzott 2,570 fő. Közülük 147 hősi halottnak nyilvánítva, kb. 170 fő legyilkoltnak, míg a többi eltűntnek tekinthető. 370 főt fagyási sérülésekkel a sagani német helyőrségi kórházba szállítottak, akik között nem kevés a még hóvakságban szenvedők száma.

21 *Ulrich, Fritz*, a Waffen-SS-t. őrnagyának közlése a szerzővel 1969-ben, aki az adott időben még a „Hunyadi" hadosztálynál teljesített szolgálatot mint német segédtiszt (és aki „ősberlini" létére a szegedi Ferenc József Tudományegyetem jogi fakultásának évekig hallgatója volt!).

22 Az SSFHA. Amt. II. Org. Abt. I. a/II, Tgb. Nr. 587/45, Berlin–Wilmersdorf, 29. Jan. 45. számú német nyelvű iratot közli: *G.-Payer, Andreas von:* Armati Hungarorum 486. o. (a továbbiakban: *Payer:* i. m.).

23 *Zoltay:* i. m.

Közben az orosz csapatok térnyerésének következtében a Neuhammer/Stransban állomásozó „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályok – melyeket „felsőbb körökben" előszeretettel neveztek papírtigriseknek – már csak alig 50–60 km-re voltak a Vörös Hadsereg támadó éleitől, mialatt újabb és újabb magyarok érkeztek a táborba, akiket sem az egyik, sem a másik hadosztály kereteibe nem lehetett beilleszteni. Már a harmadik – „Gömbös" – és a negyedik – „Görgey" – önkéntes hadosztályról beszéltek, de ezekre vonatkozóan semmiféle intézkedés nem érkezett sem a HM-ből sem az SS Vezetési Főhivataltól.

Mialatt a magyarok száma egyre gyarapodott, mintegy varázsütésre, fegyverszállítmányok is érkeztek, szinte folyamatosan mind a két hadosztályhoz. Igaz, többnyire csak könnyű gyalogsági fegyverek, de akadt ún. nehéz gyalogsági fegyver is, mitöbb tehergépkocsik is. Utóbbiak a nagy benzin hiányra való tekintettel már faszéngázas üzemelésre átállítva, ami viszont jelentősen rontotta a motor teljesítőképességét és az üzembiztonságot. Felgyorsították a „Hungária" hadosztály még be nem öltöztetett legénységének is a felszerelését, ruházattal történő ellátását.

A már említett „nagy magyar beérkezések" eredményeként megint a „duplaágyas" elhelyezés vált gyakorlattá és a kereteiben már létező két hadosztály katonai összképét rontották még a honvéd egyenruhák és a lerongyolódott „civilisták". Ehhez jött még, hogy az újonnan érkezettek nem kevés tetűt hoztak magukkal és ismét eltetvesedett mind a két hadosztály.

1945. február 4-én már Neuhammer/Stransban is lehetett hallani a keletről előrenyomuló orosz csapatok tüzérségének a lövéseit. Félő volt, hogy egy erősebb szovjet páncélos kötelék egyszerűen csak beszalad a táborba, legalábbis annak a keleti részébe. Grassy altábornagy – az addig tapasztaltak alapján – nem igen bízott a német felsőbb vezetésben, illetve annak tájékoztatásában, ezért saját hírszolgálatra épített. Mintegy két századra tehető gyalogságot a tábortól keletre, több szakaszt félkörösen elosztva amolyan „figyelőbe" vezényelt. A szakaszok, amelyekben már kiképzett, páncélöklökkel is felszerelt katonák voltak, az erdős terepen haditapasztalatokkal bíró tisztek, tiszthelyettesek vezetésével foglaltak állást. A hadosztállyal lovas jelentők által tartották a kapcsolatot, ahol Peinlich Béla ezredes már a „Hunyadi" riadóezredét is „szervezgette" négy teljes értékű gránátos zászlóaljjal.

Az események ezt követően gyorsan követték egymást. Ruszkay Jenő címzetes vezérezredes, a magyar Fegyveres SS kötelékeinek kiszemelt főfelügyelője, Grassy altábornagy, Deák László ezredes vkf. a német SS Vezetési Főhivatalhoz autóztak. Azért hármasban, hogy nagyobb nyomatéka legyen menetelüknek. A Főhivatal ekkor már Berlintől távolabb, Pieskow am Scharmützelseeben volt elhelyezve. Itt adták elő kérelmeiket, panaszaikat, aggályaikat a nevezett parancsnokság első vezérkari tisztjének, Joachim Ruoffnak, a Waffen-SS ezredesének, mivel a korábban már említett Jüttner tábornok szolgálatilag távol volt. Ruoff a magyarok kérdéseire, kérelmeire – a hadosztályok megállapodás szerint felszerelése, felfegyverzése – egyenes választ adott: képtelenek a megállapodásban foglaltakat teljesíteni, még a saját hadosztályaikat sem tudják a szükséges fegyverzettel ellátni. Elismerte ugyanakkor, hogy a magyarok panaszai jogosak, de a szükség törvényt bont. Neuhammer/Strans jelenlegi veszélyeztetettségét ugyancsak belátja, ezért a saját felelősségére (mint az ügyben illetékes Jüttner helyettese) ki fog állíttatni a magyar

hadosztályok részére egy áthelyezési parancsot, valahová bajor területre, München környékére. Figyelmeztette azonban a jelenlévőket, hogy az áthelyezést gyalogmenetben kell végrehajtani és utalt arra is, hogy az ügyet felsőbb helyek előtt kezeljék diszkréten, mert furcsán hatna ott, hogy 40–45 ezer magyar „Fegyveres SS katona" kivonul a veszélyeztetett hadműveleti területről. Egyébként a szállításhoz rendelkezésre bocsájtandó vonatszerelvények kapcsán jelenteni kellene az OKW-nak, s így a kivonásról/áthelyezésről a Vezéri Főhadiszállás is azonnal tudomást szerezne. A tekintélyes angolszász légifölényre való tekintettel is biztosabbnak látszik a gyalogmenet. Javasolja: hagyjanak hátra a saját elvonulásuk biztosítására „erőket".[24]

Az őszinte beszélgetés és a menetparancs kézhezvétele után Grassy telefonon elérte a Neuhammer/Stransban lévő hadosztályát, ahol Podhradszky Ádám vezérkari őrnagy, a hadosztály Ia tisztje vette a parancsot és Grassy utasításának megfelelően azonnal elrendelte a hadosztálynál a menetkészültséget, illetve a még csak „szervezgetődő" riadóezred megszervezését.

Ugyanezen a napon – 1945. február 5. – egy Kőszegről beérkezett futártiszt egy hadtestparancsban fennmaradt HM intézkedést továbbított Neuhammer/Stransba. A VIII. hadtest 16. számú hadtestparancs a Hunyadi hadosztályokba történő jelentkezésről kiadott HM körrendeletet eképpen közölte:

„A »Hunyadi« magyar fegyveres-SS gránátos ho.-kba való jelentkezések újabb szabályozása. (325.) VIII. hdt. IV. d. 45. II. 2.

Az 1945. évi január hó 24.-én kelt 5. sz. H. R. (szab. rend.:)-ben közzétett 10.773 sz. (bizalmas!) I/a-1945 sz. körrendeletet az alábbiakban teljtartalmúlag közlöm:

Az 1944. évi december hó 14.-én kelt 599.073/10.–1944. sz. körrendeletem kapcsán:

1. A »Hunyadi« magyar fegyveres-SS gránátos hadosztályokba való jelentkezéseket a jövőben az alábbiak szerint szabályozom.

A) Tisztek

a) Csak hivatásos tisztek jelentkezhetnek.

b) Főtisztek 1904. évi születésűnél idősebbek nem lehetnek.

c) Főtisztek és törzstisztek egyaránt kötelesek jelentkezésüket hozzám (8–b o.) felterjeszteni az alábbi adatok pontos feltüntetése mellett:

aa) név, szül. év, anyja neve, családi állapota,

bb) rendfokozat,

cc) jelenlegi állománytest, beosztás (fegyvernem),

dd) német nyelvtudás foka,

ee) előző beosztás, alkalmaztatás felsorolása (csak törzstisztek jelentik!).

A jelentkezők felettes parancsnoksága ugyanekkor tartozik indokolt rövid jelentést tenni az illető nélkülözhetősége tekintetében.

d) A jelentkezések elfogadása és a végleges átengedés tekintetében a döntést magamnak tartom fenn! A jelentkezések tárgyában hozott és írásban közölt döntésemig a »Hunyadi« hadosztályoknak senki át nem adható!

24 Ruoff, Waffen-SS vezérkari ezredes levele a szerzőhöz 1984-ben. A német nyelvű beszélgetés szövegét közli: *Payer*: i. m.: 489. o.

B) Tiszthelyettesek

a) Csapat-tiszthelyettesek (hivatásos vagy tartalékos) jelentkezhetnek, ha 1910. évi születésűnél nem idősebbek és harctéri szolgálatra alkalmasak.

b) Szakszolgálatos-tiszthelyettesek jelentkezésére a f. évi jan. hó 4.-én kelt 93.152/eln. 10–1944. sz. rendeletem irányadó, – ezek csak engedélyemmel adhatók át és ezért jelentkezésüket hozzám (1/a oszt.) kell felterjeszteni.

C) Legénység

Legénységi állományúak jelentkezhetnek, ha – 1914. évi vagy ennél fiatalabb évfolyamokba tartoznak.

D) Polgári egyének

A polgári életből jelentkezhetnek a tartalékos tiszthelyettesek és legénységi állományúak, valamint azok, akik katonai szolgálatot még nem teljesítettek, ha – 1910. illetve legénységnél 1914. évi születésűnél nem idősebbek.

2. Jelentkezések elfogadása.

Mindazok jelentkezését és nélkülözhetőségét, akik átadásához előzetes engedélyem szükséges, az illetékes csapattest-parancsnokságok bírálják el s megfelelő okmányokkal ellátva indítsák útba a »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomására. (Jelenleg Rajka község.) Az így átadott tiszthelyetteseket névszerint, a legénységet számszerint utólag hozzám (1. a. oszt.) kell jelenteni.

Akiket az illetékes csapattest-parancsnokság nélkülözhetetlennek tart, azok jelentkezését a nélkülözhetőség tüzetes indoklásával döntés végett hozzám (1. a. o.) kell felterjeszteni. Döntésemig az ilyen jelentkezőket vissza kell tartani.

3. Jelentkezési helyek.

Ténylegesen szolgáló honvéd-egyének (hivatásos és tartalékos) az illetékes csapattest-parancsnokságainál, polgári egyének pedig a még működő honvéd kiegészítő parancsnokságoknál, illetve a Magyaróvárott felállított »Hunyadi« toborzóbizottságnál jelentkezhetnek.

4. Jelentkezési korlátozások.

a) Mindenkinek joga van jelentkezni! Senkit e téren megakadályozni vagy befolyásolni nem szabad! Aki e téren a jelentkezéssel szemben a legcsekélyebb akadályt vagy nehézséget támasztja, az ellen bűnvádi eljárást indítok! A nélkülözhetetlenséget kizárólag én állapítom meg! Elvileg azonban senki sem nélkülözhetetlen!

b) A »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomásán közvetlenül senki sem jelentkezhet. (Ez a németekkel egyetértően történik, visszaélések és szélhámoskodások kiküszöbölése végett!)

c) Bevetett vagy közvetlenül bevetés előtt álló alakulatokból jelentkezni nem lehet, csakis ennek megszűnte után.

d) Nem jelentkezhetnek továbbá rendfokozatra való tekintet nélkül az 1944. évi december hó 22.-én kelt 95.175. eln. 1./a 1944. számú rendeletem értelmében a fegyvernemi kiképző és felállító központokba beosztottak.

5. Családtagokról gondoskodás.

Az átadott, igazolt családtagjaik Németországba történő kitelepítését kérhetik.

Ezirányú kérelmeiket a »Hunyadi« hadosztályok gyűjtőállomásán kell előterjeszteniök.

Jelen rendeletemet alosztályokig bezárólag napiparancsban azonnal és többször ki kell hirdetni."[25]

A Beregfy Károly honvédelmi miniszter által aláírt rendelet és egyéb személyi ügyek miatt a „Hunyadi" hadosztály segédtisztjének – Szentgróthy századosnak –, Grassy altábornagy parancsára huszonegy fő alantos tisztet Kőszegre kellett kísérnie s őket a HM részére rendelkezésre bocsájtani. Közülük néhánynál hiányoztak az előírt származási okmányok, voltak akik kijelentették, hogy nem hajlandók idegen hadsereg egyenruhájában szolgálni, a többség viszont azért vált ki, mert a jelentkezéskor ígértek – korszerű fegyverek, kiképzés, a Haza védelme – nem valósultak meg, helyette éhezés, tetvészkedés zajlik és még a kiképzéshez szükséges csapatfegyvereket sem tudják rendelkezésre bocsájtani.

Szentgróthy a felvetésekre nem tudott érdemi válaszokat adni, hiszen nem tudta, milyen eredményre jutottak a tábornokok és miként is áll valójában a hadihelyzet. Mindezeket kedélyes beszélgetés közben tárgyalták meg a rendelkezésükre bocsájtott fűtött pullmann kocsiban.

A tisztek „átadása" is teljesen baráti légkörben zajlott le Kőszegen. Szentgróthy másnap már vissza is indult a hadosztályához, de a gyakori légitámadások miatt előbb Bécsben, majd Prágában kellett hosszú napokat várakoznia. Nem egy esetben órákat ült az óvóhelyeken. A német személyirányító állomások képtelenek voltak megadni Szentgróthynak a „Hunyadi" hadosztály állomáshelyét. Ez érthető is, hiszen a hadosztály alakulatai már február 6-án megkezdték az elvonulásukat Neuhammer/Stransból, így a hadosztály segédtisztje közel tíz napos bolyongás után akadt rá a saját parancsnokságára valahol Bajorországban, akkor is inkább „egyéni nyomozás" mint a hivatalos szervek tájékoztatása alapján.[26]

Közben a Neuhammer/Strans-i kiképzőtáborban a legsürgetőbb feladatnak látszott a táborba beérkezett, de még polgári ruhákban lévő önkéntesek egyenruhával történő ellátása és a honvéd egyenruhában lévők „átöltöztetése". Kiderült, hogy Neuhammer/Queisben lévő raktárakban tízezrével vannak egyenruhák! Valószínű, hogy Grassy erélyes fellépésének a hatására „osztani" kezdték ezeket. Egyszerre volt minden ami egy német katonának kijárt. A hadosztályok teherautói ingajáratban közlekedtek Strans és Queis között és hordták az egyenruházati és felszerelési tárgyakat. Ezeket a megérkezés után egyszerűen ledobálták a tábor egyik részében és indultak vissza. A gazdászati tisztek, tiszthelyettesek majd megőrültek, látván ezt a „kincstári kezelési módot", amelyért ráadásul még ők a felelősek és legfeljebb aláírhatják a nyugtákat, anélkül, hogy megszámolhatnák az anyagot.[27]

Végül is elhangzott a tiszti parancs: Egyelőre nincs cserélgetés, mindenki vételez mindenből egy-egy darabot. Azt követően majd ráérnek a bajtársak cserélgetni a körletben. Lesz rá három órájuk. Utána teljes menetkészültségben sorakozó!

Mindezt elrendelni természetesen nem volt nehéz, de végrehajtani!? A „civilista gyülekezet" többsége azt sem tudta, melyik ezredhez, zászlóaljhoz, századhoz tar-

25 HIAG Archivum Stuttgart, MHBK Archivum München.
26 Szentgróthy Tibor közlése a szerzővel.
27 A szerző saját élménye.

tozik. Ennek következtében a cserélgetéssel egyidőben egy tiszti, tiszthelyettesi csoport a besorolásokkal foglalkozott. Rámutattak egy csoportra és közölték velük, ők az 1. ezred III. zászlóalja, és így tovább.

Majd még egy parancs következett: a civil ruházatot abba a sarokba, a honvédségi egyenruhákat abba a sarokba hordják egybe! A civil holmi a tábori postával hazaküldhető! Végeztem!

Alig hangzott el a „Végeztem!", amikor istentelen fütyüléssel bevágott az első „Sztálin orgona" a tábor szélére, a sportpályák közelébe. Reflexszerűen ugrott mindenki széjjel, azaz ugrott volna, mert egy erélyes tiszti hang parancsolólag így szólt: Arcizma sem rándul a bajtársaknak! Továbbra is mindenki a helyén marad! A becsapódás legalább 400 méter!

Természetesen a tábori postaszolgálat nem működött, így a veszélyeztetettségre való tekintettel valakinek a parancsára a több méter magasságban felhalmozott civil ruházatot és kincstári holmit felgyújtották, miközben az alakulatok megkezdték kivonulásukat Stransból 1945. február 6-án.

Az óriási embertömeget nem volt könnyű irányítani, menetoszlopokba szervezni, ellenőrizni, márcsak azért sem, mivel a magyarok mellett Vlaszov tábornok seregtestének egy lovasezrede, egy német páncélos osztály és számos más német alakulat is ezekben a napokban hagyta el a tábort. Becslések szerint mintegy 55–60 ezer emberről volt szó. Hogy a rend mégis fenntartható volt az annak a majdnem két teljes csendőr osztálynak volt köszönhető, amelyeket a Honvédelmi Minisztérium Neuhammerbe vezényelt, a négy felállítandó magyar hadosztály számára „kalkulált" táboricsendőr osztagul.

A „Hunyadi" és a „Hungária" hadosztályok elvonulása Neuhammer/Stransból még 1945. február 9-én is tartott. A két seregtest dél-délnyugat, illetve nyugat délnyugat irányban hagyta el a tábort.

Miközben a kivonulás tartott, a riadóezred már harcban állt. Parancsnoka v. Peinlich Béla ezredes, aki a „Hunyadi" hadosztály 2. gránátos ezredének volt a parancsnoka a 2600 önkéntesből négy zászlóaljat alakított. Kettőt a „Hunyadi", kettőt a „Hungária" hadosztály állományából. A két hadosztály fegyverkészletéből sikerült mintegy 2000 karabélyt, 70 géppisztolyt, 4 nehézgéppuskát, 21 „villámgéppuskát" és kb. 50 darab páncélöklöt előteremteni. A lőszerkészlet fejenként 200 töltényt tett ki. A riadóezred állományába tartozott még egy gránátvető szakasz, 6 db 81 mm-es gránátvetővel, csövenként 100 db gránáttal. A kézigránátkészlet mintegy 1000 db-ot tett ki. (Egy 1945. február 9-éről fennmaradt anyagi-vezérkari jelentés szerint a Neuhammerből elvonult „Hunyadi" hadosztálynál 1500 karabély, 300 géppisztoly, 80 villámgéppuska, 20 db 81 mm-es gránátvető, 1600 páncélököl és kb. 3000 kézigránát maradt. A „Hungáriánál" kb. ugyanennyi.

A riadóezred 1945. február 8-án állást foglalt a neuhammer/stransi táborhoz tartozó Strans községben és az ahhoz tartozó barakktábor keleti részein, arccal kelet felé, a Bober folyó nyugati partján. A balszárnyon az I. zászlóalj (parancsnoka: Solti százados) állásai kiterjedtek a Bober folyó keleti partrészeire, magukban foglalva Oberleschen községet, annak vasútállomását, ott mintegy hídfőt alkotva. Csatlakozásuk valamilyen vlaszovista és német harccsoporthoz volt. Az arcvonal közepét a II. zászlóalj (parancsnoka Duska Alajos százados) képezte a már említett stransi részeken. Tőle délre – a jobbszárny – állt a III. zászlóalj (parancsnoka Pataki Géza

százados), melynek harcterülete a Bober folyó nyugati partján egészen Wenigtreben/Luisenthal-ig terjedt ki. Itt csatlakoznia kellett volna(!) a 20. észt Waffen-SS hadosztály részeiből alakított egyik harccsoporthoz és a magyar 1. SS sízászlóaljból alakított „riadószázadhoz" (parancsnoka Gencsy József százados). Ez utóbbiak nem álltak Peinlich Béla ezredes alárendeltségében. A riadóezred arcvonalának hossza mintegy 12 kilométert tett ki. A IV. zászlóalj (parancsnoka vitéz Hermándy-Berencz György százados) egyelőre tartalékként Neuhammerben, az ottani katonai táborban maradt, a riadóezred zömétől kb. 17 kilométerre északnyugatra. Az egyes zászlóaljakat tábori telefon kötötte össze az ezredparancsnoksággal. Az ezredparancsnokság harcálláspontja Strans tábor délnyugati részén volt.

A riadóezred feladatául kapta az orosz előnyomulást az adott szakaszon legalább három napi feltartóztatását. A lőszer- és az élelemkészletet is ennek megfelelően adták ki. Utánpótlásról szándékosan nem gondoskodtak, mivel azt mondták: a harmadik 24 óra elteltével az ezred rugalmasan elszakad az ellenségtől és követi a mozgásban lévő hadosztályokat.

1945. február 9-én a délelőtti órákban az I. zászlóaljtól kivezényelt tábori őrs Armadebrunn falucskánál – kb. 9 kilométere a zászlóalj harcálláspontjától keletre – az ellenséggel harcérintkezésbe került és rövid tűzharc után visszavonult a Bober folyó keleti partjára. Az ellenség pedig folytatta az előrenyomulást az adott szakaszig. A déli órákra a riadóezred az egész arcvonalon harcérintkezésbe került az ellenséggel. Délután a túlerőben lévő orosz erők támadást intéztek Oberleschenre, a községet rövid harc után elfoglalták és a Bober folyó nyugati partján hídfőt alkotva néhány harckocsi támogatásával Buchwaldig törtek előre.

1945. február 10-én reggel 6 órakor az említett 20. észt hadosztály mintegy századnyi erővel ellentámadást indított Neuhammerből a Bober stransi hídján. Miután mintegy 500–600 méter tért nyert, a támadás az oroszok Kosel széléről erős gyalogsági tüzet és páncélos támadást indítottak. A tűzcsapás és támadás hatására az alakulat visszavonult a magyar riadóezred állásai mögé. Ugyanekkor az oroszok nagyobb gyalogsági erőkkel átkeltek a Boberen és támadást intéztek a Neuöls és Wenigtreben térségében védő III. zászlóalj ellen. A támadók a zászlóaljat a II. zászlóaljtól elvágták és bekerítették. A III. zászlóalj a későbbiek során önállóan vágta ki magát a bekerítésből, a különböző átkarolásokból és csak a Queis védelmi vonalán csatlakozott az ezredéhez.

Miután az ellenséges támadások következtében a riadóezred mindkét szárnya fedezetlen volt és a középső zászlóaljat is a bekerítés veszélye fenyegette, vitéz Peinlich ezredes elrendelte a tartalékban lévő IV. zászlóalj bevetését Strans súlyponttal, a II. zászlóalj megerősítésére. A stransi tábor és Strans község területén súlyos utcai harcok dúltak. Vitéz Hermándy-Berencz százados zászlóalja újból elérte a Bober nyugati partját. Az ellenség szívósan harcolt, kézigránáttal és szuronnyal kellett kipiszkálni az állásaiból. A magyar újoncok, kiknek ez volt a tűzkeresztségük, remekül állták a sarat. Az oroszok, a stransi részeken, arctámadásukkal, minden fölényük ellenére sem jutottak előbbre. A helyzet azonban 1945. február 11-ére annyiban változott, hogy az éjszaka folyamán a bekerítés tovább tartott. A balszárny (az I. zászlóalj) szinte teljesen felmorzsolódott, a harci zaj a területükön megszűnt. A III. zászlóalj helyén oroszok álltak. A délelőtti órákban négy–öt tehergépkocsi még bejutott Stransba. A „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredéhez tartoztak és a kapott

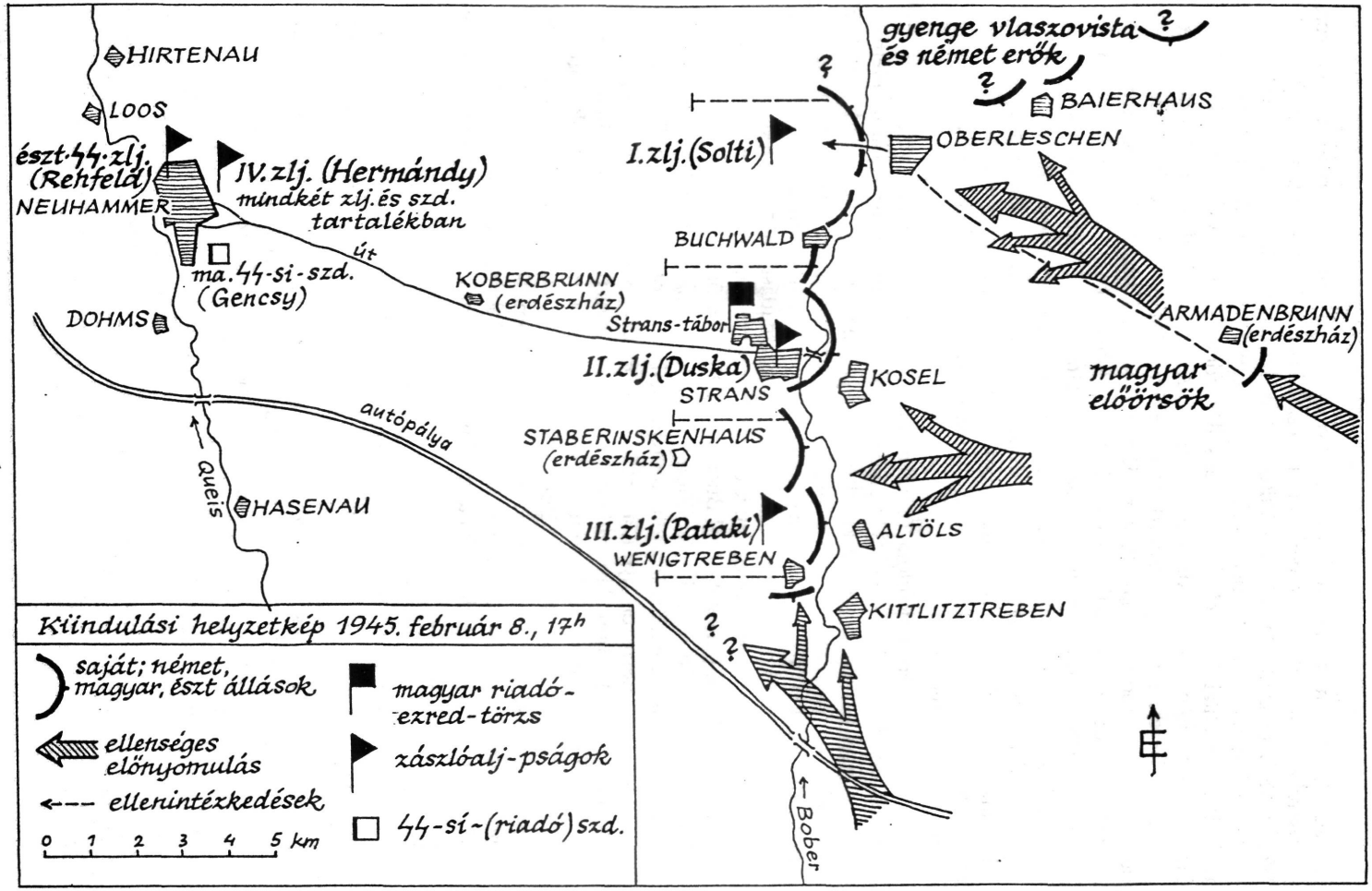
HIRTENAU
LOOS
észt 44. zlj. (Rehfeld)
NEUHAMMER
IV. zlj. (Hermándy)
mindkét zlj. és szd. tartalékban
út
ma. 44-si-szd. (Gencsy)
DOHMS
KOBERBRUNN (erdészház)
Strans-tábor
II. zlj. (Duska)
STRANS
autópálya
Queis
HASENAU
STABERINSKENHAUS (erdészház)
III. zlj. (Pataki)
WENIGTREBEN
I. zlj. (Solti)
BUCHWALD
gyenge vlaszovista és német erők
BAIERHAUS
OBERLESCHEN
ARMADENBRUNN (erdészház)
magyar előőrsök
KOSEL
ALTÖLS
KITTLITZTREBEN
Bober
Kiindulási helyzetkép 1945. február 8., 17h
saját; német, magyar, észt állások
ellenséges előnyomulás
ellenintézkedések
0 1 2 3 4 5 km
magyar riadó-ezred-törzs
zászlóalj-pságok
44-si-(riadó) szd.

parancs értelmében még „üríteni" szerettek volna. Hamarosan ők is közelharcokba keveredtek és parancsnokukkal – báró Exterde Dénes huszár őrnaggyal – az élen hősi halált haltak. Kb. 16 óra körül beérkezett még az ellátó ezred egy tehergépkocsija, tele páncélöklökkel. Ugyanakkor a saját küzdő csapatoknál már lőszerhiány mutatkozott, minek következtében nem egy esetben az ellenséges csatárokra is páncélököllel lőttek. Strans tábor és a falu is már számos helyen égett. 16 óra 30 perckor jelentkezett a stransi tábor élelmezési raktárainak német főnöke és jelezte a raktárak rövid időn belüli megsemmisítését. Mindössze igazolást kért a helyszínen harcoló alakulat parancsnokától, hogy a megsemmisítés indokolt volt, s ők a harchelyzet következtében távoznak.

A raktárak egy egész hadosztály részére több hétre való élelmiszert rejtettek magukban, egyes cikkekből, mint szesz, csokoládé(!), cigaretta pedig legalább fél esztendőre valót. Közben az elvonuló alakulatoknak csak az előírt három napi hidegélelmet adták ki![28]

Néhány perc múlva égtek a raktárak is. A II. és a IV. zászlóalj katonái sietve mentették ki a még menthetőt; a német raktár másik végén a betört orosz gyalogság zabrált! Közben 17 óra tájban a gránátvető szakasz teljes lőszerhiányt jelentett. Ugyanezt kezdte jelenteni a többi harcoló egység is a gyalogsági fegyverek lőszerét illetően. A harcoló részek – a már jóformán körülzárt IV. zászlóalj kivételével – a sötétség beálltával megkezdték a visszaszivárgást. Stransban éjjel is tombolt a harc.

1945. február 12-én az oroszok újból és nagy erőkkel támadtak. 11 óra körül két német páncélgépkocsi érkezett, amolyan felderítési célzattal. Zoltay vezérkari százados az ezred harcálláspontjáról – akkor Neuhammer és Strans között – Hermándy-Berencz századosékhoz irányította őket, Stransba. Mind a kettő sikeresen bejutott. Kb. 13 óra körül tértek vissza az ezred harcálláspontjára, ahol jelentették, Hermándy-Berencz György százados többszörösen sebesülve, elesett. Egy főhadnagy (ismeretlen – G.–P. E.) légnyomástól idegsokkot kapott. A parancsnokságot Velty hegyivadász százados vette át, de rövidesen ő is elesett. A zászlóalj maradékával egy másik főhadnagy (?) úgy döntött: mihelyt lehetséges, megkísérlik a kitörést nyugatra. Ez a déli fegyvernyugváskor következett be. A IV. zászlóalj kb. négyszáz emberével támadta hátba az ezredparancsnokságot támadó oroszokat. Ez igen meglepte az ellenséget. Sikerült az egyesülés. Az esti órákra, „úgy ahogy", sikerült az alakulatokat Neuhammerben rendezni. Előkerült a délnyugatra szorított, többszöri bekerítésből kitört III. zászlóalj is.

A harcok színhelyéről kimentett sebesültek kórházba szállítása, élelem- és lőszerutánpótlás stb. céljából vitéz Peinlich ezredes a német XXII. (?) erődítési parancsnokságnál (Befestigungs-Kommando) volt kénytelen jelentkezni. Több mint 200 sebesültet sikerült így a hátországi kórházakba szállítani és a kiéhezett alakulatok némi élelemhez is jutottak. Ezzel szemben a német parancsnokság a felénél is kisebb létszámúra fogyatkozott riadóezred számára új harci feladatot szánt a Queis folyó nyugati partján, anélkül azonban, hogy lőszerjavadalmazásban tudta volna részesíteni. A sebesültektől elvett és az elesettekről összegyűjtött lőszerrel foglalták el az alakulatok az állásaikat. A német parancsnokság legalább 24 órás ellenállást

28 *Zoltay*: i. m. A szerző – Zoltay – keserűen jegyezte meg írásában, hogy katonaéletének harmadik ilyen „romboló eseményét" élte meg. Először a Donnál (1943), majd Sandberg és Gostingen között, harmadszor pedig Neuhammer/Stransban élte meg ezeket a szomorú dolgokat.

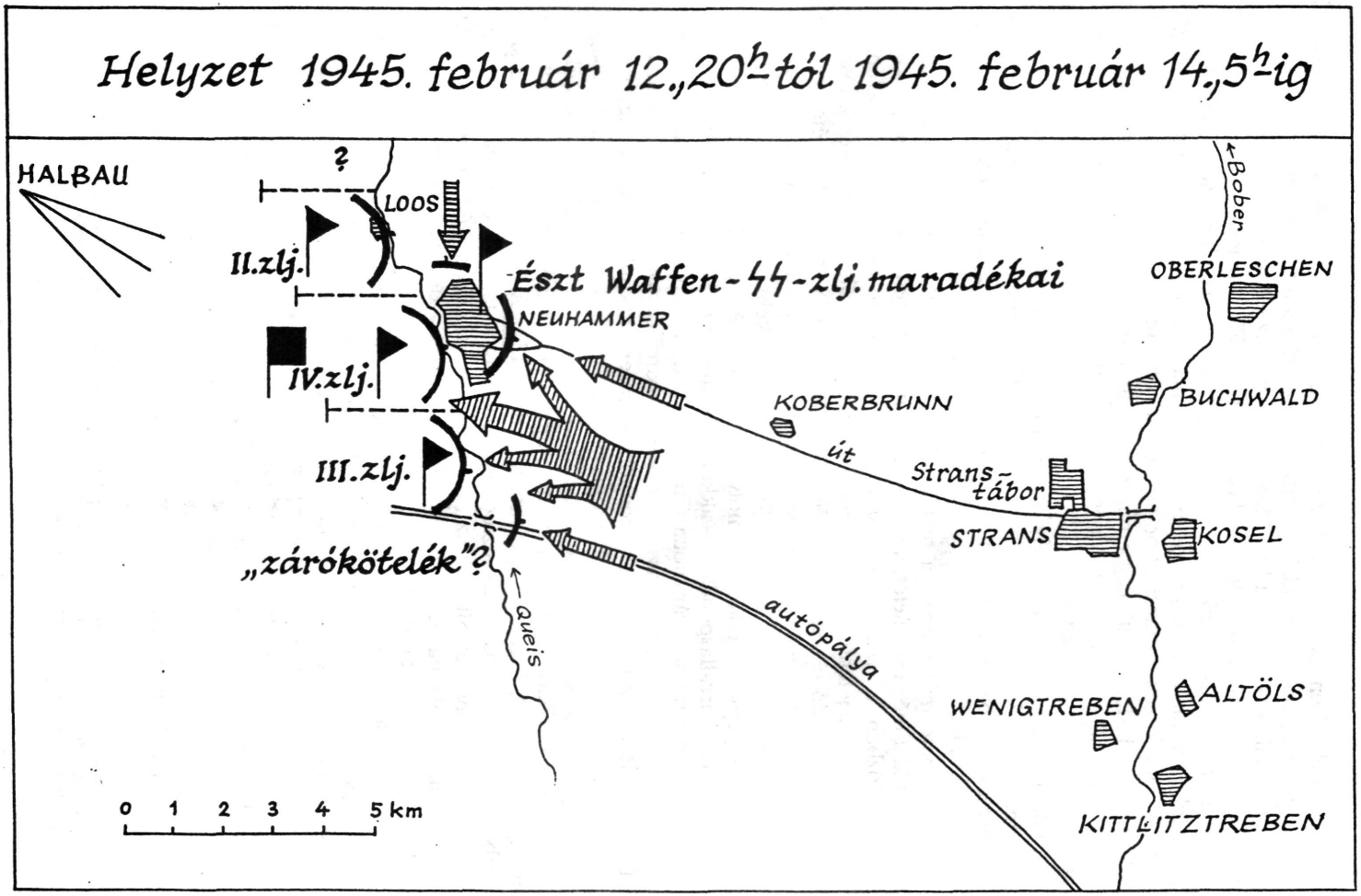
Helyzet 1945. február 12.,20h-tól 1945. február 14.,5h-ig
HALBAU
?
LOOS
II.zlj.
Észt Waffen-44-zlj. maradékai
NEUHAMMER
IV.zlj.
III.zlj.
„zárókötelék"?
Bober
OBERLESCHEN
KOBERBRUNN
út
Strans-tábor
BUCHWALD
STRANS
KOSEL
Queis
autópálya
WENIGTREBEN
ALTÖLS
KITTLITZTREBEN
0 1 2 3 4 5 km

kért, azzal az ígérettel, hogy addigra „erős német páncélos kötelékek" érkeznek a helyszínre.

Február 12-éről 13-ára virradóan a szovjet támadás – az utakon páncélos támadással – újból felélénkült. 13-án a kora délutáni órákban a III. zászlóalj már teljes lőszerhiányt jelentett s a zászlóalj parancsnoka, Pataki Géza százados közölte Peinlich ezredessel, hogy az arcvonalból kénytelen kivonulni. A teljes lőszerhiány rövidesen az összes alakulatnál jelentkezett. Most már Peinlich Béla ezredes, ezredparancsnok volt kénytelen jelenteni a német parancsnokságnak, hogy a sötétség leple alatt ezrede kénytelen az állásokat elhagyni. A szóbanforgó német parancsnokság ezidőben már már mintegy 22 kilométerre Neuhammertől északnyugatra, Rauscha-ba települt, Neuhammerben csak egy visszamaradó különítmény maradt, amelyet az észt 20. Fegyveres-SS hadosztály lábadozóiból toborzott harccsoport védett.

A riadó ezred még február 13-án éjjel gyalogmenetben Halbauba ért, onnét azonban az előretörő orosz páncélos élek miatt átirányították Rothenburgba. Ott az általános lőszerhiány miatt sáncmunkákra alkalmazták őket.

A riadóezredhez beosztott vezérkari tiszt, Zoltay vezérkari százados személygépkocsival indult el a „Hunyadi" hadosztály parancsnokságát megkeresni. Grassy altábornagy nyílt parancsával és a hadosztály ellátó ezredének tehergépkocsijaival sikerült a harcokból megmenekült alakulatokat a hadosztály után, annak akkori állomáshelyére, Zittauba szállítani. Ott 24 órás pihenő és számtalan jegyzőkönyv felvétele után sikerült megállapítani, hogy a riadóezred állományából elesett 17 tiszt (közöttük 3 zászlóaljparancsnok: vitéz Hermándy-Berencz György, Solti és Velty századosok). Német kórházakba szállítottak 380–410 sebesültet (itt a pontos létszámot nem sikerült megállapítani). A harcokban ugyancsak résztvett magyar 1. SS-sízászlóalj riadószázadából elesett 8 tiszt, 142 tiszthelyettes, tisztes és legénység, továbbá a „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredének segédtisztje, báró Exterde Dénes huszár őrnagy és 2 lelkész-főhadnagy, valamint 10 fő legénység.[29] Az igazoltan kilőtt ellenséges harckocsik száma 17 volt, többnyire USA gyártmányú Shermanok. A harcokban különösen kitüntette magát Hermándy-Berencz százados, Torday Dezső és Szőcs Huba Levente hadnagy. Előbbinek (mivel már Signum Laudis-szal, a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjével és Tiszti Keresztjével kitüntetett tiszt volt) a M. É. R. Középkeresztjét adományozták, valamennyit a hadiszalagon a kardokkal (utóbbinak posthumus). Szőcs hadnagy a M. É. R. lovagkeresztjét kapta, Torday hadnagy a Magyar Tiszti Arany Vitézségi Érmet. *(L. a 210–211. és 213–214. oldalakon.)*

A 17 kilőtt harckocsiból 14-et az önálló magyar SS-sízászlóalj páncéltörő ágyús szakasza (a kivezényelt riadószázadból; parancsnoka Gencsy százados) lőtt ki.

Amíg a riadóezred és néhány kisebb alegység súlyos harcait vívta, a „Hunyadi" és a „Hungária" hadosztályok alakulatai a kezdeti zűrzavarokat leszámítva, fegyelmezetten, zárt oszlopokban hagyták el Neuhammer/Stranst. A lengyel területeken „szerzett", és a csekély, Magyarországról beérkezett lóállomány, valamint a panje szekerek és német nehéz szekerek felhasználásával kialakultak a század-, zászlóalj-

29 Dr. Bán Jenő hadosztálylelkész közlése, illetve Szentgróthy Tibor hadosztály segédtiszt korabeli feljegyzései nyomán. Az elesettek névsorát lásd a II. számú mellékletben. (224. o.)

120.a.) Nem!

M.kir.16.gy.ho.gypk.

455.szám.

gypk.-1944.

103.a.) csp. dir.th.hd. 43.m. 18. 1/944. tkességet igazolja.

39.a.) " dir.th.hk. 41.Tü.24. 44/mk.

(18.) 440.a/csoport.

A névirás hitelességét és az illetőségi

ezredparancsnok aláírása/

KITÜNTETÉSI JAVASLAT

hadikitüntetésre vagy magyar vitézségi éremre.

1.	N é v :	vitéz Hermándy-Berencz György
2.	Szolgálati adatok	Állományviszony és rendfok.: hf.szds... csapattest: ...I.A.... állítst:...I.A.....Szolg.beosztás:..... hcsop.pk. ..... Mióta van a harctéren:..15.VIII.44...
3.	Személyazonossági adatok:	Születési év és hely: 1913. Esztergom ... Anyja leánykori neve: Hermann Eleonóra azonossági sz: 1317.43.
4.	Belföldi béke- és hadikitüntetései /:H.K.vagy adományozó rend. számával:/	Magyar Érdemrend tiszti keresztje hadidiszitménnyel és kardokkal, Magyar Érdemrend Lovagkeresztje kardokkal hadiszalagon, I.osz.Tüzkereszt 2 seb.pánttal, I. és II.o.német vaskereszt
5.	Esetleges elintézetlen kitüntetési javaslat	./.
6.	Megsebesült, eltünt v.fogságba esett:	./.
7.	Alkalom:	Az ellenség előtt tanusitott vitéz magatartásáért.
8.	Teljesitmények /:fegyvertény:/ hely és idő-adatokkal:	Mint hcsop.pk.f.évi XI.29-30-án a Zemplén-i elg-es hidfő elleni harcokban a tüzereju elg-el szemben... hcsop-ját erős és hatásos elg-es tüzben támadásra vezetve az ugyanakkor támadó elg-et sikeresen felfogta melynek következményeként a 16.gypk.csop-ja ama feladatát, hogy a Bodrog menti állásait a hajnali órákig tartsa, sikeresen oldotta meg. A Kisbari-tól K-re lévő utóvéd állásokban lehetővé tette, hogy a gypk.csop-ja az elg-től nagyobb veszteségek nélkül leválhasson, személyére nézve állandóan a harc gyupontjában tartózkodott és leg-ét bátor magatartásával állandóan magával ragadta. Csop-jának öntevékeny és bátor helytállása, mely kizárólag személyes vitézségének volt köszönhető az egész Bodrog menti hadműveletekre sikeresen döntő befolyással volt.
9.	Javasolt kitüntetés:	Kormányzói különös dicsérő elismerés Magyar Koronás Nagy Arany Érdemérme kardokkal hadiszalagon.
10.	A szerkesztő aláirása:	1944.évi december hó 6-n. ezredparancsnok aláírása
11.	Magasabb előljárók véleménye:	

a./ ho.parancsnok: 116./16.gy.ho.IV.d.biz.44.XII.7.
Kormányzói Dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérem hadiszalagon a kardokkal

194.4.évi. dec. hó 8-n.

b./ hadtestparancsnok: 277/V.hdt.IV.d.44.XII.11.
Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronz Érdemérem a hadiszalagon a kardokkal.

194.4...évi.XII.hó 13-n.

c./ hadseregparancsnok:

194...évi.....hó...-n.

12.	~~Kitüntetés~~ adata:	~~Kormányzói dicsérő elismerés Magyar Koronás Bronzérme~~ hadiszalagon a kardokkal

Rendvo az 50.226/8.c 45.ss.ü.ból (1) 537.a/ csoport (2)

"Hunyadi" l.magyar fegyveres
SS.gr.hadosztály l.gr.ezr.pság.

39.a. Mel. Vr. lin. 42.II.24
103.a./ Mel. Vr. lid. 45.III.18
462.a./ Dc. lin. 45.I.16.

E

Kitüntetési javaslat

Személyi adatok.	vitéz HERMÁNDY-BERECZ GYÖRGY (:Név:) ht.százados (Rendfokozat) gyság. (Fegyvernem) Esztergom. 1913.2.24 (Szül.hely) (Év,hó,nap) Hermann Eleonóra (Szül.anyja neve) 1317-13-0057 zlj.parancsnok. (Becsztása)
Arcvonal szolgálat.	[illegible]
Kitüntetései	Mér.tk.hsz.kardokkal. Mér.lk.hsz.kardokkal. Mkbéé.hsz.kard. I. és II.eszt.német vaskereszt.
Alkalom	1945.II.11-én Strans-Láger-i harcokban.
Harci cselekmény leirása.	1945.II.11-én a délelötti órákban zlj.-ával lendületes támadást hajtott végre Strans-Ostlager valamint Buchwald irányába. Néhány órai kémény közdelem után a sokszoros tulsulyban lévő ellens=eget megfutamitotta és a Láger - Strans község területét ujra birtokba vette, és azokat az ellenségtől megtisztitotta. Kimagoslóan vitéz és bátor magatartásával alárendeltjeit magával ragadta. A fenti községet és tábort több mint 24 óráig tartotta az erős bekerités ellenére, mialatt a háts gységekhez minden összekötetése megszakadt. A legutolsó órákban személyes vezetéssel megpróbált kitörni ekkor azonban halálos sebet kapott és rövid időn belül hősi halált halt. A fenti harccselekményével hozzájárult ahoz, hogy a kiképzetlen hadosztályok nyugodtan elvonulhassanak.
A javasolt kitüntetés.	Mtavé.
Szerkesztő aláirása.	1945.III.16. ezr.pk.
Közbeeső elöljárók véleménye.	hadosztály parancsnok

és ezredvonatok. Ezeknek a vonatoknak mintegy tíz százalékát a hadosztály tiszti és tiszthelyettesi karának családtagjai (asszonyok, gyerekek) foglalták el. A menetek alatt a „szerzéseket" szigorú parancsban tiltották, hiszen a „hunyadisták" most a Német Birodalom" földjén, pontosabban az „anyaországban" meneteltek, immáron senkitől sem üldözve, legfeljebb az amerikai és angol légierő, valamint a Vörös Hadsereg néhány repülőgépe támadásának kitéve. Ennek következtében volt idő a rejtőzés gyakorlására a menetek során.

A menet egyébként minden menetgyakorlatnál többet ért. „Csak" napi 30–35 kilométer volt beütemezve. Az újonnan kiadott kincstári csizmák ugyan nagyon sok lábfeltörést okoztak, de itt már szervezett volt az egészségügyi ellátás. A „Hungária" hadosztály katonáinak már fel sem tűnt a menet. A hóban-viharban történt „ráijesztéses" meneteket megszokták a lengyel területekről történt mintegy 400 kilométeres gyaloglás során.

A Neuhammerből történt kivonulás csúcspontján, amikor a 40–45 ezer főnyi magyar seregtestek (a „Hunyadi" és a „Hungária") alakulatai még némileg összekeveredve, tábori csendőri irányítással, zárt kötelékekben meneteltek nyugat–délnyugat irányába, megérkezett a „Hungária" hadosztály új parancsnoka, a korábban már említett Maack Oberführer. Gépkocsijából kiszállva első mondatai így hangzottak (magyar fordításban): Ilyen embertömeget, egyrakáson, még nem láttam egyik háborúban sem! Hol az „én" hadosztályom? – kérdezte német kísérőitől. Azok némán álltak. Amikor a sorok mellett menetelő egyik magyar tisztet magához kérette az magyarul jelentett neki. Akkor „Sprachmittel", „Dolmetscher" után kiáltott. Akadt ilyen is: Maack roppantul elcsodálkozott, amikor mintegy tízpercnyi várakozás után eléje vágódott gróf Festetics Benno százados, a „Hungária" hadosztály segédtisztje és kifogástalan németséggel jelentkezett nála, kiszállván egy oldalkocsis motorkerékpárból. Maack közölte Festeticscsel: ő külön törzset hozott magával, a magyar törzsre nincs szüksége. Festeticsnek az arcizma sem rándult és a szolgálati nyelv mellőzésével – ami a magyar volt – németül közölte Maackal, hogy őt a m. kir. honvédelmi miniszter helyezte ezen beosztásába és amíg felmentését az nem foganatosítja, szolgálati helyét és beosztását nem hagyhatja el...

Amikor Maack megtudta, hogy hadosztályának két zászlóalja kivonult a frontra, gépkocsiját oda irányította, mondván: szeretné látni a harcos magyarokat is. Valahol a Koberbrunn nevű erdésztanya közelében (Neuhammer és Strans között) kakastollas magyar tábori csendőrök tartóztatták fel és közölték vele, ne menjen tovább mert hadműveleti területre lép, s papírjait is alaposan megvizsgálták. A tábori csendőrök közben előkerítették a riadóezredhez röviddel előtte beérkezett Zoltay vezérkari századost. Maack vele is ugyanazt közölte mint korábban Festeticscsel, de hasonló volt a válasz is. Maack gúnyosan végignézte a riadóezred törzsének a felszerelését, majd sarkonfordulva közölte: Das alles ist hier nichts! és Grassy altábornagyhoz vezettette magát a koberbrunni erdészházba.[30]

Grassy, valamennyi ezredparancsnokával, vezérkari tisztjével együtt kedélyesen borozgatott és az angol rádió magyar híradását hallgatta. Az őrkísérettel belépő Maack meglehetősen zavart volt. Bemutatkozás után kellő tisztelettel fogadták és hellyel kínálták maguk között. Egy-két pohár somlai után feloldódott Maack nyelve

30 *Zoltay*: i. m., valamint Maack vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

is, már csak azért is, mert gond nélkül tudta magát megértetni. Elmondta: a „Reichsheini"-től (Himmler – G.–P. E.), aki a Waffen-SS berkeiben egyáltalán nem örvendett népszerűségnek, azt a feladatot kapta, hogy hadosztályát meneteltesse a Drezdától északra, északnyugatra, északkeletre elterülő térségbe, hadd lássa az ellenséges légifelderítés, hogy milyen komoly erők mozognak abban a térségben, valószínűsíthetően a keleti front megerősítésére. Maack, illetve Himmler elképzelését hatalmas nevetés fogadta a magyarok részéről. Podhradszky Ádám vezérkari őrnagy, aki kitűnően beszélt németül, vette át a szót és kifejtette Maacknak, hogy a magyar hadosztályoknak éppen arra kell törekedniük, hogy minél rejtettebben maradjanak, illetve úgy hagyják el a térséget. Az alakulatoknak parancsuk van a legelső ellenséges légitevékenységnél szétoszolni! Mi célt szolgálhat ekkor Himmler parancsa? A kérdést nem akarta vagy nem tudta Maack „egyenesen" megválaszolni, de suttogva előadta, ő sem tartja helyesnek Himmler utasítását. Menjenek csak az alakulatok olyan rejtve, ahogy tudnak, majd ő is ellenőrizni fogja a meneteket.

A kedélyes hangulatban történt elváláskor Maack mellé két németül kitűnően beszélő magyar tisztet adtak két rádióssal, akik részére, ha fogcsikorgatva is, de kiutaltak egy VW Schwimmwagent.

Maack ezt követően elindult öt személygépkocsiból álló „karavánjával", mint afféle „mozgó hadosztályparancsnokság", személygépkocsiján a hadosztályparancsnoki zászlóval.

Távozását követően Grassyék körében heves vita támadt arról, szabad-e egy magyar hadosztályhoz, pontosabban annak az élére egy „sült németet" állítani, aki egy szót sem ért magyarul, ráadásul épp egy ilyen Nagy Frigyes-szerű poroszt?

Elhatározták, az ügyben azonnal futártisztet küldenek Kőszegre, az ott állomásozó honvédelmi miniszterhez, Beregfy Károlyhoz. A futártiszt gépkocsin el is indult. Három nap múlva érkezett vissza Weissenberg bei Löbau-ba, ahol a „Hunyadi" hadosztály törzse akkor települt. Beregfy jelezte: tud a Maack ügyről, de amíg megfelelő magyar hadosztályparancsnokot nem tud előkeríteni, addig Maack kinevezése érvényes.[31]

A hadosztályok közben elérték Bautzen és Zittau térségét, gondosan elkerülve a forgalmi csomópontokat. Maack még Bautzen előtt beérte a „Hungária" hadosztály alakulatait. Meglátva a „fogatolt vonatokon" ülő tiszti és tiszthelyettesi családokat, „ez nem cigánykaraván" jelszóval valamennyit leszállíttatta a szekerekről és a hadosztály tehergépkocsijaival beszállíttatta őket Bautzen pályaudvarára. Ott az állomásparancsnokság segítségével lefoglaltatott egy egész vasúti szerelvényt, a családtagokat holmijaikkal együtt beszállíttatta és hogy az egész szerelvény ki legyen használva, berakatta a „Hungária" hadosztály egész ellátó ezredét, lovakkal, szekerekkel egyetemben. Amikor a szerelvény nem bizonyult elegendőnek, újabbat foglaltatott le, fogalma sem lévén Grassyéknak az SS Vezetési Főhivatalnál Ruoff vezérkari ezredessel történt megbeszéléséről. A bevagonírozottak két napos utazás után Bamberg és Bayreuth állomásokon rakodtak ki. Egyszer alacsonytámadást kaptak, de a szerelvényeken elhelyezett német légvédelmi ágyúk és géppuskák nemcsak elűzték a támadókat, de három gépet le is lőttek. A szerelvényeken utazók közül nem sérült meg senki.

31 *Zoltay:* i. m., valamint Maack vezérőrnagy közlése a szerzővel 1979-ben.

Folyószám	Név (születési év és hely — anyja leánykori neve) azonossági száma	Fegyvernem / Rendfokozat (állomány viszony) és rang	Csapattest és szolgálati beosztás	Eddigi magyar kitüntetései (az adományozás éve és alkalma)
1.	2.	3.	4.	5.
1.	vitéz HERMANDY-BÉRENCZ György /:1913.Esztergom - Hermann Eleonóra:/ 1317-13-0087	ht. szds.	"Hunyadi"l. magyar fegy veres SS.gr ho.l.gr.e., .zlj.pk.	Hér.tk.nd./:1943.III.18. 103.a./csoport:/ Hér.lk.nsz./:1942.IX.24. 39.a./csoport:/ Mkbéé.nsz./:1945.I.16. 462.a./csoport:/
2.	vitéz SZENTGYÖRGYI Dezső /:1915.Kökuttapazd - Domafáldi Katalin:/ 1741-15-0004	ht. zls.	101.V.rep.e. 2.V.rep.sml. raj.pk.	Hér.lk.nsz./:1944.XI.1. 264.a./csoport:/ Mkbéé.nsz./:1945.I.16. 462.a./csoport:/

A hadosztályok, illetve a vasúton el nem szállított részek – a többség – tovább folytatták a gyalogmenetet. A „Hunyadi" hadosztály törzse végül is a Fürth bei Nürnberg közelében lévő Hilpoltsteinben, míg a „Hungária" hadosztály Neumarkt (in der Oberpfalz) városka egyik szállodájában verte fel törzsszállását. A csapatok az említett városkák körül, különböző falvakban szállásoltak. A bajorországi (akkor Gau Bayern) Gauleiternek nem nagyon tetszett a magyarok „inváziója", a helyi párt és tanácsi szervek ahol tudtak kellemetlenkedtek. Grassyéknak azonban legfelsőbb „SS-parancs" volt a birtokában, amelyet még a Gauleiter is kénytelen volt elismerni. Az pedig az elismerésen kívül mindennemű támogatást is előírt a magyar hadosztályok számára, nevezetesen beszállásolás, élelmezés stb. vonatkozásában.

Ugyanezen időben megindult a hadosztályok embertömegének az újraelosztása. Amint arról már szó volt, a tervezett „Gömbös" és „Görgey" hadosztályok emberanyagát egyszerűen hozzácsapták a „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályokhoz. 1945 márciusában a központi „törődés" a hadosztályokkal szinte teljesen megszűnt. „Csináljátok ahogy tudjátok" – volt a mottó.

Maack, mint született német és gyakorlatias német törzstiszt, továbbá az ebben az időben a „Hunyadi" hadosztályhoz vezényelt német hadbiztos őrnagy, Talbot von Pistor, alig tíz nap leforgása alatt, több felszerelési tárgyat szerzett a hadosztályok számára mint a hadosztályok magyar parancsnokai. Ismeretes a mondás: összeköttetés dolga minden! És úgy látszott, Maack és von Pistor rendelkeztek ilyenekkel. Valószínűsíthető, Ruszkay Jenő vezérezredes és Grassy altábornagy kilincselései is nyomtak valamit a latba. A lényeg az lett, hogy mind a két hadosztály ellátó ezrede majdnem teljes felszereléshez jutott, volt tábori sütőde, tábori hentesműhely, füstölő kocsik, mozgó konyhák, gépjavító műhelykocsik, darus kocsik, állatorvosi rendelő, sőt az utánpótló századhoz újabb tehergépkocsik érkeztek. De szaporodott és minőségében javult a fegyverzet is. Számos Beretta típusú géppisztoly került a gyalogsági fegyverek közé és a tüzérezredek löveganyaga is gyarapodott. Volt már mivel élelmezni és lehetett mivel gyakorolni.[32]

32 Talbot von Pistor Waffen-SS őrnagy (hadbiztos) közlései a szerzővel 1969-ben.

Megsebesült, hősi halált halt, meghalt, hadifogságba esett, eltűnt (mikor és hol)	A szerkesztő által javasolt kitüntetés	Eltérő véleményezések	Az osztály javaslata	A Vkf. döntése	A harctéren töltött hónapok száma és megjegyzések
6.	7.	8.	9.	10.	11.
Hősi halált halt: 1945.II.11-én Starns-Ostlager nél.	Ktavé.	-			
-	Ktavé.	-			1942.VII.1-

A korábban mind a két hadosztálytól tanfolyamra vezényelt tüzérosztály személyi állománya visszatért a seregtestekhez és mivel megkapták az előírt löveganyagot, Grafenwöhr gyakorlóterén szorgalmasan gyakoroltak. A gyalogságnál is megkezdődtek a rendszeres éleslövészetek.

A német polgári szervek (előírt) támogatásával újabb és újabb földterületeket vontak be a különböző gyakorlatok céljaira, természetesen kincstári térítés ellenében úgy a parasztok, mint a földbirtokosok esetében.

Egy, a jelzett dologhoz kapcsolódó, német nyelven írott levele is fennmaradt Grassy József altábornagynak, melyet a különböző polgári szerveknek küldött meg. A levél lényege magyar fordításban a következő: „Kéretnek minden tanácsi (polgármesteri) és pártszervek, jelentsenek mindennemű szabálytalanságot, törvénysértő cselekedetet, amit állomáshelyeiken hadosztályom magyar katonái elkövetnek! Minden községben, jól megszervezett tábori csendőrségünkön kívül, készültségeket hoztunk létre. Kérjük (a t. C.-t) adott esetben azonnal hozzájuk forduljanak, akik a legkisebb szabálytalanságot parancsnokságom rendészeti osztályához azonnal jelentik. A t. C.-et kérjük, legyenek továbbra is hadosztályom segítségére, hadgyakorlatok részére alkalmas területek kijelölésénél, hogy minél kevesebb kár (Flurschaden) keletkezzék!

1945. március 14. Grassy hadosztály pk."[33]

A Grassy által küldött körlevél háttere: a környék útkereszteződéseihez – a kialakult német szokás szerint – reggelente és esténként kitették a 20–25 literes tejeskannákat. Ezeket a begyűjtő körjáratot végző teherautók szedték össze és helyükre lerakták a tisztára mosott kannákat. A jó magyar önkéntesek ezt a szokást, amely a becsületességen alapult, nem ismerték. Azon a véleményen voltak, a kirakott tejmennyiség fölösleg, tehát viheti, aki akarja. Ők vitték is, nem egészen nyíltan, de a

33 Az idézett részt, illetve a teljes német szöveget l.: *Payer*: i. m. 519–520. o.

kondíció javítására a közösségi alapba. Néhol malacok, de inkább borjak is eltűntek. Utóbbiak a taglózásnál nem visítottak, már ezért is előnyben részesültek.

Grassy levelének másik oka a következő volt: a hadosztályok valamelyik páncélosvadász (Panzerjäger) osztálya megkapta a „kell-álladékban" előírt anyagát, 14 darab Skoda alvázra szerelt 7,5 cm-es páncéltörő ágyúval ellátott, hernyótalpas lövegét. Ennek országúti sebessége elérhette a 60 km/óra sebességet is, ugyanakkor a viszonylag széles hernyótalpnak köszönhetően kiválóan bírta a terepet is. A páncélosvadászokhoz beosztott, korábban a magyar páncélos hadosztályoknál szolgált ifjak kicsit őrjöngtek ezekkel a harcjárművekkel, aminek letaposott gabonatáblák, kidöntött kerítések lettek az eredményei. A gazdák nem csoda, ha tiltakoztak. Az ilyen cselekedetek némileg rontották a polgári lakosság és a magyarok között kialakult viszonyt, amihez hozzájárult az egy német nőre jutó német férfiak alacsony száma is.

A két hadosztály alakulatai az adott időben – 1945 februárjának vége és 1945. április 12-e között – a következő településeken és környékén állomásoztak:

„Hunyadi" hadosztály – vezetési törzs Hilpoltstein, anyagi ellátótörzs – Roth/Nürnberg, alakulatok – Allersberg, Georgensgmünd, Freystadt, Thalmassing, Rednitzheimbach, Berchig és a környékén található tanyák, majorságok.

„Hungária" hadosztály – vezetési és anyagi törzs – Neumarkt (Oberpfal), Labersricht, Laaber, Lippertshofen, Pettenhofen, Lauterhofen, Utzenhofen, Pfaffenhofen, Kastl, Winkl, Hausen, Pielenhofen stb. – csapatok.

Érdemes megnézni, kikből is tevődött össze a „Hunyadi" hadosztály legénysége. A legénység kétharmadát tették ki az újoncok, akik érettségi előtt álló ifjak, érettségizett diákok és első éves egyetemi hallgatók voltak. A fennmaradó egyharmad „öreg katonának" bizonyult. Többnyire egykori gépkocsizó lövészekből, páncélosokból és Grassy egykori hadosztályából – a 13. könnyű hadosztály – toborzódtak, főleg budapesti és kecskeméti származással.

A „Hungária" hadosztálynál a helyzet fordított volt. Egyharmad újonc és kétharmad már kiképzett legénység. Utóbbiak többsége egykori páncélos, rohamtüzér, gépkocsizó lövész, majd Pisky Zoltánt, parancsnokát követően határvadász, illetve hegyivadász. Az újoncok esetében a helyzet – az összetételt illetően – azonos volt a „Hunyadinál" leírtakkal.

A tulajdonképpen soha fel nem állított „Gömbös" és „Görgey" hadosztályok személyi összetételéről annyit tudunk, hogy a túlnyomó többség újonc, illetve tüzér volt.

A hadosztályok tisztikara a legénységről úgy vélekedett: kitűnő katonaanyag! Ez életkoruknak, fizikai állapotuknak volt elsősorban köszönhető és habitusuk is elütött a paraszti és munkássorból származó társaikétól.

A tisztikar esetében elmondhatjuk, hogy a hadosztály- és ezredparancsnokok, vitéz Várnay Ferencet kivéve, első világháborút megjárt, tapasztalt, Vaskorona Renddel stb. kitüntetett, harcedzett tábornokok, illetve törzstisztek voltak. Tapasztalataikat a második világháború harcterein szerzett benyomásaik csak bővítették.

A zászlóaljak és az osztályok parancsnokai csak a Magyar Királyi Honvédség tisztképző intézményeit (Ludovika Akadémia I. és II: főcsoport) végzett tisztek lehettek, századosi rendfokozattal. Ez Grassy altábornagy megkötése volt, gyakorlati tapasztalatai alapján.

Az alantos tiszteknél a századparancsnoki kinevezés feltétele volt a ludovikás, vagy bólyais végzettség és szakaszparancsnokok is csak hivatásosak lehettek. Lényegében ők alkották a kiképző állományt is, nem egy helyütt tiszthelyettesek nélkül. Ami mind a két hadosztálynál „hiánycikket" jelentett, az az orvosi és tiszthelyettesi állomány volt, de bizonyos esetekben hiányoztak a szakszolgálatos tisztek is, főleg a németül jól beszélők. Amiből viszont felesleg mutatkozott, az a tábori lelkészi létszám volt![34] Az orvosokhoz visszatérve még csak annyit: a „Hunyadi" hadosztály előírt orvosi létszáma 67 fő volt, ebből 7 fogorvos. Ezzel szemben a hadosztálynál 15 orvos és 3 fogorvos teljesített szolgálatot.[35] A „Hungária" hadosztálynál még rosszabb volt a helyzet.

Az 1945 április végi létszámjelentések adatait összesítve azt kell mondanunk, hogy a „Hunyadi" hadosztály létszáma 22 ezer fő volt, míg a „Hungária" hadosztály személyi állománya 23 500 főt tett ki. Ezekhez az utolsó napokban még jöttek „járulékok", így pl. a 86. honvéd gyalogezred 2 ezer újonccal.

A hadosztályokat Grafenwöhrnél meglátogatta Beregfy Károly vezérezredes, honvédelmi miniszter, de az ő látogatása kapcsán csak annyi feljegyzés maradt fenn, hogy tíz magyar katona kapta meg az I. osztályú német Vaskeresztet és húsz a II. osztályú Vaskeresztet, a Neuhammer környéki harcok után kitüntetetteken kívül és számosan kaptak magyar kitüntetést is – többnyire csak azok szalagját. Az érmek Budán maradtak.

1945. március 20-a körül a „Hungária" hadosztály németek által kinevezett parancsnokát, Berthold Maack Oberführert felmentették és az észt Fegyveres SS hadosztály parancsnoki teendőivel bízták meg, miközben a Waffen-SS vezérőrnagyává nevezték ki. A „Hungária" hadosztály így parancsnok nélkül maradt. A Honvédelmi Minisztérium Incze László vezérkari ezredest akarta kinevezni, de nem akadt a nyomára. A háború befejezése után derült ki, Incze László sebesülten feküdt egy tábori kórházban az adott időben. A parancsnok nélkül maradt „Hungária" hadosztály vezetését így ideiglenes jelleggel Grassy József altábornagyra bízták, amelyhez az SS Vezetési Főhivatal is hozzájárult. Kétségtelen tény, hogy ez kényszermegoldás volt, de nem akadt már magyar tábornok, aki ezt a tisztséget elvállalta volna. Túl közel volt már a háború vége!

A háború végének közeledte a parancsnokokat is arra ösztönözte, hogy katonáikat a lehetőségek szerint a harcokból kivonják, már azért is mert a nyugati szövetségesek előrenyomuló csapataival szemben nem akartak harcolni, másrészt a hadosztályok kiképzettségi foka és felszereltsége a korábban jelzett jelentős változások ellenére sem érte el a megkívántat. Egyes német katonai vezetők azonban úgy számoltak a két magyar hadosztállyal mint egy-egy teljesen kiképzett és felszerelt német Waffen-SS hadosztállyal, így Kesselring tábornagy is fel kívánta használni a „Hunyadi" és „Hungária" hadosztályokat a bajorországi Naab folyónál kiépíteni

34 Szentgróthy Tibor közlései a szerzővel.
35 Vitéz dr. óvári Szeőke Kálmán orvos százados közlése a szerzővel.

szándékozott védővonal állásainál. Ruszkay Jenő vezérezredes és Grassy altábornagy sietve felkeresték Kesselringet és közölték vele a „lehetetlenségeket" – nyugatiak ellen nem harcolnak a magyar Fegyveres SS alakulatok, nincs kellő fegyverzet, felszerelés stb. Kesselring kénytelen-kelletlen tudomásul vette a jelentetteket, még ha nem is tetszett neki a „dolog". Ettől függetlenül a német „Wehrkreiskommando" és ő is „erőszakoskodott" a két hadosztály alkalmazása ügyében, de ez a magyar hadosztályok, alakulatok életét nem zavarta. Csak a központi, egyébként is hiányos ellátás akadozott és az állandó szőnyegbombázások, amerikai repülők alacsonytámadásai zavarták meg a hadosztályok mindennapi életét. Így viszont sűrűn lehetett gyakorolni a rejtőzést, bár a támadások számos sebesült és halálos áldozatot követeltek.

A Waffen-SS radolfzelli tartalékos altisztképzőjét és a prágai tartalékos tisztképzőjét elvégzetteket a hadosztály parancsnoka bevonulásuk után 1945. április 17-én és 18-án tartalékos őrmesterekké (Waffen-Oberscharführer), illetve tartalékos hadapródőrmesterekké (Waffen-Standartenjunker) léptette elő. A tanfolyamok záróvizsgáin sikertelenül szereplők egy rendfokozattal lejjebb kerültek. Az ugyanezen időpontban keletkezett hadosztályparancsok közölték a M. Kir. Honvédség és csendőrség hivatásos tisztjeinek és tiszthelyetteseinek az előléptetéseit a Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek) alapján. Ezen kinevezéseket a „Hunyadi" hadosztályokon belül is foganatosították és azokat az SS Vezetési Főhivatal személyzeti főosztályának is jelentették, míg a „Hunyadi hadosztályokon" belüli előléptetéseket a hadosztályparancsnokságok a honvédelmi minisztériummal közölték, azoknak a Honvédségi Rendeletek (Személyes ügyek)-ben történő kihirdetése végett.

1945. április 11-én éjjel 12 óra körül mind a „Hunyadi", mind a „Hungária" hadosztályt riadókészültségbe helyezték. A nyugat–északnyugati irányból túlzottan közel érkeztek már az angolszász csapatok. A hadosztályokat ismét máshova kellett helyezni. Grassy altábornagy 1945. április 12-én a M. Kir. Honvéd Vezérkarnak az alábbi távmondatot küldte: „Felettes német parancsnokságaim parancsára az 1. és 2. magyar SS-ho.-al a (gyalog – G.–P. E.) menetet megkezdtem... Ho.-ság. 13.-án este Neustadt a. d. Donau-ban. Onnan előreláthatóan Landshut, utána a Münchentől DK-re eső térségben."[36]

A hadosztályoknak az elképzelések szerint az ausztriai Steyr városát kellett volna elérniük ahol „teljes fegyverzetüket" kellett volna megkapniuk. Ruszkay Jenő vezérezredesnek, mint a magyar Fegyveres SS kinevezett főfelügyelőjének – jelen esetben viszont mint a két „hunyadista" hadosztályt összefogó, de a gyakorlatban még csak megalakulóban sem igen lévő XVII. Waffen-SS Armee-Korps (I. magyar Fegyveres-SS hadtest) megbízott parancsnokának – valóságos közelharcot kellett folytatnia a különböző német parancsnokokkal és parancsnokságokkal a hadosztályok érdekében. Azok ugyanis, mindenütt katonai erőtartalékokat keresve, a Magyar Királyi Honvédség Németországba kitelepített alakulatait és a „Hunyadi hadosztályok" felfegyverzett részeit az angol–amerikai erők ellen kívánták bevetni. Ez azonban nemcsak az önkéntesek vállalt kötelezettségeivel, de az időközben megjelent Szálasi-paranccsal is ellenkezett. Az a furcsa helyzet állt ugyanis fenn, hogy amíg a Magyar Királyi Honvédség alakulatait be lehetett vetni az angolszász erők

36 MHBK Archivum München.

ellen, addig a „Hunyadi hadosztályok" katonái, vállalt kötelezettségük értelmében csak a keleti fronton, a bolsevizmus ellen voltak bevethetők. A Szálasi parancs megtiltotta a honvédség alakulatainak a nyugati szövetségesek elleni alkalmazását, bár voltak kisebb alakulatok, amelyeket a németek már azt megelőzően bevetettek.

Ruszkay Jenő vezérezredes, kezében az SS Vezetési Főhivatal nyílt parancsával – mely Steyrbe irányította a seregtestet – ellent tudott állni a követeléseknek, de bizonyos engedményekre ő is rákényszerült. A Naab folyó védelmi vonalának műszaki munkálataihoz a „Hunyadi" hadosztály műszaki (utász) zászlóalját (25. Waffen-Pioner-Battallion der SS/ung. Nr. 1.) a németek rendelkezésére bocsájtotta, igaz, azzal a megkötéssel, hogy a zászlóalj 1945. április 15-én 24 órára a hadosztályhoz bevonulni köteles. Ugyanígy, kizárólag rendészeti feladatok ellátására, a németek rendelkezésére bocsájtotta a „Hungária" hadosztály tábori csendőrzászlóalját, kiknek feladata a nagyszámú német katonaszökevény felkutatása és elfogása volt.

A „Hunyadi" hadosztály Hilpoltstein kiindulási ponttal, a „Hungária" hadosztály Neumarktból, illetve környékéről indulva külön-külön „főoszlopban" menetelt a közbülső cél, Salzkammergut felé. A zászlóaljak, ezredek, sőt a hadosztályok is egymással csak motorkerékpáros, kerékpáros és néhol lovasküldöncök útján érintkeztek. A rádiókapcsolat tiltott volt, csak Ruszkay és a hadosztályparancsnokságok részére volt engedélyezve.

Az amerikai erők és a magyar Fegyveres SS alakulatok között sok esetben és sok helyütt nem volt nagyobb német harcoló egység. Néhány helyen „különleges parancsnoklási joggal" felruházott német tisztek „kiragadtak" a hadosztályok kötelékéből egy-egy magyar Fegyveres SS alakulatot, így pl. a „Hungária" hadosztályból vitéz Várnay őrnagy harccsoportját, amelyet a „Nibelungen" SS hadosztály „vett igénybe" egy-két napra. Azt követően a csoportnak sikerült csatlakoznia a menetelő ezredéhez, illetve hadosztályához.

1945. április 25–28-án a „Hungária" hadosztály egyetlen löveganyaggal felszerelt tüzérosztálya Regensburgtól délnyugatra foglalt tüzelőállást és lőtt zárótüzet az előnyomuló amerikai csapatok elé. Ugyanekkor a hadosztály egyik egészségügyi alegysége számos sebesülttel nem messze Regensburgtól, Mitterfecking községben időzött.

A „Hunyadi" hadosztály alakulatai ugyanekkor a Naustadt a. d. Donautól délkeletre eső térségben meneteltek. A menetfegyelem a rendszeres amerikai légitámadások ellenére dicséretre méltó volt. A nyugati szövetségesek légierejének aktív tevékenysége miatt sok esetben félnapok csak a rejtőzéssel teltek, de ez már nem volt újdonság a hadosztályok katonáinak.

Mivel a hadosztályok lóállománya erősen megfogyatkozott – élelmezési célokra kellett levágni a négylábúakat – a „vonatok" egy részét legénységi vontatással oldották meg. Ugyanakkor a külső megjelenésre még sokat adva, lakott területeken történő átvonuláskor úgy állították össze az oszlopokat, hogy a szélső embereknél mindig volt fegyver, míg a fegyvertelenek középütt meneteltek. Így azután nemcsak a helyi lakosság de a légi felderítés alapján az amerikaiak is azt hitték, hogy három állig felfegyverzett magyar Fegyveres-SS hadosztály tartózkodik a környéken és ilyen mértékű ellenállásra lehet számítani. Erről azonban szó sem volt. A fő tevékenység a légi támadások előli „kibúvásra" korlátozódott és alkalmanként a túlzottan gyorsan előretörő páncélosok fékezésére.

1945. május 1-jén a hadtestparancsnokság, illetve a két hadosztály parancsnoksága elrendelte a hadosztályok zsoldkönyveinek beszolgáltatását a hadtestparancsnoksághoz, amely akkor Burghausen/Innben állomásozott. A beszolgáltatott zsoldkönyveket, a hadosztályok, ezredek és zászlóaljak egyéb iratait hatalmas halomba rakták, majd ezt benzinnel meglocsolva a hadtest vezérkari főnöke, vitéz Deák László ezredes (Waffen Oberführer) felgyújtotta. Azt követően főbelőtte magát.[37]

Mind a két magyar Fegyveres-SS hadosztály utóvédei – az amerikai páncélosok gyors előnyomulását fékezendő – hidakat robbantottak, műszaki létesítményeket zártak. Vonulásuk nem egy esetben riadalmat okozott a magukat az amerikaiaknak megadni szándékozók körében, akik megdöbbentek a „náci csapatok" özönlésétől.

1945. május 1-je és 3-a között mind a két hadosztály zöme átlépte a mai osztrák–bajor határt. A „Hunyadi" hadosztály néhány zászlóalja Salzburg városán keresztül menetelt, melynek nyugati bejáratánál egy honvéd zenekar csatlakozott hozzájuk. A zenekar őrnagyi rendfokozatban lévő karmestere jelentette, hogy valamilyen HM parancs értelmében a hadosztályhoz bevonult. A hadosztály segédtisztje kihasználva a kínálkozó lélektani pillanatot, a tábori csendőrökkel a város központja felé irányíttatta a menetelőket, a zenekar pedig Erkel Hunyadi indulóját, majd Lehár Losonci indulóját stb. játszotta. A legénység a Losonci indulónál annak pajzán magyar szövegét énekelte, a menetoszlopokból ki-kiugrált, s hátán a borjúval táncra perdült. A Salzburg városában lévő magyarok – köztük kormánytagok és magasrangú köztisztviselők és családtagjaik – részben megbotránkoztak, részben örültek az ifjú gránátosok láttán, nem egy esetben nyakukba ugrálva.[38]

A személygépkocsiján a várostól keletre ellenőrző hadosztály segédtiszt a Ludovika Akadémia legutoljára – 1944. november 15. – avatott hadnagyainak egy újabb csoportjára akadt, akik éppen nála érdeklődtek a „Hunyadi" hadosztály holléte felől, mivel a HM ehhez a hadosztályhoz vezényelte őket, a végszóra.

A már egykori osztrák területen menetelő hadosztály alakulatait, az erőltetett menetek ellenére több helyen beérték az amerikai páncélosok. 1945. május 3-án a „Hungária" hadosztály – 6. ezred I. zászlóalj – gránátosai St. Martin és Ried/Innkreis közelében a „harckocsi jobbról!" elhangzása után szekereikről lekapkodták a páncélöklöket és tüzelőállást foglaltak el. Az előretörő páncélosok közül kettőt ki is lőttek. A további hadakozást a hadosztály tisztjei saját legénységükre szegezett pisztollyal szüntették meg. A következő napon azonban amerikai harckocsik beszaladtak a „Hunyadi" hadosztály soraiba, másutt az útszélén pihenőket legéppuskázták, illetve letaposták. Ez olyan ellenszenvet váltott ki az amerikaiakkal szemben, hogy a helyszínen – Timelkam és Vöcklabruck között – páncélromboló csoportot rögtönöztek, ezen elhárító harcokban 6 amerikai páncélost lőttek ki és számosat megrongáltak. A további ellenállást itt is felsőbb parancsra szüntették meg. A hadosztályparancsnokságok az értelmetlen vérontást kerülni akarták. Az amerikaiak agresszivitásának oka a tájékozatlanság volt, míg a felsőbb parancsnokságok tilalma annak volt betudható, hogy tudomásuk volt Ruszkay vezérezredes és Grassy altábornagy Szálasi nemzetvezetőnél tett salzburgi látogatásáról. Ruszkay azt a paran-

37 Az öngyilkosság korántsem igazolt. Nem kizárt, hogy az előrenyomuló amerikai katonák ölték meg. A szerzőhöz beérkezett tudósítások homloklövésről számolnak be.

38 Szentgróthy Tibor, özv. Feketehalmy-Czeydner Ferencné valamint Grassy leányának (Dömötör Lászlóné) közlései a szerzővel.

csot kapta Szálasitól, hogy a hadosztályok a keletre történő vonulást fejezzék be és kapituláljanak az amerikaiak előtt.

Ruszkay Jenő vezérezredes a kapott parancs értelmében parancsőrtisztjével, egy kürtössel, egy rádióssal és a gépkocsivezetővel a szolgálati terepjáró gépkocsijára kitűzött fehér zászlóval, fegyvertelenül kereste az érintkezést az amerikaiakkal. Ugyanezt tette a „Hunyadi" hadosztály egyik érintkezési pontján Talbot von Pistor német Fegyveres-SS őrnagy is és a „Hungária" hadosztály részéről B. Z. százados. Mind a három tiszt kitűnően beszélt angolul. Ruszkay vezérezredes missziója azonban mégis balul ütött ki. A szembejövő egyik amerikai páncélgépkocsi a tüzelést ugyan beszüntette, de a kiszálló amerikai tiszt (valószínűleg a 80. amerikai hadosztálytól), bár Ruszkay Jenő közléseit megértette, irataira, megbízólevelére stb. nem volt kíváncsi. A magyar tábornokot egyszerűen kirángatta a gépkocsiból és fenékbe rúgta. A magyarul megszólaló adó-vevőt is kirántotta és lábbal tiporta, rugdosta amíg végképp össze nem tört. A fehér zászlóval, parlamenterként érkezetteket pedig egyszerűen hadifogolynak nyilvánította és hátra kísértette. Ennek következtében a hadosztályok hivatalos kapitulációjáról az amerikaiak és a magyar Fegyveres SS hadosztályok is csak megkésve értesültek. Ennek voltak betudhatók az előbb ismertetett „csetepaték".

Végül az előretörő amerikaiak csak 1945. május 6-án, a Frankenburgban utoljára állomásozó „Hungária" hadosztály megbízott parancsnokával, nemes Podhradszky Andor ezredessel írták alá a fegyverszüneti egyezményt. Ugyanígy történt a „Hunyadi" hadosztálynál is. Ott a megbízott parancsnok vitéz Temesvári Gerő ezredes volt az aláíró.

A hadosztályparancsnokságok, mint olyanok még 1945 augusztusáig léteztek tábori csendőrségükkel együtt. Tényleges lefegyverzésük csak ezidőben következett be. Hadifogságba – amerikai – a „Hunyadi hadosztályok" személyi állományának csak mintegy egyharmada került. A kétharmad az összeomlás zűrzavarában szétugrott, civil ruhát szerzett és mivel a vércsoport jelzése csak a hadosztályok egy kis részénél volt végrehajtva, a katonai szereplést letagadhatták. Mások elővették a maguknál tartott honvéd egyenruhájukat és abban „díszelegve" integettek a drótsövény mögé bezárt egykori bajtársaiknak. Mások, főleg az alpinizmus terén kellő gyakorlattal bírók, fegyvereikkel együtt az osztrák Alpok gerincein kóboroltak még sokáig. Azután ment ki keletnek, ki nyugatnak. A nagy háborúnak azonban már vége volt...

Utószó

A szovjet segítséggel létrehozott ún. Debreceni Ideiglenes Kormány és ennek későbbi utódai az egykori „Hunyadi" páncélgránátosokat egész egyszerűen „háborús bűnösnek" nyilvánították (a Budapesti Népügyészség 1946.8422/3. iktatási számú, 1946. szeptember 8-án kelt átirata a Budapesti Népbírósághoz.) A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnöke ez ellen hivatalból törvényességi óvást emelt, s az eljárás során megállapítást nyert (így a legutolsó ítélet), hogy előbbi ítéletek törvénysértőek. (A Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának B. 1991. El. VI., Bpest., 1992. márc. 4-én kelt jogerős C.1254 sz. ítélete.)

I.
*A német magasabb törzseknél használatos beosztási rövidítések és azok magyar megnevezései**

Kdr.	(itt hadosztály-) parancsnok	
Ia	első vezérkari tiszt (vezetés, parancsnok első helyettese)	
Ib	második vezérkari tiszt (anyagirányítás, szállítások, szállások)	
IIbb	második vezérkari tiszthez beosztott – fegyver, lőszer és eszköz – tiszt	
Ic	harmadik vezérkari tiszt (hírszerzés, elhárítás, biztonság)	
01	(belső) összekötő-tiszt, az első vezérkari tiszthez beosztva	magyar rövidítése: „Öti"
02	(belső) összekötő-tiszt, a második vezérkari tiszthez beosztva	
03	(belső) összekötő-tiszt, a harmadik vezérkari tiszthez beosztva	
04	(belső) összekötő-tiszt, az első vezérkari tiszthez beosztva	
05	(belső) összekötő-tiszt, a parancsnok kísérőtisztje (személyi biztonság)	
IIa	első segédtiszt (személyi ügyek, egyúttal az őrszázad parancsnoka)	
IIab	másod segédtiszt (adminisztrációs ügyek)	
III	hadbíró(ság), egyúttal a tábori csendőrség irányítása	
IVa	hadbiztos(ság) (az Ib-vel és az ellátó ezred parancsnokával együttműködésben)	
IVb	orvos (egészségügyi főnök, egyben a tábori kórház parancsnoka	
IVc	fogorvos	
IVd	állatorvos	
IVe	gyógyszerész	
V	hadmérnök(ség)	
VIa	nemzetvédelmi tiszt (nemzetpolitikai ügyek, szociális ügyek, hadigondozás, temetés)	
VIb	lelkészi hivatal (katolikus, református, evangélikus)	

* Mindezek (a beosztási rövidítések) némi magyarázatra szorulnak, annál is inkább, mert az egykori honvédségnél más betűzések/számozások voltak szokásban.

a) A *„Hunyadi"-hadosztályok:* (Hunyadi, Hungária, Gömbös, Görgey) valamint a *„Kossuth"-hadosztályok:* (Kossuth, Petőfi, Klapka, Bem) – tehát mind a 8, a német népi gránátos-hadosztályok „mintájára" voltak szervezendők.

b) Előbbieknél fogva az említett hadosztályok „belső" magyar szolgálati nyelvében éppen úgy mint „külső" német szolgálati nyelvében kötelezően előírt „terminus technicus"-ok voltak.

A magyar honvédségnél használatos (csak néhány példát kiemelve) „vkf." (értsd: „vezérkari főnök") *hadosztályszinten* ugyanúgy nem volt megengedett, mint a „szállásmester" stb. használata.

Ami egyébként a német betűkifejezéseket illeti: az egész német egykori haderő ezeket használta. „Vezérkari főnöke", „szállásmestere" stb. a németeknél csak egy hadtestnek, vagy ezek fölött álló magasabb parancsnokságoknak volt. (Chef des Generalstabs (von Korps aufwärts) Hadtesteknél jelölése: ChefGenSt. Hasonló volt (ugyancsak hadtestektől felfelé!) az Ib tiszt jelölése is (2. Generalstabsoffizier bei Armeekorps): Qu. Tehát nem tévedés, amikor az itt közölt táblázat az Ib-nek jelölt vezérkari tisztet anyagi vezérkari tisztnek jelöli. A németeknél a hírszerző-elhárító stb. tiszt betűkkel jelölt beosztása, elnevezése Ic volt.

II.

*Az 1945. február 6-a és 14-e közötti neuhammer/stransi harcokban hősi halált halt magyar tisztek töredékes névsora**

1. Báró Exterde Dezső őrnagy (a „Hunyadi" hadosztály ellátó ezredének segédtisztje)
2. Solti Ernő százados (zászlóaljparancsnok)
3. Vitéz Hermándy-Berencz György százados (zászlóaljparancsnok)
4. Velty György százados (zászlóaljparancsnok)
5. ? lelkész főhadnagy
6. ? lelkész főhadnagy
7. Vitéz Berthy László hadnagy
8. Vitéz Medgyesy Jenő hadnagy
9. Vitéz Szöllősy Sándor hadnagy
10. Cserfalvy Szilárd hadnagy
11. Munkácsy Károly hadnagy
12. Nagy Ferenc hadnagy
13. Fazakas Miklós hadnagy
14. Olvashatatlan név és rendfokozat
15. Olvashatatlan név és rendfokozat
16. Olvashatatlan név és rendfokozat
17. Olvashatatlan név és rendfokozat

} Ludovika Akadémiát végzett tisztek, valamennyien század-, illetve szakaszparancsnokok.

* A „Hunyadi" hadosztály segédtisztje, vitéz Szentgróthy Tibor szds. korabeli feljegyzései alapján. Ugyanekkor nem szabad megfeledkeznünk az említett riadóezred elesett és súlyos sebesülten hátrahagyott legénységi állományú katonáiról sem! Számuk akkori feljegyzések (vitéz Szentgróthy és Zoltay János) szerint elérte a 955 főt.

III.
Parancsnoki beosztások (1945 április vége)

„Hunyadi" hadosztály

Hadosztályparancsnok:	vitéz Grassy József altábornagy (SS-Gruppenführer und Waffen-Generalleutnant der SS)
1. ezred parancsnoka:	vitéz Temesvári Gerő ezredes (Waffen-Standartenführer)
2. ezred parancsnoka:	vitéz Peinlich Béla ezredes (Waffen-Standartenführer)
3. ezred parancsnoka:	vitéz (?) Bodolay Lóránt ezredes (Waffen Standartenführer)
1. tüzérezred parancsnoka:	vitéz Magyar Ödön ezredes (Waffen-Standartenführer)
1. kiképző és tartalékezred parancsnoka:	Vécsey József ezredes (Waffen-Standartenführer)
1. ellátóezred parancsnoka:	vitéz Vécsey Béla ezredes (Waffen-Standartenführer) („betanítója" Siemensreiter nevű német [WSS?] ezredes)

„Hungária" hadosztály

Hadosztályparancsnok:	vitéz Grassy József altábornagy (SS-Gruppenführer und Waffen-Generalleutnant der SS) (1945. január 21-éig vitéz Pisky Zoltán ezredes [Waffen-Oberführer] [A HM Incze László vezérkari ezredest jelölte, de nem került e beosztásba.] 1945. január 21-étől 1945. március 20-áig Berthold Maack SS-Oberführer.)
4. ezred parancsnoka:	vitéz Podhradszky Andor ezredes (Waffen-Standartenführer)
5. ezred parancsnoka:	dr. Lengyel Béla alezredes (Waffen-Obersturmbannführer)
6. ezred parancsnoka:	vitéz Várnay Ferenc őrnagy (Waffen-Sturmbannführer)
2. tüzérezred parancsnoka:	vitéz Rugonyi György ezredes (Waffen-Standartenführer) (Rugonyit követte[?] Brenner Jenő ezredes [Waffen-Standartenführer])
2. kiképző és tartalékezred parancsnoka:	Csukás Endre alezredes (Waffen-Obersturmbannführer) (Ideiglenesen megbízva, egyébként a „Hungária" híradó zászlóaljának a parancsnoka.)
2. ellátóezred parancsnoka:	Engelberger (?) (német) SS-Obersturmbannführer

IV.

*A 3. („Gömbös") és 4. („Görgey") hadosztálynak szánt állománykiegészítés betagolása a két meglévő hadosztályba**

1. ma. Fegyveres SS gránátos hadosztály „Hunyadi" (25.WGD der SS)
Hadosztálytörzs és ho.-tábori csendőrség 00020/A
Tolmácsszázad 00020/B
Híradóosztály 00020/C
Motoros és lovas jelentő csapat 00020/D
Hadosztálybiztosító lövészzlj. (45 febr. óta kerékpáron) 02629
1. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (61. WGr. Rgt.), ezredtörzs 08104
I. gránátos zlj. (45 jan. óta kerékpáron) 39881
II. gránátos zlj. 00706/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. közepétől) 00706/B
2. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (62. WGr. Rgt.) ezredtörzs 01121
I. gránátos zlj. 17380
II. gránátos zlj. 01817/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. végétől 01817/B
3. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (62. WGr. Rgt.) ezredtörzs 20689
I. gránátos zlj. 02110
II. gránátos zlj. 39933/A
III. gránátos zlj. (csak kb. 45 febr. végétől 39933/B
1. ma. Fegyveres SS páncélvadász osztály (25. Pzjäg. Abt.) 03307
1. ma. Fegyveres SS tüzérezred (WArt. Rgt. 25) ezredtörzs 41777
I. tü. oszt. (1–3. üteg) 64266
II. tü. oszt. (4–6. üteg) 42525
III. tü. oszt. (7–9. üteg) 65614
IV. tü. oszt. (10–11. üteg) 03527
1. ma. légv. tü. osztály (25. WFlak Abt.) (45 márc. vége óta) ..... (?)
1. ma. sízlj. (25. W-Schi-Btl.) 65461
1. ma. Fegyveres SS híradó zlj. (25. Wnachr. Abt.) 38732
1. ma. Fegyveres SS kiképző és pótezred (25. Wa. u. ARgt.) ezredtörzs 34545/A
I. kiképző zlj. (45 jan. óta) 34545/B
II. kiképző zlj. (45 jan. óta) 34545/C
III. kiképző zlj. (45 febr. eleje óta) 34545/D
IV. kiképző zlj. (45 márc. eleje óta) 34545/E
1. ma. Fegyveres SS utászzlj. (WPi.-Btl. 25) 44395
1. ma. Fegyveres SS ellátó ezred (WVersorg. Rgt. 25) ezredtörzs 03872
szerszám- és eszközszázad (WFeldzeug-Kp. 25) 39083
javító és szerelőműhely (WWerkstatt-Zug 25) 66834

* Az egyes tételeknél elől a magyar hadrendi számok, zárójelben a német Waffen-SS hadrendi számai szerepelnek, jobboldalon a német haderőben használt ötjegyű táboriposta-számok találhatók.

A kutatás forrása: *Klietmann:* Die Waffen-SS. Eine Dokumentation. MUNIN Verlag, h. n.; 1967; *Kannapin:* Die deutsche Feldpost. Biblio-Verlag, Osnabrünk, 1979.; *vitéz Szentgróthy* szds. segítségével. Németül: *v. G. – Payer:* i. m. 544–545. o.

A táblázat mutatja, mennyire eltért a tényleges személyzeti állomány az eredetileg előírt ún. hadrendi felállítástól. Pusztán a létszámot illetően, némi kis erőlködéssel, rendelkezésre állt mind a 4 (tervezett) magyar Fegyveres-SS-ho.-hoz szükséges legénységi létszám. A „Hunyadi" ho. sgt.-jének fennmaradt utolsó feljegyzéséből (továbbá eskünyilatkozatából) kiviláglik 22 000 fő, a „Hungária" ho.sgt.-jének Szerzőhöz írt egyik levele pedig a 2. ho. létszámát 23 500 főre becsüli (45 ápr. végi létszámjelentések alapján.

számvevőség százada (WVerwaltungs-Kp. 25) 45110
állategészségügyi század (WVet. Kp. 25) 43330
egészségügyi század (WSan. Kp. 25) 31293
egészségügyi gépkocsioszlop (WKKwagen-Kolonne 25) 67723
utánpótló század (WNachsch.-Kp. 25) (45 márc. végétől) ..... (?)
sütő század (WBäck.-Kp. 25) (45. márc. végétől) ..... (?)
mészáros és hentes század (WSchlächterei-Kp. 25) (45 márc.) ..... (?)
tehergépkocsi század (WKraftf.-Kp. 25) (45 jan. elejétől) ..... (?)
táboriposta-csoport (WFeldpost-Amt 25) 22800

2. ma. Fegyveres SS gránátos hadosztály „Hungária" (26. WGD der SS)
Hadosztálytörzs és ho.-tábori csendőrség 04606/A
Tolmácsszázad 04606/B
Híradóosztály 04606/C
Motoros és lovas jelentő csapat 04606/D
Hadosztálybizt. lövész zlj. (45 márc. elejétől kerékpáron) 65940
4. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (64. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 11788
I. gránátos zlj. (45 márc. elejétől kerékpáron) 14886
II. gránátos zlj. 15055
III. gránátos zlj. (45 febr. eleje óta) 27810
5. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (65. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 30102
I. gránátos zlj. 31141
II. gránátos zlj. 32046
III. gránátos zlj. (45 febr. eleje óta) 33524
6. ma. Fegyveres SS gránátos ezred (85. Wgr. Rgt.) ezredtörzs 35115
I. gránátos zlj. 36339
II. gránátos zlj. 37924
III. gránátos zlj. (45 febr. elejétől) 38487
2. ma. Fegyveres SS páncélvadász osztály (26. PzJäg. Abt.) 39037
2. ma. Fegyveres SS tüzérezred (26. WArt. Rgt.) ezredtörzs 64429/A
I. tü. oszt. (1–3. üteg) 64429/B-E
II. tü. oszt. (4–6. üteg) 64881
III. tü. oszt. (7–9. üteg) 65242
IV. tü. oszt. (10–11. üteg) 65932
2. ma. légv. tü. osztály (26. WFlak Abt.) (45 márc. vége óta) ..... (?)
2. ma. sízlj. (26. W-Schi-Bt.) 65461
2. ma. Fegyveres SS híradó zlj. (26. WNachr. Abt.) 66843
2. ma. Fegyveres SS utászzlj. (26. WPi.-Btl.) 66211
2. ma. Fegyveres SS ellátó ezred (WVersorg. Rgt. 26) ezredtörzs 67241/A
1. tehergépkocsi század (WKraft. Kp. 26) 67241/B
1. fogatolt vonatoszlop (1. WFahrschw. 26) 67241/C
2. fogatolt vonatoszlop (2. WFahrschw. 26) 67241/D
utánpótló század (WNachschub-Kp. 26) 67241/E
szerszám- és eszközszázad (WFeldzeug-Kp. 26) 67241/F
műhelyszakasz (WWerkst.-Zug 26) 67241/G
számvevőségi század (WVerw. Kp. 26) 67241/H
egészségügyi század (WSan. Kp. 26) 67241/I
egészségügyi gépkocsioszlop (WKrankw. Kp. 26) 67241/k
állategészségügyi század (WVet. Kp. 26) 67241/L
sütő század (WBäck. Kp. 26) (45. márc. végétől) ..... (?) M
mészáros és hentes század (WSchl. Kp. 26) (45. ápr.) ..... (?) O
táborposta-csoport (WFeldpostamt 26) 67610

2. ma. Fegyveres SS kiképző és pótezred (WA. u. E. Rgt. 26) törzs .....(?)
I. kiképző zlj. (45 jan. eleje óta) .....(?)
II. kiképző zlj. (45 jan. közepe óta) .....(?)
III. pótzlj. (45 febr. végétől) .....(?)
IV. pótzlj. (45 ápr. elejétől) .....(?)

SZEMLE

SHAI HAR-EL

STRUGGLE FOR DOMINATION IN THE MIDDLE EAST

The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491

(E. J. Brill, Leiden, New York, Köln, 1995. 238 o.

A Szerző Halil Inalcik tanítványaként a chicagoi Center for Middle Eastern Studiesban készítette el jelen munkáját, amely az oszmán-török és mameluk hatalom közötti kapcsolatok rendkívül érdekes fejezetével foglalkozik, az 1485 és 1491 közötti első török-mameluk háború hátterével, eseményeivel és kisebb részt még a következményeivel is. A Szerző a címben jelzetteknél lényegesen többet mond: áttekinti a török-mameluk hatalmi kapcsolatrendszert a kezdetektől a XV. század végéig, s a két birodalmat elválasztó határvédelmi rendszer bemutatásával sem marad adós.

A bevezetőben tanulságos áttekintést olvashatunk a muzulmánok közötti háborúk iszlám jogi elveiről, értelmezéséről és azok gyakorlati alkalmazásáról. A törökök és mamelukok közötti háború ugyanis két iszlám ország között zajlott, s ráadásul éppen a mamelukok birtokolták vallásuk szent helyeit. Ez majd csak Szelim sikeres 1515–1517-es hadjáratával változik, amikor is végleg felszámolják és beolvasztják a mameluk területeket az Oszmán Birodalomba. Ezt követően Har-El kimerítően számba veszi és áttekinti a korszakra vonatkozó forráscsoportokat.

A két hatalom közötti konfliktusok sokáig az ütközőállamok területén zajlottak, mindenekelőtt karamán és dulkadir földön. A hatalmi harc az oszmán hódítási stratégiának megfelelően azért folyt, hogy e területeket először fennhatóságuk alá vonják, adófizetővé tegyék, majd később, megsemmisítve a helyi dinasztiát, teljesen beolvasszák birodalmukba. Az ellentétek éleződése a nikápolyi csatában győztes Bajezid nevéhez kapcsolódik, aki 1397-ben foglalta el – időlegesen – karamániát, s ekkor csak az 1402. évi ankarai katonai vereség mentette meg a mamelukokat. Ezt követően az ellenségeskedések az 1460-as években újultak ki.

Magyar szempontból a könyvnek azok a részei érdekesek, amelyek a Bajezid szultánnal szembeforduló testvére, Dzsem herceg sorsával foglalkoznak. A személyével kapcsolatos politikai játszmákban Mátyás király fontos szerepet töltött be, amiről meglehetősen pontosan informálódhatunk. Itt jegyezzük meg, hogy a magyar történetírás fontos adóssága egy idegen nyelvű Mátyás-monográfia kiadása, aminek hiányát az emlékezetes Schallaburgi katalógus sem pótolta. Így a Szerző még 1995-ben is Fraknói Vilmos 1891-es freiburgi Mátyás-biográfiájára kénytelen támaszkodni.

Saját birodalmuk jövője s egyúttal Dzsem politikai pályáját meghatározó döntés elé kerültek 1482-ben a mamelukok. Ekkor úgy döntöttek, hogy Dzsemet aktív támogatásukkal visszaküldik az Oszmán Birodalomba, hogy a hatalmat megszerezze. Az akció közvetlen eredménye a korábban elveszített mameluk befolyás alatt álló területek visszaszerzése és az ütközőzóna helyreállítása lett volna. Az események Dzsem számára azonban hátrányosan alakultak s Rhodosz szigetére volt kénytelen menekülni. Dzsem személye egészen 1495. évi haláláig az európai diplomácia homlokterében maradt, többek között Mátyás diplomáciai játékterét is jócskán megnövelte, s hátteréül szolgált nyugati irányú katonai vállalkozásaihoz. A mamelukok a játszmának mindvégig aktív résztvevői maradtak, s Bajezid követeinek ajánlataira rálicitálva igyekeztek elérni a lázadó herceg kiadatását.

Eközben tört ki az első török–mameluk háború, amely Cilicia török megszállásával végződött. A török fölény ellenére a mamelukok jelentős katonai sikereket értek el, pl. 1486. évi aleppói vagy az 1488. évi aga-cayiri-i csatákban. A Szerző hadművészeti szempontból is értékeli az eseményeket s a seregek szervezetének, tagolódásának alapos elemzését nyújtja, ami értékes adalék a korszak oszmán–török hadviselésének megismeréséhez. E háború lezárulására is hatással voltak a Dzsem személye körüli intrikák, hiszen éppen 1489-ben érkezett a herceg

Rómába, s 1490-re hívták össze Rómában a nagyszabású „Türkenkonferenz"-et.

Kár, hogy a Szerző nem tudta használni Nicolas Vatin új monográfiáját (L'ordre de Saint-Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deus sièges de Rhodes, 1480–1522, Paris, 1994), amely a Dzsem-kérdéshez szolgál érdekes adalékokkal. A német nevek írásában megmutatkozó bizonytalanságok azonban a kiadói szerkesztés hibájául róhatók fel.

A Szerző eredményei ismeretében a magyar–török viszonyt a mameluk–török kapcsolatrendszer felől is meg lehet közelíteni. A mameluk tartomány bekebelezése a XVI. század elején nem kis mértékben hozzájárult a magyar–török erőviszonyok további, végzetes eltolódásához a török fél javára, s a magyar állam külpolitikai játékterének beszűküléséhez. Kérdés marad továbbra is, hogy a török–mameluk viszony alakulása valóban annyira meghatározó volt-e az akkori nemzetközi kapcsolatokban, s így a magyar–török viszony alakulásában, miként a Szerző állítja?

Szegzárdy-Csengery Klára

ANDRÉ CORVISIER

LES HUSSARDS ET LA FRANCE

(Musée de l'Armée–Editions Complexe, Bruxelles, 1993. 253 o.)

A franciák a hadi eseményekben amúgy sem szűkölködő 1692. esztendőt többek között huszárságuk születési dátumaként is számon tartják: ebben az évben alakult meg a francia hadtörténelem első huszárezrede, amely ezredtulajdonos parancsnoka után a Corneberg nevet viselte. Igaz, nem lett hosszú életű, mint ahogy az alapítási időrendben ezt követő másik három sem: az 1705-ös Verseilles és a Poldeack (lásd: Mihályi Deák Pál), vagy az 1706-os Saint Geniés, és nem mindenben feleltek meg az állandó hadsereg megkívánta követelményeknek sem, mégis – hivatalosan – bennük tisztelhetjük a későbbi évszázadok legendás hírű francia könnyűlovasságának előhírnökeit.

A 300. születési évfordulót illik méltóképpen megünnepelni. A franciák pedig szeretnek és tudnak ünnepelni. Igaz ez annak ellenére is, ha évfordulóra tervezett produkciók némelyike, mint pl. az alább méltatandó kötet is, amelynek apropóját épp a huszár-évforduló adta meg, késett egy esztendőt 1992-höz képest. Nagy malőr persze nem történt, mert a másik évfordulós attrakció, amelyhez tulajdonképpen a kötet is készült, a francia huszárság történetét bemutató reprezentatív kiállítás ugyancsak késett – két évet. Ám tegyük gyorsan hozzá, ez a dupla késedelem cseppet sem kisebbíti egyik opusz értékét sem. A maga nemében mindkettő kitűnő összeállítás. A kötet ráadásul egy színvonalas kiállítás katalógusa is egyben. Követendő példa minden leendő kiállítás elé!

A fentebbiekhez még egy – bár közhelyszerű – megállapítást tehetünk hozzá. Azt, hogy e tájon mindig örömmel fogadnak bármifajta, a huszársággal kapcsolatos idegen nyelven megjelentetett tudományos, vagy ismeretterjesztő produktumot, hiszen az, közvetve, a magyar történelemről is szól. Az öröm pedig akkor igazán felhőtlen, ha bennük a magyarországi kutatók tudományos eredményeit is viszont láthatjuk. Nos, ezzel adós marad az összeállítás, ám talán nemcsak saját hibájából, hiszen amint azt majd látjuk, tiszteletre méltó igyekezettel, bár kívánni valókat is hagyó eredményességgel próbálták meg összeszedni a magyarországi (magyar nyelvű) publikációkat. Talán ha több lenne közöttük a világnyelvek valamelyikén is megjelent opusz... Mindazonáltal nem adható a kötet szerzői számára teljes felmentés, hiszen van – éppen francia nyelven publikált – magyar szakmunka is, főként Zachar József jóvoltából, s azt nem ártott volna legalább a bibliográfiába felvenni!

A kötet megjelentetése mindenekelőtt a francia Hadimúzeumot dicséri; a beköszöntő sorokat az intézmény igazgatója, *Jacques Perot* jegyzi. Mindemellett a kötet spiritus rectora, a Sorbonne nyugalmazott hadtörténésze, a nagy nemzetközi tekintélynek örvendő *André Corvisier* professzor írta a bevezető esszét, amelyben a huszárság előtörténetével foglalkozik és jelentős teret szentel a magyar vonatkozásoknak is, felrajzolja a huszárságnak a francia hadtörténelemben elfoglalt helyét, mintegy keretet adva a követő tanulmányoknak, s egyben méltatva is azokat. A tanulmányok szerzői – *André Bendjebbar, Gérard-Jean Chaduc, Jean*

de Lassale, a párizsi múzeum kiváló munkatársai mellett – a mai francia „huszárkutatók" és hadtörténészek jeles képviselői.

A kötet két részre tagolódik. Az első részbe, amely „A huszárok és a történelem" címet viseli, híven a rendezői elvekhez, a huszárságot hadtörténeti szempontból vizsgáló tanulmányok kerültek. A tanulmányok nem egyenletes színvonalúak. Megtalálható közöttük több, saját műfaja valamennyi klasszikus módszertani kritériumának megfelelő veretes hadszervezeti értékelés, hadjáratok, csaták felsorolása, de ugyanúgy az új történetírás Franciaországban magas szinten művelt, s ide aktualizált néhány divatos témája is, mint a halál problematikája, vagy éppen az „életről" szóló történetek, például a katonák egzisztenciája, a tisztikar társadalmi összetétele, a házasodási szokások, a házasságkötések szabályozottsága. A kötetből nemcsak a múlt tárul elénk, de az olvasó naprakész „huszártörténelmet" is kap, hiszen – amint az széles körökben ismert – ha nem is könnyűlovasként, de a volt huszár-csapattestek máig tartják régi nevüket, hagyományaikat. A második tanulmánycsokor, immár a katalógusjelleghez igazodva, a huszárság tárgyi környezetével foglalkozik, benne a fegyverekkel, egyenruhákkal, felszereléssel, jelképekkel. Már az első rápillantásra is feltűnik a kötet gazdag és színvonalas illusztráltsága, amely természetesen elsősorban a katalógus-jellegből fakad, de olvasva az is kiderül, egyáltalán nem öncélú illusztrációkról van szó, hanem a képek szerves egységet képeznek a szövegkörnyezettel, kiegészítik, s gyakran helyettesítik is a leírtakat.

A legtöbb tanulmányt *Gérard-Jean Chaduc* írta a kötethez. Első tanulmánya az ancien régime huszárságával foglalkozik. Nekünk, magyaroknak ezekhez a „francia" huszárokhoz van legtöbb közünk, azon közismert tény okán, hogy közülük nem kevesen hajdani magyarokból kerültek ki. Ekkor alakultak azok az ezredek, a már említett Poldeack mellett a Bercheny, a két Esterházy, a Rattsky és a Polleretzky, amelyek közül három a mai napig is fennáll, s ebből kettő nevében is őrzi az egykori alapítók emlékét. Chaduc számításai szerint az 1693–1789 között számba vett 707 huszártiszt között a magyarok aránya 26%. (A rend kedvéért a többi: 25% elzászi, 18% német, 12% lotharingiai, 9% francia, a maradék 10%-on pedig Európa szinte valamennyi nációja osztozott.) A számbeli magyar fölény egyes időszakokban még ennél is nagyobb, szinte elsöprő volt az egyes ezredek tisztikarában. (Monteil ezred, 1708:65%; Verseilles ezred, 1715:79%; Rattski ezred, 1718%:68%.) Chaduc további remek statisztikai táblázatokkal is megörvendezteti olvasóit, amelyek közül – újszerűségével – az egyik legérdekesebb a huszárok életkorát, fizikai állapotát, testméreteit taglaló táblázat. (A recenzens rezignáltan ehhez azt teheti hozzá, hogy magyar királynő huszárjairól, e korból, ezt az utóbbi táblázatot soha nem leszünk képesek összeállítani, mivel a mi mustrajegyzékeink mindezekre nem adnak felvilágosítást. Bár gyaníthatóan ugyanazon adatokat kaphatnánk, mint a francia huszárok esetében.)

Chaduc jegyzi a „Forradalom és a császárság" című tanulmányát is. Módszerében itt is következetes: statisztikai adatok a származásról, életkorról, fizikai jellemzőkről, de szót ejt az egzisztenciáról, házasságról és – különösen a császár jóvoltából, no és egyéni kvalitásaik alapján – igen gyors karriert befutó híres huszárokról is. Ebben a tanulmányban kapott helyet „A halál" című fejezet. Jobbára köztudott, milyen klisék tapadnak a könnyűlovas mentalitásához, s az is tudott a történeti irodalomból, hogy igen magas volt körükben a halálozási arány. Példának Chaduc Lassale személyét és hadi tetteit idézi meg, akit vakmerősége, fanatizmusa okán a huszártiszt archetipusának is tekintenek. S hogy a tanulmány egy összesített adatával zárjuk a sort: a tárgyalt időszakaszban (25 háborús év) 4175 sebesülést jegyeztek fel a francia huszártisztek körében, ebből több mint 60% közelharcban esett. Ebben persze benne vannak többször sebesültek is, mint például Marbot, aki mint a huszárok egyik leghíresebbike, 40 évig szolgált, 1848-ban vonult nyugállományba, vezérőrnagyként, és egymaga 12 sebesülést „gyűjtött össze".

André Bendjebbaré a Bourbon restauráció és Lajos Fülöp korának huszárságáról szóló tanulmány szerzője. Szó esik benne a császár híres huszárjainak sorsáról, a csapatnem újjászervezésének problémáiról, az új tisztikar kialakításáról, a tisztikar származásáról, társadalmi összetételéről, a nemesség arányáról, a gyakran pikantériát sem nélkülöző „huszárdinasztiák" kialakulásáról, majd számba veszi a huszároknak a korszak háborúiban játszott szerepét. Bardin tábornokot méltatva, aki nagy részt vállalt a huszárság újjászervezésében, itt már szóba kerül a viselet is.

Jean Louis Reynaud írta meg a II. köztársaság és a II. császárság huszárságának történetét. A tanulmány felépítése hasonló az előzőhöz, ám itt nagyobb hangsúlyt kapnak az egzisztenciális problémák is. Olvashatunk a huszártisztek járandóságairól, a gyakori helyőrségváltozások okozta gondokról, ellátási nehézségekről. Mindez persze arra is jó, hogy kimondassék: a

helytállás, a huszárvirtus még ilyen körülmények között is természetes. Mint tudjuk, ezek az évtizedek sem voltak mentesek nagy csatáktól. A krími háborúban Szevasztopol, Malakov majd a minket is érintő, Solferino, később a távoli Mexikó, majd a porosz háború csatái – mind ismert csatahelyek az egyetemes hadtörténelemben is.

A XIX. század utolsó harmadától íródik a francia huszárság történetének újabb szakasza, amely a korábbiakhoz hasonlóan ugyancsak mozgalmas volt. Csataterek, átszervezések sorozata. Mindjárt Párizs kapitulációját követi az első, amely Gambetta nevéhez fűződik (1871. február 4.), majd Gallifet (1890), Bouderiat (1902) kísérletei következtek. 1876-ban jelent meg a franciák új lovassági szabályzata, amit – ezt tudjuk meg a tanulmány szerzőjétől, *Allain Bernède*-től – az Osztrák Magyar Monarchia friss lovassági szabályzata inspirált. Amint közismert az egyetemes hadtörténelemből, a korábban különböző csapatnemekkel, külön harcászati szabályzatokkal rendelkező lovas fegyvernem a XIX. század utolsó harmadától egységesedett. A már csak nevükben és viseletükben különböző csapatnemeknek azonos lett a fegyverzete, felszerelése, kiképzése s ennek nyomán rendeltetése is. Franciaország sajátos katonai adottságai azonban a huszárságra továbbra is speciális feladatokat róttak – különösen a gyarmati területeken. Ezzel függ össze az a tény is, hogy a III. köztársaság 1871–1922 között 8 új huszárezredet állított fel. Ebből öt „régi-új" ezred volt, amelyeket még a forradalom után szerveztek meg, s amelyek az I., Császársággal együtt feloszlottak (9–13. sorszámot viselő ezredek). Ehhez jött még a 14. ezred 1893-ban, majd közvetlenül a világháborútól inspirálva a 15–17. hadrendi számúak.

Így érte a „nagy háború" Franciaország huszárjait, akik, miután huszárként is jónéhány hőstettel gyarapították ezredük dicsőségtábláját, súlyos emberveszteségek után, hasonlóan, mint a többi hadviselő fél lovassága is, gyalogharcosok lettek a lövészárkokban. A háborúban győztes Franciaország a világháborús 17 ezredből a háború utánra összesen négyet hagyott meg: az 1720-as alapítású Bercheny ezredet, az 1735-ös Chamborant-t, az 1764-es, Esterhazyt és az 1783-as Colonel-General ezredet. A 2. világháborúban mind a négy ezred derekasan helytállt, majd a francia haderő szétesésével a huszárok „Reservé générale"-ba helyeztettek, utolsóként Tarbes-ban a 2. ezred, 1942. november 11-én...

Raymond Boissau tanulmánya szól a huszárnak immár csak tradíciójában számító volt csapatnem 2. világháború utáni krónikájáról, számba véve az újra aktivált ezredek részvételét a világháború befejező hadműveleteiben, később az indokínai, majd az észak-afrikai háborúban. Indokínában csak a Bercsényi ezred egy zászlóalja vett részt, Észak-Afrikában azonban ott találjuk az akkor létező régi és új ezredek mindegyikét, s a többség ott is maradt egészen a háború befejezéséig. Az 1962-es nagy hadseregreform végleges helyet talált a hadrendben a huszároknak. A Bercsényi László nevét viselő 1. huszárezred „légi szállítású könnyűlovasság"-ként ejtőernyős ezred, s ebben a minőségében a francia haderő egyik legtöbbet foglalkoztatott alakulata az utóbbi évtizedek helyi háborúinak lecsendesítésében. Garnizonja jelenleg a francia huszárközpontnak számító Tarbes-ban, a Pireneusok lábánál van. A 2. ezred (Chamborant) is hasonló rendeltetésű csapattest, a gyors reagálású erők kötelékében, az I. Katonai Körzetben. Garnizon: Sourdun. A 3. ezred, amely az alapító után máig az Esterhazy nevet viseli és a megszálló francia csapatok részeként Németországban, Pforzheimben állomásozott, 1990 óta a francia–német közös dandár kötelékébe tartozik. A 8. ezred állomáshelye Altkirsch.

Ma ez a négy ezred őrzi a régi francia huszárvirtust és a huszártradíciókat. Előbbit – ha kellett – tettekkel, mint az Öböl-háborúban, egyes alakulataik pedig ezidőben éppen Boszniában, utóbbit – ünnepi alkalmakkor – külsőségeiben is. Erről Magyarországon is meggyőződhettünk, 1988-ban, Budapesten, a Hősök terén és a Budai Várban, amikor a Bercheny és az Esterhazy ezred zenekarai Napóleon kori egyenruháikban fújták a marsot. Éppen az effajta hagyományápoláshoz, a külsőségekhez szolgáltatja a tárgyi környezetet a kötet második része.

Mindjárt az első anyag, *Jean de Lassale* adatgazdag összefoglalása, a jelképekkel foglalkozik. A párizsi Hadimúzeum, s mellette más gyűjtemények is szép számmal őriznek régi zászlókat. Ezeket veszi számba de Lassale, bár szűkszavú kommentárjai inkább a mögöttes történésekről szólnak, s kevésbé magukról a jelképekről, a zászlókon található szimbólumokról. Az olvasónak így hiányérzete is támadhat, ami minden bizonnyal csak a kiállítás megtekintésével csillapulhat(na), bár a mellékelt remek zászlóképek talán enyhítenek valamit a hiányérzeten. Még azt is sajnálhatjuk, hogy irodalmi utalásokkal sem találkozunk, noha bizonyára lett volna arra érdemes cikk, szakmunka a francia zászlóirodalomban, olyan, amely megérdemelte volna, ha nem is lábjegyzetben, de legalább a bibliográfiában való említést.

Annál gazdagabb irodalmat közöl a kötet *Michel Petard* cikkéhez, amely az egyenruházatról és a felszerelésről szól. Petard a XVIII–XIX. századi francia uniformistörténet ma élő legnevesebb képviselője. Tanulmányában, amelyben a tárgyi kultúrák tartalmi jellegzetességeiből indul ki, nem egyszerűen történelmi dátumokhoz köti a viselet változásait, hanem azt annak belső törvényszerűségeiből vezeti le. Jelentős teret kapott a huszárviselet magyar eredete. Petard tisztességgel számba veszi a huszárság magyar nevű ruhadarabjait, s még arra is futja erejéből, hogy némi összehasonlítást tegyen a korabeli európai kortársak vonatkozásában. Bár a „kucsmat" és a „dolmánya" egy egy betűvel láthatóan hosszabbra sikeredett, a többi „egzotikus névvel" nincs probléma. Sok, a viselethez kapcsolódó magyar szó honosodott meg a francia nyelvben, mint a chako, a dolman, a soutache (sújtás), colback. A cikk bemutatja az egyenruha evolúcióját, annak egyes állomásait, amíg a XIX. század első évtizedeire, díszeiben, a huszárviselet a csúcspontjára érkezett. A század második fele már, csakúgy mint más fegyvernemek esetében is, az egyenruha egyszerűsödését mutatja.

Erről a leegyszerűsödött viseletről írta meg tanulmányát *Christain Benoit*. A modern francia huszáregyenruha mintegy másfél évtizedes vajúdás után született meg a századelőn, szinte kísértetiesen úgy, mint az Osztrák–Magyar Monarchiában. Az 1900. április 3-i rendelettel még csak a formák egyszerűsödtek és egységesedtek, a színek – véres tapasztalatok után – csak az első világháború alatt. Ekkor lett az egyenruha színe „bleu horizont", majd a két világháború között „khaki". A mai egyenruhák már a viselet differenciáltságát hirdetik, amelyek a harcfeladat végrehajtásához igazodnak, s a régi „maszkulin keki és a feminim kék" – amint a színeket a cikk szerzője minősíti – csak parádéra maradnak. A cikk bemutat 10 hivatalosan is rendszeresített ezredjelvényt, rövid jelvénytörténettel kiegészítve. A jelvények színei, motívumai, feliratai a régi hagyományokat szimbolizálják.

Az ezt követő rövid fegyverzet-részt ugyancsak *Chaduc*, a tanulmánykötet fáradhatatlan szürke eminenciása írta meg. Külön szól a szúró-vágó fegyverekről, a lőfegyverekről és a kimagasló harci tettekért adományozott „kitüntető fegyverekről" (les armes d'honneur). 38 szablya, 6 karabély, 40 kurtály és 2 trombita – ennyi, huszároknak adományozott érdemfegyvert vett számba egy, a cikkben hivatkozott tanulmány.

Nem kevésbé érdekes a huszár lováról és a lószerszámzatról szóló rész – *Georges Nebéra-Sartouilet* munkája –, amelyben ismét gazdag, magyar vonatkozású kultúrhistóriai tételekkel találkozunk. A huszár lószerszámzat sokáig őrizte a magyaros jellegzetességeket, a magyaros díszítéseket. A szerző különösen sokat foglalkozik a félhold alakú nyakdísszel, amely kifejezetten keleti eredetű, rendeltetésében egyfajta talizmán, s könnyűlovas díszként – véleménye szerint – török párhuzamai vannak, lásd a szpáhik „barakáját". A cikk precíz módszerességgel veszi vizsgálat alá a szerszámzat egyes részeit, egy-egy tételénél bőséges kultúrtörténeti adatokat is közreadva.

A kötet végén, mintegy levezetés gyanánt ismét csak *Chaduc* következik. Írása a huszárezredek „evolúciójáról" szól, az ezredek alapításáról, feloszlatásáról, státusuk, hadrendi beosztásuk változásairól.

A függelékhez – „Híres huszárok" címmel – a legfontosabb életrajzi adatokat feltüntető névregiszter tartozik. A sorban MacMahon, Weygand, Ney, Lyautey, Gallifet – hogy csak a történelmi szerepet is játszó legnevesebbeket említsük – társaságában ott találjuk a leghíresebb francia/magyar huszárokat is, (korántsem a teljes listát!), mint az ezred alapító Bercsényi Lászlót és két utódát, Miklós Ferencet és Ferenc Antal Lászlót, az ugyancsak ezredalapító két Esterházyt: Bálint Józsefet és fiát, Bálint Lászlót, Poldeakot, vagyis (Deák) Nesztorovics Pált, vagy ahogy mi jobban ismerjük: Mihályi Deák Pált, továbbá Rattsky (azaz: Ráttky) Györgyöt és Polleretzky Andrást. Nevének írásmódja alapján e tájról elszármazottnak tekinthetjük Bosnyack François-t is. A függelék része egy rövid s ennélfogva rendkívül elnagyolt kronológia, továbbá egy fejezetekre tagolt bibliográfia és névmutató.

A bibliográfiáról külön kell szólnunk magyar vonatkozása, pontosabban annak felemássága miatt. Noha a felvett anyag szinte kizárólag francia nyelvű, fel-feltűnik pár magyar is közöttük. Az könnyen megállapítható, hogy esetleges volt, melyik hazai kiadvány, vagy magyar szerzőtől származó külföldön megjelent munka került be, s nem is mindig érdemei alapján. Örömmel fedezzük fel a bibliográfiában Vajay Szabolcs, Barcy Zoltán és a Tarbes-i „Vivat Houssar"-ban publikáló Eszláry Károly nevét, vagy a régiek közül Varjú Elemérét, de a recenzens megkockáztatja: a fentebbi Urak, ha már megtiszteltettek a felvétellel, más, e tárgykörben írt munkájukat nagyobb örömmel ajánlották volna, ha tehették volna. Nem is beszélve arról, amit már a bevezetőben is említettünk, hogy nagyon fontos – idegen nyelven is megjelent –

hazai munkák nem is kerültek be ebbe a reprezentatív sorba. Az pedig nyilván a nyomda ördöge és az évszázadok óta kísértő „magyar átokra" fogható, hogy Varju kivételével egyetlen nevet sem sikerült hibátlanul leírni, s nemcsak magánhangzóink egzotikus(?) ékezetei miatt.

Bár nyilván nem a hézagos bibliográfiának tulajdonítható, hanem talán egy – némi paradoxonnal élve – „hamis történelmi objektivitásnak", hogy miközben XVIII. századi adatok sorjáznak, mellettük, a térben való tájékozódást segítendő térképvázlat inkább félrevezet, aminthogy következetesen a közép-európai államhatárok 1921 utáni állapotát mutatja. Az sem a huszár szakirodalom feladata, hogy eloszlassa azt a nem is ritkán visszaköszönő tévedést, amely a magyarokat összekeveri a szlávokkal. Az viszont már szakirodalmi kérdés, hogy mi a huszár szó pontos etimológiája. Éppen Corvisier foglalkozik ezzel a kérdéssel a Bevezetőben, felsorolva néhány lehetséges variációt, mint a „húsz" számnévből való származtatást, ám nem tudjuk milyen forrásból veszi azt a tételét, hogy manapság a huszár szót a kuruc szóból vezetnék le. Az persze tény, hogy éppen abban az időben, amikor feltűnnek az első francia huszárok is, az idegen zsoldba állt magyar könnyűlovasokat „itthon maradt" társaik előszeretettel illetik „francia kuruc" vagy „porosz kuruc" megnevezéssel. Tehát inkább szinonímáról, egyidejűségről, semmint előidejűségről van szó a huszár és a kuruc vonatkozásában. Jelenleg a szó eléggé közismert latin/délszláv nyelvi származtatása az elfogadott a hazai történeti irodalomban.

Mindezen utóbbiak, mint apró hiányosságok, eltörpülnek e szép kiállítású kötet elvitathatatlan érdemei mellett. A téma iránt érdeklődők hasznos és fontos kézikönyvhöz jutottak a Musée de l'Armée jóvoltából. S ha már e francia vonatkozású érdeklődésünk kielégítést nyert, miért ne lehetnénk „telhetetlenek"? Várjuk egy hasonló magyar kötet megjelenését. Talán nem tornyosulnak előtte leküzdhetetlen akadályok.

Ságvári György

H. SZABÓ LAJOS

PÁPA ÉS KÖRNYÉKE 1848–1849

Pápa, 1994. 392 o.

H. Szabó Lajos szép kiállítású, tekintélyes kötete Veszprém megye egy szűkebb körzetének 1848–49-es történetét mutatja be. A munka nem volt előzmények nélkül. A szerző a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár „Jókai Füzetek" sorozatában már közzétett két rövidebb írást. Az egyik Kossuth Lajos pápai díszpolgárságáról szólt, a másik a pápai és Pápa környéki honvédemlékműveket és -sírokat mutatta be.

Ebben a kötetben korábbi munkáit hasznosítva – és részben átemelve – két nagyobb részben, s ezeken belül több hosszabb-rövidebb fejezetben dolgozta fel Veszprém megye északnyugati részének 1848–49-es tör-ténetét. Kutatott a Magyar Országos Levéltárban, a Győr-Sopron-Moson, Vas és Veszprém megyei levéltárakban, a Pápai Református Gyűjteményben, s több könyvtárban. Segítséget kapott Bona Gábor, Hadnagy László és Veress D. Csaba történészektől.

Munkájában két tényező jelentett nagyobb nehézséget. Az egyik az elmúlt század közigazgatási beosztási változásaiból adódott. A Pápa környékén található falvak jelentős része a múlt században még Vas, Győr, esetleg Zala megyéhez tartozott, így e szűkebb régióra vonatkozó adatok egy részét csak e megyék levéltáraiból, sajtójából lehetett beszerezni. A másik nehézség a személy- és helynévírásokat jellemző következetlenségekből, a kor szereplőinek névváltoztatásaiból fakadt.

Az első rész kilenc nagyobb fejezetre oszlik. Az első fejezet a Pápán és környékén az önálló magyar bankjegykibocsátás elősegítésére, a honvédsereg felállítására és fenntartására szolgáltatott adományok és kölcsönök adatait ismerteti. A szerző községek szerinti bontásban közli az adományozók és adományaik listáit. A 2. fejezet egy ezzel szorosan összefüggő, nem helyi, hanem országos jelentőségű témát dolgoz fel: a Kossuth-bankók megszületésének előzményeit és kibocsátásuk történetét. (Azóta e témával egy újabb, önálló kötetben is foglalkozott). A 3. fejezet a pápai és Pápa környéki nemzetőrség szervezését tárgyalja. Röviden foglalkozik a nemzetőrség összetételével, a zsidók részvételével kapcsolatos konfliktusokkal, az összeírás során jelentkező helyi ellenállási kísérletekkel. Az 57–62. oldalon közli a Pápa környéki nemzetőrség felosztását és tisztikarának névsorát. (Érdemes lenne egyszer a Veszprém megye egészére vonatkozó listát közzétenni). Az ezt

követő alfejezet a megyei nemzetőrség 1848 nyári mobilizálásával és Dráva-menti szolgálatával foglalkozik. A 12 093 főnyi nemzetőrség közel egyharmada, 3720 fő vonult 1848 július közepén a baranyai Dráva-szakasz védelmére. A tábori szolgálattal járó nehézségeket jól jellemzi, hogy a 2020 főnyi második zászlóaljból 600 személy betegedett meg az egyhónapos szolgálat alatt. A második zászlóalj augusztus 15-étől Jellačić betöréséig teljesített szolgálatot. A következő alfejezet a Veszprém megyei nemzetőrségnek a horvát haderő október eleji üldözésében játszott szerepét ismerteti. A Pápa környéki nemzetőrök a Jellačić által Horvátországba visszaküldött, Todorović vezérőrnagy vezette oszlop üldözésében vettek részt, de harcba nem kerültek.

A fejezetben külön alfejezet foglalkozik a régió zsidóságának a szabadságharcban játszott szerepével. Röviden ismerteti a pápai és környéki zsidóság XIX. század eleji történetét, közli a Dráva mentén szolgáló zsidó nemzetőrök névsorát, s szól a nevezetes rabbi, Lőw Lipót 1848-49-es szerepéről is. Bernstein Béla kutatásai alapján közli a cs. kir. hadseregbe besorozott zsidó honvédek névsorát. Az alfejezet summázatával azonban némileg vitatkoznunk kell. A Szerző szerint „az 1849. évi IX. tc. hozott ugyan engedményeket, de az igazi egyenjogúságot csak az 1867-ben megszületett emancipációs törvény hozta meg". A fogalmazás félreérthető, hiszen az 1849. évi országgyűlés nevezetes határozata sem adott kevesebbet, mint az 1867. évi törvény, csak meghozatala után két héttel véget ért a szabadságharc, s az összbirodalom urainak eszük ágában sem volt egyenjogúsítani a zsidó lakosságot.

A következő alfejezet az önkéntes mozgó nemzetőrség Veszprém megyei szervezését foglalja össze, részben Urbán Aladár, részben saját kutatásai alapján. Néhány kisebb névírási pontatlanságon kívül (Szemere Bertalanból Pál, Urbán Aladárból Ernő lett) meg kell jegyeznünk, hogy a Veszprém megyei önkéntes mozgó nemzetőrzászlóalj ugyan ott volt Pákozdnál, de nem került tűzbe, hanem Velence és Seregélyes között állt. A szerző közli a pápai önkéntes mozgó nemzetőrök névsorát, röviden ismerteti a pápai nemzetőrinduló keletkezését, s egy újabb kitérővel, beszámol a negyvennyolcas nemzetőr- és honvédzászlók történetéről. Jó helytörténészhez illő módon nemcsak az 1848–49-ben Veszprém megyéhez, hanem az akkor még Vas és Győr vármegyékhez tartozó, Pápa környéki községek nemzetőrségének szervezésével is külön fejezetben foglalkozik. A kötet tekintélyes részét (közel 90 oldal) teszi ki a pápai és környéki nemzetőrség ideiglenes, majd végleges összeírásának közlése. Ez a többezer nevet tartalmazó lista igazi csemege a hely- és családtörténészeknek.

A 4. fejezet a honvéd újoncállítás (és toborzás) eseményeit ismerteti Pápán és környékén. A régió önkéntesei 1848 nyarán a 7. honvédzászlóaljba, ősszel a Hunyadi-csapatba álltak be. A Szerző lelkes hangon ír az első honvédtoborzás eredményeiről, holott a 7. honvédzászlóalj egyike volt a legnehezebben összegyűlő alakulatoknak; s a Szerző állításával szemben kivonulásakor nem 1200, hanem legfeljebb 900 főt számlált. A tévedés azért is érthetetlen, mivel a Szerző használta Molnár Andrásnak a zászlóalj történetét feldolgozó tanulmányát is. A második alfejezet az 1849. évi újoncozás eseményeivel foglalkozik, s az elbeszélést jónéhány facsimile közlése élénkíti. A nemzetőri listához hasonlóan valóságos kincsesbánya a pápai kerületi 1848 novemberi újoncállítási jegyzőkönyv szövege, amelyben közel 700 újonc születési helyéről, vallásáról, családi állapotáról és magasságáról találunk adatokat.

Az 5. fejezet a Pápán és környékén született vagy élt, illetve itt eltemetett nemzetőr- és honvédtisztek életrajzi adatait tartalmazza. A lista 61 honvédtiszt személyi adatait tartalmazza, részben a szerző saját kutatásai, részben Bona Gábor adatai alapján. A bevezetőben sajátos elírás a váci függetlenségi nyilatkozat, mint a honvédtiszti kilépések egyik motiválójának említése. A névsorban 8 honvéd ezredest, 1 alezredest, 7 őrnagyot, 13 századost, 16 főhadnagyot, 19 hadnagyot, 2 őrmestert, 1 nemzetőr őrnagyot, 3 századost, 2 főhadnagyot, 1 hadnagyot, 2 tábori lelkészt találunk. A Szerző itt közölte Meszlényi Rudolfnak, Kossuth sógorának, illetve Plosser Ferenc pápai nemzetőrnek az életrajzi adatait is.

Néhány esetben a Szerző adatai azonban kiegészítésre, illetve kiigazításra szorulnak. Így pl. Dipold Antal sírhelyének megléte nem ismeretlen; Bona Gábor 1983-ban írt Dipoldról életrajzot a Békési Élet című folyóiratban, s ebből az írásból kiderül, hogy a sírt 1983-ban Geszten megtalálták. Esterházy Pál nem volt a veszprémi önkéntes nemzetőrzászlóalj parancsnoka; ez Kun Géza volt. Esterházy a Komárom megyei önkéntesek parancsnoka volt. Ihász Dániel nem volt ott Ozoránál, Dévánál pedig nem volt csata 1849-ben. Stetina Lipót nem a Borich-, hanem a Bobich-hadosztályban szolgált. A Pap Gábor százados életrajzában szereplő 39. Radetzky-zászlóalj azonosíthatatlan. A Szerző talán a Rákóczi-zászlóaljra gondolt, de az nem a 39., hanem a 23. volt. A Sarlay Sándor főhadnagy életrajzában szereplő feldunai hadsereg (hadtest)

nem a VIII., hanem a VII. hadtest volt; a Császárhuszárezred viszont 1849 januárjától nem itt, hanem a Középponti Mozgó Seregben (később II. hadtest), majd az I. hadtestben szolgált. Esterházy Károly nemzetőr őrnagy halálozási adata is ismert (1856. október 2., Hietzing).

A 6. fejezet a Veszprém megyei honvédegylet alakulásával és működésével foglalkozik, s Mikár Zsigmond kötetei alapján közli a tagok névsorát is. A 7. fejezet a szövegben szereplő politikusok, honvéd- és nemzetőrtisztek adatait tartalmazza. A 8. fejezet az 1848–49-ben szerepet játszott személyiségek Pápán és környékén található sírjainak, a 9. fejezet a negyvennyolcas emlékműveknek fényképes dokumentációját közli.

A második rész rövid, népszerűsítő írásokat tartalmaz „Nem engedünk a negyvennyolcból" címmel. A szerző szól március 15. megünneplésének történetéről, a honvéd elnevezés eredetéről, a vörössapkás honvédekről, a Klapka-induló születéséről, a Pápai Jókai Kör alapítói között található negyvennyolcas honvédekről, az utolsó negyvennyolcas honvédekről. Komolyabb helytörténeti vonatkozása van a június 27-i ihászi ütközetről szóló alfejezetnek (amelyet azonban – ellentétben a Szerzővel – nem neveznénk döntetlennek, mivel hadászati szempontból magyar vereség volt). Komoly kutatásokat tükröz az 1849-es pápai honvédkórházakról szóló alfejezet. Ezt követi egy rövid, korántsem teljes és pontos lista az 1849 után a török hadseregben szolgáló honvédtisztekről, amit ugyanolyan fölösleges „duplázásnak" tartok, mint a Világos után elítélt, Pápán és környékén született honvédtisztekről szólót, hiszen a vonatkozó adatok az első rész 5. fejezetében megtalálhatók (vagy ott lenne a helyük). Az aradi vértanúkról szóló alfejezetbe becsúszott az állandó lapsus a tizenhárom tábornokról (holott Lázár csak ezredes volt), s a Szerző tábornoki ranggal ruházza fel Kazinczy Lajos ezredest is. Ezt követi az „in effigie" kivégzettek névsora, majd az „Adomák és kedves történetek a szabadságharccal kapcsolatban" című alfejezet. A Szerző egy korábbi munkájának kivonatát is tartalmazza a Kossuth halálának centenáriumára készített összeállítás a pápai Kossuth-kultuszról, Kossuth pápai díszpolgárságáról, Kossuth hangjáról, a Kossuth-nótáról, a Veszprém megyei Kossuth-szobrokról. Méltatlan a kötet színvonalához a fiktív kápolnai Kossuth ima újraközlése, annál is inkább, mert az olvasó csak a borítón található képek leírásából tudja meg, hogy nem Kossuth munkájáról van szó. Pap Gábor negyvennyolcas honvéd százados 1848–49-es verseiből közöl válogatást a következő alfejezet. A kötet szerkezete innentől már-már konfúzussá válik. A Budavár bevételéről szóló verset a budai honvédszobor leírása, Kozma Andor „A karthágói harangok" című verse, majd Földváry Károly életrajza és újabb versek követik. Ezután rövid adattárat találunk a Batthyány- és Szemere-kormányokról, Kossuth 1848–49-es tisztségeiről, a szabadságharcban használt tiszti rangokról, az 1848–49-es Veszprém megyei képviselőkről, és az 1848 májusában esküdtszéki képességgel bíró személyekről. Újabb helytörténeti adalékok a cs. kir. hadsereg által okozott károkról, 1848–49 pápai és környéki vidám és szomorú napjairól zárják a kötet szakmai részét.

A 360. oldalon a kötetet támogató szervezetek névsorát olvashatjuk, s 20 oldalon át reklámokat találunk. Nem kell ezt szégyellnünk, hiszen a múlt századi negyvennyolcas megyei monográfiák némelyike (pl. Novák Mihályé Zala megyéről) hasonló mellékletekkel jelent meg. Örüljünk annak, hogy az önkormányzatok, társadalmi szervezetek és cégek indokoltnak tartják egy ilyen kötet támogatását, s esetleg reklámlehetőséget is látnak benne. Bízzunk abban, hogy más megyék és városok hasonló tárgyú kötetei is ugyanígy támogatókra fognak találni. Az első magyar polgári forradalom közelgő 150. évfordulójára készülve, az ilyen kötetek megjelenését látva reménykedhetünk (reménykedjünk) abban, hogy van (lesz) magyar polgárosodás.

Hermann Róbert

SREĆKO M. DŽAJA

BOSNIEN-HERZEGOWINA IN DER ÖSTERREISCHISCH-UNGARISCHEN EPOCHE (1878–1918)

Die Intelligentsia zwischen Tradition und Ideologie

(R. Oldenbourg Verlag, München, 1994. 241 o.)

A kiadói (avagy szerzői?) lelemény kikényszeríti, hogy a recenzens feltétlenül szerepeltesse a fenti hosszadalmas címleírásban a szóban forgó kötet alcímét is: enélkül ugyanis az opusz főcíme egy kissé félrevezető volna. Bosznia-Hercegovina történetének osztrák–magyar periódusa természetesen önmagában is érdekes témát kínál a mindenkori olvasó számára, akivel mindazonáltal mégis csak illik megosztani azt az információt, hogy ezúttal a zaklatott sorsú tartomány *értelmiségéről* kap a kezébe egy nem mindennapian izgalmas monográfiát.

Az Oldenbourg kiadó máris tekintélyes hosszúságú sorozatának (Südosteuropäische Arbeiten) egyik korábbi darabjában ugyanez a szerző (vagy maga a kiadó? – ki tudja...) hasonló megoldással operálva hagyja homályban az olvasót a kötet tényleges témája felől: Konfessionalität und Nationalität Bosniens und der Herzegowina. Voremanzipatorische Phase 1463–1804. München, 1984.

Mindez talán csupán az obligát könyvszemlézői szőrszálhasogatásnak tűnhetik az olvasó szemében, és lehet, hogy tényleg erről is van szó. Mert egyebekbe a recenzens aligha tud belekötni, ugyanis maga a munka rendkívül izgalmas és színvonalas. Aktualitását pedig nyilvánvalóan felesleges bizonygatni, kiváltképp most, az éppen megvalósulni látszó boszniai béke születésének történelmi pillanatában. Az elhúzódó válság pontosan azt bizonyította be napnál világosabban, hogy Európa (és a világ) tulajdonképpen még mindig nem igazán érti, mi miért is történik a Balkánon és különösen Bosznia-Hercegovinában.

Srećko M. Džaja könyvének éppen az a legfőbb érdeme, hogy segít megmutatni azt a történelmi hátteret, amely a jelenlegi helyzet kialakulását (legalább is fő vonalaiban) megalapozta.

A kötet három fő fejezetből áll. Az elsőt a szerző a bosznia-hercegovinai kulturális infrastruktúra áttekintésének szenteli – természetesen a megjelölt időhatárok figyelembevételével. Itt külön tárgyalja az egyházi téren bekövetkezett változásokat (a katolikus, az ortodox és az iszlám vallási közösségeken kívül kitér a zsidó ill. más kisebb közösségekre is). Áttekinti az iskolákat és a tudományos intézményeket, majd sorra veszi a tartomány sajtóját. Nem feledkezik meg a helyi egyesületekről sem.

A második rész az értelmiség szociológiai összetételét, származását, jellemző pályaképét vizsgálja. A szerző külön tárgyalja a tanárok és tanítók, a középiskolások, illetve az egyetemisták és főiskolások csoportját.

Bármennyire is izgalmas adatokkal szolgál ebben a fejezetben a kötet még a szakember olvasónak is, a legérdekesebb problémával mégis kétségkívül az utolsó részben találkozhatunk. Itt ugyanis arról van szó, milyen szerepet töltött be a bosznia-hercegovinai értelmiség a helyi lakosság történelmi-politikai identitásának kialakításában. Természetesen a szerző ezt a problémát csak a tartományban élő három fő nemzetiségi csoport: a szerb, a horvát és a muzulmán különkülön történő vizsgálatával látja megközelíthetőnek, hiszen egységes bosznia-hercegovinai nemzet a tárgyalt időszakban sem létezett.

Külön foglalkozik ebben a vonatkozásban az 1908-as annexió következményeivel, valamint a Mlada Bosna nevű szervezettel, melyhez köztudomásulag Ferenc Ferdinánd trónörökös merénylői is szoros szálak fűzték.

A kötet a szokásos mutatók (közöttük egy nem kevesebb, mint 22 oldalas forrás- és irodalomjegyzék) egészíti ki. Aligha szükséges bizonygatni, hogy ez a munka mindenki számára alapvető fontosságú és nélkülözhetetlen, aki bármilyen szinten is érdeklődik a Balkán és Bosznia-Hercegovina régmúltja vagy jelene iránt.

Polmann Ferenc

MANFRIED RAUCHENSTEINER

1945. ENTSCHEIDUNG FÜR ÖSTERREICH

Eine Bilddokumentation

(Militärwissenschaftliches Institut, Wien, 1995. 271 o.)

A Magyarországon is jól ismert, nagytekintélyű osztrák hadtörténész, Dr. Manfried Rauchensteiner udvari tanácsos, egyetemi docens és múzeumigazgató az ötvenéves évfordulón újabb jelentős művel örvendeztette meg a legújabbkori osztrák hadtörténet iránt érdeklődőket, amikor bevezető tanulmányával az Osztrák Hadseregtörténeti Múzeum kiadásában képdokumentációt tett közzé az 1945-ös esztendőről. A kötethez a kiadó hivatali elődje, *Dr. Johann Christoph Allmayer-Beck* udvari tanácsos írt előszót. Ő volt az, aki még 1975-ben összegyűjtötte a válogatás alapját képező felvételeket, mivel, ahogyan hangsúlyozza, kevés a fennmaradt tárgyi anyag. Ezzel indokolja a most lehetővé vált közreadást is.

A magyar recenzens ehhez hozzáteszi, az eseménytörténet valós felidézése szempontjából is rendkívül jelentős és hézagpótló ez a vállalkozás. Különösen hézagpótlóvá teszi Manfried Rauchensteiner történészi ábrázolása, ahogyan keresetlen szavakkal, a maga valóságában megeleveníti a sorsdöntő napokat, miután felvázolja a lejátszódó események keretét. Így az olvasó összefüggéseiben látja a szövetséges és társult hatalmak Ausztriával kapcsolatos háború alatti felfogásának alakulását, mielőtt még elérték volna a határokat a közvetlen hadműveletek.

Ugyanígy felidézi a szerző, hogy 1943. augusztus 13. óta egyre súlyosbodó, kezdetben a hadiüzemeket, később az olajmezőket és a közlekedési csomópontokat célzó légitámadások érték Ausztriát, amelyek óhatatlanul lakónegyedeket, művelődéstörténeti értékeket is elpusztítottak. Ehhez az 1945. március 16-án kelet felől megkezdett bécsi támadó hadművelet szenvedései társultak, miközben még nem született döntés a nemzetiszocializmusból kiragadott Ausztria jövendő sorsáról a szövetségesek közt sem. Valamennyi európai szövetséges ugyanis még elsődleges célként Hitler Németországának a szétzúzását tekintette, és minden más kérdést ennek rendeltek alá, bár már számoltak az osztrák hadszíntérrel. A Harmadik Birodalom részét képező osztrák területeken ezzel egyidőben megjelentek magyar menekültek, majd magyar töredékalakulatok is, különösen a kudarcba fulladt balatoni csatát követően. Így a harccselekmények március 29. óta az Írottkőtől északra már osztrák területeken is folytak, miközben tovább tartott a folyamatos légitámadás.

A továbbiakban részletezi a szerző a határterületen, az első világháborút követően Magyarországtól elcsatolt „Várvidéken" folyt összecsapásokat, az egyre erősbödő szovjet támadásokat és a mind bizonytalanabb német halogatóharcokat. Hangsúlyozza, mint kerültek a Vörös Hadsereg egységei napról napra közelebb a hadműveleti célhoz, Bécshez, és azt mennyire nem voltak képesek megvédeni a német csapatok. Különösen a Bécsben működő katonai ellenállási mozgalomnak a szovjet hadvezetéssel való kapcsolatteremtéséről és a megvalósuló együttműködésről írott rész adhat számos új részismeretet a magyar olvasónak. Csakis ezek ismeretében válik érthetővé, hogy éppen e harmadik hadviselő félnek volt köszönhető a bécsi csata gyors megvívása és hogy az osztrák főváros az április 7-i általános rohamkezdet után már 13-án a támadók birtokába került. Ezt követően ismerteti a szerző a bécsi csatával egyidőben történt egyéb ausztriai harccselekményeket, külön kitérve a nyugati szövetségesekre, akik csak április 28. óta harcoltak osztrák területeken és május 5-ig nyomultak előre, jelentős német ellenállással már alig találkozva, ám az Enns folyónál a Vörös Hadsereg egységeihez kijutva. E fejezet utolsó része már csak az európai háború német kapitulációval való véget vetéséig tartó utolsó szövetséges felszámoló akciók leírását tartalmazza, mindenesetre számos érdekes részlettel, miként kerültek egyes alakulatok másik hatalom számára kijelölt megszállási övezetbe a végső hadmozdulatok során.

A tanulmány második fejezete az ausztriai négyhatalmi megszállást részletezi, miközben már bevezetésként a lakosság teljes széthullásának állapotát mutatja be, ami lehetővé tette a kezdeti katonai és közigazgatási önkényt a győztes szövetségesek részéről. A helyzetet még súlyosbította, hogy előzetesen nem volt megállapodás a szövetségesek közt az osztrák közigazgatás újraszervezésének kérdésében. Míg az amerikai vezetés nem kívánt egyelőre osztrák közigazgatást, a szovjet éppen ennek érdekében tevékenykedett, és számára legegyszerűbbnek tűnt, hogy az Első Köztársaság kancellárját, Karl Rennert helyezze újra vissza a

kormányzat élére. Renner hajlandó volt a neki szánt szerep átvételére, bár az ellenállási mozgalom maga kívánt kormányt alakítani. Külön foglalkozik a szerző a régi politikai pártok újraszervezésével, a helyi közigazgatási szervek újjáalakulásával. Ezután rátér az ideiglenes osztrák kormány 1945. április 27-i hivatalbalépésére és ennek a ténynek a nyugati szövetségesek részről tanúsított fogadtatására. A továbbiakban a megszállás tartósítását, a zónahatárok végleges kialakítását és az ezek mögé való vonulást, majd a Renner-kormány elismertetéséért folytatott további politikai küzdelmet ábrázolja. E fejezetet Manfried Rauchensteiner az 1945. november 25-i parlamenti választásokkal, az elért eredmények bemutatásával és az ezek alapján a Második Köztársaság előzményeként való berendezkedéssel zárja, bemutatva azt is, hogy még romokban hevert az ország.

A bevezető tanulmány harmadik, záró fejezete azzal a kérdéssel foglalkozik, mennyire volt az 1945-ös esztendő „nulladik év" vagy „első év". Mindkettőt tagadva, az osztrák történelem folytonosságát hangsúlyozza, a megújítva-megtartva dialektikáját középpontba állítva. Bemutatja, mit jelentettek olyan fogalmak, mint feltétel nélküli megadás, a háború vége, alávetettség, felszabadítás, restauráció, újjászületés, és hasonlóak az akkor élt emberek számára. Ezt követően a szerző az 1918 és 1945 utáni újrakezdést hasonlítja össze, kiemelve, hogy 1945-ben volt egyrészt mihez visszanyúlni, másrészt akkor lett végleg a múlté az 1918 előtti világ. Vagyis más szavakkal, az „ósztrák ember" meghalt, hogy helyet adjon az „új osztráknak", aki számára adott államiság – valóság, és a korábbi időkkel ellentétben ennek életképességében immár hisz, és ezért az államiságért kész cselekedni is.

A képanyagot ugyancsak szöveges bevezetők teszik érthetővé. Így az egyes témaegységek alapján külön szól Manfried Rauchensteiner a légiháborúról, az osztrák terület háborús felkészítettségéről, a bécsi támadó hadműveletről, a nyugati szövetségesek bevonulásáról, a másfél milliós katonatömeg ausztriai jelenlétéről, a szabadság első heteiről, az osztrák államiság megszállás alatti újjászületéséről. A rendkívül sokoldalú, gazdag képanyag minden egyes darabja külön elemzést kívánna, erre azonban nem kerülhet sor.

Ki kell azonban befejezésül emelni, hogy az 1945-ös osztrák esztendő eseményeinek jobb megértését időrendi táblázat, térképek, irodalomjegyzék és a közölt képek lelőhelyének jegyzéke egészíti ki. Johann Christoph Allmayer-Beck képgyűjtését Manfried Rauchensteiner gondos szövegeivel és értő szerkesztésében csakis ajánlani tudja a recenzens minden, a történelem iránt érdeklődő magyar olvasónak.

Zachar József

R. J. CRAMPTON

EASTERN EUROPE IN THE TWENTIETH CENTURY

(Routledge, London and New York, 1994. 475 o.)

Talán nem tűnik túlzott optimizmusnak Kelet-Európa felértékelődésének jeleként felfogni, hogy az utóbbi néhány esztendőben egyre több színvonalas munka látott napvilágot a „nyugati világban" szűkebb régiónkról. Ezek sorát gyarapítja R. J. Crampton jelen műve.

A szerző, aki a nagyhírű oxfordi egyetemen Kelet-Európa történelmét oktatja, bizonyára nem ismeretlen a hazai szakemberek előtt, hiszen már számos igényes munkát adott közzé. Ezek közül kiemelkednek a Bulgáriáról írott könyvei.

Legfrissebb művében Crampton nem kisebb feladatra vállalkozott, mint az egész térség históriájának felvázolására az első világháborútól az 1989–91-es változásokig. Mindeközben kellő hangsúlyt igyekszik helyezni a legjelentősebb ideológiai áramlatokra, amelyek meghatározó szerepet játszottak Kelet-Európában a XX. század folyamán, nevezetesen a kommunizmusra, a fasizmusra és az antiszemitizmusra!

A rövid előszóban a szerző igyekszik alapvető fogalmakat tisztázni, így elsősorban azt, mit is ért Kelet-Európa alatt, valamint mit tekint XX. századnak. Az előszót egyfajta „bevezetés", majd öt nagy terjedelmű fejezet követi. A fejezetek további alfejezetekre oszlanak. Az eligazodást jó minőségű térképek könnyítik. Segítségünkre vannak táblázatok is.

Az első fejezet a két világégés közötti időszakkal foglalkozik tíz alfejezetben. Első lépésben egy bevezető tanulmányban kapunk általános képet az adott korszakról. Ezt követően, a balti államok kivételével, melyeket együtt vizs-

gál, országonként tárgyalja a szerző a kritikus esztendőket. Végül a korszak ideológiai áramlatai zárják az első fejezetet.

A második fejezet egy nagyobb egységet kíván átfogni öt alfejezetben. Itt jut el Crampton a II. világháborútól a kommunista rendszereken keresztül a sztálinizmus végéig, amit ő 1953–56-ra tesz.

A harmadik fejezet csupán két alfejezetből áll. Az első alfejezet az 1956–68 között eltelt éveket tárgyalja a térség vonatkozásában. A második alfejezet az 1968–69-es csehszlovákiai eseményeket dolgozza fel.

A következő, sorban negyedik fejezet a szocializmus hanyatlásával foglalkozik. A gondolatmenet az előző fejezet folytatása. Így jutunk el az 1969–80 közötti Kelet-Európába, majd az 1980–81-es évek Lengyelországába. Az utolsó fejezet címe már „A szocializmus halála". Itt általában esik szó Kelet-Európáról a kritikus 1980–89-es időszakban. Végül a kötet utolsó alfejezete „Az 1989–92-es forradalmak" címet viseli.

Nem tűnik talán ünneprontásnak, ha jelképesen néhány kritikai észrevétellel is élek.

A kötetben a hangsúly mindvégig a politikai vonatkozásokon van így viszonylag kevés szó esik a nemzetközi kapcsolatokról, gazdaságról valamint kultúráról.

A történész legnagyobb sajnálatára viszonylag kicsi a jegyzetapparátus. Egy mind térben, mind időben ekkora kérdéskör feldolgozásánál óhatatlanok a ténybeli hibák. A szerző érdeme, hogy ezeket sikerült egy minimális szinten tartani. Ezek a kérdések többnyire a történelmi perspektíva hiányából fakadnak, vagyis a legutóbbi évek eseményei között bukkannak elő. Erre jó példa, mikor a 393. oldalon a FIDESZ a DISZ utódaként szerepel.

Mindezek előrebocsájtása mellett Crampton munkáját elsősorban a nagyközönség számára tartom hasznos olvasmánynak. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a szakember nem találná kedvére való, gondolatébresztő csemegének ezt a kitűnő, modern szemléletű kötetet.

Ujházy László

KRÓNIKA

PARÁDI JÓZSEF

HÁBORÚBÓL DIKTATÚRÁBA

VII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1995. október 24–27.

A Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság és a RTF Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központ közös szervezésében került sor az 1941-től 1950-ig terjedő időszak magyar rendvédelmét megvitató tanácskozásra.

Az előző évektől eltérően az idén a szakterület kutatói mellett érdeklődők is megjelentek a konferencián. Míg korábban a rokon szakterületű közgyűjteményeknél dolgozók és társadalmi szervezetek képviseltették magukat, addig a VII. konferencián felbukkantak a felsőoktatási intézmények témaorientált tanszékeinek munkatársai és hallgatói is. A Honvédelmi Minisztériumot a Tudományszervezési Főosztály munkatársa képviselte.

A konferenciát a rendezők a magyar rendvédelem hősi halált halt tagjai emlékének ajánlották. A konferenciasorozat hagyományainak megfelelően a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság éves közgyűlését ezúttal is a konferenciához kapcsolódóan tartotta meg.

A rendezvénysorozat konferenciáihoz minden évben kamarakiállítás kapcsolódott. 1995-ben – október 20-i megnyitással – a Bécs melletti Deutsch-Wagramban folytatódott a hagyomány. A deutsch-wagrami múzeumban 1996 februárjáig megtekinthető kiállításon az osztrák és a magyar köztársaság kitüntetései kerültek bemutatásra. A bensőséges hangulatú rendezvény szónokai a két szomszéd ország közös kulturális hagyományai ápolása és gyarapítása fontos elemének minősítették a kiállítást. A megnyitón az osztrák és a magyar köztársaság elnökei – akik a rendezvény védnöki tisztét töltötték be – képviseletében a szárnysegédek, valamint az alsó-ausztriai miniszterelnök és a térség prominens közjogi méltóságai, illetve az ausztriai magyar külképviselet munkatársa, a Collegium Hungaricum képviselője méltatták a rendezvényt.

A kiállításhoz kapcsolódóan a Szemere Bertalan Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Társaság gondozásában, a társasági tagok egy csoportjának áldozatos munkájával, Zeidler Sándor tollából könyv is született. Az állami kitüntetéseket színes ábrákkal és több nyelven bemutató könyv először tette közkinccsé a napjainkban adományozható elismeréseket. A színvonalas illusztráció méltó társa a kitüntetések jogforrásait és az adományozhatóság, illetve a formai megjelenés paramétereit ismertető szöveg. Külön köszönet illeti dr. Tóth Juditot és Zeidler Sándort, akiknek önzetlen tevékenysége nélkül az európai színvonalú kiadvány nem jöhetett volna létre.

A deutsch-wagrami osztrák–magyar kitüntetéskiállítás megnyitóját követő hét szerdáján került sor a „Háborúból diktatúrába" című konferencia előadássorozatának első napjára. A csaknem nyolcvan főnyi résztvevőt számláló konferencia első napjának délelőttjén az elnöki tisztet *dr. Hegedüs Róbert, a hadtudomány kandidátusa, a Honvédelmi Minisztérium munkatársa* töltötte be.

Az első előadó *dr. Parádi József, a hadtudomány kandidátusa,* a konferencia által vizsgált időszak fejlődésének periodizációját és sajátosságait ismertette. Az 1945 előtti időszak fő jellemzőit a militáns, profi bürokratikus és elit jegyekben jelölte meg. A Magyar Királyságnak a háborúba történő belépését követően a magyar rendvédelmet a háborús körülményekre történő felkészülés, majd a német megszállást követően a náci birodalmi modellhez igazodás dicstelen kísérlete jellemezte. Az 1945-től 1950-ig terjedő folyamat során több periódusban, fokozatosan valósult meg a polgári típusú magyar rendvédelem felszámolása és a szovjet mintának az országra erőltetése.

Dr. Keserű István, a hadtudomány kandidátusa a Magyar Királyi Csendőrség és a Magyar Királyi Rendőrség védelmi harcokban részt vett alakulatainak harctevékenységét ismertette.

Dr. Borbély Zoltán – mint a Magyar Királyi Rendőrség hajdani tisztje – e testület személyi állományának csoportjait mutatta be. Ismertette az egyes állománycsoportok képzettségi követelményrendszerét és szolgálati tevékenységi körét.

Dr. Ernyes Mihály a Baranya megyei rendőrség 1945 utáni újjászervezési folyamatának ismertetése keretében közölt sok érdekes adatot a korabeli megyei rendvédelem helyzetéről.

Dr. Ravasz István a Kárpát-medence hadászati és nemzetközi biztonságpolitikai helyzetét elemezte a második világháborútól Sztálin haláláig. E térség mindig valamilyen birodalom, vagy nagyhatalom befolyási övezete volt, következésképpen nem a helyi, hanem az idegen érdekeknek való megfelelés került óhatatlanul előtérbe.

Dr. Botos János a Belügyminisztérium szervezetét és működését ismertette az 1940-es évek második felében. Ennek során annak a véleményének adott hangot, hogy az MKP befolyása a tárca vezető hivatalára csak 1948–1949-től kezdődött.

Dr. Mezey Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa „Törvényesség és rendvédelem Magyarországon 1945 és 1949 között" címmel a büntetőjogi garanciák mérséklődési folyamatát, illetve az eljárási szabályok politikai indíttatású tendenciáit követte nyomon.

Ebéd után az elnöki teendőket *dr. Mezey Barna, az állam- és jogtudomány kandidátusa, az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Jogtudományi Kara Magyar Jogtörténeti Tanszékének vezetője* töltötte be.

A délután első előadója, *dr. Lugosi József ezredes, a hadtudomány kandidátusa* az 1945 és 1950 közötti időszak magyar rendvédelmi testületeinek fegyverzetét mutatta be. A bemutatást a hallgatóság élénk érdeklődése kísérte. A fegyverzetváltás is jól érzékeltette a szovjet érdekszférához csatolás folyamatát.

Kajári Erzsébet „A rendőrség a politika befolyásoltságában" című előadásában feltárta azokat a jelenségeket, amelyek a belügyi tárca és a vezetése alatt álló rendvédelmi szervek pártpolitikai célok érdekében történő felhasználásának lehetőségéhez vezettek.

Dr. Kabódi Csaba, az állam- és jogtudomány kandidátusa a rendőri büntetőeljárás politikai szempontoknak alárendelt gyakorlata kialakulását követte nyomon előadásában.

Kiss István Géza a magyar rendvédelemtörténeti emlékek sanyarú helyzetét vázolta. Felhívta a jelenlévők figyelmét az összehangolt kezdeményezés szükségességére e téren, különben nemzeti múltunk ezen szeletének emléktárgyai végképp az enyészet martalékává válnak.

A délutáni előadások sorát *Fazakas László* zárta, aki a Köztársasági Elnöki Őrség és a Nemzetgyűlési Őrség kialakulását, működését és felszámolását ismertette. Körültekintően mutatta be azt a folyamatot, melynek során a testőr- és palotaőr-típusú szervezetek teendőit az ÁVH sajátította ki.

A konferencia második napjának délelőttjén az elnöki teendőket *dr. Keserű István, a hadtudomány kandidátusa, nyugalmazott főiskolai tanár* látta el.

Az első előadó *dr. Szakács Gábor, a hadtudomány kandidátusa* a rendőrség 1945-től 1950-ig terjedő képzési rendszerét ismertetve hangot adott azon véleményének, hogy ezen időszak a személyi állomány előképzettsége tekintetében és a szakképzést illetően egyaránt a mélypontot jelentette a testület életében.

Csóka Ferenc a második világháború végétől 1950-ig a polgári (nem katonai) magyar elhárítást vizsgálta a demokratikus követelményrendszer tükrében. A korabeli helyzetet úgy jellemezte, hogy e tevékenység lényegében politikai rendőrségi működésnek felelt meg.

Dr. Lőrincz József, az állam- és jogtudomány kandidátusa előadásában a magyar büntetésvégrehajtásnak az európai modell Kárpát-medencei változatától történő elszakadása folyamatát ismertette, a sztálini szisztéma eluralkodását.

Dr. Dettné dr. Légrády Ilona, a hadtudomány kandidátusa a vámhivatalok és a pénzügyőrség összeolvasztását vizsgálta, mint a szovjet rendvédelmi modell bevezetésének részét.

Dr. Gáspár László a délelőtt utolsó előadójaként a határőrizet szervezeti változásain keresztül mutatta be a határőrizeti szervnek az ÁVH-ba történő beolvasztása előkészületeit.

Ebéd után az elnöki teendőket *dr. Parádi József, a hadtudomány kandidátusa, a Rendőrtiszti Főiskola Magyar Rendvédelemtörténeti Dokumentációs Központjának vezetője* vette át.

A délután első előadója *Suba János*, a párizsi békeszerződés kapcsán felmerülő határkijelölő munkálatok szemléletes ismertetése során sok érdekes – eddig kevésbé ismert – jelenséget hozott a hallgatóság tudomására.

Az előadók sorát *dr. Bacsa Gábor* zárta „Határőrizet a Dráva mentén a Muraköz megszállása után" című témájával.

Az előadásokat követően élénk vita alakult ki több kérdésben is.

Dr. Parádi József bejelentette, hogy továbbra is fenntartja az előadásában elhangzott azon állásfoglalását, hogy rendvédelmi szervek tekintetében az 1945-től 1950-ig terjedő időszak az átmenet ideje a polgári rendvédelemből a szovjet típusú modellre. Ennek során a baloldali – elsősorban MKP – túlsúly a szervezetben fokozatosan alakult ki. Nem értett egyet dr. Botos Jánosnak a Belügyminisztérium központi hivatalát a rendvédelmi testületekkel összemosó nézetével és azzal, hogy a kérdéses minisztériumban az MKP csupán 1948–49-től gyakorolt hatást a tevékenységre. A dr. Parádi József által kifejtettekkel a jelenlévők egyetértettek.

Vita alakult ki továbbá dr. Bacsa Gábor előadásában elhangzottakkal kapcsolatban a Jugoszlávia magyar megtámadtatását és magyar hadüzenet kérdését illetően. A jelenlévők egyértelműen arra – az egyébként már korábban mások által bizonyított – megállapodásra jutottak, hogy Jugoszláviát, mint már nem létező államot, a magyar haderő nem támadhatta meg. Magyarország pedig a második világháborúba hadüzenet nélkül sodródott bele.

A Dráva menti határőrizettel kapcsolatos előadás nyomán felmerülő terminológiai vitában a konferencia azon elvi állásfoglalással értett egyet, mely szerint minden esetben a korabeli hivatalos terminológiát kell alkalmazni.

Többen élénken reagáltak Dr. Francsics Ottó öt perces bejelentésére, melynek során ismertette a jelenlévőkkel a nemzetközi rendőrmúzeum létrehozására vonatkozó elképzelését. A hozzászólók úgy foglaltak állást, hogy először a magyar rendvédelem tagjai emlékeinek gyűjteményét kellene kialakítani. Ezzel lehetne hozzájárulni a nemzetközi rendvédelemtörténet gyarapításához.

Az Országos Levéltár jelen lévő munkatársa felkérte a konferenciát arra, hogy az illetékes fórumokon kezdeményezze – az új levéltári törvényből adódóan – az 1945 előtti anyagok minősítésének feloldását. Ennek hiányában ugyanis a belügyi iratanyag gyakorlatilag kutathatatlanná válik.

A konferencia vitájának zárásakor a jelenlévők felhatalmazták az elnököt arra, hogy a vizsgált korszak mának szóló üzenetét és a szakmatörténeti gyűjtemény kialakításának, célszerű változatának koncepcióját juttassa el az illetékes tárca miniszteréhez.

A konferencia utolsó két napján a külföldi résztvevők – fakultációs program keretében – a főváros nevezetességeivel ismerkedhettek meg.

A VIII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferenciára „A csendőrség útja Párizstól Budapestig" címmel 1996 őszén kerül sor. A rendezvényre előadásokkal 1996. április 1-ig lehet jelentkezni. Részvételi szándékot 1996. szeptember 1-ig kell bejelenteni a szervezőknél, ahol bővebb felvilágosítás is nyerhető. Címük: 1124 Budapest, Németvölgyi út 41–45. T.: 155-8494. F.: 155-9294.

SUBA JÁNOS

TRIANON-KONFERENCIA

Pécs, 1995. október 27–28.

A Magyar Történelmi Társulat, a MTT Dél-Dunántúli Csoportja, az MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, a Janus Pannonius Tudományegyetem Legújabbkori Történeti Tanszéke és Újkori Tanszéke szervezésében a Trianoni békeszerződés – nem kerek – évfordulója alkalmából a meghívott szakemberek részvételével kétnapos tanácskozásra került sor.

Az október 27-i délelőtti megnyitó ülésen a megjelenteket *Diószegi István* a szervező Történelmi Társulat nevében, *Tóth Sándor,* a Baranya megyei közgyűlés elnöke a megye nevében, *Andrássy* professzor, rektorhelyettes pedig a házigazda intézmény nevében köszöntötte.

Az első ülésszak előadásai a Trianonhoz vezető utat elemezték a nagyhatalmak szempontjaiból, az ülés levezető elnöke *Diószegi István* egyetemi tanár volt.

Első előadóként *Jeszenszky Géza,* a Közgazdasági Egyetem Nemzetközi Kapcsolatok Tanszékének tanára „Brit szerep a Trianoni békeszerződés születésében" című előadásában kifejtette, hogy Nagy-Britanniának jelentősebb volt a szerepe, mint ahogy a közvélemény hiszi. Párizs mellett London volt a gyülekező helye az emigránsoknak, és mint ilyen, változatos programok helyszínéül szolgált.

A Monarchia jövőjéről vallott angol elképzelések közül kiemelte, hogy első helyen – na-

gyon sokáig – a Habsburg Birodalom föderalisztikus átalakítása szerepelt, egyrészt a hatalmi egyensúly megőrzése érdekében, másrészt mert tisztában voltak a nemzeti alapon történő rendezés nehézségével és lehetetlenségével.

A Monarchiával szemben álló nemzetiségi politikusok 1914 után mégis meggyőzték az angol politikai elitet a Monarchia felosztásának szükségességéről és a nemzetiségi érdekeket 1916-ban szövetséges hadicéllá tették. A hadicélokat becsomagolták a nemzeti önrendelkezés köntösébe, amit Wilson nyilatkozatai is megerősítettek. Így 1918-ban az elvi döntés már megvolt, többek között ezért tűrték a birtokba vétel politikáját az utódállamok részéről.

Anglia a mérleg nyelvének szerepét játszotta az antant és az USA között, felelősségét – köztes álláspontja miatt – a többi országhoz viszonyítva nem lehet arányosan megállapítani. A békeszerződés a győztesek közös alkotása volt, és így a felelősség is közös, hangsúlyozta az előadó.

Glant Tibor, a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Amerikanisztikai Tanszékének tanársegédje „Woodrow Wilson, a Monarchia és Magyarország" című előadásában az amerikai elnök meghatározó – egyszemélyi politikát folytató – szerepét emelte ki. Wilson személyiségi jegyeit elemezve szoros összefüggést mutatott ki az általa képviselt külpolitikai célok és módszerek között. Rámutatott arra, hogy Wilson autokrata volt, hitt abban, hogy őt az Isten jelölte ki, ezért diplomáciája misszionárius diplomáciaként jellemezhető.

Az előadó hangsúlyozta, hogy az elnök külpolitikai téren tapasztalatlan volt, nem ismerte a Monarchia ügyeit, ugyanakkor nem volt magyarellenes, szimpátiával beszélt a magyarokról. Az Egyesült Államok hadbalépésével Wilson fő célja a háború utáni új világrend megvalósítása lett. A háború megnyerése – a Monarchia kiválásával, különbéke útján – nem következett be, ehhez járultak még az oroszországi események, amelyek álláspontja revideálására késztették.

1917-ben – Masaryk látogatásakor – áldását adta a Monarchia felosztására. Mivel nem tudott más alternatívát felmutatni, az „oldják meg egymás között" elv jellemezte politikáját. Wilson legfontosabb feladatának továbbra is az új világrend megteremtését, a Népszövetség megalkotását tekintette.

Ádám Magda, az MTA Történettudományi Intézet főtanácsadója „Franciaország és Trianon" című előadásában Franciaország szerepét vizsgálta a Monarchia felbomlásában, a békekonferencia előkészítésében és a határok kialakításában. A hadicélok függvényében periodizálta a francia álláspont – a Monarchia kiiktatása a háborúból – fejlődését. Párizs a Monarchia területeiért cserébe szövetségeseket keresett és vásárolt. A Monarchia felosztásában Franciaország játszotta a főszerepet.

A francia szerepvállalás a békekonferencia előkészítésében és lefolyásában ugyanilyen nagymértékű volt. A fontos elvi és szervezeti kérdések tisztázásában – amelyekre eltérő, és nagyon sok jó válasz született – Franciaország keresztülvitte akaratát. A francia álláspont az volt, hogy a konferencia elhúzódása a veszteseknek kedvez. A békecsinálók nem tárgyaltak a legyőzöttekkel, ezért diktátum született.

Franciaország háború utáni közép-európai szerepét elemezve rámutatott arra, hogy a Monarchia felosztása után Párizsnak nem volt konkrét terve, a politikai–katonai vezetés elbizonytalanodott. Ezt használták ki az utódállamok, amelyek szerepe felértékelődött, és közlekedési, stratégiai szempontokat helyeztek előtérbe. Az előadó hangsúlyozta: nem igaz az az állítás, hogy a döntéshozók nem ismerték a térséget és annak problémáit.

Káros volt, hogy a bizottságok, amelyek a határokat kijelölték, külön-külön működtek és így nem látták át, milyen veszteségeket szenved Magyarország. Wilson álláspontját, a határok újratárgyalását a magyar panaszok jogosságának figyelembe vételével Franciaország, Olaszország támogatása ellenére, megvétózta.

Az előadó szólt még a közvetlen francia–magyar tárgyalásokról is, amelynek révén a franciák gazdasági pozíciókat igyekeztek szerezni Magyarországon. A közvetlen tárgyalások ellen Nagy-Britannia és Olaszország tiltakozott.

Horváth Jenő, az ELTE Olasz Tanszékének tanára „Olaszország szerepe a Trianoni szerződés előestéjén" című előadásában Olaszország nagyhatalmi elképzeléseiről beszélt, melyeket a Monarchia széthullásával akart elérni. Hangsúlyozta, hogy az olasz diplomáciai lépéseket mindig az olasz belpolitika függvényében kell értékelni. Elemezte Olaszország ellentmondásos szerepét a békekonferencián a londoni szerződéstől kezdve a Fiume ügyéig. Kitért a magyarországi olasz gazdasági és politikai szerepvállalásra, melyet Olaszországnak az új délszláv államhoz való viszonya határozott meg. A változó olasz kormányok magatartását elemezve rámutatott arra, hogy az instabil belpolitikai helyzet befolyásolta az olasz külpolitikát.

Majoros István, a Janus Pannonius Tudományegyetem oktatója „Oroszország és a Monarchia felbomlása" című előadásában azokat a külpolitikai tényezőket elemezte, amelyek a nemzetközi erőviszonyokat befolyásolták.

Azokkal ellentétben, akik azt vallják, hogy a Monarchia sorsát a cseh kérdés határozta meg, az előadó szerint a Monarchia sorsát az oroszországi események döntötték el. Az oroszországi változások a nemzetközi kapcsolatok bonyolult mozgásában jelentős változásokat hoztak.

A XIX. századi egyensúlypolitika 1918-ra már nem nyújtott védelmet a Monarchiának, így az a különböző érdekek keresztüzébe került és nem volt eszköze arra, hogy bizonyítsa fontosságát. Oroszországra, mint Németország ellensúlyára azonban szükség volt, mindenképpen bent kellett tartani a háborúban. Megindult tehát a versenyfutás Oroszországért, s amíg a hatalom az antant-barát politikusok kezében volt, Oroszország részt is vett a háborúban.

A békekötés a Központi Hatalmakkal tragikus követelménnyel járt a Monarchia számára. Az antant és a nemzetiségek találkozását Oroszország tette lehetővé: Oroszország kiválásával újabb egyensúlyt kellett létrehozni. Magyarország sorsa nagyhatalmi szempontból részletkérdés volt.

A délutáni második ülésszak – a magyarországi nemzetiségek útja Trianonhoz – elnöke *Szita László,* a Baranya megyei levéltár igazgatója volt.

Első előadó, *Szász Zoltán,* az MTA Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese „A románság útja Trianonhoz" című előadásában két vonalat követett, egyrészt a modern Románia kialakulását és helyzetét elemezte, másrészt az erdélyi románság útját vázolta fel. Előadásában kiemelte, hogy a megszülető román állam helyzetét mindig a politikai-földrajzi környezete határozta meg, külön kiemelte az orosz veszedelem valóságos voltát. A balkáni háború során a területi kompenzáció kérdése az egyensúly megőrzését szolgálta.

Románia sohasem volt egyértelműen hűséges a Hármasszövetséghez. A világháború alatt versenyfutás indult meg Románia kegyeiért: a Központi Hatalmak Besszarábiát, az antant Erdélyt ajánlotta fel. Románia világháborús szerepéről az előadó kiemelte: a legfontosabb mozzanat az, hogy megmaradt a román államiság, ahonnan egyenes út vezet Erdély elfoglalásához és Trianonhoz. A térségben az ismert események következtében Románia szerepe felértékelődött.

Románia számára létszükséglet volt a maximális területeket megszerezni és birtokba venni, hiszen nem lehetett biztos benne, hogy érvényben van-e a Londoni egyezmény, s jóvátételi igényeit is érvényesíteni akarta.

Az erdélyi románság kapcsán az előadó kiemelte, hogy volt bizonyos irredentizmus, de érdembeli tevékenységet két nagyhatalom között nem folytathatott. A gyulafehérvári gyűlés határozata nemzetközi jogi szempontból nem volt kötelező. Politikai jelentősége a magyarság nemzeti tudata szempontjából nagy. Erdély elvesztésének okát az előadó abban látta, hogy a Monarchia négy évig állta a háborút.

Szarka László, az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa a „Szlovákok kiválása Magyarországból" című előadásában a szlovák nemzetiségi mozgalmat elemezte, amely az első világháború után passzivitásba vonult. Hangsúlyozta, hogy a nemzeti átrendeződés folyamata és a nagyhatalmi igazságteremtés két különböző dolog.

A szlovák politikusok az önrendelkezés és a kiválás megteremtésében a csehekre és a cseh emigrációra hagyatkoztak. A Turócszentmártonban gyülekező megrettent elitcsoportok félénk politikusai csak nehezen szánták rá magukat a nyílt fellépésre. A kiválás a történeti Magyarország számára fájdalmas folyamat volt, nemkevésbé a szlovákoknak a csehszlovák államalapításra való hagyatkozás. A történelem bebizonyította, hogy erre a rossz lépésre szükség volt.

Katus László, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanára a „Délszlávok és a történelmi Magyarország felbomlása" című előadásában a délszláv népek nemzeti mozgalmainak törekvéseit ismertette. Kiemelte, hogy Magyarország egyedül a horvátok önrendelkezési jogát ismerte el. Ezután a délszláv kérdés megoldására kialakult koncepciókat elemezte: a Monarchia átszervezése trializmus alapján; a jugoszlavizmus mint a délszlávok közös állama és végül a nagy-szerb koncepció.

A szünet után *Tóth István,* a Teleki Alapítvány tudományos munkatársa „A ruszin autonóm törekvések és Trianon" című előadása következett. A 447 000 fős ruszin népesség társadalmi tagozódása, és elhelyezkedésének ismertetése után a ruszin öntudatra ébredés folyamatát elemezte.

Kiemelte, hogy a ruszinság hamis nyomon indult el, amikor a pánszlávizmus eszméjéhez csatlakozott, mely a kiegyezés után már talaját vesztette. Propagandájuk is mérsékelt volt. Mivel a római katolikus vallás elutasító magatartást tanúsított problémáik iránt, áttértek az ortodox görögkeleti vallásra.

Hangsúlyozta, hogy a ruszin kérdés nem politikai, hanem gazdasági – nyomor – kérdés

volt. 150 000-en vándoroltak ki az USA-ba, ahol megismerkedhettek a többi nemzetiségi mozgalmakkal.

A cseh propaganda is bizonytalanul működött, mert Kárpátalját is Oroszország érdekszférájának tekintették, bár számoltak vele. Magyarország számára szűk volt a mozgástér. A Károlyi-kormány elfogadta a térség autonómiáját, de ezek a rendelkezések – az ismert okok következtében – már nem érvényesülhettek.

Sonnevend Péter, a Janus Pannonius Tudományegyetem könyvtárának főigazgatója „A magyarországi németség jövőképe a Monarchia utolsó évtizedeiben" című előadásában a németség létszámának alakulását vizsgálta a statisztika tükrében. Kiemelte, hogy a német nyelvű zsidóságnál nyelvváltozás ment végbe, azaz a zsidók egy része német helyett magyarnak vallotta magát. Elemezte a németség helyzetét, amely nemzetiségi szempontból kedvezőtlen volt. Magyar és német nemzeti politikusok, újságírók, írók beszédeiből, parlamenti beszédekből és országgyűlési naplókból vett szemelvényekkel támasztotta alá mondanivalóját.

Az október 27-i délelőtti – harmadik – ülésen *Ormos Mária,* a Janus Pannonius Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára elnökölt.

Első előadó *Szarka László,* az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa „A kisebbségvédelmi szerződések és a határontúli magyar közösségek" című előadása hangzott el. Hangsúlyozta, hogy a magyar jegyzékek azért módosítottak valamit a békefeltételeken, és e szerződések megkötése nemzetközi garanciákat jelentett. Az elszakított magyarságnak a kialakult helyzetet a – Közép-Európai valóságot – tudomásul kell vennie, és az önszerveződésnél a kisebbségvédelmi szerződések jelentik az alapot. Ez minden kisebbségi sorba került népre vonatkozik, hiszen tíz ország kötött ilyen szerződést, bár azt Románia nem vette figyelembe.

Elemezte a magyar békedelegáció ilyen irányú munkásságát, a népszavazás kérdésének felvetését. Ezután arra kereste a választ, hogy mit jelentettek a magyarság és az ország számára a kisebbségvédelmi szerződések. A magyar panaszok sokszor komoly hatást váltottak ki a Népszövetségből és az érintett országoknál, ösztönzést jelentettek a nyitott, érdemi politikához a magyar kisebbség számára. A magyar politikusok szerint szükséges rossz volt, átmeneti megoldás a területi revízió felé.

Vígh Károly „A masaryki Csehszlovákia és a magyarság helyzete" című előadásában a statisztikai adatokra támaszkodva jellemezte a magyarság körülményeit. Ez után a magyarság önszerveződési folyamatát elemezte politikai, szellemi és sport-területen.

G. Kovács László „A korabeli szlovák szellemi élet és Trianon" című előadásában kiemelte, hogy a szlovák történetírásban Trianon nem kap olyan fontos, kiemelt szerepet, mint a magyarban. A szlovák kortársak szerint Trianon történelmi igazságtétel, a száz éves elnyomás alól való felszabadulás, a közelgő „nemzethalál" elhárításának eszköze. Trianonnak tartós, igazságos békét kell teremtenie. A szlovák szellemi életben állandóan jelen van a nemzethalál víziója, amit Trianon akadályozott meg, ugyanakkor Magyarország mint békebontó, mint háborús veszélyforrás jelenik meg, mely Trianon, az ideális és végleges béke ellen tört.

Az új állam megteremtésével elkezdődött a „visszaszlovákosítás". Összességében a szlovák szellemi élet nyert, de újfajta viszály – a cseh és a szlovák konfliktus – magvait vetették el. Megkezdődött a cseh szellemi és közigazgatási behatolás és szembe került a szlovák provinciális és nacionalista szellemmel.

A szünet után *Kocsis Károly,* az MTA Földrajztudományi Kutatóintézetének munkatársa „Jugoszlávia etnikai térszerkezetének problémái Trianon után (a két világháború között)" című előadásában földrajzi vizsgálati módszerekkel elemezte az új állam etnikai szerkezetét és annak változását. Kiemelte, hogy a szerbek nagy árat fizettek a területgyarapodásokért. Az etnikai feszültségek politikai megoldására kísérletet sem tettek.

Ismertette azokat a módszereket (közigazgatás átszervezése stb.) amelyekkel a szerb vezetés a politikai stabilitás megőrzésére, az etnikai, vallási viszonyok széttörésére, megváltoztatására tett kísérleteket. A földreform, a kolonizációs politika nem tudta átformálni az új állam etnikai képet, csak a városok szerbesítése történt meg.

Diószegi László, a Teleki Alapítvány munkatársa „Az erdélyi magyarság a két világháború között" című előadásában a nemzetiségi viszonyok elemzésén túl bemutatta azokat a politikai lépéseket, amelyeket a román állam tett a magyar etnikum megtörésére. Elemezte a magyarság jogi helyzetét, az abban beállt változásokat a román jogrendszer szempontjából.

Kiemelte az oktatásügy fontosságát. Rámutatott, hogy az egyházak vagyoni helyzetének – adminisztratív úton való – megrendítése következtében tömegével zárták be az egyházi iskolákat, az állami magyar nyelvű oktatást visszа-

szorították, az oktatás költségeit a magyar közösségre hárították. Ez azt eredményezte, hogy a magyar politikai szerveződésnek kellett vállalnia az oktatásügyet.

Hangsúlyozta az előadó, hogy a romániai magyarság története a jogfosztottság és a jogsérelem szomorú története. A két világháború között azonban összehasonlíthatatlanul jobb volt a magyarság helyzete, mint utána; Romániának hatalmi ambíciói miatt nem volt mindegy, hogyan ítélik meg az országot, másrészt nem tudta a magyar etnikum tulajdonviszonyait megváltoztatni. A magyarság következésképpen tulajdonait arra használta fel, hogy kiépítse a kisebbségi lét szervezeti kereteit és fenntartsa a magyar nyelvű oktatást.

Tilkovszky Lóránt, a Janus Pannonius Tudományegyetem tanára „Nemzetiségpolitikai gondolkodás Magyarországon Trianon után" című előadásában a magyar politikai gondolkodás két síkját emelte ki.

Részletezte a hazai németség és az anyaország kapcsolatát, hangsúlyozta, hogy a németség mozgalma politikai és gazdasági téren igényelte és igénybe vette Németország segítségét. Németország sajtókampányok révén az utódállamok németségét is megnyerte a német népi nemzet fogadalmának, és kiépítette ennek szervezeti kereteit is. A nagynémet népközösségi gondolatok propagálása azonban összeütközésbe került a magyarsággal való együttéléssel.

A német politika nem fogadta el a magyar javaslatokat és nem mondott le az asszimilációs törekvéseiről. Ez többek között kiváltotta az erőszakolt névmagyarosítási kampányt. A megnagyobbodott ország vezetői politikai engedményeket tettek a német kisebbségeknek, így azok kivételes helyzetbe kerültek. A háború után a németség létszáma a ki- és áttelepítések következtében felére csökkent, politikai szerepe megszűnt.

Mind a három ülésszak után termékeny vitát folytattak a hozzászólók. A konferencia zárszavát *Ormos Mária* mondta el, aki megköszönte az értékes előadásokat, a vitában való részvételt és kifejezte reményét a jövő évi folytatást illetően.

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közli, hogy az Olasz Hadtörténelmi Bizottság 1996. szeptember 16–18. között Velencében

A MEDITERRÁN TÉRSÉG A TENGERI HATALOM ELEMEKÉNT címmel,

az ókori Rómától napjainkig terjedő tematikával

NEMZETKÖZI HADITENGERÉSZETTÖRTÉNETI KONFERENCIÁT rendez.

Bővebb tájékoztatással és jelentkezési lapokkal a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében (1014 Budapest, Kapisztán tér 2–4.) a Hadtudományi Könyvtárban dr. Veszprémy László ügyvezető titkár úr szolgál.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

BOROSY ANDRÁS — A keresztes háborúk és Magyarország. I. rész – – – – – – – 3
CSIKÁNY TAMÁS — Temesvár ostroma 1849-ben – – – – – – – – – – – – – – – 44
SZÁNTÓ MIHÁLY — A 2. magyar hadsereg IV. hadtestének tevékenysége az 1943 januári szovjet támadás után – – – – – – – – – – – – – – – 91

MŰHELY

BENCZE LÁSZLÓ — Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiegesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg című kötetéhez – 149

VISSZAEMLÉKEZÉSEK

G.-PAYER ENDRE — A „Hunyadi" hadosztályok története, 1944–1945 – – – – – – 152

SZEMLE

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman – Mamluk War, 1485–1491 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(Ságvári György)* – – – – – – – – 229
H. SZABÓ LAJOS — Pápa és környéke, 1848–1849 *(Hermann Róbert)* – – – – – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Pollmann Ferenc)* – – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Entscheidung für Österreich *(Zachar József)* – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(Ujházy László)* – – – – 238

KRÓNIKA

PARÁDI JÓZSEF — Háborúból diktatúrába. VII. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia, Budapest, 1995. október 24–27. – 240
SUBA JÁNOS — Trianon-konferencia, Pécs, 1995. október 27–28. – – – – – – 242

CONTENTS

STUDIES

ANDRÁS BOROSY — The Crusades and the Hungarian Kingdom. Part I. – – – – – 3

TAMÁS CSIKÁNY — The Siege of Fort Temesvár in 1849 – – – – – – – – – – – 44

MIHÁLY SZÁNTÓ — The Operations of the 4th Corps of the Hungarian 2nd Army after the Soviet Offensive in January 1943 – – – – – – – – – 91

WORKSHOP

LÁSZLÓ BENCZE — Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Enbergiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. Some Reflections – 149

MEMOIRES

ENDRE G.-PAYER — The History of the „Hunyadi" Divisions, 1944–1945 – – – – – 152

REVIEW

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491. *(Klára Szegzárdy–Csengery)* – – – 228

ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229

LAJOS H. SZABÓ — Pápa and its surroundings in 1848–1849. *(Róbert Hermann)* – 233

SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch–ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – 236

MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Eutscheidung für Österreich *(József Zachar)* – – – – – 237

R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIC

JÓZSEF PARÁDI — From War to Dictature. 7th National Conference on the History of the Defence of Country Order. Budapest, 24–27 October 1995 – 240

JÁNOS SUBA — Conference on Trianon. Pécs, 27–28 October 1995 – – – – – 242

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ANDRÁS BOROSY — Les croisades et la Hongrie I. – – – – – – – – – – – – – – – 3
TAMÁS CSIKÁNY — Le siège de Temesvár en 1849 – – – – – – – – – – – – – – 44
SZÁNTÓ MIHÁLY — L'activité du IVe corps d'armée de la 2ème armée hongroise après l'attaque soviétique du janvier 1943 – – – – – – – – – 91

ATELIER

LÁSZLÓ BENCZE — Au volume d'Adalbert Babenberg, intitulé Limanowa, das III. Energiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

RESSOUVENIRS

ENDRE G.-PAYER — L'histoire des divisions „Hunyadi", 1944–1945 – – – – – – – 152

REVUE

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 485–1491. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229
LAJOS H. SZABÓ — Pápa et ses environs, 1848–1849 *(Róbert Hermann)* – – – – – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreich-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Entscheidung für Österreich *(József Zachar)* – – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIQUE

JÓZSEF PARÁDI — De la guerre à la dictature. La VIIe Conférence Scientifique Hongroise de l'Historie de Protection d'Ordre. Budapest, du 24 au 27 octobre 1995 – – – – – – – – – – – – – – – – – – 240
JÁNOS SUBA — Conférence de Trianon, Pécs, du 27 au 28 octobre 1995 – – – 242

INHALT

AUFSÄTZE

ANDRÁS BOROSY — Die Kreuzzüge und Ungarn. Teil I. – – – – – – – – – – – – – 3
TAMÁS CSIKÁNY — Die Belagerung von Temeschwar im Jahr 1849 – – – – – – – 44
MIHÁLY SZÁNTÓ — Die Aktivität des IV. Armeekorps der Zweiten Ungarischen Armee nach dem sowjetischen Angriff im Januar 1943 – – – – 91

WERKSTATT

LÁSZLÓ BENCZE — Zum Band von Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiegesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

ERINNERUNGEN

ENDRE G.-PAYER — Die Geschichte der Hunyadi-Divisionen, 1944–1945 – – – – 152

RUNDSCHAU

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War, 1485–1491. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* – – – 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(György Ságvári)* – – – – – – – – 229
LAJOS H. SZABÓ — Pápa und seine Umgebung, 1848–1849 *(Róbert Hermann)* – – 233
SKEČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878–1918) *(Ferenc Pollmann)* – – – – – – – – – 236
MANFRIED RAUCHENSTEINER — 1945. Enstscheidung für Österreich. *(József Zachar)* – – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th Century. *(László Ujházy)* – – – – 238

CHRONIK

JÓZSEF PARÁDI — Vom Krieg zur Diktatur. Die VII. wissenschaftliche Konferenz för ungarische Polizeigeschichte. Budapest 24–27. Oktober 1995. – 240
JÁNOS SUBA — Trianon-Konferenz. Pécs 27–28. Oktober 1995 – – – – – – – 242

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

АНДРАШ БОРОШИ — Крестовые походы и Венгрия. Часть I. – – – – – – – – – – 3
ТАМАШ ЧИКАНЬ — Осада крепости Темешвар в 1849 году – – – – – – – – – 44
МИХАЙ САНТО — Действия IV-го корпуса 2-й венгерской Армии после наступления Советской Армии в январе 1943 года – – – – 91

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО БЕНЦЕ — К книге: Adalbert Babenberg: Limanova, das III. Energiesetz und die Sozialkörper-Familie Mitteleuropa. Der Bessere Weg. – 149

МЕМУАРЫ

ЭНДРЕ Г.-ПАЙЕР — История дивизий „Хуньади", 1944-1945 гг. – – – – – – – 152

ОБЗОР

SHAI HAR-EL — Struggle for Domination in the Middle East. The Ottoman-Mamluk War. 1485–1491. *(Клара Сегзарди-Ченгери)* 228
ANDRÉ CORVISIER — Les Hussards et la France *(Дьёрдь Шагвари)* – – – – – 229
ЛАЙОШ Х. САВО — Папа и его окружение, 1848-1849 гг. *(Роберт Хермann)* – 233
SREČKO M. DŽAJA — Bosnien-Herzegowina in der österreichsch-ungarischen Epoche. *(1878-1918 гг.) (Ференц Польманн)* – – – 236
МАНФРИЕД РАУХЕНШТЕЙНЕР — 1945. Entscheidung für Österreich. *(Йожеф Захар)* – – – 237
R. J. CRAMPTON — Eastern Europe in the 20th century *(Ласло Уйхази)* – – 238

ХРОНИКА

ЙОЖЕФ ПАРАДИ — Из войны в диктатуру. VII-я Всевенгерская Научная Конференция по истории защиты внутреннего порядка, Будапешт, 24-27 октября 1995 года. – – – – – – – – – – 240
ЯНОШ ШУБА — Конференция о Трианоне, Печь, 27-28 октября 1995 года. – 242

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

109. ÉVFOLYAM 1996 JÚNIUS 2. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Ladányi Erzsébet
Sopron és a normandiai
katonai kommunák

Borosy András
A keresztes háborúk és Magyarország,
II. rész

Fodor Pál
Önkéntesek a XVI. századi
oszmán hadseregben.
Az 1575. évi erdélyi hadjárat
tanulságai

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1996. 2. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Borosy András,* a történelemtudomány doktora, főlevéltáros, Pest Megyei Levéltár (Budapest); *Csikány Tamás* őrnagy, a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Fodor Pál,* a történelemtudomány kandidátusa, MTA Történelemtudományi Intézet, Orientalisztikai Intézet (Szentendre); *dr. Hausner Gábor* százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Hermann Róbert,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Horváth Csaba őrnagy,* a hadtudomány kandidátusa, Zrínyi Miklós Katonai Akadémia (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Ladányi Erzsébet,* a történelemtudomány kandidátusa, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történeti Tanszék (Budapest); *Szakály Sándor,* a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség helyettes vezetője (Bécs–Budapest); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *Ungváry Krisztián* egyetemi hallgató (Budapest); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

LADÁNYI ERZSÉBET

SOPRON ÉS A NORMANDIAI KATONAI KOMMUNÁK

Sopront európai – elsősorban normandiai – párhuzamok ismeretében a királyi politika szempontjából nagyon jellemző, egyedülálló településnek mutatják a XIII–XIV. századi történetére vonatkozó források. Helyzete magyar földön különleges.

Sopron, kezdetben a királyi várszervezet keretében, a védelmet biztosította in confinio regni. Emellett, majd ennek funkcióját átvéve alakul ki a várat, egyszersmind a confinium regni-t védő burgenses – cives – hospites szervezete. Vegyük szemügyre e korszak Sopronra nézve legfontosabb forrásait.

1250-ben egyezségre lépnek „burgenses eiusdem loci" és a johanniták, akiknek a várban tornyuk, házaik vannak, melyeket „communi consilio (a johannitáknak) átengednek... sub eadem condicione ... quibus alie turres civibus in sepedicto castro commorantibus sunt collate." IV. Bélának ezt átíró oklevele már csak a „cives castri prenotati" kifejezést tartalmazza.[1] Harcokban, követség teljesítésében és másban szerzett meritumaik fejében a cives elnyerik pl. Wduornuk terra-t.[2]

1274-ben a johannitákkal együtt oklevéladásban vesz részt a communitas civium és pecsétje is van. 1276-ban az universitas civium cum sigillo a keresztesekkel együtt Pero quondam iudex concivis végrendelkezéséről ad ki oklevelet.[3] Ezt a nádor is elfogadja 1277 januárjában, aki nyilván a pecsétet is látta: „...viso ...privilegio auditisque civibus universis". Ugyanebben az évben (szeptember 3. után) elnyerik *cives* kiváltságlevelüket IV. Lászlótól, melynek két lényeges része: a bíróválasztás és a castrumra vonatkozó rendelkezések.[4] Számos királyi adományt, a decima királynak járó huszadát, a fertői vám felét mint cives kapják a vár, illetve a tornyok védelmére, helyreállítására.

1282 bizonyos szempontból határt jelent. Előzményét IV. László 1277-ben kiadott oklevele világítja meg, mely szerint a „villicus et cives de castro nostro", arra hivatkozva, hogy a vár megőrzésére nem elegendők, kérték, hogy „alia medietas sagittariorum"-ot csatolja hozzájuk, akik aztán a libertas civium-ot is elnyerik.[5] További sorsukról az 1282. szeptember 3-i keltű királyi oklevélből tudunk: a soproni hospesek, azok közül is nevezetesen Jacobus sagittarius kérésére, mellyel szabadságuk megerősítését kérik, átírja V. Istvánnak már e szabadságot meghatározó oklevelét, mely libertas civiumot említ.[6] Vajon miért lehet a hospest és civist most már

1 *Wagner, H.–Lindeck Pozza, I.* (Hrsg.): Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. Bd. I–II. Graz–Köln, 1955–1965. (A továbbiakban – UB) I. 327–328. sz.

2 UB I., 534. sz.

3 UB II., 78., 131., 135. sz.

4 UB II., 149. sz.

5 UB II., 136. sz.

6 UB II., 222. sz.

azonosnak tekinteni? Azért, mert a soproni comes fennhatósága alól lettek mentesek a sagittarii[7], miként mentesek a hospesek is. Ezt a cives-re vonatkoztatva ugyan kiváltságlevelük is tartalmazta, de éppen a megnevezésük folyamatossága, mely ráadásul a vár védelmével kapcsolódott össze, némi túlkapásra adott módot. Ettől kezdve a *civis és a hospes bizonyosan azonos jelentésű,* helyzetüket pedig a várőrzés feladata határozza meg.

1283-ban a soproni hospesek jelentik a királynak: egyesek, kivonván magukat a vár terhei és szolgálata alól (ab honere et servicio dicti castri), vidéken kezdtek lakni, a vár nagyobb része ennek következtében üres maradt. A király határozata: „Unde cum ipsum castrum nostrum situm in confinio et continuis vigiliis et custodiis debeat conservari, volumus, ut universi in ipso castro porcionem habentes *continuam faciant residenciam in eodem.* Alioquin concessimus ipsis hospitibus, ut utilitates possessionum ad ipsam civitatem pertinencium percipiant in ipso castro residentes nullam extra residentibus dando porcionem de eisdem".[8] Erre utal a Fülöp mester civisként jelölt fiainak adott – az apjuknak tett adományt megerősítő – oklevélnek ama része, mely kimondja: a soproni castrumban levő házukban lakva, az ezen kívül levő birtokaikat birtokolhatják, de „in libertate hospitum de Suppronio servicium teneretur exhibere".[9]

III. András számos, korábbi adományt újít meg,[10] melyek közül az 1297. október 18-án kiadott oklevelében a fertői vám felét „ad usum et utilitatem communem pro renovacione civitatis nostre predicte et murorum castri" adja. Itt a civitas és castrum, úgy tűnik, nem esik egybe.[11] 1300 (?)-ban kiadott rendelkezése azonban újból csak a castrum-ot tartalmazza. Az adresse: „iudici iuratis et universis civibus", a folytatás: „...*mandamus* ... per presentes, *quatenus vos cum liberis et bonis vestris ad castrum nostrum Suproniense transferre debeatis, domos et edificia in eodem vobis ordinando, ut per vos castrum nostrum predictum magis muniatur",* ha valaki civis „extra castrum" marad, annak semmilyen libertas-a nem marad, adományait ezektől visszaveszi.[12]

Várvédő kötelességüket Károly Róbert többször is hangsúlyozza, 1328-ban kiadott oklevelében pedig meghagyja, hogy *mindazok, akik „extra murum civitatis" laknak, épületeiket lerombolva a város falain belülre költözzenek;* parancsa teljesítését királyi felhatalmazással (auctoritate nostra) Deseu soproni comes ellenőrzi.[13]

1325-ben Sopront már nemcsak communitas civitatis-ként, hanem commune civitatis-ként említi a királyi oklevél.[14]

Az 1250. és az 1328. év két nagyon lényeges mozzanatát rögzíti Sopron történetének. Az egyiket a „burgenses eiusdem loci" megjelölés jelzi.

A burgenses-nek az 1250-ben kiadott oklevél szerint a castrumban tornyaik, házaik vannak; a másik, még lényegesebb, hogy ebben a szövegkörnyezetben a

7 UB II., 237. sz.
8 UB II., 236. sz.
9 UB II., 262. sz.
10 UB II., 368., 425., 443–444. sz.
11 UB II., 443. sz.
12 UB II., 478. sz.
13 *Házi Jenő:* Sopron sz. kir. város története. I/1. Sopron, 1921. (A továbbiakban – *Házi*) 55. o.
14 *Hazai okmánytár,* I–VIII. k. (Kiadja: *Nagy I.–Paur I.–Ráth K.–Véghely D.*) Győr, Budapest, 1865–1891. (A továbbiakban – HO) II. 38–40. o.

burgenses és cives egymás szinonimái. A burgensis-t a szakirodalom a burgus szóból eredezteti. Ez a burgus kifejezés Michaud-Quantin szerint a népességnek olyan új centrumait jelöli, melyeket különböző, főleg gazdasági, néha katonai okokból telepítettek Nyugat Európában. Michaud-Quantin azt is hangsúlyozza, a burgus mindig új település, az új alapítás jegyét hordozza. Ennek a burgusnak a lakói – akár kiváltságolják a burgust, akár nem – feltétlenül szabadabb mozgásúak, általában nem tartoznak a proprius-ok, a leibeigenrechti függésben élők közé.[15] II. András 1217-ben kelt oklevele a hospites és a burgenses castri azonosságát igazolja ugyanúgy, miként ugyancsak II. András 1220-ban a varasdi burgenses-t és cives-t említő oklevele. IV. Béla már csak a varasdi hospites részére adja ki oklevelét 1242-ben.[16] A hospes mindig teljesen szabad volt, Gemeinfrei.

A soproni burgenses várban levő tornyainak említése azért is jelentős, mert a soproni várszervezet, illetve az ebbe tartozó katonáskodó iobagiones castri nagyon is fontos tényező volt a védelemben s adatunk arra utal, a burgenses is részt kaptak ennek ellátásában. A várhoz tartozásból adódó kötöttség egyik okleveles említését III. Istvánnak 1162-ben kelt ama oklevele tartalmazza, mellyel Forcost „hominem in Sopruniensis castri manentem ... a civili iugo" kiemeli és szabaddá teszi.[17] A várszervezet létét a terra castri-knak eladományozásukkor említett viszonylag jelentős száma mutatja, valamint a soproni várjobbágyoknak egyéb okok miatti említése.[18] A „soproni határon" (= in confinio Supruniensi) megjelölés a határ megőrzésének feladatával történő együttes említése gyakori.[19] A várszervezet a királynak, mint földesúrnak a tulajdona volt, ahogy a jobagiones castri is. Ezért van súlya annak, hogy 1250-ben a burgenses (cives)-nek a várban már helyük van, tehát nem propriusok, hanem közszabadok. A cives sajátos „hatáskörét" mutatja IV. Béla 1269-ben kiadott oklevele, mellyel a királyi udvarnokok Wdwornok nevű földjét a soproni cives-nek adományozza azzal az indoklással, hogy az in confinio regni harcokban tett szolgálataikért és pénzfizetés ellenében adja. A pénzfizetés említése éppen nem proprius népekre vall, hanem a királyi adománynak donatio mixta voltára.[20] Az oklevélnek ama része pedig, mely rögzíti, hogy az erre a földre a cives akaratából kiköltözni szándékozók semmilyen jogaikban, melyeket Sopron civitasban bírnak, ne rövidüljenek meg, a civitas-castrumban tartózkodók, illetve onnan kiköltözők megítélését tekintve a cives jelentős kompetenciájára utal („...Volentes, ut quicumque ex ipsis de voluntate suorum concivium ad ipsam terram se transferre voluerint moraturi in eadem, nullum propter hoc in iuribus ipsorum, que in civitate Supruniensi habent, debeat eisdem preiudicium generari...").[21]

15 *Michaud-Quantin, Pierre:* Universitas. Paris, 1970. (A továbbiakban – *Michaud-Quantin*) 121–125. o.; *Ennen, Edith:* Die europäische Stadt des Mittelalters. Göttingen 1972. (A továbbiakban – *Ennen* 1972) 99. s köv. o.; *Ennen, Edith:* Frühgeschichte der europäischen Stadt. Bonn, 1953. (A továbbiakban – *Ennen* 1953) 179. s köv. o.

16 UB I., 105. sz.; *Smičiklas, Tadeus:* Codex diplomaticus ... Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. II–XV. k. Zagrab, 1904–1916. (A továbbiakban – *Smičiklas*) III. 186.; IV. 166.

17 UB I., 45. sz.

18 UB I., 157., 182., 458., 521. sz.

19 UB I., 428., 382. sz.

20 *Eckhart Ferenc:* Magyar alkotmány- és jogtörténet. Budapest, 1946. 346. o.

21 UB I., 534. sz. A civitas-castrum azonos jelentésére: *Ladányi Erzsébet:* Libera villa, civitas, oppidum. Terminologische Fragen in der ungarischen Städteentwicklung. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica. Budapest, 1977. 15. o.

1274-ben a cives már communitas, azaz jogi személyiség és pecsétje van. Ez az 1274-ben kelt adásvétel tárgyú oklevél említi a helyet is, ahol az ügylet lezajlik: „...in loco placiti sive iudicii communis", azaz a „bírói gyülekezet, avagy a közbíróság helyén." 1274-ben a bíró Pero.[22] Az 1276-ban kelt oklevél tartalmazza Pero quondam iudex végrendeletét, melyben ingatlan javait a borsmonostori apátságra hagyja, s említi István azon évi bírónak is bizonyos adományát ugyanezen apátság részére. Az oklevél kiadója: „Stephanus iudex et frater Theodoricus crucifer Domus Hospitalis cum universitate civium in Supronio existencium", megerősítése pedig „sigillo universitatis et sigillo cruciferi" történik. Szervezetükre nézve fontos, hogy ezeket a javakat Pero *az oklevél kiadóinak jelenlétében vásárolta meg igen sok idővel ezelőtt* („... emerat ... in nostra presencia ... plurimum ante tempus"), ez pedig már korábbi universitas-létükre bizonyíték.[23] Ezt a végrendeletet Miklós nádor, soproni comes 1277-ben az apát kérésére megerősíti, a végrendeletet tartalmazó oklevelet pedig úgy említi, mint csak a cives által kiadottat („... in privilegio civium plenius est expressum..."). Ez a megerősítés nem csak arra utal, hogy az oklevélbe foglalt eljárást kifogástalannak tartja, hanem arra is, hogy mivel a keresztesek kiadói közreműködését és pecsétjük említését nem tartja szükségesnek, a soproni universitas persona authentica voltát önmagában is elismeri.

Jogi egységük másik bizonyítéka az a már említett oklevél, melyben 1277 januárjában IV. László nagyapjának, Bélának, illetve apjának, Istvánnak azt az adományát, mellyel a Luer=Lövér falusi sagittarius-ok felét Sopron castrum villicusa és civisei kérésére hozzájuk csatolta, nemcsak megújította, hanem egyszersmind a mondott faluból való sagittarii másik feléről ő is hasonlóan rendelkezett. Az oklevél a sagittarius-ok részére a civis-ek libertasát adja meg. IV. Béla ill. V. István korábbi adományát ez az oklevél egyértelműen úgy fogalmazza meg: „... a sagittarius-ok felét a civis-ek közé sorolta át ... eme civis-ek libertas-át engedélyezve nekik..."[24] Ez gyökerében más, mint a királytól proprius függésben levő sagittarius-ok eredeti libertas-a, és lényeges, hogy a libertas civium IV. Béla koráig vezethető vissza. *Ez a libertas a soproni civis-ek közös libertas-a,* melyet az oklevél csak a Luer=Lövér falusi sagittarius-oknak adományoz, a cives tekintetében azonban meglevő, elismert állapot, melynek pontos tartalmát IV. Lászlónak a soproni civis-ek részére 1277. szeptember 3. után kiváltságlevele világítja meg: „...promisimus et promittimus eisdem, ut ipsos cives nostros in eadem libertate indempnes inviolabiliter conservabimus, quam eisdem dominus Bela avus noster et Stephanus pater noster ... mediante privilegio eorundem concesserunt seu eciam ordinarunt. Preterea volumus, quod iidem cives a iurisdiccione et potestate ac iudicio omnium baronum nostrorum et specialiter comitum Suproniensium pro tempore constitutorum penitus excepti habeantur..."[25] Ez az oklevél azonban IV. László fent idézett 1277 januárjában kelt okleveléhez képest a iurisdictio tekintetében csak megfogalmazásával hoz újat. Előzménye a januári oklevélnek ebben a részében keresendő: „...*a sagittarius-ok adományozását avagy átsorolását* (collacionem seu translacionem)

22 UB II., 78. sz.
23 UB II., 131. és 135. sz.
24 V. ö.: 5. jegyzet.
25 V. ö.: 4. jegyzet.

minden bárónk és különösen Miklós nádor, soproni comes tanácsát megkapva ... foganatosítottuk."

A kiváltságlevél mintegy rendszerezi, összefoglalja a vár korábbi megvédésével kapcsolatos érdemeket, a védelem további hathatósságára irányuló intézkedéseket, az ezt elősegítő korábbi és újabb adományokat, s rögzíti a király érvényes jogát: „Megengedtük továbbá ezeknek a civis-eknek, hogyha bárki közülük a várban tornyot épített, vagy szándékszik újonan építeni, azt ne vehesse el tőle senki, s ne is kelljen elvennie, kivéve a *király kezét".*

Az oklevélnek a legfontosabb mondanivalója: a határ védelmét tudomásunk szerint először ruházza át az uralkodó közszabadokra, a korábbi várszervezet helyére ezzel az intézkedéssel a cives-hospites kerülnek, királyi elhatározásból.

A vár kijavítása és állagának megőrzése a libertas civium-mal élők feladatává válik. A libertas civium azonos a libertas hospitummal, melyet így fogalmaz meg IV. László (1283.) július 25-i oklevele éppen a sagittarius-ok László soproni comes intézkedései miatti panaszára: „... quod tu (t. i. Ladislaus) *compelleres eos* exhibere tibi *servicium, ad quod iidem antiquitus tenebantur... nos eosdem sagitarios pro conservacione castri nostri Soproniensis hospitibus* de eodem mediantibus privilegiis adiunxerimus in eorundem libertate hospitum permansuros ... mandamus quatenus predictos sagitarios ... non molestes, sed permittas eos in libertate sua..."[26] Ez a libertas az alapja minden, a váron kívüli lakozást tiltó, avagy akár a városon kívüli ház lerombolását elrendelő királyi szigornak, amely IV. László, III. András, majd 1328-ban Károly Róbert oklevelében nyilvánul meg. A királyi hatalom az in confinio regni szerzett érdemekért adományoz, elismeri a libertas civium-ot, hallgatólagosan a jogi személyiséget, az universitas civium-ot, de mindennek hátterében a teljesített katonai feladatok állnak. Ez teszi hasonlatossá Sopron helyzetét a normandiai katonai kommunához.

A nehéz katonai szolgálattal sújtott hűbéres kommunát franciaországi birtokain II. Henrik angol király teremtette meg. Sok hasonló tartalmú oklevelet adott Földnélküli János és anyja, Aquitániai Eleonóra is. Hasonló törekvést Fülöp Ágost politikájában is ki lehet mutatni. A királyoknak a kommunák létesítésével fő céljuk az volt, hogy a stratégiai fontosságú helyeken, amelyeket az angol–francia, illetve a német és francia–flamand ellenségeskedések miatt fokozottan kellett védeni, hű polgáraik és ezek által védett, megerődített helyeik legyenek. Erről a Mantes érdemeit feltüntető oklevél így ír: „...Ut homines nostri de Medunta, quamvis in malis (= veszélyes) finibus collocati, patris nostri regis Ludovici tempore et nostro subinde semper studiosi fuerunt circa regium servitium et de suo proprio villam munierunt."[27]

Fülöp Ágost korától a kommunák katonai jellege került előtérbe. Roye 1196. évi oklevelében ezt így fogalmazzák meg: „...sint de communia et servitium nostrum faciant...". A Fülöp Ágost-kori Registrum felsorolását a XIII. század elejének forrásával, a Prisa Servientum-mal egybevetve kiderül, hogy 39 kommuna köteles „serviens" kontingenst kiállítani; nem kötelezték erre Párizst, Orléanst, Bourgest stb., melyek eleve nem voltak kommunák, vagy megszűntek kommunák lenni. A

26 V. ö.: 7. jegyzet.

27 *Petit-Dutaillis, Charles:* Les communes françaises. Paris, 1970. 95. o. és 192. j.

kommunák katonai hűbéres jellege Fülöp Ágost és VIII. Lajos uralkodása, sőt Kasztíliai Blanka – VIII. Lajos özvegye – régenssége idején is történelmi tény.[28] Ez időben pedig, miként Hajnal István megállapítására hivatkozva Bónis írja, „...a XII–XIII. században mintegy 200–300 klerikus járt külföldi egyetemre ... Párizsban mindig lehetett 10–20 magyar diák".[29] IV. Béla kora, illetve utódai előtt ismert lehetett ez a sajátos franciaföldi intézmény.

Chénon francia jogtörténetének megállapítása szerint a konzulátusi és kommunavárosok katonai kötelezettsége mindenekelőtt magára a városra vonatkozott, amelyet a polgárok kötelesek voltak védeni, „s ezen kívül fegyverben meg kellett jelenniük az említett magisztrátusok minden felhívására, amikor a korona belső, vagy külső ellenségeinek visszaveréséről volt szó". E tekintetben „...a polgárok szolgálata számára nem volt korlátozás, sőt szigorúan büntették a nem teljesítőt: börtönnel, vagy a *ház lerombolásával...*". A *ház lerombolása* benne van pl. Saint Quentin 1195. évi oklevelében: abatis de maison.[30] Az Établissements de Rouen a polgárok eme szigorúan számon tartott kötelezettségéről így ír: *„Lerombolják annak a rouen polgárnak a házát,* vagy ha nincs háza 100 solidust fizet, *aki a hadbavonulástól otthon marad."* [31]1208-ban Földnélküli János La Rochelle kommunájának ezt írja: „...*senki* katona, vagy idegen másvalaki *ne mehessen el várostokból, aki nektek fegyveres csapatot képezhet,* vagy nektek, vagy nekünk valami kárt és gyalázatot okozhat",[32] a városban tehát a harcképeseknek állandóan ott kell tartózkodniuk.

Az összehasonlító intézménytörténeti vizsgálatok eredményeként így lehet Sopron helyét megítélni az európai megfelelések ismeretében. A várban tartózkodás megszakíthatatlansága, illetve az az ellen vétők váron kívüli házának lerombolását kilátásba helyező királyi szigor hazánkban ebben a tanulmányban találta meg első alkalommal magyarázatát. Sopron védői, a bemutatott adatok ezt igazolják, közszabadok: burgenses-cives = hospites voltak. A közszabadság, mint rendező elv így válik a polgárok szabadságának alapjává. Azonos jog szerint, aequo iure élnek és a közszabadságra épülő aequo iure élésből következik helyzetük megítélése: civitas az a település, ahol a személy és a tulajdon szabadságának azonossága érvényesül, katonai kommuna pedig az, ahol mindez együtt jár a megszabott, szigorú katonai kötelezettséggel.[33]

28 *Petit-Dutaillis:* i. m. 90. o. és 170. j.

29 *Bónis György:* A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Budapest, 1971. 19. o. és 11. j.

30 *Chénon, Emile:* Histoire général du droit français public et privé. I. k. Paris, 1926. 471. o. és 2. j.

31 *Giry, Arthur:* Les Établissements de Rouen. I–II. k. Paris, 1883–1885. II. 36. o.

32 Uo. 67–68. o. A szöveg értelmezéséhez *A. J. Greimas:* Dictionnaire de l'ancien français jusqu' au milieu du XIVe siécle. Paris, 1980. 293. o.

33 A közszabadság jelentőségére, mint rendező elvre, illetve mint a városi libertas alapjára *Bolla Ilona:* A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Budapest, 1983. 88. o., és *Ladányi Erzsébet:* A városfogalom kutatásának módszertani kérdései. *Történelmi Szemle,* 1992., 283. o.

Erzsébet Ladányi

SOPRON AND THE MILITARY COMMUNES IN NORMANDY

Summary

This study shows how the personnel of *proprii* of Sopron castle, part of the *confinium regni* were changed with groups of common freemen. Through home sources and foreign parallels the author proves that the legal status and full liberty (Gemeinfreiheit, pleine liberté, plena aurea libertas) of the *burgenses, cives* and *hospites* of Sopron were equal. Under pain of loss of their properties the inhabitants of Sopron had to live in, keep up and defend the castle permanently. The collectivity of the inhabitants was called *communitas, universitas* and even *commune*. In case of Sopron the sovereign first deputed the duties of castle and frontier defence to common freemen, whose legal status, severe oblegations as well as organization show close resemblance with those of the military communes in Normandy, treated in the works of Petit-Dutaillis, Chénon and Giry.

Erzsébet Ladányi

SOPRON ET LES COMMUNES MILITAIRES DE NORMANDIE

Résumé

L'essai présente que le personnel, se composant des *proprii* de l'organisme de château de Sopron, assurant la défense du *confinium regni* est remplacé par le groupe des libres. Le même statut juridique, la pleine liberté (Gemeinfreiheit, pleine liberté, plena aurea libertas) des *burgenses,* des *cives* et des *hospites* de Sopron est prouvé à la base de sources du pays et des parallèles étrangers. Les habitants de Sopron, sous peine de perte de fortune, étaient obligés d'habiter continuellement au château, d' entretenir les murs et de défendre le château. L'organisme des habitants est appelé *communitas, universitas,* et même *commune*. C'est la première fois que le souverain transmet la défense de château et de frontière à des libres. Leur statut juridique, leur dure obligation de défense de château et de frontière, leur organisme montrent de coïncidences avec la commune militaire de Normandie, comme les oeuvres de Petit-Dutaillis, de Chénon et de Giry en témoignent.

Erzsébet Ladányi

ÖDENBURG UND DIE MILTÄRKOMMUNEN IN DER NORMANDIE

Resümee

Im Aufsatz wird dargestellt, wie die aus *„proprii"* bestehende Burgbesatzung von Ödenburg, deren Aufgabe in der Verteidigung des *„confinium regni"* bestand, von einer Gruppe der Gemeinfreien abgelöst wurde. Aufgund von ungarischen Quellen und ausländischen Parallelen konnte der gleiche Rechtsstand, die völlige Freiheit der Ödenburger *„burgenses", „cives"* und *„hospites"* (Gemeinfreiheit, plaine liberté, plena-aurea libertas) bewiesen werden. Die Einwohner von Ödenburg waren verpflichtet, unter Androhung der Vermögenseinziehung stets in der Burg zu wohnen, die Mauern instandzuhalten und die Burg zu verteidigen. Die Organisation der Burgbewohner wurde *„communitas", „universitas"*, ja sogar *„commune"* genannt. Die Pflicht der Burg- bzw. Grenzverteidigung wurde zum ertsen Mal den herrschenden Gemeinfreien übertragen. Wie es den Werken von Petit-Dutaillis, Chénon und Giry hervorgeht, weisen ihr Rechtsstand, ihre strenge Pflicht der Burg- und Grenzvertaidigung sowie ihre Organisationen starke Ahnlichkeiten zu denen der Militärkommunen (commune militaire) in der Normandie auf.

Эржебет Ладаньи

ГОРОД ШОПРОН И НОРМАНДСКИЕ ВОЕННЫЕ КОММУНЫ

Резюме

В статье рассматривается вопрос о том, как состоящий из дворянских воинов (proprii) контингент крепостной организации Шопрона, обеспечивавший защиту приграничных территорий (confinium regni), сменяет группа общественных свободных воинов. На основании отечественных источников и проведения параллелей с заграницей оправдывается (подтверждается) тождественное юридическое положение шопронских городских жителей (burgenses), граждан (cives), иностранцев (hospites), их полная свобода (Gemeinfreiheit, plaine liberté, plena-aurea libertas). Жители Шопрона под угрозой потери своего имущества обязаны были постоянно проживать в крепости, поддерживать крепостные стены в хорошем состоянии и защищать крепость. Организацию проживавших в крепости людей называют общиной или даже коммуной *(communitas, universitas, commune).* Защиту крепости и границ король впервые передает свободным воинам. Их юридическое положение, строгие обязанности по защите крепости и границ, а также статут их организации показывает приблизительное сходство с нормандской военной коммуной (commune militaire), как об этом свидетельствует работа Пети-Дютайи, Шенона, Жири.

BOROSY ANDRÁS

A KERESZTES HÁBORÚK ÉS MAGYARORSZÁG

II. RÉSZ*

VII.

Az egyetlen magyar keresztes hadjárat: II. András 1217–18-as vállalkozása némileg részletesebb vizsgálatot érdemel.

1.

A negyedik keresztes hadjárat semmivel sem vitte előrébb a Jeruzsálem felszabadításának ügyét és III. Ince pápa új keresztes hadjárat szervezését vette tervbe. Imre magyar király a negyedik keresztes hadjárat idején már felvette a keresztet. Szerette volna hadbavonulását elhalasztani, főként mert nem bízhatott öccsében Andrásban. Végül el is halasztotta, annak ellenére, hogy III. Ince pápa nem teljesítette hadjáratának elhalasztására vonatkozó kérését, melyben a Kulin bánnal való viszályára hivatkozott, s melyet a pilisi ciszterci apát és egy főesperes által terjesztett elő.[108]

Imre király rövid életéből nem tellett keresztes hadjáratra. Erre szánt, a pilisi ciszterci apátságban elhelyezett pénzének kétharmadát a hazai templomos és ispotályos rendre hagyta, azzal a megkötéssel, hogy fordítsák a keresztes háború céljaira.[109]

Imre halála után keresztes kötelezettsége II. András királyra szállt, ki igyekezett halogatni a hadba vonulást, de megtagadni nem állt módjában. Keresztes hadjáratának megindítását annyira valószínűnek tartották, hogy a ciszterci rend 1212. évi általános káptalanja már gondoskodott is arról, hogy a magyar király a Szentföldre utazásakor magával vihessen két ciszterci szerzetest és egy conversust. Ezeket csak akkor szabad rendelkezésére bocsájtani, ha majd útnak indul.[110]

András király keresztes hadjáratának előzményeivel természetesen foglalkozott a magyar történettudomány. *Pauler Gyula* klasszikus művében előadja, hogy a lateráni zsinat (1215) elrendelte a keresztények közti 4 éves fegyvernyugvást, megparancsolta, hogy az egyházi jövedelmek egyhuszadát fordítsák a keresztes háború céljaira, s a keresztes had 1217. június 1-jén induljon útnak Brindisiből. III. Ince pápa 1216. július 16-án meghalt, de utóda, III. Honorius folytatta művét, bár elődje nagy szelleme és ereje nélkül. Kijelentette, hogy nem tűri tovább Endre király késedelmességét, ezért az uralkodó végül elszánta magát a 20 éve halogatott hadjáratra.

* E tanulmány első része a Hadtörténelmi Közlemények 1996. évi 1. számában jelent meg, 3–41. o.

108 1202. nov. 9. Mon. Vespr. I. 10.

109 *Pauler Gy.*: i. m. II. 36.

110 Statuta capituli generalis ordinis cisterciensis anno 1212. Celebrati. *Gombos* 2162.

Úgy rendelkezett – s e rendelkezését a pápa megerősítette –, hogy ha a hadjáratban elveszne, fiai közül Magyarországot Béla, Halicsot Kálmán örökölje, s ha közülük valamelyik utódok nélkül halna meg, akkor harmadik fia, András következzék utánuk. Helyettesévé a pápa beleegyezésével János esztergomi érseket jelölte ki. Az országban maradt Kán nembeli Gyula nádorispán, Raphayn erdélyi vajda, Bánk szlavón bán és Agyasz (Oghuz) országbíró. Az elsőszülött Bélát a király Berthold kalocsai érsek gondjaira bízta, aki a 11 éves fiút a merániak (a mai Szlovénia területén fekvő) steini várába küldte. Felesége Jolánta 8000 márkányi hitbérének biztosítására, arra az esetre ha a Szentföldön életét vesztené, a Maros folyón szállított sót, a pesti izmaelitáktól származó és a Bodrog megye után járó jövedelmet kötötte le.

Endrének kevés pénze volt, onnét szerzett, ahonnét tudott. A veszprémi püspökségtől több más értékes tárgy mellett Gizella királyné drágaköves aranykoronáját kapta, a tihanyi apátságtól egy gyönggyel és drágakővel ékesített kelyhet vitt el, melyet később 50 márka ezüsttel kárpótolt.

Seregéhez főként személyes barátai és tisztviselői csatlakoztak: a keresztes mozgalom hazánkban nem volt olyan általános, mint nyugaton. A papság sem nagyon igyekezett jövedelmének egyhuszadát a hadjárat céljára fordítani, azt „szántszándékos rosszakarattal és nagy hanyagsággal" teljesítette.

Kalán pécsi püspök felvette a keresztet, de betegsége miatt nem tudott elmenni a hadjáratba (1218-ban meg is halt), de pénzt hagyott annak céljaira. Részt vett a hadjáratban Péter győri és Tamás egri püspök, ki korábban 6 évig Endre kancellárja volt, Uriás pannonhalmi apát és Csák Ugrin királyi kancellár. A világiak közül csatlakozott Dénes fia Dénes tárnokmester, Kán László lovászmester, Csák Demeter asztalnokmester, Agyasz országbíró fia Lőrinc pohárnokmester, Szák Barcfia Miklós, Majs nembeli Majs, Leusták fia Gyula, Smaragd pozsonyi ispán és Hontpázmán nembeli Tamás fia Sebes ispán.

Endre eredetileg szárazföldön akart menni, mert Henrik konstantinápolyi latin császár 1216. június 11-én meghalt, s a latin bárók egy része arra gondolt, Endrét választják császárrá, hiszen a thesszalonikai királyné testvére volt. Endre nem idegenkedett a tervtől, de a latin bárók másik része s a pálya az elhunyt császár sógora, Courtenay Péter felé hajlott, s 1217. április 9-én a pápa Rómában meg is koronázta.

Ezután Endre a tengeri utat választotta. Követei, az ispotályosok magyarországi perjele és Sándor erdélyi nagyprépost 1217 elején Velencébe utaztak hajók bérlése céljából. Endre maga és utóda nevében lemondott Zára városáról, s ezt esküvel erősítette meg, miközben a perjel rendje ünnepi ruháit viselte. Szerződést is kötött Velencével, mely szerint a velenceiek Magyarországon, a magyarok Velencében szabadon közlekedhetnek. Az áruk vámja a szerződés szerint egynyolcvanad rész, de az arany, ezüst, a drágakövek, a selyem, selyemszövet és a fűszerek vámmentesek lesznek. Velence 10 felszerelt hajót bocsájt Endre rendelkezésére, melyek legalább 3000 mázsa terhet tudnak szállítani. Minden 5000 mázsa teher után 50 tengerészt számítva Velencének 550 mázsa ezüst járt velencei pénzben. E pénzösszeget ki kellett fizetni, mielőtt a hajók Velencéből, a Rialto hídja alól elindulnak.

Július 25-én a hajóknak Spalatóban (Split) kellett lenniük, hogy a királyt és seregét, a lovakkal és a poggyásszal a Szentföldre szállítsák. Nagyjából egyidőben indult Palesztina felé VI. Lipót osztrák herceg, valamint Endre két sógora, Ottó meráni

herceg, és Ekbert bambergi püspök, valamint több német egyházi és világi úr: a münsteri és utrechti püspök, a hennebergi és az öttingeni gróf.[111]

Pauler előadását egyben-másban más magyar történelmi munkák is kiegészítik. Így *Balics Lajos* művéből megtudjuk, Endre király már 1214-ben írott levelében kéri III. Ince pápát, hogy mentse fel az esztergomi érseket a készülő zsinaton való megjelenéstől, mert szentföldi útja idejére rá akarja bízni gyermekei gyámságát és országa kormányzását. Felmenteni kéri a zsinaton való megjelenés kötelezettsége alól a pécsi és győri püspököt és kancellárt, valamint a fehérvári prépostot, kiket régi fogadalom kötelez a keresztes hadjáratban való részvételre. Horvátország és Dalmácia helytartójává Pontius de Cruce-t, a templomosok magyarországi mesterét nevezte ki.

Mivel Endre három fia otthon maradt, kérésére III. Honorius pápa felhatalmazta a kalocsai érseket és a veszprémi püspököt, hogy védelmükre öt, vagy hat keresztest fogadalmuktól felmenthetnek. Az egyházi jövedelmek egyhuszadának beszedését III. Honorius pápa a magyar püspökökhöz és szerzetesfőnökökhöz intézett levelében szabályozta. A huszadot egyházmegyénként szedjék be, a begyűlt összeget hivatalosan, összeszámlálva pecsételjék le, mellékelve az összeg beszedőinek leveleit, melyekben az összeget igazolják. A pénzt lepecsételve vigye a Szentföldre 4–5 megbízható pap és világi személy. A pénzt szállítók egyike a megyés püspök legyen, amennyiben részt vesz a hadjáratban, a többi pénzszállítót a püspök s a pénzt összegyűjtők nevezzék ki. A pénzt a pápa követének jelenlétében azon keresztes vitézek segélyezésére fordítsák, akik abból az egyházmegyéből valók, ahonnét a pénz összegyűlt. A pénzt kiosztók a pápai követnek, valamint a templomos és ispotályos főnököknek számoljanak el. A püspökök érezték az otthon keletkezendő zavarokat. Péter győri püspök megerősítette javaiban a vasvári káptalant, s a pannonhalmi apát pedig megerősítette a pápával monostora jogait.[112]

111 *Pauler Gy.*: i. m. 57. és köv. o. Pauler hivatkozik Rogerius és Spalatói Tamás műveire, azonkívül oklevelekre, mint *Fejér* III/2. 352., *Theiner* I. 5. és HO. V. 8.

112 *Balics L.* i. m. II. k., I. rész, 222–227. o. A szerző a következő oklevelekre hivatkozik. *Fejér* III/1. 163., *Theiner* I. 1–2., *Fejér* III/1. 164., *Fejér* III/1. 189., *Theiner* I. 5., *Fejér* IV/1. 190., *Theiner* I. 6., ÁUO I. 142., HO IV. 8–9., *Fejér* VII/1. 197., *Theiner* I. 1., *Fejér* III/1. 203.

A II. András keresztes hadjáratával foglalkozó régebbi magyar irodalom szegényes és nem is mondható színvonalasnak. *Vasshegyi Emília:* II. Endre kereszteshadjárata. Budapest, 1916. c. doktori értekezése a legnagyobb terjedelmű. Megállapítja, hogy a lateráni zsinat (1215) elrendelte: a keresztények négy évig ne háborúzzanak egymás ellen, és megadóztatta a klérust. A pápa és a bíborosok jövedelmük egytizedét, az összes főpapok, beneficiumokat élvezők és birtokos szerzetesrendek jövedelmük huszad részét kötelesek 3 éven át a keresztes háború céljaira átengedni. Az indulás napját a zsinat 1217. június 1-re tűzte ki. Az indulás helye Messina és Brindisi. III. Ince pápa utóda, III. Honorius adta ki a legtöbb, a keresztes hadjárattal kapcsolatos rendelkezést. A pápaságnak a keresztes háborúk érdekében kifejtett tevékenysége az ő idejében érte el csúcspontját.

1216 őszén Endre király követe, Dénes főesperes útján értesíti a pápát, hogy megindítja keresztes hadjáratát. Endrét a 12 évi halogatásra az ország kedvezőtlen viszonyai is kényszerítették. Mi bírta rá mégis a hadjárat megindítására? Valószínűleg lelki motívumok is (a családjában bekövetkezett szerencsétlenség mélyíthette vallásosságát), s a pápák kiközösítéssel való fenyegetése. A hadjárat megindítása mellett szólt az a lehetőség is, hogy elnyerheti a bizánci latin császári trónust. Honorius pápa azonban az ellenjelölt Courtenay Péter mellett döntött, mert attól félt, hogy „a birodalom fénye elvakítaná" Endrét és „végleg elhalasztaná" a hadjáratot.

A lateráni zsinat által kivetett adó gyéren folyt be, a főpapok nem nagy buzgalmat fejtettek ki e téren. Ismerteti a Velencével kötött egyezményt 10 hajó bérbevételéről, s azt írja, Endre gondoskodott arról, hogy az Adriai-tenger más kikötői is bocsássanak hajókat rendelkezésére. E fontos állítást azonban nem támasztja alá jegyzetekkel. Megemlíti, hogy Uriás pannonhalmi apát már hosszabb ideje rossz viszonyban volt a veszprémi püspökkel, s ezért apátságát a pápa oltalmába ajánlotta, ki azt 1216. június 13-án el is fogadta.

Az Endrével útnak induló urak: Péter győri, Tamás egri püspök, Uriás pannonhalmi apát, Csák Ugrin kancellár, Sándor erdélyi prépost, az ostiai püspök (a pápa követe), Benedek királyi camerarius, Dénes tárnokmester, László istálló-

Hóman Bálint szerint Honorius pápa figyelmeztette András királyt, hogy a latin császárság ügyei miatt ne hanyagolja el a Szentföld felszabadításának ügyét, ám közben a másik császárjelölt, András apósa érdekében fáradozott. Ha András előzőleg céltalan halicsi kalandozásai helyett az Imre király által kijelölt úton halad, s a Szentszékkel való jóviszonyt építi tovább, talán elérhette volna célját, a latin császárság megszerzését. De így a pápa nem bízhatott benne, mert keresztes fogadalmának teljesítését a legravaszabb kifogásokkal halogatta, s a püspöki székek betöltésénél nem bizonyult a Szentszék olyan engedelmes és hű fiának, amilyennek most igyekezett magát feltüntetni. 1217 áprilisában a pápa Rómában megkoronázta Pétert. Apósa császárrá választásáról értesülve András a szárazföldi út helyett a tengerit választotta.[113]

Kristó Gyula úgy véli, hogy a keresztes hadjárat kötelezettsége bekerült Imre és Endre 1200. évi megegyezésének pontjai közé, és 1201–1202-ben a belső viszonyok kedvezőek lettek volna a hadjárat elindítására. De távoli és bizonytalan kimenetelű hadjárat helyett közelibbnek, sikeresebbnek tűnt a balkáni ügyekbe való beavatkozás. 1200-ban Imre és Endre felvették a keresztet, s abban is megegyeztek, hogy ha mindketten elmennek a Szentföldre, Lipót osztrák hercegre bízzák az országot, s ha bármelyikük meghalna, a másik fogja követni a trónon. De hol a szerb, hol a bolgár

---

mester, Demeter asztalnokmester. Lőrinc pohárnokmester, Miklós volt nádor somogyi és Smaragd pozsonyi ispán, Rátold fivére Gyula, Tamás fia Sebes, Lipothi Sixtus, Voricha grófjának fiai: Baboneg és István 250 lovaggal.

A sereg létszámát Vasshegyi *Spalatói Tamás* és *Röhricht* nyomán 10 000 lovasra és fele annyi gyalogosra becsüli. Szerinte a nyugaton divatos nehéz fegyverzetet teljes egészében csak a király és néhány főnemes öltötte magára, a többiek csak részben utánozták, inkább könnyű lovasokként szerepeltek, ami a keresztes hadjárat terepviszonyainak jobban megfelelt. Általában testüket térdig érő sodronying, fejüket tojásalakú vagy laposabb sisak védte. Fegyvereik közül fontos szerep jutott az íjnak. Könnyű pajzsuk volt, a lovasság szablyát, a gyalogság rövid pallost használt, ritkábban buzogányt és lándzsát. E fegyverzettörténeti állításait semmilyen adattal nem támasztja alá.

Chartresi Vilmos templomos nagymester szerint Endre serege lényeges segítséget jelentett, mert élelemmel gazdagon el volt látva, kitűnő lovai voltak. Jakab akkoni püspök szerint Endre serege páratlanul állt a Szentföldön a fegyverek, a lovak minősége, s a harcosok tekintetében. (Ez utóbbi megjegyzés cáfolja a szerző állítását, hogy Endre serege könnyűlovas-jellegű lett volna – B. A.).

Wilczek Ede gróf: II. Endre keresztes hadjárata. *(Századok,* 1894. 592–608., 697–713. o.) c. tanulmányában azt állítja, hogy a magyar uralkodók közül „Endre elsőként vállalkozott a tengeri hős és hódító fényes szerepére". Keresztes hadjáratában nem csak vallásos kötelességet, hanem és talán első sorban, „indírekt védekezést látott Velence ellen." Ezért is indult el az Adria felé, s nem a hagyományos szárazföldi úton, nehogy „ellenkező" irányban távozván hazulról, amannak (– Velencének) a tengerparttal való rendelkezést teljesen átengedje. Más szóval kénytelen volt tengerhatalmi erőfeszítést hasonló tengerhatalmi erőfeszítéssel viszonozni, hogy a békétlen szomszédot féken tartsa és újabb túlkapásait megakadályozza. Ennek módja pedig Dalmácia megerősítése volt.

Endre „valamennyi, az ő közvetlen fennhatósága alatt álló hajót Spalatóba rendelte, de ez nem volt elég és Velencében keresett pótlást." Ezen kívül hajókat szerzett máshol is, nagyobb számban Zárában és Anconában. Ezek számáról – mint *Wilczek* írja – nincsenek adatok. Endre serege 10 000 lovasból és „számtalan más közönséges népből áll". Ez utóbbiak csakhamar elfutottak.

A kibérelt hajók már ott álltak a spalatói kikötőben, de kiderült, hogy számuk nem elég. Ezért „s másért" várni kellett. A szász keresztesek nyugodtan várakoztak, de a magyarok közül sokan eltávoztak, s Endre serege szemlátomást fogyott. A hír, hogy a magyar király Jeruzsálem elfoglalására indul, már 1217 kezdete előtt elterjedt, s nagy lelkesedést keltett a keresztények, és félelmet a mozlimok között. Sok zarándok indult francia-, Olasz- és Németországból, köztük sok fegyveres, kik a magyar sereg oltalma alatt akarták megtenni útjukat. Ezek Akkonban várakoztak. Endre tehát serege növekedésére számíthatott.

Kozics László: II. Endre keresztes hadjárata *(Katholikus Szemle,* 1893.) c. tanulmányában megállapítja, hogy Endre serege csak részben volt királyi sereg. Nagy része főúri csapatokból állt. A sereg egy része önkéntes volt, zsoldot nem kellett nekik fizetni. A létszám 8–10 000 lovas és 5–6000 gyalogos lehetett. Többet a rendelkezésre álló kevés hajó nem bírt volna el. A sereg tagozását nem ismerjük, lehetséges, hogy Barbarossa Frigyest utánozva 500 főnyi csapatokra osztotta erőit. A sereg fegyverzetét Vasshegyi Emíliához hasonlóan írja le, minden bizonyítás nélkül. Mivel Kozics tanulmánya korábban jelent meg, Vasshegyi valószínűleg tőle vette „adatait".

A tengeri út szerencsés döntés volt, sok élelmiszert vihettek, s a harcosok és lovak nem fáradtak el! A királynak 30–35 gályára és 230 teherhajóra lett volna szüksége, de ennyi nem állt a rendelkezésére, ezért a keresztesek egy része hazatért, más része a következő évig várt.

113 *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet. 6. kiadás. Budapest, 1939. 439–441. o.

ügyek késleltették az indulást. Imre haladékot kért a pápától, aki a szemére hányta, hogy kereszttel a mellén keresztények ellen harcol. III. Ince pápa ugyan kifejezte emiatt rosszallását, de nem sújtotta Imrét fenyítéssel, hanem vétlennek minősítette.

Imre a pápa tudomására hozta, hogy a Szentföldre akar indulni s ezzel indokolta kisfia megkoronázását.[114]

Függedi Erik hangsúlyozza, hogy II. András a Szentföldre fényes magyar sereg kísérte. A résztvevők közül három is nádor lett később: Szák nembeli Miklós, Apod fia Dénes és Mojs.[115]

II. András kereszteseinek létszámát legutóbb *Veszprémy László* próbálta megállapítani rendkívül érdekes tanulmányában. Joggal állítja, hogy erre vonatkozólag csak két forrásunk van: Spalatói Tamás Historia Salonitana-jának vonatkozó része és a magyar király követei (a Johannita rend magyarországi perjelje és az erdélyi nagyprépost), valamint a velencei dózse között kötött szerződés szövege. Spalatói Tamás azt írja, hogy a király kíséretében több, mint 10 000 lovas volt, a köznépet nem számítva, és a magyarok előtt már szász keresztesek érkeztek Splatóba. Az egybegyűltek nem fértek rá a rendelkezésre álló hajókra, sokan hazatértek, s a következő tavaszig várakoztak elszállításukra. A magyar–velencei szerződés *Pauler* úgy értelmezi, hogy a velenceiek tíz teljesen felszerelt hajót bocsájtanak a magyar király rendelkezésére. Ezek legalább 300 tonnásak, a velenceiek minden 500 tonna után 50 tengerészt biztosítanak s minden 500 tonna után a bérleti díj 550 márka ezüst, velencei pénzben.

A Pauler után megjelent művek már tényként kezelik, hogy II. András 10 000 lovassal indult a keresztes háborúba, s ehhez Római Horváth Jenő 5000 német és szász keresztes átszállítását is hozzáteszi. E számot átveszi Bánlaky (Breit) József is. Teszik ezt annak ellenére, hogy Pauler még óvatosan, Spalatói Tamást idézve hozza a számot. A szerződésre vonatkozóan is Pauler értelmezése marad a meghatározó.

Az átszállításra került sereg pontos létszámát Veszprémy szerint nem lehet meghatározni, mivel a szerződés sem szabja meg pontosan a tíz bérelt hajó nagyságát. A szokásos tengerjogi szabályozásnak megfelelően a minimális értéket adja meg: ennél kisebb hajók alkalmatlanok egy hosszabb tengeri útra. A szerződések nem említik meg a szállítandó emberek, vagy lovak számát, ez a bérbeadót nem is érdekelte, s nem említik az úticélt sem, csak az utazás időtartamát. A „milliaria" ez időben nem 1000, hanem csak 477 kilogrammal egyenlő. Eszerint a hajók kb. fele akkorák voltak, mint korábban vélték, tehát a hajók legkisebb hordképessége nem 300, hanem csak 143,2 metrikus tonna volt.

A csapatszállításra is használt teherhajók közül a legnagyobbak 450–500 tonnásak voltak. Ezeken 500 katonát, vagy 150 lovat lehetett szállítani, az ilyen hajók azonban nagyon ritkák voltak. A Szerző szerint semmilyen okunk nincs a hajónkénti 500 fős maximumot túllépni, mivel a kölcsönvett hajók nem tartozhattak a legnagyobbak közé. Ha feltesszük, hogy a keresztesek egy részének a lovát is behajózták, az 500-as szám felét tarthatjuk valószínűnek. Ez annyit jelent, hogy a keresztesek egy része gyalogosként harcolta végig a hadjáratot, mert lova nem fért a hajóra, vagy mert a tengeri utazás során elpusztult.

114 *Kristó Gyula:* in. MT. I. k., 1262., 1267. o.

115 *Függedi Erik:* Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Budapest, 1986. 42., 87., 98. o.

Az átszállított sereg közelebb állhatott az 1–2000, mint a 10 000 főhöz, amin nem kell szégyenkezni. Az aragón király még kevesebb harcost indított el, s a kortárs, Jacques de Vitry sem talált kivetnivalót a magyar sereg nagyságán.[116]

A külföldi szerzők közül a precízségre törekvő és adatokban gazdag *R. Röhricht* műve érdemel figyelmet. III. Béla király – írja – keresztes fogadalmát halálos ágyán András fiára hagyta, ezért Andrást III. Ince pápa már 1198. január 29-én felszólította, hogy kiközösítés terhe mellett szeptember 14-éig indítsa meg hadjáratát, különben trónöröklési jogát veszti. Az ország (Reich) bizonytalan helyzete miatt a pápa fenyegetését felfüggesztette. 1201-ben újra kezdte a sürgetést. 1202. november 8-án Imre királyt igyekezett rábeszélni keresztes hadjárat indítására, majd 1203. november 5-én újra próbálkozott. Mikor András került a magyar trónra, megint felújította követelését, de 1213. február 3-án három év haladékot adott Andrásnak az ország helyzete miatt.

1214. június 11-én meghalt Henrik bizánci latin császár, helyébe Andrást választották (!), de ő önként, vagy kényszerítve nem fogadta el a választást (!) és apósa, Courtenay Péter lett a császár. András komolyan készült a hadjáratra. A magyarországi johanniták priorja, Sándor 1217 március–áprilisában Velencébe utazott és egyezséget kötött Ziani Péter dózséval hajók bérléséről. Ebben lemondott Zára városáról. Az ország vezetése a király fiai: Béla, Kálmán, András, azonkívül János esztergomi érsek és Pontius de Cruce templomos mester feladata volt. A szükséges költségeket a király kölcsönnel, értékek eladásával, pénzrontással, sőt egyházak kifosztásával (Tihany, Veszprém) teremtette elő. Július elején indult el seregével.

Miközben a *Velencéből, Zárából, Anconából s más adriai kikötőkből* a bérelt hajók Spalato felé indultak, a király serege előtt hatalmas trén (Tross) haladt élelmiszeres szekerekkel, utána gyalog egy tömeg erdélyi szász. Ezek egy része talált szállást, de többségük a szabadban hált. Augusztus 23-án érkezett meg András király, akit rendkívüli tiszteletadással fogadtak. Szokásos bőkezűségével a városnak adományozta a szomszédos Klissza várát, de a város a vele járó kötelezettségek miatt nem fogadta azt el, s így a király Pontius templomos mesternek adta. A spalatói és zágrábi kanonokok szívesen fogadták a király adományait.

A király továbbutazása eltolódott, míg a 15 000 lovas és „majdnem számtalan" többi keresztes elszállítására szükséges hajókat biztosítani tudták. Kiderült, hogy a hajókon nem férnek el, ezért sok zarándok hazatért, vagy tavaszig várt. Lipót osztrák herceg viszont rögtön Spalatóba érkezése után elindult és 16 nap alatt Akkonba érkezett. András csak szeptember közepén, vagy végén indult el. A barátságos spalatói polgárok két gályával Durazzóig kísérték; október elején, vagy közepén érkezett Akkonba.[117]

Némileg másként írja le András seregének indulását *J. P. Donovan*. Szerinte az V. keresztes hadjáratban részt vevő egyedüli uralkodó, a magyar II. András már korábban is elindult volna, ha országának belső bajai nem hátráltatják. Helyreigazítja *R. Röhricht* állítását, hogy Henrik latin császár 1214-ben halt meg, s Andrást császárrá választották volna, de ő visszautasította a választást. Ez nem bizonyítható Honorius pápa Andrásnak küldött leveléből. Amikor Courtenay Pétert latin császárrá koronáz-

116 *Veszprémy László*: II. András magyar király kereszteseinek létszáma. HK 107. (1994) 113–116. o.

117 *Reinhold Röhricht*: Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck, 1891. 23–25. o.

ták, András sokat veszített lelkesedéséből. Serege csak nyáron kezdett gyülekezni. Spalatóban; az olaszok megígérték András király seregének átszállítását, de az indulás idején nem álltak rendelkezésre a szükséges hajók. András *csak annyi keresztessel indult el, amennyi elfért a spalatóiak által adott két hajón.* Októberben ért Accreba (Akkon). Az olasz városok keresztesei és Pelagius érsek nem tudtak András seregéhez csatlakozni. Az egyesült keresztes sereget: a jeruzsálemi király, a magyar király és az osztrák herceg seregét együttvéve a Szerző által idézett egyik forrás (Abu Shama: Livre de Deux Jardins) 15 000 főnyire becsüli, Tyrusi Vilmos egy folytatója szerint számuk 2000 lovag 1000 lovas csatlós és 20 000 gyalogos volt, nem számítva a 30 000 zarándokot.

A pápa mindenestre aggódott a keresztesekért, mert kevesellte létszámukat.[118]

A *K. M. Setton* által szerkesztett, számos szerző által írt nagy amerikai kiadványban a II. András keresztes hadjáratáról szóló részben, melyet *Thomas C. Van Cleve* írt, szintén azt olvashatjuk, hogy a szükséges hajók különböző adriai kikötőkből mentek Spalatóba. A sereg számát 10 000 lovasra és ismeretlen számú gyalogosra teszi, s megemlíti, hogy a magyarok hetekig vártak a hajókra, sokan hazatértek és útjukat a következő tavaszra halasztották.[119]

Az ötödik keresztes hadjáratról szóló legrészletesebb monográfia *J. M. Powell* műve.[120] Ebben foglalkozik a hadjárat első szakaszával is, melynek egyik „főszereplője", II. András volt.

Megemlíti, hogy András nagy késedelemmel teljesítette atyja, III. Béla keresztes fogadalmát, melyet az 1195-ben tett. Béla már nem tudta teljesíteni fogadalmát, idősebb fia Imre pedig éppen András lázadása miatt volt „akadályoztatva". 1217-ben András 10 nagy hajót bérelt a velenceiektől és ismeretlen számú kisebbet. Serege létszámát Powell szerint nem lehet megállapítani, Röhricht 15 000 lovast említ, de ez túl soknak tűnik. Ugyanez mondható Spalatói Tamás 10 000 lovast említő közlésére. E számban maga Tamás is kételkedett, de mély benyomást gyakorolt rá a sereg nagysága és az a körülmény, hogy nem volt elég hajó az elszállításukhoz. Reálisabbnak tűnik a History of the Patriarchs of the Egyptian Church 1–4. Cairo 1943–1974 c. mű adata – írja Powell –, mely szerint András királynak és Lipót hercegnek együttvéve 4000 lovagja volt. A szerző szerint a németek és magyarok a keresztes hadjárat előőrseinek tekinthetők.[121]

Az irodalom eredményeinek áttekintése után próbáljuk szóra bírni a forrásokat. Mint Veszprémy L. tanulmányában megemlítette, II. András elindulásáról két forrás szól részletesebben. Az egyik az 1268-ban elhunyt Tamás spalatói esperes Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatenisium c. művének megfelelő része. Tamás esperes 1200 táján született és mint spalatói (Split) lakos kb. 17 éves korában szemtanúja lehetett II. András bevonulásának és tengerre szállásának. Leírása sze-

118 *Joseph P. Donovan:* Pelagius and the Fifth Crusade. Philadelphia–London, 1950. 29–33. o.

119 A History of the Crusades. (Ed.: *Kenneth M. Setton)* II. k. The Later Crusades 1189–1311. (Ed.: *Robert Lee Wolff–Harry W. Hazard)* Philadelphia, 1962 386. és köv. o. A vonatkozó rész *Thomas C. Van Cleve* munkája.

120 *James M. Powell:* Anatomy of a Crusade. 1213–1221. Philadelphia, 1986.

121 *J. M. Powell:* i. m. 127. o.

rint András nagy hajókat vett bérbe a velenceiektől, Anconából és Zárából és más adriai tenger mellett fekvő városoktól, s valamennyit Spalato kikötőjébe rendelte.[122]

Rengeteg fegyvert és élelmet hozott sok szekéren. Ezek betöltötték a város egész környékét.

A királyt és a magyarokat megelőzve érkezett a szászok nagy tömege, kik békességesek és szelídek voltak és ájtatosan várták a behajózást. Mindannyian kereszttel voltak megjelölve. A király kérésére a spalatóiak az egész elővárost (suburbium) a keresztesek rendelkezésére bocsájtották, s így nagy zsúfoltság keletkezett.

A királyi kíséret egy része a városon kívül, a mezőn, sátrakban tartózkodott. A város polgárainak egy része félt a nagy seregtől, más része csodálta azt. 1217. augusztus 23-án maga a király is megérkezett Spalatóba. Kivonult elébe a város polgársága, a papság is teljes díszben. A király leszállt lováról és előkelői gyűrűjében, a püspököktől kísérve, a Szent Dominius templomba vonult, ahol szentmisét hallgatott. A város az északi kapun kívül fekvő Mata nevű házban látta vendégül a királyt. *Azt mondják, több, mint 10 000 lovas volt a király kíséretében* nem számítva a közrendűek tömegét, mely szinte megszámlálhatatlannak tűnt.[123] A közismerten bőkezű király Spalato városának adományozta a szigeten fekvő Klissza várát. Az adományt a spalatóiak – félve a vele járó nehézségektől – nem fogadták el.

Így a király Klisszát Pontiusra, a templomos rend mesterére bízta. Miközben András a hajókra várakozott, a kíséretében lévő Bernát spalatói érsek meghalt, s a Szent Dominius templom mellett temették el. A király követséget küldött a spalatói kanonokokhoz, s arra kérte őket, válasszák meg érseküknek a kíséretében lévő Sándor orvost (physicus), aki írástudó és becsületes ember, és hasznára lehet a spalatói egyháznak. A király e kérését nem teljesítették, mást választottak meg érseknek. A király a hajók megérkezése után útra kelt és a spalatóiak Durazzóig kísérték. Nem tudott azonban annyi hajót szerezni, amennyi az összes keresztest elvihette volna, ezért egyesek hazatértek, mások a következő tavaszig várakoztak.[124]

A másik alapvető forrás a II. Andrásnak Ziani Péter velencei dózséval kötött szerződése, melyben a városállamtól hajókat bérel. A szerződés aláírói magyar részről Pontius de Cruce, a magyarországi ispotályos rendtartomány priorja és Sándor erdélyi prépost[125] voltak.

A szerződésben András lemondott Velence javára Zára városáról, és megállapodtak a Magyarország és Velence közti kereskedelemről. A követek kérték, hogy Velence adjon a magyar királynak szentföldi utazásához tíz hajót. A dózse beleegyezett azzal, hogy az 500 tonnás (milliaria) hajókon 50 tengerész lesz, a többieken méretük szerint több, vagy kevesebb. A király egy-egy 500 tonnás hajóért 550 ezüst márkát fizet velencei pénzben. Ha a hajók nagyobbak lennének, a méretkülönbség szerint többet kell értük fizetni, ha kisebbek, kevesebbet. Megállapodtak a bérleti összeg kifizetésének időpontjában is. A hajók a megfelelő időben Spalatóban lesz-

122 *Gombos* 2229. Eszerint a hajók számából és méretéből nem állapítható meg II. András seregének létszáma. A Velencétől bérbevett tíz nagy hajón kívül Ancona és Zára városoktól is bérelt meg nem nevezett számú hajót, azonkívül más városokból is, melyeket szintén nem nevez meg.

123 Spalatói Tamás maga sem biztos a lovasok számában. Ezt jelzi a „dicebatur" kifejezés.

124 *Gombos* 2229–2230.

125 Pauler szerint talán azonos a király orvosával, kit spalatói érsekké akart megválasztatni. (*Pauler Gy.*: i. m. II. k., 62. o.)

nek. Mindegyik tengerész meghatározott mennyiségű kenyeret, lisztet és bort és más élelmiszereket visz magával, továbbá fegyvert és elegendő pósztót.[126]

A magyar király előkészületeivel kapcsolatban még néhány forrásadatra kell felhívnunk a figyelmet.

Figyelemreméltó III. Honorius pápa két levele. Az egyikben kijelenti, hogy a keresztes hadjáratba induló II. András fiait, országát és összes javait Szent Péter és a maga védelme alá helyezi, és tudomásul veszi, hogy Magyarország kormányzását elsőszülöttjére, Bélára bízza, Galíciáét pedig másik fiára, Kálmánra. Ha a kettő közül valamelyik, vagy mindkettő gyermektelenül halna meg, András nevű fia lesz az örökös. Másik levelében a pápa felszólítja a jeruzsálemi ispotályos rend mesterét és szerzeteseit, hogy mivel II. András magyar király Lipót osztrák herceg és sok más előkelő a Szentföld segítségére indulnak és Szűz Mária születésének napján (szeptember 8.) Ciprusban szándékoznak összegyűlni, legyenek a segítségükre. Az első levél 1217. február 11-én a második július 24-én kelt.[127]

András király már 1214-ben értesíti III. Ince pápát, hogy keresztes hadjáratra készül és közli, hogy távolléte idején fiainak gyámjául János esztergomi érseket nevezi ki. Kéri, hogy Kálmán fiát, a pápa János esztergomi érsekkel kenesse fel királlyá. Azt is kéri, hogy János érseket, továbbá a pécsi és a győri püspököt, valamint a királyi kancellárt, kik a hadjáratban részt vesznek, mentse fel a Rómában tartandó zsinaton való megjelenés alól, a pártosokat pedig, akik fiát (Bélát) királlyá akarnák koronázni, sújtsa egyházi átokkal. Másoltassa továbbá le a pápai registrumból az esztergomi érsek koronázási jogáról szóló, előző évi pápai oklevelet, mely Gertrúd királyné meggyilkolásakor elveszett. András itt hangsúlyozza, hogy a pénzverés tizede csakis az esztergomi egyházat illeti. Kéri, hogy a pápa szólítsa fel a kalocsai érseket az elhunyt királyné letétéből elvett 7000 márka visszafizetésére.[128]

A keresztes hadjáratot sürgető III. Ince pápa 1215-ben jónak látta felhívni az esztergomi és kalocsai érsekek figyelmét arra, hogy intsék azokat, kik keresztes fogadalmat tettek: menjenek a Szentföld segítségére.[129]

Mivel II. András fiai 1217-ben még igen fiatalok voltak, III. Honorius pápa megbízza a kalocsai érseket, és a veszprémi püspököt, hogy a király által megjelölendő öt, vagy hat főurat, kikre távolléte idején fiait és országát bízni akarja „a keresztes fogadalom alól oldozzák fel".[130] 1217. január 30. előtt András király levelet írt a pápának melyben közölte, hogy szentföldi útját a latin császárrá választás terve következtében az eredeti időpontnál korábbra helyezte, és kérte Honorius pápát, hogy szólítsa fel csatlakozásra a hadjáraton részt venni akarókat.[131] E levélre a pápa 1217. január 30-án válaszolt. Üdvözölte András tervét, hogy konstantinápolyi császárrá akarja magát választatni, de óvta attól, hogy emiatt a keresztes hadjárat késedelmet

126 1217. ÁUO VI. 380–383. A tonna nagyságát l.: 116. jegyzet.
127 Mindkét levelet l.: *Gombos* 1194.
128 1214. *Theiner* I. 1., Reg. Arp. 294.
129 1215. Mon. Strig. I. 209., 212.
130 1217. jan. 25. Mon. Vespr. I. 39.
131 1217. jan. 30. előtt. *Fejér* III/1. 190., Reg. Arp. 312.

szenvedjen.[132] Nem sokkal később Honorius pápa arról értesítette Andrást, hogy személyét, fiait és országát minden javával együtt a Szentszék védelmébe vette.[133]

A pápa még 1217 februárjában felszólítja az esztergomi érseket, hogy szedjen huszadot, s a befolyt összeget adja a keresztes hadjáratba indulóknak.[134]

A király hadjáratba indulása előtt különböző intézkedéseket tett. Így Ciriacus prépost és a zágrábi káptalan kérésére, a zágrábi egyház bemutatott oklevelei alapján felsorolta annak III. Béla királytól és számos nemestől kapott birtokait, leírva azok határait, és biztosította a káptalan részletesen leírt jogait.[135] Ezenkívül a zágrábi püspök és káptalan kérésére kancellárja Ugrin által nyilvánosan felolvastatta a Szent László óta a zágrábi egyház részére tett adományleveleket, azokat arany pecsétjével megerősítette, s megállapította az egyház népeinek igazságszolgáltató kiváltságát, szállásadási, adó- és vámmentességét, a vásárvám tizedéhez való jogát, s a királyi pénz elfogadása alóli mentességét.[136]

A Spalató kikötőjébe érkező András a kanonokok kérésére Márton comes, pristaldus közreműködésével nekik adta a Scolun (Salona) város falain belül lévő meghatározott földarabot.[137]

A király a hadjáratban esetleg bekövetkező halála esetére feleségének, Jolánta királynénak adományozta a neki jegybérül járó 8000 márka fejében a Maroson szállított sót, továbbá a pesti szaracénoktól származó jövedelmet és Bodrog vármegye jövedelmét. Adományát III. Honorius pápa 1218. május 16-án megerősítette.[138]

A hadjárat költségeit nehéz volt előteremteni. András király kénytelen volt a veszprémi egyházból elvinni Gizella első királyné 12 márka tiszta aranyat tartalmazó drágaköves koronáját, melyet a tengeren túl 140 márkáért értékesített. Visszatértekor ennek fejében a veszprémi egyháznak várszolga-, udvarnok- és szolgamansiókat adományozott.[139]

A kereszteshábórúban való részvétel előnyökkel járhatott. II. András elvette a főpohárnoki állást az egyébként érdemes Sándor ispántól, s a keresztes háborúban részt venni kívánó Lőrincre ruházta. Sándor ispánt a banai királyi jövedelemből évenként három részletben fizetendő 300 márkával kárpótolta.[140]

2.

András keresztes hadjáratának szentföldi eseményeit először *Pauler Gyula* műve alapján írjuk le. Ezt követi a hazai és külföldi irodalom adatainak közlése, amennyiben Pauler leírásától különböznek, s a források elemzése.

A királyt kísérő sereg nem volt nagy, de híre, hogy vitéz és harcias király, előtte járt és rémületbe ejtette a szíriai muzulmánokat. Ciprus szigetén csatlakozott And-

132 1217. jan. 30. *Theiner* I. 4–5.
133 1217. febr. 11. *Theiner* I. 5.
134 1217. febr. 28. *Theiner* I. 6.
135 1217. *Fejér* III/1. 214., Reg. Arp. 325.
136 1217. ÁUO XI. 147., Reg. Arp. 323.
137 *Fejér* III/1. 226., Reg. Arp. 326.
138 (1217) *Theiner* I., 13., Reg. Arp. 321.
139 1217. és 1222. HO V. 8., Reg. Arp. 340. és 383.
140 1217. *Fejér* III/1. 205., Reg. Arp. 334.

ráshoz a sziget francia királya, Lusignan Hugó. Október derekán ért András Akkonba, mely a maradék keresztes állam székhelye volt, azon a keskeny partvidéken, mely Jaffától Beirutig a keresztes államból megmaradt. Itt annyi, sőt állítólag több keresztes gyűlt össze, mint a harmadik keresztes hadjárat idején. A nagy drágaság, sőt éhség miatt azonban a szegényebb kereszteseket haza kellett küldeni. (Ezek inkább fegyvertelen zarándokok lehettek – B. A.) Még András megérkezése előtt 46 hajó tért haza.(!) A most érkezők közül sokan, különösen a bajorok, erőszakosságukkal tűntek ki.

Pauler úgy véli, hogy a magyar keresztesek fegyverzete nem igen különbözött a francia és német kereszteseketől. A sereg Akkon mellett táborozott. Menincourt Rudolf jeruzsálemi pátriárka, november 3-án előhozta Krisztus keresztjének azt a darabját, mely még megmaradt, mert nem vitték el a katasztrofális vereséggel járó hattini csatába (1187). András és Lipót osztrák herceg mezítláb járultak a kereszt elé és megcsókolták.

A királyok, érsekek, püspökök s a három lovagrend nagymesterei a magyar király sátrában tartottak haditanácsot. Távlati tervük, amit már a lateráni zsinat idején elhatároztak, az volt, hogy Egyiptomra támadnak, elfoglalják Damiettát a Nílus keleti torkolatának jobb partján, s ott törik meg az egyiptomi szultán erejét – majd ha az egész keresztes sereg együtt lesz. Addig csak kisebb katonai vállalkozásokat végeznek. A szultán, Egyiptom, Szíria és Mezopotámia ura, Szaladin fivére, a 74 éves Al Adil attól tartott, hogy a keresztesek Jeruzsálemet vagy Damaszkuszt fogják megtámadni. Ezért fiával, El Malek-kel kijött Egyiptomból és Ramlánál, Jaffától délkeletre, Jeruzsálemtől északnyugatra foglalt állást.

A keresztes sereg (létszáma kb. 20 000 fegyveres és 30 000 zarándok[!]) András vezetésével a Tiberiás tó felé indult november 4-én. Nagy hőségben vonultak, s az ellenség hátrált előttük. Elérték a Jordán folyót, s a mozlim sereg sok élelme, felszerelése jutott birtokukba kardcsapás nélkül. Itt három napig pihentek, megfürödtek a folyó vizében, s november 10-én a Genezáret tótól délre átkeltek a Jordánon. Al Adil azt hitte, hogy Damaszkusz ellen vonulnak, ám ilyen messzemenő terveik nem voltak. A sereg nem észak-kelet, a damaszkuszi út felé haladt, hanem északnak, mindent elpusztítva, a gyümölcs- és olajfákat kivágva, foglyokat ejtve a Jordán mentén, majd a Genezáreti tó keleti partján „felfelé". Ezután a tó nyugati partján meglátogatták Bétsaidát, Péter és András apostolok városát, Krisztus életének és tevékenységének megszentelt helyeit. A tó körüljárása után visszafordultak Akkonba. Sok zsákmányt ejtettek, de több emberük veszett el, mint amennyi ellenséges harcos. A hadjárat kevés dicsőséget hozott, katonai sikere egyáltalán nem volt.

Názáret közelében emelkedik a Tabor hegy. 1211-ben Al Adil erős várat épített rajta, melyet állítólag 2000 vitéz védett. Ezt akarták elfoglalni a keresztesek november vége felé. András király nem tartott velük, „üdülés végett" Akkonban maradt. A magyar keresztesek Dénes fia Dénessel az élükön a többiekkel vonultak. November 30-án ütöttek tábort a hegy alatt, december 3-án indultak meg a vár ellen. A vár őrsége elébük jött, hogy útjukat állja. Összecsaptak, a mozlimok meghátráltak, vezérük elesett. A keresztesek azonban nem akarták táborukat védtelenül hagyva az éjszakát a hegyen tölteni. Seregüket sem akarták megosztani, mert a szultán és fia a közelben táborozott, így visszavonultak. December 5-én minden ostromszer nélkül

megrohamozták a várat. Egyetlen ostromlétrájukat a mozlimok felgyújtották, az ostrom meghiúsult. A szultán nem avatkozott bele az eseményekbe, úgy gondolta nem szükséges. Igaza lett. A keresztesek december 7-én visszavonultak Akkonba. Foglyokat hoztak magukkal, közöttük gyermekeket. Vitry Jakab akkoni püspök ez utóbbiakat kiváltotta, megkeresztelte, s nevelés céljából szeretetházakba szétosztotta.

Tábor meghiúsult ostromának mégis volt eredménye. A mozlimok nem sokkal később lerombolták várukat, s otthagyták a hegyet, hogy ne hívja ki máskor a keresztesek támadását.

Közben a magyar király hajóra szállt, s meglátogatta a tripoliszi grófságot, melyet az első keresztes hadjárat idején Raymond St. Gilles alapított Beiruttól északra, a szíriai tengerpart mellett, a Libanon hegység aljában. Akkor IV. Bohemond antiochiai herceg, András király unokatestvére uralta. Tripolisz állandóan ki volt téve az ellenséges támadásoknak, ezért az ispotályos rend itt építette fel Krak várát, mely 2000 főnyi őrséget tarthatott. Itt állt Margat vára is, az ispotályos nagymester székhelye. András meglátogatta e várakat, és nagy szívességgel fogadták. Az ispotályosok tevékenysége mély benyomást gyakorolt rá, s ennek következtében később gazdag adományokkal jutalmazta a rendet.

Ez alatt a keresztesek, köztük a magyarok, Dénes vezetésével még egy kisebb hadjáratot vezettek a Libanon és Antilibanon közé, a Jordán forrásvidékére, bár Szidon ura igyekezett lebeszélni őket az akcióról. A keresztesek elől a lakosság szétfutott, s a zord idő, meg az élelemhiány is veszteségeket okozott. Egy magyar egység „500 vitéz csatlóssal" behatolt a hegyekbe. Az ellenség meglepte és megverte őket, vezérük is fogságba esett. A csapat visszafordult, ám egy foglyuk tudatosan rossz útra vezette őket. A foglyot megölték, de már késő volt. Csak három vitéz menekült meg e hiábavaló vállalkozásból.[141]

141 *Pauler Gy.:* i. m. II. k., 62. o. – A hazai irodalomból Szalay L. röviden ugyanezeket írja le (*Szalay László:* Magyarország története. I. k., Leipzig, 1852.) – Balics L. szerint András király nem akadt ellenfélre, mert a „babilóniai" szultán félt tőle. A keresztes sereg első vállalkozását leírva Balics csatáról ír, melynek során Aba nembeli Demeter megölte volna a szultán testvérét. Az oklevél azonban, melyre hivatkozik (*Fejér* IV/1. 417.) nem hiteles. A szerző – nem tudni miért – azt írja, hogy András részt vett a Tabor elleni akcióban. A keresztesek serege négy részre szakadt, s András a vele maradt keresztesekkel azon gondolkodott, hogy felkeresi a szultánt Egyiptomban. De meggondolta magát. (*Balics L.:* i. m. II. k., I. rész, Budapest, 1888. 231. o.) – Vasshegyi E. monográfiájában kétségbe vonja, hogy a vezéreknek a korábbi irodalom által közölt nagy tanácskozása valóban megtörtént. Felsorolja az Akkonban összegyűlt vezető személyiségeket. Andráson kívül jelen voltak brienne-i János jeruzsálemi király, III. Lipót osztrák herceg, IV. Boemund, Antiochia fejedelme, Eustorgius nicosiai érsek, caesareai Walter, beiruti János és testvére Fülöp, a ciprusi vezérek, beisani Walter és Gremont, Hugo ciprusi király, Menincourt, Radulf jeruzsálemi pátriárka, Simon ciprusi, Péter caesareai, Róbert názáreti püspök. A mozlimok uralma ekkor nem volt szilárd. Az 1193-ban elhunyt Szaladin testvére, Al Adil uralkodott, ki Szíriában legidősebb fiára, El Malikra ruházta a hatalmat. A belső békét nem tudta biztosítani. Gyenge volt a jeruzsálemi királyság is. Az Akkonban összegyűlt sereg létszáma egyes szerzők (Röhricht és a nyugati források) szerint 50 000, mások (Wilken és a keleti források) szerint 15 000 fő volt. Az első akciót leírva megállapítja, hogy a mozlimok attól tartottak, a sereg megostromolja Damaszkuszt. Az akciót Paulerhez hasonlóan írja le, s megállapítja, hogy a keresztes sereg túlnyomó ereje ellenére nem tudta az ellenség visszavonulását megakadályozni, és nem volt képes döntő csapást mérni rá. Az akció 14 napig tartott. Ami a 600 m magas hegyen fekvő tabor várát illeti, a szultán felkészült a felmentésére, de nem volt rá szükség, annak ellenére, hogy János jeruzsálemi király maga vágta le a mozlimok egyik vezérét. A mozlimok 1218 elején bontották le a várat. A második és a teljes kudarccal végződő harmadik akcióban a magyar király – a történetírók egy részének állítása ellenére – nem volt jelen. (*Vasshegyi Emília:* i. m. 34–51. o.) – Kozics L. szerint a Ciprusban és Akkonban tartott haditanácsok azt mutatják, a magyar királynak figyelembe kellett vennie a helyi viszonyokat. Helyrehozhatatlan hibának tartja, hogy nem próbálták meg Jeruzsálemet felszabadítani, de ez nem a helyi viszonyokat nem ismerő magyar király hibája volt. Tabor várának ostroma feltehetőleg a magyar király harcvágyó környezetének tudható be. A szerző szerint „több kitűnő fegyvertény után a magyar hírnév öregbedett." András király a hadjárat tekintetében enyhébb elbírálást érdemel, mint más dolgaiban. Fogadalmának eleget tett, a nemzetnek megszerezte azt a dicsőséget, hogy a kor legfontosabb vállalatában tekintélyes erőkkel részt vett, s a keresztény világ figyelmét és becsülését rá fordí-

II. András keresztes hadjárata természetesen a külföldi irodalomban is szerepel. Néhány véleményt nem lesz érdektelen megismernünk. *R. Röhricht* az egyesült keresztes sereget 50–53 000 főre becsülte. Az ismert három akció közül az első alkalmából Malik al Adil szultán és fia, Malik al Muazzam azért hátrált, mert a keresztesek túlerőben voltak. Damaszkuszt nem szándékoztak nyílt csatában megvédeni, bár számoltak annak ostromával, mert megparancsolták Damaszkusz kormányzójának, hogy készüljön fel a város ostromára és pusztítsa el annak környékét. A keresztesek haditervében nem szerepelt Jeruzsálem ostroma. Damaszkuszt valószínűleg el

---

totta. (*Kozics László:* i. m. 391–417. o.) – Wilczek E. II. András keresztes hadjáratában, mint láttuk, tengeri hódítási kísérletet lát. A szerzőnek ez az elmélete aligha tartható, hiszen elindulása előtt a magyar király éppen Velencével kötött szerződést, melyben lemondott Zára városáról. Megrója Andrást, hogy nem tudott seregében rendet tartani. Szerinte a magyar király rájött, hogy olyan ellenféllel van dolga, ki minden csatát kerül, s őt egy zord ország belsejébe akarja csalni, maga pedig sem szövetségeseiben, sem saját hadseregében nem bízhat. Ha győzne is, ez sok időbe kerülne, s Magyarország állapota ilyen hosszú távollétet nem enged meg. Egy dicső tettet azonban végre akart hajtani hazatérte előtt, Tabor várának elfoglalását, ami nem sikerült. András kudarcot vallott ugyan, de a hadjárat alapeszméje és következménye nem lebecsülendő. Érdeme, hogy belátta saját ereje, s a vállalt feladat közti aránytalanságot és levonta a helyes következtetést. (*Gróf Wilczek Ede:* i. m.) – Áldásy A. a magyar keresztes sereg első akcióját, mely úgy tűnt, Damaszkusz elfoglalására irányul, inkább portyázásnak tartja, mint hadjáratnak. Az akció alkalmas volt az ellenség megrettentésére, mely egy ideig komolyan tartott Damaszkusz megtámadásától. (*Áldásy A.:* i. m. 90. o.)

Marczali H. szerint II. Andrást nem „a lelkiismeret bántotta hanem a hiúság", mikor elindította keresztes hadjáratát. Könnyelmű, állhatatlan emberként írja le a királyt, az egész keresztes hadjáratot pedig nagy urak fegyveres kirándulásának. „Sikert nem igen remélhettek ott, hol az angolok oroszlánszívű királya, a franciák és németek lovagseregei hiába ejtették csudába a világot". A magyar király már elindulásakor Spalatóban „ünnepelt, pompázott".

A keresztes sereg nem volt nagy, de „fényes próbált had" volt, mely nagy félelmet okozott a szerecseneknek. A királylyal kivonuló főurak képviselték azt az arisztokráciát, „mely nem volt ugyan tiszta magyar eredetű, de egytörekvésű és nevelésű testületté forrott össze. Már utánozták az idegen hadi szokásokat, mind talpig vasban jártak és értettek a lándzsával való páros viadalhoz. De Marczali úgy véli, hogy „belsőleg" távol álltak a nyugati lovagoktól. Kevés olyan volt közöttük, kit „belső szükséglet" hozott ide „Istent fegyverrel és vérrel szolgálni". Eljöttek királyukkal megmutatni, hogy „ők is megállják a sarat a törökök és arabok ellen." Úgy gondolja, a Szentföld természeti viszonyait és az ellenség szokásait tekintve valószínűleg nagyobb hasznát vettek volna a „régi magyar könnyű nyilasoknak" mint a nehéz páncélosoknak. Al Adil nem akart a keresztesekkel nyílt csatába bocsájtkozni. Sajnálta embereit, tudta, hogy a keresztesek úgyis elmennek, ha elfogy a pénzük, s a várakba rejtette seregeit. A magyarok szerte portyáztak Akkonból az elpusztult országban, sokat fáradva, szenvedve a hőségtől, szomjúságtól „néha derekasan meg is verekedve a törökkel, vagy kurdokkal, de voltaképpen nem végezve semmit." Az év végére elfogyott a király türelme. Nem volt maradása, mióta rossz híreket hallott hazulról. Ithon azzal mentegették, hogy mérget kevertek italába, csak nagy nehezen nyerte vissza egészségét és úgy vélte, eleget tett már fogadalmának. A király szentföldi tartózkodásának a cél nagyszerűsége s a hadviselés még kölcsönöz némi komolyságot, de hazatérése során a különböző országokat meglátogató II. András – Marczali szerint – „tisztán operette-király". (*Marczali Henrik:* Magyarország története az Árpádok korában [1038–1301.] Budapest, 1896. MNT II. k., 382–387.o.)

Hóman B. szerint, mivel András király volt a legmagasabb rangú és legnagyobb tekintélyű a keresztes vezérek között, ő lett a nemzetközi sereg fővezére. A nagy seregnek azonban nem volt erőteljes és céltudatos hadvezetése. Kb. 20 000 volt az aktív harcosok száma. Malik-el Adil egyiptomi, szíriai és mezopotámiai szultán udvarában nagy nyugtalanságot okozott „a vitéz és harcias" magyar király seregének közelgése: Jeruzsálem és Damaszkusz megtámadásától tartottak, ám csak három portyázás-jellegű vállalkozás történt. András ezek közül csak az elsőben vett részt, a másik kettőt Dénes fia Dénes tárnokmester vezette. „A nagy garral indított hadjáratnak nemcsak eredmény, hanem minden komolyabb hadművelet nélkül vége szakadt." Az egész hadjárat kudarcáért a felelősség a magyar királyt terhelte. Szentföldi viselkedéséből nyilvánvaló, hogy a komoly harcra nem törekedett. Az azonban nem áll, hogy csak fogadalma színleges beváltására törekedett volna vagy szeszélyből, állhatatlanságból, könnyelműségből tartózkodott volna a hadviseléstől. Egész hadviselése, hazafelé vivő útjának udvari látogatásaival együtt egy célt szolgált – a latin császári korona megszerzését, a görög–magyar perszonális unió megteremtését. (*Hóman B.:* i. m. 441–443. o.)

Mályusz Elemér Thuróczy krónikájához írott kommentárjában kifejtett nézetei szerint II. András keresztes hadjárata során komolyabb katonai esemény nem történt. Hadjáratai, melyekkel Szíriát akarta elfoglalni, csak portyák voltak. Ő maga csak az első portyázásban (excursio) vett részt. A portyák minden eredmény nélkül végződtek, s a keresztes vezérek elhatározták, hogy Szíria helyett Egyiptomot fogják meghódítani. Mikor haditanácsra gyűltek össze, András már nem volt jelen. A magyar királyt nem 20 évvel korábbi fogadalmának teljesítése, hanem a latin császári korona megszerzése vezette, miután 1217-ben meghalt apósa, Courtenay Péter császár. Azonkívül gyermekeinek házassági kapcsolatokat igyekezett szerezni.

Seregét is azért kímélte Palesztinában, hogy hazatérve hatalmasnak mutatkozzék. Nem érte el, amit akart, mert eredménytelen hadjárata csalódást okozott azoknak a királyoknak, kikkel kapcsolatokat akart létesíteni. (Johannes de Thurocz: Chronica Hungarorum. II. Commentarii. I. Ab initiis usque ad annum 1301. Composuit Elemér Mályusz, adiuvante Julio Kristó. Budapest, 1988. 484. o.

akarták foglalni, ezt csak a vezetés fejetlensége, vagy más (ismeretlen) akadályok gátolták meg. A szultán támadást sürgető fiát azzal hűtötte le, hogy az erős keresztes sereg a szokatlan éghajlat alatt történő mozgástól el fog fáradni és majd magától hazamegy. Tanácsa bölcsnek bizonyult.[142]

R. Grousset nagy művében meglehetős részletességgel ír András király hadjáratáról. Az ismert első vállalkozásra a sereg 1217. november 3-án indult el Damaszkusz irányába. Malik al Adil szultán fia, al Moazzam azt javasolta, támadják meg a „frankokat", de a szultán ebbe nem egyezett bele. Fegyveresei nagyrészt helyőrségekben voltak szétszórva, s a vele tartózkodó kis haddal nem mert csatát állni a keresztesekkel, kiknek seregében 2000 lovag, 1000 lovas csatlós (sergent) és 20 000 gyalogos volt, nem is szólva az irreguláris erőkről. A keresztesek lelkesedése azonban szalmaláng volt, mely magától kialudt. A seregnek nem volt egységes vezetése. A magyar király és a német fejedelmek nem ismerték el Jean de Brienne jeruzsálemi király főparancsnokságát. Így expedíciójuk fegyveres zarándokút volt, kóbor lovagok portyázása, semmi esetre sem módszeres hódítás. A Szerző részletesen leírja a mozlimok és a keresztesek hadmozdulatait. Damaszkuszban igen nagy volt a félelem, míg meg nem tudták, hogy a keresztesek zsákmányukkal Acre (Akkon) felé vonulnak vissza.

A második akcióra a gyógykezelés miatt Akkonban maradt András király nélkül került sor és célja a Galilea felett uralkodó Tabor várának elfoglalása volt. A keresztesek a síkságon, a vár alatt táboroztak. Az ostrom idején minden nap fel kellett kapaszkodniuk a hegyre, hogy támadhassanak, ostromgépeket nem tudták használni. December 3-án reggel, erős ködben, észrevétlenül az erőd kapujához érkeztek. Olyan közel voltak, hogy lándzsáik a falat érték, ám Jean de Brienne hősiessége ellenére egy ellentámadás a hegy lábáig szorította őket vissza. December 5-én az egész sereg felment a hegyre, s hatalmas létrát vittek magukkal. A keresztesek már szétbontakoztak, mikor egy arab görögtűzzel felgyújtotta a létrát. Több keresztes elesett, köztük egy báró is. A támadók demoralizálódtak és abbahagyták az ostromot. A vár védői is súlyos veszteségeket szenvedtek és vitézségük ellenére a vereség küszöbén voltak, az ostromlók korai megrettenése mentette csak meg őket. IV. Bohemund antiochiai herceg elrendelte a vállalkozás feladását. December 7-én visszatértek Akkonba. Joggal vádolták őket a szilárdság hiányával, az akció azonban nem volt haszontalan: Malik el Adil, belátva, hogy az új erőd helyzete veszélyes, leromboltatta azt.

A magyar keresztesek még egy vállalkozással próbálkoztak a libanoni hegységben. Szidontól keletre négy napig táboroztak egy mozlim kézre került frank vár mellett, de semmit sem tettek annak elfoglalása érdekében. A Livre des deux Jardins c. krónika szerint „a magyar király unokaöccse" kisebb expedíciót szervezett, hogy a Beka völgyébe jusson. A hegylakók megtámadták és szétszórták seregét. Elesett a magyar „herceg", s majdnem minden katonája, kiket vezetőik a hegyekben tévútra vittek. A Livre des deux Jardins szerint 500 lovasból csak 3 jutott vissza Szidonba.

A magyar keresztes hadjárat impozáns katonai demonstráció volt, de semmilyen eredménnyel nem járt. Tabor önkéntes lebontását nem nevezhetjük eredménynek.

142 *Reinhold Röhricht:* Die Kreuzzugsbewegung im Jahre 1217. Forschungen zur deutschen Geschichte. 16. (1876.) 139–156. o. – *Uő.:* Studien zur Geschichte des fünften Kreuzzuges. Innsbruck, 1891. 23–30. o. – *Uő.:* Geschichte des Königreichs Jerusalem. (1100–1291.). Innsbruck, 1898. 725–728. o.

A csalódás azért is nagy volt, mert a keresztesek részéről impozáns erők vonultak fel.[143]

A keresztes hadjáratokat legrészletesebben bemutató *Grousset* által írott monográfia után nézzük meg, mennyiben különböznek leírásától a későbbi mértékadó feldolgozások.

St. Runciman szerint a spalatóiak csak két hajót tudtak biztosítani András királynak, ezért seregének zömét hátrahagyta. Ez aligha lehetett így, mert a krónikák jelentősnek mondják Andrásnak a Szentföldre érkezett seregét. A szerző is azt írja pár sorral lejjebb, hogy bár a sereg nem volt nagy, de ekkora sereget nem láttak itt a harmadik keresztes hadjárat óta. November 3-án már támadtak.

Al Adil szultán nem várt ilyen korai támadást. Serege kisebb volt a keresztesekénél, s mikor azok Beisan felé közeledtek, visszavonult, fiát Jeruzsálem védelmére küldte, ő maga pedig Ajlun mellett várt, hogy így Damaszkusz elleni támadás esetén beavatkozzék. Félelemre azonban nem volt oka. A keresztény seregben nem volt fegyelem. János jeruzsálemi király főparancsnoknak tartotta magát, de az osztrák–magyar(?!?) csapatok csak Andrásra hallgattak, a ciprusiak Hugóra, a szerzetes lovagok pedig saját főnökeikre. Elfoglalták és kifosztották Beisant, aztán céltalanul kóboroltak a Jordánon átkelve a Galileai tóig, Kafarnaum körül és Galileán át vissza Acreba. Főleg ereklyéket gyűjtöttek: a magyar király nagyon örült, hogy megtalálta az egyik vizesedényt, melyet a kánai menyegzőn használtak.

A Tabor-hegyi vár elleni sikertelen támadásban András és Hugó nem vett részt, a lovagrendi csapatok is későn érkeztek.[144]

A. Waas idézi Eracles krónikáját, aki szerint a keresztes seregben 2000 lovag, 1000 csatlós, 20 000 gyalogos és 30 000 nem harcos elem volt. Jacob de Vitry szerint 4000 lovag elég lett volna a teljes győzelemhez, de ennyi a helyi erőkkel együtt sem volt.

Jellemző, hogy András király és Lipót herceg nem vetették magukat alá János királynak, s az sem Andrásnak. Így a seregnek nem volt igazi vezére. A szultán joggal jegyezte meg: uratlan sereg, mindegyik része külön fog tevékenykedni, ha készleteiket felélték, hazatérnek. Így is lett. Jeruzsálem megtámadásáról is lemondtak, míg több keresztes nem érkezik, eszerint a sereg nem lehetett igazán nagy.

Tabor félbehagyott ostromakor a védők már olyan szorult helyzetben voltak, hogy hamarosan fel kellett volna adniuk a várat. András még egy hiábavaló kísérletet tett Beaufort (Sakif) várának visszafoglalására, mely 1190-ben került mozlim kézre. Négy napos ostrom után azonban jobbnak látott egy zsákmányoló utat a Beka folyó felé, melynek során serege a hegylakók támadásától súlyos veszteségeket szenvedett. Ezután úgy vélte, teljesítette fogadalmát és hazaindult.

András hadjárata a haszontalan hadjárat iskolapéldája volt. Az egységes vezetés hiánya megbénította a tekintélyes sereg erejét, ám így is többet érhettek volna el, ha erélyesebben támadnak és kitartanak. Elmentek a Szentföldre, ott úgy-ahogy harcoltak a mozlimokkal, ezzel úgy vélték, teljesítették fogadalmukat, s némi zsákmányt ejtve nyugodtan hazatértek. Az erőfeszítések hiábavalók voltak, az elpazarolt erők hiányoztak a hadjárat második szakaszában. Damietta ostrománál döntő lehetett

143 *R. Grousset:* i. m. III. k., Paris, 1936. 200–206. o.
144 *S. Runciman:* i. m. III. k., Cambridge, 1955. 147. o.

volna, ha ez a sereg jelen van. III. Honorius pápa sem volt alkalmas a hadjárat irányítására.[145]

Igen figyelemreméltó *H. L. Gottschalk* leírása, aki részletesen elemezte a keleti forrásokat. Szerinte Szaladin fivére, al Malik al Adil Saifaddin Abu Bakr szultán, értesülve a Palesztinát fenyegető veszélyről, Egyiptomból, hol 1215 óta tartózkodott, Palesztinába indult. Először az al Karak erődbe vonult, ott pénzt és készleteket hagyott hátra, majd Jerikón át Jeruzsálembe vette útját. Ott maradt szeptemberig, s csak akkor indult tovább, mikor értesült a keresztény fejedelmek partraszállásáról. Ar-Ramlán keresztül a keresztes állam déli határához Lyddába tartott, onnét tovább északra, Nabluson át, a Damaszkusz felé vezető úton, hogy Palesztinának a keresztes állammal közvetlenül szomszédos részét a várható frank támadástól megvédje. Közben a frankok 1217 novemberében II. András magyar király vezetésével elindultak Akkonból, Ain Galut-nál elérték a Nablusz és Damaszkusz közötti út fontos pontját és elzárták a mozlimok közvetlenül észak felé vezető útját. A frank sereg létszámát *Sibt Ibn al-Gauzi/Abu Samah* krónikás 15 000 főre teszi, ami inkább nagyobb, mint kisebb a valóságosnál. Al Adilnak jóval kevesebb harcos állt rendelkezésére, mert csapatai szét voltak osztva az egész országban. A mozlim sereg kelet felé tért ki az ellenség elől, s a Gaur folyó nyugati partján Baisan-al Urdun-nál vert tábort. Itt, vagy röviddel korábban csatlakozott al Adilhoz fia, al Muazzam egy másik szíriai sereggel. Ennek ellenére al Adil nem érezte magát elég erősnek a frankokkal szemben, s úgy határozott, feladja a Jordántól nyugatra fekvő Palesztinát; átkelt a Jordán folyón s annak keleti partján Damaszkusz védelmére északnak vonult. Fia ez ellen hevesen és udvariatlanul tiltakozott, de al Adil rendreutasította és nem változtatta meg véleményét. Felégette Baisant, átkelt a Jordánon Aglun tartományba, al Muazzam pedig, atyja beleegyezésével, visszavonult dél felé, és al Lubban mellett egy magaslaton, Nablus és Jeruzsálem között tábort vert, hogy Jeruzsálemet megvédhesse egy esetleges támadás ellen. A frankok a szíriaiakat követve elfoglalták Baisant. A gazdag és termékeny vidék lakossága, bízva al Adil jelenlétében, nyugodtan a helyén maradt, nem gondoskodva vagyona biztonságba helyezéséről. Ezért a keresztesek itt váratlanul nagy zsákmányt szereztek a három napos fosztogatás során.

Közben al Adil észak felé vonulva elérte Ras-al-Ma helységet, as-Sanaman mellett. Már korábban megparancsolta a damaszkuszi Wali al-Mutamid-nak, hogy helyezze a várost védelmi készenlétbe, szállítsa a gabonakészletet Dariya elővárosból a citadellába és a frankok mozgásának akadályozása céljából árassza el vízzel a Damaszkusz mellett fekvő helységeket, mivel a helyzetet igen veszélyesnek tartotta. A lakosság rettegett, az árak emelkedtek, a mecsetek jajveszékeléstől voltak hangosak. A frankok al Adil nyomában észak felé haladtak a Damaszkusz felé vezető úton, a Genezáret-tó déli csúcsánál azonban elkanyarodtak: nem érezték elég erőseknek magukat Damaszkusz ostromára, s a Jákob-gázlónál, a Meron-tó déli végénél átkeltek a Jordánon. A folyó jobbpartján dél felé haladva, Tiberiáson át, Akkonba érkeztek. Sok foglyot és zsákmányt ejtettek, de katonai és politikai téren nem értek el eredményt. Al Adil feltételezésével szemben nem voltak távlati céljaik. Nem támad-

145 *A. Waas:* i. m. I. k., 258–260. k. A 340. o.-on megemlíti, hogy a franciák nem akartak a németekkel és magyarokkal együtt kivonulni.

ták meg Jeruzsálemet vagy Damaszkuszt, bár lett volna rá alkalmuk; ez *vezetőik csekély tehetségét mutatja.*

Al Adil táborát Damaszkusz közvetlen közelébe, Marg as Suffarba helyezte és segítséget kért a többi aiyubida fejedelemtől, mert egyedül nem érezte magát elég erősnek a frankokkal szemben. Ezek közül a Hims-i al Malik al Mugalud Asadaddin Sirkuh tett eleget ura felszólításának. Abu Samah krónikája leírja, hogyan vonult be Damaszkuszba dél tájban, hogyan tett először látogatást nagynénjénél, Sittasamnál, s másnap reggel hogyan kereste fel al Adilt. Megjelenése megnyugtatta a város rémült lakosságát.

A frankok második akciója Akkonból kiindulva a Tabor-hegyen 1210–11-ben épült erőd ellen irányult, mely Akkon közelében lévén, állandó fenyegetést jelentett. Stratégiai fontossága miatt a szír gárda egyik egysége őrizte. A frankok november 27-én a hegy alatt verték fel táborukat és december 1-ig nem mozdultak. E napon a sűrű köd leple alatt – anélkül, hogy az őrség észrevette volna őket – feljutottak a hegyre a vár kapujáig. Az utolsó pillanatban, amikor dárdavetésnyi közelségbe jutottak, a védők ellentámadással visszaverték őket. December 3-án a keresztesek megismételték a támadást, s ezúttal egy nehéz ostromlétrát is hoztak magukkal. Az erőd damaszkuszi kapujáig nyomultak és felállították a létrát. A védő íjászok naftás nyilakkal felgyújtották a létrát, mely összetört és sok keresztest temetett maga alá, közöttük a támadás vezetőit is. A megrémült frankok visszavonultak. A mozlimoknak is súlyos veszteségeik voltak, elesett két emír: Badraddin Muhammad ibn Ali l'Quasim al-Hakkari és Saifaddin ibn al-Marzuban; a nehéz napot követő éjszakát a sebesültek ápolásával, a következő nap eseményei miatt aggódva töltötték. A nehéz helyzet ellenére a legkeményebb ellenállásra készültek fel. Szemük előtt Akkon szerencsétlen védőinek sorsa lebegett. Újabb támadás azonban nem történt, az ostromlók a december 5-ét követő éjszakán visszavonultak Akkonba, miután a vár körül, a védők megtévesztése céljából, tüzeket gyújtottak. Röviddel ezután megjelent a Tabor-hegyen al Muazzam, s gazdagon megjutalmazta az őrséget.

December végén a frankok még két támadást indítottak Tyrus és Sidon hátországa ellen. Az egyiket Tyrusból kelet felé indították as Saquif-on keresztül. Három kilométerre jutattak Baniyastól keletre és gazdag zsákmányt ejtettek.

A másikat a magyar király unokaöccse vezette Sidonból kiindulva a város nehezen megközelíthető hátországának elfoglalására a sidoni keresztes parancsnok tanácsa ellenére, aki helyesen mérte fel a vállalkozás veszélyességét; a fiatalember mindössze 500 fővel támadott és Masqara közelében egy Gaziz, vagy Haziz nevű faluig jutott. Mikor a keresztesek az elhagyott faluban pihenőre tértek, az elmenekült lakosság a környező dombokról megtámadta őket. Sokakat megöltek, másokat – a magyar király unokaöccsével együtt – elfogtak. A többi keresztes Sidon felé menekült. Egy al Gamas nevű mozlim fogoly felajánlotta, hogy biztos úton Sidonba vezeti őket, de ehelyett csapdába vitte a frankokat. A mozlimok három fő kivételével, akik elmenekültek, levágták őket, a menekülők pedig levágták al Gamast. A fogoly kereszteseket diadalmasan vitték Damaszkuszba.

Több támadást a frankok az év végéig nem indítottak. Akkonban teleltek ki, al Adil pedig Marg al Suffarban.

Az 1218-as hadjáratokra a mozlimok jól felkészültek. Al Adil a főseregg el Szíria középső részén állt, főhadiszállása Marg as Suffar volt. Al Muazzam a frankok köze-

lében tartózkodott Jeruzsálem megvédése céljából, Nablusban. Északon al-Assaf – a Safita–Hisn al Akrad vonalon állt, Egyiptom és az oda vezető tengeri út viszont védtelen maradt. A frankok kezében volt a döntés, milyen irányban támadnak.

Yaqut leírása szerint a keresztesek között nem volt egység. A *magyar király Damaszkusz ostromát javasolta,* a jeruzsálemi király viszont Egyiptom megtámadását, mert ott nem voltak mozlim csapatok. A véleménykülönbség addig tartott, míg a magyar király bosszúságában vissza nem tért hazájába. Ezután a keresztesek Damietta ellen vonultak és 1218 április végén oda is érkeztek.

A mozlim források jól ismerték a keresztesek közötti ellentéteket, de nem mindenben pontosak. Szerintük a magyar király még részt vett a hadjárat irányításáról tartott tárgyalásokon, bár a valóságban akkor már elhagyta Akkont. A nyugati források viszont nem tudnak arról, hogy azért tért volna vissza hazájába, mert nem fogadták el tervét Damaszkusz megostromlására. A valóságban csak három hónapig tartózkodott Palesztinában; hazatérését országa belső bajaival magyarázta.[146]

A. *K. M. Setton* szerkesztette ötkötetes gyűjteményes amerikai műben a II. András hadjáratától szóló rész *Thomas C. Van Cleve* munkája. Szerinte I. Hugo ciprusi király sok turkopollal érkezett a gyülekezőhelyre. Szíriában ekkor olyan éhinség volt, hogy egy kis szelet kenyér 12 dénárba került. A keresztesek közül a bajorok voltak a legfegyelmezetlenebbek. Erőszakoskodtak a keresztény lakossággal, Lipót osztrákjai viszont példásan viselkedtek.

A keresztes seregek összegyülekezése előtt János király, s a három lovagrend nagymesterei kétirányú támadási tervet dolgoztak ki. Egy kis erőkkel végzendő támadást terveztek Muazzam, Adil szultán fia Nablusban lévő erői ellen, a fő erőkkel pedig Damietta ellen, hogy elragadják a mozlimoktól Egyiptomot, s így lehetővé tegyék Szíria meghódítását. Az akkori tárgyalás ezt elvetette, legalábbis egyelőre, talán mert nem volt elég emberük és hajójuk, ám újabb haditervet nem dolgozott ki. Lehet, hogy erősítésre vártak, s addig kis hadjáratokat indítottak, hogy az ellenséget bizonytalanságban tartsák. Ezek végső célja Damaszkusz elfoglalása lehetett.

A november 3-án megkezdett első vállalkozás alkalmából Adil szultán Jeruzsálemtől Nablus felé indult, úgy látszik, azzal a szándékkal, hogy feltartóztassa a kereszteseket. Mikor látta, milyen sokan vannak és milyen határozottak, visszavonult Beisanba (Baisan, Bethsan), elutasítva fia támadási javaslatát. Ibn al Athir krónikás szerint a keresztesek tudták, hogy Adil szultán csapatai széjjel vannak szórva.

Látva, hogy a keresztesek Beisan felé vonulnak Adil a Jordán folyón átkelve visszavonult, a keresztesek pedig elfoglalták és kifosztották Beisant. A keresztesek 6 mérföldre közelítették meg Damaszkuszt dél felől, de hamarosan visszavonultak. Úgy látszik, vállalkozásukat elismert vezér hiányában csak erőszakos felderítésnek szánták. Eracles krónikája leírja, hogy Adil azt mondta fiának, meg kell várni míg a keresztesek kifáradnak aztán nehézség nélkül meg lehet tőlük szabadulni. A keresztesek megfürödtek a Jordán folyóban, s a környék szent helyeire zarándokoltak.

A Tabor elleni vállalkozásban András király nem vett részt, mert jobban szerette Akkon kényelmét. A sikertelen és abbahagyott támadás miatt több krónikás bírálta Jean de Brienne-t, de bátorságát és okosságát ismerve oka lehetett az akció félbeszakítására.

146 *Hans L. Gottschalk:* Al-Malik al Kamil von Egypten und seine Zeit. Wiesbaden, 1958. 53–59. o.

A harmadik, az addigiaknál is sikertelenebb vállalkozásban főként magyarok vettek részt. *Abu Shamah* szerint András király nővérének a fia vezette az akciót, de Eracles a sereg vezetőjét csak egy Dénes nevű gazdag embernek nevezi. Feltehető, hogy a keresztények felelős vezetői nem vettek benne részt. Az akció a Sidontól délkeletre fekvő hegyek rablói ellen irányult. A keresztes csoport három napig táborozott Masqharah mellett. Itt a rablók megtámadták őket, elvették lovaikat és sokukat levágták, vagy elfogták. Mozlim források szerint a magyar király unokaöccse is fogságba esett. Akik megmenekültek, Sidon felé vonultak vissza és egy al Jamus nevű mozlim foglyuk azt ígérte, rövidebb úton vezeti őket oda. Egy mély szakadékba azonban a rablók megtámadták őket; még meg tudták ölni az őket tőrbecsalt mozlimot, de csak kevesen tudtak megmenekülni, bár az mindenesetre túlzás, hogy csak hárman. Az esős hideg idő is megölt közülük néhányat visszavonulás közben.

Spalatói Tamás szerint András király passzivitását betegség okozta, mely talán mérgezés következménye lehetett.

A latin kelet csalódott a magyar királyhoz fűzött reményeiben és kiábrándult magatartása miatt. Többek szerint hadjárata ártott a keresztesek ügyének.[147]

Figyelemreméltó és egyedülálló álláspontot fejt ki *R. Grousset* két kisebb munkájába. Nagy műve rövidített változatának tekinthető egykötetes munkájában azt írja, hogy Malik el-Adil szultán a csatákat kikerülve, menetelésekkel igyekezett ellenfeleit meggyengíteni, ami a magyarok esetében sikerült is: a Tabor vára alatti kudarc után elvesztették kedvüket. Hősies támadások reményében jöttek, ám azok elmaradtak. 1218 elején András király meg is betegedett.[148]

Egy rövid tanulmányában *Grousset* meglepően pozitív módon értékeli II. Andrást. A keresztes hadjárat irányítása lényegében a magyarok kezében volt. A magyar király bölcsessége hamar kiküszöbölte az ellentéteket a telepesek s a bajor keresztesek között. Súlyos hibának tartja, hogy nem vonultak Jeruzsálem ellen, s ahelyett a másodrendű Tábort ostromolták. A lendülettel teli kereszteseknek jelentős, mozgékony, friss erőkből álló seregük volt, ám egy bevehetetlen vár (? – B. A.) ellen küldték őket, holott András király és lovagjai azért jöttek, hogy megverjék a szultánt és elfoglalják Jeruzsálemet. Al-Adil félelme mutatja, hogy csatában nem állhatott volna meg a magyar–francia–német sereg előtt. A hadjárat első hadműveletei e sereg fölényét mutatják, a szultán félelme érthető: erői szét voltak szórva a helyőrségekben. A keresztes sereg (2000 lovag, 1000 lovas csatlós, 20 000 gyalogos) szétverhette volna őket. A keresztesek lelkesedését megerősítette a hagyományos magyar lendület, s ez a szultán számára a pusztulást jelentette volna. A keresztesek, mint a magyar lovagok követelték, mezei nyílt csatában szétverhették volna a mozlimokat. A szultán kitérő taktikáját félénk taktikájukkal a szíriai bárók támogatták, akik a hadjáratot egyetlen galileai vár elfoglalására akarták korlátozni, megtörve ezzel a magyarok „szép lendületét" (bel élan).

Grousset szerint ellentét volt András és Jean de Brienne jeruzsálemi király között, valószínűleg azért, mert András egy nagyobb város, esetleg Jeruzsálem ellen akart vonulni, a szíriai frankok pedig csak az Akkonnal szomszédos várakat akarták elfog-

147 A History of the Crusades. (Szerk.: *Kenneth M. Setton)* II. k. The Later Crusades, 1189–1316. (Ed.: *Robert Lee Wolf–Harry W. Hazard)* Philadelphia, 1962. 386–394. o. A vonatkozó rész *Thomas C. Van Cleve* munkája.

148 *R. Grousset:* L'épopée des Croisades. Paris, 1939. 295. o.

lalni. Ez magyarázza, hogy János király a magyar királyt Akkonban hagyva vezette a kereszteseket Tábor vára ellen. Az ostrom sikertelen volt; úgy tűnik ki lehetett volna éheztetni a várat, de a szíriai frankok, akik elhatározták az ostromot, elsőkként veszítették el bátorságukat. IV. Boemund az elsők között vonult vissza. András király távolmaradása az ostromtól mutatja, hogy nem helyeselte a szíriai frankok stratégiáját. Igaz, hogy őt az éghajlat is nagyon igénybe vette.

A felületes véleményekkel ellentétben II. András hadjáratában nem szabad csak negatívumokat keresnünk. Hadjáratának első vállalkozása teljessé tette azt a morális hatást, amit Oroszlánszívű Richárd és Fülöp Ágost hadjárata elkezdett. A keresztények katonai fölényét mutatta Szíriában és defenzívába szorította a mozlimokat. Szaladin szultán utódai hátrányba kerültek. Az egyiptomi szultán hátrálása András előtt, Beisan feladása, Damaszkusz fenyegetése súlyos következményekkel járt. A mozlim világban olyan benyomás alakult ki, hogy bár Tabor vára visszaverte a keresztesek támadását, a szultán az újabb támadástól félve romboltatta le azt. A magyar király morális győzelme volt ez Szaladin veteránjai felett, s ez tette lehetővé Jean de Brienne számára, hogy megtámadja Egyiptomot és II. Frigyes császárnak, hogy tíz év múlva felszabadítsa Jeruzsálemet.

Grousset ezen álláspontja, melyet nagy monográfiájában nem fejt ki – enyhén szólva – nem általánosan elfogadott a keresztes háborúkról szóló irodalomban. Úgy gondolom azonban, hogy a szerző nemcsak a magyar folyóirat iránti udvariasságból közölt ilyen igen pozitív véleményt.[149]

J. R. Sweeney szerint S. Runciman helytelenül állítja, hogy II. András a latin császárság elnyerése céljából indult el a Szentföldre. Az indulás határidejét már 1213. február 3. előtt meghatározták, több hónappal korábban, mint hogy III. Ince pápa a lateráni zsinaton meghirdette az ötödik keresztes hadjáratot. A magyar király udvarában ekkor volt a csúcsponton az osztrák és bajor befolyás, erősek voltak a dinasztikus kapcsolatok.

A keresztes hadjárat előkészületei alaposnak mondhatók. Az 1217-ben Akkonnál összegyűlt magyar sereg nagysága – bár elmaradt néhány korábbi keresztes seregétől – Jacque de Vitry szerint – kiállta az összehasonlítást a harmadik keresztes hadjárat seregeivel, s elég nagy volt ahhoz, hogy a mozlimokat a Jordán mögé vonulásra késztesse.

A magyar keresztes sereg azonban kevés maradandó eredményt ért el. András király ideje nagy részét unokatestvére, Bohemund antiochiai király és Hugo ciprusi király társaságában töltötte. Úgy látszik, távol tartotta magát János jeruzsálemi királytól, mivel nem tudott elég segítséget nyújtani a keresztes államnak: a sereg vezérei nem tudtak közös tervben megegyezni, közösen harcolni.

A keresztes hadjáratok egész története szempontjából András hadjárata kisebb vállalkozás volt csupán, de nem, mint néhány összefoglaló munka leírja, egy Duna menti király értelmetlen szeszélye.

András szentföldi jelenléte fényes bizonyítéka a keresztes ideál vitalitásának és széles körű elterjedésének a XIII. század elején.

149 *R. Grousset:* La Hongrie et la Syrie chrétienne au XIII.e siècle. *Nouvelle Revue de Hongrie,* 1937. 232–237. o. A 234. o.-on: „ces troupes chez lesquelles la flamme de la croisade renforcait encore l'antique fougue magyare, eut été pour lui courir au désastre."

„... les croisés comme le demandait la chevalerie hongroise avaient pu accrocher les musulmans au rase campagne."

Túlzás nélkül állítható, hogy a magyar királyság képessége egy nagyméretű hadjáratban való részvételre ugyanolyan energiára, stabilitásra s az intézmények ugyanolyan komplexitására vall, mint ami a nyugati uralkodók számára korábban lehetővé tette az első keresztes sereg felállítását. Ez annak bizonyítéka, hogy az érett magyar monarchia beleolvadt a latin kereszténység népeinek közösségébe.[150]

Az újabb magyar szerzők közül, kik a magyar nemesség történetét kutatták, kiemelkedő hely illeti meg *Fügedi Eriket*. Összefoglaló munkájában szól a magyar keresztes hadjáratról is. Úgy véli, II. András „fényes lovagsereggel" indult a Szentföldre,[151] hadjárata nem is volt más, mint egy fényes lovagsereg felvonulása és néhány kisebb csatározás.[152]

A hadjáratban résztvevőkről nem maradt fenn lista, de a forrásokból megállapítható, hogy sok főpap és főúr harcolt a seregben: Péter győri és Tamás egri püspök, Csák nembeli Ugrin kancellár, a fehérvári prépost, Kán nembeli László lovászmester, Apod fia Dénes tárnokmester, Vázsony nembeli Lőrinc pohárnokmester, Csák nembeli Demeter asztalnokmester, Smaragd pozsonyi ispán, Rátót nembeli Lőkös, Szák nembeli Barc fia Miklós, Hontpázmány nembeli Sebös.

Az országot a hadjárat idején az otthon maradt Kán nembeli öregebb Gyula nádor kormányozta – rosszul. Hatalmáról annyira meg volt győződve, hogy helytartótársát, János esztergomi érseket külföldre menekülésre kényszerítette.[153]

II. András kormányzatának későbbi vezetői – mint már *Hóman Bálint* megfigyelte, a keresztes hadjáratban részt vevő urak közül kerültek ki.[154]

II. András keresztes hadjáratáról természetesen még sok szerző szól, de többségük nem sokkal egészíti ki a hadjáratra vonatkozó ismereteinket.[155]

150 *James Ross Sweeney:* i. m. 122–124. o.

151 *Fügedi Erik:* i. m. 42. o.

152 Uo. 101. o.

153 Uo. 87–88. o.

154 Uo. 98. o.

155 *B. Kugler* szerint II. András a legnagyobb erőfeszítéssel teremtette elő a hadjárat költségeit, s jelentős seregében többezer erdélyi szász is jelen volt. András seregének három vállalkozásáról azt írja, hogy egyik siralmasabb volt mint a másik. (i. m. 312–314. o.) – *J. F. Michaud* terjedelmes műve megfelelő részében azt írja, hogy a magyar király három hónapi szentföldi tartózkodása után kezdett nem bízni hadjárata sikerében, úgy vélte, teljesítette fogadalmát, s elhatározta, hogy hazamegy. *(J. F. Michaud:* i. m. VI. k. 50–51. o.) – Gyurits A. szerint a keresztes seregnek nem volt egységes parancsnoksága. A jeruzsálemi királynak csak saját lovagjai engedelmeskedtek, a ciprusi király meghalt, a magyar király pedig a seregnél éppoly kevéssé tudott tekintélyt szerezni, mint országában. Három hónap múlva megfeledkezett fogadalmáról, s anélkül, hogy Krisztus ügye mellett harcolt volna, csak a visszatérésről gondoskodott. Ereklyékkel, de dicsőség nélkül tért vissza országába. *(Gyurits Antal:* i. m. 70–71. o.) – J. Sporschil az ismert eseményeket közli, azzal a különbséggel, hogy szerinte a harmadik akcióban 3500 fő veszett el. *(J. Sporschil:* i. m. 447–452. o.) – C. Farine azt a meglepő megjegyzést teszi, hogy András király inkább menedéket keresett viszálykodó alattvalói elől, minthogy az örök dicsőség pálmáját kereste volna. Utána egy még meglepőbb kijelentést tesz: 10 000 magyar indult el a Balti-tenger(!) kikötőiből. *(Charles Farine:* Histoire des croisades. Paris, é. n. [1853]. 242. o.) – Daniel-Rops szintéziséből megtudjuk, hogy II. András nem engedelmeskedett Jean de Brienne-nek. Négy hónapig egyedül hadakozott, de hiába. Szerinte az ötödik keresztes hadjárat későbbi szakaszában, 1219-ben is a magyarok kezében volt a vezetés.(!) *(Daniel Rops:* i. m. 584. o.) – J. Richard szerint II. András megérkezése után az egyesült keresztes sereg 2000 lovagból és 20 000 gyalogosból állt. Az első sikeres portya (chevauchée) után a magyar király súlyos beteg lett, további távollétét ez magyarázza. A harmadik vállalkozás során egy magyar herceg (prince) csapatával együtt elveszett. A magyar király csodálta a lovagrendeket, adományokat adott az ispotályosok Krak nevű vára számára és Erdélyben is olyan határvédelmet akart szervezni, mint Krak vára, ezért adott fontos területeket a német lovagrendnek. *(J. Richard:* i. m. 176–177. o.) – W. Zöllner megállapítja, hogy 1217-ben Akkonnál tekintélyes sereg gyűlt össze, de a többi király és herceg együttműködése komoly problémákat okozott. Megsokasodtak a korábbi hadjáratokból ismert sérelmek, ezek akadályozták, hogy komoly akciókat hajtsanak végre. András király más urakkal együtt egy negyedév múlva visszatért hazájába. Ők eleget tettek fogadalmuknak. Nem csábította őket a területszerzés, megelégedtek a zsákmánnyal, elsősorban az értékes ereklyékkel. *(W. Zöllner:* i. m. 161. o.) – R. Payne népszerűsítő jellegű munkájában azt írja, hogy az 1217-es keresztes sereg 15 000 lovasból és 3–4-szer annyi gyalogosból állt. Fegyelmezetlen, rosszul vezetett haderő volt. A Tabor-hegyen lévő várat szerinte a

Nem vonatkozik ez *J. P. Donovan* művére, melyből megtudjuk, hogy az Akkonban tartott haditanácson a magyar és német keresztesek elfogadták a palesztinai fejedelmek tervét. Eszerint a kisebb rész – elterelő hadműveletként – megtámadja Szíriát, a nagyobb rész pedig Egyiptom ellen vonul. Ez utóbbihoz azonban nem voltak útban megfelelő seregek, és hajó sem állt rendelkezésre, amivel Egyiptomba tudtak volna jutni. Így az elterelő hadművelet lett maga a keresztes hadjárat, mely kicsúszott a pápai irányítás alól és királyi–bárói vállalkozássá vált. Feltehetőleg András király tekintette magát főparancsnoknak (legalábbis Thuróczi krónikája szerint), de a fő kezdeményező János jeruzsálemi király volt. Nem volt tehát igazi vezér. 1217-ben Palesztinában gyenge volt a termés, a sereg helyi élelmezése nehézségekbe ütközött, ezért nem távolodhattak el túlságosan bázisaiktól. Kevés lovuk volt, nem mozoghattak gyorsan. A második vállalkozást János király a lovagrendekre nem várva indította el az Akkontól 25 km-re délkeletre fekvő Tabor ellen. Ez a vár eredetileg keresztény templom volt. Az ostrom során János király személyesen vágta le az erőd parancsnokát, s már-már elfoglalta a hegyet, mikor – nem tudni miért – visszavonult. Az 1217-es keresztes hadjárat megfelelő utánpótlás, fegyelem, határozott tervek és kijelölt vezető nélkül kudarccal végződött.[156]

J. M. Powell szerint a hadműveleteket a rajnai és fríz csapatok késedelme korlátozta. Észak felé nyomulásuk elvonta a mozlimok figyelmét a hadjárat igazi céljától, Egyiptomtól, mely így nem volt olyan oktalanság, mint az eddigi irodalom gondolta. Az is célja volt, hogy erősítse a jeruzsálemi királyság pozícióját. Ha az egész várt hadsereg ott lett volna Akkonban 1217 őszén, egy ilyen északi irányú támadás feltétlenül szükséges lett volna, hogy megbontsák a mozlimok egyensúlyát és elrettentsék őket egy Akkon elleni támadástól. A csapatok létszáma azonban kizárt egy Egyiptom elleni támadást. A keresztesek első vállalkozása erőszakos felderítés volt, élelmiszergyűjtéssel egybekötve, amit a két éve tartó szárazság tett szükségessé. Úgy tűnik, az élelmiszerhiány 1218 tavaszára megszűnt.

Tabor hegyének ostroma III. Ince pápa célkitűzései közé tartozott. A majdnem bevehetetlen várat el kellett volna foglalni, mert minden jövőbeni akciót akadályozott volna. A sikertelen ostrom oka talán az lehetett, hogy János király és Antiochiai Bohemund nem vállaltak hosszú ostromot, mert attól féltek, hogy az ostrommal lekötött sereget a szultán megtámadhatja, hogy ne tudjon fő célja, Egyiptom ellen vonulni. Tabor nem ért ennyit. Erre rájöttek a mozlimok is, ezért bontották le.

A harmadik akció, melyet 500-an hajtottak végre, talán új keresztes állam alapítását célozta Tyrustól és Sidontól keletre. Vezérük egy nevezetes magyar nemes volt, Abu-Shammah krónikája szerint a magyar király unokaöccse. A katasztrófával végződő vállalkozás rossz színben tűntette fel a magyar és német kereszteseket, s ehhez járult még II. András 1218. januárban történt hazaindulása.

---

keresztesek elfoglalták.(!) A Galileán át történt hadmeneteknek komoly céljuk volt: ki akarták próbálni az ellenség hátországát, megalapozni a további hadműveleteket. A fő stratégák a templomosok voltak. II. András előzetes figyelmeztetés nélkül hazautazott. Azt mondta, ő zarándokként jött, s a zarándoklatnak vége. Többet vártak tőle, hiszen az a hír járta, hogy gazdagabb, mint bármelyik európai király.(!) *(Robert Payne:* i. m. 313–315. o.)

156 L. *Joseph P. Donovan:* i. m. 33–34. o. Érdekes, hogy *R. Grousset* nagy művében a III. k. 202. o.-on a magyar királyt vádolja, hogy nem fogadta el János király parancsnokságát, míg a 149. jegyzetben idézett tanulmányában egészen másképpen nyilatkozik.

Powell szerint a hadjárat kritikája az irodalomban túlságosan erős. A magyarok távozása ellenére János király a jövevény keresztesek nagy részét együtt tartotta, míg a rajnaiak és frizek meg nem érkeztek, azaz 1218 tavaszáig.

A szerencsétlen harmadik akciót leszámítva a keresztes sereg többet ért el, mint amennyit el szokás ismerni. Meggyengítette a mozlimok helyzetét északon és élelmiszert gyűjtött, megteremtette a lehetőségét annak, hogy megtámadják a szíriai mozlimokat. *Runciman* szerint a magyar keresztes hadjárat semmit sem ért el, *Sweeney* szerint pedig a magyarok kevés maradandó eredményt értek el. *Powell* ezt kérdésesnek tartja. A magyar csapatok nagyobb részének eltávozása 1218 elején annyit jelentett, hogy az 1217-ben érkezett keresztesek már nem kezdhettek új hadjáratot, de az nem áll, hogy semmit sem értek volna el. A keresztesek addigi tevékenysége nem választható el az ötödik keresztes hadjárat későbbi szakaszától. János király nem vállalt nagyobb akciót a hadjárat korai szakaszában, de bizonyos korlátozott célokat azért elért: hasznosan foglalkoztatta a kereszteseket, míg a többiek meg nem érkeztek; a tétlenség veszélyes lett volna. Az északi hadjáratban nemcsak zászlóikat mutatták meg a Galileai tó körül, de élelmiszert is gyűjtöttek, zsákmányoltak, s bebizonyították, hogy e fontos területen át tudnak vonulni. Nem fenyegették közvetlenül Jeruzsálemet, vagy Damaszkuszt, de megmutatták a lehetőségét, hogy bármelyik célja lehet egy támadásnak.

A Tabor-hegy elleni ostrom megmutatta a rá épült vár elszigeteltségét, sebezhetőségét. Fontos volt a parti erődítmények megerősítése is. Ez csökkentette Akkon veszélyeztetettségét. Az ún. „magyar keresztes hadjárat" – és Lipót osztrák herceg tevékenysége – jó előkészítése volt az ötödik keresztes hadjárat következő szakaszának.[157]

Az irodalom, mint látjuk, általában eredménytelennek tartja az ötödik keresztes hadjárat „magyar" szakaszát. Kivételt képez *R. Grousset*-nek a 149. jegyzetben idézett, 1937-ben megjelent tanulmánya, mely nem a magyarokat, hanem a helybeli frankokat teszi felelőssé a kudarcért és *J. M. Powell* igen alapos műve, mely relatív sikerként könyveli el II. András hadjáratának eredményeit. Bár véleménye eltér az irodalom nagy többségének véleményétől, jó ha figyelembe vesszük, hogy tanulmánya újabb mint azok, és igen nagy forrásbázison alapszik.

Vizsgáljuk meg ezek után, mit ismerhetünk meg a forrásokból. A hazai krónikák *közül Tamás spalatói* főespereséből sokat megtudhattunk a magyar király és serege Spalatóba vonulásáról, ottani tevékenységéről, behajózásáról és elindulásáról,

157 *James M. Powell:* i. m. 116–135. o. A szerző közli az általa ismert magyar személyek névsorát, általában megjegyezve, milyen forrásból ismeri őket. Ezek: 1. II. András király; 2. Alexander Phisicus (orvos). Nem tudni, mikor ment vissza hazájába; 3. Baboneg comes de Woedicha. Hazatért. (*Fejér* III/a. 244–245.); 4. Bertoldus achiepiscopus Kalocsa (*Setton* II. 387.); 5. Dionysius „treasurer of Hungary" (*Fejér* III/1. 458.); 6. Laurentius? (*Fejér* III/1. 205–206., 244–249.); 7. Nicolaus filius Boni (Regesta Regni Hierosolymitani. [Ed.: *R. Röhricht*] 1–2. New York, 1960.); 8. Petrus episcopus Jauriensis (*Reinhold Röhricht:* Testimonia minora de quinto bello sacro. Geneva, 1882. 238. o.); 9. Pontius, drapparius frater, „Knight Hospitalier" (*R. Röhricht:* Studien zur Geschichte de fünften Kreuzzuges. 1891. 121. o.); 10. R. Capellanus regis Hungariae. Nem indult el. (*R. Röhricht:* 1891. 121. o.); 11. Robertus episcopus Vesprimiensis. Nem indult el. (*R. Röhricht:* 1891. 105. o.); 12. Stephanus comes de Wordicha (*R. Röhricht:* 1891. 24., 135. o.); 13. Thomas episcopus Agriensis. Hazatért. (Potthast. Regesta Pontificum Romanorum. 6., 338., 6526., 6845.); 14. Ugrinus archiepiscopus Colocensis. Nem indult el. (*P. Pressutto:* Regesta Honorii Papae III. 2533.); 15. Urias von Martinsberg apát (*R. Röhricht:* 1891. 111. o.).

A következők részvétele kérdéses: 1. Benedictus regis Ungriae camerarius (*R. Röhricht:* 1891. 87. o.); 2. Calamus, episcopus Quinqueecclesiensis (*Potthast:* 5970.; *R. Röhricht:* 1891. 121. o.); 3. Nicolaus de Sopron, Comes (*R. Röhricht:* 1891. 127. o. Tévesen németnek mondja.).

A magyar történetírás ennél több résztvevő nevét ismeri.

mindezeknek a krónikás szemtanúja lehetett, szentföldi tetteiről azonban nem sokat mond. A krónika szerint András király Szíriába érkezése nagy félelmet váltott ki a szaracénok között. Seregét felvonultatva messzire hatolt a tengerpartról, várakat és városokat vett be ellenállásukat megtörve, de a sors irigysége megakadályozta, hogy folytassa sikereit és bánjai sem tudtak tovább előnyomulni. Nem tudni, hogy saját emberei, vagy idegenek próbálták őt megmérgezni, de alig tudta a halált elkerülni. Még nem gyógyult meg egészen, amikor megkezdte az előkészületeket a hazaindulásra, mert féltette országát a válságtól. Úgy hitte, egészen teljesítette fogadalmát, s kíséretével hazaindult.[158] Spalatói Tamás András király szentföldi cselekedeteiről, esetleges megmérgeztetéséről csak hallomásból tudhatott.

A magyar krónikák feltűnően keveset írnak András király keresztes hadjáratáról. *Kézai Simon* szerint András király meglátogatta a Szentföldet, ahol az összes keresztény fejedelmek „kapitányává" választották, magyarokból, székelyekből (Zaculis) álló seregével megfutamította a babiloniai szultán seregét, és sok dicsőséget szerzett az asszírokkal és más népekkel szemben. Nagy dicsőséggel tért vissza országába. Érdekes, hogy Kézai a székelyek jelenlétét említi.[159]

A *Képes Krónika* leírja, hogy András király a pápa parancsára meglátogatta a Szentföldet. E parancsot még herceg korában kapta. A Szentföldön a keresztény seregek kapitánya és vezére lett, s a babiloniai szultán ellen fényes győzelmet aratott. Három hónapig maradt a Szentföldön, számos ereklyét vásárolt, így Szent István első vértanú fejét, Szent Margit vértanú fejét, Szent Tamás és Bertalan apostolok jobbkezét, egy részt Áron vesszejéből, a kánai mennyegzőn használt hat edény egyikét, melyekben Krisztus a vizet borrá változtatta és sok mást.

Nem sokkal később újra leírja a krónika, hogy András király első feleségének meggyilkolása után az egyház parancsára egyenesen a Szentföldre utazott, hogy a Szent Sirt felszabadítsa. Ott győzött, majd szerencsésen és dicsőséggel hazatért.[160]

E két krónika jóval András keresztes hadjárata után íródott, forrásértékük csekély: a nagy hadi sikerek a krónikások részéről kijártak a magyar királynak.

Oliverus püspök, ki 1227-ben halt meg, leírja, hogy 1217-ben letelt a szaracénokkal kötött béke ideje, s a lateráni zsinat után nagy sereg gyűlt össze Akkonnál a jeruzsálemi, a magyar és a ciprusi király vezetésével, ám említésre méltót nem cselekedtek. Felsorolja a megjelent nevezetesebb személyiségeket, közöttük a győri és egri érseket, s megemlíti, hogy Galtherus de Avennis visszatérése után, 43 lovagot hagyott hátra a Szent föld szolgálatára, akiknek megfelelő járadékot biztosított. Szól a bajorok fegyelmezetlenségéről, kik elpusztították a keresztény lakosok kertjeit és gyümölcsöseit, s kereszténveket öltek, kiemeli viszont az osztrák herceg kiválóságát. A hadjárat megindulásakor a sereggel vitték a Szent kereszt egy darabját. (A hadjáratban maga a krónikaíró püspök is részt vett.) A sereg a Faba síkságon haladt át a Tübiana forrásig. Felderítőket küldtek ki, mert az ellenség által felvert porból

158 *Thomas Spalatensis archidiaconus:* Historia Salonitanorum Pontificum atque Spalatensium. *Gombos* 2229–2231.

159 *Simon de Keza:* Chronicon Hungarorum. SRH. I. 184.

160 KK. SRH. I. 465–466.

Mügeln Henrik 1358–1369 között írott német nyelvű krónikájában – nyilvánvalóan nyelvbotlás folytán – azt írja, hogy András király három nap és három éjjel tartózkodott a Szentföldön, ezalatt legyőzte a babilóniai szultánt, majd részletesen felsorolt ereklyékkel tért haza. SRH. II. 206.

A Pozsonyi Krónika szerint András „A pápa parancsára vonult a Szentföldre, beváltva atyja fogadalmát. Három hónapot töltött ott, és különböző szentek ereklyéivel tért haza. SRH. II. 42.

nem lehetett tudni, hogy harcra, vagy menekülésre készül-e. A következő napon a vonuló sereg jobbja felől a Gelboa hegység volt, bal oldala felől pedig egy mocsár. Elérték Bethsaidát, ahol az ellenfél előzőleg letáborozott, de félve egy ilyen rendezett és nagy seregtől, felszedte sátrait, és elmenekült, átadva a területet a kereszteseknek. Ezek Szent Márton vigiliáján (november 10.) átkeltek a Jordán folyón, békésen megfürödtek benne, majd két napig pihentek, mivel sok élelmet és takarmányt találtak. Ezután a Galileai-tenger partján meglátogatták azokat a helyeket, ahol Krisztus járt, megtekintették András és Péter apostolok városát, Bethsaidát. Látták azokat a helyeket, ahol Krisztus kiválasztotta tanítványait, ahol a tengeren járt, a hegyet melyen egyedül imádkozott, a helyet ahol feltámadása után tanítványaival együtt evett, majd Kafarnaumon át, betegeiket és szegényeiket ökrökön magukkal hozva, visszatértek Akkonba.

A második vállalkozás (equitatus) során a Tabor-hegyhez érkeztek, ahol a vezérek reménytelennek tartották a feljutást, de egy fiatal szaracén azt mondta nekik, hogy a vár bevehető. A meredek hegyet sikerült megmászni. János király az első támadás során a várnagyot és vezért (amiraldus) megölte, s az ostromlókkal a várkapukon kívül szembeszálló védőket megfutamította. A sereg azonban levonult a hegyről és visszavonult, nem tudni miért. A hegyre való második felmenetel során sok templomos, ispotályos és világi személy megsebesült, de csak kevesen haltak meg.

A keresztesek két vállalkozásuk során sok férfit, nőt és gyermeket fogtak el, ezeket az akkori püspök megvette, vagy elkérte, megkeresztelte és nevelésre istenfélő nőknek adta át.

A harmadik vállalkozásban (az első kettővel ellentétben) a pátriárka és a főpapok nem vettek részt. Sok kárt és bajt szenvedtek a rablóktól és a tél hidegétől, különösen december 24-én az úton, ahol sok szegény és igásállat pusztult el. A szentestén Tyrus és Sidon határában nagy szél és eső volt.

Ezután a keresztesek négy részre oszlottak. A magyar és a ciprusi király Tripolisba ment, ahol a fiatal ciprusi király meghalt. A magyar király rövid tartózkodás után a Szentföld nagy kárára elvonult kereszteseit hajóit, lovait és marháit magával vitte; annak ellenére tette ezt, hogy a pátriárka maradásra kérte, majd kiközösítette. A keresztesek másik része Akkonban maradt.[161]

A *Chronica regia Coloniensis* szerint a keresztesek a szent kereszt ereklyéit – okosan – két részre osztották, s csak az egyiket vitték magukkal a csatába, mely el is veszett, a másik megmaradt. A magyar király, s az osztrák herceg a táborból mezítláb elindulva, csókolták meg a szent keresztet.

Az első vállalkozást a krónika Olivér krónikájához hasonlóan adja elő. Megemlíti, hogy az ellenfél a magyar, a jeruzsálemi és a ciprusi Király együttes jelenlétét nem tudta elviselni, ezért megfutott. A Jordán folyó melletti pihenést Olivér krónikájával ellentétben nem két, hanem három naposnak mondja. Tabor városáról azt írja, hogy 77 tornya volt és 2000 főnyi védőserege. Itt eleinte szenvedtek a vízhiánytól, később némi ásás után találtak vizet, takarmányuk és élelmük pedig bőven volt. Szól egy serdületlen szaracénról, akit meg is kereszteltek. Ádvent első vasárnapján tör-

161 Oliverus (Oliverius) scholasticus Coloniensis deinde episcopus Paderbornensis, tum cardinalis episcopus Sabinensis: Historia Daminatina. Gombos 1745–1747.

tént az első támadás. A pátriárka a kereszt jelével hágott fel a hegyre, miközben a püspökök és a papok énekeltek és imádkoztak. A lovagok, a lovas és gyalogos csatlósok bátran felmásztak a hegyre, megölték a várnagyot, az admiraldust és másokat, akik kijöttek a kapukon át a hegy védelmére; a többiek a falak mögé menekültek vissza. Az ostromlók ezután, nem tudni miért, visszavonultak.

A harmadik vállalkozásnál megemlíti, hogy a tűzifa hiánya, s a hiányos öltözet miatt Tyrus határában, Sarepta mellett sokan elpusztultak. Ez a krónika lényegében ugyanazt közli, mint az Olivér-féle.[162]

Jacobus de Vitriaco püspök is azt írja krónikájában, az Olivér féle krónikához hasonlóan, hogy nem volt velük az égiek segítsége, s kevés említésre méltót cselekedtek. Az első vállalkozást is az előző krónikákhoz hasonlóan adja elő, szinte azonos szavakkal. Tabor ostromának leírásában úgy véli, hogy a kezdeti sikerek után a jeruzsálemi király, a ciprusi király, az ispotályosok mestere és más bárók, nem gondolva meg, hogy mit tesznek, szégyenletes módon visszavonultak. Az osztrák herceg nem volt jelen, mikor ezt elhatározták, mert a hegy másik oldalán harcolt a hitetlenek ellen és „hozzánk, kik a hegy tetején voltunk nem tudott könnyen felmászni" (et ad nos, qui in summitate montis eramus ascendere facili non valebat). (Ezek szerint a krónikaíró részt vett Tabor ostromában.) Nem volt ott a templomosok mestere sem, betegen Akkonban maradt. G. de Monte Acuto ispotályos mester azt javasolta, hogy a sereg egyik része menjen vissza a tábor őrzésére, a másik pedig foglalja el a várost, s kész volt ez utóbbiban részt venni. Ez rövid időn belül lehetségesnek látszott, mert az ostromhoz szükségeseket elő tudták teremteni. „Mások, különösen Tripolis grófja, azt állították, veszedelmes a seregét megosztani (...) Így a király és a gróf lejöttek a hegyről. Hogy miért hagyták abba az ostromot ilyen dicstelenül, nem tudjuk; de (...) Isten ítéletébe az emberi elme nem tud behatolni. Sok templomos és ispotályos és néhány világi harcos megsebesült a keresztes seregből, kevesen meg is haltak. Hisszük, hogy Krisztus Urunk magának tartotta fenn azt a dicsőséget, hogy néhány tanítványával a hegyre felment, hogy feltámadásának dicsőségét megmutassa."[163]

Jacobus de Vitriaco III. Honorius pápához írott levelében is tájékoztat e keresztes hadjáratról. Azt írja, hogy *állítólag* (ut dicunt) a (harmadik) keresztes hadjárat idején Akkont elfoglaló sereg nem volt hasonlítható ehhez, fegyverek, lovak és harcosok tekintetében. Haditanácsot tartottak, majd néhány nap múlva Damaszkuszig mentek, sok házat és kunyhót, sok szőlőt, olajültetvényt s mindenféle gyümölcsfát elpusztítottak, ahol tudtak ártottak a szaracénoknak, s néhányat közülük fogságba ejtve magukkal hoztak. *De ebben a vállalkozásban több keresztes veszett el, mint ahány foglyot ejtettek.* Néhány nap múlva Tabor vára ellen mentek. Ostromgépek nélkül támadták meg és azonnal vissza is vonultak, pedig azt mondják, ha bátran tovább támadtak volna, könnyen bevehették volna a várat. De mint a nép mondja, e vállalkozásba, s az előzőbe is, a gonosz lélek (mala fides?) beleavatkozott.

A harmadik vállalkozás Belfor és Belmas (más néven Caesarea Philippi vára mellett történt, ahol a keresztesek sok bajt szenvedtek, sok lovuk, állatuk és emberük veszett el, ezután vissza tértek Akkonba. Megemlékezik a magyar király hazaté-

162 Chronica regia Coloniensis. *Gombos* 484–485.

163 *Jacobus de Vitriaco, Acconensis, deinde Tusculanus episcopus et cardinalis:* Historia orientalis seu Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1218–1220.

réséről, ki szárazföldön vonult Akkontól Tripolisba, onnét Antiochiába, Konstantinápolyba majd hazájába.[164]

A XIV. század első felében élő *Franciscus Pipinus Bononiensis domonkosrendi szerzetes* krónikájában leírja a három király Akkonban történt találkozását, kiemelve hogy rangban András király volt közöttük az első (sed primis omnium fuit Ungarorum rex). A sereg nem élvezte az égiek segítségét és kevés emlékezetre méltót cselekedett. A bajorokat elítéli, de külön kiemeli az osztrák herceget, aki „fuit princeps catholicus, qui per omnia laudabiliter militavit".

A hadműveleteket a szokott módon adja elő. Megemlíti, hogy az első vállalkozásban észak felé nyomulásuk során Gelboe hegyei voltak jobbkezük és egy mocsár a balkezük felől. Betsana felé mentek, ahol a szaracénok táboroztak. A Tabor hegyéről való visszavonulás eldöntésénél nem volt jelen a hegy másik oldalán harcoló osztrák herceg és a templomos mester, ki betegsége miatt maradt vissza. Megemlíti, úgy tűnik Jacobus de Vitriaco nyomán, hogy a Tabor hegyi vállalkozásban sok templomos és ispotályos meg néhány világi harcos megsebesült és meghalt. (Vitriaconál a halottaknál szerepel a „pauci" szó, mely lényegesen megváltoztatja a mondat értelmét.) A krónika szerint az *első és második* vállalkozásban ejtették azokat a foglyokat, kiket az akkori püspök (Vitriaco Jakab) megkereszteltetett.[165]

Egy *Ernoul* nevű francia lovag és később *Bernardus Thesaurarius S. Petri Corbeiensis* krónikájukban Tyrusi Vilmos krónikáját folytatják – francia nyelven. Címe: Cronique sive Continuation de Guillaume de Tyr. Ebben azt olvashatjuk, hogy a hadjárat legfőbb vezetője Magyarország királya volt, aki nagy sereget hozott. A hadi vállalkozások leírását Tabor ostromával kezdik és csak azt írják le. Szerintük a szultán nagy sereggel közeledett Tabor felé, ezért hagyták abba a keresztesek az ostromot. A szultán fia ott akart megütközni a keresztesekkel, de atyja lebeszélte erről.[166]

Vitus Arnpeckius, a freisingi püspök 1495 után elhunyt káplánja – régebbi krónikák alapján – szintén megemlékezik András király hadjáratáról. Előadja, hogy Andrást az egész keresztes sereg kapitányává és vezérévé választották és az osztrák herceggel együtt dicsőséges győzelmet aratott. (Ezt feltehetőleg a magyar krónikákból veszi, mert más krónikák nem szólnak dicső győzelemről.)[167]

Az András király vezette keresztes seregről a kortársak nyilvánvalóan többet vártak, mint amennyit teljesített, s ez volt a véleménye a közeli utókornak is. Ezzel magyarázható, hogy több krónikában találunk e hadjáratról elítélő megjegyzéseket.

A *Róbert kanonok krónikájához Hugo kanonok által* írott *függelékben* azt olvashatjuk, hogy a magyar király, az osztrák herceg és a velük levő hatalmasok nagyon kevés eredménnyel jártak (nimis modicum hactenus profecerunt).[168]

164 *Jacobus de Vitriaco:* Epistolae ad Honorium III. Papam. *Gombos* 1217–1218.; *Fejér* VII/1. 197–198.

165 *Franciscus Pipinus Bononiensis, frater ordinis Praedicatorum:* Liber de acquisitione Terrae sanctae. *Gombos* 949–951. Gombos megjegyzése: „quibusdam suppletis omissis totus ex natos fontibus compilatum est." Ugyanez a szerző egy másik krónikájának töredékében is megemlékezik II. András keresztes hadjáratáról: *Gombos* 944.

166 Ernoul, écuyer de Balian seigneur d'Ibelinet Bernard le Trésorier (Bernardus Thesaurarius S. Petri Corbeiensis): Chronique sive Continuation, de Guillaume de Tyr. *Gombos* 911–912.

167 Vitus Arnpeckius presbyter Landishutanus, capellanus Sixti episcopi Frisingensis: Chronicon Austriacum. *Gombos* 2646.

168 *Robertus Canonicus S. Mariani Autissiodorensis, prior S. Mariae extra Muros:* Chronicon – 1211. Cum appendice auctore Hugone canonico S. Mariani Altissiodorensi ad a. 1228. complectens. *Gombos* 2059.

A *Continuatio Claustroneoburgensis II.*, amely az Annales Austriae része, kiemeli, hogy Lipót herceg a Szentföldre utazván hallatlanul rövid idő, 16 nap alatt kelt át a tengeren. II. Andrásról viszont azt írja, hogy 1218 elején nem csekély hadakkal otthagyta Krisztus seregét s az év végére alig tudott megszégyenülve hazatérni.[169] Ugyanígy ír a *Continuatio Claustroneoburgensis III. A 1142–1233* is.[170] A *Sächsische Weltkronik* szerint II. Frigyes császár uralma idején a magyar király a tengeren túlról bűnösen és szégyenletesen hazatért.[171] Ezt a nézetet veszi át a *Historia imperatorum* szerzője, aki egész szövegét az előbbi krónikából veszi.[172] Hasonló véleménye van az 1327-ig vezetett *Chronicon Austriacum*nak: majdnem szóról szóra ugyanezt írja, mint a *Continuatio Claustroneoburgensis II. és III.*[173]

Az 1354-ben elhunyt *Andreas Dandolo* velencei doge krónikájában azt írja, hogy a jeruzsálemi, a magyar és a ciprusi király, valamint az osztrák és a bajor herceg, kikkel a jeruzsálemi pátriárka is a hitetlenek ellen vonult, semmi dicséretreméltót nem cselekedett.[174]

Gobelinus Persona 1418-ig vezetett krónikájában azt olvashatjuk, hogy a magyar király, akit ő Pernus-nek (!) nevez, elment a Szentföldre, ott semmi vitézi tettet nem hajtott végre és szégyenkezve (cum pudore) tért vissza. Lipót osztrák herceg viszont ugyanott dicséretes módon viselkedett.[175]

Az 1372-ig vezetett *Magdeburger Schöppen-Chronik* szerint is a magyar király megszégyenülve (mit schanden) tért haza.[176]

Hermannus Cornensis lübecki domonkos rendi szerzetes 1435-ig vezetett krónikájában,[177] 1222-re teszi a szóban forgó keresztes hadjáratot s egy *Vincentius in Speculo* nevű krónikásra hivatkozva azt írja, hogy a három király és a két herceg a lovagrendek csapataival együtt Damietta ellen vonult, s csak aztán írja le a keresztesek első, észak felé irányuló vállalkozását. Ezután András király, a keresztes sereg nagy kárára, hazatért.

Bár ezek a krónikák nagyrészt egymástól veszik át a magyar király elítélését, azt kell gondolnunk, hogy András eltávozása rossz benyomást keltett a korabeli közvéleményben, amit megerősíthetett az a körülmény is, hogy a jeruzsálemi pátriárka kiközösítette a magyar királyt.

II. András keresztes hadjáratáról még számos krónika megemlékezik, de ezek részben a korábbiaktól átvett adatokat közlik, részben nagyon keveset mondanak.[178]

169 Continuatio Claustroneoburgensis II. A. 1142–1224. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 762.

170 Continuatio Claustroneoburgensis III. A. 1142–1233. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 764.

171 Sächsische Weltkronik – 1248. *Gombos* 2105. „mit sunden unde mit schanden."

172 Historia imperatorum a Carolo Magno ad Fridericum II. imperatoren speciatim ad. a. 1235. *Gombos* 1182. „Sed cum peccato et scandalo maximo in terram suam est reversus."

173 Chronicon Austriacum anonymi ab. a. 852–1237. *Gombos* 505.

174 *Andreas Dandolo Venetorum dux:* Chronicon Venetum, a pontificatu sancti Marci ad annum 1339, 1342. *Gombos* 64.

175 *Gobelinus Persona decanus Bilfeldensis et officialis Paderbornensis:* Cosmodromium, hoc est chronicon universale complectens res ecclesiae et reipublicae ab orbe condito usque ad, a. Chr. 1418. *Gombos* 1067.

176 Die Magdeburger Schöppen-Chronik. *Gombos* 853.

177 Hermannus Cornerius frater ordinis Praedicatorum Lübecae: Chronica novella usque ad a. 1435 deducta.

178 Marino Sanudo senior dictus Torsello Venetus patricius: Historia Hierosolymitana. *Gombos* 1558. – Die jüngere Hochmeister-kronik. *Gombos* 850–851. – Detmar-Chronik III. Lübeckische Chronik. *Gombos* 847–848. – Vita Honorii papae authore Bernardo Guidone ord. Praed. episcopo Lodevensi. *Gombos* 2443. – Vincentius Bellovacensis ordinis Praedicatorum in Royemont: Speculum historiale. *Gombos* 2286. – Thomas Ebendorferus de Haselbach: De regno

3.

II. András keresztes szövetségesei számára váratlanul indult útnak hazafelé sógoraival, Ottó meráni herceggel. Egbert bambergi püspökkel, s a ciprusi királlyal együtt. Pénze már nem igen volt, többek között ereklyék vásárlására költötte, Gizella királynénak a veszprémi püspökségtől kölcsönkért koronáját is eladta 140 márkáért. Úgy gondolta, már eleget küzdött a Szentföldön, s a ciprusi király társaságában 1218 január elején indult útnak. Mint *Pauler Gy.* leírta, nem gondolt a jeruzsálemi pátriárka által kimondott egyházi átokkal sem. Szárazföldön haladt Tripolisz és Antiochia felé. Út közben diplomáciai kapcsolatokat épített ki. Hétéves fiát, Andrást eljegyezte a Bagratida örmény király, II. Leó leányával. Leó azt is megígérte, hogy halála után vejét és leányát fogja illetni a kis királyság, mely Ciprus szigetével szemben a Taurus aljában 16 napi járóföld hosszúságban és 2 napi járóföld szélességben terült el. Azután békében átvonult az ikoniumi szultán birodalmán. Nikaiában megállt, Laszkarisz Tódor „kis görög birodalmában", mely általában ellenséges volt a latin császársággal, bár ez időben éppen „jóban volt vele", mert Tódor nőül vette Courtenay Péter latin császár leányát, II. András sógornőjét. Tódor leányát, Máriát András király eljegyezte Béla fiának, s magával is vitte. Ez maradandó eredményekkel járó döntés volt, mert Mária valóban Béla felesége lett.

Bulgáriában II. (Asen) Iván fejedelem eljegyezte András legidősebb leányát, Máriát, aki akkor talán ha 13 éves volt. Tirnovóba már követek jöttek András elé. Hazatérte után Benedek, a királyné kancellárja összehívta a főpapokat, s a király a Szentföldről hozott ereklyéket azok között osztotta szét, melyek főpapjai elébe jöttek. Megjutalmazta az ország kormányzásával megbízott, de elűzött és eddig külföldön élő János esztergomi érseket, s az esztergomi káptalant, az őt támogató Pontius templomos mestert. Annyira kimerült András pénztára, hogy Atyusz or-

---

Hungariae. *Gombos* 2220. – Thomas Ebendorfenus de Haselbach: Chronicon Austriacum. *Gombos* 2208–2209. Ez a krónka is szégyenletesnek nevezi András király hazatérését. – Rogerius de Wendower: Chronica sive liber qui dicitur Flores historiarum. Ab. orbe condito 1235. *Gombos* 2091. – Praeclara Francorum facinora veriaque ipsorum certamine. *Gombos* 1988. – Paltrannus seu Vatzo consul Viennensis: Chronicon Austriacum. *Gombos* 1957. – Jacob von Königshofen: Chronik. *Gombos* 1212. – Henricus de Heimburg: Annales sive Cronica Bohemorum. *Gombos* 1131. – Hermannus Altahensis abbas: Annales. *Gombos* 1146. – Detmar-Chronik I. Lübeckische Chronik. *Gombos* 846. – Continuatio Stirensis Imaginis Mundi Honorii Augustodunensis. *Gombos* 781. 1210-re teszi András keresztes hadjáratát. – Continuatio Chronicae Magni presbyteri Reicherspergensis. *Gombos* 758. – Continuatio Annalium Rotomagensium. *Gombos* 756. – Continuatio Admontensis. Pars Annalium Historiae. *Gombos* 752. – Chronicon Salisburgense. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 677. – Chronicon Osterhoviense. *Gombos* 590. – Chronicon Moguntium. *Gombos* 585–586. – Chronicon Belgicum magnum. *Gombos* 525. – Chronica S. Petri Erfordensis moderna. *Gombos* 471–472. – Anonymi Leobensis: Chronicon. *Gombos* 268., 269. 1219 elejére teszi a magyar király hazatérését. – Anonymi coenobitae Zwetlensis: Chronicon. *Gombos* 259. – Annales SS, Udalrici et Afrae Augustenses. *Gombos* 206. – Annales S. Stephani Frisingensis. *Gombos* 204. – Annales Reinhardsbrunenses. *Gombos* 191–192. – Annales Argentinenses maiores. Annales Marbacenses. *Gombos* 153. – Annles Gotwicenses. Pars Annalium Austriae. *Gombos* 135. – Annales Frisacenses. *Gombos* 131. – Annales de Dunstapha. *Gombos* 123. A krónikás szerint, akiről Gombos megjegyzi, hogy nem jól érti forrásait, a magyar király jelen volt Damietta ostrománál. – Annales Colmarienses minores. *Gombos* 118. – Annales canonici Sambiensis (Prussia). *Gombos* 115. – Amalricus Augerius de Biterris: Chronicon pontificum. *Gombos* 57. – Theodorius Engelhusius: Chronicon. *Gombos* 2192., Szerinte ugyanabban a hadjáratban vett részt Frigyes császár, Lajos, Szent Erzsébet férje, a magyar és a ciprusi király, a bajor és az osztrák herceg. – Albericus monachus Trium Fontium ordinis Cisterciensis. Chronicon. *Gombos* 31. – Reinerus monachus. S. Jacobi Leodiensis: Continuatio sive Annalium Lamberti Parvi. *Gombos* 2041. Az 1219-es évre teszi András király hazatérését. – Ptolemaeus Lucensis: Historia ecclesiastica. *Gombos* 2007. Ez a krónika pozitívan értékeli az ötödik keresztes hadjáratot. Szerinte a magyar király és az osztrák herceg nem csak vitézül harcoltak a szaracénok ellen, de el is foglalták Damiettát és visszaszerezték a keresztények egész földjét, mint Vincentius írja. De a következő évben a szaracénok visszavették Damiettát. – Marino Sanudo iunior, Leonardi filius, patricius Venetus: Le vite dei dogi. *Gombos* 1554. Megemlíti, hogy a magyar király semmit sem tudott elérni. – Aventinus: Annales Boiorum. *Gombos* 380.

ságbírótól vett fel kölcsönbe 200 márka ezüstöt. Mikor Honorius pápához követeket küldött, hogy a Szentföldről való gyors távozását kimentse, a szokásos ajándékokra sem volt pénze. Azzal mentette magát, hogy rossz híreket hallott hazulról azért tért vissza. A pápa elfogadta e mentséget.[179]

Hóman Bálint hangsúlyozza, hogy András király hadjárata kudarcba fulladt. Egész hadviselése, hazafelé vezető útjának látogatásai melyeket a történeti irodalom céltalan időfecsérlésnek tartott határozott politikai célt szolgált: a bizánci császári koronát akarta elnyerni. Már Magyarországon értesült a pápától, hogy apósát, Courtenay Péter császárt elfogták a Szentföldön, halálát is megtudta. Úgy vélte, anyósa és nővére rokonai támogatásával elérheti a császári trónt. Seregét, melyet eredetileg a császári méltóság elnyerése érdekében hívott hadba, tudatosan kímélte meg, hogy hadereje harckészségét fenntarthassa. Hóman, felsorolva a hazatérő király útjának állomásait, megemlíti, hogy az ikoniumi szultánnak, aki hajlandónak mutatkozott a megkeresztelkedésre, egyik unokahúgát ígérte el. Politikája hibásnak bizonyult. Ha a Szentföldön jelentéktelen portyázások helyett komoly harcba kezd, s valamilyen kis eredményt elér, tekintélye nagymértékben emelkedett volna, diplomáciai lépései is komolyabb megítélésre tarthattak volna számot. Így tekintélye inkább megfogyatkozott. Hadjáratához a Szentföldön nagy reményeket fűztek, a komoly harcoktól való tartózkodásában gyengeséget láttak. Még nagyobb baj volt, hogy kétes magatartásával elidegenítette magától a pápát is, akitől elsősorban függött a latin császári trón betöltése. Nagyot akart, de nem találta meg a nagy koncepcióhoz mért eszközöket, s ezzel elvesztette a játszmát.[180]

Az újabb magyar szerzők közül *Kristó Gyula* úgy gondolja, hogy András király hazatérése során ötletszerű, alkalomszülte dinasztikus terveit szövögette. Megemlíti, hogy Nikaiában rátámadtak nagybátyja (III. Béla száműzött öccse) Géza – újabb nevén Joannész fiai.[181]

Szűcs Jenő szerint a Képes Krónikában Ákos mester hosszú fejezetet szentel II. András jeruzsálemi vállalkozásának, közölve, hogy visszatértekor „országát szerencsés állapotban (in prospero statu) találta". A valóságban a király tökéletes káoszban találta országát 1218 végén. A „prosperitást" a király birtokpolitikáját élvező nagybirtokosok élték át.[182]

Vajay Szabolcs viszont rendkívül koncepciózusnak tartja II. András külpolitikáját, benne keresztes hadjáratát. Rendkívül lendületes, élvezetes stílusban megírt, ahogy manapság mondani szokás „nagyívű" tanulmányában, mely csak mellékesen foglalkozik II. Andrással ezeket a sorokat olvashatjuk: „A magyar kereszteshadat azonban eleddig úgy tudtuk – nem kísérte siker. Endre király többet mulatozott, semmint hadakozott, magára is vonva Csák Ugrin érsek méltó haragját. Kiderül abból, hogy az érsek az elvek embere volt, de – mint az oly sokszor előfordult – elveinek hatalmas fájától nem látta meg a tények erdejét. Ezek a tények éppen Endre király roszszallóan fedett mulatozásaiból világlanak ki. Lássuk tehát, hol is voltak ennek stációi? Először is Konstantinápolyban, ahol az özvegy Endre király eljegyezte a gyer-

179 *Pauler Gy.* i. m. II. k., 66–71. o.

180 *Hóman Bálint:* i. m. I. k., 443–445. o.

181 *Kristó Gyula:* in MT I. k., 1309. o. – *Uő.:* Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. 704. o. – *Kristó Gyula–Makk Ferenc:* Az Árpád-házi uralkodók. Budapest, 1988. 249. o.

182 *Szűcs Jenő:* Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 144–145. o.

mektelen latin császár testvérnénjét, Courtenay Jolantát, a feudális jog értelmében, a császári cím továbbörökítő várományosát. Kevéssel utána újdonsült sógorának legádázabb ellenfelénél a niceai görög császárnál mulatozik, elmátkásítva annak leányát, Máriát, tulajdon örökösével, Béla herceggel. Utóbb a ciliciai Örményországba megy, amelynek uralkodója keresztény ugyan, de monofizita eretnek lévén, az orthodox görögökkel való ellentéte olyan fokú, hogy a tarsusi udvar kapcsolata szinte nyájasabb az iconiumi szultánnal, mint a niceai bazileusszal. Az örmény király egyetlen leányát és örökösét Zabélt a mulatozó magyar király rögtön el is jegyzi másodszülött fiával, Endre herceggel. Így ér végül a magyar had a Szentföldre, amelynek utolsó jelentősebb fejedelme, az antiochiai herceg Endre királynak anyja jussán elsőfokú unokatestvére. Ő tájékoztatja és veszi rá a királyt, hogy csínján bánjon a mamelukokkal, hiszen balsiker esetén a magyarok hazamennek, de a felbőszített pogány itt marad Antiochia nyakán. Endre tehát csak sétát tesz a Jordán-parton, és tessék-lássék körülostromolja a Tábor-hegyet. Ezek után pedig szépen hazatér. »Eredménytelenül« fűzi hozzá a XIX. századi pozitivista történetírás szigora. A külpolitikai eredmények maximumával – állíthatjuk ma. A három vetélkedő keleti erőgócponthoz, Niceához, Tarsushoz és Konstantinápolyhoz egyképpen családi kapocs fűzi, ahol elvben a latin császári címnek is várományosa. Az örmény királyság révén jó a kapcsolata Iconiummal, Antiochiai Rajmund révén pedig a mamelukokkal, akik három évtizede békét is hagynak a keresztes utódok parti sávjának. Eladdig pedig Endrének éppen csak ki kellene várnia, hogy Konstantinápoly impériuma megüresedjen, s császári jogigényének érvényt szerezhessen, valóra váltva így azt, ami atyja és Komnénosz Manuel viszonylatában oly tragikusan meghiúsult: a Kárpátoktól a Taurusig terjedő magyar–görög perszonáluniót, melynek államszerkezetére már készen adott a keret, az Archiregnum Hungaricum működő sémája."

„Az hogy végül is Keleten a dolgok nem úgy alakultak, amint azt szándékolták, messze nem Endre elképzelésén múlott, s az így annak helyes voltán mit sem csorbíthat. A pápa sem értette meg jobban a magyar király motivációját, mint Ugrin érsek, és a »tessék-lássék kereszteshad« feletti szent dühében Endre helyett a közismerten hibbant Courtenay Róbertet jelölte latin császárnak, megpecsételve ezáltal a konstantinápolyi keresztes állam sorsát."[183]

Vajay tanulmánya, illetőleg annak a magyar keresztes hadjárattal s a magyar király politikai terveivel foglalkozó része (hiszen a tanulmány II. András Jolánta nevű leányának, Hódító Jakab aragón királlyal kötött házassága alkalmából vele együtt Aragóniába költözött magyar vitézeiről szól) igen súlyos problémákat vet fel.

Hogy egy politikai elképzelés kudarca esetén ezt az elképzelést mennyire lehet nagyszabásúnak nevezni – felfogás dolga. A történeti kronológia, az időrendi tiszteletben tartása, vagy önkényes megváltoztatása azonban nem.

Vajay szerint a magyar király *először* eljegyezte a gyermektelen latin császár nénjét, Courtenay Jolántát. Ez valóban megtörtént, még 1215-ben. *Utána* Béla fia számára feleségül nyeri Laszkarisz Máriát, azután az örmény király leányát jegyzi el másodszülött fiával, s ezután ér a Szentföldre, ahol külpolitikai céljai érdekében „tessék-lássék" háborút folytat, s ennek jóvoltából a mamelukok három évtizedre

183 *Vajay Szabolcs:* Dominae reginae milites. Árpád-házi Jolánta magyarjai Valencia visszavétele idején. In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér Emlékkönyv. Budapest, 1984. 399–401. o.

nem bántják a keresztes államokat. András király valóban járt a nikaiai és a tarsusi udvarban, s ott valóban létrehozta az említett családi kapcsolatokat, de e két látogatása keresztes hadjárata *után* történt. A király közismert módon, Spalatóban hajóra szállva utazott a Szentföldre, s *visszafelé vezető útján* látogatott el előbb az örmény, azután a nikaiai udvarba (és nem megfordítva, mint Vajay írja).

Hogy a jónevű történész miért zavarta össze az időrendet, rejtély. Hibás kronológiája egész tudományos elméletét értéktelenné teszi.

A külföldi szerzők közül érdekesnek mondható *J. F. Michaud* meglehetősen régen (1841) megjelent művének álláspontja. Szerinte a magyar király kezdett nem bízni a hadjárat sikerében, s három havi ott tartózkodás után úgy vélte, fogadalmát teljesítette, s elhatározta, hogy hazamegy. A Nyugat csodálkozott, hogy András király elhagyta zilált helyzetben lévő országát, de nem kevésbé, mikor hirtelen hazatért. Hogy nem mondhassák róla: elhagyta Krisztus ügyét, *serege felét hátrahagyta,* és átadta a jeruzsálemi királynak. Palmára hivatkozva, írja Michaud: a hadjárat annyira kimerítette Magyarországot, hogy száz év is kellett, még régi erejét visszanyerte. Mások szerint fiai annyira elidegenedtek tőle, hogy visszatérte nem okozott örömet, s nehezen talált néhány főpapot, kik örvendtek volna visszatértén. András úgy vélte, az ereklyék elegendők lesznek országa rendbehozatalára. Tévedett. Megindult Magyarország hanyatlása..[184]

András király keresztes hadjáratával kapcsolatos intézkedései egy részének a ránk maradt oklevelekben és levelekben is nyoma maradt. Egyik 1217. évi oklevele szerint a Szentföldre történő indulása előtt a vele együtt szintén a Szentföldre induló Péter püspök kérésére, főleg a püspöknek a Joles királynénak Konstantinápolyban jártában tett szolgálataiért, a vasvári Szent Mihály egyház népeinek és hospeseinek védelmével Poth nádor mosoni ispánt bízza meg. Összeírja a vasvári egyház javait s birtokait, ezek határainak megjelölésével.[185]

II. András szentföldi tapasztalatai alapján igen sokra becsülte az ispotályos rend tevékenységét és gazdagon megadományozta őket, amiről több, még 1217-ben, a Szentföldön kelt oklevélből értesülünk. Ezek egyike szerint II. András, miután tapasztalta a Szentföldön a János-vitézek áldásos működését, mesterüknek Guarinus de Monte Acutónak s rendtársának adja a Babóth nevű soproni kapu vámját, valamint a királyi pásztoroknak a Dráva és Csurgó közt elterülő földjét a Dráváig, továbbá szabad sóárusítást engedélyez nekik, s azt a kiváltságot, hogy népeik felett csak a király által kirendelt bíró bíráskodhatik; népeik mentesek a szállásadás, szabad dénár, nehezék, s minden más adó fizetése alól.[186]

Egy másik oklevél szerint II. András guarinus de Monte Acuto és rendtársai szívesen fogadták és ő, látván a Szentföldön a János-vitézek tevékeny és áldásos működését, a szalacsi királyi sójövedelemből évenként húsvétkor fizetendő 500 márkát rendel számukra, s megparancsolja a szalacsi sótiszteknek, hogy az összeg kifizetését el ne mulasszák. Hozzáteszi, hogy az adomány a kíséretében lévő főurak: Péter győri és Tamás választott egri püspöknek, Dénes tárnokmesternek és ujvári ispánnak, (Bors fia) Miklós ispánnak, Smaragdnak, Moysnak (Gyula testvérének), Rátholt

184 *Joseph-François Michaud:* i. m. VI. k., 50–51. o.
185 ÁUO VI. 383., Reg. Arp. 322.
186 1217. *Theiner* I. 16., Reg. Arp. 328.

és Sebes ispánnak (Tamás fiának), Demeter semescalcusnak és László marescalcusnak a tanácsával történt.[187] Az oklevélből megtudjuk, kik voltak a fontosabb főurak a hadjárat során a király környezetében. Egy másik, 1217-ben Mangatnál kelt oklevélben a király, miután látta a János-lovagok áldásos működését, Akkonban, Krakban és Margatban, a margati várban tartózkodó ispotályosoknak a szalacsi sójövedelemből évente húsvétkor fizetendő 700 ezüst márkát rendelt.[188]

András király bőkezűségének még ez sem volt elegendő. A Krak várában lévő János-vitézeknek, hol őt Raymundus de Pignano akkori várnagy s más lovagok szívesen fogadták, főurainak tanácsára a szalacsi sójövedelemből évenként húsvétkor fizetendő 100 ezüst márkát rendelt, 60-at a várnagynak, 40-et a szerzetes lovagoknak, megemlítve ezek érdemes munkálkodását.[189]

Annak nincs nyoma, hogy II. András rokonszenvét és elismerését a Szentföldön a másik nagy lovagrend, a templomosok rendje is ilyen nagy mértékben kivívta volna. A templomosok magyarországi mesterét azonban hazatérte után a keresztes hadjárat idején a királynak oda- és visszautazásakor, s a Joles királynénak tett szolgálataiért birtokadománnyal jutalmazta meg.[190]

A keresztes hadjáratok során sokat szenvedett János esztergomi érseknek, kire távolléte idején az ország kormányát bízta, s akit a garázdálkodó urak üldöztek, sőt száműztek, valamint a kárt szenvedett esztergomi kanonokoknak birtokadományt ad.[191]

Figyelemreméltó levelet írt András király 1219-ben III. Honorius pápának. Ebben előadja, hogy III. Ince és III. Honorius pápák sürgetésére keresztes hadjáratot vezetett, melyből hazatérve olyan rendetlenséget talált az országban, hogy ennek leküzdésére 15 év sem lesz elég. Kéri, hogy a pápa sújtsa egyházi büntetéssel a rendetlenség előidézőit, s járuljon hozzá a király gyermekeinek Leó örmény király leányával, Ladkaris Tódor nikaiai császár leányával s Asen bolgár cárral történő házasságához, sőt (ami nehezebb eset), adja beleegyezését ahhoz, hogy a király egyik unokahúgát esetleg az ikoniumi szultánhoz adja feleségül. Arra is kéri, hogy bízza meg az ispotályosokat Örményországba küldött fiának védelmével.[192] A levélből megismerjük a király dinasztikus kapcsolatokat kereső politikáját. A nagy rendetlenség említése valós helyzetet takar, de rendkívül erős hangsúlyozása feltehetőleg azzal is összefügg, hogy a pápa nem volt elégedett András király szentföldi „teljesítményével", s ezt ő a hazai rendetlenség hangsúlyozásával igyekezett magyarázni, annál is inkább, mert hazaindulásakor is ezt említette, mint távozásának okát, nem törődve a jeruzsálemi pátriárka kiközösítésével.

Szentföldi útjával kapcsolatban a királynak több birtokügyet kellett elintéznie. Oslu ispán fiainak: Beludnak és Oslunak még a Szentföldre indulása idején a királyi

187 1217. *Theiner* I. 14., Reg. Arp. 329.
188 1217. Margatnál. *Theiner* I. 15., Reg. Arp. 330.
189 1217. *Theiner* I. 17., Reg. Arp. 331.
190 1219. ÁUO XI. 154., Reg. Arp. 353.
191 1219. Mon. Strig. I. 22., Reg. Arp. 354.
192 1219. *Theiner* I. 20., (1219) Reg. Arp. 355.

udvarnokok bizonyos földjét adományozta, de azt az udvarnoki földek visszavételekor újra elvette tőlük; végül a soproni vár két faluját adományozta nekik.[193]

A Szentföldről visszatérő király természetesen pénzszűkében volt, az Ochuz bántól 200 márkát kölcsönzött. Ennek fejében visszaadta a bánnak azt a zágrábi egyháznak adományozott földet, melyet III. Béla király Ochuz atyjától, idősb Ochuztól elvéve adott a nevezett egyháznak.[194] II. András 8 ekényi földet adományozott a Ják nembeli, Ják faluban lakó Topoz, Ják, Ebad, Thuna, Gergely és Pousa szervienseknek, kik Belsei nevű rokonukat a királlyal a tengerentúlra küldték, a király visszajövetelekor pedig elébe küldték Gergelyt és Pousát Tirnovóba.[195] E szerviensek nem lehettek vagyonosak, mert heten összeállva tudták csak rokonukat a keresztes hadjáratba küldeni (azaz felfegyverezni és felszerelni), és *heten összesen* kaptak ezen érdemükért nyolc ekényi földet. II. András egy másik okleveléből kiderül, hogy az előbbi oklevélben szereplő Pousa „Görögországba" ment a hazatérő király elé, ott fogságot szenvedett, s ezért – úgy látszik – szervienstársaitól külön is birtokadományban részesült, melyről az oklevél közelebbit nem közöl.[196]

Mint egy 1219-es oklevélből tudjuk, a király János esztergomi érseknek és kanonokjainak a távolléte idején elviselt szenvedéseikért és káraikért birtokadományt adott.[197] Egy 1221-es oklevélben ugyanezeknek az elszenvedett károk pótlása fejében sóvámjövedelmet adományozott.[198]

Hogy név szerint kik vettek részt II. András keresztes hadjáratában, részben tudjuk; hogy az ismertek mellett más résztvevők személye is a napvilágra kerül-e, lehetséges, bár nem nagyon valószínű.[199]

Mint tudjuk az ötödik keresztes háború nem fejeződött be II. András hazatérésével. Ezután következett a keresztesek Damietta bevételére, Egyiptom ellen indított sikertelen háborúja. II. András keresztesei közül néhányan a Szentföldön maradtak, s ebben is részt vettek.

Ezek közé tartozott Tamás egri püspök, ki még kancellár és fehérvári prépost korában tett keresztes fogadalmat, s a király a következő évi zsinatról való felmentését kérte, Kalán pécsi és Péter győri püspökkel együtt; Tamás egri és Péter győri püspök 1217 májusának utolsó napján kelt útra András királlyal együtt és augusztus 23-án érkezett Spalatóba. Tamás püspök kevesellhette II. András többek által bírált rövid szentföldi tartózkodását, s nem tért vele haza 1218 január elején, hanem csak ugyanazon év szeptemberében indult vissza, haza is érkezett, s később esztergomi érsek lett.[200]

193 1220. ÁUO XI. 157., Reg. Arp. 358.
194 1221. *Fejér* III/1. 320., Reg. Arp. 365.
195 1221. *Fejér* III/1. 329., Reg. Arp. 370.
196 1222. *Fejér* III/1. 368., Reg. Arp. 382.
197 L. a 191. jegyzetet.
198 1221. Mon. Strig. I. 277., Reg. Arp. 373.
199 Ismert résztvevők pl. Szák nembeli Barcfia Miklós: *Theiner* I. 14–15. Csák nembeli ugodi Demeter: *Pauler Gy.*: i. m. II. k., 77. o.
200 Nem esett el Damietta előtt, mint *Oliverus scholasticus Colonensis* Historia Damiatina c. krónikájában állítja. (*Gombos* 1746–1747.)

A királlyal a Szentföldre vonult Péter püspök sorsát nem ismerjük. Kétségtelen, hogy a Szentföldön halt meg, de nem biztos, hogy hazatért-e, újra visszatért és akkor esett el, vagy haza sem tért közben?

Több forrás említi, hogy Damietta ostroma alkalmából 1219-ben két magyar püspök esett el. *Pauler Gyula* úgy véli, hogy ezek Péter győri és Simon váradi püspökök lehettek, akik közül Péter 1219-ben már másodszor járt a Szentföldön, Simon pedig akkor ment ki először. Ezt azzal indokolja, hogy 1219-ben csak a győri és a váradi püspöki székben találunk új püspököket.[201]

VIII.

1.

A szó szűkebb értelmezése szerinti, tehát 1291-ig tartó keresztes háborúkban a továbbiakban – ismereteink szerint – nem vettek részt magyarok. Magyarország szempontjából a keresztes hadjáratok – a jelek szerint – befejeződtek. Ezt azonban a kortársak nem tudták, a források tanúsága szerint többen még hosszú ideig készültek a keresztes vállalkozásokra, s a pápák is igyekeztek tovább szervezni hadjáratokat, és segíteni a még folyamatban lévőket. Semmi esetre sem gondolták, hogy II. András 1217–18-as keresztes hadjárata volt az első és utolsó magyar keresztes hadjárat.

1222-ben III. Honorius pápa R-t, a magyar király káplánját, mint keresztest, javaival a Szentszék védelmébe fogadta.[202] Nem tudjuk ki volt R káplán és járt-e a Szentföldön, vagy csak keresztes fogadalmat tett. Ugyanebben az évben III. Honorius N. soproni comest mint keresztest fogadta a Szentszék védelmébe. Ez ügyben értesítette a kalocsai érseket és a csanádi püspököt. „Cum igitur zelo fides et devotionis accensus, affixo tuis humeris signo crucis proposueris in terre sancte subsidium proficisci." Eszerint N. comes még ezután akart a Szentföldre indulni.[203]

Az 1220-as évek derekán úgy tűnt, újra indulnak magyar keresztesek a Szentföldre, mégpedig II. Frigyes német-római császár szövetségében. 1220-ban Frigyes megígérte III. Honorius pápának, hogy a következő évben keresztes hadjáratot indít. Honorius – elődjével III. Incével és utódaival, IX. Gergellyel és IV. Incével ellentétben – szelídlelkű és békülékeny természetű volt, s az ötödik keresztes hadjárat kudarca után teljesen II. Frigyes segítségére volt utalva. Frigyes többször megígérte Honoriusnak, hogy keresztes hadjáratot indít, de ez Honorius életében (1227-ben halt meg) nem következett be.[204] Már 1224-ben úgy nyilatkozott, hogy háborút indít a Szentföld felszabadítására. A pápa arra buzdította a német fejedelmek mellett

201 *Borosy András:* i. m. (HK 1987) 210. o. – Ugyanitt l. a vonatkozó irodalmat és krónikákat.

202 1222. ápr. 30. *Theiner* I. 33.

203 1222. dec. 19. *Theiner* I. 36.

204 *Johannes Haller–Heinrich Dannenbauer:* Von den Karolingern zu den Staufern. Die altdeutsche Kaiserzeit (900–1250. Berlin, 1970. 133. o. – *Theodor Schieffer:* die deutsche Kaiserzeit. (950–1250). Frankfurt/M–Berlin–Wien, 1973. 119. o.

a magyar királyt s a magyar főurakat is, hogy csatlakozzanak hozzá.[205] A hadjáratból nem lett semmi.

1227 januárjában Honorius pápa újra reménykedhetett abban, hogy Frigyes császár keresztes hadjáratot fog vezetni. Ez ügyben levelet írt II. Andrásnak, egy másikat a kalocsai érseknek. A magyar királynak s egyúttal a magyar főpapoknak, comeseknek és bárónak írott levélben felszólítja őket, hogy a császárral együtt induljanak a Szentföld felszabadítására. András király esetében a levél arra hivatkozik, hogy ő már járt a Szentföldön, mint keresztes vezér, és ismeri az ottani hadakozás módját. A levél szerint a császár folyó év augusztusában fog az országon átvonulni.[206] A magyarok közül többen már felvették a keresztet, de ne csak ezek menjenek, hanem mások is, akik még elszánják magukat. Külön levélben szólította fel Honorius pápa a kalocsai érseket, hogy hirdesse ki a keresztet provinciájában és támogassa az augusztusban átvonuló kereszteseket.

A levél szerint a császár méltó módon készült fel. A hadjárathoz sok hajót és más szükséges dolgot készített elő. Ez a hadjárat is elmaradt.[207]

Hazánkban ezután is tettek egyesek keresztes fogadalmat. IX. Gergely pápa 1231-ben felmentette az esztergomi érseket keresztes fogadalma alól, mert apostoli legátusnak nevezte ki a kunok és brodnikok országába.[208]

A keresztes fogadalmat a pápa rendelkezésére meg is lehetett változtatni, a Szentföld felszabadítására tett intézkedéseket más célra is lehetett fordítani. IX. Gergely 1231-ben levelet írt az esztergomi érseknek, melyben felszólította, hogy mivel értesülése szerint a konstantinápolyi latin császárságot (Imperium Romanie) annyira fenyegeti az ellenség, hogy ha nem kap segítséget, végső veszedelemre jut, hasznosabb lenne, ha a Magyarországon keresztes fogadalmat tett személyek a Szentföld helyett a latin császárság segítségére siernének, ezért a győri és az egri püspök, Dénes camerarius, a nádorispán és fivére Miklós, Miklós mester, Caius (?) ispán, Benedek, Philippenus (?), Saodonus, Buzád ispánok és Fanukelicus (?) ispán fogadalmukat Szentföld helyett inkább a latin császárság megsegítésére fordítsák. Ha személyesen nem tudnak hadba vonulni, azokkal a költségekkel, melyeket a keresztes hadjáratra fordítottak volna, váltsák meg fogadalmukat, ezzel segítve a nevezett császárságot.[209] Közben a latin császárság helyzete megszilárdult, ezért 1232. januárjában IX. Gergely a császárság segítségére induló 300 magyar keresztes vitéz feladatát a győri püspök döntésére bízza, mehetnek a Szentföldre, vagy a latin császárság segítségére, de keresztes fogadalmukat teljesíteniük kell.[210] Eszerint ez időben még eleven keresztes mozgalom létezett Magyarországon s többszáz fegyverest

205 1224. márc. 5. *Theiner* I. 46–48.

206 1227. jan. 11. *Theiner* I. 71. „vos ad ipsius terre sanctae subsidium preparetis, quod illi, qui iam crucis susceperunt signaculum et alii quibus id divina gratia suspirabit, in instanti Augusto, quo generale passagium est indictum una cum ipso imperatore, Deo duce, valeant transfetare... In. e. m. A. Illustr. Regi Ungarie usque instaurare, te qui ab olim suscepto crucis signaculo illi militare novisti, qui pro te, in crucis patibulo militavit, rogamus, monemus et hortamus attente, ac per aspersionem sanguinis Jesu Christi nichilominus exhortantes, quatinus taliter preparare te studias quod in instanti Augusta, anno generale passagium est, indictum, habeas, Deo duce feliciter transfretare recepturus ex hoc gratiam in presenti et gloriam in futuro."

207 1227. jan. 11. *Theiner* I. 70. „Imperator ad transfretandum et instanti Augusto magnifice, prout Imperialem decet excellentiam, se accingat multitudinem navium et alia, que tanto negatio congruunt, studiosissimo preparando."

208 1231. febr. 27. *Theiner* I. 93.

209 1231. máj. 9. *Theiner* I. 97.

210 1231. jan. 12. *Theiner* I. 102–103.

lehetett a Szentföld segítségére küldeni. Legalábbis a pápa így gondolta. De a keresztesek nem mindig váltották be fogadalmukat. Így IX. Gergely pápa 1234-ben levelet írt a pécsi püspöknek (et Decano sancti Petri in Fara Lauduno), melyben megemlítette, hogy bizonyos keresztes fogadalmat tett magyarokat ő a latin császárság megsegítésére irányított, de azok sem a Szentföldre, sem a császár segítségére nem mentek, így fogadalmukat nem teljesítették. A püspök utasítsa őket, hogy menjenek a császárság segítségére, vagy a megfelelő adománnyal támogassák azt. Ha szükséges, a püspök kiközösítéssel is kényszerítse őket erre.[211]

A kereszteseket az eretnekek elleni harcra is fel lehetett használni. IX. Gergely a szlavóniai eretnekek (feltehetőleg bogumilok) ellen induló magyarországi keresztesekhez írott levelében közli, hogy őket, vagyonukkal együtt Szent Péter védelme alá helyezi, s ezt megírja a zágrábi püspöknek is.[212] Nem tudjuk hová indultak azok a magyar keresztesek, akikről IX. Gergely 1235-ben írott levele szól. Ebben felszólítja a magyar érsekeket és püspököket, utasítsák az egyházmegyéjükben lakó keresztteseket, hogy ne induljanak a nevezett földre idő előtt. Akik nem így tesznek, nem nyernek bűnbocsánatot.[213] 1238-ban újra szükségessé vált a latin császárság megsegítése. IX. Gergely IV. Béla királyhoz írott levelében felszólítja a magyar uralkodót, hogy a latin császárság segítségére induló keresztesek számára országán át biztonságos átvonulást biztosítson.[214]

A keresztes fogadalmat a továbbiakban is „át lehetett váltani" az eretnekek elleni akciókra. 1238-ban IX. Gergely a magyarországi domonkos rend provinciális priorjának és a ferencesek esztergomi provinciájának vezetőjéhez (ministro) írott levelében értesíti őket, hogy a magyar keresztesek fogadalmukat átváltoztathatják Ivan Aszen eretnekei és szakadárai elleni harcra, a Bulgária földjére való vonulásra.[215] Gergely pápa a pécsváradi bencés apátnak 1238-ban írott levelében azt közli, hogy a boszniai egyházmegyében a boszniai püspök kapott megbízást az eretnekség kiirtására. Ezért azokat a javakat, melyeket a keresztesek fogadalmuk megváltására kifizettek, vagy ki fognak fizetni, neki kell átadnia.[216]

1240-ben újra veszélyben volt a latin császárság. Gergely pápa a magyarországi domonkosok provinciális priorjának írott levelében úgy intézkedik, hogy a fogadalmat tett magyar keresztesek fogadalmukat a latin császárság megsegítésére változtathatják át, hogy fegyverrel, vagy pénzzel segítsék a császárságot.[217]

1241-ben a pápaság fő ellenségének már II. Frigyes német-római császár számított, a pápák fő célja a császár legyőzése, sőt később a Hohenstauf ház megsemmisítése lett. IX. Gergely pápa magyarországi követéhez, Johannes de Civitella-hoz írott levelében felhatalmazza őt, hogy azokat, akik fogadalmat tettek arra, hogy a Szentföld felszabadítására vonulnak, e fogadalmuk alól feloldhassa, ha kötelezik magukat, hogy Frigyes császár ellen fegyvert fognak, vagy azt az összeget, melyet a

211 1234. jún. 11. *Theiner* I. 125–126.
212 1234. okt. 17. *Theiner* I. 129–130.
213 1235. szept. 28. *Theiner* I. 138.
214 1238. márc. 12. *Theiner* I. 162.
215 1238. aug. 9. *Theiner* I. 167. Assanus feltehetőleg II. Iván Aszen (1218–1241) bolgár cárral azonos.
216 1238. dec. 22. *Theiner* I. 169.
217 1240. márc. 23. *Theiner* I. 175.

szentföldi utazás és hadjárat igényelt volna, a pilisi ciszterci apát és Benedek esztergomi kanonok kezéhez befizetik.[218]

1241-ben Magyarország került végveszélybe. Segítséget – mint tudjuk – sehonnét sem kapott. Csak 1247-ben értesíti IV. Ince pápa IV. Bélát, hogy minden keresztest, aki a Szentföldre, vagy a latin császárság segítségére mint, vagy bárhol másutt tartózkodik, Magyarország segítségére küldött.[219] Hogy ilyen keresztesek érkeztek-e hazánkba, nem tudjuk. A tatár veszedelem szerencsére – a keresztesek közreműködése nélkül – megszűnt.

1263-ban IV. Orbán pápa újra fontosnak tartotta a „jeruzsálemi" (a valóságban már régóta akkoni) királyság megsegítését. Az esztergomi érseknek írott levelében közli, hogy mindenki, aki felvette, vagy fel akarja venni a keresztet, abban a kiváltságban részesül, hogy azon az egyházmegyén (diocesis) kívül, melyben ő lakik és javai feküsznek, nem hívható perbe. Erről bullát is küldött az esztergomi érseknek.[220] A Szentföld részére történő gyűjtés újra megindult. Kihirdetését IV. Orbán pápa az esztergomi érsekre bízta.[221]

A „kereszt" kihirdetésének más okai is lehettek. 1264-ben IV. Orbán levélben szólította fel az esztergomi és a kalocsai érseket, hogy a megkeresztelt kunokat kényszerítsék a hit megtartására, a meg nem kereszteltelket pedig keresztelják meg. Ellenkező esetben ki kell hirdetni ellenük a keresztet, hogy kiűzzék őket Magyarországról.[222] „Kereszt"-et hirdettek 1265-ben is tatárok ellen. Ennek Magyarország, Lengyelország, Csehország, Ausztria, Karontia és Brandenburg területén való kihirdetésével IV. Kelemen pápa az esztergomi és kalocsai érseket bízta meg.[223] Voltak akik mint zarándokok készültek a Szent Sir meglátogatására, így egy Almád nembeli comes, ki ehhez IV. László király engedélyét kérte.[224]

A Szentföld (a maradék „jeruzsálemi" királyság) segélyezésére az egyes országokban a Szentszék gyűjtést szervezett. 1274-ben X. Gergely pápa Gerardus Mutinensist bízta meg a Szentföld támogatására szánt tizedek gyűjtésének magyarországi megszervezésével.[225] Néhány hónap múlva Gergely pápa a domonkosrend magyarországi priorját szólította fel, hogy indítson gyűjtést a Szentföld megsegítésére.[226] 1278-ban III. Miklós pápa megerősítette Gellért subdiaconust megbízatásában, hogy a Szentföldnek küldendő segélytizedeket Magyarországon összegyűjtse.[227] A gyűjtés természetesen bizonyos veszélyekkel járt. III. Miklós pápa olyan utasítást adott Gellértnek, hogy a Szentföldre küldendő segélyeket Magyar- és Lengyelországban gyűjtő főpapokat a gyűjtés biztonságos céljából saját veszélyükre és költségükre hívja Zágrábba, vagy Signensis civitas-ba.[228]

218 1241. febr. 12. *Gombos* 1089.
219 1247. febr. *Theiner* I. 203–204.
220 1263. okt. 23. *Theiner* I. 250–251.
221 1263. okt. 4. *Theiner* I. 246–249., 249–250.
222 1264. júl. 14. *Theiner* I. 269–270.
223 1265. jún. 26. *Theiner* I. 280.
224 1274. júl. 28. Reg. Arp. 2519.
225 1274. szept. 20. *Theiner* I. 319–320.
226 1274. nov. 13. *Theiner* I. 320–321.
227 1278. ápr. 5. *Theiner* I. 323–324.
228 1278. júl. 30. *Theiner* I. 327.

IV. Honorius pápa 1287-ben keresztes hadjárat kihirdetésére hatalmazta fel az esztergomi érseket Magyarországon s a szomszéd országokban. A hadjárat a Magyarországon élő pogányok: tatárok, szaracénok, nyögérek(!) és más pogányok ellen indult volna. A „kereszt" kihirdetésének célja az is volt egyben, hogy László királyt a királynénak a börtönből való kiengedésére kényszerítsék.[229]

Az 1279-es budai zsinat is elrendelte: a gyóntató papok buzdítsák híveiket arra, hogy hagyományozzanak bizonyos értékeket a Szentföld védelmére, s ezeket a papság küldje el Rómába.[230] III. András király még Akkon eleste (1291. május 18.) után is gondolkodott a Szentföld megsegítésének módjáról. I. Edward angol király a Szentföldre készült és támogatására a magyar király kész volt 1000 nehéz és könnyű lovas kiállítására.[231]

A keresztes pénzeket még 1300-ban is gyűjtötték Cseh-, Magyar- és Lengyelországban. E pénzek kollektora ez évben Wiebold kölni érsek volt.[232]

Európa keresztény népei nem voltak tudatában annak, hogy 1291 után beláthatatlanul hosszú időre kiszorultak Palesztinából. A XIV. században több kisebb-nagyobb vállalkozást indítottak, melyek célja a Szentföld felszabadítása lett volna. Ezeket nevezi az irodalom kései keresztes hadjáratoknak. Egyes szerzők így nevezik a török elleni hadjáratokat is.[233]

A kései keresztes hadjáratokról részletesen szól *Aziz Suryal Atiya* kiváló műveiben.[234] Jó összefoglalásokat találhatunk a *K. M. Setton* szerkesztette nagy amerikai szintézisben is.[235]

Fontos magyar vonatkozása miatt említsük meg *N. Housley* érdekes tanulmányát,[236] mely kései keresztes háborúként írja le Nagy Lajos királyunk legtöbb háborúját. Szerinte Lajos király a „szent háború" első vonalában harcolt. Visszaverte Litvánia és a vele szövetséges tatárok támadását, a katolikus hit számára visszanyerte Szerbiát és Bulgária részeit, megvédte a Szentszéket ghibellin ellenfeleivel szemben, s megszervezte a Balkán védelmét a török ellen. Magyarország helyzete kedvező

229 1287. márc. 12. *Theiner* I. 354–355. A nyögérekről l.: *Németh Gyula:* Kun László király nyögérei. *Magyar Nyelv* 49.(1953) 304–318. o.

230 *Pauler Gy.:* i. m. II. k., 304. o.

231 ÁUO V. 69. – *Pauler Gy.:* i. m. II. k., 437. o. I. Edward angol király 1292. jún. 23-án levelet írt III. Andrásnak, melyben köszönetét fejezi ki, hogy tervezett keresztes hadjáratát 1000 nehéz és könnyű lovassal kész támogatni egy év időtartamra. (De mille yero militibus et sagittariis equittariis quos ad sumptus vestras per annum nobis in dicte Terre sancte succursum faciendo per terram offertis). A magyar király lovasai szárazföldön mennének a Szentföldre, az angol király tengeren, s a Szentföldön találkoznának. A levélből nem derül ki, hogy a felajánlott 1000 lovasból mennyi a nehéz lovas (miles) és mennyi a könnyű lovas (saggitarius)?

232 *Reinhold Röhricht:* Beiträge zus Geschichte der Kreuzzüge. II. k., Berlin, 1878. 292. o., 60. jegyzet.

233 Így *R. Grousset:* Les croisades. Paris, 1955. 23. o. Ő 1571-ig, a lepantói csatáig viszi a keresztes hadjáratokat. Hunyadi János hadjáratait magyar keresztes hadjáratoknak nevezi. Itt komoly hibát vét, mert Nándorfehérvár felmentését 1440-re teszi.

234 *Aziz Suryal Atiya:* The Crusade in the Later Middle Ages. London, 1938. – *Uő.:* The Crusade of Nicopoli, London, 1934. – *Uő.:* Crusade, Commerce and Culture. Bloomington, 1962. Ez utóbbi mű 157. oldalán megállapítja, hogy az „ellen-keresztesháborúknak" nevezett török hódító hadjáratok hosszabb ideig tartottak, mint a keresztes háborúk, s eredményeik is tartósabbak. Megemlíti, hogy a Nyugat csak 1917. dec. 10-én szerezte vissza Jeruzsálemet.

235 *K. M. Setton* (szerk.): i. m. III. k. The fourteenth and Fifteenth Centuries. (Ed.: *Harry W. Hazard)* Univ. of Wisconsin Press. 1975. A mű 655. oldalán, a kitűnő *A. S. Atiya* által írt fejezetben hiba található. Azt írja, hogy Jagello Ulászló IV. László néven lett magyar király.

236 Norman Housley: King Louis the Great of Hungary and the Crusades. The Slavonic and East European Review, 62. (1984.) 192–208. o.

volt arra, hogy keresztes háborúkat vívjon, mert pogány és szakadár szomszédai is voltak, sőt saját országában is voltak ilyenek (Bosznia).

Első éveiben Lajos keresztes tevékenysége a még pogány litvánok ellen irányult. Ez magyar érdekből is történt, hiszen Lajos a lengyel trón örököse volt. 1344 végén részt vett egy János cseh király által szervezett hadjáratban, együttműködve a német lovagrenddel. E hadjárat sikertelenül végződött. Hogy Lajos király számos, keresztes céllal indított hadjárata nem hozott igazi sikereket, – Housley szerint – elsősorban a kor pápai felelősek. Ritkán fordították figyelmüket a Balkán-félsziget s a szakadárok megtérítésére. Jobban szerették, ha a magyar seregek a milánói Viscontiak ellen harcoltak a pápaság itáliai hatalmi érdekeiért, mint a szerbek, bolgárok, törökök ellen.[237] Emellett arról vitáztak a magyar királlyal, ki birtokolja a magyarországi tizedeket. Lajos hatalmas és ambiciózus király volt, ő döntötte el, milyen hadjáratokat vezet. Nem követte kitartóan a keresztes célokat. Ért el sikereket a Bulgáriában és Szerbiában vívott keresztes hadjáratokban, de nem annyit, amennyi lehetséges lett volna, s nem olyan merészen, mint őse, Anjou Károly. Kevesebb erőt fordított e hadjáratokra, mint fordíthatott volna. Megállapíthatjuk, hogy *Housley,* aki kései keresztes hadjáratokként szemléli Lajos király háborúit, más szempontok szerint ítél, mint számos, főként a nemzeti célokat figyelembe vevő magyar történész.

A kései keresztes hadjáratok talán legfontosabb eseménye volt az 1396-os nikápolyi csata, melyet több historikus a kései keresztes hadjáratok (sikertelen) befejezésének tart. A csata leírása nem célunk, hatalmas irodalom foglalkozik e döntő jelentőségű ütközettel. Nem hagyhatjuk azonban megjegyzés nélkül a neves angol historikus, *Steven Runciman* e csatával kapcsolatos állításait. A csata előkészületeiről szólva azt írja, hogy a Havasalföld és Erdély (Transylvania) fejedelmeit (prince) eléggé megrémítette a török hódítás és csatlakoztak Zsigmond királyhoz, *bármennyire gyűlölték is a magyarokat.*(!?!) Eszerint Runciman úgy tudja, hogy 1396-ban Erdély külön fejedelemség volt, mégpedig nem magyar (hanem feltehetőleg román) fejedelem uralma alatt aki nagyon gyűlölte a magyarokat.[238] A teljes tájékozatlanságát eláruló szerző nyilvánvalóan a XX. századi viszonyokat vetíti vissza a XIV. század végére, s láthatólag nem tudja, hogy 1396-ban még nem volt erdélyi fejedelemség, nem magyar jellegű erdélyi fejedelemség pedig egyáltalán nem létezett. Nem sokkal később azt írja, hogy Zsigmond király erdélyi vazallusának (és havasalföldi szövetségesének) a törökhöz való átállásáról kezdtek hírek terjedni.[239] Zsigmond ki is jelentette, hogy nem bízhat az erdélyiekben és havasalföldiekben.

St. Runcimannál is nevesebb középkortörténész a francia *Ferdinand Lot.* Méltán kiválónak tartott összefoglaló középkori hadtörténelmi művének egyik helyén Mircea vajdát Erdély (Transylvania) vajdájának nevezi.[240] A következő fejtegetések során viszont Mirceáról és vlachjairól szól, kik jobban gyűlölték a magyarokat, mint a törököket és (helytelenül) Lackfi Istvánt (Laszkovith) nevezi erdélyi vajdának,

237 *G. Mollat:* Gregoire XI. (1370–1378): Lettres secrètes et curiales intéressant les pays autres que la France. Paris, 1962–1965. 2163. XI. Gergely pápa egy évre 20 000 forintot ígért Nagy Lajosnak, ha Lombardiába jön harcolni a Viscontiak ellen egy 12 000 fegyveresből álló sereggel.

238 *S. Runciman:* i. m. III. k., 456. o.

239 *Uő.:* i. m. III. k., 459. o.

240 *Ferdinand Lot:* L'art militaire et les armées au moyen âge en Europe et dans le Proche orient. Paris, 1946. II. k., 219. o.

megemlítve, hogy ő László ellenkirály híve volt.[241] Úgy gondolom, ideje volna, hogy a vezető nyugati történészek alaposabb ismereteket szerezzenek Közép-Európa, s ezen belül Magyarország történetéről.

241 *Uő.:* i. m. II. k., 220–221. o.

A JEGYZETEKBEN ALKALMAZOTT RÖVIDÍTÉSEK

Arch. Hist. Pont.	=	Archívum Historiae Pontificiae
ÁUO	=	Árpádkori Új Okmánytár. I–XII. k. (Közzéteszi: *Wenczel Gusztáv)* Pest, 1860–Budapest, 1874
AUSB	=	Annales Universitatis Scientiarum de Rolandó Eötvös Nominatae
AUSZ	=	Acta Universitaitis Szegediensis de Attila József Nominatae
Fejér	=	Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Vol. I–XI. (Studio et opera *Georgii Fejér)* Budae, 1829–1844
Gombos	=	*Franciscus. A. Gombos:* Catalogus Fontium Historiae Hungaricae. Vol. I–IV. Budapestini, 1937–1943
HK	=	Hadtörténelmi Közlemények
HO	=	Hazai okmánytár. (Szerk.: *Nagy Imre–Paur Iván–Ráth Károly–Véghely Dezső)* I–VIII. k. Győr, 1865–Budapest, 1891
KK	=	Képes Krónika
MNT	=	A magyar nemzet története. I–X. k. (Szerk.: *Szilágyi Sándor)* Budapest, 1895–1898
Mon. Strig.	=	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Vol. I–II. (Ed. *Franciscus Knauz)* Strigonii, 1874–1882; Vol. III. (Ed. *Ludovicus Crescens Dedek)* Strigonii, 1924
Mon. Vespr.	=	Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. A veszprémi püspökség római oklevéltára I–IV. k. Budapest, 1896–1903
MT	=	Magyarország története tíz kötetben. Budapest, 1976–
MTA II. Oszt. Közl.	=	A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-történeti tudományok Osztályának Közleményei.
Reg. Arp.	=	Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II./1. k. (Szerk.: *Szentpétery Imre)* Budapest, 1923–1943., II./2–3. k. (Szerk.: *Szentpétery Imre–Borsa Iván)* Budapest, 1961, II./4. k. (Szerk.: *Borsa Iván)* Budapest, 1987
SRH	=	Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestartum. Vol. I–II. (Ed. *E. Szentpétery)* Budapest, 1937–1938
Theiner	=	*A. Theiner:* Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia. Vol. I–II. Romae, 1859–1860
Závodszky	=	*Závodszky Levente:* A Szent István, Szent László és Kál mán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. Budapest, 1904

András Borosy

THE CRUSADES AND THE HUNGARIAN KINGDOM PART II.

Summary

One can regard the crusades as the largest-scale military ventures of the Western Christianity of the Middle Ages. The armies of the different European countries strived to liberate the Holy Land and created Christian states on the Eastern shore of the Mediterranean. Traditionally the age of the crusades is fixed between the 1095 Council of Clermont and the year 1291, the fall of Accon. By this time Hungary became an integral part of European Christianity. Several crusading armies crossed the country and King Andrew II himself lead a Hungarian contingent to the Holy Land. The Author of this study examines the connections of Hungary and the crusades through the analysis of the respective campaigns.

András Borosy

LES CROISADES ET LA HONGRIE II.

Résumé

Les croisades peuvent être considérées comme les plus importantes opérations militaires de la chrétienté occidentale du moyen âge: les forces armées des différents États européens voulaient libérer la Terre Sainte et elles ont établi des États chrétiens à la côte de l'Est de la Méditerrannée. En général, on compte l'époque des croisades à partir du concile de Clermont de 1095 jusqu'à la chute d'Akkon en 1291. A cette époque-là, la Hongrie représente déjà une partie organique de l'Europe chrétienne. Plusieurs armées des croisés traversaient le territoire du pays et une campagne a été conduite à la Terre Sainte par un roi hongrois, notamment par André II. Cette étude essaie d'examiner les rapports de la Hongrie et des croisades en donnant un aperçu des différentes campagnes.

András Borosy

DIE KREUZZÜGE UND UNGARN,

Resümee

Mit recht gelten die Kreuzzüge als die größten militärischen Unterfangen des westlichen Christentums im Mittelalter. Die Streitkräfte des verschiedenen europäischen Staaten wollten das Heilige Land befreien, um an der Ostküste des Mittelmeeres christliche Staaten zu gründen. Diese Epoche wird i. a. von der Synode von Clermont im Jahre 1095 bis zum Fall von Akkon 1291 gerechnet. Damals war Ungarn schon fester Bestandteil des christlichen Europas. Mehrere Kreuzheere zogen durch das Land hindurch und auch der Ungarkönig Andreas II. führte ein ungarisches Heer ins Heilige Land. Ziel des vorliegenden Aufsatzes ist es, durch einen Überblick über die einzelnen Kreuzzüge die Rolle Ungarns in ihnen zu untersuchen.

Андраш Бороши

КРЕСТОВЫЕ ПОХОДЫ И ВЕНГРИЯ.

Резюме

Крестовые походы могут рассматриваться как самые крупные военные кампании, предпринимаемые христианством Западной Европы в средневековье: вооруженные силы различных европейских государств хотели освободить Святую землю с тем, чтобы создать христианские государства на восточном побережье Средиземного моря.

Период крестовых походов принято считать со времени проведения Клермонтского синода 1095 года до 1291 года, даты падения Аккона. К этому времени Венгрия была уже органической частью христианской Европы. Немало ополчений крестоносцев прошло по территории страны, а венгерский король Андраш II даже возглавил крестовый поход в Святую землю. Статья делает попытку посредством обзора отдельных крестовых походов рассмотреть сложные связи Венгрии и крестовых войн.

FODOR PÁL

ÖNKÉNTESEK A XVI. SZÁZADI OSZMÁN HADSEREGBEN

(Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai)

I.

Az oszmán hadtörténet kutatása az utóbbi évtizedekben komoly eredményeket hozott. Ez részben annak köszönhető, hogy az oszmanisták tájékozódni kezdtek az európai közép- és kora-újkor történetével foglalkozó kutatás témái és módszerei felé, s olyan területeket fogtak művelés alá, ahová korábban nem merészkedtek el a szakma képviselői. Így például egyre több figyelmet szenteltek az élelem- és a hadianyagellátás, a technikai felszerelés, a tűzfegyverek, a mozgósítás stb. kérdéseinek, és már nemcsak a timár-birtokos szpáhik, hanem más csapatok és fegyvernemek (pl. a hajóhad) szervezetéről és működéséről is akadt mondanivalójuk.[1]

Mégis, ha valaki megkérdezné, hogy pl. 1552-ben az oszmán államnak hány katonája volt, vagy hogy a XVI. században mekkora oszmán seregek harcoltak a legnagyobb magyarországi ütközetekben vagy várostromoknál, akkor az esetek többségében csak bizonytalan becsléseket kapna válaszul. Hogy egy jól ismert példára hivatkozzam: nagyjából ugyanazokra a forrásokra támaszkodva egyesek 70-80 000-re, mások ennek mintegy a felére, 45 000-re tették a timár-birtokos sereg összlétszámát a XVI. század első felében.[2] Miután az oszmanisták között ilyen alapvető kérdésben sincs egyetértés, nem csoda, ha komoly szakmunkákban olvashatunk több százezer fős oszmán seregekről, vagy olyan helyi jelentőségű ütközetekről, amelyekben tízezrekre rúgtak az emberveszteségek.

Ismeretes, hogy a sok bizonytalanság mindenekelőtt az oszmán forrásanyag sajátos természetéből fakad. A korabeli bürokrácia ugyanis egymástól elkülönítve tartotta nyilván az egyes fegyveres alakulatokat, és csak elenyésző számban hagyott ránk olyan egyesített elszámolásokat, amelyekből megközelítő pontossággal következ-

1 *Káldy-Nagy Gyula:* A török állam hadseregének kialakulása I. Szulejmán korára. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. (Szerk.: *Rúzsás Lajos* és *Szakály Ferenc*) Budapest, 1986. 163-194. o.; *Caroline Finkel:* The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606. Wien, 1988. (Beihefte zur *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes,* Bd. 14.); *Gilles Veinstein:* Some Views on Provisioning in the Hungarian Campaigns of Suleyman the Magnificent. In: Osmanistische Studien zur Wirtschafts- und Sozialgeschichte. In memoriam Vančo Boškov. (Hrg. von *Hans Georg Majer*) Wiesbaden, 1986. 177-185. o.; *Uő.,* L'Hivernage en campagne. Talon d'Achille du système militaire ottoman classique. A propos des *sipāhi* de Roumélie en 1559–1560. *Studia Islamica* 58 (1983) 109-143. o. + V planches; *Uő.:* Du marche urbain au marche du camp: l'institution ottoman des *orducu.* In: Mélanges Professeur Robert Mantran. (Publ. par *Abdeljelil Temimi*) Zaghouan, 1988. 299-327. o.; *Ágoston Gábor:* Gunpowder for the Sultan's Army: New Sources on the Supply of Gunpowder to the Ottoman Army in the Hungarian Campaigns of the Sixteenth and Seventeenth Century. *Turcica* 25 (1993) 75-96. o.; *Uő.:* Ágyúk és lőpor a 16–17. századi Oszmán Birodalomban. Kiadatlan kandidátusi értekezés. Budapest, 1993; *Uő.:* Párhuzamok és eltérések az oszmán és az európai tüzérség fejlődésében. *Történelmi Szemle* 34/3-4 (1992) 173-198. o.; *Uő.:* Az oszmán tüzérség és a magyarországi várharcok egy kiadatlan 17. századi török krónika alapján. In: *Studia Agriensia* 5. Eger, 1985. 173-183. o.; *Idris Bostan:* Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyılda tersâne-i âmire. Ankara, 1992. (TTK Yayınları, VII/101.)

2 *Ömer Lütfi Barkan:* Timar. In: Islâm Ansiklopedisi. XII/1. c. Istanbul, 1974. 287-290. o.; és *Káldy-Nagy Gyula:* i. m. 181. o.

tetni tudunk a reguláris hadsereg számszerű erejére.[3] Ezért ha valaki nemcsak ilyen kivételes évek, hanem hosszabb időszakok vagy egy-egy régió létszámadatait is szeretné megismerni, az fáradságos munkával kénytelen a legkülönbözőbb forrástípusokból (központi és tartományi zsolddefterekből, pénztári naplókból, timárdefterekből stb.) összeszedegetni a szétszórt adatokat, hogy aztán bonyolult számítások és korrekciók elvégzése után kikalkulálja a birodalom vagy valamelyik vilájet haderejét.[4] Ám ha a jó szerencse révén kezébe került is az összes ehhez szükséges, térben és időben illeszkedő defter (legtöbbször persze nem így van), bizonyos alakulatokat még a leggondosabb munkával sem tud kielégítően számba venni. Olyan félkatonai elemek, mint pl. a nem várakban szolgáló azabok, akiket csak alkalomadtán (élesebb helyzetekben vagy nagyobb vállakozások idején) szólítottak hadba, jobbára megfoghatatlanok maradnak számára.

További – és talán még nagyobb – nehézséget okoz annak kiderítése, hogy az aprólékos kutatásokkal és körültekintő becslésekkel meghatározott elvi keretszámokból az oszmán vezetés mennyit tudott mozgósítani a különböző hadjáratokra. Megint egy ismert példával élve: bár az előírások alapján elvben tudjuk, hogy a timár-birtokos mennyi vértessel *(cebelü)* tartozott hadba vonulni, nincs valós képünk arról, hogy miképpen tett eleget ennek a kötelezettségének. Bizonyos adatokból úgy tűnik, hogy időnként jóval nagyobb kísérettel vette körül magát, mint azt a jövedelme alapján várnánk.[5] Máskor meg éppen ellenkezőleg: vagy az előírtnál kevesebb vértessel jelent meg a hadban, vagy maga is távol maradt.[6] Bár a timárbirtokosok hadrakelési arányai elvben vizsgálhatók az ún. szemle- vagy mustradefterek *(yoklama defteri)* segítségével, gyakorlatilag azonban nem sokra megyünk velük. Részben azért, mert nem ismerjük tisztességesen jelölési rendszerüket, részben azért, mert ha van is szemle-defterünk, rendszerint hiányoznak mellőle azok a források, amelyekhez viszonyítva adatait értelmezhetnénk. (Ilyenkor szoktunk Ajn Ali XVII. század eleji, többnyire azonban az 1580-as évek állapotát tükröző kimutatásaihoz segítségért fordulni.[7])

A timáros szpáhik még így is kitüntetett helyet foglalnak el, mert a többi alakulat mozgósítási arányainak megismeréséhez még annyi eszközzel sem rendelkezünk, mint az övékéhez. Bár a janicsárokról viszonylag nagy számban maradtak fenn központi és tartományi zsolddefterek, ma még sajnálatosan keveset tudunk nyilvántartási és fizetési rendszerükről, ezért igen nagy nehézségekbe ütközik a hadba

3 Ilyenek pl. azok a központi kimutatások, amelyeket *Ö. L. Barkan* tett közzé Szülejmán uralkodásának kezdetéről: H. 933–934 (M. 1527–1528) malî yılına ait bir bütçe örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 15/1-4 (1954) 251-329. o.

4 Ilyen aprólékos vizsgálatokkal állapította meg *Hegyi Klára* a XVI. századra minden eddiginél pontosabban a budai vilájetben állomásozó oszmán hadsereg létszámát és összetételét. L.: Török berendezkedés Magyarországon. Budapest, 1995. 81–117. o. (História Könytár, Monográfiák, 7.) A forrásokhoz és a magyarországi oszmán katonasághoz nagyon fontos még: *Ágoston Gábor:* A magyarországi török végvárak fenntartásának néhány kérdése. In: *Studia Agriensia* 14. Eger, 1993. 311–333. o.

5 A XVI. század elején egy Abdülkerim nevű szpáhi 5000 akcsés timár-birtokot élvezett a boszniai szandzsákban, de a törvények szerint várható 2 ember helyett 12-t tartott maga mellett. Ezt és még több hasonló esetet l. *Ahmed S. Aličić:* Popis Bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526 godine. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 25 (1975) 171-202. o.

6 *C. Finkel:* The Administration of Warfare, 49-63. o.

7 *Ayn-i Ali Efendi:* Kavânîn-i Âl-i Osman der Hülasa-i Mezâmin-i Defter-i Dîvân. (Önzöz: M. *Tayyib Gökbilgin*) Istanbul, 1979. Hadiye Tuncer, Kanunname-i Âl-i Osman. Osmanlı devleti arazi kanunları. Ankara, 1962. Ehhez annyit érdemes hozzátenni, hogy joklama defterekből csupán mutatóban jelent meg egy-kettő. L. pl. *Vladislav Skarić:* Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine. *Godišnjak Zemajlskog Muzeja* 42/2 (1930) 1-99. o.; *A. S. Aličić:* i. m.; *V. P. Mutafčieva–Str. Dimitrov:* Sur l'état de système des timars des XVIIe–XVIIIe ss. Sofia, 1968.

hívottak számának meghatározása. A háborús években felvett defterekben (ilyenek jobbára a XVI. század végétől állnak rendelkezésünkre) számos janicsár neve felett látható a „hadjárat" *(sefer)* szó, de ha összesítjük az így megjelölteket, legfeljebb arról kapunk képet, hogy a defterben szereplők hányad részét vezényelték ki a hadjáratra. Tudniillik semmi fogodzónk nincs arra nézve, hogy a testület várakban állomásozó – számszerűleg időnként túlsúlyban lévő – tagjai közül hányan kerekedtek fel agáik hívó szavára, vagy hogy miképpen sikerült kimozdítani helyükből a városokban és a falvakban szolgáló vagy ott élő janicsárokat.[8]

Források hiányában ugyanilyen kevéssé tudjuk mérni azt, hogy miképpen kapcsolódott be a hadi vállakozásokba a várak állandó őrsége. Márpedig a magyarországi és a boszniai végvidékeken a várkatonák száma a tízezret is meghaladta, ezért kisebb-nagyobb kontingenseik alkalomadtán számottevően megnövelhették a mozgó seregek erejét. Ismerve azonban a várőrségek nagyságát és az összecsapások méreteit, legalább a létszámok felső határait meg tudjuk becsülni.

Volt azonban az oszmán harcosoknak egy olyan csoportja, amelyről még ennyit sem tudunk mondani. Ez a csoport az önkénteseké. Azoké a katonáké, akiknek elsősorban a határvidék volt a hazájuk, akik saját költségükön szerelkeztek fel és vonultak hadba, akiknek egyetlen célja az volt, hogy hadi tetteikkel szolgálati birtokot vagy állami zsoldot (s ezáltal biztos megélhetést) szerezzenek, s hogy ilyenformán hivatalosan is tagjai lehessenek az oszmán hadseregnek. Szolgálataikat az állam mindig szívesen fogadta, amikor a határvidékeken hadi vállakozásokba fogott. Sőt, a maga részéről kifejezetten ösztönözte őket erre, hiszen timárokat és más állásokat helyezett kilátásba azoknak, akik vitézségükkel bizonyították rátermettségüket. Ezért az önkéntesek időnként alaposan felduzzasztották a reguláris seregek számát. De hogy az ütközetekben számszerűleg mekkora erőt képviseltek, vagy hogy milyen arányban jelentek meg a lajstromozott katonákhoz képest, azt egyelőre sűrű homály fedi.

Nehezíti a tisztánlátást, hogy az oszmán adminisztráció szóhasználata az önkéntesekkel kapcsolatban nem egyértelmű. A hivatalos felhívások általában *gönüllü*nek (bátor, önkéntes, készséges), *garib yiğit*nek (szótári jelentése szerint: különös, furcsa, idegen ember, hontalan, kóbor fickó, szegény ördög, fajankó stb.), *gönüllü garib yiğit*nek vagy egyszerűen *yiğit*-nek (fiatalember, legény, ifjú hős) nevezik azokat az önkénteseket, akiknek jelentkezését a hadvezetés várta és bátorította.[9] A *gönüllü* szó azonban többnyire csupán jelzője a *garib yiğit*nek; e tény és más megfontolások alapján úgy látszik, hogy míg a *gönüllü* az önkéntesség legáltalánosabb (annak minden formáját kifejező), ezért általában konkrét tartalmakat nélkülöző fogalma volt, addig a *garib yiğit* valamivel szűkebb, és rendszerint konkrétabb értelemben volt használatos. Biztosan tudjuk pl., hogy a *garib yiğit* elnevezés nem ter-

8 Egy jellegzetes példa: 1596-ban, amikor a szultán hadai élén Magyarországra vonult, a központi pénztári napló egyik tétele szerint 2473 janicsárnak fizettek zsoldot (Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi [a továbbiakban: BOA], Kepeci 1875, 27.). Ez azonban valószínűleg csak annyit jelent, hogy a hadjárat idején ennyi janicsár tartózkodott Isztambulban, s a többiek – kivéve a várakban maradottakat, az őrszolgálatot ellátókat stb. – a szultánnal tartottak. Miután a táborban vezetett pénztári napló egyelőre nem került elő, rendkívül nehéz következtetni a bevonult janicsárok számára. Fennmaradt viszont az 1543. évi hadjárat naplója, így az ekkori létszámokat kivételesen pontosan ismerjük. L. *Mehmet İpçioğlu:* Kanunî Süleyman'ın Estergon (Esztergom) seferi 1543. Yeni bir kaynak. *Osmanlı Araştırmaları* 10 (1990) 147-159. o.

9 V. ö. *C. Finkel:* Administration, 30. o.

jedt ki az önkéntesség minden válfajára, hiszen pl. a szpáhik önként bevonuló fiait a hivatalos szemlélet sohasem sorolta a *garib yiğit*ek közé (akik ugyanakkor talán lehettek *gönüllük*). Az is kétségtelennek látszik, hogy amíg az önkéntesek egy részének korábban már volt hivatalos „munkaviszonya" az oszmán hadseregben, addig a *garib yiğit*ek többnyire (de nem szükségképpen) az első alkalmazásért szálltak harcba. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy a *gönüllü* és a *garib yiğit* terminust két más katonai csoportra is használták. A birodalom kulcsfontosságú várainak (de csak azoknak!) zsoldlajstromaiban találkozhatunk egy *gönöllü*nek nevezett elit lovasalakulattal, melynek tagjai általában a listák első helyén szerepeltek és a legmagasabb fizetést húzták.[10] Arról, hogy ezeknek mi közük volt az alábbiakban vizsgált önkéntesekhez (és miért ugyanazt a nevet viselték), egyelőre semmi érdemlegeset nem tudunk mondani. Ugyanilyen rejtélyes a hat udvari zsoldos lovascsapat egyikének, a *garib yiğit*nek (tsz. *gureba*) és az ugyanígy nevezett önkénteseknek a viszonya.[11] Ezekkel a kérdésekkel ezért ezúttal nem foglalkozom, csupán az udvaron kívüli *garib yiğit*ek vizsgálatára szorítkozom, mert ez látszik legfontosabbnak az önkéntesség megértéséhez. Hogy biztosabban elkülöníthessük egymástól a különféle kategóriákat és pontosabban meghatározhassuk e második értelemben felfogott *garib yiğit*ek kilétét, tanácsosnak látszik röviden áttekinteni azokat az „emberforrásokat", amelyek jelentősebb számban bocsáthattak ki önkénteseket.

1. *Aktív vagy harcképtelen timár-birtokosok fiai.* Noha a szpáhik első három vagy két fia meghatározott szabályok szerint előbb-utóbb (az apa halálakor) az „öröklés jogán" is timárhoz juthatott, a hadba hívó parancsok külön is bátorították őket arra, hogy a várakozási idő kitöltése helyett saját jogon, vitézséggel szerezzenek maguknak javadalmat.[12] Az öröklésből kiszorult kisebb fiúknak vagy az apa öregsége (betegsége stb.) miatt bizonytalan helyzetbe jutott családok sarjainak pedig egyenesen létkérdés volt ennek a lehetőségnek a megragadása. A vállakozó szelleműek közé tartozott a mentesei Szejdi és Ali is; az előbbi Budak nevű apja harmadik fiaként érdemelte ki „törvény szerint járó" (2000 akcsés) timárkiutalását, az utóbbi

10 *Halil İnalcık*: Gönüllü. In: Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde–Paris, 1965, 1146. o.; *Hegyi K.*: Török berendezkedés, 84. o.

11 Ennek az udvari alakulatnak az eredete egyelőre ismeretlen. Egyik XV. századi forrásunk (Şerif Başţav: Ordo portae – Description grècque de la porte et de l'armée du Sultan Mehmet II. Budapest, 1947. 7., 11. o. [Magyar-görög tanulmányok, 27.]) szerint az udvari garibok a muszlimok fiai közül kerültek ki (talán kárpótlásul a janicsárok, vagyis a keresztények gyermekeinek nyújtott előnyökért). Konstantin Mihajlovics, az egykori janicsár ugyanakkor lovas tatároknak mondja őket, nevüket pedig így értelmezi: „árvák a szolgálatban" (Memoiren eines Janitscharen oder Türkische Chronik. [Eing. und übers. von *Renate Lachmann*] Graz–Wien–Köln, 1975. 152. [Slavische Geschichtsschreiber, 8.]). Ez utóbbi híradás alapján feltehető, hogy a *garib yiğit*ek eredetileg valóban olyan önkéntesek voltak, akik messziről, idegenből érkeztek, hogy harcoljanak az oszmánok zászlaja alatt, s miközben egy csapatuk állandó gyökeret vert az udvarban (melyet később beillesztettek az ott formálódó lovasságba), az elnevezést továbbra is fenntartották az önkéntesek bizonyos körére.

12 *Julius Káldy-Nagy*: The "Strangers" *(ecnebiler)* in the 16th Century Ottoman Military Organization. In: Between the Danube and the Caucasus. A Collection of Papers Concerning Oriental Sources on the History of the Peoples of Central and South-Eastern Europe. (Ed. by *György Kara*) Budapest, 1987. 167. o.; *Klaus Röhrborn*: Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte. Berlin–New York, 1973. 29 skk. o. Az „öröklés" természetesen a sajátos oszmán korlátokkal értendő. Ehhez l. még *Mario Grignaschi*: Das osmanische *timar*-Recht und der *kanun* Süleymans des Gesetzgebers. In: Armağan. Festschrift für Andreas Tietze. (Hrg. von *Ingeborg Baldauf* und *Suraiya Faroqhi*, unter Mitwirkung von *Rudolf Veselý*) Praha, 1994. 123-136. o. (arra a következtetésre jut, hogy a XVI. század végére a timár elvileg örökbirtokká vált). A magas beosztású hivatalnokok fiai már apjuk életében gyakran kaptak szolgálati birtokot. Ulama pozsegai bég két fia, Iszkender és Haszán pl. abból a 30.000 akcsényi jövedelememelésből *(terakki)* kapott egy 10.000, illetve egy 7000 akcsés részt, amit az apa a perzsiai (nahcsiváni) hadjáraton érdemelt ki. L. Istanbul, BOA Mühimme defterleri (a továbbiakban MD) 1. k., 217. o., 1256. és 1257. sz. parancs (1554. november 24.). V. ö. *I. Metin Kunt*: The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650. New York, 1983. 38. o.

pedig „öreg és erőtlen" apja oldalán állt helyt a nahcsiváni hadjáraton (1553–54), s ezért jutalmul elnyerte apja szolgálati birtokát.[13]

2. *Mázul szpáhik és fiaik.* A mozgósító parancsok gyakran szólították meg az időlegesen birtokukat vesztett *(ma'zul)* szpáhikat is. Ha a megélhetés (vagy rendszeres jövedelem) nélkül maradt lovas katonák nem találtak befolyásos támogatóra, akkor egy idő múltán nem tehettek mást, mint hogy jelentkeztek a bégek udvarában, a hadseregek gyülekező helyein, vagy a végekre húzódtak, hogy harci erényeik bizonyításával küzdjék vissza magukat a timár-birtokosok sorába. Annál is inkább, mert elvárták tőlük, hogy folyamatosan megerősítsék timárra vonatkozó igényeiket. Az a mázul szpáhi, aki hét évig nem kereste fel a bégeket és nem újította meg kérelmét, elvesztette jogát a szolgálati birtokra és a ráják közé süllyedt.[14] Ezért vonult hadba az aladzsahiszári Kurd vagy a szivaszi Ferhád is, akik mázulként kísérték el Szülejmán szultánt Perzsiába, de onnan már 5000 akcsés timárokra szóló parancsokkal tértek vissza.[15] De nem minden mázul szpáhi törte így magát, pl. az a Mehmed sem, akinek korábbi timárja a janjai szandzsákban feküdt. A család becsületét fia, Szülejmán mentette meg, aki olyan vitézül küzdött az említett háborúban, hogy 3000 akcsét jövedelmező „kezdő" timárral jutalmazták érte.[16] Az állam persze nem kizárólag lehetőségeket kínált a mázulnak, hanem néha kényszerítette is arra, hogy saját erőforrásaiból hadakozzék. A szultáni tanács 1595 augusztusában olyan utasítást küldött a korábbi boszniai beglerbégnek, hogy magánhadseregével ugyanúgy álljon készen a tartomány megvédésére, mintha még mindig ő viselné a kormányzói méltóságot.[17] Megjegyzendő, hogy az udvar időnként rangsorolta a városmányosokat, s a régóta mázul szpáhik előnyt élveztek akkor, ha több volt az igénylő, mint a kioszthatő javadalom.[18]

3. *Várkatonák szolgái, emberei és mázul várkatonák.* Bár az első csoportra csak közvetett adataink vannak, joggal feltételezhető, hogy a várak tisztikarának vagy módosabb katonáinak szolgái (rokonai stb.) adott esetben éppen úgy fegyvert fogtak, mint a gazdáik. Ilyen szolgával rendelkezett pl. az a Gázi, aki 1549/50-ben az esztergomi vár lovasainál szakaszparancsnoki *(seroda)* beosztásban szolgált.[19] Az önhibájukból vagy ismeretlen okokból állásukat vesztett várkatonák szintén állandó résztvevői a javadalmakért (is) folyó háborúknak. Szejfeddin, a szendrői szandzsák egyik erősségének korábbi parancsnokhelyettese *(kethüda)*, egészen Perzsiáig

13 MD 1, 76/410 (1554. október 4.) és 37/161 (1554. szeptember 21.). Szejdinek egyik bátyja halála is kezére játszott; elhunyt apja ugyanis 3000 akcsés timárral rendelkezett, s az ilyennek elvben csak két fia kaphatott egyenként 2000 akcsés timárt, ha az apa az otthonában halt meg. Ha csatában vesztette életét, az egyik fiú 3000 akcsére tarthatott igényt (a szöveg alapján úgy tűnik, Budak otthon lehelte ki lelkét). A vonatkozó szabályokat Szülejmán 1531. évi rendelete tartalmazza: *Ahmed Akgündüz:* Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap: Kanunî Sultan Süleyman devri kanunnâmeleri. I. Kısım: Merkezî ve umumî kanunnâmeler. Istanbul, 1992. 565., 571. o.

14 L. az előző jegyzetben említett, illetve az 1536. évi rendelet: *A. Akgündüz:* i. m. 566., 572., 577., 580-581. o. Az utóbbit kiadta még: *Irène Beldiceanu:* La loi sur la transmission du timar (1536). *Turcica* 11 (1979) 92-96. o.; a vonatkozó rész: 94. o. Hasonlóképpen járt a kiskorú szpáhi-fiú is, ha apja halála után meghatározott életkorba érve záros határidőn belül nem újította meg igényét. V. ö. *Káldy-Nagy Gy.:* A török állam hadserege, 176. o.; *K. Röhrborn:* Untersuchungen, 30-32., 52 skk o.; *M. Grignaschi:* Das osmanische *timar*-Recht, 129-134. o.

15 MD 1, 37/162 (1554. szeptember 21.) és 24/78 (1554. augusztus 22.). Ezzel Kurd még 1000 akcsényi emelésben is részesült, hiszen korábbi birtoka csak 4000 akcsét jövedelmezett.

16 MD 1, 35/148 (1554. szeptember 20.).

17 MD 73, 539/1178.

18 MD 26, 116/300 (1574. július 27., a ruméliai beglerbégnek).

19 Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt. 562, 93r-93v.

elmasírozott, hogy tettekkel bizonyítsa: méltó a szultán kenyerére. Fáradozása nem maradt hiábavaló, mert a szultáni tanács a korábbi 2000 akcsés helyett 4000 akcsés timárt ítélt meg neki.[20]

A magyarországi oszmán várakról fennmaradt zsoldlajstromokból az a meglepő következtetés adódik, hogy a várőrségek valószínűleg sokkal előkelőbb helyet foglaltak el az önkéntesek utánpótlásában, mint azt gondoltuk volna. Feltűnő ugyanis, hogy a várkatonák között nagyarányú a fluktuáció. Az emberek sűrű cserélődésének egyik fő oka az volt, hogy a katonák nyakra-főre hagyták ott állásaikat, amelyekért előzőleg késhegyig menő küzdelmet folytattak.[21] (Az oszmán vezetés ugyan mindig megtalálta a módját a keretszámok gyors feltöltésének, de a jelenség sok kényelmetlenséget okozott neki.) Az eltávozott katonák azonban nem tűntek el a semmibe, hanem rendszerint újra felbukkantak valamelyik szpáhi vagy főember kíséretében.[22] Oda azért léptek be, hogy nagyobb eséllyel indulhassanak abban a versenyben, amely a szolgálati birtokokért folyt az önkéntesek között. Nyilván vonzotta őket az ottani szabadabb élet is, de elsősorban arra spekuláltak, hogy új gazdáik még átlagos (vagy éppen látszólagos) hadi teljesítmény esetén is nagyobb nyomatékot tudnak adni folyamodványaiknak, mint korábbi főnökeik. Ami azonban leginkább erre sarkallta őket, az a kormányzat elzárkózó magatartása volt a várkatonákkal szemben. Egy 1544-es uralkodói rendelet egyenesen megtiltotta, hogy ilyeneknek timár-birtokot adományozzanak.[23] (Timáron itt értelemszerűen ún. kilidzs *[kılıç]*- vagy eskün *[eşkün]*-timárt kell értenünk, vagyis a szpáhiknak járó szolgálati birtokot, amit hadbavonulási kötelezettség terhelt. Ún. zsold-timárt *[müstahfız timarı]* ugyanis számos várkatona élvezett.) Nem elképzelhetetlen, hogy ezek a katonák kezdetben azért vállaltak szolgálatot a várőrségekben, hogy ott elsajátítsák a szükséges katonai ismereteket, majd lelépésükkor eltulajdonítsák fegyvereiket, amelyek nélkül önkéntesként nem jelentkezhettek harcra (a fegyver birtoklása, mint alább még szólunk róla, az önkéntesek felfogadásának egyik legfontosabb feltétele volt). Ilyenformán a várkatonai szolgálat sokak számára csak „vitézlő oskolául" és ugródeszkául szolgált ahhoz, hogy eljuthassanak a nagyobb lehetőségekkel kecsegtető timár-birtokos társadalomba.

Mindezzel nem akarom azt állítani, hogy a megélhetést keresők többsége ne lett volna boldog, ha bekerülhetett valamelyik vár őrségébe. A zsoldlajstromok bejegyzései arról árulkodnak, hogy magasabb körökben is jó eredménynek számított, ha a kíséret vagy a rokonság tagját sikerült bedugni egy-egy várkatona megüresedett helyére.[24] A tendencia mindazonáltal létezett, és ekképpen talán nem tévedés feltételezni, hogy az önkéntesek között nagy arányban lehettek egykori várkatonák.

20 MD 1, 141/821 (1554. október 31.); vö. MD 27, 218/499 (1576. január 23, a temesvári beglerbégnek).

21 Az oszmán írnokok a szolgálatelhagyást a *terk-i kale*, a lemondást a *feragat kerde* megjegyzéssel könyvelték el.

22 MD 26, 82/212 (1574. július 13.). Rendelet a budai pasának: az esztergomi beslü agák azért fordultak panasszal az udvarhoz, mert katonáik egy része saját ügyeivel foglalkozik, mások a szpáhikhoz álltak, és nem fogadnak szót agáiknak, a szolgálatot pedig nem végzik el. Utasítja a béget, hogy az ilyenek állásait agáik jelentése alapján adja másoknak (*..haliya Estergon beşlü ağaları südde-i sa'adetime mektup gönderüp ağalığa tabi' beşlü ta'fesinün ba'z-i hidmet-i lazimeleri eda etmeyüp ba'z kendü havasında ba'z sipahi yanında durup ağalarına ita'at etmemekle...*).

23 Idézi: *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és *uő*: The "Strangers", 168. o.

24 Erre jónéhány példa található: Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften, Mxt 614 (Flügel 1297).

4. *Janicsárok fiai és rokonai, mázul janicsárok.* A közhiedelemmel ellentétben a janicsárok nem II. Szelim (1566–1574) korától kaptak rá és kaptak engedélyt a házasodásra, hanem már az azt megelőző időkben is gyakran alapítottak családot. Minden jel arra mutat, hogy sok keresztény eredetű janicsárnak régi familiájával sem szakadt meg a kapcsolata. Ezek a katonák mindent elkövettek, hogy fiaikat vagy férfi rokonaikat felvétessék a testületbe. Az állam ezt eleinte rossz szemmel nézte, de aztán mind kevésbé akadályozta, mert felismerte, hogy a janicsárok ivadékai *(kuloğlu)* és rokonai *(kul karındaşı)* kiválóan felhasználhatók a veszteségek gyors pótlására. Ezért a XVI. század második felétől egyre nagyobb számban sorozta be őket a janicsárok közé. (E folyamat eredményeként a *kuloğluk* lassanként számbeli fölénybe kerültek a *devşirme*, a gyermekadó keretében összeszedett keresztény gyermekekkel szemben.)

Az állásra váró janicsár ifjak azonban nem mindig tudták kivárni a sorozás vagy felvétel (oszmán-török műszóval: *çıkma, kapuya çıkma* vagy *be-dergâh*) idejét, hanem apjuk oldalán vagy a maguk szakállára elmentek a hadjáratokra, hogy alkalmasságukat bizonyítva lerövidítsék a hőn áhított szolgálathoz vezető utat.[25] Ezért csatlakozott 1552-ben Mehmed, az avlonjai szandzsákban birtokos Rüsztem fia, a Temesvár ellen vonuló sereghez. Szerencséje volt, mert két tekintélyes földije is tanúskodott vitézségéről, s ezért az avlonjai bég timárra terjesztette fel.[26]

Tűnjék bármilyen meglepőnek, valószínű, hogy az önkéntesek között időlegesen állásukat vesztett janicsárokkal is számolnunk kell. Ismereteim szerint a kutatásnak mind ez ideig nem volt tudomása arról, hogy a mázul-sors a janicsárság alsó és középső szintjeit is érinthette. Egy 1590–91. évi zsolddefterben, amely a Budán állomásozó portai janicsárokat sorolja fel, közjanicsárnál és agánál egyaránt találkozhatunk a „mázul lett" *(ma'zul şud)* megjegyzéssel.[27] Az egyik rendkívül érdekes szöveg szerint Mehmedet, a budai janicsárok agáját leváltották, és helyére egy 1590. február 21-én kelt szultáni parancs értelmében Szelimet, Turgut fiát nevezték ki. Az utóbbi – olvashatjuk a továbbiakban – a 998. év első három hónapjában (1589. november 10–1590. február 6. között) mázul volt, s mivel 1590 januári kelettel elbocsátó levele *(ma'zulnamesi!)* is megjött, nem írták be az e hónapok kifizetéseit tartalmazó zsolddefterbe. Minthogy az újabb kinevezési parancs már a zsoldosztás után érkezett meg, csak a következő három havi ciklus elejétől vették fel Szelimet megint a nyilvántartásba.[28] Ebből a históriából az derül ki, hogy amikor a janicsárt vagy a janicsár tisztet felmentették beosztásából, akkor bizony átmenetileg az illetményét is megvonhatták. Bár a tisztek bizonyára elegendő tartalékkal rendelkeztek ahhoz, hogy átvészeljék ezeket az időszakokat,[29] de ha túl hosszúra nyúlt a tétlen

25 T. i. átlagos körülmények között csak 5-8 évenként került sor csikmára. Hosszabb háborúk idején, vagy nagyobb ütközetek után természetesen lerövidült a várakozási idő, és a tömeges veszteségek miatt időnként több ezren léphettek be egyszerre.

26 MD 1, 118/646 (1554. október 16.). *Kul karındaşı*ra néhány adat: 1574. június 18-án a janicsár aga azt a parancsot kapta, hogy írasson össze és küldjön el Egyiptomba 800 puskához értő *kul karındaşı*t. Az ugyanezen év október 31-én kelt utasítás szerint az agának a Ciprusról hiányzó 150 janicsár helyére kellett ugyanennyi *kul karındaşı*t kiállítania (MD 26, 91/235., 298/869.).

27 Maliyeden Müdevver (a továbbiakban MM) 7190, 25. és 100.

28 Uo. 42: *Mezkûr Selim bundan akdem dokuz yüz doksan sekiz senesinün muharrem, safar, rebiülevvel mevacibinde ma'zul olup yine sene-i mezburenün rebiülevvel evasıt tarihiyle ma'zulnamesi gelüp ol zaman deftere kayd olunmadı. Ulufeden sonra emr gelmeğin, mevacib ibtidasından kayd olundu.*

29 Mielőtt Szelim állás nélkül maradt, a budai janicsárok kethüdája volt, l. MM 6208, 22.

várakozás és a fizetetlenség ideje, akkor ők is ráfanyalodhattak arra, hogy önkéntesként, harci érdemekkel szerezzék vissza a kormányzat bizalmát.[30]

5. *Ráják és félkatonai (vagy kisegítő) szervezetek tagjai.* Az oszmán politikai gondolkodás a társadalmat két nagy funkcionális csoportra osztotta: katonákra *(askerî)* és adófizetőkre *(re'aya)*. Az irányító apparátus azon az álláspontón volt, hogy a két csoportnak nem szabad keverednie, mert az a társadalmi egyensúly megbomlásához vezet. Ezért elvben soha nem nézte jó szemmel a katonák társadalmába igyekvő ráját, de a valóságban sokáig, nagyjából a XVI. század közepéig eltűrte, később pedig már nem tudta megakadályozni, hogy a katonai érdemeket felmutató ráják katonai állásokat vagy timárokat kapjanak. A hivatalos állásfoglalások pontosan tükrözik a kormányzat kétértelmű magatartását a jelenséggel kapcsolatban. Miközben számos rendelet tiltja, hogy az ún. „idegenek" (ráják és más, nem timárbirtokos eredetű személyek, oszmán szóhasználattal: *ecnebîk*) fegyvert birtokoljanak és annak révén szolgálati birtokhoz jussanak, más megnyilvánulásokból arra következtethetünk, mintha a kormányzat nem akarta volna teljesen becsapni az ajtót az efféle feltörekvők előtt. Lutfi pasa például *Aszaf-náme* c. munkájában nem helyeselte ugyan a ráják „osztályváltását", de mégsem zárta ki, hogy érdemei alapján a rájából szpáhi legyen; csupán attól óvott, hogy az ilyeneket követve a rokonok is beszivárogjanak az aszkerik közé.[31] Érdekes, hogy az a személy, aki 1606 július elején Lutfi pasa művét lemásolta és kiegészítette, már sokkal merevebb álláspontot képviselt. Azt javasolta, hogy „azt a ráját, aki lóra ül, a szpáhija szigorúan büntesse meg. ... Törvény írja elő, hogy ha a rája kezében kardot, nyilat, íjat, puskát vagy más, háborúhoz szükséges fegyvert találnak, ... ítéljék halálra. Azonnal végezzék ki. Sőt, még falujának népe is méltó a szigorú büntetésre".[32] A nagyjából ugyanekkor író Ajn Ali szintén az udvari körök álláspontját tolmácsolta, amikor leszögezte: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni". Néhány sorral arrébb viszont mintha megfeledkezett volna e szigorú tiltásról, és azt taglalta, hogy milyen körülmények között válhat a rája szpáhivá: „A ráják közül akkor érdemel valaki timárt, ha a padisah érdekében végzett szolgálata és vitézsége *(yoldaşlığı)* bebizonyosodik. A szultáni hadjáraton a fővezérek adományoznak nekik kezdő [timárt], a hadjáratokon kívüli időszakokban pedig a végvidéki beglerbégek tesznek jelentést szolgálatukról, s ennek alapján adják ki nekik a kezdő [timárra] szóló parancsot".[33] Ha ezek a bizonyos értelemben elméletinek tekinthető írások nem győznének meg bennünket, akkor egy 1552. évi szultáni rendelet már inkább megerősiti azt a benyomásunkat, hogy a kormányzat időnként meghasonlott önmagával, és a javadalmasok közé arra méltatlannak tartott elemeket is befogadott. 1552. augusztus 6-án a szultáni tanács felhatalmazta a Temesvárt meghódító Ahmed vezírt, hogy a harcokban jeleskedő timár-birtokosok között 100 000 akcsényi javadalom-emelést osszon szét saját belátása szerint. A rendelet utolsó sorában azonban óva intették attól, hogy a jutalmazot-

30 Először természetesen összeköttetéseik révén próbáltak másik javadalomhoz jutni. A bagdadi janicsár agaságból leköszönő Ajasz például elérte, hogy ugyanakkora ziámetet utaljanak ki neki, mint amekkorát még korábbi beosztásában, csauszként élvezett (a rendelet kivonata 1552. november 15-i kelettel: BOA Kepeci 210, 25.).

31 *Mübahat S. Kütükoğlu:* Lütfi Paşa Âsafnâmesi (yeni bir metin tesisi denemesi). İstanbul, 1991 (Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağandan ayrıbasım), 98. o.

32 Uo.

33 *Ayn-i Ali Efendi:* i. m., 72. o.; *H. Tuncer:* i. m., 108. o.

tak közé „edzsnebik férkőzzenek". Figyelemre méltó, hogy ezt a sort utólag áthúzták, nyilvánvaló jeleként annak, hogy engedtek a hadjáraton megjelent számos önkéntes (köztük bizonyára sok rája) nyomásának, és nem akarták kockáztatni, hogy azok otthagyják a sereget vagy a kisemmizettség miatt érzett haragjukban valami meggondolatlanságot kövessenek el.[34]

Külön érdemes megemlíteni, hogy az önkéntes ráják között keresztények is felbukkantak, akik a szpáhivá válás érdekében rendre felvették az iszlám vallást. A pozsegai Orahovica meghódításakor tett szolgálatai fejében 5000 akcsés timárra kapott kiutalást az a keresztény férfi, aki nem sokkal később áttért, és új vallásában a Musztafa nevet nyerte el.[35] A Hüszejin nevezetű renegátnak, aki már régóta szolgált és vitézkedett a magyarországi végeken, Dervis mohácsi szanzsákbég kért 3000 akcsés timárt, melynek kiutalására 1554. december 16-án utasították Tojgun pasa budai beglerbéget.[36]

Nem látszik alaptalannak a gyanú, hogy a kereszténveknek valójában kevesebb akadályt kellett leküzdeniük ahhoz, hogy a timár-birtokosok közé léphessenek, mint a muszlim-török alattvalóknak. Ez egészen nyilvánvaló a martalócok esetében, akiket többnyire a közönséges ráják (vagy pásztor életmódot folytató népek) közül toboroztak.[37] Nekik lényegében csak a vallásváltáson kellett keresztülesniük, s azután már minden azon múlott, hogy miképpen forgatták a fegyvert és hogyan forogtak maguk a javadalomféhes oszmán világban. Egyébként éppen a martalócok esete segít jobban megértenünk, hogy hol is húzódtak valójában azok a határok, ameddig az oszmán hatóságok elnézték vagy ösztönözték a rája katonáskodását. A martalócok, mint mondottam, a várőrségekben lényegében a rája-réteget képviselték. Az is kétségtelen, hogy sok muszlim-török bajtársuk, aki a többi várvédő alakulatban szolgált, eredetileg szintén rája volt. Nincs adatunk arra, hogy az ilyen származású katonákat bármikor is edzsnebinek, azaz (rendszer-) idegennek nevezték volna. Amikor viszont ugyanezek a katonák ún. kilidzs- vagy eskün-timárra (vagyis nem zsold-timárra) tettek szert, mindjárt magukra vonhatták az edzsnebiség vádját. Ez történt azzal a Hizir nevű renegáttal is, aki az aladzsahiszári szandzsákban 3500 akcsét jövedelmező timárt szerzett magának. Őt egy régóta mázul és javadalomra áhítozó szpáhi, bizonyos Ajdin, feljelentette az udvarnál, mondván: „Hizir olyan edzsnebi, aki csalással jutott a timárhoz". Ajdin azt kérte, hogy vegyék el Hizir birtokát, és adják oda neki annak a 4000 akcsés kiutalásnak a fejében, amit már hosszú ideje nem volt képes timárra váltani.[38] Ez a történet is arra mutat, hogy az udvar a ráják vagy a renegátok katonáskodását az ellenkező értelmű elvi kinyilatkoztatások ellenére önmagában nem ellenezte (és ily módon azt sem, hogy aszkerivé váljanak, és a szultáni diploma *[berat]* birtokában az adómentes aszkeri osztály tagjai lehesse-

34 A rendelet egésze: Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888, f. 347a; a szóban forgó sor: *amma tevcih olunan kimesneler yarar olup haricden ve ecnebiden duhul etmiş olmaya.*

35 MD 1, 183/1049 (1554. november 15.).

36 MD 1, 236/1362. Ld. még uo., 52/261, egy Haszán nevű új-muszlimnak 10 000 akcsés timárja van (1554. szeptember 26.). Egy későbbi magyar renegátra l. *Dávid Géza:* Szigetvár XVI. századi bégjei. In: Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a vár felszabadításának 300. évfordulóján. (Szerk.: *Szita László*) Pécs, 1993. 164. o.

37 A 966. évi (1558. X. 14.–1559. X. 2.) becse-becskereki dzsizje-defterben néhány adózó rájaként összeírt rác felett ilyen bejegyzések állnak: *„Vukman doselac, mezkûr martolos kayd olunmağın yerine Raya Benik' kayd oluna"; İstepan Raynik', martolos ber muceb-i berat. Be-cayeş Pavlo İstokvik'* (BOA Bab-i defteri, Cizye muhasebesi 26562, 28. és 30.).

38 BOA Kepeci 74, 37 (1564. június 16., rendelet a temesvári beglerbégnek).

nek).[39] Viszont korlátozni próbálta őket abban, hogy a timár-birtokos szpáhik soraiba emelkedhessenek. E korlátokat a rája csupán úgy és akkor törhette át (legalábbis a hivatalos felfogás szerint), ha eleget tett az Ajn Ali által fentebb körvonalazott feltételeknek: önkéntesként jelentkezett a hadjáratokon és ott bizonyította katonai alkalmasságát. Ebben az értelemben a rája- vagy rája eredetű csoportokat még elvben sem zárták ki a szpáhi-társadalomból, csupán közülük azokat, akik nem ezen a „hivatalos" csatornán áramlottak be a timárosok „zárt" közösségébe. Következésképpen valószínűleg azokat tartották és nevezték edzsnebinek, akik az ellenőrzött utat megkerülve valamilyen mellékösvényen (megvesztegetéssel, protekcióval stb.) akartak eljutni a timár-birtokosok közé. Erre utal a *Hırzü'l-mülük* c. XVI. századi királytükör ismeretlen szerzője is, amikor azt fejtegeti, hogy a megüresedett szolgálati birtokokat mindenekelőtt alkalmas szpáhi-fiúknak vagy timár-kiutalási parancscsal rendelkezőknek *(eli emirli)* kell adni; az utóbbiakon azokat érti, akik szabályos úton jutottak a parancsukhoz, míg az edzsnebiket úgy jellemzi mint csalókat *(ehl-i tezvir)*, akik hamis tanúk segítségével szerezték szolgálati birtokaikat.[40]

Az önkéntesként próbálkozók között megtalálhatók azoknak az – oszmán szóhasználattal – „mentes és szabad" *(mu'af ve müsellem)* csoportoknak a tagjai is, akik valahol félúton helyezkedtek el a rája és a katonai réteg között. Ők rendszerint valamilyen katonai jellegű szolgálat fejében élveztek adómentességet, mégpedig többnyire az ún. rendkívüli hadiadók alól. Ruméliában – a fontosabbakat említve – ide tartoztak az akindzsik, a müszellemek, a jürükök, a vojnukok és a cigányok egy része. E félkatonai szervezetek némelyikét külön szandzsákbégek igazgatták. Ruméliában például a cigányok, a kirkkiliszei cigány müszellemek és a vojnukok (többségében: *eflak*ok, vagyis vlachok) élén állt önálló szandzsákbég. Ezek jövedelmük alapján a ruméliai bégek rangsorának végén helyezkedtek el.[41] Szandzsákjaik nem a szokásos területi elven szerveződtek, hanem a parancsnokságuk alá rendelt, szétszórtan elhelyezkedő félkatonai csoportokat fogták át, és ekképen átnyúlhattak a „közönséges" szandzsákok határain. A cigányok szandzsákbégje az akindzsi bégek közé számított, és akindzsik is tartoztak hozzá,[42] a kirkkiliszei müszellemek bégje pedig a vizei jürüköknél is parancsnoki tisztséget *(subaşı)* viselt.[43] A cigányok bégje azonban csak azon cigányok felett rendelkezett, akiket nem írtak be rájának a hász- vagy a szolgálati birtokokhoz.[44]

Noha a timár-rendszert korlátozottan ezeknél az alakulatoknál is alkalmazták (főleg persze a tisztek: szubasik, cseribasik, tovidzsák stb. fizetésére), a kormányzat a XVI. század közepe felé egyre merevebben elzárkózott attól, hogy az ide tartozó közkatonák timárokat szerezve szpáhivá válhassanak. A fentebb már idézett 1544. évi rendelet a várkatonák mellett a müszellemeknek sem engedi szolgálati birtokok

39 Már csak azért sem, mert nehéz katonai helyzetekben, amikor akadozott az emberutánpótlás, egyenesen rákényszerült a ráják bevonultatására. V. ö. *C. Finkel:* Administration, 36-37. o.

40 *Yaşar Yücel:* Osmanlı devlet teşkilâtına dair kaynaklar. Ankara, 1988. 186. o. Érdekes, hogy a szerző szerint azt az edzsnebit, aki 10 évig kihúzta leleplezés nélkül, már nem kellett zavarni timárja birtoklásában.

41 *Ö. L. Barkan:* II. 933–934 (M. 1527–1528) malî yılına, 301-304.

42 BOA Kepeci 209, 71. és 137. (1550. június 24. és december 7-i rendeletek).

43 *M. Tayyib Gökbilgin:* Çingeneler. In: İslâm Ansiklopedisi. III. c. İstanbul, 1988, 423. o. Gökbilgin a kirkkiliszei müszellemek bégjét és a cigányok bégjét egyazon tisztségviselőnek tekinti, pedig *Barkan* idézett listáin (l. 41. j.) külön szerepelnek.

44 *Ömer Lûtfi Barkan:* XV ve XVI inci asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları. I. Kanunlar. İstanbul, 1943. 249-250. o.

adományozását.[45] A törekvők ugyanúgy jártak, mint az előzőekben már jellemzett egyéb kategóriák: akkor juthattak kilidzs-timár birtokába, ha önkéntesként megszolgálták azt. A cigányokat azonban egy idő múltán – legalábbis elvben – még ettől a lehetőségtől is megfosztották. Mint egy 1567. szeptember 20-án elküldött parancsból megtudjuk, a szultáni tanács már korábban többször utasította a ruméliai kádikat, hogy „a cigányok a jövőben ne üljenek lóra, ne járkáljanak karddal és más fegyverrel, hanem maradjanak nyugton a helyükön". De az ismételt figyelmeztetések ellenére a cigányok továbbra is fegyveresen közlekedtek és számos gaztettet követtek el, ezért a Musztafa nevű udvari szpáhit kinevezték a cigányok felügyelőjének. A tanács elrendelte, hogy a kádik vezessék be a tiltó rendeletet a regesztrumaikba *(sicil)*, a cigányoknak pedig hirdessék ki, hogy „ezután ne üljenek lóra...".[46] Ahogy az az Oszmán Birodalomban lenni szokott, ezt az előírást sem tudták maradéktalanul betartatni, de azért a benne kifejezésre jutó tendencia figyelmet érdemel. Itt is érzékelhető az a szemléletváltozás, amit a fentebb idézett írásokban a rájával kapcsolatban tapasztaltunk, s amit úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a XVI. század második felében fokozatosan megmerevedtek a korábban még képlékeny társadalmi korlátok, mind távolabb került egymástól úr és közember, bég és közkatona.

6. A beglerbégek, szandzsákbégek és szpáhik kísérete és emberei. A bégek és a pasák mindenkor nagyszámú kíséretet és szolgahadat tartottak maguk körül, hiszen részben ebből származott tekintélyük és ez adta meg nekik az előrelépés lehetőségét. A szultáni tanács nemcsak a személyes alkalmasságot, hanem a „rátermett bajtársak táplálását" *(yarar yoldaş beslemek)* is jelentős érdemnek tudta be, amikor egy-egy béget vagy pasát felemelt vagy jutalmazott. A Temesvárt meghódító Ahmed vezír egyik előterjesztésében a következőképpen rangsorolta a határvidéki bégekkel szembeni kívánalmakat: „Az látszik helyesnek, ha az itteni végeken olyan régi bégek kapnak kinevezést, akik [az előírtnál] több bajtársat tudnak kiállítani, ismerik az ellenség helyzetét és bátorságukkal nyertek hírnevet".[47] Bár a katonai vezetők kíséretéről, udvartartásuk *(kapu* vagy *kapu halkı)* összetételéről sajnálatosan keveset tudunk,[48] néhány forrásból – így az imént idézettből is – arra következtethetünk, hogy ezek méretei valószínűleg gyakran túlnőttek azon, mint amit az illetők hivatalos jövedelme indokolt volna. Az 1520-as évek elején a boszniai szandzsákbég magánhadserege 1040 harcképes, mozgósítható emberből állt.[49] Ha a timáros hadseregre ekkor még érvényesek voltak a századforduló körül ki-

45 *Káldy-Nagy Gy.*: A török állam hadserege, 175. o., 41. j. és *uő.*: The "Strangers", 168. o.

46 MD 7, 79/215.

47 Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888, 446a (1552. szeptember 19.): *bu serhadlerde olan beğler ziyade yoldaşa kadir düşmen ahvalinden habir şecaatle iştihar bulmış eski beğler olmak münasipdür.* 1552. július 25-én a szultáni udvar azért tüntetett ki díszköpennyel 11 szandzsákbéget, mert jól vitézkedtek Veszprém bevételénél, és „alkalmas bajtársakat táplálnak". L. Koğuşlar 888, 301b.

48 Annak ellenére, hogy az utóbbi időben sokan hangsúlyozták e csoportok politikai és társadalmi jelentőségét. L: *I. Metin Kunt:* The Sultan's Servants, főleg 31–44. o.; *R. A. Abu-el-Haj:* Review Article: Metin Kunt, The Sultan's Servants .... *Osmanlı Araştırmaları* 6 (1986) 221–246. o.; *İ. Metin Kunt:* Bir Osmanlı valisinin yıllık gelir-gideri. Diyarbekir, 1670-71. Istanbul, 1981. főleg 22–26., ill. 54–58. o. (kitűnő információk egy beglerbég udvartartásáról, de a XVII. sz. végéről; az ekkori kíséretek – pl. a szekbánok megjelenése miatt – nyilván jelentősen különböznek a XVI. századiaktól). *Nejat Göyünç:* Wie ein Beğlerbeğ im sechzenten Jahrhundert seines Amtes waltete. In: Armağan. Festschrift für Andreas Tietze, 113–121., főleg 121. o.

49 *A. S. Aličić:* Popis bosanske vojske, 188. o.

adott törvény főbb előírásai, akkor hász-birtokainak bevételéből a bég csupán 147-148 vértest tartozott volna kiállítani. A két szám között kiáltó az ellentmondás.[50] Ráadásul a hivatalos lajstrom feltehetőleg nem tarrtalmazza a kíséretet tovább duzzasztó önkéntesek egész sorát: a rokonokat; a mázul szpáhikat, akik részben kényszerből, részben saját jól felfogott érdekükből jártak ide „sorba állni" (törökül ezt az állapotot a *mülazemet* szóval fejezték ki; aki „szorgalmas", „állandóan kíséri" az urat, vagyis aki sorban áll egy tisztségért, vagy várományos arra, az a *mülazim*); a timárra, állásra vagy csak némi kenyérre vágyó egykori vagy tényleges szolgálatban álló várkatonákat, hontalanokat stb., vagyis a fentiekben már megismert kategóriák szinte mindegyikét.

A pasák és a bégek udvarának vonzereje nemcsak abban rejlett, hogy tágabb lehetőségeket kínált a képességek megmutatására vagy a puszta megélhetésre. Elsősorban azért sereglettek ide az önkéntesek, mert a beglerbégek bizonyos határokig maguk is adományozhattak javadalmakat, az azon felülieket pedig az udvar a XVI. század végéig jobbára a beglerbégek és a szandzsákbégek előterjesztése alapján utalta ki a kérelmezőknek. Ezek a felhatalmazások természetesen széles teret nyitottak a személyi függőségek kialakulásához, s igencsak kifizetődővé tették a pasáknak és a bégeknek végzett szolgálatokat. Az udvar az 1530-as évektől kényelen volt egyre több hatáskört magához vonni, hogy korlátot szabjon a helyi hatalmak kialakulásának. Így például 1531-ben megtiltotta, hogy a beglerbégek „első" vagy „kezdő" timárt adományozzanak, 1554-ben pedig elvette tőlük azt a jogot, hogy „kegyre érdemes" minősítéssel saját hatáskörükben timárokat osztogassanak.[51] Ennek ellenére a tartományi katonai vezetőknek számos lehetőségük maradt arra, hogy állásokhoz juttassák pártfogoltjaikat, ezért sohasem szűnt meg az udvaruk felé irányuló áramlás. Ha nem is sokan, de néhány bennfentes még az úr halálából is hasznot húzhatott: a rendelkezések értelmében ilyenkor a vezírnek 13, a beglerbégnek 11 (illetve ha a halál mázulként érte 8), a szandzsákbégnek 6 embere *(adam* vagy *kul)* részesült timár-adományban.[52] Az önkéntesek számára abból is adódtak lehetőségek, hogy a bégek timárra ültetett saját embereinek elvben meg kellett szakítaniuk személyes kapcsolataikat az úrral, s helyettük a bégeknek újabb szolgálattevőkről kellett gondoskodniuk. Egy 1552. augusztus 23-án kelt szultáni utasításban erről a következőket írták a budai beglerbégnek: „... A timárt és más javadalmat birtoklókról nem szabad azt mondani, hogy a beglerbégek és a bégek emberei *(adam)* és hogy nekik szolgálnak. A javadalomhoz jutottak helyére [a bégek] állítsanak más szolgákat *(nöker)*, mert azok, akik zsoldot és timárt kaptak, az én rendes szolgáim közé számítanak. Valamennyiüknek azon a helyen és abban a szandzsákban kell szolgálniuk, ahol a javadalmuk van és ahol a timárjuk fekszik. ... Ne engedd, hogy ezt hozzák fel kifogásul: 'mi a bégek emberei vagyunk, azoknál szolgálunk, és nekünk azt parancsolták, hogy náluk szolgáljunk'. Nem járulok hozzá, hogy a javadalommal rendelkezők akár a beglerbégek, akár a bégek, akár más-

50 A számítások a következő forrásokon alapulnak: *Ö. L. Barkan:* H. 933–934 (M. 1527–1528), 303: egy 1520–22 közötti lista a ruméliai bégekről és jövedelmeikről. Code de lois coutumières de Mehmed II. (Édité par *Nicoară Beldiceanu*) Wiesbaden, 1967. 9r-10v.; *A. S. Aličić:* i. h.

51 *K. Röhrborn:* Untersuchungen, 29. skk. o.; *Káldy-Nagy Gy.:* A török állam hadserege, 174-179. o. A magam részéről a *mahal-i himmet* kifejezésre a „kegyre érdemes" értelmezést látom helyesnek.

52 *K. Röhrborn:* i. m. 40-42., 70-73. o. V. ö. Istanbul, Bayezid Devlet Kütüphanesi (a továbbiakban: BDK), Veliyüddin Ef. 1970, 25a és BOA Kepeci 209, 37. L. még *I. M. Kunt:* The Sultan's Servants, 40. o.

valaki zászlaját vonják föl és mindenféle ügyekben nekik szolgáljanak. Arra van szükség, hogy valamennyi [bég] rendelkezzék annyi vértessel *(cebelü)* és szolgával *(nöker)*, amennyit felséges törvénykönyvem előír nekik...".[53]

Még ha a régi kötelékek megmaradtak is a bég és egykori emberei között (mint az idézett rendeletből látható), a kíséret kiegészítésének kényszere folyamatosan felszívta az udvartartás körül őgyelgők bizonyos hányadát. A harci veszteségek miatt szintén állandóan lehetett számítani állások megüresedésére. De a bég közvetlen kíséretébe sem feltétetlenül kellett bekerülni ahhoz, hogy valaki javadalmat vagy jutalmat kapjon. 1576. február 18-án például azért rótta meg a szultáni udvar a budai beglerbéget, mert annak „feljegyzései" *(tezkere)* alapján sok olyan szpáhi részesült tetemes javadalomemelésben *(terakki)*, aki „a házában fekszik, a hadjáratokon és a szolgálatban nem vesz részt". Ezért a pasának megtiltották, hogy a jövőben ezer akcsénál nagyobb összeggel megemelje a szpáhik jövedelmét vagy hogy ilyenre előterjesztést tegyen.[54] A határvidék különleges viszonyai miatt azonban az udvar gyakorta meghátrált, és olyan jogköröket biztosított az itteni bégeknek, amilyeneket a többieknek nem ismert el. Míg a beglerbégek 1586 óta nem rendelkezhettek azokkal a megüresedett *(mahlul)* birtokokkal, amelyek 20 000 akcsénál többet jövedelmeztek, a budai beglerbég egy 1592 márciusában kelt rendelet alapján a jövőben valamennyi gazdátlanná vált birtokot eladományozhatta.[55] Ezt az engedményt nyilvánvalóan azért kapta, mert az elesett katonákat ekképpen gyorsabban lehetett pótolni, mintha a procedúra az udvaron keresztül zajlott volna le. A tizenöt éves háború kezdetén a budai pasa (átmenetileg?) csaknem egészében visszakapta azokat a hatásköröket, amelyeket a század első felében elvettek a beglerbégektől: tugrás paranccsal maga adományozhatott ziámetet, timárt, emelést, kezdő timárt és bizonyos (közelebbről nem meghatározott) várbeli állásokat az arra érdemeseknek és az önkénteseknek.[56] Szintén az itteni háborús viszonyokra és a birtokok iránti rendkívül nagy keresletre vezethető vissza, hogy a budai beglerbég a timár-adományozással kapcsolatos időbeli korlátokat is lazábban kezelhette. Egy 1574. július 30-i hosszú utasítás, amely Musztafa pasa panaszos beadványára válaszol, elmondja, hogy a végeken számos kiváló, tapasztalt vitéz vált ki a timárosok közül, mert nem tudott megfelelni annak az előírásnak, hogy a mázul legfeljebb hét, a szpáhi-fiú pedig legfeljebb tizenkilenc évig próbálkozhat birtokszerzéssel. Mivel ebbéli kudarcuk értékes katonáktól fosztaná meg az államot, az udvar hozzájárult ahhoz, hogy a beglerbégnél „vegyék nyilvántartásba a mázulokat, a hadjáratra járókat, a szolgálatot végzőket és a várományosokat, s mikor a timár-adományozás esedékessé válik, nézzenek bele ebbe a defterbe, s aki szerepel a várományosok

53 TSMK, Koğuşlar 888, 393a. A *nöker* szó itt a *gulam* szinonimája. A szöveg megerősíti azt a más adatok által is támogatott feltételezést, hogy az esetek többségében a *gulam* vagy a *nöker* nem egyszerű szolga volt, hanem maga is harcolt (erről külön tanulmányban írok majd). A *nöker* vagy *nökör* terminushoz fontos: *Mario Grignaschi:* Les guerriers domestiques dans la féodalité turque. In: VI. Türk Tarih Kongresi. Ankara 20-26 Ekim 1961. Kongreye sunulan bildiriler. Ankara, 1967. 206-230. o.

54 MD 27, 479/642. 1579-ben az udvar törvényt alkotott arról, hogy a tartományokból hozott előterjesztések alapján az írnokok (kjátibok) és a csauszok nem részesülhetnek jövedelem-emelésben. A rendelkezés szerint azok a kjátibok és csauszok, akiknek jövedelme elérte a 40.000 akcsét, többé egyáltalán nem kaphattak *terakki*t. L. BDK, Veliyüddin Ef. 1970, 6a. Más kérdés, hogy ezeket a korlátozásokat gyakran nem vették figyelembe.

55 Az első rendeletet ismerteti *K. Röhrborn:* i. m., 63. o., a másodlik: MD 69, 41/23.

56 MD 73, 639. sz.: *Seferde ve uğur-i hümayunda hidmetde ve yoldaşlıkda bulunan zu'ama ve erbab-i timara ve gurebaya kanun üzere iptida ve terakki ve kale'ye müte'allik olan ba'z-i virgüler ve devlet-i 'aliyyeye ve sefer-i hümayuna lazım olan evamir-i şerifeye tuğrasın kendü çekip...*

(mülazemet) jegyzékében, az akkor is kapjon timárt, ha lejárt [a birtokszerzésre kiszabott] határidő". Aki viszont nem ostromolja folyton timár-kérelemmel a beglerbég udvarát *(beğlerbeği kapusın bekleyüp)* és nem vesz részt a háborúkban, az semmilyen körülmények között sem kaphat állást vagy szolgálati birtokot.[57] Miután a kérelmezőket természetesen a beglerbég minősítette és sorolta be ebbe vagy abba a csoportba, ez a jogkör tág lehetőséget nyújtott neki a kliens-rendszer kiépítésére, amiben viszont az önkéntesek is megtalálták a számításukat.[58] Ezért aligha tévedünk, ha azt hisszük, hogy számos „kívülálló" ebben a környezetben próbálta megcsinálni a maga szerencséjét, s hogy a hadjáratokon jelentkező önkéntesek jelentős része ebből a körből kerülhetett ki.

II.

Az „emberforrások" áttekintése után ideje feltennünk a kérdést: kik is voltak azok az önkéntesek, akiket az oszmán bürokrácia a *garib yiğit* elnevezéssel illetett? Tudomásom szerint erre a kérdésre a szakirodalomban eddig csak K. Röhrborn próbált érdemben választ adni. Szerinte a *garib yiğit* (az ő értelmezésében: „Aussenseiter") mögött a gazdag ráják fiait kell keresnünk, mert csak ők voltak képesek arra, hogy lovat, öltözetet és fegyvert szerezzenek be, ami nélkül nem alkalmazták őket.[59] Röhrborn azért jutott erre az eredményre, mert – helyesen – észrevette, hogy a szpáhi-fiúkat nem számították a *garib yiğit*ek közé, azonkívül Ajn Ali értekezéséből úgy tűnt neki, hogy ez a XVII. század eleji szerző a *garib yiğit*et a rájával azonosította. A kérdéses – fentebb részben már idézett – passzus a következőket mondja: „Tilos a rájának lóra ülni és kardot kötni. A katonák közül *(asker taifesinden)* a bátor szívű *garib yiğit*ek beállnak szolgának a beglerbégekhez és a szandzsákbégekhez, a határvidéken tartózkodnak és végvidéki javadalomhoz jutnak *(serhad dirliğine geçer)*. Mikor a határvidéki szolgálatban bizonyítanak, az ottani beglerbégek és szandzsákbégek jelentést tesznek és defterbe foglalják vitézi tetteiket *(yoldaşlığın)*, és szolgálatuk fejében a végvidéki illetménykeretből a törvény szerint timárt kapnak".[60] Ezt a szöveget egy közbeiktatott mondat után követi az a részlet, amely a rája timárhoz jutásának feltételeiről szól és nagyjából ugyanezeket a megállapításokat tartalmazza.[61]

Az Ajn Ali által leírtak nem látszanak alátámasztani Röhrborn álláspontját. Ajn Ali ugyanis világosan elkülöníti egymástól a *garib yiğit*et és a *rájá*t, még akkor is, ha végül mindkét csoport számára ugyanazt az utat jelöli ki a timár-birtokossá váláshoz. Már ez is arra ösztönöz bennünket, hogy a *garib yiğit*ekben ne csak rájákat

57 MD 26, 119/307. A szpáhi-fiúknak biztosított 19 éves haladék meglepően hosszúnak tűnik. Szülejmán szultán idejében ez csak 7, majd 15,16-tól 10 év volt, ld. *K. Röhrborn:* i. m., 30-31. o. *Káldy-Nagy Gy.:* i. m., 176. o.

58 Ugyanebbe az irányba mutatott, hogy egyes határvidéki beglerbégek (mint a budai) nemcsak a timárok-birtokok, hanem a várkatonai állások adományozásában is szélesebb jogokat élveztek az átlagosnál. A budai pasák 1578-79-től az utóbbiakat is saját hatáskörükben tölthették be, s döntéseikről csak utólag kellett tájékoztatniuk az udvart. Erről l. *Claudia Römer:* Osmanische Festungsbesatzungen in Ungarn zur Zeit Murāds III. Dargestellt anhand von Petitionen zur Stellenvergabe. Wien, 1995. 59-67., főleg 64. o. (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse. Schriften der Balkan-Kommission, Philologische Abteilung, 35.)

59 *K. Röhrborn:* i. m. 89-95. o.

60 *Ayn-i Ali Efendi:* i. m. 72. o.

61 L. fentebb a 62. oldalon.

lássunk, noha kétségtelen, hogy azok *is* lehettek közöttük. Ugyanerre mutat annak a timár-rendszerrel kapcsolatos kánunnáménak egyik részlete is, amelyik valószínűleg a 16. század második felében keletkezett. Ez a szöveg a kilidzs-timár fajtáit határozza meg, és a kezdő *(ibtida)* kilidzsekre jogosultaknál csupán két kategóriát különböztet meg: *szpáhi-fiúk*at és *garib*okat.[62] Ebből az következik, hogy a szöveg összeállítója valamennyi önkéntest a *garib* fogalmába gyömöszölte be, mert kizárt, hogy a ráján kívül egyetlen más kategóriát se vett volna figyelembe a fentiekben bemutatottak közül. Egyébként elvileg is elképzelhetetlen, hogy az eddigiekben megismert sokféle önkéntes ne jelent volna meg valamiképpen a javadalomhoz jutás lehetőségeit taglaló források terminológiájában is. Mindezek alapján nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy a *garib yiğit* fogalma mindazokat az önkénteseket magába foglal(hat)ta, akik eredetük szerint nem tartoztak a sorait egyre inkább összezárni igyekvő hagymányos szpáhi-réteghez *(kadimî sipahi)* és a mindig külön kezelt janicsárokhoz (ill. általában az udvari zsoldosokhoz).

Ezt a következtetést konkrét adatokkal is alá tudjuk támasztani. 1551–52-ben ismét nyílt háború robbant ki az Oszmán és a Habsburg Birodalom között Erdély birtoklásáért. 1552 tavaszán az oszmán főerők Kara Ahmed vezetésével a Temesköz elfoglalására indultak. Ugyanekkor a burszai és a tekei szandzsákbég azt a parancsot kapta, hogy a moldvai és a havasalföldi vajdákkal keletről támadják meg Erdélyt, hogy megosszák az országrészt védő Habsburg-magyar erőket. Ezt a diverziós hadmozdulatot az érintettek meglehetősen lagymatagon hajtották végre, s hamarosan el is hagyták a hadműveleti területet. Ez is elég volt azonban ahhoz, hogy a Temes-vidék várai ne kaphassanak segítséget és július végére oszmán kézre kerüljenek. A Moldvába, illetve Havaselvére visszahúzódott török és oláh csapatokat a Porta augusztus elején újabb erdélyi betörésre utasította, és elrendelte, hogy soraikat önkéntesekkel egészítsék ki. Az erről szóló 1552. augusztus 10-i parancsban a következőket olvashatjuk: „Rendelet a szilisztrai, a nikápolyi, a vidini szandzsákok és Rumélia más kádijainak: megparancsoltam, hogy Behrám ... burszai szandzsákbég a moldvai katonákkal, Szinán ... tekei szandzsákbég pedig a havaselvei katonákkal menjen portyára *(akın edüp)*, égesse fel, rombolja le, dúlja fel, rabolja ki, pusztítsa el és hajtsa rabságba Erdélyországot. Parancsolom, hogy amikor [a rendelet] megérkezik, bírósági körzeteitekben valamennyien kiáltassátok ki és tegyétek közzé, hogy azok a bátor legények, akik a portyákban és a hitharcban örömüket lelik *(akından ve gazadan safası olan yiğitlerden)*, menjenek vagy Moldvába, a nevezett burszai béghez, vagy Havaselvére, az említett tekei béghez, gyülekezzenek össze, tegyenek szert gazdag zsákmányra, pusztítsák el és fosszák ki az átkozott hitetlenek országát, és folytassanak hitharcot. Gondosan intsd őket és hozd tudomásukra, hogy az akindzsik, a dzsebelük és mások közül *akıncılardan ve cebelülerden ve gayriden)* mindenki a saját irányába eső szárnyról vagy a burszai bég mellé, vagy a tekei bég mellé menjen, vele együtt vonuljon hadba és vitézkedjék *(yoldaşlıkda bulunalar)*. Azok a bátor legények, akik a nevezett hadjáratban megmutatják vitézségüket, az említett [bégek] előterjesztése alapján uralkodói kegyként javadalomban *(dirlik)* is részesülnek. Ennek megfelelően [az önkéntesek]

62 *A. Akgündüz:* Osmanlı kanunnâmeleri, 4. Kitap, 487, 515. A kiadó szerint ez a kanunnáme szolgált volna forrásul Ajn Alinak is. Benyomásom szerint mindazonáltal nem sikerült megnyugtatóan tisztáznia a különféle szövegek egymáshoz való viszonyát.

felszerelkezve és fegyveresen jelentkezzenek *(yat ve yarağlarıyle)*, és vegyenek részt a szolgálatban és a hitharcban".[63]

Ha az idézett parancsban dzsebelünek nevezett katonákat a bégek és a szpáhik szélesebb értelemben vett kíséretével azonosítjuk (abban az értelemben, ahogy fentebb körvonalaztuk), a „másokat" *(gayriden)* kifejezés mögé pedig a vállakozó szellemű rájákat is odaértjük, akkor jogosult azt mondani, hogy az oszmán adminisztráció az előzőekben sorra vett önkéntes-kategóriáink többségét beleértette a *garib yiğit* fogalmába. De ha ez az irat és a belőle levont következtetés nem tűnne elég meggyőzőnek, akkor olvassuk el azt a rendeletet, melyet 1576. január 23-án küldtek a temesvári beglerbégnek, és egy csapásra eloszlanak maradék kételyeink. A szultáni tanács ebben az iratban azért rótta meg a temesvári pasát, mert az folytonosan kezdő timárra terjesztett fel mázul várkatonákat (agákat és közembereket), mégpedig éppen azzal a megokolással, hogy az illetők mázulok, vagyis pillanatnyilag állás nélkül vannak. A tanács ezt az eljárást helytelenítette, és arra utasította a béget, hogy „a továbbiakban ne terjeszd fel kezdő timárra *(ibtidadan timara)* azokat, akik agaságból és zsolddal [járó állásokból] lettek mázulok. Az efféléket, amennyiben a harcokban vitézkednek, a *garib yiğit*ek közé számítsd *(garib yiğit kısmından bilüb)*, és mint olyanokat terjeszd fel kezdő timár adományozására vonatkozó kérelemmel. Olyan címen, hogy az illetők zsoldos katonákból lettek mázulok, ne terjeszd fel őket".[64]

Ennél világosabban aligha lehetne megfogalmazni az oszmán kormányzat álláspontját. A szultáni udvar számára a státus-csoportnak is tekintett „régi" szpáhirétegen (ideértve a szpáhi-fiúkat és a mázul szpáhikat is), valamint a jogilag szintén külön kategóriába tartozó janicsárokon (ill. általában az udvari zsoldosokon és azok fiain) kívül minden olyan önkéntes katona, aki be- vagy visszakerülni kívánt a szultáni hadsereg kötelékébe, potenciális *garib yiğit*nek számított.[65] A *garib yiğit*nek nevezett önkéntes-rendszer ugyanakkor nemcsak lehetőség volt az érintettek számára, hanem kötelezettség is, a XVI. század közepétől hivatalosan az egyetlen út, amelyen át a hadszervezetből kiesettek vagy az oda igyekvők célhoz érhettek. Az udvar ezzel az elrendezéssel két legyet ütött egy csapásra. A javadalomszerzés lehetőségének megcsillantásával mozgósítani tudta azokat a rendkívüli embertartalékokat, amelyek a rendszer túltelítettsége miatt állás és javadalom nélkül maradtak. Ugyanakkor azzal, hogy az önkéntesek seregét jobbára csak ezen az egy csatornán keresztül volt hajlandó beengedni „szolgálattevői" közé, elvben biztosította ellenőrzését a folyamat felett és a várományosok kiszolgáltatottságát az állammal szemben. Azért csak elvben, mert a protekcionizmus, a személyi kapcsolatok természetesen mindig alaposan keresztezték a szultáni udvar elképzeléseit (annál is inkább, mert a főméltóságok maguk is rendszeresen patrimoniális elvek szerint

63 TSMK, Koğuşlar 888, 363b. A szilisztrai és a nikápolyi kádiknak egy nappal korábban külön is írtak egy csaknem azonos szövegű rendeletet, amelyben valamivel világosabban fogalmazták meg, hogy kikre számítanak önkéntesként: „... az akindzsik, a dzsebelük és mások közül bárki, aki akar, menjen Moldvába a nevezett burszai béghez"; l. Koğuşlar 888, 360b.

64 MD 27, 218/499.

65 Ezt a kategorizálást alátámasztja egy 1575. július 17-i rendelet is, amely szpáhi-fiúk, udvari zsoldosok fiai, *garib yiğit* sorrendben számlálja elő a hadjáratra várt önkénteseket *(eğer sipahi zadeler ve eğer kapının kulları oğulları ve eğer dirliksiz garib yiğitler)*; l. *Mustafa Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (1947) 302. o.

alakították személyi politikájukat). A jutalmazás ilyetén szabályozása, vagyis az, hogy javadalmat mindenekelőtt az állam önkéntes katonai szolgálatával és harci érdemekkel lehetett szerezni, mégis alkalmas volt arra, hogy a hatalom mindenkor hozzájusson azokhoz az emberi és anyagi erőforrásokhoz, amelyeket a pillanatnyi helyzet igényelt, de amelyeket a maga eszközeiből nem tudott volna maradéktalanul biztosítani.

Az önkéntesek felfogadásának módjáról forrásaink rendszerint nem árulnak el sokkal többet, mint amit a fentebb idézett szultáni rendeletből megtudhattunk. Az erre vonatkozó utasításokkal néha a hadjárat főparancsnokát *(serdar)*, néha valamelyik béget, legtöbbnyire pedig a hadműveleti térséggel határos tartományok kádijait kereste meg az udvar. Az illetők ezután kikiáltók révén tájékoztatták a lakosságot a lehetőségről és a gyülekezőhelyekről. Az utóbbiakon jelentkező önkénteseket jegyzékbe vették.[66] Erre felkerülni azonban csak azoknak volt esélyük, akik lóval és megfelelő felszereléssel jelentkeztek. A rendeletek az önkéntesekkel kapcsolatos elvárásokat rendszerint a következőképpen fogalmazzák meg: legyenek „harcra alkalmas, ló és ruházat [beszerzésére] képes, rátermett legények" *(cenge yarar ata ve tona kadir yarar yiğitlerden)*.[67] Időnként, rendkívüli hadihelyzetekben, eltekintettek néhány feltétel, pl. a ló meglététől, de akkor is csak rövid időszakokra.[68] Bár a fegyverzetről a forrásokban kevesebb szó esik, ám ahogy az a fentiekben idézett rendeletből is látható, az önkéntesnek nyilvánvalóan ezzel is rendelkeznie kellett.[69] Mindez ismételten alátámasztja, hogy az önkéntesek java része valószínűleg a katonai rétegből vagy az annak holdudvarában élő csoportokból került ki, hiszen elsősorban ők lehettek képesek előteremteni a nem csekély összegekbe kerülő lovat, ruhát és fegyvereket.

De hogy a zsákmány és a hitharc áldásaiból a szegényebbek (és a ráják) se maradjanak ki, arról vallási alapítványok segítségével maguk az állam nagyjai is igyekeztek gondoskodni. A befolyásos Szokollu Musztafa budai pasa 1573-ban alapítványt tett, s ebbe – számos ingatlan és ingóság mellett – több száz fiatal kancát kötött le a Bajram Salu nevű falu (Ruszi Kaszri kerület) és a Becskerek város (csanádi szandzsák) határában tartott méneseiből. Az alapító okirat ennek célját a következőképpen határozta meg: „... ha a ... muszlim gázik és ... a hitharcosok közül valakinek nem volna lova és az alapítványi kancáktól származó lovat kérne, hogy a rossz-származású hitetlenek ellen hitharcba menjen, akkor a bíró és az alapítványi felügyelő véleménye alapján adjanak egy jó lovat annak a gázinak, hogy az igaz vallás terjesztése érdekében arra ülve hitharcot vezessen ... A ló és az azt átvevő gázi nevét és személyleírását vezessék be a gázik regesztrumába ...".[70] Az

66 Erre utalnak a *yazup* (összeírni), *defter olunup* (defterbe foglalni) kifejezések; l. *C. Finkel*: The Administration, 30. o. és MD 53, 602/213. (1584. december 7.)

67 MD 53, 606/214. (1584. december 7.) Érdemes megemlíteni, hogy az akindzsik kiegészítéséről szóló rendelet éppen ilyen feltételeket támaszt azokkal szemben, akik az elhaltak és öregek helyébe lépnek: *anların yerine ata dona kâdir akına yarar yoldaş yiğitlerden yazıb tekmil edesin* (l. *Ahmet Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukûkî tahlilleri. VI. Kitap. İkinci kısım. Istanbul, 1993. 392-393; Szülejmán kora).

68 *C. Finkel*: i. m., 30-31. o.

69 Megerősíti ezt az előbb (a 65. jegyzetben) idézett utasítás, amely a ruházat és a ló mellett a fegyvert is megköveteli a önkéntestől: a perzsiai hadjáratra *„dirlikden ve ulufe ve timardan sefalu olan atlı ve tonlu ve müsellah yiğitler"* jelentkezését várja; l. *M. Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu, 302. o.

70 *İbrahim Ateş*: Vakıf ve vatan savunması. *Vakıflar Dergisi* 20 (1988) 173. o.

ilyen „célirányos" támogatáson túl a kormányzat azzal is segítette a lovak iránti kereslet kielégítését, hogy szigorúan tiltotta kivitelüket az országból.[71]

A gyülekezőhelyeken lajtsromba vett önkénteseket alkalmilag kinevezett parancsnok(ok) *(baş u buğ* vagy *serdar)* vezették fel a hadműveleti területre vagy azok közelébe. Itt aztán – egyes adatok szerint 10 fős egységekben, egy-egy *bölükbaşı* parancsnoksága alatt – szükség szerint osztották szét őket a csapatok között. A harcban jeleskedő önkénteseket általában a kiválóan küzdő szpáhikkal és más reguláris katonákkal együtt terjesztették elő az udvarnak. A javadalomra vagy jövedelem-emelésre vonatkozó ajánlást *arz*nak, a jutalmazásra javasoltak ehhez mellékelt listáját pedig egyszerűen defternek, néha vitézség-defternek *(yoldaşlık defteri)* nevezték.[72] Ezeket az iratokat Magyarországon általában a beglerbégek és a szandzsákbégek, a belső (balkáni) területeken pedig az alajbégek állították össze.[73] A hadjárat főparancsnoka maga is rendelkezett (nem mindig pontosan) meghatározott keretekkel. 1552-ben pl., mint említettük, Ahmed pasa összesen 100.000 akcsényi emelésre tehetett javaslatot, amit az udvar csekély változtatásokkal el is fogadott. Az előterjesztésekkel a bégek sokszor nem várták meg a hadműveletek befejezését, hanem már menet közben beküldték ajánlásaikat az udvarba. Néha az a benyomása támad az embernek, hogy alig kötötték ki a lovakat az istállókból, a bégek máris kezdték összeállítani és útnak indítani a kiemelkedő teljesítményt nyújtók (vagyis többnyire klienseik) listáját. Ugyanakkor a gyors cselekvést indokolhatta, hogy az igazolatlanul távol maradókat és az elesetteket mielőbb helyettesíteni kellett. A hadjáratokon rendszeresen elvették és másoknak adták az effélék birtokait (ami ilyeténképpen újabb ösztönzést jelentett az önkéntesek hadának).

A beajánlott önkénteseket a szultáni udvar – előzetes ígéretének megfelelően – többféleképpen jutalmazta. Egyeseknek zsold-timárokat, másoknak várkatonai állásokat, megint másoknak ún. kezdő timárokat adományozott.[74] Az önkéntesként bemutatott harci teljesítmény „bérét" azonban túlnyomóan az utóbbi formában fizették ki. A *garib yiğit*ek kezdő timárjainak értéke (évi jövedelme) elvben különbözött az egyes beglerbégségekben, mégis úgy tűnik, hogy a XVI. század legnagyobb részében Anatóliában és Ruméliában általában 3000 akcsét tett ki. A közjanicsárok – privilegizált helyzetükből következően – ennek háromszorosát, 9000 akcsét kaptak kezdő timárként.[75] Ha a helyzet úgy kívánta, a kormányzat alaposan ráígért az átlagos jutalmazási keretekre. 1575-ben azzal kecsegtették az iráni hadjáratra hívott önkénteseket, hogy míg a lóval megjelenők a szokásos 3000 akcsés, addig a szolgával is rendelkezők 5000 akcsés timárokra számíthatnak, illetve mindenki előtt nyitva

71 Tilos lovat eladni Iránba (1565. november 27.): *Ahmet Mumcu:* Hukuksal ve siyasal karar organı olarak divan-ı hümayun. Ankara, 1986[2]. 115. o., 209. j. Az Isztambulból hazatérő erdélyi követek nem vihetnek ki magukkal lovat, fegyvert és más tiltott árut (1574. október 31.): MD 26, 291/843., 296/859.

72 Az utóbbi: TSMK, Koğuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 2.)

73 *Dávid Géza:* A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 31-32. o. Hozzájuk időnként a vazallus államok fejedelmei vagy magasabb rangú tisztségviselői is csatlakoztak, pl. az erdélyi vajda, a tatár kán stb. A tatár kán tömeges előterjesztései 1600-ban: BOA Kepeci 255.

74 Az általam ismert anyagban nincs nyoma annak, hogy kiemelkedően harcoló katonákat az udvari *garib yiğit*ek közé vettek volna fel, mint azt *Halil İnalcık* írja (Gönüllü. In: Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle édition. Tom. II. Leyde–Paris, 1965, 1146. o.)

75 Az *ibtida*-timárok nagyságára: *A. Akgündüz:* Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 4. Kitap, 487., 515. o. Ugyanez a janicsároknál: *Ahmed Akgündüz:* Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri. 7. Kitap/II: II. Selim devri kanunnâmeleri. I. Kısım: II. Selim devri merkezî ve umumî kanunnâmeler. İstanbul, 1994. 247-248., 276-277. o. Hat *garib yiğit* 3000 akcsés kiutalást kap Anatóliában: MD 1, 21/59. (1554. augusztus 17.)

áll az út akár a ziámet-birtokhoz is.[76] A megadományozottaknak azonban számos – és az idő haladtával egyre nehezebb – akadályon kellett átvágniuk magukat, amíg ténylegesen birtokba vehették a számukra megítélt javadalmat. Először is meg kellett szerezniük az udvartól a kiutalást elrendelő „nemes parancsot" *(hükm-i şerif)*, amivel az adományozási procedúra elindulhatott (ennek első fázisaként e parancsok rövid kivonatait bejegyezték az ún. *ru'us*-defterekbe). Ehhez azonban ajánlatos volt személyesen Isztambulba menniük, ami nemcsak költséges vállakozás volt, hanem a harci morálra is rossz hatást gyakorolt. Amikor ugyanis az udvartól visszaérkeztek az első jelzések arról, hogy a dián az ajánlásokat kedvezően fogadta, a beterjesztettek hajlamosak voltak csapot-papot otthagyva a fővárosba „rohanni", hogy az elsők között írassák meg *hükm*jeiket. 1552-ben a szultáni tanács úgy kívánta elejét venni a fejetlenségnek, hogy a budai beglerbég előterjesztésére válaszolva meghagyta: „figyelmeztesd a vitézség-defterben feljegyzetteket, hogy szerezzék be *hükm*jeiket. De megtiltom, hogy a sereget bárki is otthagyja és útnak induljon. *Hükm*jeik kiállíttatására küldjenek el egy megbízható embert, maguk pedig maradjanak ott a szolgálatban és a seregben!"[77] Szerencsésebbek voltak azok, akik olyan hadjáraton tüntették ki magukat, ahol a szultán vagy a nagyvezír parancsnokolt. A nagyvezírnek ugyanis megvolt a joga, hogy a vele utazó kancellistákkal helyben kiadassa a *hükm-i şerif*eket. Így tett pl. Szinán nagyvezír 1593. október 4-én, amikor Veszprém alatt elkezdte kiosztani a távolmaradók timárjainak eladományozásáról szóló parancsokat.[78]

A *hükm-i şerif* kézhezvétele azonban csupán annyit jelentett, hogy az önkéntes hivatalosan, papíron is jogosulttá vált egy 3000 akcsés javadalomra. Tényleges birtokos akkor lett belőle, ha a szultáni rendelet alapján a területileg illetékes beglerbég utalványban *(tezkere)* tudatta a szultáni tanáccsal, hogy talált üres szolgálati birtokot, s azt az illletőnek odaadományozta. Ekkor a tezkere alapján az udvarban adományozási diplomát *(berat-i hümayun)* állítottak ki a várományos nevére (ha az záros határidőn, azaz hat hónapon belül folyamodott érte), és az adományozással kapcsolatos adatokat (a birtok fekvése, értéke, előző birtokosa, az adományozás dátuma stb.) bevezették a timárokat nyilvántartó *ruznamçe*-defterekbe. Az önkéntes csak ezek után vehette birtokba megszolgált javadalmát.[79] Eddig eljutni azonban nem volt könnyű, különösen a XVI. század második felétől, amikor a birtokok iránti kereslet a sokszorosára nőtt annak, mint amit a meglévő birtokállományból ki tudtak elégíteni. Az önkéntesek ezért erős versenyben álltak más csoportokkal, ráadásul többekkel szemben eleve hátrányos helyzetből indultak. Az udvar ugyanis, miközben nem fukarkodott a kezdő timárokra szóló *hükm-i şerif*ek kiadásával, a tényleges birtokbaadásnál előnyben részesítette az udvari zsoldosokat és a mázul

76 *M. Akdağ*: Yeniçeri ocak nizamının bozuluşu, 302. o.

77 TSMK, Koğuşlar 888, 415b. (1552. szeptember 3.). Az 1592-ben Boszniában harcoló oszmán katonák valóban e parancs szellemében jártak el: Ramazán prizreni szandzsákbéget bízták meg parancsaik beszerzésével, és a berátjaikért fizetendő illetékeket is vele küldték be a fővárosba. Ramazán azonban elmulasztotta teljesíteni feladatát, ráadásul elsikkasztotta bajtársai pénzét, akik ezért panaszt tettek ellene a diványban. L. MD 70, 156/306. (1593. január 11.).

78 BDK Veliyüddin 1970, 9b.

79 E procedúra (amely a XVI. század első felében még egyszerűbben, kevésbé központosítottan zajlott és később sem vált teljesen egységessé) egyes szakaszairól írt *K. Rölirborn*: Untersuchungen, 34-40., 49-64. o. V. ö. *C. Römer*: Festungsbesatzungen, 59-67. o.

szpáhikat.[80] Amikor tehát üresedés mutatkozott valahol (a század második felében gyakorlatilag csak „leeső", *düşenden* birtokra lehetett számítani), valóságos „hadseregek" vetették rá magukat, és csak annak volt esélye hozzájutni, aki megfelelő hatalmi-személyi háttérrel rendelkezett. Nem véletlen, hogy a XVI. századi timárnyilvántartások tele vannak a „sikerületlen" *(müyesser olmayup)* birtokbavételi kísérletekről szóló történetekkel.[81]

Úgy látszik, mindez nem szegte kedvét az önkénteseknek, mert rendszerint nagy számban sereglettek össze a különböző hadivállakozásokra. Különösen a hosszabb békeidőszakok vége szakadtával tódultak a táborokba tömegestől, harcra és zsákmányra éhesen. Pecsevi szerint a tizenöt éves háború kezdetén annyi önkéntes (mázul és zsákmányleső) gyűlt össze, hogy létszámuk elérte a ruméliai reguláris katonákét.[82] A parancsnokság néha még az előzetes haditerveket is módosította a váratlan túljelentkezés miatt. 1552-ben a Temesvárt elfoglaló Ahmed pasa azért indíthatott „két-három" portyát Szolnok és Várad környékére, mert „az akindzsik és az önkéntesek közül sokan jöttek".[83] Bár ezek az adatok sokat sejtetők és alkalmasak arra, hogy általános benyomásokat keltsenek, mégis keveset árulnak el a reguláris és az önkéntes katonák valóságos arányáról az egyes hadjáratokon. Nyilvánvaló ugyanis, hogy más részvétellel kell számolnunk a háborúk kezdetén és végén, illetve a nyílt háborúk és a hivatalos békék időszakában. Statisztikai vizsgálatra alkalmas források azonban nemigen állnak rendelkezésünkre. Ezért tűnik rendkívül érdekesnek az a mindössze négy lapnyi előterjesztés, amely az 1575. évi erdélyi belháborúban résztvett oszmán katonák jutalmazására tett javaslatokat tartalmazza.[84] Úgy tűnik, hogy ennek alapján – nagy óvatossággal – következtetni lehet bizonyos arányokra. A forrás segítségével ugyanakkor közelebbről is betekinthetünk a központi adminisztráció munkájába, és megfigyelhetjük, hogy miképpen járt el akkor, amikor harci érdemeket jutalmazott. Mielőtt azonban ezt tennénk, röviden szólnunk kell még arról a háborúról, amelynek ez a dokumentum a létrejöttét köszönheti.

III.

1571. március 14-én váratlanul meghalt János Zsigmond, a szultáni udvar bizalmát élvező Szapolyai-dinasztia utolsó sarja. Az üresen maradt uralkodói székért ketten szálltak versenybe: Báthory István váradi kapitány és Békés Gáspár, az elhunyt uralkodó tanácsosa, bizalmasa és diplomatája. Békést, aki fél évvel korábban Speyerben ura nevében titkos egyezményben ismerte el a Habsburg uralkodó fennhatóságát, Miksa császár támogatta, Báthory viszont a Porta jelöltje volt, és a szultáni tanács már előre kiállította a nevére szóló szerződéslevelet *(ahdname)*. Az erdélyi rendek, ragaszkodva a fejedelemválasztás szabadságához, még a szerződéslevél felolvasása előtt voksoltak, de nem mervén ujjat húzni a Portával, Báthoryt emelték

80 MD 26, 116/300. (1574. július 27.)

81 A tömeges kereslet hatása megmutatkozott abban is, hogy a javadalmazottak egyre kevésbé voltak képesek névértéken hozzájutni timárjaikhoz, ezért jóval kisebb birtokokkal is beérték; l. *Dávid G.*: A simontornyai, 24. o.

82 *C. Finkel*: The Administration, 44. o.

83 TSMK Koğuşlar 888, 445b. (1552. szeptember 18.)

84 BOA MM 675, 1-4.

az uralkodói méltóságra. Báthory a speyeri szerződés értelmében Erdély vajdájának címezte magát és titkon hűségesküt tett Miksának. Török oldalról szintén erdélyi vajdának ismerték el, s nyilvánvalóvá tették, hogy hatalma a szultán kegyétől függ.[85]

Békés Gáspár nem tudott beletörődni vereségébe; pártot szervezett Erdélyben és Magyarországon, megszerezte a király támogatását, és Báthory uralmának megdöntésére tört. Bár Miksa a töröktől félve nem lépett fel nyíltan mellette, de igyekezett erősíteni Békés erdélyi pozícióit, s eltűrte, hogy kassai és szatmári kapitányai anyagi és katonai segítséget nyújtsanak a szervezkedéshez. Báthory és Békés ellentétei 1573-ban nyílt összecsapássá fajultak, amelyből egyelőre a fejedelem került ki győztesen: elfoglalta Békés legfőbb birtokait és menekülésre késztette vetélytársát. Békés azonban nem adta fel, sőt, vállalkozásához megkísérelte elnyerni a Porta hozzájárulását is. 1574 májusában Miksa tudtával követet küldött Isztambulba, s a szultánnak az eddigi erdélyi adó kétszeresét, a nagyvezírnek pedig 40 000 aranyat és egy értékes gyűrűt ígért, ha Báthory helyett őt ismerik el Erdély urának. Az oszmán vezetés korábban többször is látványosan elkötelezte magát Báthory mellett (1572-ben pl. elfogadta, hogy családján belül öröklödjék a vajdai cím), Békés ajánlatából most mégis igyekezett hasznot húzni: megpróbálta kicsikarni Erdély adójának felemelését. A nagyvezír ezért színleg bátorította Békést, igaz, egyúttal azt követelte tőle, hogy utazzék Isztambulba. A pártütő főúr azonban erre nem volt hajlandó (attól tartott, s jó okkal, hogy ott lefoghatják és kivégezhetik), ám a követének adott válaszokból arra következtetett, hogy a Porta végső soron nem ellenzi az Erdély elleni katonai támadást. Ezért, bár az erre vonatkozó írásos hozzájárulást nem kapta meg, 1575 tavaszán mozgosította híveit, és június elején elindult Erdélybe. Seregének létszáma kezdetben jóval meghaladta a kissé megkésve készülődő Báthoryét, ráadásul számíthatott a központi hatalom ellen lázongó székelyekre is.[86]

Ebben a válságos helyzetben a Porta (a szultáni szerződéslevelek pontjainak megfelelően[87]) végre egyértelműen kiállt az általa (is) kreált fejedelem mellett. Igaz, az oszmán uralkodó már 1574. július 7-én azzal nyugtatta Báthoryt, hogy Békés mozgolódása miatt utasította a budai és temesvári bégeket: ha Báthory kéri, külön parancs nélkül siessenek a segítségére. Ugyanakkor megengedte a vajdának, hogy török zsoldosokat toborozzon Buda és Temesvár vidékén.[88] Ennek ellenére az isztambuli udvar (és Musztafa budai pasa) ezután is kettős játékot folytatott, s mint Murád szultán kertelés nélkül megírta Báthorynak és az erdélyi rendeknek: végül is azért ejtette Békést, mert az elsősorban nem a Portára, hanem Bécsre támaszkodott, nem jött el Isztambulba, és az ő engedélye nélkül indította el hadait.[89] Mikor azon-

85 *Szádeczky Lajos:* Kornyáti Békés Gáspár 1520-1579. Budapest, 1887. 26-37. o.; *Szilágyi Sándor:* Erdélyi országgyűlési emlékek. II. Budapest, 1876. 389-445. o.; *Nagy László:* Báthory István a magyar és az egyetemes történelemben. In: Báthory István emlékezete. Budapest, [1994] 20-22. o.

86 *Szádeczky L.:* i. m., 37-56. o. A Békés-féle szervezkedés hátteréről újabb adalékokkal szolgál: *Szakály Ferenc:* Egy hódoltsági parasztpolgár, aki beleavatkozott a nagypolitikába. Nagymarosi, majd nagyszombati Trombitás János, 1559-1592. In: Mezőváros és reformáció. Budapest, 1995. 219-222., 280-286. o.

87 Murád szultán 1575. április 15-i ahdnáméja a következőket jelenti ki: „Ha pedig reá támadván az ellenség, ő (ti. a vajda) fényes portánk segítségét szükségesnek ítélné, a végek pasái és bégjei vagy személyesen vagy hadküldés által Erdélyországot s annak részeit minden kár elől óvják meg, s az ellenséget haladék nélkül verjék vissza...". L. *Szalay László:* Erdély és a Porta 1567–1578. Pest, 1862. 202. o. V. ö. *Veress Endre:* Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése. I. k. 1556-1575. Kolozsvár, 1944. 320. o., 358. sz.

88 MD 26, 71/182 és 183. Részben ugyanez: *Szalay L.:* i. m. 179-180. o.

89 *Szalay L.:* i. m. 225-228. o. Ezzel összhangban állnak azok az isztambuli Habsburg követtől származó hírek, melyek szerint a törökök bizonyos körülmények között elfogadták volna Békés vajdaságát. V. ö. *Szádeczky L.:* Kornyáti Békés Gáspár, 54. o.

ban az események idáig fejlődtek, a szultán határozottan megparancsolta a két pasának és a temesvári vilájet bégjeinek, hogy küldjenek csapatokat Báthoryhoz, s ha szükségesnek látszik, maga a budai pasa védje meg „Erdélyországot, kit az én ősöm és atyám bírtak, ... ki is most az én birodalmamba vagyon, és az országbeliek nekem adót adnak".[90] Egyidejűleg utasította a moldvai és a havaselvei vajdákat, hogy „mindenik 5000 emberrel" siessen Báthory mellé.[91] A nagyvezír ugyanakkor azt tanácsolta a fejedelemnek, hogy ha nem érzi magát elég erősnek, húzódjék be valamelyik erős várba, „míg elérkezik az temesvári és budai, és az két oláhországi segítség".[92]

Báthory és Békés seregei végül 1575. július 8-án a Maros partján, Kerelőszentpálnál csaptak össze, és az ütközet a pártütők teljes vereségével végződött.[93] A szemben álló erők nagyságáról nincsenek megbízható adatok, de feltehetőleg mindkét oldalon legalább 3-4000 főre rúgott a katonák száma.[94] Békés számszerűleg valamivel erősebb hadsereggel rendelkezett, mint Báthory, hiszen a vajdához a Moldvából és Havaselvéről ígért nagy erők helyett csupán 200 havaselvei könnyűfegyveres érkezett.[95] Külön kérdés a török segéderők nagysága. A szakirodalom általában azt tartja, hogy a törökök részvétele jelképes volt, kis csapatuk nem játszott számottevő szerepet a csatában. Veress Endre szerint Báthory hada a fentieken kívül még „150 török lovasból állott. Ezeket ő főleg azért kérette segítségül, hogy Békés hívei láthassák, hogy a törökök urokat nem pártolják".[96] Bethlen Farkas ezzel szemben azt írja, hogy Báthory hadrévi táborába „... a budai pasától Gyerőfi Jánossal török lovasok erős csapata" érkezett.[97] Fent említett török forrásunk megerősíteni látszik az „erős csapatról" szóló híradást, és egyúttal sokkal pontosabb információkkal szolgál a török sereg összetételéről és vezérletéről. A Kerelőszentpálnál megjelent törököknek valójában nem a temesvári, nem is a budai pasa, hanem az a Redzseb bég volt a parancsnoka *(serdar)*, aki nem sokkal korábban (1574 nyarán) éppen Báthory közbenjárására nyerte el a jenői (vagy másképpen pankotai) szandzsákbégi posztot.[98] Ez a tény jól megmagyarázza, hogy miért találunk seregében szép számban jenői, lippai és egyéb, a temesvári vilájetben szolgáló katonákat. De rajtuk kívül számos tartományból és várból érkeztek még fegyveresek – egyesek olyan távoli területekről, hogy ha nem emlékeznénk a fentebb elmondottakra, joggal eshetnénk ámulatba. Úgy látszik, a békekorszak ritka, zsákmánnyal és előrejutással kecsegtető nagyobb hadi vállakozásainak egyike nemcsak

90 *Szalay L.*: i. m. 225-228. o.

91 *Szalay L.*: i. m. 227-229. o.

92 *Szalay L.*: i. m. 228-229. o.

93 A Békés-féle lázadás következményeiről, amelyek 1576 elején kis híján oszmán-Habsburg háborúhoz vezettek, l. *Kemal Beydilli*: Die polnischen Königswahlen und Interregnen von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien. Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik. München, 1976. főleg 87 skk. o. (Beiträge zur Kenntnis Südosteuropas und des Nahen Orients, 19.)

94 Veress Endre szerint (Báthory István király Iterror hostium]. Halálának 350-ik esztendejében. Budapest, 1937. 34) Báthorynak 3000 válogatott embere volt. Ez a szám azonban pusztán a Bethlen Farkas által tételesen felsorolt csapatokból összejön, s így nyilván nem tartalmazza azokat a kontingenseket, melyeket a történetíró „egy csapat katona"-ként vagy „nem megvetendő csapat"-ként határozott meg; l. Báthory István emlékezete, 92-93. ó.

95 *Bethlen Farkas*: in Báthory István emlékezete, 93. o.

96 *Veress E.*: Báthory István király, 34. o. V. ö. Báthory István emlékezete, 93. o.; a szerkesztő hasonló értelmű kiegészítése Bethlen Farkas szövegéhez.

97 Uo.

98 MM 675, 1. V. ö. a 88. jegyzetben idézett helyekkel, valamint *Dávid Géza*: A magyarországi archontológiai kutatások lehetőségei (Arad-gyulai szandzsákbégek). *Történelmi Szemle* 36/1-2 (1994) 116-117. o., 33. jegyzet.

az arra kijelölt tartományok, hanem szinte az egész magyarországi és észak-balkáni hódoltság katonaságát megmozgatta. Mi másssal magyarázhatnánk, hogy csupán a jutalomra felterjesztettek listáján (amely értelemszerűen nem tartalmazza a csata összes török résztvevőjét) a következő szandzsákok, várak és palánkok nevei fordulnak elő a katonák állomáshelyeként:

Szandzsákok: Aladzsahiszár (Krusevác), Buda, Csanád, Gyula, Herszek (Hercegovina), Jenő, Küsztendil, Lippa, Modava, Nikápoly, Pasa vilájetje (Ruméliában), Pécs, Szeged, Szendrő, Szolnok, Temesvár, Vidin, Vulcsitrin, Zvornik.

Várak és palánkok: Babócsa, Becskerek, Erdőhegy, Fácset, Gyula, Jenő, Koppány, Lippa, Modava, Pankota, Pécs, Szabadka, Szécsény, Temesvár, Váradja.[99]

Ahogy azt már a nagy területi szóródás is sejteti, a törökök létszáma messze meghaladta a Veress által feltételezett 150 főt. A török parancsnokok összesen 291 emberüket ajánlották jutalmazásra, és mivel nincs okunk feltételezni, hogy minden egyes (vagy akár második) résztvevőt felterjesztettek, ezért legalább háromötszörösére, azaz 1000-1500 fő közé becsülhetjük a kerelőszentpáli török segédhaderő nagyságát. A török katonák szerepléséről a források hallgatnak, s ez két dologra is utalhat. Vagy arra, hogy Báthory győzelmében jelentős részt vállaltak, és erről a kellemetlen tényről az erdélyiek igyekeztek elfeledkezni; vagy arra (és ez nem zárja ki az előbbit sem), hogy viszonylag nagy számuk ellenére a törökök elsősorban zsákmányolási alkalomnak fogták föl a magyarok egymás elleni háborúját (ezt az utóbbiaknak szintén volt okuk elhallgatni). Ezt a gyanút erősíti meg Bethlen Farkas is, aki csak ennyit jegyzett fel róluk: „A törökök nagyszámú ellenséges foglyot és zsákmányt szerezve, nemsokára visszatértek oda, ahonnan hívták őket".[100]

A zsákmány és foglyok száma Dzsáfer temesvári pasát is lenyűgözhette, mert amint visszatértek hozzá az Erdélybe küldött csapatok, a parancsnokok és a harcosok beszámolói és tanúságtétele alapján rögvest megíratta jutalmazási előterjesztését az udvarhoz. Ebben Redzseb bégen kívül külön csoportokban 43 ziámet- és 142 timár-birtokosnak, 6 záim- és szpáhi-fiúnak, 54 várbeli lovasnak *(farisan)* és 35 *garib yiğit*nek *(gureba)* kért timárt vagy jövedelememelést *(terakki)*. A hadjárat török főparancsnoka, Redzseb jenői bég szintén készített egy rövidebb listát; ő 3 ziámet- és 4 timár-birtokost, valamint 4 lovas várkatonát javasolt megjutalmazni. Úgy tűnik, a két méltóság egyeztette elképzeléseit, és kölcsönösen segítették egymás családját. Redzseb valószínűleg „tanúskodott" Dzsáfer fia, Musztafa bátorságáról, aki így Redzseb után másodikként került a pasa listájára (őt az udvari *müteferrikâ*k közé kívánták felvétetni). Viszonzásképpen Dzsáfer megtette Redzsebnek azt a szívességet, hogy Ali nevű timár-birtokos fiának és név szerint nem említett udvarnagyának *(kapucı başı)* egy-egy ziámetet, Hüszejin nevű rokonának (akit „nyelvekkel" küldtek a Portára) pedig jövedelememelést kért. (Érdekes, hogy Redzseb kapudzsi basiját maga Báthory is támogatta egy kérvénnyel. Ez újabb jele a vajda és a Redzseb közötti kivételesen jó, mondhatni baráti viszonynak. Mint

99 Hasonló képet mutat Ali szigetvári bég 1573. évi ajánló deftere, amely szerint 12 különböző szandzsák hacosai vettek részt a Kanizsa elleni támadásban; l. *Dávid G.*: Szigetvár XVI. századi bégjei, 164. o.

100 Báthory István emlékezete, 96. o.

említettem, Báthory szerezte meg Redzsebnek a jenői bégséget, s ismét csak ő volt az, aki 1575 elején melegen javasolta a Portának Redzseb áthelyezését a gyulai szandzsákbégségre.[101] Ennek fényében aligha tekinthető véletlennek, hogy éppen Redzseb vezette a vajdát támogató török segéderőket.)

A pasa és a bég előterjesztéseiből az udvarban a nagyvezír írnokai egy összefoglalót vagy felterjesztést *(telhis)* készítettek a szultán számára, és csatolták hozzá a két részletes listát is (ezek közül Redzseb bégé, sajnos, nem maradt fenn; így csak az összefoglalóból ismerjük az ő imént ismertetett javaslatait). Valamikor 1575 nyarán a kérelmeket a szultán elé vitték, aki, miután felolvasták neki az összefoglalót, a következő határozatokat hozta (ezeket az írásmódból következtetve helyben jegyezte fel valamelyik írnok a telhisz megfelelő helyeire): Dzsáfer fiának müteferrika állást, Redzseb fiának ziámetet, rokonának 6000 akcse emelést, 41 ziámet-birtokosnak 6-6000, 3 plusz 1 ziámet-birtokosnak 3-3000, 140 szpáhinak 1500-1500, 4 szpáhinak 2-2000 akcse jövedelememelést adományozott. A záim- és szpáhifiúknak a „törvény szerint" *(kanun üzere)* járó timárokat,[102] a lovas várkatonáknak (54 plusz 4 fő) ún. szülszán *(sülsan)* tímárokat adott (az utolsó négynek 6000 akcse értékűeket),[103] az önkénteseket, a *garib yiğit*eket pedig a következő kegyben részesítette: közülük 15-öt valószínűleg besorozott a lovas várkatonák közé (az erre vonatkozó bejegyzés olvasata nagyon bizonytalan), 20-at pedig 3000 akcse értékű kezdő timárral jutalmazott. Bármennyire meglepő, Redzseb bég valószínűleg nem részesült a kért „tetemes jövedelememelésben" *(ziyadece terakki)*, mert a rá vonatkozó rész fölött nem látni semmiféle szultáni utasítást tükröző feljegyzést. (Persze az sem kizárt, hogy a jeles szerdár jutalmazása a többiekétől elkülönítve történt, s ezért nincs nyoma a telhiszen.)

A pasa és a bég a két listán együttesen 291 harcos (plusz Redzseb) nevét terjesztette elő, ám ha összeadjuk a telhiszben álló számokat, azt látjuk, hogy Redzseben kívül még két fő eleve kiesett a jutalmazásból. A Dzsáfer pasától fennmaradt részletes lista kancelláriai jelöléseiből (az ún. *resid*-jelekből) az derül ki, hogy a további ügymenet folyamán még többen jutottak ugyanerre a sorsra. Dzsáfer jegyzékén eredeileg 280-an szerepeltek, de különféle okokból 4 záim, 16 szpáhi és 7 lovas (vagy 8, ha ide számítjuk azt a katonát, aki timár helyett csak zsoldemelésben részesült), azaz összesen további 27-28 főt töröltek a jutalmazandók sorából. Ha ellenőrizni tudnánk, hogy az eljárás legvégén ténylegesen mennyien jutottak hozzá a számukra jóváhagyott adományokhoz, akkor valószínűleg még tovább emelkedene a kudarcot vallottak száma.[104] Ebből viszont az a következtetés adódik, hogy a felterjesztett katonák legkevesebb 10-15 %-a eleve számíthatott arra, hogy a semmiért kockáztatja életét. (Más kérdés, hogy birtokaik vagy zsoldjuk fejében a

101 *Veress E.*: Báthory István levelezése, I. k. 309-310. o., 339. sz. Ezt a kérését azonban a szultáni udvar nem teljesítette.

102 Ezt Szulejmán már idézett 1531. évi rendelete részletesen szabályozza; az adomány az apa birtoknagyságától, fiúgyermekeinek számától stb is. függött; l. *A. Akgündüz*: Osmanlı kanunnâmeleri ve hukukî tahlilleri, 4. Kitap, 565-566., 570-572. o. V. ö. *Káldy-Nagy Gy.*: A török birodalom hadseregének, 175. o.

103 „Szülszán módra" az előzőleg zsoldot húzó katonák kaptak timárt; ennek nagyságát az illetmény alapján számolták ki, mégpedig úgy, hogy a napi zsoldot megszorozták ezerrel és elosztották kétharmaddal (vagy másképpen: minden 3 akcse napi zsoldra évi 2000 akcse timár-jövedelem járt); vagyis ha valaki korábban 6 akcse zsoldot húzott, akkor 4000, ha 9 akcsét, akkor 6000 akcsés timár-birtokot kaphatott). Ezért nevezték szülszán, vagyis „kétharmad(os)" timárnak az ilyen birtokokat.

104 Egy szereplőnél azért igazolni tudjuk az adományozás megtörténtét: Dzsáfer fia, Musztafa valóban müteferrika lett; l. BOA Ruznamçe defterleri 42, temesvári rész, 36. o.

reguláris haderő tagjainak ez kötelessége volt). De a 85-90 %-os esély azért még mindig elegendő vonzerőt gyakorolt.

Nem véletlen hát, ha a felterjesztettek között ott találjuk az önkénteseket is. A katonák csoportosítása különben teljes mértékben alátámasztja mindazt, amit fentebb a *garib yiğit*ek mibenlétéről mondottunk: a szpáhikon és a reguláris várkatonákon kívül ezúttal is mindenki mást közéjük soroltak be. Sokat mondó az is, ahogy a részletes jegyzék bevezeti az önkéntesek névsorát: „[Szultánom] azon *garib yiğitek* közül való szolgái, akik javadalom nélkül őrzik a határokat, s kezdő timárra szóló uralkodói parancsot kérnek".[105] Ez a megfogalmazás szintén arra int bennünket, hogy az önkéntesekben elsősorban hosszabb ideje katonáskodó elemeket lássunk, s kevésbé első ízben próbálkozó rájákat. A nevek vizsgálata azonban mégiscsak a ráják (éspedig a keresztény ráják) társadalmába mutat vissza; az itt felsorolt *garip yiğit*ek durván 30%-a Abdullah-fiakból, vagyis első generációs renegátokból állt, s a tiszta muszlim nevet viselők egy részének keresztény származását sem lehet kizárni. Ez teljes mértékben összevág azzal, amit a határvidéki török hadseregnél általában tapasztalunk: nemcsak a várkatonák, hanem a timárosok jelentős része is hitehagyottakból került ki.

Dzsáfer pasa és Redzseb bég 291 embert talált jutalomra méltónak az erdélyi háborúban mutatott vitézségéért, s ebből 35 volt önkéntes, vagyis az előterjesztettek 12%-a. Ha feltesszük, hogy ilyen esetekben a családtagok, a rokonok, az egykori kísérők stb. előnyt élveztek a jelentéstételre jogosult főtiszteknél (és ennek sok nyoma van), akkor azt kell mondanunk, hogy az önkéntesek számarányuknál bizonyára kisebb mértékben jelentek meg ezen a listán és a hozzá hasonlókon. Ebből viszont az következik, hogy az ilyen jellegű határvidéki vállalkozásokon a *garib yiğit*ek 12%-os részvételi aránya csak a minimumot jelenti. Ha hozzájuk vesszük az ugyancsak önkéntesnek számító záim- és szpáhi-fiúkat is (emlékezzünk: közülük hatan kerültek a vizsgált listára), akkor együttesen máris 14%-nál tartunk. Mindent tényezőt és hibaforrást számításba véve, helyesebbnek látom, ha az oszmán seregekben átlagosan megjelenő önkéntesek számát a reguláris katonaság legalább 20%-ára becsüljük. Természetesen időnként ennél sokkal többen, máskor kevesebben is lehettek. Az azonban kétségtelen, hogy folyamatosan és kifogyhatatlanul jöttek, ezért az XVI. századi oszmán hadsereglétszámok meghatározásakor nem feledkezhetünk meg róluk.

105 *Garib yiğitlerden olup dirliksiz serhad bekleyen kullarıdur ki iptidadan timara emr-i şerif rica ederler* (MM 675, 4). Megjegyzésre érdemes, hogy egy XVI. század végi keresztény leírás szintén úgy tudja: a törökök azért képesek gyorsan pótolni veszteségeiket, mert az elesettek helyébe sokan állnak, akik saját költségükön szállnak hadba. A szöveget latin eredetiben és magyar fordításban kiadta: *Pálffy Géza:* Egy keresztény kortárs a török szultán bevételeiről és kiadásairól a hosszú török háború idején. *Keletkutatás* 1995/1, 108., 111. o.

Pál Fodor

VOLUNTEERS IN THE 16TH CENTURY OTTOMAN ARMY

Lessons from the 1575 Campaign in Transylvania

Summary

The study tries to elucidate the questions concerning the volunteers of great number (mostly at the European confines), who took part in the campaigns of the Ottomans.

The author a) reckons with the sources of manpower which sent out volunteers in major number; b) examines the terminoligy of the Ottoman bureaucracy and comes to the conclusion that all kinds of volunteers were called garib yiğit by the Sublime Porte; c) describes the ways of recruitment of volunteers and the means of rewarding those who served well.

In 1575 a civil war broke out in the Principality of Transylvania; an Ottoman auxiliary force of about 1000–1500 took part in the operations, and the list in what Ottoman commanders offered proposals to reward their soldiers survived. With the use of this list the author tries to estimate the ratio of volunteers in the Ottoman military enterprises and considers that they gave as high as 20 per cent of the effective force of the regular armies – at least at the European confines.

Pál Fodor

VOLONTAIRES DANS L'ARMÉE OTTOMANE DU XVIe SIÈCLE

Les leçons de la campagne de Transylvanie de 1575

Résumé

L'étude essaie d'éclaircir les questions au sujet des nombreux volontaires participant aux campagnes ottomanes (surtout aux régions frontières européennes).

L'étude tient compte des sources humaines qui fournissainet des volontaires en grand nombre. L' auteur examine l'emploi du mot de la bureaucratie ottomane et arrive à la conclusion que tous les soldats volontaires étaient appelés garib yiğit par la cour du Sultan. L'essai décrit les systèmes de recrutement de volontaires et les systèmes de rémunération de ceux qui servaient bien.

En 1575, une armée auxiliaire ottmane de 1000–1500 soldats a participé également à la guerre intestine éclatée dans la Principauté de Transylvanie, et nous avons la liste sur laquelle les commandants ottomans formulaient leurs suggestions au sujet de la rémunération de leurs soldats. A la base de cela, l'auteur essaie d'estimer la proportion des volontaires dans les entreprises militaires ottomanes, et il est d'avis que les volontaires constituaient à peu près 20% des effectifs des armées régulières – pour le moins, aux confins militaires européens.

Pál Fodor

FREIWILLIGE IN DER OSMANISCHEN ARMEE DES 16. JH.

Die lehren des siebenbürgischen feldzuges von 1575

Resümee

Im vorliegenden Aufsatz wird der Versuch unternommen, die Fragen, die im Zusammenhang mit den zahlreichen Freiwilligen der osmanischen Feldzüge (vor allem in den europäischen Grenzgebieten) auftauchen, zu klären.

Die gesellschaftlichen Schichten, denen die Freiwilligen entstammten, werden aufgezählt. Indem der Autor den Wortgebrauch der osmanischen Bürokratie untersucht, kommt er zur Schlußfolgerung, daß von der Hohen Pforte alle Freiwilligen „garib yiğit" genannt wurden. Auch die Art und Weise der Werbung und der Belohnung für den guten Dienst wird beschrieben.

Am Siebenbürgischen Bürgerkrieg von 1575 nahm auch eine osmanische Hilfstruppe von etwa 1000–1500 Mann teil. Auch die Liste, auf der die Befehlshaber der Osmanen Vorschläge für die Belohnung ihrer Soldaten machten, sind auf uns gekommen. Aufgrund dieser Liste versucht der Autor, den Anteil der Freiwilligen an den Aktionen der Osmanen einzuschätzen. Er vertritt die Meinung, daß die Freiwilligen – wenigstens in den europäischen Grenzgebieten – etwa 20% der regulären Armee ausmachten.

Пал Фодор

ДОБРОВОЛЬЦЫ В ОСМАНСКОЙ АРМИИ XVI ВЕКА

Уроки Трансильванской кампании 1575 года

Резюме

Автор статьи пытается выяснить вопросы, связанные с большим числом добровольцев, появлявшихся в османских походах (главным образом в европейских оконечных провинциях).

Автор берет на учет те людские ресурсы, которые в значительном числе поставляли добровольцев. Исследователь рассматривает словоупотребление османской бюрократии и приходит к выводу о том, что султанский двор всех солдат-добровольцев именует garib yiğit. В статье описываются способы вербования добровольцев и награждения воинов, отличившихся в воинской службе.

Во время внутренней войны, разразившейся в Трансильванском Княжестве в 1575 году, приняло участие османское вспомогательное войско в составе 1000-1500 человек и сохранился список, в котором османские командиры делали предложение о представлении к наградам своих солдат. На основании этого автор статьи пытается дать численную оценку соотношения добровольцев, участвовавших в османских военных походах, и полгает, что - по крайней мере на европейских конечных территориях - они составляи около 20% численного состава регулярных армий.

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA

A M. KIR. HONVÉDSÉG FELDERÍTŐ RENDSZERÉNEK ALAKULÁSA AZ ELMÉLET ÉS A GYAKORLAT TÜKRÉBEN 1924-1937

A háborúk sok évszázados története, de különösen az első világháború eseményei jól bizonyították, hogy ahol a felderítésre kellő gondot fordítottak, ott az ellenség megelőzése és legyőzése sokkal nagyobb százalékban sikerült mint ott, ahol rosszul szervezett, hiányos felderítés működött.

Az újjáalakuló magyar királyi honvédség erőteljes lépéseket tett a megszabott kereteken belüli hadsereg mielőbbi felállítására és kiépítésére. Ennek technikai és elméleti kidolgozása az első időszaktól kezdve egészen a második világháború végéig a felderítés tekintetében is folyamatosan alakult, változott. Az elvek, elgondolások, technikai lehetőségek folyamatos fejlődése, mint meghatározó tényezők, fejlesztették a különböző csapatnemeket, ezen belül a felderítő szolgálatot is.

Az 1924-ben megjelent Harcászati Szabályzat a felderítés céljaként a vezetés elhatározásának megalapozását, a meglepetések elkerülését és az ellenség hely-zetéről, valószínű szándékáról való helyes és világos kép kialakítását határozta meg.[1] A felderítés nemeit a távolfelderítésben, a közelfelderítésben és a harcfelderítésben jelölte meg.[2]

Távolfelderítés

„A távolfelderítést a kijelölt földi- és légi csapatok egymást kiegészítve folytatják. Önállóan egyik sem képes a szükséges felderítési adatok megszervezésére.

A repülők igaz, hogy nagyobb távolságot tudnak átfogni, de fedett terep esetén adatszerző képességük a minimálisra csökken. Előrevonást végrehajtó nagyobb seregtestek mozgása viszont nem maradhat a többi távolfelderítés eszköze – igaz, kisebb távolságokat tud átfogni, mégis a repülőkkel szemben meg tudja állapítani az ellenséges erők körvonalát, helységek és erdők megszállását, az előrevonási útvonalak műszaki állapotát."

A távolfelderítésre vonatkozó elgondolásoknak a trianoni határozványok alapvetően gátat szabtak, hiszen repülőerők eleve nem állhattak rendelkezésre,[3] s a

1 Harcászati Szabályzat (H.Sz.) I.rész Harcászati elvek V. fejezet: A felderítés 13.: Alapelvek, 169. pont. Budapest,1924. 88. o.

2 Uo. 91–93. o.

3 Az „Ordo" törvénytára, 4. A Magyar Békeszerződés és a becikkelyező törvény szövege és magyarázata. V. rész. Katonai, hadihajózási és léghajózási rendelkezések, 132. cikk. Budapest, 1921. 81. o.

földi végrehajtóként említett sereglovasságot pedig összesen 4 lovas ezred jelentette.[4] Az elgondolások ettől függetlenül a távolfelderítést az első helyre sorolták, feladatát pedig az első világháborús elvek, tapasztalatok alapján próbálták a helyére tenni. A távolfelderítést földi és repülő részre osztották.

1. Földi távolfelderítés

A Harcászati Szabályzat V. fejezete a sereglovasság fő feladataként jelölte meg a földi távolfelderítést. A támadó hadműveletre épülő elgondolás külön feladatokat szabott a felvonulás és az ellenséges határvédelem áttörése utáni időszakra. Míg a felvonulás (határvédelem) alatt a határvédő csapatok mögött mint mozgó tartalék jött számításba a lovas seregtest, addig a határ átlépése után már elszakadva, önállóan oldotta meg feladatát. Kiemelt hangsúlyt kapott a felderítésre kijelölt erők megóvása az ellenséges határvédelem áttörésének időszakában.[5]

Feladatát tekintve a hadászati elhatározást kellett megalapoznia megfelelő adatokkal. Ezen belül az ellenség felvonulását, csapatmozdulatait, a fő erői által elért terepszakaszokat, továbbá esetleges nyitott szárnyait kellett felderíteni.

Ezeket a feladatokat a seregtestek felderítő osztagokkal és járőrökkel próbálták megoldani. A távolfelderítésre alkalmazott lovastest – zömét együtt tartva – a meghatározott felderítési sávban (mely 40 km-nél általában nem volt szélesebb) felderítő osztagokat küldött ki, amelyek a továbbiakban felderítő járőröket alkalmaztak.

A felderítő osztagok többnyire 10 km széles sávban, a meghatározott irányban felderítő járőrökkel hajtották végre a felderítést. Az ellenségtől távol kevés ellenben erős, az ellenség körzetében viszont több járőrt mozgattak. A fő feladatuk mellett az osztagok igyekeztek ellenséges jelentőket (futárokat) elfogni, jelentéseket lehallgatni, jelentésgyűjtő és híradó állomásokon rajtaütni, az ellenséget folyamatosan nyugtalanítani és félrevezetni.

Az osztagok általában egy lovas (huszár) századból és a megerősítőkből álltak. Az osztagot géppuskás századdal, lovas ágyús üteggel, páncélkocsikkal, huszár-hidász századdal és kisrádió-állomással erősítették meg.[6] A megerősítések az alkalmazás irányától, a sávszélességétől és a várható feladat nehézségétől is függtek. A fő irányba alkalmazott felderítő osztag kapta a legsokoldalúbb feladatokra alkalmas, legerősebb megerősítést.[7]

Az összeköttetés, a kiküldő parancsnokkal való folyamatos kapcsolattartás a felderítő osztagoknál kiemelt feladatként szerepelt. A felderítési adatok gyors, pontos továbbítása egyben az osztag munkáját is minősítette. Az adatok időbeni eljuttatása általában műszaki, híradó eszközökkel[8] valósult meg. Ennek megoldására két „kisrádió-állomás" jött szóba, amelyet egy kocsin, vagy két málhásállaton tudtak

4 U. o. II. Táblázat, 76. o.

5 H. Sz. I. rész, V. fejezet, 13.: Alapelvek. 181. pont, 95. o.

6 *Barabás Emil* nyá. m. kir. honvéd vezérkari alezredes: Parancsadás egy hadosztály és egy lovasdandár erejű csoporton belül. Alkalmazó példánkon bemutatva. I. füzet. Budapest, 1925. 52. o.

7 Egy huszárosztályból kiküldött, fő irányba tevékenykedő felderítő osztag például a következő csapatrenddel bírt: egy huszárszázad, fél huszár géppuskás század, fél lovas ágyús üteg, egy huszár árkász század, egy páncélgépkocsi és egy kisrádió-állomás.

8 Műszaki híradó eszköznek számított a rádió, a huzalos híradó eszköz stb.

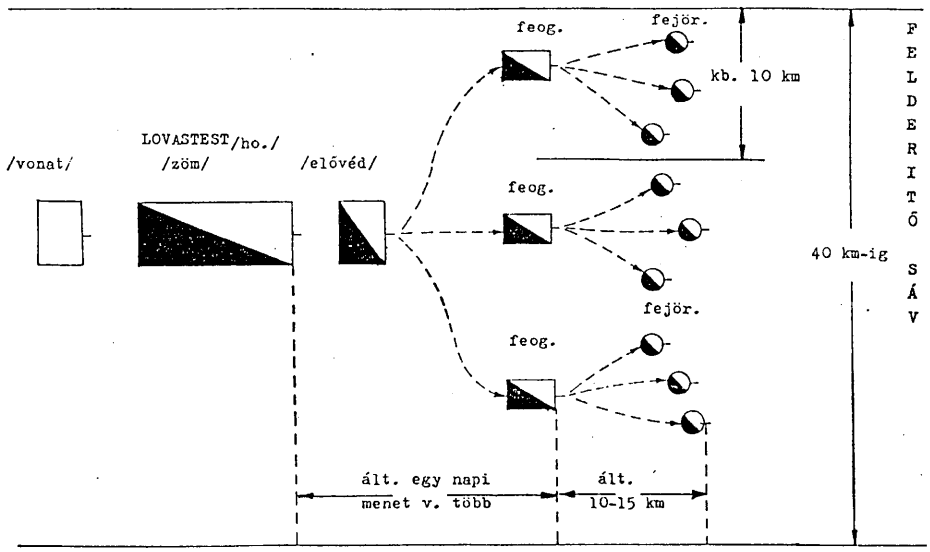

Egy lovas hadosztály távolfelderítő tevékenysége. Elvi vázlat. (Feog: felderítő osztag [egy vagy több lovas század], fejör: felderítő járőr [minimum 10 lovas]).

szállítani.[9] Használtak még a jelentések leadására a Zeiss- féle fényjelző készüléket is, amit egy kocsin vagy egy málhásállaton lehetett szállítani.[10] Igaz, a fényjelző készüléket nappal csak akkor tudták eredményesen alkalmazni, ha a hadosztályparancsnok jelentésgyűjtő állomást tolt előre. Ebben az esetben viszont kis teljesítményű rádióadókkal is meg lehetett oldani az információk (adatok) áramlását. Ha a hadosztályparancsnok nem tudta az osztagait megfelelő híradó eszközökkel ellátni, akkor jelentésközvetítő fejállomásokat állíttatott föl az egyes felderítő osztagok menetvonalán, azokhoz minél közelebb.[11] Ott, ahol az útviszonyok lehetővé tették, a jelentéseket kerékpárosokkal, motorkerékpárosokkal, gépkocsival és páncélgépkocsival is el lehetett juttatni a kiküldő parancsnoknak.

A felderítő járőrök a felderítő osztag állományából kerültek kikülönítésre és alkalmazásra. Állományuk 10 lovasnál nem lehetett kevesebb. Feladataikat az osztagparancsoktól személyesen kapták meg. A járőrparancsnok személyisége az eredményes tevékenység alapja volt. Gyors, helyes harcászati érzéken alapuló ítélőképesség, merészség, lélekjelenlét, leleményesség és jó tájékozódóképesség kellett, hogy jellemezze.[12]

9 Az állomást menet közben nem lehetett működtetni, felállításához 15 percre volt szükség. Az egyes állomások 6–10 km hatótávolsággal bírtak, de a hadosztálynál lévő rádióeszközzel 30 km távolságból is összeköttesést tudtak teremteni. A rádióállomás rejtjelzéssel együtt kb. 20 szót tudott óránként leadni.

10 Az eszközt 4 ember kezelte. Üzembe helyezéséhez 15 percre volt szükség. Az állomás nappal 10–15 km, éjjel 50–80 km távolságig tudott adni, óránként 60 szót adott le.

11 *Szentgyörgyvári Stirling László* ny. vk. őrnagy: Harcászat tankönyv I. füzet. 42. o. (a továbbiakban: H. Tk. I.).

12 Uo. 115. o.

A járőr saját felszerelésén kívül térképet (vázlatot), órát, távcsövet, iránytűt és jelentőtömböt vitt magával.

Tevékenységét terepszakaszról-terepszakaszra haladva hajtotta végre és állófigyeléssel egészítette ki. A feladat végrehajtása közben a járőr nem volt alakzathoz kötve. Nyílt terepen laza alakzatban (nagy térközökkel) nyomultak a megadott irányba, míg fedettebb terepen lovaspárokat (kutatókat) küldtek előre. Ezek megbeszélt jelekkel vették és közölték észrevételeiket.A kiküldő felderítő osztaggal általában lovas hírvivő (futár) útján tartották a kapcsolatott.

A Harcászati Szabályzat megjelenése után megélénkült a hadseregen belüli tudományos élet. A lehetőségekhez képest jól kidolgozott, egyes területeken már előre tekintő szabályzat számtalan hozzászólás, módosító javaslat, szabályzat magyarázat alapja lett, továbbá alapját képezte a különböző tankönyveknek, vezetési kézikönyveknek, parancsadási segédleteknek is.

Bár a trianoni tiltások eredményeként tulajdonképpen minden katonai kérdés megvitatása csak elméleti értékű lehetett, ez a megkötöttség nem jelentett szellemi stagnálást. A Magyar Katonai Közlöny, majd a Magyar Katonai Szemle lett a bázisa ezeknek a tanulmányoknak. A szervezési és harceljárásbeli elgondolások mellett a jövő technikai felszereltsége is az állandó témák között szerepelt.

A fegyvernemek, szolgálati ágak[13] között a felderítés, mint besorolható elem, nem szerepelt. Csupán a harctéri cselekménynél jelent meg ahol megkülönböztettek:

főcselekményeket:

- mozgás
- harc
- nyugvás, valamint

kísérő cselekményeket:

- felderítés
- biztosítás.[14]

A felderítés – ezen belül a földi távolfelderítés – problémája is szinte állandó téma volt. A megjelent írások legnagyobb része a lovas seregtestek alkalmazásával kapcsolatban szinte teljesen egyetértett, de néhányan már a lovasság hanyatló időszakáról írtak.

A lovasság távolfelderítő tevékenységével szimpatizálók a kialakított elvek pontosítását tartották a legfontosabbnak, nem fogadtak el semmiféle új szervezeti elgondolást. A lovasság fő feladatának a felderítést tartották, de a leplezés[15] is állandóan szerepelt a feladatok között. A felderítés formáját és terjedelmét szélességben és mélységben a saját szándéktól, az iránytól, az úthálózattól és a tereptől tették függővé. A felderítő osztagok, járőrök erejét, felszereltségét és összetételét pedig, a feladat a terep és az ellenség ereje kellett, hogy meghatározza.[16]

13 Fegyvernemek: szorosan vett harcra hivatott csapatok (gyalogság, lovasság, tüzérség, légierő, páncéljárműves csapatok, műszaki csapatok, folyamerők). Szolgálati ágak: a fegyvernemek harcképességének fenntartása érdekében elengedhetetlen szükségleteket fedezték.

14 Harcászati feladatok. 1. füzet. Alapfogalmak a harcászati vezetés terén. Budapesti Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam. Budapest, 1934. 6. o.

15 Leplez: az ellenséges betekintéstől óvja a saját csapatokat.

16 *Erdős János* ny. huszár százados: A lovasság felderítő szolgálatban. *Magyar Katonai Közlöny* (a továbbiakban: MKK) 1928. 7–8. füzet. 723–727. o.

Távolfelderítésnél nem vitatták a repülők nyilvánvaló előnyeit, de a fontos részleteket, azaz az ellenség erőinek összetételét vagy szándékát, amelyet legtöbbször csak foglyok ejtésével és iratok zsákmányolása révén derítettek fel, a repülők nem tudták megállapítani. Ezért is emlegették többször Napóleonnak alárendeltjeihez intézett, mondhatni állandó parancsát: „Ejtsenek már végre foglyokat! Még mindig nincsenek foglyaim!" Foglyokat pedig csakis földi fegyvernem tud ejteni, és ennek megvalósítási lehetőségét egyértelműen a sereglovasságban látták.[17] A sereglovaságon belül sokat foglalkoztak az alkalmazandó felderítő osztagok erejével, fegyverzetével. Az elgondolások, javaslatok egyöntetűen az osztagok további megerősítését szorgalmazták és példákon is igyekeztek bizonyítani, hogy egyes nehéz feladatok, vagy váratlan veszteségek esetén csak jól megerősített erők tudják a feladatokat tovább folytatni.[18] Kiemelten foglalkoztak a jelentések fontosságával. Egy felderítő jelentésnek nem csak pontosnak kellett lennie, hanem időben a kiküldő parancsnok asztalára kellett, hogy kerüljön. A lovasvezér (hadosztályparancsnok) és a felderítő osztagok közötti összeköttetésre a következő lehetőségeket látták:

– műszaki híradó eszközök (rádiósok);
– nagy hatótávolságú fényjelző készülékek (Zeiss);
– esetenként állami távbeszélő vonal;
– jelentésgyűjtő állomások, jelentést közvetítő fejállomások létrehozása.

Fontos feladatokra a híradó csapatok részeinek bevonását is tervezték:

– az állandó jellegű hálózatba való be- és kikapcsolódás megoldására, amit a lovasság bármikor használhat, és
– a lehallgatások fokozására.

Jelenteni lehetett még:

– gépkocsival
– motorkerékpárral
– kerékpárral
– jelentő lovassal és

} megfelelő útviszonyok esetén,

– esetleg repülővel.

Rövid időn belül a kísérleti stádiumban lévő „vezetékes rádióval" is számoltaka jelentések továbbításánál.[19]

A jelentési lehetőségek különböző változatai is kidolgozásra kerültek. Megpróbálták a leggyorsabb és leghatékonyabb megoldásokat megkeresni, igyekeztek a váratlan események hatásait is maximálisan kiszűrve biztosítani a felderítési adatok áramlását.[20]

Az elgondolások másik csoportja nem ragadt le a lovas seregtestek kizárólagos alkalmazásánál. Igaz, teljességében ezek sem mondtak le a lovasságról, de szükségesnek tartották más fegyvernemekkel való kiegészítését, illetve egyes esetekben helyettesítését is. Az elgondolásokban legtöbbször kerékpáros és páncélgépkocsi-

17 *Hungaricus (Németh József):* Elvek harca – Harci elvek. Harcászati tapasztalatok a világháborúból. 2. A gyorsan mozgó csapatok időszerű kérdései. Budapest, 193? 74. o.; *Németh József* vkszt. őrnagy: A gyorsan mozgó csapatok időszerű kérdései. *Magyar Katonai Szemle* (a továbbiakban: MKSz) 1931. 9. szám 31. o.

18 *Ehrlich Géza:* Milyen legyen a korszerű lovasosztály? MKSz. 1937. 11. szám 47–48. o.

19 *Ruhmwerthi Rapaics Dezső* híradócsapatokbeli őrnagy: A lovasság híradása. MKK. 1927. 4. szám, 348–354. o.

20 *Bengyel Sándor* nyá. m. kir. vezérkari ezredes: Hadműveleti alapismeretek. I. kötet. Budapest, 1925. 28–29. o.

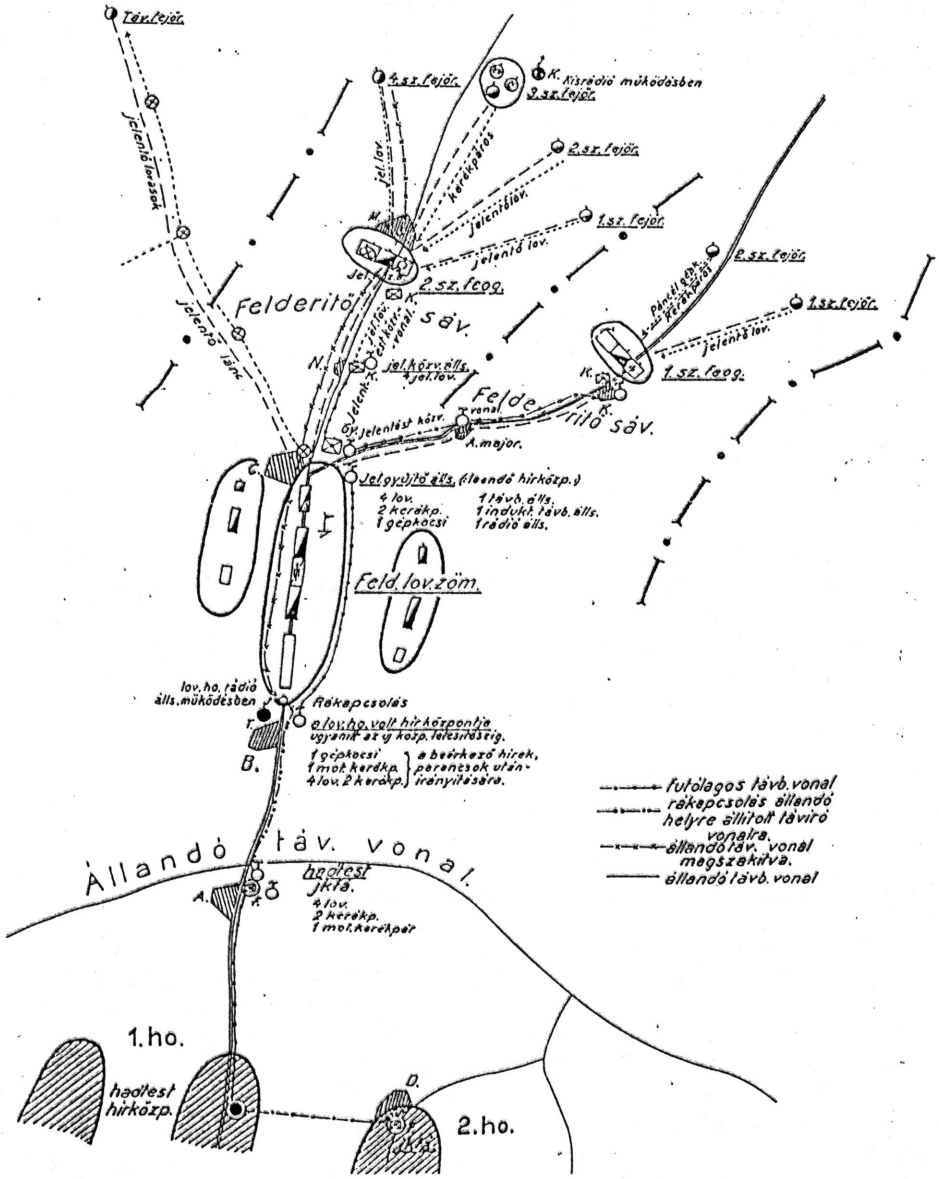

Példa a felderítő osztagok híradó összeköttetéseire: hadtest előnyomulásban. (Bengyel Sándor: Hadműveleti alapismeretek, I. k., III. sz. melléklete alapján).

alakzatok szerepeltek, de a gépkocsin, vagy kocsin szállított gyalogság, a szervezeten felüli tüzérség, repülőszázadok és páncélvonatok is szóba jöttek. Külön foglalkoztak az ellátás és utánpótlás kérdéseivel. Egy elszigetelten tevékenykedő lovastest csak megfelelő vonatrésszel tudta folyamatosan megoldani feladatait. Ennek összeállítását a következőképpen képzelték el:

- vonatparancsnokság;
- eü. osztag egyes szállító kocsijai;
- ellátó hivatal kirendeltség;
- lőszeroszlop egyes részei;
- gépkocsioszlopok.[21]

A közvetlen felderítési feladatok megoldásában a kerékpáros és a páncélgépkocsi-alakulatok tehát előnyt élveztek. Egy távolfelderítési feladatokat ellátó lovashadosztály – az elgondolások alapján – legalább egy kerékpáros zászlóalj erővel kellett, hogy rendelkezzen. Feladata meghatározásánál a terep úthálózata kiemelten jelentkezett, hiszen ez volt az eredményes alkalmazás alapja. Ez egyben le is szűkítette a tevékenység irányát és savját, hiszen csak az útra és az útmenti terepre korlátozódott.

Mégis a kerékpárosokat tekintették a leginkább alkalmasnak a földi távolfelderítésre. Ami mellettük szólt: a nagy gyorsaság mellett zajtalanul tudtak előre mozogni, nagy volt a menetteljesítményük és aránylag gyorsan harcba tudtak lépni, ha kellett. Ami viszont ellenük szólt – és az előbbiekben már említettük – az utak, az időjárás és a lejtviszonyok erőteljesen befolyásoló hatása. A kerékpáros sötétben, erős ellenszélben, sárban, meredek emelkedőn, rossz úton és a terepen, kerékpárját tolva, lasabban mozgott mint egy gyalogos.[22]

Azonban, ha a megfelelő feltételek adva voltak, mind gyorsaságban, mind pedig eredményességben egyenrangú lehetett a lovassággal. Feladatát az ellenség felkutatása, éjjel sem szünetelő megfigyelése és az észleletek azonnali jelentése képezte. Jelentéseit a lovastest parancsnokának rádión jelentő kerékpárossal, lovassal és motorkerékpárossal juttathatta el, megerősítésként páncélgépkocsit (legalább egy szakaszt), gépkocsin szállított gyalogságot (aránylag sok géppuskával) illetve tüzér erőket kaphatott.[23]

A páncélgépkocsik – az elgondolásokat vizsgálva – a távolfelderítés új lehetőségét jelentették. Gyorsaságuk képessé tehette őket arra, hogy nagy távolságokat fussanak be, a kiküldő parancsnoknak gyorsan híreket küldjenek. A lovassággal szembeni védettségük és tűzerejük lehetővé tette, hogy az ellenség mögé kerülve részletes híreket szerezzenek. Azonban míg a felderítés követelményeiből az ellenség gyors megközelítését, a hírszerzést és gyors megbízható jelentést könnyen megtudták oldani, addig az ellenség állandó, folyamatos figyelését már nem. Ennek okát főleg a nehéz rejtőzés és a motorhang problémája okozta. Ezáltal viszont az ellenség részletesebb felderítése (szárnyak helye, összetétel, tevékenység) csorbát szenvedhetett.

21 Szentgyörgyvári: i. m. 37. o.
22 MKSz. 1931. 9. szám, 32. o.
23 *Muhoray Zoltán:* Kerékpárosok a felderítésben. MKSz. 1936. 1. szám, 60–64. o.

„Gyorsaságuk, nagy működési sugaruk kiválóan kihasználható arra, hogy olyan nagy területekre is, ahol az ellenséggel csak a lehetőség szintjén számolunk, alkalmazhatók lesznek".[24]

Mikor közvetlenül egy lovas seregtest szempontjából vizsgálták meg a páncélgépkocsik tulajdonságait és jellegzetességeit, ismételten arra a megállapításra jutottak, hogy elsősorban a zömtől távoli, úgynevezett messzemenő feladatokra a legalkalmasabbak. Ezek a - lovasságot nagymértékben igénybevevő, gyengítő, nagy menetekkel járó - felderítési feladatok képezhetik a páncélgépkocsival felszerelt osztagok leghatékonyabb tevékenységét. Ezért célszerűnek is tartották a páncélgépkocsival való takarékoskodást és mereven elzárkóztak olyan kisebb mélységű alkalmazás elől, amelyet akár lovas erő is képes volt megoldani.[25] Felderítési elemként a páncélgépkocsi szakaszból álló felderítő járőr és a páncélgépkocsi századból álló felderítő osztag jött önállóan számításba. Az osztagnak felderítő irányokat (nem sávokat!) adtak meg, s ezen belül az önállóan gazdálkodhatott járőreivel.

A gondot egyedül a hatótávolság fokozott figyelembevételében (a működési lehetőség felénél nem távolodhatott jobban el, hiszen a visszaérkezés, így bizonytalanná vált), és az éjszakai kényszerű tevékenységi szünetben látták.

A páncélgépkocsik jelentéseiket rádión vagy jelentő gépkocsival küldték. Ha nem történt említésre méltó esemény, nem sikerült új felderítési adat birtokába jutni, a parancsnok csak a zömhöz való bevonulás után tett jelentést. A különösen fontos és sürgős jelentéseket külön páncélkocsival kellett azonnal visszaküldeni. Kötelessége volt továbbá a felderítési feladatokat végrehajtó páncélgépkocsi osztagnak, vagy járőrnek, hogy a lehetőségek és a kialakult helyzet függvényében az elől lévő saját egységgel, a legfontosabb információkat közölje.[26]

Foglalkoztak a kisharckocsik alkalmazásának lehetőségével is, de a páncélkocsival szemben egyedül terepjáró képessége érdemelt kiemelést. A kis hatótávolság és sebesség, a gyenge fegyverzet, a rossz figyelési lehetőség, a híradó felszerelés hiánya mind-mind a páncélkocsi mögé utasította. Hadászati felderítésnél azonban a felderítő osztag állományába elképzelhetőnek tartották egy-egy kisharckocsiszakasz beosztását, de feladatát tekintve még ebben a helyzetben is csak korlátozott céllal használták volna fel.

A szabályzatban rögzített elvek és az elgondolások alapját szervezeti téren – földi távolfelderítés esetén – a fővezérség közvetlenjeként szereplő négy huszárezred adta. Ezek egyenként két osztályból álltak, minden osztályban egy lovas karabélyos és egy lovas géppuskás század volt szervezve. A távolfelderítő feladatokat az összevont ezredek egységes vezetés mellett képesek lettek volna ellátni.[27] A szervezeti felételeknek megfeleltek, a felderítés végrehajtásához elképzelt alsóbb szinteket ki tudták volna különíteni és alkalmazni.

Rendelkezésre álltak még a kerékpáros zászlóaljak. A vegyesdandáronként meglévő egy-egy zászlóalj két kerékpáros puskás századból és egy kerékpáros

24 *Pongrácz József:* Páncéljárművek (történet, szerkezet, alkalmazás) Budapest, 1936. 82–89. o.

25 *Pongrácz József:* A lovasság együttműködése páncélgépkocsival és kisharckocsival. MKSz. 1937. 10. szám 16–18. o.

26 *Pongrácz:* Páncéljárművek ... i. m. 91. o.

27 A valóságban ezek a huszárezredek a lovassági szemlélő, mint hadosztályparancsnok alárendeltségébe tartoztak.

géppuskás századból állt.[28] A távolfelderítésre kijelölt lovastest kiegészítését – mind szervezetileg, mind a feladatvégrehajtást figyelembe véve – megoldhatták.

Új elemként és lehetőségként jelentkezett a páncéljárműves osztály felállítása 1930 elején amely egy harckocsi századból, egy páncélgépkocsi századból, egy páncélvonat osztagból és egy műhelyszázadból állt.

Ezután már realitássá vált, hogy egy-egy felderítő osztag teljesen harckocsikból, illetve páncélgépkocsikból álljon.

A távolfelderítés alapját képező négy önálló huszárezredet a továbbiakban két lovas dandárból álló hadosztályba vonták össze és nyíltan beállították a hadrendbe.[29]

Meg kell még említeni a kísérleti célból felállított „gépkocsizó csoportot", amely egy gépkocsizó puskás századból, egy motorkerékpáros századból, egy könnyűharckocsi-századból, egy páncélkocsiszázadból és két gépvontatású tarackos ütegből szerveződött.

A valóságban tehát a lovas erők mellett a kerékpáros alakulatok voltak végig jelen, az elgondolásban, a harckocsik, páncélgépkocsik és gépkocsizó alakulatok csak nagyon lassan, részenként jelentek meg a hadrendben. 1937 végéig számukat jelentéktelennek tekinthetjük.

Az „ínséges" időkben is komoly gondot fordítottak viszont a törzsek különböző harcászati példákon való gyakorlatozására. A még csak elméletben létező szervezetek ugyanúgy megjelentek ezekben a feladatokban, mint a meglévők. A földi távolfelderítés problematikája sokkal kisebb jelentőséggel bírt ezeknél a kidolgozásoknál, mint mondjuk a repülő felderítés. Ennek többféle magyarázata is lehet, de a legvalószínűbb a várható kis tér mint minimális hadműveleti mélység elgondolásának a figyelembe vétele (a lovas seregtestnek megfelelő mélységű és szélességű területre volt szüksége, hogy pl. az ellenség mélységébe jusson és ott úgy tudjon hadászati mélységű felderítést folytatni, hogy közben nem morzsolódik fel.). Így ezekben a feladatokban a hadműveleti terület kizárólag az országhatárokon belüli térre korlátozódott, a beállított ellenség pedig kivétel nélkül a szomszédos országokból került ki.

A feladatoknál minden esetben a lovashadosztály adta az alapot, és a feladattól függően léphettek be egyéb szervezeti elemek.

A gyakorló feladatot minden esetben helyzetbeállítással kezdték. Ezen belül a kialakult helyzet, az ellenség tevékenysége és ereje, továbbá a saját lovastest elhelyezkedése és szervezete szerepelt. A feladatok ezután két irányba mentek tovább. Vagy a felderítő feladatának magyarázatával, kiértékelésével, lehetőségeivel foglalkoztak, majd ezután tértek vissza a konkrétan beállított harcászati példára, vagy azonnal a feladatokra tértek át és a feladat közben magyaráztak egy-egy alkalmazási módot.

Az esetek nagy részében a hadsereg parancsnoka (a Fővezérség utasítása alapján) intézkedett a lovashadosztály irányában a távolfelderítés bevezetésére. A hadosztály parancsnoka (csapatvezér) ezután önállóan rendelte el a távolfelderítés bevezetését,

28 *Tóth Sándor* százados: A Horthy-hadsereg szervezete (1920–1944) *Hadtörténelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1958. 1–2. szám I. rész, 55. o.

29 Egy dandár két huszárezredből szervződött, amelyek ezredközvetlen árkász- és távbeszélő szakaszból, lovas ágyús szakaszból, illetve egyenként két lovas karabélyos és egy lovas géppuskás századból álltak.

illetve egyik – fő irányban tevékenykedő – dandárának is kiadhatta a megszervezési feladatokat.[30]

A feladatok pontos kidolgozásánál mindenkor a szabályzat által kiadott elveket vették figyelembe. Így egy lovashadosztály soha nem kapott 40 km-nél szélesebb felderítési sávot, és a felderítés súlyát (főirányát) mindenkor meghatározták. A lovas zöm a legfontosabb irányokban a felderítésnek „nyomatékot adott" (több és erősebb szervezetű osztag). A sáv mélysége, a felderítési cél távolságával összhangban, az ellenség főerőinek körletéig, a szárnyakon viszont még azon túl is terjedhetett. Mindenkor figyeltek a zöm erejének megtartására, igyekeztek a szétforgácsolást kerülni. Ennek a központi erőnek mindig lehetőséget biztosítottak, hogy szükség esetén képes legyen osztagait illetve járőreit kiegészíteni, vagy új felderítő erőket kiküldeni.

A lovashadosztály a teljes harcintézkedést megelőzően – általában időnyerés céljából – előzetes intézkedést is kiadott. Az előzetes intézkedés a földi távolfelderítésre a következőket tartalmazta:

1. a hadosztály a felderítést mikor és milyen erővel vezeti be;
2. az alkalmazott felderítő osztagok és járőrök összeállítását;
3. a felderítő szervek parancsnokai mikor jelentkezzenek a hadosztályparancsnokánál;
4. különböző javadalmazások (lőszer, élelem, takarmány).[31]

A felderítő osztagok összeállításánál különböző szervezéseket alkalmaztak. Az alapot a lovasszázadok adták, a kiegészítő erőket mindig a feladat függvényében jelölték ki.

Támadó hadműveletnél: (változatok)

a) – egy huszárszázad;
   – egy huszár géppuskás szakasz;
   – egy páncélgépkocsi század;
   – egy kisrádió-állomás.
b) – egy fél puskás század;
   – egy géppuskás szakasz;
   – egy huszár szakasz;
   – egy robbantó raj;
   – egy kisrádió-állomás.

Üldözésnél: (változatok)

a) – egy huszárszázad;
   – egy géppuskás század;
   – egy kerékpáros század;
   – egy lovas üteg;
   – egy páncélgépkocsi szakasz.
b) – egy huszárszázad;
   – egy géppuskás század;

30 *Barabás:* i. m. 44–46. o.

31 *Balásfalvi vitéz Kiss László* vkszt.ezredes: Felső vezetés II. (Gyakorlati) rész, 5. füzet. A sereglovasság alkalmazása. Budapest, 1929. 37. o.

– egy kerékpáros zászlóalj zöme;
– két lovas üteg;
– egy páncélgépkocsi szakasz.[32]

A konkrét feladatot berendelés útján, személyesen kapták meg az osztagok parancsnokai.[33]

Az előzőekben említett pontok és a szervezet figyelembe vételével készítették el a lovashadosztály parancsnokának intézkedését a földi távolfelderítésre. A feladatok kidolgozásánál az ellenség tevékenységéről közben beérkező hírek miatt többször változtatásra is kényszerültek, ami alapján a felderítési feladatok is folyamatosan módosításra kerültek. Többször kiegészítő irányokban újabb felderítő erőket kellett alkalmazni, esetenként pedig az egész földi felderítő részt el kellett tolni.[34]

A harcászati feladatok kidolgozása mellett alkalmazó megbeszélések és hadijátékok biztosították a törzsek felderítéssel kapcsolatos feladatainak gyakorlását. Az alkalmazó megbeszélések úgynevezett „előoktatást" képeztek a hadijátékokhoz. Céljuk a szabályzatok határozványainak oktatólagos ismertetése és gyakorlása volt, különös súlyt helyezve a parancsadás és a végrehajtás pontosságára.

A hadijátékok az oktatás magasabb fokát képezték. Alapfeltételük a szabályzatok uralása és helyes alkalmazása volt. A térképen, vagy hadijátékterven megfelelően kiosztott szerepekkel (hadseregparancsnok, lovashadosztály-parancsnok stb.) gyakoroltatták a parancsnokokat a hadműveleti-harcászati elhatározások kialakításban, parancsadásban, egyszóval a vezetésben.[35]

A gyakorlásokat nagyban segítették azok a rövid összefoglalók, ábrafüzetek, sorvezetők és kézikönyvek stb., amelyek a lényeget kiemelve – kevés magyarázattal – a gyors helyzetbe kerülést, eligazodást biztosították.[36]

A földi távolfelderítés alapját egyértelműen az első világháborús tapasztalatok alapján rakták le. A Harcászati Szabályzat vonatkozó pontjai nem a lehetőségek függvényében készültek, hanem elméleti síkon próbálták, az esetleges későbbi lehetőségekre gondolva, megalapozni az elveket. A tudományos élet területén folyamatosan vita dúlt a régi – csak lovas erőkben gondolkodó – és az új – már harckocsikat, páncélgépkocsikat, kerékpáros alakulatokat is figyelembe vevő – elgondolások követői között. Abban viszont mindannyian egyetértettek, hogy a bevezető hadműveletek – a repülőfelderítés kiegészítésére – mindenképpen földi távolfelderítést követelnek meg. A különböző törzsgyakorlások alapján egyértelműen kirajzolódott, szükséges, hogy a szegényes szervezeten belül is keretet tudjanak biztosítani a holnap korszerű harcmodorához, és szervezetéhez, anélkül, hogy a szervezeti alapgondolat átállítása szükségessé vált volna.[37]

32 *Dálnoki Kováts Gyula* nyá. vkszt. alezredes, *Horváth Győző* vkszt. őrnagy (összeáll.): Harcászati feladatok. Budapest, 1925. 32–33. o.

33 Balázsfalvi vitéz Kiss László: i. m. 39–42. o.

34 Középső vezetés. 9. füzet. Lovas hadosztály halogató harca A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1930. 7–12. o.

35 *Barabás Emil* nyá. m. kir. honvéd vezérkari alezredes: Parancsadás egy hadosztály és egy lovasdandár erejű csoporton belül. Alkalmazó példákon bemutatva. II. füzet. A harc. 82–83. és 92. pontok. Budapest, 1926.

36 Ábrafüzet – az alapfogalmak, felderítés biztosítás és elhelyezésekről. Szerkesztette és a vázlatokat összeállította: *Hődy Lóránd* nyá. gyal. szds. Rajzolta: *Bitay István* gyal. szds. Budapest, 1929. 14–27. o.; *Berger Károly* vkszt. alezredes: A vezetés kézikönyve. II. rész. Alkalmazási elvek és parancsadás. Budapest, 1930. 169–172. o.

37 *Móricz Béla:* Harceljárás és szervezés. MKSz. 1935. 11. szám, 13-14. o.

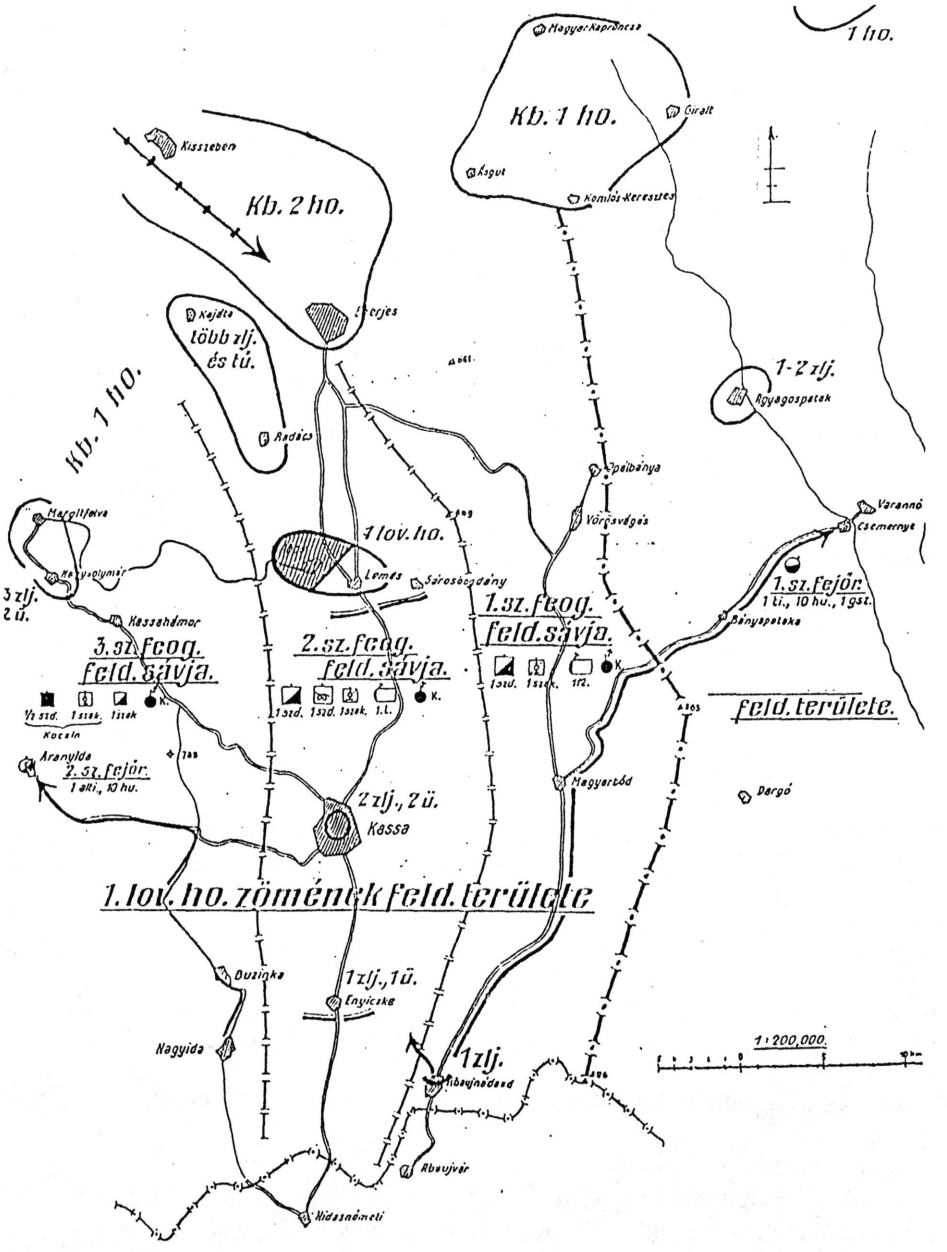

Terv a felderítésre. (A Felső vezetés, II. rész 5. füzetének 4. sz. melléklete alapján.)

2. Repülő távolfelderítés

A repülőerők jelentősége az első világháború évei alatt folyamatosan erősödött. Az első időszakban a meglévő néhány géptípusnak kellett minden feladatot megoldania (vadász-, bombázó-, felderítő), de a háború utolsó harmadában ezekre a feladatokra már külön építettek repülőgépeket.

A felderítési feladatok – ezen belül a távolfelderítés végrehajtására – csak jó repülőképességgel, megfelelő hatótávolsággal rendelkező gépek jöhettek számításba.

A trianoni rendelkezések teljesen megszüntették a magyar repülőerőket,[38] így, ellentétben a földi csapatok szervezési változásainak lehetőségével, a repülőerők tekintetében nem volt sok választás. Az elveket, elgondolásokat azonban ki lehetett alakítani, gondolva a következő évekre.

A Harcászati Szabályzat a repülő távolfelderítést a távolfelderítés alapjának tekintette, hiszen a háború (fegyveres konfliktus) kitörésekor elsőként ezeknek kellett az ellenség felvonulását megállapítani. A földi távolfelderítést is a légi távolfelderítés által adott első jelentések alapján indították meg, a már tisztázott irányokba.

Az ellenség felvonulása alatt a vasúthálózatok éjjel sem szünetelő figyelése mellett (naponta közlekedő vonatszám, rakományok összetétele, forgalom sűrűsége egyes időszakokban, kirakodóállomások stb.) megfigyelték a felvonuló csapatok elhelyezési körleteit, repülőtereit és a vízi útvonalakat is. A napi változásokat és a különösen fontosnak tűnő adatokat fényképezéssel rögzítették.[39]

A hadműveletek megindulása után a fő feladat az ellenség előrevonási útvonalainak, csoportosításának, eltolásának (átcsoportosításának) megállapítása, illetve az utak, helységek és repülőterek folyamatos megfigyelése volt.

A teljes időszakban figyelni, kellett azokban utak, hidak építését, újraépítését, a vasúthálózat, raktárak bővítését, új repülőterek kialakítását és minden olyan jelet, amiből az ellenség szándékára következtetni lehetett.

A repülő távolfelderítés mélységének alsó határát 60 km-nél húzták meg, ez a hadtestparancsnokságok alárendeltségébe tervezett repülőszázadok alkalmazási mélysége volt. A hadseregparancsnokságok (fővezérség, seregcsoport) repülőszázadai ennél nagyobb távolságra tevékenykedhettek, a géptípusok lehetőségei és a feladat függvényében.[40]

A felderítő repülésre kiadott intézkedések a feladatok mellett a pontos helyzettájékoztatást is szolgálták, mind az ellenség, mind a saját légi és földi helyzetről. Amennyiben nem érkezett harcfeladatra intézkedés, a repülőszázad parancsnokának naponta legalább egyszer helyzettájékoztatásért kellett fordulnia a magasabb parancsnokság légi ügyekkel megbízott csoportjához.

A felderítő repülőknek kiadott intézkedés a következőket kellett, hogy tartalmazza:

a) helyzet (ellenség, saját);
b) felderítendő terület vagy sáv;
c) feladat (egyszeri felderítés vagy állandó figyelés szükséges-e);

38 Az „Ordo" törvénytára, i. m. 128. cikk, 81. o.
39 H. Sz. I. rész, V. fejezet, 14.: A távolfelderítés. 180. pont, 94. o.
40 Uo. 13.: Alapelvek, 178. pont, 93. o.

d) a fényképfelderítés mire terjedjen ki;
e) kinek, hová, milyen eszközzel kell jelenteni;
f) összeköttetés a repülőtérrel;
g) közbeeső és ütközetrepülőhelyek (mikor, hány repülőgép álljon esetleg készenlétben), ezekkel az összeköttetés kérdése;
h) van-e vadászrepülő kíséret és milyen feladattal.[41]

A fényképfelderítés egyes feladatoknál kiemelt helyen szerepelt. Főleg a hadműveletek első időszakában, illetve az első világháborúból átvett ún. „állásharc" időszakában tervezték – a kiértékelésre lett volna idő – alkalmazni. Nagyobb mozgások esetén – a lassú kiértékelés miatt – a megszerzett adatok időszerűtlenné válhattak, nem szerepeltették az első helyen. Egyes esetekben – vállalkozások, nagyobb támadási feladatok stb. – azonban kiindulási alapként szerepelt a jól kidolgozott és kiértékelt légifénykép.[42]

A földi távolfelderítéssel szemben a repülőfelderítéssel, annak problematikájával, aránytalanul kevés tudományos munka foglalkozott. Ez betudható a trianoni teljes tiltásnak, és ennek vonzataként a kilátástalannak tűnő eszközbeszerzésnek is.

Ettől függetlenül a repülő távolfelderítést kivétel nélkül fontos feladatként említették meg. Kiemelten foglalkoztak az ellenség mozgósítást követő úgynevezett „tömegmozgásának" felderítési kérdéseivel, és egyben várható szándékának mielőbbi kipuhatolásával, amelyet döntő tényezőnek tekintettek. Egyöntetűen foglaltak állást abban, hogy a repülőerők csak a sereglovassággal együttműködve képesek a távolfelderítési feladatokat maradéktalanul, pontosan megoldani.[43] Az idő – mint döntő tényező – állandóan terítéken szerepelt. Ezért tartották szükségesnek, hogy pl. a fővezérség repülő távolfelderítése a lehető legkorábban híreket hozzon, hogy lehetőségei határáig behatoljon az ellenséges területre, s felderítse mindazt, ami az egész haderő alkalmazására döntő jelentőséggel bírt.[44]

A repülő fényképfelderítést - a távolfelderítésen belül is – a logikus és megalapozott elhatározás alapjának tekintették.[45] Ehhez olyan készülék rendszeresítését tartották szükségesnek, amellyel az átrepült terület hézagmentes, összefüggő, széles sávú (7000 m magasságból legalább 10–12 km) rögzítését megoldhatták. A sáv ilyen mérvű szélességére – véleményük szerint – azért volt szükség, hogy a több száz kilométert berepülő gép ne kényszerüljön vasutak, utak kanyarulatainak követésére, illetve oldalt elhelyezkedő fontos objektumok fölötti körözésre.

A felderítési eredmények időbeni felhasználásának előfeltétele a felvételek gyors kidolgozása volt. A fényképezőgépek gyors ütemű fejlődése a kiértékelő szolgálat folyamatos fejlesztését is maga után vonta, hiszen az időszerűség, mint alapelv, döntő volt a hadműveletek szempontjából. A fényképfelderítés, amely technikai oldalról gépek nélkül is fejleszthető volt, megszakítás nélkül napirenden maradt, hiszen ennek hiányát egyik európai hadsereg sem pótolhatta.[46]

41 H. Sz. I. rész, 2. füzet. A légi ügyek és a légvédelem részletei korszerű hadseregekben. d) Intézkedés felderítő repülésre. 911. pont, 35. o.

42 Uo. 914–920. pont, 39–42. o.

43 *Hungaricus (Németh József):* 4. A légi erők problémái. i. m. 108–109. o.

44 H. Tk. I. 35–36. o.

45 H. Sz. I. rész, 2. füzet. A légi ügyek és a légvédelem részletei korszerű hadseregekben. 914–920. pont, 39–42. o.

46 *Kelsz Edgár:* Repülőfényképfelderítés. MKSz 1933. 7. szám, 122–129. o.

Szervezeti- és technikai oldalról a vizsgált időszak végéig tekintve nem lehet következtetéseket levonni, hiszen az alap, a távolfelderítő repülőgép, hiányzott. Az első, kifejezetten távolfelderítési feladatokra alkalmas osztály 1937 végén, 1938 elején alakult meg Mátyásföldön, 18 db Heinkel 70 K típusú repülőgéppel.[47] A 30-as évek elején már gondolkodtak repülőezred-szervezetekben, de csak általánosságban, hiszen a típus- és teljesítményadatok is befolyásolhatták volna a kialakítandó szervezet földi és légi részeit.

Végeredményben 1937-ig, a megfelelő eszközök hiánya miatt, a távolfelderítés csak utópia maradt. A különböző feladatkidolgozásoknál azonban a távolfelderítő repülőket folyamatosan szerepeltették. Század-szervezetben, fővezérség-, hadsereg-, illetve hadtest-alárendeltségben tevékenykedtek. A megszabott feladatokat teljességgel a szabályzat elvei alapján határozták meg a repülőknek, egyedül a repülési időintervallumok változtak a feladat függvényében.[48]

Ritkább esetben a hadosztályok (általában a távolfelderítésre kijelöltek) is kaphattak távolfelderítő repülőket. Ezek feladatát a hadosztályparancsnokság szabályozta, az intézkedések tartalmilag nem sokban különböztek az előzőekben ismertetett repülő intézkedésektől.[49]

A legtöbb feladatkidolgozásnál egy-egy mondatban utaltak csak a távolfelderítőkre, azon belül is a repülő távolfelderítés bevezetésére. Mélységében ezt a problémát nem munkálták ki. A repülők jelenléte a különböző alkalmazó megbeszéléseken, hadijátékokon és egyéb feladatokban mégis arra utal, hogy rövid időn belül számoltak annak megjelenésével.[50]

A repülő távolfelderítés eszköztára, a trianoni tiltások miatt, teljesen hiányzott a Magyar Királyi Honvédség rendszeréből a Harcászati Szabályzat megjelenésekor. Ez a szabályzat azonban megfelelő előrelátással, a lehetőségek és a meglévő elvek függvényében, kidolgozta a repülőfelderítés alkalmazási módjait is. Ez biztosítéka volt annak, hogy a megfelelő szintű parancsnokságok, ha behatárolt keretek között is, de gyakorolhatták ennek a felderítési nemnek az alkalmazását, továbbá előrevetítette a bizalmat abban, hogy rövid időn belül rendelkezésre állnak majd ilyen mélységű feladat megoldására alkalmas gépek is.

A kidolgozott elvek vizsgálatánál azonban meg kell említeni, hogy alapjaiban az első világháborús tapasztalatok uralkodtak. A világháború első, ún. „mozgó" időszakában gondolkodtak. Ezt a repülő távolfelderítés alkalmazási elképzelései mellett, a lovastestek távolfelderítő feladatainak kidolgozása is kitünően bizonyította. A nagy tér, a nagy mélységű tevékenységi jellemzők azonban nem mozogtak a realitások talaján, így nem indokolhatták a távolfelderítő feladatok (földi, repülő) kiemelt jelentőségét.

47 A volt M. kir. I. honvéd önálló távolfelderítő repülőosztály vázlatos története. (Összeállította: *Péterdi A. János.*) *Kanadai Magyar Szárnyak,* 1978. 7. szám, 60. o.

48 Harcászati feladatok, i. m. 32–34. o. Felderítő intézkedés.

49 Uo. 61–61. o. A harc előkészítése.

50 Középső vezetés, 9. füzet, 26. o. Lovas hadosztály halogató harca. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1930.; Harcászati feladatok, i. m. 27. füzet. A hadosztály védelme. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 5. o.

A felderítési nemek közül, ha a távolfelderítés a „nagybani" előrelátást szolgálta, akkor a közelfelderítés az aprólékos adatszerzés eszköze volt. A közelfelderítésre kijelölt földi- és repülőerők pontosították, kiegészítették a szemben álló ellenségről rendelkezésre álló adatokat. Megállapították az egyes ellenséges oszlopok éleit, erejét, összetételét, az ellenséges csapatok állásainak kiterjedését és műszaki berendezéseit; védőállásokban az ellenség csoportosítását, a csapatok kirakóhelyeit stb. Összességében a közelfelderítés megszerzi a vezetésnek a csapatok harcászati alkalmazásához szükséges támpontokat.

A közelfelderítés elsősorban a repülők, a csapatlovasság és a kerékpárosok feladata volt, de az ellenség közelében, rossz látási viszonyok között, nehéz terepen a gyalogság alkalmazása is előtérbe került.[51] A közelfelderítést a hadosztályparancsnok (csapatvezér) egységesen vezette.

1. A földi közelfelderítés

A földi közelfelderítést a csapatlovasság fő feladataként tartották számon, az ellenséggel való összeütközés lehetősége miatt azonban általában megerősítőkkel hajtotta végre feladatát. Legtöbbször kocsin, vagy gépkocsin szállított kisebb gyalogos erőkkel, géppuskákkal és kerékpáros csapatokkal egészítették ki, de egyes esetekben (szükség szerint) lövegekkel és páncélgépkocsikkal is megerősítették.

A kerékpáros alakulatok alkalmazása csak megfelelő állapotú úthálózat esetén jöhetett számításba, továbbá az időjárási tényezők is nagyban befolyásolták tevékenységüket. Az ellenség közelében, valamint a lovas és kerékpáros erők részére nehezebben, vagy egyáltalán nem járható terepen (erdő, felázott utak stb.) a gyalogság szerepelt a felderítés fő erejeként. Kiemelten előtérbe került a gyalogság alkalmazása az éjszakai órákban. Ezek a felderítő gyalogos erők más harcászati feladatok megoldására is képesek voltak. Hidak, vagy szorosok biztosítását ugyanúgy meg tudták oldani, mint más fontos terepszakaszok korai megszállását.

A mozgó közelfelderítő szolgálatot szinte állandóan egybekapcsolták az álló figyeléssel. A felderítő szerveket kilátóponttól kilátópontig mozgatták előre, így kiterjedt területeket figyelhettek meg, egyben pontosíthatták a további előremozgás útvonalát is.

Védelem esetén az előretolt és jól begyakorolt álló figyelőrendszer pótolhatatlan adatokat tudott szerezni az ellenség előremozgási irányairól, összetételéről, valószínű súlyképzéséről és szándékáról.

A közelfelderítést a terepfelderítéssel is összekötötték. A felderítő közegeknek folyamatosan figyelniük kellett az utak és hidak állapotát, a terep járhatóságát, a terepen való mozgás lehetőségeit, a saját fegyverek hatásának növelésére és az ellenséges tűzhatás csökkentésére nyújtott terepadottságokat és minden, a térképek adataitól eltérő jelenséget.[52]

A földi közelfelderítés eszközei, hasonlóan a földi távolfelderítéséihez, a felderítő osztagok és a felderítő járőrök voltak. Egyedül az alkalmazás mélységében külön-

51 H. Sz. I. rész, V. fejezet, 13.: Alapelvek. 174. pont, 91–92. o.
52 Uo. 200. pont, 101. o.

böztek, az egyéb elvek szinte teljesen megegyeztek. A feladat mélysége a kialakult helyzettől, az ellenség tevékenységétől, a tereptől, továbbá az adott év- és napszaktól függött. A felderítő osztagok parancsnokai járőreiknek naponta helyzettájékoztatást és parancsot (parancskiegészítést) juttattak el. Szükség esetén járőröket vontak be, illetve újabbakat küldtek ki.

Az önállóan, vagy osztagban alkalmazott felderítő járőrök tevékenysége megegyezett a távolfelderítésnél működtetett szervekével. Az új elem a gyalogos felderítő járőr volt. Ennek hátrányai mellett (nem elég gyors stb.) számos előnye is mutatkozott. Könnyebben megközelítette az ellenség állásait, könnyen és gyorsan tudott rejtőzni, nem volt úthoz kötve, kevésbé zavarták terep-, időjárási és napszaki viszonyok. A gyalogos járőr legtöbbször egy golyószórós rajból állt, de megerősíthették, géppuskával, utászkatonákkal is. Különösen fontos feladat esetén a járőrt tiszt parancsnoksága alatt működtették.[53]

A földi közelfelderítés problematikája megmozgatta a témával foglalkozókat és ez több tudományos munka megszületését eredményezte. Foglalkoztak az időszerű kérdésekkel, a lehetséges fejlesztés irányaival, az új eszközök bevonásának lehetőségével és mint új elemmel, a konkrét felderítésre irányuló kiképzési feladatokkal.

Az általános megállapítások alapvetően nem tértek el a szabályzat ide vonatkozó pontjaitól, de a megerősítések és a kisebb kiegészítések még tisztább képet festettek a földi közelfelderítésről. A közelfelderítés útján a vezető nemcsak az ellenség általános elhelyezkedését kívánta megtudni, hanem a pontos részleteket is. Az adathiány végzetessé is válhatott volna, ha a közelfelderítés nem megfelelően működik egyes különleges helyzetekben. Így a fő feladat egyértelműen az egységes vezetés alatt álló közelfelderítő rendszer folyamatos működtetése volt. Az ellenségre „rá kellett ragadni" és állandóan figyelemmel kellett kísérni. A fogolyejtés is kiemelt feladatként szerepelt, fontosabb volt mint a távolfelderítésnél, hiszen így a közvetlenül szemben álló ellenséges erők hovatartozását, szervezetét és esetleges szándékát lehetett tisztázni.[54]

A hatásköröket talán úgy lehetne körvonalazni, hogy míg a távolfelderítésben a tevékenység súlya a repülőkön nyugodott és a földi felderítő erők szerepe csak másodlagos, „kisegítő" volt, addig a közelfelderítésben a hangsúlyt a földön mozgó felderítő csapatokra ruházták, és a repülőknek jutott a kiegészítő szerep.

A különböző harceszközök felderítésre történő alkalmazásáról is élénk vita fejlődött ki, de különösen a páncélgépkocsik alkalmazása terén oszlottak meg a vélemények. Egyes elgondolások felderítő képességük gyengeségét hangsúlyozták, hivatkozva arra, hogy csak utakon, vagy azok közvetlen közelében képesek felderítési adatokat szerezni, továbbá a motorzaj miatt „süketek", látásuk nagyon korlátozott és könnyű ellenük védekezni.[55] Más vélemények szerint a páncélgépkocsi a felderítő járőr eszköze, de jelenleg a jól megválasztott irányokban és körzetekben inkább mint kiegészítők juthatnak szóhoz a közelfelderítésben.[56]

53 Uo. A felderítő osztagok és felderítő járőrök magatartása. 243. pont, 115. o.

54 *Németh József* vkszt. őrnagy: A gyorsan mozgó csapatok időszerű kérdései. MKSz 1931. 9. szám, 31. o.

55 *Hungaricus (Németh József)*: i. m. 75. o.

56 *Pongrácz*: Páncéljárművek, i. m. 89. o.

A páncélgépkocsik mellett a kisharckocsik alkalmazása is felmerült. Önálló felderítőjárőrként való felhasználásuk azonban sok gondot vetett fel. A kis harckocsik – és az összes páncéljárművek – nemcsak a felderítést, hanem egyéb feladataikat is kénytelenek voltak a sötétség beálltakor félbeszakítani, mert a rossz látási viszonyok miatt azonnal alkalmazásképtelenné váltak. A fedett terep is szinte vakságra ítélte a harckocsikat, minimális tájékozódást engedélyezve számukra. Viszont kétségtelenül rendelkeztek olyan tulajdonságokkal is, amelyek a felderítésnél igen jól értékesíthetők és kiaknázhatók lehettek. Ilyen volt a gyorsaságuk, az utaktól való viszonylagos függetlenségük, nagy tűzerejük és védettségük. Összegezve ezen tulajdonságaikat megállapították, hogy alapvetően nem önálló felderítési feladatok elvégzésére valók, hanem csak a légi és földi felderítés kiegészítésére.[57]

Mindent figyelembe véve a csapatlovasság maradt a parancsnokok kezében az a szervezet, amely kisebb módosításokkal megfelelhetett a földi közelfelderítéssel szemben támasztott követelményeknek.

A csapatlovasság tevékenységének elemzésénél szivesen nyúltak a német, orosz és a francia, hasonló elgondolásból létrehozott, szervezetekhez. Bár az ottani elnevezés felderítő csapat volt, a feladatok alapvetően megegyeztek. Alkalmazhatták az ellenség szárnyai, oldalai, háta ellen, részben azok felderítésére, illetve megfigyelésére, részben – a kedvező helyzetet kihasználva – rajtaütésekre. Szerepelhetett a két szomszédos seregtest közötti hézagokban mint összekötő, továbbá felhasználhatták részenként, küldönc (futár), fogolykísérő és katonarendőri szolgálatra.[58]

Megkülönböztették a csapatlovasság harc előtti és harc alatti közelfelderítő feladatát is. Harc előtt az ellenséges élek, előrevonási útvonalak, az összetétel, a valószínű ellenséges elgondolás felderítése volt a cél, míg a harc alatt az ellenség oldalának, szárnyainak és hátának felderítésére kellett mozgósítani a kijelölt erőket. A visszavonuló ellenségre való rátapadás és kísérés pedig a következő hadműveleteket alapozhatta meg.[59]

A felderítő osztag, vagy felderítő járőr alkalmazásának kérdése is számos hasznos gondolatot vetett fel. A kiindulási alap az volt, hogy a harcászati mélységben az ellenség közel, vagy távol van? Ha távol, akkor felderítő osztagot, ha közel, felderítő járőrt terveztek alkalmazni. Egyes vélemények azonban minden helyzetben a felderítő osztag alkalmazása mellett törtek lándzsát és ezt a következőkkel indokolták:

– ha közelfelderítő osztag alkalmazásához megvan a szükséges terület, célszerűbb az osztag alkalmazása;

– a felderítési feladatok mellett a felderítő szerv egyéb feladatot is kaphat és ezt az osztag könnyebben megoldhatja;

– a felderítő osztag(ok) alkalmazásakor egyszerűbb a rendszer vezetése, azonkívül sokkal egységesebb is;

– míg az ellenség leplező és biztosító övén a járőrök véglegesen elakadhattak, az osztag azon is képes áttörni;

57 *Pongrácz József:* Kis harckocsik alkalmazása. MKSz 1936. 5. szám, 73–75. o. *Pongrácz József:* A lovasság együttműködése páncélgépkocsival és kisharckocsival. MKSz 1937. 10. szám, 27–30. o.

58 *Erdős János:* Csapatlovasság. MKSz 1932. 6. szám, 24–26. o.

59 *Bábolnay Béla:* Csapatlovasság alkalmazása. MKSz 1934. 8. szám, 22. o.

– feszesebb a földi közelfelderítés vezetése, ha a csapatvezér (hadosztályparancsnok) helyett, aki messzebb van, a közelben lévő felderítő osztag parancsnoka vezeti;

– amikor a földi közelfelderítés okvetlenül kiegészítésre szorul, a felderítő osztag parancsnoka egyszerűbben és gyorsabban tud intézkedni, hiszen a hátul lévő csapatvezér nincs olyan szoros kapcsolatban járőreivel, mint az osztag parancsnoka.

A vita tárgyát képezte még az osztagok által alkalmazott járőrök éllovasainak eltávolodása a zömtől. Ez lényeges kérdés volt, hiszen a két éllovas végeredményben a járőr előretolt „szeme". Velük az összeköttetés pedig csak megbeszélt karjelekkel történhetett, így az 1-2 km-es eltávolodást eleve elvetették. Maradt a „Lovassági Gyakorlati Szabályzat" 2. füzetének 139. pontja által meghatározott távköz az éllovasok és a zöm között. Ezek szerint:

„Nyílt terepen a járőrtől 2–300 m-nél ne legyen messzebb. Ezt a távolságot éjjel, ködben vagy át nem tekinthető terepen vegye kisebbre."[60]

Felmerült egyéb csapattestek kikülönített felderítő erőkkel való megerősítése is, pontosabban olyan gyorsan mozgókkal, amelyek a felderítési feladatokat időarányosan el tudták volna látni. Hiszen, pl. egy ezredparancsnoknak ahhoz, hogy idejében elhatározásra tudjon jutni, az általa alkalmazott felderítő résznek 3-4 óra időelőnnyel kellett rendelkeznie. Ebben az esetben várhatta csak el a parancsnok, hogy pontos információkat kapjon

– az ellenség által elért, vagy megszállt terepszakaszról,
– általános csoportosításáról, tűzrendszeréről, s arról, hogy
– mely terepszakaszon számíthat az ellenség tüzérségi behatására.

Ezeknek a feladatoknak a megoldhatósága alapján olyan szervezetekben gondolkodtak, amelyek mozgékonyak és megfelelő híradó eszközökkel vannak ellátva. (Az elgondolások helyességét bizonyítja, hogy a későbbiekben megalakuló felderítő zászlóaljak szervezésénél már figyelembe vették ezeket a gondolatokat is.) A szervezetek kialakításánál többféle megoldást javasoltak. Az egyik elgondolást a 101. oldalon látható ábra mutatja.[61]

A seregvonatok felderítő szervekkel történő biztosítása szintén előtérbe került. Egyes vélemények teljesen kizártnak tartották, hogy a vonatrészek biztosítására felderítő tevékenység is szükséges. A másik oldal azonban, főleg a gyorscsapatok tevékenységét és lehetséges feladatait figyelembe véve, fontosnak tartotta, hogy a vonatrészek biztosítása kiemelt feladatként kezelendő, és a felderítés ennek is az elejére kívánkozott. Az elgondolások alapján lovaspárokat terveztek a veszélyeztetett irányokba, hiszen ezáltal a különösen érzékeny vonatrészeket biztosíthatták a váratlan meglepés ellen. Továbbá megfelelő adatok birtokában lehetőség nyílt az ellenséges részek előli kitérésre, illetve a várható támadás elhárítására. A vonatrészek ilyen irányú védelme döntő hatással volt a további hadműveletek kimenetelére.[62]

60 *Ehrlich Géza:* A csapatlovasság alkalmazása. MKSz 1935. 1. szám, 46–47. o. (Hozzászólás a MKSz 1934. évi 8. számában megjelent „Csapatlovasság alkalmazása" c. közleményhez.)

61 *Vitéz Gátföldy Egon:* A megerősített gyalogezred felderítése. MKSz 1937. 12. szám, 22–24. o.

62 *Ordassy Pál:* Felderítés a seregvonatnál. MKSz 1934. 11. szám, 55–56. o.

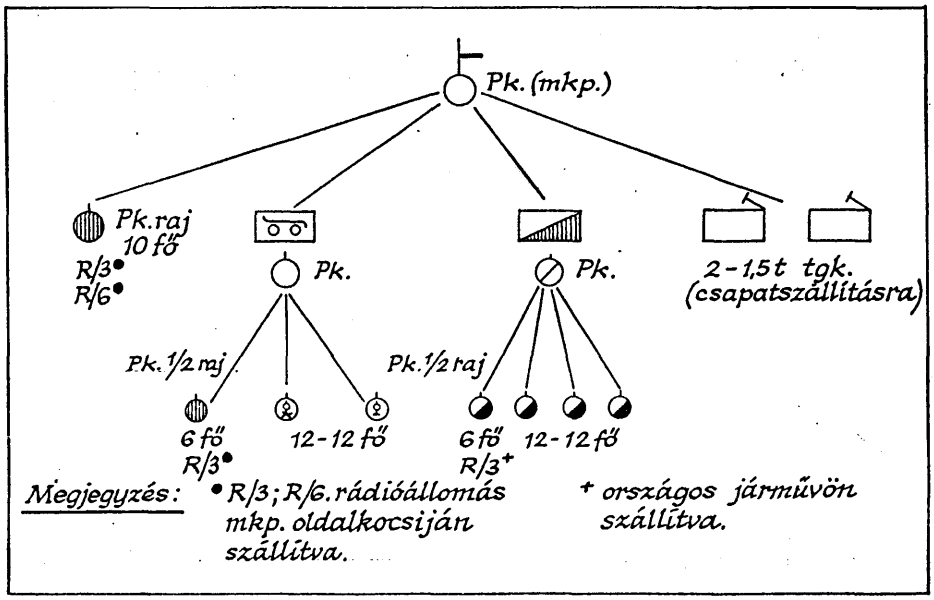

Elgondolás a felderítő osztag híradó rendszerének megszervezésére. (MKSz 1937. 12. szám, 22–24. o. alapján)

A felsorolt elgondolások, elképzelések minden esetben a gyors seregtesteken belül megszervezendő felderítő erők, s ezeken belül az ún. felderítő osztályok létrehozását szorgalmazták. Az osztályok szervezésére több lehetséges megoldást is szóba jöhetett, de a vélemények abban megegyeztek, hogy a létrehozandó szervezetben (legalább)

- egy motorkerékpáros szakasznak,
- egy gépkocsizó puskás századnak,
- egy páncélgépkocsi szakasznak,
- egy harckocsi szakasznak,
- egy gránátvető lövészszakasznak és
- egy gépkocsizó rádiós rajnak jelen kell lennie.

Az így létrehozott felderítő osztály, az elképzelések alapján, képes lett volna a felderítési feladatok megoldására, és szükség esetén egyéb feladatokat is el tudott volna látni.[63]

A közelfelderítés vizsgálatánál, a felderítési nemeknél elsőként, előtérbe kerültek a már említett kiképzési feladatok is. A járőrszolgálat mellett a figyelő, fülelő és

63 *Vitéz Nagy Vilmos:* Kerékpárosok a gyorsanmozgó seregtestekben. MKSz 1935. 6. szám, 43–49. o.

jelentő szolgálatba való kiképzés is a felvetések között szerepelt, de általánosságban a gyalogság, mint alapfegyvernem felderítő iképzését szorgalmazták.[64]

A közelfelderítő feladatok szervezeti megoldása még ebben az inséges helyzetben sem okozott problémát. A hét katonai körlet által felállított vegyesdandárok szervezetében bár kikülönített felderítő erő nem volt, a kerékpáros zászlóalj és a lovas század képes volt a feladatok megoldására. A szükség szerint alkalmazandó gyalogos erőket pedig nem volt nehéz a gyalogezredek állományából létrehozni.

A gyalogezredek, közvetlen alakulatok nélkül, 3 gyalogzászlóaljból szerveződtek. Minden zászlóalj 3 puskás és 1 géppuskás századból állt. A puskás századok szervezetében 3 puskás és 1 könnyű géppuskás szakasz, a géppuskás századokba pedig 2 géppuskás szakasz, 1 árkász osztag és 1 távbeszélő járőr tartozott.

A kerékpáros zászlóaljak 2 kerékpáros puskás századból és 1 kerékpáros géppuskás századból álltak, amelyek szervezete megegyezett a gyalogzászlóaljak századainak szervezetével.[65]

A fentiekben említett csapatok végig biztosíthatták a földi közelfelderítő feladatok megoldását, a páncéljárműves osztály felállítása (1 harckocsi század, 1 páncélgépkocsi század, 1 páncélvonat osztag, 1 műhelyszázad) csak bővítette a lehetőségeket.

A harcászati (gyakorló) feladatok széles skálán mozgatták a földi közelfelderítő erőket. A beállított helyzetek legnagyobb része támadó feladat volt, szervezetenként pedig hadosztály szerepelt, mint legnagyobb kötelék. A közelfelderítő erők feladataként szerepelt ezekben a feladatokban annak megállapítása, hogy milyen

– az ellenség csoportosítása, ereje, összetétele;

– milyen erőket mely irányokba tol el, különösen, hogy a saját szárnyak és arcvonal felé mily erőcsoportokat különít ki;

– előre előkészített védelme esetén, annak műszaki berendezése, kiépítettsége;

– a fedett megközelítési útvonalak, az előterep jellege, annak hatása a saját csapatokra.[66]

Kiemelt feladatként kezelték a hadművelet előkészítésének időszakában a felderítés mellett a felderítéssel összevont szemrevételezést.

A szemrevételezés fontosságát kitűnően bizonyítják azok a harcászati feladatok is, amelyek felderítés szempontjából többszöri kiegészítésre szorultak. Ebben az esetben a felderítés kiegészítése új felderítő erők alkalmazása mellett tiszti szemrevételező csoportokat is jelentett. Bár hivatalosan nem a kimondott felderítés volt a feldatuk, az általuk gyűjtött (szerzett) adatok nemegyszer felülmúlták a felderítő osztagok és járőrök eredményeit. Az előterep pontos megfigyelése mellett az ellenség védelmi rendszerének szakszerű felderítését is elvégezték, a várható támadási irányok figyelembe vételével.[67]

64 *Vitéz Halász János:* Járőrszolgálat. MKSz 1932. 11. szám, 49–61. o. *Vitéz Halász János:* Figyelő, fülelő és jelentő szolgálat. MKSz 1933. 6. szám, 43–49. o. *Gruber Béla dr.* ny. őrnagy: Egynéhány szó a gyalogságnak a felderítő szolgálatban való kiképzéséről. MKSz 1931. 9. szám, 59–64. o. *Üregdy-Nagy László:* Még néhány szó a gyalogságnak a felderítésben való kiképzéséről. MKSz 1932. 2. szám, 47–51. o.

65 Tóth S.: i. m. 55. o.

66 Harcászati feladatok, 7. füzet. Támadás megerősített állásban lévő ellenség ellen. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1934. 3. o.; *Bengyel Sándor* vkszt. ezredes: Felső vezetés II. (Gyakorlati) rész 8. füzet. 9–10. o.

67 Harcászati feladatok, 9. füzet. Hegyi háború (Támadás) A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 12. o.

A földi közelfelderítés volt az a felderítési nem, amely csaknem teljes egészében ki tudta vonni magát a trianoni tiltások hatása alól, hiszen a végrehajtó erők (lovas, kerékpáros, gyalogos) rendelkezésre álltak. A szabályzatban lefektetett elvek megfeleltek a kialakult viszonyoknak, sőt túl is mutattak azokon. A fejlesztés lehetőségét, a földi közelfelderítés tekintetében, a harckocsik és a páncélgépkocsik majdani rendszerbe állításában látták és ezek az elgondolások a harcászati példákban meg is jelentek. Érdekes módon az európai országok közül ebben az időben szinte, kizárólag a francia elgondolásokat kísérték figyelemmel. A francia felderítő csoportok szervezetének és tevékenységének elemzése többször megjelent a Magyar Katonai Szemle különböző számaiban.

A földi közelfelderítés tehát ebben a vizsgált időszakban rendelkezett mindazon elméleti és szervezeti elemekkel, amelyek képessé tették volna arra, hogy szükség esetén megfelelő módon végrehajthassa feladatát.

2. Repülő közelfelderítés

A repülőket, az első világháborús tapasztalatok alapján, nagy gyorsaságuk és működési sugaruk képessé tette arra, hogy mesterséges, vagy természetes akadályok, leplezett állások mögé is betekintsenek, oda, ahová a földi felderítés csak nagy áldozatok árán, vagy egyáltalán nem tudott eljutni. A fénykép felderítés elterjedése pedig egyértelműen a megbízhatóságot erősítette. Az ellenség földi és légi behatásai mellett egyedül az időjárási viszonyok befolyásolhatták a repülő felderítés eredményességét. A légi harchelyzet minden tekintetben behatárolta a közelfelderítő repülőgépek alkalmazási idejét, mélységét és magassági lehetőségeit.

A repülőknek meg kellett állapítaniuk az ellenség oszlopainak mélységét, erejét, az esetleges eltolásokat, továbbá az ellenséges erők valószínű szándékát. A lehetőségek függvényében fényképezéssel kellett pontosítani a védőállásaik részleteit: a főállást, előretolt állásokat, réseket, a szárnyakat, ütegfészkeket, tartalékokat, valamint az új műszaki munkákat.[68]

A repülő közelfelderítés problematikája nem mozgatott meg olyan szellemi forrásokat mint pl. a távolfelderítés esetében. Ezen belül is inkább a feladatok felsorolására szorítkoztak és minimális szó esett az alkalmazási módokról, az esetleges szervezeti lehetőségekről. A repülő-fényképfelderítés azonban a kivételek közé tartozott. Folyamatosan foglalkoztak ennek a felderítési módnak a lehetséges fejlesztésével. Eleve olyan készülékben gondolkodtak, amely mind a harcászati kiértékelés, mind pedig a térképészet által támasztott követelményeknek megfelel.[69]

A részletek pontos, maradandó felderítését is ez a mód biztosíthatta, és az (akár először szabad szemmel fel sem fedezett) gyors változások kiértékelés utáni pontosítása fontos adatokhoz juttathatta a vezetést. Jelentőségét azonban inkább védő ellenség ellen ismerték el, annak mozgása és a kiértékelés ideje közti különbség már időszerűtlenné tehette az adatokat.[70]

68 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 15.: A közelfelderítés. 195. pont, 99. o.

69 *Keksz Edgár*: Repülőfényképfelderítés. MKSz 1933. 7. szám, 124–126. o.

70 *Berger Károly* vkszt. alezredes: A vezetés kézikönyve, II. rész. Alkalmazási elvek és parancsadás. Budapest, 1930. 183. o.

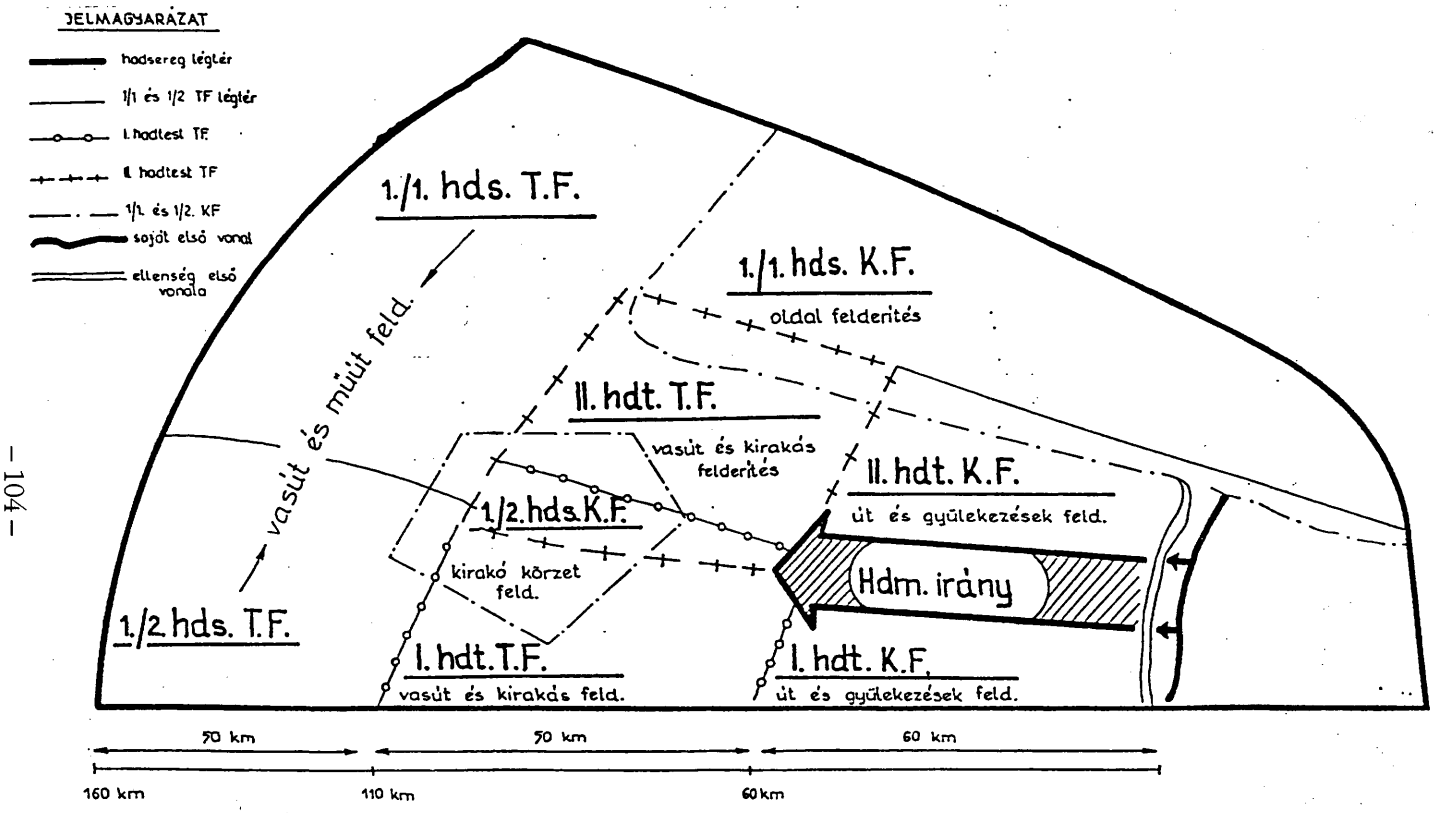

A légtér felosztása és a feladatok. Az MKSz 1938. 6. sz. (A földi erőkkel való helyes együttműködés) alapján.

Az 1925-ös locarnói, majd az 1927-es párizsi egyezmény a trianoni tiltásokat nagyban átértékelte. Megszűnt a Légügyi Ellenőrző Bizottság, feladatát a magyar kormány hatáskörébe utalták. Ennek eredményeként 1929-re három felderítő századot állítottak fel, (Fokker c. v.) fényképező alcsoport elnevezéssel. 1936-37-re pedig a „titkos" légierő kilenc felderítő repülőszázaddal, ezen belül hét közelfelderítővel, rendelkezett (He–46, He–70).[71] A közelfelderítő századok a vegyesdandárok szervezetébe kerültek, így ismét komoly lépés történt előre a hadsereg hadrendjének korszerűsítése terén.[72]

A harcászati feladatok megoldásakor a közelfelderítő repülőszázaddal, mint alapvető szervezettel számoltak. A hadosztályparancsnok így a század parancsnokának adta ki parancsait, rendszerint személyesen és szóban. Ez a parancs a következőket tartalmazta:

1. Tájékoztatás
   - a saját és a szomszédos helyzetről;
   - a felderítésre kiküldött lovasságról;
   - az ellenség helyzetéről.
2. Szándék
   - saját- és szomszédos csapatok, felderítő osztagok menetvonala, célja;
   - a hadosztályparancsnok helyzetmegítélése.
3. Feladat
   - a felderítő sáv pontos határa;
   - mely utakat, területeket kell egyszeri felderítéssel, mely részeket állandó megfigyeléssel felderíteni, a fényképfelderítés mire terjedjen ki;
   - minek a felderítésére helyezi a hadosztályparancsnok a fő hangsúlyt.
4. Kinek
   - hová, milyen eszközzel kell jelenteni.
5. Összeköttetés
   - a repülőtérrel.
   - egymással.
7. Vadászrepülőket
   - kirendelt-e és milyen feladattal.[73]

A századok a dinamikai részben már csak nagyon ritka esetben kaptak új intézkedést, a feladatokban már csak az általuk közölt információk jelentek meg.

A repülő közelfelderítés helyzetét a tiltások döntően befolyásolták, így nem tudták az elvárt szinten kialakítani a működéshez szükséges körülményeket. A megkésett szervezeti és technikai fejlesztés 1937 végéig nem tudta utólérni a repülő közelfelderítésre kidolgozott, kialakított elveket, elméleti kérdéseket.

71 *Bonhardt Attila–Sárhidai Gyula–Winkler László:* A magyar királyi honvédség fegyverzete I. rész (1920–1944) Budapest, 1993. 245. o.

72 *Tóth S.:* i. m. 63–64. o.

73 H. Tk. I. 55. o.; Parancsadás ou. 70–72. o.

3. Harcfelderítés

Az ellenség közelében minden parancsok kötelessége volt, hogy az ellenségről és a terepről, minden eszköz felhasználásával, minél pontosabb adatokat szerezzen. Ezzel párhuzamosan számítani kellett az ellenség váratlan megjelenésére is, így ebben az időszakban a felderítés és a biztosítás[74] szorosan kiegészítették egymást.

A harc megkezdése előtt rendszerint a csapatlovasság feladata volt a harcfelderítés bevezetése, majd a két fél közötti távolság csökkenésével került sor a gyalogság ilyen irányú alkalmazására. Ebben a helyzetben a gyalogság a harcjárőrök sűrű felderítő övét tolta maga előtt, hogy az ellenség felderítését és rajtaütését megakadályozza, de főleg azért, hogy az ellenség leplét áttörve – ha kellett harc árán is – annak első vonalát megállapítsa, és felderítse gyenge pontjait. Ezen harcfelderítés legmegfelelőbb és fő eszköze a golyószórós rajból kialakított harcjárőr volt. Esetenként géppuskákat is alkalmaztak a járőrök megerősítésére.

Védelemben az álló figyelő szolgálat működtetése került előtérbe, fő feladatát pedig az ellenség előrevonási útvonalainak és az előterep felderítése képezte. Ebben az esetben léggömbökkel történő figyeléssel egészítették ki a figyelőrendszert. A gyalogsági repülő alkalmazása is a harcfelderítésnél merült fel. Feladatát az összeköttetés folyamatos biztosítása és fontos részletek (ellenséges parancsnoki harcálláspontok, ellenséges ellenlökések, betörések, visszacsapások, az ellenség rohamra történő előkészületei) pontosítása adták.[75]

A harcfelderítés, mint önálló felderítési nem, nagyon ritkán szerepelt a különböző tudományos munkákban. Általában más felderítési nemekkel együtt, kiegészítésképpen említették csak meg. Elsősorban az ellenség leplező és biztosító övének áttörése, illetve a szárnyak, hézagok harccal való pontosítása, ezen belül ennek különböző módszertani és szervezeti vonzatai kerültek előtérbe. Az alkalmazandó erők nagyságát és minőségét a mindenkor kialakult helyzet alapján próbálták megállapítani. A meghatározók ebben az esetben a következők voltak:

- az aktuálisan folyó harctevékenység fajtája;
- a szemben lévő ellenség tevékenységének jellege, annak foka;
- az előterep fedettsége, év- és napszak.

A harcfelderítés mindenkori végrehajtására megfelelő erőkkel rendelkeztek. A különböző fegyvernemek kijelölt (vagy kombinált) részei képesek voltak a harcfelderítési feladatok végrehajtására, az elvekben megfogalmazott elgondolások megoldására. Szervezetileg a már említett golyószórós rajtól egészen század-erejű harcfelderítő részek alkalmazásával számoltak, de megerősítő és támogató csapatokat is számításba vettek. Úgynevezett „elemi egységként" (főleg nagyobb távolságokra és oldalba) lovas felderítő járőrrel, felderítő osztaggal, vagy (erősebb ellenséges ellenállás letörésére, illetve egyéb feladat megoldására pl.: fontos terepszakaszok elfoglalására) tiszt vezette gyalog golyószórós rajjal, továbbá különleges felderítésre vezérkari műszaki tiszt vezette járőrökkel számoltak.[76]

74 A biztosítás célja, hogy a saját csapatokat az ellenség földi megfigyelése, meglepő tűzhatása és rajtaütésszerű támadása ellen megóvja és ezzel a saját csapatok eltervezett alkalmazását biztosítsa.

75 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 16.: A harcfelderítés 206–210. pont, 103–104. o.

76 *Berger Károly*: i. m. II. rész. 177. o.

Végeredményben az ellenség folyamatos figyelése, magatartásának felderítése az arcvonalban és az arcvonal mögött, a szárnyak megállapítása, az ellenség hézagainak kifürkészése, a tüzérség csoportosításának megállapítása, az arcvonalközeli tartalékok felderítése a harc minden formájában – legyen az támadás, vagy védelem – mind-mind a harcfelderítés feladatai közé tartozott. A csapatok minden utasítás és parancs nélkül kötelesek voltak arcban, oldalban és hátban állandóan felderíteni, ami egyúttal a biztosítást is szolgálta. A harc szünetében is folyamatosan újból és újból működtették a harcfelderítést, azt semmilyen körülmények között nem szüneteltethették.[77]

4. A tüzérségi felderítés

A tüzérségi felderítés lényegében a közel- és a harcfelderítés kiegészítésére szolgált, biztosítva a szükséges adatokat az ellenségről, helyzetről és a terepről a tüzér vezetés számára.

Alapját a parancsnokok személyes szemrevételezése és figyelése adta. A tüzérség földi és légi felderítő szervekkel rendelkezett. Földi felderítő szervei a tüzérfelderítő járőrök, a tüzér összekötőtisztek, a figyelők, a tüzérmérők és a térképezők; légi felderítő szervei a tüzérrepülők és a léggömbfigyelők voltak.[78]

A felderítő járőrök jelentették a tüzérségi felderítés legfontosabb eszközét. Feladatukként szerepelt:

– az ellenség felderítése, főleg állófigyelés útján;

– folyamatos összeköttetés és érintkezés fenntartása a legelől lévő gyalogsággal, ezen belül felderítési adatok átvétele, illetve átadása;

– saját tüzérségi tűz megfigyelése, mint segédfigyelés, az ütegparancsnokok főfigyeléseinek kiegészítésére;

– terepfelderítés

a) a küzdő rész és az ellenség között;

b) megfelelő lövegállások, figyelőhelyek kiválasztása céljából;

c) előrevonási (közlekedési) útvonalak megállapítása érdekében.

Ezred- és osztályparancsnokok által alkalmazott felderítő járőrök, egyes esetekben, a szomszéd hadosztály sávjából is végezhettek figyelést, illetve ezzel együtt szárnybiztosítást.

Többször alkalmaztak, lovas járőrökkel és közelfelderítő osztagokkal együtt, egyes tüzérfelderítő közegeket is konkrét feladatok megoldására.

A tüzér összekötőtiszteket a tüzér csapatparancsnokok azon harccsoport, vagy gyalogegység parancsnokához rendelték ki, amelyek támogatását feladatul kapták, de csak abban az esetben, ha a tüzérség és a gyalogság parancsnoka nem tartózkodott egy helyen.

A tüzérfigyelők megfelelő műszerekkel ellátva, külön rendszert alkotva, a harcterület minden részét megfigyelés alatt tartották. Megfigyeléseiket a kiküldő tüzérparancsnoknak jelentették, de szükség esetén és fontos adat birtokában a legközelebbi gyalogegység parancsnokát is tájékoztatták.

77 *Hatházy Elemér* m. kir. 1. honvéd gyalogezredbeli főhadnagy: A gyalogság harctéri szolgálata és harca. Budapest, 1927. 11–12. o.

78 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 17.: A tüzérségi felderítés. 211–213. pont, 104. o.

A tüzérmérők feladatai a következők voltak:

– az ellenség fedett ütegeinek felderítése, esetenként részvétel azok leküzdésében;

– a saját ütegek számára, a célok és a saját lövegállások bemérésével, megteremteni a belövésmentes, meglepetészszerű hatáslövés lehetőségét;

– a többi felderítő szervekkel együttműködve az összegyűjtött felderítési adatokat feldolgozni és közreadni.

A mérőrendszert minden esetben azonnal felállították, amint feltételezhetővé vált, hogy a szemben álló ellenség tüzérséggel rendelkezik. Ebben az esetben a hadosztály tüzérparancsnok intézkedett a mérőrendszer felállítására, az intézkedés magában foglalta a mérősáv határait, a fő mérőterületet és a híradó összeköttetést a tüzérparancsnok és a mérők között.[79]

A tüzérrepülők és léggömbfigyelők a tüzérségi tűz gyors és biztos irányítását (vezetését) segítették elő olyan célok ellen, amelyeket a földről nem láthattak be. A lehetőségek függvényében minél több tüzérrepülőt működtettek a szakadatlan figyelés érdekében. Fontos feladatnak tekintették, hogy a tüzérségi és az egyéb felderítés teljes összhangban működjön és még azt is, hogy észleleteiket kölcsönösen és folyamatosan kicseréljék.

A tüzérség, mint állandóan jelenlévő és nagy hagyományokkal bíró fegyvernem, folyamatosan szerepelt a tudományos munkákban. Főleg szervezeti és technikai kérdésekben folytattak vitákat és mondtak véleményeket, kevésbé érintve a tüzérfelderítés problémakörét. Egységes vélemény alakult ki viszont abban a kérdésben, hogy a tüzérségi felderítés csak egységes rendszerben, a teljes harcterület lefogásával és az összes lehetséges felderítő szerv működtetésével oldhatja meg feladatát. A gyalogos erőkkel való együttműködést különösen fontosnak tartották, ezen belül a felderítési adatok átadását és átvételét kivétel nélkül megemlítették a témával foglalkozók.

Szervezeti téren a trianoni tiltások csak a nehéztüzérség alkalmazását korlátozták, a közepes és könnyű tüzérség végig jelen lehetett a különböző szervezetekben. Az első megalakuló magasabb kötelék – a vegyesdandár – állományába szervezett tüzérosztály mérő alakulata és az ütegek által alkalmazott járőrök alkották a felderítő részeket, a fővezérség közvetlenjeként szereplő négy tüzérüteg is ilyen szintű felderítő járőrökkel rendelkezett. 1930-ra hét ezredparancsnokságot, hét osztályparancsnokságot, huszonegy tábori üteget, hét mérő századot és egy lovas tüzérosztály-parancsnokságot hoztak létre. A gépkocsizó csoport felállítása pedig két gépvontatású tarackos üteg felállítását jelentette, amelyek felderítő részeit, szükség esetén, gépkocsival tudták alkalmazni. 1937 végére a meglévő hét mérőszázad mellett már majdnem húsz gépvontatású üteg biztosította, hogy a fegyvernemen belül szerveződő felderítő részek mozgáslehetősége bővüljön.[80]

A tüzérfelderítés gyakorlati alkalmazásával a harcászati gyakorló feladatok szinte nem is foglalkoztak. Egyedül a rendszer megszervezésének kérdései kerültek előtérbe, kiemelve a tüzérparancsnok koordináló és irányító tevékenységének jelentőségét. Kivétel nélkül utaltak azonban arra, hogy

79 U. o. 215–219. pont, 106–107. o.

80 *Tóth S.*: i. m. 59–61. és 65–66. o.

– a jól megszervezett tüzérfelderítésnek hézag nélkül biztosítania kell a harcmező folyamatos megfigyelését

– a gyalogsággal való folyamatos együttműködés nem szünetelhet;

– a tüzérfelderítésnek rugalmasan alkalmazkodnia kell a kialakult helyzethez és feladatvégrehajtását semmilyen esetben sem szüneteltetheti.[81]

A tüzérségi felderítés az egyik legfontosabb és legpontosabb felderítési nem volt a felderítés rendszerében. Alapját a figyelés adta, amelyet a földről és a levegőből egyaránt végeztek. Elméletileg a közel- és harcfelderítés kiegészítésére szolgált, de rendszerben működtetve önállóan is meg tudta oldani felderítési feladatait.

5. A műszaki felderítés

Feladatát az elvégzendő műszaki munkák és az azok végrehajtását befolyásoló tényezők megállapítása képezte. Olyan esetben, ahol nagyobb műszaki tevékenységre lehetett számítani (erőszakos folyamátkelés, szétrombolt fontos műtárgyak helyreállítása, támadás erődített állásokra stb.), nagyobb előrelátással és precizitással kellett megtervezni a felderítést. Ez elsősorban a legfontosabb műszaki részletekre vonatkozott, ezen belül a rombolt műtárgyak méreteire, a rombolás mértékére, a helyreállítás lehetőségeire, a helyszínen található és felhasználható műszaki anyagok felderítésére. Kiemelten kezelték a műszaki felderítést az ellenség megerődített állásaira történő támadás és a saját védőállás megválasztása illetve kiépítése előtti időszakban.

A műszaki felderítés tekintetében többnyire elegendő volt, ha egyes felderítő osztagokhoz vagy járőrökhöz műszaki szakembereket osztottak be, más esetben azonban önálló műszaki felderítő járőröket is alkalmazhattak.[82]

A különböző műszaki felderítéssel kapcsolatos elgondolások széles skálán mozogtak. Foglalkoztak az országleírások jelentőségével, amelyek már békében adatokat szolgáltattak, s így előre megállapították a valószínűleg szükséges műszaki munkálatokat. Ezeket azonban csak kiinduló alapnak tekintették, a kialakult harchelyzetek újabb és újabb változatokat hoztak magukkal és a műszaki szakemberek csak a helyszínen tudták pontosítani a feladatokat. Így a műszaki felderítésnek harcban nem csak a felderítést, hanem, rendszerint egyidőben, a műszaki munkálatot magát is végre kellett hajtania. Ezért többnyire műszaki járőrökkel, vagy nagyobb műszaki osztagok alkalmazásával számoltak. Célként tömören a következőket jelezték: a vezetésnek ahhoz, hogy megfelelő elhatározást tudjon hozni az elvégzendő műszaki munkákról és az azok végrehajtását befolyásoló tényezőkről, időben jelenteni kell

– a harctéren található műszaki felszerelést és anyagot; továbbá

– megállapítani és nyilvántartani a harctér (hadszíntér) termelési lehetőségeit.[83]

A műszaki felderítést az ismeretes felderítési nemekhez sorolva hadászati (távol), harcászati (közel) és harcfelderítő jellegűnek is tekintették. Az alkalmazott eszközök szerint légi, földi és különleges műszaki felderítében gondolkodtak. Ezen belül a

81 H. Tk. I. 69–71. o.

82 H. Sz. I. rész. V. fejezet, 18.: A műszaki felderítés, 222–224. pont, 109–110. o.

83 H. Tk. I. 73–74. o.

különleges műszaki felderítés főleg az ellenség műszaki felkészültségének megállapítására szolgált.[84]

A légi műszaki felderítés tekintetében a repülőről végzett szemmegfigyelést és a légi fényképezést tekintették jó megoldásnak, igaz, a légifénykép kiértékelésének idővonzata többször bizonytalansági tényezővé lépett elő. Mégis a jövő útjának tekintették a fényképezéssel történő légi műszaki felderítés.[85]

Szervezeti téren műszaki (utász) alakulatokkal a magyar királyi honvédség mindig rendelkezett. A vegyesdandárok megalakításakor a Fővezérség közvetlenjei között három utász zászlóalj, (a folyamőrség rejtésében egy további utász zászlóalj), míg a dandárok gyalogezredeiben egy-egy utász osztag biztosította a műszaki felderítés szervezeti kereteit. A továbbiakban, a fejlesztés eredményeként, tovább növekedett a szakfeladatok ellátására alkalmas utász (műszaki) csapatok és parancsnokságok száma. 1937 végére a hadsereg tizenöt önálló utász századdal, négy vasútépítő és hidász századdal rendelkezett. Ezen kívül minden ezredszervezet rendelkezett műszaki felderítési feladatok ellátására alkalmas közvetlenekkel.[86]

A műszaki felderítésre kijelölt erők általában gyalogosan, országos járműveken, illetve lovon mozogtak, majd a 30-as évek közepétől néhány esetben már gépkocsival is rendelkeztek.

A gyakorló feladatokban minden esetben a hadosztály műszaki parancsnok tett javaslatot a műszaki felderítésre, és ezt a hadosztályparancsnok kivétel nélkül, mindig elfogadta. A javaslat tartalmazta:

– a földi műszaki felderítés feladatát és az alkalmazott járőröket, továbbá azok menetvonalát;

– repülő műszaki felderítés feladatát (melyik területre figyeljen különösen, miről készítsen fényképvelvételt), végrehajtását (általában műszaki tiszt végezte); továbbá

– hogy képzeli az ellenség műszaki munkálatainak folyamatos felderítését.[87]

A műszaki felderítő járőrök a harcfelderítő egységekkel mentek előre és a felderítés ereményét vázlatban rögzítve azonnal jelentették is. Egy földi műszaki felderítő járőr a legtőbb esetben egy árkász (utász) tisztből és négy-öt katonából állt. Ezek az első eredmények adtak azután alapot a további tevékenységre és a műszaki felderítés folytatására.

Az első felderítés alapján az állandó műszaki felderítést már a harccsoportparancsnokokra bízták, miután azok szoros kapcsolatban volt az ellenség harcászati szintű felderítését végző erőkkel.[88] Ekkor a járőrök már az ellenséges vonalak egy szűk részének pontos felderítését kapták feladatul (pl. hídfőállás berendezésének felderítését stb.), továbbá a biztosító erőkhöz is beosztásra kerülhettek.[89]

84 Hadrendi adatokat, alkalmazott műszaki anyagokat és eljárásokat, továbbá egyéb műszaki szempontból fontos információk megszerzését értették ezen.

85 *Schmoll Endre* m. kir. honv. ny. vkszt. őrnagy: Haditechnikai alapismeretek. III. k. A műszaki felderítés. Budapest, 1933. 183–189. o.

86 *Tóth S.*: i. m. 59., 61., 65. o.

87 A felderítést műszaki tisztek parancsnoksága alatt működő járőrök végzik, tevékenységük együttesen megszervezve kiterjed az egész harcsávra. Ahol nincsenek utászok, ott árkász erőket alkalmaznak.

88 Harcászati feladatok, 24. füzet. Hadosztály támadása megerősített ellenséges állásokra. A M. Kir. Honvéd Tiszti Szabályzatismertető tanfolyam kiadványa, Budapest, 1935. 7–8. o.

89 1. számú példa a Harcászat tankönyv 1. füzethez: Feltevés. Budapest, 1926. 82–89. o.

A műszaki felderítés végrehajtását csak kiterjedt szakismeretekkel rendelkező parancsnok vezethette, hiszen a műszaki munkálatok szükségességét, a műszaki helyzet megítélését, elbírálását (hidak teherbírása, közlekedési vonalak állapota stb.), továbbá a munkateljesítmény és anyagszükséglet legnagyobb pontossággal történő megállapítását csak tapasztalt műszaki szakember végezhette. A felderítés eszközei az egyéb felderítő osztagokba és járőrökbe beosztott műszaki közegek, illetve önálló műszaki felderítő osztagok, járőrök voltak. Ez utóbbiak abban az esetben kerültek alkalmazásra, mikor a felderítés után azonnal el kellett végezni a műszaki munkálatokat is.

A műszaki felderítés folyamatosságát összességében sem alkalmazási elvi gondok, sem pedig szervezeti problémák nem akadályozták, így tevékenységét a vizsgált időszakban megfelelően tudta folytatni.

A Trianon után újjáalakuló Magyar Királyi Honvédség erőteljes lépéseket tett a megszabott kereteken belüli hadsereg minél előbbi felállítására. Ennek szervezeti oldala is komoly gondokat vetett fel, de még nagyobb problémát okozott az alkalmazással kapcsolatos elméleti kérdések kidolgozása.

A békeszerződés katonai rendelkezései nem érintették azt a kérdést, hogy a hadsereg milyen egységekből álljon, így ennek eldöntése jelentette az első problémát. Lényeges és ehhez kapcsolódó kérdésként merült még fel az egyes fegyvernemek optimális arányának megállapítása is. A lehetőségek közül végül a vegyesdandárt fogadták el, mint magasabb köteléket, két lényeges, meghatározó ok miatt. Először is ez a kötelék biztosította több fegyvernem együttes jelenlétét. Másodszor, lehetőséget nyújtott e fegyvernemek folyamatos, és egyben rejtett fejlesztéséhez. Így a már előzőleg elfogadott hét katonai körlet, egy-egy vegyesdandárt állíthatott föl, nem sértve meg a határozvány létszámkereteit.

1924-ben került kiadásra a mindent átfogó, jól kidolgozott Harcászati Szabályzat. Előírásai nem ragadtak le a meglévő szervezeti és technikai lehetőségek szintjén, hanem több tekintetben már a következő évekre is előremutattak.

A szabályzat a hadosztályszervezettel is kiemelten foglalkozott. Ennek magyarázata az lehetett, hogy a katonai vezetés a megfelelő szervezet kialakítása közben több lehetőséggel is számolt. A hadosztályszervezet végig a palettán szerepelt, így valószínűsíthető, hogy ezért is maradt a szabályzatban. Persze elképzelhető az is, hogy a már említett előrelátás miatt mint létrehozandó szervezeti elem szerepelt a pontok között, hiszen az első világháborús tapasztalatok feldolgozása még mindig folyamatban volt, és ott a hadosztályszervezet volt a legjellemzőbb.

A szabályzat V. fejezete a mind nagyobb jelentőségre szert tevő, és a hadseregeknél egyre kiemeltebb helyre kerülő felderítő szolgálat tevékenységét koordinálta.

A fejezet távolfelderítésben, közelfelderítésben és harcfelderítésben jelölte meg a felderítési nemeket, de kiemelten foglalkozott tüzérségi- és műszaki felderítés problémakörével is.

Távolfelderítés tekintetében az elgondolás a következő volt: a légi távolfelderítést a hadseregparancsnokságok (Fővezérség, seregcsoport) repülő századai, illetve a hadtestparancsnokságok távolfelderítő repülő századai végezzék. Alsó határát a

főerők napi menetcélján túl, egy napi menettávolságra jelöljék ki. Mélysége hadsereg-szinten 60 km-en túl, hadtest-szinten pedig 60 km-ig terjedhet. A repülő századoknak a hadműveletek különböző időszakában más-más feladat megoldására kellett felkészülniük. Ezen belül állandó- és időszakos feladatok szerepeltek a végrehajtási palettán.

A földi távolfelderítés a lovasság feladata volt. Legalább hadosztály erőben került kiküldésre, 40 km széles működési sávban. A saját csapatok felvonulása idején a határvédelem, majd pedig az ellenség határvédelmének áttörése szerepelt az elsődlegesen megoldandó céljai között.

A hadosztály felderítő osztagokat küldött ki, általában egy napi, vagy annál nagyobb menettávolságra. Az osztag egy, vagy több lovas századból állt, de megerősíthették még kisebb kerékpáros osztagokkal, gépkocsizó gyalogsággal, géppuskás osztagokkal, néhány löveggel, és páncélgépkocsikkal.

A lovas század erejű felderítő osztag általában 10 km széles sávot kapott és 3-4 felderítő járőrt alkalmazott,de ez a sávszélesség a feladat függvényében változhatott. A járőrök 10–15 km-re távolodtak el az osztagtól és legalább 10 lovasból kellett, hogy álljanak.

A közelfelderítést – ezen belül a légi közelfelderítést – hadosztályonként rendszerint egy közelfelderítő repülő századdal tervezték végrehajtani. Feladatát általában egy napi menettávolságon belül, vizuális figyeléssel és fényképezéssel oldotta volna meg. A földi közelfelderítést gépkocsizó gyalogsággal, géppuskás osztagokkal, kerékpáros alakulatokkal, páncélkocsikkal és tüzérséggel megerősített csapatlovassággal tervezték. Szervezetként felderítő osztagok, felderítő járőrök és felderítő gyalogos osztagok szerepeltek. Kiküldési távolságukat a kialakult harchelyzet és a terep határozta meg. Közben folyamatos kapcsolatot kellett fenntartaniuk az állófigyelő rendszerrel az adatok gyors továbbítása és értékelése céljából.

A harcfelderítést a szabályzat kiemelten kezelte. Folyamatosan kellett alkalmazni támadásban, védelemben és találkozóharcban egyaránt. Általában csapatlovasság és a gyalogság hajtotta végre, de feladata lehetett minden fegyvernemnek. A harcfelderítés alapvető eszközei a harcjárőrök voltak, de tevékenységüket a földi figyelőhelyek és a léggömbfigyelők is kiegészítették. Egyes esetekben felderítő járőrök is végrehajthattak harcfelderítési feladatokat.

A tüzérségi felderítés alapját a tüzérparancsnokok személyes megfigyelése, a légi (tüzér felderítő repülők és léggömbfigyelők),valamint a földi (tüzér felderítő járőrök, tüzér összekötő tisztek, figyelők, tüzérmérők, térképezők) felderítő szervek képezték. A tüzérségi felderítés a közel- és harcfelderítést egészítette ki, abból a célból, hogy a tüzérparancsnokságok idejében megkapják a szükséges adatokat az ellenségről, a kialakult helyzetről és a terepről.

A műszaki felderítés tervezésének alapját az elvégzendő műszaki munkák és azok végrehajtását befolyásoló tényezők megállapítása képezte. A hadosztálytörzsön belül a műszaki törzstiszt volt köteles javaslatokat tenni a műszaki felderítésre. A megszabott feladatokat a járőrökhöz beosztott műszaki szakemberek, illetve ritkább esetben önálló műszaki járőrök hajtották végre.

A műszaki közelfelderítés kapcsán a felső vezetés az alárendelt seregtesteknek műszaki felderítési feladatokat szabott (meghatározta, hogy mely területeken elegendő általánosságban a műszaki szükségletek, viszonyok megállapítása, mely

helyekre, irányokba kell bevezetni a részletes műszaki felderítést, ettől pontosan mit akar megtudni). Váratlan helyzetekben, fontos irányokban maga az illetékes parancsnok is elrendelhette a műszaki felderítést felderítő osztagokkal.

A középső vezetésnél a vezető műszaki tiszt egységesen vezette a műszaki felderítést, és megtette javaslatait az elöljáró parancsnoknak.

A felderítés megszervezése minden parancsnok állandó kötelessége volt. A kialakult helyzet függvényében kellett erre vonatkozó gyors intézkedéseket hozni, feladatokat tervezni és szervezni.

A parancsnoki képzés korabeli színvonala biztosította, hogy ezeket az intézkedéseket jól képzett, szakmájukat kitűnően ismerő parancsnokok adják ki. A közben megjelenő segédletek is nagy segítséget nyújtottak a felderítéssel kapcsolatos szakfeladatok megoldásához.

Összességében megállapítható, hogy az 1924-ben kiadott Harcászati Szabályzat felderítéssel foglalkozó része – összhangban a többi fejezet szellemével – megfelelően kidolgozott, és jól átgondolt munka volt.A szerkesztők igyekeztek a kor követelményeihez közel álló elveket felállítani, de az első világháború szellemisége azért fellelhető volt a sorok között. Ezzel együtt is igen nagy pozitívuma a szabályzatnak, hogy nem ragadt le a honvédség Trianon diktátumai miatt ledegradált, korszerűtlen és szűkreszabott lehetőségeinek szintjén. Mindez nagymértékben elősegítette a parancsnokok előrelátását és megfelelő alapokkal látta el őket a következő évek szervezeti elgondolásának megvalósításában. Ezt kitűnően bizonyítják a feldolgozott harcászati feladatok is, hiszen ezek tartalmilag is előremutattak, és rákényszerítették a parancsnokokat az új elvekben, új szervezetekben való gondolkozásra.

A szabályzat életképességét kitűnően bizonyítja az a tény is, hogy a következő átfogó Harcászati Szabályzat csak 1938-ban került kiadásra.

MŰHELY

HERMANN RÓBERT

HOGYAN KERÜLT MÉSZÁROS LÁZÁR A BATTHYÁNY-KORMÁNYBA?

Mészáros Lázárról, az első független felelős magyar minisztérium hadügyminiszteréről hosszú időn át meglehetősen ellentmondásos kép élt a köztudatban. Petőfivel történt nevezetes összetűzése következtében mint „nyakravalós tábornok" vonult be az irodalomtörténetbe, s ez a kép, a formákat a tartalomnál előbbre helyező unalmas hivatalnok-katona képe kísértett a történeti irodalomban és a publicisztikában is. Az 1848 augusztusi katonaállítási vitában szembetalálta magát a Batthyány-kormány baloldali ellenzékével s az ezt támogató radikális sajtóval, de a kormánypárti képviselők jelentős része is „nemzetibb" hadsereget akart annál, mint ami Mészáros szakmailag kiérleltebb törvényjavaslata következtében létrejött volna. Batthyány lemondása után a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmányban Kossuthtal voltak állandó hatásköri összeütközései. A harctéren sem termett számára több babér. Mészáros nem volt tehetséges hadvezér, soha nem nyert csatát, vagy ütközetet, s így alakja elhomályosult a szabadságharc sikeres hadvezérei, Görgei, Bem, Damjanich, Klapka, Perczel mögött. Holott Mészáros, mint a Batthyány-kormány egyetlen, 1848 októbere után is hivatalban maradt minisztere, hervadhatatlan érdemeket szerzett már ezzel a maradással is, hiszen a honvédsereg többtucatnyi tisztje számára az ő személye jelentette a garanciát arra, hogy az önvédelmi háborúban a magyar fél áll a törvényesség talaján.

A Mészáros iránti érdeklődés az 1970-es évek második felében élénkült meg, előbb akkor, amikor Nemeskürty István a negyvennyolcas hadsereg katonaforradalmárairól írott munkájában megpróbálta „rehabilitálni", majd akkor, amikor alig egy év múlva a sajtó hírt adott arról, hogy a Mészáros hamvainak is helyt adó titley-i temetőt fel akarják számolni, s azokat a csontokat, amelyekért a hozzátartozók nem jelentkeznek, közös sírba akarják temetni. A honvédelmi és a kulturális minisztérium diplomáciai akciót kezdeményezett a hamvak hazahozatalára, a másik oldalon viszont egy emigráns szervezet – Mészáros nemlétező végakaratára hivatkozva – egy ideig megakadályozta a csontok hazatérését.[1]

A kutatás megélénkülését jelzi Mészáros akadémiai székfoglalójának kiadása,[2] illetve azok a – nagyobb részt Ács Tibor nevéhez köthető – tanulmányok, amelyek az első magyar hadügyér pályájának egyes szakaszait mutatják be. A Mészáros bajai újratemetése alkalmából tartott konferencia előadói főleg Mészáros 1848–49-es és emigrációs ténykedését állították vizsgálódásuk középpontjába.[3] Az életmű kiadásában így is komoly adósságai vannak a magyar történettudománynak, hiszen Mészáros emlékiratai és emigrációs levelezése mindmáig csak csonka és pontatlan kiadásban hozzáférhető.

Az életrajz sok nyitott kérdése közül az egyik legizgalmasabb az, hogy miként és miért került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba. Nemeskürty István – Mészárosnak Széchenyihez fűződő, kétségkívül szoros kapcsolata alapján – azt feltételezte, hogy Mészárost Széchenyi ajánlotta a kinevezett miniszterelnöknek, Batthyánynak.[4] Az állítás tarthatatlanságára Nemeskürty kritikusai azonnal felhívták a figyelmet, arra hivatkozva, hogy Mészáros hazatértekor Széchenyi a következő sorokat írta naplójába: „Hogy Mészáros helyett nem Hrabovszkyt bízták meg... az halálos vétek. Csak kérdeztek volna meg engem!" A nemes gróf állandó kedélyhullámzásait ismerve, persze nem lénne meglepő, ha mégis ő javasolta volna Mészárost, csakhogy a leendő hadügyminiszter neve Széchenyi 1848-as naplójában először március 25-én, a kormánylista nyilvánosságra hozatalát övező második napon fordul elő: „Úgy

1 *Solymos Ede:* Mészáros Lázár Angliában. In: *Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa:* Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 11. o.

2 *Mészáros Lázár:* A katonaságról. (S. a. r.: *Ács Tibor*) Budapest., 1979.

3 *Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa* (szerk.): Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993.

4 *Nemeskürty:* i. m. 5. o.

hírlik, nem akceptálták Kossuthot és Mészárost". Mészáros nevét hiába keressük Széchenyi 1848 márciusi leveleiben is.[5]

De ha nem Széchenyi, akkor ki hívta fel a figyelmet Mészárosra? Varga János kutatásaiból kiderül, hogy Mészárost már az Ellenzéki Kör március 9-i bankettje idején mint lehetséges hadügyminisztert emlegették.[6] Igaz, március 16-án már Teleki László grófot emlegették lehetséges hadügyminiszterként. Egy 1848. március 19-én Pozsonyból a Kossuth-hoz közel álló „Hetilap"-nak küldött listán már Mészáros neve szerepelt, mint lehetséges hadügyminiszteré. Urbán Aladár ennek alapján joggal feltételezi, hogy Kossuth is egyetértett Mészáros jelölésével.[7]

Mészárosnak ugyanis viszonylag kiterjedt kapcsolatai voltak a hazai reformellenzék körében. Előfizetője volt a Kossuth, Szalay László majd Csengery Antal szerkesztette „Pesti Hírlap"-nak. Valószínűleg Széchenyi révén ismerkedett meg Deákkal, Eötvössel és Klauzál Gáborral is. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává történt választását Széchenyin kívül még olyan személyiségek támogatták, mint Eötvös József és Vörösmarty Mihály.[8] Tudjuk, hogy levelezett Csány Lászlóval, a zalai ellenzék egyik vezetőjével is, akivel még a Radetzky-huszárezrednél ismerkedtek meg.[9] Részvényese volt a Vukovár–Fiumei Vasútnak, a reformellenzék Kossuth vezette szárnyához kötődő gazdasági vállakozásnak.[10]

Mindezek ismeretében tehát nem meglepő, hogy Batthyány Lajos miniszterelnök Mészárost kérte fel az alakítandó kormányban a honvédelmi tárca átvételére. Mészárost ajánlhatta Kossuth, de pártolói között lehetett Eötvös és Deák is, noha az ő Mészároshoz fűződő *személyes* kapcsolatukra még kevesebb a konkrét adatunk, mint Kossuth és Mészáros kapcsolatára. Mészáros nemzeti elkötelezettségéhez kétség nem férhetett, magas rangja, intellektuális képességei és politikai kapcsolatrendszere egyaránt alkalmassá tették e pozíció betöltésére.

Mészáros felkérésével kapcsolatban azonban még így is sok a bizonytalanság. Ezek egy részét segít eloszlatni az az eredetiben reánk maradt felkérő levél, amelyet Batthyány Lajos miniszterelnök intézett az akkor ezredével hír szerint még Milánóban állomásozó huszárezredeshez.[11] E levél azért is megérdemli a közlést, mert tudomásunk szerint a Klauzál Gáborhoz intézett felkérő levélen kívül csupán ez az egy ilyen típusú okmány ismert a kutatás előtt.

„Igen tisztelt Ezredes úr!

Ő Felsége egy felelős magyar kormány alakításával bizván meg, tisztelettel szolitom fel nagyságodat, hogy ha hazafisága- és kitünö tehetségeivel az általam alakitandó kormány támogatására késznek nyilatkozik, abban a honvédelemosztály tárczáját, melyhez a sorkatonaság kormánylatán kivül egy országos nemzet-őrség organisatiója is kötve van, saját felelőssége és ellenőrzése alatt átvegye. Minő szellemben legyen e kormány alakitva, arrol Deák Ferencz ur – igazságügyi – Kossuth Lajos ur – pénzügyi – b. Eötvös József ur – vallás és közoktatás – Szemere Bertalan ur belügyi – ministerek nevei kezeskednek. Fő törekvésem a kormányt úgy szerkezteni, hogy azon elveket, melyek mellett az ellenzékkel küzdöttem, s melyek kormányra emeltek, legkevésbé se veszélyeztessem. Minő alakban legyen e kormány szerkeztve, arrol nagyságod az idezárt törvényjavaslatbol felvilágositást vehet.

5 *Széchenyi István:* Napló. (S. a. r.: *Oltványi Ambrus*) Budapest., 1978. 1217. és 1254. o. A kritikákat l. *Spira György:* Amikor a szobordöntő szobrokat emel. In: Jottányit se a negyvennyolcból! Budapest., 1989. 402. o.; *Ács Tibor:* Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. *Hadtörténelmi Közlemények,* 1979/4. 635. o.

6 *Varga János:* A jobbágyfelszabadítás kivívása 1848-ban. Budapest., 1971. 81. o.

7 *Urbán Aladár:* Mészáros Lázár a Batthyány-kormányban. In: *Kőhegyi Mihály–Merk Zsuzsa:* Mészáros Lázár emlékezete. Baja, 1993. 23–24. o.; *Mészáros Lázár* emlékiratai. (Az eredeti kéziratokból közrebocsátja *Szokoly Viktor*) Pest, 1867. I. k., 3. o. szerint Kossuth maga is írt neki április végén.

8 *Mészáros:* i. m. I. k., 11–12. o.; *Nemeskürty:* i. m. 12–13. o.; *Ács Tibor:* Mészáros Lázár. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ. Budapest., 1995. 24–25. o.

9 OL H 103. Csány László kormánybiztos iratai. 19. doboz. 1845. júl. 22. A levélben Csány útján mély tiszteletét és őszinte hódolatát fejezi ki „Deák Ferenc nagy hazánkfiának". V. ö. *Molnár András:* Csány László a zalai reformellenzék élén. In: *Molnár András* (szerk.): Kossuth kormánybiztosa, Csány László 1790–1849. Zalaegerszeg, 1990. 13. o.

10 OL R 306. Katonai iratok. 3. csomó. Mészáros Lázár iratai. Az ideiglenes, 1137. számú részvény, Valéro Antal, Batthyány Kázmér és Jankó Vince aláírásával.

11 Eredeti tisztázat. Österreichische Nationalbibliothek, Handschriften Sammlung, Series Nova 358. No. 2.

Várom mielőbbi nyilatkozatát, hogy a ministerium megválasztott tagjaival együtt nagyságodat Ő Felségének megerősités végett bejelenthessem. Maradván tisztelettel, Pozson, Martius 22. 1848.

az igen tisztelt Ezredes urnak

kötelezettje

G. Batthyány Lajos
Minister Elnök"

[Kívül:]
„Magyar Ország Minister-elnökétől
Mészáros Lázár Ő Nagyságának, a Sárdiniai király nevét viselő Huszár-ezred Ezredesének, Magyar Academiai tagnak

hivatalbol
Stafetalier

Mayland"

A levél végérvényesen cáfolja azt a feltételezést, hogy Mészáros Széchenyi javaslatára került volna a minisztériumba. Batthyány a levelet március 22-én írta, Széchenyinek pedig 23-án ajánlotta fel a miniszterséget. A Széchenyi leveleiben megjelenő miniszteri névsorokban sem Mészáros, hanem a másik lehetséges hadügyminiszterjelölt, Teleki László neve fordul elő.[12]

A levél érdekessége, hogy Batthyány hangsúlyozza kormányának a reformellenzék által meghatározott karakterét. Ez egyszerre jelentheti azt, hogy Mészárost is hasonló elvek vallójának tartotta, de jelentheti azt is, hogy a Széchenyivel szoros kapcsolatban lévő huszárezredes számára hangsúlyozni akarta: a kormány nem a mérsékelt ellenzékiség programját szándékozza képviselni.

A levél – hasonlóan a Klauzál Gáborhoz ugyanezen a napon intézett levélhez – csupán Deákot, Kossuthot, Eötvöst és Szemerét nevezi meg miniszterjelöltként. Ennek alapján bizonyossá válik Urbán Aladárnak az a megállapítása, hogy a miniszterelnök a többi jelölt személyét még nem tartotta véglegesnek.[13]

A levél további érdekessége, hogy Mészáros feladatkörét a sorkatonaság mellett a nemzetőrség ügyeinek intézésében jelöli meg. Batthyány ezt az elképzelést, tehát a nemzetőrség szervezésének a honvédelmi minisztériumra bízását képviselte a főrendi tábla 1848. március 23-i vitájában is, mondván, hogy ha olyan személyre tesznek szert, aki képes lesz „az első megalakításban szakértőleg eljárni", akkor a kitűzött feladatot a lehető legjobban fogják megoldani. De már ekkor jelezte, hogy „a tapasztalás fogja megmutatni, miként lehessen felosztani a tárcákat". A másnapi vitában azonban Teleki László javasolta, hogy a nemzetőrség szervezését a minisztérium egészére bízzák, a tárca megjelölése nélkül.[14] Végül is ez a változat került be a XXII. törvénycikk 35. §-ába, április 15-én pedig a minisztertanács úgy határozott, hogy „a nemzetőrsereg első felállítása a gróf miniszterelnököt fogja illetni". Ebben része lehetett annak is, hogy a nemzetőrség szervezésének országos szintű irányítása nem tűrt további halasztást, Mészárosról pedig nem lehetett tudni, hogy elvállalja-e a honvédelmi miniszteri tárcát. Ezért döntött úgy másnap a minisztertanács, hogy futárt küld hozzá, „hogy végelhatározását jelentse ki".[15] Mészáros ezután, április 24-én közölte: elvállalja a miniszteri tárcát.

Kérdés, hogy a levél mikor jutott Mészáros kezébe. Emlékiratai szerint a milánói forradalom és a város kiürítése után március 30-án, Castiglione della Stiviere-ben kapott először leveleket és újságokat. Köztük a „Pesti Hírlapot", amelyből megtudta, hogy ő is az első magyar kormány felterjesztett miniszterei között szerepel. „Kiesett kezemből a lap" – írja, de arról már nem szól, hogy kapott-e hivatalos felszólítást a minisztériumtól.[16] Április 6-án Benedek Lajos ezredeshez írott levelében is csak arról ír, hogy sajnálja, amiért éppen őt választották, mert nem érez magában elegendő képességet a tárca

12 *Urbán Aladár:* Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest., 1986.
13 *Urbán:* Batthyány, 79–80. o.
14 *Urbán:* Batthyány, 144. és 562–563. o.
15 *F. Kiss Erzsébet:* Az 1848–1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. Budapest., 1989. 22. és 26. o.
16 *Mészáros:* i. m. II. k., 1–2. o.; *Urbán:* Mészáros, 24. o. szerint ez a március 26-i szám volt.

betöltésére. De nem is igen hiszi, hogy a miniszterségből lesz valami, mert a had- és a pénzügyet Bécsben nem akarják a kezükből kiadni.[17] Április végén írt Batthyánynak, s a levél elküldése után kapta meg az április 16-i minisztertanács felszólítását: jelentse ki végre, elvállalja-e a miniszterséget vagy sem.[18]

Annak a gyűjteménynek az ismeretében azonban, amelyben Batthyány levele fennmaradt,arra a következtetésre kell jutnunk, hogy Mészáros valamikor megkaphatta ezt a levelet. Venceslas de La Croix, a gyűjtemény létrehozója 1848-ban a 40. (Koudelka) gyalogezred századosaként az osztrák hadügyminisztériumban szolgált. A szabadságharc leverése után – szenvedelmes autográfgyűjtőként – végigmazsolázta – vagy mazsolázhatta – a zsákmányolt magyar iratanyagot, s többszáz eredeti iratot szerzett meg gyűjteménye számára. Valószínűsíthető, hogy az aradi várparancsnokságnál is jó kapcsolatai lehettek, mert három aradi vártanú, Lázár Vilmos, Poeltenberg Ernő és Kazinczy Lajos egy-egy, Ernst törzshadbíróhoz intézett beadványa is az ő gyűjteményében található.[19] A gyűjteményt eddig – tudomásunk szerint – három magyar kutató, Supka Géza,[20] Spira György[21] és Katona Tamás hasznosította. (Supka azonban ezt állította, hogy az általa közölt iratok 1927. július 15-én a Justizpalastban elégtek, amellett közlései tele vannak téves fordításokkal és dátumbeli tévedésekkel.) Az mindenesetre bizonyos, hogy a levél a zsákmányolt magyar iratanyagból került La Croix százados birtokába, s ennek alapján valószínűsíthetjük, hogy Mészáros valamikor mégis csak megkapta azt.

17 *Friedjung, Heinrich:* Benedeks nachgelassene Papiere. Leipzig, 1901. 115. o.

18 *Mészáros:* i. m. I. k., 3. o.

19 Közli őket *Katona Tamás* (szerk.): Az aradi vértanúk. 1. kiadás. Budapest., 1979. I. k., 228., 230–231., 235–236. o.

20 *Supka Géza:* 1848–1849. (S. a. r.: *Fábri Anna*) Budapest., 1985.

21 *Spira György:* Kossuth Lajos hagyatékából. *Századok,* 1994.

HAUSNER GÁBOR – VESZPRÉMY LÁSZLÓ

MAGYARORSZÁGI HADTUDOMÁNYI KÉZIRATOK ÉS NYOMTATVÁNYOK KATALÓGUSA A KEZDETEKTŐL A XVIII. SZÁZAD KÖZEPÉIG

A középkori és koraújkori magyar hadtörténeti kutatások döntően az eseménytörténetre koncentráltak, s csak annyiban foglalkoztak a hadtudományi forrásokkal, amennyiben azok konkrétan kapcsolódtak a hadi eseményekhez, illetve olyan személyiségekhez, mint Zrínyi Miklós vagy II. Rákóczi Ferenc.

A Hadtudományi Könyvtár által szervezett, 1994-ben megkezdett több éves kutatási program arra irányul, hogy az egykorú könyv(tár)jegyzékeket, valamint a ma létező könyvtárak gyűjteményeiben meglévő hadtudományi tárgyú forrásokat számba véve négy éven belül olyan nemzeti „Militärbibliothek"-katalógust hozzon létre, amely tartalmazza a történeti Magyarországon a XIV. század közepétől a XVIII. század közepéig megvolt „összes" hadtudományi kéziratot és nyomtatványt, az ezekre vonatkozó információkkal együtt. (Az összes alatt természetesen a forrásokban előforduló, illetve fennmaradt anyagot értjük.) A mai gyűjtemények számbavétele során feldolgozott anyag persze jórészt nem hazai provenienciájú, összegyűjtésük mégis elkerülhetetlen: egyrészt mert a mai kutatók számára létfontosságú „központi katalógust"-ként szolgálhat, másrészt mert a korabeli könyvtárjegyzékekben említett művek azonosításához és értékeléséhez szükséges segédeszköz lehet.

A katalógus elkészítésének eszközül a számítógépes adatbázis-kezelő program kínálkozik, amely lehetőséget nyújt a több szempontú visszakeresésre és nagyban megkönnyíti a hiányos, szerző nélküli, nehezen azonosítható címek identifikációját. A gyűjtés alapvetően a nyomtatványokra irányul, mivel a leendő katalógus tételeinek túlnyomó többségét ezek fogják alkotni.

Az adatbázis és az elkészülő katalógus magában foglal minden olyan művet, amelyekben felfedezhető a katonai élet és harci tevékenység bármely területének elméleti igényű tárgyalása. A kritériumok felállításában segítségünkre vannak a műfaj klasszikus, modern kézikönyvei (*Marx Jähns:* Geschichte der Kriegswissenschaften..., München–Leipzig, 1889., és *Maurice J. D. Cockle:* A Bibliography of Military Books. 2. ed. London, 1957.), noha a hadtörténettől a hadtudomány, a sebészettől a katonaorvoslás, az építészettől a hadiépítészet sok esetben nehezen választható el, s az elméleti igény, a katonai vonatkozások súlyának megállapítása, egyedi mérlegelést követel. A főbb témakörök: az ókori klasszikusok és kommentárjaik, erődítés-, ostrom- és tüzértechnika, ballisztika, pirotechnika, fegyverzettechnika, a gyalogság és lovasság taktikája és harcászata, hadijog, szabályzatok, katonaorvoslás, a hedvezetés kézikönyvei.

A katalógus időhatára a hadtudományi irodalom XIV. századi (Zsigmond-kori) magyarországi felbukkanásától az első nyomtatott magyar nyelvű hadtudományi munkák megjelenéséig (XVIII. század közepe) terjedő időszakot öleli fel.

A Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig nélkülözhetetlen kutatási segédlet lehet nemcsak a hadtudomány művelői, de a könyvtárosok, könyvtár- és olvasástörténettel foglalkozó szakemberek számára is. E kutatási téma jelentőségét elsőként Zrínyi Miklós monográfusa, Klaniczay Tibor ismerte fel. Őt követve 1987-ben a XVI–XVII. századi magyar értelmiségről rendezett szegedi konferencián fogalmazódott meg egy ilyen, az értelmiségtörténet tágabb összefüggésrendszerébe állított kutatási program szükségessége. Ott hangzott el, hogy a külföldi művek hazai fogadtatásának vizsgálatakor „külön figyelmet kell majd szentelni a hadászati műveknek, tekintettel arra, hogy mennyire volt ezek információs anyaga »naprakész«." (*Zombori István:* Külföldi művek magyarországi fogadtatása. In: Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században. Szerk.: *Zombori István.* Szeged, 1988. 160. o.)

Ilyen előzményekre támaszkodva kezdődött meg a magyar hadtudomány írott forrásainak összegyűjtése és feldolgozása a Hadtudományi Könyvtárban, 1994-ben. Kutatási programunk szorosan illeszkedik a hazai olvasmány- és könyvtártörténeti kutatásokhoz, mindenekelőtt a Keserű Bálint által 1979-ben elindított szegedi könyvtártörténeti programhoz; a Borsa Gedeon és Vásárhelyi Judit irányította, „16–17. századi könyvek hazai egyházi gyűjteményeinkben" és a Kulcsár Péter vezette „Kéziratos bejegyzések nyomtatott könyvekben" kutatási irányokhoz.

A vállalkozás előmunkálataiként a kutatási program résztvevőinek a következő publikációi jelentek meg, illetve állnak megjelenés alatt:

– A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Írták és összeállították *Hausner Gábor, Klaniczay Tibor* et *alii*. Szerk.: *Klaniczay Tibor*. Budapest. 1991. Zrínyi-Könyvtár IV.

– *Hausner G.*: Zrínyi Miklós hadtudományi gondolatainak forrásai. In: A magyar katonai gondolkozás története az újabb kutatások tükrében. Budapest. 1994. A Hadtudomány című folyóirat melléklete, 18–27. o.

– *Uő*: Adalékok a XVII. századi katonai gondolkodás történetéhez. In: A magyar katonai gondolkodás története. Budapest. (Szerk: *Ács Tibor*) 1995. 44–56. o.

– *Veszprémy László*: A katonai gondolkodás a Mohács előtti magyarországi latin nyelvű forrásokban. In: A magyar katonai gondolkozás... I. m. 1994. 9–12. o. Kibővített változata: I. m. Budapest. 1995. 11–22. o.

– *Uő*: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények, 1994. 144–147. o.

– *Domokos György – Hausner Gábor*: Moesch Lukács kéziratos hadtudományi jegyzetei. Hadtörténelmi Közlemények, 1996. megj. alatt.

A kutatás terve

Kutatásunk kezdeti szakaszában a kidolgozott adatbáziskezelő programban feldolgozzuk a korabeli könyvjegyzékek adatait (kb. 2000 könyv birtoklására, használatára vonatkozó feljegyzésről tudunk – l.: *Monok István*: Könyvkatalógusok és könyvjegyzékek Magyarországon, 1526–1720. Forrástipológia, forráskritika, forráskiadás. Olvasmánytörténeti dolgozatok, V. Szeged, 1993. 62. o.).

Munkánk első részét a mai magyarországi közgyűjteményekben fellelhető jegyzékekben talált könyvleírások feldolgozása jelenti. Ennek során megkíséreljük az egyes hadtudományi műveket azonosítani, könyvészetileg értelmezni és hadtudományi értéküket meghatározni. Második lépésben – egy esetleges későbbi pályázat keretében – elvégezzük a budapest köz-, múzeumi és egyházi gyűjtemények (könyv- és kézirattárak, levéltárak) hadtudományi tárgyú anyagának katalogizálását, az autopszia módszerével. Előzetes becslés szerint ez az állomány 500 tétel körül mozog.

Az adatok feldolgozásának megkezdéséhez a szükséges hardver és szoftver rendelkezésünkre áll. A felhasznált szoftver – a Microsoft Access – előnye, hogy az ebben feldolgozott adatállomány más adatkezelő rendszerek alatt is futtatható (Windows szövegszerkesztőkben, valamint Excel 2.0–5.0 Lotus, Paradox, FoxPro, dBASE III–IV., Btreive, s végül SQL rendszer alatt). Terveink szerint az adatbázis a Hadtudományi Könyvtárban minden kutató számára hozzáférhető lesz.

Adatfelvételünk, némi szükséges módosítással, a Borsa Gedeon és Pavercsik Ilona által a ma is meglévő könyvanyag katalogizálására kialakított adatlapot, valamint a Monok István által alkalmazott szempontokat tekinti kiindulópontnak (az előbbit az MTA Könyvtártörténeti és Bibliográfiai Bizottsága is véleményezte, az utóbbiról l.: *Monok I.*: i. m. 60–62. o.). Ennek megfelelően az adatbázis tartalmazza:

a) a jegyzékekben talált tételek eredeti olvasatát;

b) a könyvek címleírását/feloldását (*szerző[k] nevei,* azok nemzetisége, a *mű címe,* a kiadás[ok] helye[i], a *kiadás éve,* nyomdász[ok] vagy kiadó[k] neve[i], a kötet terjedelme, *nyelve,* lelőhelye);

c) a példány leírását (formátum, ha kolligátum, hányadik tagja a kötetnek, a kötetben szereplő ex libris, vagy supra libros szövegek, *possessor bejegyzések,* egyéb kéziratos bejegyzések, az illusztrációk adatai, táblázatok);

d) a kötetre vonatkozó információkat (a *mű tárgyszavazása, mely korra és területre vonatkozik,* a kötetre vonatkozó szakirodalom, egyéb megjegyzések).

A program lehetőséget ad arra, hogy bármely felsorolt, de különösen a kurzívval jelölt szempontok alapján keresést végezzünk az adatbázisban.

A szerzők nevét egységesen a British Library General Catalogue of Printed Books, tt. 1–360. London-etc. 1979–1987. alapján vesszük fel. Régi magyar szerzők esetén az MTA Irodalomtudományi Intézetében kidolgozott ajánlást, illetve a Régi magyarországi szerzők c. mű (Bp. 1989.) gyakorlatát követjük.

A tárgyszavazás alapjául a műfaj klasszikus és alapvető kézikönyvei, *Max Jähns,* illetve *Maurice J. D. Cockle* már idézett munkái szolgálnak.

A kutatás várható eredményei

Az egykorú könyvjegyzékek feldolgozása (a *'Keserű Bálint* szerkesztette Adattár a 16–17. századi szellemi mozgalmaink történetéhez c. sorozatban megjelent könyvtörténeti kötetek tételeinek azonosítása és kiegészítése további jegyzékekkel), valamint a különböző gyűjteményekben ma is hozzáférhető hadtudományi munkák összegyűjtése és értékelése lehetővé teszi az európai hadtudomány hazai recepciójának megrajzolását a magyar történelem sorsdöntő századaiban. Egy, a korábbinál sokkal árnyaltabb kép bontakozhat ki arról, hogy az egyes társadalmi rétegek a hadtudomány mely ágai és milyen színvonalú, milyen nyelvű művei iránt érdeklődtek. Ennek ismeretében a korszak legnagyobb összefüggő hadtudományi gyűjteménye, a Zrínyi-könyvtár vonatkozó részének jelentősége még jobban kiemelkedik.

Az előzetes mutatvány-lista a nyomtatott hadtudományi művek 220 példányát veszi számba. A szám a Zrínyi-könyvtár 70 vonatkozó tételéhez viszonyítva jelentős; ugyanakkor elgondolkoztató, hogy csak Velencében 1570-ig 150 katonai tárgyú nyomtatvány jelent meg. A magyarországi gyűjtésben a példányok számát a mai gyűjteményekben található kötetek 1750 előtti, azonosított possessorai is jócskán növelhetik még. E több száz kötetes könyvanyag bemutatása és elemzése a hazai művelődéstörténet egy fontos területét helyezné alapvetően új megvilágításba. A katalógus szerkesztői az egyes könyveket nemcsak leírják, hanem tartalmukat is értékelik, így nem egyszerűen egy könyvészeti katalógus jön létre, hanem vele párhuzamosan egy mellőzött hazai tudománytörténeti diszciplínát is elemző tanulmányok dolgoznának fel.

Munkánkat 1996-ban, sikeres pályázatunk eredményeként, az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával végezzük. A pályázat tárgyát képező első kutatási évben a kidolgozott adatbáziskezelő programba feldolgozzuk a korabeli könyv(tár)jegyzékek adatait. Az első év után a kb. 2000 könyvlistából összeállított alaplistát tanulmányban értékeljük és mutatjuk be.

A program második és harmadik évében végeznénk el a budapesti köz-, múzeumi és egyházi, valamint a magyarországi, nem budapesti gyűjtemények hadtudományi tárgyú munkáinak katalógusba vételét. Ezt a negyedik évben kiegészítenénk a történeti Magyarország területén, a mai országhatárokon kívüleső gyűjtemények vizsgálatával. Végül a munka befejezéseként készítenénk el a Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusát.

Aelianus: De militaribus ordinibus instituendis more Grecorum. Authore Francisco Robortello Utensi. (Zs. J.: 312–313. o., Velence, 1551; uo.: 263. o.: De instruendis aciebus, Párizs, 1532, D.: 126. o. adiecta Theodiru Gaze translatio, D.: 173. o. Köln, 1532, in 80; Del modo di mettere in ordinanza. Trad. Francesco Ferrosi Velence, 1551 in 8° Zs. J.: 357. o.)

Architectura militaris/Germanico idiomate (Magán2 1701:149. o.; Italice Magán2 1707:173. o. in. folio; ua. Gallice Magán2 1707:173. o. in 12°)

De arte equitandi, liber italicus (Magán2 1671:62. o.)

Basta, Giorgio: Il maestro di campo generale (Z. M.: 236. o. Milano, 1625 in 8° kétszer)
Basta, Giorgio: Il governo della cavalleria leggiera (Z. M.: 236. o. Milano, 1625, előbbivel kolligatum)

Beckler, Heinrich: in Hugonis Grottii Jus pacis et belli (Sopron 1665: 275. o. in 8°; uo. 1670k: 313. o. in 8° két kiadásban)

Bellus, Petrus: De re militari partes 11 (Jezsuita: 193. o. Velence, 1563, Magán1 1639: 135. o. Velence, 1563 in 8°)

Besonius, Jacobus; Theatrum instrumentorum et machinarium (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Billo, Johannes de: Praecipua dogmata bellica (Magán2 1701:149. o.)

Biringuccio, Vannuccio: Pyrotechnia (Zs. J.: 139. o. Velence; 1559, Zs. J.: 185, Velence, 1559, de másik kiad.)

Bisaccioni, Maiolino: Sensi civili sopra Il perfetto capitano di Rohan e sopra la Tactica di Leone imperadore (Z. M.: 238. o. Velence, 1642 in 4°, szöveg és kommentárok)

Boillot, Joseph: Artifices de feu et divers instruments de guerre (Z. M.: 246. o. Strassburg, 1603 in 2°)

Bozius, Thomas: De robore bellico (Jezsuita: 223. o. in 8°, Hannover, 1594???)

Böckler: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707:172. o. in 8°; uő.: Manuale Architectureae Militartis Magán2 1711: 322. o. in 12°/16°)

Böckler, Georg Andreas: Theatrum machinarum novum... Ex Germania in Latium translatum opera R. D. Henrici Schmitz (Z. M.: 244. o. Köln, 1662 in 2°; Magán2 1687:121. o.???)
Böckler: Schola militaris moderna (Sopron 1670k:310. o. in 8°; Magán2 1701:149. o.; uő: Hauss und Feldt Schule Magán2 1711:315. o. in 4°)

Brancaccio, Lelio et al.: Carichi militari o Fucina di Marte... (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8° több traktátus)

Brechtel, Franz Joachim: Büchsenmeisterei. (Sopron 1634:74. o. in 8°; Büxen Weisserey Magán2 1711:318. o. in 8°)

Burger, Joachim: Singularium observationum juridico-politico militarium (Magán2 1694:141. o.)

Busbequius, A. G.: De re militari contra Turcam instituenda (Magán1 1628: 121. o. in 8°)

Buchsenmaisterei, Unndt Von Kregs ordnung Unndt Handley (Magán1 1628: in 8°)

Buchsmaisterey, von Geschos, Buchsen, Puluer, Salpeter und Fewrewerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)

Capobianco, Alessandro: Corona e palma militare di artigliera et fortificationi (Z. M.: 246. o. Velence, 1647 in 2°)

Cataneo, Girolamo: Dell arte militare libri V, ne quali si tratta il modo di fortificare... (Z. M.: 229. o. Brescia, 1608 in 4°)

Cellarius, Andreas: Architectura militaris oder gründtliche Underweisung... gebräuchlichen Fortification oder Vestungsbau (Z. M.: 228. o. Amsterdam, 1656 in 2°)

Cervellino, Enea: Militar disciplina (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Chabans (Sciaban), Louis de: Il bombardiero veneto. (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Chincherni, Alessandro: Lo scolare bombardiere (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Chirurgia campestris (Kassa 1671:99. o.)

Collado, Luis: Prattica manuale dell'artigliera (Z. M.: 247. o. Milano, 1606 in 4°)

Colombina, Giovanni Barrista: Origine, eccelenza e necessita dell'arte militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641)

Conea Theatrum machinarum, italice (Magán2 1687:118. o.)

Conrigius, Hermannus: De bello contra Turcas prudenter gerendo et variae dissertationes (Sopron 1671: 318. o.; uő: varii tractatus Sopron 1668:297. o. in 4°)

Consilia Bellica Summorum Pontificum Imperatorumque (Magán1 1657: 185. o. in 4° minori)

Corpus iuris militaris (Magán2 1694:141. o.)

Delamon: De functionibus militaribus (Magán2 1687:120. o.)

„De rebus militaribus", Germanice (Magán1 1651:159.o.)

Delineatio fortalitiorum Hungariae et Croatie (Magán2 1701:150. o.)

Diffesa et offesa delle Piazze (Magán2 1667:43. o. in folio)

Dilich, Wilchelm (Schäffer): Descriptio Turcicorum fortalitiorum, Germanice (Magán2 1719:203. o. in 4°)

Dissertationes Politicae Militaris (Magán2 1676:90. o. in 12°)

Dögen, Matthias: Architectura militaris moderna. (Z. M.: 229. o. Amsterdam, 1647 in 2°; Magán2 1687:118. o.)

Du Choul, Guillaume: Discorso... sopra la castrametatione... (Z. M.: 240. o. Padova, 1559 in 8°)

Dürer, Albertus: De urbibus, arcibus castellisque condendis ac miniendis rationes... e lingua Germanica in Latinam Traductam. Parisiis, 1535 (Zs. J.:128. o.)

Errard de Bar-le-Duc, Jean: Fortificatio das ist künstliche und wolgegründete Demonstration... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1604 in 2°)

Essamine Militare (Magán2 1667:51. o. in 8°)

Evoli, Cesare d': Delle ordinanze et battaglie (V. L.: 144. o. Roma, 1586)

Exertitium Militare seu Regulae militares per imagines expressae (Magán2 18. sz. eleje: 219. o.)

Figurae Propugnaculorum (Magán2 1667: 45. o. in 4°)

Flaminoo della Croce: Theatro militare (Magán2 1667:49. o. in 8°)

Fortification buch in welscher (Sopron 1637:88. o. in folio)

Frachetta, Girolamo: Il seminario de'governi di stato et di guerra... (Z. M.: 233. o. Velence, 1617 in 2°)

Freitag, Adam: L'architecture militaire ou la fortification nouvelle (Z. M.: 358. o. Leiden, 1635 in 4°; uő: Architectura militaris und... Magán2 1711:315. o. in folio)

Fronsperger, Leonhardt: Vom Kayserlichem Kriegß Rechten, Malefitz und Schulhändlen Ordnung und Regiment (Sopron 1652:180. o. in folio; Sopron 1685: 353. o. in kleinen folio; Sopron 1668:297. o. in folio, magyar kivonata Z. M.:341. o.)

Frontinus: Opera (Magán2 1672: 76. o. in 8°; Strategematum Magán2 1588: 6. o. in 4°; Magán2 1671:61. o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; 173. o. Köln, 1532 in 8°; Astutie militari, Z. M.: 240. o. Velence, 1543 in 8°)

Furttenbach, Josephus: Büchsenmeisterybuch (Sopron 1653:189. o. in folio; mint Büchsenmeistereÿ-Schul... Z. M.: 244. o. Augsburg, 1643 in 2°) uő: Architectura universalis (Sopron 1684:349. o.); uő: Pixmagisteria (Magán2 1687:118. o.; Kunstspiegel??? (Magán2 1711:315. o. in folio)

Gallo, Fabio da Osimo: Regole di squadroni di fanteria (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gallucci, Giovanni Paolo: Discorso intorno al formare un squadrona (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Gemeine Strettz Rgeln (D.: 157. o. in 4°)

Gentilini, Eugenio: Discurso sopra le Fortezze (Magán1: 118. o.)

Ghain, Jacobus: Exercitium militare (Magán2 1671: 62. o.)

Grotius, Hugo: De Marj libero (Sopron 1653:195. o. in 16. o.; Jezsuita 1660–1686: 41. o.); uő: De iure belli et pacis (Sopron 1667: 291. o. in 4°; uo: 313. o. in 8°; uo 1671:318. o., Magán2 1676: 88. o. in 8°; Magán2 1687:120. o.; Magán2 1707: 170. o.; Magán2 1708:175. o.; Magán2 1711:316. o. in 4°; P 1726:106. o.; P.: 1706: 182. o.; P 1714: 212. o. és 273. o.)
Comentarii Grotti (Magán2 1676: 89. o. in 8°)

Gruber, Johann Sebastian: Die heutige Kriegs Disciplin 2 Bde (Magán2 1711:317. o. in 8°)

Heidemann, Christoph: Architectura militaris (Magán2 1687:118. o., Neüherfürgegebene Kriegs Architectur Magán2 1701:156. o.)

Hero: De mechanicis bellicis (M. Z.: 452. o.)

(Himsel, Gebhard): Florilegium fortificatorium tripartitum oder kurtze... Anweisung zu der ietzigen Zeit üblichen Krieges-Bau-Kunst... (Z. M.: 230. o. Halla, 1662 in 4°)

Italicus liber fortificationis (M. Z.: 472. o.)

Jacobi Comitis Parlialiorum: De re militari libri duo (D.: 173. o. Bázel, 1537)

Jus militare (Magán2 1694:143. o.)

Kriegss Manual (Magán2 1694: 275. o. in 8°)

Kriegs Ordnung zue wasser Unndt Brandt (Magán1 1628: 117. o. in folio)

Krigss RAth ader Consilium militare (D.: 157. o. in 4°)

Lackner, Kristóf: Galea Martis (Z. M.: 239., 240. o. Tubingae, 1625 in 8° két pld.)

La Noue, François de: Discours politiques et militares (B. B.: 434. o., Bázel, 1587 in 4°)
Leo imperator (I. Bisaccioni, M.); De bello apparatu liber (Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Kassa 1671: 100. o.; Kassa: 171. o. in 8° és in 12° vagy 16°)

Leoninus, Rausner: Consilia bellica contra Turcam et orationes (Sopron 1670k: 308. o. in 4°)

Liber artis miliciae (Csapodi 1515: Nr. 2329)

Lipsius, Justus: Saturnalium sermonum libri duo Benne: De militia Romana és Poliorceticon sive de machinis... (Z. M.: 234. o. Antverpen, 1604; De militia Romana Magán2 1719:203. o. in 4°; ua. Magán2 1721:210. o. in 4°; Jezsuita 1707: 275. o. in 4°, Jezsuita 1660–1686: 8. o. Antverpen, 1598 in folio)

„Lovon Ualo hadakozasrul mestersegh", Germanice (Magán1 1642: 150. o.)

Machiavelli, Niccolò: Tutte le opere (IV: L'adte della guerra) (Z. M.: 196. o.)

Maletus: Architectura militaris, Germanice (Magán2 1707: 172. o. in 8°)

Manire universalle de fortifier sanle modelle (Magán2 1667: 47. o. in 8°)

Manuale militare, Germanice (Magán2 1687: 121. o.)

Marchi, Francesco de: Della architettura militare... libri tre (Z. M.: 227. o. Brescia, 1599 in 2°)

De medicina militari, Büchlein (Magán2 1704:166. o.)

Melder, Gerard: Korte en klare instructie van regulare en irregulare fortificatie... (Z. M.: 231. o. Utrecht, 1658 in 8°, függelékében Ruse műve)

Melzo, Lodovico: Regole militari sopra il governo (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Modestus; De rebus militaribus (M. Z.: 478. o.; De vocabulis rei militaris Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532, D.: 173. o. Köln, 1532 Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)

Modus aedificandorum fortalitiorum (Magán2 1680k: 112. o.)

(Monduid, Felix): Classicum novi hannibalis (Z. M.: 239. o. Bécs, 1662 in 4°)

Monluc, Blaise de: Commentari de signor Bagio di Monluc marescial di Francia (Z. M.: 237. o. Firenze, 1630 in 4°)

Muschqueten Exercitien Bücklein (Magán2 1694: 276. o. in 12°)

Neumair, Joh.: Zween Kriegsdiscurs über 8 Bücher Julii Caesaris (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Nottnagel, Christoph: Manuale fortificatorium oder kurtzes Handbüchlein von der Vestungs-Bawkunst (Z. M.: 231. o. Wittenberg, 1659; Architectura militaris, Germanice Magán2 1707:173. o. in 12°)

Nottnagel: Mathesis militaris (Magán2 1711:315. o. in 4°)

Onoszandrosz: De re militari (Z. M.: 361. o. Nürnberg, 1595 in 8°)

Ordnung Namen und Regiment alles Krigsvolks, Gesckechte Namen und Zall aller Buchsen, Einer ganzen Artelerey, eins Veld Zugs und Zeughaws, von ydes gewicht Stam und Lott. Ittem fewerpfeill und schimoliche fewerwerk Zuzurichten (D.: 157. o. in 4°)

Pachlecz, Georgius Antonius: Schola nova militaris Germanica (Magán2 1671: 56. o. in 12°)

Péchy Lukács: Az keresztyén hadakozások tüköre (Nagyszombat, 1595)

Pellicciari, Bartolomeo: Avertimenti in fattioni di guerra (Z. M.: 237. o. Velence, 1619 in 4°)

Perret, Jacques: Architectura et Perspectica. (Z. M.: 245. o. Oppenheim, 1613 in 2°)

Polyanios: Stratagematum libri VIII. (Magán1 1601–1607: 76. o. Leiden, 1589 in 12/16°; D.: 173. o. Bázel in 8°, a Justo Vulteo translati; D.: 165. o. De re militari, Bázel, 1540 in 4°)

Polybius: De domestica militarique disciplina Graece. Prisiis, 1539 (Zs. J.: 328., 330. o.)

Polybius: De militia Romanorum ex Polybii hitoriis excerptus Jano Lascare interprete Parisiis, Gromorsus, in 8° (Zs. J.: 183. o., D.: 173. o. Bázel, 1537)

Polybius: Castrametatio Romanorum ex historiis Polybii (Z. M.: 241. o. Leiden, 1592 in 4°)

Practica Gallica de fortificationibus (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Praxis artolleriae pyrotechnicae (anoním) (Magán2 1667: 45. o. in 4°)

Rantzau, Heinrich von: Commentarius bellicus, libris sex distinctus... (Z. M.: 238. o. Frankfurt, 1595 in 4°)

Relfendsius, Johannes Guillelmus: Krieg Recht (Magán2 1721:212. o. in 12°)

Reutterkhunst khayszers Stallmaister (B. B.: 423. o.)

Rohan, Henri de (I. Bisaccioni. M.): Il perfetto capitano (Magán2 1667: 47. o. in 8°; Le parfait capitain Magán2 1701: 159. o.)

Rudimentum proprium militaris architecturae, kézirat (Magán2 1707: 172. o. in 4°)

Ruse (Rysenstein), Henrik: Verstercke vesting (Z. M.: Utrecht, 1658)

Ruselius, Hieronymus: De arte militari (Magán2 1671: 57. o. in folio)

Sardi, Pietro: Il capo de'bombardieri (Z. M.: 235. o. Velence, 1642 in 8°)

Sardi, Pietro: Discorso sopra la necessita et utilita dell'architettura militare (Z. M.: 236. o. Velence, 1642 in 4°)

Saumaise (Salmasius), Claude de: De re militari Romanorum liber (Z. M.: Leiden, 1657, Magán2 1672:77. o. in 4°)

Savorgnano, Mario: Arte militare terrestre e maritima (Z. M.: 233. o. Velence, 1614 in 4°)

Schildknecht, Wendelin: Harmonia in fortalitiis construendis... (Fortification Magán2 1707:173. o. in folio)

Schwendi, Lazarus: Kriegs Discurs von Bestellung des gantzen Kriegswesen (Sopron 1670k: 307. o. in 4°; magyar kivonata Z. M.: 314. o.)

Seiter: Praxis militaris (Magán2 1687:118. o.)

Siemienowicz, Kazimierz: Artis magnae artilleriae, pars prima (Magán2 1667: 45. o. in 4°; Z. M.: 247. o. Amsterdam, 1650 in 2°; ua. Germanice Magán2 1707: 173. o. in folio)

Il soldato christiano italicus liber. (T. B.: 155. o.)

Solemne, David de: La charge du marechal des logis (Magán2 1667: 43. o. in folio)

Spadino, Francesco Piccinino: Modo di formare di squadroni (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Speckle, Daniel: Architectura von Vestungen... (Z. M.: 229. o. Strassburg, 1608; uo.: 414. o. Strassburg, 1589, Magán2 1711:314. o. in folio)

Starowolski, Simon: Institurorum rei militaris libri ocot (Magán2 1701: 155. o.)

Tensini, Francesco Ch.: La fortificatione, guardia, difesa et espugnatione delle fortezze (Magán2 1667: 43. o. in folio, kétszer, Z. M.: 228. o. Velence, 1630)

Tracte des fortifications ou Architecture Militaire (Magán2 1701: 158. o.)

Ufano, Diego: Archeley das ist gründlicher Bericht von Geschüß und aller zugehör... (Z. M.: 245. o. Frankfurt, 1614 in 2°)

Valdes, Francesco de: Specchio et disciplina militare (Z. M.: 235. o. Velence, 1641 in 8°)

Valle, Battista della: Libro pertinente a capitani per retenere et fortificare una citta con bastioni (Z. M.: 240. o. Velence, 1558 in 8°)

Valturius, Robertus: De re militari (Csapodi: Nr. 1874. Verona, 1472 Corvinából; M. Z.: 478. o., Párizs, 1534 ?; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1534; Matica 1730: 151. o. Verona, 1472)

Vegetius, Flavius: De re militari (Z. M.: 241. o.; M. Z.: 472. o.; Köln, 1580; Sopron 1670k:315. o. in 12° vagy 16°; Magán2 1667: 48. o. in 8°; Magán2 1671: 61 .o.; Zs. J.: 263. o. Párizs, 1532; T. Gy.: 510. o., 521. o.; B. J. M.: 124. o. in 8°; D.: 172. o. Köln, 1532 in 8°; P. 1726:117. o.; Jezsuita: 194. o. in 8°, Köln, 1532; Jezsuita 1649: 228. o. in folio, Párizs, 1533, C. Perier; Jezsuita: 181. o. in folio Párizs, 1553; Magán1 1601–1606: 76. o. Frankfurt, 1602 in 12/16°; magán1 1651: 161. o.; B. B.: 424. o. in 4°)

Vitruvius: De architectura libri decem (Frontinus: De aquaeductibus munkájával együtt Strassburg, 1550 Zs. J.: 130. o.); Magán2 1687: 125. o.; D.: 45. o.; Vitruvius: I dieci libri dell'architettura, 40. B. J. M. 128. o.; Z. M.: 458–459. o. Velence, 1629; Architecture generale par Perrault Magán2 1701:158. o.; ua. per G. Rivium in Germanicum tramslati D.: 47. o. Nürnberg, 1548)

(Wallhausen) Welthausen, Jacobi von: Kriegskunst zu Fuß... (Z. M.: 231. o.)

Welthausen, Jacobi von: Kriegs-Kunst zu Pferd... (Z. M.: 232. o.)

Welthausen, Jacobi von: Manuale militare (Sopron 1670k: 307. o. in 4°)

Wilichius, Jodocus: De decore et iure militari (Zs. J.: 177. o. Frankfurt, 1542)

Xenophon: De Cyri vita et disciplina (Sopron 1670k: 312. o. in 8°)

Zeising: Theatrum machinarum (Magán2 1694:276. o. in 4°)

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉS

B. B.	Batthyány Boldizsár a könyvbarát (1570–1588). In: Iványi, 1983. 389–436. o.
B. J. M.:	Brutus János Mihály (1592) in: Iványi, 1983. 114–132. o.
Csapodi:	Csapodi Cs.–Csapodiné Gárdonyi K.: Bibliotheca Hungarica. 1–3. Bp. 1994.
D:	Dernschwam-könyvtár, 1575. Szerk.: Keveházi K., Monok I. Szeged, 1984.
Iványi, 1983:	Iványi B.: A magyar könyvkultúra múltjából. Kiad. Herner J., Monok I. Szeged.
Jezsuita:	Magyarországi jezsuita könyvtárak 1711-ig. I. Szerk. Farkas G. Monok I. Szeged, 1990.
Kassa:	Kassa város olvasmányai 1562–1731. Szerk. Gácsi H., Farkas G. stb., Szeged, 1990.
Kulcsár:	Kulcsár P.: Catalogus incunabulorum Bibliothece Batthyányanae. Szeged, 1965.
Magán1:	Magyarországi magánkönyvtárak I. 1522–1657. Szerk. Varga A. Bp.–Szeged, 1986.
Magán2:	Magyrországi magánkönyvtárak II. 1588–1721. Szerk. Farkas G., Varga A. stb. Szeged, 1992.
Matica:	I. Kotvan–E. Frimmová: Inkunabuly Slovenskej Nádornej Kniznice Matice Slovenskej v Martine, 1988.
M. Z.:	Mossóczi Zakariás könyvtára (1587). In: Iványi, 1983. 437–486. o.
P.:	Partiumi könyvesházak, 1623–1730. Szerk. Fekete Cs., Monok I. stb. Bp.–Szeged, 1988.
T. B.:	Török Balázs (1610). In: Iványi, 1983. 153–156. o.
Sopron:	Lesestoffe in Westungarn. I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Szerk. Grüll T., Keveházi K. stb. Szeged, 1994.
T. Gy.:	Thurzó György könyvtára, 1610. In: Iványi, 1983 505–536. o.
Z. M.:	A Bibliotheca Zriniana története és állomána. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1991.
Zs. J.:	A Zsámboky-könyvtár katalógusa (1587). Szerk. Monok I., Szeged, 1992.
V. L.:	Veszprémy L.: A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. In: Hadtörténelmi Közlemények 107, 1994 2. sz. 144–147. o.

VITA

BOROSY ANDRÁS

MILYEN HARCOSOK VOLTAK GOSZTONYI MIKLÓS FIAI?

A középkori történelemtudomány egyik legkiválóbb hazai művelője, *Kristó Gyula* hatvan éves születésnapja alkalmából igen szép és tartalmas emlékkönyv jelent meg *Kelet és Nyugat között* címmel.

A kötetben számos kiváló tanulmány olvasható, s ezek egyike *Kordé Zoltán* Székelyek, őrök és lövők című, igen érdekes dolgozata a kötet 225. oldalán egy 1977-ben a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain megjelent tanulmányom egyik adatával kapcsolatban tesz megjegyzést. Erre szeretnék röviden válaszolni.

Gosztonyi Miklós és fiai egy 1269-ben kiadott oklevél szerint rágalmazás következtében kerültek a vasvári várjobbágyok közül a királyi speculatorok sorai közé, s mivel István ifjabb király 1266. évi bulgáriai hadjáratában a Gosztonyi fiúk kitüntették magukat, őket apjukkal és két testvérükkel együtt István a királyi nemes serviensek közé sorolja.

1977-es tanulmányomban kifejtett nézetem szerint: „A két Gosztonyi fiú nem mint határvédő, nem mint lovas íjász szerepel, hanem egy királyi udvari méltóság magánhadseregében, támadó hadjáratban harcoló, teljes értékű – hihetőleg lovagi fegyverzetű – harcos..." *Kordé Zoltán* szerint viszont „nem arról van szó, hogy a gosztonyi őrök egy udvari méltóság magánhadseregébe tartoztak volna, hiszen István 1266. évi bulgáriai hadjáratára utalva, azt írja róluk, hogy »sub vexillo nostro... et quidem et specialius sub vexillo Aegidii, magistri tavernicorum nostrum« küzdöttek. Magát a hadjáratot István vezette, az öt ütközet közül kettőben személyesen is részt vett, a másik hármat főemberei – köztük tárnokmestere Egyed – irányították. Az oklevél egyébként a Gosztonyiak hovatartozására vonatkozóan világosan azt írja, hogy *de numero populorum nostrorum speculatorum* emeli őket az ifjabb király a serviensek közé."

Ezzel szemben megjegyzem a következőket:

Nem kétséges, hogy a Gosztonyi fiúk a vasvári várjobbágyok közül a királyi speculatorok közé kerültek, ami számukra társadalmi süllyedést jelentett, s az sem kétséges, hogy részt vettek az István ifjabb király által vezetett 1266-os bulgáriai hadjáratban. Attól, hogy a hadjáratot maga az ifjabb király vezette, hadakozhattak Egyed tárnokmester csapatában, hiszen a király által vezetett hadjáratokban a főurak saját zászlóik alatt vezetett magánhadseregeik élén harcoltak.

A Gosztonyi fiúk társadalmi rangja kétségkívül speculator volt. A szóban forgó oklevél szerint azonban a csatában (csatákban) nem egészen speculator módjára viselkedtek. A „more leonis rugientis hostium cuneos perturbando ... hostes prostrarunt infinitos" kifejezés ugyanis arra vall, hogy közelharcban vitézkedtek, ami aligha képzelhető el nehéz fegyverzet nélkül.

A speculatorokra nem jellemző a nehéz fegyverzet, mert az a felderítő tevékenységre nem alkalmas, ott elsősorban fürgeségre van szükség. A korszak magyar királyai viszont a – nyílt ütközetekben leghasználhatóbb – nehéz fegyverzet elterjedését szorgalmazták, s a társadalmi emelkedés legbiztosabb módja a király hadseregében nehéz fegyverzetben való hadakozás volt. Az én megítélésem szerint ezt az utat választották – sikerrel – a Gosztonyi fiúk.

UNGVÁRY KRISZTIÁN

SZTÁLIN ÉS A HÁBORÚ[1]

„Aki nem ismeri el az offenzív magatartás szükségességét, az nyárspolgár és bolond"

(Sztálin, 1941. május 5.)

A Molotov–Ribbentrop paktumként ismert német–szovjet szerződés okairól és következményeiről megoszlik a történészek véleménye. Magyarországon, a Szovjetunióban, és másutt is az a nézet terjedt el, hogy a Kelet-Európa jövőjét több mint 40 évre meghatározó szerződésre a Szovjetunió a nyugati nagyhatalmak kétkulacsos magatartása miatt kényszerült. *„Míg korábban az antifasiszta harc gondolatától vezetve kizárólag a nyugati hatalmakkal való szövetség építésén fáradozott, 1939 tavaszától óvatosabb politikát folytatott, nehogy a nyugati hatalmak egyedül kényszerítsék bele a Németország elleni háborúba. Miután a nyugati hatalmak az 1939-es nyári tárgyalásokon sem mutattak hajlandóságot érdemleges katonai szerződésre, a szovjet kormány elfogadta Németország ajánlatát a megnemtámadási egyezmény megkötésére."*[2] E történészek szerint Sztálin *„biztonsági garanciák iránti követelését a Keleti tenger térségében tovább erősítette"*[3] az a tény, hogy sem Lengyelország, sem Litvánia, Lettország, Észtország, Finnország nem kívánt együttműködni a Szovjetunióval, amely így magára maradt a fenyegető német expanzióval szemben.

Úgy véljük, hogy ez az álláspont túlságosan leegyszerűsítő és hamis képet nyújt a Szovjetunió céljairól és lehetőségeiről. Nemcsak azért, mert Németország a Szovjetuniót Lengyelország passzív közreműködése nélkül (ami eleve kizárt volt) nem tudta volna megtámadni, mivel csak nagyon rövid szakaszon volt közös határuk, hanem azért is, mert alapvetően fordított sorrendet állít fel a Szovjetunió, illetve Németország céljait illetően.

1939 tavaszán Anglia és Franciaország már világosan látta, hogy a további német terjeszkedés csak háború árán állítható meg. Németország felemelkedése elsősorban őket és az általuk létrehozott békerendszert veszélyeztette, nem pedig a Szovjetuniót. Anglia és Franciaország volt az az ország, amely (érthető módon) nem akarta megosztani sem gyarmatait, sem nagyhatalmi státusát egy harmadik birodalommal, és ezért már egyszer vállalt egy világháborút is.

Hitler csak akkor tudta volna érvényesíteni keleti „Lebensraum" igényeit, ha ehhez megszerzi a nyugati hatalmak támogatását. Ezt azonban Anglia és Franciaország nem adhatta meg, ha nem akart lemondani európai nagyhatalmi szerepéről. Németországnak tehát először mindenképpen a nyugati hatalmakra kellett ráerőltetnie akaratát, és csak azok legyőzése után jelentett látens veszélyt a Szovjetunió számára. Ennek köszönhetően a Szovjetunió vált a mérleg nyelvévé – amit Sztálin március 10-én Szovjetunió Kommunista Pártjának XVIII. kongresszusán, nagy nyilvánosság előtt, ki is mondott: *„A Szovjetunió nem hajlandó másoknak kikaparni a gesztenyét a tűzből".*[4] Sztálin felismerte, hogy páratlan lehetőséghez jutott külpolitikai céljainak megvalósításához és ahhoz, hogy átvegye az események irányítását. Hogy ez mennyire így volt, mi sem bizonyítja jobban, hogy nem csak Németország kereste meg a Szovjetuniót, hanem a Szovjetunió is folyamatosan ajánlatokat tett Németországnak, jelezve már 1939 júniusában, hogy „mérvadó" befolyásra tart igényt a Baltikumban, valamint Besszarábiában. 1939 volt az első év, amikor a Szovjetuniónak sikerült kitörnie a nemzetközi elszigeteltségből, ráadásul úgy, hogy nyomban megszerezte a „körüludvarolt menyasszony" szerepét is. Ezt a helyzetet a szovjet

1 *Borus József* a *História* 1992/2 számában megjelent írásának több vitatható állítása ösztönzött e cikk megírására.

Borus cikkében kitért a német támadás jellegére. Visszautasította azt a csakugyan túlhaladott állítást, hogy Hitler a Szovjetuniót azért támadta volna meg, mert tartott a szovjetek esetleges katonai ellenakciójától. Ezt az önmagában igaz állítást azonban arra próbálta felhasználni, hogy úgy állítsa be a Szovjetuniót, mint amelynek nem is lettek volna támadási szándékai Németország ellen, mint amelynek nem is állt volna érdekében a II. világháború kirobbantása. Másrészt azt igyekezett bizonyítani, hogy a németeket a Szovjetunióval szembeni támadásban kizárólag a „Harmadik Birodalom ideológiai és hatalompolitikai céljai" vezették.

2 *Ránki György*: A második világháború története. Budapest, 1982. 7. o.

3 *Ingeborg Fleischhauer*: Die sowjetische Anßenpolitik und die Genese des Hitler–Stalin Paktes. In: Zwei Wege nach Moskau. (Hrsg. v. *Bernd Wegner*) München–Zürich 1991. 2. o.

4 Idézi *Philipp W. Fabry*: Die Sowjetunion und das Dritte Reich. Stuttgart, 1971. 67. o. Mások szerint a helyes fordítás „A Szovjetunió nem hajlandó magát befogni az angol hadicélok szekere elé" (*Ingeborg Fleischhauer*, 24. o.).

vezetők maximálisan ki is használták. Nem igaz a szovjet történészek által hangoztatott állítás, hogy az 1939–1940-es év területi változásai improvizáltak lettek volna. Ezeket a Szovjetunió már előre megtervezte, sőt a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradékában előre engedélyeztette is magának azzal, hogy a kérdéses területeket a saját érdekszférájába sorolta.[5]

A Szovjetunió tárgyalási stílusa is igen sajátos volt a nyugati hatalmakkal; ez a stílus kizárta a kompromisszumnak még a lehetőségét is. Molotov teljesen értelmetlen időpocséklásnak tekintette a nem hivatalos tárgyalásokat, és csak arra adott lehetőséget nyugati tárgyaló feleinek, hogy elfogadják, vagy visszautasítsák feltételeit. Tudta, hogy a nyugati hatalmak nem engedhetik meg maguknak a kapcsolatok megszakítását. Így természetesen semmilyen lehetőség sem volt arra, hogy létrejöjjön a hagyományos „give and take" és „good-will" szellemben fogant diplomáciai megegyezés.[6] Ilyen körülmények között a Szovjetunió szemében a tárgyalások már önmagukban is a németek pozíciójának felértékeltségét bizonyítják. Jellemző, hogy a Szovjetunió végső követeléseiben az is benne foglaltatott, hogy a szerződő hatalmak akkor is jogosultak katonai segítséget nyújtani a balkáni és balti államoknak, ha azok azt *nem kérik!*[7] Ezt a követelést csak a Szovjetunió tudta volna kihasználni területek annektálására, a nyugati hatalmak csak a nevüket adhatták az agresszióhoz. Éppen ezért az sem igaz, hogy a Szovjetunió *„szigorúan ügyelt arra, hogy elkerülje annak a látszatát, hogy ki akarja játszani egymás ellen az érdekelteket".*[8] Furcsa ennek fényében értelmezni a Szovjetunió Németország irányában tett sorozatos gesztusait – Molotov már 1939. május 20-án „megfelelő politikai bázis megteremtését" sürgette Németországgal. Még furcsább a Szovjetunió békés szándékainak értelmezése akkor, ha tudjuk, hogy a tárgyaló felek közül az ő kezdeményezésére[9] jött létre a Molotov–Ribbentrop paktum titkos záradéka, mely a kölcsönös „élettér"-területek kijelölésével, jogilag abszurd módon, olyan államokról rendelkezett, melyek nem tartoztak a szerződés aláírói közé.

Azon pedig végképp nem csodálkozhatunk, hogy sem a Baltikum államai, sem Románia nem óhajtott szövetségre lépni a Szovjetunióval, hiszen – mint ahogyan a későbbi események igazolták is – nyilvánvaló volt, hogy ez a szövetség – ezekben az országokban is a hatalmi elit elpusztítását és a függetlenség felszámolását eredményezi.

A Szovjetunió szándékairól és 1941-es megtámadtatásának okairól szintén több különböző álláspont van forgalomban. A történetírók jelentős része – részben közvetlen bizonyítékok híján – kikerülte azt a kérdést, hogy vajon mi volt Sztálin távlati terve a paktum megkötése után, és úgy állította be a helyzetet, hogy a Szovjetuniót alapvetően békés célok vezérelték. Más, elsősorban nyugatnémet revizionista történészek viszont azt állítják, hogy Sztálin agresszív magatartása váltotta ki a „preventív háborút" Németország részéről.

Feltehetően mindkét elmélet téves. Sztálint nem békés, hanem területszerző és imperialista szándékok vezették a szerződés megkötésénél, és nyilvánvaló, hogy előbb-utóbb kihasználta volna a számára kedvező katonai helyzetet. Ezzel szemben Adolf Hitler nem közvetlenül emiatt adta ki a támadási parancsot, hanem azért, hogy a nyugaton kialakult stratégiai dilemmát feloldja, és a keleti győzelemmel Angliát jobb belátásra késztesse. Emellett természetesen távlatilag szerepet játszott a keleti élettér iránti igény is, bár ennek mértékéről megoszlik a történettudomány véleménye (lásd a pragmatikus és a programatikus iskola vitáját, mely mind a mai napig tart.)[10]

„Hitler (...) még legbizalmasabb környezete előtt sem tett soha említést semmiféle szovjet támadás veszélyéről", állítják sokan.[11] Ez tévedés. Szovjet támadás veszélyéről Hirler már 1940. szeptember 10-én említést tett Sztójay akkori berlini magyar követnek,[12] és e megjegyzésekből a „Hitler hatvannyolc tárgyalása" c. mű alapján még több példát is sorolhatnánk. 1939–1941 között Hitler a Szovjetunióban

5 Uo. 72. o.

6 *Sven Allard:* Stalin und Hitler. Die sowjetrussische Aussenpolitik 1930–1941. Bern–München, 1974. 137–138. o.

7 Hogy ez mit jelent, azt Finnország (1939), Berlin (1953), Magyarország (1956), Prága (1968) és a Csecsen Köztársaság (1994) példája bizonyítja.

8 Mint ahogy azt pl. *Ingeborg Fleischhauer* állítja, i. m. 27. o.

9 Így pl. *Fleischhauer,* 33. o.

10 Ha az álláspontokat leegyszerüsítjük, akkor a pragmatikus elmélet szerint Hitler mindig az adott lehetőségekhez igazította cselekedeteit, és nem is rendelkezett általános és kötelező ideológiai programmal *(A. J. P. Taylor, F. A. Hinsley-Joachim Hoffmann),* míg a progmatikus elméletet képviselők ennek ellentétét állítják, és Hitler cselekedeteit a fajelméletből és a „Mein Kampf"-ban közöltekből vezetik le (pl. *Trevor Roper, Alan Bullock, Andreas Hillgruber, Eberhard Jäckel).* A probléma részletesebb kifejtésére l.: Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. 4. k., XIII–XIX. o.

11 Így legutoljára pl. *Borus József* a *História* 1992/2. számában.

12 Hitler hatvannyolc tárgyalása. (Szerk.: *Ránki György*) Budapest, 1983. 152. o.

olyan ellenséget látott, amellyel előbb utóbb elkerülhetetlen az összeütközés, mert érdekeik ellentétesek. Ezért a Szovjetunió állandó látens fenyegetést jelentett Németországnak, mint ahogyan Németország is a Szovjetuniónak. Mind Hitler, mind Sztálin tudta, hogy a katonai összecsapás elkerülhetetlen, és mindketten igyekeztek kedvező pozíciókat keresni ehhez a harchoz. Hitler *attól* csakugyan nem tartott (amit a „preventív háború" tézise állít), hogy a Szovjetunió még 1941-ben megtámadná, az azonban minden alapot nélkülöző állítás, hogy egy esetleges későbbi szovjet támadást nem tartott volna valószínűnek. Erre a feltételezésre minden oka megvolt, hiszen a Szovjetunió 1941-ig majdnem minden európai szomszédját megtámadta, és területeket szakított el tőlük (mint Finnország, Lengyelország, Románia, a balti államok esetében).

Ezek az akciók korántsem korlátozódtak e néhány országra, a Szovjetunió külpolitikáját egészen a „peresztrojka" koráig az inperialista törekvés primátusa határozta meg. Nagy Péter óta Oroszország, majd a Szovjetunió külpolitikai céljai között nagymértékű kontinuitás mutatható ki, mely mind a mai napig érezteti hatását.

Éppen ezért egyes történészek ama állítása, hogy *„a német oldalon sihasem szerepelt esetleges szovjet támadás feltételezése"*, egyáltalán nem állja meg a helyét. Azt mégsem képzelhette a német vezérkar, hogy a szovjet hadvezetés tétlen marad akkor, amikor ők Angliával és esetleg az Egyesült államokkal szemben le lesznek kötve.

Sztálin ezért kötötte meg a szovjet–német megnemtámadási szerződést, hiszen elsődleges célja az volt, hogy egymásra uszítsa az „imperialista" hatalmakat. *„A Németországgal kötött szerződést egy európai háború szükségessége diktálta"* táviratozta a Külügyi Népbiztosság 1940. július 12-én a tokiói szovjet követnek.[13] *„Amennyiben azonban mégis kitörne a háború, nem ülhetünk tétlenül – fel kell lépnünk, de fellépni utolsónak fogunk, hogy mi lehessünk a mérleg nyelve, úgy, hogy az döntő legyen."*[14] írta Sztálin, még jóval a háború kezdete előtt, elárulva ezzel a Szovjetunió hosszútávú külpolitikai céljait.

A szovjet diplomácia hasonló akciókat indított Japán felé is, mivel a Szovjetunió érdeke az volt, hogy Japán ambícióit déli irányba terelje, és ezáltal katalizálja a Japán, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közti háború kialakulását. Ezért kötötte meg a Szovjetunió Japánnal 1941 áprilisában a megnemtámadási szerződést: *„Minden szerződést jóváhagyunk, amely Japán és az USA összeütközését idézi elő"* táviratozta a Külügyi Népbiztosság a tokiói követnek.[15]

Hitler nem kezdhetett volna háborúba a Szovjetunió politikai és gazdasági támogatása nélkül. Sztálin azonban nem elégedett meg az augusztus 23-án kötött szovjet–német megnemtámadási szerződésben foglaltakkal. Helyzetével visszaélve folyamatosan újabb és újabb területi követelésekkel állt elő. 1940. augusztus 1-én Molotov beszédében kijelentette, hogy az eddigi eredményekkel a Szovjetunió nem elégedhet meg, és hogy további „sikerekre" van szükség. Még abban a hónapban megszállták a Dunadelta néhány román szigetét, majd Molotov 1940 novemberi berlini látogatásán beterjesztette az új szovjet kívánságlistát: szovjet támaszpontok a Dardanellákon, a szovjet érdekszféra kiterjesztése Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Görögország, és Magyarország területére, valamint a Przsa-öböl, és a Szahalin szigetek irányába.[16] E tények ismeretében egyértelműen kizárható az a lehetőség, hogy Sztálin a németekkel való szövetséget csak azért kötötte volna meg, mert időt akart nyerni. A Szovjetunió magatartásában óvatosságnak és tartózkodásnak nyoma sem volt, ezzel szemben sorozatosan olyan akciókat kezdeményeztek, amivel vagy német szövetségesüket, vagy a szövetséges hatalmakat provokálták, amire kiváló példa a finnországi akció 1939/40-ben. Éppen ezért elfogadhatatlan az az állítás, hogy Sztálin *„azért szövetkezett Hitlerrel, mert nyugalmat, és alapvető politikai garanciákat akart (...), valamint Kelet-Európa elmozdíthatatlan stabilitását"*.[17]

Hitler nem engedhette meg magának azt a luxust, hogy egy teljesen megbízhatatlan szövetségessel a hátában háborút viseljen az Egyesült Államok támogatását élvező Angliával szemben. Az angliai légicsata kudarca után csak az a lehetősége maradt, hogy „Anglia kardját", a Szovjetuniót térdre kényszeríti, hogy ezáltal Angliával szemben kedvező tárgyalási pozícióba kerüljön.[18]

13 *Joachim Hoffmann:* Stalin vollte den Krieg. In: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1986. okt. 21.

14 *Sztálin* összes művei (német kiadás, Berlin, 1951–55), 7. k., 11. o.

15 *Hoffmann:* i. m.

16 *Andreas Hillgruber:* Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940–1941. 3. kiadás, Bonn, évszám, 305–306. o. Molotov tárgyalásait l. részletesen: ADAP D XI. dok. 329. Aufzeichnungen über die Unterredung Ribbentropp–Molotov.

17 Így pl. *Fleischhauer*, 29. o.

18 Hitler számára ekkor érkezett el a pillanat, amikor a „Mein Kampf"-ban lefektetett program és a gyakorlati politika lehetőségei egybeestek. A Szovjetunió leverése Hitler számára egyaránt jelentett célt és eszközt. Eszközt az Angliával való kiegyezéshez, célt pedig a Lebensraum megvalósításához. Sajátos, hogy ehhez a pillanathoz Hitlert éppen Sztálin

Ezt Sztálin is sejthette, amit több megnyilatkozása is bizonyít. Alapvető tévedése csak az összecsapás időpontjának megjelölésében volt. 1941 január végén kijelentette Kirill Afanaszjevics Mereckovnak, a honvédelmi népbiztos helyettesének: nem lehetetlen, *„hogy 1942-ig meg tudjuk őrizni a békét."*[19] Sztálin május 5-én a katonai akadémiák hallgatói előtt tartott beszédében kiemelte, az elsődleges cél, hogy ne 1941-ben, hanem 1942-ben kerüljön sor a Németország elleni háborúra, mivel az akkor a Szovjetunió szempontjából kedvezőbb feltételekkel vezethető.[20]

„A vezetés háborút előkészítő politikája teljesen nyilvánvaló volt számunkra (...) amit védelmi intézkedéseknek állítottak be, az a valóságban régóta előkészített és gondosan álcázott támadási tervnek bizonyult." írta Meandrov vezérőrnagy még 1946-ban, kiadatása előtt.[21]

Ez azonban korántsem zárta ki azt, hogy a szovjet támadás még abban az évben is megindulhasson. A gépesített és páncélos alakulatokat közvetlenül a határhoz, annak legexponáltabb, kiugró szögleteibe csoportosították, a hátsó védelmi vonalakat és parancsnokságokat leépítették, a légierőt és az első stratégiai lépcső hadosztályait közvetlenül a nyugati határra, a második lépcső alakulatait pedig a határ mögé telepítették, a raktárakkal és ellátóintézetekkel együtt, valamint lázas ütemben új utakat, hidakat, laktanyákat építettek, és mindezt akkor, amikor a németek felvonulása a határra még el sem kezdődött. Mindebből egyértelmű, hogy a Szovjetuniónak (is) offenzív szándékai voltak. Ebből a felvonulásból csak azonnali támadás volt végrehajtható, a védekezésre teljesen alkalmatlan volt,[22] ami érthető, hiszen a szovjet hadsereg harcászati szabályzata kifejezetten elvetette a védekezést, mivel a szovjet hadsereg „a világ legoffenzívebb hadserege".

Ezt támasztja alá Andrej Visinszkij 1941. február 13-i kijelentése, mely szerint *„a Szovjetunió azonnal belépne a Németország elleni háborúba, amint angol csapatok szállnának partra a Balkánon."*[23]

Éppen ezért nem igaz az az állítás, hogy a szovjet vezérkar nem rendelkezett támadási tervekkel.[24] Inkább azt kell kiemelni, hogy a szovjet vezérkar védekezési terveket egyáltalában nem készített![25]

A Szovjetunió 1929 óta folyamatosan fejlesztette hadiiparát, mely a háború elején minőségi és mennyiségi mutatók terén is lekörözte Németországot. Sztálin alatt a Szovjetunióban már messze a háború előtt hadigazdaság működött (lásd a nehézipar mértéktelen fejlesztését). A Szovjetunió 1941. június 22-én több mint 24.000 páncélossal rendelkezett, és ezek közül 1862 a legmodernebb T–34, illetve KV típusú harckocsi volt, mellyel még a legmodernebb német harckocsik sem vehették fel a versenyt. Csak az összehasonlítás kedvéérrt jegyezzük meg, hogy a németek mindössze 3580 páncélosából is 1700 annyira elavult volt, hogy még a legrégibb szovjet modellekkel sem mérkőzhetett meg.[26] A Szovjetunió nyugati katonai körzetében tartózkodó kb. 15.000 „már nem korszerű" páncélossal összesen csak kb. 1880 német páncélos vehette fel a siker reményével a harcot.[27]

A szovjet hadsereg, mely magát „minden hadseregek legoffenzívabbikának" tartotta, csak egy doktrínát ismert: „az ellenséget a saját területén kell szétzúzni". Ez a megállapítás a személyi kultusz idejében olyan törvénynek számított, melyről még vitát sem lehetett kezdeményezni anélkül, hogy az illető Tuhacsevsszkij és társai sorsára ne jusson.

---

segítette: a Lebensraum ugyanis csak Lengyelországon át volt elérhető, Lengyelországot viszont Hitler nem támadta volna meg a Szovjetunió közreműködése nélkül, mert nem akart kétfrontos háborút.

Sztálin azt hitte, hogy Németországot e szerződésekkel függő helyzetbe tudja hozni, és ezáltal irányítani, zsarolni is. Szentül meg volt győződve arról, hogy ő irányítja az eseményeket. A német támadás okozta megdöbbenést és csalódást, melyet Churchill írt le oly érrzékletesen emlékirataiban, leplezni sem tudta.

19 Deutschland im zweiten Weltkrieg (szerk. *Gerhard Hass*) Köln, 1974. I., 615. o., valamint idézi a Das deutsche Reich ... IV. k. 35. o. is.

20 *Alexander Werth:* Russia at War, 1941–1945. London, 1964. 122. o. A kérdéses rész a magyar kiadásból kimaradt. Teljesen egybehangzóan számol be erről az eseményről *Gustav Hilger*: Wir und der Kreml. Erinnerungen eines deutschen Diplomaten. Frankfurt/M-Berlin, 1956, valamint *A. Hillgruber* már idézett műve. (432. o., 34. sz. lábjegyzet.)

21 Das Deutsche Reich und der zweite Weltkrieg. IV. k., 73. o.

22 *Zsukov:* Emlékek, gondolatok. Moszkva, 1969, 272. o.

23 *Hillgruber:* i. m. 437. o.

24 Így például *Borus József*a *História* 1992/2. számában.

25 Az, hogy védekezési terv nem létezett, bizonyított tény. Valamilyen tervnek viszont kellett lennie és csak a támadási terv lehetett. Ez derül ki Zsukov visszaemlékezéseiből is: a szovjet vezérkar június 22-én még nem megállítani, hanem megsemmisíteni akarta a támadó németeket, ami csak azonnali ellenoffenzívával volt lehetséges. Az ellentámadásra való parancsot már 22-én az éjféli órákban kiadták. Fentiekre l.: *Zsukov:* Emlékek, gondolatok. 3. kiadás, Budapest, 1970. 191. o.

26 Ezekbe a német páncélosokba ugyanis csak 1-2 géppuska volt beszerelve.

27 Das Deutsche Reich, IV. k., 75. o. A németek ezen kívül rendelkeztek még kb. 1500 zsákmányolt holland, francia, angol, belga harckocsival is.

A fentiekben ismertetett tények alapján nyilvánvaló, hogy a szovjet hadsereg már 1941-ben komoly stratégiai fenyegetést jelentett Németország számára. A szovjet politika agresszivitása még akkor is felismerhető, ha Sztálin annak élét néha, taktikai okokból, tompítani igyekezett. Ennek fényében viszont tarthatatlan az az elmélet, mely szerint a Szovjetunió békés célokat követett, nem vett részt a háború kirobbantásában, és a Molotov–Ribbentrop paktumot kizárólag biztonsági szempontokból kötötte meg.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

Ez a közlemény Horváth Pál kereskedősegéd, első világháborús főtűzmester naplójának harmadik része, mely az 1915-ös háborús év második felének eseményeit tartalmazza júliustól december végéig. 1915 második fele az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege számára a győzelmek időszaka volt, folyt a gorlicei áttörés után az orosz csapatok üldözése, időnkénti ellenállásának megtörése. A sikerek bizakodással, lelkesedéssel töltötték el a magyar katonákat. Ez tükröződik a napló lapjain is.

Szeptember végén a kassai tüzéreket Galíciából rövid idő alatt Belgrád alá szállították, ahol részt vettek a szerb főváros ostromában, majd a visszavonulók üldözésében. Mindez azonban csak epizód hősünk életében, mert novemberben már újra az orosz fronton vannak a tüzérdivizió katonái, melyben Horváth Pál szolgál. Ott küzdenek a korán beköszöntő téllel, havazással s az ellenséggel, mely megerősödve, a frontot megszilárdítva az év végén áttörést akar kierőszakolni.

A legkeményebb, legvéresebb ütközetekre az év utolsó napjaiban kerül sor, amikor új és új tömegeket hajtanak neki a cár tábornokai a magyar drótakadályoknak.

A napról napra nagy következetességgel készült beszámolók meggyőznek bennünket arról, hogy a naplóíró Horváth Pál kemény katona, mégis érző ember, a pusztítást, pusztulást elítéli, az ellenséges sebesültek, a polgári lakosok szenvedése újra és újra megrázza.

A naplóból kiderül, hogy a magyar csapatok bátran megállják a helyüket a harcokban, a cseh és lengyel ezredek harcértéke jóval kisebb. Egy román ezred szereplésérőI és a szerbek kemény ellenállásáról elismeréssel ír a főtűzmester.

Az olvasót meglepi az a szervezettség, mellyel a sokszor elmarasztalt osztrák–magyar hadvezetőség a csapatok összevonását, átcsoportosítását végzi, s gondoskodik egyebek mellett arról, hogy a front mögötti területen is megtörténjen – katonák és hadifoglyok segítségével – a betakarítás.

A naplóban sok mindenről van szó: a katonák mindennapi életéről, hangulatáról, az ellátásról, az időjárás változásairól, a tisztek és legénység közötti viszonyról, a fedezékek készítéséről, berendezéséről, lovakról, temetésekről, a gyakori védőoltásokról stb.

A naplórészlet elolvasását mindazoknak ajánlhatjuk, akik valóban árnyalt, hiteles képet akarnak kapni az első világháborúról. A háborús napló megelőző, második része a Hadtörténelmi Közlemények 1995. évfolyama 2. számában jelent meg, a 85–106. oldalon.

Július hó.

1-én. Reggel 6 órakor ütegünk tovább menetel, és a 10 kilométerre fekvő Ila-Bakiecz falunál foglalunk állást, de miután az ellenség már messze jár, nem lőhetünk. Már napok óta az ellenség nem bír megállani, és egy lövés sem hallható. Itt még őrültebb pusztítást vitt véghez az ellenség, mint Galíciában, mindent tönkre tesz. Ezideig vagy 35 kilométert jöttünk be, az éjet itt töltjük.

2-án. Reggel 6 órakor újból előrenyomulás, és 12 kilométer menetelés után Abiacsin falunál tűzvonalba állottunk, hol az ellenség erős védelmi berendezésénél fogva felvette a harcot. Dacára ennek, erősebb tüzérségi akciónk kivetette állásából, és innét is menekülnie kell. Marhákat, sertéseket mind viszi az ellenség, és rengeteg sertés van elhullva mindenütt. Erre még a harangokat is mind leszedi és elhurcolja.

3-án. Reggel előbbre megyünk, itt az ellenség erős állásban van ismét, és feltartóztatni készül bennünket. A harc egész nap dühöng, és az ellenség egyízben előre is tört, úgyhogy ágyúink veszélyben forogtak (Czukownál), és állást kellett változtatnunk. Ugyancsak lőszeroszlopunkat, mely pedig védett helyen volt, belőtte, és a második üteg oszlopánál embert és lovat vágott agyon. Tisztjeink ugyancsak veszélyben forogtak, elfogatásnak voltak kitéve. Így egy magaslatot, melyet megszállva tartottunk, az ellenség elragadott. Este nehéz tüzérségünk, közte a ma divisiónk is, visszavonult Horisü-Dolszki faluba, hol az éjet töltöttük. Még az est folyamán csapatmegerősítések jönnek, főleg németek.

4-én. Reggel úgy mi, mint a többi tüzérség állásba megy újból, mi most a falun kívül (Czukow) foglalunk állást. A harc egész nap tombol, ellenben az éj nyugodt. Az itt levő erdőben, hol az ellenség nagyon makacsul védekezett, mert erős állásai voltak, borzasztó kép tárul a szem elé. A rengeteg orosz halottól, kik temetetlenül feküsznek itt, bűzlik az egész vidék. Úgyszintén a sok sebesültön, kik itt vannak, az iszonyú hőségben rajzanak a férgek. És nincs, ki segítséget nyújtson nékik, ha ellenség is, de az ember szíve elfacsarodik ennek látásán, arra is gondolva, hogy a mi embereink is juthatnak ilyen sorsra. – Ez már goromba szívtelenség a mi hadvezetőségünktől – és ezen pusztulást itt mind a mi tüzérségünk munkája csinálta. Mostanában élelmezésünk igen hiányos, főleg kenyérben látunk hiányt. A mai nappal ütegünknél egy cholera megbetegedés fordult elő, úgy látszik, halálos kimenetelű lesz.

5-én. Az ellenség tartja magát, részünkről ma kisebb ágyúharc volt. Erősítések érkeztek, mi hamarosan változást fog teremteni. Most már napok óta erdőben tanyázunk, mi azért jó, hogy a nappali hőség ellen védhetjük magunkat. Éjjel a helyzet nem változott.

6-án. Erős meleg van, a vonalon változás nem történik. Egész nap kisebb mértékben tüzérségünk dolgozik. Délután egy ellenséges üteg lő, de hamarosan elhallgattatja jól belőtt tüzérségünk. Az éj csendes.

7-én. Igen nagy forróság van. A délelőtt csendben telik el, délben az ellenséges tüzérség kezd lőni, mit mi is viszonzunk. Ez egy óra hosszáig tart. Most már kezdünk ágyúinkból kifogyni, már hármat kellett Pilsenbe küldeni javítás végett. Az élelmezésünk csak nem akar javulni, főleg kenyérben érezhető a hiány, 4–5 ember kap egyet. No, de ezeket pótolják némileg a civilek által visszahagyott szárnyasok és sertések, no meg már az új burgonya (kartofli) is használható. Van is sütés-főzés olyan, mi párját ritkítja. Cseresznye is van már. Hogy megemlítsem, tetű is van elég, ezek is a földből nőlnek, úgy látszik. És nemcsak az oroszok, hanem ezek ellen is irtó hadjáratot kell folytatnunk.

8-án. Reggel oly csend van, mintha nem is volna háború. Később tüzérségünk gyengébben kezd tüzelni, mi tart estig. Az ellenség ma csendesen viselkedik, néhány lövést ad le. Részünkről csapatok vonulnak fel, főleg németek és tüzérség. Tőlünk jobbra hallható harc.

9-én. Reggel csendesség az egész vonalon, de még délelőtt folyamán tüzérségi harc keletkezik, mi tart egész nap. Az ellenség is lő. Ma nagyon rosszul érzem magam, főfájás és erős hasmenés, egészen a cholera tünetei. De estére jobban lettem.

10-én. Mint minden reggel, erdei szállásunkon korán kelünk. Messzebbről ágyúzás hallható, mi 8 órakor itt is megkezdődik élénkebben. Délben egy órára megszűnt a tűz, de ezután kiújult, és tartott estig. Az ellenség megint makacskodik erős állásában. Este igen rosszul érzem magamat, a hideg ráz. Éjjel semmi különös nem történik.

11-én. Reggel az eső esik, mi 8 órakor eláll, és tüzérségünk délig dolgozik, mikor beszünteti a tüzet. Az ellenség itt csendesen viselkedik most. Ellenben tőlünk két oldalt már napok óta erősebb harcok

vannak. Az ellenséges repülők mostanában bombáikkal sok kárt tesznek az elfoglalt városokban és hátul levő vonatoszlopainkban.

12-én. A rendes tüzérségi harc hallható, az ellenség is napi szokása szerint tüzel. Ma az utolsó ágyúnk is elromlott, és elküldetett javításra, most anélkül vagyunk. Itt lágerezünk a czukowi erdőben, az időt legnagyobb részt alvással töltjük. Este kisebb gyalogsági harc.

13-án. Szép idő, a helyzet ma sem változik. Délután német nehéztüzérség vonul fel, mit az ellenség a felszálló porból észre vesz, és elkezdi az utat lőni. Délután 6 órakor tüzérségünk élénkebb tüzelésbe kezd, mi tart este 8 óráig. Repülőink az ellenség felett járnak, mit erősen lő. Holnapra részünkről támadás van tervbe véve.

14-én. Reggel az eső kezd esni, mi később záporrá fajul, és tart egész nap. Így tervezett támadásunk elmaradt. Estefelé kitisztul, és repülőink jönnek szemlét tartani. Este divisiónk 2 battériája (a mienk is, a kölcsön kapott 1 ágyúval) állást változtat. Éjfélig csend van itt, csak messzebbről hallgató harc, 1 órakor azonban itt is gyalogsági harc kezdődik, mi tart reggelig.

15-én. Már reggel 1/2 4 órakor tüzérségünk megkezdi a tüzelést, a gyalogság is munkába kezd, és ez tart egész nap. Az idő borult, csak estefelé tisztul ki. Az ellenség is viszonozza a tüzet és tartja rendkívül erős állását, mi egymás mögött levő három fedezékből áll. Este 6–8-ig mindkét részről erősbödik a tüzelés. Ugyancsak Javornik-Zamosce felől éjjel heves harc hallatszik, mi tart reggelig.

16-án. Reggel 3 órakor már tüzérségünk megkezdette a tüzet, mi mindjobban erősbödött, úgy az ellenség részéről is. Minden elgondolható helyet tűz alá fogott, hol tüzérségünket sejtette, de rosszul számított, mert ott sehol sem volt állásunk. Zamosce felé most is dühöng a harc, és átragadott ide is. Ma reggel 6 órakor kellett volna megkezdődni az általános támadásunknak, de elmaradott, és csak előkészítő harc folyik. Dél felé a harc mindjobban erősbödik, és 1–2 óra közt elérte a tetőpontját, és 3 órakor gyalogságunk előretör az első ellenséges vonalig. Itt már az ellenség taktikával élt, ugyanis az első állásait nem tartotta megszállva, hanem ezen alkalomkor a hátul levő erdőből és tartalék árkokból hozta előre csapatait támadáshoz, úgy, hogy gyalogságunknak kétszer kellett meghátrálni. A harc eldöntetlenül tartott egész estig, de tőlünk balra folyik tovább. Itt éjjel hevesebb gyalogsági harc kezdődik. A mai nap 1 ágyúnkkal közel négyszáz lövést adtunk le. Ha az ember hátra megy, már mindenütt katonáink végzik az aratási munkálatokat, és a cséplés is megkezdődött. A gabonát pedig azonnal szállítják hátra.

17-én. A tegnapi sok lövéstől ágyúnk elromlott, így ma nem lőhetünk. A tüzérségi tűz máskülönben reggel 6 órakor megkezdődött, mi elég hevességgel tart egész nap. Zamosce felé ma is erős harc folyik. Az ellenség ma hallgat. Az éj is csendben telik.

18-án. Szép napos idő mutatkozik. 6 órakor tüzérségünk megkezdi a munkát. Még délelőtt folyamán gyalogságunk támadásba megy át, az ellenséget kiveti állásából és a mögötte levő községet elfoglalja. De a nagy tartalékkal rendelkező ellenség visszafoglalja állását. Így csapataink újból rohamra mennek, köztük a 63. román ezred is, és az oroszok négyszöget képező állásai közt jelentékeny veszteséggel sok foglyot ejtenek, és az ellenséget újból kiűzik állásából. Pedig az orosz tartalékok úgy rajzanak, mintha csak a földből nőnének ki, de tüzérségünk jól irányzott tüze súlyos veszteséget okoz nékik, megadják magukat. Délután a harc kisebb mértékben folyik, az ellenséges tüzérség ma feltűnően hallgatott. Hanem egy nagyobb fogoly csapatot, mit már katonáink hátra szállítottak, alapos tűz alá vett, és megritkította soraikat. Este az eső kezd esni, mi tart egész éjjel. Az est beálltával újból megindult a gyalogsági támadás, és sok fogoly jut kezünkre. Tehát három napi kemény harc után az ellenség ki lett verve állásából és meghátrált, – de ezen három nap nekünk is tekintélyes veszteségünkbe került.

19-én. Egész délelőtt az eső esik, 10 órakor divisiónk előre nyomul. Az utak rendkívül rosszak az esőzéstől. A falvak fel vannak perzselve, sőt még az érett gabonát is mind elpusztítja az ellenség, ha ideje engedi. Az ellenség erőd erősségű állásai és környékük a gránátoktól fel vannak szántva. Azonban nekünk is sok halottunk hever szét, mi a heves harcot mutatja. Vagy 15 kilométert menetelve Cotek falun keresztül divisiónk 2-dik ütege egy erdőben állást foglal, újból megkezdődik a harc, mit megint felvett az ellenség, és tart egész éjjel. Az ellenség körletében a falvak egyre gyulladnak ki.

20-án. A harc ma is folyik, az ellenség makacsul védekezik. A harcot az eső, mi egész nap és éjjel esik, nagyban hátráltatja, de nem szünteti meg.

21-én. Reggel 1/2 5 órakor ütegünk állásba megy, noha az eső ma is esik, a harcot nem hátráltatja, tüzérségünk megkezdi a tüzet. Az ellenség hevesen válaszol, és a már birtokunkban levő majorokat tűz alá fogja és felgyújtja. Délben 12 órakor a 39-dik hadosztályunk támadásba megy át és az ellenséges

vonalat áttöri, az oroszok hátrálnak. Egyúttal a 12-ik hadosztály is támadásba megy át. Éjjelenként az ellenség előretörései meghiúsulnak. Most Cholmtól 22 kilométerre állunk.

22-én. A harc itt ma jobbára szünetel, tüzérségünk munitióhiány miatt hallgatásra van kényszerülve. Az ellenség is csak néha ad életjelt magáról. Hanem ma este ugyancsak nevetséges eset fordult elő az ellenséggel. Oly biztonságban érezte magát, hogy gyalogsága az árkokból nagyobbrészt hátra ment vacsorázni... – Ezt a mi gyalogságunk észrevéve egy rajtaütést csinált, és benyomult az árkaikba, a még ott levő ellenséget elfogta vagy kiűzte. Hiába kísérelte meg az ellenség a visszafoglalást, nem sikerült neki. Ezen este még tüzérségünk legnagyobbrészt állást változtatott. Állásunk Boncza-nál van.

23-án. Tőlünk balra, hol a német „Garde" hadtest áll, hevesebb harc hallható. A tüzérség mindkét részről itt is dolgozik, és állásunkat teljesen belőtte, sajnos, megint egy halottunk és egy sebesültünk lett. Éjjel sem szünetel a harc.

24-én. Kora reggel már ágyútűz kezdődik, mi tart egész nap, különösen tőlünk balra heves. A mai nap értesítést kaptunk, hogy ágyúink a javításból megérkeztek, tehát érte kell menni. Ezen küldetésben Hollaender főhadnagy vezetésével én is bent voltam. Délután útra keltünk a már rég mögöttünk hagyott Zolkiew városka vasúti állomására. Ide háromnapi erős mars után 26-án érkeztünk meg, közben oly jeges esőt is élvezve, milyenben még nem volt részem. A városban a cholera járvány pusztít erősen, de a forgalom azért nagy. Mindenfelé orosz foglyok ezrei végzik a munkát. Itt tudatták, hogy nem ide, hanem Belzecz határállomásra vannak ágyúink irányítva, tehát oda kell menni. Hiába volt itt Hollaender főhadnagy őrködésre és parancsa, hogy a táborhelyet senkinek sem szabad elhagyni, ezen éjjel én és egy másik tizedes hatalmas murit csaptunk, csak azért is, hogy bosszantsuk. Ezen út alatt még sok bajunk volt vele, de nem bírt velünk.

27-én. Innét tehát tovább meneteltünk, hogy elérjük Belzeczet. Ezen napon is a veszekedések láncolata telt el a főhadnagy úrral, majd megpukkadt a méregtől.

28-án. Ma értünk Belzeczre, hova még mindig nem érkeztek meg ágyúink. Itt a főhadnagy, azt gondolva, nem jó lesz közel a faluhoz lenni, tehát tőle távol egy erdőbe vitt bennünket. De itt is csak azt látta, úgy is hiába.

29–30–31-én. A napokat itt töltjük, az ágyúk nem jönnek. Közben jókat mulatunk, mit a főhadnagy már nem vesz tudomásul, sőt inkább elmegy olyankor, de szólni nem mer. Itt elég jól élünk.

1915. augusztus hó.

1-én. Végre a 3 ágyúból az enyém megérkezett ma. Így a délután folyamán útra is keltem vele az üteg után. De hol lehet már az üteg? Utam Zamosce városon vezet keresztül. Ó-Zamosce elég szép kis város, itt kozák laktanya is van... A németek innét orosz foglyokkal csináltatják a tábori vasutat Lublinig.

2-án. Tovább marsolva Krasznoszlaw városon keresztül Rajowiecz felé. Erre már mindenütt a harcok jele mutatkozott, különösen Krupe falu előtt egy majornál, hol az ellenségnek kisebb erődje is volt.

3-án. Tovább menetelek Ochoza felé, hol az üteg volt, de már tovább ment. Dviowno felé tovább menetelve utolértem az üteget. Itt most is erősen folyik a harc. Még ezen nap állásba mentem ágyúmmal.

4-én. Reggel 5 órakor menetkészen áll az ellenség, vonul vissza vagy tíz kilométert. Ütegünk szinte előre megy. Az ellenség előrenyomuló tüzérségünket belátva tűz alá fogja, és alaposan szétugrasztja. Délután divisiónk is állásba megy, de az ellenség észrevéve az utat lövi, mire vissza kellett vonulnunk. Később újból megkíséreltük az előrejutást, de újból tűz alá vették ütegünket. Szerencsére nem történt baj. Így Wladislawow faluig előre jutva állásba mentünk. Éjjel tart a harc.

5-én. Már kora reggel megkezdődik az ágyúzás és a gyalogsági tüzelés is. Az ellenség az éjjel nem állott odább, hanem nagyobb erővel felvette a harcot. A harc mindjobban erősbödik, és pokoli ágyútűzzé fajul délután. Gyalogságunk több támadást kísérelt meg, de nem sikerült az ellenséget kiszorítani állásából. Hol némileg sikert értek is el, az ellenség visszafoglalta. Estefelé tüzérségünk tüze még fokozódott, az ellenség is erősen válaszol, de a helyzet nem változik. Este 8 órakor azonban tüzérségünk újabb támadást kezd a gyalogsággal egyetemben az ellenség ellen. Gránátjaink nagy pusztítást vittek véghez az ellenség állásai és a drótsövények között. Végre belátta az ellenség, hogy helyzete tarthatatlan, még az éj folyamán megkezdette a visszavonulást, és reggelre itt egész csend lett. Ma délelőtt jött Ivangród és Warsó eleste, mi nagy örömet szerzett.

6-án. Néma csend lett mára, csapataink vonulnak előre. Mi visszamaradtunk, még a délelőtt folyamán otthagytuk az állást, és délután visszafelé menetelünk. Úgy látszik, az egész 6-ik hadtest kiszorult a frontból, miután rövidül. Utunk visszafelé mindenütt leégett és lerombolt városokon és falvakon vezet keresztül. Kochilnónál egy erdőben lágerezünk, hogy az ellenséges repülők elől védve legyünk.

7-én. Délután tovább menetelünk nyugati irányban, az egész hatodik hadtest úton van, tehát kiléptünk a Mackensen-seregből, mit sajnálunk. Este Nizolaj falu mellett levő majorban ütöttünk tábort. Ezt az ellenség megkímélte az itt levő szeszgyárral együtt.

8-án. Reggel 7 óra 15-kor tovább menetelünk, az eső esik, az előrejutás nehéz, mert az út tele van csapatokkal és az utak is rosszak. Így egész nap menetelve késő este értünk Liszaloja faluba. Utunk közben már átléptük a Vieperz folyót is, úgy látszik Brest-Litovszk felé tartunk.

9-én. Hajnalban 3 órakor ébresztő, 1/2 5 órakor pedig tovább menetelünk Kroszkopácza faluig, hol ütegünk állásba megy. Ma itt kisebb ágyúharc van, az ellenség is lanyhán lő vissza. Ma is borult idő van. Délután tüzérségünk hatásosabb tüzelést kezd, és gyalogságunk támadásba fog, és az ellenséget visszaszorítja Ostrow faluig. A harc tart késő estig. Az éj csendesebben telik el. Az ellenség itt is a gabonát, mit elszállítani nem tud, megsemmisíti, a kepéket felégeti.

10-én. Reggel divisiónk előre megy Samosezi faluig, hol állásba megy ismét. A délelőtt csendesebben telt el, délután azonban tüzérségünk megkezdette a tüzet, mi tartott egész estig. Az ellenség ugyancsak tapogatta állásainkat, de nem sok eredménnyel. Az ellenség itt tartja magát, de balról hátrált. Itt az éj folyamán gyalogságunk előre tört, de csak üres állásokra talált, az ellenség hátrább erősítette meg magát. Újabban így akarja tüzérségünket félrevezetni, veszteségét gátolni. Este érkezett ide 3 üteg német 21 centiméteres.

11-én. Reggel a 21-esek felállottak mellénk. Már kora reggel tüzérségünk gyengébb tüzet kezdett. A délelőtt folyamán azonban összes tüzérségünk reázendített az orosz indulóra, a német 21-esek is elkezdettek csikorogni, mi az oroszokra igen félelmesen hat. Délután a tűz még fokozódott, és tartott késő délutánig, mikor is az oroszoknál fekvő falu, majorok és gabonák kezdettek kigyulladni, mi azt jelenti, hogy az ellenség rövidesen visszavonul. Ma az ő tüzérségük nem sokat kellemetlenkedett. Este a harc elcsendesedett, de tartva az ellenség esetleges éjjeli támadásától, erre is elkészültünk. Azonban ez nem következett be, hanem csendben visszavonult, és gyalogságunk már csak az üres állásait találta.

Éjjel 2 órakor tüzérségünk parancsot kapott lövésre, és ezen ostoba parancsból az jött ki, hogy lövedékeink a már az ellenség után nyomuló csapatainkat érte. Kürtjelzés után szüntetett tüzet tüzérségünk.

12-én. Reggel mi is előrenyomultunk Ostrow városig, hol még az éjjel ellenség volt. Ezen helység a harc központjában volt, és áldozatul is esett neki, de jobban csak az ellenség romboló és gyújtogató szenvedélyének. A templom is romban van, a lakók innét is hiányoznak, alig látni egyet. Itt le is táborozunk, úgy látszik, az éjet itt töltjük. A város romjai közül a katonazene hangjai jönnek, térzene van. Az ellenség erősen tovább állott.

13-án. Reggel 2 órakor ébresztő, várjuk a parancsot az indulásra. Vagy 4 kilométert megyünk előre egy erdőig, hol az egész napot töltjük. Innét este Steinkow faluig mentünk, az éjet is itt töltöttük. Ezen hadosztály a 12-ik, melyhez most beosztva vagyunk, a további parancsig hadsereg-tartalékban van. Az ellenségtől már 24 kilométerre vagyunk Darcsew városka mellett.

14-én. Reggel 5 órakor előrenyomulás, mi az út túlzsúfoltsága és rossz állapota mellett nehezen megy. A front felől hevesebb ágyúzás hallható.

15-én. Reggel tovább menetelünk. Az ellenséget, ki úgy látszik, ezen sík terepen nem bír megállani, csapataink erősen üldözik. Most sok német csapat is vonul fel újból. Wisnicz falunál lágerbe megyünk.

16-án. Reggel 4 órakor tovább menetelünk, irányunk Brest-Litovszk, mitől már csak 30–35 kilométerre vagyunk. Délután folyamán már közelebb érünk az ellenséghez, mely ma sem képes megállani. Este ütegünk állásba megy, de lövésre nem kerül sor. Szép sík vidék ez, és nagyon termékeny.

17-én. Reggel ütegünk menetkészen áll, a délelőtt folyamán Biecsniecz faluig meneteltünk, hol letáboroztunk. Innét már csak 15 kilométer Brest-Litovszk. Észak irányból ágyúzás hallható, és a várban és környékén egész éjjel a fényszórók világítanak. Az éj is harcokban telik el.

18-án. Ma kettős ünnepet ülünk. Királyunk születésnapját, és ma egy éve annak, hogy országunk földjét elhagyva saját és ellenséges földön harcban állunk. Ezen idő alatt, különösen kezdetben, sok csalódásban volt részünk, mit most pótol az, hogy az ellenség már jóformán leveretett, és csak igen rövid idő kérdése, hogy egy újabb fényes haditettel, Brest-Litovszk elfoglalásával gazdagítsuk sikerein-

ket. Ma misét hallgattunk, az ágyúk dörögnek ezalatt – de nem mint békében vaktöltéssel, hanem mind az ellenségnek szól, és közöttük végzi munkáját.

Délután az ünnepet félbe kellett szakítanunk, ütegünk 5–6 kilométert előre ment állásba, mit egy erdő közepén foglaltunk el. Csapataink, főleg a gyalogság, egyre nyomul előre, és az egész vidék a zenétől hangos. Észak-nyugati irányból hallható ágyúzás, mi éjjel is tart kisebb mértékben.

19-én. Borult idő van, itt előttünk a front csendes, csak nyugati irányból jön erősebb ágyúzás hangja, mi már a vár erődjeinek szólhat, mert nehéz ágyúk is működnek. Az ellenség innét 5 kilométerre van.

20-án. Reggel a 12-ik hadosztályunk támadásra készül, és mi, kik a 39-ik hadosztály kötelékébe tartozunk, kisegítőképpen át lettünk téve. Ezért vagy 5 kilométert előre menve újabb állást foglaltunk egy erdőben. Azonban a borult esős idő a mai támadást meghiúsította, és tétlenségre vagyunk kárhoztatva. A délután folyamán más tüzérség könnyebb ágyúzást folytat, mire az ellenség is válaszol nehéz várvédő ágyúival. Ma kaptuk azon jó hírt, hogy a németek Now-Georgievsk várat bevették, tegnap pedig Kownót.

21-én. Az idő nem változott, az eső esik. Tüzérségünk, közte mi is tüzelést folytatunk, és több célra lövünk. Délután folyamán ütegünk a 6-ik számú erődöt lövi, de a lövések a borult idő miatt nem figyelhetők meg. Gyalogságunk egészen előre nyomult. Ütegünk még ezideig várostromban nem vett részt, most arra is sor került.

22-én. Reggel itthagytuk ezen állást, miután visszahelyeztettünk a 39-ik hadosztályhoz. Vagy 5 kilométert jobbra egy erdőbe mentünk újabb állásba. Itt megint igen veszélyes helyünk van, a gyalogsági állás 5–600 lépésre húzódik, és ki vagyunk erősen téve a gyalogsági golyóknak. Az ellenség nehéz és könnyű lövedékei is közrefogtak bennünket. Délután folyamán a tüzelés mindkét részről erősbödik. Estefelé gyalogságunk (honvédok) támadásba megy át, és egy részüknek sikerül is előrenyomulni. Este az ellenséges tüzérség ugyancsak erősen dolgozik, és schrapnelljei elől ugyancsak ugrálunk. Állásunk előtti falut, mi 500 méterre van, erősen lövi, és több házat fel is gyújt az ellenség, itt a tüzérségünket sejti. Este a gyalogsági tűz is erősödik, mi tart egész éjjel megszakítás nélkül.

23-án. A fegyvertűz reggelre sem szűnt meg. Az ellenséges tüzérség újból kezdi a munkáját, és épp úgy, mint tegnap, veszélyeztet bennünket.

Az éj folyamán a gyalogsági golyóktól ki sem mozdulhattunk a fedezékből. A mi tüzérségünk is megkezdi a lövést.

Délután a gyalogsági tűz megszűnik, este azonban a tüzérségi tűzzel együtt újból kiújul, és tart egész éjjel, mi pedig alig bírjuk a bőrünket menteni.

Az élelmezésünk nemhogy javulna, inkább rosszabbodik. A húsadagok kisebbre lettek szabva, a kávé nem jó, dacára a jó termésnek a kenyér is kevés, és majd tisztán tengerilisztből van. Dohány és cigaretta járulékunk is mind ritkábban van. És ehhez járul az, hogy itt most kartoflihoz sem juthatunk, és még vizünk sem igen van.

24-én. Már kora reggel az ellenséges tüzérség megkezdette az állásunk lövését, és mindjárt az első lövése a hozzánk 200 méterre álló 2-ik ütegünk közé csapott, de szerencsére kárt nem okozott. És ezután folyton jönnek hozzánk a csomagok, gránát és schrapnell.

8 órakor tüzérségünk megkezdette a tüzet, és erős munkába veszi az ellenséges állásokat, ugyancsak mozsaraink is megkezdették az erődök lövését.

Délben gyalogságunk támadásba fogott, és sikerült is az ellenséget állásából kiszorítani, minek mi legjobban örültünk, hogy megszabadultunk a baka-gránátoktól. Délután 3 órakor megszűnt az erős tüzelés, csak egy-egy lövés hallható, mi estére szinte megszűnt, és a felgyújtott falvak mutatják, hogy az ellenség hátrább kénytelen vonulni gyalogságunktól követve. Így az éj csendben múlott el.

25-én. Lövéseink már az ellenséget nem érték, így kénytelenek voltunk 3 kilométert előre menni, és állást foglalni. Többi tüzérségünk, közte a 21-esek is előre vonultak, és már meg is kezdették a tüzelést. Az ellenségnek itt igen jól elrendezett állásai vannak, még burgonyával is beültette, hogy felismerhető ne legyen.

Dacára ennek, mégsem bírja tartani ezen várrendszert sem. Tegnap előfordult, hogy az ellenség a mi 12/12 mintájú 15 centiméteres lövedékünket használta, közénk is lőtt vele.

A tegnapi támadás alkalmával csapatainknak jelentéktelen vesztesége volt, ellenben többszáz fogoly jutott kézre. Repülőink folyton az ellenség fölött vannak, ellenben ellenséges repülők mostanában nem igen láthatók.

Este tüzérségünk erősebb tüzelésbe kezd a menekülő ellenségre, a falvak pedig egyre gyulladnak ki, mi egész nappali fényt áraszt a vidékre. Erős robbantásokat is végez az ellenség, miből az következik, hogy csapatait a Bug folyón átvonta, és hidak, raktárak repülnek a levegőbe.

26-án. A mai nap reánk nézve nevezetes, ma egy éve annak, hogy divisiónk Tomasownál a tűzkeresztségen átment, és azóta folyton harcban állva elég dicsőséget volt alkalma szerezni.

Ezen reggelre néma csend lett a környéken, még egy fegyverlövés sem hallgató, csapataink, közte divisiónk is nyomul előre Breszt-Litovszk felé az úton.

Itt már mindenütt orosz erődítések között megyünk, de jobbára nincsenek még elkészítve, miből látható, hogy nem voltak ily gyors előnyomulásunkra elkészülve. A várrendszerhez tartozó erődök mind modern építésűek, tiszta beton. Köralakban futja körül a várat, minek másik erősségét a Bug folyó alkotja ágával.

Mindennek dacára rohamosan kellett ezeket kiüríteni az ellenségnek, minthogy csapataink mára a Bugon kétoldalt átkeltek, és visszavonulását veszélyeztették. Divisiónk Terespol városába ért és megállapodott. Ez is, mint minden helység lerombolva, összelőve van, különösen az okból is, miután itt egyik erődje van a várnak, mégpedig hatalmas építmény, mit az ellenség villanyárammal próbált megsemmisíteni, de jobbára csak az ütegek semmisültek meg. A sok muníció mind a raktárakban maradt.

A város még épen maradt házai egymás után gyulladnak ki, és nincs senki sem ki ezt meggátolná, civilt nem látni egyet sem. A város szélén áll egy hatalmas emlékmű, mi a vár erősségét hirdeti, de hiába, elég jutányosan jutottunk hozzá 26-a reggelére.

Itt most várnunk kell, míg a hidakat pionérjaink elkészítsék, hogy a Bugon átkelhessünk. Csapataink egyre jönnek előre zene hangjai mellett. Ma francia repülőgép kémleli csapataink mozdulatait.

27-én. Már délelőtt kellett volna előre nyomulnunk, de a nagy csapatfelvonulás miatt csak késő délután juthattunk hozzá. Így is csak pár kilométer utat tudunk megtenni órák alatt.

Ezen nap átléptük Oroszország határát, a Bug folyót, melyen a mi és német pionirok rögtönöztek hidat. Így beértünk a vár magvába, mi megint csak modernek nevezhető. Ezt is elég épen hagyta az ellenség, csak a raktárépületeket gyújtotta fel, ég a sok gabona, liszt stb. és folyton füstöt áraszt szét. De nagyobb része ennek is épen jutott kezünkre, illetve a németek kezére, mert ők foglalták le. Sok élelmi- és hadiszert hagyott tehát itt is hátra az ellenség, még a Bugba is rengeteg muníciót süllyesztett. Itt különben volt lőszergyára is, azonkívül malom a legmodernebbül berendezett pékségéhez. Azonkívül sok saját muníciónknak is a birtokába jutottunk, mit tőlünk zsákmányolt. Itt egy kaszárnya mellett lágerbe mentünk, és az éjet itt töltöttük. A várost, mi még ide távolabb fekszik, az ellenség ugyancsak elpusztította és ma erősen visszavonult.

28-án. Reggel 6 órakor divisiónk menetkészen áll, és újabb parancs szerint visszaindulunk orosz Lengyelország földjére, és ezen nap 40 kilométert menetelve mindenütt a Bug mentén Cholmnak tartunk. Az út kegyetlen rossz, dacára annak, hogy műút, de a nagy forgalom teljesen tönkretette. Csak késő este értünk célhoz, hol az éjet is töltöttük.

29-én. Reggel 6 órakor ismét tovább menetelünk a ma sem jobb úton. Erre is mindenütt a harc nyomai láthatók, az elpusztított falvak, feltúrt földek, sírok stb. mind megannyi borzalmak. Különösen sok ló fekszik itt, mi lovassági harcokra emlékeztet. Ilyenek között vezet utunk Wlodawa városon keresztül, itt kaszárnya és nagyobb raktárak vannak, mit az ellenség épen hagyott, bizonnyal nem volt ideje elpusztítani. Mai nap 45 kilométert menetelve letáboroztunk.

30-án. Újból tovább menetelünk és 43 kilométer utat csinálunk. Most már a harmadik nap ily erős menetelésben erősen érezteti hatását a legénységen és a lovakon, az utóbbiakon különösen azért, mert rosszul táplálkoznak, zab nincsen, és takarmány sem található ezen vidéken, mert az ellenség elpusztította.

Késő délután érkezünk Cholmba, hol a vasút mellett lágerbe megyünk. A szép város egy domboldalban fekszik, honnét gyönyörű kilátás nyílik a sík vidékre. Több szép temploma, gyárai, kaszárnyái vannak a „Bug hadsereg" hadiszállása itt van. Azonkívül nagy vasúti csomópont, mi már a részünkről üzemben van.

Most csak azt szeretnénk tudni, hova megyünk vajon, mert ez még titok. Lehet, hogy itt vagonírozunk be – ez csak találgatás. Ezen város nem szenvedett az ellenségtől.

31-én. Cholmban maradunk ma, a háromnapi mars után pihenőnk van. De hideg, esős idő van, mi cseppet sincs kedvünkre. Ma sem tudjuk, mily célból jöttünk ide. A mai nappal befejeződött az eseményekkel dús augusztus hava.

1915. szeptember hó

1-én. Reggel tovább menetelünk Cholmon keresztül, és csak későn térünk pihenőre.

2-án. Tovább menetelünk újból, és csak késő délután érünk Gorodlo város előtt fekvő pusztához, hol el lettünk szállásolva. Erre mindenütt lábon áll a gabona, és már tönkre is ment, nincs ki learatta volna. Pedig nagy szükség lenne még reá.

3-án. Innét is tovább menetelünk Gorodlón keresztül, ezt már az ellenség jobbára tönkre tette. Itt átléptük ismét a Bug folyót, és ismét Oroszország földjére léptünk. Utunk Wladimir-Wolonszki városig vezetett, hol éjjeli szállásra mentünk. Az ellenség ezen várost, mit még Lemberg elfoglalásakor kiürített, jobbára elpusztította. Nagy kaszárnyái vannak, és vasúti végállomás. A front ide 150–160 kilométer jelenleg.

4-én. Ma pihenőnapunk van, itt maradunk a városban. Az idő erre hűvös, a napot csak olykor látjuk.

5-én. Reggel 1/2 7 órakor innét is tovább megyünk. Az utak nagyon rosszak, Luck irányába tartunk. A lakosság most kezd visszatérni a falvakba, hol természetesen csak romokat talál, ami nagy megpróbáltatás lesz nekik a közel ígérkező télre. Az utak járhatatlansága miatt, és más eszközök hiányában a forgalmat csapataink iparvágányon bonyolítják le lovakkal. Vagy 26 kilométert menetelve Powlowiczi orosz községben töltöttük az éjet.

6-án. Reggel 7 órakor tovább menetelünk. Most már a tizedik napja rójuk a rossz utakat anélkül, hogy tudnánk a célt, (hozzá az eső is esik) pedig a legénység inkább kívánja, hogy tűzvonalban legyen, mint azon szekatúrákat eltűrje, mi ezen menetelés alatt éri az új ütegparancsnok Kofler kapitány és a többi ingyenélő tiszt által. Ehhez járul még a rossz élelmezés is, hol megint a legnagyobb szabálytalanság történik a mi hátrányunkra a tisztek részéről. A legénység részére kiutalt élelemből a jobbakat saját részükre foglalják le, és legtöbbször megtörténik, miután nem használják el, elromlik és eldobják, vagy így adják vissza a legénységnek.

A ruházatunk már ugyancsak olyan, hogy magunk szégyelljük más csapatok, különösen a németek előtt. Ez is csak a tisztek gondatlanságára vall, mert látni azt, hogy más csapatoknál ez nem így van. De itt csak a saját érdekük az első.

Ma vagy 25 kilométert menetelve Lokatsi városkán keresztül, s tőle pár kilométerre fekvő elszórt faluban mentünk szállásra. A levegő nagyon egészségtelen a nagy bűztől, mit a sok elásatlan ló terjeszt, és a kutyák lakmároznak belőlük.

7-én. Tovább menetelünk, és ma Luckba érünk, mi már csapataink kezén van. Itt táborba mentünk. A várost az ellenség elég épen hagyta, mi igen csinosnak mondható.

A kereskedelem sem szünetel. A várrendszer jelentéktelen itt. Az állomásépület és a Styr hídja van felrobbantva csak, itt nem ért rá az ellenség garázdálkodni, csapataink oldalozó támadása váratlanul érte, sürgős visszavonulásra kényszerítette. De Luckban levő csapataik mind kézre kerültek, és sok hadiszer birtokába jutottunk.

Azon reményben, hogy a hosszú út után itt kissé pihenünk, egy kis lakmározáshoz fogtunk, mit a hosszú úton nélkülöztünk. Itt hozzájutottunk sörhöz olcsóért (orosz sörhöz), mit már magam is régen kívántam. De az ízét nem is felejtem el soha, és hogy az ágyúink kerekeit kínáltuk meg vele, tán majd azok vígabban forognak tőle. Azon reményünk, mi a pihenést illeti, ugyancsak füstbe ment. Este ütegünk sürgős parancsot kapott az itteni állomáson a bevagonérozásra, mi az éj folyamán szakadó esőben meg is történt. Tehát orosz vonaton utazunk. Miután csak 32 kilométert kell mennünk, az ágyúink és a legénység ment vonaton, lovaink pedig másnap rendes úton jöttek utánunk. Úgy látszik, sürgősen kell a tüzérség.

8-án. Reggel 6 órakor érkezett vonatunk Olika állomásra (ez is le van égetve), hol megkezdettük a kirakodást. Innét a 14-es schwere ezred lovai vontatták ágyúinkat a két kilométerre fekvő állásba, hol ütegünk még a délelőtt folyamán megkezdette a tüzelést. Délután összes tüzérségünk, mi elég tekintélyes számban van képviselve, erősebb tüzet nyitott meg, egyúttal a gyalogságunk is működni kezdett. Az ellenséges tüzérség ugyancsak szórta lövedékeit, főként az állomás környékére. Éjjelre tüzérségünk parancsot kapott egynegyed óránkénti lövésre. Az én ágyúmnak jutott épp e feladat. A hónap elejétől fogva az időjárás nagyon rossz, folyton az eső esik. Nagyon kellemetlen.

9-én. A lövés tartott reggel 6 óráig, mikor be is lett szüntetve. Ütegeink parancsot kaptak a továbbmenetelre. Az ellenség megkezdette a visszavonulást. A mi menetelünkre csak délután került sor, mikor divisiónk Olika városkáig ment, hol egy pusztánál szállásra mentünk, hol az éjet töltöttük. Az

ellenség a falut épen hagyta, de a lakosság mindenét hátrahagyva innét is menekült. Sok sertés maradt itt, volt is köztük razzia. Azonkívül a nagy gyümölcsös is reánk maradt a rengeteg almával. Más most nem is kellett nekünk.

10-én. Reggel 7 órakor tovább megyünk innét Rawerjány faluig, hol mindjárt állásba mentünk. De az ellenség belátva menetelésünket, erősen kezdette ágyúi magvát küldözgetni, egyúttal a falut is erősen lőtte. Ütegünk megkezdette a tüzelést, mi tartott egész estig a gyalogsági harccal együtt. Este az ellenséges tüzérség újból a falut lövi. Egész éjjel tart a harc.

11-én. Reggel 6 órakor ütegünk újból tűzkészletbe áll. Tőlünk balra már kora reggel óta erősebb harc hallatszik, mi mindjobban erősbödik. Itt ma az ellenség gyengébben dolgozik. Délelőtt folyamán ellenséges gép jön, mi felettünk nagyon kémlelődik. A harci zaj a délután folyamán mind messzebbre húzódik, ugyancsak kapjuk az értesítést, hogy Dubno elesett. Éjjel csak kisebb harcok hallhatók.

12-én. Ütegünk reggel 1/2 5 órakor menetkészen áll. A 3-ik hadosztálynál, hol most voltunk beosztva, a 24-ik hadosztályhoz lettünk áttéve, hol sürgős tüzérségi segítségre volt szükség.

Itt az elmúlt éjjel az ellenség gyalogságunkat visszaszorította, de 12-én reggelre csapataink az előbbi rendet visszaállították. Az ellenséget az itt levő folyón visszaszorították, hol igen sok vesztesége volt, a folyóba vesztek. De nekünk is jelentékeny veszteségünk volt.

Délután érkeztünk meg 18 kilométer menetelés után az állásba. A harc tart egész nap erősen, az ellenség tüzérsége erősen lövi ezen erdőrészt, hol tüzérségünk van. A tüzelés csak estefelé szűnik meg. Este 8 órakor azonban erősebb gyalogsági harc kezdődik, mi tart 1 1/2 óráig, tüzérségünk is közben dolgozik. Kisebb mértékben egész éjjel tart a harc. Itt az ellenség a vasúti sínt is felszedte.

13-án. Csend uralkodik, mit a ködnek lehet tulajdonítani. Csak később kezdődik gyengébb harc, mi tart estig. Ellenben tőlünk jobbra és balra erősebben folyik a küzdelem. Meg kell hagyni, hogy az ellenség itt vitézül állja a helyét, igaz, hogy csehekkel van itt szemben.

14-én. Reggel kisebb mértékben kezdődik a harc, mi délután erősebben folyik. Az ellenség tüzérsége is megkezdette a tüzelést, és erősebb tüzet nyitott meg az előttünk álló feldhaubitz ütegre, és közel voltánál fogva a lövedékekből nekünk is jutott bőven. Szerencsénk volt az, hogy csak 8 centiméteres gránátok jöttek. Az említett üteg tisztjei és legénysége mindenét itthagyva szaladt el. Megjegyzem, nem magyar üteg az, azért megy náluk oly könnyen a futás. A harc éjjel is tart kisebb mértékben.

15-én. Az ellenséges tüzérség reggel 1/2 6 órakor hatalmas ágyútüzet nyitott meg csapatainkra és állásainkra, mi egy óra hosszáig tartott. Egyúttal gyalogsága is erősen támadott. Ütegünket az ellenség úgy belőtte ma, hogy állást kellett változtatnunk. Több ütegünk járt így, mi nagy hátrány ily harcoknál.

A harc délután érte el tetőpontját, az ellenség el akar érni valamit. Tüzérsége még nem dolgozott ily hevesen. És estére, sajnos, azt kellett tapasztalnunk, hogy az ellenség támadása sikerrel járt, a híres cseh hadosztályt (bagázst) két kilométer szélességben áttörte, noha elegendő gyalogsággal és az ellenségét felülmúló tüzérséggel rendelkeztünk.

Most csapatainknak vissza kell húzódni. Este már mi is elkészültünk, hogy meglepetés ne érjen bennünket. Késő éjjel is erős harcok vannak.

16-án. Hajnalban 1/4 3 órakor parancsot kapunk a visszavonulásra, mi a sötétben annál rosszabb, miután ágyúink hatalmas fenyvesben vannak elhelyezve, honnét elég küzdelmes munkát ad a kihurcolása. Többi csapataink is vonulnak vissza, csupán a hátvéd, az ellenséget feltartóztató erő marad vissza, hogy az ellenséget tartóztassa. Délelőtt 10 óráig meneteltünk vissza a többi csapatokkal, mikor egy erdőbe lettünk beállítva a további parancsra várva. Délután 1 órakor azonban az ellenség, egy lövéssel a hozzánk közelálló állomásra, jelezte közeledtét, egyúttal hallható volt, amint hátvédeink megütköztek vele.

Ütegünk ekkor parancsot kapott az állásba menésre, hova el is indult, de már fele úton el kellett az ütegnek rejtőzni, miután az ellenség belátta az utat, és nem mehettünk tovább. Közben beesteledett, és éjjelre itt maradtunk. Éjjel is tart a harc.

17-én. Hajnalban 1/2 4 órakor tagrwache, 5 órakor abmarsch. Ekkor már erős mértékben áll a harc, az ellenséges tüzérség korán megkezdte a munkát, és nyomult előre. De hallható volt az is, hogy gyalogságunk fegyverei és gépfegyverei kellő fogadtatásban részesítették őket. Azonban csapatainknak mégis erősen kellett a visszavonulást folytatni, hogy biztonságba helyezzék magukat. Az idő annyiban kedvezett, hogy erős köd ereszkedett, és az eső kezdett esni, mi a szabad látástól eltakarta csapatainkat az ellenség elől. Így menetelve délelőtt 9 órára visszaérkeztünk első állásunkhoz, Olika állomáshoz, most szintén itt a többi tüzérséggel állást foglaltunk.

Eközben a harc folyton tart. Most csak azt szeretném tudni, hogy az ellenség meddig óhajt jönni, és csapataink meddig szándékoznak ereszteni. Itt az állomáson lázasan folyik a munka, az orosz mozdonyok egyre tülkölnek, mintha csak a régi gazdájukat csalogatnák. Folyik az elszállítás Luckba.

Délután mi is vonulunk vissza a többi csapatokkal. Most már a főútra összpontosul a visszavonulás, van is itt forgalom olyan, mire csak 914-ben volt példa. Hátul pedig hátvédeink és az ellenség fegyverei hirdetik a harcot.

Este egy falunál további parancsra kell várnunk. Igen hűvös, esős idő van. A még épen maradt falukat, majorokat most nem az ellenség, hanem a mi visszavonuló csapataink gyújtják fel, hogy az ellenségnek támaszpontul ne szolgálhassanak. Ég az egész vidék! Este 9 órakor tovább menetelünk..., és hajnali 2 órakor pár kilométerrel Luck előtt táborba megyünk.

18-án. A délelőttöt itt töltjük. Az ellenség erősen nyomul előre, nem vagyunk valami irigylésre méltó helyzetben. Délután 1 órakor tovább kell menetelnünk Luckon keresztül, hol őrületes a forgalom. A csapatok annyira összetorlódtak, hogy nem tudnak előre jutni. Az ellenséges ágyúzás mind előbbre (oldalt) hallatszik, hát megérjük, hogy az ellenség kezén maradunk. Az arcok, különösen a tiszteké, sárgul, nincs egy szavuk most. A civil nép, különösen a zsidóság jajveszékel, menekül. Nehezen keresztül küzdöttük magunkat a városon, és a szélén táborba szállunk.

19-én. Reggel jéghideg szél van, a sátorlapok alatt kegyetlenül megfázunk. Még a délelőtt folyamán parancsot kapunk újabb visszavonulásra, mert az ellenség nyomul előre, és úgy látszik a veszély mindjobban fenyegető. Ha fel nem tudják tartóztatni, fő visszavonulási utunkat elvágja.

Vagy 15 kilométert menetelve egy faluban lágerbe mentünk. A mai nap igen nagy jégesőt kaptunk. Még ma parancsot kaptunk, hogy vissza meneteljünk Luckba, mi meg is történt. Az ellenséget mégis sikerült feltartóztatni, így a veszély megszűnt. Bosszantó nagyon, hogy a gazember cseheknek köszönhetjük mindezt. Luckban elszállásoltuk magunkat, miután az idő hideg, házakba.

20-án. Úgy látszik, pihenő napunk lesz ma itt Luckban, és utána kilátás van többnapi menetelésre. Úgy az elmúlt éjjel, mint ma, erős harcok vannak a város környékén. Könnyebbüléssel vettük tudomásul, hogy a cseh bandától megszabadultunk, és visszahelyeztettünk a 6-ik hadtesthez. Hanem ezen változás megsemmisítette a szabadságot, mi most kezdődött volna.

21-én. Reggel 7 órakor megkezdettük az újabb marsot visszafelé. Ma 22 kilométert meneteltünk. Carukow faluig, hol elszállásoltuk magunkat. A hideg idő a szabadban táborozást kényelmetlenné tette, így a házakban kerestünk menedéket, én is egy majorbeli cselédházba invitáltattam magam.

22-én. Tovább meneteltünk innét is reggel 7 órakor. Egész késő estig meneteltünk 40 kilométer utat megtéve, miután erre a falvak mind tele vannak katonasággal, és nincs hely, hogy beszállásolhatnánk magunkat. A 41-ik honvédhadosztály jön kisegíteni, ma találkoztunk a 20-ik ezreddel, de ... sajnos, a Jóskát nem találtam köztük. Erős hideg, fárasztó út után este lágert ütöttünk. Az aratási munkálatok erre most folynak, főleg az uradalmakban.

23-án. Miután tegnap kétnapi utat tettünk meg, ma pihenő napunk van. Az éj folyamán a front felől erős ágyúzás hallható, hírlik, az ellenség újabb áttörést kísérelt meg.

24-én. Reggel 7 órakor tovább menetelünk. Utunk az 1/4 órányira fekvő Stojanow határvároskán át vezet. Romanowka falun keresztül tovább. Tehát újból Galíciában vagyunk. Az ellenség itt a vasúti síneket felszedte és elszállította. Ma 15 kilométer menetelés után Radziechow városkában ütöttünk szállást. A civil nép erre már nyugodtan végzi munkáját.

25-én. Pihenő napunk van ma is. Ezen várost az ellenség némileg megkímélte, miután az itteni gróf 1/2 millió hadisarcot volt hajlandó fizetni az ellenségnek, kik nyomban a civil népet is hajlandók voltak kifosztani. A gabonát az uradalmakból ugyancsak elszállították.

26-án. Innét is tovább menetelünk. Ma 28 kilométer menetelés után Kamionka-Strumylowa városba értünk, ez nagyobb vasúti állomás... de természetes, ez is le van rombolva.

A város külrészei teljesen el vannak pusztítva, nemkülönben a belváros is sokat szenvedett. A nagytemplom és a lovassági laktanya szintén a pusztulás képét mutatják.

Itt táborba mentünk, azonban nem tudjuk, hogy hova megyünk, mi lesz velünk. Hanem ezen most nem is sokat gondolkodtunk, mert előbbre való volt a régen nélkülözött kőbányai sört megkóstolni, mit itt a vasúti restiben kaptunk. De alaposan be is szeszeltünk ám!

27-én. Reggel 7 órakor ütegünk az állomásra ment, és megkezdette a berakodást. Tehát most már tudjuk, hogy itthagyjuk ezen frontot, de vajon hova megyünk? Délben vonatunk, melyet 3 mozdony vontatott, kirobogott az állomásról. Útirányunk Lemberg...

28-án. Délelőtt még mindig Galícia területén megy vonatunk, de már közeledünk a Kárpátokhoz, hol vonatunk nehezen haladhat.

A nagy vasúti hidak mind fel vannak robbantva, és most vannak építés alatt. Délben érkeztünk Uzsokra, az első magyar határállomáshoz! A falu óriási hegyektől körülvéve egy mélységben fekszik, de remek szép hely ez, és nagy harcokról tanúskodik.

Tehát 13 hónapi távollét és harc után szerencsésen megértük, hogy újból magyar földön vagyunk. Hej, de soknak nem adatik ez meg!

Erre most folyik még csak az aratás, termékenységre nyomorult vidék ez, és az itt lakó nép is. A szétszórt viskók még szánalomra méltóbbak, mint Galíciában voltak egyes vidékeken.

További utunk Ungváron keresztül vezet. Ez már jobb vidék. Ungváron igen nagy katonai temető hirdeti az itteni harcokat. Innét Debrecen, Nagyvárad, Nagyszalonta, Békéscsaba, Szeged, Nagybecskerek volt az útirányunk.

29-én. Egész nap és éjjel utazunk. Az idő jó, mennyivel más mint orosz földön.

30-án. Szinte egész nap utazunk, végre éjjel 1/2 12 órakor érkeztünk Cserepalja állomásra, hol a vasúti utunknak vége szakadt és kirakodtunk. Tehát a szerb fronthoz lesz szerencsénk! Innét még éjjel 2 órakor tovább meneteltünk.

1915. október hó

1-én. Reggel 1/2 6 órakor érkeztünk Szekerény községbe, hol beszállásoltunk. Ágyúinkat egy utca nagy fái alatt helyeztük el, hogy repülő megfigyelés ellen védve legyenek.

A vidék itt sík, kitűnő termőföld. A lakosság szerb ajkú (Torontál megye). Úgy látszik, itt megint nagyobb dolgok fognak történni, rengeteg csapat jön ide, főleg németek. Nekünk szinte sok tüzérségünk.

2-án. Itt töltjük a napot, egész kiállhatatlan meleg van. A kocsmákban hüsselünk, miben ezen község bővelkedik, jól mulatunk. A község lakói elég barátságosan viselkednek, megvendégelnek bennünket. Nem is bánnánk, ha sokáig így maradna. Hanem nem soká maradt így!

Este parancsot kaptunk a továbbmenésre innét. Utoljára még háziasszonyunk vendégszeretetéből csirkebecsináltból jól bevacsoráztunk, és utána továbbmentünk. Ezen éjjel 20–22 kilométert menetelve 12 órakor érkeztünk Borcsa községbe, hol elhelyezkedtünk kedvünkre. Ez annál is könnyebben ment, miután a falu ki van ürítve a lakosságtól. Szép nagy, gazdag község ez, a nép mindenét itthagyta elzárva, a csendőrség ügyel a vagyonukra. Ezen község Belgráddal szemben fekszik, jobbra pedig Zimony esik. Itt nappal már járni nem lehet, mert Belgrád várából mindent látni. Sőt még éjjel is bajos, miután egész éjjel a fényszórók működnek a várban.

3-án. Itt töltjük a napot várva a további parancsra. Ez meg is jön, az éj folyamán ágyúinknak állásba kell menniük. De később ez visszavonatott, minek csak örülünk. És ennek örömére a visszahagyott sok szárnyasból (noha ez tiltva van, és csendőrök őrzik) hatalmas vacsorát csaptunk.

4-én. Délelőtt a legénység a kijelölt helyre ment, hogy az ütegállást elkészítse. Ez Belgráddal szemben a Duna-parttól 400 méterre hátra hatalmas nádasban van. Az éjet is kint töltjük, miután a munkát nem fejezhettük be. A többi tüzérség is ugyanezt csinálja. Igen veszélyes hely, mert ha észrevesz bennünket az ellenség, innét igazán nem menekülhetünk.

5-én. Kora reggel a munkához fogtunk, mert a munka sürgős. Belgrádban nagy pánik tört ki korán-jában, egy repülőgépünk jön a bűnös város fölé, és bombát dob le. A nagy lárma áthallatszik hozzánk. Ugyancsak a vonatok is erősen működnek odaát, úgy látszik, megy Belgrád kiürítése.

Délután Zimonytól 30 és 1/2 centiméteres ágyúink lövik az erődöt. Éjjel ágyúink szerencsésen bejönnek az állásba. Az ellenség már igen idegeskedik, tudja, hogy nagy dolgok készülnek részünkről.

6-án. Reggel 7 órakor összes tüzérségünk megkezdette a tüzelést Belgrád várára és környékére. A tüzelés hevesebbre fokozódik mindjobban, délután pedig a legnagyobb mértékben folyik. Különösen a 30 és 1/2-es lövi nagyon hatásosan a várat, hol tűz is keletkezik. Este monitorjaink is a város alatt cirkálnak. Kisebb mértékben éjjel is tart a tüzelés. Amit nem reméltünk, az ellenség nem viszonozza a tüzet. Mint látszik tehát, megkezdődött Szerbia elleni akciónk, és reméljük, most elveszi méltó büntetését.

7-én. Hajnalban 2 órakor ébresztő. Az összes tüzérségünk fokozott erővel megkezdi a tüzelést, különösen mozsaraink lövik hatásosan az ellenséges pontokat. Reggel az ellenség egy ágyúja a várból oldalba kezdi lőni ütegünket, és elég kényes a helyzet. De később beszünteti a tüzelést. Gyalogságunk is munkában van egész nap, a harc folyik, és éjjel sem szünetel.

8-án. Már harmadik napja egyfolytában tart a harc. Az ellenség tüzérsége azonban hallgat, nem tudjuk okát magyarázni ennek. Repülőink szabadon cirkálnak a város felett. Zimonynál már sikerült gyalogságunknak átmennie a vízen, mit a könnyű tüzérség is követett. Este a gyalogsági tűz megszűnt, de a tüzérségi egész éjjel tartott. Pancsova felől, hol a németek állanak, este erős ágyúzás hallható. Itt gyalogságunk vesztesége sebesültekben jelentékeny.

9-én. Reggel 8 óráig tartott az ágyútűz részünkről, utána csend lett. Végre 1/4 9 órakor jött a telefonjelentés, hogy Belgrád várán a fekete-sárga zászló leng. Tehát három napi harc után, könnyebben mint hittük, Belgrád újból a kezünkön van.

Igaz, a város utcáin rettentő harc folyt a gyalogság közt. Az ellenség a várostól keletre fekvő magaslatokra húzódott vissza, hol harcba bocsájtkozott, és makacsul védte magát. Csapataink a várost uraló magas hegyet szállották meg, mit az ellenséges tüzérség erősen tűz alá vesz. A harc tart egész éjjel szakadatlanul, a mi tüzérségünk is erősen dolgozik. Az éj folyamán az ellenség erős tüzet bocsájt a városra, és több helyen felgyújtja.

10-én. Tovább folyik a harc, és délelőtt éri el a tetőpontját. Az éj folyamán könnyű tüzérségünk, mely átment a vízen, nehéz tüzérségünk pedig a vízen innét erős tüzet bocsájt az ellenségre. Így már délelőtt 11 órára az ellenség visszahúzódott, és délután már a harc messzebbről volt hallható.

Az éj folyamán csend volt a vonalon. Most jött tudomásunkra, hogy már 6-án éjjel gyalogságunk átment a vízen, és Belgrádban rettenetes öldöklés folyt. A civil nép szintén fegyvert fogott, az emeletekről 12–13 éves gyerekek lődöztek csapatainkra. Ekkor gyalogságunk kénytelen volt visszavonulni. Ugyanekkor a németek sem jártak jobban, ők is nagy veszteséget szenvedtek.

11-én. Ma már azon tüzérségünk, mi még magyar oldalon van, nem éri el lövéseivel az ellenséget. Így délben ütegünk is elhagyja állását, és visszamegy Borcsa faluba. És ennek már ideje is, mert a Duna erősen árad, és ha a kiöntés itt ér bennünket, akkor az ágyúk itt maradnak.

És máskülönben sem bánjuk, hogy visszamentünk a faluba, legalább még a szárnyasok maradványaiból jó vacsorát készítettünk. Hiába a szigor és az erős őrzés a faluban, bizony minden tönkremegy...

12-én. Ma még semmi parancsunk nincs, hogy mi történik divisiónkkal. A Dunát most tisztítják az aknáktól, mert tele van, így a közlekedés rajta rendkívül veszélyes. Ma a harc erősen hallatszik, délután azonban távolodik. Az elmúlt éjet egész kitűnően töltöttem ágyban hosszú idő után. Miután még ezideig sem jött még semmi rendelkezés felőlünk, mivel nem is törődünk, nyugovóra tértünk. De csalódtunk, mert éjjel 2 órakor parancs jött, hogy divisiónk egy itteni hajóállomásra meneteljen behajózás végett.

13-án. Már kivirradt, mikor a behajózással végeztünk. Ezen éjjel kegyetlen hideg, szeles eső volt, és itt a Dunán alaposan átfáztam. Ezután a hajó a hullámzó vízen elindult velünk a belgrádi oldalra. ... Hajónk közvetlen a vár mellett haladt el, és látható, mily rommá lőtte tüzérségünk az erődöket. Megérkeztünk a várnál levő hajóállomásra, ás mindjárt hozzáfogtunk a kihajózáshoz.

Így délelőtt Szerbia földjére léptünk mi is.

Itt mindjárt kellemes meglepetésben részesültünk, a vár mellett egy hatalmas borospincére akadtunk. ... Be is boroztunk ám alaposan!

Ezután következett csak a mars keresztül Belgrádon. Azon része a városnak, mi a várhoz közel esik, sokat szenvedett az ostromtól. Egy ablak épen nem létezik, jobbára nagy lövedékeink légnyomásától semmisültek meg. Az egész városban az üzletek mind összerombolva és kifosztva vannak, éppúgy a lakások is. A civil népet nem igen látni, elhúzódnak, a jobb sorsban levők elmenekültek. Igen sok magyar lakik itt, kik ezen ostrom alatt sokat szenvedtek az ellenségtől, el kellett rejtőzniük, máskülönben legyilkolják őket. Így is sok jutott ezen szomorú sorsra! A város máskülönben sem mondható szépnek. Keresztül menetelve a városon ütegünk mindjárt állásba ment, és megkezdettük a tüzelést.

Éjjel az ellenség hátrább vonult.

14-én. Délelőtt ütegünk vagy 6 kilométert előre megy, és állást foglal. De már innét sem lőhetünk, miután az ellenség lőtávolon kívül van. Az éjet itt töltjük. Itt igen kedvező helyek vannak a tüzérség részére. Az ellenségnek halottakban nagy vesztesége van. Bakáink mondják, hogy a szerbek állásaikból: „Jöjjetek magyarok, az anyátok istenit!" kiáltásokkal fogadják őket.

15-én. Várjuk a parancsot az előremenetelre. A harc messzebbről hallható. Az idő napok óta megváltozott, hideg, szeles. A parancsot még a reggel folyamán megkaptuk, divisiónknak jobb irányba kellett menetelni több tüzérséggel, miután kitudódott, hogy az ellenségnek itt bekerítő szándékai vannak. Igen hideg, szeles esőben tettük meg ezen utat bőrig ázva.

Utunk újból Belgrádon vezetett keresztül elhaladva a királyi konak előtt, melynek aranysárgára festett rácsai és kapui előtt bakáink állanak őrt. Tetején pedig zászlónk leng. Az utcákon pedig honvéd huszáraink teljesítenek rendőri szolgálatot.

Azonnal tüzelőállásba mentünk, de ma nem lőtt ütegünk, hanem késő éjig ruhánk szárításával foglalkoztunk. Az ellenség itt tartja magát, csapataink csak lépésről lépésre nehezen jutnak előre, noha az ellenségnek nagy vesztesége van. Különösen a németek nem kegyelmeznek nekik, mind leöldösik. A harc éjjel is tart.

16-án. Hideg, eső. Reggel 6 órakor megkezdődik a tüzérségi támadás, mi nagy erővel folyik, a gyalogság is működik, de az ellenség tartja magát. Délben 12 órakor a harc kisebb mértékben folyik. Délután tőlünk jobbra hallható hevesebb harc.

Ezen magaslatokról nagyszerű kilátás nyílik Belgrádra, és át a magyar vidékre, mi most a Duna és Száva kiöntése folytán víz alatt áll.

Ma megkezdődött a szerb disznók öldöklése is, mit a civil nép visszahagyott. Estére itt is kényszerítve lett az ellenség a visszavonulásra, csapataink több magaslatot elfoglaltak, és többszáz foglyot ejtettek.

17-én. Csapataink nyomulnak az ellenség után, mely jól visszahúzódott. Divisiónk is tovább menetelt reggel, és ez tartott estig, mikor elértük azon pontot, hol az ellenség megállt. Azonnal állásba ment ütegünk. Ma különösen sok csapatunk nyomul előre, főleg a népfelkelőkből alakított gyalogság. Itt már mindenütt hegység van, az utak nehezek, most hozzá még az esőzés is nehézzé teszi a menetelést.

Megérkeztünk a szőlőtermő vidékre, hatalmas szőlőtáblákat találunk szedetlenül, tehát hozzálátunk a szüreteléshez. Még nálunk sem látható ily gyönyörű szőlő, mint itt van.

18-án. Reggel tüzérségünk megkezdette az ellenséges állások lövését, mi kisebb mértékben tart délután is. Este az itt levő tüzérségünk állást változtatott, és a pár kilométerre fekvő község alá ment. Itt a községek messze egymástól elszórva fekszenek a hegyek között, és csak künn kell tanyáznunk.

19-én. Az új állásból megkezdettük az ellenséges magaslatok lövését, hol az ellenség erősebb pozícióban van. Az ő tüzérsége is lő, de ütegeink hamar elhallgattatják. Máskülönben igen kevés tüzérsége van, mit nem is reméltünk. Ütegét, mivel lőtt, tüzérségünk hatásos tüze kivetette állásából.

Gyalogsága egy magaslatot, melyen bosnyákjaink voltak, megkísérelt elfoglalni, de bő aratása volt itt a gépfegyvereknek. Azonban ma is megtartotta állásait, éjjel kisebb harcok, az eső esik. Lehet mondani, vitézül harcol, és védi állásait, pedig állásai, mi meglepő, nem igen erősek, sehol drótakadályt látni nem lehet. Ágyúit, mi kevés van, ökrökkel húzatja.

20-án. Az eső nem szünetel. Tüzérségünk újból megkezdi az ellenséges állások lövését. Estefelé tüzérségünk állást változtatott a faluban. Már napok óta elmondhatjuk, hogy Kánaánban vagyunk, itt van csak most az élet. Bőven van minden, szárnyas, sertés, birka, bor, szilvórium, szőlő, sajt, túró, zsír, szóval minden.

Megy is itt olyan élet, minek párja nem volt, és talán nem is lesz. A nép mind elmenekült, csak asszonyt és kisgyermeket lehet látni. Ezek fájdalommal, de minden tiltakozás nélkül nézik a pusztítást. A délután folyamán az ellenség feladta állását, hátrább vonult. Még ezen este divisiónk Gruska nevű kisebb városba ment lágerbe. De itt sem a pihenésre vágytunk, hanem a társaság harácsolás után nézett, és bőven akadt harácsolni való.

Bor minden háznál bőven van, iszunk is úgy, mint a budai török. Azt lehet mondani, mióta szerb földön vagyunk, még józan egy ember sem volt. Bármerre menetelünk is, a kis hordók az ágyún megtöltve vannak, hogy addig se nélkülözzük.

Igaz, hogy már napok óta esik az eső, és csak szabadban táborozunk, de ezen életmód mellett ezt fel sem vesszük. Nem bánjuk, ha ... örökre tart is ez. De ezen városkában nem soká tartott a pihenés.

Hajnali 2 órakor innét tovább meneteltünk, és esőben egész délutánig menetelve állásba mentünk. Azonban ekkorra az ellenség innét is tovább állott. Estére egy faluba mentünk szállásra. Miután már a húst nem igen kedveljük, puliszkát (szerb nemzeti eledel) főzünk zsírral, tejfellel, túróval.

Ütegünk után 35–40 darabból álló disznócsorda jön, s noha naponként pár darab leöletik, nem fogy, sőt szaporodik. Azonban lovaink annak dacára, hogy nékik is bőven van enni, mert a tengeri mind száron van még, tönkremennek ezen gyalázatos utakon és esőzésben.

A megrémült civil nép, kik elmenekültek, kezdenek visszatérni. Egész szekéroszlopok jönnek kecskéktől követve. De férfit nem látni itt sem, csak asszony és gyermek. Azonban ezek az asszonyok is elég veszélyesek, 1–2 katonának a faluban nem tanácsos velük kikezdeni. Már sok emberünket eltettek láb alól, ezért figyelmeztetve is vagyunk az óvatosságra, csak több ember járjon együtt, akkor is fegyveresen.

Máskülönben minden házra fehér rongyokat akasztanak ki a megadás jeléül. A falvakban elég piszokban él ezen nép, a lakásaik piszkosak, a bútort nemigen ismerik, az ágyat deszkapriccsek helyettesítik.

Annál nagyobb flancot folytat a városi nép, szép lakásberendezéseket lehet látni, és ruházkodás tekintetében is követik a francia divatot. Természetes, most rútul néznek ki a lakások, melyeknek bútorai összetörve és kirabolva vannak, mert itt a katonáiknak minden meg van engedve, és még ahol a németek mennek keresztül, ott van csak Isten verése! Bűnhődik ezen nép irgalmatlanul!

A városokban minden második épület vendéglő vagy kávéház, tehát a víg élet sem hiányzott innét. De most a vígságból nekünk jutott ki, és őnékik csak az üldözésből jut ki. Én sem mondhatnám semmi bajomat most, ha a lábammal nem gyengélkedném, lábaim kisebesültek, és nagy fájdalmat okoznak.

22-én. Reggel 4 órakor tovább menetelünk, és tűzállásba ment ütegünk. Itt az ellenség harcba bocsájtkozott ismét, és a harc tart egész nap. Ma megtartotta az állását az ellenség. Tőlünk jobbra és balra ugyancsak erős harcok hallhatók. Az éj azonban csendben telt el.

23-án. Mára részünkről általános támadás lett tervbe véve, de az ellenség ezt észrevéve az éjet felhasználva megugrott. Így reggel is csendes a vidék.

Közben hoznak foglyokat, kik igen szánalmas állapotban vannak. Piszkos rongyokba van öltözve. Sok asszony is akad köztük, kik szintén harcolnak. A férfiak egész 60 évig állanak harcban. Divisiónk parancsot kapott a Morava völgybe való marsolásra, hova el is indultunk. Az eső ma is esik, pár kilométer utat bírtunk megtenni késő estig.

24-én. Reggel szép, napos idő mutatkozik a sok eső után. Újból megkezdettük a menetelést, mi is reggeltől késő estig tartott. Ezen 2 1/2–3 kilométer utat gyalogsági segítséggel tudtuk csak nehezen megtenni, minden fogatot kötelek segítségével vontattunk tovább. Így késő este érkeztünk Mladanovácz városba, és az éjet itt töltöttük. A civil nép egyre özönlik vissza a falvakba.

25-én. Reggel 1/2 6 órakor tovább meneteltünk a városon keresztül. A város völgyben fekszik, vasúti állomása van néki és pár gyára. Elég piszkos, igaz, nem is lehet most másképp kívánni.

Ma szép, meleg idő van, a mai napon tudtuk a gyalogság segítségét nélkülözni. Ma messzebbről hallható ágyúzás. A további parancsra várva pihenőbe ment ütegünk. Csak az est folyamán kaptunk parancsot az előrenyomulásra, és még ezen este ütegünk állásba ment az 57-ik hadosztály körletébe.

26-án. Ütegünk 1/ 7 órakor a többi tüzérséggel együtt tűzkészültségben áll, és gyengébb tüzelést kezd. Közben erősebb gyalogsági harc is volt. Délben a tüzelés részünkről megszűnt. Itt ezen falunál, hol állásunk van, bővelkedünk borban és egyéb dolgokban. A lábam nem akar javulni.

27-én. Az ellenség reggelre elhagyta állásait, visszavonult. A mai nap divisiónk parancsot kapva elhagyta állását, és szakadó esőben 20 kilométert menetelve vissza Abladanováczra érkezett. Itt beszállásoltuk magunkat, természetesen házakhoz, miután a kint tartózkodás kényelmetlen. Én egy magyar családtól kaptam szállást, (a városbírónál) és mondhatom, a háború óta nem részesültem ily fekhelyben. Máskülönben is ez emlékezetes vendégség marad. Az eső egész éjjel szakadt.

28-án. Reggel 7 órakor divisiónk tovább menetel vissza. Ezen nap is szakadó esőben menetelünk, az utak kegyetlen rosszak. A falvak mind tömve vannak csapatokkal, így késő estig az úton vagyunk. Este 10 órakor érkeztünk kegyetlenül átázva egy községhez, hol éjjelre megszálltunk. Lovaink már siralmas állapotban vannak, ezen rossz utakon patkóikat mind elvesztik, és már nem is tudjuk pótolni, az üteg ebből is kifogyott. Így rongyokkal vannak a paták bekötözve.

29-én. Borult, ködös idő, délelőtt 9 órakor innét is tovább meneteltünk. Még a délelőtt folyamán megérkeztünk Belgrádba, hol egy nagyobb téglagyárban szállásoltuk el magunkat. Itt elég kényelmes lakás jutott nekem is, de ez el is kelt, miután a sok esőtől igen áthűltem, és rosszul érzem magam.

30-án. Pihenőnk van, az eső egész nap esik. Az egész napot szobában vagyok kénytelen tölteni, miután igen rosszul érzem magam. Itt Belgrádban szép számú sertéscsordánkat, mit magunkkal hoztunk, a parancsnokság elvette. Ez nagyon bosszantó, de másrészt nem bánjuk, mert ezt is tisztjeink maguknak szerették volna tartani.

31-én. Reggel 6 órakor kellett volna ütegünknek a hajóállomásra mennie behajózás végett, de némi akadályok miatt egy órát késtünk. Ennek folytán ütegünk erős ügetésben ment keresztül a város köves utcáin, mi pokoli zörejt okozott a még reggeli csendességben pihenő városban. Ablakok, ajtók nyíltak meg, és ezen sietséget nem tudta a nép mire magyarázni. De gondoljuk, hogy visszavonulást sejtett ebből.

Hanem ezen futás reánk nem volt kedvező, mert a rosszul felpakolt, rekvirált élelmiszereink, mind Belgrád kövezetén maradtak el. A behajózás megtörtént, és Zimonyban szálltunk partra. Tehát véget ért szerbiai ténykedésünk is, mit bizony a jó életmódért sajnálunk, pedig igen nehéz, fáradságos harctér ez, mit a sok esőzés még elviselhetetlenebbé tett.

Zimonyban lettünk elszállásolva, és a mai napot itt töltjük. A város nem mondható szépnek, de azért utcái rendezettek. Pár házon látszik meg a háború nyoma, de az egész jelentéktelen. Katonasággal tömve van, és az itteni nép eleget uzsoráskodik. Máskülönben elég jól töltjük a mai napot.

1915. november hó.

1-én. Reggel 8 órakor itthagyjuk Zimonyt, és a 15 kilométerre fekvő Balajnicza faluba meneteltünk, hol azonnal be is vagonéroztunk. Délután 5 órakor pedig vonatunk elindult. Ma szép, napos idő van. útirányunk Újvidék felé vezet.

2-án. Reggel érkeztünk Szabadkára, innét tovább Kiskunhalas, Szabadszállás, Soroksár felé megyünk. Itt már erős drótakadályok vannak állítva esetleges védelmére Budapestnek. Estére érkeztünk Szolnokra, hol vacsorát kaptunk.

3-án. Ma Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémetin át Királyházának tartunk. Tehát megint csak az orosz frontra megyünk. Éjjel érkezünk Máramaros-szigetre.

4-én. Reggel értünk Kőrösmezőre, ez már közel van Galícia határához. Beérünk a hegyek közé, hol alagutakon megyünk át, itt már dupla mozdony kell. A határt ismét átléptük, ki tudja, mikor térhetünk vissza újból magyar földre.

Woronienka galíciai határállomásra értünk, erre már havazott is, a tél beállott, mitől legjobban félünk. Erre már mindenütt a régi kép tárul elénk, mi az orosz garázdálkodásra emlékeztet. Délután 2 órakor érkeztünk Stanislauba, hol ebéd volt. Itt vonatunkat kétfelé osztották, és este innét tovább mentünk.

Éjjel 11 órakor értünk Monasterzyska állomásra, hol a vonatból kirakodtunk, és bevártuk ütegünk másik részét. Ennek megérkezte után még az éj folyamán tovább meneteltünk keresztül a lerombolt városon. Eközben, hideg, szeles esőt kaptunk.

5-én. Az éjjeli húsz kilométeres menetelés után délelőtt érkeztünk Burkanow faluhoz, melytől két kilométerre ütegünk tűzállásba ment, és még e nap folyamán tüzelést kezdettünk. Este pedig hevesebb tüzérségi harc kezdődött. Így hamarosan megkezdődött tevékenységünk újból az orosz fronton. Az is megelégedésül szolgál, hogy visszakerültünk a 39-ik hadosztályhoz. De a sok élelem és bor, mi Szerbiában volt, nincs már! Pedig, de jó volna kis része is!

6-án. Hűvös, szeles idő van. Reggel mindjárt fedezékek ásásához fogtunk, miután itt hosszabb tartózkodásra van kilátás. Az ellenség itt erősen beépítette magát, és sokat nyugtalankodik, támad. Ma este 8 órakor is támadást kezd, mi részünkről erős ágyútűzzel viszonoztatott.

7-én. Reggelre havazik, és egész nap esik. Így sietnünk kell a földbevájt fedezékek elkészítésével, hogy már az éjet bent tölthessük.

8-án. Szép napos idő mutatkozik, repülőink jönnek, miket az ellenség lőni kezd. Délelőtt mindkét részről tüzérségi harc keletkezik, és az ellenség az előttünk álló 1/18 üteget belőtte, és 1 ágyúját szét is lőtte. Ütegünk egész nap lő, este újból hevesebb tüzérségi tűz keletkezik. Az ellenséges kötött léggömbök belátásától nagyon kell félteni állásainkat.

9-én. Reggel borult, télies idő, később azonban kitisztul, és gyengébb ágyútűz kezdődik. Ütegünk is működik. Lakásaink lakhatóbbá tételén fáradozunk ma is, mert hamarosan szükség lesz rá.

10-én. Hideg, máskülönben csendes nap van, néha az orosz lő egyet. Nem változik semmi.

11-én. Borult idő van, így a mai nap is csendben telik el. Este az ellenség kezd lőni, mi nem tart soká. Az éj csendben telik, csak az eső esik.

12-én. Reggel borult, később kitisztul, és szép napos idő lesz. A vonalon teljes csend van, tüzérségünk már napok óta nem lő. Olykor az ellenség ad le egy lövést. Újabban tüzérségünk csak felsőbb parancsra lőhet, ha valamelyik fél támadni akar. Este az ellenség tőlünk jobbra egy óra hosszáig tartó harcot kezd, de utána csend áll be, és ez tart éjjel is.

Mi most a napot tétlenül töltjük, nincs semmi dolog. Gondolkodásra, hogy ennek már mikor lesz vége, van elég idő, és közben várjuk a konyhát, mi napjában háromszor szerencséltet bennünket. Reggel kávé, délben kávé, és este van csak az ebédnek szánt húsleves. Ezután pedig behúzódunk lakásunkba, és ott szőjük a további gondolatokat a meleg kályha mellett. Egy fedezékben lakom én is 13 emberemmel, és virradunk napról napra azon reményben, hogy egyszer csak jön a szabadulás órája.

Még a nappali foglalkozást kiegészíti a levélírás és a „kozák" üldözés, miután ily zsúfolt termekben rohamosan terjed. A szerbiai jólétünket étkezés tekintetében itt a kartofli váltotta fel. Itt mindjárt mellet-

tünk két nagy tábla van, miből télire is eltettünk. Fában ugyancsak bővelkedünk, miután erdőben vagyunk.

13-án. Hűvös idő, de szép tiszta. Már kora reggel a tőlünk jobbra eső részen erősebb ágyúzás hallható. A délelőtt folyamán itt is lőni kezd az ellenséges tüzérség, a mienk azonban hallgat. Az időt repülőink felhasználják, miket az ellenség szinte erősen lő, de eredmény nélkül. Este az ellenséges tüzérség (szokás szerint) erősebb tüzelést kezd, és egész éjjel nyugtalankodik. Hátul a front mögött is elég élénkség van. A falvak tömve vannak gyalogsággal. Az újoncokat jobbára itt képezik ki, egész ... békeharcok vannak.

14-én. Már kora reggel kezdett az ellenséges tüzérség lőni, ez tartott egész délelőtt. A mi tüzérségünk csak gyengébben válaszol. A mai napot is burgonyaszedéssel töltöttük. Már vagy száz zsákkal raktároztunk el.

15-én. Borult idő egész nap. A front ma csendes. Az ellenség tevékenysége mostanában kézigránátharcokra szorítkozik, most így próbálkozik a harci eszközök változtatásával. Hogy a napok ne legyenek oly unalmasak, ma nálunk is megkezdődött egy kis foglalkozás, fegyver- és testgyakorlat két óra hosszáig.

Még ezt is megértük a háborúban, hogy unatkozunk! Valamikor azt gondolta az ember, hogy háborúban folyton emberöléssel van elfoglalva, nemhogy még unatkozik. Este az eső kezd esni, az ellenség pedig leadja a szokásos esti lövéseit, azután pedig csend áll be.

16-án. Nincs semmi változás ma sem, a front csendes. A szokásos 6 órai felkelés, a konyha már itt van a kávéval. Ennek elfogyasztása után kezdődik csak az öltözködés és mosakodás, mely után 8–10-ig tart a gyakorlatozás. Ezután pedig a kartofli-sütés és főzés kerül sorra.

17-én. Reggel havazik, ez tart egész nap. A fronton nincs semmi harci esemény. Az ellenség megfigyelőink jelentése szerint fedezékeit újabban a drótakadályokig építette ki támadásai könnyebb kivitelezése céljából ... Este a havazás még erősebb lesz, és tart egész éjjel.

18-án. Reggelre körülbelül egyméteres hó esik, melyhez a szélvihar erősen kontráz. Ily pokoli időre nem emlékszem. Fedezékeinket teljesen betemette az idesodort hó, és erős munkát ad a kiásása. Ágyúinkkal szintén egész hóhegyek képződtek, és miután a vihar erősödik, nincs kilátás, hogy hamarosan szabaddá tehessük őket. Oly erővel dühöng a vihar, hogy az ember öt percig nem képes künn lenni.

Délelőtt folyamán jelentés jön, hogy az ellenség támad (az időt felhasználva), a hóban ássa magát előre! Ütegünk parancsot kapott azonnali lövésre, az ágyúinkat pedig meg sem tudjuk közelíteni.

No, most hát mi lesz?

A helyzetünk elég kritikus ...

Nehezen egy-két lövést tudtunk leadni, ezután megszűnt a tudomány. De ily ítéletidőben is csak az orosz őrültségtől várható, hogy támadást kezdjen. Őnéki az ilyesmi specialitása. Ember-kíméletet nem ismer, csak némi sikert érhessen el. De itt minden siker nélkül is csúnyán reáfizetett, embereit jobbára a vihar fojtotta meg.

Ma az élelmezésünkbe is beütött a krach, a konyhánk nem tud kijönni a faluból. Az idő éjjelre sem enged szigorúságából.

19-én. Még jobban beszorultunk a hó közé mára. A vihar kissé megszűnt, és alaposan munkához kellett látnunk, hogy némiképp kiszabadítsuk magunkat. Szerencse, hogy fedezékeinket elég szilárdan építettük, mert máskülönben a nagy hótömegtől reánk szakadhatott volna, mi cseppet sem volna kellemes.

20-án. Mára a hóvihar elállt, és most hozzá kell látnunk a munkához, a hó eltakarításához, mi napokig eltart. Mert ha olvadás lenne, mint ürgéket öntene ki bennünket.

Csapataink mindenütt a hó eltakarítására vannak kirendelve, gyalogságunk is kritikus helyzetbe jutott a behavazással, úgy kell őket kiásni. Az ellenséget pedig az idő kényszerítette, hogy a jóval hátrább fekvő téli állásaiba menjen vissza. Így könnyebb tüzérségünk is előbbre vonult állásba, és új belövéseket csinál.

21-én. Ma sem zavarja semmi sem a csendet, úgy látszik, az idő meghozta az ezzel járó békességet. azért most nem unatkozunk, van bőven munka és játék a hóval. Most már a konyhánk is ki tud jönni Kutasowból.

22-én. A mai nappal beállott az igazi téli hideg. És a hóhányás így nem igen kedvez. Mindenki a tűz köré húzódik. Újabban nekünk is kilátás van arra, hogy állást kell változtatnunk. No, még ez hiányzik ilyen időben! Új fedezéket ásni, micsoda munka az!

Este erősebb gyalogsági harc keletkezik. Éjjel 12 órakor az ellenség támadásba kezd, mi tart 1/2 3 óráig. Könnyű tüzérségünk hatásos tüze azonban nagy veszteséggel visszaűzte őket állásukba. Ilyen kudarc után azután rendesen pár napig csendben marad. Éjjel igen hideg van, és örülünk, hogy ilyenkor nincs ütegünknek lövés.

23-án. A hideg után mára szép, napos idő lett. Az éjjeli harcot is csend váltotta fel, egy lövés sem hallható ma. Az éj is csendben telik el.

24-én. A mai nap is minden különös nélkül telik el. Semmi harci zaj sem hallható. Tehát mégis ténynyé vált, hogy ütegünknek új állásba kell mennie. Ebből a célból délután az előttünk fekvő Zarwanica faluba mentünk, hol egy ütegállást kijelöljünk, és utat csináljunk.

25-én. Reggel 6 órakor ütegünk elhagyta ezen állását, és Zarwanicára meneteltünk az új állás elfoglalására. Ezen sok fáradsággal elkészített állást oly könnyen kell elhagynunk! Ágyúinkat felállítottuk, mi pedig egyelőre a még megmaradt házakban kerestünk szállást. Természetes, még előbb ezeket is lakhatóvá kellett tennünk, mert ajtó, ablak már ezen házakon nem létezett, úgyszintén kályhaféle sem. Ezek már mind a gyalogsági állásokba vándoroltak. A civil lakosság nincs itt, ki van lakoltatva. Valahogy tehát lakhatóvá tesszük lakásainkat, és beköltözködünk. Elgondolom azonban, hogy fog itt kinézni tavaszra minden. Ütegállásunk a falu oldalán és a Strypa partján áll.

26-án. Hozzálátunk az ütegállás megerősítéséhez, hogy a puha talajon megállja a helyét. Az idő hideg, olykor havazik. Napok óta csend van a fronton...

27-én. A hideg mára még erősebb. Újból megkezdjük a fedezékek építését, mert a házakban csak ideiglenesen lakunk, míg a fedezékekkel elkészülünk. Tehát előbb reákerült a sor a még épen maradt házakra, mert a faanyagot ezekből hozzuk össze.

28-án. Vasárnap van, és megengedve lett a templomba menés, ki akar. Máskülönben ezen nap sem különbözik a többitől, dolgoznunk kell. Délután ütegünk tüzelni kezd egy pusztára, hol az ellenség tanyáz, és valószínű megfigyelője is van. Már tegnap ezen hely felgyújtására felhívást intéztek a csapatokhoz, ki vállalkozik erre. De ez később visszavonatott. Az ellenséges tüzérség is pár lövést csinál egy előretolt ütegével. Éjjel semmi változás nincs.

29-én. Reggelre igen hideg idő lett, fokozatosan hidegebb napról napra. A föld erősen fagy, és a fedezékásás nehezen megy. Az ellenség most csendesen viselkedik.

30-án. Semmi változás nem történik a fronton. De az ütegünknél történnek olykor változások, mint ma is. Kora reggeltől estig az ágyúállásban kell tartózkodni a legénységnek ezen pokoli hideg időben, és hozzá még másféle szórakozásról is gondolkodnak a tisztek. Például ruhavizit, noha már ruházatunk rosszabb nem is lehetne, mint amilyen. Azonkívül reggelenként lovaglást rendeznek az ágyúlegénységnek, persze ez önékik mind szórakozás. Ja, háborúban ez is szükséges.

Délután ütegünk ismét tüzelni kezd a majorra (természetes fel kellene gyújtani), de eredmény nélkül. De ezt legalább vitéz ütegparancsnokunk (Kofler) vitézségéhez írhatja.

1915. december hó.

1-én. A hó első napja hideg, de tiszta idővel köszöntött be. Ma sincs semmi harci zaj. Repülőgépünk az ellenséges állások felett kering. Őt sem zavarja semmi.

2-án. Reggel az eső kezd esni, mi azonnal jéggé fagy. Délután szebb idő, és mindkét részről a repülők végzik felderítésüket. Itt előttünk csend van, csak tőlünk balra hallható pár lövés, mi eszünkbe juttatja azt, hogy mégis háború van.

3-án. Mára az idő meggyöngült, az eső kezd esni. Most még csak ez hiányzik itt, hogy a sárba fulladjunk. A mai pár lövésen kívül nem történik semmi különös a fronton. Azonban minket már vagy hetedszer oltanak be, ami cseppet sem kényelmes.

4-én. Semmi újabb változás nem történik. A hó olvadásnak indult. Bolond egy időjárás! Az éjeket mostanában nyugodtan töltjük, miután az ellenség csendesen viselkedik.

5-én. Szép, napos, enyhe idő. Vasárnap van. A mai nap is teljes csendben telt el, úgyszintén az éj is.

6-án. Az idő meggyengült teljesen, és óriási sár van a hóolvadás nyomán. A tőlünk balra eső részen ma erősebb ágyútűz hallható, mi csak az est beálltával szűnik meg. Így az éj is nyugodtan telik el.

7-én. A mai szép időt a repülők is igénybe veszik. Egy ellenséges gép is jön felénk, és részünkről erős tűz alá fogják, kénytelen menekülni. Még mindig lakásaink építésén dolgozunk, mit anyaghiány miatt nem tudunk befejezni.

8-án. Nem változik semmi, itt csend van. Néha messzebbről hallható egy-egy lövés.

9-én. A nap csak telik egyformaságban, már megint jobbára semmittevéssel töltjük a napot.

10-én. Reggel havazni kezd, később esőre változik. Ma tüzérségünk pár lövést ad le, utána csend áll be. Délben katonazene hangja közeledik a gyalogsági állások felől, melyek itt egy dombsorozaton húzódnak végig. Szomorú menet jön. „Katonatemetés" zenekísérettel végigvonul a falun. Elől a zene, utána a díszszakasz, a koporsó, mely után a századparancsnok lépdel, ezt újból egy szakasz zárja be. A gyászinduló meghatottságot erőszakol az emberre. Ezen szerencsétlen, kit örök pihenőre visznek, már megszabadult a földi szenvedéstől és gondtól. De otthonmaradottjai, kik még semmit sem tudnak kimúlásáról, hiába várják már, és majd hogyan érinti őket a hivatalos, rideg értesítés – hősi halált szenvedett!

11-én. Itt csendes minden, messzebbről hallható ágyúzás. A hó és eső után óriási a sár. Az éjjel szinte csendes.

12-én. Ma is az eső esik. Vasárnap van, itt most minden vasárnap misét lehet hallgatni, a tábori papunk itt tartózkodik. Ugyancsak pár nap óta vígabb élet folyik ebben a civilektől mentes faluban. A 11-ik honvéd ezred zenekara itt telepedett le, és naponként jó magyar nótákkal szórakoztat bennünket. Ugyan a „Gott erhalte" sem hiányzik olykor.

Ma nehezen készített lakásunkba beköltözködtünk a civil házakból. Hatalmas kályhánk, mit egy szeszgyárból elhozott kisebb kazán képvisel, óriási módon dönti a meleget. (Igaz, hogy egy méter fát képes egyszerre befogadni.) Fő bútorzatunk az ágy (priccs), melyen a matrácot szalma helyettesíti, elég jó fekhelyet nyújt a mostanában nem nagyon igénybevett tagjainknak. A többi bútorzatunk, mi már luxusszámba megy, mit még a bakáink jóvoltából találtunk a házakban, barátságosabbá teszik lakásunkat. Így van szekrény, pad, ezen utóbbi a fotelt helyettesíti, továbbá szentképek, miből legtöbb található, tükör, az ablakon csipkefüggöny. Így van felszerelve lakásunk, hol a telet szándékozunk kihúzni.

13-án. Gyenge, borult idő, semmi harc. Foglalkozásunk sincs most, semmittevésre vagyunk kárhoztatva.

14-én. Havazni kezd, esik egész nap. A helyzet semmit sem változik a fronton. Az oroszok most teljesen békében vannak.

15-én. Mára a sár megfagyott, de szép tiszta idő van. Ütegünktől ma mentek el a szabadságosok, én még mindig ittmaradtam. Este úgy az ellenséges, mint a mi tüzérségünk néhány egyes lövést ad le. Újabban parancsot kaptunk a legnagyobb elővigyázatra úgy éjjel, mint nappal. Az oroszok részéről újból számítanak valamire.

16-án. Napközben ma volt kisebb tüzelés, az ellenség is adott le pár lövést. Máskülönben a helyzet nem változott, az éjjeli nyugalmunkat sem zavarta az ellenség.

17-én. Ma ágyúinknak újabb állás csinálásával töltjük a napot, hogy az esetleges orosz támadással szemben más irányban is védekezhessünk. Ismét este van, és bebújunk az odunkba, hol hosszú éjeket kell keresztülaludnunk. Az éj reám nézve nem a legjobb volt, meghűltem, és a gyomrommal kellett bajlódnom.

18-án. Elég rosszul vagyok a gyomrommal ma is, hozzá még fogfájás is jön, mi mostanában elég gyakran gyötör. Ezen nap sem fordul elő semmi említésre méltó dolog.

Rendesen reggel 6 órakor kelünk, mikor reggeli is van (fekete), ezzel vagyunk délig, mikor jön az egyfogásos ebéd, húsleves. Semmi más nincs, a főzelékféle teljesen megszűnt. És mondhatom, ha burgonya nem volna bőven, teljesen éheznénk. Hova lett a múltbéli jó ellátásunk, szalonna, sajt, csokoládé stb? Az ilyesmi teljesen megszűnt.

Így vagyunk most már a rendes dohány- és cigarettajárulékkal is, ezt is csak néha kapunk. Ebből látható már, az ország kezd kicsinyenként kimerülni. Jön az este, és ezzel a vacsora, mi szokás szerint feketekávé, jobban mondva fekete víz (ez sem a régi már), melléje a rendes napi egy porció kenyér. De az is előfordul, hogy ez sincs mindennap. Tehát megvan a feketekávé, és fogom a kenyeret, melyből beleaprítok, és megtörténik a vacsora. Igaz, egész nevetségesnek tűnik fel, a feketébe kenyér, tán civilben vicclapba való, de most háborúban vagyunk, és itt jó így is.

19-én. Ma sem vagyok jobban, gyengélkedem. Azért ma lovagolni mentem, hogy kissé megrázzon, tán jó orvosság lesz. Ma igen szép napos, tavaszi idő lett, repülőnk megjelenik az ellenség felett, ugyancsak az ellenséges nagy gép is. Ezt elhárító ütegeink tűz alá veszik, és hamar eltűnik a láthatárról.

Éjjel 12 órakor jön a telefonjelentés, hogy az oroszok egyes helyeken mozgolódnak, tehát készen álljunk, ha lövésre jön parancs. De ez nem következett be, így az éjet nyugodtan tölthettük.

20-án. Hajnalban havazni kezd, és esik egész nap. A délelőtt folyamán hallgató volt kisebb gyalogsági tüzelés, mit pár ellenséges ágyúlövés kísért. Utána csend lett.

21-én. Ugyancsak havazik ma is. Máskülönben semmi esemény nem fordult elő. Azonban a tétlenséget alapos munkával cseréltük fel. Felsőbb parancsra erős fedezékeket kell ásnunk az ütegállásnál esetleges ellenséges belövések elleni védekezésre.

22-én. Havazik és hideg idő van. Künn foglalatoskodunk. Az ellenség napok óta megint hallgat.

23-án. Mára erős hideg, a csendet nem zavarja semmi. Ma osztották ki köztünk a karácsonyi ajándékot, mi összefoglalva elég szép értéket képviselhet ma.

24-én. Csendes nap van, semmi foglalkozás, jóformán ünnepelünk. Ez abból is kitűnik, hogy böjtölünk... A mai étkezésünk a következő: reggel kávé, 10 órakor kávé, és ezzel vagyunk estig.

Délután karácsonyfa fölállításához fogtunk hozzá, mire a díszeket a falu elrejtett pincéiben szedtük össze. És így karácsonyfánk elég díszesnek mondható. Telve van mindenféle díszes játékszerrel: falovak, babák, állatkák és egyéb dolgok. Úgy látszik, a civil nép itt ilyesmivel kereskedést folytatott.

A gyertyát Baranyai főhadnagy úr volt szíves hozzá szolgáltatni. Délután még minden ember kapott egy fonyottkalácsot, minek fehérsége az 5-ös lisztnek felel meg. És hogy a kenyértől eltérő íze legyen, cukrozva van. De azért nem hiszem, hogy bárkinek jobban ízlett volna békében a hazai sütemény, mint ez.

Jött az este, tehát a vacsora is: a rendes húsleves, utána káposzta. Természetes az utóbbi szigorúan mentes minden zsírtól.

Most felgyúltak a karácsonyfa gyertyái, és gondolataink visszaszállanak a múltba, mikor még ilyenkor a béke és szeretet ünnepét hozzá méltóan ülhettük meg. És még ezt mégis jobban megülhetjük, mint a múlt karácsonyt, mikor az ellenség erősen megzavart bennünket ünneplésünkben, de akkor ki hitte volna, hogy még ezen karácsonyt is így kell tölteni! Vacsora után a tea zárta be a mai menüt, ezután kezdődik a kártyajáték és a diskurzió.

Künn a gyalogsági állások felől a hideg szellő bakáink énekét hozza, tehát ők is ünnepelnek. Az ellenség, mintha ezt megirigyelte volna, 1/1 12 órakor tüzérsége elkezdett lőni, mi tartott körülbelül háromnegyed óráig. Utána csend lett és nyugalom.

25-én. Felvirradtunk karácsony napjára!

De ezen napot sem hagyta a kutya orosz megülni békességben! Délelőtt templomba kellett volna menni, de ő erősebb ágyútüzet kezdett. Így nekünk is készenlétbe kellett állanunk, noha lövésre részünkről nem került sor. De így a karácsonyi ének helyett az ágyúdörgést kellett hallgatni. Azért a karácsonyi ebédet nyugodtan el tudtuk tölteni, mi állott húslevesből és hozzá granatiermarsból, tehát tésztából. Itt megemlítem, mióta a fronton vagyok, másodszor van szerencsém tésztát enni, illetve csak látni, miután a szakács elosztotta magát, és a sors úgy hozta magával, hogy nekem sem jutott. No meg az ebédhez bor is volt, és ez a fő. Ezekből állott a karácsonyi ebéd.

Délután tőlünk balra ágyútűz hallható, tehát ott sem tudnak békében ünnepelni. Este az eső kezd esni, az éjet semmi sem zavarja.

26-án. Az eső esik egész nap. A harcvonalon semmi változás nem történt. Azonban a mai ünnepet meg kellett zavarnunk, kútásáshoz kellett fognunk. Ezideig a Strypa vizét élveztük, de most be lett tiltva, miután több megbetegedés történt... Ezért kell kutat ásni.

27-én. Az eső ma is esik. Az éj minden változás nélkül múlt el. Azt mondhatni, az ünnepeket ... nyugodtan megülhettük, az ellenség elég nyugodtan viselkedett. De ki tudja, a jövő karácsonyt hol töltjük és milyen körülmények közt, már aki megéri.

28-án. Reggel szép idő mutatkozik, de később az eső kezd esni. Ez tart egész nap, mint már napok óta rendesen. A sárba majd elsüllyedünk, oly nagy van. A kora délelőtti órákban megjelenik egy ellenséges repülőgép állásaink felett. Ütegünk, a gépfegyverek és gyalogságunk erős tűz alá fogja, olyannyira, hogy nem bír menekülni. Nagyszerű látványt nyújt, egyes srapnellek mily közel robbannak, és veszélyeztetik. Végre egy találatot kap, és az ellenséges vonal mögött lezuhan. Este parancsot kaptunk a legnagyobb elővigyázatra, támadást várnak az ellenségtől. Ezt egy orosz fogolytól tudták meg.

29-én. A várt esemény nem következett be, az elmúlt éj nyugodtan tellett el. Reggel azonban tőlünk balra, Tarnopol körül erős harc keletkezik, a gyalogsági és gépfegyverek mindjobban akcióba lépnek, úgy a tüzérség is.

A harc mindjobban húzódik felénk, és 1/2 8 órakor az itteni tüzérség is megkapta a parancsot tüzelésre, mely mindjobban erősbödött.

A tőlünk balra megkezdett harc elcsendesedett még a délelőtt folyamán, de itt előttünk mindig hevesebbé fajul. Az ellenség a legnagyobb erővel támad, noha tüzérségünk hatásos tüze nagy veszteséget okoz neki. Ennek dacára délután jelentékeny sikereket ér el, rohamosan jön előre tömött négyes vonalakban, olyannyira, hogy már a legrosszabbra vagyunk elkészülve. A 8000 méter distanzból már csak 2200 méter lett. De itt mégis meg kellett állania, a nagy veszteséget nem bírja mégsem, és még a délután folyamán tüzünket nem bírta állani, kissé hátrább vonult.

Úgy látszik, szép meglepetést akart nekünk újévre a sógor szerezni, mit cseppet sem kívánunk. Délután 4 óráig tartott a heves harc, eddig ütegünk is 250 lövést adott le. Az est beálltával is ad le időközönként lövéseket, az ellenséges és a mi gyalogsági állásainkban sűrűn röpködnek a rakéták, miután nagyon sötét van. Éjjel még számítunk az ellenség támadására, ezért készen állunk. Az ellenséges tüzérség ma keveset lőtt, csak gyalogsági támadást forszírozott. Ugyancsak röpködtek körülöttünk a gyalogsági golyók. Mert az orosz gyalogság nagy eleváczióval lő (ennek csak a mi bakáink örülnek), és mind hátra, hozzánk fáradnak golyóik. Könnyű tüzérségünk egész éjjel adott le lövéseket. Az eső ma is egész éjjel és napközben esik.

30-án. Az elmúlt éjjel az ellenség nem kísérelt meg újabb támadást, úgy látszik, a tegnapi harc erősen kimerítette. Azonban reggel 6 órakor újból megkezdette a legerősebb gyalogsági támadást. Itt tehát teljesen azon szándékkal dolgozik, hogy frontunkat áttörje a 39-ik hadosztálynál, és ha itt sikerülnek neki ez, úgy ezen frontrészletünk visszavonulási útja el lenne vágva. ... És a legnagyobb katasztrófa elé nézhetnénk.

Az éj folyamán a tüzérségét előbbre hozta az ellenség, de a délelőtt folyamán sem az ő, sem a mi tüzérségünk nem fejtett ki nagyobb akciót. Az orosz főleg tüzérségi állásainkat kereste, lőtt össze-vissza. ütegünkhöz is elég közel köpködött.

Délben mindkét részről fokozódott a harc. Ma is elkészültünk a legvégsőre, fogataink már a falun kívül várják a továbbiakat. A harc hullámzik egyforma hevességgel, de ezideig még az ellenség terve nem sikerült.

Ezt látva az ellenség délután 3 órakor az előttünk elhúzódó magaslatra, hol a 11-ik honvéd gyalogezred állásai vannak, a legerősebb pergőtüzet bocsájtotta. Ezt szabad szemmel láthattuk, de ezen látványtól az ember idegei majd felmondták a szolgálatot. Itt az ellenségnek minden fajta ágyúja a legkisebbtől a legnagyobbig képviselve volt. A gránátok, mintha csak a földből nőttek volna ki azzal a tervvel, hogy azon magaslatnak el kell tűnnie. Mást nem lehetett látni, csak füst- és földoszlopokat, és ezt még rémítőbbé tette a pokoli dörgés és rengés, mit a gránátok okoztak. Az ellenség tüze még azért is veszélyes volt, miután oldalazva adta. Ezt látva szívünk elszorult szegény honvédeink sorsa felett, gondolva azt, hogy onnét élve egy sem menekülhet. Ezen tüze az ellenségnek 1/2 óráig tartott, persze gondolva azt, ott mindennek meg kellett semmisülnie.

De rosszul számított az orosz, azon első állásunkat, mit tűz alá vett, erre számítva gyalogságunk kiürítette, és hátrább, a második vonalat szállta meg. Így történt, hogy gyalogságunknak nem volt vesztesége.

Ezen tüzérségi előkészítés után az orosz gyalogság vette át újból a szerepet, és noha ma is megközelítette állásainkat, mást nem érhetett el, mint nagy vereséget.

A jelentés szerint támadása már nagyobbára össze is omlott. Hanem ezután mi sem maradtunk adósa a ruszinak! Összes tüzérségünk gyorstüzet bocsátott az ellenségre, főleg tüzérségére, mit jobbára el is hallgattattunk.

Ezután már estig kisebb mértékben folyt a lövöldözés, és este elcsendesedett teljesen, mintha mi sem történt volna. De az éjet megint készenlétben kell töltenünk, nem tudva azt, nem kap-e kedvet az ellenség éjjeli támadásra. Ma megint elég veszélyben voltunk a gyalogsági tüzeléstől, sőt áldozatot is követelt, egy emberünk megsebesült. Gyalogsági jelentés szerint az ellenségnek halottakban igen nagy vesztesége van. Éjjel időközönként tüzérségünk lövéseket ad le. Tudva azt, hogy az ellenség mily előszeretettel viseltetik az éjjeli támadások iránt, de ezen éjjel nem kísérli meg, miből megint csak nagy vereségére lehet következtetni. De ezt mi is szívesen elengedjük, miután már eléggé ki vagyunk merülve.

31-én. Tehát az elmúlt éjjel is harc nélkül tellett el. Ma reggelre erősítést kaptunk, a 38-ik hadosztályt, melynek tüzérsége is korán felvonult, így jól megszaporodtunk. Így már bátrabban nézünk a továbbiak elé.

Reggel, a csata harmadik napján az ellenséges gyalogság újból megkezdi a legerősebb támadást. Tüzérségünk élénk tüzelést folytat, az ellenséges tüzérség is lő, főleg ütegeinket keresve. Falunkat és környékét eleget veszélyezteti. Gránátjai már közel jönnek ütegünkhöz.

Délután 2 órakor az ellenséges tüzérség újból tűz alá veszi a tegnapi magaslatot, mi tartott egy óra hosszáig. Utána 3 órakor gyalogsága megkezdette a legerősebb előre nyomulást. Gyalogságunk részéről a legnagyobb fegyvertűz fogadta, de nem gátolta meg őket abban, hogy drótakadályainkig előre ne küzdjék magukat, és már hozzáláttak akadályaink vágásához. Így a helyzet legveszélyesebb pontjáig érkeztünk. Most ütegünknek jutott azon fontos feladat, hogy az ellenséget ezen reánk nézve kritikus helyzetben megállítsa.

Nehéz feladat elé lett állítva ütegünk, de fényesen megoldotta... Az egész közeli távolságban levő ellenségre gyorstüzet bocsájtottunk, és a 15 centiméteres gránát-srapnellek meghozták a kívánt eredményt, az ellenséget úgyszólván letarolták. Jóformán a harc mai napja az ellenség csúnya veszteségével megint eldőlt. Ezen harcban különösen az én ágyúm vette ki a részt alaposan.

Az ellenséges tüzérség is meglehetős erősen dolgozott a harc alatt, különösen a falunkat lőtte erősen. Azon részt, hol ütegünk állott, nehéz tüzérsége veszélyeztette.

A mai harc délután 5 óráig tartott, utána csend lett. Az orosz a mai nappal is megelégedhetett. 18 soros drótakadályaink előtt méter magasan vannak a hullák. Ennek ellenére a mi gyalogságunk vesztesége ma is csekély.

Szilveszter estéjén vagyunk. Visszagondolok a régebbi szilveszterekre, hol nem ilyen kemény mulatságokban részesült az ember, mint amilyennel az ó-év utolsó napját befejeztük a legnagyobb öldöklés-től kifáradva.

És várjuk a holnapi napot, az újévet, vajon mivel fog kecsegtetni. Az elmúlt évben magunk részéről meg lehetünk elégedve, részünkre a hadi események elég fényesen záródtak le. De jóformán a holnapi napra is megvan a programunk, tudomásunkra jutott, hogy holnap az ellenség a 381. számú magaslatot fogja támadni, és ha igaz, úgy az új évet is harccal kezdjük meg. Nézünk elébe és fogadjuk, ha a ruszi nem tud békével maradni. Hisszük, hogy nem sokra fog holnap sem menni, és már nem soká bírja ezen harcot. Az éj ismét nyugodtan telt el.

SZEMLE

GERICS JÓZSEF

EGYHÁZ, ÁLLAM ÉS GONDOLKODÁS MAGYARORSZÁGON A KÖZÉPKORBAN

(METEM, Budapest, 1995. 318 o.)

Régen várt eseményként regisztrálhattuk két monográfiája s a neki ajánlott Emlékkönyv („Scripta manent") után Gerics József összegyűjtött tanulmányainak megjelentetését. A hazai középkorkutatás nagy alakja a rá jellemző szerénységgel várt arra az alkalomra, ami a fiatalabb pályatársaknak oly magától értetődő természetességgel adatott meg: a sokfelé, olykor nehezen hozzáférhető helyen megjelent dolgozatok gyűjteményes kiadására. Mi, a hajdani tanítványok jól éreztük a kötet hiányát; igyekeztünk legalább másolatban birtokolni és mindig kezünk ügyében tartani őket, de teljes gyűjtéssel még mi sem rendelkeztünk.

A kronológiai rendben közreadott tanulmányok átívelik a magyar középkor századait, a Szerző sokirányú érdeklődésének és tájékozottságának megfelelően a legkülönfélébb szempontok szerint. Persze, van a kötetnek két pillére: a latin filológia és a jogtörténet. Az írások legnagyobb ívű fejtegetései mögött is ott állnak a szövegek, a szövegvariánsok, amelyek értelmezésében az olvasó bizton Gerics professzor nyomában maradhat. Az itt leírtak egyáltalán nem udvarias szóvirágok, hanem hazai elbeszélő forrásaink hányattatott szöveghagyományából következnek: alapos filológiai képzés és képzettség nélkül a történész hibát hibára halmozna, ha megkísérelné rekonstruálni az elveszett, eredeti szövegeket, datálni az évszázadokkal később lejegyzett rétegeket. A krónika szövegváltozatai és a legendák egymáshoz való viszonyáról maradandó megállapításokat olvashatunk, miként – többek között – betekintést nyerünk az Ademar de Chabannes-szövegek filológiai újdonságaiba is.

A másik pillér az egyház- és római jog. A hazai mediévisták közül valószínűleg hosszú időn át egyedül a Szerző forgatta Pszeudo-Izidór, Gratianus vagy a Digesta köteteit. Az eredmények ezúttal sem maradtak el. Nem egyszerűen egy sor krónikahely és legendafordulat pontos meghatározása köszönhető ezeknek az azonosításoknak, hanem történeti forrásértékük tisztázása mellett a hazai jogi iskolázottság teljesen újszerű bemutatása is. A hadtörténet kutatói e tanulmányok olvasása közben azonban nemcsak módszertani szempontokkal gazdagodhatnak: a magyar királyi lándzsára, vagy éppen a Szent László csatáinak krónikás-hagyományára vonatkozó fejtegetések már szűkebb szakterületükre is vonatkoznak.

A közreadott tanulmányok: Domanovszky Sándor az Árpád-kori krónikakutatás úttörője, Magyarország és Bulgária Szt. Péternek való felajánlásáról, Szt. István királlyá avatásának történetéhez, Szent István királlyá avatása és egyházszervezése Theotmar krónikájában, A birodalmi Szent Lándzsa és Szent István lándzsája, Az állam- és törvényalkotó Szent István. A magyar király egyházi vagyonhoz való viszonyának egy átmeneti szakasza a korai Árpád-korban, A korai államelmélet érvényesülése István korában, Politikai viták hatása a magyar nép kereszténységre térésének korai hagyományára, Középkori források elbeszélésnek értelmezése napjainkban, A magyarországi társadalmi ideológia forrásai Szent István király halála után, Péter király egyházpolitikája és következményei, A magyarországi királykoronázási szertartásról az 1050-es években, A Vata fia Janusra vonatkozó krónikahír magyarázatáról, Szent László uralmának vitás kérdései a legendában és a krónikában, Politikai és jogi gondolkozás Magyarországon VII. Gergely pápa korában, A korona fogalma Kálmán-kori legendáinkban és krónikáinkban, Krónikáink szerepe a középkori jogéletben (A váci egyházalapítás krónikás hagyományának kritikájához), Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatait, A középkori rendiség egy terminusának római és kánonjogi vonatkozásairól, Az államszuverénitás védelme és a „két jog" alkalmazásának szempontjai XII–XIII. századi krónikáinkban, Az

írásbeli petíciók bevezetéséről szóló krónikahely magyarázatához, A magyar király „birodalmi trónusa" a XIII. században, Árpádkori jogintézmények és terminológia törvényhozásunk egy keltezetlen emlékében, Nemesi jog–királyi jog a középkori magyarországi birtoklásban, A magyar királyi kúriai bíráskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez.

Jelen kötet nyugodtan tekinthető Árpád-kori történelmünk jog-, egyház-, művelődéstörténeti olvasókönyvének, – számos bántó és értelemzavaró sajtóhibája ellenée is – az egyetemi képzés tankönyvének. A magyar könyvkiadás a hazai mediévisztika iránti régi adósságát törlesztette. Az igényes kivitelben, de sajnos kis példányszámban megjelent kötet sajtó alá rendezéséért, a tanulmányok egy része társszerzőjének, Ladányi Erzsébetnek tartozunk köszönettel.

Veszprémy László

NICOLAS VATIN

L'ORDRE DE SAINT JEAN-DE-JÉRUSALEM, L'EMPIRE OTTOMAN ET LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE ENTER DES LES DEUX SIÈGES DE RHODES 1480–1522

Collection Turcica, Vol. VII.

(Éditions Peeters, Louvain-Paris, 1994. 571 o.)

A Szerző figyelmét a Szent János lovagrend és az Oszmán Birodalom közötti kapcsolat érdekes szakaszára a magyar historiográfiában sem ismeretlen török trónkövetelő, Dzsem személye körüli diplomáciai tárgyalások irányították. Vatin e művében isztanbuli és máltai levéltári kutatásaira támaszkodva, s feldolgozva a kérdéskör teljesnek tekinthető modern szakirodalmát, az 1480–1522 közötti időszak mediterrán történelmének új forrásokon nyugvó, részben új szempontokat felvető monográfiáját adja közre.

A Szerző elemzései elsősorban azt a problémát járják körül, hogy az oszmán nagyhatalom egyre növekvő nyomásának miként tudott az igen csekély, még ha nem is jelentéktelen európai támogatást élvező, Rhodoszt és néhány kisebb szigetet birtokló lovagrend ellenállni. (A lovagrendnek Európára való utaltságát jól mutatja, hogy 1523-ban a szigeten maradt ágyúik, miként az általuk használt hajók is, kivétel nélkül Európában készültek) A könyv első fejezetei az események gazdasági, társadalmi, politikai hátterét rajzolják meg. Ezek képet adnak a rend birtokairól, a rhodoszi társadalom etnikai és vallási megosztottságáról, élelmiszerellátásáról, kereskedelméről, a keresztény és török kalózkodás gyakorlatáról és gazdasági hasznáról, az érintett hatalmak (Velence, a lovagrend, az Oszmán Birodalom) tengeri politikájáról.

A földrajzi és politikai adottságok persze sok mindenben meghatározták a lovagrend rhodoszi jövőjét. Mint egy velencei megállapította 1512-ben: „a sziget kevéssé termékeny, a kereskedelemből azonban nagy jólét származik". A sziget gazdaságát a tengeri kereskedelem, mégpedig közvetítő kereskedelem éltette: a nyugati áruk, az anatóliai fa, az egyiptomi gabona szállítása. A muzulmánokkal való kereskedés egyúttal politikailag is tartózkodóvá tette a lovagrendet, még ha ezt a pragmatizmust a még mindig a keresztes hadjáratok álmát dédelgető európai keresztények nem nagyon akarták is tolerálni. A törökökkel folytatott reálpolitika olykor kifejezetten gyanússá tette a lovagokat, noha az 1480-as török támadás sikeres visszaverése e téren sokat javított megítélésükön. A lovagrend egyfajta gazdasági és politikai híd szerepét töltötte be kelet és nyugat között, addig, amíg erre lehetősége volt. A fordulatot Egyiptom I. Szelim általi 1517. évi elfoglalása jelezte: az addigi politikai és gazdasági status quo-ban radikális fordulat következett be.

A politikai eseményekkel foglalkozó második részben a Szerző részletesen elemzi a lovagok és a törökök közti béke 17 évét (1483–1499), a velencei-török konfliktus (1499–1503) évei alatt a lovagrend politikáját, majd a sziget törökök általi elfoglalásáig terjedő időszakot. A lovagrend államának 1480 után létét nem kis részben II. Mohamed halála, majd a halálát követő török belpolitikai válság, illetve a nagymester, Pierre d'Aubusson személye és diplomáciai ügyessége biztosította. A Dzsem herceg körüli tárgyalások (1482–1495), a török-mameluk és török-

velencei konfliktus mind csak erősítette a szigetország pozíciót s meghosszították a Szerző által „anakronisztikusnak" tekinthető létét a formálódó Oszmán Birodalom szorításában.

Rhodosz 1522. évi török ostroma megmutatta a török fölénnyel való szembeszállás kilátástalanságát. A jól ellátott rhodoszi erősség, amelyet az olasz hadmérnök, Gabriel Tadini erősített meg, 14–16 000 főnyi védőseregével 5 hónapon át állta az ostromot, de mint a korábbi konfliktusokban is, magukra maradtak. Az ostrom idejének diplomáciai eseményei, a segítségnyújtás elmaradása visszamenőleg is értelmezi a lovagok reálpolitikáját és a nyugat katonai kezdeményezéseire való reagálását.

A kötetet 31 korabeli török okmány eredeti szövege és francia fordítása, valamint terjedelmes bibliográfia zárja s teszi egyúttal a korszak történelmével, magyar történelmével is foglalkozók fontos segédeszközévé.

Szegzárdy-Csengery Klára

HERMANN RÓBERT

PERCZEL MÓR ELSŐ HONMENTŐ HADJÁRATA

Zalai Gyűjtemény, 36/II.

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 148 o., ill.)

Mészáros Lázár, az első magyar kormány hadügyminisztere az 1848/49-e-s szabadságharc szereplőiről írt munkájában a következőképpen jellemezte Perczel Mórt: „Aki igazságos akar lenni, katonai képességet tőle meg nem tagadhatja. Bár tüzértanodában pár évet töltött csak s ott szerzett hadi tudományából a polgári küzdelmek alatt kijött, de természetes harcösztöne és fogékonysága őt, mint autodidaktát, a küzdhelyen csakhamar kiválóvá tette. Vezénylői képességgel bírt ugyan, azonban bocsánatával legyen mondva, e sorok írója mégsem tartja őt oly nagy vezérnek, mint amilyennek magát Perczel tartotta..."

E rövid idézetben is látható, tapasztalható az az ellentmondás, amely Perczel szabadságharc alatti tevékenységét jellemezte és amely a róla szóló munkákból is gyakran visszaköszön. Kiváló katona volt, de nem jó parancsnok – írta Mészáros. De Perczel szinte végig valamilyen szintű kötelék élén állt. Akkor mitől volt jó katona? Kudarcai mellett, mint például Mór és Káty, voltak szép sikerei is mint Szolnok, Szenttamás, a bánsági hadjárat. A legtöbb honvédtábornok nem igen mutathat fel ennél többet, olyanok sem, akiket közmegbecsülés övez azóta is. Akkor miért e kétes, vagy inkább negatív megítélés?

Perczel közismerten radikálisan gondolkodó, cselekvő ember, hazafi volt, aki nem szívesen fogadott el senkitől utasítást, parancsot, véleményt. Önkényes lépéseivel környezetét sokszor maga ellen hangolta és túlzóan forradalmi nézeteivel is csak kevesen értettek egyet. Ezen jellembeli hibái, gondolkodása miatt sok ellenséget szerzett magának és nyilván ezért volt olyan szélsőséges a „sajtója" a szabadságharc után is.

Politikai nézeteit, cselekedeteit ugyanakkor a kortársai és a tevékenységét elemzők is, általánosítva, visszavetítették katonai, parancsnoki tevékenységére, ami azonban sokszor téves következtetésekhez, véleményalkotáshoz vezethetett és vezetett. Ez egyébként mások esetében is számos alkalommal előfordult, sok honvédtábornokot, katonát ültettek hasonló okokból a „vádlottak padjára". A katonákat azonban elsősorban és mindenekelőtt „szakmai" tevékenységük alapján kell megítélni, amit tettek, illetve amit tenni elmulasztottak. Ez az elsődleges mérce.

Hermann Róbert ez utóbbit szem előtt tartva írta meg Perczel Mór muraközi hadjáratának történetét, igyekezve távol tartani magát minden egyéb szemponttól. Bár helyenként – például az összegzés utolsó bekezdésében – kiderül, hogy a szerző is nehezen képes szabadulni az előítéletektől, egy minden részletében hitelesnek tűnő elemzés után úgy érezhetjük, hogy valóságos képet kaptunk az első igazán komoly feladattal megbirkózó Perczelről.

Perczel Mór esetében azonban a katonai tevékenységének bemutatására szorítkozni meglehetősen nehéz, főleg az első időszakban, hisz feltűnését is elsősorban politikai szerepvállalásának köszönhette. Ezt az időszakot a szerző sem kerülte ki és bemutatta azt az ironikusnak is nevezhető utat, ahogy Perczel képviselőből ezredes, egy többezres csapat parancsnoka lett.

A továbbiakban eseménytörténeti alapossággal ismerhetjük meg Perczel és csapatai útját Ozorától a Muraközig. Az ismertetés azonban nem csupán a helységek, időpontok sorolására szorítkozik, a szerző igyekszik az összefüggéseket és az események hátterét is megvilágítani. Ez esetben azonban ez nem mindig könnyű. Nem róható fel a szerző hibájául a legfontosabb kérdés megválaszolatlanul hagyása sem, az ugyanis, hogy miért, milyen utasítás alapján ment Perczel a Muraközbe. Nem található válasz arra a kérdésre sem, hogy vajon ő találta ki ezt a hadjáratot és felettesei utólag jóváhagyták, vagy pedig esetleg az Országos Honvédelmi Bizottmány, netán egy miniszteri parancs szólította a horvát határhoz? Az ország és főleg a hadsereg akkori viszonyai között mindkettő könnyen elképzelhető. Perczel pedig efféle – más körülmények között aligha menthető – lépésekre egyébként is hajlamos volt. Egy katona megítélésénél ilyen szempontok súlyosan nyomnak a latban.

Mindenesetre, ha bírálat érheti is Perczelt a felettes szerveivel való kapcsolattartásért, az alá rendelt csapatai szervezését, vezetését illetően már annál kevésbé. Ez egyértelműen kiderül a muraközi hadjárat ismertetésével kapcsolatban. Ha hibákat követett is el, azt mindenképpen figyelembe kell vennünk, hogy minden tapasztalat nélkül képes volt egy esetenként a 10 000 főt is meghaladó létszámú hadtestet összetartani, irányítani. Ez már magában is tiszteletre méltó, még ha mögötte esetleg önös érdekek is jócskán felfedezhetők.

A szerző mindenre kiterjedő leírásának köszönhetően képet kaphatunk arról az erőfeszítésről, amelyet egy szervezés alatt álló kötelék vezetése jelentett. Az állandó harc a létszám, a fegyverek kiegészítésére, növelésére, az ellátás megszervezése, a hadrend alakítása, javítása, az alárendeltek tevékenységének megszervezése egy tapasztalt vezér és egy összeszokott táborkar számára is nehéz feladat. A Muránál lévő csapatok irányítása pedig – hasonlóan a többi hadszíntéren lévő magyar kötelékhez – összetételük, hozzáállásuk, tapasztalatuk, illetve inkább tapasztalatlanságuk miatt is rendkívül nehéz munkát jelentett. Perczel ezt, táborkari főnökeivel, tisztjeivel együtt végül is sikeresen megoldotta.

A szerző Perczel hadjáratának fontosságát a szemben álló osztrák és horvát csapatok erejének, tevékenységének, szándékának az ismertetésével teszi meggyőzőbbé és érthetőbbé. Ez által lesz nyomon követhető a magyar csapatok mozgása, elhelyezkedése és tevékenysége is. Egyértelműbbé válik, hogy miért volt szükség például a friedaui ütközetre és hogy az milyen eredményt hozott.

Hermann Róbert munkája olyan részletesen és alaposan mutatja be a hadjárat történetét, amely érdemben már aligha bővíthető. Az eseménytörténeti ismertetés azonban nem térhet ki egy sor olyan kérdésre, amelynek tisztázása nélkül viszont nem mondhatunk megalapozott véleményt a hadjáratról, a hadtest és parancsnoka tevékenységéről. A szerző ezért bemutatja azon részterületeket is, melyek segítségével az események mögé pillanthatunk.

A hadjárat hadművészeti megközelítését mélyítik azon fejezetek, melyek a hadtest összetételével, tisztikarával, a szervezetek kialakításával, a lőszer- és fegyverellátás kérdéseivel, a tüzérséggel, a hírszerzéssel foglalkoznak. A szerző külön kitért a nemzetőrség szerepére, melynek használhatósága, értéke állandó vita tárgyát képezi.

Kiemelt helyet kaptak a munkában a hadjárat gazdasági kérdései is, melyet az is indokol, hogy itt a hadtestnek más katonai és polgári szervekkel is tartania kellett a kapcsolatot. Mindezt olyan körülmények között, amikor az ellátás egyes tagozatai, intézményei még csak alakulófélben voltak az országában. A pénzváltás, az élelmezés, a ruházat, a tábori egészségügy bemutatása rávilágít azon területek fontosságára, amely nélkül egyetlen hadsereg, de még egy század sem érhet el sikert. Tárgyalásuk feltétlenül fontos, hisz ezek éppúgy hozzátartoznak a szabadságharchoz, mint a csaták, az ütközetek. Ha majd több ilyen munka lát napvilágot, akkor majd talán e szolgálatok egészének a bemutatása is megtörténhet.

A munka utolsó fejezetei a hadjárat egyéb, politikai vonatkozású körülményeivel, kihatásaival foglalkoznak: pl. a kormánybiztosok segítő, illetve akadályozó tevékenységével, Perczellel való kapcsolatukkal. Olvashatunk a „hadműveleti terület" lakosságának hangulatáról, a közvélemény megnyilvánulásairól is.

Az események menetének bemutatása, az egyes részterületek kidolgozása eredményeként Hermann Róbert egy tőle már megszokott magas színvonalú, igazi hadtörténeti munkát helyezett az asztalra. Perczel „első honmentő hadjáratán" kívül megismerhetünk egy hiteles Perczel képet, amely tényekkel bizonyítja a tábornok erényeit és hibáit. További tevékenységének hasonló szintű feldolgozása után már felelősséggel megválaszolható lenne az a kérdés, hogy milyen katona és vezér is volt Perczel Mór.

A munka színvonalát, használhatóságát emelik a csatolt mellékletek, melyek jól kiegészítik

és alátámasztják a szerző mondanivalóját és lehetőséget biztosítanak az olvasónak, hogy a hadrendi táblázatok, a hadműveleti napló, valamint a szövegközti ábrák áttanulmányozása után további következtetéseket vonjon le.

Csikány Tamás

WOLFGANG J. MOMMSEN – ELISABETH MÜLLER-LUCKNER

KULTUR UND KRIEG: DIE ROLLE DER INTELLEKTUELLEN, KÜNSTLER UND SCHRIFTSTELLER IM ERSTEN WELTKRIEG

(R. Oldenbourg Verlag, München. 1996. 282 o.)

Az Oldenbourg Verlag által frissen megjelentetett kötet a müncheni Történelmi Kollégium által 1993. szeptember 12–14. között rendezett tudományos konferencia előadásainak anyagait tartalmazza. A munkában található egyes tanulmányok különböző kiindulópontokból vizsgálják a német kulturális elit, és általában az értelmiség viszonyulását az első világháború történéseihez. Az egyes témakörök avatott szakértői a társadalomtudományok, a történettudomány, a képzőművészetek és az irodalom területeit választották vizsgálódásaik tárgyául. A tanulmányok szerzői figyelemmel kísérik, e néhány vészterhes esztendő alatt milyen is volt a német kultúra, hogyan változott meg, értékelődött át szerepe a német társadalomban; elemzik az egyes politikusok, írók, tudósok, művészek egymással folytatott vitáit, illetve azok visszahatását magára a kultúrára. A műben olvasható előadások sűrűn el vannak látva lábjegyzetekkel, mindegyik megírása mögött a szakirodalom és a korszak alapos ismerete áll.

A mű igazi értéke és érdekessége abban rejlik, hogy a kutatók az első nagy világégésnek a megszokottól eltérően nem a katonai, hadműveleti, katonapolitikai, gazdasági, társadalmi vonatkozásait, oldalát engedik láttatni – természetesen ahol elengedhetetlen, ott ezeket az aspektusokat is felvillantják –, hanem a négy fentebb felsorolt tudományterület legfontosabbnak tartott és friss kutatási eredményeit tárják az olvasó elé. Összefoglaló képet kaphatunk arról, miként látta – sokszor személyesen is megtapasztalva a harctéri borzalmakat – a császári Németország szellemi elitje a háború mindennapjait; hogyan próbálták ezt az időszakot átvészelni; milyen művek, alkotások kerültek ki kezük alól; milyen hatást gyakorolt a világégés szakmai, művészi fejlődésükre és további életükre, munkásságukra. A később deviánsnak, lázadónak, vagy egyszerűen különcnek tartott értelmiségiek, művészek és tudósok kétségtelenül befolyásolták a társadalom egyes szűk rétegeit, műveik azonban legtöbbször meg nem értésre találtak a korabeli közönség körében.

A kötetet név- és helységmutató egészíti ki, ezenkívül számos korabeli fénykép és illusztráció is található lapjain.

Bevezetőként *Wolfgang J. Mommsen:* A német kulturális elit az első világháborúban című előadása áll a mű első lapjain, melyben jól összefoglalta az addig a témában elért kutatási eredményeket.

Az első nagy témaegységbe a társadalomtudományok körébe sorolható tanulmányok kerültek, melyek az alábbiak: *Hans Joas:* A társadalomtudományok és a világháború: összehasonlító elemzés; *Patrick Watier:* Georg Simmel et la guerre (francia nyelven); *Werner Gephart:* A francia szociológia és az első világháború. Feszültségek Emil Durkheim Nagy Háború-értelmezésében; *Friedrich Lenger:* Werner Sombart a német háború propagandistájaként.

A második nagy témakör jobban érdekelheti az olvasót, hiszen az ott található írások a történettudomány körébe tartoznak, ezek cím szerint a következők: *Jürgen von Ungern-Sternberg:* Hogyan adjunk az értelmetlennek értelmet? A „német kultúra" és „militarizmus" fogalmának használatához 1914 őszén; *Stefan Meineke:* Friedrich Meinecke és a „lelkek háborúja"; *Christoph Cornelissen:* Politikai történészek és német kultúra. Georg von Below írásai és beszédei, Hermann Oncken és Gerhard Ritter az első világháborúban; *Gerd Krumeich:* Ernest Lavisse és a német „Kultúrá"-ra vonatkozó kritikája, 1914–1918.

A mű harmadik nagy fejezetét a szerkesztők a képzőművészeteknek szentelték. Itt az alábbi tanulmányokat olvashatjuk: *Peter Paret:* Elmélkedések a német kultúráról és művészekről az első világháborúban; *Joes Segal:* A háború, mint megoldandó perspektíva a művészet számára; *Christian Lenz:* Kirchner-Meidner-Beckmann. Három német művész az első világháborúban; *Dietrich Schubert:* Otto Dix rajzol az első világ-

háborúban; *Helmut Börsch-Supan:* A „Művészet és művész" valamint „A művészet" című folyóiratok reagálása az első világháborúra.

A negyedik témakört az irodalom tölti ki. Ide tartoznak a következő előadások: *Günter Hantzschel:* Irodalom és háború. „Az irodalmi visszhang" című folyóiratban megjelent vita aspektusai; *Andreas Schumann:* „A művész a harcolókhoz". Szentté avatott szerzők háborús irodalmához; *Thomas Anz:* Vitalizmus és háborús költészet; *Eckart Koester:* „Kultúra" a „civilizáció" ellenében: Thomas Mann háborús publicisztikája mint világnézeti-esztétikai álláskeresés.

Az ötödik fejezet egy új kulturális szintézis meghiúsulásáról szól, és csupán egyetlen tanulmányt tartalmaz. Ennek címe: *Gangolf Hübinger:* Eugen Diederich törekvései egy új szellemi kultúra alapjainak lerakására.

Az utóbbi években napvilágot látott hasonló – a század első két évtizedének kultúrhistóriájával foglalkozó – színvonalas német kiadványokkal egyetemben ezt a tanulmánykötetet is bátran ajánlhatom az olvasóközönség széles rétegeinek szíves figyelmébe.

Balla Tibor

VASILE ALEXANDRESCU-DUMITRU PREDA-COSTICĂ PRODAN

LA ROUMANIE ET SA GUERRE POUR L'UNITÉ NATIONALE

Campagne de 1918–1919

(Editions Encyclopédiques, Bucarest, 1995. 460 o. + 24 o. mell.)

A három román hadtörténész legújabb könyve egyértelmű felértékelődést nyert azáltal, hogy Liviu Maior egyetemi tanár, oktatásügyi miniszter írt hozzá előszót. Mivel az előszót záró gondolattal csak egyetérthetünk, miszerint „ha a harmadik évezredre új Európát akarunk létrehozni, kiindulópontul közös múltunk tanulságainak levonását kell vennünk", a recenzens különös figyelemmel vette kezébe ezt a művet.

A bevezetőre, hat fejezetre és zárókövetkeztetésekre tagolt feldolgozás előzményként Románia első világháború alatti kezdeti semlegességét, majd az antant-hatalmak melletti hadbalépését és hadműveleteit vázolja fel. A korabeli önigazolás átvételével párhuzamosan nyilvánvalóvá válik, hogy „a nemzeti egység megvalósítása" körülírással területgyarapító céllal folytak a román hadműveletek az Osztrák-Magyar Monarchia ellen.

Az első fejezet a bukaresti békétől az első világháborút lezáró fegyverszünet megkötéséig követi az eseményeket. A mindenkori román felfogásnak megfelelően, ezt az időszakot „az egységes és független román nemzetállam alapjainak lerakása" idejeként felfogva, részletezi a hadműveleteket, az ausztriai és főleg a magyarországi belpolitikai fejleményeket. Áttér ezután Románia stratégiai helyzetének megváltozására és a magyarországi, főleg azon belül az erdélyi románok követeléseinek megfogalmazására.

A gyulafehérvári román népgyűlésig továbbvezető utat vázolja fel a második fejezet. Felidézi az antant melletti hadbalépést, miközben az antant hadműveletei már leálltak, kimondva a célt: „Nagy-Románia megteremtését". Ennek megfelelően, ahogyan a szerzők bemutatják, erdélyi, besszarábiai és bukovinai hadműveleti csoportosítások létrehozására került sor. Szólnak a Mackensen-hadseregcsoport visszavonásáról, így elsőnek a Focşani és Brăila központú térség birtokbavételéről. A továbbiakban az erdélyi határ november 11-i, Moldva felőli átlépésével kezdődő hadműveletekről esik szó, majd a szerzők áttérnek a bukovinai harcokra, amelyek hamarost a Romániához való csatolást eredményezték. Ezután visszatérnek az erdélyi fejleményekre, az ottani román nemzeti gárdák szervezésére, a politikai aktivizálódásra. Részletesen felidézik a gyulafehérvári gyűlést, amelyen „Erdély, a Bánság és a magyar területek egyesült románjai kinyilvánították az ottani románok és az általuk lakott területek Romániával való egyesülését". Így az eredeti szöveg szerint ma is nyilvánvaló, még a románok sem a bukaresti parlament által hozott törvényben és a békeszerződésben később rögzített területi változást mondták ki.

A harmadik fejezet az 1919. április 15-ig tartó időszak román–magyar viszonyát elemzi. Kitér a magyar kormány álláspontjára, a román külkapcsolatokra, majd az előző fejezetben már érin-

tett erdélyi román hadműveletek leírását folytatja 1918. november 13-tól kezdve. Szó esik a román-délszláv konfliktusról is a Bánság megosztása kérdésében és arról is, hogy a belgrádi konvenció megsértésével került sor a további erdélyi román előrenyomulásra, mert noha a francia főhadiszállás december 21-én leállította azt, hamarosan mégis tudomásul vette a további területhódítást. Az erdélyi megszálló erők bemutatása után a szerzők áttérnek a területi kérdéseknek a béketárgyalásokon való jelentkezésére, egy semleges övezet létesítésének a gondolatára. A további politikai és katonai események részletezése következik a Vix-jegyzékig és Smuts küldetéséig. Az újabb magyar területek román birtokba vételének felidézését követően a magyar haderőnek a kormányváltozás alatti helyzetét mutatják be. Ebből levezetve indokolják az újabb demarkációs vonal átlépésére utasító román kormányhatározatot.

Ezt követően a szerzők az újabb szerkezeti egységben „Magyarország katonai agressziója" címmel idézik fel az 1919 áprilisi eseményeket, holott előbb ők is elismerték, hogy a román fél lépte át a demarkációs vonalat. A román „ellentámadás" bemutatásánál újólag kiderül, hogy azt az április 16-ról 17-re virradó éjszakától számítja a román hadtörténetírás. Ezután a Tisza vonalának Csaptól Szegedig való megszállásához vezető hadműveletek részletes leírása következik.

A sajátos román felfogásnak megfelelően az ötödik fejezet „a román hadsereg Tisza menti védelmi hadműveletéről" szól. A magyar Vörös Hadsereg „támadásának" részletezése után az általános román támadás leírása következik. Érdekes módon és a valóságnak megfelelően itt nem „ellentámadásról" esik szó. Az eseményeket a szerzők a Vörös Hadsereg kapitulációjáig, a Duna–Tisza köze és Budapest román megszállásáig követik.

Az utolsó, hatodik fejezet a magyarországi román megszálló hadsereg berendezkedését mutatja be. Felidézi a nemzetközi fogadtatást, majd a lakosságnak a megszállókhoz való viszonyulását – meglehetősen egyoldalúan. Ugyanígy a „Magyarország lakosságának nyújtott lényeges gazdasági és szociális támogatásról" szólnak a szerzők, részletesen, a magyar lakosság „hálájának" hangoztatásával. Ezután arra térnek át, miként „segítette" a politikai élet konszolidálódását a román megszállás, mivel „a román csapatok kínosan ügyeltek Magyarországon a szabadságra". Befejezésül a román csapatoknak a Tisza vonalára való visszavonását hasonló szellemben idézi fel a zárófejezet.

A kitekintő záróegység a Párizs-környéki békerendszerrel foglalkozik, kínosan idézve minden Romániára vonatkozó pozitív megállapítást. Ugyanakkor az „egységes és felosztathatatlan román nemzetállammal" szembeállítja Csonka-Magyarországot, amelyben még mindig 11% nem magyar lakosság maradt, köztük a szerzők szerint mintegy 200 000 román, mivel mégsem a Tisza lett Nagy-Románia nyugati határa. Ugyanakkor ők is kénytelenek legalább „1 305 453 magyart és székelyt", továbbá 908 551 egyéb nem románt elismerni a Magyarországtól elcsatolt területeken a 2 930 120 románnak minősített mellett.

Az egyes fejezetek jól jegyzeteltnek tűnnek, de meghatározó módon kiadott forrásokra és feldolgozásokra épülnek. A szerzők gondosan ügyeltek arra, hogy minden fontos magyar nyelvű publikációt is feltüntessenek. Ugyanígy a szövegben igyekeztek pontosan, magyar formában használni a személyneveket. A földrajzi neveknél ez „természetesen" egyáltalán nincs így az elcsatolt területek vonatkozásában, de a maradék magyar területek esetében annál kínosabb pontossággal. A román külügyi és hadügyi levéltár, amelyekből egyes forrásanyagok feldolgozásra kerültek, fontos kiegészítéseket ad az eddigi magyar ismeretekhez az egyes román politikai és katonai lépések vonatkozásában. Nem kétséges, a magyar olvasónak is hasznos a román felfogást tükröző monográfia forgatása, főleg azért, hogy megtudja, miért értik meg őt oly kevéssé más országok fiai.

Zachar József

VALDIS O. LUMANS

HIMMLER'S AUXILIARIES

The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945.

(The University of North Carolina Press, Chapel Hill-London, 1993. 335 o.)

A South Carolina Egyetem professzora, Lumans könyvének témája a közép- és keleteurópai német kisebbségek és a Náci Németország közötti viszony. Már a címből is sejthetően azt igyekszik – sikerrel – bizonyítani, hogy a német politikai vezetés a „Volksdeutsche Mittelstelle" (VM) szervezete révén tudatosan manipulálta és használta ki, majd telepítette át az Európa különböző részein évszázadokkal korábban megtelepült, akkorra már 10 millióra tehető német népcsoportokat. A világháborút megelőző évtizedekben, illetve a második világháború évei alatt e német népcsoportok valóban nem lebecsülendő történelmi szerepet játszottak, sőt az egyes országok nemzetközi kapcsolataiban súlyos történelmi örökségként sokszor a mai napig éreztetik hatásukat.

A német nemzeti, etnikai politika alakításában és megvalósításában meghatározó szerep jutott Himmlernek, akit „Reichskommissar"-ként Hitler 1939-ben bízott meg a szovjet uralom alá kerülő területekről a németek, a „Volksdeutsche" áttelepítésével. E tevékenység szorosan összekapcsolódott a már jóval korábban, 1935-ben a német–német kapcsolatok koordinálására és erősítésére felállított VM szervezetével. Himmler személyén keresztül a szervezet és tevékenysége mind erősebben az SS befolyása alá került s vezetőit is mind onnan nevezték ki. Ennek megfelelően kapott szerepet a német hírszerzésben, az ellenséges államokban végzett fellazításban, majd a háború éveiben a Waffen-SS személyi állományának biztosításában, a németországi munkaerőhiány enyhítésében, Európa új etnikai arculatának kialakításában.

A kiterjedt levéltári kutatásokat végző Szerző árnyalt képet rajzol a VM és az SS viszonyáról, a köztük meglévő belső ellentétekről, a napi munka szervezettségéről. E kutatásokat persze nagyban megnehezítette, hogy a VM levéltára a bombázások alatt megsemmisült, így a szervezetre vonatkozó információkat más gyűjtemények állagaiból kellett rekonstruálni, tovább finomítva a témával foglalkozó korábbi szerzők eredményeit (Hans Adolf Jacobsen, Robert L. Koehl). A felvázolt képen az egyes érintett országok kutatói biztosan tudnak még módosítani, hiszen a nyelvi korlátok miatt a munka szakirodalmi forrásai nagyobb részt az angolszász irodalomból származnak. A magyarországi viszonyokat illetően jórészt Arató Endre (1961), Tilkovszky Loránd (1971), Mario Fenyo (1972), Stephen Kertesz (1953) és Jörg Hoensch (1965) munkáira hagyatkozik, s így tájékozottsága naprakésznek éppen nem nevezhető.

A Szerző könyvében először a VM megalapításával és szervezeti kereteivel (vezetői Kursell, majd Werner Lorenz SS-Obergruppenführer), a VM-nak a német állami és párt szervekhez fűződő kapcsolataival foglalkozik. Ezt követően földrajzi tagolásban mutatja be a szervezet működését (Ausztria, Olaszország, Csehszlovákia, a balti államok, Románia, Magyarország, Jugoszlávia, Nyugat-Európa, Észak-Schleswig, a Szovjetunió és a Tengerentúl). Külön fejezetekben olvashatunk a németek áttelepítésének megszervezéséről és eredményeiről, így például értesülünk arról, hogy a Szovjetunióból 1932-ig 4635, Észt- és Lettországból 1939-ig 60 000, majd a szovjet megszállás után utólag még 17 701 népi németet telepítettek át.

A zárófejezetekben részletes képet kapunk a hazatelepített németek életének viszontagságairól, a felállított táborok, „fogadóhelyek" működéséről és szervezetéről (Durchgangs-, Sammel- és Beobachtungslager), a politikai ellenőrzés, az orvosi vizsgálatok gyakorlatáról. E tevékenységet érzékelteti, hogy 1939-ben még csak 21 tábor működött s további 19-et állítottak fel; 1940–1941-ben 1500–1800 fogadóhellyel számolhatunk. Adatsorokat olvashatunk arról, hogy az egyes országokban milyen eredménnyel jártak a sorozások a Waffen-SS számára. A vezető, Lorenz 1945. évi frontszolgáltával a szervezet gyakorlatilag megszűnt, Lorenz tevékenységéért Nürnbergben 20 évi börtönbüntetést kapott, de már 1955-ben kiszabadult.

A kötetet éppen a több országot érintő téma miatt jól kiegészítette volna egy helységnévmutató. Hiányolhatók a rengeteg adat jobb áttekintése érdekében a statisztikai kimutatások és grafikonok, amelyek a szokásos statisztikai módszerek alkalmazásával nyilván további szempontokkal gazdagították volna az élvezetes stílusban megírt, de ugyanakkor rendkívül adatgazdag művet.

Szegzárdy-Csengery Klára

ZSIGMONDY LÁSZLÓ

A 2. MAGYAR HADSEREG A SZOVJETUNIÓ ELLENI HÁBORÚBAN, 1942–1943

(Fejér Megyei Levéltár Közleményei 18., Székesfehérvár, 1995. 247 o.)

A XX. századi magyar hadtörténetírás egyik legtöbbet vitatott, leginkább a kutatás előterébe került témája a magyar 2. hadsereg története (volt). Horváth Miklós dokumentum-összeállítása (A 2. magyar hadsereg megsemmisülése a Donnál, Bp., 1959. Zrínyi Katonai Kiadó), majd Nemeskürty István munkája (Requiem egy hadseregért, Bp., 1972. Magvető Könyvkiadó) irányította rá a kutatók figyelmét a témára és kezdtek el közülük többen elmélyülten foglalkozni a kérdéssel. Tették ezt annak ellenére, hogy nem kevesen vélekedtek úgy: az említett két szerző írásával a téma feldolgozást, a kérdések összessége megválaszolást nyert. A két kötet hiányosságai, nem minden esetben hiteles történészi választ adó megoldásai azonban egyre inkább sürgették a téma szakmai feldolgozását. Ilyen megfontolás indította el a Németországban élő Zsigmondy László kutatásait is. A volt Magyar Királyi Honvédség egykori vezérkari ezredese, aki a hadműveleti területen működő magyar 2. hadsereg 10. könnyű hadosztályának vezérkari főnöke, majd a hadsereg hadműveleti osztályának a vezetője volt, érthető „elfogultsággal" nyúlt a témához. Ez az „elfogultság" azonban nem volt más, illetve több, mint a személyes átélő ok-okozat közti összefüggéseket is kereső „elfogultsága".

Zsigmondy László nem emlékezést kívánt írni, ezért igyekezett a számára elérhető magyar és német munkákat hasznosítani. Ezek száma azonban nem volt túl nagy. Kéziratát így alapvetően az említett Horváth-féle dokumentum-összeállításra kellett, hogy alapozza, míg a német hadtörténeti feldolgozások az általános helyzet – a keleti front eseményei – bemutatásához nyújtottak segítséget. A szerző írása először 1981-ben, mint kézirat látott napvilágot, alig néhány tucat példányban, mégis sokat idézett, használt forrása lett számos, a kérdéssel foglalkozó írásnak. Igazi könyvvé közel tizenöt esztendei várakozás után válhatott. Ezért a Fejér Megyei Levéltárnak jár köszönet, amely a második világháború nem egy magyar tábornokának, törzstisztjének írását adta már ki, illetve tervezi kiadni. (Hollósy-Kuthy László emlékirata, Csoknyai Pál emlékezése, Tömöry Jenő írása ...)

Felmerülhet természetesen az olvasóban – és a recenzió megírására vállalkozóban is – a kérdés, hogy volt-e, van-e aktualitása Zsigmondy László munkája kiadásának? A kérdés már csak azért is jogosnak tűnhet, mert az Erdős Ferenc által szerkesztett kötet szakmai lektorának, Szabó Péternek a közelmúltban megjelent monográfiája (Don kanyar, Bp., 1994. Zrínyi Kiadó) a recenzens véleménye szerint, alapos és hiteles képet adva a magyar 2. hadsereg történetéről, a további kutatások szükségességét jelentősen megkérdőjelezi. A kérdésben megbúvó esetleges nemleges válaszra ösztönző gondolat ellenére is azt kell mondanom, nem volt felesleges Zsigmondy László munkáját közreadni! A kötet egy jól képzett vezérkari tiszt 1970-es évekbeli hadtörténészi teljesítményét jelzi, amelyet a források és feldolgozások csekély száma ellenére figyelemre méltónak tekinthetünk. Különösen figyelemre méltó az, hogy a legújabb és leghitelesebb kutatási eredmények és Zsigmondy tizenöt évvel ezelőtti megállapításai között számos esetben azonosság fedezhető fel – pl. Jány Gusztáv vezérezredes, hadseregparancsnok személyének megítélése; a hadsereg helytállásáról való értékelés stb.

Zsigmondy László írása természetesen tényanyagát, szemléletét tekintve újat nem tud nyújtani a ma kutatójának, de kéziratként történt megjelentetésekor nem keveseket ösztönzött vitára, így pl. bajtársát, Lajtos Árpádot, aki vélhetően Zsigmondy László írásának hatására kezdett el alaposabban foglalkozni a magyar 2. hadsereg történetével és készítette el munkáját, mely 1989-ben meg is jelent. (Lajtos Árpád: Emlékezés a 2. magyar hadseregre, 1942–1943, Bp., 1989. Zrínyi Kiadó.)

Zsigmondy László munkájában helyesen mutat rá azokra az okokra, amelyek Magyarországot a Szovjetunió elleni háború aktív résztvevőjévé tették. Az okokat ő is Trianonban látja. A megalázó békediktátumnak kitett ország „kitörési kísérletei" az 1920-as és 1930-as években nem jártak eredménnyel. Franciaország és Nagy-Britannia elutasító magatartása Olaszmajd Németország irányába terelte az országot. Az 1939 óta zajló háború német sikerei, illetve a területi változásokat eredményező „német szö-

vetségi politika" arra ösztönözte a magyar politikai és katonai vezetést, hogy a szomszédos országokkal zajló versenyfutásban – kit tekintenek majd a németek a legjobb és legmegbízhatóbb „szövetségesnek" (Románia?, Szlovákia?, Horvátország?, Magyarország?) – nem szabad lépéshátrányba kerülni. Úgy vélem – Zsigmondy Lászlóhoz hasonlóan –, hogy sokkal inkább ez volt a Szovjetunió elleni háborúhoz történt csatlakozás oka mint a szovjet-, avagy „bolsevizmusellenesség".

A magyar 2. hadsereget ennek a politikának a jegyében – „a jövőnk miatt a győzelemből ki kell vennünk a részünket" – küldték a keleti hadszíntérre, akkor, amikor az önkéntesség már messze nem volt realitás, engedni kellett a német követelésnek, azt legfeljebb mérsékelni lehetett. A német igényeket még sikerült részben csökkenteni, a hadsereg felhasználásába, alkalmazásába azonban már nem sikerült beleszólni. A „szövetségesi" formában zajló háborúban a magyar 2. hadseregnek a vezetést tekintve alárendelt szerep jutott. Sokan ezt a hadsereg parancsnokának, vitéz Jány Gusztáv vezérezredesnek a hibájául rótták, rójják fel. Ez azonban téves megállapítás. Jány nem tett mást az adott viszonyok között, mint amit számára a Legfelsőbb Hadúr, Horthy Miklós kormányzó előírt, az pedig 1942 decemberétől, Hitler kívánságának megfelelően, az utolsó emberig történő kitartás volt. Zsigmondy László, mint egykoron Horthy Miklósra felesküdött katona, pontosan érzékelte és értette ezt a problémát, még akkor is, ha úgy vélte, Jánynak bizonyos esetekben önállóbban kellett volna cselekednie. Jány azonban nem tudta feloldani a kormányzói parancs és a kialakult helyzet közti ellentétet és így inkább az előbbinek a szellemében cselekedett, mint ahogy valószínűleg a helyzetében a katonai vezetők döntő többsége is cselekedett volna.

Zsigmondy László könyvében jelentős teret szentelt a német katonai elképzelések, valamint a sztálingrádi csata következtében kialakult helyzet bemutatásának, joggal bírálva a német lépéseket. Érthető a keleti hadszíntér ezen térségében kialakult helyzet ilyen formában történt bemutatása, hiszen ez bizonyult döntőnek a magyar 2. hadsereg sorsának alakulására, ugyanakkor kevesebb hely jutott a hadsereg helyzetének a bemutatására. Ez az utolsó időszak eseményei esetében olyan mértékben korlátozódott, hogy nem kapunk mást, mint a már többször hivatkozott Horváth Miklós-féle dokumentum-összeállítás egyes dokumentumainak kivonatolását.

Minden, a szerző halála után kiadott, esetleg ismételten kiadott munka – főleg ha az a forrásoktól többé-kevésbé elzárva, kézirat gyanánt íródott – alapos szerkesztői munkát igényel. Ezt az elvárást Erdős Ferenc igyekezett megoldani, alapvetően megfelelően. Természetesen, mint minden ilyen munkánál, ennél is estek kisebb hibák, hiányosságok. Ezek egy része más munkákból átvett jegyzetek esetében fordult elő többször, ahol bizonyos dolgok hibásan jelentek meg, így pl. Langermann-Erlencamp páncélos tábornok rendfokozata mellett a vezérőrnagy feltüntetése – a kettő kizárja egymást, mivel a fegyvernemi tábornok a harmadik tábornoki rendfokozat volt a sorrendben (vezérőrnagy, altábornagy, az adott fegyvernem tábornoka, vezérezredes, tábornagy) –, a magyar katonai rendfokozatok nem minden esetben történő pontos használata (1941 tavaszán gyalogsági tábornok helyett a még nem létező vezérezredes, a tábornok helyett a még nem létező vezérőrnagy), a jegyzetekben egyes személyeknél az 1943 tavaszát követő időszakban elért rendfokozat megadása, míg másoknál ennek elmaradása. Néhány hibás időpont és elírás korrekciója elmaradt – pl. Zsigmondy szerint Magyarország nem volt határos a Szovjetunióval, ám ez 1939 őszétől már nem helyes megállapítás –, csakúgy mint néhány névé is – pl. Zeitzler Kurt általában Zeitler-ként szerepel.

Ezen apró kifogások természetesen többnyire a „szakmai olvasóban" és nem az olvasók többségében merülnek fel, az előbbiben is azért, mert sokszor támaszt olyan igényt – hibátlan munka –, melynek megfelelni szinte egyikünk sem képes; ettől függetlenül az arra való törekvés feltétlenül fontos. Úgy vélem, ez a törekvés megvolt a kötet szerkesztőjében és lektorában egyaránt, akik Zsigmondy László örökösének, dr. Vashegyi Endrének a közreműködésével valamennyiünk számára hozzáférhetővé tették ezt a kötetet, melyet a szerző eképpen ajánlott egykori bajtársai emlékének: „Tisztelettel és kegyelettel adózom azoknak a magyar bajtársaknak, akik a szovjetunióbeli harcokban és a doni téli csatában hősi halált haltak, vagy megfagytak az orosz hómezőkön. Ezzel életüket áldozták a magyar haza jobb jövőjének reményében. Adjon a magyarok Istene örök és békés nyugodalmat nékik. Dicső emléküket ne feledjük soha!"

Szakály Sándor

MINDIG KEVESEBBEN LESZÜNK...

Szabadhegy István huszár alezredes naplója 1944

A szöveget gondozta, a bevezetőt és a jegyzeteket írta: Bene János

(Józsa András Múzeum Kiadványai 41., Nyíregyháza, 1995. 159 o.)

Nem egyszer leírtam már, többek között a Hadtörténelmi Közlemények hasábjain is, hogy milyen fontosnak és hasznosnak tartom, ha eredeti dokumentumok, naplók, feljegyzések nyomtatásban is napvilágot látnak és ezzel nem egy esetben segítséget nyújtanak egy-egy probléma, kérdéskör jobb megismeréséhez, megoldásához. Most is ezt kell tennem, amikor a Bene János kitartó munkája eredményeként megjelent kötetről írok. Bene János és a nyíregyházi Józsa András Múzeum jóvoltából már a második olyan kiadvány jelent meg, amely a magyar lovasság (huszárság) második világháború alatti történetével, illetve annak egy szeletével foglalkozik. Ennek köszönhetően egyre többet tudunk ennek a szép, de az első világháborút követően modernnek már nem nevezhető fegyvernemnek a történetéről. Természetesen a lovasságnak (huszárságnak) megvolt a maga lehetősége, feladata a második világháború éveiben is, de a körülmények nem egy esetben arra kényszerítették a parancsnokokat, hogy más feladatokra alkalmazzák. A kényszer szülte megoldások pedig sok áldozattal jártak. Talán az áldozatoknak is emléket állít a kötet, amely példaadóan A III. Nyíregyházi Huszártalálkozó tiszteletére jelent meg.

A Bene János által közreadott dokumentum Szabadhegy István huszár alezredesnek, a 4/II. huszároszály parancsnokának 1944-ben vezetett naplója, illetve az abból évekkel később összeállított „Az utolsó huszár" című emlékezése. Mivel ez a korabeli „kockás füzet" alapján íródott, forrásértékű és jól hasznosítható az 1. lovas (majd huszár) hadosztály történetének, illetve alakulatai történetének kutatásához is.

Szabadhegy István írásából elénk tárul a német követelésre hadműveleti területre szállított hadosztály, illetve a 4. huszárezred II. osztályának 1944-es működése. Az 1944-ben a legjobban felszerelt és sokáig féltve őrzött hadosztály a kényszerű alkalmazások eredményeként súlyos veszteségeket szenvedett a fronton. A megszállt Lengyelország, illetve Ukrajna területén, nem egyszer „lóról szállva" próbálta meg feltartóztatni a szovjet Vörös Hadsereg csapatainak előretörését, nem egy esetben német seregtestek visszavonulását biztosítva. Természetesen a tisztek és a katonák (a közemberek) is látták, hogy feladatuk sokszor a szorongatott helyzetben lévő németek megsegítése, de úgy vélték, harcukkal a bolsevizmusnak az országtól történő távoltartásához is hozzájárulnak. Ugyanakkor voltak olyan német tisztek és csaptok, amelyekkel jól együttműködtek, kivíva a német elöljárók megbecsülését. A harcot nem a nemzetiszocialista eszmével érzett „azonosulás", vagy az iránta érzett szimpátia miatt folytatták, hanem azért, mert úgy vélték, köti őket az eskü, amelyet be- és megtartani kötelességüknek érezték. Sokan látták már, hogy a háború elveszett, de úgy vélték, amíg a „Legfelsőbb Hely" nem dönt másként, addig harcolni kell, és tették azt nehéz, embert próbáló körülmények között heteken, hónapokon keresztül.

Szabadhegy István naplójából kitűnik az embereiért aggódó, felelősséget érző parancsnok portréja, a háborúban érezhető egymásra utaltság, az egymás segítésének fontossága. Egy-egy tisztjének, katonájának elvesztése, azok sebesülése mélyen érintette a parancsnokot. Nem egy esetben érzett önvádat is, vajon nem az ő helytelen döntésének lett-e az eredménye a veszteség? Nehéz választ adni erre.

Bene János nemcsak az embert közelbe hozó naplót adta közre, hanem fontos névsorokat is. Így a 4. huszárezred tisztikarának névsorát, valamint az ezred 5. századának mozgósításkori teljes névsorát, feltüntetve a legfontosabb személyi adatokat, a sebesülés, a hősi halál időpontját is.

A szöveget gondozó, a jegyzeteket és a bevezetőt író Bene János felvázolta Szabadhegy István életútját, amely a csapattiszti beosztásokon keresztül a lovas testőrség parancsnoki posztjáig vezetett, majd ismét csapatparancsnoki beosztásokig, hogy a második világháború végét mint a Ludovika Akadémia gyorsosztályának parancsnoka érje meg. Az utóbbi időszakra vonatkozó feljegyzései az Osztrák Hadilevéltárban (Bécs) találhatóak és talán lesz Bene Jánosnak lehetősége és ideje ahhoz, hogy valamikor azokat is közzétegye!

Minden dokumentumközlés, forráspublikáció rendkívül alapos jegyzetelést kíván. Bene János ezt a lehető legalaposabban igyekezett megol-

dani. Az eseményekhez, személyekhez kapcsolódó jegyzetei pontosak, számos esetben életutak villannak elő az egyes személyekre vonatkozó egy-két soros „adattárból". Hasznosan egészítik ki ezeket a közreadott vázlatok, közelebb hozzák a „múltat" az egykori fotók, amelyek minőségükben ugyan hagynak maguk után némi kívánnivalót, de így is értékesek.

Amikor a recenzióíró a közreadó alaposságáról írt, akkor sem tévesztette szem elől, hogy azért ebben a kötetben is akadnak sajtóhibák, elírások, hiányzó adatok. A maga részéről úgy véli, akkor járulhat hozzá leginkább Bene János munkájához – mely minden bizonnyal „huszárügyben" is folytatódik –, ha ismeretei alapján igyekszik a hibákat kiigazítani, a kérdőjeleket eltüntetni. Ha ezek közül csak néhány esetben jár is eredménnyel, kísérlete talán megérte és még teljesebbé válhat a kötet.

10. oldal – *Csatay Lajos* születési és halálozási adatai helyesen: Arad, 1886. augusztus 1 – Bp. 1944. november 18.

12. oldal – *Sztójay Döme* esetében lehetett volna utalni arra, hogy követi működésétől nem volt már hivatásos katona és 1944 novemberében szolgálatonkívüli viszonyban vezérezredes lett.

13. oldal – A Honvéd Vezérkar főnöke osztályai arab számmal „jelöltettek", így tehát helyesen: 1. a. vkf. osztály.

13. oldal – *Walter Weiss* vezérezredes (Tilsit, 1890. szeptember 5 – Aschaffenburg, 1967. december 21.)

– *Otto Tiemann* (Vilsen, 1890. február 12 – Bruchhausen, 1952. április 20.)

– *Gustav Hartenek* (Landau, 1892. július 27 – Grossesslohe, 1984. február 7.) 1944. szeptember 1-jétől lovassági tábornok.

16. oldal – Helyesen *Száller Miklós* (Jászapáti, 1913. szeptember 2 – ?)

– *Walter Model* (Genthin, 1891. január 24 – Duisburg-Hambau, 1945. április 21.)

17. oldal – *Nikolaus von Vormann* (Neumark, 1895. december 24 – Berchtesgaden, 1960. január ?)

21. oldal – *Herbert Gille* (Gandersheim, 1897. március 8 – Stemmen, 1966. december 26.), SS-Gruppenführer und Generalleutenant der Waffen-SS.

– *Lengyel Béla* halálozási adatai: Graz, 1988. december 20.

24. oldal – *Kósa-Reznek Jenő* halálozási adata: Bp. 1965.

– *Lázár Sándor* születési időpontja: 1920. november 1.

29. oldal – *Szabadhegy István* nem hallgatója volt a Hadiakadémiának, hanem lovaglótanára!

66. oldal – A 149. számú jegyzetben említett tábornok *Jürgen Wagner,* SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS a 4. SS önkéntes páncélgránátos dandár parancsnoka volt.

98. oldal – *Tomka Emil* alezredes (?, 1903. május 3 – Göd, 1977.)

110. oldal – A 185. számú jegyzetben említett tábornok (1943. április 1-jétől) bizonyára *Friedrich Franek* altábornagy (Bécs, 1891. július 16 – Bécs, 1976. április 8.)

112. oldal – Az itt és a 26. oldalon is említett Mihályi Iván alezredes neve a Honvédségi névkönyvek szerint *nemes Mihalyi István* volt.

100. oldal – *Tiso, Jozef* (Nagybiccse, 1887. október 13 – Pozsony, 1947. április 18.)

Némi utánjárást követően lehetőség nyílott volna még néhány hiányosság, elírás kiigazítására, de talán megteszi azt majd a naplót közreadó Bene János, aki nem kevés munkát fektetett a kötet megjelentetésébe. Úgy vélem megérte a fáradozást!

Szakály Sándor

KRIEGSGEFANGENE

Sowjetische kriegsgefangene in Deutschland Deutsche kriegsgefangene in der Sowjetunion

(Droste Verlag, Düsseldorf, 1995. 206 o.)

Az egymással szemben végsőkig elszánt ellenfelek a fogságba ejtett katonáknak történelmileg intő szenvedéseket okoztak. A tragédiák időbeli feltárása talán gátat vethetett volna a közelmúlt balkáni rémségeinek. A szovjet levéltárak azonban szigorú titokként kezelték a hadifogsággal kapcsolatos iratokat, az ún. szocialista országok többségében tabunak minősítették a hadifogolytáborokban elviselt bánásmódot, a német tömegtájékoztatás pedig évtizedekig hallgatott a nácik által megölt, megnyomorított vöröskatonákról. Ez a Düssel-

dorfban, 1995-ben kiadott, hátborzongatóan becsületes könyv első ízben ítél a hadifoglyok sorsát egyformán megkeserítő német és szovjet állami vezetésről, a lágerek felügyelőiről és első ízben számol be az egykori ellenfelekből hadifoglyokká vált tiszti és legénységi állomány szenvedéseiről. A könyvet olvasva az emberben megszűnik a frontharcosok helytállásáról kialakult-kialakított elismerő kép, hiszen a mindkét fél részéről okozott megaláztatások a valóságos értékükre süllyesztették a hirdetett katonaerényeket.

Húsz szerző, húsz moszkvai, frankfurti, bochumi, bonni, orosz és német történész sorolja szárazon, a könyv 206 oldalán keresztül az adatokat, a rendeleteket, a számokat, a kiosztott kalóriák értékét, hogy ötven évvel a háború után hiteles kép szülessen a náci és a szovjet hadifogolytáborok egymáshoz meglepően hasonlító belső viszonyairól. *Hans Mommsen* professzor, a leghíresebb szerzők egyike hangsúlyozta a legönkritikusabban, hogy „a német kézre került szovjet hadifoglyok sorsa a második világháború legsötétebb fejezete". Szerinte a Wehrmacht főparancsnoksága, az OKW, felkészült a nagy vöröskatona-tömegek elhelyezésére és ellátására a birodalmi gyakorlótereken, a fasiszta fajelméletet hirdető államhatalom azonban 1941-ben alacsonyrendű emberekké minősítette az orosz katonákat, akik – 1941 szeptember 9-i parancs szerint – ráadásul „bolsevista eszmékkel fertőzöttek" és „...külsőleg bármily jámbornak tűnnek, németellenes gyűlöletüket, minden alkalmat kihasználva, tettekkel akarják kielégíteni." Ezért megtiltottak minden kapcsolatot a foglyokkal, a legszigorúbb bánásmódot követelték meg velük szemben, csak a moszkvai vereség után engedélyezték számukra – kényszerűségből – a rabszolgamunkát és a munkavégzéshez előírt táplálékot. 1941 végéig ugyanis a mintegy 3,5 millió szovjet hadifogolyból az ukrán és fehérorosz földeken, szögesdrót mögött, a szabad ég alatt, 3 millió halt éhen, pusztult el fertőzésben, betegségben vagy fagyott meg. 1942 elejétől azonban, a német férfilakosság érezhető veszteségei miatt, szükség lett a volt vöröskatonák munkájára, így pusztításuk helyett dolgoztatták őket. Napi 1000 kalóriát kaphattak, jobbára a felsőrendű árjáktól megvetett lóhús és répaszelet formájában.

Az olvasó megtudhatja a szerzőktől azt is, hogy Németország a hadi sikereit jelentős részben a mintegy 8 millió elhurcolt, rabszolgává süllyesztett idegennek köszönhette, akik közé 631 000 fogságba esett volt szovjet ipari szakmunkás és vöröskatona is tartozott. Utóbbiak olcsóbban dolgoztak, mint a koncentrációs táborok lakói és jelentősebb hasznot is hajtottak náluknál a gyártulajdonosoknak. A náci hadigépezet harckocsijait, repülőit, gépfegyvereit zömében magasan képzett Untermensch-ek állították elő.

Bernd Bonwetsch, akárcsak *Christian Streit,* érthetőbbé teszi a náci kézre került áldozatok nyomorú sorsát, hiszen ők kétszeresen is elvesztették bajtársaikat. A hadifogságban nemcsak az ideológiával felhecceltt ellenfelek fosztották meg őket emberségüktől, hanem Sztálin 1941. augusztus 16-i utasítása alapján saját hadseregük is megtagadta őket. A nép nagy vezére árulásban minősítette a megadást, a fegyverletételt, sőt még a bekerítés elszenvedését is, és azonosan büntette a harcászati kudarcokat előidéző parancsnokok, illetve a parancsaikat teljesítő katonák családjait: megvonta tőlük az életet jelentő kenyérjegyeket. Sztálin egyetlen alkalommal sem tiltakozott a világ közvéleménye előtt a fogságba esett vöröskatonák 1941-es tömeges éhhalála miatt. Következetes volt. Jakov nevű fia is német kézre került, amire válaszul letartóztatta menyét és lágerbe küldte, s csak akkor bocsátotta szabadon, amikor értesült Jakov kivégzéséről. Az 5,7 millió szovjet hadifogoly többsége elpusztult, de családtagjaik nem részesültek hasonló módon a megbocsátásból.

Vladimir Nevesin moszkvai történész az 1942 decemberi hadászati fordulat felidézésével a német hadifoglyok tömegeinek megjelenéséről, halálmeneteiről, a kegyetlen hideg pusztításairól beszél, és feltárja az életben maradásra esélyt adó, ún. antifasiszta iskolák szaporodása okait. Az NKVD felügyelete alá tartozó táborokból politikai munkásként mentek a frontra a volt hadifoglyok, vagy készültek fel a háború utáni politikai hatalomátvételre. Mintegy 10 000 volt német katona kapott politikai kiképzést 1945-ig a Szovjetunióban és tért haza a náci rezsim bukása után hazájába. *Stefan Karner* a többi, mintegy 2,8 millió német hadifogoly, közöttük 25 000 nő – orvosok, ápolónők, irodai alkalmazottak stb. – sorsát igyekszik a könyvben összefoglalni. Az NKVD által felügyelt Gulag-okban, 267 nagy és 3200 csatlakozó, kis táborban milliós tömegek éheztek, haltak meg kimerüléstől, fagyástól, betegségektől. A háború után az életben maradottak hazatérhettek, kivéve mintegy 30 000 volt katonát, akiket hadi bűntetteik miatt 25 év kényszermunkára ítéltek. *Faina Novik,* moszkvai történész, Adenauer kancellár 1955-ös moszkvai látogatása eredményének tudja be, hogy 1956-ban az utolsó német hadifoglyok is hazatérhettek az utolsó büntető táborokból, a 48. (Ivanovo), a 47,6 (Azbeszt városa az

Uralban) és az 1893. (Hadarovszk) különleges kórházi lágerből.

Figyelemre méltó *Leonid Resin* írása a nácik oldalán harcoló kozákok, csecsenek, turkesztániak, kalmükök, oroszok, ukránok kötelékeiről, amelyek elsősorban a megszállt területeken folytattak írtóhadjáratokat a védtelen lakossággal szemben: a fasiszta tervek szerint mintegy 50 millió szláv elpusztításával kellett volna német életteret teremteniük. Az úgynevezett „Rona" („Orosz Felszabadítási Hadsereg") például a magyar büntető különítményekkel együtt gyilkolta az életben maradottakat Brjanszk, Orlov és Kurszk körzetében. Az összefoglaló bemutatja Vlaszov tábornok és hadserege útját is a háború végéig, majd a kötelékéhez csatlakozott katonák és családtagjainak sorsát.

A tragédiák zárófejezetét *Viktor Semskov* moszkvai történész írta meg „A szovjet állampolgárok hazatelepítése és további sorsa (1944–1956)" címmel. A hadifogságból mintegy másfél millió katona tért először haza, a tisztjeiknek azonban (125 000 fő) hat esztendeig kényszermunkán kellett becsületüket helyreállítaniuk. A nácikhoz csatlakozott ún. „felszabadító" önkéntesek zöme akasztófán, vagy kivégzőosztag előtt bűnhődött. A koncentrációs táborokból szabadultak jelentős része visszatérhetett elpusztított otthonába. 1952-ben még csaknem 500 000 volt szovjet állampolgár tartózkodott a nyugati, megszálló zónában, akik nem akartak visszatérni a Szovjetunióba. Jelentős részük német állampolgár lett, a besszarábiaiak és moldvaiak pedig elfogadták a román letelepedési engedélyt.

A könyvet dokumentumok, fényképek, térképek, rövidítés-magyarázat és bibliográfia egészíti ki. Adatgazdag, gondolatébresztő munkát végzett a két nemzet húsz szakértője, érdemes megismerkedni a leírásaikkal. Éles hangú felszólítás ez a mű az emberi életek védelmében.

Bencze László

MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.)

HADTÖRTÉNELMI TANULMÁNYOK

Zalai Gyűjtemény 36/I.

(Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 1995. 351 o.)

Nem először írom le, hogy a lassacskán elhaló tudományos könyvkiadás utolsó mentsvárai a különböző vidéki műhelyek – levéltárak, múzeumok, könyvtárak – lesznek, ha a gazdasági helyzet nem lehetetleníti el őket (is). Amíg ez – remélhetőleg soha – nem következik be, addig számíthat az Olvasó arra, hogy színvonalas, szakmailag igényes kiadványokat is a kezébe vehet, még akkor is ha esetleg azok a kivitele kevésbé tetszetős, illetve a példányszáma alacsonyabb.

Ilyen kiadvány a Zala Megyei Levéltár kiadásában megjelenő Zalai Gyűjtemény legújabb kötete, amely Zala (vár)megye hadtörténeti eseményeinek, vonatkozásainak egyes részleteit tárja az Olvasó elé. A XVII. századtól a XX. századig felölelő időszakot kilenc történész, hadtörténész tanulmánya, forrásközlése reprezentálja, így gyakorlatilag valamennyi fontos, a (vár)megye életében meghatározó eseményről, történésről képet kapunk.

Kelenik József, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Osztályának a vezetője a XVI–XVII. században rendkívül fontos végvár, Kanizsa ellen vetett végházak létszámadatait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a XVII. századra a véghelyek katonái a katonáskodást – gazdasági okok miatt, zsold hiányában – csak mintegy mellékfoglalkozást tudták „űzni" és minden más munkából biztosították megélhetésüket, nem egy esetben nem is az „erősségben" éltek, hanem a környező falvakban, mintegy „bejáróként", amolyan milicistaként látva el feladatukat. Nem kell tehát meglepődnünk azon, hogy az ezen véghelyeken szolgálók létszáma és „minősége" igencsak előtött a XVI. századi katonákétól.

Szita László, a Baranya Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója tanulmányában a Kelenik József által vizsgált időszak után öt évtizeddel megindult törökellenes felszabadító háború egyik fontos eseményéről, Kanizsa felszabadításáról írt. A szerző jól hasznosította a bécsi és a karlsruhei levéltárakban általa feltárt iratanyagot, így mutatva be az 1688 és 1690 közötti Kanizsa elleni „blokádharcot", a harcokban részt vett magyar csapatokat, illetve a magyar katonák tevékenységét, a vár elfoglalását. Érdekes az erősség átadásáról készült kapitulációs

okmány minősítése is, amely a szerző szerint a Magyarországon feladott török végvárak okmányaival összehasonlítva a legkidolgozottabbnak tűnik.

Bariska István, a kőszegi Városi Levéltár igazgatója – a kötet legterjedelmesebb tanulmányában – Bezerédy Imre kuruc brigadéros „árulásának" történetét dolgozta fel. Írása végkövetkeztetése: Bezerédy ugyan nem lett árulóvá, de áldozattá igen, aki a szabadságharc hanyatlását látva maga is ingadozóvá vált és mint ilyen került „törvény elé". Elítélése és kivégzése példa statuálásának (is) felfogható „...sokakért és e sokak miatt is meg kellett hozni a pataki ítéletet... »másokat is ösztönző halál által«".

A kötet következő része 1848–1849-es „blokkot" foglal magában. *Molnár András,* a Zala Megyei Levéltár levéltárosa, a kötet szerkesztője Zalaegerszeg nemzetőreiről készítette el írását, melyben a zalaegerszegi nemzetőrség megszervezéséről, személyi összetételéről ad áttekintést és tizenegy dokumentumot is közöl, amelyek az egerszegi járási nemzetőrzászlóalj életébe engednek betekintést. Írásából megtudhatjuk, hogy a nemzetőrség tagjai döntő többségükben céhekbe tömörült kézművesek voltak, de tíz százalék feletti volt az értelmiségiek aránya is és a legtöbben 31 és 40 év közöttiek voltak.

Hermann Róbert a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Osztályának alosztályvezetője fontos forrást közölt a kötetben. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc magyar honvédsége drávai hadtestének (VII. hadtest) hadinaplóját adta közre, bevezetővel és a tőle megszokott alapos jegyzetekkel. Amint írta, a napló inkább visszaemlékezés, mint napló, hiszen Bayer József ezredes, az összeállító, emlékezetből, okmányok nélkül készítette el az anyagot aradi fogságában. Munkája azonban így is fontos forrása lehet az 1848-as esztendő nyári történéseinek, a horvát betörésnek.

A kötet szintén 1848–49-es témájú forrásközlése *Pordán Ildikó* középiskolai tanár nevéhez fűződik. Ő László Károlynak, a haláláig Kossuthért rajongó egykori tüzértisztnek a naplójából adta közre az 1848. szeptember 25-e és 1849. április 24-e közötti időszakban íródottak részleteit.

László személye azért is fontos, mert az emigráció időszakában Kossuth titkára volt, az Egyesült Államokban pedig iratainak kezelője. László Károly regényes életútjának minden eseményét bemutatni szinte lehetetlen, de mint a Hunyadi-szabadcsapat tagja, majd tüzértiszt, számos fontos és érdekes eseménynek volt a szemtanúja, résztvevője. Kár, hogy a közlés címében jelzett 1849. április 24-e helyett a közreadott részletek 1848. december 31-ével lezárultak!

A levert szabadságharc után a magyar városok nem lelkesedtek a hozzájuk beszállásolt császári és királyi csapatokért. A helyzet a kiegyezést követően sem változott azonnal, de mivel 1868. december 5-én megszületett a magyar királyi honvédség felállítását elrendelő törvénycikk, némileg módosult a települések hozzáállása a katonaság elhelyezéséhez. Ez történt Nagykanizsa esetében is, amelynek vezetése a kezdeti elutasítás után, polgárai véleményével megismerkedve úgy döntött, hogy a város számára „honvéd zászlóaljat" kér. Ennek a folyamatnak a bemutatását végezte el írásában *Foki Ibolya,* aki munkájához a korabeli iratok közül az üggyel kapcsolatban keletkezett négyet közre is adott. Ezek közül a kanizsai polgárok kérvénye rendkívül érdekes, hiszen a polgárok külön terheket is hajlandóak voltak vállalni a honvéd zászlóalj érdekében, igaz nem feledve azt, hogy a városban állomásozó katonaság a bevonultatott ifjak számára megfelelőbb, mint a távoli vidékekre történő utazás és az ottani katonáskodás és a katonaság jelenléte gazdasági előrelépést is eredményezhet.

Az I. világháború időszakába kalauzol el bennünket már *Káli Csaba* forráspublikációja. A szerző Teleki Béla gróf I. világháborús naplóját tette közzé, természetesen nem teljes terjedelemben. A rendkívül érdekes, eredeti napló a frontok mindennapjaiba enged bepillantást és jelzi azt a hangulatot és viszonyt, amely az I. világháború frontjait még jellemezte, ám ami a II. világháború frontjain már szinte elképzelhetetlen volt. Ez a hangulat-megjelenítés adódhat természetesen a naplót vezető személyiségéből is, de valószínűbben a háború jellegéből.

A jegyzetekkel ellátott anyagban feltűnik néhány fiatal tiszt neve, akik az ún. Horthy-korszakban a magyar király honvédség magas rendfokozatú és beosztású tábornokai lettek. Jó lett volna ha Káli Csaba ezen esetekben erre utalást tett volna, így pl. Heyszl József főhadnagy – 1944-ben Heszlényi József vezérezredes, a 3. hadsereg parancsnoka – vagy Krantz Vilmos főhadnagy – 1944-ben mint Hellebront Vilmos szolgálaton kívüli vezérőrnagy a Szálasi kormány tárca nélküli minisztere – esetében.

Ahogy az I. világháború logikus folytatása volt a II. világháború, úgy annak tűnik a kötet befejező tanulmánya, *Szabó Péter,* a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Osztálya alosztályvezetőjének írása is. A szerző a tőle már megszokott alapossággal mutatja be a zalai alakulatok történetét 1938 és 1945 között, ami a hiányos forrásanyagot tekintve nem volt túl

egyszerű feladat. Érthető, hogy a szerző a magyar 2. hadsereg kötelékében a keleti hadszíntéren eltöltött időszakról írt a legtöbbet, de végigkísérte a zalai alakulatok harcainak utolsó szakaszát is. Tanulmánya függelékeként közreadta a zalai alakulatok parancsnokainak, illetve egyes esetekben tisztjeinek névsorát is. Itt néhány apró hiba is becsúszott. Magasabb parancsnokoknak csak a dandárnál magasabb seregtestek parancsnokait és a dandárok parancsnokait nevezték az adott időszakban. A 9. gyalogdandár parancsnoka Székely János tábornok és nem gyalogsági tábornok volt, akit az egyébként néha egymásnak is ellentmondó korabeli iratok tanúsága szerint 1940. július 8-án váltott fel beosztásában Szécsy (és nem Széchy) Imre ezredes, aki csak 1941. május 1-jével lett tábornok és kezdetben csak megbízott, nem kinevezett parancsnok volt. Egyébként a 17. honvéd gyalogezred „elődjének", a 3. határőrezrednek 1938. május 1-jétől volt a parancsnoka. Oszlányi Kornélt a 9. könnyű hadosztály parancsnoki posztján Német Béla ezredes – 1944. január 1-jétől vezérőrnagy – váltotta 1943. augusztus 10-én, de addig is ő volt már – mint megbízott könnyűhadosztály-parancsnok – a seregtest élén 1943. június 26-ától, másutt július 14-étől. E beosztásában 1944. április 14-éig – másutt április 19-éig – szolgált.

Szakály Sándor

TARTALOM

TANULMÁNYOK

LADÁNYI ERZSÉBET — Sopron és a normandiai kommunák - - - - - - - - - - - - 3
BOROSY ANDRÁS — A keresztes háborúk és Magyarország. II. rész - - - - - - - - 11
FODOR PÁL — Önkéntesek a XVI. századi oszmán hadseregben. Az 1575. évi erdélyi hadjárat tanulságai - - - - - - - - - - - - - - - - - - 55

KÖZLEMÉNYEK

HORVÁTH CSABA — A M. Kir. Honvédség felderítő rendszerének alakulása az elmélet és gyakorlat tükrében, 1924–1937 - - - - - - - - - - - 82

MŰHELY

HERMANN RÓBERT — Hogyan került Mészáros Lázár a Batthyány-kormányba? - - - 114
HAUSNER GÁBOR–VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Magyarországi hadtudományi kéziratok és nyomtatványok katalógusa a kezdetektől a XVIII. század közepéig - - - - - - 118

VITA

BOROSY ANDRÁS — Milyen harcosok voltak Gosztonyi Miklós fiai? - - - - - - - - 127
UNGVÁRY KRISZTIÁN — Sztálin és a háború - 128

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából - - - - - - - - - - - - - - - - - 133

SZEMLE

GERICS JÓZSEF — Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban *(Veszprémy László)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 154
NICOLAS VATIN — L'Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale enter des les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* - - - - - - - - - - - 155
HERMANN RÓBERT — Perczel Mór első honmentő hadjárata *(Csikány Tamás)* - - - - 156
W. J. MOMMSEN–E. MÜLLER-LUCKNER — Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg *(Balla Tibor)* - - - - - - - - 158
V. ALEXANDRESCU–D. PREDA–C. PRODAN — La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918–1919 *(Zachar József)* - - - - - - - - - - - - - - - 159
VALDIS O. LUMANS — Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 161
ZSIGMONDY LÁSZLÓ — A 2. magyar hadsereg a Szovjetunió elleni háborúban, 1942–1943 *(Szakály Sándor)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 162
* * * — Mindig kevesebben leszünk ... Szabadhegy István huszár alezredes naplója, 1944 *(Szakály Sándor)* - - - - - - - - - - - 164
* * * — Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion *(Bence László)* - 165
MOLNÁR ANDRÁS (SZERK.) — Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/I. *(Szakály Sándor)* - 167

CONTENTS

STUDIES

ERZSÉBET LADÁNYI — Sopron and the Military Communes in Normandy - - - - - - 3
ANDRÁS BOROSY — The Crusades and the Hungarian Kingdom, Part II - - - - - - 11
PÁL FODOR — Volunteers in the 16th Century Ottoman Army - - - - - - - - 55

PUBLICATIONS

CSABA HORVÁTH — The Formation of the System of Reconnaissance of the Royal Hungarian Honvéd Army in the Mirror of Theory and Practice, 1924–1937 - 82

WORKSHOP

RÓBERT HERMANN — How Did Lázár Mészáros Become Member of the Batthyány-Government? - 114
GÁBOR HAUSNER–LÁSZLÓ VESZPRÉMY — A Catalogue of Hungarian Manuscripts and Prints on Military Sciences from the Beginning to the 18th Century - - - - - - - 118

DISPUTE

ANDRÁS BOROSY — What Types of Armed Men were the Sons of Miklós Gosztonyi? - 127
KRISZTIÁN UNGVÁRY — Stalin and the War - 128

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunner from Pápa - - - - - - - - - - - 133

REVIEW

JÓZSEF GERICS — Church, State and Mind in Hungary in the Middle Ages *(László Veszprémy)* - 154
NICOLAS VATIN — L' Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, I' Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux siéges de Rhodes, 1480–1522 *(Klára Szegzárdy Csengery)* - - - - - - - - - - - 155
RÓBERT HERMANN — Mór Perczel's First Country-Saving Campaign *(Tamás Csikány)* - 156
W. J. MOMMSEN–E. MÜLLER-LUCKNER — Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)* - - - - - - - - 158
V. ALEXANDRESCU–D. PREDA–C. PRODAN — La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918–1919 *(József Zachar)* - - - - - - - - - - - - - - - 159
VALDIS O. LUMANS — Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - 161
LÁSZLÓ ZSIGMONDY — The Hungarian 2nd Army in the War Against the Soviet Union, 1942–1943 *(Sándor Szakály)* - - - - - - - - - - - - 162
* * * — We Are Ever Shrinking ... The Diary of István Szabadhegy, Lt. Col. of the Hussars, 1944 *(Sándor Szakály)* - - - - - - - - - 164
* * * — Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion *(László Bence)* - 165
ANDRÁS MOLNÁR (Ed.) — Studies on War History *(Sándor Szakály)* - - - - - - - - - - 167

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

ERZSÉBET LADÁNYI — Sopron et les communes militaires de Normandie - - - - - - 3
ANDRÁS BOROSY — Les croisades et la Hongrie. IIème partie - - - - - - - - - - - 11
PÁL FODOR — Volontaires dans l'armée ottomane du XVIe siècle. Les leçons de la campagne de Transylvanie de 1575 - - - - - - - - - - 55

PUBLICATIONS

CSABA HORVÁTH — La formation du système de reconnaissance du Honved Royal Hongrois, dans le miroir de la théorie et la pratique, 1924–1937 - 82

ATELIER

RÓBERT HERMANN — Comment Lázár Mészáros est-il entré dans le gouvernement de Batthyány? - 114
GÁBOR HAUSNER–LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Le catalogue des manuscrits et des imprimés de science militaire de Hongrie, des origines jusqu'au XVIIIe siècle - - - 118

DISPUTE

ANDRÁS BOROSY — Quelle sorte de guerriers étaient les fils de Miklós Gosztonyi? - 127
KRISZTIÁN UNGVÁRY — Staline et la guerre - 128

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — Du journal d'un artilleur de Pápa - - - - - - - - - - - - - - 133

REVUE

JÓZSEF GERICS — Église, État et Pensée en Hongrie au Moyen Age *(László Veszprémy)* - 154
NICOLAS VATIN — L'Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, l'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - - - - - - - 155
RÓBERT HERMANN — La première campagne sauvant la patrie de Mór Perczel *(Tamás Csikány)* - 156
W. J. MOMMSEN–E. MÜLLER-LUCKNER — Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)* - - - - - - - - 158
V. ALEXANDRESCU–D. PREDA–C. PRODAN — La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne der 1918–1919 *(József Zachar)* - - - - - - - - - - - - - - - 159
VALDIS O. LUMANS — Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - 161
LÁSZLÓ ZSIGMONDY — La 2ème armée hongroise dans la guerre menée contre l'Union Soviétique, 1942–1943 *(Sándor Szakály)* - - - - - - - - - - 162
* * * — Nouse serons toujours moins ... Le journal d'István Szabadhegÿ, lieutenant-colonel hussard, 1944 *(Sándor Szakály)* - 164
* * * — Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion *(László Bence)* - 165
ANDRÁS MOLNÁR (réd.) — Études d'histoire militaire *(Sándor Szakály)* - - - - - - - - - 167

INHALT

AUFSÄTZE

ERZSÉBET LADÁNYI — Ödenburg (Sopron) und die Militärkommunen in der Normandie - 3

ANDRÁS BOROSY — Die Kreuzzüge und Ungarn. Teil II. - - - - - - - - - - - - - 11

PÁL FODOR — Freiwillige in der osmanischen Armee des 16. Jh. Die Lehren des siebenbürgischen Feldzugs von 1575 - - - - - - - - - - 55

MITTEILUNGEN

CSABA HORVÁTH — Die Gestaltung des Aufklärungs-systems der Königlich-Ungarischen Honvédarmee, 1924–1937. Theorie und Praxis - 82

WERKSTATT

RÓBERT HERMANN — Wie Lázár Mészáros zum Mitglied der Batthyány-Regierung ernnant wurde? - 114

GÁBOR HAUSNER–LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Der Katalog der kriegs-wissenschaftlichen Handschriften und Bücher von den Anfängen bis ins 18. Jh. in Ungarn - - - - - 118

DISKUSSION

ANDRÁS BOROSY — Was für Krieger waren die Söhne von Miklós Gosztonyi? - - - 127

KRISZTIÁN UNGVÁRY — Stalin und der Krieg - 128

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen - - - - - - - - 133

RUNDSCHAU

JÓZSEF GERICS — Kirche, Staat und Mentalität im mittelalterlichen Ungarn *(László Veszprémy)* - 154

NICOLAS VATIN — L' Ordre de Saint Jean-de-Jérusalem, I' Empire Ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux sièges de Rhodes, 1480–1522 *(Klára Szegzárdy Csengery)* - - - - - - - - - - - 155

RÓBERT HERMANN — Der erste Feldzug zur Rettung des Vaterlandes von Mór Perczel *(Tamás Csikány)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 156

W. J. MOMMSEN–E. MÜLLER-LUCKNER — Kultur und Krieg: Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg *(Tibor Balla)*- - - - - - - - 158

V. ALEXANDRESCU–D. PREDA–C. PRODAN — La Roumanie et sa Guerre pour l'Unité nationale. Campagne de 1918–1919 *(József Zachar)* - - - - - - - - - - - - - - - - 159

VALDIS O. LUMANS — Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 161

LÁSZLÓ ZSIGMONDY — Die 2. Ungarische Armee im Krieg gegen die Sowjetunion *(Sándor Szakály)* - 162

* * * — Wir werden immer weniger... Das Tagebuch von Hussaren-Oberstleutnants István Szabadhegy, 1944 *(Sándor Szakály)*- - 164

* * * — Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion *(László Bencze)* - 165

ANDRÁS MOLNÁR (Hrsg.) — Militärgeschichtliche Aufsätze *(Sándor Szakály)* - - - - - - - 167

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ЭРЖЕБЕТ ЛАДАНЬИ — Город Шопрон и нормандские военные коммуны - - - - - - 3
АНДРАШ БОРОШИ — Крестовые войны и Венгрия. часть II. - - - - - - - - - - - 11
ПАЛ ФОДОР — Добровольцы в османской армии XVI века. Уроки Трансильванской кампании 1575 года - - - - - - - - - - 55

ПУБЛИКАЦИИ

ЧАБА ХОРВАТ — Формирование системы разведки Венгерской Королевской армии хонведов в свете теории и практики. 1924–1937 - - - 82

МАСТЕРСКАЯ

РОБЕРТ ХЕРМАНН — Как попал Лазарь Месарош в правительство Баттьяни? - - 114
ГАБОР ХАУСНЕР, ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Каталог венгерских военно-научных рукописей и бланков с самых первоначальных времен до XVII века - - - - - - - - 118

ДИСКУССИЯ

АНДРАШ БОРОШИ — Какими воинами были сыновья Миклоша Гостоньи? - - - - 127
КРИСТИАН УНГВАРИ — Сталин и война - 128

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ ХУСАР — Из дневника одного артиллериста из города Тата - - - - - 133

ОБЗОР

ЙОЖЕФ ГЕРИЧ — Церковь, государство и мышление в Венгрии в средневековье *(Ласло Веспреми)* - - - - - - - - - - - - - 154
НИКОЛАС ВАТИН — L'Empire ottoman et la Méditerranée orientale entre les deux siéges de Rhodes, 1480–1522 *(Клара-Сегсарди Ченгери)* - 155
РОБЕРТ ХЕРМАНН — Первый поход Мора Перцеля в защиту отечества *(Тамаш Чикань)* - 156
В. Й. МОММЗЕН–Е. МЮЛЛЕР-ЛУКНЕР — Kultur und Krieg. Die Rolle der Intellektuellen, Künstler und Schriftsteller im Ersten Weltkrieg *(Тибор Балла)* - - - - - 158
В. АЛЕКСАНДРЕСКУ–Д. ПРЕДА–Ц. ПРОДАН — La Roumanie et sa Guerre pour l'Unite national. Campagne de 1918–1919 *(Йожеф Захар)* - - - - - - - - - - - - - 159
ВАЛДИС О. ЛУМАНС — Himmler's Auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German National Minorities of Europe, 1933–1945 *(Клара-Сегсарди Ченгери)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 161
ЛАСЛО ЖИГМОНДИ — 2-я венгерская армия в войне против Советского Союза, 1942–1943 *(Шандор Сакай)* - - - - - - - - - - - - - 162
• • • — Нас становится всё меньше... Дневник гусарского подполковника Иштвана Сабадхедьи, 1944. *(Шандор Сакай)* - 164
• • • — Kriegsgefangene. Sowjetische Kriegsgefangene in Deutschland, deutsche Kriegsgefangene in der Sowjetunion *(Ласло Бенце)* - 165
АНДРАШ МОЛЬНАР (ред.) — Военно-исторические труды *(Шандор Сакай)* - - - - - 167

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

109. ÉVFOLYAM 1996 SZEPTEMBER 3. SZÁM

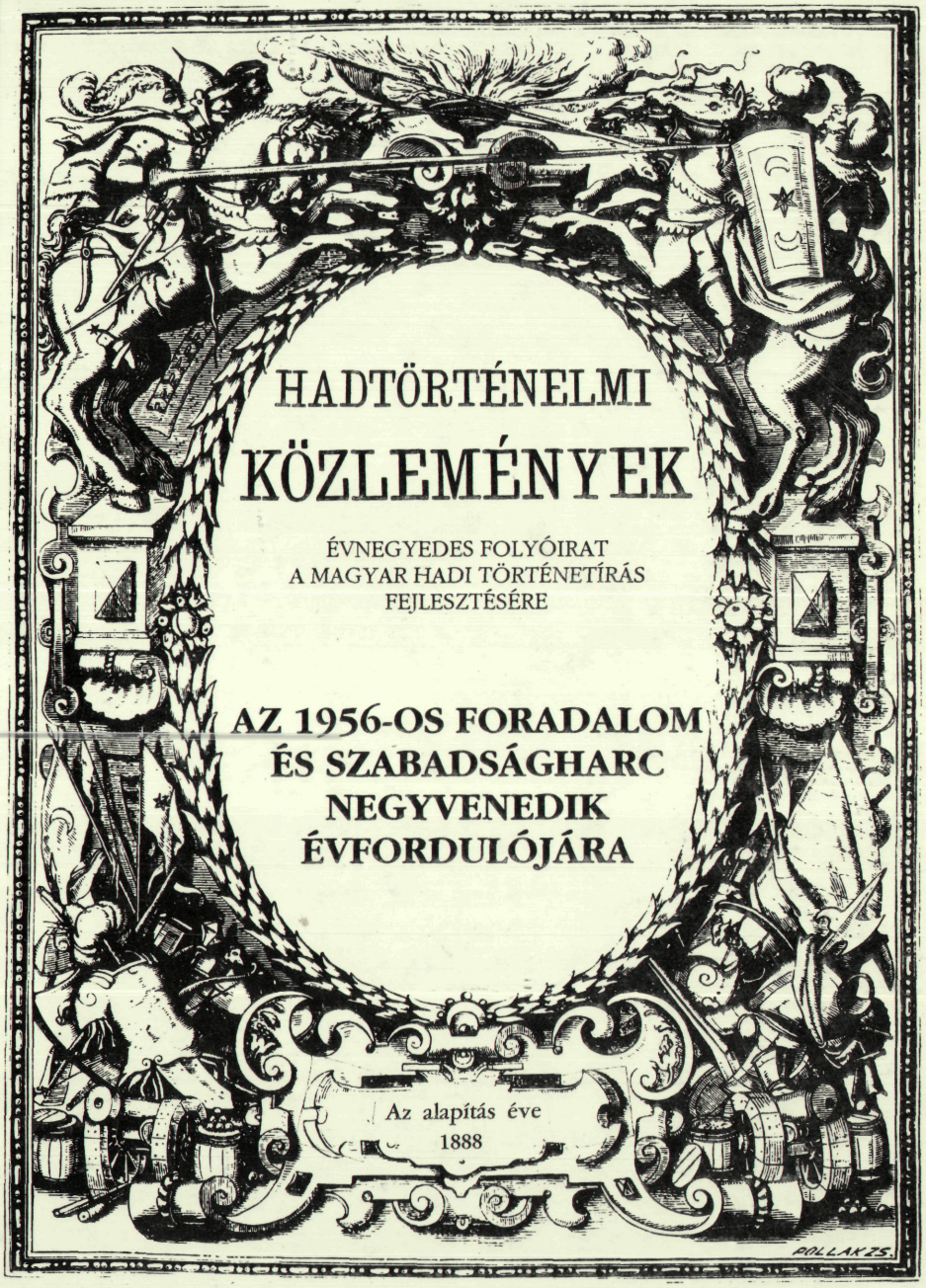

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

AZ 1956-OS FORADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1996. 3. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Budapest); *Fallenbüchl Zoltán,* a történelemtudomány kandidátusa, levéltáros (Budapest); *Hausner Gábor* százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); *Horváth Miklós alezredes,* a hadtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Huszár János* ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); *Alexandr M. Kirov* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa (Moszkva, Oroszország); *dr. Markó György* alezredes, a Hadtörténeti Levéltár igazgatója (Budapest); *dr. Nagy Domokos* ny. középiskolai tanár (Budapest); *Nagy László,* a történelemtudomány doktora (Budapest); *dr. Okváth Imre,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Rákóczy Rozália,* a Hadtörténeti Múzeum tudományos főmunkatársa (Budapest); *Jan Staigl* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Szlovák Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Pozsony, Szlovák Köztársaság); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *dr. Veszprémy László,* a Hadtudományi Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest); *Zseliczky Béla,* a történelemtudomány doktora, az Oroszországi Tudományos Akadémia Szlavisztikai és Balkanisztikai Intézetének tudományos főmunkatársa (Moszkva, Oroszország).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

HORVÁTH MIKLÓS

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

(Részletek az 1956-os forradalom katonai történetéből)

A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalomban játszott szerepének, tevékenységének megértése érdekében az általános politikai helyzet vizsgálatával párhuzamosan fel kell tárni a hadsereg fejlődésének legfontosabb jellemzőit, figyelembe kell venni belső életének sajátosságait, a hadseregen belül a forradalmat megelőző időszakban végbement főbb folyamatokat.

A demokratikus magyar honvédséget 1945-ben a fasizmus elleni harc érdekében szervezték, majd a nyugati veszély állandó hangoztatása mellett a Jugoszlávia ellen megvívandó háborúra készítették elő. A népgazdaság lehetőségeit messze meghaladó hadseregépítés, amellett, hogy akadályozta a kommunista párt által megfogalmazott társadalmi célok elérését egy sor, a hadsereg életét, működését károsan befolyásoló tényező forrásává is vált.

Az egyre nagyobbra duzzadt hadsereg mind több és több pénzbe került az országnak. A fegyveres erők és testületek a nemzeti jövedelemből 1950-ben 13,9 %-ot, 1951-ben 15,2 %-ot, 1952-ben 25,5 %-ot és 1953-ban is még 24,3 %-ot használtak fel.[1]

Egy, a Hadtörténeti Intézet dolgozóiból összeállított munkacsoport által 1957 tavaszán készített tanulmány[2] több vonatkozásban helyesen mutatta be a hadseregben lezajlott változásokat, a szervezetet jellemző és egyben terhelő ellentmondásokat. A tanulmány készítői többek között megállapították, hogy a hadsereg fejlesztése során létrejött túlzott méretű központi vezetés a döntési jogok centralizálásával, a szabályzatok előírásainak önkényes megsértésével szinte teljes egészében felszámolta a közép- és alsószintű parancsnoki kar önállóságát.

A katonai felső vezetés elszakadt a csapatoktól, azok életét, problémáit nem ismerte. A nagyfokú bürokrácia eltompította a felelősségérzetet, betegessé vált a felsőbb szervek bizalmatlansága, általánossá vált az alárendeltek mélységes lebecsülése. Törvénnyé vált, hogy a tisztek, beosztásra és rendfokozatra való tekintet nélkül mindenre felsőbb utasítást várjanak, önállóan nem intézkedhettek, minden öntevékenységet a csírájában elfojtottak.

A hadsereg évenként többszöri átszervezése, és később a létszámcsökkentések sem eredményezték a minduntalan beígért minőségi javulást, a tisztek beosztásá-

1 *Bencze László*: Farkas Mihály hadserege, *Magyar Nemzet* 1990. február 12., 8. o.

2 „Az 1956. október-novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg" Tanulmány Hadtörténeti Levéltár, (a továbbiakban HL) 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 3-121. o. L.: Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom (Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból) (Közli: *Horváth Miklós*) 1956. Évkönyv, 1992. 1956-os Intézet, 157-171. o.

nak, anyagi helyzetének megszilárdulását. A tisztek létszáma 1950 és 1951 között csaknem megháromszorozódott, 1950 és 1953 között majdnem hatszorosára emelkedett.[3]

A hadsereg fejlesztésének ütemét jól érzékelteti, hogy a hadosztályok száma 3-ról 14-re, a lövészezredeké 7-ről 31-re, a harckocsiezredek száma 1-ről 13-ra, a tüzérezredek száma 6-ról 32-re emelkedett 1949 és 1951 között.[4]

A tiszti állomány kiképzése 1949 és 1951 között elsősorban 5-6 vagy 9–12 hónapig tartó tanfolyamokon történt. 1952. január 1-jei adatok szerint a hadtest-, hadosztály-, és dandárparancsnokok 54,9 %-a; az ezredparancsnokok 35,6 %-a; az önálló zászlóaljparancsnokok 33,8 %-a; a zászlóaljparancsnokok 28 %-a; a század-, illetve alosztályparancsnokok 75 %-a rendelkezett csak az előírt végzettséggel.[5]

1953. január 1-jén a Magyar Néphadsereg rendszeresített állománya 218 224 főt tett ki. A ténylegesen meglévő létszám – 29 749 tiszt, 46 502 tiszthelyettes, 96 573 sorkatona, 2129 tisztiiskolás hallgató, 11 905 növendék, 8584 polgári alkalmazott, hadrenden kívül 14 970 fő – 210 412 fő volt.[6]

A nemzetközi helyzetben 1953-ban bekövetkezett kedvező változások és a szovjet politikai vezetés „tanácsai" arra késztették a Magyar Dolgozók Pártjának vezetését, hogy az általános változtatásoknak megfelelően módosítsa honvédelmi politikáját is. A MDP Központi Vezetősége – 1953. június 27–28-i ülésén elismerte, hogy a fegyveres erők „... szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése ..." hiba volt.[7] Ezzel kezdetét vette a több mint kétszázezer fős hadsereg leépítésének programja, amelynek során a létszám 54 ezer fős csökkentését irányozták elő.

A tisztikar életviszonyai nagymértékben hatottak a szolgálati feladatok ellátásának színvonalára. A tisztek többsége minden évben más beosztásba és más helyőrségbe került és megközelítőleg húsz százalékuk élt külön a családjától. Az 1956-ban bevezetett pénzügyi intézkedések következtében sok tiszt illetménye csökkent, jelentős részük a bevonulást megelőzően többet keresett, mint tisztté avatása után, s ugyanakkor éjjel-nappal dolgozniuk kellett. Ez is a magyarázata annak, hogy különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelentős része a tiszti pályát nem tekintette hivatásnak és sokan kérték a leszerelésüket.

A hivatásos tiszthelyettesi kar megszüntetése után a tisztek tanulási, művelődési lehetőségei – a szabadidő hiányában – szinte a semmire csökkentek. A nagyfokú fluktuáció még a legképzettebbek körében is állandó létbizonytalanságot szült, életük, katonai pályafutásuk alakulása a törvények mellőzésével született döntésektől függött. A tiszti állomány körében kialakult nagyfokú elkeseredést fokozta az elhárító szervek gyakran önkényes eljárása, mely sok esetben a parancsnokok tekintélyének lejáratásához is vezetett. Ebben is keresendő a forradalom napjaiban általánossá váló Államvédelmi Hatóság- ellenes magatartás gyökere.[8]

3 Uo. 6-7. o.

4 *Surányi Jenő–Cs. Nagy Imre*: A szárazföldi hadműveleti csapatok történetének áttekintése (1945-1980) Tanulmány. 1987. – HL Tanulmánygyűjtemény (Tgy) II. 330/47/V-5, 19.o.

5 HL Magyar Néphadsereg Vezérkar Titkárság iratai 1952 7/2, 654/40/8. ő. e. 106. o.

6 A „hadrenden kívüli állomány" a hadtáp- és műszaki építő alakulatoknál teljesített szolgálatot. Magyar Országos Levéltár (OL) Rákosi Mátyás iratai, 276. fond, 65. csop. 195. ő. e. 395. p.

7 *Szabó Bálint*: Új szakasz az MDP politikájában, 1953-1954. Budapest, 1984. 20. o.

8 HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 7–8. o.

A bajokat tetézte a következetlen és lelkiismeretlen káderpolitika, amely a hadsereg tisztikarának csaknem minden rétegében komoly elégedetlenséget szított. Sértve érezték magukat azok, akiket 1945-46-ban a kommunista párt küldött a hadseregbe, mert őket az 1948-49 után felavatott tisztekkel szemben csak másodrendűnek tekintették, de sértve érezték magukat a régi munkásmozgalmi káderek, a volt partizánok, akiknek jelentős részét különböző indokokkal elbocsátották a hadseregből. Nem érezték magukat jól a hadseregben a frissen bekerült értelmiségiek – mérnökök, orvosok – sem, akik a polgári viszonyoknál kedvezőtlenebb anyagi körülmények közé kerültek és megbecsülést csak ritka esetben élveztek. Rendkívül bizonytalan helyzetbe kerültek az 1945 előtti rendszer tisztjei is.[9]

Rontotta továbbá az általános hangulatot a hadseregből leszerelt tisztekkel való törődés teljes hiánya is.[10]

A hadseregbe a kommunista párt hívására érkező és a pártba már a hadseregben belépő tiszteknek is komoly csalódást okoztak a társadalom egészét uraló személyi kultusz hadseregbeli megnyilvánulásai. A pártmunkában is elterjedt a parancsolgatás, a vezető funkcionáriusok akaratának feltétlen érvényesítése. A szavak és tettek egymásnak szögesen ellentmondó gyakorlata következtében a párttagság nagyobb része passzívvá vált, az alapszervezetekben az önálló véleményalkotás elhalt. Ilyen körülmények között a korábban aktív tisztek nagy része is politikailag passzívvá vált, s mintegy külső szemlélőként várta a politikai helyzetnek és ezen belül önsorsának javulását.[11]

Általánossá vált, hogy a felső vezetés szintjén eldöntött kérdésekkel, kinyilatkoztatott szempontokkal ellentétes véleményeket, javaslatokat mint ellenséges nézeteket marasztaltak el.

A Magyar Néphadsereg alapvető feladatai között papíron ugyan szerepelt a társadalmi rendnek a belső ellenséges erők elleni védelme, de a karhatalmi feladatok végrehajtására való felkészítés érdekében a gyakorlatban nem történt semmi. Ez a funkció 1948 után egy újonnan felállított külön szervezet – 1956-ban az Államvédelmi Hatóság – feladatává vált. A hadsereg és az így létrehozott belügyi szervezet vezetése és személyi állománya között hamarosan megromlott a kapcsolat. Ennek következtében a hadsereget a belső karhatalmi feladatok ellátására ki sem képezték.

A hadsereg harci szelleme – a mesterségesen szított „jugoszláv veszély" megszűnése és Ausztria semlegességének kikiáltása után – a nemzetközi helyzet enyhülésének időszakában romlott. A hadsereg létszámának csökkentése, ugyanakkor harci szellemének fokozása megoldhatatlan feladatnak bizonyult.

A Magyar Néphadseregben 1955–56-ban is jelentős létszámleépítést és átszervezést hajtottak végre.

A Minisztertanács 1071/1956. számú határozata alapján a hadsereg létszámát az alábbiak szerint kívánták csökkenteni.

9 Uo. 6–7. o.
10 Uo. 7. o.
11 Uo. 7–8. o.

Állománykategória	*Csökkentés előtti létszám*	*Tervezett létszám*	*Csökkentés mértéke*
Tiszt	29 000	24 500	4 500
Továbbszolgáló tiszthelyettes	9 000	7 500	1 500
Sortiszthelyettes, honvéd, növendék	87 000	83 000	4 000
Katona összesen	125 000	115 000	10 000
Polgári alkalmazott	25 000	20 000	5 000
Mindösszesen	150 000	135 000	15 000[12]

A hadsereg 1956 őszi átszervezésére kiadott „Szervezési Intézkedés"[13] -ben felsorolt katonai szervezetek közül változatlan állapotban csak egy maradt. A magasabbegységek, egységek és intézmények közül megszűnt 49, új állománytábla szerinti szervezetre tért át 290, más helyőrségbe települt át 21. Ezen időszak alatt 9 új katonai szervezet felállítását rendelték el.

A felvázolt folyamatokat, körülményeket is figyelembe véve megállapítható, hogy a forradalom kitörését közvetlenül megelőző időszakban a Magyar Néphadseregben a két lövészhadtest (a 3. és 6.) alárendeltségében 3 lövész- és 2 gépesített hadosztályba szervezve hadrafogható állapotban 12 lövész-, 5 gépesített- 3 harckocsi-, 12 tüzér és 5 harckocsi rohamlöveg ezred volt. A fentieken kívül a felszámolás alatt lévő 9. lövészhadtest állományából a Honvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségébe helyezett 8. lövészhadosztály kötelékéből 2 lövész-, 1 gépesített-, 1 közepes harckocsi-, 1 tüzér és 1 harckocsi rohamlöveg ezred volt szükség esetén alkalmazható.

Ezeken az erőkön kívül a Néphadsereg állományába 1 áttörő tüzérhadosztály (4 tarackos tüzérezreddel), 1 aknavető ezred, 1 önálló páncéltörő ezred, 1 kivonuló légvédelmi tüzér hadosztály (4 kivonuló légvédelmi tüzér ezreddel), az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság alárendeltségében 4 honi légvédelmi hadosztály (összesen 10 honi légvédelmi tüzér ezreddel), 2 vadászrepülő hadosztály (összesen 6 vadászrepülő ezreddel), és a Hadihajós Dandár tartozott.

1956 októberének közepén – az újonnan felállításra kerülő katonai szervezetek közül – előrehaladott állapotban volt a 4. hadseregparancsnokság törzsének a megszervezése, de a parancsnokság a forradalom időszakában csapatok felett még nem rendelkezhetett. Színesíti a képet, hogy a leszervezésre ítélt katonai szervezetek (1 lövészhadtest-, 1 gépesített, 1 légvédelmi tüzér-, 1 csatarepülő hadosztályparancsnokság, valamint 2 lövész-, 5 tüzér-, 2 harckocsi-rohamlöveg- és 3 csatarepülő ezred) felszámolását a vizsgált időszakban még nem fejezték be.

Bonyolította a helyzetet az is, hogy a megmaradt ezredek közül 18 (2 lövész-, 2 gépesített-, 8 tüzér-, 1 nehéz harckocsi-, 2 közepes harckocsi-, 3 harckocsi-rohamlövegezred) ezekben a napokban került másik hadosztály parancsnokságának az irányítása alá.[14]

Jelentősen korlátozta továbbá az alkalmazás lehetőségét, hogy az állományváltás még csak megkezdődött. A szolgálati idejét letöltött sorállomány leszerelése a leg-

12 OL Hegedűs András iratai XIX-A-2-p 1048.
13 HL 102/05/168.
14 Uo.

több alakulatnál már megtörtént, az újoncok behívására azonban még nem került sor. Így egy-egy ezred létszáma (5–600 fő) alig volt több, mint egy feltöltött zászlóalj. A tiszti iskolákon a végzős növendékek avatása megtörtént, a frissen avatott tisztek a szabadságukat töltötték, szolgálati helyükre még nem vonultak be.

Fontos adatok ezek, mivel Budapesten a karhatalmi szolgálat a katonai tanintézetekre – az akadémiákra és a tiszti iskolákra – épült. A fenti intézeteken kívül a fővárosban számottevő katonai erő nem volt. A forradalmat közvetlenül megelőző időszakban az akadémiákon és tüzéralakulatoknál is nagy szabadságolás volt. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a tisztikar egy része leszerelés alatt állt, más része bizonytalanságban élt, mivel október 10-ig a tervezett létszámcsökkentésnek csak 55 %-a került végrehajtásra.[15]

A hadsereget is váratlanul érte a tüntetés során elemi erővel felszínre törő elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változások útjában álló erők elleni mérhetetlen gyűlölet.

1956. október 6-án, Rajk László[16] és társai ünnepélyes temetése alkalmából a hadseregben bevezették a szigorított hadműveleti szolgálatot, a kiadott intézkedést hamarosan visszavonták. A lengyel események hatására[17] október 20-án elrendelték ugyan a biztonsági rendszabályok bevezetését, az őrségek megerősítését, felülvizsgálták a karhatalmi riadóterveket, összekötő tiszteket küldtek a magasabb egységekhez stb., ám 21-én ezeket, mint alaptalan intézkedéseket visszavonták.

Október 22-én Budapesten a katonai akadémiák, a tiszti iskolák küldöttei megjelentek az egyetemi gyűléseken, felvették a kapcsolatot az egyetemi ifjúság tüntetést szervező vezetőivel és elfogadták a pontokba szedett követeléseket, melyekben a válságos helyzet megoldása érdekében többek között szükségesnek látták a Magyar Dolgozók Pártja kongresszusának azonnali összehívását, a párt vezető testületeinek újjáválasztását, Nagy Imre[18] vezetésével új kormány alakítását, több párt részvételével megtartott általános és titkos választásokon alapuló nemzetgyűlési képviselői választást, az ipari munkásság munkanormájának a rendezését a létminimum megállapítása alapján és a munkás-autonómia bevezetését az üzemekben, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát és az egyénileg gazdálkodó parasztság támogatását, a politikai és gazdasági perek felülvizsgálatát, az ártatlanul elítélt politikai foglyok

15 HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 3–121. o.

16 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor, Szalai András, október 13-án a kivégzett tábornokok: Sólyom László, Illy Gusztáv, Beleznay István, Révay Kálmán, Pórffy György és Korondy Béla, Horváth Hönigsberg Ottó rendőrtisztek újratemetése volt.

17 1956. június 28-án a lengyelországi Poznanban mintegy ötvenezer munkás vonult az utcára kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel verték szét a tüntetést, ötven halott, háromszáz sebesült árán, több mint háromszáz főt letartóztattak. 1958. október 8-án és 12-én a poznani zavargások több résztvevőjét börtönbüntetésre ítélték. Október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága tagjai közé kooptálja W. Gomulkát és további három „titóistát". Hruscsov vezetésével magas rangú szovjet küldöttség azonnal Varsóba utazott. A KB ülés félbeszakadt, de október 19–21-én a LEMP KB 8. plénuma, dacolva a szovjet fenyegetéssel, újra W. Gomulkát választotta meg első titkárnak. Október 20-án a szovjet vezetők elhagyták a lengyel fővárost. Gomulka a KB ülésen síkra szállt a szocialista országok teljes függetlensége mellett és beszédében védelmébe vette a poznani munkásokat.

18 Nagy Imre (1896–1958) vezető kommunista politikus, agrárszakember. A reformpolitika meggyőződéses képviselője. 1953–55-ben és 1956 október-novemberben Magyarország miniszterelnöke. 1958 júniusában konstrukciós perben elítélték és kivégezték.

részére teljes amnesztiát, a hátrányba kerültek rehabilitálását, Rákosi Mátyás[19] szerepének kivizsgálását, a Szovjetunióban igazságtalanul elítélt és ott tartott magyarok hazahozatalát, a teljes vélemény- és sajtószabadság megvalósítását, a zsarnokság és az önkény jelképe, a Sztálin szobor azonnali eltávolítását.

Külpolitikai téren a legfontosabb követelések közé tartozott a szovjet–magyar kereskedelmi szerződések felülvizsgálata az egyenrangúság alapján, és a békeszerződés értelmében az összes szovjet csapatok Magyarországról való kivonása. A hadsereget érintően követelték a szovjet típusú egyenruha helyett „nemzeti" jellegű egyenruha rendszeresítését.

Október 23-án délelőtt a Petőfi (Politikai tisztképző) Akadémián röpgyűlést tartottak és felhívással fordultak az egyetemi ifjúsághoz, amelyben a következők is olvashatók:

„Mi a lánglelkű szabadságharcosról Petőfi Sándorról[20] elnevezett katonapolitikai akadémia beosztott tisztjei és hallgatói egyetértünk a magyar egyetemi ifjúság jogos és igazságos követeléseivel és azokat támogatjuk. A nép fiai vagyunk eskünkben is a népre esküdtünk. A néppel tűzön-vízen át harcolunk."

Ezt a felhívást eljuttatták az egyetemre, ahol a gyűléseken nagy lelkesedéssel felolvasták a határozatot. Ekkor született meg a jelszó: „Velünk van a hadsereg!" Ezzel egyidőben a Kossuth Akadémián már követelték a párt és a hadsereg egyes vezetőinek a leváltását, felvetették a szovjet csapatok itt-tartózkodásának a kérdését és követelték az egyenruha megváltoztatását is. A két akadémia küldöttei táviratot küldtek a lengyel Katonai Akadémiának, melyben kifejezték a Lengyelországban zajló változásokkal kapcsolatos együttérzésüket.

A hadsereg vezetői nem ismerték fel az országban lejátszódó folyamatok és mozgalmak célját és jelentőségét, s nem tartottak a helyzet robbanásszerű változásától. A tüntetésekkel kapcsolatos jelzéseket nem vették komolyan, az aggodalmaskodókat rémlátással vádolták és 23-án délután olyan döntést hoztak, hogy a hadsereg, ha szervezetten nem is csatlakozik a felvonuláshoz, egyénileg helyes, ha a katonák részt vesznek a tüntetésben, segítenek a tömeg megnyugtatásában. Az előző napokhoz hasonló készültséget „nem kell pánikot kelteni" hivatkozással még délután sem rendeltek el, a tisztekkel leadatták szolgálati fegyvereiket, és csak a késő délutáni órákban rendeltek be a Honvédelmi Minisztériumba néhány fontosabb beosztású vezetőt.

Kezdetben a belügyminiszter még betiltotta a felvonulást és azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, azt a fegyveres erők alkalmazásával fogja megakadályozni. A párt és a kormány vezetői a tűzzel játszottak. A társadalmi szervezetek – az Írószövetség, a Petőfi Kör –[21] és a diákok több delegációt küldtek a Központi Vezetőség székházába, hogy követeljék a tüntetés betiltásának a visszavonását. Ennek ellenére 14 óra

19 Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus. 1924–40 között börtönben volt, majd a Szovjetunióban emigráns. A Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára. 1952-53 között miniszterelnök. A magyarországi sztálini diktatúra vezéralakja. 1956 nyarán leváltották, haláláig a Szovjetunióban élt.

20 Petőfi Sándor (1823–1849) költő. 1848. márciusában a pesti forradalom egyik szervezője. Nemzeti dala felhívás volt a forradalomra. A forradalmi hadsereg kapitánya, Erdélyben harcol, majd őrnagy. A segesvári ütközetben, Fehéregyháza határában halt meg.

21 Petőfi Kör eredetileg Bessenyei Kör néven alakult meg 1954-ben. 1955–56 fordulóján megkezdték egy valódi értelmiségi vitakör kialakítását. Petőfi neve forradalmasító és jelképes erővé vált a sztálinista pártdiktatúra elleni küzdelemben. A Kör rendezte szakmai vitákon együtt keresték a társadalmi válságból kivezető utat, és egy szélesebb összefogás lehetőségét.

előtt pár perccel a rádióban még beolvasták a belügyminisztérium közleményét, amely „új rendelkezésig" minden nyilvános felvonulást betiltott. A felső vezetés határozatlanságát jól érzékelteti, hogy 25 perc múlva ezt a tilalmat visszavonták.

Ettől a pillanattól kezdve a történelem már a nép által megszállt, elözönlött és uralt utcákon alakult tovább. A diákok egyébként sem sokat törődtek a belügyminiszter tilalmával, sőt a tilalom mozgósító erővé vált. A tüntetés átszakította a félelem gátjait. A követelések egyre határozottabbá, élesebbé váltak. „Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba! Aki magyar velünk tart! Ruszkik haza!" – skandálta a Parlament előtt a már kétszázezer főre duzzadt tömeg. Ezrek gyülekeztek Budapest más pontjain is. A tüntetők ledöntötték a Sztálin szobrot, este 9 óra körül a Rádiónál elkezdődött a fegyveres harc és innen terjedt tovább. Pár órával később a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalom ellen megkezdett harc, a szovjet csapatok beavatkozását követően, az idegen befolyástól mentes Magyarországért folytatott szabadságharccá vált.

A szovjet vezetés már jóval a forradalmat megelőzően nemcsak Magyarországon és Lengyelországban, hanem még Csehszlovákiában is érzékelte az SZKP XX. kongresszusa szellemében fogant, a társadalom gyökeres átalakításának igényét kifejező általános válság jeleit.

Mivel a nagyhatalmak közötti viszonyt meghatározó módon befolyásoló térség Németország volt, Hruscsovnak[22] elsősorban a Lengyelországban kialakult helyzet megoldása okozott komolyabb fejtörést. Magyarország jelentősége a szovjet vezetés számára eltörpült. Hruscsov több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni. Mint az a későbbiekben kiderül, a legfelső szintű politikai vezetés Magyarország esetében a fő hangsúlyt a katonai erő korlátlan alkalmazására helyezte.

A szovjet csapatok Magyarországon tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget, a kialakult helyzetet a Szovjetunió és Magyarország között 1947. február 10-én megkötött békeszerződés állandósította. Ennek a szerződésnek az egyik cikkelye lehetőséget biztosított arra, hogy a Szovjetunió által meghatározott erejű és összetételű csapatok tartózkodjanak hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak, nyugati szomszédunk vissza nem nyeri állami függetlenségét. Az osztrák államszerződés megkötésével kapcsolatos – 1955. április 12. és 15. között Moszkvában megtartott – tárgyalásokon Ausztria kötelezte magát, hogy kimondja svájci típusú semlegességét. Ennek ellentételeként a Szovjetunió vállalta, hogy csapatait az államszerződés hatálybalépéséig, de legkésőbb 1955. december 31-ig kivonja Ausztriából. Ebben az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály látta el a „megszálló" státuszból adódó feladatokat, mintegy 60–70 000 fővel. Magyarországon 1947–1955-ig „visszamaradt erők" a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el – 4 hadosztálynyi erővel.

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést.

22 Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus. 1953–64 között az SzKP KB elsőtitkára, miniszterelnök.

A szovjet csapatok Ausztriából történt kivonása után hazánkban a helyzet a várttal ellentétben csak annyiban változott, hogy a Szovjetunió katonai jelenlétét ezt követően a május 14-én megkötött Varsói Szerződés (VSZ) szabályozta, tette lehetővé.

Az így kialakult nemzetközi katonapolitikai helyzetben – a Központi Hadseregcsoport felszámolását követően – a szovjet politikai és katonai vezetés indokoltnak látta itt állomásozó csapatai létszámának és összetételének a VSZ katonai doktrínájában megfogalmazott célok és feladatok szerinti megváltoztatását.

Az 1955. szeptemberében felállított Különleges Hadtest állományába a 2. és 17. gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászrepülő, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hidász ezred, valamint légvédelmi és más fegyvernemi és szakcsapatok kerültek. A hadtest parancsnoksága Székesfehérvárra települt, főerői Szombathely, Kecskemét, Pápa, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Sárbogárd, Veszprém, Hajmáskér, Győr, Körmend, Komárom városokban állomásoztak.

A Különleges Hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme; a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a Szovjetunió honvédelmi miniszterének volt alárendelve.

A hadtest parancsnoka – már jóval a forradalmat megelőzően – 1956. júliusában parancsot kapott: készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása" érdekében történő alkalmazására.

A terv a „Volna" – „Hullám" – fedőnevet kapta. A szovjet hadosztályok parancsnokainak az eligazítása megtörtént, lehetőséget kaptak a feladat végrehajtásához szükséges adatok beszerzésére is. A magasabbegységek, egységek és alegységek speciális felkészítése azonban nem kezdődött meg.

A hadtest vezetése a Szovjet Vezérkarnak október elején küldött jelentésében már felhívta a figyelmet a megmozdulások lehetőségére. Számolva a helyzet súlyosbodásával a parancsnok, Lascsenko[23] altábornagy, október közepén elrendelte, hogy a parancsnokok, állomáshelyeiken, legyenek készen a szükségessé váló intézkedések megtételére. A szovjet hadtest megbízott törzsfőnöke, Malasenko ezredes[24] október 22-én Budapestre érkezett, hogy személyesen is tájékozódjon a helyzetről. Az ezredes ekkor értesült a másnapra tervezett tüntetés előkészületeiről is.[25]

Mivel a magyar vezetés, közvetlenül Gerő Ernő,[26] az MDP első embere, nem bízott a Magyar Néphadsereg határozott fellépésében, arra kérte a szovjet vezetést, hogy a Különleges Hadtest erőinek bevetésével segítse „az ellenforradalmi, fasiszta elemek" rendszerellenes megmozdulásának leverését. Hruscsov ezt azzal a feltétel-

23 P. N. Lascsenko altábornagy, a Különleges Hadtest parancsnoka.

24 E. I. Malasenko ezredes, a Különleges Hadtest törzsfőnökének felderítő helyettese, a forradalom időszakában ideiglenesen megbízott törzsfőnök.

25 *E. I. Lascsenko:* Oszobij Korpusz v ognye Budapesta. *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal*, 1993. 10. szám, 22–30. o. (I. rész)

26 Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus. A harmincas években a Komintern megbízottja Franciaországban és a spanyol polgárháborúban. 1945 után a magyar gazdaságpolitika irányítója, miniszterelnök-helyettes. Rákosi bukása után, 1956. július 17-től október 25-ig az MDP KV első titkára. 1960-ig a Szovjetunióban emigráns, utána haláláig Magyarországon fordító.

lel engedélyezte, ha a magyar kormány, vagy annak elnöke, Hegedűs András[27] ezt írásban is kéri. Miután Gerő erre ígéretet tett, az SZKP Központi Bizottságának jóváhagyásával a Szovjetunió kormánya határozata alapján a szovjet Honvédelmi Minisztérium október 23-án 20 órára riadókészültségbe helyezte a különleges hadtest két gépesített hadosztályát és meghatározta, hogy a hadtest fő erőivel vonuljon be Budapestre, foglalja el a város legfontosabb objektumait is állítsa helyre a rendet. A hadtest vezetése feladatul kapta még, hogy erői egy részével fedezze önmagát és tevékenységét az osztrák-magyar határ irányából.

Ezzel párhuzamosan riadót rendeltek el a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó 128. lövészhadosztály és egy gépesített hadosztály számára is. Parancsba adták, hogy a hadosztályok lépjék át a magyar-szovjet határt és foglalják el Magyarország keleti felének fő adminisztratív és ipari központjait, Debrecent, Jászberényt és Szolnokot.

A szovjet katonai vezetés Magyarországra rendelte még a Románia területén állomásozó önálló gépesített hadsereg 33. gépesített hadosztályát is, amelynek feladata Magyarország déli részének ellenőrzése, Szeged és Kecskemét városának elfoglalása volt.

Szovjet források szerint az így riadókészültségbe helyezett és „rendcsinálás" céljából bevetett öt hadosztály állományába 31 500 fő, 1130 harckocsi és önjáró löveg, 616 tüzérségi löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 380 páncélozott szállító harcjármű és 3830 gépkocsi tartozott. A szovjet fegyveres erők minisztériuma egyidejűleg riadókészültségbe helyezte a Magyarországon állomásozó, a Különleges Hadtest állományába tartozó vadászrepülő hadosztályt és a bombázórepülő hadosztályt is, valamint a Kárpáti Katonai Körzet egy vadászrepülő-, és egy bombázórepülő hadosztályát. Összesen így 159 vadászrepülő és 122 bombázó várt a bevetési parancsra. A szovjet katonai erők felvonulásának ezen időszakában a vadászrepülők fedezték a menetben lévő csapatokat. A bombázók a repülőtereiken láttak el fokozott készültségi szolgálatot.[28]

A szovjet csapatok október 22-én 22 órakor Kecskemét, Cegléd, Szolnok, Székesfehérvár és Sárbogárd helyőrségekből megkezdték a menetet Budapest irányába. A hadtest vezetésének szűk törzse éjfélkor érkezett Budapestre és a Malasenko ezredes vezette operációs csoport közvetlen irányításával megkezdte tervezett feladatai végrehajtását.

A szovjet csapatok „segítségül" hívásával párhuzamosan riadót rendeltek el a Honvédelmi Minisztérium állománya és a Magyar Néphadsereg csapatai számára is.

Budapesten a Rádió épületénél eldördülő, halálos áldozatokat is követelő sortűz hatása alól felocsúdó tömeg elindult fegyvert szerezni, hogy erővel szerezzen érvényt követeléseinek és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen. A civilek fegyverszerzési akciói elsődleges célpontjává a Budapest és környékén lévő

27 Hegedűs András (1922–) szociológus, kommunista politikus. 1956 előtt a sztálinista politika egyik vezető alakja. 1953-tól miniszterelnök-helyettes. 1955–56-ban miniszterelnök. 1956-58-ban moszkvai emigráns. A hatvanas évek elejétől a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoport megszervezője, vezetője. 1968-ban fellépett Csehszlovákia lerohanása ellen, ezért leváltották. A hetvenes években szembekerült a kommunista hatalommal.

28 Jelentés az SzKP Központi Bizottságának. 1956. október 24. (aláírta: G. Zsukov és V. Szokolovszkij). Hiányzó lapok 1956 történetéből. (Dokumentumok a volt SzKP levéltárából) Budapest, 1993. 99–100. o.

laktanyák, fegyver- és lőszerraktárak váltak és hamarosan lefoglalták és szétosztották a budapesti nagyüzemekben tárolt fegyver és lőszerkészleteket is.

A pártvezetés által felállított Katonai Bizottság,[29] átvéve a fegyveres erők feletti irányítást, a forradalom első napjaiban megpróbálta „karhatalmi mozgásba hozni a hadsereget", felfegyverezni a kommunistákat és a munkásokat, megszervezni és biztosítani az együttműködést a magyar és szovjet csapatok között.

A Honvédelmi Minisztérium által kivezényelt, Budapesten lévő, vagy a közeli helyőrségekről – Piliscsaba, Aszód – felrendelt katonai alakulatoknak kezdetben nem osztották ki a lőszert és megtiltották a fegyverhasználatot. Az így több hullámban bevetett magyar katonai erők nem voltak képesek a fegyveres harc terjedésének megakadályozására, szinte feloldódtak a tömegben és fegyvereik átadásával, vagy átállásukkal segítették, illetve passzívan szemlélték a Rádió épületének elfoglalását, a Budapestre beérkező szovjet csapatok elleni harc megkezdését.

A hadsereg erőinek ilyen formában megvalósuló tervszerűtlen „bevetése", a katonák többségének passzív, kisebb részének támogató magatartása a felső vezetés számára egyértelművé tette: a Magyar Néphadsereggel szembeni bizalmatlanság megalapozott volt és hogy a rendőrség erői dezorganizálódása után az általuk ellenforradalminak értékelt megmozdulás leverésében a belső karhatalom erőin túl elsősorban a szovjet hadsereg fegyvereire támaszkodhatnak.

A hadsereg morális helyzete, a néphez való szoros kötődéséből fakadó, az első perctől nyilvánvalóvá vált belső meghasonlottsága a felkelők elleni tömeges bevetést nem tette lehetővé: a politikai, és a katonai vezetés nem lehetett bizonyos abban, hogy a csapatok végrehajtják a parancsokat.

Ezért a szovjet és magyar csapatok között már az első órákban kialakult, „munkamegosztásnak" megfelelően a néphadsereg erőit szétaprózva elsősorban a fontosnak nyilvánított párt- és állami objektumok védelmére rendelték ki alegység – raj-, szakasz-, század – kötelékben, míg a szovjet csapatok elsődleges feladata a gépesített erőkkel – harckocsikkal és páncélozott szállító járművekkel – végrehajtott járőrözés, a város különböző, stratégiailag fontos pontjain gomba módjára szaporodó, gyorsan szerveződő kisebb-nagyobb fegyveres csoportok elleni harc lett.

A szovjet csapatok bevetése során nem számoltak a helyi sajátosságokkal. Az október 24-től – 28-ig terjedő időszakban az 1953-as berlini felkelés[30] idején sikerrel alkalmazott elrettentő taktikát próbálták Budapesten is alkalmazni – mint kiderült, eredménytelenül. Ez adódhatott a helyzet hibás felméréséből éppúgy, mint abból, hogy a szovjet vezetés ebben az időben még valószínűleg politikai megoldást is keresett.

A lakott településeken folytatott harc megvívásának legelemibb harcászati szabályait felrúgva, a győzelem esélye, felderítés, gyalogos támogatás nélkül újra és újra beküldték harckocsijaikat és felülről nyitott, minimális védelmet sem biztosító

29 Az MDP Központi Vezetősége által a fegyveres harc koordinálására létrehozott bizottság. Tagjai: Apró Antal, Czinege Lajos, Fehér Lajos, Földes László, Kovács István, Mező Imre, Piros László belügy- és Bata István honvédelmi miniszter. A Katonai Bizottság a Honvédelmi Minisztérium épületében kezdte meg működését.

30 1953. június 17-én, 18-án Kelet-Berlinben és az NDK több városában munkásfelkelés tört ki a június 9-én meghirdetett „új szakasz" egyes intézkedéseinek (például: a normarendezés) bevezetésének a megakadályozása érdekében. A megmozdulásoknak a szovjet alakulatok demonstrációja vetett véget.

páncélozott szállító járműveiket a felkelők számára kitűnő harci terepül szolgáló, megfelelő védelmet biztosító szűk utcák magas házai közé.

A magyar és szovjet csapatok ellen ebben az időszakban ténylegesen néhány ezer fő vette fel a harcot. Budapesten néhány fontosabb csomópont, objektum szilárd tartásán túl szinte mindenütt jelen voltak, megtámadták az ide-oda mozgó szovjet és magyar páncélosokat és nagy veszteségeket okoztak nekik. A felkelők többsége munkásfiatal, kisebb része diák, egyetemista volt, de nagy számban akadtak közöttük tizenéves gyerekek is. Primitív harceszközökkel – kézifegyverek, benzines palackok – és a világot ámulatba ejtő önfeláldozással szálltak szembe a szovjet tankokkal. Sikereikben természetesen a döntő tényező az volt, hogy a felkelők maguk mögött tudhatták a lakosság gyakorlati, de mindenekelőtt morális támogatását.

Noha a felkelőkhöz egyénileg számos sorkatona, sőt honvédtiszt is csatlakozott, nem alakultak ki az egységes irányítás és fellépés feltételei. A harcokban a katonaviseltek saját tapasztalataikra, a fiatalabbak a szovjet háborús és partizánfilmekben látott „fogásokra" támaszkodtak. Vezetőik a harc közben tanúsított bátorságuk és szervezőkészségük alapján emelkedtek ki soraikból. Később több helyen a felkelő egységek tagjai választások útján erősítették meg őket vezető funkciójukban.

Az erő alkalmazása, a fenyegetés, a statárium bevezetése, az ígérgetés sem tudta a felkelőket a harc beszüntetésére kényszeríteni. Nem adták fel a harcot, a szétszórt csoportok hamarosan újjászerveződtek.

A Katonai Bizottság 24-én, a szovjet „tanácsadókkal" egyetértésben, a kijárási tilalom és a statárium bevezetését javasolta. A javaslatot elfogadták, majd a kihirdetés után visszavonták. A Bizottság kiáltványt szerkesztett a hadsereghez, amely kiáltvány az eseményeket ellenforradalomként értékelte és a hadsereget a fegyverek és az objektumok fokozott védelmére hívta fel. Nagy Imre a fenti kiáltvány rádióba történő beolvasását megtagadta.

A Honvédelmi Minisztérium teljesen tájékozatlan volt a kialakult helyzetről. A Budapestre beérkező csapatokat minden ellenőrzés nélkül kirendelték, de a honvédség vezetői semmiféle tájékoztatást, határozott utasítást nem adtak alárendeltjeiknek. „Hallgassa a rádiót, abból mindent megtud" ... „cselekedjék a helyzettől függően és belátása szerint" – ismételgették az utasítást kérőknek.

A Rádióban ezidőtájban elhangzott közlemények, utasítások, parancsok nem hogy könnyítették, hanem tovább nehezítették a parancsnokok helyzetét.

Erre példa, hogy bár október 24-én 4 óra 30 perckor a Kossuth Rádióban beolvasott minisztertanácsi közleményben megtörtént a kijárási és gyülekezési tilalom kihirdetése és a „...karhatalmi szervek utasítást kaptak, hogy a rendelet megszegőivel a törvény teljes szigorával lépjenek fel...", de az intézkedést a belügyminiszter két óra múlva már fel is oldotta, azzal a megkötéssel, hogy mivel a „...fosztogató ellenforradalmi csoportoktól való tisztogatás még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan ügyben közlekedjenek az utcán..." A politikai és katonai vezetés abszolút tájékozatlanságára vall, hogy elképzelésük szerint a fegyveres felkelés leverése 9 óráig befejeződött volna.

Ugyanezen a napon – 8 óra 45 perckor – kihirdették a rögtönítélő bíráskodás bevezetéséről szóló határozatot, mely szerint „...a népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmények, lázadás, lázadásra való felbujtás, felhívás és szövetkezés,

gyilkosság, emberölés, gyújtogatás, robbantószerek tartása vagy ezek felhasználásával elkövetett bűncselekmény, a közveszélyi bűncselekmények, a hatóság elleni erőszak, az engedély nélküli fegyvertartás ... bűncselekményeket halállal kell büntetni... "Nem egészen 4 óra múlva Nagy Imre a magyar néphez intézett szózatában már arról szólt, hogy akik 14 óráig megszüntetik a harcot és leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól. A határidőt 14 óra 8 perckor 18 órára módosították.

Ez a magatartás tovább erősítette a parancsnoki kar amúgy is nagy bizonytalanságát, hozzájárult a hadsereg bomlásához. Az első napokban a parancsnokok többsége megszervezte a laktanyák, más objektumok védelmét, megerősítették az őrségeket, járőröket szerveztek, intézkedtek, a fő útvonalak lezárására, felvették a kapcsolatot a közigazgatási, rendészeti és politikai vezető szervekkel. A magasabb parancsnokságok a törzsbe beosztott tisztek egy részét a csapatokhoz küldték a parancsnokok segítésére.

Október 24-én Budapesten a Magyar Néphadsereg kötelékébe tartozó erők – kb. 6500 fő – három hullámban kerültek bevetésre. Az első hullámban 5 katonai és 9 polgári objektum megvédése, visszafoglalása érdekében 23 alkalommal, összesen 2429 főt vezényeltek ki. A második bevetés alatt 5 katonai és 8 polgári objektumhoz 16 alkalommal összesen 2361 főt küldtek. A harmadik hullámban 3 katonai és 3 polgári objektumhoz a kirendelt erők létszáma 389 fő volt. Az ez idő alatt rendelkezésre álló tartalék 100 és 400 fő között mozgott. A hadsereg alakulatai 24-én reggeltől 25-én reggelig 360 főt, köztük 87 fegyverest fogtak el.[31]

A Budapesten lévő szovjet csapatok létszáma ekkor még nem haladta meg egy hadosztály létszámát sem. A fegyveres felkelők ellen bevetett 6000 szovjet katona, 290 harckocsi, kb. 120 páncélozott szállító harcjármű és 156 ágyú kevésnek bizonyult.[32]

Október 25-én reggel a fővárosba érkezett a Romániából Magyarországra rendelt 33. gépesített gárdahadosztály, majd este bevetésre került a Szovjetunióból érkező 128. lövész gárdahadosztály is. Így a nap végén Budapesten három (a 2. és 33. gépesített, valamint a 128. lövész) gárdahadosztály tevékenykedett. Létszámuk együttesen elérte a 20 ezer főt.[33]

Tyihonov[34] altábornagy, szovjet főtanácsadó a Katonai Bizottságnak újabb magyar hadosztályok Budapestre rendelését javasolta. Mivel várható volt a felkelés vidéki városokra történő átterjedése, a javaslat végrehajtása érdekében nem történt semmi. Budapesten a telefonvonalak lehallgatásából származó sok hír és vaklárma valóságos káoszt idézett elő a katonai vezetésben, ami a csapatok további elaprózását, rángatását eredményezte, ugyanakkor a fontosabb fegyveres gócok felszámolása érdekében nem történt semmi intézkedés.

A parancsnokok tájékozódását nehezítette 25-én az is, hogy a minisztertanácsnak a Rádióban 6 óra 23 perckor felolvasott közleményében – nem tudni kiknek a megtévesztése céljából – az hangzott el, hogy „...a hadsereg, az államvédelmi erők, a fegyveres munkásőrségek és a szovjet csapatok segítségével október 25-ére virra-

31 HL Az 1956-os forradalom iratai. 8. ő. e., 131., 134., 144., 145., 150. o.

32 *Malasenko:* i. m. 30. o.

33 *Malasenko:* i. m. 2. rész *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál,* 1993. 11. szám 44., 46. o.

34 M. F. Tyihonov altábornagy, Bata István honvédelmi miniszter katonai „főtanácsadója".

dó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták. Az ellenforradalmi erők szét vannak verve..."

Ennek ellentmond az, hogy három óra múlva Bata István – ugyancsak a Rádióban beolvasott utasításában – megparancsolta: a néphadsereg katonái „...fokozott aktivitással és teljes határozottsággal ma délig végleg számolják fel a fővárosunkban még feltalálható ellenforradalmi erőket..."

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Tóth Lajos vezérőrnagy, a Vezérkar Főnöke 14 órakor kiadott távmondatában a csapatok tevékenységét – a miniszter utasításával ellentétben – úgy szabályozta, hogy „...ha megtámadnák a laktanyát, szólítsák fel a tömeget távozásra és csak abban az esetben lőjenek, ha fegyverrel támadnak..." Ebben a parancsban már szó sincs aktív harctevékenységről.

A legfelső vezetés - csapatokra is ható – megosztottságáról árulkodik, hogy amíg Kádár János az MDP első embere 15 órakor elhangzó beszédében azt jelenti ki, hogy „... a népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni...", addig a közvetlenül utána megszólaló Nagy Imre már a követelések – pl. a szovjet csapatok kivonása – egy részének teljesíthetőségéről beszél és ismételten a kormány megbékülési szándékát kifejező amnesztiára és annak megvalósítására helyezi a hangsúlyt.

A katonai járőrök több civil fegyveres csoportot tartóztattak le, de a legtöbb esetben később, felsőbb utasításra szabadon kellett engedni őket. Sokszor előfordult, hogy a fegyveresen elfogottakkal szabadon engedésük után újabb fegyveres összetűzésben ismételten szembekerültek a katonák. Ez a helyzet tovább gyengítette a hadsereg hadrafoghatóságát. Több alakulatnál már hiábavalónak tartották a harcot és a kormány egymásnak ellentmondó intézkedései, a Központi Vezetőség hallgatása, a közvetlenül szerzett tapasztalatok arról győzték meg a katonákat, hogy a hatalommal és a szovjet csapatokkal szembeszállóknak van igazuk.

Október 25-én a Budapesten lévő 7400 katonából 4638 fő, 65 helyen hajtott végre feladatot. A kirendelt állomány zöme párt, állami vagy katonai objektum védelmét látta el. Kisebb rész járőrszolgálatban volt, de voltak olyan alegységek is, amelyek önállóan, vagy a szovjet csapatokkal együttműködve harcfeladat végrehajtására kaptak parancsot. A magyar harcoló alakulatok közül a fővárosban tevékenykedett a 6., 8., 12. és 15. gépesített és a 33. közepes harckocsiezred. Az alakulatok feltöltöttségére jellemző, hogy a fenti 5 ezred Budapesten lévő erőinek a létszáma alig haladta meg a 2000 főt. A fővárosba felrendelt alakulatok közül, még a 37. pontonos dandár, valamint a Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola képviselt jelentős erőt. (704 és 773 fő.) Az itt lévő katonaállomány fele régi, elavult puskával volt felszerelve. Ebben az időszakban Budapesten 64 magyar harckocsi hajtott végre harcfeladatot. A fennmaradt iratok szerint 25-én estig a magyar hadsereg állományából 31 fő meghalt, 34 fő megsebesült és 175 fő eltűnt. A belső karhatalom és a határőrség erői (1767 fő) elsősorban a Belügyminisztérium és a saját parancsnokságaik védelmét látták el.[35]

Október 25-én 26-án vált bizonyossá, hogy a hadsereg kettészakadt. Budapesten és vidéken a helyzet azt mutatta, hogy az alakulatok többsége passzív magatartásá-

35 HL Az 1956-os forradalom iratai 8. ő. e. 131., 134., 144., 145., 150. o.

val bátorítja, erősíti a forradalmi erőket, amíg néhány alakulat – a parancsnok beállítottságától, döntéseitől függően – minden eszközt felhasznál a sokszor védtelen, követelésüknek békés eszközökkel érvényt szerezni akaró tömegek ellen.

A forradalmi megmozdulások vidéken is egymást követték. A tömegek aktivitására is jellemző, hogy október 24. és 29-e között a Magyar Néphadsereg alakulatai 50 településen 71 esetben[36] kerültek összetűzésbe a lakossággal. A kép vidéken is nagyon összetett, hiszen az „összetűzés" fogalmába a védelemre kijelölt katonai és polgári objektumokat ért támadások elhárítása, a katonaság és a fegyveres felkelők harcai és a fegyvertelen tömeg ellen alkalmazott erőszak – sortüzek lövése – is beletartozik. A gyilkos sortüzeknek országszerte többszáz ártatlan ember esett áldozatául.

A felkelés felszámolásáról szóló valótlan híradások, az egymásnak ellentmondó parancsok tovább növelték a passzív önvédelemre berendezkedő alakulatok számát.

A magyar és szovjet katonai vezetés október 27-ről 28-ra virradóra még egy kétségbeesett kísérletet tett a legerősebb ellenálló góc, a Corvin mozi környékén lévő - egyre szervezettebben és főleg egyre eredményesebben harcoló - fegyveres csoportok felszámolására.

Október 27-én Janza Károly altábornagy, a Bata István helyébe lépő új honvédelmi miniszter parancsot adott, hogy „...a fegyveres csapatok ellen bevetett katonai egységek szünet nélkül folytassák azok megsemmisítését és a rend helyreállítását, a riadókészültségben lévő csapatok fokozzák éberségüket, készüljenek fel harci feladatok végrehajtására..."

A támadás előkészítése során Malinyin hadseregtábornok Nagy Imrének – aki más módszerekkel akart hatni a fegyvert fogó fiatalokra – a tudomására hozta: ha a kormány a maga eszközeivel záros határidőn belül nem tud rendet teremteni, a Budapesten tartózkodó szovjet erők a magyar kormány döntésétől függetlenül végrehajtják a támadást.

A támadás előkészítése október 27-én este megkezdődött. Az akció vezetésével a 33. szovjet gépesített gárdahadosztály parancsnokát bízták meg, aki egyben a támadáshoz a harckocsikat és a páncélozott szállító járműveket is biztosította. A magyar vezérkar vállalta, hogy gyalogsági megerősítésként a szovjet hadosztály alárendeltségébe helyez egy 300-350 főből álló alegységet.

Az általános támadás megindítása előtt - október 28-án hajnalban - a Corvin köz és környéke felderítésére három T-34-es harckocsit indítottak útba. Mivel ezek a harckocsik másfél óra múlva sem érkeztek vissza, utánuk küldtek három T-54-est. Újabb egy óra múlva – az egyik kiküldött harckocsi parancsnokától – megtudták, hogy a hatból négy harckocsi ég a Corvin mozi előtt. A szovjet katonai vezetés ekkor a támadás elhalasztására kényszerült.

A felkelő csapatok harci sikerei, a szovjet csapatok kudarca, a hadsereg fentiekben vázolt állapota a legfelső politikai vezetésben tovább erősítette azok táborát, akik a kialakult válság megoldásában egyedül a politikai eszközök alkalmazását tartották célravezetőnek.

36 HL Az 1956-os forradalom iratai 1–5 ő. e.

Két lehetséges út állt a vezetés előtt. Az egyik, hogy továbbra is elutasítják a nép jogos követelését, nem változtatnak a kormány összetételén és a szovjet hadseregre támaszkodva folytatják a harcot. Ennek az útnak a választása esetén a hatalom képviselői elveszítették volna a harcokba még be nem kapcsolódott, de a felkelőkkel kezdettől szimpatizáló lakosság bizalmát és kapcsolatát. Az újabb áldozatok még jobban elmélyítették volna a szakadékot a kormány és a lakosság között. Mivel ez az út járhatatlan volt – és ezzel még a Magyarországon tartózkodó szovjet politikai vezetők Mikojan[37] és Szuszlov[38] is egyetértettek –, a magyar párt és állami vezetés engedményekre kényszerült.

Október 28-án csaptak össze a Központi Vezetőség ülésén a két irányzat képviselői, mely harcból a szovjet vezetés támogatását is elnyerő, a politikai rendezésnek elsőbbséget adó Nagy Imre és hívei kerültek ki győztesen.

A Mikojan és Szuszlov jelenlétében megtartott politikai bizottsági ülésen elfogadták a Kádár János[39] által beterjesztett platformot, melynek lényege az események átértékelése, az „ellenforradalom" értékelés elutasítása volt. Az ekkor elfogadott határozatot – tűzszünet, a szovjet csapatok kivonása, az Államvédelmi Hatóság feloszlatása, stb. – a Politikai Bizottság döntésének megfelelően 28-án Nagy Imre miniszterelnök kormány-nyilatkozat formájában hozta nyilvánosságra. A Központi Vezetőség is elfogadta a fenti határozatot, elrendelte a tűzszünetet és az eseményeket egyértelműen forradalomként és szabadságharcként értékelte.

28-án 13 óra 20 perckor Nagy Imre azonnali tűzszünetet rendelt el. 14 órakor az új összetételű kormány letette az esküt, majd jóváhagyta a miniszterelnök által beterjesztett kormánynyilatkozatot.

17 óra 25 perckor elhangzó rádióbeszédében Nagy Imre nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait, bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, a tárgyalások megkezdését a szovjet haderő teljes kivonásáról, az Államvédelmi Hatóság megszüntetését, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését, március 15. nemzeti ünneppé való nyilvánítását, az általános fizetésemelést, bér- és normarendezést, az erőszakoskodás megszüntetését a termelőszövetkezeti mozgalomban.

Az események átértékelése a Magyar Néphadseregben újabb helyzetet teremtett. Azok a kötelékek amelyek október 28-ig is a forradalmi erőket támogatták, magatartásuk helyességét látták igazolva. Az eseményeket passzívan szemlélők többsége a kormánynyilatkozatban elhangzottakat elfogadva, aktívan bekapcsolódott a forradalom vívmányai védelmébe, a kormány célkitűzései megvalósítása feltételrendszerét biztosító feladatok végrehajtásába.

37 Mikojan, Anasztaz Ivanovics (1895–1978) szovjet politikus. Az SzKP politikai irodájának, ill. elnökségének tagja, miniszterelnök-helyettes, az antisztálinista irányvonal képviselője. 1956 nyarán ő hajtotta végre Rákosi leváltását. Októberben kétszer járt Budapesten, jóváhagyta Nagy Imre politikáját. 1964–65-ben államfő, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének Elnöke.

38 Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) szovjet politikus. Az SzKP KB titkára, évtizedeken át a párt egyik legbefolyásosabb vezetője és ideológusa. 1956-ban többször járt Magyarországon.

39 Kádár János (1912–1989) politikus. 1931 óta vett részt a kommunista mozgalomban. 1945-től az MKP KV és PB tagja, 1946–1950 között az MKP, illetve az MDP KV főtitkár helyettese. 1948–50-ig belügyminiszter. Koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. Rehabilitálása után – 1954 – az MDP Budapest XIII. ker.-i Bizottságának majd – 1955–56-ban – a Pest Megyei Bizottságának első titkára. Tagja az 1956. októberi és novemberi Nagy Imre Kormánynak. 1956. október 31-én vezetésével alakult meg a Magyar Szocialista Munkáspárt. 1956. november 4. után a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány miniszterelnöke.

Tudathasadásos állapotot okozott a fordulat azon parancsnokok és tisztek, katonák esetében, akik – elfogadva az „ellenforradalom" értékelést – aktívan vettek részt a felkelők elleni harcokban. Voltak akik, a felelősségrevonástól félve elhagyták alakulataikat és a szovjet csapatoknál kerestek menedéket, majd később részt vettek a november 4-én bekövetkezett újabb szovjet támadás előkészítésében. Sok parancsnokot az alakulat személyi állományának, a lakosság nyomására leváltottak, kitiltottak a laktanyából vagy őrizetbe vettek.

A forradalmi erjedés a hadseregben is éreztette a hatását. Október 27-től spontán, október 29-től már hivatalosan, parancsra alakultak meg a katonai alakulatoknál a „Forradalmi Katonai Tanácsok", a „forradalmi fegyelem" biztosításának hadseregbeli választott szervezetei. „Az így létrehozott katonai tanácsok feladata minden fokon – olvasható a Honvédelmi Miniszter parancsában – a Honvédelmi Miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslattétel. (...) Amennyiben a katonatanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse felsőbb parancsnokának. A megfelelő katonatanács által megerősített parancs feltétlenül kötelezően érvényesül az alárendelt egységekre." (...) „A katonatanácsok jelenlegi helyzetben tekintsék legfőbb feladatuknak a közrend megteremtését, a forradalmi fegyelem megszilárdítását, kivívott forradalmi eredményeink, népi hatalmunk megvédelmezését."[40]

A Forradalmi Katonai Tanácsok működésük során szétfeszítették a létrehozásukat elrendelő parancs kereteit.

A magyar honvédség vezetésének Forradalmi Katonatanácsa október 30-án elfogadott határozata alapján a hadsereg vezetéséből leváltottak négy tábornokot, köztük Tóth Lajos vezérőrnagyot, a vezérkar főnökét és Hazai Jenő vezérőrnagyot, a Politikai Főcsoportfőnököt.

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány – mint a hadseregben működő Forradalmi Katonai Tanácsok legfelső irányító szerve – megalakulásakor október 31-én felhívást tett közzé, melyben követelte, hogy a szovjet csapatok december 31-ig hagyják el az ország területét, a kormány mondja fel a Varsói Szerződést, hogy a Magyar Néphadsereg egy héten belül vegye birtokba az uránérc lelőhelyeket. Elhatározták, ha a szovjet csapatok maradnak, fegyverrel kelnek harcra „az ország szabadsága és a forradalom tisztasága ügyéért."

Voltak alakulatok, ahol a Forradalmi Katonai Tanácsok leváltották a parancsnokokat, a politikai munkásokat, átadták az ügyészségeknek az elhárító tiszteket, letartóztatták a tömegre 28-a előtt tüzet parancsoló tiszteket, felléptek a politikamentes hadsereg megteremtéséért.

Október 28-a után, az idézett kormánynyilatkozat közzétételét követően, megteremtődtek a harcok befejezésének feltételei. 28-án és 29-én tárgyalások folytak a felkelő csoportok képviselőivel a fegyveres harc beszüntetéséről, a fegyverek átadásáról. A fegyveres harcokban résztvevő felkelők jövőbeli feladatairól két koncepció fogalmazódott meg.

40 Belügyminisztérium Történeti Irattár V-150005/6 170–173. o.

Az első szerint, melynek megfogalmazása Maléter Pál[41] ezredes – november 3-tól vezérőrnagy, Honvédelmi Miniszter, a forradalom leverése után a megtorlás áldozata – nevéhez fűződik, a civil fegyveres csoportok kiskorú tagjai a katonai középiskolákba, a nagykorú, de büntetlen előéletűek pedig a honvédség és rendőrség kötelékébe nyernének felvételt. Azok, akik ezt nem kérik, illetve ezen feltételeknek nem felelnek meg, fegyverük átadása után visszatértek volna korábbi munkahelyeikre.

A második koncepció kidolgozása és gyakorlati megvalósításának megszervezése Király Béla[42] vezérőrnagy nevéhez fűződik, aki a fegyveres csoportok szervezettségének növelése, kiképzése útján létrehozott „Nemzetőrség" megalakításában látta a forradalom vívmányai védelmének garanciáját.

Nagy Imre Király Béla javaslatát fogadta el és megkezdődött a nemzetőr alegységek szervezése, kiképzése, felszerelése.

A nemzetőrök, katonák és a rendőrök közös szolgálatadással együttes erővel léptek fel a törvényes rend helyreállítását akadályozó rendbontók, a forradalom tisztaságát veszélyeztető bűnözők ellen. Közös tevékenységük hathatósan segítette a helyzet konszolidálódását.

A forradalom nemzetközi feltételrendszerében október végén, november elején változások következtek be.

A szovjet kormány nyilatkozata október 30-án, amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országokkal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta. Ma már tudjuk, hogy ezen új viszony első torzszülöttje a magyar forradalomra kimondott halálos ítélet volt. Október 31-én a Varsói Szerződés országai, az ún. szocialista tábor országai és a szovjet vezetés között megkezdődtek az újabb szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos egyeztető tárgyalások.

A szovjet csapatok október 30-án 15 órától 31-én a déli órákig kivonultak a fővárosból. A Különleges Hadtest erői Budapest határától 15–20 km-re összpontosítási körletet foglaltak el, ahol karbantartották a harci technikát és a fegyverzetet, kiegészítették a személyi állományt, feltöltötték a lőszer-, az üzemanyag- és élelmiszerkészleteket.

A Magyarországon lévő szovjet csapatok vezetésével Konyev marsallt[43] bízták meg. Ezzel egyidőben a Kárpáti Katonai Körzet állományából a 38. összfegyvernemi és a 8. gépesített hadsereget kiemelték és Magyarországra irányították. A szovjet 31. légideszant gárdahadosztály két ezrede az elsők között érkezett Magyarországra, a veszprémi repülőtérre.

41 Maléter Pál (1917–1958) hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok Parancsnoka. 1956. október 31-től a honvédelmi miniszter I. helyettese. November 2-án vezérőrnagy, november 3-tól a Nagy Imre kormány honvédelmi minisztere. November 3-án a szovjetek letartóztatták. 1958. június 15-én a „Nagy Imre és társai perben" halálraítéltek és június 16-án kivégezték. 1989-ben rehabilitálták, 1991-ben poszthumusz vezérezredessé nevezték ki.

42 Király Béla (1912–) hivatásos katonatiszt, történész. 1945 után a hadsereg főtisztje. 1951-ben koncepciós perben előbb halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, a forradalom alatt a Nemzetőrség és Budapest fegyveres erőinek parancsnoka. A forradalom leverése után amerikai emigráns. 1989-ben hazatér. Országgyűlési képviselő, vezérezredes.

43 I. Sz. Konyev a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoka.

November 2-án Konyev marsall közölte a Különleges Hadtest vezetésével: a Varsói Szerződés országainak legfelső politikai vezetése döntést hozott Magyarország katonai „megsegítéséről". Az „ellenforradalmi erők" szétzúzásának feladatát a szovjet csapatokra bízták.

A marsall a Különleges Hadtest feladataként a Budapesten lévő fegyveres felkelő erők szétverését és a rend biztosítását határozta meg. Parancsot adott arra is, hogy a Magyar Néphadsereg azon egységeit, amelyek kísérletet tesznek az ellenállásra, le kell fegyverezni.

A csapatoknak november 3-án estig kellett elérni a készenlétet a támadáshoz; és a „Forgószél" nevű hadműveletet a „Grom" – „Mennydörgés" – jelszó elhangzása után kellett megindítani.[44] Szovjetunió és Románia területéről érkező erők megkezdték a hadműveleti szétbontakozást az osztrák-magyar határ irányában.

Nagy Imre a szovjet offenzíváról értesülve tiltakozott és magyarázatot kért Andropovtól[45], a Szovjetunió magyarországi nagykövetétől. Miután elfogadható magyarázat nem érkezett és a szovjet vezetés nem volt hajlandó a kérdés tárgyalásos rendezésére, a Nagy Imre kormány, többszöri figyelmeztetés után, az ország katonai megszállása elkerülése érdekében, 1956. november 1-jén bejelentette: Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és kinyilvánította az ország semlegességét, amelynek szavatolásáért az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz fordult.

A kérdéshez kapcsolódik, hogy bár az Egyesült Államok 1953. januárjában hivatalba lépő új kormánya meghirdette az ún. „rab nemzetek békés felszabadításának politikáját", melynek célja az volt, hogy a Szovjetuniót kelet-európai hódításainak feladására kényszerítse, a lengyelországi válság és a magyar forradalom kitörése váratlanul érte az amerikai vezetést.

A propagandaszervek – mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja – e cél érdekében folytatott tevékenysége a csatlós országokban, így Magyarországon is, de az egész világ közvéleményében azt az illúziót keltette, hogy az Egyesült Államok ezen népek függetlenségének helyreállítását a kelet-nyugat viszony központi problémájaként kezeli.

Ezzel ellentétben az amerikai törekvéseket a fegyveres összetűzés minden áron való elkerülésének az igénye jellemezte.

A „Kelet-Európába irányuló masszív felszabadítási propaganda" a magyar nép meghirdetett céljai elérése érdekében fegyvert ragadók többségét megtévesztette: azt hitték, hogy a Nyugat, és főleg az Egyesült Államok „csak az alkalomra vár, hogy ígéreteit beváltva fegyveres segítséget nyújtson a szabadságáért harcoló magyar népnek, vagy politikai nyomással a Szovjetuniót Magyarország függetlenségének elismerésére kényszerítse. Ehelyett: „Egy esetleges amerikai fegyveres beavatkozás gondolatától John Foster Dulles külügyminiszter már a lengyel eseményekkel kapcsolatban elhatárolta magát. Október 21-én a »Szemben a nemzettel« című politikai televíziós műsorban kijelentette, hogy az Egyesült Államok akkor sem küldene csapatokat Lengyelországba, ha ott szovjet beavatkozásra kerülne sor."[46]

44 *Malasenko:* i. m. 3. rész. *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál,* 1993. 12. szám 33-34. o.

45 J. V. Andropov a Szovjetunió magyarországi nagykövete.

46 *Békés Csaba:* Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 55. o.

A magyarországi felkeléssel kapcsolatban az amerikai külügyminiszter az elnökválasztási kampány keretében Dallasban elmondott beszédében többek között kijelentette:

„...A hősi magyar nép ... a Vörös Hadsereg páncélosainak halált osztó tüzével száll szembe. Ezek a hazafiak az életüknél is többre becsülik a szabadságot. És minden, a szabadságot békében élvező ember ünnepélyes kötelessége, hogy minden igazán hasznos eszközt megragadjon, hogy ne hiába haljanak meg a szabadságért életüket feláldozók."[47]

Az Egyesült Államok ez esetben egyedül hasznos eszköznek a magyar kérdés Biztonsági Tanács elé terjesztését ítélte, ugyanakkor Dulles beszéde későbbi részében minden kétséget kizáróan jelezte a Szovjetuniónak, hogy a „magyar kérdés" rendezésében a szovjet fél az illetékes.

„És, hogy kétség se férjen hozzá, hadd tisztázzam: Az Egyesült Államok, amikor szót emel a csatlós országok függetlenségéért, nem hátsó szándékok vezérlik. Legfőbb vágyunk, hogy ezek a népek, melyektől saját nemzetünk fiainak oly jelentős része is származik, visszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányaikat. Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek. ..."[48]

Október 28-án az ENSZ BT ülésén az Egyesült Államok ENSZ-képviselője, hogy az üzenet eljusson a címzetthez, idézte Dulles beszédének a csatlós országokra vonatkozó részét. Másnap – október 29-én – Charles Bohlen, moszkvai amerikai nagykövet bizalmasan felhívta a szovjet vezetők figyelmét a beszédre, melynek legfontosabb részét – „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek." – Eisenhower elnök október 31-én a televízióban is megismételte.

Christian Pineau francia külügyminiszter október 26-án Párizsban egy újságírók előtt tartott beszédében hangsúlyozta „...bár üdvözlik a kelet-európai fejleményeket ..., mindenesetre Franciaország nem kíván belekeveredni a lengyelországi és magyarországi eseményekbe..."[49]

A brit kormány egy képviselője november 1-én a Parlamentben Eden miniszterelnök nevében kijelentette: a brit kormánynak „semmiképpen sem áll szándékában, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának az aláásására"[50]

Így a magyar kérdéssel érdemben csak az ENSZ-ben foglalkoztak.

Október 25-én, az Egyesült Államok kormánya döntött arról, hogy szövetségeseivel egyetértésben kezdeményezi az ENSZ-ben a magyarországi helyzet megtárgyalását.

Október 27-én az USA, Nagy-Britannia és Franciaország – az utóbbi két állam kezdeti vonakodása[51] ellenére – javasolta a magyarországi helyzet megvizsgálása céljából a BT összehívását.

47 Uo. 120. o.

48 Uo. 121. o.

49 Uo. 61. o.

50 Uo.

51 Franciaország és Nagy-Britannia „vonakodásának" legfőbb oka az volt, hogy október 22-e és 24-e között a franciaországi Sévres-ben megtartott angol–francia–izraeli titkos tárgyalásokon döntöttek arról, hogy Egyiptomot október 29-én megtámadják.

Október 28-án a BT napirendjére tűzte a magyar kérdést, de határozati javaslat hiányában döntés nem született. A világsajtóban a forradalom, a magyar események helyét október végétől a szuezi háború foglalta el.

A szovjet vezetés november 2-án és 3-án a csehszlovák, bolgár és jugoszláv vezetéssel folytatott tárgyalások után utasítást adott a támadás megkezdésére. A bábkormány vezetését – jugoszláv javaslatra – a forradalmat 1956. november 1-jéig látszólag feltétel nélkül támogató Kádár Jánosra bízták.

1956. november 4-én megindult a mindent elsöprő katonai gépezet.

Moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint 4 órakor elhangzott a jelszó: „Mennydörgés" és ezzel megkezdődött a „Forgószél" fedőnevű hadművelet. A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok fő erői – a főváros környékén települt felkelő erők egy részének ellenállását leküzdve – 5 órakor különböző irányokból betörtek Budapestre. A 38. összfegyvernemi és a 8. gépesített hadsereg erői megkezdték az ország megszállását.[52]

A magyar honvédség alakulatai Budapesten csak egy helyen, a Jutadombnál fejtettek ki szervezett ellenállást. Az 51. légvédelmi tüzérosztály alárendeltségébe tartozó két könnyű- és egy közepes lövegraj valamint egy honi légvédelmi tüzérüteg foglalt tüzelőállást, ezen a helyen.

November 4-én 10 órakor két harckocsiból, két páncélozott szállító járműből, három tehergépkocsiból és egy „Hudson" típusú személygépkocsiból álló szovjet oszlop érkezett a lövegállások elé a Soroksári úton. A lövegek tüzet nyitottak. Két harckocsit és a személygépkocsit kilőtték. A szovjet katonák és a teherautókon lévő magyar államvédelmi tisztek közül több mint tízen megsebesültek és 13-an életüket vesztették. A többiek elmenekültek.

4-én délután a Jutadombnál lévő lövegek egy része – állásváltás végrehajtása után – már a Határ útnál nyitott tüzet a szovjet csapatokra. Ekkor egy oldalkocsis motorkerékpárt lőttek ki. Az egyik szovjet harckocsi üzemanyagtartályát is találat érte, de a kigyulladt harckocsi el tudott menekülni.

A főváros másik részében, Kőbányán egy másik légvédelmi alakulat lövegei foglaltak tüzelőállást. Itt 4-én délután került sor az első összecsapásra. A járőrözést végrehajtó szovjet harckocsikra egy tizedes vezényelt tüzet. Négy harckocsiból egyet kilőttek, három kigyulladt és visszavonult. November 8-ig több alkalommal folytattak tűzharcot a szovjet harckocsikkal, de rálőttek egy helikopterre is.

A szovjet hadsereg nagy erejű támadását látva a Magyar Néphadsereg alakulatainak többsége meg sem kísérelte az ellenállást. A már november harmadikán körülzárt vidéki laktanyák egy részére a szovjet csapatok minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak, a magukat általában harc nélkül megadó alakulatokat lefegyverezték, szétkergették. A szovjet csapatok elfoglalták a repülőtereket és ellenőrzésük alá vonták a Budapestre és az osztrák határhoz vezető útvonalakat is.

A záhonyi 19. honi légvédelmi tüzérosztály fegyvertelenül gyülekező katonáira is tüzet nyitottak a laktanyát körülzáró szovjet harckocsik. Öt fő meghalt, nyolc fő megsérült, 60 katonát elfogtak és a Szovjetunióba szállítottak. Voltak honvédalaku-

52 *Malasenko*: i. m. 3. rész 36–37. o.

latok, amelyek a helyőrségükben – például Nagyatádon, Székesfehérváron, Zalaegerszegen – védőállást foglaltak a szovjet csapatokkal szemben. Komolyabb összecsapásra azonban csak Dunapentelén, a légvédelmi tüzérezred állásainál került sor.

November 7-én 14 óra 30 perckor Dunapentelén szovjet csapatok visszaverésére készülő erők ellen megindult az általános támadás. 25 perces tűzcsapás után 8 MIG 17-es repülőgép támadta a harcot folytató légvédelmi ütegek állásait. A szovjetek nehéz aknavetőkkel és 122 mm-es tarackokkal lőtték a harckocsikkal körbefogott várost. 18 óra 30 perckor Dunapentele védelme összeomlott. A harcokban magyar részről meghalt 8, megsebesült 35 fő. Harcképtelenné vált 41 közepes- és könnyű légvédelmi löveg.

Kisebb összecsapások voltak Békéscsabán, Kaposvárott, Szegeden, Dunaföldváron, Székesfehérvárott, Miskolcon, Szolnokon, Záhonyban, Veszprémben, illetve a környékükön.

Ahogy a Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó csapatok Budapest központi részeihez közeledtek, egyre nagyobb ellenállásba ütköztek. Így történt ez a Corvin mozi környékén, a központi telefonállomásnál, a Keleti pályaudvarnál, a királyi várnál és a Moszkva téren.

Konyev marsall a támadás megtorpanása miatt szükségesnek tartotta a hadtest megerősítését a 31. harckocsi hadosztály 100. harckocsiezredével és a 66. lövész gárdahadosztály kötelékébe tartozó 128. nehéz rohamlövegezreddel, továbbá a 80. és 381. ejtőernyős deszantezredekkel, amelyek a 7. és a 31. légideszant hadosztály alárendeltjei voltak. A hadtest ezenkívül egy lövész-, egy gépesített és egy tüzérezredet, két nehézaknavető- és egy sorozatvető-dandárt kapott.[53]

November 5-én egyes (magyar források szerint 7-én vagy 9-én) 13 órakor a szovjet csapatok 170 ágyúval és aknavetővel mért erős tűzcsapás után megkezdték a rohamot a Corvin mozi környékén lévő ellenállási góc felszámolása érdekében. Az épülettömböt harckocsikkal vették körül, amelyekkel az azokra veszélyes tűzeszközöket elhallgattatták. A Kilián laktanyát is hamarosan elfoglalták. Estére – a magyar források szerint ez 7-én történt – a felkelők az ellenállást lényegében az egész városrészben beszüntették.[54]

Óbudán, a Schmidt kastélynál több napos eredményes harc után a parancsnok – november 7-én – a csoport feloszlatására kényszerült.

A 97. szovjet gépesített ezred alegységei Nagykovácsi térségében harcokban számolták fel Király Béla vezette Nemzetőrség erőit, melyek következtében 30 nemzetőr meghalt, 13 főt, a Nemzetőrség 3 autóját és néhány rádióállomását elfogták.

A csepeliek szervezett ellenállását a szovjet csapatok csak 10-én, más források szerint 11-én tudták megtörni.

Ezzel Budapesten és vidéken a forradalom erőinek szervezett fegyveres ellenállását leverték. A szovjet csapatok megszállták a fontosabb objektumokat, bevezették a járőrözést.

53 *Malasenko:* i. m. 3. rész. 37. o.
54 Uo.

A szovjet honvédelmi minisztérium veszteséglistája szerint a hadműveletben 7349 tiszt, 51 472 tiszthelyettes és sorkatona vett részt. A szovjet csapatok vesztesége 2260 fő volt, ebből 669 fő (85 tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona) elesett, 51 fő (köztük 2 tiszt) eltűnt és 1540 megsebesült. Malasenko tábornok szerint az összes veszteség több mint felét még októberben, a kivonulást megelőzően szenvedte el a Különleges Hadtest.

A 7. és 31. légideszant gárdahadosztály állományából 85-én estek el, 12-en eltűntek, 265 sebesülés volt.

A technikai veszteség is nagy volt. A 33. gépesített gárdahadosztálynál Budapesten 14 harckocsi és rohamlöveg, 9 páncélozott szállító harcjármű, 13 ágyú, 4 BM-13-as, 6 légvédelmi ágyú, 5 motorkerékpár semmisült meg. A harcok alatt a felkelők kezébe jutott 45 géppuska és 31 géppisztoly.

A „Forgószél" fedőnevű hadművelet végetért.[55]

A forradalom alatt a Magyar Néphadsereg állományából – nem végleges adatok szerint – 185 fő életét vesztette és 137-en megsebesültek.

A forradalom leverése után a nyugati nagyhatalmak az október 24-i, első beavatkozás során alkalmazott taktikát választották. Nem hiányoztak tehát az éles hangú nyilatkozatok, de a támogatás kimerült a humanitárius segítségben és a magyar menekültek befogadásában.

„Szívünk mélyéig együtt érzünk a magyarokkal – jelentette ki november 14-én Eisenhower, a választási hadjáratból ismét győztesen kikerülő amerikai elnök-, és minden lehetőt megteszünk a szenvedők gyámolítására. Az Egyesült Államok kormánya azonban nem javasolja és soha nem is javasolhatta azt, hogy védtelen lakosság nyílt forradalmat kezdjen olyan hatalom ellen, amelyet legyőzni nem képes."

November 5-én, amikor a forradalom leverése, a magyar hadsereg lefegyverzése be sem fejeződött, a Kádár János vezette bábkormányt, a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt" támogató honvéd és belügyis tisztek utasítást kaptak a karhatalom megszervezésére, november 8-án pedig az október végén feloszlatott Magyar Dolgozók Pártja helyett megalakított a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetése és a Forradalmi Munkás-Paraszt kormány közös határozatot hozott a karhatalmi erők létrehozásáról.[56]

Münnich Ferenc,[57] a fegyveres erők minisztere 1956. november 10-én a Rádión keresztül felhívással fordult a Budapesten tartózkodó honvédtisztekhez, hogy jelentkezzenek a Petőfi Akadémián vagy a Zrínyi Akadémián.[58]

Az akadémiákra bevonult tisztekből, pártmunkásokból, volt ÁVH-s és rendőrségi beosztottakból november 13-ig Budapesten három karhatalmi ezred alakult meg. A

55 *Malasenko:* i. m. 4. rész. Vojenno-isztoricseszkij Zsurnál, 1994. 1. szám. 37. o.

56 *Szabó Árpád:* A Magyar Forradalmi Karhatalom. Budapest, 1976. 30. o.

57 Münnich Ferenc (1886–1967) jogász, kommunista politikus. A Szovjetunióban emigráns, részt vett a spanyol polgárháborúban. 1945 után budapesti rendőrfőkapitány, majd diplomata. 1956-ban a második Nagy Imre Kormány belügyminisztere. 1956. november 4-től a szolnoki Kádár kormány elnökhelyettese, a fegyveres erők minisztere. 1957–65 között az MSzMP PB tagja 1958-61 között a Minisztertanács elnöke. 1961–65 között államminiszter.

58 HL HM Titkárság Iratai, 1957/T. 88. ő. e. 1 fond.

Belügyminisztérium rendőr karhatalmi ezrede 1956. decemberében állt fel.[59] November 27-ére az ország valamennyi megyéjében megalakultak a karhatalmi zászlóaljak.

A hadseregnek – és így a karhatalomnak is – csak azok a tisztek maradhattak, lehettek a tagjai, akik aláírták az Elnöki Tanács által 1956. november 10-én kibocsátott Tiszti Nyilatkozatot[60]. Ebben a nyilatkozatban többek között az olvasható, hogy Magyarországon 1956 októberében „...nagymértékű hazafias népmozgalom indult meg a szocialista demokrácia kiszélesítéséért, a Rákosi–Gerő klikk által elkövetett súlyos hibák kijavításáért, a nemzeti függetlenség és szuverenitás biztosításáért.

Ezeknek a követeléseknek a jogosságát elismerem, ezeket magam is támogatom. ... A helyzet tisztázását nagymértékben megnehezítette a Nagy Imre kormány gyengesége és határozatlansága. E politika következtében néphadseregünkben is meglazult a katonai fegyelem. Ezek után népünket az a súlyos veszély fenyegette, hogy az ellenforradalmi erők felülkerekednek, visszaadják a gyárakat a tőkéseknek, a földet a nagybirtokosoknak, megdöntik hazánkban a nép hatalmát.

Kijelentem, hogy feltétel nélkül csatlakozom az 1956. november 4-én megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz. ...Egyetértek azzal, hogy ... szükséges volt kérni a baráti Szovjetunió, illetve a szövetséges szovjet hadsereg segítségét, ...kijelentem, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedéseit magamra nézve feltétel nélkül kötelezőnek elismerem és a katonai eskühöz híven, a katonai parancsnak öntudatosan alávetem magam..."[61] Ezt a nyilatkozatot a tisztikar 75-80 %-a aláírta. Bár a szovjet csapatok behívása szükségességének elismerése a tisztikar többségének önérzetét sértette, a forradalmi retorika megtette a hatását. Voltak azonban olyan tisztek is, akik bár aláírták a nyilatkozatot, ám később a megtorlás kegyetlensége miatt, a sortüzek és gyilkosságok hatására, leszerelésüket kérték.

A karhatalom Budapesten és vidéken decemberelején kezdte meg a feladatai – a forradalom erői utóvédharcainak megtörése, a munkástanácsok tevékenységének korlátozása, a forradalom résztvevőivel szemben indított megtorlás – végrehajtását. Budapesten és több vidéki nagyvárosban, településen – Tatabányán, Salgótarjánban, Miskolcon, Pécsett, Gyomán, Zalaegerszegen, Egerben stb. – végrehajtott akcióik következtében a védtelen polgári lakosságból közel százan vesztették életüket.

A forradalmat követő hónapokban a lefegyverzett, szétkergetett, majd a megtorlás szolgálatába állított hadsereg sorai nehezen rendeződtek. A honvédség létszáma 1957 január végén (16 776 tiszt, 7171 tiszthelyettes, 19 139 honvéd, összesen 43 086 fő) a forradalom előtti katonalétszám 36 %-a volt. A hadsereg állományából ekkor a Budapesten lévő karhatalmi egységekben 4450, a vidéken lévő karhatalmi alegységekben 5910, összesen 10 360 fő teljesített szolgálatot.[62] Több átszervezés után az Elnöki Tanács 1957. április 30-án oszlatta fel a honvéd karhatalmat. A Budapesten lévő karhatalmi ezredek maradványaiból megalakult „Forradalmi Honvéd Tiszti Ezred" 1957. december 20-án szüntette be tevékenységét.

59 *Szabó Árpád:* i. m. 41. o.
60 *Horváth Miklós:* 1956 – Katonai kronológia. Budapest, 1993. 133. o.
61 Uo. 133. o.
62 HL 57/T/31/51/394. o.

A forradalom leverése után első alkalommal 1957 május elején hívtak be újoncokat és május 8-án a Magyar Néphadseregben megkezdődött a „béke-kiképzés."

A hadsereg erői részt vettek a lakosság elleni megtorló akciókban, de a megtorlás a katonákat is érintette. Hathatósan közreműködtek ebben a katonai igazságügyi szervek, a katonai ügyészségek és bíróságok.

A katonai bíróságok 1956 novembere és 1958. december 31-e között 5174 terhelt ellen 2887 ügyben jártak el és 3608 elmarasztaló ítéletet hoztak,[63] melyből az „ellenforradalommal kapcsolatos bűntettek" miatt elítéltek száma „rendes" eljárás során 1216, „gyorsított" eljárással 379, összesen 1595 fő volt. Ugyanezen időszak alatt a polgári büntetőbíróságok „rendes" eljárással 14 248, „gyorsított" eljárással 955, összesen 15203 ítéletet hoztak.[64] A vizsgált időszakban, „ellenforradalmi bűntettekért" a katonai bíróságok 113, a polgári bűntető bíróságok 93 főt ítéltek halálra. Az ítéletet 169 főn – a katonai bíróságok 88, a polgári bíróságok 81, összesen 169 főn hajtották végre.[65]

Összességében a katonai bíróságok 1956 novemberétől 1963. december 31-ig 10 946 ügyben, 15 645 terhelt ellen jártak el és 12 178 elmarasztaló ítéletet hoztak. Ezen időszak alatt a hadsereg tagjai közül 4879 főt (ebből, „népköztársaság" elleni bűntettek elkövetésének indokával 570 főt) ítéltek el. A forradalomban való részvételért 540 főt ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre és a jogerőssé vált halálos ítéletet 30 főn hajtották végre.[66] A legújabb kutatások szerint csak forradalmi cselekményekért 188 főt végeztek ki.[67]

A katonai bíróságok a vizsgált időszakban „népköztársaság valamint államhatalom és államigazgatás elleni" bűntettek elkövetésének indokával – nem végleges adatok szerint – 2765 ítéletet hoztak.[68]

Az 1956-os forradalom és szabadságharc története kutatása még korántsem fejeződött be. Ez az írás már csak a terjedelme miatt sem törekedhetett a már megismert adatok hiánytalan közreadására. A kutatómunka folytatódik.

63 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának iratai. 1957–1963.

64 Iratok az igazságszolgáltatás történetéből. Budapest, 1992, (Szerkesztette: *Zinner Tibor*) 652. o.

65 Uo. 654. o.

66 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának iratai. 1957–1963.

67 *Szakolczai Attila:* A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekről. Beszámoló – Évkönyv 1994. 1956-os Intézet, Budapest, 1994. 244. o.

68 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának Iratai 1957–1963.

Miklós Horváth

THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY AND 1956

Details from the Military History of the 1956 Revolution

Summary

Before treating the events of the revolution the study surveys the pre-revolution state of the Hungarian army; analyzes its characteristics and preparedness together with the initial lack of information and irresoluteness of the high command. As a consequence of the contradictory orders of the Ministry of Home Defence and the General Staff the standpoint of the army remained undecided all the while: in the lack of firm leadership the divided effectives could not become active parts of the events. Finally the study deals with the military intervention and treats the plans and strategy of the Soviet military leadership, shows the operations and commemorates the post-revolutionary retorsions.

Miklós Horváth

L'ARMÉE POPULAIRE HONGROISE ET LA RÉVOLUTION DE 1956

Précisions sur l'histoire militaire de la révolution de 1956

Résumé

L'essai, avant l'exposition des événements de la révolution, jette un coup d'oeil sur l'état, les caractéristique et la capacités de l'armée hongroise avant la révolution. L'étude analyse dans le détail la manque d'orientation initiale, puis l'indécision du haut commendement militaire. En conséquence des ordres discordants du Ministère de la Défense et de l'état-major, la position de l'armée est restée contradictoire jusqu'à la fin, et l'effectif divisé, n'étant pas dirigé, ne puvait pas devenir un participant actif des événements. Lors de la présentation l'essai traite les intentions, la stratégie de la direction militaire soviétique, ainsi que les mouvements des troupes, et les répressions d'après la révolution.

Miklós Horváth

DIE UNGARISCHE VOLKSARMEE IN DER REVOLUTION VON 1956

Kapitel aus der militärgeschichte der revolution

Resümee

Vor der Behandlung der Ereignisse der Revolution bietet der Aufsatz einen Überblick über die Zustände in der Ungarischen Volksarmee, ihre Charakteristika sowie ihr Kriegspotential vor der Revolution. Der anfängliche Mangel an Informationen und die darauffolgende Unentschlossenheit der höchsten ungarischen Militärführung werden aus führlich dargestellt. Infolge der einander widersprechenden Befehle des Ministeriums für Landesverteidigung bzw. des Generalstabs blieb die Stellungnahme die Volksarmee während der ganzen Revolution widerspruchsvoll, mangels einer einheitlichen Führung konnte sich das geteilte Offizierkorps an den Ereignissen nicht tatkräftig beteiligen. Bei der Darstellung der Intervention geht der Autor auf die Intentionen, die Strategie der sowjetischen Militärführung und sowie auf die Truppenbewegungen ein und stellt auch die Vergeltungen nach der Revolution dar.

Миклош Хорват

ВЕНГЕРСКАЯ НАРОДНАЯ АРМИЯ И РЕВОЛЮЦИЯ 1956 ГОДА

Детали из военной истории революции 1956 года

Резюме

Автор статьи, прежде, чем начать разлагать события революции, дает обзор состояния Венгерской Народной армии, предшествующего революции. Он подробно анализирует первоначальную неосведомленность высшего военного руководства, показывает его нерешительность. Вследствие противоречичых приказов Министерства обороны и Генерального штаба позиция военнослужащих до самого конца остается противоречивой. Разделенный разногласиями личный состав, вследствие отсутствия руководства, не смог стать действенным участником революционных событий. В ходек показа интервенции исследователь анализирует намерения советского военного руководства, его стрателию, передвижения войск и описывает также репрессии, осуществленные после революции.

ALEKSZANDR KIROV–ZSELICZKY BÉLA

A SZOVJET HADSEREG 1956-OS MAGYARORSZÁGI BEAVATKOZÁSA HADTÖRTÉNETI, HARCÁSZATI ÉS HADMŰVELETI SZEMPONTBÓL

A szovjet csapatoknak az 1956-os magyar eseményekben, a népfelkelés leverésében, a demokratikus tartalmú forradalmi átalakulás eredményeinek felszámolásában való részvétele, belépésének hadtörténeti aspektusai ez idáig nem váltak – nem válhattak – alapos tudományos kutatás tárgyává. Az orosz történészek nem ideológiai okokból, hanem a levéltári anyagok hozzáférhetetlensége miatt hosszú ideig nem kaptak lehetőséget arra, hogy magukat az eseményeket, valamint a magyarországi „rendteremtés" katonai akcióit, történeti kutatások alapján, objektívan értékeljék.

A 90-es évek elején a fontosabb levéltárak megnyíltak, így – elsősorban a hadtörténészek számára – hozzáférhetővé váltak olyan hadtörténeti források, melyek alapján ma már lehetőség van egyes problémák tudományos feldolgozására is.

Melyek voltak a katonai beavatkozás előzményei, mik voltak annak kiváltó okai, milyen erők vettek részt a katonai tevékenységben, hogyan készítették elő és hajtották azokat végre, és nem utolsó sorban mik voltak a fegyveres beavatkozás végső következményei?

Ezek és sok más kérdés vár megválaszolásra. Értehető módon, ma még minden kérdésre nem adható teljes és egyértelmű válasz. A nehézségek ellenére a rendelkezésünkre álló anyagok és levéltári dokumentumok lehetővé teszik annak megállapítását, hogy a Szovjetuniónak a Magyar Népköztársaság belügyeibe 1956 októberében kezdődő és november elején folytatódó katonai beavatkozása a magyar népnek a sztálini-rákosista önkény ellen, a diktatórikus rendszer megreformálására, a szovjet vezetés tekintélyét vesztett magyarországi helytartóinak leváltására, majd a politikai rendszer demokratizálására irányuló spontán mozgalmát fojtotta el, elsősorban abból a célból, hogy megakadályozza annak a szocialista tábor országaira való átterjedését és ezzel biztosítsa a szovjet geopolitikai és stratégiai érdekek érvényesülését, garantálja a szovjet vezetés további ellenőrzését a saját kelet-európai szövetsége, a Varsói Szerződés felett.

Igaz, a katonai beavatkozás hivatalos ideológiája egészen más volt, teljesen megfelelt az ötvenes évek szovjet szabványainak: a „segítségnyújtás" indokával, a szocializmus védelmének leplében lépett színre, s úgymond az „ellenforradalom" elleni harcban teljesítette „internacionalista kötelességét".

Ebben az időben a szovjet politikai és katonai vezetés a Magyarországnak nyújtott „katonai segítséget" külső és belső okokkal indokolta. A külső okok között a nemzetközi helyzet kiéleződése, a Kelet és Nyugat közötti kapcsolatokban lévő feszültségek, a hidegháborús körülmények szerepeltek.

Ezt a felfogást tükrözik G. K. Zsukov marsallnak, a szovjet fegyveres erők miniszterének 1957. március 15-én, a Németországban lévő szovjet hadseregcsoport parancsnoki értekezletén elmondott alábbi szavai: „Széles fronton szervezik a kémke-

dést, tömegesen dobnak be ellenséges elemeket, rádiópropagandát folytatnak, bűnöző elemeket fegyvereznek fel, embereket fizetnek és züllesztenek le a népi demokratikus országokban. Amint látják, a hidegháború gyakorlata túlságosan kiszélesedett. Erről tanúskodnak a lengyelországi, a magyarországi események, az, ami 1953-ban az NDK-ban történt. A szocialista tábor országaiban mozgolódnak az ellenforradalmi erők. Mindez az angol, amerikai és német felderítő szervek tevékenységének a következménye, s arra irányul, hogy felkészüljenek egy háború esetére."[1]

A nemzetközi helyzet lehetővé tette, hogy a szovjet vezetés szabadon beavatkozzon a magyar ügyekbe, hogy ne kelljen számolnia az esetleges következményekkel. A magyar ügyekbe történt katonai beavatkozás elsődleges indokai között mégis a belpolitikai okok szerepeltek. A magyar belpolitikai helyzet a pártvezetés rövidlátó politikája következtében 1956 őszén mindjobban felforrósodott és a szovjet zónában megszokott módszerektől idegen, demokratikus többpártrendszer megteremtését követelték.

Jellemző, hogy a „rendteremtés" céljából Magyarország területén hagyott jelentős létszámú erőn túl újabb alakulatokat irányítottak Magyarországra. Ismereteink szerint a katonai intervencióban a szovjet hadsereg összesen 17 – 8 gépesített, 1 harckocsi-, 2 lövész-, 2 légvédelmi tüzér-, 2 repülő, 2 légideszant-hadosztálya vett részt. Ezek az erők megsemmisítették a rendszer demokratizálása terén elért vívmányokat és lehetővé tették, hogy Moszkva 1989-ig nem csak Magyarország, de a régió többi állama felett is megőrizze ellenőrző szerepét.

Tanulmányunkban többek között azokra a kérdésekre keresünk választ, hogy a szovjet párt- és politikai vezetés milyen formában avatkozott be a magyar ügyekbe, milyen katonai erőket vetett be Magyarországon, hogy és mikor készültek el a beavatkozással kapcsolatos katonai tervek, hogy hajtották végre az intervenció első és második hullámát.

A negyvenes évek végére Magyarországon létrejött sztálini-rákosista totális rendszert – élén Rákosi Mátyással, a kommunista párt főtitkárával – nemcsak az erőszak, az önkény, a törvénytelenségek, a társadalmi élet aprólékos szabályozottsága és ellenőrzése jellemezte, hanem mindez a lakosság életkörülményeinek gyors romlását is maga után vonta. Az ötvenes évek elejére már jelentkeztek az országban a társadalmi-politikai válság jelentős tünetei. Érezhetővé vált a tömegek elégedetlensége, amelynek egyik oka az volt, hogy – ismereteink szerint – a lakosság jelentős része valamilyen formában megjárta a rendszer börtöneit, megismerte „magyar GULÁG" intézményeit.[2]

Sztálin halála után a moszkvai vezetés feszült figyelemmel kísérte a szovjet függőségű országokban zajló társadalmi folyamatokat és a veszélyhelyzetet érzékelve úgy döntött, hogy lazít a társadalomra nehezedő nyomáson. Az új moszkvai vezetés ezért az MDP felső vezetésének azt javasolta, tegyen lépéseket a diktatórikus rezsim megreformálása irányában, s válassza ketté az addig Rákosi Mátyás által

1 Az Orosz Föderáció Honvédelmi Minisztériumának Központi Archívuma (a továbbiakban OFHMKA), 32. fond (f.) 701323 op. 3. d. 47. o.

2 Vengrija 1956 goda. Moszkva, 1993. 20. o.

betöltött legfelsőbb állami és pártfunkciókat. Hruscsov választása ekkor Nagy Imrére esett, aki 1953-ban szovjet támogatással foglalta el a kormányfői posztot.

Az új miniszterelnök meghirdette reformprogramját, amely az „új szakasz" jegyében a megújulást, a korábban túlszabályozott politikai, gazdasági és szellemi életben a demokratikus törekvések fokozott térnyerését jelentette. Ez a politika jelentős támogatottságra talált a néptömegek körében. A Rákosi-féle pártvezetés viszont csak kényszerből fogadta el ezeket a törekvéseket és amikor 1955-ben Moszkvába ismét a „régi szelek" kezdtek fújdogálni, a szovjet vezetéssel közösen Nagy Imrét megfosztották a hatalomtól, kizárták az MDP-ből. A pártban kibontakozott a harc a reform és a dogmatikus erők között.

A magyar társadalom azonban nem kívánt visszatérni a sztálinizmushoz, s ezzel a politikai fordulattal nem értett egyet. A retrográd fordulatot Rákosi annak a moszkvai vezetésnek a belegyezésével hajtotta végre, amely vezetés a „hidegháború" éleződésének időszakában, a Varsói Szerződés létrehozásakor, számára megbízható, „erős kezű" embert akart Magyarország élén látni. Azt, hogy a rákosista restauráció milyen következményekkel járt, a szovjet vezetés csak 1956 nyarán kezdte felfogni –, amikor az SZKP KB megbízottját, A. M. Szuszlovot Magyarországra küldte.

Szuszlov Moszkvának küldött jelentéseiben beszámolt arról, hogy a magyar pártvezetésben és a nép körében a pártvezér személyével, Rákosival kapcsolatban elégedetlenség tapasztalható. Ennek ellenére Szuszlov, akárcsak a budapesti szovjet nagykövet, J. V. Andropov, Rákosit további támogatásáról biztosította, ugyanakkor felhívta a moszkvai vezetés figyelmét arra is, hogy „itt jelentős rendellenességek vannak", hiszen alig találhatók magyarok a felső pártvezetésben. Szuszlov ezért tanácsolta a magyar pártvezetésnek, hogy a pártmunkára bátrabban válasszanak „magyar nemzetiségű káderekt is". Egyik javaslata az volt, hogy Kádár János is legyen tagja a Politikai Bizottságnak. Szerinte ez azért is szükséges, mivel úgy ítélte meg, hogy benne (Kádárban) „még él a Rákosi elleni sérelem".[3] Kádárral folytatott beszélgetése során Szuszlov arról is értesült, hogy a Rákosi-rezsim alatt a nép sokat szenvedett, többen kerültek börtönbe és a pártvezetés „figyelmen kívül hagyja az SZKP XX. kongresszusának azokat a határozatait, amelyek viszont teljes egészében élvezik a magyar nép támogatását".[4]

Magyarországon a helyzet Szuszlov látogatását követően tovább romlott. Jellemző, hogy Andropov – aki lényegében véve Rákosi minden lépését támogatta – kénytelen volt Moszkvának jelenteni, hogy még ez a pártvezetés is ingadozó, nem lép fel kellő szigorral „az ellenforradalmi elemekkel"[5] szemben. Andropov így nevezte azokat az ellenzéki erőket, amelyek a pártban és az értelmiségi körökben elégedetlenek voltak Rákosi politikájával.

A szovjet pártvezetés 1956 júliusában ismét időszerűnek látta, hogy ha még csak politikai eszközökkel is, de beavatkozzon a magyarországi belügyekbe. Kiderült, hogy a magyar pártvezetésben sem akarják tovább elviselni Rákosi és környezete hatalmát. Ekkor A. I. Mikojan érkezett Budapestre, aki az SZKP KB Elnöksége ne-

3 Jelenkori Dokumentumok Központi Levéltára (a továbbiakban JDKL), 89. f., 2. op. 2. őrzési egység (ő. e.), 1–4 o.
4 Uo. 5. f. 28. op. 394. ő. e. 131. o.
5 Uo. 113. o.

vében felszólította az első titkárt, hogy vonuljon vissza. Az MDP KV a javaslattal egyetértett és azt meg is szavazta.[6]

Ez az „idősebb testvér" részérről adott „elvtársi segítség" már későn érkezett, sem a pártban, sem az országban nem tudott változtatni a helyzeten. Ennek alapvető oka az volt, hogy az „egészségi állapota" miatt lemondott Rákosi helyébe azt a Gerő Ernőt választották, aki érzéketlen volt a már elodázhatatlan, nélkülözhetetlen – Nagy Imre nevével fémjelzett – reformtörekvések iránt, aki Rákosi híveként és követőjeként nem kevésbé volt felelős azokért a törvénytelenségekért, amelyeket elődje elkövetett. Így ez a némileg megújított pártvezetés sem volt képes arra, hogy megértse a válságos helyzetet, s gyökeres fordulatot kezdeményezzen az ország politikai és társadalmi közérzetének javítása érdekében. Ennek következtében a belpolitikai elégedetlenség tovább növekedett. Ezt az elégedetlenséget tovább erősítették az SZKP XX. kongresszusának határozatai, a lengyelországi események, valamint Rajk László és társai – a törvénytelenségek áldozatai – újratemetése. Az ellentétek mindjobban elmélyültek és végül, 1956 októberében a tarthatatlan helyzet tömegeket vitt az utcára.

A Budapest[7] utcáira vonult diákság és az értelmiségiek tömegei október 23-án elsősorban azt követelték, hogy a politikai vezetés szakítson a sztálinista módszerekkel, demokratizálja a rendszert, javítson a „szocializmuson", vállalja a nemzeti hagyományokat és emeljen szót az ország függetlensége érdekében. Mint ahogy az az Írószövetség lapjában megfogalmazódott: a párt és az ország vezetői „nem adtak életképes programot" a népnek, amiért a felelősség elsősorban azokra az erőkre hárul, akik „a szocialista demokrácia kiszélesítése helyett a sztálinista-rákosista terrorista rendszer visszaállításán munkálkodtak".[8] Ezen a napon érte el Magyarországon a társadalmi feszültség a robbanási pontot. A robbanás talán elkerülhető lett volna, ha a vezetés képes a válság okainak felismerésére, annak megfelelő kezelésére. A vezetés azonban elzárkózott a néptől és az utcára vonult tömegekhez a párt első embere az erő pozíciójából kívánt szólni. Ez – mint a későbbiekben kiderült – olaj volt a tűzre.

A belpolitikai helyzet vázlatos áttekintése után térjünk ki azokra a nemzetközi összefüggésekre, amelyek ugyancsak hozzájárultak az események későbbi alakulásához. Itt mindenekelőtt utalnunk kell arra, hogy az 1947-es békeszerződés alapján Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok Ausztria semlegességének kikiáltása után – a várakozással ellentétben – nem távoztak az országból, hanem – a sebtiben megkötött Varsó Szerződés adta „lehetőségekkel" élve – továbbra is ebben a térségben maradtak.

Moszkvai levéltári források egyértelműen rögzítik, hogy Magyarországon a nép körében is élt a szovjet csapatok távozásának ábrándja. Az ausztriai csapatkivonás, mint ahogy azt a Szovjetunió győri konzulátusa egyik munkatársának, Horváth Ottó, az MDP Sopron városi bizottságának első titkára 1956 szeptemberében elmondta, „nem egészséges nézeteket" ébresztett a lakosság körében. Egyesek azt a következ-

6 Uo.

7 Magyarországon a tüntetés először Debrecenben kezdődött. Itt dördült el az első sortűz kb. 18 órakor amely következtében 3 fő meghalt és kb. 25 fő megsebesült. – (Horváth Miklós [H.M.] megjegyzése)

8 *Irodalmi Újság*, 1956. október 23.

tetést vonták le belőle, hogy „ha Ausztria semleges tudott lenni és ezek után saját nemzeti érdekeinek megfelelő kül- és belpolitikát folytathat, akkor Magyarország miért ne szabadulhatna meg a moszkvai függőségtől és miért ne válhatna ugyancsak semlegessé?"[9].

Ezen a beszélgetésen Horváth beszámolt arról is, hogy az emberek pozitívan értékelték a Szovjetunióban megkezdődött hruscsovi fordulatot és az 1953-ban indult magyarországi reformokat, de nem tudják megérteni, hogy ha Magyarországnak nem is engedélyezik az osztrák típusú semlegességet, miért tiltják meg számára még a szocializmus demokratikus változatát is.

A soproni első titkár az embereket idézve így folytatta: „Hruscsov elvtárs azt mondta, hogy a szocializmus építése során az országok között lehetnek bizonyos különbségek a nemzeti sajátosságaikból kifolyólag. De Magyarország miért másolja teljesen a Szovjetunió módszereit? Valószínű, hogy az az út amelyet Nagy Imre jelölt ki a szocializmus építése terén, sokkal jobb annál, mint amelyen jelenleg haladunk"[10].

A magyar reformerek véleményünk szerint megértették, hogy a szovjet csapatok azért maradtak Magyarországon, hogy a szovjet – adott esetben sztálinista – típusú szocializmus építésének megvalósítása felett őrködjenek.

Jellemző, hogy az 1953-as német, és az 1956-os lengyel eseményeket követően a szovjet politikai és katonai vezetés mindent elkövetett a befolyásának biztosítása érdekében. Ezzel kapcsolatos, hogy a Szovjetunió Honvédelmi Minisztere, Zsukov marsall utasítására 1956 júliusának közepén A. I. Antonov tábornok – a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erői vezérkarának főnöke, a szovjet fegyveres erők vezérkari főnökének első helyettese – vezetésével egy tisztekből és tábornokokból álló csoport ellenőrizte a Magyarországon állomásozó Különleges Hadtest csapatainak a harckészültségét. Ezt követően – 1956. július 20-án – a Különleges Hadtest parancsnoka, P. N. Lascsenko altábornagy jóváhagyta „A Különleges Hadtest terve az állami rend helyreállításában való részvételre Magyarország területén"[11] című okmányt. A terv a („Volna") – „Hullám" – fedőnevet kapta és annak végrehajtását a „Kompasz" – („Iránytű") – jelszó elhangzását követően kellett megkezdeni.

Az 1953-as berlini eseményeket követően hasonló terveket dolgoztak ki a többi Közép-Európában állomásozó szovjet csapat részére. A szovjet fegyveres erők vezérkara a – szovjet csapatok Ausztriából történt kivonulását követően Magyarországon felállított – Különleges Hadtest részére is hasonló tartalmú terv elkészítésére adott parancsot. Ennek elmulasztását az előbb említett ellenőrzés fedte fel.

A tervezett feladatokat – a magyar főváros fontosabb objektumainak megszállását és megtartását, ellenőrzését – munkatérképen is rögzítették. A térképhez különleges intézkedéseket tartalmazó tervet is mellékeltek.

E terv szerint a Különleges Hadtest alakulatainak a jelszó – „Kompasz" – elhangzását követően az elhelyezkedésüktől függően a kijelölt objektumokat 3, illetve 6 órán belül el kellett foglalniuk. A fővárosban a „rend helyreállításának" feladatát a 2. gépesített gárdahadosztálynak, míg az osztrák–magyar határ védelmének a

9 JDKL 5. f., 28. op. 294. ő. e., 93. o.
10 Uo. 94. o.
11 OFHMKA 32. f. 701291 op., 17. d., 30. o.

megerősítését, valamint a szovjet csapatok helyőrségeinek a biztosítását a 17. gépesített gárdahadosztálynak kellett végrehajtania. A 177 bombázó és a 195. vadászrepülő gárdahadosztályoknak, valamint a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó tüzér-, légvédelmi, műszaki és egyéb fegyvernemi csapatok a repülőterek, katonai bázisok, raktárak és egyéb fontos szovjet objektumok biztosítását és védelmét látták el.

A tervekben rögzítették az egységek mozgásának és tevékenységének rendjét, a fegyverhasználat eseteit, a lőszerellátás módját, meghatározták a helyi polgári szervekkel, valamint a Magyar Néphadsereg alakulataival kialakítandó kapcsolatot tartalmát és mértékét. A terv végrehajtását követően az alárendeltek feladatait külön, részletes utasításokban határozták meg.[12]

Andropov a magyarországi fejleményekről rendszeresen jelentéseket küldött Moszkvába az SZKP Elnökségének és a Külügyminisztériumnak. 1956. október 6 és 19-e között a nagykövet több esetben találkozott a hadtest és hadosztályok parancsnokaival, s a helyzetet értékelve a harckészültség fokozására szólította fel őket.[13] A hadtest vezetése jelentéseiben a szovjet vezérkart tájékoztatta a magyarországi eseményekről.[14]

Ezzel egyidőben a Szovjetunió területén is megfelelő biztonsági intézkedéseket adtak ki arra az eshetőségre, ha az események Magyarországon ellenőrizhetetlenné válnának. Már október 19-én teljes harckészültségbe helyezték a 7. légideszant hadosztály kötelékébe tartozó 108. ejtőernyős-deszant gárdaezredet; az alakulatok október 20-ára Kaunas és Vilnius repülőterein elérték az indulási készenlétet.[15] Október 21-én a Különleges Hadtest vezetése ellenőrizte a „Hullám" végrehajtásában résztvevő alakulatok készenléti állapotát.[16]

Ebben az időben Budapesten az események felgyorsultak. Október 16-án az egyetemek és főiskolák hallgatói – a DISZ-ből kiválva – megalakították[17] a saját ifjúsági szervezetüket, a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezetét. Október 17-én az Írószövetség pártszervezetének ülésén abból a célból követelték az MDP rendkívüli kongresszusának az összehívását, hogy elérjék a kompromittált vezetők eltávolítását és az 1953 és 1955 között megkezdett reformok folytatását. A diákság ülésein politikai követelések is megfogalmazódtak. Ezek között az állami vezetésben a sztálini módszerekről való lemondás, a politikai élet demokratizálása, a Nagy Imre-féle reformok folytatása, a szovjet–magyar kapcsolatoknak az egyenjogúság alapján történő rendezése szerepeltek.

Október 22-én a Budapesti Műszaki Egyetem tanárai és hallgatói bejelentették, hogy másnap, október 23-án, tüntetni fognak.[18] Október 23-án a délelőtti órákban a főváros egyetemei és főiskolái arról döntöttek, hogy a tüntetésen a lengyel munká-

12 Uo. 130–131. o.

13 Uo.

14 *E. I. Malasenko:* Oszobij Korpusz v ognye Budapesta. *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal,* 1993. 10. szám 25. o.

15 *A. Kirov:* Zabugyet li Otecsesztvo pogibsih deszantnyikov? *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal,* 1992. 6–7. szám 62. o. Ezek az előkészületek összefüggésbe hozhatóak a lengyel eseményekkel is, hiszen a Magyar Néphadseregben a lengyelországi események miatt rendelték el ugyanebben az időben a harckészültség fokozását. Véleményem szerint a szovjet csapatok ekkor kettős – magyar, lengyel – célú bevetés feltételeinek a kialakítására törekedtek. (H.M.)

16 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d. 130. o.

17 1956. október 16-án a szegedi egyetem diákgyűlésén alakult meg a MEFESZ. (H.M.)

18 *Vengrija,* 1956. 76. o.

sággal való szolidaritásuknak adnak hangot. A Budapestre az ezekben az órákban Belgrádból visszaérkező párt- és állami vezetők nem voltak képesek az események menetének ellenőrzésére, befolyásolására.

A Belügyminiszter, Piros László, kezdetben betiltotta a tüntetést, majd a Rádió közölte, hogy a felvonulást mégis engedélyezik.

Ugyanezen a napon két magas beosztású tábornok, I. A. Szerov, az SZKP KB tagja, a KGB elnöke és M. Sz. Malinyin, az SZKP KB Revíziós Bizottságának tagja, a szovjet hadsereg vezérkari főnökének első helyettese sürgősen Budapestre repült. Amikor a felső vezetés a tüntetés betiltásának, megakadályozásának alternatíváit vette számba, Kopácsi Sándor rendőr ezredes, Budapest rendőrfőkapitánya Szerov jelenlétében elutasította a tüntetés rendőri erőkkel történő fegyveres felszámolásának a lehetőségét. Csak a rákosista ideológus Révai József és a miniszterelnökhelyettes, Marosán György adtak volna utasítást a tömegbe lövésre.[19]

Délután 3 órakor az 1948-49-es magyar forradalom lengyel tábornokának, Bem Józsefnek az emlékművénél kb. 50 ezer tüntető gyülekezett. Kifejezték szolidaritásukat a lengyel fiatalság követeléseivel, virágot helyeztek el az emlékmű talapzatára. Szóltak a lengyel–magyar barátság erősítésére irányuló szándékaikról. Ezek után a Parlament elé vonultak. Estére ott már kb. 200 ezer munkás, alkalmazott, értelmiségi, diák, katonatiszt, tisztiiskolás és katona gyűlt össze.[20] Mivel Nagy Imre személyében látták a reformok folytatásának a garanciáját, követelték a vezetésbe való visszavételét.

Gerő Ernő 19 órakor pánikhangulatban több alkalommal felhívta Andropovot és Moszkvát, és kérte, hogy a Magyarországon állomásozó szovjet csapatokat a tüntetők elrettentése érdekében irányítsák Budapestre.

A Rádióban 20 órakor hangzott el Gerő Ernő beszéde, amiből nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar pártvezér semmilyen engedményre nem képes. Ez a beszéd a helyzetet véglegesen elmérgesítette, s így a további események végleg ellenőrizhetetlenné, irányíthatatlanná váltak.

A beszéd után a Parlament elől a tüntetők egy része a Rádió épületéhez, másik csoportja a Sztálin szoborhoz vonult. Kb. 22 órára a „minden idők és minden népek vezérének" emlékműve ledőlt. A Rádiónál – az ENSZ Különbizottságának jelentése szerint – az épület védelmét ellátó erők leadták a tüntetőkre az első lövéseket.[21] Ezzel kezdetét vette Magyarországon a véres dráma,[22] amely a magyar hadsereg katonáinak egy részét is a népi mozgalom mellé állította, majd pedig a felkelés és ellenállás soraiba vitte.[23]

Ezen előzmények után, már kevésnek bizonyult a Nagy Imre miniszterelnökké jelölését kimondó párthatározat, Gerő Ernő ekkor már csak a szovjet katonai beavatkozásban bízott.

Egyes magyar kutatók állítják, hogy október 23-án este, azt követően, hogy Gerő a tüntetők ellen katonai segítséget kért Andropovtól, Tyihonov altábornagy – Bata

19 Az 1956-os magyar forradalom. Budapest, 1991. 38. o.
20 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d. 132. o.
21 1956. Az ENSZ Különbizottságának jelentése.(a továbbiakban: Az ENSZ...) Budapest, 1989. 22. o.
22 *Vida István:* Magyarország 1956 október 23 - november 4. *Vengerszkij Meridián*, 1991. 3. szám, 39. o.
23 1956. Az ENSZ ..., 22. o.

István vezérezredes, honvédelmi miniszter szovjet főtanácsadója – utasítására a szovjet csapatok megindultak Budapest felé. Ezzel összefüggésben, egy nemrégiben Prágában megjelent dokumentumban Ny. Sz. Hruscsov megerősítette, hogy ő október 23-án telefonbeszélgetést folytatott Gerővel, aki kérte, hogy a „nagyméretű tüntetés felszámolásához" adjon segítséget. Ekkor azonban még sem Hruscsov sem az SZKP KB Elnöksége nem adta beleegyezését a katonai beavatkozáshoz. Az engedélyre csak Andropovnak a „kivételesen veszélyes helyzetről és a feltétlenül szükséges katonai beavatkozásról" szóló jelentését követően került sor. Gerő az ezzel kapcsolatos kérését telefonon többször megismételte.[24] A hivatalos felkérés szövegét, amit Andropov fogalmazott meg október 24-re datálva, október 28-án – mivel arra Gerőnek nem volt joga – Hegedűs András írta alá.[25]

Az első szovjet harckocsik Budapest utcáin október 24-én hajnalban jelentek meg. A párt vezetőinek elképzelései szerint a katonai erők demonstrációja mindenekelőtt az elrettentést, a „fegyelmezetlen magyarok" megrendszabályozását szolgálta volna.

Az előzmények közé tartozik, hogy október 23-án 22 órakor V. D. Szokolovszkij marsall, a szovjet hadsereg vezérkari főnöke, a harci riadó kiadását követően, meghatározott körletekbe rendelte a Különleges Hadtest egységeit és alegységeit.[26] A 17. gépesített hadosztály - Szombathely, Kőszeg, Körmend és Győr térségében elhelyezett - egységeit 20 óra 10 perckor riadóztatták. Az e hadosztály kötelékébe tartozó 83. harckocsi- és a 1043. tüzérezred parancsnokai parancsot kaptak arra, hogy a Budapestre vonuláshoz érjék el a menetkészséget. A 90. tüzérezred parancsot kapott az osztrák-magyar határ lezárására és fedezésére.

A Különleges Hadtest parancsnoksága 21 órakor parancsot kapott arra, hogy vonuljon Budapestre.[27]

Október 24-én 0 órakor a Különleges Hadtest törzsének operatív csoportja Székesfehérvárról Budapestre érkezett és a Honvédelmi Minisztérium épületében berendezte a parancsnoki harcálláspontját.[28] Október 24-én hajnali 3 órakor a 2. gépesített gárdahadosztály alakulatai megkezdték bevonulásukat Budapestre. Elsőként a 37. harckocsi ezred foglalt védelmi állást a Honvédelmi Minisztérium épülete körül. A hadosztály többi egysége az alábbi feladatokat hajtotta végre:

A 4. gépesített ezred megszállta az Astoria Szállót, a Nemzeti Múzeumot, a Kossuth Rádió épületét[29] és azok környékét.

A 6. gépesített ezred elfoglalta a Parlament, a Pártközpont, a Nemzeti Bank, a Főposta, a Nyugati pályaudvar épületeit, továbbá berendezkedett a budapesti szovjet katonai kórház, valamint a szovjet nagykövetség épületeinek a védelmre is.

24 A „Jelcin-dosszié". Szovjet dokumentumok 1956-ról. Budapest, 1993. 54. o. – *Hajdú Tibor:* Az 1956. október 24-i moszkvai értekezlet. Az 1956-os Intézet Évkönyve 1992. 152-153. o. - *Zseliczky Béla:* Budapest Moszkva 1956. Szovjet külpolitika a hidegháború éveiben. *Mezsdunarodnije otnosenyija*, 1995. 295. o.

25 A „Jelcin-dosszié" ..., 56., 71. o.

26 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 133. o.

27 Uo.

28 Uo.

29 A Rádió épületét a szovjet csapatok a magyar, piliscsabai 8. gépesített ezred erőivel együttműködve csak október 25-én a reggeli órákban tudták visszafoglalni. (H.M.)

A 87. nehéz rohamlöveg ezred a Keleti Pályaudvar, a Corvin mozi és környéke birtokba vételéért folyatott harctevékenységet.[30]

A Szovjetunióban október 23-án 19 óra 45 perckor a Kárpáti Katonai Körzetben állomásozó csapatok parancsnoka, P. I. Batov hadseregtábornok a 38. összfegyvernemi hadsereg 3. lövészhadteste állományába tartozó 128. lövész- és a 39. gépesített gárdahadosztály részére elrendelte a harci riadót azzal a feladattal, hogy ha szükséges harccal – Csap, Beregszász, Nagyszöllős szakaszon – lépjék át a szovjet-magyar határt és hajtsanak végre menetet, jobbról Csap–Miskolc–Hatvan, balról Újlak–Debrecen–Szolnok–Jászberény menetsávban, majd a 128. lövész gárdahadosztály Hatvan és Jászberény, a 39. gépesített gárdahadosztály Szolnok és Abony környékén foglaljon összpontosítási körletet.[31] Ezek a csapatok október 24-én magyar idő szerint 0 óra 15 perctől 7 óráig átlépték a határt és a kijelölt összpontosítási körletekbe beérkeztek. A 128. lövész gárdahadosztály kötelékébe tartozó 315. lövészezred reggel megérkezett Budapestre, ahol a továbbiakban a Különleges Hadtest alárendeltségében tevékenykedett.

Október 23-án 22 óra 35 perckor a Romániában állomásozó, az Önálló Gépesített Hadsereg kötelékébe tartozó, a Vörös Zászló Érdemrenddel kitüntetett herszoni és a Szuvorovról elnevezett 33. gépesített gárdahadosztályt is harckészültségbe helyezték, azzal a feladattal, hogy hajtson végre menetet, jusson ki a Budapesttől 15 km-re lévő körletbe és készüljön fel az „ellenforradalom" leverésére a fővárosban. A hadosztály október 24-én 12 órakor befejezte a menetet. Alárendeltjei közül a 104. gépesített gárdaezred azonnal harcba lépett, majd kijutott a Parlamenthez és a Honvédelmi Minisztériumhoz, ahol a 2. gépesített gárdahadosztály egységei oldalán bekapcsolódott a harctevékenységbe.[32]

A nap folyamán a Különleges Hadtest szervezetszerű és a megerősítésére adott alakulatai a számukra kijelölt objektumok elfoglalásáért folytattak harcot.

A felkelők rövid idő alatt ellenállási gócokat építettek ki a Vilma Királyné útja, a Sztálin út, a Rákóczi út, az Üllői út, a Hungária körút, a Markusovszkij utca, a Soroksári út és Lenin körút körzetében. Az október 24-re virradó éjjel a budapesti felkelők segítségére siettek a miskolci, sztálinvárosi, pápai és váci csoportok is. A felkelők a Magyar Néphadsereg egységeitől és a raktáraiból szereztek fegyvert.

A felkelők oldalára álltak a magyar 8. (piliscsabai) gépesített ezred alegységei, az építő- és légvédelmi alakulatok, a Zrínyi Akadémia tisztjei és katonai iskolák hallgatói.[33]

Esztergomból ugyanekkor Budapestre érkeztek a Magyar Néphadsereg 7. gépesített hadosztályának egységei, amelyek a továbbiakban a szovjet csapatokkal működtek együtt. A Gyurkó tábornok parancsnoksága alatt álló 3 lövészhadtest – 8.,[34] 27. lövész- és az 5. gépesített – hadosztályai nem álltak át a forradalmi erők oldalára

30 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 226. o.

31 Uo. 6. o.

32 Uo. 196-197. o.

33 A Magyar Néphadsereg szervezetszerű egységei közül október 24-én egy sem állt a forradalom oldalára. A felkelők ellen bevetett csapatok katonái és tisztjei közül sokan egyénileg csatlakoztak a forradalmárokhoz. (H.M.)

34 A 3. hadtest alárendeltségébe 8. lövészhadosztály nem tartozott. (H.M.)

és október 24-én Kecskeméten és Szabadszálláson hozzákezdtek a felkelők felszámolásához.[35]

A Különleges Hadtest parancsnoka, Lascsenko altábornagy, értékelve a szemben álló csapatok és felkelők erejét és eszközeit, Budapestre rendelte a 17. gépesített gárdahadosztály kötelékébe tartozó 56. gépesített gárdaezredet is. A hadosztály 56. gépesített- és 83. harckocsi ezrede részére – október 24-én 10 órakor – az alábbi feladatokat szabta: harcrendben akadályozzák meg, hogy a fegyveres felkelők Buda területére jussanak és ott birtokba vegyék a kormány rádióadóját, speciális hírkapcsolat rendszerét, egyben biztosítsák a Keleti pályaudvar, a repülőtér és a tüzérségi raktárak védelmét.[36]

A 17. gépesített gárdahadosztály parancsnoka a felderítő alegység számára feladatként a sebtiben Magyarországra érkezett szovjet vezetők, – Mikojan és Szuszlov – védelmét és felderítési feladatok végrehajtását határozta meg. A magyar ügyekben már-már otthonosan mozgó magas rangú szovjet párt- és állami vezetők repülőgépe Veszprémben szállt le, ezért ők harckocsik kíséretében érkeztek a fővárosba. Első Moszkvába küldött jelentésükben arról számoltak be, hogy a városba vezető utak szovjet harckocsikkal és egyéb technikával vannak tele, a magyarok pedig kisebb csoportokban állva nyugodtan szemlélik a szovjet hadoszlop bevonulását. Egyesek tekintete gondterhelt volt, míg mások mosolyogtak.[37]

A 177. bombázó hadosztály repülői ezen a napon 84 erődemonstrációs – és felderítő repülést hajtottak végre Budapest és más városok felett.[38]

1956. október 24-én már mindkét részről halottak és sebesültek voltak. Akkor azonban a szovjet vezetők még úgy gondolták – és ebben Mikojan, Szuszlov, Andropov, de még Gerő Ernő is biztos volt –, hogy a szovjet csapatok a magyar államvédelmi alakulatokkal együtt gyorsan leszámolnak a „rendbontókkal". Ezt mutatja az is, hogy a TASZSZ szovjet hírügynökség „A budapesti népellenes kaland meghiúsulása" címmel tett közzé jelentést.

Budapesten kijárási tilalmat rendeltek el és kihirdették a szükségállapotot is. Megjegyezzük, hogy Gerő Andropovval beszélve ekkor már azon véleményének adott hangot, hogy a szovjet csapatok megérkezése negatív hatást gyakorolt a főváros lakosságára, különösen a munkásságra is.[39]

Október 25-én a Parlamentnél az ÁVH szervei tüzet nyitottak a szovjet katonákkal barátkozó békés tömegre. A téren sok áldozat, köztük 100 halott és még több sebesült maradt.

„Az áldozatok száma nagy, közöttük asszonyok és gyerekek; s a lakosság tömeges megtorlástól tart"[40] – jelentette az eseményekkel kapcsolatban Külügyminisztériumának a budapesti brit követség.

35 OFHMKA 32. f., 701291. op., 17. d., 32. o. A hadsereg helyi alakulatai a lakosság ellen Kecskeméten 26-án, Szabadszálláson 28-án alkalmaztak először fegyveres erőszakot. (H.M.)

36 OFHMKA. 32. f., 701291. op., 16. d., 121. o.

37 *Diplomatyicseszkij Vesztnyik*, 1992. 19–20. szám, 53–55. o.

38 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 48. o.

39 Hiányzó lapok 1956 történetéből. Dokumentumok a volt SZKP KB levéltárából. Budapest, 1993. 101–105. o.

40 Titkos jelentések. 1956. október 23 – november 4. Budapest, 1989. 51. o.

A vezetők cserélgetésében már oly jártas Mikojan az MDP Politikai Bizottságának ülésén az SZKP KB Elnökségének nevében Gerő Ernő leváltását javasolta. Helyére Kádár János került. Az ülést követően Nagy Imre és Kádár János nyilatkozatot tettek közzé az új vezetés programjáról.

Eközben a szovjet 2. gépesített gárdahadosztály szervezetszerű és megerősítésül kapott alakulatai, továbbá a 33. gépesített gárdahadosztály – a 104. gépesített gárdaezred kivételével – parancsba kapta, hogy „tisztítsa meg" a főváros délkeleti részét a „lázadóktól": jobbról: a Kőbánya-felső állomás – Keleti pályaudvar irányban a Dunapartig, balról: szintén a Duna partját is. A kijelölt csapatok a feladat végrehajtását megkezdték.

A Kárpáti Katonai Körzetbe tartozó 54. pontonos műszaki ezred a nehéz harckocsiknak 14 órára átkelő hidat épített a Tiszán Szolnokon a vasúti híd közelében.

Október 23-án és 24-én a politikai válság a nép haragjának spontán robbanásában öltött testet, és ez a polgárháború elemeit is magán viselő háborúhoz vezetett, amely háború – a szovjet fegyveres beavatkozás eredményeként – október 25-től a területi sérthetetlenségért, a nemzeti függetlenségért a szovjet katonai megszállók ellen folytatott nemzeti felszabadító mozgalommá és harccá vált.[41]

Október 25-én a felkelők tevékenysége – elsősorban a Parlament előtti tömegmészárlás következtében – kiterjedt az egész ország területére. Másnap Mikojan kénytelen volt jelenteni Moszkvába az SZKP vezetésének, hogy : habár a felkelést levertnek lehet tekinteni, „a békés népi mozgalom tovább folytatódik", sőt növekvőben van.[42]

Több magyar városban tömeggyűlések és tüntetések voltak, amelyeken a résztvevők elsősorban a szovjet csapatok kivonását követelték. Mezőkövesden, Hatvanban és még néhány városban megrongálták a 2. világháborúban elesett szovjet katonák emlékműveit is.

A szovjet csapatok jelenléte és részvétele a felkelők elleni harcokban oda vezetett, hogy a tömegek az összes szovjet csapat kivonását és a nemzeti függetlenség helyreállítását kezdték követelni. Titkos táviratában Mikojan és Szuszlov jelezte a moszkvai vezetésnek, hogy a szovjet csapatok kivonásának a követelése kezd tömegessé válni. A magyar párt- és politikai vezetők előtt a probléma kezelésével kapcsolatban kijelentették: „semmiképpen sem szabad felvetni a szovjet csapatok Magyarországról történő kivonásának a kérdését, mert ez az amerikai csapatok bevonulását jelentené". Ugyanerről Moszkvába jelentették: „Megmondtuk, hogy be lehet jelenteni: a szovjet csapatok, miután Budapesten a rend helyreállt, visszatérnek eddigi állandó állomáshelyükre".[43]

Október 26-án reggel a 33. gépesített gárdahadosztály alárendeltjei – a 104., a 105. és a 106. gépesített gárdaezred, a 100. és 1195. tüzérezred, a 1093. légvédelmi tüzér-, a 71. harckocsi-, a 133. nehéz rohamlöveg gárdaezred, a 61. aknavető osztály, valamint híradó, műszaki, szállító zászlóaljak, az önálló vegyivédelmi század –

41 OFHMKA 32. f., 701291. op., 17. d., 48-49. o.
42 JDKL 89. f., 2. op., 2. ő. e., 97–98. o.
43 A „Jelcin-dosszié" ... 51. o.

bevonultak Budapestre, ahol a számukra meghatározott körzetben október 29-ig vettek részt a harcokban.[44]

Budapest kijelölt objektumaiban a szovjet megerősített 2. gépesített hadosztály egységei is folytatták a felkelők elleni harcot.[45] Erre mintegy válaszként a lakosság Nyíregyházán, Abonyban, Egerben, Gyöngyösön, Füzesabonyban, Miskolcon valamint Besenyetelek, Tiszanána és Dombrád falvakban szovjet katonai emlékhelyeket rongált meg.

A Kárpáti Katonai Körzethez tartozó 70. lövész gárdahadosztály számára október 26-án harci riadót rendeltek el abból a célból, hogy két nap alatt töltse fel állományát és gépkocsikon, illetve csapatszállító eszközökön a Kárpátok hágóin keresztül megtett mintegy 500 km-es menet után, október 28-án Magyarországon, Debrecen-Miskolc-Nyíregyháza térségében foglaljon összpontosítási körletet.[46] Az e hadosztály kötelékébe tartozó 104. rohamlöveg ezred már korábban – vasúti szállítással – Rava-Russzkából Beregszászra települt át, majd október 26-án 10 órakor Nyíregyháza térségében összpontosítási körletet foglalt.

Október 26-ról 27-re virradó éjszaka mozgósították a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó 27. gépesített hadosztályt is, amely parancsot kapott arra, hogy erőit Beregszász környékén összpontosítsa, majd a határt átlépve Nyíregyháza-Debrecen–Szolnok menetvonalon hajtson végre menetet.[47]

Október 27-én a TASZSZ jelentette, hogy átalakítások történtek a Nagy Imre-kabinetben. Ezt követően az MDP Politikai Bizottságának egyetértésével a kormányfő ismertette a rádióban a kormányprogramját amelyben ígéretet tett arra, hogy „tárgyalásokat kezd a Szovjetunióval a szovjet csapatok Magyarországról való kivonásának kérdésében". Ez utóbbit Mikojan és Szuszlov úgy értékelte, mint a „legdurvább hibát"[48], amit a kormány elkövethetett. Igaz, hogy Nagy Imre és Kádár János ezek után megígérte, hogy ez az ígéret – annak ellenére, hogy felkelők ezt követelik – nem kerül majd be a hivatalos kormányfelhívás szövegébe. A szovjet küldöttek ekkor kijelentették, hogy a magyarok „ebben a kérdésben a „továbbiakban nem tehetnek engedményeket".

Ezen a napon – október 27-én reggel 8 órakor – a 27. gépesített hadosztály csapatai átlépték a határt és gyorsított menetet hajtottak végre a Szolnok térségében kijelölt összpontosítási körletbe.

A felkelők Budán, aktív tevékenységüket felújították, a pesti oldalon pedig továbbra is ellenőrzésük alatt tartották a főváros délkeleti részeit, megtartották a Corvin mozit és a környékén lévő háztömböket. A mintegy 700–800 főt számláló ellenálló csoport vezetője Ivánkovács László volt. A forradalmárok oldalára álltak a Kilián laktanyában elhelyezett, Maléter Pál ezredes parancsnoksága alá tartozó 1221., 1222. és a 1226. sz. építő zászlóaljak is.

44 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 197. o.

45 Uo. 226. o.

46 Uo. 280. o.

47 Uo. 298. o.

48 JDKL 89. f., 2. op., 2. ő. e., 101–107. o. Ez az esemény október 28-án történt. Nagy Imre ezzel kapcsolatos beszéde a Rádióban 17 óra 25 perc után hangzott el. (H.M.)

A Különleges Hadtest csapatai katonai akciókat hajtottak végre a Magyar Néphadsereg Vörös Csillag Nyomdája ellen, ahol 200 ezer szovjetellenes röplapot zsákmányoltak és a hadtest parancsnoksága a fegyverletételre felszólító ultimátumot juttatott el a Corvin köz védőihez.

A szovjet dokumentumok a népi ellenállás erősödéséről szólnak ezekben a napokban, például Debrecen, Miskolc, Székesfehérvár, Pécs, Tatabánya és más városokban is.[49]

A Kárpáti Katonai Körzet 1. vasútépítő dandára számára is harci riadót rendeltek el azzal a feladattal, hogy vonuljon Csap vasútállomásra, ahol biztosítsa a „felkelt magyar vasutasok miatt akadozó" vasúti forgalom rendjét.[50]

A 38. összfegyvernemi hadsereg alárendeltségében lévő 39. gépesített gárdahadosztály – ez a hadosztály már október 24-én 7 órakor összpontosítási körletet foglalt Szolnok–Abony körzetben – 11 óra 30 perckor parancsot kapott arra, hogy hajtson végre menetet Szolnok–Cegléd–Nagykőrös–Kecskemét–Dunaföldvár, valamint Cece–Pincehely–Nagykónyi–Kalocsa–Dombóvár menetvonalakon és a nap végére foglaljon összpontosítási körletet Tamási körzetében.

Október 27-ről 28-ra virradó éjjel a Kárpáti Katonai Körzet parancsnoka, Batov hadseregtábornok utasítására harci riadót rendeltek el a 11. és a 32. gépesített gárdahadosztályoknak, a 60 légvédelmi tüzérhadosztálynak és a 8. gépesített hadsereg önálló egységeinek is. Ezeknek a magasabbegységeknek és egységeknek feladatul szabták, hogy állomáshelyeikről – Berdicsev, Novográd–Volinszk, Zsitomir, Hmelnyickij, Zsmerinki – gyorsított kombinált menettel – vasúton és közúton – a legrövidebb időn belül jussanak el Magyarország keleti megyéibe.[51]

Ezzel egyidőben Magyarországon - különböző neveken (forradalmi bizottságok, nemzeti bizottságok, munkástanácsok, stb.) - megalakultak az új helyi és területi hatalmi szervek és küldötteik Nagy Imrét a forradalom követeléseinek radikális végrehajtására ösztönözték. Ezek hatására a párt- és kormányszervek kezdték megérteni, hogy a kialakult tömegmozgalmat nem szabad továbbra is „ellenforradalminak" tekinteni. A magyar felső politikai vezetésben egyesek belátták: „a munkások tízezrei állnak velünk szemben", „demokratikus tömegmozgalommal állunk szemben". Voltak, akik közvetlenül ki is jelentették, hogy a felkelők elleni fegyveres harc további folytatása egyenlő a „nép elleni fellépéssel". Az egyik értekezleten egyikük közölte: „reggel 7 órától már nem lövünk a népre". A fenti idézetek az MDP KV ülésének jegyzőkönyvében találhatók[52] és amelyek arról tanúskodnak, hogy a nép demokratizálódási, valamint függetlenségi törekvései jelentkeztek és hatottak a vezetés körében is.

A Magyar Írószövetség felszólította a kormány vezetőit, hogy azonnal szüntessék be a tüzet, a felkelés résztvevőit részesítsék amnesztiában és vonják vissza a laktanyákba a szovjet csapatokat. A Miskolc városi munkástanács arra kérte a kormányt,

49 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 134. o.

50 Uo. 390. o.

51 Uo. 19. o.

52 A kormány és a párt vezető szerveinek a dokumentumaiból. (Közli: *Glatz Ferenc) História*, 1989. 4–5. szám, 32–33. o.

hogy „merjen élni a nép bizalmával és küldje haza a szovjet csapatokat, ne folyjon Budapesten és máshol több magyar vér".

A Borsod megyei munkástanács egy győri adón keresztül javasolta: „Szólítsátok fel valamennyien a Szovjetunió csapatait orosz nyelven is, hogy ne harcoljanak a magyar nép jogos szabadságharcának elfojtásáért. Mi a barátunknak akarjuk tekinteni a Szovjetuniót, de függetlenek akarunk lenni tőlük és nem akarunk velük háborúzni".[53]

A megújított magyar vezetés október 27–28-án – a magas rangú szovjet vezetők jelenlétében – hivatalosan elvetette a magyarországi események ellenforradalomként való értékelését és elismerte azok össznépi és demokratikus jellegét. Nagy Imre az MDP KV és PB ülésén többek között kijelentette: „Ha a széles alapokon nyugvó mozgalmat ellenforradalomnak fogjuk tekinteni, ahogy ezt korábban értékeltük, nem marad más lehetőség a számunkra mint annak a fegyverekkel, tankokkal és ágyútűzzel való elfojtása. Ez tragédia. Számunkra nyilvánvaló, hogy ez nem a mi utunk."[54]

Az események átértékeléséről Nagy Imrének kellett értesítenie az országot. Ez a lépés az új párt- és állami vezetés feltétlenül rugalmas politikáját mutatja. Nagyék készek voltak a párbeszédre a néppel, elismerték követeléseik igazságosságát.

Október 28-án a moszkvai képviselőkkel folytatott konzultáció után a kormány feloszlatta az ÁVH-t, megegyezett a szovjet csaptoknak a fővárosból történő kivonásáról, határozatot hozott a demokratikus többpártrendszer visszaállításáról. A döntést Nagy Imre az esti rádióbeszédében hozta nyilvánosságra.

Ezzel az új koalíciós kormány hozzálátott az élet normalizálásához. A nyilatkozatot követően a harcok a legtöbb helyen megszűntek. Megerősítést nyertek a helyi hatalom új szervei, a forradalmi bizottságok, visszaállították a régi állami szimbólumot – a Kossuth-címert –, és nemzeti ünneppé nyilvánították március 15-ét.

Október 28-án este I. Szerov hadseregtábornok, a KGB főnöke az SZKP KB-nak Moszkvába azt jelentette, hogy még Münnich Ferenc belügyminiszter, a Szovjetunióban ismert internacionalista is úgy értékelte az eseményeket munkatársai előtt mint „a dolgozók mozgalmát igazságos követeléseik teljesítéséért".[55]

Ezt követően a Magyar Néphadsereg alakulatai nem kaptak több parancsot a felkelők elleni harcra. Budapesten megalakult a Forradalmi Katonai Tanács,[56] melyben ott volt Király Béla, Kána Lőrinc, Kovács István tábornokok, Maléter Pál ezredes és mások, akik feladatuknak tekintették az új forradalmi hadsereg, a Nemzetőrség

53 *Irodalmi Újság*, 1956. október 26., A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások. 1956. október 23–november 9. Budapest, 1989. 115., 186. o.

54 *Glatz Ferenc:* Újrakezdés. A kormány és a párt vezető szerveinek dokumentumaiból. *História*, 1989. 4–5. szám, 36-40. o.

55 A „Jelcin dosszié" ..., 63. o.

56 A hadsereg vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa október 30-án alakult meg. Ennek Maléter Pál ezredes és Király Béla vezérőrnagy nem volt a tagja. Utóbbi két személy az október 31-én megalakított csúcsszervbe, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányba lett beválasztva. A Nemzetőrség első alegységei spontán módon már október 26-át követően megalakulnak. A Nemzetőrség egységes szervezetének koncepcióját – Király Béla előterjesztésében – Nagy Imre október 30-án hagyja jóvá. A konkrét szervező munka október 31-e – a Kilián laktanyában megtartott értekezlet – után öltött szervezett formát, gyorsult fel. (H.M.)

megszervezését. A 37. lövészezred és a 46. (honi) légvédelmi tüzérhadosztály átállt a felkelők oldalára, akiket fegyverrel is elláttak.[57]

Október 28-án 10 órakor elrendelték a harci riadót a 31. légideszant-ejtőernyős hadosztály – kötelékében a 114. és 381. ejtőernyős deszantezredekkel – számára azzal a feladattal, hogy Lvov (Lemberg) és Hmelnyickij repülőtereiről légiszállítással jussanak el a veszprémi repülőtérre, ott kezdjenek hozzá a később pontosításra kerülő harcfeladatok teljesítéséhez. 18 órakor a 114. ejtőernyős deszantezred két menetvonalon – Novgorod–Volinszkij–Lvov és Novgorod–Volinszkij–Hmelnyckij – megkezdte a menetet a kijelölt felszállóhelyekre.[58]

Október 28-án az Izvesztyija „Az ellenforradalmi puccs szervezői Magyarországon elszámították magukat" címmel ezt írta: „A magyar ellenforradalom felszámolásában a főszerepet maga a magyar nép, a Magyar Néphadsereg alakulatai és az Államvédelmi Hatóság szervei játsszák. Ebben segítségükre vannak a szovjet katonai alakulatok is, amelyek a Varsói Szerződés alapján tartózkodnak Magyarországon". Kommentárt fűzni ehhez felesleges.

Budapesten azonban még folytak a harcok. A felkelők egy része nem bízott a Nagy Imre-kormány ígéreteinek teljesítésében és mint az a szovjet csapatok tevékenységének a leírásából is kiderül, azok sem szüntették meg a harcot a felkelők állásai ellen. Szovjet források szerint a felkelő csoportok kezében volt továbbra is mintegy 100–120 lakónegyed, a főváros délkeleti része. A Corvin-köziek is elutasították a fegyverletételre vonatkozó javaslatot, majd sikeresen visszaverték a szovjet 33. gépesített gárdahadosztály támadásait is. A 2. gépesített gárdahadosztály tevékenységi körzetében is kiújultak a harcok.

A 128. szovjet lövész gárdahadosztályt, amely már október 24-én reggel 7 órától Jászberény és Hatvan körzetében tartózkodott, szintén Budapestre rendelték és az megkezdte a kijelölt objektumok elfoglalását; közben harcba lépett a felkelők csoportjaival.[59]

A 27. gépesített hadosztály befejezte a menetet és Szolnoktól nyugatra gyülekezett.

Október 28-án reggel 6 órakor a 8. gépesített hadsereg kötelékébe tartozó 70. lövész gárdahadosztály is átlépte a szovjet–magyar határt azzal a feladattal, hogy október 28-án 23 órakor Debrecen körzetében foglaljon összpontosítási körletet.

Az új kormány erőfeszítése azonnal hatással voltak a helyzet rendezésére. „A lövöldözés teljes egészében szünetel"[60] – írta ezzel kapcsolatban Mikojan és Szuszlov a Moszkvába továbbított napi jelentésében.

Az ENSZ Biztonsági Tanácsa ezen a napon vette fel napirendjére a magyar kérdés megtárgyalását.

57 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 138. o. Fontos annak a tisztázása, hogy a kormány értékelésének a megváltozásával a hadsereg erői is automatikusan a forradalom oldalára kerültek. Az átállás kinyilvánítása, bejelentése az új kormány és a felkelők törekvéseivel való azonosulást jelentette. Olyan alakulat amelyik október 28-a és november 4-e között a törvényes magyar kormány ellen fordult volna nem volt. (H.M.)

58 *A. Kirov:* i. m. 62. o.

59 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 117. o.

60 JKDL 89. f., 2. op., 2. ő. e. 122. o.

Ezzel a szovjet csapatok mozgása nem szűnt meg. Október 28-án 23 órakor a 70 lövész gárdahadosztály befejezte menetét és csapatai Debrecen körzetében csoportosultak. Hajnali 2 órakor a 381. ejtőernyős deszantezred a 114. ejtőernyős deszantezreddel megegyező menetvonalon megérkezett a felszállásra kijelölt repülőtérre.

A 2. és a 33. gépesített gárdahadosztály, valamint a 128. lövészhadosztály csapatainak többsége ezen a napon beszüntette a harcot. Hivatalosan 22 órakor az előbbiekben említett, Budapesten harcoló szovjet csapatok is parancsot kaptak a tűz beszüntetésére.[61]

A felkelők ekkor szilárdan az ellenőrzésük alatt tartották a főváros déli- és keleti részeit. A Magyar Néphadsereg alakulatai és katonai tanácsai bejelentették, hogy a felkelők oldalára állnak. A csapatok parancsot kaptak arra, hogy kötelékeikben szüntessék meg a politikai helyettesi beosztásokat, alakítsák meg az egységekben a tiszti tanácsokat. A felső katonai vezetés bejelentette a váll-lapok cseréjét, a sapkákra nemzeti színű szalagot tűzettek, intézkedett a munkástanácsok támogatására. A Nagy Imre-féle vezetés hatására az ország nagyobb részében megjelentek a helyzet konszolidációjának az első jelei.

Október 30-án a szovjet kormány nyilatkozatot tett közzé a „Szovjetunió és a többi szocialista ország közötti barátság és együttműködés fejlesztésének és további erősítésének alapelveiről", melyben hangsúlyozta, hogy „a szocialista nemzetek nagy közösségéhez tartozó országok" kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúság, a területi integritás tiszteletbetartása, az állami függetlenség és szuverenitás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás elveire építhetik".[62] A nyilatkozat mind Magyarországon, mind a szocialista tábor többi országában, sőt az egész világon is kedvező visszhangra talált.

A szovjet hadigépezet azonban a nyilatkozat ellenére sem állt le, tovább folytatódott a csapatoknak a magyar területekre és az ország nyugati határaihoz történő átdobása, átirányítása. Ma már tudjuk, hogy a szovjet kormány nyilatkozata csak a világ megnyugtatását, a felkelők és a Nagy Imre-kormány félrevezetését szolgálta. Ezt bizonyítja, hogy a szovjet vezetés folytatta az előkészületeket a kérdés erőszakos rendezésére.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az amerikaiaknak a kérdésben elfoglalt álláspontja sem. Többé-kevésbé ismert, hogy az Amerikai Egyesült Államok akkori adminisztrációja már október 27-én nyilvánosságra hozta, hogy a magyar üggyel kapcsolatos kérdésben semleges kíván maradni. Erről az USA moszkvai nagykövete, Charles Bohlen október 29-én értesítette a szovjet felső vezetést.[63] Izrael ezen a napon támadta meg Egyiptomot, tört be a Szuezi-csatorna övezetébe. A konfliktusba szinte azonnal belekeveredett Anglia és Franciaország is. Mindezek a tényezők – mintegy szabad kezet adva – lehetővé tették a szovjet vezetés számára, hogy az előre eltervezett módon, erőszakkal szakítsa félbe a magyar demokratizálódási folyamatot.

61 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 139. o.
62 *Izvesztyija*, 1956. október 31.
63 *Hajdú Tibor*: 1956 nemzetközi háttere. *Társadalmi Szemle*, 1989. 8–9. szám, 41–43. o.

Az új magyar vezetés nem is sejthette, hogy a magyarországi hadműveletek második, befejező szakasza terveinek kidolgozására Zsukov marsall már október 27-én parancsot adott a szovjet vezérkarnak.[64]

Október 30-án 10 óra 30 perckor a 31. légideszant gárdahadosztály 114. ejtőernyős deszantezredének alegységei leszálltak a veszprémi repülőtéren. 20 órakor ugyancsak Veszprémben földet ért a 381. ejtőernyős deszantezred is. A magyar területre átszállított légideszant csapatok utánpótlási anyagraktárait a Munkács melletti katonai repülőtéren alakították ki.

Ugyanezen a napon Mamszurov altábornagy, a Magyarország keleti részén összpontosult a 38. összfegyvernemi hadsereg – parancsnoka parancsot kapott a „Vihr" – „Forgószél" – fedőnevű támadó hadművelet előkészítésére.

Ennek a hadműveletnek az előkészítését nem akadályozta meg az a döntés, melynek alapján a szovjet csapatokat Budapestről kivonták, és az sem, hogy ekkorra elhangzott és világszerte ismertté vált a szovjet kormány nyilatkozata.

A levéltári anyagok megerősíteni látszanak azt is, hogy a budapesti csapatkivonásokat igyekeztek lassítani, azzal az indokkal húzták az időt, hogy még nem született megegyezés a forradalmi bizottságokkal.[65]

A csapatkivonási huzavona miatt a Magyar Néphadsereg Forradalmi Honvédelmi Bizottmánya felhívásában arra figyelmeztette a szovjet politikai- és katonai vezetést, hogy ha nem vonják ki csapataikat Budapestről, össznépi háborút indítanak ellenük.[66]

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány felhívásának hatására ekkor már a 3. magyar lövészhadtest személyi állománya is támogatta a felkelőket. A hadtest parancsnoka, Gyurkó Lajos vezérőrnagy és a politikai osztály vezetője – attól tartva, hogy a felkelőkre való lövetésért felelősségre vonhatják őket – repülőgépen szovjet területre, Munkácsra menekültek, ahol a szovjet hatóságoktól menedéket kértek.

Eközben Magyarországra újabb és újabb szovjet alakulatok érkeztek. Az ezzel kapcsolatos hírek nyugtalanították a magyar vezetést és Andropov nagykövettől magyarázatot vártak. Ezt Mikojan és Szuszlov is jelezte Moszkvának. Azt tanácsolták, hogy a szovjet vezetés állítsa le a csapatok átszállítását és csoportosítsák azokat szovjet területen, a magyar határ közelében. A csapatok leállítása csak ideiglenes intézkedés lehetett, hiszen ezzel egyidőben azt is fontosnak tartották, hogy a honvédelmi miniszter első helyettese, a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erőinek főparancsnoka, I. Sz. Konyev marsall halladéktalanul jöjjön Magyarországra.[67] Ez utóbbi intézkedés csak a készülő katonai hadműveletek miatt volt, vagy lehetett fontos.

64 *V. Muszatov:* Szovjet politikai beavatkozás és katonai intervenció Magyarországon 1956-ban. *Múltunk*, 1991. 4. szám, 164. o.

65 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 143. o. A kivonulás egyik feltétele az volt, hogy a magyar csapatok a szovjet erőket megbízhatóan váltsák le. Erről és a felkelők fegyverének átadásáról szóló tárgyalások október 29-ről 30-ra virradó éjszaka a Corvin közben nem vezettek sikerre. A szovjet csapatokat október 29-én délutántól vonták össze. A szervezett kivonás 30-án délutántól 31-én délig tartott. (H.M.)

66 Uo. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány október 31-én alakult meg. Felhívásukat ezt követően tették közzé. Mivel a szovjet csapatoknak a fővárosból történő kivonása ekkor már folyik, ezért ez a testület már a szovjet csapatoknak az országból történő teljes távozását is követeli. (H.M.)

67 JKDL 89. f., 2. op., 2. ő. e., 122–124. o.

Október 31-én fejeződött be a szovjet csapatok kivonása Budapest területéről. A fővárosban a szovjet objektumok védelmére csak kisebb alegységek maradtak viszsza. A Szovjet Különleges Hadtest parancsnoksága Tökölön, a repülőtér melletti szovjet laktanyában rendezkedett be. De még mielőtt a kivonás megkezdődött volna, a szovjetek igyekeztek kimenekíteni azokat a magyar vezető pártembereket és államvédelmis tiszteket, akikből később különleges csoportokat alakítottak ki. Ezek a csoportok a szovjet csapatokkal együtt vettek részt a további hadműveletekben.

Ugyancsak október 31-én 18 óra 45 perckor riadóztatták Vörös zászló Érdemrenddel kétszer, valamint a Szuvorov és Kutuzov Érdemrenddel is kitüntetett – 35. harckocsi – gépesített gárdahadosztályt, amelynek az Odesszai Katonai Körzet parancsnoka, Hetyman vezérezredes parancsot adott a bevagonírozásra és Magyarországra indulásra.[68]

Ezen a napon – október 31-én – jelentette be Nagy Imre a Honvédelmi Minisztérium új összetételét, amely 21 főből állt Maléter Pál tábornok vezetésével. A hadsereg, határőrség, rendőrség és a forradalmi ifjúság mintegy 250 küldötte volt jelen azon a gyűlésen, amelyen megválasztották a Forradalmi Honvédelmi Bizottmányt. Király Béla vezérőrnagy lett a budapesti népfelkelők parancsnoka, s neki volt alárendelve a mintegy 13 ezer főt számláló Nemzetőrség is. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány és a felkelők megbízottai felhívást intéztek az ország lakosságához. A Bizottmány elfogadta az új magyar fegyveres erők létrehozásának a programját.[69]

A szovjet csapatoknak a fővárosból történt kivonását követően a budapesti brit követség Londonnak jelentette, hogy „az élet kezd visszatérni a normális kerékvágásba".[70] Az Egyesült Államok budapesti nagykövete, E. Barnes viszont arról értesítette Washingtont, hogy immár „gyakorlatilag biztossá vált ... hogy ez a magyar forradalom történelmi tény".[71]

Ezzel együtt aggodalmuknak és elégedetlenségüknek is hangot adtak akkor, amikor az újabb szovjet csapatoknak az országba érkezéséről tudomást szereztek. A diplomaták a későbbi jelentéseikben felhívták a figyelmet arra, hogy a szovjet csapatok kivonultak ugyan Budapestről, de „nem messze vannak a várostól" és csekély a valószínűtlensége annak, „hogy a szovjet vezetésnek szándékában állna Magyarországon meghátrálni", és esetleg már mérlegelik is „egy második intervenció lehetőségét".[72] El kell ismerni, hogy a diplomaták ezen a téren nem tévedtek.

A magyarországi eseményekkel kapcsolatban J. F. Dulles az amerikai diplomatákhoz intézett direktívájában a következőket írta: „A kérdés az, vajon a szovjetek készek-e engedni a stabilizálódást a Nagy Imre-kormány az irányításával, amely a

68 OFHMKA 32. f., 701291. op., 16. d., 153. o.

69 Uo. 35–36. o. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány – amely szervezetnek 21 tagja volt – felhívásában csak a fegyveres erők tevékenységéről szól. „...8. Megegyezés történt, (hogy) a forradalmi fegyveres ifjúság a közbiztonság, a rend és nyugalom érdekében a honvéd forradalmi bizottmánnyal és a rendőrséggel karöltve tartják fenn a rendet..." A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány az „új magyar fegyveres erők programját" nem fogadta el. A Honvédelmi Minisztérium vezetése csak annyiban változott október 31-én, hogy a HM Forradalmi Katonai Tanácsa javaslatára eltávolított Tóth Lajos, Hídvégi Ferenc, Hazai Jenő vezérőrnagyok és Szabó István altábornagy helyett a Honvédelmi Miniszter első helyettesévé Maléter Pál ezredest, a Vezérkar Főnökévé Kovács István vezérőrnagyot és Hadműveleti Csoportfőnökké Szücs Miklós ezredest nevezték ki. Király Béla vezérőrnagyot a Nemzetőrség szervezésének irányításán túl Nagy Imre Budapest katonai parancsnokává nevezte ki. (H.M.)

70 Titkos jelentések ... 99. o.

71 Uo. 98. o.

72 Uo. 11–112., 115–116. o.

csapataik kivonását illetően elkötelezte magát, avagy ... idegen megszállóként ismét helyreállítják teljes ellenőrzésüket az ország felett, (ami a jövőt illetően súlyos katonai terhet róna rájuk és semmissé tenné a jelenlegi nemzetközi pozíciójukat)".[73]

Október 31-én, egy nappal azután, hogy a szovjet kormány közzétette az államok szuverenitásának, területi integritásának a tiszteletben tartásáról és a belügyeikbe való be nem avatkozásról szóló nyilatkozatát, az SZKP KB Elnöksége a második katonai beavatkozás megindítása mellett szavazott.[74] A legfelső katonai vezetés garantálta, hogy Magyarországon három nap alatt „rendet teremt".

Ezt a döntést igyekeztek titokban tartani, de a Moszkvába akkreditált nyugati diplomaták azonnal felfigyeltek a tábornoki kar hangulatváltozására és arra a következtetésre jutottak, hogy a szovjet hadvezetés inkább híve a magyar kérdés erőszakos rendezésének, mint a párt vezetősége.[75]

Az Egyesült Államok moszkvai nagykövete, Ch. Bohlen miután a török nagykövetségen rendezett fogadáson Zsukov marsallal beszélt, kormányának a következőket jelentette: „Zsukov szigorúan a pártvonalhoz tartja magát. Ez érezhető a magyarországi helyzetre vonatkozólag nekem tett megjegyzéseiből, amelyben a valótlanságok és a féligazságok keveredtek a valós tények bizonyos elemeivel. ... [Zsukov] hozzátette, hogy a szovjet csapatok a magyar kormány kérésére mentek oda és addig maradnak ott, amíg a magyar kormány nem kéri kivonásukat, vagy amíg a »rend helyre nem áll«. Az általános kivonásról azt mondta, hogy azt a Varsói Szerződés országainak kell mérlegelniük ... Zsukov igyekezett katona módra védeni a szovjet csapatokat, kijelentette, hogy ő nem politikus, és a hadseregnek az a dolga, hogy a kapott parancsokat végrehajtsa".[76]

A magyar eseményeket Zsukov ellenforradalmi puccsként jellemezte. A követ azt is megállapította, hogy „a szovjet vezetés általában sokkal jobb hangulatban volt", mint korábban, ami a követ szerint arra vallott, hogy párt elnökségének az ülésén „feltehetőleg döntés született a magyar ügy kezelésével kapcsolatban".[77]

Közben a csapatmozgások egy percig sem szüneteltek. November 1-re virradó éjjel a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó – Vörös Zászló, Szuvorov és Kutuzov Érdemrendekkel kitüntetett – 31. viszlai harckocsihadosztály számára harci riadót rendeltek el azzal a feladattal, hogy Hmelnyickij-Beregszász útvonalon végrehajtott menet után – este 20 óráig – Munkácstól délre gyülekezzék.[78]

Miután november 1-én a Kárpátalján újabb szovjet csapatok lépték át a magyar határt, összeült a Nagy Imre-kabinet, majd ezt követően a kormányfő magához kérette Andropovot. A miniszterelnök követelte az újabb szovjet csapatok bevonulásának a leállítását és kijelentette, ellenkező esetben Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és az ENSZ-hez fordul segítségért. Andropov ígéretet tett, hogy erről a kormányát tájékoztatni fogja. Mivel a szovjet csapatok bevonulása tovább folytatódott - és a szovjet vezetés a kérdéssel kapcsolatban megfelelő választ nem adott - Nagy Imre bejelentette: Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és felhívásban

73 Uo. 83. o.
74 A „Jelcin-dosszié" ... 70–73. o.
75 Titkos jelentések ... 83–86., 116. o.
76 Uo.
77 Uo.
78 OFHMKA 32. f., 701291. op., 17. d., 61. o.

kéri az ENSZ Főtitkárát, hogy a magyar kérdés megvitatását az ENSZ közgyűlése haladéktalanul tűzze napirendre.[79] Nagy Imre az Andropovval folytatott megbeszéléseken kifejezte: a katonai akció leállítása esetén kész a felhívásának a visszavonására.

Ezzel egyidőben a 31. szovjet harckocsihadosztály is átlépte a szovjet-magyar határt, majd a Babadzsanjan altábornagy vezette 8. gépesített hadsereg – amelynek erői ekkor Magyarország keleti részén, elsősorban Debrecen, Szolnok, Kecskemét, Gyöngyös környékén tartózkodtak – is megkezdte a hadműveletek előkészítését. A hadsereg alárendeltségébe került a 70. lövész- és a 35. gépesített gárdahadosztály.

A 177. bombázó hadosztály november 1 és 3-a között több mint 600 katonatiszt családját szállította Magyarországról a Szovjetunió területére.[80]

November 1-én 11 órakor megkezdődött a 7. légideszant gárdahadosztály 108. ejtőernyős ezredének a vasúti átszállítása Lvov és Hmelnyickij városokból. Néhány órával később, 15 órakor a Kelet-Kárpáti Gajzsunaj állomásról – egy zászlóaljának kivételével – megkezdődött a 80. ejtőernyős ezred Beregszász állomásra történő átszállítása is.

Magyarországon 19 órakor a 31. légideszant hadosztály kötelékébe tartozó 114. és 381. ejtőernyős ezredek parancsot kaptak arra, hogy állományuk egy részével rendezkedjenek be a veszprémi repülőtér védelmére, míg a személyi állomány fennmaradó része készüljön fel harci feladat végrehajtására.

Ezen a napon szovjet kormánynyilatkozat jelent meg „Fegyveres agresszió Egyiptom ellen" címmel, melyben az olvasható, hogy Egyiptom agresszió áldozata lett, területére izraeli csapatok törtek be, s fennáll a veszélye annak, hogy Anglia és Franciaország erői is beavatkoznak. A szovjet vezetés elítélte a beavatkozást és az agresszió beszüntetése érdekében az ENSZ Biztonsági Tanácsához fordult. A szovjet álláspont ekkor is – akárcsak az október 30-i nyilatkozata – elég gyenge lábakon állt, hiszen a Szovjetunió egyrészt elítélte az Egyiptom elleni agressziót, ugyanakkor – Magyarország vonatkozásában – maga is hasonló „szerepben díszelgett".

Az újabb szovjet csapatok bevonulás miatt november 1-én a Magyar Népköztársaság Külügyminisztériuma újabb tiltakozását fejezte ki a szovjet nagykövetnél.

November 1-én vagy 2-án veszett nyoma Budapesten Münnich Ferencnek és Kádár Jánosnak, akiket szovjet repülőgépekkel Moszkvába szállítottak.

17 óra 50 perckor Nagy Imre rádió útján adta a világ tudtára, hogy a kormány, „kifejezve a magyar nép millióinak egységes akaratát, kinyilvánítja az ország semlegességét".

Az újjáalakult párt – az MSZMP – lapja a Népszabadság erről a következőket írta: „Magyarország semleges. A magyar kormány tiltakozik az újabb szovjet csapatok bevonulása ellen. Azonnal felmondjuk a Varsói Szerződést. A semlegességünk védelmére kérjük a négy nagyhatalom segítségét".[81] Este a rádió is bemondta, hogy Magyarország kormánya jegyzéket nyújtott át a szovjet nagykövetnek, melyben követeli, hogy a szovjet-magyar viszony a szuverenitás tiszteletben tartása, az

79 Új Magyar Központi Levéltár, XX-h., Bírósági iratok, 31. d. 25. kötet, 103–104. o., *Vengrija*, 1956. 99. o.
80 OFHMKA 32. f., 701291. op., 16. d., 48. o.
81 *Vengrija*, 1956. 99. o.

egyenjogúság és a belügyekbe való be nem avatkozás elvei alapján fejlődjék. A kormány bejelentette, hogy kész tárgyalásokat folytatni a szovjet csapatok kivonásának kérdéséről és megerősítette, hogy az ország kilép a Varsói Szerződésből.

November 2-án a rádióban felolvasták az előző napon a szovjet félnek átadott három jegyzéket, amelyekben többek között megállapítást nyert, hogy „sajnálatos módon újabb szovjet egységek lépték át a magyar határt". A magyar fél újabb tiltakozását fejezte ki az ellen, hogy a szovjet egységek nyugati irányban mozogva útközben birtokba veszik a vasútvonalakat és a vasútállomásokat.[82]

Még ezen a napon Bulganyin szovjet miniszterelnök, az SZKP Elnökségének tagja a brit nagykövettel, U. Hayterrel folytatott beszélgetése során kijelentette, a szovjet fél kész tárgyalni a magyarokkal a szovjet csapatok kivonásáról, s egyben tagadta, hogy mennének, vagy menni készülnének Magyarországra újabb szovjet katonai egységek.[83]

A szovjet katonai vezetés mindettől függetlenül folytatta a második, nagyobb méretű tömeges beavatkozás előkészületeit. A Különleges Hadtest tisztjei családtagjainak újabb csoportját szállították Veszprémből és Tökölről szovjet földre, de Komáromban és Győrött is gyűjtőhelyeket alakítottak ki a számukra, ahonnan viszont Csehszlovákián keresztül evakuálták őket a Szovjetunióba. Azok a családtagok, akik Kecskeméten, vagy az ország keletibb részeiben tartózkodtak, Csapon keresztül autóval hagyták el az országot, míg a déli részről a 407. tüzérezred tisztjeinek családtagjait Románián keresztül szállították ki. November 4-én evakuálták a szovjet hadikórházak betegeit is.

November 2-án Magyarország területén két szállítmánnyal az 1. vasútépítő dandár is a tevékenységi körzetébe indult. A nap folyamán a Szolnokról nyugatra elhelyezkedő 27. gépesített hadosztály egy részét Győr, Komárom, valamint Mosonmagyaróvár közelébe csoportosították át.

A Lascsenko altábornagy parancsnoksága alatt álló Különleges Hadtest, a Babadzsanjan altábornagy vezette 8. gépesített hadsereg és a Mamszurov altábornagy vezetése alatt álló 38. összfegyvernemi hadsereg – mintegy 60 ezer fős létszámmal – készen állt a „Forgószél" fedőnevű hadművelet végrehajtására.

A szovjet csapatok összpontosítási körleteikben olyan röpcédulákat találtak, amelyekben többek között az alábbiak álltak: „Szovjet katonák! Ne lőjetek a magyar népre! Ti se tűrnétek, hogy idegen seregek tanyázzanak orosz földön! Menjetek haza! A magyar nép barátságban kíván élni a szovjet néppel. Ne ömöljön se szovjet, se magyar vér! Ti egy nagy állam katonái vagytok, mi viszont csak kis nép. De a mi jelszavunk: jobb a szívünkbe mártott szurony, mint a becstelenség pecsétje. Szovjet katonák térjetek vissza Hazátokba!"[84] A szovjet parancsnokok és politikai tisztek összeszedték a katonáktól és a tiszthelyettesektől ezeket a nyomtatványokat és azt magyarázták nekik, hogy azért kell Magyarországon maradniuk, mert ez a Szovjetuniónak a Varsói Szerződésben vállalt kötelezettsége, amivel Magyarországnak is „baráti, internacionalista segítséget nyújtanak", de a Szovjetunió állami érdekei is ezt követelik.

82 1956 sajtója ..., 329–330. o.
83 Titkos jelentések ..., 116. o.
84 OFHMKA 32. f., 701291. op., 17. d., 1. melléklet, 25. o.

November 2-án New Yorkban a magyarországi helyzet megvitatása érdekében soron kívül összeült az ENSZ Biztonsági Tanácsa. A. A. Szoboljev szovjet ENSZ képviselő ezen az ülésen kijelentette: „A magyar kérdésnek a nyugati államok által sebtiben történt felvetése a Biztonsági Tanácsban nem más, mint manőver, amely arra irányul, hogy a közvélemény figyelmét az Egyiptom elleni angol-francia agresszióról elterelje. A magyarországi helyzet megvitatása csupán ködösítés ennek a beavatkozásnak a leplezéséhez."[85]

Annak ellenére, hogy a BT ekkor még a kérdésben nem hozott határozatot a tagállamok többsége előtt tisztává vált, hogy a szovjet fél nem kíván a „tisztelet nyelvén" beszélni a magyar fél képviselőjével és a saját beavatkozását kívánja leplezni az Egyiptomban kialakult újabb feszültséggóccal. Valószínű, hogy Szoboljev – az amerikai álláspont ismeretében – meg kívánta lebegtetni azt az érvet is, hogy a közép-európai országok kizárólag a szovjet befolyási szférához tartoznak.

November 3-án Lascsenko altábornagy, a Varsói Szerződés egyesített fegyveres erői főparancsnoka, Konyev marsall 1. számú parancsa értelmében – és a „Forgószél" hadművelet operatív terveinek megfelelően – a 2. és 33. gépesített-, valamint a 128. lövész gárdahadosztályoknak és a hadtest alárendeltségébe lépő többi alakulatnak parancsot adott, hogy november 4-én hajnalban, 3 óra 50 perkor kezdjék meg Budapest ostromát.[86]

Babadzsanjan altábornagy 8 órakor parancsot adott a 8. gépesített hadsereg alárendeltségében lévő erőknek, hogy másnap – november 4-én – 4 óra 15 perckor kezdjék meg a működési területükön lévő magyar katonai helyőrségek lefegyverzését és a kijelölt objektumok megszállását.[87]

Mamszurov altábornagy hasonló feladatot adott a 38. összfegyvernemi hadsereg kötelékeinek.[88]

Ugyanezen a napon – november 3-án – reggel 5 órakor a Kárpáti Katonai Körzet 31. harckocsihadosztálya számára riadót rendeltek el azzal a feladattal, hogy 8 órakor lépje át a szovjet–magyar határt és nyomuljon előre a Beregszász–Nyíregyháza–Hajdunánás–Mezőkövesd–Füzesabony–Gyöngyös–Hatvan útvonalon.[89]

Ezen a napon – november 3-án – Bohlen moszkvai amerikai követ az alábbi jelentést továbbította feletteseinek: „A Zsukovval a magyar helyzetről folytatott beszélgetés alapján teljesen világossá vált: a szovjet katonák amellett vannak, hogy Lengyelországgal és Magyarországgal szemben keményen kell fellépni. Tegnap pedig a szíriai követségen Zsukov és Szokolovszkij elégedetnek látszottak, szinte a győzelmet ünnepelték. Ez nagyon is feltűnt Zsukov korábbi állapotához képest, amikor vele beszélgettem." A jelentésben megállapítást nyert, hogy minden tagadás ellenére, a jelek szerint „alapvetően az erőszak alkalmazása mellett" döntöttek, mivel „Magyarország másként a szovjet táborban nem tartható meg".[90]

85 *Izvesztyija*, 1956. november 4.
86 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 147. o.
87 Uo. 16. d., 19. o.
88 Uo. 15. d. 12. o.
89 Uo. 16. d., 61. o.
90 Titkos jelentések..., 124–125. o; Foreign Relations of the United States 1955–1957. V. XXV. Eastern Europe, Washington, 1990. 371. o.

A budapesti amerikai követség jelentésében a fentieket az alábbi konkrétumokkal egészítette ki: „A szovjetek, miután október 31-én kivonultak Budapest belterületéről, hozzáfogtak csapataik gyors összevonásához. Keletről Budapest déli része felé vonulnak, a vidék tele van szovjet csapatokkal, amelyek körülveszik a nagyvárosokat, a magyar katonai támaszpontokat és repülőtereket. Budapestet nagy erőkkel csaknem teljesen bekerítették. Katonai becslések szerint legalább 15 gépesített és négy gyalogos hadosztályt vontak össze". Ugyanezen a napon egy későbbi jelentésben már az olvasható, hogy bár a szovjet részről még mindig tagadják az újabb csapatok bevonulásának tényét, „a Magyarország felé irányuló szovjet csapatmozgásokat, ..., jelenleg egy hadsereg és két hadtest – körülbelül 4500 harckocsi – van itt és még több jön".

Amikor Bohlen követ Hruscsovot megkérdezte arról, hogy nem készül-e újabb csapatokat küldeni Magyarországra, az SZKP KB vezetője azt felelte: „Amennyi most ott van, az elegendő. De ha szükséges, küldünk még. Ez nem tréfa."[91]

Budapesten a Parlamentben november 3-án délben kezdődtek el a magyar-szovjet tárgyalások a szovjet csapatok kivonásáról. A szovjet küldöttséget Andropov nagykövet és M. Sz. Malinyin hadseregtábornok vezették. Tagja volt még a szovjet hadsereg politikai főcsoportfőnökének helyettese, Sz. Sz. Sztyepcsenko altábornagy, a Különleges Hadtest törzsfőnöke M. G. Selbanyin, E. I. Malasenko és mások.[92]

A tárgyalásokon a magyar felet Erdei Ferenc, Maléter Pál vezérőrnagy, honvédelmi miniszter, Kovács István vezérőrnagy, a vezérkar főnöke és Szücs Miklós ezredes képviselték.

A tárgyalások első fordulójában – mint ahogy az a szovjet fél számára elő volt írva – megegyezés nem született. A szovjet fél célja – mint ez a későbbiekből kiderül – az időhúzás, a felkelők vezetői figyelmének a lekötése – ezzel Budapest védelme megszervezésének az akadályozása – volt.

Közben szovjet részről folytatódtak a csapatösszevonások, s megtörténtek az előkészületek a magyar kormány tárgyalást folytató delegációjának a letartóztatására is.

Ezt megelőzően – 14 órakor – a 107. légideszant hadosztály Munkácstól 5 km-re megkezdte a vasúti szerelvényekről a lerakodást.

17 óra 30 perckor a tököli repülőtéren leszállt a 7. légideszant gárdahadosztály 108. ejtőernyős deszant gárdaezrede. Az ezred parancsnoka a földetérést követően Malinyin hadseregtábornoktól parancsot kapott a „Vihr" hadműveletben való részvételre. Egy zászlóalja kivételével 18 órakor kezdte meg a bevonulást Magyarország területére a 80. ejtőernyős-deszant ezred. Gépkocsioszlopuk a Munkács–Szolnok–Budapest útvonalon haladt.

A második megbeszélésre 18 órai[93] kezdettel, Tökölön, a szovjet katonai támaszpont területén került sor. 20 óra körül kikapcsolták a magyar küldöttséget a kor-

91 Uo. 123., 144–145. o.

92 A szovjet tárgyaló küldöttségnek ismereteink szerint Andropov és Malasenko nem volt a tagja. (H.M.)

93 Magyar levéltári források szerint a tárgyalás este 22 – moszkvai idő szerint november 4-én 0 – órakor kezdődött Tökölön. (H.M.)

mánnyal összekötő rádióvonalat, majd pedig a Szerov hadseregtábornok, a KGB elnöke tisztjeinek egy csoportjával bevonult a tárgyalóterembe és a magyar tárgyaló küldöttséget, köztük Maléter Pál honvédelmi minisztert is, letartóztatta.[94] A szovjet alakulatok parancsnokai ezt követően csapataikhoz távoztak, hogy folytassák a hajnali invázió előkészítését.

November 4-én a hajnali órákban kezdődött el Budapest ostroma, amelyhez jelentős katonai erőket vontak össze.

A „Forgószél" hadművelet megkezdése előtt a szovjet katonai parancsnokság a várost védő felkelő- és katonai erők megtévesztésére felhasználta a tárgyalóküldöttségtől elvett rádió állomást, melyen keresztül – Maléter Pál nevében – táviratot küldtek Váradi Gyula vezérőrnagynak, a Forradalmi Honvédelmi Bizottság elnökének és a honvédelmi miniszter nevében parancsot adtak, hogy a Magyar Néphadsereg alakulatai ne lőjenek a Budapestre visszatérő szovjet erőkre.[95]

Ebben az időben a szovjet gépesített, harckocsi- és lövészhadosztályok tankjai, önjáró lövegei, gépkocsioszlopai besorolva, harci alakzatban várták a „Grom-444" – („Mennydörgés-444") – jelszó elhangzását, amely a „Forgószél" hadművelet megkezdését jelentette.

A Különleges Hadtest kötelékei és csapatai, a 8 gépesített és a 38. összfegyvernemi hadsereg alakulatai a megadott időpontban megkezdték Budapest és az ország más városainak és lakott településeinek a megszállását.

4 óra 30 perckor Nagy Imre újra felhívta a budapesti nagykövetséget és ismét tiltakozott a szovjet csapatok bevonulása ellen.

5 óra 5 perckor a szolnoki rádió hullámhosszán elhangzott a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívása, mely szerint a Kádár János vezette kormány azzal kéréssel fordult a szovjet kormányhoz, hogy a szocializmus védelme és a rend helyreállítása érdekében nyújtson katonai segítséget.

5 óra 20 perckor a budapesti rádió az alábbiakat közölte: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának elnöke. Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak a fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével!"[96] 5 óra 56 perckor Nagy Imre a rádión keresztül kérte, hogy a szovjetekkel tárgyaló bizottság katona tagjai jelentkezzenek és vegyék át hivataluk vezetését.

7 óra 14 perckor a Szabad Kossuth Rádió az alábbiakat sugározta: „Figyelem! A magyar kormány felkéri a szovjet hadsereg tisztjeit és katonáit, hogy ne lőjenek! Kerüljük a vérontást! Az oroszok barátaink és azok is maradnak!"

A hadműveleteket az ország különböző régióiban az alábbi szovjet alakulatok hajtották végre: A Különleges Hadtest – a 2. és 33. gépesített gárdahadosztály és a 128. lövészhadosztály - november 4-én hajnalban a jelszó elhangzását követően

94 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 144. o.
95 Uo.
96 1956 sajtója ..., 482. o.

bevonult Budapestre és megkezdte a harcot. Mindenekelőtt elfoglalták a hidakat, a közigazgatási szervek épületeit, a középületeket, a közüzemi létesítményeket, a Rádiót. Végrehajtották a Néphadsereg azon alakulatainak a lefegyverzését, amelyek Budapest központjában és a külvárosokban állomásoztak. Fő feladatuk a Parlament, az MDP KV – (ekkor már MSZMP) – és a Honvédelmi Minisztérium épületeinek, a vasúti pályaudvarok és a hidak elfoglalása volt. A hadtest csapatai lefegyvereztek 3 magyar harckocsi-, 1 harckocsi kiképző-, 2 tüzér-, 2 légvédelmi ezredet, 12 légvédelmi tüzérosztályt, 1 57 mm-es páncéltörő tüzérüteget, 1 katonai iskolát.[97] A lefegyverzés során birtokba vettek 105 harckocsit és önjáró löveget, 140 gépkocsit, 30 repülőgépet, 216 különböző kaliberű löveget, 29 aknavetőt, 95 géppuskát, 30 ezer egyéni gyalogsági fegyvert, 8 hadianyagraktárt és 2 fegyverraktárat.

A Magyar Néphadsereg magasabbegységei – a 7. gépesített- és a 27. lövészhadosztályok, valamint a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és a Kossuth Tüzér Tiszti Iskola nem tanúsítottak ellenállást.[98]

A 80. szovjet ejtőernyős deszantezred Szolnok közelében, Törökszentmiklóson ellenállásba ütközött. Az ezred menetoszlopát rejtekhelyről tűz alá vették. A szovjet csapatok a támpontot mintegy negyedórás harc után felszámolták. Az ezredből 1 katona meghalt 5 megsebesült.[99]

A 31. légideszant hadosztály a számára meghatározott feladatok teljesítésére hajnali 2 órakor tette le az esküt. 4 óra 15 perckor megindították a támadást Veszprém és a környékén lévő objektumok elfoglalása érdekében. A hadosztály erői 8 órára elfoglalták a Veszprémtől 1 km-re északra és 4 km-re délre lévő laktanyákat, a lőporgyárat és harcot folytatták a város központjában. A várost 13 órakor elfoglalták. A szovjet csapatok vesztesége itt 10 halott és 25 sebesült volt.

A 7. légideszant hadosztály 108. ejtőernyős deszantezrede 4 óra 30 perckor kezdte meg a feladatai végrehajtását. A magyar légvédelmi ütegek elfoglalásához hat 20-25 főből álló csoportot alakítottak, amelyek így biztosították a tököli repülőtér zavartalan forgalmát, az utánpótlást szállító gépek leszállását. Ekkor összesen 56 db. 85 mm-es légvédelmi ágyút, nagy mennyiségű lőszert, gránátot és lövészfegyvert zsákmányoltak és mintegy 350 katonát ejtettek fogságba.

A 108. ejtőernyős deszant gárdaezred kötelékéből – még november 3-án – kiküönített első harccsoport (162 fő) L. A. Doncsenko őrnagynak, a 3. ejtőernyős deszantzászlóalj parancsnokhelyettesének a vezetésével a Budapesten harcoló 2. gépesített hadosztály 37. harckocsiezredének alárendeltségébe került. Ebbe a csoportba a legjobb fizikai felkészültséggel rendelkező katonákat és tiszthelyetteseket válogatták be. Hajnali 3 óra 30 perckor ez a csoport azt a feladatot kapta, hogy a harckocsiezreddel együttműködve foglalja el a Honvédelmi Minisztérium épületét és a védőket fegyverezze le. A harcfeladat végrehajtását 6 óra 30 perckor fejezték be. A HM épületét egyetlen lövés nélkül megszállták, ahol 13 tábornokot és mintegy 300 tisztet tartóztattak le.[100] A lefegyverzett vezetőket Malinyin hadseregtábornokhoz, Tökölre szállították.

97 Magyar források szerint ennyi és ilyen összetételű alakulat Budapesten nem tartózkodott. (H.M.)
98 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 4. o.
99 Uo. 1317. f., 891819. op., 1. d., 7. o.
100 Uo. 108. f., gv.pdp., 733990. op., 35. d., 5. o.

Az ezred második harccsoportja (171 fő) november 4-én A. V. Saluhin gárdaőrnagy, az 1. ejtőernyős zászlóalj parancsnokhelyettesének a vezetésével a 33. gépesített hadosztály-kötelékében hajtott végre harcfeladatot a Corvin mozi, az ellenállók egyik legnagyobb központja, a 20. műszaki zászlóalj laktanyája[101] és a környékükön lévő épületek ellen. A mozi és a laktanya épületének a védelme jól meg volt szervezve, így azt a szovjet erők a legnagyobb igyekezetük ellenére sem tudták elfoglalni. Ennek a feladatnak a teljesítése során a szovjetek mintegy 450 főt foglyul ejtettek és 200 géppuskát, 600 géppisztolyt, több tucat gránátot és nagy mennyiségű hadianyagot, 8 ágyút, két légvédelmi gépágyút zsákmányoltak és – a levéltári adatok szerint – a felkelőknek mintegy 500 fős veszteséget okoztak.[102]

A 104. és 105. gárdahadosztály számára november 4-én reggel rendelték el a harckészültséget, majd vasúti szerelvényekkel a magyar határhoz szállították őket. Ezen a napon, 15 órára, a 107. légideszant gárdahadosztály Munkács mellett összpontosítási körletet foglalt.[103]

A 8. gépesített hadsereg Magyarország keleti részén november 4 és 6 között 32 magyar katonai helyőrséget foglalt el. Ezek az erők összesen 1115 tisztet, 14745 katonát és tiszthelyettest fegyvereztek le és 31 T–34-es harckocsit, 5 rohamlöveget, 74 repülőgépet, 72 db 152 mm-es ágyút, 177 db 122 mm-es ágyút, 152 légvédelmi ágyút, 434 különböző űrméretű ágyút, 837 gépjárművet zsákmányoltak. A 32 magyar helyőrségből mindössze 6 – Debrecen, Miskolc, Mezőkövesd, Szolnok, Kecskemét és Békéscsaba – tanúsított ellenállást.[104] A gyöngyösi és egri helyőrség katonái – a 4. harckocsihadosztály, 150 harckocsival – nem csatlakoztak a felkelőkhöz és amikor a szovjet csapatok, a 31. harckocsihadosztály egységei odaértek teljes harckészültségben átállt a szovjet csapatok oldalára.[105]

A 38. szovjet hadsereg - kötelékében a 17., a 39., a 27, gépesített hadosztály és a 61. légvédelmi tüzérhadosztály - november 4-én 4 óra 15 perckor kezdte meg a feladatai végrehajtását. A helyőrségekben november 7-ig a forradalmi szerveknek 219 tagját tartóztatták le, akiket azonnal az ungvári börtönbe szállítottak. Zsákmányoltak 6776 kézifegyvert, 601 géppuskát, 552 ágyút és aknavetőt, 58500 gránátot és 13 tüzérségi anyag- és élelmiszer raktárt foglaltak el.[106]

A 27. gépesített hadosztály november 3-ról 4-re virradó éjszaka azt a feladatot kapta, hogy vegye körbe és fegyverezze le a Magyar Néphadsereg alakulatait, foglalja el a működési területén lévő településeket, állami intézményeket, vasúti csomópontokat, számolja fel a felkelők csoportjait biztosítsa az osztrák–magyar határ mintegy 30 km-es szakaszát, valamint vonja ellenőrzése alá Győrt, Komáromot, Eszterházát, Esztergomot, Tatabányát és más városokat (két megyében), több mint 200 km-es frontszakaszon.[107]

101 Feltehetően a Kilián laktanyáról van szó, ahol ekkor már csak kb. 1 zászlóaljnyi erő tartózkodott. (H.M.)

102 OFHMKA 1317. f., 891819. op., 1. d., 113–115. o.

103 Uo. 37. f., 647193 op., 13. d., 145. o.

104 Uo. 32. f., 701291. op., 15. d., 20. o.

105 Megbízható magyar források szerint a Magyar Néphadseregben 4. harckocsi hadosztály, de még csak -ezred sem volt. Gyöngyösön a 4. gépesített hadosztálynak csak a törzse volt, mivel a hadosztályt az őszi szervezési intézkedéssel felszámolták. Alárendeltjei ekkor már nem tartoztak a kötelékébe. (H.M.)

106 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 13. o.

107 Uo. 16. d., 304. o.

A Tamási környékén lévő 39. gépesített gárdahadosztály Mamszurovtól – a 38. hadsereg parancsnokától – 4 óra 15 perckor kapta a harcfeladatot, aminek a végrehajtását már 6 órára be is kellett fejeznie.

Ugyanebben az időben kezdte meg feladatai teljesítését a 17. gépesített gárdahadosztály is. Az 57. gépesített ezred – egy osztály híján – az 1043. tüzérezreddel megerősítve Pápát, a 90. tüzérezred – a 2. tüzérosztály kivételével – Kőszeget, az 56. gépesített gárdaezred a 27. rohamlöveg ezreddel, a 110. önálló felderítő zászlóaljjal, valamint a 163. önálló híradó zászlóaljjal Szombathelyt, az 58. gépesített gárdaezred a 90. tüzérezred 1. tüzérosztályával és a 21. önálló aknavető gárdaosztállyal, valamint a 83. harckocsiezred 2. harckocsizászlóaljával Zalaegerszeget és Lentit szállta meg. Az 57. gépesített ezred, miután teljesítette a rábízott feladatot a 38. hadsereg tartalékába került és Budapestre, a IV. kerületbe irányították.[108]

A 61. légvédelmi tüzér gárdahadosztály a hadsereg Székesfehérvár közelében települt törzsének és a hadsereg csapatainak a légvédelmét látta el, valamint a fegyverek begyűjtését hajtotta végre. Letartóztattak 40 „kétes személyt" és azokat a „megfelelő szerveknek" átadták.

A 195. vadászrepülő hadosztály november 4-én egy magyar hadosztály lefegyverzését hajtotta végre.

Az 1. vasúti gárdadandár személyi állománya is részt vett a felkelők ellen indított harci akciókban.

A 11. gépesített gárdahadosztály 6 óra 30-kor Szolnok és Cegléd elfoglalását kapta parancsba, ahol kisebb ellenállásba ütközött. Jászberény is ellenállást tanúsított, ezért a várost csak november 5-én tudták bevenni.[109] A 60. légvédelmi tüzérhadosztály 419. légvédelmi tüzérezrede a 11. gépesített gárdahadosztály alárendeltségében a Szolnokról kivezető utak lezárását biztosította. A 479. légvédelmi tüzérezred Debrecen repterének védelmét látta el. A 60. légvédelmi tüzérhadosztály személyi állományának egy része a felkelők elszigetelésére, lefegyverzésére és „a kommunisták kiszabadítására" kapott parancsot.

November 4-én a viszlai 31. harckocsi hadosztály a Különleges Hadtest raktáraiba az alábbi zsákmányolt fegyverzetet adta le: 3 db 82 mm-es aknavető, 1 gránátvető, 146 géppuska és golyószóró, 1916 puska és karabély, 719 géppisztoly, 114 pisztoly, 265 kis kaliberű puska, 17 külföldi szablya. Ezen kívül összegyűjtöttek 199 harckocsit és önjáró löveget, 135 tüzérségi ágyút, 55 db 12,7 mm-es légvédelmi géppuskát, 284 géppuskát és golyószórót, 3504 puskát és karabélyt, 2667 géppisztolyt, 1403 „TT" pisztolyt, 30 db 26 mm-es rakétapisztolyt, különféle lőszerből 62 146 350 darabot, 772410 kézigránátot, 198225 db. 23, 26 és 37 mm-es vaktöltényt és 60 tölténytárat, 60 vagonnyi 15-250 kg-os repülőbombát, 30272 tonna lőport.[110]

A 32. gépesített gárdahadosztály ezen a napon fegyverezte le a Magyar Néphadsereg 3. lövészhadtestének parancsnokságát, az 5. gépesített hadosztályt, és a 12. önjáró légvédelmi dandárt, valamint a 66. repülő hadosztályt. „Működésképtelenné tett" 13 gépesített, légvédelmi-, és lövészezredet, 5 önálló zászlóaljat, elfoglalta a

108 Uo. 124. o.
109 Uo. 310. o.
110 Uo. 111–112. o.

kecskeméti és kalocsai repülőtereket – ezeken 68 MIG 15-ös repülőgépet zsákmányoltak -, az örkénytábori kísérleti lőteret, két hadianyag- és több jelentős fegyvervalamint lőszerraktárat.[111]

A „Vihr" hadművelet végrehajtásáról Zsukov marsall az SZKP KB-nak november 4-én az alábbiakat jelentette: „Folyó év november 4-én 6 óra – magyar idő szerint 4 óra – 15 perckor a szovjet csapatok megkezdték Magyarország területén a rend helyreállításával és a népi hatalom visszaállításával kapcsolatos hadműveletet.

Az előzetes terveknek megfelelően csapataink elfoglalták a reakció olyan fő vidéki központjait, mint Győr, Miskolc, Gyöngyös, Debrecen, valamint Magyarország más megyei központjait.

A hadműveletek során a szovjet csapatok elfoglaltak több távközlési központot, köztük a nagy teljesítményű rádióadót Szolnokon, lőszer- és fegyverraktárakat és más fontos katonai objektumokat. ...Budapesten a felkelők egyetlen jelentős góca maradt a Corvin mozi környékén, a város délkeleti részén. A támpontot védő felkelők ultimátumot kaptak, hogy adják meg magukat, de mivel a felkelők ezt elutasították, csapataink megindították a rohamot.

Körülzártuk a magyar csapatok helyőrségeit. Közülük sok komolyabb ellenállás nélkül megadta magát...

Az ellenséges ügynökök Magyarországra való beszivárgásának a megakadályozása érdekében, valamint amiatt, hogy meggátoljuk a felkelők kiszökését Magyarországról, csapataink elfoglalták az osztrák–magyar határra vezető összes útvonalat."[112]

November 5-ről és a 6-i harcokról szóló jelentéseiben a marsall még mindig a helyőrségek lefegyverzéséről, a „rendteremtésről", a Corvin mozi védőinek ellenállásáról jelentett Moszkvának.

A budapesti helyőrség szovjet parancsnoka, Grebennyik gárdavezérőrnagy november 6-án parancsot adott ki, amelyben közölte, hogy „a szovjet csapatok a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kérésére ideiglenesen vonultak be Budapestre azzal a céllal, hogy testvéri segítséget nyújtsanak a magyar népnek a szocialista vívmányainak védelméhez, az ellenforradalom leveréséhez és a fasiszta veszély leküzdéséhez".[113] Grebennyik a parancsban szólította fel a lakosságot, hogy a nála lévő fegyvereket a szovjet városparancsnokságra két napon belül szolgáltassa be, szabályozta a város életének rendjét és kijárási tilalmat vezetett be.

A főváros lakossága azonban folyatta az általános politikai sztrájkot, a város különböző helyein pedig tovább folytatódtak a harcok. A szovjet honvédelmi minisztériumnak az SZKP KB-nak készített november 5-i jelentése szerint „15 órakor a Corvin filmszínházra mért kétórás tüzérségi előkészítés után megkezdődött a támpont ostroma. Ezzel egyidőben csapataink megrohamozták a felkelőket a Moszkva tér környékén.

111 Magyar levéltári források szerint ez az adat is pontatlan mivel a Magyar Néphadsereg erőinek többsége – 3 hadosztály – ekkor Budapesten tartózkodik. Az említett alakulatok egy részénél csak a laktanyában maradt törzset és a laktanya őrségét fegyverezték le. (H.M.)

112 Orosz Föderáció, Elnöki Levéltár 3. f., 64. op., 485. d., 101. o., Cit no isztoricseszkij arhiv, 1993. 5. szám, 148–149. o.

113 *Vengerszkij Meridián*, 1991. 3. szám, 123. o.

A felkelők ellenállását ezekben a körletekben alapvetően sikerült megtörni. A Corvin filmszínház épülete ég. Folytatódnak a harcok a filmszínház pincéjében meghúzódó csoportok megsemmisítése céljából. A harcok során sok felkelő elesett, és mintegy 70 fő fogságba esett."[114] A lakosság ellenállása a város különböző körzeteiben november 11-ig folytatódott.

November 5-én magyar idő szerint éjfélkor kezdődött az ENSZ ülésszaka, amely állást foglalt a Magyarország elleni szovjet beavatkozás ügyében. A tagországok túlnyomó többsége – 50 szavazat mellette, 8 ellene, 15 tartózkodás – elítélte a Magyarország elleni szovjet agressziót és felszólította a szovjet vezetést, hogy haladéktalanul szüntesse be a fegyveres beavatkozást Magyarország belügyeibe, a világszervezet főtitkárát pedig felkérte, hogy a cselekmények kivizsgálására alakítson különbizottságot.[115]

Közben a Különleges Hadtest alárendeltségében lévő 128. lövészhadosztály – a 33. és a 2. gépesített gárdahadosztállyal egyetemben – folytatta a harcát a magyar szabadságharcosok ellen Budapesten.[116]

A hadtestet a 31. harckocsihadosztály kötelékébe tartozó 100. harckocsiezreddel, a 98. önálló felderítő zászlóaljjal erősítették meg. A 7. légideszant gárdahadosztály alárendeltségébe tartozó 80. ejtőernyős deszantezred, miután teljesítette feladatát – Budapest egyes lakónegyedeinek „megtisztítása" a felkelőktől – Konyev marsall Kerepesi útnál lévő parancsnokságának védelmét látta el.

Magyarország keleti részein a 8. hadsereg erői folytatták a felkelő csoportok megsemmisítését. November 4-e és 6-a között ebből a hadseregből 17-en – 3 tiszt, 14 katona és tiszthelyettes – vesztették életüket, 27-en – 5 tiszt, 22 katona és tiszthelyettes – megsebesült. A veszteségek hadosztály-bontásban az alábbiak szerint alakultak: 31. harckocsihadosztály 7 halott és 19 sebesült; 70. lövészhadosztály 3 halott és 16 sebesült; 32. gépesített hadosztály 4 halott és 8 sebesült; 11. gépesített hadosztály 2 halott és 3 sebesült. A felkelés 78 szervezőjét elfogták és letartóztatták. Szovjet adatok szerint a magyar katonák és a polgári lakosság közül – ennek a hadseregnek a tevékenységi körzetében – 450-en haltak meg.[117]

Kádár János és a Forradalmi Munkás-Paraszt kormány tagjainak Szolnokról Budapestre történő költözését a 419. légvédelmi tüzérezred 3. ütegéből Usakov hadnagy szakasza biztosította.[118]

Az októberi forradalom évfordulója alkalmából Moszkvában, a Moszkvai Városi Tanács üléstermében rendezett gyűlésen Szuszlov határozottan kijelentette: „A szovjet emberek, a szocialista országok dolgozói, valamint az egész világ haladó erői, akik aggódva kísérték figyelemmel a magyarországi eseményeket, örülnek annak a győzelemnek, amelyet a magyar dolgozók arattak az ellenforradalom felett. Magyarország a szocialista közösség családjának szabad, független és egyenjogú tagja volt, ma is az és az is marad."[119]

114 Történeti Levéltár, 1993. 5. szám, 150. o.
115 OFHMKA 32. f., 701291. op., 17. d., 45. o.
116 Uo. 15. d., 202. o.
117 Uo. 20–24. o.
118 Uo. 16. d., 55–56. o.
119 *Izvesztyija*, 1956. november 6.

A szovjet politikai és katonai vezetés a hadműveletek végrehajtásának szükségességét a szocialista Magyarország védelme érdekében teljesített internacionalista kötelezettségként értékelte. Zsukov marsall a Nagy Októberi Szocialista Forradalom évfordulóján mondott beszédében kijelentette: „A népi Magyarország hazafiai a Szovjet Hadsereg alakulataival karöltve, mivel erre felszólította őket a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, határozottan elállták az utat a reakció és a fasizmus előtt Magyarországon." Zsukov a szovjet vezetés nevében felszólította az ENSZ-t, hogy "határozottan állítsa meg Anglia, Franciaország és Izrael Egyiptom elleni agresszióját. ... Ami a Szovjetuniót illeti, mi készek vagyunk arra, hogy az ENSZ határozata alapján fegyveres erőnkkel részt vegyünk az agresszor megfékezésében".[120]

Eközben Budapesten – bár a felkelők ellenállását a szovjet csapatok egyre szűkebb területre szorították vissza – még folytatódtak a harcok. November 7-én Anglia követsége a magyar fővárosból Londonba a következőket jelentette: „Nagy orosz katonai csoportosítások vannak a Duna mentén, a Honvédelmi Minisztérium és a Parlament épülete körül, valamint Pest központjában a Sztálin téren. Elkeseredett harcok folynak Pest négy főutcájának teljes hosszában, ahol barikádok és kilőtt harckocsik akadályozzák a további szovjet támadásokat. A Palace és Imperiál szálloda, valamint az ezeket övező házak égnek. Súlyos harcok folynak a budai Várnegyedben, amely gyakorlatilag elpusztult. A Gellérthegy környéke, amely tegnap késő estig intenzív harcok színtere volt, most már teljesen orosz kézen van. ...a magyarok öngyilkos bátorságról tesznek tanúbizonyságot és készek a végsőkig ellenállni."[121]

Ezen a napon (november 7-én) a felkelők Budapesten légvédelmi ágyúval lelőttek egy szovjet repülőgépet. Ez a gép a 177. bombázó gárdahadosztály 880. ezredének a kötelékébe tartozott. A gép személyzete életét vesztette.

Tovább folytatta a harcait Budapesten a 128. szovjet lövészhadosztály, valamint a 2. és a 33. gépesített hadosztály is. A Különleges Hadtest fenti alakulatai október 24-től november 7-ig az alábbi veszteségeket szenvedték el: 293 fő – 29 tiszt, 64 tiszthelyettes és 200 katona – meghalt, 565 fő – 69 tiszt, 89 tiszthelyettes és 409 katona – megsebesült, 91 fő – 8 tiszt, 20 tiszthelyettes és 63 katona – eltűnt. További veszteségek: 28 harckocsi és önjáró löveg, 40 páncélozott szállító harcjármű és 81 gépkocsi.[122]

A 33-as számú katonai helikopter harcfeladat végrehajtása közben – a magasságmérő műszer meghibásodása miatt – hegynek ütközött és elégett. 3 tiszt meghalt, ketten megsebesültek.

A 17. gépesített gárdahadosztály csapatai sem tudták harcfeladataikat a megadott időre végrehajtani, ezért folytatták a „Forgószél" hadművelet végrehajtását.

A 8. szovjet gépesített hadsereg magasabbegységei ugyancsak folytatták harcukat a fegyverrel ellenállók állásai ellen. A 142. magyar légvédelmi ezred – Dunapentelén – ellenállt a szovjet csapatoknak, a katonák nem akarták letenni a fegyvert. A hadsereg egyik egységétől parlamentert küldtek a helyőrségbe. A szovjet parancsnokság a felkelőket és a katonákat a szabad elvonulás ígéretével szólította

120 OMMKA 32. f., 701291. op., 16. d., 49. o.
121 *Társadalmi Szemle*, 1991 1. szám, 70. o.
122 OFHMKA 32. f., 701291. op., 15. d., 4. o.

fel a fegyverek letételére. Az ellenállók tudomására hozták, hogy ellenkező esetben a szovjet csapatok a várost megostromolják, a helyőrséget lefegyverzik és az ott lévőket hadifogolyként fogják a továbbiakban kezelni. Az ultimátumra a helyőrség parancsnoka és a városi tanács elnöke az alábbi választ adta:

„Először. Dunapentele az első szocialista város Magyarországon, ahol többségében munkások élnek és a város teljes egészében a munkásság ellenőrzése alatt áll.

Másodszor. A város egész lakossága fel van fegyverezve és védeni fogja magát, a lefegyverzésbe nem megy bele. Ők utolsó csepp vérükig készek védeni a saját szocialista városukat, házaikat, üzemeiket, az egész várost amit maguk építettek.

Harmadszor. Mi megígérjük, hogy fegyvereinket nem fordítjuk a szovjet csapatok ellen, ha azok 10 km-nél jobban városunkat nem közelítik meg.

Negyedszer. Mi továbbra is barátságban akarunk élni a szovjet néppel, de ennek feltétele, hogy nem avatkoznak be a mi belső ügyeinkbe. Városunkban a rendet a forradalmi munkások tartják fenn, köztünk nincsenek ellenforradalmárok és fasiszták.

Ötödször. Ha a szovjet katonai parancsnokság nem kívánja a vérontást és elfogadja a mi feltételeinket, akkor kérjük, hogy a tárgyalásokra küldjön képviselőket egy semleges övezetbe. A munkásság határozata alapján mi nem tesszük le a fegyvert, mivel azokat felhasználhatják a békés lakosokkal szemben."[123]

A szovjet parancsnokság a fenti válasz elolvasását követően döntött a város elfoglalásáról.

November 7-én, a nap vége felé tovább folytak a harcok a felkelők és a 35. gépesített gárdahadosztály egységei között. Elkeseredett harcok voltak Szeged, Kistelek és Békéscsaba városokban is. A szovjet hadosztály 10 942 puskát, 6880 karabélyt, 11 687 géppisztolyt, 4684 „TT" pisztolyt, 1174 Gyegtyarjev típusú géppuskát, 347 SZG-43 típusú gránátvetőt, 33 db 26 mm-es rakétapisztolyt, 213 db 82 mm-es aknavetőt, 54 db 120 mm-es aknavetőt, 187 db 57 mm-es ágyút, 107 db 76 mm-es ágyút, 65 db 37 mm-es légvédelmi ágyút, 6 db 85 mm-es légvédelmi ágyút és 4 db rádiólokátor állomást zsákmányolt.

November 8-án a Lascsenko altábornagy parancsnoksága alatt álló Különleges Hadtest csapatai tovább folytatták harcaikat a felkelő csoportok ellen Budapesten. A nap végére a 128. lövész gárdahadosztály a saját tevékenységi körzetében letörte a felkelők ellenállását. Ekkor a hadosztály egységei 60 harckocsit, 32 repülőgépet 160 különböző kaliberű ágyút, 400 gépkocsit, 300-nál több légvédelmi ágyút, 14 aknavetőt, 15 db. 122 mm-es tarackot és több mint 8000 egyéni lövészfegyvert zsákmányoltak.[124]

A 2. és a 33. gépesített gárdahadosztályok egységei is folyatták a harcot.

November 8-án és 9-én Budapestnek minden kerületében szovjet katonai városparancsnokságokat állítottak fel. Ezeknek a parancsnokságoknak tevékenységét külön utasításban szabályozták, amelyben a munka céljai és feladatai között többek között meghatározták: A helyi államvédelmi szervekkel közösen határozott lépéseket foganatosítsanak a városoknak és egyéb településeknek az ellenforradalmi elemektől való megtisztítása érdekében; végezzék el fegyverek felkutatását és hajt-

123 Uo. 17. d., 2. melléklet, 67. o.
124 Uo. 15. d., 186. o.

sák végre azok elkobzását; biztosítsák a szovjet emberek és a helyi lakosság biztonságát; nyújtsanak segítséget a rend fenntartásához a helyi hatalom szerveinek, semmilyen lakossági csoport részére ne engedélyezzék a gyülekezést, a tüntetések és tömeggyűlések megtartását; tartsák zárva a lakosság gyülekezésére alkalmas helyeket, például a filmszínházakat és a klubokat; az állami- és helyi kereskedelmi hálózaton keresztül biztosítsák a munkások élelmiszerekkel történő zavartalan ellátását és ezen élelmiszereknek a falvakba szállítását; azonnal állítsák helyre a helyi közüzemek- és egészségügyi létesítmények működését; biztosítsák a vagyontárgyak, az állami vállalatok, a rádióállomások, a rádiótávíró- és telefonhálózat, a nyomdák és egyéb kulturális létesítmények értékeinek a védelmét; a városparancsnok ellenőrzése nélkül ne engedélyezzék röplapok és más nyomtatott anyagok megjelenését; tegyenek lépéseket a Szovjet Hadseregnek az „ellenforradalom ideje alatt" megrongált emlékművei és a szovjet katonai sírok helyreállítása érdekében; tanulmányozzák a lakosság különböző rétegeinek a hangulatát, a lakosság körében folytassanak felvilágosító munkát; tegyenek lépéseket a helyi állami- és pártszervezetek helyreállítása érdekében.[125]

A Babadzsanjan altábornagy vezette 8. gépesített hadsereg alakulatai tovább folytatták a harcot a még mindig létező ellenállási gócokkal szemben, valamint megkezdték a katonai városparancsnokságok megalakítását.

November 8-a és 11-e között a 17. szovjet gépesített gárdahadosztály a Budapesttől észak-keleti irányban lévő Bicske térségében fésülte át a terepet.

November 8-án az ejtőernyős deszantezredek őrzési-ellenőrzési és más kommendáns feladatok ellátásában vettek részt, „ügyeltek" a rendre és segítséget nyújtottak a helyi államhatalmi szervek szervezéséhez.

A 177. bombázó gárdahadosztály a felkelés kezdetétől Magyarországon 20 felderítő bevetést hajtott végre, amelyek alkalmával légifelvételeket is készítettek. November 4-e és 8-a között mintegy 22,7 tonna röplapot dobtak le, 14,5 millió példányban. A LI-2-es repülőgépek különböző irányokba és útvonalakon 28 felszállást hajtottak végre. A tököli és debreceni repülőterekről indulva – „hogy megmentsék őket a népfelkelők bosszújától" – 560 párt- és állami vezetőt a Szovjetunióba szállítottak.[126]

A 33. gépesített gárdahadosztály csapatai a felkelők ellen november 9-én Budapest dél-keleti részében folytattak harcokat.

„A múlt éjszaka csöndesebb volt a város központja, ahonnan lövöldözést csak időként lehetett hallani – jelentette az angol követség november 8-9-én Londonba. Ma ott folytatódik az ellenállás. Megbízható források szerint az ipari külvárosokban a tegnapi súlyos harcok – mivel az ez ideig ott harcoló szovjet tankokat visszavonták Pest központja felé – mára már enyhültek. Úgy tűnik a szovjet erők átcsoportosítása tovább folyik ... Az ellenállás folytatódik a Csepel-szigeti és dunapentelei – régen Sztálinváros – munkásfellegvárakban." A követ a fővárosban a hadicselekmények következtében bekövetkezett károkat sorolva megállapította: „Budapesten

125 Uo. 153–154. o.
126 Uo. 16. d., 50. o.

csaknem annyi anyagi kár keletkezett, mintha területén két ellenséges hadsereg csapott volna össze."[127]

A fentieket erősítik meg Zsukov marsall november 10-i jelentésének alábbi sorai is: „November 9-e folyamán csapataink tovább folytatták a kisebb felkelő csoportok felszámolását, a magyar hadsereg katonáinak lefegyverzését és a fegyverek elkobzását a helyi lakosságtól. A felkelők egy csoportja szívós ellenállást tanúsított Budapest egyik külvárosában, Csepel északi peremén. Ebben a körletben kilőtték és felgyújtották három harckocsinkat."[128] E helyen említjük meg, hogy Csepelen az ellenállók egészen november 11-ig szívós harcokat folytattak.

A 8. gépesített hadsereg csapatai a „Forgószél" hadművelet megkezdését követően 35 magyar helyőrséget – ezekben 12 133 főt – fegyvereztek le, 22 főt a Szovjetunió börtöneibe szállítottak és további 16 személyt a körzet Különleges Osztályának adtak át. Elfoglaltak 21 raktárat, 10 repülőteret szálltak meg, 30 db. T-34-es harckocsit, 8 önjáró löveget, 1639 ágyút és aknavetőt, 37867 puskát, karabélyt és géppisztolyt, 4712 pisztolyt, mintegy 5000 láda lőszert, 19 072 gránátot, 153 repülőgépet, kb. 1000 rádiókészüléket, 5 rádiólokátor állomást, 50 tüzérségi vontatót vettek birtokukba a felkelő és katonai alakulatok lefegyverzése során. A 8. hadsereg állományából november 8-ig 33 fő – 11 tiszt, 6 tiszthelyettes és 16 közkatona – meghalt, 49 fő – 6 tiszt, 9 tiszthelyettes, 34 közkatona – megsebesült, 6 fő – 1 tiszt és 5 közkatona - nyomtalanul eltűnt.[129]

November 10-e után a Különleges Hadtest tovább folytatta a harcot a felkelők ellen. A 17. gépesített gárdahadosztály egyik ezrede Budapestről Zircig 120 km-es menetet hajtott végre, majd a Veszprémvarsány–Zirc szakaszon lezárta a felkelők nyugati irányú visszavonulási útvonalait.

A 8. hadsereg folytatta a katonai városparancsnokságok megalakítását és alakulatai tevékenységi körzetében, 44 városban járőrszolgálatot látott el.

November 14-19-ig teljesítettek a csapatok járőrszolgálatot Budapest utcáin. A főváros munkássága november 15-ig sztrájkolt. Később sem dolgoztak, de már bementek a munkahelyekre. A diákokkal együtt agitációt folytattak a szovjet katonaság körében Nagy Imre szabadon engedéséért. A Különleges Hadtest alakulatai november 15-én 49 főt letartóztattak és nyomozást indítottak ellenük. Ezen a napon – az eddigieken kívül – 292 légvédelmi ágyút, 14 aknavetőt, 15 db. 122 mm-es tarackot és mintegy 8000 db. lövészfegyvert gyűjtöttek össze.[130]

Szerov hadseregtábornok november 11-én készített jelentésében Hruscsovnak beszámolt az „ellenforradalmi elemek" tevékenységéről. Ebben a jelentésben megállapította, hogy a szovjet biztonsági szervek 1956. november 10-ig Magyarországon 3773 főt tartóztattak le és közülük 700 személyt – akik később szovjet területeken lévő börtönökbe kerültek – fegyveres kísérettel Csap vasútállomásra továbbítottak, mintegy 90 ezer lőfegyvert, nagy mennyiségű géppisztolyt, géppuskát és ágyút elkoboztak. November 13-án írt jelentésében Szerov már 4056 ember lattartóztatásáról és 767 fő Csapra szállításáról számolt be. Ekkor a fentieken kívül 168 géppuska, 7751 – puskák, karabélyok, géppisztolyok – lőfegyver, 815 pisztoly és

127 *Társadalmi Szemle*, 1991. 1. szám, 71. o.
128 Elnöki Levéltár, 3. f., 64. op., 486. d., 96. p., Cit. po Isztoricseszkij arhiv, 1993. 5. szám, 148–149. o.
129 OFHMKA 32. f., 701291. op., 16. d., 50. o.
130 Uo. 15. d., 75., 77. o.

1020 gránát zsákmányolásáról tett jelentést. Az adatokat összesítve megállapította, hogy a hadműveletek alatt összesen 298 géppuskát, 116 617 puskát, 2646 pisztolyt és 5096 gránátot vettek birtokukba.[131]

Szovjet források szerint a magyar felkelők szervezett ellenállását november végére mindenütt sikerült megtörni és végrehajtották a hadsereg lefegyverzését is. Ezt követően a szovjet csapatok országszerte a katonai közigazgatás - városparancsnokságok keretében folytatott járőrtevékenység, őrszolgálat, stb., – feladatait látták el. A szovjet állambiztonsági szervek – KGB – azonban folytatták a felkelők és az ellenállók letartóztatását, valamint a lakosságnál lévő fegyverek összegyűjtését. Szerov tábornok a november 29-én Hruscsovnak küldött beszámolójában a szovjet vezetőt már 4700 fő letartóztatásáról és 1400 magyar állampolgár bebörtönzéséről – közülük 860 főt Ungvár és Sztrij börtöneibe zártak –, valamint 1228 géppuska, 178 660 egyéb lőfegyver, 63 460 gránát és 2600 méter filmanyag elkobzásáról tájékoztatta.[132]

Konyev marsall 1956. november 24-én Magyarországon tartott értekezletén a szovjet városparancsnokoknak bejelentette, hogy a szovjet kormány határozatot hozott arról, hogy a Magyarország területére küldött alakulatok többségéből létrehozzák a Déli Hadseregcsoportot.

Zsukov marsall, honvédelmi miniszter a Németországban tartózkodó szovjet hadseregcsoport tisztjei számára 1957. március 15-én tartott értekezleten többek között kijelentette: „Kezdetben Magyarországon két hadosztályunk állomásozott. Az egyik az osztrák határt fedezte, a másik bevonult Budapestre és ott felszívódott.

A magyar hadsereg csapatai kezdtek átállni az ellenforradalmárok oldalára. Szükségessé vált, hogy a hadosztály alakulatait kivonjuk Budapestről. Mi kivontuk ezt a hadosztályt. Ezt követően titokban bedobtunk Magyarországra még 12 hadosztályt, amelyek közül egyesek egy nap alatt mintegy 400 km-t tettek meg Kárpát-mellékről, Romániából és az Odesszai Katonai Körzetből.

1956. november 4-re virradó éjjel harckocsiszázadainkat átdobtuk a repülőterekre. Tankjaink elfoglalták a fel- és leszállópályákat, ágyúcsöveiket a repülőgépekre irányították és azok közül olyanokra, amelyek megpróbálkoztak a felszállással tüzet nyitottak.

Megszálltunk minden rádióállomást és hírközpontot, minden állami és nemzetközi hírközlő kapcsolatot megszakítottunk. A tábornoki kar lakásait, a vezérkart és a fegyvernemi törzseket bekerítettük a Honvédelmi Minisztériumban, a fejeket jó előre foglyul ejtettük, már éjfélkor – magyar idő szerint 22 órakor –, hogy ne legyen lehetőségük megszervezni az ellenállást."[133]

Érthető, hogy ezekben a szavakban is, mint általában a hadvezérek állításaiban vannak bizonyos túlzások és öndicséret, s elfeledkezik arról, hogy az akkori magyar politikai és katonai vezetés nem kívánt élet-halál harcot vívni a szovjet túlerővel szemben. Ezért is szólított fel a vezetés a vérontás elkerülésére. A marsall a beszédében arról sem számolt be, hogy a magyar állam nevében a szovjet csapatok kivonásáról tárgyaló küldöttséget ellenségként kezelték és letartóztatták.

131 Hiányzó lapok ..., 145., 149. o.
132 JKDL 89. f., 2. op. 3. d., 116., 120. o.
133 OFHMKA 32. f., 701291. op., 3. d., 49–50. o.

A szovjet invázióval szemben aktív ellenállást lényegében nem is a hadsereg, hanem a spontán módon szerveződő ellenállási központok tanúsítottak. A hadsereget lefejezték annak ellenére, hogy a katonai vezetők többsége a nemzetközi erőviszonyok alapján azonnal megértette, hogy az ellenállás nem vezethet sikerre. Ez azonban nem teszi feleslegessé a harcokban részt vett szovjet fegyveres erők harcászati és hadműveleti lehetőségeinek és a parancsnokok végrehajtó tevékenységének az értékelését.

Az 1956 második felében bekövetkezett politikai és katonai események dinamikájának, menetének a vizsgálata arra enged következtetni, hogy a szovjet felső politikai vezetés, élén a kommunista párt vezetőivel, a „baráti segítség, az internacionalista kötelezettség" leple alatt lényegében katonai agressziót követtek el Magyarország ellen. Ennek az agressziónak elsődleges célja a demokratizálódási folyamat feltartóztatása volt. A szovjet hadsereg a parancsot fegyveres agresszió végrehajtására, Magyarország megszállására a politikai vezetéstől kapta. Az ezzel kapcsolatos legfelső szintű döntés nem csak az 1917. november 8-i lenini Békedekrétumnak mond ellent, de az 1928-as Brian-Kelleoge féle Párizsi paktumnak is, amely törvényen kívül helyezi az agressziót minden formáját, de összeegyeztethetetlen az 1933. évi Londoni Konvencióval és a később ebben a témakörben született nemzetközi egyezményekkel is.

A Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének rendelete alapján a magyarországi hadműveletekben való részvételért, „A harcfeladat teljesítése közben tanúsított bátorságért és hősiességért" több mint 10 ezer szovjet tiszt és katona kapott érdemrendet és kitüntetést. A „Szovjetunió Hőse" kitüntetést 26 fő kapta meg.[134] Számításaink szerint kb. 200 katona részesült a szovjet beavatkozás elítéléséért büntetésben.

Hivatalos adatok szerint a magyarországi harcokban, illetve azt követően 720 fő – 87 tiszt és 633 tiszthelyettes és katona – meghalt, vagy eltűnt, egészségügyi ápolásra 235 tiszt és 2035 tiszthelyettes és katona szorult.[135] Ezek a száraz és valószínűleg nem is végleges adatok reális veszteséget tükröznek. Számításaink lényegében majdnem megegyeznek ezekkel az adatokkal. Az eltérés ellenére megállapítható, hogy az orosz kutatók ezeket a hivatalos adatokat objektívnak tekintik.

Jellemzője volt a történteknek az is, hogy mivel a harcokban részt vett katonák többsége nem ismerte, nem is ismerhette a magyar események jellegét és tartalmát – az ideológiai felkészítésnek köszönhetően – meg volt győződve arról, hogy hazája érdekében harcol, áldozza életét, teljesítve ezzel internacionalista kötelességét. Az elesettek nagy része ma is magyar földben nyugszik.

Magyar részről a halottak és sebesültek száma sokszorosa volt a szovjet veszteségnek. Több mint 5 ezer ember meghalt és 19226 megsebesült.[136] A „rendteremtés során" több mint ezer magyar állampolgárt deportáltak a Szovjetunióba, zártak Ungvár és Sztrij börtöneibe.[137] Ismereteink szerint a kádári megtolás során a felke-

134 Uo. 17. d., 49. o.

135 Grif szekretnosztyi sznyját: Potyeri VC CCCP v vojnah, bojevüh gyejsztvijah i vojennüh konfliktah. Sztatyisztyicseszkoe isszledovanyie. Moszkva, 1993. 397. o.

136 *Vengrija* 1956. 163. o.

137 *E. I. Malasenko:* i. m. Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal, 1994. 1. szám, 35. o.

lésben való részvételért 350–500 főt ítéltek halálra és végeztek ki és mintegy 10 ezer embert tartóztattak le. Csaknem 200 ezer magyar állampolgár kényszerült hazája elhagyására.

Végeredményben a Szovjetunió először követett el katonai intervenciót egy másik szocialista ország ellen, melynek célja a magyar demokratizálódási folyamat megállítása, a szovjet kommunista követelmények elfogadásának és végrehajtásának erővel történő kikényszerítése volt. A szovjet vezetés csak így tudta elérni a rendszer változatlan fennmaradását és saját befolyási övezetének az 1989-es évig történő megtartását.

Alexandr Kirow–Béla Zseliczky

THE 1956 INTERVENTION OF THE SOVIET ARMY IN HUNGARY

Aspects of Military History, Tactics and Strategy

Summary

At the beginning of the nineties a lot of formerly secret materials of the archives in Russia became accessible. Having grasped this opportunity the authors of this study made investigations in connection with the antecedents and direct causes of the Soviet intervention. They could throw light on the number of forces, on the preparation and effectuation of the operations and treated the aftermath of the events. The „official" ideology fitted to the „patent" of the fifties: the Soviet Union gave „assistance" in the defence of socialism and exercised its „internationalist duty against the counter-revolution". The Soviet armed forces took part in the intervention with 17 battalions. These forces annihilated the democratic achievements and secured that Moscow could keep its control over the countries of the region up to 1989.

Alexandr Kirov–Béla Zselinczky

L'INTERVENTION DE L'ARMÉE SOVIÉTIQUE EN HONGRIE EN 1956, DU POINT DE VUE D'HISTOIRE MILITAIRE, DE TACTIQUE ET D'OPÉRATION MILITAIRE

Résumé

Au dèbut des années 90, les matières jusque là secrètes des archives de Russie sont devenues publiques. Les auteurs de cet essai, profitant de cette possibilité, ont examiné les antécédents et les cause de l'intervention. Ils ont examiné également quelles forces avaient participé dans l'opèration militaire, comment les opèrations avaient été préparées et effectuées, et finalement, quelles étaient les conséquences de l'intervention armée. L'idèologie officielle convenait à la „norme" des années cinquante: L'Union Soviétique, au nom de „l'assictance" protégeait le socialisme et accomplissait son „devoir d'internationaliste" participant dans la lutte contre la „contre-révolution". 17 divisions de l'armée soviétique participaient à l'intervention, dont le but était le rétablissement de l'ordre. Ces forces ont détruit les conquêtes démocratiques, et ont rendu possible que Moscou garde son rôle de contrôle sur les États de la région jusque'en 1989.

Alexandr Kirov–Béla Zseliczky

DIE INTERVENTION DER SOWJETARMEE IN UNGARN IM JAHRE 1956

Militärgeschichte, taktik, kriegsoperationen

Resümee

Die Autoren vorliegenden Aufsatzes nahmen die gelegenheit wahr, daß am Anfang der 90-er Jahre die bis dahin gesperrten Materialen russischer Archive der Öffentlichkeit zugänglich gemacht wurden. Mit Hilfe dieses Materials untersuchten sie die Vorgeschichte und Gründe der Intervention, ihre Vorbereitung und Durchführung, die Kräfte, die an ihr teilnahmen, und schließlich die Folgen des bewaffneten Eingriffs. Die offizielle Ideologie lautete, dem Mister der fünfziger Jahre entsprechend: „Hilfeleistung" von seiten der Sowjetunion, Verteidigung des Sozialismus, Erfüllung ihrer Pflichten im Geiste des Internazionalismus, im Kampf gegen die Konterrevolution. An dieser Intervention zwecks „Wiederherstellung der Ordnung" waren 17 Divisionen der Sowjetarmee beteiligt. Sie vernichten die demokratischen Errungenschaften Ungarns und ermöglichten Moskau die Überwachung der Staaten dieser Region bis 1989.

Александр Киров - Бела Желицки

ВМЕШАТЕЛЬСВО СОВЕТСКОЙ АРМИИ В СОБЫТИЯ 1956 ГОДА В ВЕНГРИИ С ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОЙ, ТАКТИЧЕСКОЙ И ОПЕРАТИВНОЙ ТОЧЕК ЗРЕНИЯ

Резюме

Авторы статьи, пользуясь возможностью, представившейся в начале 90-х годов, когда стали доступными закрытые до сего времени материалы российских архивов, дают анализ событий, предшестовавших вмешательству советских войск в Венгрии в 1956 году, рассматривают причины, вызвавшие вмешательство, характеризуют силы, участвовавшие в боевых действиях, показывают их подготовку и выполнение ими боевых действий, и в концен концов исследуют последствия этого вооруженного вмешательства. Официальная идеология того времени отвечала „правилам" пятидесятых годов: Советский Союз „оказывал помощь" и выступил на сцену, прикрываясь лозунгом „защиты социализма", выполняя „свою интернационалистическую обязанность" в борьбе против „контрреволюции" . В интервенции, проведенной в целях „установления порядка", участвовало 17 дивизий Советской армии. Эти силы уничтожили демократические завоевания и сделали возможным, чтобы Москва до 1989 года сохранила свою главенствующую роль и контроль над странами региона.

JAN STAIGL

KATONAI INTÉZKEDÉSEK SZLOVÁKIA TERÜLETÉN AZ 1956 ŐSZI MAGYAR FELKELÉS IDŐSZAKÁBAN

Csehszlovákia kommunista vezetésének az 1956 őszén kirobbant magyar felkelés ellen tett intézkedései a Szovjetunió csapatainak intervencióját követő második legnagyobb és legkiterjedtebb katonai akciósorozat előkészítésére és végrehajtására irányultak. Ezek az intézkedések a válság első periódusában egyértelműen a totalitáriánus szovjet blokk védelmét szolgálták.

Mindazonáltal – vagy éppen ebből következően – ez a témakör a csehszlovák állam és hadserege második világháború utáni történetének legkevésbé vizsgált és értékelt időszakai közé tartozik. Ez a körülmény a katonai akciókkal kapcsolatos találgatásokhoz vezetett. Ezek közül az egyik véglet, hogy a szovjet hadsereg csapataival közösen végrehajtandó katonai beavatkozás előkészítéséről volt szó. Az ilyen és ehhez hasonló nézetek kialakulásához jelentős mértékben hozzájárultak a Csehszlovákia Kommunista Pártja korabeli dokumentumaiban olvasható megtévesztő megfogalmazások és a pártfunkcionáriusok propagandisztikus hangszerelésű nyilatkozatai is. Szemléletes példaként említhetjük a Rudé Pravo akkori főszerkesztőjének – V. Kouckýnak – a CSKP 1957 márciusában Karlovy Varyban lezajlott kerületi konferenciáján a CSKP KB küldöttsége vezetőjeként megtartott – felszólalását, melyben annak a meggyőződésének adott hangot, hogy „ha a szovjet hadsereg ilyen, vagy olyan okokból nem tudott volna segítséget nyújtani, akkor mi hasonló módon segítettünk volna a magyar munkásosztálynak".[1]

Ma már a levéltári anyagok többségének a hozzáférhetősége lehetővé teszi a katonai intézkedések viszonylag pontos rekonstruálását, valamint a fegyveres erők tevékenységének céljaira, jellegére és méreteire vonatkozó kérdések megválaszolását.

Mivel a problémák tágabb összefüggésrendszerben jelennek meg, véleményem szerint némely vonatkozásban még ma sem zárhatjuk ki a feltételezéseket.

A magyar események időszakában a csehszlovák hadsereg és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság (CSSZK) egyéb fegyveres erői tevékenységének súlypontja Szlovákiában volt, ezen területen volt a legintenzívebb, hiszen a szlovák–magyar közös határ hossza 679 km-t tett ki.

Az első intézkedések kiadására október 24-én és 25-én került sor, mely intézkedések többsége gyakorlatilag 1956 végéig érvényben volt. Irányultságuk és jellegük szerint a szlovák területen lévő csapatok tevékenységének három szakaszát különböztethetjük meg, melyek között a választóvonalat november 3-a és 14-e jelentette.

A levéltári anyagok vizsgálata azt mutatja, hogy az október 23-a után drámai irányban fejlődő magyarországi események a CSKP központi szerveit és a csehszlovák hadsereg parancsnokságát váratlanul érték, igencsak meglepték.

1 SÚA Praha, A ÚV KSČ, f. 19/1, a. j. 3398. V. Koucký felszólalása a CSKP 1957. március 16–17-én Karlovy Varyban megrendezett kerületi konferenciáján.

Igaz, hogy a Nemzetvédelmi Minisztérium Vezérkara – s ez rendkívül érdekes tény – a magyarországi eseményekről már október 21-től, naplószerűen, nyilvántartást vezetett, de konkrét intézkedések kiadására október 24-ig nem került sor. Mi több, ebben az időszakban a CSKP Politikai Bizottsága a figyelmét a belső szocialistaellenes és antikommunista erők aktivizálódására összpontosította, melyre a csehszlovák állam megalakulásának évfordulóján számítottak. A magyarországi események – mondhatni –, csak másodsorban voltak „műsoron". A „nyugalom és a rend" biztosítását szolgáló intézkedések október 25-ig kizárólag a Belügyminisztérium egységeire vonatkoztak s a Népi Milícia (Munkásőrség) készültségének fokozására irányultak.

A hadsereg alkalmazására a Politikai Bizottságban döntés nem született, a hadsereg vezetőivel a lehetséges katonai tevékenységgel kapcsolatos konzultációk még nem kezdődtek meg.

Október 24-én Antonín Novotný részt vett az SZKP KB Elnökségének a lengyelországi és magyarországi eseményekkel foglakozó rendkívüli ülésén Moszkvában, ahol, „meggyőződve a helyzet súlyosságáról", indokoltnak tartotta a szovjet fegyveres erők budapesti beavatkozását. Később Novotný utasítására a csehszlovák fegyveres erők is mozgásba lendültek. Már október 24-én, a délutáni órákban megnövekedett a vezérkar aktivitása, és B. Lomsky vezérezredes másnap, október 25-én utasítást adott a 2. katonai körzethez tartozó csapatok beavatkozásának előkészítésére, s a Belügyminisztérium egységeinek megerősítésére. A Vezérkar Főnöke, V. Kratochvil vezérezredes a hadsereg egészére vonatkozó intézkedések mellett jóváhagyta a szlovák-magyar határ katonai biztosításának a tervét.

Az előbb említett intézkedések előkészítettségéről és céljairól ad képet a Nemzetvédelmi Minisztérium azon rendelete is, melyben rögzítették, hogy a feladatok végrehajtása során a nyugalom, a rend fenntartására és az államhatárok biztosítására irányuló – 1953-ban és 1954-ben kiadott – parancsokból kell kiindulni. Ezen intézkedések kiadását a megjelölt időszakban végrehajtott pénzreform, s a csehszlovák kormány egyéb gazdasági intézkedései tették szükségessé, hogy a lakosság körében tapasztalt nyugtalanság és elégedetlenség radikalizálódásának elejét vegyék.

A Szlovákia területét magába foglaló 2. katonai körzet csapatai számára meghatározott feladatok – ebben az értelemben – a belügyi csapatok által foganatosított rendfenntartó és biztosítási rendszabályok kiegészítéseként születtek. Olyan kiegészítő intézkedésekről volt szó, amelyek a Csehszlovák Köztársaság kommunista rendszerének a védelmét voltak hivatottak biztosítani a lehetséges külső és szovjetellenes tendenciákkal szemben. Ilyen veszélyforrásként értékelte a csehszlovák vezetés a Magyarországon kibontakozó fegyveres megmozdulást, felkelést.

A vezérkarnak a szlovák–magyar határ katonai biztosítására vonatkozó terve a kijelölt csapatok területileg arányos elhelyezkedésével számolt a Pozsonytól Királyhelmecig húzódó – 560 km-es – szakaszon. A terv lényege az volt, hogy az egylépcsős harcrendben védő erőket szükség esetén a 2. katonai körzet s a Nemzetvédelmi Minisztérium tartalékaiból fogják megerősíteni.

Ebben az összefüggésben számoltak a Szlovákia területén lévő valamennyi katonai alakulat, valamint a Dél-Morvaországból átvezényelt 3. gépesített hadosztály részeinek a bevetésével is.

A fenti szervezeti struktúra kialakítása során a vezérkar figyelembe vette, hogy a szóban forgó alakulatok többsége keret, azaz csak részben feltöltött, illetve katonai iskola. A kötelező katonai szolgálat – két év – letöltését követően végrehajtott leszerelés után visszamaradt állomány optimális felhasználásával számoltak.

Október 25-én a határ biztosítására kijelölt alakulatok állományába összesen 6750 fő tartozott, ebből a tervek szerint az első lépcsőbe és a tartalékba 5 330 katona lett beosztva. Ez a rendelkezésre álló erő 80 %-ának a felhasználását jelentette. A 2. katonai körzet parancsnokának tartalékából 70 harckocsit és önjáró löveget kellett alkalmazásra előkészíteni.[2]

A magyarországi forradalmi erők határozott fellépésének hírére pontosították a Szlovákia déli határainak megerősítésére vonatkozó tervet. A csehszlovák politikai vezetés a forradalmi megmozdulás Csehszlovákiára való átterjedésétől tartott. Bebizonyosodott ugyanis, hogy a „konszolidált" Csehszlovákia képe alapjában véve nem más, mint fikció.

A vezetés feltételezte, hogy az ország egész területén, de mindenekelőtt Szlovákiában a megoldatlan, s ezért a felszín alatt parázsló politikai, nemzetiségi és szociális problémák miatt megmozdulásokra kerülhet sor. Ezzel együtt nem zárták ki annak a lehetőségét sem, hogy a Magyarországon történtek példájára a rendszerrel szembeni fegyveres felkelés tör ki. Ezért az illetékes parancsnokok utasítást adtak a fegyverraktárak fokozottabb őrzésére, az állam- és a közigazgatási szervek objektumainak a védelmére – a fontos gazdasági létesítményeket és a párt épületeit is beleértve. A legnagyobb figyelem érthetően a magyar határra irányult, ahol megbízható védelmet akartak kialakítani az „ellenforradalmi tendenciák és hordozóik ellen". A helyzetet jelentős mértékben bonyolították a dél-szlovákiai magyar lakosság állásfoglalásával kapcsolatos kérdőjelek is.

A Belügyminisztérium egyedül volt felelős a határok őrzéséért, ezért a magyar határszakaszra összpontosította a Szlovákiában található összes szabad erőket és eszközöket. A minisztérium a Pozsony–Királyhelmec szakasz védelmét fokozatosan a Határőrség 2689 katonájával, a rendőrségség határőrizeti egységeinek 507 tagjával, a Belső Őrség 585 emberével és a rendelkezésre álló harci technikai eszközökkel erősítette meg.[3]

A szlovák–magyar határ Királyhelmectől Ágcsernyőig terjedő szakaszát ebben az időben nem őrizte senki. A határok őrzésébe a Szlovák Kommunista Párt (SzlKP) KB utasítására a Népi Milícia néhány egységét is bevonták.[4]

Október 26-tól Szlovákia déli határain már a hadsereg aktív tevékenysége is észlelhető volt. A Belügyminisztérium illetékes szerveinek, illetve a Határőrség egységei parancsnokságainak kérésére a 2. katonai körzet alárendeltségéből az első lépcsőbe, valamint a tartalékba kijelölt erők és eszközök – a vezérkar által meghatározott terepszakaszokon – már október 27-én elfoglalták helyüket. Ezen a napon

2 VHA Praha, f. MNO, 1956, GS/OS,2/8-39b. Az államhatárok nyugalmának, rendjének és védelmének biztosítására irányuló terv (térkép).

3 A Nemzetbiztonsági Testület és a Belügyminisztérium Fegyveres Erői Múzeumának kézi levéltára, 18/1. doboz, KP-898/78. sz. Biztonsági intézkedések – A magyar események.

4 SNA Bratislava, f. ÚV KSS, 944. doboz, a SzlKP KB irodájának 1957. március 22-i ülése. Jelentés a szlovákiai Népi Milícia (Munkásőrség) tevékenységéről és szociális összetételéről.

este 8 óráig a hadsereg 1976 katonáját vezényelték a határsávba, 15 harckocsival, 9 önjáró löveggel és 5 db 122 mm-es tarackkal.[5]

A hadsereg és a 2. katonai körzet parancsnoka is tisztában volt az előbb felsorolt erők alacsony harci értékével. Ezért a lövészalakulatok mellett más – tüzér, harckocsizó, műszaki, híradó – alegységekkel is kiegészítették azokat. Ezen felül a katonai tanintézetek megerősítésként kirendelt hallgatói is járőrözési és őrszolgálati feladatokat láttak el. A csapatok túlnyomó része könnyűfegyverekkel rendelkezett, a komolyabb harci eszközöket a katonailag és gazdaságilag fontosabb terepszakaszokon összpontosították. Ezen eszközök elhelyezésénél – a fentieken kívül – figyelembe vették a határ két oldalán lévő nagyobb városok elhelyezkedését is.

Az egységek kevés szállító eszközzel rendelkeztek, hiányoztak a szakemberek, a sofőrök és a harcitechnika kiszolgálására kiképzett személyzet egy része is.

A magyarországi helyzet további alakulásának bizonytalansága miatt a hadsereg vezetése szükségesnek tartotta a 2. katonai körzet csapatainak további megerősítését. Első lépésként két viszonylag erős, mozgékony, haditechnikai eszközökkel magasabb szinten ellátott csapásmérő egység létrehozásáról döntöttek. Ezeket az egységeket a 2. katonai körzet gépesített és harckocsizó alakulataiból kívánták megalakítani, békelétszámukat a négy hetes gyakorlatra behívott tartalékosokkal, a gyalogos és harckocsizó tanintézetek hallgatóival és a körzet ejtőernyős egységeinél szolgáló katonákkal tervezték kiegészíteni. Tartalékosok behívása útján tervezték feltölteni a Nemzetvédelmi Minisztérium tartalékának fő erejét képező 3. gépesített hadosztályt is. A szakemberhiány megszüntetését is a tartalékosok behívásával kívánták elérni.

A 2. katonai körzet parancsnoka által pontosított határvédelmi tervben módosították az első lépcsős egységek irányítási rendszerét is. Ennek során az operativitás fokozására, az osztatlan felelősség erősítésére törekedtek. Ezekkel az intézkedésekkel egyidőben adtak parancsot a Királyhelmectől a három – szlovák–magyar–szovjet – határ találkozásáig terjedő határszakasz védelmére is.

A döntéshozatal folyamata a hadseregparancsnokságon ebben az időszakban korántsem volt problémamentes. Amint azt a Nemzetvédelmi Minisztérium kollégiumának anyagai is mutatják, egy sor negatív, mindenekelőtt szubjektív jellegű hatás érvényesült. Elmondható, hogy a hadsereg információs és hírszerző szolgálata gyakorlatilag csődöt mondott, ha egyáltalán két szövetséges ország kapcsolatában ilyenről szó lehetett. A magyarországi eseményekről különböző csatornákon keresztül érkező információk – SzlKP és a CSKP szerveitől, valamint a Nemzetvédelmi Minisztérium szovjet tanácsadóitól kapott információkat is beleértve – sok kérdőjelet vetettek fel, ellentmondásosak és kaotikusak voltak. E tekintetben a Belügyminisztérium illetékes szerveivel való együttműködés is elégtelennek bizonyult. Ráadásul a hadsereg vezető funkcionáriusai között megjelentek a rivalizálás, a hatáskörtúllépés, néhány esetben pedig a személyes ellenségeskedés különböző példái is.

Negatív következményekkel járt a CSKP központi szerveinek irányító tevékenysége és a mindenkori helyzet ideológiai alapon történő meghatározása is. Ez utóbbi

5 VHA Praha, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. Összefoglaló hadműveleti jelentés, kelt 1956. október 29-én 20°°-kor.

a szlovákiai magyarokkal szembeni bizalmatlanságban nyilvánult meg. Ennek egyenes következménye volt az a döntés, hogy a 2. katonai körzet csapatainak tervezett kiegészítése csak a cseh és szlovák nemzetiségű tartalékosok behívásával történhet.

Összességében a hadseregparancsnokság következtetései a magyarországi események „ellenforradalmi" jellegére helyezték a hangsúlyt, s a jóváhagyott intézkedések is ennek az értékelésnek megfelelőek voltak.

A szlovák–magyar határ védelmére és fedezésére kirendelt erők a teljes készenlétet október 31-én érték el. Ekkorra befejeződött az előzőekben említett két csapásmérő egység megalakítása is.

November 1-én a Belügyminisztérium és a csehszlovák hadsereg erőiből létrehozott határvédő hadseregcsoportba 12 540 fő tartozott. Ennek a feladatnak a megoldására a hadsereg kötelékéből 8 759 főt, 280 harckocsit, 43 önjáró löveget, 42 egyéb típusú löveget, 102 páncéltörő ágyút, 33 légvédelmi ágyút és 82 aknavetőt különítettek el. A lesti gyakorlótéren elhelyezett 1. sz. csapásmérő egység állományába 1260 fő, 96 harckocsi, 5 aknavető, 3 páncéltörő és 2 légvédelmi ágyú tartozott. Az Eperjes környékén települt 2. sz. csapásmérő egység 461 főből állt és 31 harckocsival, 9 önjáró löveggel, 2 páncéltörő és 3 légvédelmi ágyúval rendelkezett.

A 2. katonai körzet parancsnokának tartalékába 754 fő és 7 ágyú tartozott, míg a Nemzetvédelmi Minisztérium tartalékában 3431 fő, továbbá 129 harckocsi, 17 önjáró löveg, 21 egyéb típusú löveg, 65 aknavető, 15 páncéltörő és 28 légvédelmi ágyú volt.[6] A katonai erők és eszközök fő erőkifejtése a pozsonyi hídfő megvédésére irányult, leggyengébb az Ipolyság (Sahy) és Szepsi (Moldava nad Bodvou) közötti szakaszon volt a védelem.

A fentiekben felsorolt erőket és eszközöket a csehszlovák hadsereg vezetése elégségesnek találta a Magyarországgal közös határ védelmének a biztosítására. A Nemzetvédelmi Minisztérium kollégiumának október 29-i tanácskozásán ezt azzal indokolták hogy Magyarország részéről „Csehszlovákiát nem fenyegeti az aktív támadás veszélye, de számolni kell különféle ügynökök, bandák és szökevények átszivárgásával".[7]

Véleményem szerint a vezérkar ekkor már rendelkezett bizonyos információkkal arról, hogy a Szovjetunió megkezdte a felkészülést a magyar felkelés fegyveres leverésére, ezért a csehszlovák hadsereg vezetése is intenzíven foglalkozni kezdett a Szlovákiában lévő csapatok további megerősítésének kérdésével.

Október 29-én a vezérkar főnöke a magyarországi helyzet lehetséges változásait mérlegelve és ezek következményeit értékelve kijelentette: „Nem zárható ki, hogy az ellenforradalmi erők megpróbálnak behatolni a területünkre abból a célból, hogy a felkelést a szlovák országrészre is kiterjesszék. Az is lehetséges, hogy fokozatos felszámolásuk idején hozzánk fogják kiszorítani őket." Mindezek alapján a vezérkar

6 VHA Praha, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. A 2. katonai körzet szituációs térképe, 1956. november 1., 18°°.

7 VHA Praha, f. MNO, 1956. SM/KM, 1/10–2. Feljegyzés a Nemzetvédelmi Minisztérium Kollégiumának rendkívüli üléséről 1956. október 29-én.

főnöke arra a következtetésre jutott, hogy ebben az esetben az ez idáig „foganatosított intézkedések elégtelenek lesznek."[8]

A probléma megoldására irányuló javaslatok eleve kizárták a csapatoknak az ország nyugati feléből történő átvezénylését és a részleges mozgósítás tervét is. A nemzetvédelmi miniszter ezzel kapcsolatos döntését azzal indokolta, hogy e lépés megtételével „olyan benyomást keltenénk, mintha Magyarország ellen mozgósítanánk".[9]

A hadsereg vezetése leginkább azt a javaslatot támogatta, mely szerint a 3. gépesített hadosztály tartalékosait hívnák be s ugyanígy békelétszámra egészítenék ki a 2. katonai körzet többi egységét, mindenekelőtt a 4. és 18 lövészhadosztályt is. A kiegészítést követően a hadrendet oly módon tervezték átalakítani, hogy az első lépcsőt az előbb említett kötelékek mélységben is lépcsőzött erőivel egészítenék ki.

A Nemzetvédelmi Minisztérium kollégiumának október 29-i tanácskozásán erről a kérdésről még nem született meg a döntés. A miniszter annak a nézetének adott hangot, hogy „a helyzet még nem tűnik oly sürgetőnek, hogy ehhez a megoldáshoz folyamodjunk".[10]

A fentiekkel összefüggésben – véleményem szerint – érdemes feltenni a kérdést, hogy abban a pillanatban milyen információkkal rendelkezett a miniszter és milyenekkel a vezérkar. Ennek a kérdésnek a megfogalmazása annál is inkább indokoltnak látszik, mivel két nappal később – október 31-én – a Nemzetvédelmi Minisztérium kollégiuma nem csupán elfogadta a vezérkar főnöke által javasolt variánst, hanem az intézkedések körét tovább is szélesítette.[11]

A minisztérium kollégiumának két tanácskozása között megszületett-e a döntés a második szovjet fegyveres beavatkozásról? S ha igen, a 2. katonai körzet csapatainak megerősítését célzó intézkedések összefüggtek-e valamiképpen ezzel a döntéssel?

A beavatkozásról szóló döntés meghozatalának pontos dátuma még ma sem ismert. A döntés időpontjának bizonyos körülhatárolására azonban lehetőség nyílik a CSKP KB Politikai Bizottságának november 2-án kelt határozata alapján, amelyben többek között az olvasható, hogy „a CSKP KB delegációi által kifejtett álláspont a CSKP KB Politikai Bizottságának a magyarországi helyzetre vonatkozó egységes állásfoglalásából indul ki, s egyetért azzal, hogy a magyarországi népi demokratikus rendszer megőrzése érdekében az összes szükséges intézkedést megtegyék..."[12]

Ha figyelembe vesszük a második beavatkozás időrendjét – az előkészítésre és végrehajtásra vonatkozó politikai döntés meghozatalának, a szovjet vezérkar terve kidolgozásának, illetve az SZKP politikai szervei általi jóváhagyásának idő-

8 VHA Praha, f. MNO, 1956. GŠ/OS, 2/8-39b. A nyugalom biztosítása Csehszlovákia területén és a Magyarországgal való államhatáron. A vezérkari főnök alapanyaga a Nemzetvédelmi Minisztérium Kollégiumának 1956. október 29-i tárgyalására.

9 VHA Praha, f. MNO, 1956, SM/KM, 1/10–2. Feljegyzés a Nemzetvédelmi Minisztérium Kollégiumának rendkívüli üléséről 1956. október 29-én.

10 Uo.

11 VHA Praha, f. MNO, 1956, SM/KM, 1/10–3. Feljegyzés a Nemzetvédelmi Minisztérium Kollégiumának üléséről 1956. október 31-én.

12 SÚA Praha, A ÚV KSČ, f. O2/2, 120. k., a. j. 151. A CSKP KB Politikai Bizottsága 151. ülésének az 1., a „Magyarországi események" c. ponttal kapcsolatos határozata.

szükségletét, valamint a Varsói Szerződés országait képviselő „testvéri" kommunista pártok küldöttségei által történt szentesítésének időpontját –, akkor arra a következtetésre jutunk, hogy a csehszlovák hadsereg vezetése valószínűleg már október 31-én tudott a magyar felkelés fegyveres erővel történő leverésének szovjet szándékáról.

A szovjet csapatok beavatkozásának előkészületei és a 2. katonai körzet csapatai megerősítésére vonatkozó döntések közötti összefüggések vizsgálatánál ismét a CSKP KB Politikai Bizottságának előbb említett határozata szolgál általános kiindulópontként. Ebben a „valamennyi szükséges intézkedéssel" való egyetértésen kívül azt is leszögezték, hogy „szükség esetén nem csupán egyetértünk velük, de aktívan részt is veszünk bennük".

Ez a meglehetősen általános és homályos megfogalmazás világosabbá válik a nemzetvédelmi miniszter és a belügyminiszter részére meghatározott feladatok során: „...biztosítani kell az éber és teljes határvédelmet, fegyveres erőink biztonságát és felkészültségét a csehszlovák határok védelmére"[13] – olvasható a határozatban.

November 3-én a reggeli órákban a csehszlovák hadsereg vezérkarának főnöke 1. sz. parancsában utasította a 2. katonai körzet parancsnokát a védelmi állások elfoglalására a magyar határon.[14]

Úgy hisszük, a fentiek alapján is levonható az a következtetés, hogy a Szlovákia területén tartózkodó csapatok tevékenysége részét képezte a szovjet vezérkar által a magyarországi felkelés katonai felszámolására kidolgozott tervnek.

A csehszlovák csapatok megerősítését követően a határ lefedése helyett már annak védelemről volt szó, s ez minőségi különbség.

Bizonyára ez volt az első alkalom a Varsói Szerződés országai fegyveres erői tevékenységének az összehangolására. Ezt a feltevést megerősíti az a tény is, hogy a szovjet csapatok budapesti beavatkozásától eltérően, amelyre Zsukov marsall adott utasítást,[15] a felkelés katonai leverése előkészítésére és végrehajtására – a csapatok Ukrajnából történő megerősítését is beleértve – maga Konyev marsall, a Varsói Szerződés fegyveres erőinek főparancsnoka adott utasítást.[16] A CSKP KB december 5-én és 6-án megtartott ülésén a csehszlovák hadsereg vezérkari főnöke, V. Kratochvil vezérezredes is bejelentette, hogy minden intézkedést „a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Vezérkarával szoros együttműködésben hajtottak végre".[17]

Némi fantáziával a felkelés katonai felszámolásának a tervét legáltalánosabb formában a következőképpen rekonstruálhatjuk.

13 Uo.

14 VHA Praha, f. MNO, 1956, GS/OS, 2/8-39b. 1. sz. parancs: a 2. katonai körzet csapatai vonuljanak védelmi állásokba.

15 SÚA Praha, A UV KSČ, f. O2/2, 120. k., a. j. 150. Antonín Novotný tájékoztatójának megvitatása az SZKP KB-n belüli tárgyalásokról a CSKP KB Politikai Bizottságának 1956. október 25-i rendkívüli ülésén.

16 *Lascsenko, P. N.*: Vengrija, 1956 god. In: *Vojenno-isztoricseszkij Zsurnal.* 1989., 9. sz., 49. o.

17 SÚA Praha, A ÚV KSČ, f. O1, 51. k., a. j. 55. Gyorsírásos feljegyzés a CSKP KB 1956. december 5–6-i üléséről.

Azzal, hogy Csehszlovákia és Románia a Magyarországgal közös határain védelmi vonalat épít ki, lényegében lezárja a magyar területet, ahol az aktív katonai tevékenységet – a támadást – a szovjet hadsereg hajtja végre. Nem zárható ki, hogy bizonyos szerepet a bolgár hadseregnek is szántak. Véleményem szerint a lengyel légierő november eleji – bizonyíthatóan megnövekedett – aktivitása nem hozható a magyarországi eseményekkel összefüggésbe. Ennek a hipotézisnek az alátámasztásához azonban Oroszország és a többi érintett ország történészeinek az állásfoglalására is szükség volna.

November 3-tól a szlovákiai katonai intézkedések merőben más jelleget öltöttek. A vezérkar főnökének 1. számú parancsa alapján már november 4-ről 5-re virradó éjszaka kezdetét vette a 2. katonai körzet egységeinek átcsoportosítása, mellyel párhuzamosan folytatódott azok tartalékosokkal történő kiegészítése is. A tartalékosok négyhetes hadgyakorlatra történő behívását a „jól bevált", exterritoriális módszer szerint hajtották végre: csak szlovák és cseh nemzetiségű állampolgárokat hívtak be.

Az erők átcsoportosítása és a tartalékosok behívása november 7-én gyakorlatilag véget ért. A Szlovákiában lévő alakulatokhoz csaknem 14 000 tartalékost hívtak be, mégpedig nemcsak a 2., hanem az 1. katonai körzetből is.

Az erők átcsoportosítását követően a szlovák–magyar határon a 4. és 18. lövészhadosztály szervezetszerű egységei foglalták el és építették ki az első vonal védelmi állásait. Ezeket az egységeket a körzet műszaki alakulataival s néhány Csehországból és Morvaországból átvezényelt speciális alakulattal is megerősítették. A határon eddig őrszolgálatot ellátó tüzér- alakulatokat visszavonták, s a két kötelék harcrendjének mélységében tüzértartalékot, illetve mozgó záró osztagokat alakítottak ki belőlük. Mindkét csapásmérő egységet besorolták a 2. katonai körzet parancsnokának a tartalékába, miközben a Pozsonytól északra állásban lévő 3. gépesített hadosztály továbbra is a Nemzetvédelmi Miniszter tartalékát képezte.

A Szlovákia déli határán kialakult új helyzetnek megfelelően pontosították az ott lévő alakulatok irányítási rendszerét. A csehszlovák hadsereg vezérkari főnökének parancsa leszögezte: „Amíg nem sértik meg az államhatárt, annak őrzése a Belügyminisztérium szerveinek a feladata, amely szervek szorosan együttműködnek a Csehszlovák Néphadsereg egységeivel. Amennyiben magyar fegyveres egységek megsértenék az államhatárokat, saját védelmi terepszakaszaikon az ezredek és hadosztályok parancsnokai átveszik az irányítást és vállalják a felelősséget."[18]

Az első vonalban lévő egységek a járőrözésen kívül mindenekelőtt a kiképzéssel és a lövészárkok ásásával voltak elfoglalva. A Határőrség tagjaival együttműködve különböző műszaki intézkedések végrehajtására is sor került. Ezek főleg a pozsonyi hídfőt és a határ legkeletibb szakaszát érintették, ahol – tekintettel a vasúti átrakóhelyekre és a Szovjetunióval összekötő közlekedési útvonalakra – előkészületek történtek az elaknásításra.

A csapatok ezen csoportosítása a későbbiekben alapvetően nem változott. A magyar felkelés leverésének utolsó szakaszában a szovjet katonai tanácsadók ajánlására, vagy a Belügyminisztérium szerveinek a kérésére, esetleg a határ magyar oldalán

18 VHA Praha, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-39b. A határőrzés és határvédelem irányításának módosítása. A csehszlovák hadsereg vezérkari főnökének a belügyminiszter helyettesétől 1956. november 3-án írott levele.

tevékenykedő szovjet egységek parancsnokaival történt megegyezés alapján, néhány határszakasz védelmét még jobban megerősítették.

Ezek az intézkedések a felkelő csoportok sok esetben egyedüli menekülési útvonalának elvágását szolgálták, s ezzel megkönnyítették azok felszámolását.

Ugyanakkor általánosságban az is megállapítható, hogy a szovjet csapatokkal való együttműködés színvonala nagyon alacsony volt, melynek során néhány kölcsönös félreértésre és incidensre is sor került. A legsúlyosabb közülük a Pöstyén feletti légtérben történt, ahol november 4-én két MIG 17-es típusú szovjet repülőgép megtámadta és megrongálta a csehszlovák hadsereg repülőgépét.[19]

A közel-keleti válság további kiéleződésével – a brit–francia fegyveres erők egyiptomi intervenciójával – összefüggésben november 8-án a csehszlovák hadsereg vezérkara bejelentette a csapatok harckészültségének a fokozását. Noha ez főleg a Cseh- és Morvaországban lévő katonai alakulatokat érintette, hozzájárultak a szlovák-magyar határon lévő egységek hadrafoghatóságának a megszilárdulásához is.

A következő napokban Szlovákia területén került sor a fegyveres erők és azok eszközeinek legnagyobb összevonására.

November 10-én a hadsereg állományából 26 658 fő tartozott a védelmi csoportosításban lévő alakulatokhoz. Közülük 13 185 tartalékos volt. Rendelkezésre állt továbbá 358 harckocsi, 141 önjáró löveg, 609 egyéb típusú löveg és 82 repülőgép. Ebből az első vonalban 13 333 katona állt 64 harckocsival, 64 önjáró löveggel és 318 más típusú ágyúval felfegyverkezve. A 2. katonai körzet parancsnokának tartalékába 5 893 katona, 131 harckocsi, 9 önjáró löveg és 135 más típusú ágyú tartozott. A fegyveres erők és a harci technika fennmaradó része a nemzetvédelmi miniszter tartalékát jelentette.[20]

A harci eszközök fent említett számadatait bizonyos kétkedéssel kell fogadnunk. A harckocsik és önjáró lövegek jelentős része üzemképtelen volt, iskolai célokat szolgált vagy erősen elhasználódott, de a többi fegyvernél is előfordultak meghibásodások. Állapotukra a legjellemzőbb, hogy a rendelkezésre álló 82 repülőgépből csak 27 volt harcképes.

November 11-ig a magyar felkelés fegyveres erőit gyakorlatilag felszámolták és az új „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" hozzálátott a helyzet konszolidációjához. Mindezek megteremtették a feltételeit annak, hogy a kiadott katonai intézkedések körét szűkítsék Szlovákiában. E folyamat kezdetének pontos meghatározása meglehetősen nehéz, én magam úgy vélem, hogy november 14-re datálható. Ekkor a csehszlovák hadsereg vezérkari főnökének utasításai alapján a tüzér- és harckocsizó iskolák hallgatóiból felállított első nagyobb egységeket a békehelyőrségekbe vezényelték. További – főleg a tüzér- és harckocsizó alakulatokat érintő – nagyobb arányú átcsoportosításokra november 21-e után került sor. A lövész alakulatok többsége és a speciális egységek egy része azonban – az eredeti terveknek

19 VHA Praha, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. Összefoglaló hadműveleti jelentés, kelt 1956. november 4-én 20°°-kor.

20 VHA Praha, f. MNO, 1956, GŠ/OS, 2/8-49b. A 2. katonai körzet csapatainak szituációs térképe, a Nemzetvédelmi Minisztérium tartalékaival, a légvédelmi alakulatokkal és a légierővel együtt, 1956. november 12-én 6°°-kor.

megfelelően – tovább teljesítette a határok őrzésére és védelmére irányuló feladatait. November végén és december elején állománycserét hajtottak végre, melynek során újoncokkal váltották fel őket.

December 9-től – ekkor a vezérkar befejezte a háborús napló vezetését – lényegesen felgyorsult a csapatoknak a határról való visszavonása. A Belügyminisztérium szerveinek feljegyzése szerint a határok fokozott védelmére vonatkozó intézkedéseket december 21-én vonták vissza.[21]

A magyarországi népi felkelés idején Szlovákiában végrehajtott katonai intézkedések vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy azok célja és jellege a magyarországi események időrendjétől is függött. E szempontból nyilvánvaló, hogy október 25-e és november 3-a között a csehszlovák hadsereg és a többi fegyveres erő tevékenysége a szlovák–magyar határon a Csehszlovákiában uralkodó „konszolidált" totalitariánus rend megbontásának a megakadályozására képes „védőpajzs" megteremtésére irányult.

November 3-a után ez a „pajzs" bizonyára a magyar felkelés katonai leverésére irányuló szovjet terv részévé, illetve megvalósításának egyik feltételezett variánsává vált.

A magyarországi események leverésében a csehszlovák hadsereg egységei ha közvetlenül nem is vettek részt, de tevékenységükkel, a magyar–szlovák határon elfoglalt védelmi helyzetükkel bizonyos mértékig támogatták és megkönnyítették a szovjet csapatok intervencióját.

21 A Nemzetbiztonsági Testület és a Belügyminisztérium Fegyveres Erői Múzeumának kézi levéltára, 18/1. doboz, KP-898/78. sz. jelzet. Biztonsági intézkedések – A magyar események.

Jan Staigl

MILITARY MEASURES ON THE TERRITORY OF SLOVAKIA IN THE TIME OF THE 1956 HUNGARIAN UPRISING

Summary

The author retraces the events with the use of recently accessible archival materials. The first measures were enacted on 24–25 October and, together with others in the interest of the military isolation of the Hungarian revolution, were in force until the end of 1956. The Czechoslovakian leadership feared that the revolutionary actions would spread over Czechoslovakia and the situation was extremely difficult because of the unforeseeable behaviour of the Hungarian national minority of Southern Slovakia. The army secured the Hungarian–Slovakian border in full length and the forces were filled with Czech and Slovakian soldiers only. Following the Suez crisis and the Soviet intervention in Hungary the border forces were enlarged once again: besides the army the police, the national guard and the people's militia were involved, too. The so called „border army-group" was formed from these forces on the territory of the 2nd military region (Slovakia) on the lst of November 1956.

Jan Staigl

MESURES MILITAIRES SUR LE TERRITOIRE DE LA SLOVAQUIE AU TEMPS DU SOULÈVEMENT HONGROIS L'AUTOMNE DE 1956

Résumé

L'auteur reconstitue les événements à la base des matières des archives qui devenaient publiques récemment. Les premières mesures ont été prises le 24 et le 25 octobre, et celles-ci, ainsi que la plupart des mesures prises plus tard dans le but de l'isolation militaire de la révolution hongroise, étaient en vigueur jusqu'à la fin de 1956. La direction tchécoslovaque avait peur de l'extension des mouvements révolutionnaires en Tchécoslovaquie. La situation était compliquée par l'incalculabilité de la réaction de la population hongroise dans le Sud de la Slovaquie. La frontière entre la Slovaquie et l Hongrie était envaluie par l'armée et les forces de la frontière étaient remplies exclusivements de soldats de nationalité tchèque ou slovaque. Après le début de la crise de Suez et l'intervention militaire soviétique les forces disloquées en Slovaquie étaient encore rendorcés: les forces de l'armée, des troupes affectées à a garde des frontières, de la Garde Intérieure, et de la Milice Populaireparticipaient également à la défense de l frontière. Le 1-er novembre le groupe d'armée nommé garde-frontiére a été formé de ces forces-là sur le territoire du district militare numéro 2 (Slovaquie).

Jan Staigl

MILITÄRISCHE MAßNAHMEN IM GEBIET DER SLOWAKEI ZUR ZEIT DER REVOLUTION VON 1956

Resümee

Aufgrund des vor kurzem zugänglich gemachten Archivmaterials unternimmt der Autor den Versuch, die Ereignisse der Revolution zu rekonstruieren. Zu den ersten Maßnahmen kam es am 24–25. Oktober, wie die meisten abderen, die später zur militärischen Isolierung der ungarischen Revolution erlassen wurden, waren sie bis Ende 1956 gültig. Die tschechische und slowakische Führung befürchtete, die revolutionären Ereignisse würden auch auf die Tschechoslowakei übergreifen. Die Situation war um so komplizierter, war doch die Reaktion der ungarischen Bevölkerung im Süden der Slowakei nicht zu berechnen. Deshalb wurde die ganze slowakisch–ungarische Grenzstrecke ausschließlich von Soldaten tschechischer und slowakischer Abstammung besetzt. Nach der Kriese von Suez und der sowjetischen militärischen Intervention in Ungarn wurden die in der Slowakei befindlichen militärischen Kräfte weiter verstärkt. An der Grenzverteidigung waren die Armee, die Grenzsoldaten, die innere Schutztruppen und die Volksmiliz beteiligt. Aus diesen Einheiten wurde am 1. November im 2. Militärbezirk, d.h. in der Slowakei die sog. Grenzschutz-Heeresgruppe ins Leben gerufen.

Ян Штайгл

ВОЕННЫЕ МЕРЫ, ПРИНЯТЫЕ НА ТЕРРИТОРИИ СЛОВАКИИ ВВВ ПЕРИОД ВОССТАНИЯ В ВЕНГРИИ ОСЕНЬЮ 1956 ГОДА

Резюме

Автор статьи реконструирует события на основании ставших недавно доступными архивных материалов. Первые военные меры были приняты 24-25 октября и оставались в силе до конца 1956 года, наряду с другими мерами, предпринятыми в целях военной изоляции венгерской революции. Чехословацкое руководство боялось, что революционное движение перекинется и на Чехословакию. Обстановка усложнялась не поддававшейся предвидению реации венгерского населения на юге Словакии. Армия дислоцировалась по всей словацко-венгерской границе, и силы, прикрывавшие границу, были укомплектованы исключительно солдатами чешской и словацкой национальности. После начала суэцкого кризиса и военного вмешательства советских войск в Венгрии силы, дислоцировавшиеся в Словакии, были еще сильнее укреплены: в прикрытии границ участвовали армия, пограничные войска, войска Внутренней Охраны и силы Народной Милиции. 1-го ноября из этих сил на территории 2 военного округа (Словакия) была создана так называемая армецйская группа прикрытия границы.

RÁKÓCZY ROZÁLIA

1956-OS RÖPLAPOK A HADTÖRTÉNETI MÚZEUM KISNYOMTATVÁNY-GYŰJTEMÉNYÉBEN

1956 októberének megítélése több változaton ment át az eltelt negyven év alatt, mint a magyar történelem bármely megmozdulása. Talán Göncz Árpád jutott legközelebb ahhoz, hogy a valóságnak megfelelően értékelje az eseményeket akkor, amikor 1993. október 23-i ünnepi beszédét így kezdte: Annyi 1956 volt, ahányan részt vettek benne...

A múzeumi feldolgozás során e kisnyomtatványok datálásában más alig segített, mint az emlékezet. Az eddig megjelent cikkek, tanulmányok, amelyek felsorolásától itt eltekintek, alig adtak támpontot. Keveset segített az egyetlen kisnyomtatvány-bibliográfia is, amely segédletként rendelkezésünkre áll.*

A válogatás szempontját az a szándék határozta meg, hogy olyan példányokkal egészüljön ki ez a bibliográfia, amelyek egyáltalán nem szerepelnek benne, vagy variánsai a kötetbe felvetteknek. Időben, egy kivételével, 1956. október 23. és november 1. közöttiek.

A röplapok híven tükrözik az addig történtek érzelmi ellentmondásait: forradalom, ellenforradalom, provokátorok és hős fiatalok egyaránt szerepelnek a megszólítottak között. Nagy Imre szerepe és személyisége ugyanúgy ellentmondásos, mint Kádár Jánosé, mint azoké, akik támadták, és azoké, akik támogatták őket.

A röplapok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Kisnyomtatvány-gyűjteményének darabjai, ezért tulajdonost (lelőhelyet) nem tüntettünk fel és eltekintettünk a leltári szám (raktári jelzet) közlésétől is.

A leírás rendszere:

1. A megjelenés éve, hónapja, napja.
2. A kibocsátó személy, vagy testület neve.
3. A röplap leírása: címe, kezdő mondatai, vagy pontjai, befejező mondata, vagy pontja, aláírója.
4. A kibocsátás helye, a nyomda, a sokszorosítás módja, a terjedelem. A rovatban szereplő „S.l." „s.n." azt jelenti, hogy semmilyen módon nem deríthető ki a kiadás helye és a nyomda neve.
5. Tipográfiailag elválasztva az annotáció, amely a röplap tartalmát jelenti.
6. További példányok.
7. Bibliográfiai hivatkozás a Zrínyi Kiadó katalógusára.

A fenti sorszámok a leírás mellett nem szerepelnek.

* *Izsák Lajos–Szabó József–Szabó Róbert* (összeáll. és szerk.): 1956 plakátjai és röplapjai. Október 22–november 5. (Budapest), (1991). 585 o.

Másolatban valamennyi röplap az érdeklődők rendelkezésére áll. Állományvédelmi szempontok miatt (a papír rossz minőségű, a betűk halványodnak) az eredeti anyag nem kutatható.

1.

1956. október 22. HIM Kisnyomtatvány

[Budapesti] Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem

Határozat

Csatlakozunk a szegedi Egyetemisták javaslatához és megalakítottuk az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem MEFESZ szervezetét. A szervezethez a Műegyetem és a Kertészeti Főiskola jelenlévő hallgatói is csatlakoztak. Az új MEFESZ feladata lesz a súlyos politikai kérdésekben a diákság állásfoglalását határozattá nyilvánítani...

1. Az MDP kongresszus azonnali összehívása, alulról választott vezetőség, az új Központi Vezetőség megalakítása...

14. Egymásért teljes szolidaritást vállalunk.

Az egyetemi ifjúság egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki szolidaritását a varsói munkásokkal és ifjúsággal, a lengyel függetlenségi mozgalommal.

Az Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem Nagygyűlése 1956. X. 22. MEFESZ. –

[Bp] szívópapír, stencil soksz. – 30x21 cm. –

A 14 pont a pártkongresszus összehívásán kívül követeli a kormány átalakulását Nagy Imre vezetésével, a szovjet csapatok kivonását, általános választásokat, a Kossuth címer visszaállítását, sajtószabadságot, munkásautonómiát és a Sztálin szobor eltávolítását.

1. pl. stencilszáma 6327

2. pl. stencilszáma 6330

1956. kat. Zrínyi K. 1991. nyomdai variáns, 15. o., 1. tétel, szó szerint azonos.

2.

[1956. október 23.] HIM Kisnyomtatvány

[Budapesti] Építőipari és Közlekedési Műszaki Egyetem

MÁSOLD ÉS TERJESZD A MAGYAR DOLGOZÓK KÖZÖTT!

A MEFESZ Építőipari Egyetemi diáknagygyűlés határozatának főbb politikai, gazdasági és eszmei pontjai:

1. Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján...

16. Az Építőipari Műszaki Egyetem diáksága a leggyorsabban felállítja a MEFESZ helyi szervezeteit és elhatározta, hogy f. hó 27-re (szombat) Budapesten ifjúsági parlamentet hív össze, melyen küldöttségekkel résztvesz az ország egész ifjúsága. Holnap, f. hó 23-án, délután 1/2 3 órára a Műszaki és egyéb egyetemek ifjúsága a Műegyetem előtti téren gyülekezik, onnan a Pálfi térre (Bem tér) a Bem szoborhoz vonul és megkoszorúzásával fejezi ki együttérzését a lengyel szabad-

ság-mozgalommal. E felvonuláshoz az üzemek dolgozói szabadon csatlakozhatnak...

E határozat az új magyar történelem hajnalán, 1956. október 22-én született, az Építőipari Műszaki Egyetem aulájában több ezer hazáját szerető magyar ifjú spontán megmozdulásából.

A határozatot október 23-i nagygyűlésén a Mélyépter. dolgozóinak közgyűlése kitörő lelkesedéssel magáévá tette és elhatározta, hogy az ifjúság megmozdulását minden erejével támogatja. –

[Bp] vékony másolópapír, indigós soksz. – 29,5x21 cm. –

A pontok továbbá az általános, titkos választójogot, Nagy Imre kormányba kerülését, Farkas Mihály felelősségre vonását, az előző korszak bűnöseinek bíróság elé állítását, nyilvános tárgyalást, a gazdasági élet átszervezését, az uránérc szabad értékesítését, a külkereskedelmi szerződések nyilvánosságra hozatalát, a normarevíziót és a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát, a vélemény- és sajtószabadságot, 1848–49 mártírjainak emlékművet, a Sztálin szobor eltávolítását, március 15. és október 6. megünneplését, a káderanyag nyilvánosságra hozatalát követelik. –

Kétoldalas, gépelt sokszorosítás, másolati példány. Dátum a szövegben.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. stencilezett variáns, a fentivel szó szerint megegyező 1956. október 22-re datálva 18–19. p. 4. tétel

A nyomdai változat a 4. sz. leírásban.

3.

[1956. október 23.]
Budapesti Műszaki Egyetem

Felhívás

MUNKÁSOK! PARASZTOK! DIÁKOK! MAGYAR IFJÚSÁG!

Minden erővel együtt dolgozunk a független, szocialista Magyarország megteremtéséért. Együtt kell haladnunk az egész magyar néppel. Ezért követeljük:

1. Valóban független, szocialista Magyarországot!
2. Március 15 pirosbetűs ünneppé nyilvánítását!
3. Nagy Imre visszahelyezését korábbi állami funkciójába!
4. Munkánkkal akarjuk helyreállítani az állam új gazdasági alapjait!
5. Új vezetést a pártban és a kormányban!
6. Nyílt tárgyaláson vonják felelősségre a hibák elkövetőit. Kérünk Benneteket, ne adjatok hitelt azoknak, akik éket akarnak verni közénk, munkás- és értelmiségi fiatalok közé! Gyertek el 24-én 3 órára a Műszaki Egyetemre és vessétek fel problémáitokat. Harcolni akarunk a Ti céljaitok valóraváltásáért is! Együtt váltjuk valóra az egész magyar nép követeléseit!

Budapesti Műszaki Egyetem Központi Diákotthon Bizottsága. –

Bp. indigós, gépírásos soksz. – 15x21 cm. –

Teljes szöveg. Datálatlan. Másolati példány, sorszáma 14.392.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

4.

[1956. október 23.] HIM Kisnyomtatvány

Másold le és terjeszd a magyar dolgozók között!

1. Az összes szovjet csapatoknak azonnali kivonását követeljük Magyarországról a békeszerződés határozatai alapján...

17. Tiltakozunk az államvédelmi hatóság fegyveres beavatkozása ellen!

A MAGYAR EGYETEMI IFJÚSÁG

Felhívjuk az ország dolgozó népét, hajtsa végre felhívásunkat!

Általános sztrájk október 24!

Ez a tiltakozás legyen Gerő Ernő rádió beszédében használt kijelentés ellen, aki provokátornak nevezte 250 ezer fegyelmezett magyar egyetemi hallgató és munkás tüntetését.

Követeljük a kormány lemondását!

Ha elolvastad add tovább!

[Bp.] s.n. kéthasábos, 21,5x27 cm. –

A pontok Nagy Imre kormányba kerülését, Farkas Mihály felelősségre vonását, a gazdasági élet átszervezését, sajtó- és szólásszabadságot, a normarevíziót és a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát követelik, október 27-re Budapestre ifjúsági parlamentet hívnak össze.

Az előző változat 16. pontja kinyilvánítja együttérzését a lengyel szabadság-mozgalommal, ez itt hiányzik. Nem tartalmazza a nyomtatott szöveg a Mélyépterv záradékát sem.

Új a 17. pont és a sztrájkfelhívás, valamint a Gerő Ernő rádióbeszédére való hivatkozás.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. stencilezett variánst közöl, amelynek szövege az 1–15. pontokban szó szerint megegyezik evvel. Hiányzik a fegyveres beavatkozás ellen tiltakozó 16. pont és a Gerő Ernő rádióbeszédére vonatkozó közlés, 18–19. o., 4. tétel.

Írógéppel sokszorosított változatát l. a 2. sz. leírásban.

5.

[1956. október 23–25.] HIM Kisnyomtatvány

[Budapest] IX. kerület Forradalmi Ifjúság Bizottsága

Ifjúmunkások!

Egyetemistáink megalakították ifjúsági szervezetüket a MEFESZ-t. Alakítsátok meg TI IS gyári ifjúsági szervezeteiteket.

Egységes ifjúmunkás szervezettel az új demokratikus és semleges Magyarországért!

A IX. ker. Forradalmi Ifjúság Bizottsága.

[Bp.] s.n. 14,5x21 cm.

Teljes szöveg. Datálatlan.

Nyomtatott pl. változó betűtípussal.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

6.

[1956. október 24.] HIM Kisnyomtatvány

Elvtársak van fegyverünk. A harcot tovább kell folytatnunk a szabadságunk és függetlenségünk kivívásáért. Velünk a rendőrség, a honvédség. Fáradtságot nem ismerve harcoljatok a végső győzelemért.

Előre a hazáért és a szabadságért!

A dolgozó nép. –

S.l. s.n. 22x30 cm.
Teljes szöveg. Datálatlan.
Nyomdai soksz.
1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

7.

1956. október 24. HIM Kisnyomtatvány
GERŐ Ernő
ZALA, XII. évf. 251. sz. 1956. okt. 24.

Gerő Ernő elvtárs rádióbeszéde

Kedves elvtársak! Drága barátaink! Magyarország dolgozó népe!

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége ez év júliusában fontos határozatokat hozott. A határozatokat pártunk tagsága, munkásosztályunk, dolgozó parasztságunk, értelmiségünk, népünk helyesléssel, megelégedéssel fogadta...

Mi azonban, természetesen, szocialista demokráciát és nem polgári demokráciát akarunk...

Pártszervezeteink fegyelmezetten, teljes egységben lépjenek fel minden rendbontó kísérlettel, nacionalista kútmérgezéssel, provokációval szemben...

Pártegységgel a szocialista demokráciáért! Ez volt Központi Vezetőségünk júliusi határozatainak tömör foglalata. Pártunk vezetésének szilárd elhatározása, hogy megingathatatlanul megy előre a szocialista demokrácia útján, annak teljes kibontakozása felé, szocialista fegyelemmel, őrködve pártunk egységén, népi demokratikus vívmányaink felett, népünk szebb, boldogabb jövőjének szolgálatában.

[Zalaegerszeg?] másolópapír, indigós soksz. – 4 p. – 30x21 cm.

Az 1956. október 23-án délután elhangzott rádióbeszéd másnapi gépelt változata, amely a júliusi párthatározathoz kötődő változtatásokat sorolja fel, éberségre int, óv a nacionalizmus veszélyeitől.

Másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

8.

[1956. október 24.] HIM Kisnyomtatvány

NAGY Imre

NAGY IMRE SZÓZATA A MAGYAR NÉPHEZ!

Budapest népe!

Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 14 óráig beszüntetik a harcot és leteszik fegyverüket, mentesülnek a statáriális eljárás alól.

Egyúttal kijelentem, hogy minden erőnkkel megvalósítjuk az 1953 júniusi kormányprogramot...

Magyarok! Barátaim! A kormány programját hamarosan, részleteiben is ki fogom fejteni és azt a rövidesen összeülő országgyűlés fogja megvitatni. Jövőnkről van szó, nemzeti létünk felemelkedésének nagy útja áll előttünk! Álljatok a kormány mögé, biztosítsátok a békés, alkotó munka folytatását, tegyétek lehetővé, hogy hazánk minden dolgozója zavartalanul munkálkodhasson családja a maga jövőjén. Álljatok a kormány, a párt mögé! Bízzatok abban, hogy a múlt hibáiból tanulva, megtaláljuk a helyes utat hazánk felvirágoztatására. –

[Bp.] szívópapír, stencil soksz. 30x21 cm.

A rend és fegyelem helyreállítását kéri a rádióbeszédben Nagy Imre a továbbiakban, biztosítja, hogy a kormány szándéka nem a bosszúállás, a megbékélés politikáját akarják. Kéri, hogy védjék meg a gyárakat és gépeket.

Datálatlan.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. gépelt-stencilezett variáns a címfej nélkül, „Itt Nagy Imre beszélek, mint a Magyar Népköztársaság Elnöke szólok most Budapest népéhez" kezdettel, egyébként szó szerint megegyezik 43. p. 29/b. tétel.

9.

[1956. október 24.] HIM Kisnyomtatvány

Újpesti Forradalmi Bizottság

Felhívás!

MUNKÁSOK, PARASZTOK, ÉRTELMISÉGIEK!

Általános sztrájkot hirdetünk és követelünk mindaddig, amíg a vérontások meg nem szűnnek és a magyar nép jogos követeléseit meg nem valósítják!

Mi Újpest dolgozói csatlakozásra hívjuk fel az egész magyar népet!

ÚJPESTI FORRADALMI BIZOTTSÁG

[Bp.] s.n. 21x29 cm.

Teljes szöveg. Datálatlan.

Zöld csomagolópapírra, többféle betűtípussal nyomtatott példány.

1965. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

10.

[1956. október 24–25.] HIM Kisnyomtatvány

Kiáltvány!

Magyar felkelők!

Célunk a tiszta Magyar függetlenség! A Magyar nép elszántan harcol a szovjet elnyomók ellen. Felkelők, a Nemzeti Szabadságharc tisztaságáért kizárólag csak az orosz tankok ellen harcolunk. Meg kell semmisítenünk mindazokat, akik továbbra is a párt zászlója alatt, vagy mint szovjet barátok akarnak a tömeg közt zavart kelteni!

Dolgozók! Honfitársak!

Akik kezében most fegyver nincs, úgy járuljon hozzá szabadságharcunkhoz, hogy a munkát nem veszik fel, az utcán tartózkodnak, a kormány parancsait nem hajtják végre és ahol lehet, támogatják a Szabadságukért harcolókat!

Felkelők! Honfitársak!

Értsük meg végre! Egy ellenségünk van, azok, akik Hazánkban 12 éven keresztül a zsarnokság uralmát fenntartották. A Nemzeti Függetlenséget porba tiporták és most, akik a tiszta ügyért síkra szálltunk fővárosunkat lerombolták és testvéreinket gyilkolták meg.

Felkelők! A fegyvert addig nem tesszük le, amíg az utolsó ellenünk harcoló szovjet katona nem hagyja el hazánk területét! Fegyverrel! Sztrájkkal! Független semleges Magyarországért.

A Szabadságért Harcoló fegyveres Felkelők!

[Bp.] szívópapír, stencil soksz. – 30x21 cm. –

Teljes szöveg. Datálatlan.

További két változat, amelyek szövege részben azonos. A 2. variáns kezdő sora „Magyar felkelők! Célunk a tiszta magyar függetlenség." A második megszólítás „Dolgozók! Magyarok!" A 3. variáns utolsó bekezdése elé beiktatott mondat: „Felkelők! Értsük meg végre, hogy céltalan minden testvéri harc, ne lövöldözzünk hiába, egy ellenségünk van, akik nemzeti Függetlenségünket akadályozzák továbbra is, az a Hazánkban tartózkodó szovjet hadsereg." Az utolsó bekezdés kiegészítő mondata: „Ezen tiszta, igazságért folyó harcunkban velünk van az egész világ dolgozóinak testvéri szolidaritása!"

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

11.

[1956. október 24–25.] HIM Kisnyomtatvány

[Kispesti Forradalmi Bizottság.]

KISPESTIEK! HONFITÁRSAK! FIATALOK!

KIÁLTVÁNY!

Kispest népéhez! Kispest fiataljaihoz!

A nemzet akarata győzött!

Az elmúlt napokban lelkesen mellénk állt Kispest népe! Most már meg van a lehetőségünk, hogy szervezett egységben védjük eddig elért eredményeinket és kivívjuk minden követelésünket.

Követeljük!

1. Az élelmiszeripar, a közélelmezés és közszolgáltatás (gáz, víz, villany) kivételével legyen általános sztrájk...
3. Álljon helyre azonnal Kispest rendje és nyugalma...

Hazafiak! Forradalmárok! Kispestiek! A véres forradalomban tanúsított lelkesedéssel álljunk helyt továbbra is követeléseink teljes megvalósulásáért!

Gondoljatok a hős mártírokra és vegyetek részt a már megindított segélyakcióban. –

[Bp.] s.n. szívópapír, stencil soksz. – 30x21 cm.

A három pontból álló kiáltvány a sztrájkon kívül a szovjet csapatok azonnali kivonását, szabad választást, a varsói szerződés felbontását és az ország gazdasági életének átszervezését követeli, valamint, hogy a belső karhatalom és a honvédség irányítását a forradalom harcosai vegyék át.

Aláírás nélküli példány. További példány Kispesti Forradalmi Ifjúság Bizottsága aláírással. Szövegében teljesen megegyező.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

12.

[1956. október 24–26.] HIM Kisnyomtatvány

Székesfehérvári Középiskolások Diákszövetsége

Felhívás!

A székesfehérvári középiskolások felhívása az ország középiskolás tanulóihoz.

1. A mai napon a fehérvári középiskolás diákok küldöttértekezletén elhatároztuk, hogy kilépünk a DISZ-ből és megalakítjuk a KÖZÉPISKOLÁS DIÁKSZÖVETSÉGET.
2. Elhatároztuk a különválást, mert:

a) A DISZ Fennállása óta nem támogatta a középiskolás diákok tanulását...

3. ... Megalakítjuk a KD-t...

Jelen határozatunkat küldöttség útján tudatjuk a székesfehérvári Vadásztölténygyár, Kolorit, Motorjavító, K. Sz. G., Könnyűfémmű, Finommechanikai gyárak DISZ Bizottságaival...

Felhívjuk az ország valamennyi középiskolás diákját, hogy csatlakozzanak a Középiskolás Diákszövetség felhívásához! (Székesfehérvári Középiskolások Diákszövetsége. –

[Székesfehérvár] s.n. – 30x21 cm.

A felhívás alkalmatlannak ítélte a korábbi ifjúsági szervezetet arra, hogy a fiatalságot képviselje, mert csak politikai oktatással foglalkozott, tagsága nem volt önkéntes, fizetett funkcionáriusai nem ismerték a diákság életét. Az új diákszövetség célkitűzéseit pontokban sorolja fel, majd általános politikai követeléseket fogalmaz, többek között március 15. megünneplését, Nagy Imre visszahelyezését korábbi állami funkciójába. Csatlakozik a műegyetemi Diákbizottság követeléseihez és üdvözli a MEFESZ-t.

Zöld papírra nyomott kéthasábos szöveg, jobb felső sarokban bekeretezve a lengyel himnusz hat sora. A pontok sorszámozása hibás, a 4. kétszer szerepel.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

13.

[1956. október 24–27.] HIM Kisnyomtatvány

[Budapesti] Műszaki Egyetem

Felhívás!

1. Követeljük, hogy az ÁVH azonnal szüntesse be a tüzet.
2. Követeljük, hogy a szovjet csapatok azonnal hagyják el a főváros területét.
3. Követeljük, hogy mindenkinek, akik a harcokban résztvettek, amnesztiát kapjanak. [sic!]
4. Politikai menedékjogot adjanak, azoknak a szovjet harcosoknak, akik a harcokban a munkásság mellé álltak!
5. Követeljük, hogy a magyar néphadsereg vegye át a rend fenntartását. Műszaki Egyetem Központi Diákotthona. –

[Bp.] s.n. – 30x21 cm.

Teljes szöveg. Datálatlan.

Többféle betűtípussal nyomtatott.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

14.

[1956. október 24–30.] HIM Kisnyomtatvány

?

Hősköltemény a pesti Srácról.

Te pesti Srác.
Te napköziben nevelkedett apró kamasz,
Te, kinek élte mindössze
Vagy tizenöt sivár tavasz,
Te, kibe már az ÁBC-vel tömték az ideológiát
A szovjet tankok vad tüzében
Zengted a szabadság dalát.

A tankok acél záporában
Nem remegett gyönge kezed.
Bátran markoltad meg a géppisztolyt...

... Téged, ki ezt a drága éltet
Hazádért így adtad oda
Amíg magyar él a földön
Nem feledhetnek el soha!

[Bp.] másolópapír, indigós soksz., 21x15 cm.

Egy hat és három nyolc soros versszak a budapesti harcokban részt vett gyerekekről.

Datálatlan. Másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 254. o., 341. tétel 1956. november elsejére datálja a közölt példányt. Az első versszak stiláris változata:

Te napköziben nevelkedett apró kamasz,
Te, kinek élete mindössze
Vagy tizenöt tavasz.
Beléd már az ÁBC-vel tömték az ideológiát.
A szovjet tankok vad tüzében
Zengted a szabadság dalát.

A jelzős szerkezetek kisebb változásai végig megtalálhatók a versben.

Gépelési variáns: haránt két–két versszak.

15.

[1956. október 25.] HIM Kisnyomtatvány

Egyesült Izzó, – [Magyar Dolgozók Pártja Végrehajtó Bizottsága, Budapest]

EGYESÜLT IZZÓ DOLGOZÓI!

FIZIKAI, MŰSZAKI, ADMINISZTRATÍV ELVTÁRSAK!

Az elmúlt 48 órában szép hazánk fővárosában csatatérré változtak az utcák, fegyverek ropogtak, emberek százai pusztultak el. Miért? Azért, mert a magyar ifjúság – zömmel helyes követeléseiért rendezett békés tüntetést hazánk, népünk ellenségei saját aljas céljaik megvalósítására használták fel. A megtévesztett és félrevezetett tömeget szörnyű öldöklésbe, rombolásba, népünk alkotásainak elpusztítására használták fel. A népünktől idegen, nacionalista, soviniszta célok érdekében ellenforradalmat robbantottak ki...

EGYESÜLT IZZÓ DOLGOZÓI!

Haladéktalanul lássatok munkához, pótoljátok az egynapi kiesést, több jóminőségű rádiócsövet, izzólámpát, ballont és gépet adjatok a hazának, hogy mielőbb helyreállíthassuk a károkat...

MUNKÁSOK! ADMINISZTRATÍV ÉS MŰSZAKI DOLGOZÓK!

Felhívunk benneteket, csatlakozzatok a MÖHOSZ elnökségének felhívásához, amelyben a romok azonnali eltakarítására, a rend és a biztonság megteremtésére kérik fel és buzdítják a dolgozókat. Munkaidő után ragadjuk meg a csákány, a lapát nyelét, ahogy azt 1945-ben tettük.

PÁRTTAGOK! AKTIVISTÁK!

A párt e nehéz időkben különösen számít rátok, álljatok a termelési, rom eltakarítási munka élére, példamutatástok serkentse és lelkesítse a párton kívüli dolgozókat!
Egyesült Izzó Pártvégrehajtóbizottsága. –

[Bp.] írógéppapír, soksz. 30x21 cm.

A röplap taglalja, hogy a munkásosztály nem értett egyet a sztrájkfelhívással, köszönetét fejezi ki az államvédelmi hatóságokkal vállvetve küzdő szovjet alakulatoknak.

Datálatlan, az időpont a szövegből meghatározható.

Lila indigós, másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

16.

[1956. október 25.] HIM Kisnyomtatvány

NAGY Imre

NAGY IMRE: Legyen vége a vérontásnak!

Teljesülnek a magyar nép nemzeti és demokratikus követelései Tárgyalásokat kezdünk a magyarországi szovjet haderő visszavonásáról

Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke a következőket mondotta ma délutáni rádióbeszédében:

Magyarország dolgozó népe! Az elmúlt napok során hazánk tragikus eseményeket élt át. Kisszámú ellenforradalmár felbujtó népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része az ország helyzete felett érzett elkeseredése következtében támogat...

Mélységes fájdalommal tölt el e tragikus napok során áldozatul esett ártatlan emberek minden csöpp kiontott vére. Legyen vége a tragikus harcoknak és a hiábavaló vérontásnak. Magyarok, barátaim, elvtársaim! Induljunk meg hát a párt vezetésével a népünk jobb, szebb szocialista jövőjét építő békés alkotómunka új útján.

KÁDÁR JÁNOS: Legyen rend, béke, munka!

Igazságosan megoldjuk a magyar–szovjet viszony kérdéseit

Kádár János, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének első titkára a következő beszédet mondotta a Rádióban:

Magyar dolgozók! Magyar elvtársak! Pártunk Politikai Bizottsága nehéz és súlyos helyzetben bízott meg a Központi Vezetőség első titkári tisztével. Sok idő a beszédre ma nincs...

Munkások, kommunista elvtársak, legyetek állhatatosak és szilárdak, Védjétek meg a népi hatalom rendjét, szocialista államunkat, a dolgozó nép jövőjét.

Nyugalmat, békét, rendet, független, szocialista Magyarországot!

[Bp.] [Szikra ny] 41x31 cm.

Nagy Imre beszédében ígéri, hogy az ellenforradalmárok által okozott károkat mielőbb helyreállítják, a jogos követeléseket teljesítik, a magyar–szovjet viszonyt igazságos, új alapra helyezik.

Kádár János a pártegység megóvását kéri, a pártvezetőség szándéka szerint a rend mielőbbi helyreállítását ígéri, a halaszthatatlanná vált égető kérdésekkel szembenéznek, a reális lehetőségek figyelembevételével megoldják ezeket.

Rotációs papírra nyomtatott, datálatlan.

Az alsó jelmondat dísztelen, egyenes léniával elválasztva a szövegtől.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Nagy Imre beszédét nem közli, csak Kádár János beszédének keretezett, nyomdai variánsát, amely szó szerint megegyezik az itt közölt példánnyal, 55. p. 48. tétel, datálatlan, október 25-nél közli.

Szintén datálatlan, ráutaló röplap október 25-nél 56. p. 49. tétel: Kádár János és Nagy Imre közös nyilatkozatot ad a rádióban.

17.

[1956. október 25–27.] HIM Kisnyomtatvány

Borsod megyei Munkástanács

Borsod megye dolgozói!

Értesítünk benneteket, hogy megyénkben a munkástanács átvette a hatalmat.

Szervezi a közbiztonságot, a szabadság megvédéséhez szükséges létesítményeket, valamint megyénk közellátását.

Felkérünk benneteket, hogy a jelenlegi közbiztonság és nyugalom érdekében a börtönökben lévő közönséges (nem politikai) bűnözőket ne engedjétek kiszabadulni.

Minden erőnkkel meg kell akadályozni, hogy ezek az elemek esetleges kiszabadulásuk esetén falvainkat és lakóházainkat fosztogassák.

Követeléseiteket győzelemre visszük.

Sztrájkkal harcolunk azért, hogy a szovjet csapatok hagyják el hazánk területét.

Megyei Munkástanács. –

Miskolc, BNyV. 21x15 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

Világos zöld papírra nyomott, felül a babérral keretezett Kossuth címer. Több betűtípussal szedett.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

18.

[1956. október 25–27.] HIM Kisnyomtatvány

[Budapest, Egyesült] Izzó Munkástanácsa

Felkérjük Dolgozótársainkat, hogy nyugalmukat a továbbiakban is őrizzék meg és a munkát rendben folytassák. Ismételten közöljük, hogy az eseményekről pontos és hiteles tájékoztatást adunk, de elvárjuk, azt is, hogy mindenben a Munkástanács utasításait kövessék és ne hallgassanak kósza hírekre.

Izzó Munkástanácsa. –

[Bp.] másolópapír, gépírásos soksz. – 15x21 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

Másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

19.

[1956. október 25–30.] HIM Kisnyomtatvány

Dózsa Gépkocsizó T[iszti]? Isk[ola]

MAGYAR BAJTÁRSAK!

MUNKÁSOK, TESTVÉREK!

Mi, a Magyar Nemzeti hadsereg honvédei és tisztjei követeljük, hogy hadseregünk végre önálló független és minden politikai párt és politikai nézet befolyásától mentes nemzeti hadsereg legyen.

Bajtársak! Minden erőtökkel küzdjetek azért, hogy hadseregünk kizárólag a magyar népet és nemzeti érdekeinket szolgálja.

Több megbecsülést és tiszteletet a Magyar honvédeknek.
Teljesüljenek Petőfi lánglelkű szavai:

„A NÉPPEL TŰZÖN VÍZEN ÁT!"

Dózsa gépkocsizó t. isk.

[Tata?] s.n. 30x21 cm.

Teljes szöveg. Datálatlan.

Többféle betűtípussal nyomtatott példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

20.

1956. október 26. HIM Kisnyomtatvány

GYŐRY Tibor

Győry Tibor: Négy ember...

Négy ember az utcára ma együtt nem mehet
figyelem emberek...
Négy ember az utcán ma együtt nem mehet
Hát mi ez?
A zsarnok rühes vérebek a „dicső hadsereg"
Tankjaiban már ennyire remeg?
Hát gyöngék a gyilkos fegyverek?
Vagy igaz talán, hogy az egész nép az,
Kit a „rádió-papagáj" gyújtogatónak
gyilkos bandának nevez.
Nos te ocsmány patkányhad
Hiába minden páncél
Remegj hát, joggal teszed

Féltsd jól fizetett szennyeskezű
gyalázatos életed.
mert most a nép fizet
„Éljen a tisztogató hős hadsereg"
Mely világos nappal, állig fegyverben
Nyakig páncélban
Négy sétáló pestitől már remeg
Éljen sokáig
A pokol minden kínját érezze az átkozott
„Hős hadsereg"!

Budapest, 1956. október 26.

Bp. gépírás. – 30x21 cm.

Teljes szöveg. Első példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

21.

[1956. október 26.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar dolgozók, budapesti fiatalok!

A párt és az állam új vezetői: KÁDÁR JÁNOS és NAGY IMRE felhívást bocsátottak ki. Ez a felhívás biztosítja egy új, nemzeti reformprogram meghirdetését! Üdvözöljük ezt a törekvést, üdvözöljük a pártot és a kormányt, és szilárd meggyőződésünk, hogy a rend és a nyugalom helyreállása után a szovjet egységek eltávoznak fővárosunkból. Éljen Budapest dolgozó népe! Éljen a szocialista demokráciáért küzdő magyar nép!

Elég volt a vérontásból, elég volt az utcai harcokból, ma minden magyar hazafias kötelessége az, hogy segítsen megteremteni a rendet, a nyugalmat.

[Bp.] s.n. 21x16 cm.

Teljes szöveg, datálatlan. Aláírás és kibocsátó nélkül.

Többféle betűtípussal szedett, nyomdai példány.

Nagy Imre és Kádár János közös nyilatkozata (október 25.) datálatlan nyomtatvány, l. a 16. sorszámú leírást, valamint 1956. kat. 1991. Zrínyi K. 55. o. 48. tételt, de csak a Kádár beszédet.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

22.

1956. október 26. HIM Kisnyomtatvány

M[agyar] E[gyetemek és] F[őiskolák] E[gyesült] Sz[ervezete]

KIÁLTVÁNY A MAGYAR NEMZETHEZ!

Történelmi perceket élünk. Az egyetemi hallgatók békésen, fegyelmezetten indult tüntetése elsősorban Gerő Ernő gyalázatos és ostoba provokációja következtében nemzeti felkeléssé vált.

Elkerülhetetlenül szükséges, hogy ezekben a felelősségteljes pillanatokban, amikor ránk magyar fiatalokra hazug rágalmak zúdulnak, amikor felelős magyar személyiségeket a helyzet politikus értékelése óvatosságra kényszerít, mi az elsősorban érdekeltek, kimondjuk a teljes igazságot. Mondanivalónkat az alábbiakban rögzítjük:

1. Teljes egészében fenntartjuk azokat a követeléseinket, amelyekért a magyar fiatalság X. hó 23-án néma tüntetésre indult...

13. A Szovjetuniónak pedig azt üzenjük, hogy végre választania kell, mit akar: független baráti Magyarországot, vagy pedig rabszolgákat, akik a jövőben is készek lesznek fellázadni!

Add, vagy küldd tovább a kiáltványt 6 betűszerinti másolatban!
Ez parancs, teljesítését egyszer számonkérjük! Juttass vidékre is!

Jelszavunk: Merjünk magyarok lenni! (Teleki Pál)

A MEFESZ TITKOS VEZÉRKARA

Bp. 1956. X. 25. 8 óra. –

Bp. másolópapír, indigós soksz. 3 o. – 30x21 cm.

A 2–12. pont visszautasítja a fiatalság ellen felhozott vádakat, a szervezett fosztogató bandákról szóló rágalmakat, biztosítja Nagy Imrét az egyetemi ifjúság bizalmáról, amnesztiát követel a politikai foglyok számára, továbbá vállalja minden erejével és tudásával egy új világ felépítését.

Fekete indigós, másolati példány.

1956. kat. Zrínyi K. Ø

23.

1956. október 26. HIM Kisnyomtatvány

Szakszervezetek Országos Tanácsa

OLVASD! – ADD TOVÁBB! – DOLGOZZ ÉRTE!

A SZAKSZERVEZETEK PROGRAMJA AZONNALI INTÉZKEDÉSRE.

1. A harcot beszüntetni, amnesztiát hirdetni és a szakszervezetek bevonásával tárgyalást folytatni az ifjúság képviselőivel...
6. Az újonnan alakítandó kormány azonnal kezdjen tárgyalásokat a szovjet fegyveres erők kivonására az országból.

II.

GAZDASÁGI TÉREN

1. Munkások, üzemi értelmiségiek, vegyétek kezetekbe gyáratok vezetését. Haladéktalanul alakítsátok meg a munkástanácsokat és a munkástanácsok sürgősen keressék fel a szakszervezeti területi bizottságokat, a további megbeszélés végett...
8. Megvalósítani Nagy Imre ígéretét, az egyenlőség elve alapján tárgyalásokat kezdeni a Szovjetunió és más országok kormányaival, kölcsönösen előnyös gazdasági kapcsolatok megteremtésére.

MAGYAR SZAKSZERVEZETEKNEK ÚGY KELL DOLGOZNIUK, MINT AZT 1948-IG TETTÉK: NEVÜKET „MAGYAR SZABAD SZAKSZERVEZETEK"-RE KELL VÁLTOZTATNI.

Ezt az elnevezést a Szakszervezetek Kongresszusának kell jóváhagyni.

Budapest, 1956. október 26.

Szakszervezetek Országos Tanácsa Elnöksége. –

Bp. szívópapír, stencil soksz. 29,5x21 cm.

Programjában intézményes anyagi támogatást ígér a szakszervezet a továbbiakban a harcok rokkantjai számára, tervezi a bérrendezést, a gyermektelenségi adó eltörlését, az alacsony nyugdíjak emelését, a munkában töltött évek figyelembe vételét, a lakásépítkezések alapjainak kiszélesítését.

Kivonatos, házi sokszorosítású példány a Népszava 1956. október 26-i számából. Az újságban megjelent bevezetés hiányzik, a II. fejezet 1. pontja tartalmilag egyezik az újságszöveggel, a többi szó szerint.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. nyomtatott variánst közöl, itt a II. rész 1. pontja megegyezik az újságszöveggel. A lap aljára nyomtatva a Magyar írók követelése kezdetű röpirat, 81. o. 90. tétel.

24.

[1956. október 26–27.] HIM Kisnyomtatvány

M[agyar] D[olgozók] P[ártja] XIII. ker. Pártbizottsága

ANGYALFÖLD DOLGOZÓI! MUNKÁSOK, ASSZONYOK, IFJAK!

Angyalföld dolgozói mindig a forradalmi harc élén jártak. Nehéz helyzetekben is megmutatták a kivezető utat. Három napja folyik a vér Budapest utcáin. Nem engedhetjük, hogy hiába follyék! A harc beszüntetése érdekében Angyalföld dolgozói követelik a biztosítékot, hogy soha többé nem térhessen vissza a múlt önkénye.

1. A dolgozók valóban a gyár urai legyenek...

3. A magyar kormány a harcok megszűnése után azonnal kezdjen tárgyalásokat a szovjet kormánnyal a csapatok kivonásáról...

ANGYALFÖLDIEK! Nagy Imre és Kádár János a mi embereink. Bennük nem csalódtunk, bízunk bennük.

Kádár János közvetlenül ismeri az angyalföldi munkások gondjait és megérti azokat – hiszen itt dolgozott velünk.

AHHOZ, HOGY KÖVETELÉSEINKET MEGVALÓSÍTHASSUK MOST A LEGFONTOSABB A REND HELYREÁLLÍTÁSA!

M. D. P. XII. ker. PÁRTBIZOTTSÁGA
HAZAFIAS NÉPFRONT XIII. ker. ELNÖKSÉGE.

[Bp.] s.n. 24x17 cm

A röplap üzemi önállóságot követel, a munkástanácsok megalakítását és a megélhetéshez szükséges fizetést, legalább 15%-os béremelést kér a nyugdíjrendezés mellett.

Datálatlan, nyomdai példány többféle betűtípussal szedett.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

25.

[1956. október 26–28.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Nemzeti Bizottmány

MAGYAR MUNKÁSOK POLGÁRTÁRSAK!

Örömmel jelentjük forradalmi követelésünk legújabb sikerét: Biztos forrásból származó értesülések szerint a szovjet csapatok nagy erővel megkezdték Budapest területének elhagyását, sőt, egyes egységeik Záhonynál megkezdték a hazánkból való kivonulást is. A szovjet hadvezetőség parancsot adott ki a hazánk területén állomásozó összes alakulat visszavonására.

Ezzel egyidejűleg Budapesten megalakult a Forradalmi Katonai Tanács, amely magáévá tette ifjúságunk összes követelését és első cselekedeteként menesztette honvédségünk éléről a letűnt sztálinista gyászvitézeket, akik az elmúlt napok vérengzéseiért nagymértékben felelősek, Szabó altábornagyot, Tóth és Hazai vezérőrnagyot.

Mégsem hullott hiába 15 ezer magyar vére. Bebizonyosodott, hogy az egész nemzet összefogása milyen erő, melynek nem állhat ellen sem a hazai, sem az idegen önkény. Megindult tehát a megszállók kivonása és ez azt jelenti, hogy sokat szenvedett hazánk 12 évi megszállás után végre szabad és független ország lett, melyben megvalósulnak mindazok a célok, melyekért ifjúságunk vérét hullatta.

Felhívunk mindenkit arra, hogy győzelmünk első napjaiban őrizze meg nyugalmát. Továbbra is az eddigi töretlen egységben folytassuk az általános sztrájkot, mindaddig, míg az utolsó szovjet egység el nem hagyja hazánk területét.
Magyar Nemzeti Bizottmány.

ÉLJEN A SZABAD FÜGGETLEN MAGYARORSZÁG!
ÉLJEN A LEGYŐZHETETLEN FORRADALMI NÉP!
DICSŐSÉG A HARCBAN ELESETT HŐSÖKNEK!

[Bp.] szívópapír, stencil soksz. 30x21 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

26.

1956. október 27. HIM Kisnyomtatvány

Követeljük!

1. A szovjet csapatok azonnali kivonását az ország területéről.
2. A statárium eltörlését és teljes amnesztiát a forradalmi harcokban résztvett hazafiak számára.
3. Állítsák bíróság elé azokat, akik az elmúlt évek, de különösen a legutóbbi tragikus eseményekért felelősek.
4. A sztálinista politikában kompromittáltak, elsősorban Hegedüs, Piros és Apró azonnali leváltását, párt és állambeli funkcióikból.
5. Szélesebb alapokra támaszkodó nemzeti kormány megalakítását.
6. Teljes demokratizmust és sajtószabadságot.
7. Szabad pártközi választást, nemzetközi ellenőrzés mellett.
8. Az üzemi demokrácia kiszélesítését, munkástanácsok létrehozását.
9. A sztrájkjog biztosítását.
10. Bérrendszer reformot, a normák eltörlését.

11. Az elkövetkezendő évek beruházási kereteinek rovására az életszínvonal azonnali emelését.

12. Az egyéni gazdaságokon alapuló új parasztpolitikát.

13. Helyeseljük a forradalmi, nemzeti hagyományainkhoz ragaszkodva a Kossuth-címer visszaállítását, március 15, október 6 és november 24-e [sic! tollal javítva: október] nemzeti ünneppé való nyilvánítását, ugyancsak a nemzeti hagyományainknak megfelelő katonai egyenruha bevezetését.

14. Az államvédelmi hatóság megszüntetését.

15. Kérjük ki Törökországtól Rákosit és Gerővel együtt állítsák bíróság elé.

Amennyiben a kormány a fent felsoroltakra 24 óráig nem ad megnyugtató választ, a gyulai üzemek dolgozói általános sztrájkba lépnek.

Gyula, 1956. október 27.

Gyulaváros hazaszerető népe. –

[Gyula] s.n. 21x15 cm.

Teljes szöveg.

Sormintával keretezett, a megszólítás kurzív grafikai betű, az aláírás kövérrel szedett.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. békéscsabai nyomdai variánst közöl, ennek 1–15. pontja szó szerint megegyezik, 16. pontja a békéscsabai törvénysértőkre vonatkozik. Aláírása: Békéscsaba hazaszerető ifjúsága, 323. o., 433. tétel.

27.

1956. október 27. HIM Kisnyomtatvány

Magyarok! Az egész világ figyelme, e nehéz órákban a magyarokon van. A legsúlyosabb szavakkal ítélik el a Szovjet jogtalan és gyilkos támadását a védtelen magyar nép ellen. (A tegnap esti amerikai adás kizárólag a magyar üggyel foglalkozott...) ...Eisenhower felkérte Hammersfeldet hogy személyesen utazzon Magyarországra. Felkérték a nyugati államokat, hogy ismerjék el a Nyugat-Magyarországon alakult Felkelők kormányát. –

S.l. fekete indigó, írógéppel soksz. – 29,5x21 cm.

Az amerikai adás kivonatát ismerteti: a Biztonsági Tanács vizsgálja a jogtalan szovjet katonai beavatkozást, Pius pápa felhívta a világ katolikusait, imádkozzanak a magyarokért, az amerikai Vöröskereszt felajánlotta azonnali segítségét. Budapestről Ausztriába menekülő osztrákok adnak tájékoztatást a nyugatmagyarországi helyzetről.

Aláírás és kibocsátó nélkül.

Vonalas, kitépett füzetlapra gépelt szöveg, másolati példány

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

1956. október 27. HIM Kisnyomtatvány

MEGALAKULT AZ ÚJ NEMZETI KORMÁNY

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa, a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének, valamint a Hazafias Népfront Országos Tanácsa elnökségének javaslatára megválasztotta a Magyar Népköztársaság új kormányát. A kormány összetétele a következő:

Minisztertanács elnöke: NAGY IMRE
Helyettesei: APRÓ ANTAL, BOGNÁR JÓZSEF, ERDEI FERENC
Államminiszter: TILDI ZOLTÁN
Belügyminiszter: MÜNNICH FERENC
Honvédelmi miniszter: JANZA KÁROLY
Pénzügyminiszter: KOSSA ISTVÁN
Igazságügyminiszter: dr. MOLNÁR ERIK
Kohó- és gépipari miniszter: CSERGŐ JÁNOS
Bánya- és energiaügyi miniszter: CZOTTNER SÁNDOR
Vegyipari miniszter: SZABÓ GERGELY
Könnyűipari miniszter: NAGY JÓZSEFNÉ
Város- és községgazdálkodási miniszter: NEZVÁL FERENC
Földművelődésügyi miniszter: KOVÁCS BÉLA (A Független Kisgazdapárt volt főtitkára)
Állami gazdaságok minisztere: RIBJANSZKY MIKLÓS
Külkereskedelmi miniszter: BOGNÁR JÓZSEF
Belkereskedelmi miniszter: TAUSZ JÁNOS
Élelmiszeripari miniszter: NYERS REZSŐ
Begyűjtési miniszter: GYENES ANTAL
Építésügyi miniszter: APRÓ ANTAL
Közlekedésügyi miniszter: BEBRICS LAJOS
Népművelődésügyi miniszter: LUKÁCS GYÖRGY (egyetemi tanár)
Oktatásügyi miniszter: KÓNYA ALBERT
Egészségügyi miniszter: BABITS ANTAL (egyetemi tanár)
Az Országos Tervhivatal elnöke: KISS ÁRPÁD

Az új nemzeti kormány eskütétel után azonnal hivatalba lépett.

Budapest, 1956. október 27.

Hátoldalon:

MUNKÁSOK!

Megvalósult a munkásosztály kívánsága: az üzemeket munkástanácsok fogják vezetni! Ez betetőzése a gyárak népi tulajdonba vételének!

Munkások és műszakiak! Most már teljesen magatokénak érezhetitek az üzemeket, melyeket ezentúl magatok irányíthattok. Meg fog szűnni az üzemek eddigi túlzott központi irányítása, meg fognak szűnni az ezzel kapcsolatos hibák.

A munkástanácsokra nagy felelősség hárul. Ezért nagy körültekintéssel a legtapasztaltabb, legderekabb dolgozók közül válasszátok a munkástanácsok tagjait!

Az új kormány fel fogja emelni a kisfizetésűek bérét. Minél hamarabb kezditek meg a termelést a gyárakban, minél jobban dolgoznak munkástanácsaitok, annál előbb és annál nagyobb mértékben lehet majd emelni a béreket.

Támogassátok tehát az új kormányt a szocializmust építő szabad, demokratikus Magyarországért folyó munkában.

A SZOT elnöksége.

[Bp.] s.n. 23x15 cm. Kétoldalas nyomás.

Teljes szöveg.

A miniszterek felsorolásából kimaradt Horváth Imre külügyminiszter, az állami gazdaságok miniszterének neve Ribjanszky formában szerepel.

A Hadtörténeti Múzeum Kisnyomtatványgyűjteményében további két nyomtatott variáns van, ezekben az Állami Gazdaságok minisztere Ribnyánszki Miklós formában szerepel. Ezek csak egyoldalas nyomtatványok, a fent leírt hátoldali SZOT-szöveg nélkül.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. az elsőként leírt kétoldalas Ø a variánsok 85. o., 94. tétel.

29.

[1956. október 27–28.] HIM Kisnyomtatvány

Kivívtuk!

Kivívtuk, hogy Nagy Imre a kormány élére, Kádár János a párt élére kerüljön. Kivívtuk, hogy új nemzeti kormány alakuljon. Kivívtuk, hogy tárgyalások útján rendezzük a magyar–szovjet viszony vitás kérdéseit. Kivívtuk, hogy a rend helyreállításával azonnal kivonjuk a csapatokat a fővárosból. Kivívtuk, hogy az új kormány új, magyar programmal lép a nép színe elé. Kivívtuk, hogy a Rákosi-féle terrorpolitikusok örökre távoztak a magyar közéletből. Kivívtuk, hogy a munkástanácsok irányítsák a gyárakat, hogy az egyetemek autonómiát kapjanak. Kivívtuk alapvető követeléseink teljesítését. Ugyanazzal az elszántsággal, amellyel harcoltunk, nekilátunk most a megvalósításnak. Legyen vége a vérontásnak, lássunk munkához. Amit kiharcoltunk, megvédelmezzük, megvalósítjuk. Foglalja el mindenki munkahelyét – lássa az ország népe: nem esztelenül harcoltunk, nem vért és pusztulást akartunk, hanem békét, függetlenséget, jólétet. Az első sorokban küzdöttünk a harcban, az elsők leszünk a munkában is.

MAGYAR DEMOKRATIKUS HAZAFIAK NEMZETI BIZOTTSÁGA. –

[Bp.] s.n. 15x12 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

További pl. körülvágott, 14x11 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

30.

[1956. október 27–28.] HIM Kisnyomtatvány

[Magyar Néphadsereg]

FORRADALMI KATONAI TANÁCSOK IDEIGLENES HATÁROZVÁNYA.

I. Feladatuk:

A Magyar Néphadseregben működő Forradalmi Tanácsok feladata a Magyar Néphadsereg minden alakulatánál biztosítani a Minisztertanács határozatainak és a Forradalmi Tanácsok egyetértésével kiadott parancsoknak maradéktalan végrehajtását. Biztosítsák a Magyar Néphadsereg egységes, határozott kiállását a forradalom célkitűzéseinek megvalósítása és vívmányainak megvédése érdekében.

II. Jogaik és kötelességeik:

1. A tanácsok jogosultak a parancsnokok intézkedéseit és parancsait ellenőrizni...

4. A Forradalmi Katonatanácsok a burkolt, vagy nyílt forradalom ellenes cselekmények elkövetőit, továbbá azokat, akik a forradalmi hadsereg fegyelmét megbontják, katonai bíróság elé állíthatják...

III. Forradalmi tanácsok szervezeti felépítése.

Forradalmi tanácsot kell választani...

A forradalmi tanácsok tagjait az egyel magasabb forradalmi tanács igazolvánnyal látja el.

[Bp.] s.n. házi soksz. [2] fol 29x21 cm.

Pontokba rendezve közli az irat a forradalmi katonai tanácsok kötelességeit, jogait az alá- és fölérendeltségi viszonyokat.

Kibocsátó nélküli, datálatlan.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

31.

[1956. október 27–28.] HIM Kisnyomtatvány

MAGYAROK!

Az ÁVH szembehelyezkedik a néppel és a kormánnyal. Miközben a kormány amnesztiát hirdet, a Szabadságharcosokat az ÁVH letartóztatja és fogva tartja!

Elég volt az ÁVH uralmából!

Szabadítsuk ki a foglyokat, fegyverezzük le az ÁVH-t!

A FORRADALMI IFJÚSÁG. –

[Bp.] s.n. 24,5x17 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

Nyomdai kivitel, kétféle betűtípus.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

(1956.) október 28. HIM Kisnyomtatvány

NAGY Imre

Nagy Imre, az új Nemzeti Kormány elnöke
vasárnap, október 28-án az alábbi rádiófelhívást intézte az ország népéhez:

Magyarország Népe!

Az elmúlt héten tragikus gyorsasággal peregtek a véres események. Az elmúlt évtized szörnyű hibáinak és bűneinek végzetes következményei tárulnak elénk azokban a fájdalmas eseményekben, amelyeknek szemtanúi és részesei vagyunk. Ezer esztendős történelmünk során a sors nem fukarkodott a népünket és nemzetünket sújtó csapásokkal. De ilyen megrázkódtatást hazánk talán még sohasem élt át.

A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna...

Magyarország népe!

A keserűség és a harc óráiban az ember hajlamos arra, hogy az elmúlt 12 esztendőnek csak a sötét oldalait lássa. De ne engedjük tisztánlátásunkat elhomályosítani. Ennek a 12 esztendőnek vannak történelmi jelentőségű, maradandó, eltörölhetetlen eredményei, amelyeket Ti, magyar munkások, parasztok, értelmiségiek a Magyar Dolgozók Pártjának vezetésével kemény és áldozatos munkátokkal hoztatok létre. Megújhodó Népköztársaságunk számít arra az erőre és önfeláldozásra, amelyet Ti az alkotó munkában megmutattok, s amely hazánk jobb jövőjének legfőbb biztosítéka.

(Lénia alatt hozzá nyomtatva):

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének ülése

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége 1956. október 28-án délelőtt ülést tartott. Megtárgyalta a politikai helyzetet és a következő határozatot hozta:

A Központi Vezetőség helyesli a Magyar Népköztársaság kormányának mai nyilatkozatát. Felhívja a párt minden szervezetét és minden tagját, hogy segítsék elő a nyilatkozatban foglaltak megvalósítását.

A Központi Vezetőség tekintettel az előállott rendkívüli helyzetre, a III. Pártkongresszustól a párt vezetésére kapott meghatalmazást egy hattagú pártelnökségre ruházta át, amelynek elnöke: Kádár János elvtárs. Tagjai a következők: Apró Antal, Kiss Károly, Münnich Ferenc, Nagy Imre és Szántó Zoltán elvtársak. A pártelnökség felhatalmazása a lehető legrövidebb idő alatt összehívandó IV. Pártkongresszusig érvényes.

A párt elnöksége munkájában a Központi Vezetőségre és a Politikai Bizottságra támaszkodik.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetősége. –

[Bp.] [Szikra ny?] 30x23 cm. Kétoldalas, kéthasábos. –

Nagy Imre beszédében a továbbiakban a népakarat kiteljesítését ígérte minden tervezett változtatásban, tűzszünetet hirdetett, felszólított a fegyverek beszolgáltatására.
Bejelentette az új karhatalom megalakulását, ismertette tárgyalását, megállapodását a szovjet csapatok kivonásáról a magyar–szovjet barátság szellemében, Budapest azonnali kiürítéséről, javasolni fogja az országgyűlésben, hogy a Kossuth-címer legyen hivatalos, hogy március 15. ismét nemzeti ünneppé nyilváníttassék.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének üléséről a teljes szöveget közöljük.

Rotációs papírra nyomtatott példány.

Változata tartalmi, stiláris és szerkesztési vonatkozásokban tér el a fentitől.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. fejléc (cím) nélküli variáns 93–94. o., 107. tétel.

33.

[1956. október 28.] HIM Kisnyomtatvány

Szekszárd Ifjúsági Forradalmi Bizottság

Szekszárd dolgozó népe!

Munkások! Dolgozó parasztok! Értelmiségiek! Fiatalok!

Hozzátok fordulunk! Ezekben a nehéz időkben mindannyiunk legfőbb érdeke, hogy békében, a nyugalom és rend megőrzése mellett, gondolkozzunk városunk jövőjéről.

A múlt hibáinak gyökeres felszámolása és a jövő megalapozása érdekében a következő javaslatokkal fordulunk városunk dolgozó népéhez:

1. Az október 30-án megalakuló városi Nemzeti Bizottság tegyen javaslatot az új városi tanácselnök személyére...

14. A Városi Tanács Végrehajtóbizottsága az illetékes szervekkel – a rendőrséggel és a honvédséggel szervezzen munkásokból, dolgozó parasztokból és értelmiségiekből az üzemekben munkásőrséget!

Október 30-án, délelőtt 9 órakor a Városi Tanács nagytermében megalakul a Szekszárdi Nemzeti Bizottság. –

Ifjúsági Forradalmi Bizottság. –

(Szekszárd) Szekszárdi Nyomda. – 35x26 cm. Kéthasábos

A 14 pont helyi követeléseket tartalmaz, többek között a baktai szőlők felmérését, az elvett szőlők visszaadását, a borfogyasztási adó eltörlését, a pinceszövetkezettől elvett felszerelési tárgyak visszaadását, a tejszövetkezet megalakítását, az alsóvárosi gazdakör visszaállítását, a pedagógusok lakáshelyzetének felülvizsgálatát, kisipari engedélyek kiadását és a Gyapotegrenáló céljaira épült raktárak átadását a vállalatoknak.

Piros–fehér–zöld kerettel, a szöveg felett babérággal övezett Kossuth-címer. Datálatlan.

Többféle betűtípussal nyomtatott.

További négy példány, egyik hátoldalán „Szekszárd, okt. 28." dátumbélyegzővel, 40 filléres postabélyeggel, címzés a Magyar Hadtörténelmi Múzeumnak Budapest. Nyomtatványként feladva.
Iktatószáma É: 24/1957. HIM.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. keret nélküli variáns, datálatlan 533. o., 735. tétel

34.

[1956. október 28–29.] HIM Kisnyomtatvány

Eötvös Loránd Tudományegyetem

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem tanárainak és diákjainak követelése:

1./ A Központi Vezetőség és a kormány azonnal adja ki a „Tüzet szüntess!" jelszót az ÁVH-soknak.

2./ Azonnal bocsássák szabadon a harcokban letartóztatottakat, kivéve a fosztogatókat, akiket bíróság elé kell állítani.

3./ Állítsák bíróság elé a vérengzésekért felelős ÁVH-sokat!

4./ Szólítsa fel a kormány a szovjet csapatokat, hogy 24 órán belül hagyják el a főváros területét.

Meg vagyunk győződve arról, hogy az új Politikai Bizottság haladéktalanul érvényt szerez a hazafiak és szocialista diákság jogos követeléseinek. Ebben a reményben az új Politikai Bizottságot és Kádár János elvtársat, a párt új első titkárát szeretettel üdvözöljük.
Kádár elvtárs titkársága megígérte követeléseink teljesítését!

[Bp.], stencil soksz. – 15x21 cm.

Körülvágatlan, kettétépett szívópapíron. Teljes szöveg. Datálatlan. (Az MDP Központi Vezetősége október 28-án tartotta ülését.)

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

35.

[1956. október 29–30.] HIM Kisnyomtatvány

Magyar Forradalmi Bizottmány

Kiáltvány! A Magyar Forradalmi Bizottmány határozata:
1. A Magyar Forradalmi Bizottmány meghajtja a kivívott és drága vérrel szentelt szabadság zászlaját a hősi halottak, sebesültek és az egész magyar nép előtt...
25. Jelen határozatunkat megküldjük az ENSZ minden tagállamának, Dobi Istvánnak, Nagy Imrének, Kádár Jánosnak, Kovács Bélának és nyilvánosságra hozzuk az egész világ előtt. Dudás József Országos Forradalmi Bizottmány elnöke. –

Balassagyarmat, 1956. Nyomdaipari V. 21x15 cm. Kétoldalas

A röplap 25 pontban sorolja fel a követeléseket Magyarország függetlenségével, a Varsói Szerződés felmondásával, a szabadságharcosok elismerésével, a rendfenntartó karhatalommal kapcsolatban.

A példány záradéka: A balassagyarmati Forradalmi Tanács csatlakozik a Forradalmi Bizottmány kiáltványához.
További példányok a záradék nélkül. Aláírás Dudás József, A Magyar Forradalmi Bizottmány elnöke. – S.l.s.n. 23x16 cm.

Variáns: Dudás József aláírása a beosztás nélkül. S.l.s.n. 21x15 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 111. o., 136. tétel, Budapestnél beosztva, 1956. október 29. datált, Dudás neve nélkül, Magyar Forradalmi Bizottmány kibocsátóval leír egy röplapot, amely a fentivel szövegében az 1–17. pontig azonos. A Dudás-féle példányban a 18. pont Mindszenty szabadonbocsátását követeli, 19–24. illetve 25-ig is egyező szöveggel, csak a pontok nem fedik egymást.

36.

1956. október 30. HIM Kisnyomtatvány

(Kecskemét) [Bács-Kiskun megye] Ideiglenes Nemzeti Bizottság

A BÁCSMEGYEI IDEIGLENES NEMZETI BIZOTTSÁG HATÁROZATA.

A magyar nép nemzeti érdekeit semmibevevő rendszer hosszú éveken keresztül gúzsba kötötte, megbénította nemzetünk szellemi és gazdasági erejét.

A népünk politikai és gazdasági érdekeit semmibevevő vezetés arra kényszerítette elnyomott népünket, hogy tüntetéssel, majd egyes vezetőknek a múlthoz való csökönyös ragaszkodása miatt, fegyveres harc útján, vére hullatásával vívja ki szabadságát. Népünk, híven történelmi elhivatottságához, hősiesen vívja harcát...

A Hazafias Népfront kezdeményezésére ezért megyénkben Ideiglenes Nemzeti Bizottságot alakítunk.
A megyei Ideiglenes Bizottság ma délelőtt megalakult...

Az Ideiglenes Megyei Nemzeti Bizottság első ülését megtartva az alábbiakat határozta.

1./ Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság a népi hatalom szerve, melynek alá van rendelve a területen lévő valamennyi államigazgatási, gazdasági szerv és a Nemzetőrség...

20./ Az ideiglenesen megalakult Nemzeti Bizottság jelenlegi összetételében addig működik, amíg a demokratikus pártok küldötteiből a végleges Nemzeti Bizottság megalakul.

A Megyei Ideiglenes Nemzeti Bizottság a nemzeti egység és a hazafias érzés szellemében kezdte meg munkáját. Kérjük megyénk lakosságát, Nemzeti Bizottságait, állami és gazdasági szerveit, hogy hasonló szellemben, teljes felelősséggel munkálkodjanak hazánk felvirágoztatásán.

Kecskemét, 1956. október hó 30-án.
Megyei Népfrontbizottság – Ideiglenes Megyei Nemzeti Bizottság. –

(Kecskemét), szívó papír, stencil soksz. – 4 p. – 30x21 cm.

Az Ideiglenes Nemzeti Bizottság tagjai, Berényi Lajos, Bognár Károly, Borszéki Lajos, Daczó József, Dallos Ferenc, Farkas László, Hajnal János, Madarász László, dr. Magócsi Géza, Mészöly Gyula, Orosz László, Papp Géza, Pataki Ferenc, Szabó József, Szabó Lajos, dr. Szendy Jenő, Szentkirályi Frigyes határozatukban felhívjuk a községeket nemzeti bizottságaik megalakítására, az üzemeket a munkástanácsok összehívására, a parasztságot az őszi munkák elvégzésére, a betakarítás befejezésére, ígéretet tesznek a tagosítás felülvizsgálatára, a kisipari tevékenység szabaddá tételére. Követelik az állampolgári jogok maradéktalan érvényesítését, a szovjet csapatok kivonását, a parasztság terheinek megszüntetését, a begyűjtés mielőbbi megszüntetését. Felhatalmazzák a végrehajtóbizottságot, hogy a honvédség kíséretében élelmiszerszállítmányt indítsanak útba Budapestre.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

37.

1956. október 30. HIM Kisnyomtatvány

[Budapest] Járműfejlesztési Intézet

Budapest, 1956. október 30.
Nagy Imre a Minisztertanács Elnöke

Budapest

A Járműfejlesztési Intézet dolgozói megválasztották Ideiglenes Forradalmi Munkástanácsukat, és az Intézet összegyűlt dolgozói a következő határozatokat hozták:

1./ Követeljük a Varsói Szerződés azonnali felmondását, és a szovjet fegyveres erők országunkból történő haladéktalan kivonását. Nem tartjuk ugyanis kivívott függetlenségünkkel összeegyeztethetőnek, hogy a korábbi népellenes kormány által megkötött szerződés értelmében idegen csapatok Magyarországi tartózkodása idegen országok hozzájárulásától függjön.

2./ Követeljük, hogy a Rákosi–Hegedűs kormányban tisztséget viselt miniszterek, miniszterhelyettesek azonnal mondjanak le, és a kormány haladéktalanul váltsa le a külképviseletek nemzetellenes vezetőit. Ezeket a tisztségeket a forradalmi vívmányokkal szolidáris, néphez hű hazafiakkal kell betölteni. Kérjük hazánk ENSZ képviselőjének azonnali leváltását.

3./ Követeljük a politikai szabadságjogok maradéktalan megvalósításának érdekében, hogy a kormány oszlassa fel a régi országgyűlést és mielőbb írjon ki általános, titkos, szabad választásokat több párt részvételével.

Kijelentjük, hogy a munkát azonnal fel kívánjuk venni az újjáépítés mielőbbi megkezdése érdekében, mihelyt a szovjet csapatok hazánkból történő távozása erre megteremti a lehetőséget.

JÁRMŰFEJLESZTÉSI INTÉZET Ideiglenes Forradalmi Munkástanács.

[Bp.] szívópapír, stencil soksz. 30x21 cm.

Levélformában írott röplap, címzettje Nagy Imre. Teljes szöveg.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

38.

[1956. október 30.] HIM Kisnyomtatvány

Követelés a kormányhoz! Felhívás a Magyar Néphez!

Mi az Országos Légvédelmi Parancsnokság beosztottai, Budapesten és vidéken a további, eddiginél súlyosabb vérontás elkerülése végett a magyar dolgozó néppel teljes egyetértésben követeljük:

1. A Magyarországon állomásozó mindennemű szovjet alakulat azonnal kezdje meg hazánkból a kivonulást.

2. A Budapesten állomásozó és a tűzszünetet állandóan megszegő szovjet alakulatokat 12 órán belül Budapestről vonják ki. A hátrahagyott szovjet sebesülteket ugyanúgy kezeljük, mint a magyar sebesülteket.

3. A Magyar Kormány rádióban tett nyilatkozatát követően azonnal olvassák be a szovjet nagykövet és katonai attasé nyilatkozatát a szovjet csapatok azonnali kivonulásáról. Amennyiben ez nem történik meg, a Néphadsereg Légvédelme és Légiereje fegyveresen áll ki az egész Magyar Dolgozó Nép követelése mellé.

4. A Nagy Imre elvtárs által vezetett kormány előtti összes kormányok által megkötött katonai és gazdasági szerződéseket fel kell mondani, mert az eddigi kormányok a néptől idegenül, külső nyomásra cselekedtek.

„A NÉPPEL TŰZÖN-VIZEN ÁT"
AZ ORSZÁGOS LÉGVÉDELMI PARANCSNOKSÁG ÖSSZES BEOSZTOTTAI

[Bp.] [OLP házi ny?] 28x21 cm.

Teljes szöveg, datálatlan.

A nyomdai példány alapján további két stencilezett sokszorosítás, mindkettő datált – 1956. október 30-án 16.00 órakor. Kisebb stiláris különbségekkel.

2. pl. KÖVETELÉS A KORMÁNYHOZ! FELHÍVÁS A MAGYAR NÉPHEZ!

2. PL. KÖVETELÉS A KORMÁNYHOZ!
FELHÍVÁS A NÉPHEZ!

Mindkettő aláírása: Az Országos Légvédelmi Parancsnokság összes beosztottja. Mindkettő 30x21 cm.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

39.

1956. október 30. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Néphadsereg

Magyar Testvéreink! Bajtársak!

A Hadsereg vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa megalakult. A Forradalmi Katonai Tanács a Hadsereg valamennyi honvédje, tiszthelyettese, tiszti iskolása, tisztje, tábornoka nevében csatlakozik a Munkás, Ifjúság és Értelmiség Forradalmi Tanácsok határozataihoz és követeléseihez és azt magáévá teszi.
A Hadsereg a nép mellett áll a Dicső Forradalmunk vívmányainak megvédésében.

E forradalmi vívmányok megvédésének érdekében:

1./ Követeljük a Szovjet Hadsereg azonnali kivonását Budapestről, és a legrövidebb időn belül hazánk területéről.

2./ Kérjük a magyar nép legmesszebbmenő támogatását a rend helyreállításában.

3./ Eltávolítottuk a hadsereg vezetéséből a szektás visszahúzó erőket mint pld.:
Tóth Lajos vörgy-ot,
Hazai Jenő vörgy-ot,
Hidvégi Ferenc vörgy-ot,
Szabó István altbgy-ot.

4./ Az ÁVH megfélemlítésben tartotta a honvédséget is.
A hadsereg vezetés Forradalmi Katonai Tanács elhatározta a még fegyverben lévő ÁVH azonnal lefegyverzését.

5./ A hadsereg vezetésének Forradalmi Tanácsa követeli, hogy hős határőreink a honvédséghez tartozzanak. Egyben felhívjuk őket, hogy továbbra is védjék hazánk szent határait.

Budapest, 1956. október 30.

Magyar Néphadsereg vezetésének Forradalmi Katonai Tanácsa. –

Bp. szívópapír, stencil soksz. 30x21 cm.

Teljes szöveg.

További példány gépírópapírra sokszorosított.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. 149. p. 191. tétele a nyomdai variáns.

40.

1956. október 30. HIM Kisnyomtatvány

Országos Széchenyi Könyvtár

Az Országos Széchenyi Könyvtár Ideiglenes Nemzeti Bizottságának közleménye

Az Országos Széchenyi Könyvtárban f. hó 30-án megalakult az Ideiglenes Nemzeti Bizottság, mely a demokratikusan megválasztott Nemzeti Bizottság hivatalba lépéséig működik. A Bizottság csatlakozik a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának 1956. október 28-án kelt felhívásához... A Bizottság meg van győződve, hogy a magyar nép szabadságharca győzelemmel fog végződni s ennek érdekében mindent elkövet.

Budapest, 1956. október 30. –

Bp. írógéppel soksz. 30x21 cm.

A Bizottság különös gondot fordít nyilatkozatában arra, hogy a Könyvtár állománya megfelelő védelemben részesüljön, fegyveres őrséget szervezett és a könyvtár munkatársaival megbeszéli a legsürgősebb tennivalókat a Könyvtár biztonsága érdekében. Javasolja új szakszervezeti vezetőség választását. Követeli, hogy a magyar kormány az ország érdekében tegyen lépéseket az ENSz Biztonsági Tanácsánál.

Másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

41.

[1956. október 30–31.] HIM Kisnyomtatvány

HARCBAN GYŐZTEK HŐSEINK – LEGYÜNK MÉLTÓK HOZZÁJUK!
Feladatunk most: hogy áldozataink ne legyenek hiábavalóak!

SZERVEZKEDJÜNK!

Még el sem ült a harc az utcákon, a régi átkos rendszer meglapult hívei lázasan szervezkednek, hogy demokratikus mezbe öltözve, újra a maguk kezébe kaparintsák az irányítást és ezzel a hatalmat.

Nekünk – ki nem harcoltunk a barrikádokon, feladatunk ez: tartsuk szemmel azokat, akikről tudjuk, hogy csak a félelem állította mellénk őket és most a pillanatra várnak hogy újra ők kerekedjenek felül.

A most megalakuló tanácsokra csak olyanok kerülhetnek, akiknek tiszta múltjuk nem hagy kétséget aziránt, hogy szívvel-lélekkel mellettünk állnak és hőseink által véres harccal kivívott eredményeinket nemzetünk javára megőrzik és gyümölcsöztetik.

Ne ijedjünk meg a titkos fenyegetésektől, többé soha fel nem támadhatnak a múlt iszonyatos félelmei.
Nem folytathatjuk ott, ahol egy héttel ezelőtt abbahagytuk!

[Bp ?] másolópapír, indigós soksz. 14x22 cm.
Teljes szöveg, datálatlan.
Másolati példány
1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

42.

1956. október 31. HIM Kisnyomtatvány

1. A Beloiannisz Híradástechnikai Gyárban 1956. október 31-én megtartott munkásgyűlésen, amelyen résztvettek a XI. kerületi üzemek küldöttei, egyhangúlag elhatároztuk, hogy a XI. kerület munkásai addig, amíg magyar földön vér folyik és Magyarországon szovjet csapatok tartózkodnak, nem veszik fel a munkát...

6. Követeljük Magyarország azonnali kilépését a Varsói Szerződésből.

Budapest, 1956. október 31. Munkástanácsok küldöttei,

Beloiannisz Híradástechnikai Gyár
Goldberger gyár
Gamma Optikai Művek
Kismotor és Gépgyár
Fogaskerékgyár
1. sz. Épületelemgyár

Magyar Optikai Művek
Albertfalvai Zománchuzal Gyár
Műszaki Egyetem
Kelenföldi Vegyészeti Gyár
Kábel és Műanyaggyár
Kábel és Sodronykötélgyár
Április 4. Gépgyár
Írószövetség

(Bp.) másolópapír, indigóval soksz. 31x21 cm.

A röpirat továbbá az általános, titkos választójogot, a régi miniszterek eltávolítását, az ENSZ képviselő visszahívását, az ÁVH felelőseinek törvény elé állítását követeli.

Másolati példány.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

43.

1956. október 31. HIM Kisnyomtatvány

FELHÍVÁS!

A Forradalmi Erők megbízottai valamint a Néphadsereg testületeinek megválasztott forradalmi bizottságai a következőket határozta:

1./ Követeljük, hogy a szovjet csapatok Budapest területének elhagyása után az ország területét is hagyják el. A bizottmány tagjai figyelembe veszik a diplomáciai kapcsolatok szükségességét, ez azonban nem adhat alkalmat arra, hogy időtlen-időkig Magyarországon tartózkodjanak a szovjet csapatok...

8./ Megegyezés történt, hogy a forradalmi fegyveres ifjúság a közbiztonság, rend és nyugalom érdekében a honvédség forradalmi bizottmányával és a rendőrséggel karöltve tartja fenn a rendet, együttesen vállalják a néptől idegen elemek és gonosztevők összegyűjtését és azok átadását a magyar független bíróságnak! Egyetértünk az ÁVH feloszlatásával, ugyanakkor követeljük, hogy az ÁVH tagjai semmiféle fegyveres vagy karhatalmi alakulatnak ne lehessenek.

Budapest, 1956. október hó 31.

A felkelt Forradalmi Erők megbízottai.

A Néphadsereg forradalmi tanácsainak küldöttei.

(Az ív bal oldali hasábján):

A Magyar Köztársaság Forradalmi Honvédelmi Bizottmányának Tagjai:

Király Béla
Maléter Pál ezredes a Kilián György laktanya fegyveres ifjúságának pk.
Váradi Gyula páncélos vezérőrnagy
Marián István alez. a Műszaki Egyetem katonai tanszékv.

Kopácsi Sándor rendőrezredes
Oszkó Gyula rendőrezredes
Nádor Ferenc ezds. a légierőktől
Penczi József híradóezredes
Gyulai Mihály ezredes Kecskemét
Márton András ezredes Zrínyi Akadémia
Kovács Ferenc őrnagy Petőfi laktanya
Kána Lőrinc vezérőrnagy Légvédelmi tüzérség
Máté Sándor őrnagy Tüzérparancsnokság
Szalva János ezredes Határőr pk.
Kővágó Sándor alezredes Bem laktanya
Sárdi Tibor ezredes Hadi Technikai Intézet
Székely Béla honvéd és
Erdélyi Sándor főhadnagy a Forradalmi Ifjúság küldöttei
Tóth Elemér főhadnagy Műszaki Parancsnokság
Kovács István vezérőrnagy Vezérkar
Demtsa Pál ezredes Zalka Máté laktanya

Megválasztotta a Néphadsereg, a Határőrség alakulatainak, a Forradalmi Ifjúságnak és a Rendőrségnek 250 küldötte a Honvédelmi Minisztériumban 1956. október 31-én hajnalban.

[Bp.] géppapír, stencil soksz. öh. 31x21 cm. kit. 31x42 cm.

A felhívás egyes pontjai követelik a kilépést a Varsói Szerződésből, a magyar uránérc-lelőhelyek visszavételét, a szovjet csapatok kivonásának végső határidejét 1956. december 31-ben határozzák meg, továbbá bejelentik, hogy fegyverrel is megvédik a forradalom tisztaságát és az országot.

A bal hasáb szövege teljes.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

44.

1956. október 31. HIM Kisnyomtatvány

Legfelsőbb Bíróság

A Legfelsőbb Bíróság Forradalmi Bizottmányának nyilatkozata:

1. A Legfelsőbb Bíróság forradalmi bizottmánya üdvözli a magyar nép hősies harcát és a kivívott eredményeket. A hazánk teljes szabadságát és függetlenségét hangsúlyozó kormány-nyilatkozatot helyeseljük, a kormány személyi összetételét illetően azonban szükségesnek látjuk a sztálini- és rákosi-rendszerben kompromittált személyek leváltását...

10. Követeljük a politikai és a gazdasági bűnügyek haladéktalan felülvizsgálását.

E követelések teljesítése mellőzhetetlen előfeltétele annak, hogy az országban a forradalmi nép vívmányait megőrző, a nép érdekeit tántoríthatatlanul szolgáló új igazságszolgáltatás szülessék meg.

Budapest, 1956. október 31.
A Legfelsőbb Bíróság Forradalmi Bizottmánya.

[Bp.] s.n. 29x21 cm.

A bíróság munkatársai csatlakoznak a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságához. A röplap követeli a politikai perekben ártatlanul elítéltek ügyének felülvizsgálatát, a bírák felelősségre vonását, a bírói tárgyalások teljes nyilvánosságát, a bírói függetlenség biztosítását.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

45.

1956. október 31. HIM Kisnyomtatvány

Pécsvidéki Bányász Szövetség, Pécs

Magyarok, Polgárok, Budapest lakói!

Dunántúl népe veletek van!
A következőket követeljük:
1. Független és semleges Magyarországot!
2. A varsói szerződés azonnali felbontását!
3. A még bennlévő szovjet csapatok azonnali kivonulását!
BUDAPEST NÉPE! SEGÍTÜNK BENNETEKET,
SZÁMÍTHATTOK GAZDASÁGI ÉS KATONAI SEGÍTSÉGÜNKRE!
Támogatunk benneteket, tartsatok ki a végsőkig!
DUNÁNTÚL HATALMA A NÉPÉ!
Kezünkben a karhatalom, az ÁVH-t felszámoltuk, a forradalom győz! A pécsi bányászok FEGYVERESEN készen állnak mellettetek!
Pécs, 1956. október 31.

PÉCSVIDÉKI BÁNYÁSZ SZÖVETSÉG

[Pécs] s.n. 10,5x15 cm.

Teljes szöveg.

Zöld színű vékony csomagolópapírra nyomtatott példány
További példány vékonyabb és világosabb zöld, valamint még két példány sárgás kalapcsomagolópapírra nyomott.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

1956. november 1. HIM Kisnyomtatvány

Magyar Nemzeti Bizottmány

Sztrájk a végső győzelemig!
Magyarok! Munkások! Polgártársak! Barátaim!

A kormány és a rádió több ízben bejelentette az elmúlt 48 órában, hogy a szovjet katonai egységek megkezdték hazánk területének elhagyását. Ezek a bejelentések a mi győzelmünket jelentik...

Elég sokszor becsaptak már minket ahhoz, hogy hinni tudjunk újabb ígérgetéseknek. Ezért újból felhívunk benneteket, hogy [olvashatatlanná fakult] közszolgáltató és egészségügyi intézmények és a gyárakat őrző munkásőrségek kivételével maradjatok távol munkahelyeitekről addig, amíg egész népünk követelését nem teljesítik:
Kivonják hazánkból az utolsó szovjet katonát is!!!
Vigyük tovább az általános sztrájkot a végső győzelemig!!!

Budapest, 1956. nov. 1.
M. Nemzeti Bizottmány

(Bp) stencil soksz. 31x21 cm.

A röplap figyelmeztet, hogy Csepelen és Pesten lelassult, vagy el is akadt a szovjet csapatok kivonulása, több, egymásnak ellentmondó hír érkezett a csapatmozdulatokról.

A lap felső harmada kézzel „poncolt" címfej a Kossuth címerrel. A szöveg egyszerű lénia alatt kezdődik a megszólítás után. Nyolc rétbe hajtogatott, a hajtások mentén kifakult lap.

1956. kat. 1991. Zrínyi K. Ø

Rozália Rákóczy

LEAFLETS FROM 1956 IN THE TRACT COLLECTION OF THE WAR HISTORY MUSEUM

Summary

This selection of 46 pieces is only a sample from the leaflets of 1956 from the rich material of the Tract Collection of the War History Museum. In the course of processing the main difficulty is always the dating. In this case the only existing tract-bibliography offers little help, and it is far from being complete. The aim of this selection on the one hand was to complete the material of the aforementioned bibliography with specimens missing from one reason or another; on the other hand to direct attention to leaflets which are variant readings of those in the bibliography.

Rozália Rákóczy

TRACTS DE 1956 DANS LA COLLECTION DE PETITS-IMPROMÉS DU MUSÉE D'HISTOIRE MILITAIRE

Résumé

La matière publié ici est un choix des tracts imprimés au temps de la révolution et guerre d'indépendance de 1956, faisant partie de la collection de patits-imprimés du Musée d'Histoire Militaire. Lors du dépouilment de ces tracts c'est la datation qui signifie un problème particulier. La seule bibliographie de patits-imprimés qui est à notre disposition ne nous aide pas toujours et la matière de celle-ci est loin d'être complète. L'un des buts de ce choix était que la bibliographie mentionnée puisse se compléter par des exemplaires qui n'y figurent pas pour une raison quelconque, et l'auteur voudrait attirer l'attention aux tracts qui sont des variantes, des variations de ceux qui figurent dans le volume.

Rozália Rákóczy

FLUGBLÄTTER VON 1956 IN DER FLUGBLÄTTER SAMMLUNG DES HEERESGESCHICHTLICHEN MUSEUMS ZU BUDAPEST

Resümee

Das vorliegende Material bietet eine Auswahl aus den in der Flugblätter sammlung des Heeresgeschichtlichen Museums aufbewahrten Stücken der Revolution und des Freiheitskampfes von 1956. Eine besondere Schwierigkeit der wissenschaftlichen Bearbeitung dieses Materials bedeutet die Datierung. Die einzige Bibliographie, die einem dabei zur Verfügung steht, reicht in vielen Fällen nicht aus, ist doch bei weitem nicht vollständig. Eine wichtige Zielsetzung der vorliegenden Auswahl war gerade die Ergänzung dieser Bibliographie um einige Exemplare, vor allem um Variante von bereits bekannten Flugblättern zu besprechen.

Розалия Ракоци

ЛИСТОВКИ 1956 ГОДА В КОЛЛЕКЦИИ МАЛЫХ ПЕЧАТНЫХ ИЗДАНИЙ ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКОГО МУЗЕЯ

Резюме

Опубликованная подборка материалов состоит из листовок, выпущенных в период революции и освободительной борьбы 1956 года, которые хранятся в коллекции малых произведений печати Военно-Исторического Музея. При обработке этих литовок особую трудность представляет определение даты выпуска листовки. Единственная имеющаяся в распоряжении библиография малых печатных изданий также не может помочь во всех случаях, да и к тому же материал её не является полным. Одной из целей настоящей подборки была как раз попытка дополнить вышеупомянутую библиографию такими экземплярами, которые по какой-либо причине не Содержатся в ней. Кроме того автор стремился обратить внимание на такие листовки, которые являются измененными вариантами листовок, фигурируюнцх в библиографии.

MARKÓ GYÖRGY

A KATONAI BÍRÓSÁGOK STATÁRIÁLIS ÍTÉLETEI 1956 DECEMBER–1957 OKTÓBER KÖZÖTT

Az 1980-as évek elejétől kerültek a Hadtörténelmi Levéltár őrizetébe a különböző katonai bíróságok bűnügyi iratai. Ezen iratok között különleges forrásértékkel bírnak az 1956-os eseményeket követő rögtönítélő bíráskodás dokumentumai.

Az igazságügyi szervek által végrehajtott megtorlás önálló fejezetének számíthatjuk a statáriális eljárásokat. A statárium közvetlen jogelőzménye az egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás „egyszerűsítéséről" alkotott 1956. évi 22. számú törvényerejű rendelet volt. Eszerint gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, illetőleg fosztogatás, valamint lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bűntettek esetében az ügyészség a tetten ért elkövetőt vádirat mellőzésével is bíróság elé állíthatta.[1]

Magát a rögtönbíráskodást 1956. december 11-én hirdették ki, amikor a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 28. számú törvényerejű rendelete megjelent a Magyar Közlönyben.[2] A statárium e napon 18 órától lépett érvénybe, ezt a tényt a Rádióban is bemondták és a másnapi napilapok is közölték. A rögtönbíráskodás hatálya kiterjedt a gyilkosság, a szándékos emberölés, a gyújtogatás, a rablás (fosztogatás), a közérdekű üzemek, vagy a közönség életszükségletének ellátására szolgáló üzemek szándékos megrongálásával elkövetett bűntettek, illetve ezeknek kísérlete esetében. Megtorolni rendelte a lőfegyver, lőszer, robbanószer, illetőleg robbanóanyag engedély nélküli tartását. Jellemző a rendelet farizeusságára, hogy akik lőfegyvert (lőszert stb.) birtokoltak, azok a kihirdetés napján 18 óráig kötelesek voltak azt a karhatalomnak beszolgáltatni. Ráadásul statáriális ítélkezés alá vonta azokat is, akik nem jelentették a hatóságnak a fegyverrejtegetőnek minősülőket. A följelentési kötelezettség elmulasztásának bűntetté nyilvánítása korlátlanul kitágította a felelősségre vonhatók körét.

A rögtönítélő bíráskodás a katonai bíróságok hatáskörébe tartozott. A terheltet vádirat mellőzésével állították bíróság elé. Az eljárás leghosszabb időtartama háromszor 24 óra volt. A tárgyalásra nem tűztek ki határnapot és idézéseket sem bocsátottak ki. Ha a vádlottat a hivatásos bíró és a két népi ülnök egyhangúan bűnösnek mondta ki, akkor halálbüntetést kellett kiszabni. (Meghatározott esetekben pl. az elkövető életkorától függően az ítélet enyhíthető volt.) A rögtönítélő bíróság határozatai ellen perorvoslatnak nem volt helye.[3]

A katonai bíróságok, mint rögtönítélő bíróságok 1956. december 15-én kezdték meg működésüket.[4] Irataik idővel a Hadtörténelmi Levéltárba kerültek, ahol 1990-ben Burillák Attila kollégámmal dolgoztuk fel azokat. Én ehhez számítógépes programot írtam, míg levéltáros kollégámra hárult az adatbevitel hálátlan feladata. A

1 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 22. számú törvényerejű rendelete. *Magyar Közlöny*, 1956/93. szám, 1956. november 12.

2 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1956. évi 26. számú törvényerejű rendelete. *Magyar Közlöny*, 1956/100. szám, 1956. december 11.

3 Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 6/1956. számú rendelete a rögtönbíráskodás részletes szabályozásáról. *Magyar Közlöny*, 1956/101. szám, 1956. december 12.

4 *Zinner Tibor:* Az igazságszolgáltatás irányítása és az 1956–1963. közötti büntető igazságszolgáltatás. Kézirat. 7. o.

továbbiakban erre az adatbázisra építve ismertetem a különböző katonai bíróságok statáriális ítélkezését.

Az 1956-ban és azt követően működött elsőfokú katonai bíróságok közvetlen jogelődei az 1945 tavaszán megalakult honvéd kerületi parancsnokságok bíróságai voltak. Az ország területe ugyanis – az 1939 márciusi helyzetnek megfelelően hét katonai kerületre volt felosztva, kerületenként egy-egy területi illetékességi körű katonai bírósággal. 1946 nyarán négy katonai kerület maradt a hétből,[5] majd 1957-ben felállították a Győri Katonai Bíróságot is. A különböző katonai bíróságok 1952-től hadbíróság, 1955-ben az adott helyőrség katonai bírósága néven folytatták működésüket. A vizsgált időszakban Budapest, Debrecen, Győr, Kaposvár, Szeged (Kecskemét) székhellyel működtek katonai bíróságok.

A katonai statáriális bíróságok adataink szerint 1956. december–1957. október között 418 személy ellen folytattak eljárást, az alábbi megoszlásban *(1. ábra)*:

Bíróság	személy	%-ban
Budapest	249	59,6
Debrecen	45	10,8
Győr	7	4,1
Kaposvár	21	5
Szeged (Kecskemét)	72	17,2
ismeretlen	14	3,4

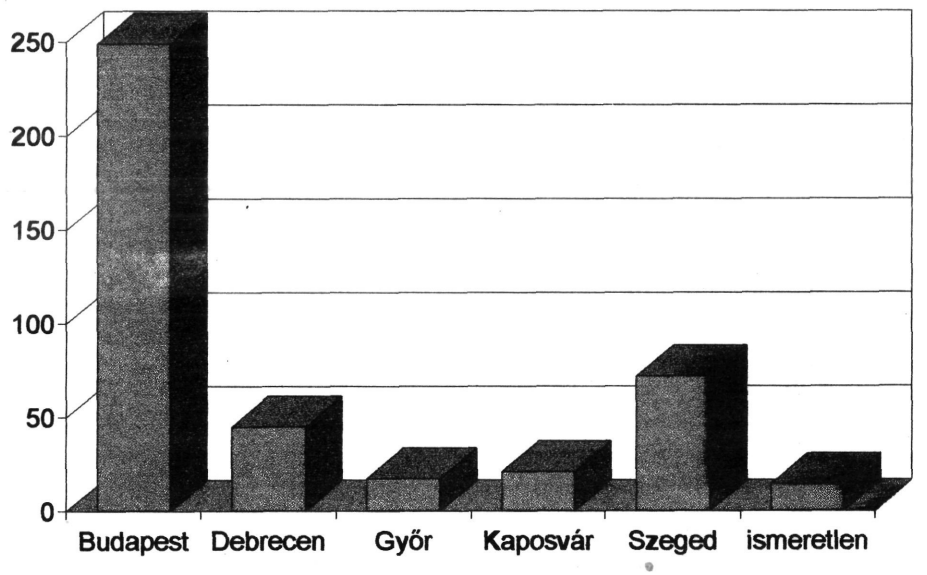

1. ábra

5 A magyar állam szervei. Budapest, 1985. Honvéd kerületi parancsnokságok címszó.

A Budapesti Katonai Bíróság túlsúlya a korábbi években kialakult katonai bírósági gyakorlatra vezethető vissza. Most is több vidéki ügyet magához vont ez a szerv és ítélkezett Miskolcon, Székesfehérváron stb.

A figyelmes szemlélőnek minden bizonnyal feltűnik az „ismeretlen" kategória. Sajnos az iratoknak a különböző igazságügyi szerveknek történő kikölcsönzése miatt 14 személy esetében kimutatásaink nem teljesek. Ez a 3,4%-nyi hiányzó adat azonban érdemben nem befolyásolhatja megállapításainkat.

Milyen bűntettel vádolva került bírróság elé ez a 418 ember *(2. ábra)*?

	személy	%-ban
fegyverrejtegetés	339	81,1
gyilkosság	31	7,4
rablás	15	3,6
följelentési kötelezettség elmulasztása	18	4,3
egyéb	1	0,2
ismeretlen	14	3,4

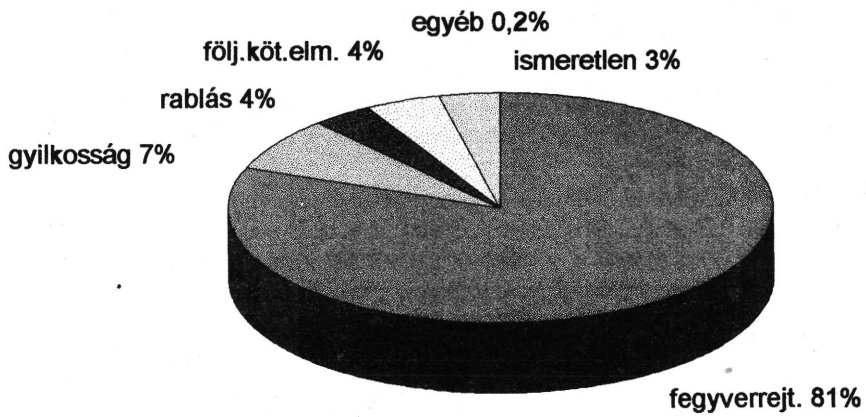

2. ábra

Országosan kirívóan magasnak tűnik a fegyverrejtegetésért elítéltek aránya, amelyet a gyilkosságért elítéltek száma követ.

A kiszabott büntetésekről az alábbi táblázat, illetve ábra tájékoztat. Összehasonlításképpen azonban vessük össze az országos adatokat a Debreceni Katonai Bíróságon született ítéletekkel *(3-4. ábra, 118. o.)*!

	Összesen	%-ban	Debrecen	%-ban
halál	44	10,5	6	13,3
kegyelemből életfogytiglan	11	2,6	–	–
kegyelemből 15 év	11	2,6	–	–
11–15 év	147	35,2	14	31,1
10 év	131	31,3	14	31,1
10 év alatt	39	9,3	11	24,4
felmentve	21	5	–	–
ismeretlen	14	3,4		

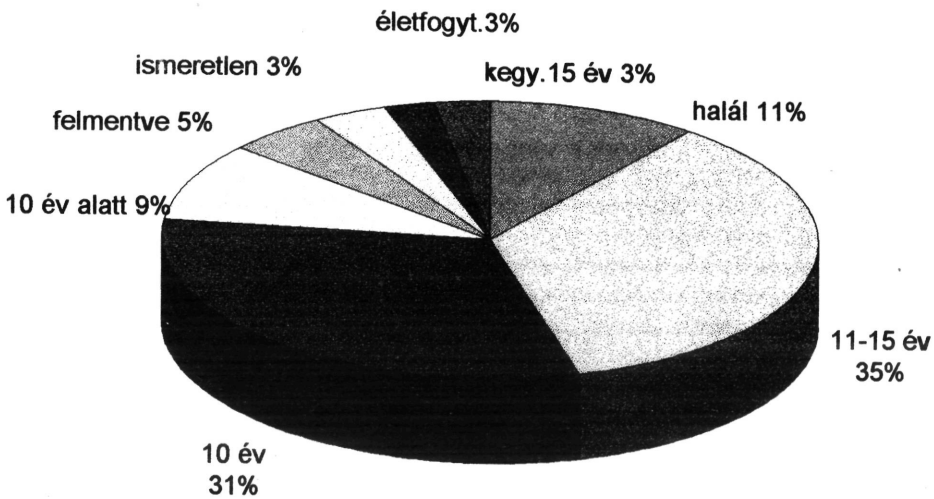

3. ábra

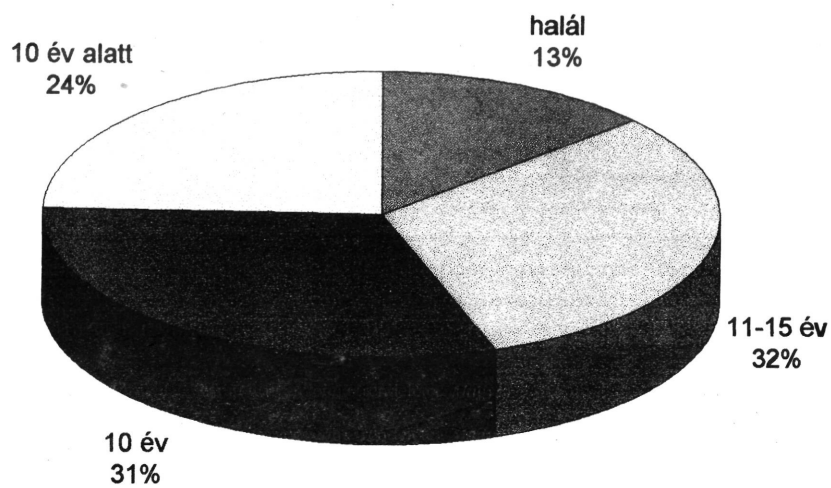

4. ábra

Meglepően hasonlónak tűnnek az országos, illetve a debreceni adatok, ami a katonai bíróságoknál egységes jogalkalmazást – helyesebben egységesen a politikai igényeknek való megfelelésre való törekvést – sejtet.

Az ítéletek meghozatalának időpontjában szintén megfigyelhetünk azonosságokat. Így azt, hogy a legtöbb ítéletet 1956 decemberében, illetve 1957 első hónapjaiban hozták meg. Országosan ezután fokozatosan csökkent az eljárások száma, míg közvetlenül a statárium megszüntetése előtt az ügyek száma ismét nőtt *(5. ábra)*.

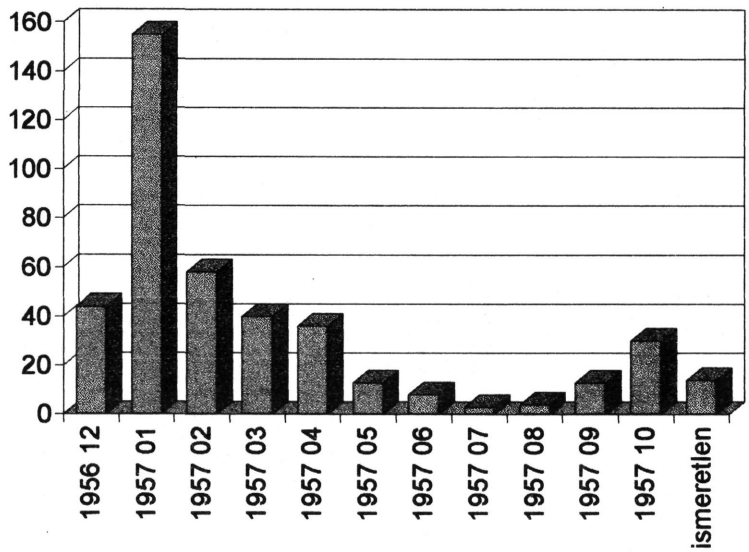

5. ábra

	személy	%-ban
1956 december	44	10,5
1957 január	155	37,1
1957 február	58	13,9
1957 március	40	9,6
1957 április	36	8,6
1957 május	13	3,1
1957 június	8	1,9
1957 július	3	0,7
1957 augusztus	4	1
1957 szeptember	13	3,1
1957 október	30	7,2
ismeretlen	14	3,4

Talán nem érdektelen megemlíteni, hogy például Debrecenben a halálos ítéletek kétharmadát 1957 április–május hónapjaiban hozták meg, szemben a Budapesti Katonai Bíróság 1956 december–1957 február közötti kiugróan magas gyakorlatával.

Jogos a kérdés, miszerint volt-e közvetlen összefüggés a felelősségre vontaknak a forradalmi eseményekben tanúsított magatartása, illetve elítéltetése között? Bármilyen meglepőnek is hangzik, de „forradalmi előélet"-tel csak az elítéltek 30%-a rendelkezett! Meglepően kevés volt nemzetőrt, illetve 1956. november 4-e után fegyveres szervezkedésben résztvevőt állítottak rögtönítélő bíróságok elé *(6. ábra)*:

	személy	%-ban
nem volt szerepe 1956-ban	273	65,3
nemzetőr volt	93	22,2
fegyveres csoport tagja volt	35	8,4
munkástanácstag	1	0,2
egyéb	2	0,5
ismeretlen	14	3,4

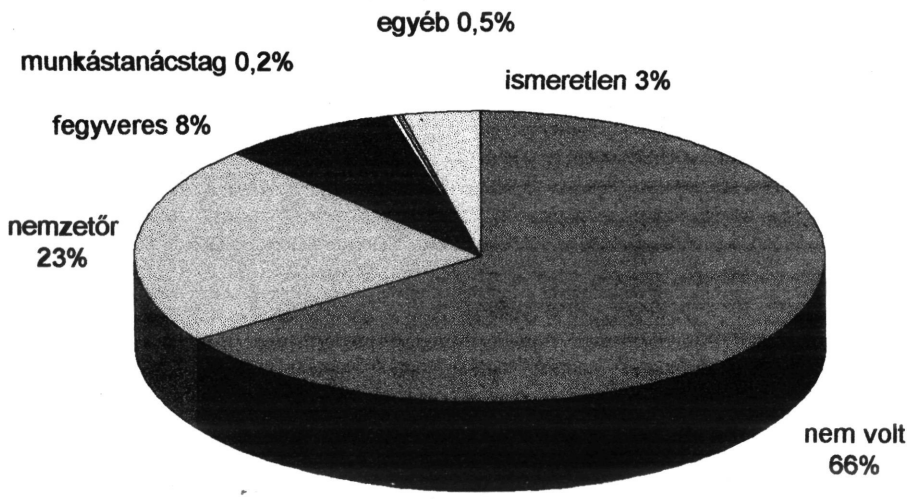

6. ábra

Meg kell mondani őszintén, hogy jó néhány esetben valóban köztörvényes cselekményekért születtek meg az igen súlyos ítéletek. G. J. cselekményét, aki apósát ölte meg, „békeidőben" is gyilkosságnak minősítve – bár elképzelhető, hogy nem a legsúlyosabb (halál) büntetést kiszabva – torolták volna meg.[6] A valóban köztörvényes kategória jelenlétére utal a büntetett előéletűek magas aránya *(7. ábra, 121. o.)*:

6 Hadtörténelmi Levéltár, Debreceni Katonai Bíróság Kb. 100/1957.

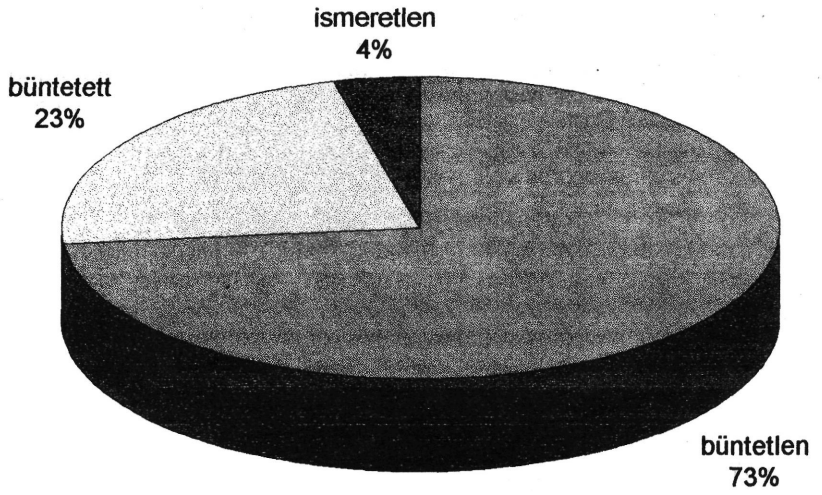

7. ábra

	személy	%-ban
büntetlen	307	73,4
büntetett	95	22,7
ismeretlen	16	3,8

A bíróság elé állítottak döntő többségének életkora 30 év alatti volt, közülük is megdöbbentően magas volt a 20 év körüli fiatalemberek aránya. Volt olyan fiatalkorú, aki 1943-ban született *(8. ábra)*!

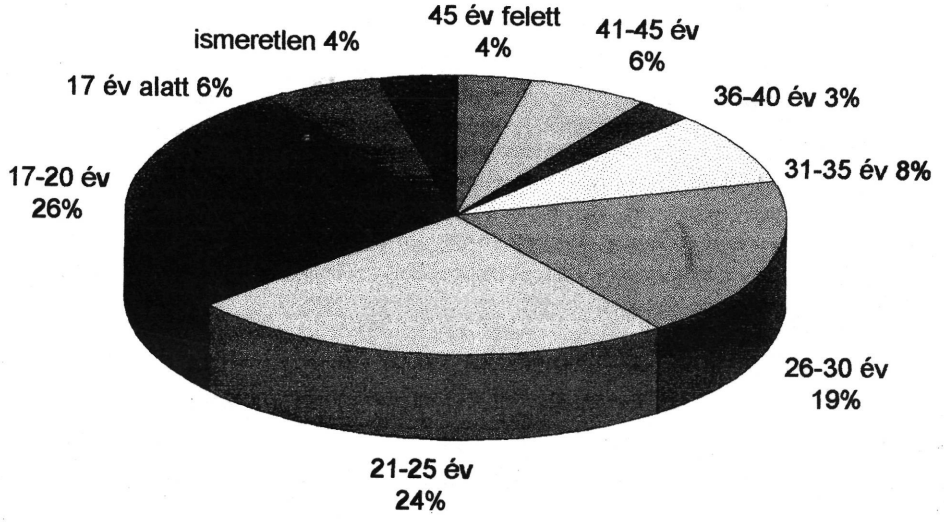

8. ábra

	személy	%-ban
45 év felett	16	3,8
41–45 éves	24	5,7
36–40 éves	12	2,9
31–35 éves	35	8,4
26–30 éves	79	19,3
21–25 éves	99	24,1
17–20 éves	113	27
17 év alatt	24	5,7
ismeretlen	16	3,8

Ha megvizsgáljuk nem, családi állapot szerinti összetételüket, az alábbi kép tárul elénk *(9. ábra)*:

	személy	%-ban
nőtlen	201	48,1
élettárs férfi	9	2,1
nős	175	41,9
elvált férfi	10	2,4
özvegy férfi	3	0,7
hajadon	2	0,5
férjezett	3	0,7
elvált nő	1	0,2
ismeretlen	14	3,4

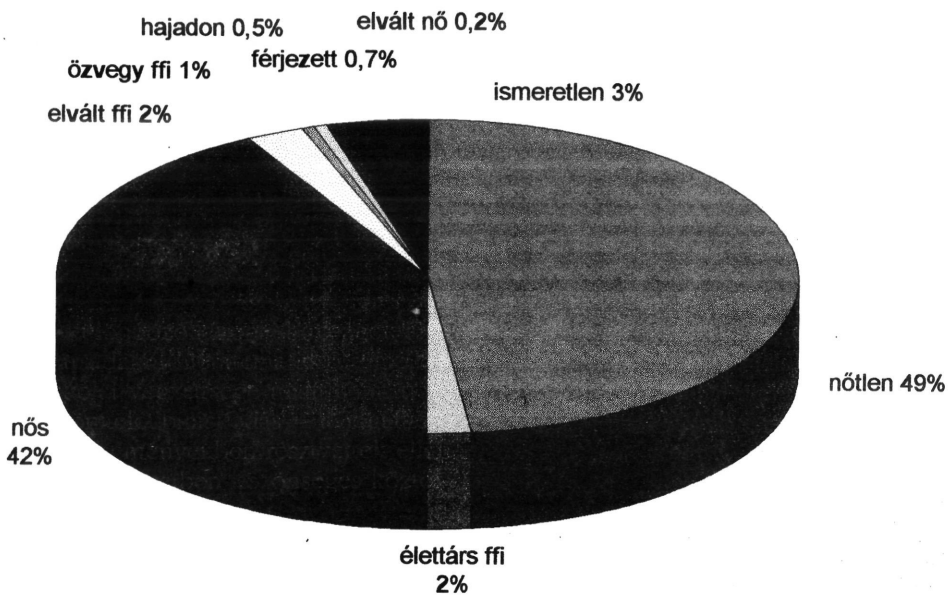

9. ábra

Az elítéltek döntő többsége tehát férfi, nagy részük nőtlen. Ha a gyermekek számát is bevonjuk vizsgálataink körébe, akkor megfigyelhetjük, hogy a felelősségre vontak között országosan közel 60 % volt a gyermektelenek aránya *(10. ábra)*:

	személy	%-ban
gyermektelen	240	57,4
1 gyermek	63	15
2 gyermek	52	12,4
3 gyermek	25	5,9
3-nál több	22	5,2
ismeretlen	16	3,8

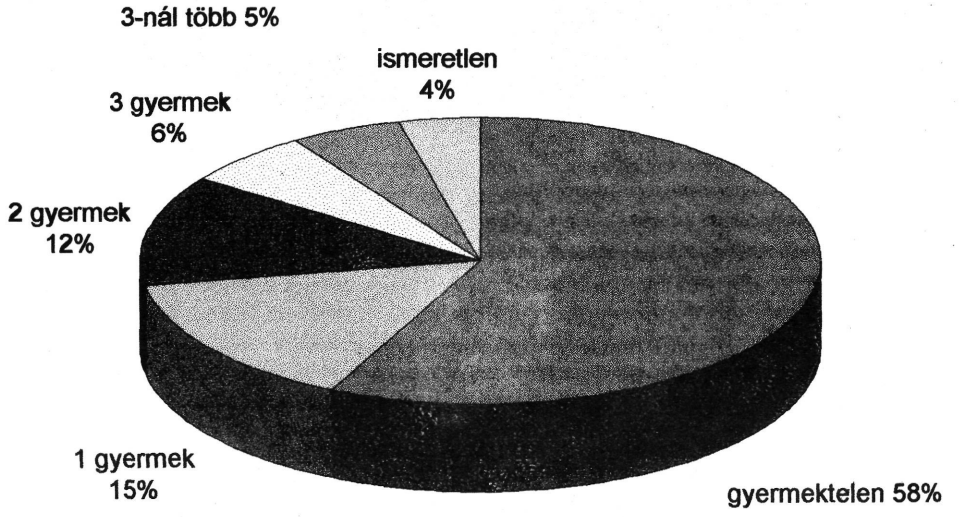

10. ábra

Az iskolai végzettséget elemezve szembetűnő az érettségizettek magas aránya például Debrecenben. Ez a tény azonban arra figyelmeztet, hogy önmagában a statisztikai elemzés könnyen tévútra viheti a kutatót. Különösen egy ilyen kis létszámú mintánál elég egy fegyverrejtegető tanuló baráti kör, hogy máris az országrészt különben jellemzőnél jóval kedvezőbb eredményt kapjunk *(11-12. ábra, 124. o.)*.

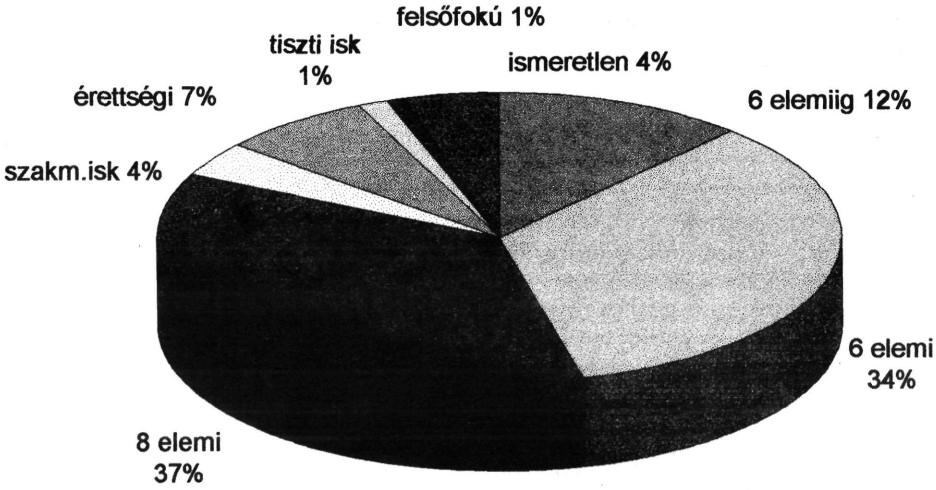

11. ábra

	Összesen	%-ban	Debrecen	%-ban
6 elemiig	51	12,9	10	22,2
6 elemi	142	33,9	8	17,7
8 elemi	151	36,1	9	20
szakmunkásképző iskola	17	4,1	3	6,7
érettségi	30	7,2	14	31,1
tiszti iskola	5	1,2	1	2,2
felsőfokú végzettség	4	1	–	–
ismeretlen	18	14,4		

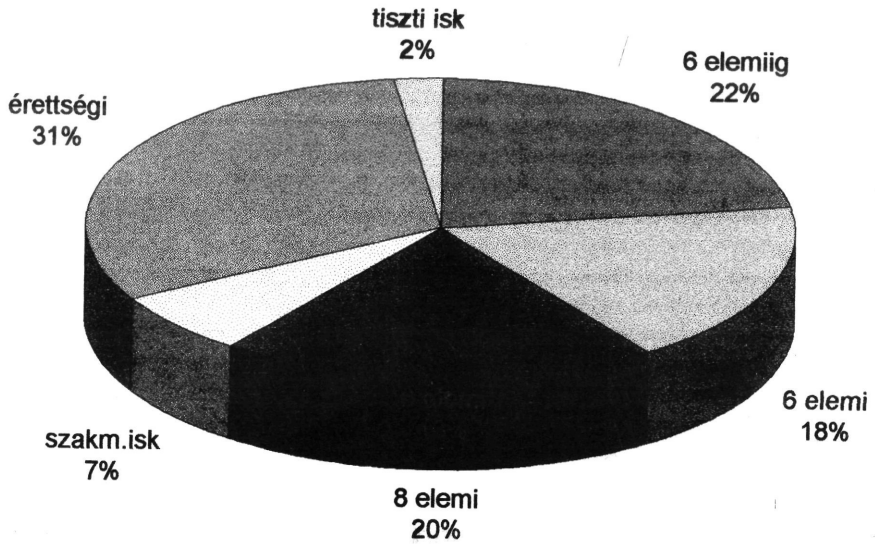

12. ábra

Az előbbi megállapítást támasztják alá a foglalkozási megoszlásról összeállított táblázatok. Az egyes foglalkozási kategóriák aránya nagyjából azonos országos szinten, illetve Debrecenben. Ez utóbbi helyen kétszer akkora azonban a középfokú tanintézetben tanulók mértéke mint országosan.

Érdekességként jegyeznénk meg, hogy a „földműves" kategória a termelőszövetkezeti tagokat és az állami gazdaságokban foglalkoztatottakat foglalja magában. A megmaradt kevés számú egyéni gazdálkodó „foglalkozás nélküli"-ként szerepel a peres iratokban *(13-14. ábra, 126. o.)*!

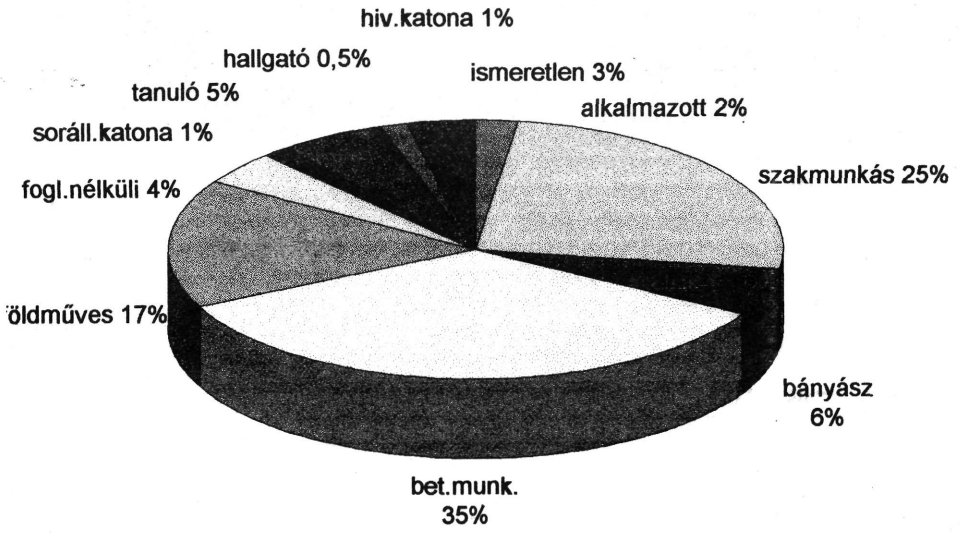

13. ábra

	Összesen	%-ban	Debrecen	%-ban
alkalmazott	10	2,4	2	4,5
szakmunkás	105	25,1	13	28,9
bányász	24	5,7	2	4,5
betanított munkás	143	34,2	13	28,9
földműves	67	16	4	8,9
foglalkozás nélküli	17	4,1	4	8,9
sorállományú katona	6	1,4	1	2,2
tanuló	21	5	5	11,1
egyetemi hallgató	2	0,5	1	2,2
hivatásos katona, rendőr	6	1,4	–	–
ismeretlen	14	3,4		

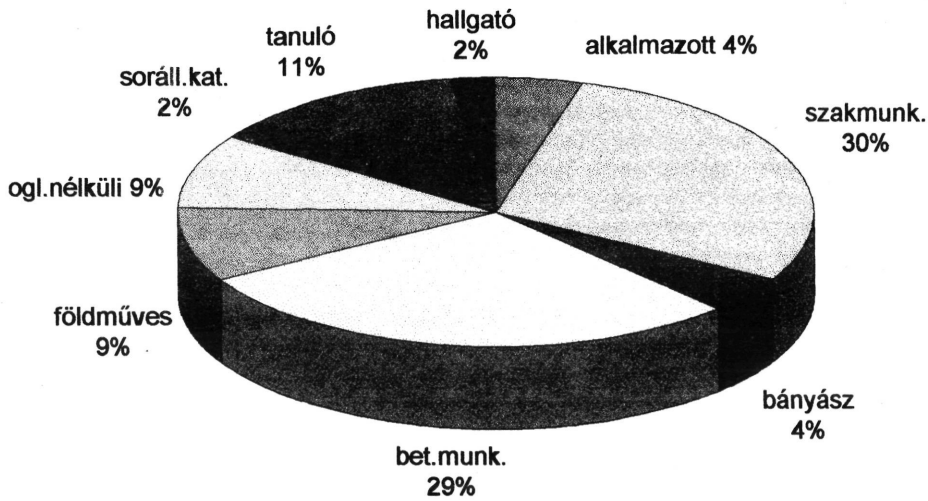

14. ábra

Ugyancsak korabeli, az iratokban szereplő kategóriákat használtunk a szociális származás szerinti besorolásnál. Ilyen volt a „cigány" megjelölés, amely alapvetően a Debreceni Katonai Bíróság gyakorlatában fordult elő. Az országos és a helyi adatokat egyaránt jellemzi a munkás szülők (apák) kísértetiesen hasonló mértékű túlreprezentálása *(15. ábra).*

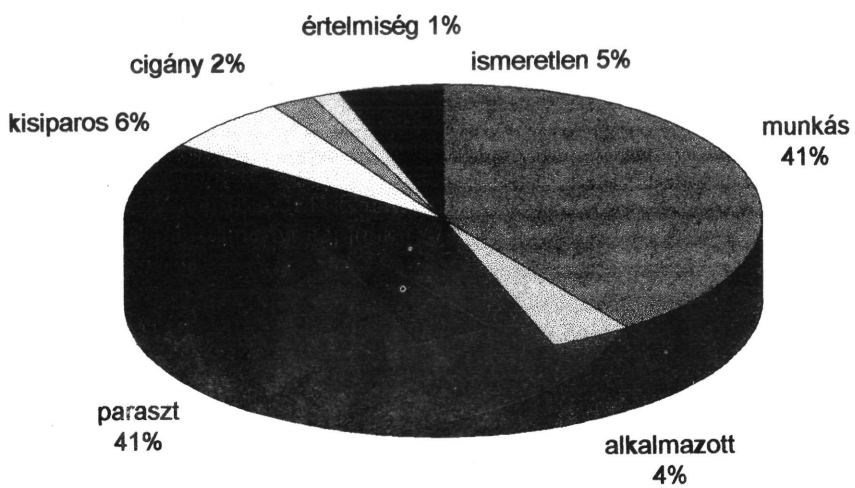

15. ábra

	személy	%-ban
munkás	169	40,4
alkalmazott	17	4,1
paraszt	169	40,4
kisiparos	27	6,5
cigány	9	2,1
értelmiségi	5	1,2
ismeretlen	22	5,3

Végezetül még egy adatsor a pártállás szerinti összetételről *(16. ábra)*:

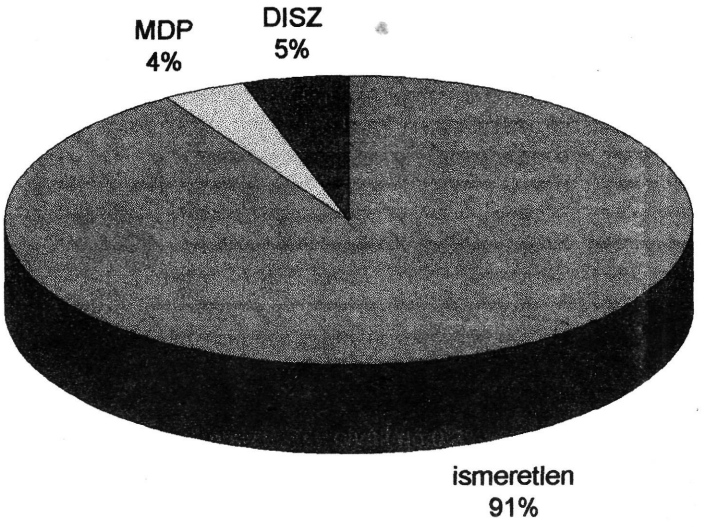

16. ábra

	személy	%-ban
ismeretlen	382	91,4
MDP	16	3,8
DISZ	20	4,8

Összefoglalásképpen megállapíthatjuk, hogy a különböző katonai bíróságok által statáriális eljárásban elítéltek döntő többsége a társadalmi hierarchia alsó régióiból származó és onnan kitörni már csak alacsony iskolai végzettsége miatt sem tudó, nőtlen és gyermektelen fiatalember volt. A rögtönítélő bíráskodás – a jogalkotó szándékai ellenére – alapvetően nem a forradalmi eseményekben résztvettek ellen irányult: áldozatai „egyszerű" fegyverrejtegetők és sok esetben közönséges köztörvényes bűntettet elkövetők voltak.

A statáriumot 1957. november 3-ával az 1957. évi 62. számú törvényerejű rendelet szüntette meg.[7] Ez azonban nem jelentette a megtorlás igazságügyi gépezetének leállását, tovább működtek a népbíróságok, illetve a különböző katonai bíróságok. Ezek tevékenységének vizsgálata azonban újabb elemzés feladata lenne.

7 A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1957. évi 62. számú törvényerejű rendelete. *Magyar Közlöny*, 1957/117. szám, 1957. november 3.

György Markó

SUMMARY SENTENCES OF MILITARY TRIBUNALS BETWEEN DECEMBER 1956 AND OCTOBER 1957

Summary

The papers of different military tribunals got into the War History Archives from the eighties. Among them the dócuments of the summary jurisdiction of the period following the 1956 events have special value as sources. The summary jurisdiction was proclaimed on the 11th of December 1956 and it came within the competence of the military tribunals; the defendants were brought to court without indictment. These tribunals started their activity on the 15th of December 1956. According to our files they conducted proceedings against 418 persons until October 1957. This study is a statistical elaboration of the records of these persons. The practice of summary jurisdiction ended on the 3rd of November 1957 but the mechanism of retorsion worked on. The processing of the activity of the military and people's tribunals can be the task of a new project.

György Markó

LES JUGEMENTS SOMMAIRES DES TRIBUNAUX MILITAIRES ENTRE LE DÉCEMBRE DE 1956 ET L'OCTOBRE DE 1957

Résumé

A partir des années 1980, les documents criminels de différents tribunaux militaires arrivaient aux Archives d'Histoire Militaire. Parmi tous ces documents ceux de la juridiction sommaire d'aprés les événements de 1956 ont une valeur documentaire particulière. La justice sommaire a été proclamée le 11 décembre 1956. La justice sommaire appartenaient aus ressort des tribunaux militaires, les accusés ont été à la justice sans acte d'accusation. Le fonctionnement de ces tribunaux a commencé le 15 décembre 1956. Selon notre documentation, du décembre de 1956 à l'octobre de 1957, 418 personnes ont été déférées à ces tribunaux. Cet essai est dépouillement statistique des actes de procédure de ces personnes. L'état de siège a été aboli le 3 novembre 1957, mais le mécanisme judiciaire de la répression ne s'est pas arrêté. Les tribunaux populaires et les différents tribunaux militaires ne cessaient pas de fonctioner. Le dépouillement de leur activité est le devoir d'une nouvelle analyse.

György Markó

STANDRECHTLICHE URTEILE DER MILITÄRGERICHTSHÖFE ZWISCHEN DEZEMBER 1956–OKTOBER 1957

Resümee

Von den achtziger Jahren an kamen die Strafakten der Militärgerichtshöfe in den Bestand des Kriegshistorischen Archivs. Die Dokumente der standrechtlichen Urteile nach den Ereignissen von 1956 nehmen unter ihnen einen besonderen Platz ein. Standrechtliche Prozesse wurden nach dem 11. Dezember 1956 geführt. Standrechtliche Urteile zu fällen, gehörte zu den Pflichten der Militärgerichtshöfe, die Angeklagten wurden ohne eine Klageschrift vor Gericht gestellt. Diese Gerichtshöfe begannen am 15. Dezember 1956 ihre Tätigkeit. Nach den uns zur Verfügung stehenden Angaben wurden zwischen Dezember und Oktober 1957 insgesamt gegen 418 Personen ein Prozeß geführt. Vorliegender Aufsatz enthält eine statistische Bearbeitung der Angaben dieser Prozesse. Das Standrecht wurde am 3. November 1957 aufgehoben, doch die verschiedenen Volksgerichtshöfe und Militärgerichtshöfe funktionierten weiter. Die wissenschaftliche Analyse ihrer Tätigkeit bildet jedoch die Aufgabe eines weiteren Aufsatzes.

Дьердь Марко

ПРИГОВОРЫ ВОЕННО-ПОЛЕВЫХ СУДОВ В ПЕРИОД С ДЕКАБРЯ 1956 ПО ОКТЯБРЯ 1957 ГОДА

Резюме

С 1980-х годов в Военно-Исторический Архив стали поступать различные уголовные документы военно-полевых чрезвычайных судов. Среду этих документов особую ценность как источники представляют собой документы чрезвычайных военно-полевых судов, которые действовали на территории Венгрии после подавления революции 1956 года. Расправа, совершаемая военно-полевыми судами, входила в их компетенцию. Обвиняемыяе представали перед судом без обвинительного заключения. Эти чрезвычайные суды начали свою работу 15 декабря года. Согласно имеющимся данным, с декабря 1956 по октября 1957 года перед судом предстало 418 человек. Настоящая статья основана на статистической обработке судебных разбирательств этих лиц. Военно-полевые суды прекратили свое существование 3 ноября 1957 года. Однако судебная машина мщения не остановилась. Продолжали свою работу народные суды и различные военные суды. Исследование их деятельности является задачей нового анализа.

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

ÚJABB VÉLEMÉNYEK NAGYMORÁVIA FEKVÉSÉRŐL

Charles R. Bowlus:
Franks, Moravians, and the Magyars
The Struggle for Middle Danube, 788–907

(University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1995. 420 o., Middle Ages Series)

Martin Eggers:
Das „Großmährische Reich"
Realität oder Fiktion?

(Hiersemann, Stuttgart, 1995. 525 o., Monographien zur Geschichte des Mittelalters, Bd. 40.)

A Morva Birodalom fekvése körüli viták Imre Boba 1971. évi (horvát fordításban Split, 1986) könyvének a megjelenésével lángoltak fel, s kisebb nagyobb intenzitással mind a mai napig fel-fel lobbannak. A kérdésfelvetés, hogy tudniillik a Morva Birodalom, de legalább az egyik, a mai Szerbia északnyugati területén feküdt volna, a magyarországi kutatókat alig érintette meg,[1] míg az Egyesült Államokban nézetei követőkre találtak. Közülük *Charles R. Bowlus* a legjelentősebb, aki korábbi tanulmányai után ezúttal könyvet szentelt a témának.

Jelen írásunkban távol áll tőlünk, hogy a vitát eldöntsük, de már elöljáróban, mintegy historiográfiai bevezetésként le kell szögeznünk, hogy a morva államalakulat hagyományos elhelyezkedését tagadók nézetét a régióval és a korszakkal foglalkozó tudósok jelentős része mind a mai napig elutasítja, s a vele kapcsolatos kételyek napjainkra talán még erősödtek is. A témának Metód püspök székvárosával kapcsolatos aspektusát, hogy tudniillik az a mai Moráviában, illetve Szlovákiában vagy délen, Sirmiumban volt, legutóbb G. Birkfellner, majd H. Birnbaum vizsgálták meg, s utasították el a leghatározottabban annak déli lokalizálását.[2] Herwig Wolfram pedig általában tette kritika tárgyává Boba tézisét.[3] Wolfram meggyőző forrásértelmezése szerint a Bajor geográfus, a 822-es birodalmi gyűlést leíró forrás, Isanrich 899 Moráviába való menekülését, Heimo grünzi, Mauterntől délre tartott igazságszolgáltató gyűlését leíró források a morva központnak mind a Dunától északra való elhelyezkedését bizonyítják.

1 Itt utalunk a „pozsonyi iskola" véleményeire: *Püspöki Nagy Péter:* Nagymorávia fekvéséről. Budapest, 1972.; *uő* in: *Irodalmi Szemle,* 1976. 119–139. o., angolul: *Studies in History.* East Central and Southeastern Europe Series 13. Pittsburgh, 1983. és *Senga Tomi:* Morávia bukása és a honfoglaló magyarok. In: *Századok,* 117. 1983. 307–345. o. és *uő* in: Jahrbücher für Geschichte Osteuropas 48, 1982. 533–540. o. További nem elutasító hazai fogadtatása: *Kristó Gyula:* Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Budapest, 1980. 160–166., 195. o.; *Szádeczky-Kardoss Samu:* in: Szeged története. 1. k. Szeged, 1983. 214–215. o.; *Kristó Gy.:* Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Budapest, 1996. 89–92., 100. o.

2 *G. Birkfellner:* Methodius Arciepiscopus Superioris Moraviae oder Anmerkungen über die historisch-geographische Lage Altmährens. Vorläufige Stellungnahme zu jüngsten hyperkritischen Lokalisierungversuchen in Leben und Werk der byzantinischen Slawenapostel Methodios und Kyrillos. (Hg. *E. Konstantinou*) Münsterschwarzbach, 1991. 33–38. o.; *H. Birnbaum:* Where Was the Center of the Moravian State? In: American Contributions to the XIth International Congress of Slavists: Literature, Linguistics, Poetics. (Ed. *A. Timberlake–R. Maguire*) Colombus, OH, 1993. 11–24. o. Ennek rövid összefoglalása: The Location of the Moravian State–Revisited. *Byzantinoslavica,* 54. 1993. 336–338. o.

3 *H. Wolfram:* Historické pramene a poloha (Vel'kej) Moravy. In: *Historicky Casopis,* 43. 1995. 3–15. o., német rezümével.

Franks, Moravians, and Magyars

The Struggle for the Middle Danube, 788–907

Charles R. Bowlus

University of Pennsylvania Press
Philadelphia

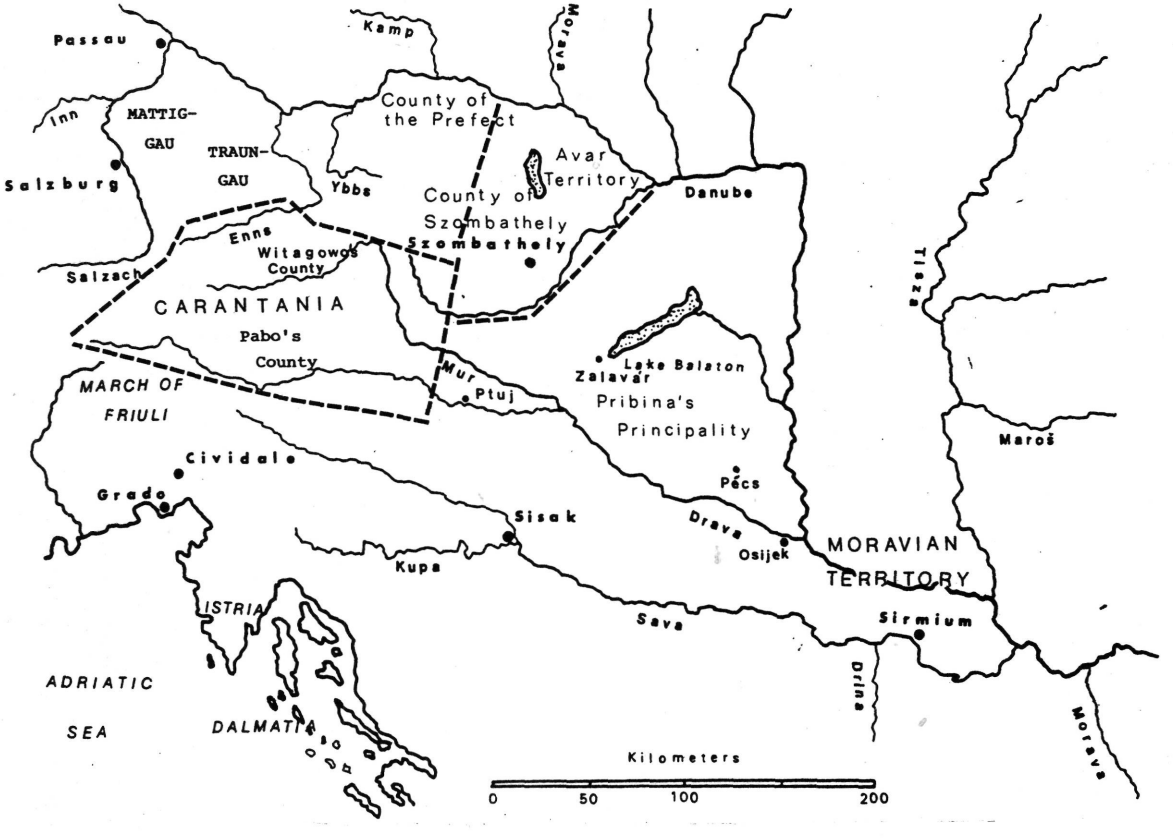
Passau
Kamp
Morava
Inn
MATTIG-
GAU
TRAUN-
GAU
County of
the Prefect
Avar
Territory
Salzburg
Ybbs
County of
Szombathely
Danube
Enns
Szombathely
Witagowos
County
Salzach
CARANTANIA
Pabo's
County
Tisza
Lake Balaton
Zalavár
MARCH OF
FRIULI
Mur
Ptuj
Pribina's
Principality
Maroš
Cividale
Grado
Pécs
Sisak
Drava
Osijek
MORAVIAN
TERRITORY
Kupa
ISTRIA
Sava
Sirmium
ADRIATIC
SEA
DALMATIA
Drina
Morava
Kilometers
0
50
100
200

DAS ‹GROSSMÄHRISCHE REICH› REALITÄT ODER FIKTION?

EINE NEUINTERPRETATION DER QUELLEN ZUR GESCHICHTE DES MITTLEREN DONAURAUMES IM 9. JAHRHUNDERT

VON
MARTIN EGGERS

ANTON HIERSEMANN · STUTTGART
1995

Eger
Elbe
Weichsel
Moldau
Prag
BÖHMEN unter der
Führung der Přemysliden
Theiß
MÄHREN
Waag
Gran
Passau
Nitra
Donau
BAIERN
Loren
Bratislava
PUFFERZONE
Donau
Raab
Theiß
Enns
REICH DER UNGARN
Körös
Mur
(ehemaliges
(ehemaliges
KARANTANIEN
UNTERPANNONIEN)
MORAVIA)
Maros
Maria
Karnburg
Drau
Saal
Pettau
Marosvár
(urbs Morisena)
Save
Drau
Theiß
Aquileia
Kulpa
SLAWONIEN
ISTRIEN
Siscia
Sirmium
?
Donau
Belgrad
Una
Vrbas
Bosna
Drina
BOSNIEN
zu BULGARIEN
Nin
König Tomislav
Morava
SERBIEN
KROATIEN
(bis 926/27 bulgar.)
Split
Neretva
NARENTANER
ZACHLUMIEN
Dubrovnik
(Fürst Michael)
Skutari-
See

Bowlus könyve módszerét tekintve alapvetően hadtörténeti jellegű. Számba veszi a nyugatról indított hadjáratokra vonatkozó forrásokat (820, 863, 882–884, 888–892) és azok útvonalait a logisztikai szempontok figyelembe vételével igyekszik rekonstruálni. A közép- és dél-ausztriai helynevekből számára egyértelmű, hogy azok előfordulásának csak egy oka lehetett: a Drávától délre elterülő morva területet lehetett ily módon megközelíteni. Véleménye szerint a mai Szlovákiában keresendő morva államalakulat katonaföldrajzi okokból képtelen lett volna szembeszállni a támadó frankokkal. Erre csak akkor találunk magyarázatot, ha azt délre, illetve a Nagyalföldre helyezzük.

A kétségtelenül hatalmas munkával elkészített elemzésekkel a legnagyobb probléma a kötet munkamódszere alapjának tekintett Boba-féle tézisben van. Amennyiben az mégsem bizonyul időtállónak, akkor a kötet hadtörténelmi elemzéseinek a végkövetkeztetései sem tarthatók. A Szerző ugyan számos esetben saját eredményei alapján igazolva látja Boba tézisét, éppen módszertani bizonytalanságainál fogva azonban a bizalmatlan olvasó kételyeit nem tudja eloszlatni.

A Szerzőt a filológiai elemzések olyan következtetések levonására vezetik, amelyeket azok nem engednek meg. Semmi sem igazolja, hogy a morvák kétféle középkori írásmódja mögött két, eltérő helyen lakó morva népcsoportot kell feltételeznünk (Marahabitae, Marahi), miként nem meggyőző, hogy – Bobát követve – a magyar Anonymus Gestája kétféle „Attila" névalakja alapján két történeti Attila személyét fogadja el. Hasonlóképpen erőltetett kísérletnek tűnik, a Bajor geográfus leírásában kétszer, két néven (Marharii, Merehani) említett morvák alapján a két Morávia létére következtetni, de főleg arra, hogy a morva központ délen volt. A földrajzi leírások esetleges hírforrásai nem zárják ki annak lehetőségét, hogy a leírás szerkesztője kétszer ugyanarról a népről értesült.[4]

Úgy tűnik, ahhoz, hogy a központi morva területet délre helyezzük, az ismertnek tekintett helyneveket is át kell helyeznünk, ami pedig a megoldási javaslatot egyáltalán nem teszi egyszerűbbé. Ennek megfelelően a Wichinggel kapcsolatban említett „ecclesia Nitriensis"-t elhelyezi Nyitráról, arra való hivatkozással, hogy a 900. évi híres Theotmar levél sem említi meg Wichinget, illetve a magyar Névtelen „Sclavi Nitrienses"-ei között délről feltelepített morvákat lát. 907-ben a pozsonyi csata helyét is korrigálni kell, s azt Brazlao „Urbs palidarum"-jával azonosítja. Nem kevésbé bizonytalan a morva központnak – Eggers alapján – Marosvárra való helyezése, egyszerűen azért, mert a Maros folyó neve hasonlít a Morváéhoz, s a Gellért-legenda Marosvárt „Urbs Morisena"-ként emlegeti.

A 900. évi itáliai kalandozás leírása kapcsán hosszas filológiai fejtegetésekbe bocsátkozik a fuldai évkönyvek egy mondatával kapcsolatban, ami az ő fordítása alapján azt igazolná, hogy Carantania határos volt délről a morvák államával. Általában az itáliai kalandozások útvonalát a morvák déli lokalizálásával is kapcsolatba hozza, s úgy gondolja, hogy a fő csapást rájuk a 900. évi kalandozásokról visszatérő magyar seregek mérték. Ebben az összefüggésben értelmezi a már említett Thietmar-féle levélnek a bajorok itáliai segítségnyújtása elmaradását magyarázó szavait. Az eset meghiúsulásának hátterében ugyanis az áll, hogy a morvák „nem engedték át" területükön Itália irányába a bajor csapatokat.

Martin Eggers terjedelmes és jól dokumentált műve forráskritikailag összehasonlíthatatlanul nagyobb szakértelemmel íródott. A Szerző a térséggel foglalkozó irodalmat is imponáló alapossággal ismeri, amit az is megkönnyített, hogy művét disszertációként a Müncheni Egyetemen készítette. A finomabb és kiérleltebb kidolgozás mellett alapvető tézisei Boba és Bowlus fejtegetéseit követik: a Nagymorva Birodalom fekvéséről szóló korábbi vélemények radikális átértékelésre szorulnak s ennek eredményeként a morva fejedelemséget csakis délre lehet lokalizálni.

Az általa felvázolt kép az Avar birodalom bukása után a birodalom szétszórodott etnikumainak lokalizálásán alapszik. A menekülő avarokat a Bécsi erdő körüli vidékre, „Bulgarii" néven a Felvidékre, székely néven Erdélybe helyezi, de a Felső-Tiszavidéken is valószínűsíti megtelepedésüket. A Duna–Tisza közére délről betelepülő szlávokat, morvákat helyez, akiknek talán maguk a németek is egyfajta „ütköző állam" szerepet szántak az avarokkal szemben. E morvák befolyását terjeszti ki boszniai és szerb területre, s központjukat a Marosvárának nevezett Csanádban látja.

A probléma szempontjából Eggers könyvének is meghatározó része a korabeli történeti földrajzi források értelmezése (Bíborbanszületett Konsztantinosz, Bajor geográfus, Nagy Alfréd, arab szerzők). Nem nehéz megjósolni, hogy a jövőben e félreérthető, műfajuknál fogva is sajátos források még további vitákat fognak kiváltani.

4 A Bajor geográfus szövegét kiadtam és a rá vonatkozó szakirodalmat áttekintettem in: A honfoglalás írott forrásai. (Főszerk. *Györffy György*) Budapest, 1995.

Példamutatóan visszafogott a magyar Anonymus forrásként való felhasználásában, ismerve és követve Györffy Györgynek a témáról írott műveit. Ugyanakkor nem így hivatkozik Kézaira, akit mint megbízható forrást említ. Gondolatmenetét ugyanis nagyon szépen alátámasztja, hogy a Rákos menti, illetve bánhidai csatára a Dunától délre kerül sor, s hogy a magyar honfoglalásnak a Kézai által említett hadjáratai (Pannónia, Felvidék, Erdély) kikerülik a Nagyalföldet. Felfogása szerint teszik ezt azért, mert ekkor még érintetlenül hagyták Szvatopluk hatalmát. Azét a Szvatoplukét, akinek Kézainál olvasható uralkodása „Poloniában" könnyen kijavítható „Bosoniára", azaz Boszniára. A magyarok 902 és 908 között pusztították el és vették területét birtokba.

• A hagyományos történeti képpel radikálisan szakító Szerzők hiába igyekeznek úgy beállítani fejtegetéseiket, mintha azzal a forráskritikai és történeti problémák sorát oldották volna meg. Az általuk megoldottnak vélt kérdésekre adott válaszok ugyanis újabb, szintén megoldásra váró kérdések és ellentmondások sorozatát vetik a felszínre. Ezekre a választ minden bizonnyal a hagyományos felfogást védelmezők műveiben fogjuk megtalálni. Ha a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség könyvsorozatában 1996-ban valóban megjelenik Boba könyvének magyar fordítása, az nemcsak historiográfiai érdekességet jelent majd, hanem Magyarországon is a „morva kérdés" újabb hullámait fogja elindítani.[5]

5 Addig is megjelent Boba Imre két tanulmánya a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatokban*, 7, 1995 1-2. sz., 5–30. o.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

EGY PÁPAI TÜZÉR NAPLÓJÁBÓL

Az alábbiakban közölt szöveg folytatása annak a naplórészletnek, mely a Hadtörténelmi Közlemények 1996-os évfolyama 2. számában jelent meg. A most közölt anyagban a nyolcvan évvel ezelőtt történtekről, az 1916-os háborús év eseményeiről ad számot Horváth Pál, a krónikás katona.

Az év első két hónapjában azokról a kemény védelmi harcokról számol be a napló, melyet a közös hadsereg és a honvédezredek vívtak a támadó orosz csapatokkal szemben. A szövegből kiderül, hogy a krónikaíró igen büszke volt a magyar egységek katonai sikereire, kitűnő harci szellemére, ugyanakkor őszinte részvéttel figyelte az orosz katonák sorsát, akiket gyakran a kozákok fegyvere és korbácsa kényszerített reménytelen helyzetben is rohamra.

Horváth Pál az év nagyobb részét pótalakulatnál töltötte, mint kiképző. Innen indult a pótlás a fronton harcoló alakulathoz. A feljegyzésekből kiderül, milyen nagy gondot fordított a katonai vezetés arra, hogy a hátországban állomásozó egységek részt vegyenek a mezőgazdasági munkákban. Jól érzékelhető a szövegből a fegyelem lazulása is.

Az őszi hónapokra Horváth Pál, aki ekkor már tüzér szakaszvezető, visszakerült a frontra. Az ott készített feljegyzésekben remek képet ad az állóháborúról, a katonák földalatti életéről, a szakadatlanul folyó erődítési munkálatokról, az egyre romló ellátásról, az ellenséges repülőgépekről, melyek már nemcsak felderítenek, de bombáznak is.

A mostani részlet az eredeti napló harmadik füzetének végén, a negyedik füzetben és az ötödik első felében található.

1916-BAN TÖRTÉNT

Január hó

1-én. Szerencsésen virradtunk új év első napjára, és elértük a harmadik háborús évet, ugyancsak a mostani ellenséges támadás negyedik napját. Mert hát valóra vált ma is az ellenség támadása... tüzérségünk, főleg ütegünk oly hatásos tűzzel fogadta őket, hogy ezen roham is összeomlott. Tüzérsége ma lanyhán dolgozott, de ütegállásunkat ma legjobban veszélyeztette... De még ezideig szerencsénk van... Délutánra vártuk az újabb és erősebb támadást, de elmaradott. Talán ennyi veszteség után észre tér az orosz, – ugyan nem igen lehet benne bízni, – hátha csak lélekzethez akar jutni... Este megszűnt a harci zaj, s az éj is teljes csendben telt el.

2-án. Reggel fegyverlövések hallhatók gyengébben. Az idő ködös. Az ellenség ma nem kísérelt meg támadást... Járőreink és megfigyelőink szerint az ellenség előretolt állásokat készít... Ma repülőinknek kellett volna megjelenni, hogy az ellenséges tüzérséget ezek megfigyelése alapján lőhettük volna, de a ... ködös idő miatt ez nem sikerült. Az ellenség pár lövést adott ma is a falura, máskülönben csendesen viselkedett.

Az est beálltával tőlünk jobbra erősebb ágyútűz keletkezik, de ez sem tartott soká, mely után újból csend állott be, és az éj is nyugodtan tellett el.

Ezen harcoknál is újból megnyilvánult az orosz sereg lanyha fegyelmezettsége és az, hogy már unják a hosszú, reájuk nézve eredménytelen harcot. Látható volt itt is, mint hajtják a kozákok az orosz gyalogságot rohamra, mi biztos halál reájuk. Azonban, ha meghátrálnak, ismét csak a kozák fegyverek és gépfegyverek várakoznak reájuk. Így a szegény orosz két tűz között pusztul. Azért, ha tehetik, megadják magukat. Ha a drótakadályunkig eljut, ott lefekszik, és kezét feltartva a megadás jeléül várja a sorsát...

Este a fagy után havazni kezd. Ma megkezdődött a tisztjeink kicserélése is, két hadnagy jött ma, Büki és Nagy.

3-án. Reggel 7 órakor ágyútűz kezdődött, mi mindjobban erősbödött. Számításunkban, hogy az ellenség még nem fejezte be támadását, nem csalódtunk... délben tőlünk jobbra kezdette meg támadását, mit erős tüzérségi tűzzel vezetett be, mi tartott 2 óra hosszáig. De hiába, itt is vérbefúlt a kísérletezése.

Ezután a harc mindjobban húzódott felénk, a tüzérségi tevékenység is erősen tartotta magát, és most az orosz zászlóaljak megkezdették az előrenyomulást. Ezt hamarosan észrevéve tüzérségünk, különösen ütegünk a legerősebb tüzet bocsájtotta reájuk, és ezzel ezen rohamuk is összeomlott.

Délután 4 órakor újból szerencsét próbált az ellenség, de ezen kísérlete is már a gyalogsági tüzünkben megsemmisült. Az ellenség négy rohamot kísérelt meg minden siker nélkül, és a mai nappal példátlan veszteséget szenvedett...

A délutáni támadás után elcsendesedett a harc... A mai szép, napos időt a repülők is felhasználták, már kora délelőtt jártak az ellenséges repülőgépek, de tüzérségünk hamarosan elkergette őket... Ugyancsak itt több kötött léggömb veszélyezteti az állásaink belátását. De ma egyik ilyent sikerült hamarosan leszállítani.

Ilyen bajaink vannak mostanában az ellenséggel, erővel el akar bennünket kergetni. Ja, de nem oly könnyű ám! Ebbe mi is beleszólunk.

4-én. Az ellenség ma csendben maradt a tegnapi véres lecke után. Sem gyalogsága, sem tüzérsége nem kezdett akciót. Ellenben a mi tüzérségünk egész napon át lőtte az ellenséges állásokat. Az est beálltával teljes csend állott be. Éjjel azonban az oroszok meg akarták szállani az előretolt állásaikat, mit észrevéve csapataink szuronyharcban meggátoltak. Ütegünk egyik ágyúja tőlünk jobbra állást változtatott, hogy esetleges meglepetés alkalmával az ellenséget oldalozhassa.

5-én. Az ellenség ma is nyugodtan viselkedett,... délután falunkra adott pár lövést. A mi tüzérségünk azonban reggeltől estig dolgozott... ma is sokat lőtt. Szép, gyenge tavaszi idő van, csakhogy a sárban majdnem elveszünk. Noha az oroszoknak karácsony estéjük van, azért nem hiszünk nekik. Figyelmeztetve lettünk éjjeli erős támadásukra, ezért készen várjuk. Pedig már mi is alaposan ki vagyunk merülve a több mint egyhetes harc után.

Hadvezetőségünk azonban egyet gondolva, vagyis, ha támad az orosz, ha nem támad, de mi sem hagyjuk ünnepelni... Ezért este 10 órakor tüzérségünk megkezdette az ellenséges állások lövését, és lőtte reggelig.

– Ne neked muszka! Így adjuk vissza a kölcsönt.

6-án. Az elmúlt éjjel tehát az orosz békében maradt, csak mi nyugtalanítottuk. Kisebb mértékben ma is ezt csináljuk vele, de ő ma sem reagál rá. Délután tőlünk jobbra erősebb ágyúzás hallható, úgy látszik, itt is tüzérségünk üdvözli őket karácsony napján. Az éjjeli eső után ma is gyenge idő van, napközben is többször esik, ami mindjobban elviselhetetlenné teszi a kint lételt a feneketlen sárban.

A tegnapi nap folyamán egy sajnálatos esemény történt ütegünknél, ugyanis egy előzőleg időzített schrapnelt bölcs tisztjeink utasítására kilőttünk a nem rendes távolság megadásával, és ez a 9-ik honvéd ezred állásába esett le, hol 2 halott és 5 sebesült gazdája most nem akar lenni ütegünknél. A legcsekélyebb mulasztás ilyent eredményez, és az üteg hírneve is odavan.

Az éj folyamán is élénk tüzérségi tevékenység volt részünkről, miután az ellenség mozgolódott.

7-én. Reggel 5 órakor az ellenség tőlünk jobbra a 12-ik hadosztály előtt kezdette meg legerősebb támadását. És sajnos, ami eddig nem sikerült neki, csak a veszteségét növelte, itt már-már elérte a célját.

Az ellenség rohama az említett hadosztálynál lévő 20-ik polyák ezred ellen irányult, és sikerült nekik ezen ezred árkaiba benyomulni. Ezen betörést még sikerült elhárítani, és szuronnyal dobták ki az ellenséget, de ennek dacára is többszáz foglyot vittek magukkal a húszas polyákokból.

Ezt látva az ellenség... még nagyobb erővel vetette magát ezen állásokra és sikerrel. A baj most már megvolt, az itteni tüzérség mind az ellenség kezében volt. Azon ágyúnk, mely ütegünktől szinte itt volt állásban, csak a legnagyobb veszélyek között tudott megmenekülni.

Ezen legnagyobb veszély közepette sem hagyott el bennünket a szerencse, hamar vissza tudtuk állítani az előbbi helyzetet. Hogy ezen végzetessé válható katasztrófa nagyobb mérveket nem öltött, első sorban annak köszönhető, hogy a 20-ik ezred szomszédságában vannak a 39-ik hadosztályhoz tartozó 16-os honvédek. Ezek mindjárt felfogták a továbbterjedő nyomást az ellenség részéről, és a betörés nem szélesedhetett ki. De a további veszélyt ők sem lettek volna képesek elhárítani, ha azonnal a veszély színhelyére nem siet a közeli tartalékban levő 23-ik és 24-ik honvéd ezred. Ezek egy lendületes támadással az ellenséget visszaverték, 1 ezredest, több tisztet és 400 főnyi legénységet ejtettek foglyul. Így az ellenségnek itt is fel kellett adnia sikerét... Ágyúinkból egyet sem tudott elvinni, de jóformán mind tönkre tette. Már megint bebizonyult a magyar csapatok fölényessége úgy az ellenség, mint a mi nemzetiségi csapataink felett.

...A harc dühöngött egész nap, és miután nem sikerült az ellenség támadása most már a 12-ik hadosztály előtt sem, megkísérelte ismét előttünk, a 39-ik hadosztálynál. Hiába volt azonban ez is, az előre nyomuló orosz oszlopok már tüzérségünk tüzében összeomlottak.

Tőlünk balra ugyancsak erős harcok folynak egész nap, tehát az ellenség erővel sikert akar kierőszakolni, át akar bennünket vágni. Kemény napunk van ma is, folyton az ágyúk mellett vagyunk, a havas eső esik egész nap, így elég kellemetlen a kintlevés. Azonkívül az ellenséges schrapnelok is erősen felkeresnek bennünket... Igazán nem is tudom elképzelni, mint történhetett meg, hogy épen maradtam a felettem explodálódó srapnelektől.

Este a harc elcsendesedik, csak a világító pisztolyok és fényszórók működnek a sötétben. A mai éjjelt sem tölthettük el pihenésben, tüzérségünk folyton dolgozott. A mai nappal ütegünkből is került egy fogoly az ellenség kezére mégpedig egy telefonista.

8-án. Reggel igen szép idő mutatkozik, ezt felhasználva repülőnk megjelenik. Később borult idő lesz, és az eső kezd esni. Ma részünkről olykor hallatszik lövés, ütegünk szinte pár lövést ad le. Az ellenség azonban a tegnapi nagy veresége után nyugodtan viselkedik... Hosszabb idő után az éjet is nyugodtan töltjük el.

9-én. Mára szép, enyhe, tavaszias idő lett. Egész délelőtt két ellenséges repülőgép keringett felettünk. Tüzérségünk nemigen üldözte őket. Az ellenség ma is csendben van, pár lövést tesz a szomszéd községre, mit máskülönben előszeretettel szokott lődözni. Részünkről sem történik pár lövésen kívül semmi. Azonban holnapra megint az ellenség támadása van kilátásban. Mi várjuk és kellőkép fogadjuk.

Az est beálltával teljes csend lesz a vonalon, és az éji nyugalmat sem zavarja semmi.

10-én. A nagy sár mára kissé megfagyott. A várt támadás nem következett be, úgy látszik az ellenség kifáradt és megelégelte a tetemes veszteséget. A mai nap is, mint a tegnapi, nyugodtan telik el. Hajnalban kezdett tüzérségünk lőni enyhébben.

11-én. Reggel az ellenséges tüzérség kezdett lőni, mi később megszűnt. Ütegünk is pár lövést tett egész nap. Már napok óta csend van. Délután havazni kezdett, s mindjobban erősbödik. Este is csend van, éjjel azonban könnyű tüzérségünk működik.

12-én. Reggelre hótakaró fedi be az egész tájat, ma is havazik, és erős vihar keletkezik. A fronton ma sem változik semmi, csend van. Délelőtt folyamán ütegünk pár lövést ad le, mit délután a könnyű tüzérségünk folytat. Az ellenség azonban csendben van. Az éj folyamán is voltak egyes lövések.

13-án. Hideg, tiszta idő, a repülők ezt fel is használják felderítésre. Ugyancsak az ellenséges kötött léggömbök is szemlét tartanak. Most különösen erősen vizsgálódnak az ellenséges repülők, miután az oroszok a 7-iki betörésnél hozzájutottak állásaink rajzaihoz és térképeihez. És itt természetes más elhelyezés is kellett most csapatainknak, miután ezt most az ellenség teljesen ismerte, pontosan tudná lőni.

Tehát most az újabb elhelyezést erősen kutatják az ellenség repülői. Ma is csend van máskülönben, pár lövést adtunk le. Este 8–9 óra között járőrharcok vannak.

14-én. Már kora reggel az ellenség légi megfigyelője fenn van, miután kedvező, szép idő mutatkozik. Ugyancsak repülői is járnak. Kisebb mértékben az ellenséges tüzérség egész nap lő. Ütegünk ma is pár lövést tesz. Szórványosan a gyalogsági fegyverek is pattognak. Az orosz újév alkalmával számítottunk az ellenség esetleges támadására, de nem következett be. Ugyan ezt mi sem bánjuk, legalább nem fáradunk. Most a sártól is megszabadultunk egyelőre, miután napok óta szép, hideg idő van.

Ma ért azon szerencse, megkaptam a bronz vitézségi érmet annak jeléül, hogy kezdettől fogva künn vagyok a fronton. Borzasztó kellemes érzést támaszt bennem. Este gépfegyverek kattognak, az éj csendes.

15-én. Délelőtt az ellenséges tüzérség gyengébben lő a faluba. Délután csend van, ma tüzérségünk pihen. Azonban egész nap a gyalogsági fegyverek pattognak, és az ellenséges golyók mind közelünkben csapódnak le. Ebből azt következtetjük, az ellenség újabb előretolt állásban van.

16-án. Délelőtt ütegünk pár lövést csinál, máskülönben a nap csendesen telik el. Este erősebb hóvihar keletkezik. Az előttünk levő szakaszon csapataink meg akarnak győződni arról, vajon az ellenség előretolt állásaiban mily erővel rendelkezik. Felhasználva tehát a rossz időt, egy erősebb járőrt küldöttünk ki ennek felderítésére, mit azonban az ellenség hamarosan észrevett, és pokoli lövöldözést kezdett. Természetesen ebben támadást sejtett, tüzérsége is megkezdette a lövést, mi részünkről is viszonoztatott. Most már azonban mi is azt hittük, hogy az ellenség csakugyan támadást kezd, de 10–15 perc után a lövöldözés megszűnt, és éjjel is nyugalom volt.

17-én. Reggel csend van, délelőtt folyamán tőlünk balra, messzebb hallható ágyúzás. Az én ágyúm küld pár csomagot a ruszkinak. Délben a nagy szél dacára egy ellenséges repülő kering fölöttünk. Délután folyamán az ellenség kezdi lőni falunkat. Este 9 órakor tüzérségünk élénkebb tüzet nyit meg, mi rövid ideig tart, s utána csend lesz, az éjet sem zavarja semmi.

18-án. Szép, napos idő. Reggel 8 órakor úgy a miénk mint az ellenséges tüzérség megkezdi a lövést gyengébb mértékben. Tőlünk jobbra erősebb ágyúzás hallható, mi tart késő délutánig. A repülők egész nap fent vannak mindkét részről. Este ugyancsak gyengébb tüzérségi tűz van, utána csend áll be, és tart egész éjjel. Most én megint 4–5 nap óta nem a legjobban érzem magam, erős főfájás gyötör. Ma ütegünktől elment Baranyai fhdgy., ki kezdettől velünk volt, kissé sajnáljuk.

19-én. Délelőtt folyamán tőlünk balra hevesebb ágyúzás hallható, mit a németek folytatnak. Az előttünk álló szakaszon is élénkebb tüzérségi tevékenység fejlődik ki, ez tart délutánig. A repülőknek ma is kedvező idejük van, mit fel is használnak.

A Strypa befagyott, s jegét csapataink robbantás által feltörik, nehogy egy ellenséges támadás alkalmával a ruszki átjöjjön rajta. Az ellenség ma úgyis teljesen elfogta a vizet, mit magunk sem tudunk megérteni miképp. Ezen éj is nyugodtan tellett el.

20-án. Gyengébb ágyútűzön kívül ma sem történt semmi különösebb esemény. Tüzérségünk a mai nappal újból megszaporodott, egész új felszerelt ütegek jöttek. Ami szokatlan volt még, este 9–10 óra között ellenséges repülőgépek járnak. Az éjet semmi nem zavarja.

Ma megváltam a geschützführerségtől, miután a pótütegtől újabb altisztek jöttek. Hírlik az, ki már kezdettől fogva künn vagyunk tisztek és altisztek, bemegyünk a pótüteghez. És csakugyan olyanformán lesz.

21-én. Mára az idő meggyengült újból, napközben az eső is esik. Máskülönben ma is csend van, olykor hallható egy-egy ágyúlövés. Este azonban úgy 1/2 10 órakor könnyebb tüzérségünk élénkebb tüzelést kezd, és ez tart fél óra hosszáig. Utána csend áll be.

22-én. Reggel szép idő mutatkozik. Délelőtt folyamán tőlünk balra, a németek szakaszán erősebb ágyúzás hallható. Itt előttünk gyengébb lövöldözések voltak. Délután vagy 5 német repülőgép felszállt,

melyekre az orosz őrült lövöldözést kezdett, de eredménytelenül. Éjjelre az ellenség támadása volt kilátásba helyezve. mire minden előkészületet megtettünk, de nem következett be.

23-án. Reggel az eső esni kezd, tehát újból jön a feneketlen sár. A fronton ma is csend van, ütegünk pár lövést tesz. Délután folyamán az orosz megint a falut kezdi lőni. Éjjel semmi újabb.

24-én. Már kora reggel ütegünk tűzkészen áll. Ugyanakkor többi tüzérségünk is megkezdi a tüzelést. Az ellenség ismét mozgolódik. Délelőtt ütegünk egy felvonuló orosz üteget vesz tűz alá, mit szét is ugrasztottunk. Egész nap erős tüzelést folytat ütegünk, hiába, a 15 centiméteresnek csak nincsen párja.

Délután az orosz tüzérség erős tüzelés alá veszi a falut, és állásunkat erősen veszélyezteti. Gránátjai folyton körülöttünk csapkodnak le. A tüzérségi tűz tartott egész estig, akkor megszűnt, és az éjet sem zavarta semmi.

25-én. Reggel csend van, ami napközben sem igen változik. Ütegünk pár lövése után az ellenség is néhány lövést tesz a falura. Megfigyelők és járőrök jelentése szerint az ellenség még az éj folyamán hátrább húzódott. Már 2 hét óta nem a legjobban érzem magam, különösen ma a névnapom nem a legjobban ütött be. Ezért nem is bánnám, ha minél előbb itthagyhatnám az üteget. Ma újból jöttek hozzánk tisztek, kicsinyenként az üteg egész új elemekből áll.

26-án. Reggel borult idő, a délelőtt csendes. Délután kitisztul, tőlünk balra hevesebb ágyúzás keletkezik, és egyúttal gyalogsági tűz is. Úgy látszik, az ellenség most kezd vállalkozást. Ezen harc tart egész délután, csak az est beálltával szűnik meg. Ezután az éjet sem zavarja semmi. Én ma borzasztó rosszul érzem magamat, már egészen lefogytam. Nehezen kapjuk kézhez a menetlevelet, kik elmegyünk az ütegtől, mert már bizonyos, hogy megyünk. Már csak az ágyúmnál lógok.

27-én. Délelőtt semmi harci zaj sem hallható. Délben kezdett tüzérségünk gyengébben lőni, mit az ellenség is pár lövéssel viszonoz. Délután ismét csend áll be. Éjjelre számítva az ellenség támadását készenlétbe helyeztek bennünket. De a támadás megint nem következett be. Ma végre tudtunkra adták, hogy holnap elhagyjuk az üteget.

28-án. Mára igen szép tavaszi nap lett. Az ellenséges tüzérség már a reggel folyamán gyengébben kezdett lőni. Mindkét részről a repülők raja lepte el a levegőt egész nap. Különösen az ellenségé erősen vizsgálódott állásaink felett, melyekre tüzérségünk erősen dolgozott. A tüzérségi harc mindjobban erősbödött, délután folyamán ütegünk kapott erős tüzet és a legnagyobb veszélyben voltunk.

Most már én is drukkolok egy kicsit, mikor már órák választanak el, hogy az üteget elhagyom, esetleg egy ostoba gránát kioltja a gyertyát.

Rendkívül izgatott vagyok. Délután folyamán végre megkapjuk az elbocsájtót, és meglepően szabadságot is kaptam. Csakhogy ma már későn van az elutazásra, így reggelre halasztottuk... Ma ment el az ütegtől az utolsó régi tiszt is, Hollaender fhdgy.

29-én. Végre 18 hónapi sok küzdelem után eljött szerencsésen az a nap, hogy elhagyom az üteget. Egy kissé rosszul esik a sok hű bajtársat itthagyni, és már bele is szoktunk a háború viszontagságaiba, de a sors így hozta, nem lehet rajt változtatni. A bajtársaktól érzékenyen veszünk búcsút, és reggel 7 órakor kocsira ülünk, mi az állomásra visz bennünket.

Délután 1 órakor érkeztünk Monasterzyskára, honnét vonatunk 3/4 5 órakor indult útnak. Este 3/4 9 órakor érkeztünk Stanislauba, hol hajnali 3 óráig kellett várni tovább indulásra.

30-án. Az elmúlt éjet átvirrasztva elhagytuk Stanislaut. Ma nagyon szép idő van, kellemesen utazunk.

31-én. Folyton utazva délután 1/4 3 órakor érkeztem Bpestre, honnét este 1/4 9 órakor indultam tovább Pápára.

1916 február hó

1-én. Hajnalban érkezett a vonat Pápára velem. Az éjjelezésektől és utazástól kimerülve a vonatban elaludtam, és elvitt Vinárig, honnét visszajöttem. Tehát 1 1/2 évi távollét után szerencsésen hazakerültem.

2-án. Igen fáradt és kimerült vagyok ma is, azonkívül izgatott. Majd úgy vagyok, hogy visszakívánkozom a frontra. Így telnek a napok gyorsan, már most, mikor kezdenék itthon megszokni, közeleg a szabadság vége, 15-ike, mikor már pakolni kell, hogy bevonuljak az üteghez.

16-án. A szabadság tehát letelt. Reggel 6 órakor már vonaton ültem, hogy bevonuljak a pótüteghez Szepsibe. Most újból egy új helyzetbe kell beleélnem magamat az „ersatznál", miről már sok rossz hírt hallottam.

Reggel 8 órakor Győrben vagyok, hol várni kellett a későbbi vonatra. Felszállva a 11 órai gyorsra, mi Bpestig vitt. Itt mindjárt a miskolci gyorsra szálltam, melyen a kalauzzal volt egy kis incidensem. Persze nem volna szabad gyorsvonaton utaznom. Mégis elérkeztem Miskolcra, hol megint volt várakozási időm, míg a vonat indult Szepsi felé. Este 11 órakor érkeztem Tornára, honnét csak reggel megy tovább vonat. Tehát az éjet itt kellett töltenem az állomáson, mi cseppet sem volt valami kellemes.

Reggel 6 órakor érkeztem meg Szepsibe, hol a vasúti vendéglőben vártam be, míg kivilágosodik, mely után az 1 km-re fekvő városba mentem, hol mindjárt jelentkeztem is. Itt már ismerősökkel találkoztam, mi mindjárt jobb kedvre hangolt.

18-án. Orvosi visitre mentem, és miután gyengélkedőnek lettem nyilvánítva, a napi foglalkozáson nem vettem részt. Így az időt a korcsmában töltöttem javarészt.

19-én. Ma sem vettem részt a napi foglalkozáson (hóhányás), míg csak lehet, „markierozok". A foglalkozások végeztével egész civil élet folyik, a házaknál vagyunk elszállásolva. Még semmit sem mondhatok az itteni állapotokról, miután még nem volt alkalmam tanulmányozni. Még nekem szokatlan az itteni helyzet.

20-án. Vasárnap van. Ma nincs foglalkozás itt, nem mint a harctéren. Azonban itt nyugodtan lehet templomba menni... a legénység ma hóhányással foglalkozik templomba menés helyett. Noha az embernek itt elég szórakozása lehet... én mégiscsak kívánkozom vissza a harctérre.

21-én. Ma végre részt vettem a napi foglalkozáson. Miután az eső esik, iskola van. Persze erre nekem nagy szükségem van...

22-én. Délelőtt gyakorlatozás a szabadban. Nagyon furcsa ezt megszokni a harctéri helyzet után. Délután iskola van, mi nagyon unalmas.

23-án. Ma is rendes napi foglalkozás.

24-én. Újból csak a megszokott unalmas foglalkozással töltjük az időt. Azt mondhatom, a fiatal újoncok nem sokat tanulhatnak az itteniekből, nincs, ki behatóan foglalkozna velük.

25-én. Kirukkolásnak kellett volna lennie 2 ágyúval,... egy tábornokot várunk, de nem jött meg. Az ördögnek is ilyen kutya, csak a pokolba kívánjuk. Ma parancsot kaptam, 28-án Egerbe megyek regrutákért.

26-án. Reggel a rendes testgyakorlat, és utána, miután az eső esik, iskola van.

27-én. Ma utaztam Egerbe egy emberemmel, a most berukkolandó öreg regrutákért. De ma mégsem értünk Egerbe, miután Mezőkövesden leszálltunk, és felkerestük az emberem ismerősét, egy jobbmódú csizmadiamestert, hol a legnagyobb vendégszeretetre találtunk. Az éjt is itt töltöttük, hogy korán reggel tovább utazzunk Egerbe.

28-án. Kora reggel kellett az állomásra mennünk, hogy tovább utazhassunk. Ezt megelőzve házigazdánk jóvoltából megreggeliztünk, mihez valódi seprő pálinkát fogyasztottunk. Házigazdánk ugyancsak elkísért bennünket Egerbe, miután néki is több atyafia vonult be ez alkalommal. No meg azt hiszem, az öreg inkább van egy jó társasággal, minthogy csizmadiaszéken üljön... Hamarosan Egerbe ért vonatunk. Még ekkor sötét volt, és egy vendéglőben telepedtünk le. Itt aztán megkezdődött az országos evés, utána az ivás.

Én reggel 8 órakor jelentkeztem a hadkiegészítőnél, hol tudomásomra adták azt, ma még nemigen kaphatom meg az embereket. Így is volt. Az egész napot tehát mulatással töltjük, a sok atyafi csak fizetni akar.

Éjjeli szállást itt kaptunk Egerben egy érdemes háznál, hol megint alapos vendégségre találtunk. Enni-inni volt bőven, s csak késő éjjel mentünk nyugalomra. Igazán mondhatom, vendégszerető nép ez! Már rég óhajom volt Egert megismerni. Ez most sikerült, és az itt töltött idő emlékemben fog élni mindég.

29-én. Jól bereggeliztünk szállásadónknál, és csak ezután mentünk a dolgunk után. Szép, napos idő van, a felkelő nap sugarai árasztják el a várost, melyre remek kilátás nyílik azon magaslatról, hol szállásunk van. Ma sem kapom meg az embereimet, így a mai nap is csak mulatással telik el.

Estére kelve megint házigazdám vendégszeretetét kellett igénybe venni, hol megint alaposan elmuriztunk. Bizony, már kezdek kimerülni a sok mulatástól.

1916. március hó

1-én. Ma házigazdánknak megköszönve a szíves vendégszeretetet, elhagytuk szállásunkat. Még a délelőtt folyamán megkaptam embereimet, de 15 helyett csak négyet. Ennek csak örülhettem, legalább nincs velük sok bajom az utazás alatt. De ez a négy aztán a javából volt! Egy közülük egri lakos. Időnk még volt bőven a vonat indulásáig, így elhatároztuk, ezen időt az említett egri emberem házánál töltjük el. Ennek megint csak örültem, legalább együtt maradunk. Hanem itt megint volt azután vendégség, olyannyira, hogy a délutáni vonattal nem is utaztunk el, hanem az éjjelivel.

Elmondhatom azt, hogy az egri és mezőkövesdi vendégszeretetnek nincs párja! Itt tetőztük csak be a mulatságot. Az idő végre eljött, itt is búcsút kellett mondani... Így megkezdettük az utazást a borosüvegek társaságában (mert a kofferekből nem akartak kifogyni), folyton ittunk, mert a sonka, pogácsa és kalács kívánta nagyon.

2-án. Reggel elég kifáradva, kimerülve érkeztünk Szepsibe, és a hozott négy embert mindjárt leadtam. Igazán már örültem, hogy kissé kipihenhetem magam ezen erős züllés után. Hanem most keserűen csalódtam a pihenéssel. Délután parancsot kaptam arra, hogy 4 emberrel Munkácsra menjek ugyancsak újoncokért. Ehhez már nem volt kedvem, sőt egyenesen féltem, de hiába volt minden tiltakozásom, menni kellett. Este 7 órakor ültem vonatra 4 emberemmel, és hamarosan Kassára értünk. Itt azonban az egész éjet el kellett töltenünk, várni a további utazásra.

3-án. Délelőtt érkeztünk S.újhelyre, hol ismét volt időnk várakozni. Ezt felhasználva bementünk a városba megtekinteni. Itt is akadtunk egy kis vendégségre egy csizmadia mesternél. Délután pedig tovább utaztunk, és este 9 órakor érkeztünk Munkácsra.

Az eső szakadt, az állomás a várostól meglehetősen távol van, hova teljesen átázva érkeztünk meg, s alig vártam, hogy valahova bejussak szállásra. Igen ám, csak hova? Közülünk egy sem ismerős itt, és hozzá éjjel is van, minden zárva.

Végre sok utánjárás után egy alsórendű szállodában kaptunk helyet 6 koronáért. Megérte azért, mert ezen szoba egyúttal zuhanyfürdő is volt, s sok esőtől a rossz tetőn keresztül a mennyezet átázott, csepegett... Be is fűttettünk, miután fáztunk, de a vizes fa nem akart égni, így egyes berendezésdarabokkal elégítettük ki a kályhát.

4-én. Délelőtt jelentkeztem a hadkiegészítő parancsnokságnál, de bizony itt sincs kilátás arra, hogy hamarosan megkapjam 60 emberemet, mert csak ma kezdenek bevonulni. A város egy csúnya zsidó

fészek, itt láthatók csak a valódi zsidó típusok. Éjjelre egy kocsigyártónál kaptam szállást és elég jól aludtam.

5-én. Ma sincs semmi kilátás arra, hogy embereket kapjak, így a napot azzal töltöm, a várost járom, noha mást, mint piszkot, nem lehet látni. Ma vasárnap is van, délután egyik emberemmel a városi moziba megyek unalomból, hol már az alsóbbrendű helyek mind el vannak foglalva, így a páholyt kell igénybe venni. Páholy! De micsoda páholy. A karzatja zsákrongyokkal van becsavarva, ez szolgáltatja a díszt. Éjjelre pedig megint csak igénybe kell venni az elmúlt éjjeli szállást.

6-án. Ma is várakozom az emberekre, mi nagyon unalmas ezen ronda fészekben. Óh, ez nem Eger már, nincs az a vendégszeretet, ronda barátságtalan nép! Délután valahára megkapom embereimet, de a 60-ból pár hiányzik, így ma sem tudok hátat fordítani ezen utálatos helynek, és holnapig kell várnom. Az éjjeli szállásomat már igazán röstellem igénybe venni ezen barátságtalan népnél.

7-én. Délelőtt újból kezdettem összeszedni az embereimet, s valahogy meg is lettek. Így is eltelt az egész nap, és csak késő este hagyhattuk itt Munkácsot. Csúnya, piszkos embereket kaptam, tót pálinkakazánokat, alig van köztük pár iparos. No ezeknek is megörülnek Szepsiben. De nekem is elég gondot okoznak az úton.

8-án. Reggel érkeztünk S.újhelyre, hol délután 1/2 2 óráig vesztegeltünk, és mikor vonatunk tovább indult, a legnagyobb bosszúsággal vettem észre, hogy 3 emberem lemaradt, s ezek hiányával érkeztem meg este Szepsibe.

9-én. Délelőtt a tegnap elmaradott 3 ember megjött, így rendben volna. Délután már ki kellett rukkolnom, mi nekem egy cseppet sem tetszik. Épp így a többinek sem. Gyalázatosul kezd itt menni a gyakorlatozás, senki nem néz utána, pár nyálas szájú kadettre van bízva minden. Most már az öregek kiképzése is erősen folyik, azok nem eszik hiába a kritikán aluli menáget. Bizony szegény öregekre is keserves napok jöttek.

10-én. A program ma is ugyanaz, mint rendesen, gyalog rukkoló és ágyú melletti gyakorlat. Így telnek a napok bosszúságtól telve.

11-én. Reggel korán az összes emberekkel Kassára megyünk vonattal, itt a lövőtérre megyünk éleset lőni. Ez Kassától elég szép séta a hegyek közé. Délután utazunk vissza Szepsibe, én mindjárt szolgálatba is jövök, és ezen sorokat éjjel az őrszobán írom.

12-én. Semmi változás, a szokásos gyakorlatozással telik az idő.

13-án. Kirukkolás, én az őrszobán maradok, a szolgálatot átvettem, tehát itthon maradok. Ezt katonanyelven úgy hívják: swindli.

14-én. Reggel ismét kirukkolás volt tervbe véve, de miután az eső esik, ez elmaradt. Délután azonban végrehajtottuk, most én is kivonultam, mint ágyúvezető.

15-én. A szokásos testgyakorlat után délelőtt iskolával töltjük az időt. Délután, tekintettel március 15-re „dienst frei" van. A közös hadsereg kötelékében most érem meg először, hogy március 15-ikét megünnepelik.

16-án. Iskolázással töltjük az időt. Most rendelet folytán a gazdálkodók tavaszi munkálatokra szabadságot kapnak. Én is meggondoltam a dolgot... felcsaptam gazdálkodónak. És sikerült is kapnom szabadságot.

17-én. A rendes gyakorlat. Ma, kik szabadságra megyünk, vagy 120 ember, orvosi vizsgára mentünk. Most már nagyon izgat a szabadság. A mai nappal ezen tartalék üteget kétfelé osztották, most egyik

része az előbbeni 15-ös, a másik rész pedig 27-es tartalék üteg lett. Mert ezideig a 27-es ezrednek is a 15-ös adta a tartalékot.

18-án. Délelőtt gyakorlatozás, délután orvosi visit és fürdés. Nagyon nehezen várjuk a holnapi napot, mikor a szabadságosokat kell eleresztení.

19-én. Ma reggel történt meg csak a valóságban az elosztás a két üteghez. Vasárnap van, reggel az összes legénység a lovaglótéren lett felállítva, és itt kellett egész nap ácsorogni. Így ma sem mehettünk szabadságra, és úgy látszik, még holnap sem, mert holnapra szemle van bejelentve.

20-án. Reggel 6 órakor kirukkolás van. Azok, kik szabadságra megyünk, még a délelőtt folyamán nagy nehezen el lettünk bocsájtva, és a 11 órai vonattal el tudtunk utazni. Az utazás nagyon lassú és unalmas.

21-én. Reggel végre Pápára érkeztem egyhónapi szabadságra. Ezen idő alatt kissé foglalkoztam, de nagyon hosszú volt ezen szabadság, már alig vártam a végét...

1916. április hó

20-án. Végre eljött a nehezen várt idő, hogy vonatra ülhettem. Reggelre érkeztem Bpestre, hol estig kellett várnom... Így bőven volt időm a várost alaposan megtekinteni. Este 8 órakor utaztam tovább, s így az egész éjet vonaton kellett tölteni. Azon idő alatt, míg szabadságon voltan, sok-sok feljegyezni valóm lett volna, de erre jobb fátyolt borítani.

21-én. Délelőtt 1/2 9 órakor érkeztem Szepsibe, hol jelentkezésem alkalmával tudtomra adták, hogy e hó 8-tól zugf. vagyok, tehát varrjam fel a harmadik csillagot.

22-én. A ma esti feltámadási ceremóniához mint díszőrség vagyok, még ilyen szolgálatot sem teljesítettem. Míg ez végbement, jól meg is áztunk.

23-án. Húsvét napja van, de elég csendesen telik el. Mára épp szolgálatba jöttem.

24-én. Az ünnep másodnapja is elég csendben telik el, jó napos idő van.

25-én. Ma megint megkezdődött a szokásos foglalkozás. Szóval igen unalmas.

26-án. Újból a tegnapi megszokott foglalkozás. Már azon gondolkodom, miképp kerülhetnék ki minél hamarabb a harctérre. Egy másik zugsführerrel jó különszobában lakom, egy dívány szolgál nékem fekvőhelyül.

27-én. Élünk csak az egyformaságban.

28-án. A napi foglalkozás, nem változik semmi.

29-én. Semmi újabb, én csak nem tudok megbarátkozni ezen élettel.

30-án. Vasárnap van, foglalkozás nincs, így még unalmasabb a nap. Ezen élet csak annyiból jobb a harctérinél, hogy itt nyugodtan lehet lefeküdni és reggel felkelni. De én inkább választom a harcteret még, hacsak ezután még meg nem szokom.

1916. május hó

1-én. Az eső esik egész nap, így iskolázunk egész nap.

2-án. Ugyancsak esős idő, de azért künn foglalkozunk.

3-án. Tegnap déltől szolgálatban vagyok, így ma délelőtt sem megyek foglalkozásra. Délután ágyúinkkal kimegyünk a határba, és a zöldben iskoláztatjuk az öreg regrutákat. Így lassan múlik az idő. Az élelmezésünk mostanában egész jó, természetesen ez mindjárt elviselhetőbbé teszi az itteni helyzetet. Mostanában egy hozzánk került hadnaggyal (névszerint Steller) igen sok bajunk van, úgyszintén néki meg velünk. Az egész május hó így telik el az egyformaságban, azért nincs is mit róla írnom.

1916. június hó

1-én. Kaptunk egy csomó újoncot, így lesz újból mivel foglalkozni és mérgelődni. Az utóbbi időben már úgysem igen volt foglalkozásunk, mert igen megfogytunk. Az öregek már mind ki lettek adva munkálatokra falvakba és uraságokhoz. Ez is nagyon érdekes. Hazulról elhozzák őket, és itt másoknak kell dolgozniok, majd semmi, vagy nagyon csekély munkabérért. Hogy az övökét otthon ki végzi el, az igazán mellékes.

2-án. Megkezdődik az újoncok elemi kiképzése, ami cseppet sem kellemes foglalkozás. Igaz, meglehetős anyagot kaptunk, és mindjárt könnyebb a kiképzők dolga.

3-án. Ugyanezzel foglalkozunk.

4-én. Folyik a munka, csak én utálom már ezen állapotot.

5-én. Ma újabban kaptunk 60 regrutát, ezeket most külön kell tanítani. Steller hadnagy, az az őrült, már ezeket az embereket is kezdi üldözni. Olyasmit követel tőlük már, mint egy öregebb katonától. Így múlnak a napok az egyformaságban, és 11-ig nem is fordul elő valami különös.

11-én. Ezen nap annyival érdemes említésre, hogy ma nincs foglalkozás, és pünkösd van. Máskülönben semmi változás.

12-én. Természetesen ma is ünnepelünk, miután pünkösd másnapja van, és azonkívül Szepsiben ezen a napon van a búcsú. Ez már kissé nagyobb élénkséget hoz. Mi is páran, jobb cimborák, rendezünk egy kis ivászatot (ugyan ez más alkalomkor és többször is előfordul).

13-án. Az elmúlt ünnep után ma én nem a legjobban érzem magam. Ezért orvoshoz is mentem, hol 37,7 lázat konstatáltak. Minden testrészem fáj, erős főszaggatásom is van. Annyira vagyok, le kellett feküdnöm.

14-én. A láz nem szűnt, sőt emelkedett, hozzá még torokfájást is kaptam. No, jól nézek ki!

15-én. Mára még rosszabbul lettem, a láz folyton emelkedik. Már alig bírok mozogni.

16-án. Karjaimon és kezeimen oly tünetek mutatkoznak, mintha himlőbe esnék (orvosi vélemény), és mint ragályos beteget elkülönítettek, hol laktam pedig, a lakást fertőtlenítették. Én persze nem hiszek annak, hogy ragályos betegségbe esnék. A láz mára majd 40 fokot ért el, torokfájásom oly rendkívüli, már nyelni sem vagyok képes. Az orvos naponta többször jön hozzám.

17-én. Mára még rosszabbul lettem, az egész szám kihólyagosodott, a fejem majd szét pattan, a lábam ujjától a kezem ujjáig mintha minden forgóm ki volna törve. És az orvos tanácstalanul áll, mert nem tudja megállapítani a bajt, csak találgat. Ma a községi orvost is magával hozta, de annak a találékonysága sem hozta meg az eredményt.

A lázam mára a legmagasabbra emelkedett. Hogy himlőbe esek, arról már letett az orvos, most meg oda nyilatkozik, hogy „tán" syfilis lesz. No már ezért igazán szerettem volna nyakon vágni. Igaz, hogy

ezen felfordult világban könnyen megy minden ragályos betegség megszerzése, de ezt már mégis képtelen vagyok elhinni. Látni tehát a huszadik században is az orvosi tudományt. Tej, tojás, tea, ezeket rendelte eledelül, természetes a saját költségemen kell ezeket beszerezni.

18-án. Nem javulok semmit, sőt a számmal még rosszabbul lettem. Ásványvizet, porokat rendel az orvos, persze ezt is a saját költségemre.

19-én. Csak egyformán vagyok, már magam sem tudom, mi lesz velem. A láz csekélyet ugyan csökkent, de estére újra emelkedett. Bizony itt meg lehet dögleni, mikor az orvos tanácstalanul áll.

20-án. Kissé jobban vagyok, a lázam engedett, de a torkommal és számmal ebül vagyok.

21-én. Érzem, hogy javulás állott be, a láz ma is csökkent, úgyszintén a fájdalmaim is.

22-én. Ma már fel is tudok kelni kissé, ez már jó jel! Most már az orvos úgy gondolkodik, tán elrontottam a gyomromat. Tehát himlő nem jött, syfilis sem. Akkor tán gyomorrontás... Kitűnő orvos ez a Makai.

23-án. A javulás tart, s már igazán örülök neki, hogy ezen börtönből, hol egyedül fekszem, valahára kiszabadulnék.

24-én. Mára meglehetős jól érzem magam, így az orvosi kezelést megköszöntem, visszamentem a lakásomra. Szinte egészen megkönnyebbültem.

25-én. Ma még pihenek, hogy jobban magamhoz térjek, no meg az időből is kitelik, úgy gondolom. Többet nem fizetnek sem így, sem úgy, de én azután reáfizettem ezen betegségre.

26-án. Ma már a napi foglalkozáshoz mentem, újból neki kellett fogni. Ezen betegség alaposan meggyötört, nem tudom... mikor jövök helyre. Ma ütegünket nagyon örvendetes meglepetés érte, ugyanis Steller úr elment az ütegtől. Ennek természetesen minden alattvalója szívből örül és hálát ad. Most egész más élet fog megnyílni az ütegnél.

27-én. A rendes napi foglalkozás az újoncokkal, akikkel elég mérgelődni való van.

28-án. Erős meleg van, majd elolvad az ember. Mi azért csak nyomtatjuk a vásártér gyepét az újoncokkal. Délután erős zivatar keletkezik, így iskolázással töltjük az időt.

29-én. Délelőtt ugyancsak az eső esik, tehát iskola van. Délután már a szabadban foglalkozunk, miután az eső elállt. A nagy forróság kissé lehűlt, már majd elviselhetetlen volt... Mostanában erősen mennek el az ütegtől kisebb-nagyobb csoportok a harctérre, idegen csapathoz is. Most már erősen megfogyatkoztunk, különösen altisztek vagyunk kevesen. Azért úgy látom, még reám mostanában nemigen kerül sor, mit pedig nem bánnék ezen viharos, dús mulatságokkal teli fészekben...

30-án. Csak a rendes napi foglalkozás. Most van egy hadnagyunk, aki mellett egész selyem életünk van. Csinálunk, mit akarunk. Nekünk más nem is kell. Így ezen hó is letellett.

1916. július hó

1-én. Jó meleg idők járnak, az újoncok ugyancsak izzadnak. Ma is a megszokott foglalkozás.

2-án. Vasárnap van. A legutóbbi felsőbb parancs szerint vasárnap is foglalkozni kell, mit a Steller úr meg is tartott. Azonban most mi fütyülünk a felsőbb rendeletre, megtartjuk a munkaszünetet. Sőt délután a nagyvendéglő kertjében nagyon is jól érezzük magunkat, mert 2 hordó sört kell párunknak

elfogyasztani két becsületes ember jóvoltából. De volt is ám hatása ennek. A mai nappal az új újoncok is munkára lettek rendelve, noha alig egy hónapja vannak kiképzés alatt. Úgyis nagyon gyenge kiképzésben részesülnek, most meg azt is elfelejtik, mit eddig tanultak.

3-án. Alig maradt pár ember az újoncokból vissza, mit nem is bánnánk. Most ezekkel foglalkozunk még.

4-én. A mai nap is eltelik az egyformaságban. Oly kevesen vagyunk most, még szolgálatra is az újoncokat kell kirendelni. Holott jóformán még a fegyvert is alig bírják kezelni.

5-én. Tegnap a regrutákat beoltották colera ellen, ma pihenőjük van, így nekünk altiszteknek legalább semmi dolgunk sincs. Ezt nem bánjuk..., mert olyan hőség van, hogy az ember nem kívánkozik kimenni. Az egész napot bent töltjük, már a nagyvendéglőben értem.

6-án. Délelőtt az eső esik, tehát iskolázással töltjük az időt. Délután kimegyünk a város határában elterülő magaslatokra és erdőségbe, és ott az újoncokat harcászatra tanítjuk. Így tellett el a mai nap, mely után a vacsora, mi teljes bablevesből állott, nagyon jól ízlett.

7-én. Délelőtt némi foglalkozás, délután fürdés.

8-án. Az eső esik, így délelőtt a szobában foglalatoskodtunk. Délután, miután szombat van, lakástakarítással fejeződik be a hét.

9-én. Miután vasárnap van, nincs semmi foglalkozás. Ma a város kezd élénkülni a vidékről jöttekkel, miután holnap országos vásár lesz.

10-én. Miután az újoncok újból oltva lettek, nincs semmi foglalkozás. Így teljesen az országos vásárban szórakoztunk. Ma végre Bözsitől kaptam levelet, mi eléggé lehangolt.

11-én. Délelőtt foglalkoztunk keveset, délután azonban semmit.

12-én. Délelőtt gyakorlatozás. Délután a szabadban harcászat. Mondhatom, igen rossz napokat élek, a gondtól majd megőrülök.

13-án. Délelőtt és délután ágyúgyakorlat.

14-én. Mint tegnap, ugyanúgy töltjük a mai napot is.

15-én. Délelőtt a rendes napi foglalkozással telik az idő, délután megint oltás volt, én is be lettem oltva. Igazán nagyon kellemetlen már ezen sok oltás, mit rajtunk végeznek.

16-án. Vasárnap van, az eső esik egész nap, és hűvös idő van. A bentlételre szorít bennünket, ez azonban nagyon unalmas helyzet.

17-én. Ma ugyancsak egész nap az eső esik, bent foglalkozunk és iskolázunk.

18-án. Szinte esős idő, ma is be vagyunk szorítva. Már ebből is elég volna éppen.

19-én. Borult idő, napközben esik is. Azért künn foglalkozunk. Nagyon nyugtalanít, hogy hazulról nem kapok értesítést.

20-án. Künn foglalkozunk, az esőzés tán megszűnik.

21-én. Ma sem változik semmi, az unalmas foglalkozást űzzük.

22-én. Az esők után elég meleg idők járnak, a program ma is a rendes. Újabban a szombat délutáni tisztogatási időt is eltörölték.

23-án. Vasárnap van, nem foglalkozunk semmivel.

24-én. Újból kezdjük a heti műsort, mi igen egyhangú, nem változik semmit.

25-én. Erős meleg idők járnak megint az eső után, de azért űzzük a foglalkozást.

26-án. Semmi említésre méltó nem történik.

27-én. Ezen nagy forróságokban egész megsűrűsödik az ember vére. Napközben a nagyvendéglőben sörrel csillapítjuk szomjunkat.

28-án. Ezen utálatos meleg csak tart, az ember fél kimenni. De ha keveset is csinálunk, mégis künn kell lenni a foglalkozáson.

29-én. Egy kis ágyú gyakorlatozást tartunk, és így eltelik a nap.

30-án. Ma nem foglalkozunk, miután vasárnap van, s így a nagyvendéglőben védekezünk a hőség ellen.

31-én. A hónap utolsó napját is a napi foglalkozással fejezzük be.

1916. augusztus hó

1-én. Most újból mennek a szabadságolások az aratási munkálatokra. Én is erősködöm, hogy kapjak szabadságot, de nemigen akarják megadni.

2-án. Ma is csak a rendes foglalkozást tartjuk azon kevés emberrel, mi itt van.

3-án. Ma sem változik semmi, csak a szabadságért kell sokat mérgelődnöm.

4-én. Foglalkozom, mint rendesen, noha én most fütyülök a foglalkozásra. Azt hiszem, ezen ipsék nem a legjobban jönnek ki velem a szabadság végett.

5-én. Most csak a bosszú tervvel foglalkozunk páran, akiknek nem akarnak szabadságot adni. Máskülönben nincs semmi különös újság.

6-án. Szolgálatban vagyok. Este a nagyvendéglőben nagyobb murit csapunk. Ugyancsak az irodista társaság is mulat annak örömére, hogy közülük többen szabadságra mennek. Tehát nekik van szabadság. No én azért csináltam is köztük rendet, a mulatságból szétzavartam őket.

7-én. Foglalkozáshoz nem megyek ma sem, páran egész nap mulatunk.

8-án. A mai nap is épp úgy telik, mint a tegnapi, hiába van Junker hadnagy minden kérése, ma sem vagyok kapható, hogy a foglalkozáshoz menjek.

9-én. Ma végre mentem foglalkozáshoz, ugyan nem csinálok semmit.

10-én. Lembergbe utaztam, egy önkéntes tizedest kísértem a gyűjtő állomásra. Hát ezen kellemetlen utat is reám sózták. Nekem csak mindég akad ily megbízás, mire csak reá fizetek. Azonkívül a toloncra is nagyon kellett ügyelni.

11-én. Délelőtt 9 órakor érkeztünk Lembergbe. Most van először alkalmam, hogy Lemberget láthatom. Igen szép állomása van, a vonatok üvegtető alá futnak be, a le- és feljárat pedig föld alatt történik, mint Győrben.

A város szépnek mondható házaival egész nagyvárosias. Csak utcái nagyon szűkek, és most elhanyagolt. Kereskedelme és a forgalom teljes mértékben folyik, gyönyörű üzleteit és kirakatait még Pest is megirigyelhetné. Villamos közlekedése mintaszerű, ki is kocsikáztam magamat alaposan. Vendéglőkön és üzleteken egész magyar felírások vannak, sőt már tulajdonosaik magyarul is megtanultak. Csak a rengeteg katona, mi itt van, és a sebesültek érkezése juttatja emlékezetbe azt, innét nem nagyon messze harctér van.

Szállítmányomat csak délután tudtam átadni nehezen, és már nagyon örültem, hogy megszabadulhattam tőle. Így még ma abba a helyzetbe jutottam, hogy vissza is utazhatok. Délután folyamán is az állomás körül többszáz sebesült várja az elszállítást, mi igen szomorú látványt nyújt. Este 7 órakor vonatra ültem...

12-én. Reggel 4 órakor érkeztem Sianki (Galicia) határmenti faluba, nyomorult pár házból áll, itt délután 2 óráig kellett vesztegelni, míg tovább utazhattam. Végre ez is eljött, s 15 perc alatt Uzsok magyar határállomáson voltunk. Ezen útvonalon már másodszor utazom, igen szép vidék ez hegyóriásaival, de csak nézni. A harcok emlékei, a tömegsírok mindenfelé láthatók. Tovább Ungváron át utazok, itt már kikerül az ember a hegyóriásokból. Így egész nap utazom, és a harmadik éji utazással éjjel 12 órakor érkeztem Kassára, hol a hátralévő éjet töltöttem.

13-án. Az egész délelőttöt Kassán kell töltenem, és csak délben utazhatom tovább. Délután 1/2 3 órakor érkeztem Szepsibe, hol a collégák örömmel látták visszatértemet, s ennek örömére egy jót muriztunk az éj folyamán.

14-én. A délelőttöt az éjjel átaludtatta velem, s csak délután jöttem foglalkozáshoz.

15-én. Nagyboldogasszony, ünnep. Délelőtt a legénység csallánszedéssel foglalkozik, félután pedig, miután ünnep van, nincs foglalkozás. Én pedig szolgálatban vagyok. A csallánszedés újabb rendelet szerint a napi foglalkozáshoz tartozik hetenként háromszor. Természetes, a legénység ennek csak örül, mert a kertekben nemcsak csallánhoz, hanem gyümölcshöz is jut. És az utóbbival inkább foglalkozik, mint a csallánnal.

16-án. A rendes napi foglalkozás.

17-én. Ma sincs különös említésre méltó.

18-án. A király születésnapja alkalmából templombamenet van, hova a legénységet én vezetem. Ennek folytán a mai ebéd is éltérő a többiektől.

19-én. Délelőtt a rendes napi foglalkozás, délután a legénység a közeli falvakban megy csallánt szedni.

20-án. Vasárnap és István király napja van, így pihenő nap.

21-én. A napi rendes foglalkozást elvégeztük, és utána egy alapos mulatságot rendezünk unalomból. Igaz, ez nem újság, miután sűrűn előfordul.

22-én. Semmi érdemleges nem fordul elő.

23-án. A mai nap is egyformaságban telik el.

24-én. A legénység már reggel csallánszedéshez megy, így egész nap nincs dolgom.

25-én. A rendes napi foglalkozás és játék.

26-án. Délelőtt gyakorlatozás, délután csallánszedés. Ma több tiszt jött az üteghez, most már több a tiszt, mint a legénység.

27-én. Miután vasárnap van, nincs foglalkozás.

28-án. A regruták kezdenek újból bejönni. Úgyszintén egy nagyobb transzport megy a harctérre. Újabban a legénységnek megint van egy foglalkozása, szalmafonás. Ma kaptuk hírül Románia hadüzenetét a Monarchiához. Tehát mit vártunk is, megtörtént... Azonban nincs kizárva, hogy ez is rá ne fizessen.

29-én. A mai délelőtt gyakorlatozás, délután pedig a szokásos csallángyűjtés.

30-án. A mai délelőtt is a szokásos foglalkozással telik el, délután pedig kapszli lövés a regrutáknak.

31-én. A hó utolsó napja is eltelik a szokásos foglalkozással.

1916. szeptember hó

1-én. Ma mentek el a frontra, kik már napok óta várták a parancsot erre.

2-án. A szabadságosok jönnek vissza, természetes ez csak mulatást von maga után.

3-án. Nincs semmi változás.

4-én. Délelőtt a rendes foglalkozás, délután próba rukkolás van, miután 6-án szemle lesz.

5-én. Az unalmas foglalkozás ma is.

6-án. Reggel megtörténik a kivonulás a határba. Egy ezredes alkalmatlankodik itt egész nap. Végre is megelégedett velünk, de mi is övele.

7-én. Semmi különös változás.

8-án. Ünnep van (kisasszony), de azért délelőtt űzzük a napi foglalkozást. Ma összeíratott megint kik újabban szabadságra mennek, én is közte vagyok. Kíváncsi vagyok, sikerül-e. Igaz, nem sok kedvem van reá.

9-én. Csak délelőtt foglalkozunk, délután pedig pihenünk, miután a legénység nagyobb része nincs itthon. Úgy látszik, a szabadság sikerülni fog.

10-én. Délelőtt, kik szabadságot kaptunk, elhagyjuk Szepsit három hétre. Tehát ez hamarosan ment.

11-én. Végre ma délután tudtunkra jött, hogy holnap délelőtt 11 órakor megyünk. Végre eljött a várva várt nap is. Ma megtartottuk a búcsúestélyt is a nagyvendéglőben. Míg ezen idő eljött, oly mulatásokat csináltunk, hogy Szepsi megemleget bennünket, de mi is Szepsit. Már feljebbvalóink örülnek, hogy elhagyjuk a várost.

12-én. Reggel öltözünk be, és elég gyalázatosan nézünk ki az így reánk szórt ruhákban. Még ezzel is bosszantottak bennünket, hogy a ruhát az utolsó órában adták ki. Nagy nehezen mégis elkészültünk, és még a délelőtt folyamán elutazhattunk. Kassára érve... csak késő délután indultunk tovább. Este Sátoraljaújhelyen voltunk, és a vonat indulásáig levő időt alaposan felhasználtuk az ivásra. Éjjel találkoztunk Csapon Rónayval, itt volt megint mulatás, míg tovább indulhattunk.

A terv az volt most, hogy szüretre megyünk Benére, Rónayékhoz. Csakhogy ez másképp ütött ki. A sok zülléstől mind elaludtunk a vonaton, s csak Királyházán ébredtünk tudatára annak, hogy célunkat elhagytuk. Most egy tehervonat paklikocsijában tettük meg az utat visszafelé, mert a szüretet nem mulasztjuk el.

13-án. Délelőtt érkeztünk Benére kalandos utazás után. Mindjárt a szőlőbe mentünk, hol a legnagyobb barátsággal fogadtak bennünket. Itt alaposan ettünk és ittunk újból, és szívélyes búcsúzás után délután tovább utaztunk. Természetesen útravalóval bőségesen el lettünk látva, bor volt egy tízliteres demizsonnal. Az ivás tehát ment a vonaton is.

1916. október hó

14-én. Reggel érkeztünk Lembergbe, hol az egész napot töltöttük. Szállásunk a Wanda Szállodában volt.

15-én. A mai napot is Lembergben töltjük, elég időnk van a várost megtekinteni.

16-án. Délelőtt indultunk tovább Lembergből. Ez már sürgős is volt, miután a pénzből mind kifogytunk. Délután érkeztünk Zlocsow állomásra, hol az utunk vonaton végetért. Az éjet a városban levő „landsturm" kaszárnyában töltöttük, mely igen sokat szenvedett az orosz invasiotól. A város máskülönben elég csinos és forgalmas.

17-én. Reggel kocsin (illetve gyalog, mert az csak a podgyászt vitte) mentünk tovább a 18 kilométerre fekvő Lodhorcze községbe, hol a parancsnokságunk volt. Ezen utat szakadó esőben tettük meg, és bőrig ázva délután érkeztünk a parancsnoksághoz. Az éjet itt töltöttük, megvártuk a beosztást.

18-án. Délelőtt mentünk ki a 4 km-re fekvő ütegállásba. Most természetes el lettünk osztva a 2 üteghez, én az elsőhöz kerültem. Tehát majd egy heti fáradtságos utazás után érkeztünk a helyszínre. Igaz, nagyon szokatlannak tetszik ezen ismeretlen ütegnél, de majd talán megszokjuk.

19-én. Hideg idő lett mára, erősen fagyott. Pedig még korán van. Beosztásom még ma nincs, a potze stellungban unatkozom, a jól elkészített földbe ásott tanyán, mert itt még az istállók is a földbe vannak építve. Az élelmezés, ha nem is valami kitűnő, de kielégítő. De sár annál több van.

Majd 8 hónapi veszélytelen foglalkozás után újból oda kerültem, hol a halált osztogatják. Most tűrhető csend van itt, olykor hallható 1–1 ágyúlövés és a gépfegyver kattogása. Este a „BERTA" szok működni, mint épp most is.

Ezen üteg, melyhez kerültem 2 ágyúból áll, 10 centiméteres messzehordó, lőtávolság 14 kilométer. Az egyik, a „Böske" mindjárt itt van tőlünk párszáz lépésre, míg a másik tőlünk távol van elhelyezve. Az előbbit erősen veszélyezteti az orosz tüzérség. Az éjek meglehetősen nyugodtan telnek el. Ezen ütegnek meglehetősen félelmes neve van, miután parancsnoka a hírhedt Kéler kapitány, kit még tényleges időmből Komáromból ismerek.

20-án. Ma sincs semmi foglalatosságom, a fedezékben töltöm a napot. Délután az orosz tüzérség kezd lőni, mi este élénkül, 9 órakor azonban elcsendesül. A mai nappal itt is beütött a hústalan nap.

21-én. Egész nap az eső esik, pedig úgyis a sárba fulladunk. Semmi változás nincs, olykor hallatszik egy lövés. Beosztásom még ezideig nincs, nagyon unatkozom. Ismerős nincs senki az ütegnél.

22-én. A délelőtt csendes, délután az ellenséges tüzérség ad le pár lövést a vasúti vonal irányába. Este 1/4 10 órakor a muszka újból kezdi a lövést. Unalomból a telefon mellett teljesítek szolgálatot, ámbár ez is unalmas. Ha még a Szepsi nagyvendéglő itt volna, könnyebben telnének a napok.

23-án. Ugyancsak az eső esik, hogy az Isten verné meg már. Az ellenség egy ütege ugyancsak bolondul kezd lőni egész délutánig. Ekkor a mi tüzérségünk is munkába kezd, közte a Böskénk is, ez a Donikowiczában levő ellenséges gyalogságot üdvözölte. Ezen játék este is tart kisebb mértékben, közbe gyalogsági össztűz is vegyül. Éjjel ugyancsak gyengébb ágyútűz folytatódik.

24-én. A mai nap elég csendesen telik el, néha egy lövés hallható, úgyszintén este is. Este 7 órakor jött telefonjelentés, hogy a muszka a 67-es gyalogezredünk előtt okoskodik.

25-én. Az idő kitisztul. Már a délelőtt folyamán a tüzérség mindkét részről kisebb mértékben actióba lép, mely délután erősbödik. Délután 4 órakor tőlünk jobbra, a 31-ik hadosztálynál a 44-esek előtt erős ágyútűz keletkezett, mi tartott 1/2 6 óráig. A Berta is erősen actióba lépett, és erősen küldözgette a csomagot az ellenségnek. Ezután a tüzelés csökkenik a gyalogság részéről is, annál jobban dolgoznak a fényszórók és világító pisztolyok a sötét estében. Este 7 órakor azonban 1 ütegünk még erősen kezd dolgozni, s ezután is kisebb mértékben egész éjjel hallhatók lesznek lövések.

26-án. Ma kaptam meg a beosztásomat, és így elkerültem a tőlünk balra 8 km-re fekvő megfigyelő állásba. Ezen megfigyelő egy magaslaton van a földbe ásva, úgy néz ki, mint egy rablóbarlang. Itt négyen vagyunk, 1 tiszt, 2 altiszt, 1 tüzér. Most először kerültem ily beosztásba, azt hiszem, nem lesz a legrosszabb. A délelőtt nyugodtan telik el, délután az ellenség részéről gyengébb ágyútűz van, mi az est beálltával megszűnik. Részünkről egész éjjel történtek lövések.

27-én. Egész nap ködös idő van, így a megfigyelés lehetetlen. Így a harci tevékenység szünetel. Este 7 órakor pár ellenséges üteg kezd tüzelni erősebb mértékben. Ennek ellensúlyozására a mi tüzérségünk is tüzelésbe fog, mi tart késő estig. Az éj többi része nyugodtan telik el. Mint gondoltam is, elég nyugodt hely lesz itt részemre. Azonkívül ma az üteget nagyobb öröm is érte, ugyanis a hírhedt „rettegett vezér" Kéler kapitány elhelyeztetett tőlünk a honvéd tüzérséghez. Most legalább békesség lesz az ütegnél.

28-án. A délelőtt elég csendes, délután a szokásos kisebb tüzérségi tűz, mi tart éjelenként is. Kapitányunk már ma a legnagyobb örömünkre elment, és így megkönnyebbültünk.

29-én. Nincs semmi különösebb, napközben és éjjel kisebb ágyúzás. Most már kezdek itt megszokni az új beosztásban. Élelmezve idegen ütegnél vagyunk, igaz, nem valami kitűnő a menü, de nem lehet rajt segíteni.

30-án. Hideg, szeles idő van. Délelőtt hallhatók ágyúlövések, délután csend van, olykor fegyverpattogás hallható. Este is időközönként hallható ágyúzás, máskülönben nincs semmi említésre méltó. Itt elég nyugalmas a helyzet két részről: először távol vagyunk az ütegtől, másodszor ezen helyet az ellenséges tüzérség kíméli. Pedig ugyancsak sok megfigyelő van rajta, mit az ellenség is elég jól láthat.

31-én. Délelőtt nincs semmi harci zaj. Délután azonban a tüzérség mindkét részről kisebb mértékben dolgozik. Ütegünk ugyancsak tűz alá vett egy ... ellenséges kocsioszlopot és később gyalogságot. Az est beálltával a tüzelés megszűnt, később azonban és egész éjjel kisebb mértékben folyt a tüzelés. Az ellenség máskülönben itt elég csendesen viselkedik, most főleg a téli állás építésével van elfoglalva, miben sokszor megzavartatik.

1916. november hó

1-én. Ma végre szebb idő mutatkozik, mi először fordul elő, mióta itt vagyok. Ma sem történik semmi különös. Délután egy ellenséges repülő végzi felderítését. Az éj folyamán néha ágyú és fegyverlövések zavarják a csendet.

2-án. Délelőtt ugyanaz a helyzet mint tegnap. Délután az ellenséges tüzérség Donikowicza és Holoskowicze közti gyalogsági állásainkat kezdi lőni. Az éj folyamán ugyancsak hallhatók lövések, a gyalogsági fegyverek is folyton működnek. Eközben telnek napjaink lassacskán.

3-án. Hajnalban is folyik a lövöldözés kisebb mértékben. Ez már a rendes program, az egymás nyugtalanítása. Délelőtt folyamán a tüzelés erősbödik, mi tart délután is. Az erődítési munkálatok mindkét részről folynak erősen.

Ma szebb idő van, mi szinte újságszámba megy. Este 10 órakor az ellenség ismét erősen lövi a vasútvonal környékét és a téglagyárakat. Ezen vasút Bródyba vezet, minek most részünkről végállomása Zabloscze. (Ezen falu közvetlen mögöttünk van a völgyben.) Most éjjel 12 óra van, megyek aludni.

4-én. Reggel 6 órakor már az ellenséges tüzérség lövi a Zabloscze-i állomást. Az ellenséges tüzérséget, mely jobbára erdőben van, nagyszerűen meg lehet figyelni lövés közben a csőtűzről. Ma szép idő van egész nap, repülőink tevékenykednek is. A tüzérségi tűz tartott egész estig kisebb mértékben. Este 8 órakor újból kezdődik az ágyúzás, és a gyalogsági fegyverek is ropognak.

5-én. Semmit nem változnak az állapotok, csak az egyformaság. Ma is szép idő van, látható, mint az ellenséges vonalaknál az oroszok mint mennek a templomba a közeleső falvakba. Ebben mi sem zavarjuk őket. Elég nyugodt itt az életmódom, senki sem zavar. Élelmezve a 2/27... ütegtől vagyunk, mi a mostani állapotokhoz elég kielégítő.

6-án. A helyzet egyforma, ütegünk ma több pontra tüzel, hol az ellenség foglalatoskodik, mert mostanában erősen építget. Délután kaptuk azon jelentést, hogy Mackensen csapatai Dobrudzsában 10 000 foglyot ejtettek, és megkezdették az átkelést a Dunán. Persze ilyen hírek kissé felvillanyozzák az embereket. A mai éj csendesebb, mint az előzők.

7-én. Reggel ütegünk háborgatni kezdi a muszkákat, kik „kártoflit" szednek, és egyéb munkákat végeznek. Más ütegek is ezt csinálják, ez azonban csak haszontalan muníciópazarlás részünkről. Ma ilyesmire kedvező idő van, miután jól lehet megfigyelni. Természetes, az ellenség is ezt csinálja velünk. Délután az ellenséges tüzérség egy ütege Domkovicza északi részén elterülő gyalogsági fedezékeinket gránátozza, de persze minden eredmény nélkül. Este is tart a lövöldözés, mi kisebb mértékben éjjel is folytatódik. Bródyban, mi 12 km-re előttünk fekszik, tűz van.

8-án. Szép, gyenge napos idő van, mi a megfigyelésnek nagyon kedvez. A terep, merre a szem lát, csupa földhányás, árkok, fedezékek, megfigyelőállások, rögtönzött erődítések stb. A tüzérségi tevékenység ma is a szokásos mértékben folyik, este a 30 1/2-es is pár lövést tesz. Ugyancsak este 7 óra 30 perckor részünkről Radziwilownál repülőtámadás volt. Éjjel szintén a szokásos tevékenység.

9-én. Kora reggel hallhatók már lövések, délelőtt azonban csend van. Délután Szuchodoly-ból egy ellenséges üteg erősebben tüzel Dubic-ra, Böskénk azonban pár lövéssel elhallgattatja. A lövések este sem szünetelnek a gyalogság részéről sem. Este 10 órakor egy ellenséges üteg ismét munkába veszi Holoskowicze környékét.

10-én. Reggel egész csend, csak később 1–1 lövés hallható. Ma itt elég nyugodt a helyzet, az orosz ma nem lőtt. Ütegünk ma is lőtt kisebb mértékben. Délután azonban tőlünk balra, Brody irányában élénkebb tüzérségi tevékenység volt. Az est és éj nyugodtan telt el.

11-én. Ködös idő van egész nap, ez pedig a megfigyelő munkáját nagyban megkönnyíti, miután nem látható semmi, hogy az ellenséggel lehetne foglalkozni. Én ezt nem is bánom, legalább a távcső (binokli) nem rontja a szememet. Az egész nap így csendben telik el.

12-én. Ma is borult, ködös idő, így a mai nap is csendben telik el, lövések nem hallgatók. Úgy látszik, a szép, napos idő után következnek a zord téli napok. Az éj is nyugodtan telik.

13-án. Ma sem történik semmi különös, említésre méltó. A semmittevés kezd unalmas lenni, nincs semmi foglalkozás vagy változatosság, mivel az idő jobban telne. Csak a rendes nappali és éjszakai telefonszolgálat, melyből a megfigyeléssel együtt 24 órában 8 órai szolgálat jut. Az utóbbi időben az élelmezésünk is kezd hanyatlani a jóságából. Az utóbbi héten... már csak egyszer volt marhahús, most kezdenek divatba jönni mindenféle „cakonpank" életek, összefőzve bab, kartofli, tarhonya, káposzta stb., hozzá nagyon kevés konzerva hús vegyítve. A vacsora szinte már csak a nagyon kétes fekete kávéból áll, az 1 porció kenyér naponta még megvan, kivéve a hétfőt, mikor csak 1/2 porció járja. Tea minden délben van, ebbe hetenként kétszer cukor és rum is kerül, a többi napokon azonban az utóbbiak hiányoznak belőle. Trafik mostanában egy emberre 1/2 pakli dohány (hármas) vagy ennek megfelelő cigaretta dohány illetve cigaretta járulék, miből még valahogy csak ki lehet jönni.

Bizony ezekben keserű csalódás érte el az embert, ha visszatekint a múltba. És mi itt, kik idegen üteghez vagyunk beosztva élelmezésre, még mostohább elbánásban részesülünk. Itt is elkelne már az élelmezési biztos, nemcsak az országban. De bele kell szokni azon közmondásba, hogy minden jónak böjtje is szokott lenni, de van ám!

Igaz, majd elfelejtem említeni, olykor mégis előfordul, hogy megörvendeztetnek bennünket egy-egy üveg ásványvízzel..., hogy a régebbi jobb napokat ki ne töröljék emlékezetünkből. Ily körülmények között nagyon jó szolgálatot tesz a kartófli... s egyúttal visszaidézi emlékünkbe a háború kezdetének pár hónapját, mikor ugyancsak ennek a jótéteményére bíztuk magunkat. A tisztek, ha némely dologban ők is érzik a hiányt ugyan, de azért az élelmezésüknél nem igen járnak a legénység nyomában. No, de ez mindig így volt.

14-én. Reggel szép idő mutatkozik, csend van. Bródynál egy ellenséges léggömb jön fel, és megfigyelést végez. Délelőtt folyamán ütegünk egy hosszabb ellenséges menet train oszlopot vesz tűz alá. Az ellenséges tüzérség pár nap óta csendben van. Délután az eső kezd esni, este pedig havas eső. Éjjel semmi különös.

15-én. Gyengébb havazás állott be, tehát a tél beköszöntött. Ma az orosz állások mögött igen nagy forgalom volt, de tüzérségünk gondoskodott is róla, hogy megzavarja. Ütegünk is ilyen nagyobb menetelő oszlopot kényszerített futásra, ilyesminek a látása pedig nekünk elég örömet okoz. Ugyancsak délelőtt folyamán tüzérségünk, közte a 30 1/2 is Dubictól jobbra levő ellenséges állásokat hatásos tűzzel tisztelte meg. Az orosz tüzérség ma is hallgat, az est folyamán távolból hallatszik lövés.

16-án. Reggel minden csendes, sőt mondhatni egész délelőtt. Délután hallható pár lövés, ütegünk is lő párat a munkálkodó oroszokra a Dubie-i állásuknál. Az est megint csendes, éjjel azonban hallható pár lövés.

17-én. Egész nap a hó esik, így nem látható semmi. És így megint tétlenségre vagyunk kárhoztatva. A vonalon elég csend van, mi éjjel sem változik.

18-án. Reggelre az egész táj fehér szint öltött, miután az elmúlt éjjel erősen havazott. Az egész vonal csendesnek mondható. Délután egy ágyúnk a dolgozó ellenséget nyugtalanítja némely helyen. Most, hogy a táj fehér, könnyű az ellenséget meglátni, ha előbújik rejtekéből. Este 9 órakor az ellenség ad pár lövést.

19-én. Reggel kriminális rossz idő keletkezik, mi tart egész nap. Hideg, hófúvás, mely egy-kettőre betakar bennünket a földalatti üregben. Ezen időjárás hasonlít a most egy évihez a Strypa parton. De bármilyen rossz is az idő, azért reggel mindjárt hallhatók lövések, mi később megszűnik, s a nap további része csendben telik el, úgyszintén az éj is.

Napló

F/180

1916 November hó

19-án Reggel kriminális rossz idő keletkezik, mi tart egéz nap. Hideg hó fűvás mely eggkettőre betakar benünket a földalatti üregben. Ezen időjárás hasonlik a most egy évihez, a Strypa parton. De bármilyen rossz is az idő azért reggel mindjárt halhatók lövések, mi később megzünik, s a naptovábbi réze csendben telik, ugyzintén az éj is.

20-án A tegnapi rosszidővel elenkezőleg ma zép napos gyengeidő lett, a hó is olvadásnak indul. Ma a harczi tevékenység is fokozottabb. Az elenséges tüzérség is munkába lépett ma, délután folyamán nehéz ágyuval lőtte a Kadlubiska-i utat. Ütegünk ugyancsak egg elenséges üteget foglalkoztatot.

20-án. A tegnapi rossz idővel ellenkezőleg ma szép, napos, gyenge idő lett, a hó is olvadásnak indul. Ma a harci tevékenység is fokozottabb. Az ellenséges tüzérség is munkába lépett ma, délután folyamán nehéz ágyúval lőtte a kadlubiskai utat. Ütegünk ugyancsak egy ellenséges üteget foglalkoztatott.

A tüzelés este és éjjel sem szűnt meg, a gyalogsági és gépfegyverek is szorgalmasan működtek. A 25-ik gyalogezred ma egy ballont bocsájtott fel, mi az ellenség számára röpiratot közvetít, mellyel a románoknál elért sikereinket tudatjuk. Tehát a bocskoros oláh is meg lesz egy kicsit táncoltatva.

21-én. Már kora reggel Bródy felől ágyúzás hallható, itt előttünk csend van. Szép tiszta idő mutatkozott, hideg nincs, de később köd ereszkedett, így megint gátolva van a megfigyelés. Azért napközben gyenge tüzelés folytatódik, mi este erősbödött. Később a tüzelés megszűnik, csend áll be. Éjjel kaptuk azon megrendítő szomorú hírt, Őfelsége este 9 óra 5 perckor meghalt. Ez igazán váratlanul jött, ki tudja, nem idéz-e ez elő nagyobb változást.

22-én. Gyenge idő van ma is, napközben gyenge ágyúzás hallható. A szép időt a repülőgépek is felhasználják, a levegőt szelik. Az éjjeli csendet néha egy lövés zavarja.

23-án. Az ellenséges tüzérség a gyalogsági állásainkat schrapnelozza, melyen embereink dolgoznak. Ma is elég szép idő van ahhoz, hogy a repülők tevékenykedjenek, egy ellenséges gép erősen vizsgálja állásainkat, pedig tüzérségünk eleget lövi. A rossz téli időt egész kellemes őszi idő váltotta fel, minek mi csak örülünk. Az est beálltával a tüzelés megszűnik, és az éjet sem zavarja semmi.

24-én. Ma szintén nyugodt nap van, csak kisebb szokásos tüzelés van. De ezt már úgy megszokta az ember, hogy nélküle nem is érzi jól magát. A mai napnak az a nevezetessége, hogy az eskü letettük az új uralkodóra. Hogy sietnek vele, hamar akadt ezen állásra pályázó. Az éjet mi sem zavarja.

25-én. Délelőtt élénkebb tüzérségi tűz. Egy ellenséges repülő Lablosczéra bombákat dobott, a vasúti forgalmat szándékozik ezzel veszélyeztetni. Részünkről is egész nap járnak a gépek. Délután csend van. Egy gépünk azonban még este sem tért vissza, úgy látszik, az ellenség kezébe került.

26-án. A rendes napi programon kívül nem fordul elő semmi különösebb, az est és az éj is nyugodt.

27-én. Délelőtt az ellenség élénkebben tüzel, mit mi is viszonzunk. Az éj nyugalmát azonban nem zavarja semmi.

28-án. Teljes csendben telik el az egész nap, ködös enyhe idő, a tevékenységet megszünteti a köd. Este 9 órakor itt, Holoskowicze előtt hallhatók egyes lövések. Mostanában igen csendes és unalmas kezd itt lenni a helyzet. Az egyforma napi foglalkozás közben elég idő jutna szórakozásra, de nincs mivel elütni az időt... Még sokkal tűrhetőbb volna a helyzet, ha az élelmezésünk jobb volna, de így ezt krumplival pótoljuk.

A mostani enyhe... idők nagyban megkönnyítik az itteni életmódot. Itt minden élet a földben folyik, amerre csak néz az ember. Mesterségesebbnél mesterségesebb fedezékek vannak a földbe ásva, olyképp, hogy minél kényelmesebb legyen, és a gránát ellen biztos menedéket nyújtson. Így itt folyton folyik a munka hangyaszorgalommal, mert mindig van javítani és erősíteni való, különösen mikor az ellenséges lövedékek megtépázzák. Ezen munkálatokat azonkívül sokszor megzavarják az ellenséges tüzérség lövései és a repülők megjelenése, mely utóbbi ily alkalommal a bombát sem sajnálja. De ilyenkor a szokásos „decken" szóra a föld elnyel mindenkit. Így folyik az élet nap nap után.

29-én. Reggel úgy az ellenség, mint a mi tüzérségünk 1–1 ütege a gyalogsági állásokat dolgozza. A gyalogság is kisebb mértékben dolgozik, valószínűleg járőrvállalkozásról van szó, mi a csendet meg szokja zavarni. Később megszűnik a tevékenység, és a nap többi része nyugodtan telik el. Éjjel hallhatók olykor egyes lövések.

30-án. Reggel csend van a vonalon. Délelőtt tüzérségünk gyengén tüzel, úgyszintén az ellenség is pár lövést tesz az előttünk fekvő megerősített állásunkra. Kadlubiskánál gépfegyvereink élénkebben

működnek. Délben újból csend áll be. A délután és este is csendben telik, úgy az éjet sem zavarja semmi.

1916 december hó

1-én. Délelőtt csend honol. Délután az idő kitisztul, s a tüzérség részéről kölcsönös kisebb tüzelés folyik, mi enyhébben tart este is.

2-án. A mai délelőtt minden különös nélkül telik el, ütegünk lő párat dolgozó oroszokra, kik ilyenkor mint a vadak ugornak szét. Délután az orosz több ponton élénkebb tüzelést folytat... Este Holoskowiczét lövi, s utána beszünteti a tüzelést. Éjjel is hallhatók lövések.

3-án. Délelőtt ködös idő, mi csendre készteti mindkét felet. Délután azonban az orosz tüzérség az est beálltáig dolgozik, s ma az ágyúnk állásához is küld pár lövést. Az éj változatlanul telik el.

4-én. A mai nap változatlanul telik el, olykor hallható gyengébb ágyútűz. Az est és éj is nyugodtan telik el.

5-én. Gyengébb tüzérségi tevékenységen kívül a nap nyugodtan telik el, az éj is.

6-án. Egész nap kisebb lövöldözés mindkét részről. Délben Holoskowiczén, hol az oroszok tanyáznak, pár ház kigyullad, mi a nagy szélben rohamosan terjed. (Tán az oroszok fáznak?) Este az ellenség Szuchodolynál bombavetővel kezd működni. Az ellenség felhasználva a ködös napokat állásait több helyen megerősítette. Ma este örömmel fogadtuk azon hírt, hogy Bukarest és Ploesti elesett. Bűnhődik tehát a bocskoros oláh.

7-én. Az egész nap csendben telik el, este 7 órakor több ütegünk 10 percig tartó tüzet bocsájt az orosz állásokra, utána teljes csend áll be.

8-án. Délelőtt erős tüzelés a mi csoportunknál, mi tart délutánig. Utána csend áll be, mi tart éjjel is. Az idő szeles, hűvösre fordult, s csak a kályha mellett érzi jól magát az ember.

9-én. Egyes lövéseken kívül nem fordul elő ma sem különösebb és éjjel sem.

10-én. Délelőtt semmi, délután az orosz csinál pár lövést, utána nyugalom.

11-én. A mai délelőtt is nyugodt, délután kisebb ágyútűz, utána pedig a szokásos nyugalom jön. Az idő most hidegre fordult, mit elviselhetetlenebbé tesz a szél.

12-én. Távolabbról erősebb ágyúzás hallható, itt előttünk azonban a szokásos gyengébb tüzelés folytatódott, és tellett a nap. Este a szokásos csend állott be. Este 7 órakor futott végig a telefonon Vilmos császár és Károly király hadseregparancsa, melyben tudtára adják a csapatoknak azt, hogy a békét felajánlották az ellenségnek. Ezt mindjárt tudtára adták a csapatoknak, ez meglehetős örömet szerzett. De azt hiszem ezen öröm korai, mert ezen kísérletből alig lesz béke.

13-án. Szép, napos idő, élénkebb légi tevékenység. Délelőtt folyamán erősebb ágyútűz is van. Ütegünk egy orosz léggömböt lő. Délután és este is hallhatók lövések.

14-én. Reggel gyalogsági tüzelés hallható. Délelőtt folyamán több ellenséges üteg, melyek Gontowka... és Szuchodoly előtt Mogitka magaslatnál vannak elhelyezve, erősebb tüzelést folytat. Ütegeink ezt viszonozzák, s kisebb mértékben délután is tart a lövöldözés.

Ma az élelmezésünkben változás állott be, ugyanis a 2/27 tábori üteg, kitől az élelmezést kaptuk, állást változtatott, így a helyébe jött lovas 3/4 polyák üteg vette át az élelmezésünket. De már az első

napon megelégedtük a menáget. Az idő újból enyhébbre fordult. A napi tevékenységtől eltekintve a fronton elég nyugalom van most is.

15-én. Kisebb mérvű tüzérharc mellett telik el a nap.

16-án. Egész nap ködös idő, dacára ennek élénkebb tüzelés folyik egész nap, mely az est beálltával szűnik meg.

17-én. Az ellenséges tüzérség egy ütege Szuchodolyból tüzelni kezd, ütegünk pedig ezt veszi tűz alá. Máskülönben egész nap folyik a tüzérségi tevékenység. Délután ütegünk kisebb ellenséges csoportot vesz tűz alá. Este megszűnik a tüzelés. Ma ellenséges gép is felderítést végzett. Az ellenséges tüzérség ma belőtt a 25. gyalogezred parancsnokságához Jasinowba, de szerencsére csak a telefonukat rongálta meg.

18-án. Egész nap van lövöldözés, ütegünk több orosz ütegre tüzel. Délután a 33-ik hadosztály előtt (tőlünk balra) erősebb tüzelés hallható. Az orosz tüzérség ma megint lőtte Jasionowot. Az orosz tüzérség ma megint lőtte Jasionowot. Az est és éj nyugodtan telik.

19-én. Reggel 6 órakor a 33-ik hadosztálynál részünkről erős tüzérségi tűz keletkezik, mit az ellenség is viszonoz. Ez tart délelőtt 1/4 9 óráig. Előttünk a 27-ik hadosztály előtt gyengébb tüzelés folyik.

Délután az ellenséges tüzérség Hlusin, Szuchodoly és Mogilkától élénkebben lő, főleg wisockói állásunkra. A mi ütegeink ugyancsak dolgoznak, s gyalogsági és gépfegyvertűz is hallható. A tűz csak az est beálltával szűnik meg. Az ellenséges tüzérség állásait nehéz megfigyelni, miután jól eltakart állásokban vannak.

Az éjjeli lövésektől tartózkodik, mert a csőtűz... által könnyen felfedezhető az állás. Az éj folyamán egyes lövéseken kívül nincs semmi nevezetes. Ma a megfigyelőnk tiszt nélkül maradt, Valner kadét elment.

20-án. A tájat újból fehér lepel borítja, hó fúvás keletkezik. Ennek elálltával a vidéket messze be lehet látni, az ellenség legkisebb mozdulatát is észrevenni. Az egész nap egy lövés nélkül telik el, csend honol a front e részén. Most négyen vagyunk e földalatti lakásunkban, és ha csak legszükségesebb, bújunk ki. Az idő a békehúrok pengetésével telik el, mert már a békevággyal nagyon el vagyunk telve. De azt hiszem, ezzel várhatunk még egy ideig. Még naponként egy kis favágással szórakozunk, mi a saját részünkre szükséges. Igaz, hogy nagyon sok fát fogyasztunk éjjel-nappal.

21-én. Szép napos idő, a repülőgépek függnek a levegőben az ellenség részéről is, mit részünkről schrapnel özönnel fogadnak, de azért nem gátolja meg, hogy Zablosczére és a pályaudvarra pár bombát ne dobjanak. Máskülönben kevés harci tevékenység van, ütegünk délután ellenséges mozdulatokra tüzel, este szinte hallható fegyver- és gépfegyvertűz, az éj csendes.

22-én. Hideg, szeles idő, egész nap hallható gyalogsági és tüzérségi tevékenység. Messzebbről is hallható ágyútűz, mi kisebb mértékben éjjel is tart.

23-án. Hadosztályunk előtt ma csend van, tőlünk balra, messzebbről hallható ágyútűz, mely tart este is, sőt fokozódott. A tüzelés éjjel is tart, kisebb mértékben.

24-én. Gyenge idő van, délelőtt előttünk csend van, csak messzebbről hallható ágyúzás. Délután itt is pár lövést tesz az ellenség. Tőlünk jobbra azonban erősebben barátkoznak, és csak este szűnik meg a tevékenység. Az ellenség részéről ma nagyon kevés mozgás volt tapasztalható.

Ezzel pedig elértük a fronton a harmadik karácsony estét is. A boldog ünneplés kívánatai futnak végig a dróton, és az öröm és vígság megnyilvánulása hallható mindenfelől. Künn az örömtüzek gyanánt a raketták röpködnek erősen. Mi itt igen elhagyatottan ünnepelhetünk, az elmúlt karácsony estéket jobb hangulatban töltöttük el. Az éj csendben telik, az orosz nyugodtan hagyja a karácsony estét megünnepelni.

25-én. Szerencsésen karácsony napjára virradtunk. Nagyon szép napos idő mutatkozik, igen jól lehet figyelni az ellenség erősebb mozgását mindenfelé. Már hajnali 5 órakor tőlünk jobbra erősebb tevékenység van, de ez nem tart soká. Azonban a tüzelés kisebb mértékben egész nap folytatódik, ütegünk többször működik szinte.

Délután egy orosz repülő kering mozdonyállásunk felett, és ennek a megfigyelése mellett az orosz tüzérség több lövést tesz, de sikertelenül. Este a fényszórók és más világító eszközök ugyancsak erősen működnek, az éj folyamán pedig egy orosz üteg erősebben tüzel. Azt lehet mondani azért, hogy a karácsony első napját elég nyugodtan tölthettük, mi a többi napoktól csak annyiban különbözött, hogy a szeretetadományok emlékeztettek erre. Dacára a szűkös viszonyoknak, elég szép ajándék jutott egy-egy emberre. Igaz, hogy mi itt 2 ütegtől húztuk ezt.

26-án. Szép, tiszta idő van, a délelőtt csendesen telik el. Délután 3 órakor gruppunk tüzérsége Dubie és Holoskowicze előtt elhúzódó ellenséges állásokra erősebb tüzet nyit meg, mely tevékenység belenyúl az estbe. Az ellenséges ütegek is élénken válaszolnak, s ugyancsak mindkét részről a fényszórók és rakéták világítják be a terepet.

Este 5 óra után a tüzelés mindkét részről megszűnt, s csend áll be. Az éj is békében telik el. Ezzel a karácsonyi ünnepek is befejeződtek, azt lehet mondani nem a legrosszabban. Vajon a jövő negyedik karácsonyt hol és milyen körülmények között töltjük, ki tudná megmondani. Már nem lehet a jövőbe jósolni, sokat csalódtunk.

27-én. Délelőtt jobbára csend van. Délután 3 órakor az ellenség erős tűzharcot kezd, mintha csak a tegnapit akarná visszafizetni. Tüzérségünk ugyancsak élénken viszonozza a tüzet, mi nemsokára megszűnik. Délután folyamán erősen kezd havazni. Az est és az éj csendben múlik.

28-án. Az idő mára meglehetős jó, a megfigyelésre kedvező. Az oroszok erősen forgolódnak mindenfelé, és a tüzérségünknek van is dolga, hogy nyugtalanítsa őket, mint a csirkék, úgy futkosnak lövedékjeink elől. Máskülönben semmi nevezetesebb esemény nem fordul elő.

29-én. A mai nap is a szokásos muníciópazarlással telik el a tüzérségünk részére. A folytonos lövöldözés az itt-ott felbukkanó pár emberre vagy kocsira, minek természetes semmi értelme nincs. Azonban ilyen alapon tekintélyes számú muníció emésztődik fel, ami már többször úgy bosszulta meg magát, hogy mikor szükség lett volna nagyobb tüzelésre, vagy mikor az ellenség váratlanul támadott, a munícionk kifogyott. Tőlünk jobbra a 31-ik hadosztálynál erősebb tüzelés folytatódik egész nap. Este csend van, csak az időjárás változott, erős hóvihar keletkezett.

30-án. A hóvihart eső váltotta fel, víz és sár mindenütt. A vonalon ma egész csend van, mi éjjel sem változik.

31-én. A hónap utolsó napja csendben telik el, néha hallgató egy-egy lövés. Ezúttal elértük az év utolsó napját is, és átlépünk a háborús év negyedik folyamába. Az est csendben telik, úgyszintén az éj első fele is. Éjjel 12 órakor felkelek a szolgálatot átvenni.

Itt van az újév! A telefonon mindenfelé az újévi gratulációk futnak végig, itt-ott gramafon hangjai mellett szórakoznak. Éjjel 1/2 1 órakor az újévben egy Donikowiczán elhelyezett ütegünk lőni kezd, mintegy boldog újévet kívánva az ellenségnek. Később gépfegyverkattogás is hallható.

VITA

NAGY LÁSZLÓ

PÉTER HANÁK (UREDNIK) POVIJEST MAĐARSKE

(Hanák Péter [szerk.]: Magyarország története. Zagreb, 1995.)

A szerzői munkaközösség által készített, de Hanák Péter nevével jelölt munka 1995-ben került kiadásra a zágrábi „Barbat" Kiadó gondozásában. A horvát nyelvű fordítás a Budapesten 1991-ben kiadott „The Corvina History Of Hungary From Earliest Time Until The Present Day" című mű alapján készült változatlan formában, amihez Dr. Drago Roksandić, a horvát nyelvű kiadás egyik fordítója és horvát szerkesztője írt előszót. Hanák Péter egy József Attila versrészlettel vezeti be a magyar történeti szintézist, amelynek vezérgondolata: „Rendezni végre közös dolgainkat." A magyarság és szomszédai között évszázadok óta fölhalmozódott vitás kérdések rendezésének szándéka kétségtelenül csak üdvözölhető célkitűzés, ám az ilyen céllal készült munka fokozott felelősséget ró, mindenekelőtt a felelős szerkesztőre. Egy nem megfelelő interpretálás ugyanis éppen az ellenkező hatást érheti el, amint az, értesüléseim szerint, a horvát történészek és más, Magyarország története iránt érdeklődő horvát olvasók között be is következett. Pedig Horvátország lakosságának nagy többsége azon szomszédaink közé tartozik, ahol – saját több éves horvátországi tapasztalataim szerint is – a pozitív érzések az uralkodók iránt mind értelmiségi, mind egyéb körökben. 1918 óta most fordult a jóindulatú érdeklődés a többszáz esztendős közös múlt felé és szeretnének minél többet megtudni erről a közös múltról, főként azon századok történetéből, amelyekben a magyar–horvát kapcsolatok zavartalanok, sőt sokszor szinte testvériek voltak.

Elöljáróban ki kell jelentenem, hogy véleményem szerint ez a munka számos szempontból nem felel meg sem a mottóként jelölt célnak, sem a közös történelmünk iránt érdeklődő horvátok jogos elvárásainak. Első kifogásom az, hogy a terjedelmi arányokat meghatározó szerkesztő nem szakított azzal a térségünkben főként 1949 után eluralkodott szemlélettel, miszerint az emberiség és az egyes nemzetek „igazi" történelme 1917-tel kezdődött, s minden ami azelőtt – főként a régebbi korokban – végbement, csupán amolyan mellékesnek, vagy legalább is kevésbé fontosnak minősülő „előtörténet". Ez a szemlélet elavult volt már a 70-es, 80-as években is, hat esztendővel a gyökeres rendszerváltozás után pedig egyenesen anakronisztikusnak tekinthető. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a kötet egyes részei, az azokban található adatok és megállapítások is elavultak voltak már a hetvenes években is és nem tükrözik még az akkori magyar történettudomány újabb eredményeit sem. Minden túlzás nélkül elmondható, hogy Hanák Péter és Dr. Drago Roksandić honfoglalásunk ezerszáz éves évfordulóján egy olyan magyar történeti szintézist adott a horvát olvasók kezébe, amely egyfelől többszörösen torzító tükörben mutatja nemzeti históriánkat, s ugyanakkor jogos sérelemérzetet kelthet a magyarokban is, a horvátokban is.

Alapvetően negatív kritikámat az alábbi adatokkal kívánom alátámasztani:

Magyarország történetének első hatszáz esztendejét mindössze a terjedelem 14%-a tárgyalja. Ezt látva óhatatlanul fölmerül nem csak a magyar, de a külföldi olvasóban is a kérdés: ennyire jelentéktelen helyet foglalna el hazánk történetében a honfoglalás és az államalapítás; Árpád-házi királyaink küzdelme az európai színvonalú államalakulat megteremtéséért és megvédéséért a keletről, délről és nyugatról indított támadások ellen; vagy az Anjouké, Luxemburgi Zsigmondé és Hunyadi Mátyásé? Vajon mi vezérelte Hanák Pétert, amikor csupán ennyire értékelte – vagy így leértékelte – mindazokat, akik új hazát teremtettek a magyarságnak, akik a töröknek is századokon át ellenállni tudó virágzó birodalmat építettek Közép-Európában és akik az akkori Európa legtekintélyesebb uralkodói közé számítottak? Hiszen csaknem ekkora terjedelmet kapott a kötetben az 1526 és 1790 közötti időszak tárgyalása! Ez a két és fél évszázad kétségtelenül jelentős szakasza nemzeti történelmünknek, de mégsem lehet egyen-

értékű az első hatszáz év históriájával. Ám még ennél is kirívóbb a terjedelmi aránytalanság, ha azzal vetjük össze az elmondottakat, hogy az összterjedelem 34%-a az 1790–1918 között történtekkel foglalkozik. Ismét fölmerül a kérdés: vajon milyen megfontolások, vagy rendező elv alapján kapott történelmünk ezen 128 esztendeje nagyobb terjedelmet, mint a honfoglalást követő kilenc évszázad *összesen?* Igaz, hosszabban tárgyalja a szintézis e kilenc évszázadénál az 1918-at követő huszonhét esztendő történetét is, ezzel azt dokumentálva, hogy a Károlyi-forradalmat és a Tanácsköztársaságot, valamint a Horthy Miklós nevével fémjelzett alig több mint két és fél évtizedet a szerkesztő legalább olyan jelentősnek tekinti Magyarország életében, mint a II. József halálával záruló kilenc évszázadnyi időszakot. Az azután már megint érthetetlen, hogy ha a legújabb kor ilyen indokolatlan prioritást élvez, akkor miért kapott csupán ennél kétharmaddal kevesebb terjedelmet „A szocialista úton" című, négy évtizedig tartó szakasz?

Ez az önkényes terjedelemmegoszlás érhető tetten akkor is, ha aszerint vizsgáljuk a szintézist, hogy annak hányad része foglalkozik a nemzeti történelmünk élvonalába tartozó folyamatokkal, eseményekkel és mennyi a másod- vagy harmadvonalba tartozókkal. Az igazán fontos, életbevágó honvédő küzdelmekkel Szent Istvántól a tatárjárás idején át a törökellenes küzdelmekkel bezáróan az összterjedelem 8%-a foglalkozik. Ugyanakkor a szöveg 11%-a tárgyalja a mindenképpen másodvonalba tartozó Habsburg-ellenes harcokat és más polgárháborúkat. Ám még nagyobb az aránytalanság ha azt vesszük számba, hogy a harmadvonalba sorolható osztályharcok (parasztfelkelések, munkásmozgalmak és forradalmak) kétszer annyi terjedelmet kaptak, mint a magyar történelem sorsdöntő eseményei. Legjobb tudomásom szerint ilyen aránytalanságok az utóbbi 10–15 esztendőben megjelent magyar történeti szintézisekben már nem találhatók.

A kötet szerkesztője számomra érthetetlen szempontok alapján határozta meg azt is, hogy a magyar történelem kimagasló jelentőségű, vagy az érdeklődés előterében álló személyiségei közül kivel mekkora terjedelem foglalkozzék. Hunyadi Mátyás például egymaga kétszer akkora terjedelmet kapott a könyvben, mint Károly Róbert, Nagy Lajos és Luxemburgi Zsigmond együttesen. Vajon miféle okok, indokok szülték ezt az aránytalanságot? Csupán találgatni lehet, mert bármilyen szempontból vizsgáljuk is e négy uralkodónk tetteit és elért eredményeit, mindegyikük legalább olyan eredményes volt és legalább olyan európai ismertségre tett szert egymagában is, mint a különben valóban elismerésre méltó I. Mátyás, aki azonban semmilyen téren sem szárnyalta túl a Hunyadi-ház súlyát és tekintélyét megalapozó Luxemburgi Zsigmondot.

Ám ha lehet, még az Anjouknál és Luxemburgi Zsigmondnál is mostohábban bánik a szerkesztő a törökellenes harcokat, a hazánk védelmét szervező és a törököt kiűző XVI–XVII. századi Habsburg-házi királyainkkal, vagy a vérüket hazánk területén hullató fővezéreikkel. Még jó eset, ha nevük egyáltalán említésre kerül, az is a legtöbb esetben negatív jelzők kíséretében. Szöges ellentétben a XVIII. századi Habsburg-házi magyar–horvát királyokkal, akik általában történelmi értékükkel arányos terjedelmet és méltatást kaptak a kötetben. Félreértések elkerülése végett: III. Károly, Mária Terézia vagy II. József vitathatatlanul kiváló uralkodók voltak, ám ilyennek tekinthető például az az I. Ferdinánd is, akiről alig esik szó a kötetben, s talán az a tevékenység is megérdemelt volna néhány méltató szót, amit a trónra került Rudolf Magyarország védelme, vagy amit I. Lipót a török kiűzése érdekében kifejtett.

E korszak uralkodói közül egészen más elbírálásban részesülnek az erdélyi fejedelmek. Főként azok, akik a Habsburg-házi királyainkkal ellentétben döntő többségükben nem szabad választás, hanem külső fegyveres erőszak útján kerültek hatalomra és a Portát maguk mögött tudva amolyan „kis szultánokként" bántak alattvalóikkal. Különösen kirívó viszont, hogy éppen az a Báthory István kapta talán a legkevesebb méltatást közülük, aki a rendek szabad akaratából került hatalomra, fejedelemként megteremtette Erdély „igazi aranykorát", lengyel királyként pedig európai hírnevet szerzett magának és még vallásilag is toleráns volt egy ugyancsak intoleráns időszakban. Mindezek ellenére személyével és tetteivel tizedannyi terjedelem foglalkozik, mint például Bethlen Gáboréval vagy II. Rákóczi Ferencével. Talán az orosz hódító törekvéseket két évszázadra visszavető Báthory István még 1995-ben is olyan „persona non grata" lenne a magyar történetírásban, akinek méltatása sérti az elmúlt évtizedek kéretlen „nagy testvér"-ének érzékenységét? Vagy Báthory erdélyi fejedelemként valami nagy mulasztást követett volna el azzal, hogy nem folytatta elődeinek, a két Szapolyainak végső soron török érdekeket is szolgáló Habsburg-ellenes harcát?

A protestáns erdélyi fejedelmek által vezetett küzdelmek általában is kiemelt terjedelmet kaptak a könyvben, azonban ugyancsak sajátos interpretálásban. Nem csak az a körülmény került elhallgatásra, hogy ezek a harcok milyen mértékben szolgálták a török érdekeket, hanem mások is. Így például nincs

szó azok irreális célkitűzéseiről, de arról sem, hogy ezek a pusztító *polgárháborúk* milyen óriási vérveszteségeket okoztak az anyagiak mellett nemcsak a törökellenes védelmi harcot pénzzel és emberállománnyal segítő szomszédos országokban, de a Királyi Magyarországon is. Igaz, a magyar marxista történetírásban amolyan „szentségtörés" számba ment még annak a felvetése is, hogy bizony ezeknek a küzdelmeknek meghatározó jegye volt a *polgárháborús* jelleg. Pedig már régóta közismert tény, hogy bármelyik Habsburg-ellenes küzdelmünk idején Magyarország lakosságának jelentős része – némelykor nagyobb hányada – Habsburg-házi magyar királyaink oldalán, azok zászlaja alatt harcolt. Akkor viszont vajon miért nem sorolják ezeket a fegyveres harcokat a polgárháborúk közé? Hiszen a polgárháborút még a marxista történetszemlélet is a következők szerint definiálta: a polgárháború nem más, mint egy nemzeten, vagy országon belül valamely politikai csoportosulásnak egy vele szemben álló, ellentétes érdekű csoportosulással, a maga érdekeinek megfelelő társadalmi rendszerért vívott fegyveres harca. Vajon mennyiben nem felelnek meg ezeknek a kritériumoknak az 1526 és 1849 között zajló magyarországi Habsburg-ellenes küzdelmek?

Egy több szerző által írt történeti szintézisben kétségtelenül nehéz megvalósítani a minden tekintetben és részletben egységes történetszemléletet. Azonban úgy vélem, hogy a szemléleti eklekticizmusnak is van egy olyan határa, aminek az átlépése már nem megengedhető. Főként olyan esetben, amikor nincs is feltüntetve, hogy melyik részt valójában ki írta. Ilyenkor a kötetet jegyző főszerkesztőnek – jelen esetben Hanák Péternek – kell magára vállalnia a felelősséget a szemléleti sokféleségért. Ebben a szintézisben ugyanis a kezdetektől 1711-ig terjedő részt kirívóan elfogult, egyoldalú kálvinista-centrikus szemlélet uralja, kiegészülve az „ősi ellenségünk a német (Habsburg) hódító" nézettel, jóllehet a magyar történettudomány már a hetvenes évek végétől megkérdőjelezte mindkét felfogás helytállóságát, akárcsak a szintén tetten érhető transzilvánizmus dominanciájáét. Ezt az avitt szemléletet a XVIII. és XIX. századi részek esetében felváltja egy sokkal modernebb, liberális történetfelfogás. Az 1918-at követő események és folyamatok tárgyalása viszont döntő részben igyekszik megfelelni a munka írása idején uralkodó pártállami elvárásoknak. Ám a szintézis írása és a mostani horvát nyelvű kiadása között már több mint másfél évtized telt el, s közben történt némely változás a magyarországi viszonyokban is. Mindezt figyelembe véve érthetetlen a számomra, hogy miért kellett – vagy szabad volt-e egyáltalán – 1995-ben egy ilyen több szempontból is elavult munkát *változatlan formában* megjelentetni? Vajon nem csupán Hanák Péter, de a horvát változat szerkesztői is olyan tökéletesnek és közös problémáinkat rendezni képes műnek tekintették ezt a munkát, amelyik már nem szorul semmiféle átdolgozásra, de még a hibák kijavítására sem?

Pedig ez utóbbiak is ugyancsak sűrűn fellelhetők ebben a magyar történeti szintézisben. Nincs hely és mód rá, hogy az összes ténybeli pontatlanságot, valótlan állítást, tudatos, vagy tájékozatlanságból fakadó ferdítést felsoroljam. Ezért arra szorítkozom, hogy főként a saját szűkebb kutatási területemen fellelhetőkről szóljak – azokról sem a teljesség igényével – s a többiekre legfeljebb utalásszerűen reflektáljak.

Először arról az egész köteten végighúzódó, általános érvényű pontatlanságról kívánok szólni, hogy egyetlen helyen sem szerepel a Magyar–Horvát Királyság megnevezés, jóllehet a munka 1918-ig tárgyalja a mindkét ország területén zajló eseményeket. Ez a pontatlanság egy horvát nyelvű kiadásban még fölöslegesen sértő momentumnak is tekinthető. Pedig azt a tényt, hogy a Magyarországnál száz évvel korábban keresztény állammá vált Horvát Királyság önállóságot élvező állam volt mind a középkori magyar birodalomban, mind a Habsburgok Dunai Monarchiájában, olyan „nemzetietlennek" egyáltalán nem nevezhető történészek is elismerték és hangsúlyozták, mint például Salamon Ferenc, Takáts Sándor, Károlyi Árpád, vagy Szekfű Gyula. Közismert tény, hogy Horvátországnak külön országgyűlése volt és bizonyos közös érdekeken – előbb a Velence, majd a törökök részéről fenyegető veszélyen – túl a közös uralkodók személye kapcsolta össze a két országot. A horvát nyelvű kiadás magyar, illetve horvát szerkesztői azonban nem csupán a Magyar–Horvát Királyság megnevezést kerülték el következetesen – noha a könyv foglalkozik a Horvát Királyságban történtekkel is – de egyúttal besorolták a horvátokat az 1918 előtti Magyarországon élt olyan nemzetiségek közé, akik nem rendelkeztek önálló állammal. A horvát olvasók mindezt joggal sérelmezhetik – s tudomásom szerint nagyon sokan már most sérelmezik is –, akárcsak több más tapintatlanságot. Így például azt, hogy hiányoznak a könyvből olyan kiemelkedő horvát–magyar, vagy magyar–horvát személyiségek, mint például a két Verancsics (Antal és Faustus) Brodarics István, Dudith András, Berislói Péter, Draskovics György, Statileo János, Sztancsics Márk, Zrínyi György, vagy Prépostvári Bálint. Akárcsak azt, hogy olyan történelmi kiválóságok, akiket a horvát történetírás egyértelműen a saját nemzeti hősének tekint, a könyvben kizárólag magyarokként szerepelnek. Ezek esetében szerintem föltétlenül illett volna megjegyezni, hogy a XIX. század előtti

Magyar–Horvát Királyságban általános jelenségnek számított az egyszerre több nemzethez való tartozás érzete, a vegyes identitástudat. Emiatt tehát joggal tekintheti több nemzet a saját hősének *is* nemcsak a Zrínyieket, vagy Jurisich Miklóst, de jóformán a magyar történelem legtöbb jeles, kiemelkedő személyiségét is. Elegendő arra utalni, hogy a „nemzeti" uralkodóháznak tekintett Árpád-házi magyar királyok közül egynek sem volt magyar felesége, s legalább annyi magyar etnikum mutatható ki az Anjou-, a Habsburg-, a Jagello-, vagy a Luxemburgi-házakból származó királyainknál, mint az Árpád-háziak többségénél. Ám például a Hunyadiakat is joggal tekintheti a sajátjának *is* a magyar mellett a román vagy a szerb nemzeti történetírás, akárcsak bizonyos egykori felvidéki nagy családok tagjait a szlovák *is*. Az egyes magyar kortársai által „cseh disznó"-nak némely csehek részéről pedig „magyar kutyá"-nak titulált Luxemburgi Zsigmond, ez a sok nyelven beszélő, a több királyi mellé német–római császári koronát is szerző uralkodónk például oly egyértelműen magyar identitású volt, hogy halálos betegen hazahozatta magát, mert magyar földben kívánt nyugodni, Szent László földi maradványai mellett. Ám ki vonná kétségbe II. Rákóczi Ferenc magyar identitását, jóllehet családfáját végigvizsgálva megállapíthatjuk, hogy felmenői között túlsúlyban volt a nem magyar etnikum? Folytathatnánk a sort Petőfi Sándorral és oly sok más kiválósággal, akiket egyszerre tekinthet a sajátjának több nemzet, etnikum is, ami különben, meggyőződésem szerint, csak emeli bármelyik személy történelmi értékét, nagyságát. Éppen ezért rendkívül sajnálatos hibának tartom egy éppen a „közös dolgaink rendezését" célul tűző magyar történeti szintézis esetében az e téren mutatkozó hiányosságokat, amelyek a tapintatlanság mellett ténybeli pontatlanságnak is minősülnek.

Pontatlanságok, ténybeli tévedések, vagy tudatos csúsztatások persze az elmondottakon túl is bőven fellelhetők, különösen a kezdetektől az 1711-gyel záruló részben. Nemzeti történelmünknek az a szakasza, amit a magyar munkák általában „Honfoglalás és kalandozások" címszó alatt tárgyalnak, a horvát nyelvű kiadásban az „Osvajanje i napadi" fejezetcímet viseli, ami magyarul „Hódítás és támadások"-at jelent. A helyes és pontos megjelölés horvátul „Osvajanje domovine i avanturisticki vojni pohodi" lett volna. (Igaz, az angol cím sem pontos, amely változatból a horvát kiadást fordították („The Conquest and the raids" – bár ebben legalább a „raids" közelebb áll a tényekhez és elfogadhatóbb, mint a horvát cím.) Ha már a fejezetcímeknél tartunk, méltánytalannak és a magyar nemzeti identitástudatot sértőnek tekintem azt, hogy a Magyar–Horvát Királyság lakosságának jelentős hányadát kiirtó tatárjárás és IV. Béla királyunk második országépítése nem érdemelt ki egy különálló részt a kötetben. Ehelyett két olyan fejezetbe széttördelve került tárgyalásra, amelyek az „Učvršćivanje feudalne države" (A feudális államhatalom megszilárdítása), illetve a „Borbe s barunima" (Harcok a bárókkal) címeket viselik. Ez a súlyos nemzeti sorscsapás, majd az azt követő megújulás talán volt olyan értékű és jelentőségű esemény a magyarság életében, mint a XVII. századi kuruc küzdelem, vagy az 1919-es Tanácsköztársaság története. Ez utóbbiak ugyanis külön fejezeteket kaptak a kötetben „Naprijed, kuruci, naprijed!" (Előre, kurucok előre!), illetve „Sovjetska Republika" (Szovjet Köztársaság) címek alatt. Igaz, nem kapott külön fejezetet az 1956-os magyar forradalom és függetlenségi küzdelem sem. Ennek történetéről legfeljebb a sorok közt olvashat valamit a külföldi olvasó, azt is meglehetősen hiányos és sajátos interpretálásban.

Rátérve a ténybeli pontatlanságokra, illetve a tudatos, vagy a tudatlanságból fakadó tényferdítésekre, szembeötlő az, ami Szigetvár 1566-os ostromáról olvasható. A német birodalmi segélyerő ugyanis, kötetben írtakkal ellentétben, nem várakozott „tétlenül" Győrnél, mert egyes részei már júniusban fölszabadították Veszprémet és Tatát, júliusban pedig Gesztes várát. Az augusztusban személyesen is táborba szállt Miksa császár és magyar–horvát király pedig nem amiatt nem sietett Zrínyi Miklós megsegítésére, mert, „nem akarta rizikónak kitenni a Bécs védelmére tartogatott haderőt", hanem azért, mert augusztus végén és szeptemberben ez a hadsereg egészségügyi okok miatt harcképtelen, mozdíthatatlan volt. Ebben az időben ugyanis – akárcsak 1542 szeptemberében Buda alatt – olyan szörnyű járvány, a „magyar betegségnek" nevezett pestis jellegű kór pusztított a Győr környéki birodalmi táborban, amelynek több tízezren estek áldozatul. Érthetetlen, hogy ez a tény miért nem szerepel ebben az 1995-ben megjelent magyar történeti szintézisben sem? Hiszen beszámolt már róla az 1566-ban tábori főorvosként a birodalmi sereg sorai közt tartózkodó Jordán Tamás 1576-ban, Frankfurtban megjelent „Pestis phaenomena" című munkája, amelynek vonatkozó szemelvényei különben 1984-ben magyarul is megjelentek *Waczulik Margit:* A táguló világ magyarországi hírmondói. XV–XVII. század című munkájában. Vagy talán ennek a szomorú ténynek a közlése nem illik bele az „ősi ellenségünk a német (Habsburg) hódító" szemléletébe? Akárhogy legyen is, mindez semmiképpen sem öregbíti egy 1995-ben megjelent magyar történeti szintézis tudományos hitelét.

Hasonló tudatlanságról vagy a tények tudatos felderítéséről árulkodik az a megállapítás is, mely szerint az 1591-es esztendőt „egy hosszú békés periódus" előzte meg a magyar történelemben. Hanák Péter, vagy e rész szerzője ne tudna arról a két évtizedes szüntelen hősi harcról, amelyet főként a magyar és horvát végvári vitézek és főúri bandériumok harcosai folytattak a drinápolyi békét követően a török ellen? Egy kisebb könyvtári történeti munka és szépirodalom foglalkozik ezekkel a magyar–horvát közös harcokkal, amelyek ebben a szintézisben még említésre sem kerülnek. Igaz, alig esik szó magáról a tizenötéves háborúról is, amelyben pedig oly sok magyar és nem magyar katona áldozta életét és amelynek korántsem törvényszerűen bekövetkező kedvezőtlen végződése századokra beárnyékolta mind a magyarok, mind a horvátok sorsának alakulását. Hiszen 1604-ben már egy karnyújtásnyira volt az Oszmán Birodalom összeomlása és a Magyar–Horvát Királyság fölszabadulása a pusztító török elnyomás alól. A nyolcvanas évek elején számos tanulmány, monográfia és szintézis jelent meg erről a problémáról. Mindez elkerülte volna az 1995-ben megjelenő kötet szerkesztőinek a figyelmét?

A történelmi tényekkel szöges ellentétben áll a szintézis azon állítása is, hogy Bocskai István *valaha is* Bethlen Gábort jelölte volna fejedelmi utódjául. Már legalább 1839 óta köztudott tény, hogy az első kijelölt utód Báthory Gábor volt, a végrendeletbe pedig – máig tisztázatlan módon – Homonnai Drugeth Bálint neve került, akit viszont a Bocskait gyűlölő erdélyiek nem választottak meg. A „török közt postálkodó" Bethlen Gábor annyira súlytalan személyiség volt ebben az időben, hogy a neve fejedelemként szóba sem került sem Bocskai kassai udvarában, sem Erdélyben. Az is köztudott tény, hogy Báthory Gábor nem 1609-ben került a fejedelmi székbe, mint ahogyan az e szintézisben szerepel, hanem 1608 tavaszán. A 74. oldalon különben szinte hemzsegnek a téves, vagy tudatosan valótlan állítások. Néhány ezek közül: Rimay János semmiképpen sem mondható a XVII. század „legnagyobb magyar poétájának". Többek között már csak azért sem, mert ő a verseit a XVI. században írta, annak a Balassi Bálintnak a követőjeként, aki viszont méltán tekinthető *azon század* legnagyobb magyar poétájának. Az pedig már 1976 óta köztudott és általánosan elfogadott tény, hogy Bocskai István 1605-ös kiáltványát Európa uralkodóihoz és nemzeteihez nem Alvinczy Péter írta, mint ahogyan az e könyvben szerepel, hanem Káthay Mihály kancellár, akinek érvrendszerét különben átvette az 1606-os pápai memorandumában az a Verancsics Faustus is, akinek a neve említésre sem került ebben a munkában. Az is már szinte ősidők óta ismert, hogy Bocskai külföldi propagandistája nem Szenczi Molnár Albert volt, hanem Bocatius János, aki emiatt súlyos börtönbüntetést is szenvedett. Az első magyar nyelvtant és szótárt sem Szenczi adta ki, amint ez itt olvasható. A nyelvtant Sylvester János készítette és nyomtatta ki Nádasdy Tamás segítségével már egy fél évszázaddal korábban, a szótárt pedig a már említett Verancsics Faustus 1595-ben, amit 1605-ben kibővítve újra megjelentettek, de ekkor sem Szenczi Molnár Albert!

A Bethlen Gáborról szóló fejezetben szinte alig található olyan megállapítás, ami ne lenne hiányos, pontatlan vagy éppen a közismert tényekkel ellenkező. Trónra kerülése korántsem úgy ment végbe, mint ahogyan az itt olvasható. Az sem felel meg a tényeknek, hogy Ausztriának és Csehországnak 1608 óta *Erdéllyel* lett volna szövetsége, hanem a valóságban a Királyi Magyarországgal. Bethlen sohasem „ostromolta" Bécset, csupán messziről, lőtávolon kívülről szemlélte a várost 1619 őszén, s még onnan is nagyon gyorsan elvonult. 1620-ban nem végezték ki a cseh felkelés összes vezetőjét, mert sokan közülük külföldre menekültek. Bár 1969-es monográfiámban magam is azt írtam, hogy a fehérhegyi csata után Bethlen „egyedül" küzdött a Habsburg hatalom ellen, de ezt a pontatlanságot számos későbbi írásomban korrigáltam. Hiszen I. Jakab angol király hadsereget állított fel a Habsburg-koalíció ellen, s fegyverrel küzdött ezen az oldalon Ernst Mansfeld és a jägerndorfi herceg serege is. Ezek a korrekciók azonban nem szerepelnek az 1995-ben megjelenő szintézisben. Azt viszont már 1969-ben is vitattam, hogy Bethlen hadjáratai „a magyar mágnások megriadása" miatt fulladtak volna kudarcba. A sorozatos sikertelenség okai a hadműveletek kellő szintű előkészítésének a hiányában és a célok irrealitásában gyökereztek – ellentétben az e szintézisben szereplő megállapítással. Az sem igaz, hogy 1626-ban Wallenstein vonult volna vissza Bethlen elől, hanem éppen a fejedelem szökött meg az éj leplét kihasználva a drégelypalánki csatatérről, hogy a biztos, megsemmisítő vereséget elkerülje – amint azt maga is elismerte. A magyar huszárságot egyáltalán nem a bethleni időktől nevezték így, sőt Bethlen lovasait soha nem is említették ezen a néven. Maga a huszár szó 1378 óta használatos, horvát eredetű, eredetileg rablót (tengeri rablót) jelentett. Mindez megtalálható az 1970-ben megjelent történeti-etimológiai szótárban, vagy az Akadémia Kiadó gondozásában 1973-ban megjelent munkámban (Magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban). A közben eltelt közel negyed század, úgy tűnik, nem volt elegendő ahhoz, hogy a szintézis szerkesztői (szerzői) tudomást szerezzenek minderről. Tovább menve az is köztudott tény, hogy 1626-ban nem Bethlen szervezte a Habsburg-ellenes koalíciót, hanem az angol, a francia és a dán uralkodók. Az pedig csupán élénk fantáziaszüleménynek tekinthető, hogy

Bethlen Erdélyben „modern abszolutizmust" teremtett volna. Ő csupán folytatta azt a korábbi, erősen keleti despotikus jellegű uralmat, aminek belső korlátlanságát a Porta szavatolta. A fejedelem semmiképpen sem alapíthatott egyetemet Nagyszombaton „két évtizeddel Pázmány előtt", mert annak 1615-ben kellett volna megtörténnie, ami nyilvánvaló képtelenség. Arról különben, hogy ő Nagyszombatban bármikor is egyetemet alapított volna, egyetlen forrás, vagy e témával foglalkozó történetíró nem szól. Magam részéről csupán olyan adattal találkoztam, hogy 1620-ban Bethlen a nagyszombati nyomdát, amolyan „hadizsákmányként", Erdélybe szállíttatta. (A „Magyarország történeti kronológiája" II. kötetében olvasható ugyan olyan kitétel, hogy 1619 novemberében „Bethlen Gábor akadémiát (főiskolát) alapít Nagyszombatban (24 hallgató számára ösztöndíjat biztosít)", amit azután 1622 januárjában áttelepít Kassára, ám 1619 novemberében Bethlen távol tartózkodott Nagyszombattól és egészen más dolgokkal volt elfoglalva, mint főiskola-alapítással!)

Időrendben tovább haladva meg kell állapítanunk, hogy számos tévedést, vagy ferdítést találhatunk a Császár Péterről, I. Rákóczi Györgyről vagy a XVII. századi, négy évtizedes kuruc harcokról írt részekben is. Talán apróságnak tűnik, de jellemző adalék: régóta köztudott tény, hogy a kuruc szavunk semmiképpen nem származhatott Dózsa György hadinépének „crutiatus"(=keresztes) elnevezéséből, s 1978-ban sikerült tisztáznom a XVII. századi kuruc elnevezés történetét is. Ennek ellenére az 1995-ben megjelent könyv 88. oldalán még mindig a régen megcáfolt eredeztetés olvasható. Különben az is már több mint száz esztendeje közismert és elfogadott tény, hogy 1711-ben a kuruc had nem „tette le a fegyvert" Nagymajténynál. A valóságban mindenki megtarthatta és hazavihette mind a lőfegyverét, mind a szálfegyverét. Nagymajténynál a két szemben álló sereg ivászattal egybekötött kibékülése történt meg. Az is pontatlan, hogy 1848-ban Jellačić bán seregét „visszavonulásra kényszerítették" volna a frissen toborzott honvéd erők. A valóságban Móga vonta vissza a csapatait Pákozdtól Baracskáig, Jellačić viszont a kapott rendelkezés szerint Bécs felé vonult el, s december 30-án a móri ütközetben vereséget mért Perczel hadára. A horvát bán 1848-as tevékenységében lehetnek – és még valószínűleg sokáig lesznek is – eltérő megítélések a magyar és a horvát történetírásban, azonban a történeti tényeket tiszteletben kell tartani és nem szabad utólagosan korrigálni azokat. Vitathatónak tartom a szintézis azon megállapítását is, hogy az 1849-es decemberi trónfosztás egy „teljesen független Magyarországot" hozott volna létre. Ugyanis, amint az köztudott, Kossuth felajánlotta a magyar királyi koronát az orosz cár vejének, Magyarország pedig a cári birodalom protektorátusa lett volna. Nem tudom, ez a státus menynyiben lett volna függetlenebb és nemzetibb, mint Magyarországnak a Habsburgok Dunai Monarchiájában elfoglalt helyzete? Ennek és több más 1848–49-es problémának az elhallgatása, vagy egyoldalú megítélése szerintem káros a helyes magyar identitástudat megteremtése szempontjából is, de méginkább akkor, ha valóban rendezni akarjuk „közös dolgainkat." Az egyik sarkalatos pont ugyanis, ami elválaszt bennünket szomszédainktól, sőt szembe állít velük, az éppen 1848/49 eltérő értékelése. Azon az alapon, hogy 1848/49-ben az egyik oldalon álltak a forradalomért és szabadságért hevülő, nagylelkű, igazságos ügyért harcoló magyarok, a másikon pedig a „gonosz kamarilla" által feltüzelt, elvakult, ádáz, retrográd célokért küzdő szlovákok, románok, szerbek és horvátok, akik saját érdekeiket is félresöpörve fordultak szembe velünk, sohasem juthatunk közös nevezőre. Emellett nemigen találunk olyan európai nemzetet, vagy történetírást, amelyik elfogadja, osztja a mi nézetünket. Éppen ezért – különösen egy horvát nyelven kiadott magyar történeti szintézisben – sokkal árnyaltabban, a nemzeti önkritikát sem mellőzve kellett volna szólni az összes Habsburg-ellenes küzdelmeinkről, különösen pedig az 1848/49-es eseményekről.

Konkrét kritikai megjegyzéseimet – 1848/49 kivételével – zömében azon korszak eseményeivel kapcsolatban tettem meg, amivel magam is évtizedek óta foglalkozom. Ez persze nem jelenti azt, hogy ne lennének kifogásaim, kritikai észrevételeim például a XX. századi történeti és kulturtörténeti résszel kapcsolatban is. Mindezek részletes felsorolására azonban nincs mód és lehetőség és nem is érzem azokat a szakmai kompetenciámba tartozóknak. Merem remélni, hogy a fölsorolt kirívó tartalmi aránytalanságok, hiányosságok, ferdítések és az eklektikus történetszemléletet érintő kifogásaim is elegendők azon alapvetően negatív megítélésem alátámasztására, hogy semmiképpen sem volt szerencsés választás éppen *ennek* a magyar történeti szintézisnek a horvát nyelvű kiadása. Mentségül még az sem hozható fel, hogy ne lenne ennél sokkal újabb, korszerűbb, pontosabb összefoglalás. A horvát nyelvű bevezető tanúsága szerint Dr. Drago Roksandić is ismert több, ennél sokkal modernebb és színvonalasabb magyar történeti összefoglalást. Nem az én feladatom annak kutatása, hogy a horvát fordító és szerkesztő miért éppen a Hanák Péter nevével fémjelzett munkát ítélte a legalkalmasabbnak a horvátországi megjelentetésre. Én úgy vélem, hogy a Dr. Roksandić által fölsorolt és nyilván ismert szintézisek közül talán a Kosáry Domokos–Várdy Béla által 1969-ben kiadott szintézis (History of the Hungarian

Nation) lefordítása lett volna a legszerencsésebb, amit Kosáry Domokos minden bizonnyal szívesen kiegészített volna a valóban napjainkig – és nem 1980-ig – terjedő időszak történetével. Ám ha Dr. Roksandić előnyben kívánta részesíteni egy már teljesen kész mű lefordítását horvátra, rendelkezésére állt volna például a magyar történelem eseményeit 1990-ig tárgyaló, 1993-ban Berlinben megjelent „Ungarns Geschichte", vagy „A magyarságtudomány kézikönyvében" német nyelven is megjelent történeti áttekintés is. Mindkét mű akár tartalmi arányait, akár az adatok pontosságát és szemléletét tekintve jelentősen fölülmúlja a Hanák Péter nevével fémjelzett szintézist és úgy mellékesen megjegyezve alkalmasabb is e munkánál a közös dolgaink rendezésére. Talán nem ártott volna figyelembe venni azt is, hogy Zágrábban immáron harmadik éve működik egy a magyar történelem oktatásával *is* foglalkozó Hungarológiai Tanszék, amelynek a hallgatói több mint nyolcvan százalékban horvát anyanyelvűek és ugyancsak szükségük lenne egy, a magyar történelmet színvonalasan és arányosan bemutató horvát nyelvű Magyarország története tankönyvre, amelyből a magyarul még nem tudó kezdő hallgatók is tanulhatnának. Ez a munka semmiképpen sem alkalmas e feladatra.

Folyóiratunk 1995. évi évfolyamában Hermann Róbert két tanulmánya az Országos Tudományos Kutatási Alap F 013416. számú, Görgei Artúr 1848–49. évi iratainak összegyűjtését célzó pályázatának támogatásával készült:

– Merénylet a fővezér ellen? – Görgei sebesülése. 1995/1., 88–100. o.

– A Görgey-kérdés mai állásáról. Gondolatok és megjegyzések Kosáry Domokos „A Görgey-kérdés és története" című kötete kapcsán. 1995/4., 116–134. o.

A Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztősége

SZEMLE

GISELA BEINHOFF

DIE ITALIENER AM HOF KAISER SIGISMUNDS (1410–1437)

Europäische Hochschulschriften, Reihe III. Bd. 620.

(Peter Lang, Frankfurt am Main–Berlin–Bern, 1995. 389 o.)

Jelen mű disszertációként a gießeni Justus Liebig Egyetemen készült, műfaját tekintve azonban egy, az adott időhatáron belül teljességre törekvő prosopográfiai adatgyűjtésnek tekinthető: mindazon itáliaiaknak a számbavétele, akik Zsigmondtól elismerést kaptak, s így bizonyíthatóan kapcsolatba kerültek udvarával, udvarához tartoztak, vagy azt meglátogatták. A Szerző ide sorolja a tanácsosi (8%), a familiarisi, (28%), a comes palatinusi, illetve lateráni palotagrófi (21%), nemesi (4%) címek adományozását, a címeradományokat (6%), kétes származás esetén a legitimáció biztosítását (8%) valamint a lovaggá ütéseket, a doktori cím, a poeta laureatusi címek juttatását, közjegyzői, kápláni és pénzvetőmesteri címek átadását. Az 578 regisztrált személy közül 141-en egyszerre több címhez is jutottak.

Az éves megoszlás tekintetében érthető, hogy a velencei háború, a konstanzi zsinat évei, illetve a római császárrá koronázása előtti évek jelentik a csúcspontokat. A Szerző a személyekre vonatkozó gyűjtését a legkülönbözőbb szempontok szerint értékelte, eredményeit grafikonokra vetítette és táblázatokban tekintette át, amelyek között a gondosan készített személynévmutató nagyon hasznosnak bizonyul.

Az eredmények a magyar történelem szempontjából sem mellékesek, mivel fényesen bizonyítják, hogy Zsigmond magyar királyként is nemzetközi udvart tartott, amelynek meghatározó résztvevői voltak az itáliaiak. A vizsgált időszakban az 578 itáliai kiváltságolttal szemben 570 nem itáliait találunk, ami még az adatok biztosra vehető elmozdulása mellett is az itáliaiak statisztikai dominanciáját mutatja. Magyarország Zsigmondnak köszönhetően vált az itáliaiak utazásainak célpontjává: az Alpoktól északra tartózkodási helyeik több mint a fele Magyarország (Buda, Pozsony, Visegrád, Trencsén). A kötet tagolása az egyes itáliai városállamokat követi, mint a kiváltságban részesültek származási helyét.

A származási hely tekintetében meghatározó az illető városállamnak a császárhoz fűződő kapcsolata. Nem véletlen, hogy Milánó és a hozzá tartozó területek (Parma, Asti, Piacenza, 1422 után Genova is) a legjelentősebbek 28%-al, azaz az összes személy majdnem egy harmadával. Ezzel szemben Velence a Terra ferma-val csak 17%-t ért el.

A legjelentősebbekről rövid életrajzi összeállítás is olvasható, így a minket különösen érdeklő Ozorai Pipóról Firenzénél, vagy éppen Mantuánál Vergerióról. Rövid, lényegretörő bevezetést kapunk az utazó udvarról, az udvari szolgálatról, Itália és a birodalom viszonyáról, az egyetemet végzettek udvari szerepéről, a diplomáciai szolgálat kialakulásáról, az udvari ünnepekről és az utazó udvar költségeinek az előteremtéséről.

Az ehhez hasonló névsorok készítése azonban a nem kis szorgalom mellett nem kevés körültekintést is igényel. A hazai hadtörténész magától értetődően igyekszik megkeresni a Zsigmonddal kapcsolatba került sienai hadmérnök, Taccola nevét. Igen elcsodálkozik, amikor a mutatóban hiába keresi. Már-már elhiszi Csapodi Csabának Taccolára vonatkozó kétkedő szavait (Magyar Könyvszemle 1995. 1. sz. 12. o. o.), ha nem nézne utána Frank D. Prager és Gustina Scaglia: Mariano Taccola and His Book „De ingeneis" című munkájában. Ebből kiderül, hogy Taccola Marianus Jacobi de Humelis néven lesz a király familiarisa 1432. november 18-án, majd 1433. szeptember 24-én Mantuában comes palatinus lesz Marianus Jacobi de Thomasinis néven, aminek hátterében jó okkal feltételezik a Taccoláról szóló biográfia szerzői a De ingeneis császárnak való átadását. A harmadik könyvet bevezető dedikálás, amelyet Csapodi sajnálatosan nem tud értelmezni, természetesen még a császár koronázás előtt íródott, valamikor Zsigmond 1431. évi megérkezésekor: „Hic liber continet in se multas questiones apositas mihi per stren(u)issimum

principem ac invictissimum Romanorum regum dominum, dominum Sicismundum(!) favente Deo spe(c)tans ipsum diadematis imperii coroneatum". Ennek ismeretében Beinhoff listáján már könnyűszerrel megtaláljuk 1245. oldalon a 16. sorszámmal Humelis, illetve 24. sorszámmal Tomasini név alatt.

A magyar kutatók számára is fontos az adatgyűjtés, amit nyilván tudnának is bővíteni. Ennek tág tere van, hiszen a Zsigmond-kori oklevéltárat is mellőzve a Szerző a magyar szakirodalomból csak Mályusz Elemér monográfiájának német változatát és Székely György egy tanulmányát (Wallons et Italiens en Europe Centrale) idézi.

Veszprémy László

TÜDŐS S. KINGA

ERDÉLYI VÉDŐRENDSZEREK A XV-XVIII. SZÁZADBAN HÁROMSZÉKI TEMPLOMVÁRAK

(Püski Kiadó, Budapest, 1995. 230 o.)

Tüdős Simon Kinga, a román Nicolae Iorga Történettudományi Intézet tudományos munkatársa, az Erdélyben helytálló idősebb magyar történésznemzedék példájából erőt merítve, több mint két évtizeden keresztül, konok kitartással gyűjtötte a háromszéki templomvárakra vonatkozó adatokat. A háromszéki (sepsiszentgyörgyi) születésű szerző szinte természetszerűen kezdett érdeklődni a székely építészet e korábban figyelemre is alig méltatott emlékei iránt. A háromszéki templomvárak úttörő monográfiájának kéziratával már 1983-ban elkészült, de kiadását akkor a cenzúra megakadályozta. A sors rossz tréfája, hogy mire a Püski Kiadó jóvoltából végre nyomtatásban is megjelenhetett, a Gyöngyössy János, Kerny Terézia, Sarudi Sebestyén József szerzőtrió jóval később írt Székelyföldi vártemplomok című ismeretterjesztő műve megelőzte. A kései megjelenés mégsem vált a monográfia kárára, mert a szerző beépítette könyvébe az elmúlt tíz év alatt folytatott demográfiai és művészettörténeti kutatásainak eredményeit, és a háromszéki templomerősségek építészettörténetét a XV–XVIII. századi székely történelembe ágyazta.

A templomépület védelem céljainak megfelelő erődítése nem az erdélyi építészet kizárólagos sajátja. Európa szinte valamennyi olyan vidékén fellelhető, már a kora középkortól kezdve, ahol a külső támadás veszélye hosszabb ideig fennállott. Franciaország déli és délkeleti részén az arabok ellen, északi vidékein az angolok ellen húztak falakat a templomok köré a VIII–IX. századtól. Számos szászországi templom védelmére építettek védőfalat az ezredforduló táján. Még később, a török terjeszkedés kezdetekor erősítették meg Szlavón- és Horvátország, valamint Moldva és Havasalföld templomerősségeit. Az erdélyi templomvárépítés kiváltó oka is a fenyegető külső veszély volt. Az erdélyi templomvárak kezdetben a tatárok, később a török-tatár seregek, majd a XVI. század végétől a császári csapatok, s alkalmanként (Báthori Zsigmond, Báthori Gábor, II. Rákóczi György idején) a belső harcok előli menedékül szolgáltak. Tüdős S. Kinga a monográfia első fejezetében az európai és az erdélyi párhuzamok áttekintése után tisztázza a templomerősség fogalmát és építészeti jegyek (alaprajz és építési technológia) alapján három típusát különíti el, ezek: a kerített templom, a templomvár és a templomerőd.

A második fejezet foglalkozik a háromszéki templomvárak típusaival, építészeti sajátosságaival. A hadtörténész számára ez a munkának a legizgalmasabb része, mert a szerző itt több hadtörténeti vonatkozású kérdést érint. Tüdős Simon Kinga számításai szerint a XI. századtól a XVII. századig mintegy 300 templomvár épült Erdélyben, ennek kb. egytizede a berecki (háromszéki) havasok alján, a mai Kovászna megye területén fekvő Háromszéken. Létrejöttüket a természetföldrajzi adottságok mellett a települések társadalmi berendezkedése és demográfiai viszonyai határozták meg. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a templomvárak építése elsősorban a szabad székelység rétegével és a templomát fallal övező székely telepü-

lés lélekszámával hozható összefüggésbe. Pontosabban: egyenes arányosság van a templomvárak nagyságrendje és a szabadok rendjének a népességen belüli aránya, valamint a templomvárépítés és a településnépesség között. Azokban a helységekben, ahol a feudális függőségbe (zsellér-, jobbágysorba) jutottak aránya magasabb, ott az egyház épületét legtöbbször csak keskeny (70–80 cm) alapozású, épp emiatt alacsony kerítőfallal vették körül, mint például Bodokon, Kálnokon, Középajtán, Páván, Kézdialbison, Gelencén, Esztelneken,vagy Sepsiszentkirályott. Ahol viszont a lakosság lélekszáma jelentősnek mondható (100–150 családfős települések), ott nagyobb méretű, egy, vagy több toronnyal ellátott falat, esetenként az olasz rendszer hatására (ó-olasz) bástyákkal megerősített erődítéseket emeltek, mint Illyefalván és Árkoson.

Tüdős S. Kinga joggal hangsúlyozza, hogy a háromszéki templomvárak – bár némely vonásukban, pl. az olasz várépítési mód külső formáinak, a falakat díszítő reneszánsz pártázatoknak az átvételével a fejedelmi, főúri építkezések hatását tükrözik – a székely falvak és mezővárosok közösségének önerejéből jöttek létre. Azzal az állításával azonban már aligha lehet egyetérteni, hogy szervesen beilleszkednének egy török birodalom elleni védővonalba, hogy az erdélyi védőrendszer részét képeznék. Az elszigetelt székely communitások, egymástól javarészt függetlenül, helyi igény szerint, saját oltalmukra hozták létre erősségeiket. Ahogyan a háromszéki közszékelyek egy 1571-es panaszlevelükben írják: „Miért penig az Háromszék az két oláh ország szélén vagyon, és gyakran törökök és oláhok miatt rablás esett, vadnak közöttök *maguk oltalmára épített erős kastélyok és cinteremek*, kiket nagy költséggel, puskákkal, szakállasokkal, porral, golyóbissal valamennyire megerősítettek." Ezeknek nem volt szerepük az erdélyi határvédelemben, nem voltak részei a török ellen vetett várrendszernek, amiként a XVII. század elején a török hódoltság területén önvédelemre szerveződött parasztvármegyék nagyobb településein található egyszerű védelmi berendezések (torlaszok, árkok, nota bene: fallal körülvett templomok) sem. Két, éppen a szerző által kiemelt tény bizonyítja ezt. 1. A lemhényi templomvár Rákóczi Zsigmond részéről történt megerősítéséről szóló bizonytalan utalást kivéve egyetlen egy adat sincs, amely az építkezések központi támogatására, egymással való rendszerszerű összekapcsolódására engedne következtetni. 2. Azokon a földrajzi pontokon, ahol a határvédelemnek, vagy a török elleni védelemnek a katonai szempontjai ezt indokolnák (például a Feketeügy és az Olt folyók völgyében haladó hadi utak mentén, valamint Erdély két kulcsfontosságú kapujának: az Ojtozi- és a Bodza-szorosnak a közelében), egyetlen megerősített templomot sem találunk.

Tüdős S. Kinga nagy figyelmet szentel a templomvárak fegyverzetéről, az ott folytatott had-viselésről fennmaradt szórványos adatoknak. A faluközösségek részletesen szabályozták templomaik védelmét békeidőben és veszély esetén, s rendszabályaikat írásba is foglalták. Ezekből rendkívül érdekes kép bontakozik ki egy katonailag szervezett társadalom önvédelméről.

A könyv második fejezete végül az építkezésekben részt vállaló patrónusok, mecénások, mesterek és művészek számba vételével zárul. Javarészt nekik köszönhető a háromszéki (erdélyi) templomvárak szerkezeti megoldásainak gazdag formatára, építészeti külsejük tájegységekhez, helyi művészeti hagyományokhoz, anyagi feltételekhez alkalmazkodó sokszínű arculata, amely sajátos erdélyi színben tünteti fel őket.

A monográfia harmadik fejezetében kapott helyet a 31 háromszéki templomvár műemlékleírása, Albis tornyos templomvárától Zalán kerített templomáig. Tüdős Kinga az okleveles és elbeszélő források széles körére, a korábbi szakirodalomra, a régészeti feltárások és restaurálások eredményeire, valamint saját helyszíni terepbejárásainak tapasztalataira támaszkodva magabiztosan jelöli ki az egyes építmények keletkezési idejét, stílusát, s nem egy ma már nem is látható védőművet rekonstruál. Műemlékleírásainak középpontjában az erődítés építészettörténete áll, ám minden esetben kitér a templomvár magvát képező templomépület leírására, tárgyalja a földrajzi fekvést, az építő székely faluközösség társadalmi-demográfiai viszonyait, az életét befolyásoló történelmi eseményeket. A szemléltetést szolgáló gazdag illusztrációs anyag (alaprajzok, korabeli ábrázolások, archív felvételek és a napjaink állapotát megörökítő fényképek) révén munkája a nagyközönség számára is színes, érzékletes képet ad a székely építészet ezen emlékeiről.

Mindazt a rengeteg tudnivalót, amely monográfiájában szétszórva található a háromszéki templomvárak adományozóiról, mecénásairól, építőmestereiről, művészeiről, az építkezések időrendjéről, a szerző a kötet végén Adattárban foglalja össze.

Tüdős Simon Kinga az erdélyi történelemkutatás új útjain járva a templomvárépítést a művelődéstörténet részének tekinti, s emlékei mögé fölrajzolja a korabeli ember tudását és íz-.

lését, észjárását és szükségleteit. Anyagismeretének és sokoldalú feldolgozásának köszönhetően monográfiája hasznos kézikönyve lesz a székely (templom)építészettel foglalkozó szakembereknek, de a katonailag szervezett székely társadalom önvédelmének bemutatásával a hadtörténészeknek is tanulságokkal szolgál.

Hausner Gábor

HANS-JOACHIM TORKE (HG.)

DIE RUSSISCHEN ZAREN 1547–1917

(Verlag C.H. Beck, München, 1995. 406 o.)

Kormányzattörténet, archontológia, életrajz – így lehet jellemezni a Hans-Joachim Torke szerkesztésében megjelent, az orosz cárokról szóló munkát. A kötet azonban ennél is többet tartalmaz. A cárok személyén és uralkodásán túl Oroszország egész történetét 1547 és 1917 között; tehát 370 évnyi időszakot ölel fel. Ez a hosszú korszak az orosz államhatalom kialakulásánál periódusa; kelet-európai, európai majd világhatalommá válásának története. Ezt a folyamatot a szerkesztő és munkatársi gárdája az egyes uralkodók hatalmi politikáján keresztül mutatják be, különös tekintettel az egyes cárok személyiségére. Az orosz történetírásban az utolsó fél évszázadban a személyiség szerepe nem kapott megfelelő értékelést. Nemcsak Oroszországban. Magyarországon sem történt meg a történetírásban az uralkodók megfelelő méltatása, lélektani portréjuk elkészítése. Nálunk e téren szinte az egyetlen kivételt Dümmerth Dezsőnek az Árpádok, az Anjouk és a Hunyadiak pszichikai jellemképét felvázoló, élénk visszhangot is keltő munkássága jelentette. Éppen Dümmerth műveinek sikere mutatja, hogy az ilyen irányú történelmi munkák iránt nagy az érdeklődés. Nyugaton, ahol a személyiség történelmi jelentőségét a historiográfia komolyan nem vitatta, az elmúlt több mint félévszázad alatt számos biográfia került kiadásra, uralkodókról és államférfiakról. Ezek legnagyobb része azonban egy, vagy legfeljebb két szerző műve.

Torke munkájának az ad különös érdekességet, módszertanilag is, hogy tíz történész tanulmányaiból áll össze – észrevehetően többékevésbé egységes szempontok alapján. A szerkesztőn kívül, aki a berlini Freie Universität kelet-európai történelemtanára, a többi szerzők is nevesek. Frank Kämpfer, Helmut Neubauer, Erich Donnert, Aristide Fenster, Mark Raeff, Alexander Fischer, Hans-Jobst Krautheim, Nikolaus Katzer és Heinz-Dietrich Löwe írtak egy, vagy több fejezetet, vázolták fel egy, vagy több cár politikai és magánemberi arculatát.

Torke a bevezető tanulmányban hangsúlyozza, hogy a „caesar" szóból eredő „cár" megjelölés voltaképpen nem egészen pontos. Cárok ugyanis csak 1721-ig uralkodtak Oroszországban, azóta az államforma császárság volt; csak a nép nyelvében maradt meg az uralkodó régi – 1474-től használt – címe, melyet, Bizánc bukása után, III. Iván moszkvai nagyfejedelem használt államfőként először. A császárság korszakában a cár megjelölés csak járulékos cím volt, de ez lett a közkeletű.

A tárgyalt periódus IV. vagy Rettenetes Ivánnal kezdődik, akit 1547-ben koronáztak meg cárrá. Még az ősi Rurikida dinasztia tagja volt, őt elmebeteg fia követte; aztán négy különböző cár és ellencár következett, majd 1613-tól a Romanov és 1762-től a Romanov-Holstein-Gottorp ház uralkodott a területben egyre kiterjedő Oroszországban.

A periódushatár némileg – a kezdetet tekintve – kissé önkényesnek is tűnik. Ezt azonban a könyv félreérthetetlen tendenciája sugallja. A cél ugyanis az orosz autokrácia bemutatása 25 uralkodó és régens uralmának példáján. Az orosz autokrácia abban különbözik szerzők szerint a nyugat-európai abszolutizmustól, hogy igazi rendek híján az uralom teljesen korlátlan s ezért megújulásra, reformokra sem igazán képes.

Itt van éppen a könyv gyenge pontja. Tipikus a nyugati szemléletnek az orosz viszonyokra való alkalmazása. Valójában Oroszország uralmi szerkezetének megértése nyugati történész számára nagyon nehéz, főként azért, mert az ortodox egyházi, szláv és finnugor etnikai és társadalmi adottságok, a steppei népek változó történelmi nyomása nélkül Oroszország történelme nem érthető meg. A feltétel nélküli en-

gedelmesség követelése itt bizonyos fokig mindig létbiztonsági kérdés volt, melynek Nyugaton nem volt megfelelője. Az autokrácia kétségkívül súlyosan nehezedett a népességre, kivált ha alkalmatlan ember kezében volt a hatalom, másrészt viszont a gyakori szükségállapotok és az állandó fenyegetettség régiójában hatékonyabbnak bizonyult, mint a rendi fékektől és részérdekektől legyengített uradalmi rend. Bár a könyv erre csak itt-ott és igen határozatlanul utal, de történeti tény, hogy míg a lengyel nemesi-rendi demokrácia például a vizsgált időszakban gyakran még megvédeni sem volt magát képes a török-tatár támadásoktól és végül felosztásra, állama megszüntetésre is került, addig az autokrata cári hatalom Oroszországnak, mint államnak, egyetlen megszakítatlan sikersorozatot jelentett. Az óriási és évszázadokon át egyre növekvő területű országnak a korlátlan cári hatalom valószínűleg az egyetlen alkalmazható kormányzati formája volt, ahol a nyugati eszmék, érthető okokból, rendre csődöt mondtak. Másrészt viszont a cárok hatalma sem volt oly korlátlan, hogy gátlástalanul túltehették volna magukat az egyház által képviselt vallás-erkölcsi törvényeken anélkül, hogy ezért valamilyen formában meg ne bűnhődtek volna. Az uralkodói autokráciának is megvoltak a maga belső fékei.

Az autokráciának egyik igen fontos eszköze volt a veszélyeztetettség régiójában a megfelelő fegyveres erő. Ez a hadtörténészt kiválóan érdeklő kérdés szinte minden egyes cár életrajzában szerepel, bár nem mindig a téma jelentőségének megfelelően. Az út a sztrelecseregtől az állandó és mindenütt kiemelten fontos szerepet játszó állandó hivatásos hadseregig az egyes uralkodók életrajzának kapcsán domborodott ki. A szerzők ugyan nem mondják ki így, de Oroszország története nagy részben az orosz hadsereg – és hódításainak, vállalkozásainak – története is. Ehhez képest a könyv egyes fejezetei ezt a kérdéskomplexumot eltérő mélységben tárgyalják. I.(Nagy) Péter életrajzában (Erich Donnert munkája) például alig történik utalás arra, milyen kiváló szervezésű és harci morálú svéd sereggel kellett az orosznak megküzdenie. A golovcsini sáncoknak a svédektől történt bravúros elfoglalása – mely I. Péter számára nagy veszélyt jelentett – meg sincs említve, csupán a poltavai csata, melyben a már leharcolt svéd sereg állt szemben a kétakkora orosz erővel. A cárnak II. Rákóczi Ferenccel való kapcsolatát sem említi. Viszont éppen az I. Péterről szóló 23 oldalnyi fejezet mutatja, hogy még ilyen viszonylag rövid terjedelemnél is előnyös a belső fejezetcímek alkalmazása. (A fiatal cár – az északi háború és a hatalmi politika – a reformmű – népi ellenállás és oppozíció – a személyiségjegyek.)

Az egyes cárok életrajzai előtt áll portréjuk. Ezt követi az uralkodás időpontja, majd a demográfiai-genealógiai adatok, külön kiemelve. Születés, koronázás, halálozás helye és ideje. Házasság illetve házasságok, a házastárs nevével, pontos életrajzi adataival, a gyermekek adatai. Arra is utalás történik, hol van az illető cár eltemetve.

Az egyes fejezetek forrásait hátul bibliográfia tárja fel. A bibliográfiák egységes szempontúak. Nemcsak a vonatkozó művek – néha kéziratok – címeit és megjelenési helyeit adják meg, hanem az összeállítók forráskritikai megjegyzésekkel is kísérik az egyes címeket. Ezekből az látható, hogy a legtöbb, az életrajzokhoz felhasznált mű vagy Nyugaton jelent meg – részint még 1917 előtt! – vagy Oroszországban, de 1989 után. E szakirodalom az orosz történelem más kérdéseire vonatkozó kutatás számára is jól használható. Különösen érdekes, hogy viszonylag sok monografikus feldolgozás jelent meg hasonló tárgykörben az újabb évtizedekben az Egyesült Államokban, ahol a russzológiai kutatások – érthető politikai okokból is – kiemelt érdeklődéssel találkoztak. Bár az ilyen típusú forrásbemutatás nem pótolja a számjelzéses lábjegyzeteket, de mindenesetre a könyv színvonalasságát bizonyítja.

A kötetet betűrendes személynévmutató zárja. Sajnos, tárgymutatója – ami az egyes kérdések feltárását megkönnyítené – nincsen. Azonban így is nemcsak tudományos színvonalú, hanem olvasmányos munka is, mely a szakember számára éppúgy tartalmaz mondanivalót, mint a nagyközönség számára, melynek elsősorban készült.

Fallenbüchl Zoltán

GERD VOIGT

RUSSLAND IN DER DEUTSCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG 1843–1945

(Akademie Verlag, Berlin, 1994. 492 o.)

Az orosz történelem, a német–szláv kapcsolatok és ellentétek vizsgálata 1706, az első orosz katonai kötelék szászországi bevetése és Fraustadt melletti csatája óta fontos feladata a német tudománynak. A XVIII. századi igényeket fokozta, hogy 1734-ben az oroszok megszállták Danzigot, 1747-ben egy 30 000 fős hadseregük eljutott a Rajnáig, 1779-ben pedig Oroszország a német birodalmi alkotmány garanciahatalmává lépett elő. A széttagolt német-római császárság államai számára a „szomszédos északi országból" félelmetes birodalom lett, amelynek viszonyaival létkérdés volt tisztában lenni. A korábbi kereskedelmi és katonai kapcsolatokat kihasználva megjelentek Szentpétervárott a jénai, a lipcsei, a göttingeni és elsősorban a hallei egyetem professzorai, akik katedrát szereztek a Néva parti városban, és az oktatás mellett kutatták az Ázsiára is kiterjedő birodalom felemelkedése okait. A német G. F. Müller például több, mint fél évszázadon keresztül foglalkozott az orosz történelem kezdeteivel, s 1749-ben tartott előadásában, a Nestor-krónika elemzése alapján, először ismertette az orosz állam normann alapításának körülményeit és a normannok holsteini eredetét. A. L. Schlözer Moszkva 1147-es várossá emeléséről, az orosz pénzügy történetéről írt könyvei mellett a legnagyobb hatást az „Allgemeine Nordische Geschichte" címmel váltotta ki. Társaik, mint G. S. Bayer orientalista, C. Schmidt-Phiseldeck kortörténeti kutató, G. Achenwalls statisztikus és mások, közös munkával, megteremtették azt az információs bázist, amely lehetőséget nyújtott a német tudósoknak a politikai döntések befolyásolására.

Gerd Voigt könyve sikeres historiográfia az 1843, a konzervatív német orosz felfogás kezdete, August von Haxthausen híres, keleti útja és 1945, a náci, negatív-radikális megközelítés vége közötti évszázad publikációiról. Bemutatja a hétköznapi német egyoldalúságot, a századforduló előtti, vak nemesi lelkesedést épp úgy, mint a mai kispolgári előítéleteket, a közhelyeket, az örök, német gazdasági-, kulturális és morális fölényről szóló, hamis képet. Mellé állítja a jelentős, gyakran elfelejtett tudósok mintegy 1300 művének orosz-felfogását, többnyire időhatárok nélkül, kutatási módszerek, gondolkodásmódok és következtetések alapján csoportosítva. Igyekszik megadni a tudományos teljesítmények minőségi hierarchiáját is, amikor kiemel nagyhatású történészeket, másokat irányzatokba sorol, vagy csak a függelékben említ.

Voigt a századvég élő, konzervatív rokonszenvét a német nemességnek a napóleoni háborúk utáni egzisztenciális félelmével magyarázza, amelyet erősített a porosz királyi hatalom ingatagsága és a polgárság politikai térnyerése. A földbirtokos junkerek számára a cári udvar állandó és egyértelmű szövetséges maradt a vállalkozói rétegektől fenyegetett világban is, akárcsak 1814-ben. Az ő vonzódásukat fogalmazta meg a tekintélyes Theodor von Bernhardi, aki veszélyeket sejtető, a liberális értékek tiszteletreméltó ellenpéldát láttatott a konzervatív orosz valóságban. Az idős Theodor Fontane pedig a hétköznapi német illúziót fogalmazta meg véleményével: „...Én Oroszország, Miklós és Sándor mellett állok. Preobrazsenszk, Szemenov, Kaluga – ők a mi igazi védelmezőink. Minden más forradalmi, és ami forradalmi, az bajt jelent.„A német nemesség évtizedek múltán is élesen emlékezett a két leghíresebb, felszabadító ezredre, a preobrazsenszkire és a szemenovira, és Kalugára, ahol először lobbant föl a Moszkvára is átterjedő, Napóleon haderejét elpusztító tűz.

A német–orosz viszony fordulatai – Voigt szerint – többnyire egybeestek a német kutatók véleménymódosulásaival, amelyeket a politikai-publicisztikai hangadók terjesztettek el a közvéleményben. A konzervatív rokonszenvet felváltó új iskola Alexander Brückner nevéhez fűződik, aki az egyetemes történelmi összefüggésekben vizsgálta az orosz múltat. Évtizedes szorgalommal gyűjtötte össze az Oroszországra gyakorolt külső – vallási, katonai, kulturális, gazdasági és tudományos – hatásokat és három, időben is elhatárolható hullámot különböztetett meg. Az elsőbe a középkorig érvényesülő, bizánci befolyást sorolta – a normann szerinte nem volt mélyreható –, amely a görög lelkipásztorok, írástudók, tanítók, állami tisztségviselők értelmiségi rétegéből sugárzott ki és a társadalom valamennyi csoportját érintette. Az orosz történelemben a legnegatívabb vonásokat a

XIII. és a XVIII. század között érvényesülő tatár befolyás alakította ki. Brückner szerint az önkény, a bűnözői indíttatású ítélkezés, a kegyetlenség, az államhatalom korruptsága, a mértéktelen szigorúságú adózás, a nők rabszolgasorsa a század végére az orosz élet meghatározójává vált. A következő évszázadokban pedig a kialakult viszonyok megkövülését lehetett érzékelni a kemény és primitív kizsákmányolásban, „...a hadviselés módjában, a hadifoglyokkal szembeni bánásmódban, a gazdasági környezet pusztításában." Az orosz katonák „...minden bizonnyal a tatárok legjobb tanítványai voltak" – kijelentéssel szakított Brückner végleg a nemesi, konzervatív szemlélettel. Az utolsó évszázadokban Oroszország európaizálásáról, mint a harmadik külső hatáshullámról lehet ugyan beszélni – fogalmazott Brückner – de Nyugat-Európával szemben a gazdaság produktivitása, az államapparátus szervezettsége, a középosztály minősége fájdalmasan elmaradott. Csak a lengyel és a Dnyepertől nyugatra fekvő ukrajnai területek szakadtak el végleg Ázsiától.

Voigt könyvében külön fejezetet szentel a reformkonzervatív történetíróknak, akik új megfogalmazásaikat 1912 tavaszán, az állam és a tudományok vezetői által összehívott konferencián fejtették ki. Az előadók pozitívan értékelték az orosz technikai fejlődést, az államapparátus modernizálását, az alkotmányos monarchia létrejöttét, mert velük vélték visszaszoríthatónak a forradalmi mozgalmakat. A huszadik században uralkodó, nyíltan oroszellenes irányzat két évvel később, 1914 szeptemberében született. Voigt szerint a tudományos kutatás nem leplezhette le magát alpári propagandával, a váltást azonban hangsúlyozhatta. A katonai körök nyomására a konzervatív Tageszeitungtól távoznia kellett a huszonkét esztendeje hangadó vezércikkírónak. Helyette Theodor Schiemann történész jelölte ki a kutatási feladatot: a fő téma az 1905–1907-es orosz forradalom elemzése lett. A német tudósokat nem érdekelte a japánokkal vívott háború utáni orosz valóság, a munkások és parasztok elkeseredettsége az állami hatalommal szemben a forradalom, amely felborította Európa több évtizedes nyugalmát és megtörte megszakítás nélkül fejlődését, a jogérzéket teljesen nélkülöző és mindig is kezelhetetlen orosz vadság miatt robbant ki. Schiemann tudósi rangja hitelt adott ítéletének: „...A szláv népeket, ezt erősíti meg újra és újra a tapasztalat, nem lehet parlamentárisan kormányozni. Egyetlen példa sincs, hogy ez a faj eltűri ezt a szisztémát. Ebből le kell vonni a politikai konzekvenciákat."

A háború és az orosz forradalom után befolyást gyakorló történészek zöme a fronton harcolt. A katonai élmények eltérő hatásokat váltottak ki, amelyek – Voigt szerint – végső soron két nagy csoportra osztották a tudósokat. Az orosz hadifogságot, a szovjethatalom erőfeszítéseit átéltek szociálisan érzékenyebben elemezték az orosz valóságot, objektivitásukat pedig a német közvélemény számára igen előnyös „rapallói-szerződés" tette elfogadhatóvá. A weimari köztársaság demokratikus légkörében, az emlékekből táplálkozó feszültségek ellenére, kiemelkedően szakszerű művek oldották az oroszellenes hangulatot, és találtak kiadót Szovjetoroszországban is. Leopold K. Goetz szkeptikus alaphangú, a középkori orosz vallástörténetről, majd a német–orosz kereskedelmi kapcsolatok fejlődéséről írt könyvei, Karl Stählinnek az utolsó 150 évről, illetve az angol, a francia és a szovjet forradalomról írt összehasonlításai iskolákat teremtettek és a kutatók tucatjait késztették modern elemzésekre. Ugyanakkor a weimari köztársaság utolsó, válságos esztendeiben a fogékony egyetemi hallgatók körében egyre inkább az ellentmondást nem tűrő, nacionalista beállítottságú történészek gyakoroltak erősebb hatást. Valamennyien katonatisztként szolgáltak, könnyen ragadtatták magukat realitást nélkülöző ítéletekre, magasztalták az emberi méltósággal ellentétes, igaztalan háborús erényeket, saját véres gonosztetteiket, antiszemiták voltak és gyűlölettel beszéltek a volt ellenségről, Oroszországról. Az ismertebbek, Werner von Harpe, Peter Kleist, Gerhard von Mende főleg a könnyen megtagadható és elvethető orosz történelmi elemeket hangsúlyozták műveikben, és megteremtették a lehetőséget a náci propaganda offenzívájához.

Voigt historiográfiájának utolsó fejezetei a nemzetiszocialista állam felderítő szolgálatai és a birodalom engedélyezett történetírói közötti együttműködésről adnak képet. Majd a német tudományos kutatások száz évét értékelő könyv 63 kiemelkedő szerző legfontosabb nézeteit tükröző dokumentumokat ad közre. A művet óriási irodalomjegyzék és a szokásos függelék zárja le. Gerd Voigt tudománytörténete elsőrangúan hasznosítható összegzés.

Bencze László

DAVID OMISSI

THE SEPOY AND THE RAJ
The Indian Army, 1860–1940

Studies in Military and Strategic History

(Macmillan, Houndmills, London, 1994. 310 o.)

A könyv tárgya a bennszülött indiaiak szerepvállalása a gyarmati brit indiai hadseregben. A szipoj annyi, mint a nálunk is ismert szpáhi (katona, lovaskatona), a Raj pedig a brit főség alatt működő indiai állam. A fiatal szerző, az angliai Hull egyetemének oktatója, már a bevezetőben rendkívül érdekes kérdések sorát teszi fel, amelyekre élvezetes stílusban megírt könyvében választ is ad: mi volt a szerepe a brit gyarmati rendszer működésében a helyiekből szerveződő hadseregnek, a toborzás folyamán miként használták ki az angolok a rendkívül erős etnikai és vallási ellentéteket, milyen hatékonysággal működött a sereg? A válasz a következő fejezetekben olvasható: toborzás, a hadseregszervezés stratégiái, a harci szellem, a hadsereg tiltakozásai és lázadásai, a hadsereg indianizálása, a katonai erő és gyarmati igazgatás kapcsolata.

Bármennyire is hihetetlen, az India Office Library hatalmas katonai anyagát még senki sem dolgozta fel átfogó igényű hadtörténelmi szintézis készítéséhez. Így a korábbi szerzők (Ph. Mason, P. Cohen, T. Heathcote) előmunkálatai után asztalunkra került munkát még törvényszerűen követni kell a forráskiadások és résztanulmányok sorának.

A tárgyalt időszakban az indiai hadseregnek elsősorban belpolitikai funkciói voltak, eltekintve az Afganisztán felé irányuló orosz birodalmi törekvésektől, majd a kommunista időszak propagandájától. A XX. században a félsziget belpolitikai konszolidálása komoly erőfeszítéseket követelt a brit hatóságoktól, hiszen az amritszári vérengzéshez mérhető incidensek csak a növekvő elégedetlenség csúcsát jelentették. Az indiai társadalom ismert vallási és etnikai ellentéteinek köszönhetően azonban az angoloknak nem volt túl nehéz fenntartani az indiaik jelentős arányát a gyarmati hadseregben. Ez évente kb. 20 000 indiai újoncot jelentett. A Szerző idézi Sir Roberts véleményét a XIX. század végéről: „Csak egy intézményről állíthatjuk határozottan, hogy támogatásuk nélkül az (indiai) Kormány megszűnne, s ez a hadsereg."

A kollaboránsok tömegeit a Pandzsáb területéről származó középparasztok alkották, már az 1880-as évektől. Különösen törekedtek a katonai erényeikre büszke népcsoportok, mint a szikhek megnyerésére, valamint a katonaállítási kiváltságban részesülő települések kiemelt támogatására. A katonának álltak jó része önkéntes volt, akiket a könnyen belátható előnyök késztettek erre a döntésre. Az angolok meszszemenően kihasználták a helybeliek katonai vitézségre, helytállásra való törekvését, ami a katonákat osztályuk, kasztjuk, lakóhelyük előtt is megbecsültté tette. Az ügyes szervezőmunkával fegyelmezett, meglepően hatékony sereget sikerült kialakítani, amelyet – részben a katonai címeken és rituálén keresztül – meglepő mértékű lojalitás fűzött az angol királyi dinasztiához.

A szipojok egy részének 1857. évi, más indiai egységek által levert lázadása után a korábbi bizalom ugyan nem állt helyre, az akkor kialakított arány – két–három helybelihez egy angol katona – az angol uralom végéig változatlan maradt. 1886 és 1930 között a lázadások sohasem terjedtek túl egy zászlóalj keretein. Sajátos fejezetét jelenti az indiai hadtörténetnek az 1914-ben Franciaországban harcoló 4 egység sorsa, akiket alkalmatlanságuk miatt jó részt ki kellett vonni 1915 végére.

Az első világháború vége itt is jelentős változásokat eredményezett. Napirendre került a hadseregnek a helyi nacionalisták által szorgalmazott indianizációja, vagyis egyre nagyobb számban nyíltak meg indiai tisztek előtt az egyes egységek, 1940-től az egész hadsereg, s 1932-re egy indiai tisztképzőt is felállítottak. Mindez persze nem volt képes megállítani azt a belső társadalmi folyamatot, s ez alól a hadsereg indiai származású egységei és tisztjei sem tudták kivonni magukat, ami elvezetett az indiai függetlenség kivívásához.

A kötetet hasznos táblázatok egészítik ki, főleg az indiai katonák etnikai, vallási, regionális összetételéről, az indianizáció előrehaladásáról, az indiai tisztek térnyeréséről a seregben, a hadsereg egységeinek diszlokációjáról. A témában járatlanabb olvasót a katonai terminusok szótára, illetve életrajzi függelék, név- és tárgymutató segíti a mintaszerűen megírt könyvben való tájékozódásban.

Szegszárdy-Csengery Klára

MIRCEA DOGARU

DE ESCULEU À ALBA IULIA

Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemads

(Amco Press, Bucarest, 1995. 187 o.)

A hazánkban is ismert román hadtörténész ezúttal arra vállalkozott, hogy műve címe szerint „a magyar és német krónikák és történelmi művek" tükrében mutassa be „a román hadtörténelem egy évezredét". Azt már a bevezetőben tisztázza, hogy „a dák nevet viselő Tisza és Prut" által behatárolt terület „két évezrede" közül a másodiktól kíván szólni. Már ez az előszó világossá teszi, hogy a legszélsőségesebben nacinalista stílusban elsődlegesen Erdély birtoklásának igazolása vezeti. Közli, hogy „a magyarok pannóniai letelepedésük kezdeti időszakában (896–903) csak a Duna–Tisza közét" vették birtokukba, csupán „a németektől 955-ben elszenvedett Lech mezei vereség után kezdtek beszivárogni keletre", de „a Tisza természetes határán megállították őket a románok", akik a „román Gyalu, Gyula és Ménmarót hercegségeiben éltek".

Ez azután ugyanígy folytatódik, csak nagy léptekkel felidézve: a XI–XIV. században „a szlávok és románok elleni" „kulturális és etnikai népirtást" folytattak „az apostoli királyi címet a skizmatikusok és pogányok irtására kapott magyar fejedelmek", de 1310–1526 közt is „a magyar királyságtól elkülönülő regnum maradt az erdélyi vajdaság", sőt „a Tisza és a nyugati Kárpátok közt (a Partiumban) is a románok vajdái uralkodtak". Ezt követően „az Erdélyi Fejedelemség a másik két román államhoz hasonlóan a Porta formális vazallusa lett", amelyekkel Vitéz Mihály alatt egyesült, de „a középkori román egységállamot a Habsburgok és a lengyelek kettős intervenciója és a felkelő magyar nemesség árulása elpusztította". A továbbiakban „a német-római uralom alatt is megőrizte Erdély a félfüggetlen fejedelemségi jelleget", míg „a dualista állam 1867-es létesítésekor az erdélyi románok kifejezett tiltakozása ellenére Magyarország Erdélyt és a hozzá csatolt területeket (Partium) annektálta". Azután „1917/18-ban megnyíltak a népek két börtönének, az orosz és az osztrák-magyar birodalomnak a kapui" és „a Román Királysággal egyesült Besszarábia, Bukovina, Erdély, a Bánság, a Körös-vidék és a Máramaros (Partium)". Ezt „a bolsevizálódott magyar társadalom sem tudta megakadályozni", sőt „Kun Béla elismerte a románok legitim jogát a Tisza keleti partján fekvő területekre".

Ezt követően a szerző nem csak a második világháborús területi változásokat ítéli el, hanem az 1959-ben létrehozott Magyar Autonóm Tartományról is negatív értelemben szól, „sztálini diktátumnak" minősítve azt, mivel szerinte „e térség lakosságának többsége természetesen román volt". Végül az 1989-es átalakulással kapcsolatos durva magyarellenes kirohanás után a szerző „a magyar kisebbség aránytalanul magas állami, pártokbeli, kulturális, iskolai, kiadói jelenlétéről" enged világgá egy hazug sóhajt.

A továbbiakban öt fejezetben részletezi fenti történelmi hamisításait a szerző. A magyar historiográfia kezdetének nevezett XII. századtól 1540-ig terjedő első egységben a románok kárpát-medencei jelenlétére és a magyar honfoglalásra vonatkozó egyetlen magyar hivatkozása Anonymus. Azután minden hivatkozás nélkül azzal folytatja, hogy „a krónikákban vannak utalások Vaik román származására, akit ennek megfelelően ortodox vallásúnak kereszteltek meg születésekor (Vaik-Voicu) és aki románul beszélt, de áttérve a latin rítusra, elfogadta a királyi koronát..." és így tovább. Még pedig ilyen formában: „IV. Béla nem habozott, hogy a vajdaság (értsd: Erdély – Z. J.) bekerítésére az Arany Hordához forduljon." Ám még Károly Róbert idején is „az erdélyi vajdaság olyan vazallus viszonyban volt a budai királyokkal, Magyarországtól elválasztva, mint Spanyolország Németországgal V. Károly idején". Így érkezik el 1541-hez, amikor „újjászerveződött (a X. századi) erdélyi román fejedelemség".

A második fejezet az 1541–1711 közti időszakkal foglalkozik, amelyet így minősít a szerző: „a szultán névleges uralma alatt álló félfüggetlen Erdélyi Fejedelemség kora", mivel „csapatokban és ellátásban Havasalföldre támaszkodva a kuruc mozgalomból fakadó felkelés akkor érte el csúcspontját, amikor II. Rákóczy Ferenc vezetésével Erdély valódi szabadságharcává változott, amely Pannónia keleti részét is magával ragadta", és csak 1711-ben lett Erdély „Magyarországgal párhuzamosan, a Német Nemzet Szent Római Birodalmának korona-

tartománya". Ez az ostobaság nem igényel választ, hiszen itt sincs, nem is lehet semmilyen hivatkozás. Az e fejezethez hivatkozásként használt német nyelvű krónikák csak azt igazolják, hogy Erdélyben akkortájt már élt román lakosság.

A következő nagyobb egység a Habsburg-uralom alatti időként felfogott, 1867-ig továbbvezető történelmi korszakot fogja át, de már címében „a Nagy-Magyarország iránti nosztalgia és a történelmi hamisítások" korának nevezi a szerző. Itt is megismételi, hogy „Erdély német-római birodalmi koronatartomány" lett volna, amelyhez hozzátartoztak volna „a Tisza és a nyugati Kárpátok közti román területek (a partium)" is, de „amelyek egy részét a magyarországi tartományhoz csatolták". Az összes történelmi eseményt ennek tükrében idézi fel, eljutva a kiegyezésig, amikor is „Ferenc József az uralma alatt állt román területeket, Bukovina kivételével, betagolta magyarországi »királyságába« és ennek királyává koronáztatta magát". Ezzel szembeállítja „a függetlenségért és a minden román egyesülésért vívott forradalmi harcot", amely szerinte a teljes időszakon át szakadatlanul megnyilvánult. Erdély etnikai összetételére a tendenciózusan idézett részhivatkozások és a szerző még tendenciózusabb összeállításai szolgálnak. A címtől eltérően egyébként a hivatkozások döntő hányadban ismét nem a magyar és német történelmi művekre építenek, hanem román publikációkra; az előbbiekkel még csak nem is vitatkozik a szerző.

A negyedik fejezet a kiegyezéstől Románia első világháborús hadbalépéséig „A magyarizálás törvényeinek hatása alatti múlt, jelen és jövendő" címmel saját ellenséges interpretációjában idézi fel azokat a törvényhelyeket, amelyek valóban a nyelvi kérdéskört szabályozták. A saját értelmezésére építő hamis állításokra vonatkozóan megint csak hiányzik a hivatkozás. Idézetek mutatóban, egyes ténylegesen szélsőséges nézeteket tartalmazó magyar írásokból, zömben azonban megint csak román, vagy románbarát idegen országbeli szerzők írásaiból vannak.

A zárófejezet 1923-ig vezeti tovább Erdély sajátos történetének szálát. A korszakot a szerző így jellemzi: „A dualista monarchia úgy robbant, mint a történelem rossz ízű, nagy tréfája." Megint főleg román előzményekre hivatkozva és ezekhez néhány magyar idézettöredéket sorolva, „a népek döntését" és „Magyarország ezt elvitatni szándékozó akcióit" a maga módján interpretálva odáig jut el, hogy „Horthy ebben az időszakban a bajorországi és ausztriai szélsőjobboldal és a fasizmus logisztikai bázisává tette Magyarországot".

Az érthetetlen módon a Román Hadtörténelmi Bizottság, valamint a Hadelméleti és Hadtörténelmi Intézet feltüntetésével megjelentetett könyvhöz válogatott bibliográfia csatlakozik. Ez számos olyan művet tartalmaz, amelyet a szerző nem hasznosított állításai megfogalmazásakor. Mindenesetre ez azt a megtévesztő látszatot kelti, mintha minden alapvető magyar és német publikációra épített volna. Tegyük hozzá: mérhetetlenül sok elírás van mind a magyar, mind a német nevek, címek közreadásában.

Még inkább figyelmet kelthet, hogy a 72 oldalas „eszmefuttatáshoz" olyan 74 oldalas függelék csatlakozik „Elfelejtett következtetések" címmel, amelynek a könyvcímben szereplő témamegjelöléshez semmi köze sincs. Annál több a szerző prekoncepciójához, amely szerint, a teljesség igénye nélkül idézve: „a román nép a fajfolytonosság legszebb példája, valójában Európa egyik legrégibb népe", mert „a románok nagy többségükben a dákok leszármazottai", sőt így „Európa legtoleránsabb népe", ezen túlmenően „a román nyelv római nyelv" és „a román szellem egységes", továbbá „senki sem vonhatja kétségbe, hogy dák állam volt a Tisza és a Fekete-tenger, a Dnyeszter és a Duna közti területeken", azaz „ezeken a határokon belül zárt államtest jelent meg" és „románia kétségtelen területi valóság", ebből következően végül „Erdély a román nép és művelődés bölcsője" és „Erdély – román terület".

Az már csak ráadásul érdemel említést, hogy ezek az idézetek a legkülönbözőbb külföldi szerzők által a románokról és Romániáról írt művekből tendenciózusan kiragadott és egymásra felfűzött töredékek a szerző prekoncepciójának az igazolására, és véletlenül sem származnak magyar, vagy német krónikákból, vagy történelmi művekből, ahogyan a cím szerint lennie kellene. Ugyanígy a szerző hazug prekoncepcióját szolgálja tizenhárom záró térkép Burebista államától a mai Romániáig terjedő történelmi keretben, ám a mai Romániát ügyesen kiegészítve Nagy-Romániává, a Tiszáig és a Dnyeszterig. Ez már valóban nem érdemel kommentárt, a recenzens csak annyit tehet, hogy egyrészt értetlenségének adjon hangot, másrészt felhívja a figyelmet arra, hogy miket terjeszt a román „hadtörténettudomány" idegen nyelveken, nagy példányszámban.

Zachar József

ELZBIETA KACZYNSKA

DAS GRÖSSTE GEFÄNGNIS DER WELT

Sibirien als strafkolonie zur zarenzeit

(Campus Verlag, Frankfurt am Main–New York, 1994. 273 o.)

A lengyel szerzőnő tollából tetszetős kivitelű, az Oroszország szibériai területére elhurcolt százezreknek emléket állító, tárgyilagos, összefoglaló munka született. A mű népszerűségét mutatja, hogy a lengyel nyelven megjelent eredetivel szinte egyidőben németül is kiadták. Ez érthető, hiszen a témáról utoljára a XIX–XX. század fordulóján jelentek meg részletesebb feldolgozások, azóta csupán kisebb-nagyobb terjedelmű tanulmányok és cikkek láttak napvilágot. A szerző a Varsói Egyetem Alkalmazott Társadalomtudományok Intézetének és a Lengyel Tudományos Akadémia Történeti Intézetének professzornője, akinek számos publikációja jelent meg hazája, valamint Oroszország gazdaságának és társadalmának történetéről.

A kötetet gazdag irodalom- és rövidítésjegyzék, valamint tárgymutató egészíti ki, teszi teljessé. A könyv adatokban rendkívül gazdag, sokéves, szovjet levéltárakban folytatott alapos kutatásokra épül. (Sajnos az orosz levéltárak mélyén lapuló fontos dokumentumok jórésze csak engedéllyel, vagy megszorításokkal kutatható napjainkban is, emiatt a mű szerkezetében is aránytalanságok figyelhetők meg. A szerző a XIX. századi történéseket emeli ki művében, mivel az iratok között sokkal több adatot talált azon korszakra vonatkozóan).

Emellett számos angol, francia, lengyel, német és orosz nyelven megjelent cikket, könyvet használt fel műve megírása során. Felvetődik a kérdés: miért éppen egy lengyel történész vállalkozott e téma feldolgozására? A magyarázat egyszerű, hiszen az egykori cári birodalom politikai foglyai, száműzöttjei között a legnagyobb nemzetiségi csoportot a lengyelek képezték, amiért is Szibéria Lengyelország történetében fontos szerepet játszott, ugyanúgy mint a kényszerűségből áttelepített lengyelek annak történetében.

A rövid bevezetés után a mű 12 nagyobb fejezetre oszlik. Az első a XVI. század elejétől a XIX. század közepéig ismerteti Szibéria benépesítőinek történetét, az oda különböző okok miatt száműzöttek (bűnözők, kényszermunkások, hadifoglyok, politikai elítéltek stb.) kálváriáját, a száműzetés gyakorlatának kialakulását. A második fejezet az 1914-ig terjedő időszakot öleli fel, megkülönbözteti a szerző a deportálások fajtáit, ismerteti az egyes nagyobb büntetőtelepek földrajzi eloszlását. A harmadik fejezet „Oroszország legnagyobb börtönéről" szól a statisztika tükrében. Megtudhatjuk, hogy a XIX. század elejétől kezdve a száműzöttek száma Szibériában többszöröse volt az őslakosokénak. A mű írója részletezi a száműzetésben élők társadalmi összetételét. A negyedik részben a Nyugat- illetve Kelet-Szibériába hurcoltak szokásos útvonalát járhatjuk végig a cári birodalom európai területein és az Uralon keresztül. A következő fejezet a fogdák, börtönök területi elhelyezkedéséről ad képet, a hatodik témaegység a Szibériába áttelepítettek életéről szól, a mostoha éghajlati viszonyok között végzett földművelést, aranymosást, bányászatot, fakitermelést mutatja be. A hetedik részt a szerző a száműzött bűnözők sorsának szenteli, sok életszerű leírással tarkítja azt. Kiderül, hogy az 1800-as évek végén Szibériában lévő 300 000 száműzött 1/4-e nem bíróság által elítéltként, további 1/4-e meggyőződése, vagy hite miatt került oda, a fennmaradók bűncselekmények elkövetéséért váltak száműzöttekké. A nyolcadik rész a politikai okokból száműzetésbe kerültekről szól, az írónő nyomon követi a XVIII. század végétől 1910-ig Oroszországban lezajlott felkelésekben, különböző mozgalmakban részt vett személyek sorsát, nagy hangsúlyt helyezve azokban a lengyelek szerepére. A fent említett 300 000 főnek a századfordulón csupán 3%-a volt politikai elítélt. A kilencedik fejezet a szibériai családi életet tárja az olvasó elé, a száműzöttek családtagjainak önként, vagy kényszerűségből vállalt költözésével is foglalkozik. A következő rész az őrök és az őrzöttek életviszonyait és a köztük kialakult kapcsolatokat részletezi. A tizenegyedik fejezet adatokkal támasztja alá a szökések számának növekedését. Az utolsó témaegység bemutatja a Szibériában élők rossz életviszonyait, ellátását, elégtelen táplálkozását és egészségügyi körülményeit, az őslakosok és a száműzöttek közötti kapcsolatokat. Az epilógusban a cári rendszer bukása utáni korszak tanulságait foglalja össze Kaczynska. Kiderül, hogy a szovjethatalom idején a büntetések ezen fajtái tovább éltek, a korábbi fogdákat, büntetőintézeteket, telepeket a bolsevikok is átvették. Az 1930-as évek végén több milliónyi szovjet ál-

lampolgár sínylődött ilyen intézetekben szerte Szibériában. A második világháborút követően 800 000 lengyelt, 700 000 németet, 295 000 magyart és sok más nemzetiségű embert, hadifoglyot vittek kényszermunkára Szibériába az 1946 óta létező GULAG táborokba. Egyes becslések szerint e táborokban közel 20 millió ember pusztult el.

Végezetül ide kívánkozik egy rövid megjegyzés: a szerző véleményem szerint néhány, a kötetben szereplő különböző tábor, helység XIX–XX. századi földrajzi elhelyezkedését bemutató térképvázlattal, az ott lévők életmódját felvillanó korabeli képpel vagy vázlattal még szemléletesebbé tehette volna könyvét; azonban ezek a hiányosságok a mű értékéből semmit nem vonnak le.

A kötet minden bizonnyal érdeklődőkre talál a Közép-Kelet-Európa múlt századi történetét kutató történészek körében, de az Oroszország históriájának e sötét fejezetét jobban megismerni kívánó olvasóközönség is haszonnal forgathatja lapjait.

Balla Tibor

ANDRÉ CORVISIER

LA GUERRE

Essais historiques

(Presses Universitaires de France, Paris, 1995. 423 o.)

André Corvisier, a világszerte jól ismert hadtörténész, a párizsi Sorbonne Egyetem nyugalmazott tanára, a Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság évtizeden át volt elnöke, azóta tiszteletbeli elnöke ezúttal arra vállalkozott, hogy a háborúra vonatkozó újabb történelmi esszéit közreadja. Összefoglaló művei, monográfiái után úgy vélte, hogy ezúttal a háború kérdéskörét járja körül, történetiségében. Hét irányból indult el, hét úton közelítette meg a háború fogalmát és e hét vonatkozásban elemezte azt, miután bevezetőben felidézte, a korábbi gondolkodók minek is tekintették a háborút.

Az első fejezet sokatmondóan „Az erőszakoskodástól a hadművészetig" címet viseli. Ezen belül először a természetes és rendellenes erőszakos cselekményeket elemzi, majd rátér ezek visszaverésének megjelenésére. Ezektől erőteljesen elkülönítve újabb alfejezetben tér rá a háborúra, mint társadalmi tényre. Miután tisztázta a háború társadalmi jelenség voltát, a háborús gyakorlatról és a háború ellenőrzéséről szól a szerző. Eközben kiemeli, hogy a harc megnyilatkozása és az azzal szembeni védekezés módja dialektikus egységben vezet el a hadművészethez. A továbbiakban a háború és a közrend kölcsönhatásait vizsgálja. Ezt követi az erőszakoskodással kapcsolatos érzékenység és a tűrésküszöb elemzése.

A „Tudomány, háború és hadművészet" című következő nagyobb egységben André Corvisier az előzőtől eltérően már nem nyúl vissza az ősvagy ókorig, hanem a hadügy forradalmánál kezdi tárgyalását. Az ismeretek és a természeti feltételek hasznosításának kölcsönhatásával indítja gondolatsorát, amelyben a terepismeretet hangsúlyozza a legerőteljesebben. Ezt követően szól a természeti erők szolgálatba állításáról, vagyis elsődlegesen a terepberendezésről, majd a kieszelt erőkről, azaz főleg a tűzfegyverek megalkotásáról, de a vegyi és biológiai fegyverekről is. Ezután tér át a harmadik dimenzió hasznosítására, a légierő e század eleji megteremtésére. Sorra vesz azonban egy „negyedik dimenziót" is, ezalatt a felderítést, szállítást és információáramlást, azaz az idő hasznosítását érti. A jelenkor technikai fejlettségére utalás természetszerűleg vezet át a következő témára, a tudomány és a hadioktatás kölcsönhatásának a rendszerére. Tágabban véve a kört, megvonja a háború és a tudomány közti összefüggések emberi mérlegét is, miközben egyaránt rámutat a háborúnak a tudományos kutatásra és a tudományos kutatásnak a háborúra gyakorolt hatására. E gondolatsor lezárásaként a hadászat és a harcászat vonatkozásában azt elemzi, mennyi ezekben a tudomány és mennyi a hadművészet.

A harmadik fejezet címe „Környezet, eszközök és erőforrások". Ebben először a kérdés megközelítéseként az alkalmazás feltételeit mutatja be. A természeti erőforrásokat számbavéve elsődlegesen a földrajzi megjelenésről, azaz a terepről szól, ezen belül a területi egységekről, a domborzatról, a talajról, csak ezután tér át a természeti kincsekre. Külön alfejezetben elmélkedik a tengerről. A továbbiakban elemzi az élőerőt, vagyis a népességet, a demográfiának a háborúra, a háborúnak a de-

mográfiára gyakorolt hatását. Befejezésül ehhez csatlakozva a háborús emberveszteségek fejlődéstörténeti elemzését adja, kitérve az önkéntes, vagy kényszer hatása alatti lakosságelvándorlásra is.

Az újabb nagy egység a „Háború és állam" címmel további nagyon fontos kérdéseket vizsgál, így elsőnek mindjárt a háborúnak és a haderőnek az államformációkban játszott szerepét, ezen belül: a hadijog és a hadállítás monopóliumának, a hatalmi formák és a háború összefüggését. Ezt követően áttér a szerző az állam hadi küldetésére, azaz a külső és belső rend és biztonság fenntartására. Az állam eszközeiről szólva a pénzügyet, vagyis a pénz mozgósítását, a hadügyet, azaz az emberek mozgósítását, e kettő alapján a katonai szolgálat megszervezését, a katonai kiképzés biztosítását részletezi, de kitér a katonai szolgálat állambeli súlyára, a katonákkal szembeni kötelezettségekre, az ipari fegyvergyártásra, a hadigazdálkodásra és a logisztikai szervezésre is. Ezt követően a nemzet hadiprogram-adásának és hadimodell-alkotásának összefüggéseit a kilátásban levő támadó vagy védelmi háborúra való előkészületek tükrében boncolgatja.

„Háború és társadalom" cím alatt következik az ötödik fejezet, amelyben André Corvisier a társadalmat „a háború formáinak sugalmazójaként" jellemzi. Így szól a hadseregek összetételéről, a hadvezetésről, a vezényletről és a háború megjelenési formáiról. Ezt követően a háborúról, mint „a társadalmi átalakulások hajtóerejéről" értekezik. Bemutatja a háborúnak köszönhető társadalmi átalakulások eredőit: az egyéni sorsokat, a személyi feltételek és a társadalmi összetétel változásait, a társadalmi egyensúly módosulását, a veszteségekre és nyertesekre szakadást. Végül a katonai pályának a társadalomban játszott szerepére tér ki.

Az újabb nagy egység „A háború és az erkölcsi tényezők" címmel egészen más területre vezeti az olvasót. A motivációkról szólva az anyagi gondok növekedését, a művelődési, vallási és lelki megfontolásokat részletezi. Ezt követően áttér a háború igazolásának és elítélésének eszmerendszerére, külön kitérőt téve a pacifizmusra, a háború szabályozására, a hadbalépésre, a hadiszokásokra, a béketervekre. A továbbiakban a különböző magatartásformákat mutatja be, negatív formájában a „háborús bűnöket" és a gyengeséget, pozitív formájában a „hadierényeket", a túlteljesítést és az áldozatot. Befejezésül a lakosságnak a háborúval szembeni magatartását elemzi a szerző.

A „Háború és politika" címet viselő utolsó, hetedik fejezet elsődlegesen a háború és béke közti politikát jelentő konfliktuskezelést, a „visszatartó" háborúkat és az ellenőrzés alól kicsúszott háborúkat elemzi.

A hét önálló esszéből levont következtetéseket rövid összegzésként André Corvisier „Kutatás és a múlttól való szükségszerű elfordulás" címmel adja közre. Művéhez az alapvető könyvészeti anyagot felölelő tájékozódó bibliográfiát és a visszakeresést megkönnyítő névmutatót csatolt. Egy hosszú élet tapasztalataira és fél évszázad óta folytatott hadtörténeti kutatási eredményeire építő, rendkívül figyelemreméltó gondolatrendszerét minden hadtörténésznek meg kellene ismernie.

Zachar József

PAUL G. HALPERN

A NAVAL HISTORY OF WORLD WAR I

(Naval Institute Press, Annapolis, Maryland, 1995. 591 o.)

Az első világháború történetének haditengerészeti vonatkozásait feldolgozó művek sora Paul G. Halpern nemrégiben megjelent összefoglaló munkájával gyarapodott.

A szerző 1937-ben született New Yorkban, a Virginia Egyetemet végezte. 1966-ban Ph. D. fokozatot szerzett a Harvard Egyetemen. 1965 óta a Floridai Állami Egyetem munkatársa, jelenleg annak történelemprofesszora. Neve valószínűleg ismerősen cseng a magyar olvasóknak is, hiszen korábban több könyve jelent meg a Földközi-tenger medencéjében fekvő államok tengeri politikájáról, az első világégés idején a mediterrán térségben folyó tengeri hadműveletekről; jelenleg Anton Haus tengernagy, az osztrák–magyar hadiflotta 1913–17 közötti parancsnokának életrajzán dolgozik.

A kötet első kiadása 1994-ban került a boltokba, népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy 1995-ben ismét megjelentették.

A recenzens – teljes joggal – nem csekély elfogultsággal vette kezébe Halpern művét, azonban a bevezetés és az első néhány oldal elolvasása után minden kételye eloszlott a mű tudományos értékeit illetően. Bizton állíthatjuk, egy tudományos igényességgel megírt, a téma-

körről fellelhető régebbi és újabb eredményeket felhasználó, kitűnő összefoglaló munka született a szerző tollából, amely teljes joggal számot tarthat a szakmai olvasóközönség, valamint – olvasmányos stílusa miatt – az angol nyelvet bírók érdeklődésére egyaránt.

Halpern szakított az angolszász történészek nagy részének eddigi írói gyakorlatával, szemléletével, melynek fő jellemzője, hogy csupán az egyes témakörök nagy összefüggéseit általánosságban vizsgálják, teszik ezt főként szinte kizárólag angol nyelven megjelent és általuk elérhető irodalomra valamint levéltári anyagokra támaszkodva; sok esetben hivatkozásaik, idézeteik is pontatlanok. Nem úgy szerzőnknél, aki évtizedes kutatómunkája során – támaszkodva saját korábbi munkáira is – felhasználta könyve megírásához a bőségesen rendelkezésre álló angol, francia, német, olasz szakirodalmat, feldolgozásokat, a korszak politikai és katonai vezetőinek visszaemlékezéseit, a főbb tengerentúli és európai tengerészeti és hadilevéltárak, illetve múzeumok forrásanyagait. Hivatkozásai természetszerűleg pontosak, a mű szerkezete is világos, jól áttekinthető.

A kötetet huszonhat, az első világháborúban hadszíntérré vált óceánt és tengert, valamint a környező partvidéket bemutató térkép, illetve vázlat, igen bőséges jegyzetapparátus, jól használható és tematikusan tagolt bibliográfia, valamint név- és tárgymutató egészíti ki.

A rövid előszó után a könyv tizenhárom nagy fejezetre tagolódik. Az egyes fejezetekben Halpern földrajzilag tagolva és kronológikus sorrendben vizsgálja a világháború tengereken lezajlott hadműveleteinek történéseit, valamint azt, hogy mi állt az egyes ezzel kapcsolatos katonai, illetve politikai döntések hátterében.

Az első fejezet az 1914-ben jelentős haditengerészeti flottával rendelkező nagyhatalmak erőviszonyait, valamint a századfordulótól meghatározó jellegű angol–német flottaversengés kialakulását és annak eredményeit elemzi. A második témaegység az ellenségeskedések kitörése utáni hat hónapban az Észak-európai vizeken, a harmadik a Földközi-tenger térségében 1914–15 során lezajlott történéseket – többek között a Goeben és a Breslau német cirkálók után indított antant-hajszát – ismerteti. A negyedik nagy egységben az utánpótlást szolgáló szövetséges kereskedelmi flották védelmére tett intézkedésekről, a kezdetleges konvojok összeállításáról, a Falkland-szigeteknél 1914. december 7-én és 8-án lezajlott nagyobb német–angol tengeri ütközetről esik szó. Az ötödik fejezet a Balti- és Északi-tenger partján fekvő ellenséges területek elfoglalását célzó angol támadási terveket, a török támadásoknak kitett Szuezi-csatorna és Egyiptom megvédésére irányuló brit doktrínát, a Churchill által felvetett Dardanellák elleni haditengerészeti támadást és annak kudarcát, a Mezopotámiában, a Földközi-tenger keleti medencéjében zajló küzdelmeket, az Észak-oroszországi kikötők jelentőségét taglalja. A hatodik nagy témakör érdekelheti a magyar olvasót leginkább, hiszen abban a szerző az Adrián végbement eseményeket veszi górcső alá. Elemzi Olaszország első világháborúba történt belépésének okait, az olasz, illetve az osztrák–magyar hadiflotta részéről végrehajtott tengeri hadmozdulatokat. Részletesen ismerteti az 1915 őszén vereséget szenvedett szerb hadsereg megmaradt részének és a fogságba esett osztrák–magyar katonáknak (összesen mintegy 200 000 embernek) a megmentésére tett antant-erőfeszítéseket, evakuálásukat Albánián keresztül Korfura, majd más görög kikötőkbe. Ismerteti az Otrantói-szorosban létesített antant-blokád felállításának okait, kiterjedését, Ausztria–Magyarország haditengerészeti egységeinek annak áttörésére irányuló támadásait. A hetedik fejezet a Balti-tengeren lezajlott történéseket foglalja össze. Megismerteti az olvasóval, a német, illetve orosz haditerveket, a tengeralattjárók kölcsönös ténykedését, a Rigai-öböl 1917-ben történt német megszállását. A nyolcadik témakör a Fekete-tengeren az orosz és török, illetve orosz–német felszíni egységek és búvárhajók közötti harcokat, a kilencedik az osztrák–magyar dunai flotilla Szerbia és Románia megszállásában való részvételét elemzi. A tizedik fejezet a németek által kidolgozott ún. korlátozott tengeralattjáró-háború elméletéről és gyakorlatáról lebbenti fel a fátylat, ezenkívül részletesen ismerteti a világháború talán legnagyobb jelentőséggel bíró tengeri csatáját, a jütlandi ütközetet. A tizenegyedik fejezet a német korlátlan búvárnaszád-háború sikertelenségének okait, az ellene foganatosított, egyre hatékonyabb szövetséges konvoj-rendszer szervezését, illetve a fogadókikötők elaknásításának folyamatát, az angol flotta veszteségeit járja körül a szakember alapossággal. A tizenkettedik fejezet a Földközi-tengeren 1915–18 között zajlott események ismertetését folytatja, kiemelten a német tengeralattjárók elleni harcra és a konvojok létrehozására helyezve a hangsúlyt. A tizenharmadik és egyben utolsó témaegység az angol felszíni flotta utolsó nagy bevetéseit, a német stratégia csődjét, a tengeri hadműveletek befejezését ismerteti.

Szinte csak kötelességszerűen fűz hozzá a recenzió készítője néhány kritikai megjegyzést, amelyek semmit nem vonnak le e kitűnő munka

értékéből, az által felmutatott új eredményekből. A kötetben található térképeken hiába keresi az olvasó a tárgyalt eseményekkel kapcsolatos földrajzi neveket. Véleményem szerint néhány korabeli fénykép, festménymásolat illusztrációként használva a művet tetszetősebbé tehette volna, illetve hozzájárulhatott volna az olvasó jobb tájékozódásához.

Balla Tibor

AMY KNIGHT

BERIA

Stalin's First Lieutenant

(Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1993. 312 o.)

A hidegháború történetének intenzív kutatása következtében újabb és újabb publikációk jelennek meg a közelmúlt történéseit döntően befolyásoló eseményekről és személyekről. Amy Knightnak – az amerikai Kongresszus könyvtára elemző- és kutató tudományos munkatársának – Berijáról szóló könyve is ilyennek tekinthető.

A nemzetközi szakirodalomban ez az első részletes és átfogó életrajz Berijáról, Sztálin híres és hírhedt biztonsági főnökéről és sok éven át legfélelmetesebb helyetteséről. Berija neve hosszú időn keresztül szimbolizálta a sztálinizmus kegyetlenségeit mind Nyugaton, mind Keleten, amiben az is közrejátszhatott, hogy politikai ellenfelei igyekeztek kitörölni nevét a politikai közgondolkodásból. Ennek következtében nagyon keveset lehetett tudni hosszú és viharos karrierjéről, valamint az 1953-as drámai letartóztatásának és kivégzésének körülményeiről. A szerző a legújabb levéltári és egyéb forrásokra támaszkodva követi nyomon Berija pályafutását a sztálini rendszerben, nagy részletességgel ismerteti a Sztálinhoz fűződő kapcsolatát, valamint a Hruscsovval folytatott elkeseredett küzdelmét.

A mítoszok, amelyek körüllengték Beriját, egy zavaros és tébolyodott személy képét alakították ki, amelynek megcáfolását a szerző egyik legfontosabb feladatának tekintette.

Knight, nem tagadva Berija negatív tulajdonságait (arrogancia, cinizmus, durvaság) és tevőleges részvételeit a megtorlásokban, egy másik oldalát is felvázolja Berijának: egy nagyon okos és intelligens valamint nagy munkabírású és hatékony bürokrata képét, akinek befolyása az egész szovjet politikát áthatotta.

A könyv számunkra talán legérdekesebb és leginformatívabb fejezetei a berijai reformokat taglaló, illetve a Hruscsov-féle összeesküvést bemutató részek. A szerző cáfolja azon állításokat, hogy a reformok elindítói Malenkov illetve Hruscsov lettek volna, s dokumentumokra támaszkodva bizonyítja, hogy ez a reformpolitika annak a Berija által elindított desztalinizációs és liberális politikának a része volt, amelyet a tömegtámogatás elnyerésére, valamint saját „image"-ének megváltoztatása érdekében indított el. Sztálin alatt a Kreml politikusainak nem volt szükségük a tömegtámogatottságra, hiszen a hatalom legitimációja a Sztálin-kultuszon alapult, amelyet az erőszak, a terror támasztott alá. Sztálin halála után az új politikai vezetés kompromisszumot kötött a tekintetben, hogy a hatalmat erőszak nélkül próbálják fenntartani. Berija volt az, állítja a szerző, akinek az eszközei is megvoltak ehhez, és ő volt az, aki elsőnek határolta el magát Sztálintól, és irányította a politikát úgy, ahogyan azt kollégái is kívánták.

Berija elgondolásai a gazdasági ügyekben (a nagy állami beruházások visszaszorítása, a mezőgazdasági és a fogyasztói ipar termelésének a növelése, az életszínvonal emelése), a külpolitikában (a feszültségek csökkentése a koreai és a jugoszláv kérdésekben, jobb kapcsolatok kialakítása az Egyesült Államokkal, a nemzetiségi politikában (a nemzeti és a kulturális identitás nagyobb elismerése), valamint az államigazgatás és a párt kapcsolatában lényegesen eltértek a sztálini nézetektől. A reformok sikerei – véli a szerző – nem csak a szovjet rendszer természetét változtatták volna meg, hanem megnyitották volna az utat a szovjet blokk részleges lebontásához is. Természetesen Berija nem akarta sem a kapitalizmus visszaállítását (amivel összeesküvő ellenfelei később megvádolták), sem a klasszikus polgári demokráciát bevezetni. Ő „csak" felismerte a merev sztálini rendszertől való gyors eltávolodás szükségességét, stratégiai

visszavonulást hajtott végre az ideológiai dogmáktól a praktikusság nevében és olyan politikát kezdeményezett, amely népszerűségre és támogatottságra tett szert. Ebből a szempontból Berija sokkal realistábbnak és előrelátóbbnak bizonyult, mint a legtöbb kollégája. A legnagyobb ellenfél és ellenség, Hruscsov, később maga is átvett néhány gondolatot Berija reformelképzeléseiből, ami azt bizonyítja, hogy ő és az Elnökség más tagjai is megértették, hogy a szovjet rendszer túléléséhez szükséges néhány halaszthatatlan reform. Úgy tűnik azonban, Berija talán túlságosan is előreszaladt a változások véghezvitelében.

Knight részletesen és igen meggyőzően mutatja be a Berija és a Hruscsov között dúló elkeseredett harcot, amelyben – a hatalom kizárólagos megszerzése mellett – számos más tényező is szerepet játszott. Hruscsovot minden bizonnyal kezdettől fogva bosszantotta Berija nagyobb intellektuális adottsága, arroganciája és különleges kapcsolata Sztálinnal. A vezér halálát követő időszakban Berija többször igen élesen kritizált olyan területeket, amelyek korábban Hruscsov „fennhatósága" alá tartóztak: pl. 1953 március végén, mint a Minisztertanács első helyettese, igen kemény szavakkal bírálta az addigi mezőgazdasági politikát, különösen a „mezőgazdasági városok" hruscsovi ötletét, amelyek – Berija szerint – nagy elégedetlenséget keltettek a parasztok körében. Valószínűleg nem okozhatott nagy lelkesedést Hruscsovban az sem, hogy Berija nemzetiségi politikájának keretében Ukrajnában – ami Hruscsov „hátországának" számított – az ukrán nyelv nagyobb használatát szorgalmazta mind a kultúra, mind pedig a sajtó területén. A hatalmi és emberi ellentétek Hruscsovot gyors összeesküvés megszervezésére ösztönözték, amelynek részleteiről véleményem szerint első ízben kapunk hiteles információkat, hiszen Hruscsov visszaemlékezéseit nem tekinthetjük teljesen annak.

A Berijáról szóló biográfia minden bizonnyal alapinformációkkal gazdagítja eddigi ismereteinket a sztálini hatalmi mechanizmusról és a benne résztvevő személyekről. A könyv elolvasása után nincs kétségünk afelől, hogy Sztálin után a legtöbb vér Berija kezeihez tapadt, de azt sem állíthatjuk, hogy gonoszabb – vagy ahogyan évtizedekig emlegették – „ördögibb" lett volna a többi, Sztálin környezetében levő politikusnál (Hruscsov, Malenkov, Molotov stb.), hiszen ők is felelősséget viseltek a sztálini bűnökért. Sztálin nem cselekedett légüres térben, hatalma megtartása érdekében olyan korlátolt, talpnyaló emberekkel vette körül magát, akiket egymás ellen is ki tudott játszani és akik képtelenek voltak pszichopátiáján átlátni. Nem meglepő – s ezt Knight könyve bizonyítja is –, hogy az intelligens és ügyes Berija ki tudott emelkedni e sajátságos politikai vezető rétegből. Segítette ebben grúz származása, amelynek révén mindenkinél jobban megérthette Sztálin jellemét, cselekedeteinek mozgatóit.

Ismertetett értékei miatt Amy Knight könyve minden szakember számára hasznos forrásként szolgálat a hidegháború történetének tanulmányozásához.

Okváth Imre

BONDOR VILMOS

A MIKÓ-REJTÉLY

Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban, 1944–1945

(Püski Könyvesház, Budapest, 1995. 192 o.)

1944 júniusában jelent meg a Szerző visszaemlékezéseinek első kötete (A világégés hadszínterein), melynek recenzióját a következő mondattal zártam: „és végül, de nem utolsósorban: jó lenne kézbe venni azt a »második« könyvet is!" (Hadtörténelmi Közlemények, 1994/4., 125. o.) Íme: 1995-ben megjelent a folytatás, és ezt is kiegészíti egy interjú, ezúttal dr. Schubert Kataliné a Magyar Honvéd 1995/25. számában. Mielőtt magáról a könyvről írnék, idézem az interjúból Bondor egy nagyon fontos megállapítását, mely tartalmilag inkább az előző könyvhöz csatlakozik:

„Sokszor nagyon is össze kellett szorítanom a fogaimat, hogy szótlanul tűrjem azt a bánásmódot, amellyel a legénység 1937–38-ban szembe került a kiképzés alatt. Persze, amikor eljött az élet igazi vizsgája, a háború, a frontszolgálat, akkor láttuk, hogy erre is szükség volt."

Maga a könyv a náciellenes magyar ellenállás történetének egy kitépett lapját igyekszik rekonstruálni. Mert az *ellenállást* Magyarországon a német megszállás utáni, zömében különböző polgári jellegű kisebb-nagyobb csoportok először inkább ösztönös, később egyre jobban összehangolt akciói jelentették elsősorban. Akkor katonasorban volt ismerőseimtől tudom, hogy a szovjetek által átdobott, legtöbbször kétes elemekkel is feltöltött „partizáncsoportoknak" sokszor a lakosság vezette nyomára a hatóságokat, mert annyira arrogáns és provokatív volt a magatartásuk.

Bevezetőben a Szerző elismeréssel emlékezik meg Gazsi József történészi működéséről, aki már úgy húsz évvel ezelőtt megkísérelte a hazai ellenállás történetének szándékosan szétzilált és elszakított szálait valamennyire rendbeszedni.

A könyv eseménysorozata nagyjából a következő: a frontról sebesülten eltávozást kapott szerző, akiben már korábban megérlelődött antinázi véleménye, Budapesten szinte szükségszerűen került kapcsolatba az ellenállással, mégpedig az eredetileg szovjetellenes céllal szervezett Nemzetőrségen keresztül, melyet a nyilas hatalomátvétel után gyanúsnak tartottak. „Gyanújukra meg is volt az ok. Egyes nemzetőr csoportok összetűzésbe kerültek nyilas karhatalmi alakulatokkal, nyilvánvalóvá vált, hogy eltérő véleményen vannak." Ezen a „KISKA" alakulatokká való átszervezés sem változtatott érdemben.

Bondor fokozatosan került kapcsolatba a mozgalom vezetésével, közvetlenül az általa már a frontról ismert Mikó Zoltánnal, aki korábban a „Kiugrási Irodában" dolgozott. Munkája során kapcsolatba került sok, később ismertté vált személlyel is. Míg azonban pl. Somogyi Miklósról jó véleményét változatlanul fenntartja, addig Pálffy Györgyről és Sólyom Lászlóról az a határozott álláspontja, hogy „nem sok vizet zavartak. Tömeg még nem volt mögöttük. És ami az ő feladatuk lett volna, nem tudtak összeköttetést teremteni a szovjet katonai parancsnoksággokkal. Tehát nem tudtunk együttműködni az oroszokkal." Felmerülhet egy *eretnek* kérdés: valóban csak ügyetlenségről volt szó? Viszont annál több segítséget adott Kudar Lajos csendőr ezredes, míg csak el nem hurcolta a Gestapo. Még csendőröket is küldött a „védett házak" biztosítására, akik többször is tűzharcot vívtak az odamenekülteket elhurcolni akaró nyilas fegyveresekkel. Mikó vállalta azt a kockázatot is, hogy „barátságot kötött" néhány Wehrmacht tisztttel, akik nem egy bejelentést „saját hatáskörükbe vontak", s valójában elejtették a kivizsgálást...

Kiss Jánosék letartóztatása után Mikóék vállára nehezedett az ellenállási mozgalom tovább (újra?) szervezése. Mi is volt valójában a céljuk?

„Az egyetlen megoldás az, hogy minél előbb lerázzuk a német igát, és utána lépjünk ki a háborúból. Méghozzá gyorsan, mert a magyar csapatok napról-napra véreznek, és közben szállítják ki a gazdasági értékeket az országból.

Legyen előttünk a román példa. Ők nem haboztak akkor, amikor az országuk érdekéről volt szó, és ellene fordultak a szövetséges Hitlernek. A politikában nem lehet romantika. Mindent meg kell tenni a nemzet túlélése érdekében."

„Mi nem saját magunkon igyekeztünk segíteni, hanem a magyar népen. A mi célunk az volt, hogy minél előbb menjen túl az országunkon a háború. Úgy, ahogy azt a románok tették. Az osztrákok idejében kiürítették Bécset, a cseh ellenállás megmentette Prágát."

Kiss Jánosék letartóztatása ugyan nem bénította meg az ellenállási mozgalmat, ám a tervezett felkelést a magasabb parancsnokok letartóztatása miatt, elképzeléseik szerint, „egyelőre" elhalasztották. Hiányoztak a frontalakulatok parancsnokaival kialakított kapcsolatok további fenntartásához. Újakat kellett (volna) találni, csakhogy „a számonkérők brutalitása, és a megtorlás szigorúsága megfélemlítette a még magasabb beosztásban szolgáló, hozzánk hasonló gondolkozású tiszteket is."

De le kellett vonniuk azt a következtetést is, „hogy a magyar emberrel nehéz konspirálni. Fajtánk természete nyílt, nem szereti a kétszínű játékot. Továbbá azt, hogy az emberek nem tudják megítélni a helyzetüket. Hiányzik belőlük a kellő óvatosság. Nem tudják tartani a szájukat. Még akkor sem, ha élet-halálról van szó. Szeretnek fecsegni, hencegni egymás között. Hamarosan felhívják magukra az ellenfél gyanúját.

Világossá vált az is, hogy bajbajutás esetén mástól várják a segítséget... és rendszerint akkor, amikor késő." Nem éppen szívderítő, de a történelem által többször is igazolt kemény és helytálló vélemény.

Budapest bekerítése előtt a Görgey-zászlóaljat még sikerült kimenteni a Börzsönybe és számos jeles személyiséget elláttak menlevéllel Asztalos Istvántól Illyés Gyulán és Szabó Lőrincen át Szabó Pálig.

A következő események már túlhaladják az átlagos emberi fantáziát. Ha első könyve recenziójában „akciófilm forgatókönyvéhez" hasonlítottam egyes eseményeket, akkor a következőket „thrillerbe oltott horror" jelzővel kell illetnem. A szerző keserűen állapítja meg, hogy a

magyar nyilas és ÁVÓ-s vallatók semmivel sem maradtak el külföldi példaképeiktől. Ő igazán tudja...

De vissza az eseményekhez! Versenyfutás az idővel Budapestért – árulás – a Számonkérők fogságában – rövid ideig szabadság – NKVD – GULAG. Nem éppen gyenge idegzetűeknek való olvasmány.

Eleinte fogalmuk sem volt arról, miért is tartóztatták le újra, immár a „szövetségeseik", őket. Jó idő kellett ahhoz, hogy rádöbbenjenek (előbb Mikó, majd utalásai alapján Bondor) hogy egy nagy nemzetközi sakkjátszma mellékfigurái voltak. A katyni tömegmészárlás valódi tetteseinek eltusolása volt a tét, s ebben a nyugatiak (főleg az amerikaiak) egyértelműen összejátszottak a szovjetekkel.

A GULAG előtti utolsó állomás az egyébként igen hírhedt odesszai börtön volt, ahova meglehetősen vegyes társaságot gyűjtött össze az NKVD. Volt itt vlaszovista orosz, lengyel ellenálló, román vasgárdista, nyilas és antiináci magyar, sőt még zsidó is, aki a náci őrjöngést túlélve, lányait próbálta (hiába) megvédeni az oroszoktól. A Szerző végül annak köszönhette életét, hogy halvány fogalma sem volt Mikó és Wallenberg kapcsolatának lényegéről, s főleg a katyni dokumentumok létéről. Így – bár visszautasította, hogy szovjet informátor legyen, mely esetben azonnal hazatérhetett volna – a vele szemben valóban jóindulatú NKVD őrnagy (és nem főhadnagy, mint az 1994-es interjú alapján tévesen írtam), megírta és beadta helyette a kegyelmi kérvényt. 1955-ben került vissza Magyarországra, s 1956 tavaszán szabadult, majd a forradalom leverése után nyugatra menekült. Azonban a katyni dolgokról még évekig nem mert beszélni, s csak Varga Béla biztatására szólt először erről.

A kötetet néhány dokumentumból álló függelék zárja, melyek közül a három utolsó Mikó és Bondor 1992-es hivatalos oroszországi rehabilitációs igazolása *(Szpravka o rehablitacii)* és 1995. március 15-i tábornoki előléptetésük.

A Szerzőnek sikerült a magyar történelem egy széttépett lapját – amennyire lehetett – összeraknia. A dokumentumok szinte teljesen hiányoztak, és „a könyvben leírt történések és azok papírra vetése közben eltelt csaknem 50 év miatt előfordulhatnak kisebb időrendi tévedések", ám ezek a lényegen semmit nem változtatnak. Maradt egyébként is rejtély elég. Pl. miért engedte ki a karmai közül az NKVD az őrizetükben lévő Sipeki Balázs Lajost? Hova tűnt Nagy Zsombor, aki Mikulics és Sipeki mellett a harmadik „díszpéldány", a vallatások vezetője volt. Egyébként Sipeki még Bondor mit sem tudó feleségét is bekísértette, ahol maga Mikulics hallgatta ki, szerencsére csak szóban és nem „tettleg", majd belátva, hogy az asszony semmit sem tud, elengedte.

Igaza van a Szerzőnek abban, hogy ők, és a hozzá hasonló figurák tették lehetetlenné azt, hogy igazoljuk a világ előtt: nem vagyunk „bűnös nép", és csak a magyarság ellenségei malmára hajtották a vizet. De mindmáig kiható eredménnyel...

Sokat kell még kutatni elfogulatlan történészeknek ahhoz, hogy a magyar antiináci mozgalmak *valódi* története napvilágra kerüljön, s tagjai közül kik voltak valóban önzetlen hazafiak, s kik valamelyik külföldi titkosszolgálat (esetleg valóban jóhiszeműen) beszervezett ügynökei.

Nagy Domokos Imre

NICOLAUS ROCKBERGER

CENTRALEUROPAS RENÄSSANS

Från Habsburg till Visegrád

(SNS Förlag, Stockholm, 1994. 168 o.)

Ritkán nyílik módja magyar hadtörténésznek, hogy svéd kollégája nézeteivel szembesüljön, különösképpen ritkán pedig a saját népének múltjával és jelenével kapcsolatosan. Jelen esetben ez mégis így van: a Habsburg-birodalom kutatójaként megismert Nicolaus Rockberger legújabb könyve témájául a korábban sokat vitatott fogalmat jelentő Közép-Európa sorsát választotta. Az 1989/90-es esztendő e térségbeli drámai változásai irányították figyelmét a közös múltra, majd fel kellett figyelnie a kortárs események közös vonásaira is. Így született meg az elérhető, elsődlegesen angol és német nyelvű irodalom alapján, majd száznál is több e térség-

beli és legkülönbözőbb nemzetiségű tudós, politikus, művész, újságíró meginterjúvolásával ez a szép kiállítású kötet, számos figyelemreméltó történelmi, gazdasági, politikai és művelődési kérdéskör regionális összefüggéseinek feltárásával. A jobb megértést 16 térképvázlat, több szövegközi kép és fénykép segíti és személynévmutató könnyíti meg.

A bevezető fejezetben a szerző Közép-Európa fogalmát teszi vizsgálat tárgyává. A Kelet és Nyugat fogalmának e térségbeli relativitását bemutatva áttér a kulturális határok kérdésére. Bemutatja az alapvető zsidó-keresztény örökséget, a római és bizánci kereszténység itt húzódó törésvonalát, a színező protestáns és iszlám szigeteket. Ezt követően a térségről mint soknemzetiségű államok helyszínéről szól, szembesítve azokat a nemzetállamokkal.

A második fejezet a történelmi háttérről informál, gazdagon szót ejtve a magyarság múltjáról is. A római birodalmi határvidékekre visszanyúlóan mutatja be az egyes uralmi változásokat, így a Kárpát-medencében a magyarok megjelenéséig, majd honfoglalásáig. Kitér a kalandozásokra, az államalapításra, a Szent István koronáján alapuló állam közel ezer éves fennmaradására a természetes határokon belül. A Kelet- és Nyugatrómai Birodalom sorsához visszatérve felidézi a többi terület sorsát is, az utódállamok közül kiemelve Nagy Károly európai monarchiájának megszületését. Ezzel kapcsolatosan rádöbbenti a szerző az olvasót, hogy az Európai Gazdasági Közösség az alapító hat tagállam révén korunkban, bizonyos spanyol, német, osztrák és cseh területek kivételével, Nagy Károly egykori birodalmának határain belül született meg, vagyis már az is gazdasági egységet képezett földrészünk nyugati felében. Visszatérve Közép-Európába, amelyre nem tudott kiterjedni a nagy károlyi monarchia, a magyar államiság további sorsát és Lengyelországot bemutatva a magyar–lengyel és magyar–cseh perszonáluniók természetes fejleményként való felfogásával lepi meg az olvasót, bár kiemeli, hogy Csehország a német-római birodalom részét képezte. Ezután szól az oszmán birodalom európai előrenyomulásáról, Közép-Európa ebből fakadó újabb veszélyeztetettségéről és annak szükségszerűségről, hogy Magyarországnak az osztrák Habsburgok birodalmára kellett támaszkodnia.

Ezzel áttér a szerző a harmadik fejezetre, amely a Habsburgok 650 éves történelmi szerepét vizsgálja, természetesen Közép-Európa szemszögéből. Ismerteti a dinasztia megszületését, egyre gyarapodó birtokszerzéseit, középpontba állítva a cseh és a magyar korona megszerzésére irányuló korai törekvéseket és a tartós uralom e két országbeli megszerzését, biztosítását. Önálló alfejezetben értékeli ezzel kapcsolatosan a Habsburgok házasodási politikáját. Ezt követően ismerteti az osztrák és a spanyol ág kettéválását, az európai uralmi viszonyokat és az ezek megszilárdítását-megváltoztatását célzó harmincéves háborút.

A negyedik fejezet a vesztfáliai békétől a nagy francia forradalomig viszi tovább a középeurópai történelmi fejlemények vonalát, mégpedig a Habsburg-dinasztiának a Bourbon-házzal és az oszmán szultánokkal való párhuzamos ütközései tükrében. Ebben az összefüggésben mutatja be a spanyol trón elvesztését és ezzel egyidejűleg a magyar trón örökössé tételét és az ország teljes felszabadítása következtében a hatalmi viszonyok tartós megszilárdítását. Külön alfejezetben foglalkozik a Habsburg-birodalmon belüli belpolitikával, a külső viszonyokra irányuló kabinetpolitikával és a felvilágosodás jegyében fogant művelődéspolitikával.

A következő egység a forradalom és reakció ellentétrendszerében, sőt fegyveres küzdelmében tárgyalja az 1789–1815 közti időszakot. Ezúttal középpontba az 56. német-római császárnak e méltóságáról való lemondását és az osztrák császárság megalapítását állítja a szerző. Az e korszak fejlődési csúcspontjaként értékelt Bécsi Kongresszus határozataival, az európai hatalmi viszonyokra vonatkozó és Közép-Európa sorsát újólag meghatározó döntéseivel részletesebben foglalkozik.

A hatodik fejezet az első világháborúhoz továbbvezető fejlődést mutatja be, ezt a korszakot a stabilitással szemben fellépő erők jelentkezéseként, küzdelmeként és érvényesüléseként felfogva. A forradalmi események felidézésének középpontjában értelemszerűen az 1848-as esztendő áll. Önálló alfejezet tárgyalja a magyarországi eseménytörténetet az ország- és nemzetfelfogás közti nézeteltérések tükrében, továbbá a német egységből fakadó konfliktushelyzetben. A továbbiakban a szerző az itáliai, a balkáni fejleményeket és a kisnémet egység érvényesítését tárgyalva jut el a kiegyezésig. Ennek újra önálló alfejezetet szentel. Ugyancsak önálló alfejezet foglalkozik az Osztrák-Magyar Monarchia nemzeti problematikájával. E fejezet zárását a balkáni válságsorozat közép-európai hatásának felidézése zárja.

„Európa katasztrófája" címmel ír Nicolaus Rockberger az újabb szerkezeti egységben az első világháborúról. Az államok közti szembenállások felidézésén túl szól a pánszláv gondolat szerepéről, kiemeli az Osztrák-Magyar Monarchia háborús felkészületlenségét, bemu-

tatja a szarajevói merénylet hátterét. Ezt követően rátér a háború eszkalációjára és felidézi az első évek legfontosabb hadműveleteit. Olaszország és Románia tömbváltásának jelentőségét külön kiemeli és kitér a területszerzési igényből fakadó háttérre is. Önálló alfejezetben mutatja be IV. (I.) Károly trónrakerülését és a hadisikerek ellenére tett azonnali békekísérleteit. Részletezi a háború folytatása mögött meghúzódó különböző hatalmi érdekeket és a kimenetelt befolyásoló egyetemes összefüggéseket. Végül a győzelem és vereség okait tárja fel és a közép-európai kettős monarchia teljes szétverését a szándék és a lehetőség dialektikájában vizsgálja.

A nyolcadik fejezet a Párizs környéki békediktátumokkal újrarajzolt Közép-Európára tér rá. Ismerteti a mesterséges egységekre szabdalt térség új államait, kiemeli ebben Magyarország megcsonkításának döbbenetes adatait. Ezután részletezi IV. Károly két visszatérési kísérletét. Kitekint a lengyel államiság újjászületésére, majd az olasz és német állami megerősödés folyamatát villantja fel, hogy azután az e két hatalom által kierőszakolt területi változásokat mutathassa be. Hosszabban elidőzik a magyar irredentizmus céljai és a valóság adta lehetőségek összefüggéseinél; hangsúlyozza Magyarországnak a tengelyhatalmaktól eltérő érdekeit és a második világháborúból ennek következtében történt, hosszabb ideig tartó távolmaradását. Áttérve Magyarország hadbalépésére, a háborús vereség következményeire, az újabb területveszteségeket és a Szovjetunióból exportált bolsevik uralom megteremtését részletezi. Kitekint a szerző Lengyelország újabb területváltozásaira és a balti államok sorsára is, miközben a többi közép-európai államról szól az 1989-es korszakhatárig terjedően.

Az újjászületo Közép-Európa optimizmusát sugárzó kilencedik fejezet elsőként a Páneurópa Mozgalomról szól, részletesen ábrázolva Habsburg Ottó szerepét. Ennek tükrében mutatja be a mesterséges csehszlovák állam kettészakadását. Ezután a bilaterális, regionális és multinacionális együttműködésre irányuló törekvésekre és megvalósulási formákra tér át. Részletesebben szól az Alpok–Adria-együttműködésről, a visegrádi hármak, majd négyek megvalósuló egymáshoz való felzárkózásáról és a Kárpátok Európa-régió határokon átnyúló kapcsolatkísérletéről, visszautalva a pentagonale-, illetve hexagonale-elképzelésekre is.

Az utolsó, tizedik fejezet az új Kelet-Európára tekint ki, bemutatva Ukrajna és Belorusszia múltját és jelenét, majd Oroszország történelmi útját és helyzetét abban az összefüggésben vizsgálja, mennyire európai és mennyire ázsiai hatalom is ez. Miként az előző fejezetben, röviden kitekint a szerző a Balkánra is, ezúttal egy alfejezetben az egykori Königsberg, még ma is Kalinyingrád helyzetét, továbbá a három balti állam sorsát villantja fel.

A magyar recenzens nagy megnyugvással teszi le ezt a művet, mert a szerző objektív, korrekt és adatszerű tárgyalási módja, az egyes kérdések összefüggéseikben való vizsgálata azt eredményezi, hogy a svéd olvasó teljesen hitelesen szembesül Közép-Európa problematikájával, ezen belül a magyarság múltjával és jelenével. Egyetlen fontos történelmi kérdés sem marad említés nélkül. Ami pedig külön elismerést érdemel, az egyes, így főleg a magyar nevek írása abszolút helyes, a hazai használatnak megfelelő, még ékezethibát sem tud felfedezni az erre érzékenyen figyelő olvasó. Hálás köszönet illeti Nicolaus Rockbergert, amiért térségünk iránti rendkívüli odafigyeléssel tükrözi valóságunkat az ez iránt érdeklődő honfitársainak.

Zachar József

TARTALOM

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

HORVÁTH MIKLÓS — A Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom. Részletek az 1956-os forradalom katonai történetéből - - - - - - - - - 3

ALEXANDR KIROV–ZSELICZKY BÉLA — A szovjet hadsereg 1956-os magyarországi beavatkozása hadtörténeti, harcászati és hadműveleti szempontból - - - - - 29

JAN STAIGL — Katonai intézkedések Szlovákia területén az 1956 őszi magyar felkelés időszakában - 67

RÁKÓCZY ROZÁLIA — 1956-os röplapok a Hadtörténeti Múzeum kisnyomtatvány-gyűjteményében - 79

MARKÓ GYÖRGY — A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956 december és 1957 október között - 115

MŰHELY

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Újabb vélemények Nagymorávia fekvéséről. *Charles R. Bowlus:* Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907; *Martin Eggers:* Das „Grossmährische Reich". Realität oder Fiction? - - - - - - - - 131

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS — Egy pápai tüzér naplójából - - - - - - - - - - - - - - - - - 138

VITA

NAGY LÁSZLÓ — Péter Hanák (urednik): Povijest Maðarske. Zagreb, 1995 - - - 162

SZEMLE

GISELA BEINHOFF — Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437) *(Veszprémy László)* - 169

TÜDŐS S. KINGA — Erdélyi védőrendszerek a XV–XVIII. században. Háromszéki templomvárak *(Hausner Gábor)* - - - - - - - - - - - - - - - 170

HANS-JOACHIM TORKE (Hg.) — Die russischen Zaren 1547–1917 *(Fallenbüchl Zoltán)* - - - - 172

GERD VOIGT — Russland in der deutschen Geschichtsschreibung 1843–1945 *(Bencze László)* - 174

DAVID OMISSI — The Sepoy and the Raj. The Indian Army, 1860–1940 *(Szegzárdy-Csengery Klára)* - - - - - - - - - - - - - - - - - 176

MIRCEA DOGARU — De Esculeu á Alba Iulia. Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemands *(Zachar József)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 177

ELZBIETA KACZYNSKA — Das grösste Gefängnis der Welt. Sibirien als Strafkolonie zur Zarenzeit *(Balla Tibor)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 179

ANDRÉ CORVISIER — La Guerre. Essais historiques *(Zachar József)* - - - - - - - - 180

PAUL G. HALPERN — A Naval History of World War I *(Balla Tibor)* - - - - - - - - 181

AMY KNIGHT — Beria. Stalin's First Lieutenant *(Okváth Imre)* - - - - - - - - 183

BONDOR VILMOS — A Mikó-rejtély. Mikó Zoltán és Raoul Wallenberg kapcsolata a magyar ellenállásban, 1944–1945 *(Nagy Domokos Imre)* - - - 184

NICOLAUS ROCKBERGER — Centraleuropas renässans. Från Habsburg till Visegrád *(Zachar József)* - 186

CONTENTS

FOR THE 40TH ANNIVERSARY OF THE 1956 REVOLUTION AND WAR OF INDEPENDENCE

MIKLÓS HORVÁTH — The Hungarian People's Army and 1956. Details from the Military History of the 1956 Revolution - - - - - - - - - - - 3

ALEXANDR KIROV–BÉLA ZSELICZKY — The 1956 Intervention of the Soviet Army in Hungary. Aspects of Military History, Tactics and Strategy - - - - - - - - - - - 29

JAN STAIGL — Military Measures on the Territory of Slovakia in the Time of the 1956 Hungarian Uprising - - - - - - - - - - - - - - - 67

RÓZÁLIA RÁKÓCZY — Leaflets from 1956 in the Tract Collection of the War History Museum - 79

GYÖRGY MARKÓ — Summary Sentences of Military Tribunals Between December 1956 and October 1957 - - - - - - - - - - - - - - - - - - 115

WORKSHOP

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — New Opinions on the Location of Magna Moravia. *Charles R. Bowlus:* Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907; *Martin Eggers:* Das „Grossmährische Reich". Realität oder Fiction? - - - - - - - - 131

HISTORICAL SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — From the Diary of a Gunner from Pápa - - - - - - - - - - - 138

DISCUSSION

LÁSZLÓ NAGY — Péter Hanák (ed.): Povijest Mađarske. Zagreb, 1995. - - - - 162

REVIEW

GISELA BEINHOFF — Die Italiener am Hof Kaiser Sigismund (1410–1437) *(László Veszprémy)* - 169

KINGA S. TÜDŐS — 15–18th Century Fortifications in Transylvania. Fortified Churches in Háromszék *(Gábor Hausner)* - - - - - - - - - - 170

HANS-JOACHIM TORKE (ed.) — Die russische Zaren 1547–1917 *(Zoltán Fallenbüchl)* - - - - - 172

GERD VOIGT — Russland in der deutschen Geschichtsschreibung *(László Bencze)* - 174

DAVID OMISI — The Sepoy and the Raj. The Indian Army, 1860–1940. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 176

MIRCEA DOGARU — De Esculeu à Alba Iulia. Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemands *(József Zachar)* - - - - - - - - - - - - - - - - - 177

ELZBIETA KACZYNSKA — Das grösste Gefängnis des Welt. Sibirien als Strafkolonie zur Zarenzeit. *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 179

ANDRÉ CORVISIER — La Guerre. Essais historiques *(József Zachar)* - - - - - - - - 180

PAUL G. HALPERN — A Naval History of World War I. *(Tibor Balla)* - - - - - - - 181

AMY KNIGHT — Beria. Stalin's First Lieutenant *(Imre Okváth)* - - - - - - - - - 183

VILMOS BONDOR — The Mikó-Mystery. Connection Between Zoltán Mikó and Raoul Wallenberg in the Hungarian Resistance Movement, 1944–1945 *(Imre Nagy Domokos)* - - - - - - - - - - - - - - 184

NIKOLAUS ROCKBERGER — Centraleuropas renässans. Från Habsburg till Visegrád *(József Zachar)* - 186

TABLE DES MATIÈRES

AU QUARANTIÈME ANNIVERSAIRE DE LA RÉVOLUTION ET GUERRE D'INDÉPENDANCE DE 1956

MIKLÓS HORVÁTH — L'Armée Populaire Hongroise et la révolution de 1956. Précisions sur l'histoire militaire de la révolution de 1956 - - - 3

ALEXANDR KIROV–BÉLA ZSELICZKY — L'intervention de l'armée soviétique en Hongrie en 1956, du point de vue d'histoire militaire, de tactique et d'opération militaire - 29

JAN STAIGL — Mesures militaires sur le territoire de la Slovaquie au temps du soulèvement hongrois l'automne de 1956 - - - - - - - - - - 67

RÓZÁLIA RÁKÓCZY — Tracts de 1956 dans la cillection de petitsimprimés du Misée d'Histoire Militaire- 79

GYÖRGY MARKÓ — Les jugements sommaires des tribunaux militaires entre le décembre de 1956 et l'octobre de 1957 - - - - - - - - - - - - 115

ATELIER

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — De nouvelles opinions sur la position de la Grande Moravie. *Charles R. Bowlus:* Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907; *Martin Eggers:* Das „Großmährische Reich". Realität oder Fiction? - - - - - - - - 131

PUBLICATIONS DE SOURCES

JÁNOS HUSZÁR — Du journal intime d'un artilleur de Pápa - - - - - - - - - - - 138

DISPUTE

LÁSZLÓ NAGY — Péter Hanák (urednik): Povijest Mađarske. Zagreb, 1995. - - 162

REVUE

GISELA BEINHOFF — Die Italiener am Hof Kaiser Sigismund (1410–1437) *(László Veszprémy)*- 169

KINGA S. TÜDŐS — Les systèmes de protection de Transylvanie aux XVe–XVIIIe siècles. Les églises fortifiées de Háromszék *(Gábor Hausner)* - 170

HANS-JOACHIM TORKE (Hg.) — Die russische Zaren 1547–1917 *(Fallenbüchl Zoltán)*- - - - - 172

GERD VOIGT — Russland in der deutschen Geschichtsschreibung *(Bencze László)*- 174

DAVID OMISI — The Sepoy and the Raj. The Indian army, 1860–1940. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 176

MIRCEA DOGARU — De Esculeu à Alba Iulia. Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemands *(József Zachar)*- - - - - - - - - - - - - - - - - 177

ELZBIETA KACZYNSKA — Das grösste Gefängnis des Welt. Sibirien als Strafkolonie zur Zarenzeit. *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - - 179

ANDRÉ CORVISIER — La Guerre. Essais historiques *(József Zachar)* - - - - - - - - 180

PAUL G. HALPERN — A Naval History of World War I. *(Tibor Balla)* - - - - - - - - 181

AMY KNIGHT — Beria. Stalin's First Lieutenant *(Imre Okváth)*- - - - - - - - - 183

BONDOR VILMOS — Le mystère Mikó. Le rapport de Zoltán Mikó et de Raoul Wallenberg dans la résistance hongroise, 1944–1945 *(Imre Nagy Domokos)* - 184

NIKOLAUS ROCKBERGER — Centraleuropas renässans. Från Habsburg till Visegrád *(József Zachar)* - 186

INHALT

ZUM VIERZIGSTEN JAHRESTAG DER REVOLUTION UND DES FREIHEITSKAMPFES VON 1956

MIKLÓS HORVÁTH — Die Ungarische Volksarmee und die Revolution von 1956. Kapitel aus der Militärgeschichte der Revolution - - - - - - - 3

ALEXANDR KIROW–BÉLA ZSELICZKY — Die Intervention der Sowjetarmee in Ungarn im Jahre 1956 (Militärgeschichte, Taktik, Kriegsoperationen) - - - - - - - - 29

JAN STAIGL — Militärische Maßnahmen im Gebiet der Slowakei zur Zeit der Revolution von 1956 - 67

RÓZÁLIA RÁKÓCZY — Flugblätter von 1956 in der Flugblättersammlung des Heeresgeschichtlichen Museums zu Budapest - - - - - - - - 79

GYÖRGY MARKÓ — Standrechtliche Urteile der Militärgerichtshöfe zwischen Dezember 1956 und Oktober 1957 - - - - - - - - - - - - - 115

WERKSTATT

LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Neuerscheinungen über die Lage von Großmähren. *Charles R. Bowlus:* Franks, Moravians and the Magyars. The Struggle for the Middle Dabube, 788–907.; *Martin Eggers:* Das „Grossmährische Reich" Realität oder Fiktion? - - - - - - - - 131

QUELLENPUBLIKATIONEN

JÁNOS HUSZÁR — Aus dem Tagebuch eines Papaer Artilleristen - - - - - - - - 138

DISKUSSION

LÁSZLÓ NAGY — Péter Hanák (urednik): Povijest Mađarske. Zagreb, 1995. - - 162

RUNDSCHAU

GISELA BEINHOFF — Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437) *(László Veszprémy)* - 169

KINGA S. TÜDŐS — Siebenbürgische Wehrbausysteme im 16–18. Jh. Befestigte Kirchen im Komitat Háromszék. *(Gábor Hausner)* - - - - - - 170

HANS-JOACHIM TORKE (Hg.) — Die russische Zaren 1547–1917 *(Zoltán Fallenbüchl)* - - - - - 172

GERD VOIGT — Russland in der deutschen Geschichtsschreibung 1843–1945 *(László Bencze)* - 174

DAVID OMISI — The Sepoy and the Raj. The Indian Army, 1860–1940. *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 176

MIRCEA DOGARU — De Esculeu à Alba Iulia. Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemands *(József Zachar)* - - - - - - - - - - - - - - - - - 177

ELZBIETA KACZYNSKA — Das grösste Gefängnis des Welt. Sibirien als Strafkolonie zur Zarenzeit. *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 179

ANDRÉ CORVISIER — La Guerre. Essais historiques *(József Zachar)* - - - - - - - - 180

PAUL G. HALPERN — A Naval History of World War I. *(Tibor Balla)* - - - - - - - 181

AMY KNIGHT — Beria. Stalin's First Lieutenant *(Imre Okváth)* - - - - - - - - - 183

VILMOS BONDOR — Das Rätsel Mikó. Die Verbindungen von Zoltán Mikó und Raoul Wallenberg in der ungarischen Widerstandsbewegung, 1944–1945 *(Imre Nagy Domokos)* - - - - - - - - - - - - - - 184

NIKOLAUS ROCKBERGER — Centraleuropas renässans. Från Habsburg till Visegrád *(József Zachar)* - 186

СОДЕРЖАНИЕ

К СОРОКОВОЙ ГОДОВЩИНЕ РЕВОЛЮЦИИ И ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1956 ГОДА

МИКЛОШ ХОРВАТ — Венгерская Народная Армия и революция 1956 года. Детали из военной истории революции 1956 года - - - - - 3

АЛЕКСАНДР КИРОВ–БЕЛА ЖЕЛИЦКИ — Вмешательство Советской Армии в события 1956 года в Венгрии с военноисторической, тактической и оперативной точек зрения - 29

ЯН ШТАЙНГЛ — Военные меры, принятые на территории Словакии в период восстания в Венгрии осенью 1956 года- - - - - - - - - - 67

РОЗАЛИЯ РАКОЦИ — Листовки 1956 года в коллекции малых печатных изданий Военно-Исторического Музея - - - - - - - - - - - - - - - 79

ДЬЁРДЬ МАРКО — Приговоры военно-полевых судов в период с декабря 1956 по октябрь 1957 года- - - - - - - - - - - - - - - - - - - 115

МАСТЕРСКАЯ

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Новые мнения о восстании в Великой Моравии. *Charles R. Boulus:* Franks, Miravians and the Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907; *Martin Eggers:* Das „Grossmärische Reich". Realität oder Fiction? - - - - - - - - 114

ГАБОР ХАУСНЕР, ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Каталог венгерских военно-научных рукописей и бланков с самых первоначальных времен до XVII века - - - - - - - - 118

ИСТОЧНИКИ

ЯНОШ ГУСАР — Из дневника одного артиллериста г. Папа. - - - - - - - - - 138

ДИСКУССИЯ

ЛАСЛО НАДЬ — Петер Ханак (урядник). Poviest Mađarske. Загреб, 1995.- - - 162

ОБЗОР

ГИЗЕЛЛА БЕЙНХОФФ — Die Italiener am Hof Kaiser Sigismunds (1410–1437) *(Ласло Веспреми)*- 169

ТЮДЁШ Ш. КИНГА — Трансильванские системы обороны в XV–XVIII веках. Церковные крепости местечка Харомсек. *(Габор Хауснер)* - 170

ГАНС-ИОАХИМ ТОРКЕ (ред.) — Die russische Zaren 1547. 1917. *(Золтан Фалленбюхл)* - 172

ГЕРД ВОИГТ — Russland in der deutschen Geschichtsschreibung 1843–1945. *(Ласло Бенце)* - 174

ДЭВИД ОМИССИ — The Sepoy and the Raj. The Indian Army. 1860–1940 *(Клара Сегсарди-Ченгери)*- - - - - - - - - - - - - 176

МИРСЕА ДОГАРУ — De Esculeu á Alba Julia. Un Millénaire d'Histoire Roumaine dans les Chroniques et les Ouvrages Historiques Hongrois-Allemands *(Йожеф Захар)*- - - - - - - - - - - - - - - 177

ЭДЬЗБИЕТА КАЦИНСКА — Das grösste Gefängnis der Welt. Sibirien als Strafkolonie zur Zarenzeit. *(Тибор Балла)* - - - - - - - - - - - - - - - 179

АНАРЕ КОРВИЗИЕ — La Guerre. Essais historiques *(Йожеф Захар)* - - - - - - 180

ПОЛ Г. ХАЛПЕРН — A Naval History of World War I. *(Тибор Балла)* - - - - - 181

ЭМИ КНАЙТ — Beria. Stalins's First Lieutenant *(Имре Окват)* - - - - - 183

ВИЛЬМОШ БОНДОР — Загадка Мико. Связь Золтана Мико и Рауля Валленбесга в венгерском сопротивлении. 1944-1945 *(Имре Надь Домокош)* - 184

НИКОЛАУС РОКБЕРГЕР — Centraleuropas renássans. Fran Habsburg till Visegrad *(Йожеф Захар)* - 186

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészi munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

Ára: 100,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.

109. ÉVFOLYAM 1996 DECEMBER 4. SZÁM

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Tóth Sándor László

A honfoglalás előtti magyar kalandozások

Csetri Elek

Francia hadifoglyok Erdélyben 1800–1815

Martin Kornél–Ugron István

Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből, II. rész

Az alapítás éve
1888

POLLAK ZS.

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

* * * * * BUDAPEST, MH KÖZPONTI NYOMDA * * * * *

ALAPÍTVÁNY A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS TÁMOGATÁSÁRA

Osztovics Levente műfordító, irodalomtörténész, az Európa Könyvkiadó igazgatója, dr. Rázsó Gyula hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója és dr. Szakály Sándor hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa alapítványt hoztak létre a magyar hadi történetírás támogatására.

Az alapítvány elsődleges célja, hogy támogassa a magyar hadtörténeti, politika- és társadalomtörténeti kutatásokat, a kutatások eredményeinek közzétételét, különös tekintettel az 1867-től napjainkig tartó történeti korszak eseményeinek feltárására. Segíteni kívánja a magyar hadtörténészek bekapcsolódását a nemzetközi kutatómunkába, a nemzetközi tudományos életbe, elősegítve a fiatalabb hadtörténész nemzedék külföldi kutatási és publikációs gondjainak megoldását. Ennek érdekében támogatást kíván nyújtani

1. tudományos eredményeket közreadó kiadványok belföldi megjelentetéséhez,
2. belföldi konferenciákon való részvételhez,
3. magyarországi kutatómunkához,
4. külföldi kutatómunkához,
5. nemzetközi konferenciákon való részvételhez,
6. külföldi publikációs lehetőségek feltételeinek megteremtéséhez.

A fentieken kívül az alapítvány évente egy-egy arra érdemes hadtörténészt munkásságáért jutalomban részesít.

Az alapítvány kezelője, döntéseinek meghozója az elnökből, a titkárból és tizenegy tagból álló kuratórium. A kuratórium elnöke Perjés Géza hadtörténész, titkára dr. Veszprémy László, a Hadtudományi Könyvtár igazgatója. A kuratórium tagjai: Antal László műfordító, az Európa Könyvkiadó nyugalmazott irodalmi vezetője, dr. Dombrády Lóránd hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet nyugalmazott igazgatója, Fodor Lajos vezérőrnagy, dr. Hermann Róbert hadtörténész, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, dr. Kószó Péter orvos, Méhes Gábor banktisztviselő, Perjés Gábor, dr. Romsics Ignác történész, egyetemi docens, dr. Sáringer László főkonzul, dr. Szakály Ferenc történész, az MTA Történettudományi Intézet osztályvezetője, dr. Vargyai Gyula történész, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főtanácsadója.

Az alapítvány javára a következő bankszámlára juttathatók adományok: OTP Bank, I. ker., Alagút u. 3. Forint csekkszámla: 11701004–20171993, devizaszámla: B–82191. Támogatások az adományozók által meghatározott célra is adhatók.

Az alapítványról részletes felvilágosítással szolgál: dr. Veszprémy László, az alapítvány titkára. Címe: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, H–1250 Budapest, Pf. 7. Telefon: (00-36-1) 15-69-522, (00-36-1) 15-69-970.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

109. ÉVFOLYAM • BUDAPEST • 1996. 4. SZÁM

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Balla Tibor százados, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bojtásné Damó Csilla,* a Hadtörténelmi (Hadtudományi) Könyvtár tudományos főmunkatársa (Budapest); *Bolyósné Újfalusi Éva,* a Hadtörténelmi (Hadtudományi) Könyvtár tudományos munkatársa (Ercsi); *Csetri Elek,* a történelemtudomány doktora, az MTA külső tagja, ny. egyetemi tanár (Kolozsvár, Román Köztársaság); *dr. Domokos György,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *Fodor Pál,* a történelemtudomány kandidátusa, MTA Történettudományi Intézet, Orientalisztikai Intézet (Szentendre); *dr. Hermann Róbert,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Markó György* ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója (Budapest); *dr. Martin Kornél* ny. vegyészmérnök (Budapest); *dr. Nagy Domokos Imre* ny. középiskolai tanár (Budapest); *dr. Pollmann Ferenc,* a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa (Budapest); *dr. Stanisław A. Sroka* történész, a krakkói Jagello Egyetem Történelemtudományi Intézetének munkatársa (Krakkó, Lengyel Köztársaság); *Szegzárdy-Csengery Klára* szerkesztő (Budapest); *Tóth Sándor László,* a történelemtudomány kandidátusa, tanszékvezető egyetemi docens, József Attila Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Középkori Magyar Történeti Tanszék (Szeged); *Ugron István* ny. ezredes (Budapest); *dr. Veszprémy László,* a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi (Hadtudományi) Könyvtár igazgatója (Budapest); *Zachar József* ezredes, a történelemtudomány doktora, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese (Budapest)

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK
A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Felelős szerkesztő:
Csákváry Ferenc

Szerkesztő bizottság:
Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd (a szerkesztő bizottság elnöke), Korsós László, Markó György, Nagy László, Perjés Géza, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Szántó Mihály, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:
Budapest I., Kapisztrán tér 2–4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:
A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170
Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 400,– Ft, negyedévre: 100,– Ft.

Terjeszti:
a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a – 1900 –, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 219-98636/021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H–1389 Budapest, Pf. 149) terjeszti.

Index: 25 371 HU ISSN 0017–6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető: Benke Károly alezredes

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

A HONFOGLALÁS ELŐTTI MAGYAR KALANDOZÁSOK

E tanulmányban a magyar törzsszövetség honfoglalás előtti kalandozó akcióit vizsgáljuk. Sorra vesszük az ismert, illetve kimutatható IX. századi magyar portyázásokat, majd általános megállapításokat teszünk a honfoglalás előtti akciókkal kapcsolatban, összevetjük őket a X. századi kalandozásokkal és megkíséreljük meghatározni a IX. századi magyar portyák főbb jellemzőit, kereteit. Nem tárgyaljuk a 899–900-ra tehető itáliai kalandozást, jóllehet ez is IX. századi akciónak minősül, de a történeti kutatásban elfogadott álláspont szerint ezt a hadjáratot már a Kárpát-medencei új hazából vezették a magyarok, vizsgálatunk azonban csak az Etelközből (és Levediából) indított, vitathatatlanul honfoglalás előtti portyákra terjed ki. Elemzésünket egyrészt az indokolhatja, hogy bár sokat írtak a magyar kalandozásokról, jobbára a honfoglalás utáni akciókkal foglalkoztak.[1] Másrészt azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a magyar törzsszövetség éppen ezen támadásaival hívta fel magára a

1 Erre a kalandozó akcióra összefoglalóan l. *Gombos F. Albin:* A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása (898–904). *Hadtörténelmi Közlemények* (28) 1927. (a továbbiakban: *Gombos,* 1927) 429–519. o.; a kalandozásokkal foglalkozó nemzetközi irodalomból l. pl. *Fasoli, G.:* Le incursioni ungare in Europe nel secolo X. Firenze, 1954.; *uő.:* Points de vue sur le incursions hongroises en Europe au Xe siecle. *Cahiers de la Civilisation Médievale,* 1959. 29–33. o.; *Bogyay, T.:* Lechfeld. Ende und Anfang. Geschichtliche Hintergründe, ideeller Inhalt und Folgen der Ungarnzüge. Müchen, 1955.; *uő.:* L'homme de l'Occident en face des incursions hongroises. Miscellanea di studi dedicati a Emerico Várady. Modena, 1966. 32–36. o.; *Musset, L.:* Les invasions: Les second assault contre l'Europe chrétienne (VIIe–XI vagues^e siecles) *„Nouvelle Clio",* L'Histoire et ses problemes. No. 12., Paris, 1965. 40., 60., 63–64. o.; *Vajay, Szabolcs:* Der Eintritt des ungarischen Stammebundes in die europäische Geschichte (862–933). Mainz, 1968. (a továbbiakban: *Vajay,* 1968.); a magyar irodalomból l. pl. *Szabó Károly:* A vezérek kora Árpádtól Szent Istvánig. Pest, 1869. (a továbbiakban: *Szabó,* 1869) 103–105. o.; *Pauler Gyula:* A magyar nemzet története Szent Istvánig. Bp., 1900 (a továbbiakban: *Pauler,* 1900). 47–49. o.; *Marczali Henrik:* A vezérek kora és a királyság megalapítása. In: A magyar nemzet története. I. k. (Szerk.: *Szilágyi Sándor*) Bp., 1895 (a továbbiakban: MNT I.) 137–206. o.; *Hóman Bálint–Szekfű Gyula:* Magyar történet I. k. Bp., 1928. (a továbbiakban: MT I.) 131–157. o.; *Deér József:* A magyar törzsszövetség és patrimoniális királyság külpolitikája. Kaposvár, 1928. (a továbbiakban: *Deér,* 1928). 14., 25., 30–31. o.; *Molnár Erik:* A magyar társadalom története az őskortól az Árpád-korig. Bp., 1949[2] (a továbbiakban: *Molnár,* 1949). 87., 117–120. o.; *Elekes Lajos–Lederer Emma–Székely György:* Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Egyetemi tankönyv I. k. Bp., 1965[2] (a továbbiakban: MT ET). 50., 52–54. o.; Magyarország története tíz kötetben. I/1–2. Előzmények és magyar történet 1242-ig. (Főszerk. *Székely György,* szerk.: *Bartha Antal*) Bp., 1984. (a továbbiakban: Mtört. I/1.) 651–676., 685–701. o. (*Györffy György* írta); Magyarország hadtörténete két kötetben. (Főszerk.: *Liptai Ervin*) I. A honfoglalástól a kiegyezésig. (Szerk.: *Borus József*) Bp., 1984. 21–25. o. (*Borosy András* írta); *Bálint Csanád:* A kalandozó hadjáratok újabb értelmezéséhez. *Valóság,* 1970. 2. sz. 71–74. o.; *Györffy György:* Honfoglalás, megtelepedés, kalandozások. In: *Bartha Antal–Czeglédy Károly–Róna-Tas András* (szerk.): Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1977. (a továbbiakban: *Györffy,* 1977) 142–156. o.; *Kristó Gyula:* Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig. Bp., 1980. (a továbbiakban: *Kristó,* 1980) 229–392. o.; *uő.:* Magyar kalandozások–kalandozó magyarok. In: *Makk Ferenc* (szerk.): Fejezetek a régebbi magyar történelemből I. k. Bp., 1981. (a továbbiakban: *Kristó,* 1981). 37–53. o.; *uő:* A Kárpát-medence és a magyarság régmúltja (1301-ig). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 3. Szeged, 1993. (a továbbiakban: *Kristó,* 1993) 83–92. o.; *uő:* A magyar állam megszületése. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 8. Szeged, 1995. (a továbbiakban: *Kristó,* 1995) 177–197. o.; *Kordé Zoltán–Petrovics István:* A magyar kalandozások. Hadtörténelem fiataloknak. Bp., 1989.; *Engel Pál:* Beilleszkedés Európában. A kezdetektől 1440-ig. Magyarok Európában I. k. Bp., 1990. 107–110. o.; *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika (896–1196). Szeged, 1993. (a továbbiakban: *Makk,* 1993) 9–25. o.

korabeli Európa figyelmét, e hadjáratok révén lépett „a világtörténelem színpadára", s érdemelte ki a későbbi történetírás érdeklődését is.

Mindenekelőtt tisztáznunk kell a *kalandozás* fogalmát. E szó – hasonlóképpen a szintén archaikus hon szavunkhoz (pl. honfoglalás) – a múlt századi romantikus történetszemlélet jegyében fogant, de a magyar történeti kutatásban teljességgel és kiirthatatlanul gyökeret vert, ezt elismerve jobbára magunk is e fogalommal éltünk. Emellett használtuk a hadjárat, a portyázás és az akció kifejezéseket; a leginkább elfogadható terminusnak a zsákmányszerző (portyázó) hadjáratot véljük.[2] A pozitív csengésű kalandozás szó olyan akciót jelöl, amelynek során magyar csapatok nyomultak be más nép országába, ott dúltak, zsákmányt szereztek, esetleg csatákat is vívtak, majd visszavonultak saját országukba. A kalandozás lényegében egy lovasnomád nép jellemző megnyilvánulása volt, szervezett rablás, amelynek fő célja döntően javak elsajátítása erőszakos úton, és nem irányult más népek területének elfoglalására. A zsákmányszerző akciók mellett kisebb részben olyannal is találkozunk, amely arra irányult, hogy a megtámadott népet rendszeres adófizetésre kényszerítse. E portyázó akciók külpolitikai háttérrel is rendelkeztek, a magyarok esetenként felkérésre, szövetségesként jelentek meg az adott területen és meghatározott feladatot is teljesítettek.[3] A történeti kutatás hosszú ideig csak a honfoglalás után számolt kalandozásokkal, jóllehet ismerte a 895 előtti kevés számú magyar portyáról beszámoló forrásokat is. Feltehetőleg éppen ez a tény; ti. hogy 895 után számos kalandozással találkozunk, míg 895 előtt csak néhányról van tudomásunk, vezette a kutatókat arra, hogy az előbbi időszakot a kalandozások korának nevezze el.[4] Újabban többen is hangsúlyozták azt, hogy a IX. században is folytak portyázások, így 895 nem jelent e vonatkozásban sem cezúrát.[5]

A továbbiakban részletesen vázoljuk az ismert IX. századi magyar kalandozó akciókat. A legkorábbi ismert hadjárat szorosan kapcsolódik a magyarok írott forrásokban való megjelenéséhez, úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy a magyarok kalandozó népként bukkantak fel a történelemben, adtak életjelet magukról. A Krum bolgár kán által áttelepített makedón hadifoglyok 836–838 táján, feltevésünk szerint 838-ban[6] felkelést indítottak, mert vissza akartak menni hazájukba. Az esemé-

2 A kalandozás, a kalandozó hadjárat fogalmára l. pl. *Szabó,* 1869. 103–105. o.; *Pauler,* 1900. 47–49. o.; *Marczali Henrik,* MNT I. k. 143–144., 198–199. o.; *Hóman Bálint,* MT I. k. 148–150. o; rablóháborút, rabló kalandot említett már *Bibó István:* Nomád népek lángelméi. Árpád. Szeged, 1932. 8–9. o.; ugyanezt a kifejezést használta egyértelműen pejoratíve a marxista történetírás is, l. pl. MT ET I. k. 50., 52., 54. o.; *Molnár,* 1949. 87., 116–118. o.; a kalandozás fogalmát helytelennek nevezte *Herczeg Géza:* Magyarország külpolitikája 896–1919. Bp., 1982. (a továbbiakban: *Herczeg,* 1982) 13–14. o.; zsákmányoló és adóztató hadjáratokat említett *Györffy György,* Mtört. I/1. 651. o.

3 A külpolitikai motivációkra a kalandozásokban l. *Vajay,* 1968. 81–83. o.; *uő.:* Honfoglalók, kalandozók, vasverők. *História,* 1996/2. sz. 13–16. o; v. ö. még *Dienes István:* A honfoglaló magyarok. Bp., 1972. 67–69. o.; a felkéréseket hangsúlyozta a IX. századi vállalkozásokban *Benkő Loránd:* A magyarság honfoglalás előtti történetéhez Levédi és Etelköz kapcsán. *Magyar Nyelv,* 80 (1984) (a továbbiakban: *Benkő,* 1984) 418. o.

4 A korábbi álláspontra l. pl. *Pauler,* 1900. 47–48. o.; *Marczali Henrik,* MNT I. k. 137–206. o.; hadjáratoknak nevezi *Hóman Bálint,* MT I. k. 131. o.

5 A kalandozások korának kiterjesztésére a honfoglalás előtti időszakra l. *Vajay,* 1968. 82–83. o.; v. ö. még *Györffy,* 1977. 142–144. o.; *Kristó,* 1980. 349–350. o.; *Kristó,* 1981. 37. o.; *Kristó,* 1995. 277., 282. o.; *uő.:* Rendszerváltás az első ezredfordulón. In: *Kristó Gyula–Makk Ferenc* (szerk.): Árpád előtt és után. Tanulmányok a magyarság és hazája korai történetéből. Szeged, 1996. (a továbbiakban: *Kristó–Makk,* 1996) 97. o.

6 836–838-ra tette pl. *Moravcsik Gyula:* Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. *Antik Tanulmányok,* 4 (1957) 282–285. o.; *Czeglédy Károly:* Árpád és Kurszán (az Árpád-ház megalapításához) In: *uő.:* Magyar őstörténeti tanulmányok. Bp., 1985. (a továbbiakban: *Czeglédy,* 1985). 119. o.; *Bartha Antal,* l. Mtört. I. k. 526. o.; 836-ra l. pl. *Vajay,* 1968. 11., 87. o.; 837-re l. *Moravcsik, Gy.:* Byzantium and the Magyars. Bp., 1970. 44. o.; 838-ra l. *Tőlt, S. L.:* Hungarian-

nyeket Georgius Monachus Continuatus alapján rekonstruálhatjuk. A bizánci történetíró szerint „Theofilosz császár napjaiban egy Kordülisz nevezetű volt a katonai kormányzó Makedóniában. Volt egy fia is, név szerint Várdasz, igen vitéz, akit ott hagyott maga helyett, hogy a Dunán túl levő makedónok főembere legyen. Ő maga pedig valamilyen fortélyos módon eljött Theofiloszhoz, aki örömmel fogadta őt, és megtudván, hogy mit akar, hajókat küldött, hogy felvegyék és a fővárosba vigyék őket. A nép pedig, mielőtt a hajók megérkeztek, elhatározta, hogy asszonyostul és gyermekestül elvonul Romaniába (ti. római = bizánci területre – T. S. L.). Amidőn a bolgár Mihály Thesszaloniké alá vonult, megkezdték az átkelést javaikkal együtt." Az idézett forrásból kiderül az, hogy a Dunán túlra (kb. a későbbi Havasalföld, illetve a mai Románia déli, délkeleti részei) telepített makedónok megmozdulása, visszatelepülésre irányuló kísérlete idézte elő, robbantotta ki a bizánci–bolgár háborút. A fő kezdeményező Kordülisz, Makedónia kormányzója volt, akitől feltehetőleg a hazatelepítés ötlete és lebonyolításának megtervezése származott. Theophilosz császár a jelek szerint „csak" a Dunához küldött hajókkal támogatta a „Kordülisz-tervet", de így is bolgár támadást váltott ki lépése. A háború menetéről a bizánci történetíró azt jegyezte fel, hogy „a főparancsnok megtudván ezt, átkelt a túlsó partra, hogy szembeszálljon velük. A makedónok kétségbeesve vezérükké tették Tzántziszt és Kordüliszt, és megütközvén, sokakat megöltek, egyeseket pedig el is fogtak."[7]

A bolgárok kétfrontos háborúra készültek; Mihály thesszaloniki akciója felbátorította a makedón hadifoglyokat arra, hogy a kért bizánci hajók megérkezése előtt megkíséreljék az átkelést. Minden bizonnyal ebben próbálta őket megakadályozni a bolgár vezér. A Konstantinápolyból időközben visszatért Kordülisz és Tzántzisz vezérletével a makedónok legyűrték a helyi bolgár ellenállást. A makedón–bolgár összecsapás a Dunánál zajlott le. Feltehetően a makedónok a bolgárok folyamátkelésének nehézségeit használták ki; a szöveg ugyanis hangsúlyozza, hogy azok a bolgárok folyamodtak az ungrokhoz (magyarokhoz), akik nem tudtak átkelni. Maga az átkelés azonban sikerült a bolgár vezérnek, aki átkelt csapataival a túlsó partra, de legyőzték a makedónok. Nem lehettek túlságosan távol a magyarok, mert hamar megjelentek a hívásra. Georgius Monachus Continuatus leírása szerint a császári hajók megérkezése nagyjából egybeesett a magyarok feltűnésével. A forrás szerint a magyarok nem teljesítették teljesen vállalt kötelezettségüket, mert a csatarendben felsorakozott makedónokkal nem akartak megütközni, hanem felajánlották nekik, hogy „adjátok nekünk mindazt, amitek van és menjetek, ahová akartok." A makedónok nem fogadták el az ajánlatot, három napig farkasszemet néztek az ellenséggel, majd megpróbáltak hajókra szállva távozni. A magyarok ekkor támadtak és egész napos heves harc bontakozott ki. A csata makedón győzelmet hozott, a magyarok menekültek. Másnap azonban a visszaforduló makedónok ellen újból felvet-

---

Bulgarian Contacts in the Ninth Century. In: Hungaro-Bulgarica V. (Szerk.: *H. Tóth Imre*) Szeged, 1994. (a továbbiakban: *Tóth,* 1994) 72–73. o.

7 *Györffy György* (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp.,1986.[3] (a továbbiakban: MEH) 104–105. o.; *Moravcsik Gyula:* Az Árpád-kori magyar történelem bizánci forrásai. Bp., 1984. (a továbbiakban: ÁMTBF) 54–55. o.; legújabban l. *Kristó Gyula* (szerk.): A honfoglalás korának írott forrásai. Szeged, 1995. (a továbbiakban: HKIF) 143–144. o.

ték a harcot a magyarok. Ekkor is felülkerekedtek a makedónok és megint megfutamították őket.[8]

Több kérdés is felmerülhet az első ismert magyar kalandozó akció értékelésekor. Az elsőt a portyázás eredménytelensége kapcsán vethetjük fel. Kristó Gyula megfogalmazása szerint a megjelenő magyar törzsszövetség nem sikeres akciókkal tette le névjegyét Kelet-Európa asztalára.[9] Ez vitathatatlan tény, hiszen a magyarok sem a bolgárok kérését nem tudták teljesíteni, – ti. hogy akadályozzák meg a makedónok visszaszállítását – sem pedig az általuk inkább követett célt, ti. hogy a makedónokat javaik átadására bírják szép szóval, vagy erőszakkal. Mindez felveti az erőviszonyok kérdését is. A makedónok erejére csak következtethetünk abból, hogy a forrás szerint Krum kán tízezer makedón férfit telepített át a Dunán túlra.[10] Még ha ezek mindegyike nem is jöhetett számba harcosként, néhány ezer fő harcolhatott mind a bolgárok, mind pedig a magyarok ellen. A makedónok erejét fémjelzi az is, hogy legyőzték az ellenük támadó bolgárokat is, noha ezek gyaníthatóan nem is a főerőket jelentették. A másik oldalon a magyarokról azt lehet elmondani, hogy jóllehet a forrás szerint „végtelen tömegben" jelentek meg a „hunok", bizonyosan túlzásról van szó. A megjelenő magyar csapatok létszáma a makedónokéhoz hasonló lehetett, azaz legfeljebb néhány ezer harcos. Egy vagy esetleg néhány törzs által lebonyolított alkalmi portyára gondolhatunk.[11] Érdemes még azt megjegyezni, hogy a bizánciak azért nem tudták nagyobb erőkkel támogatni a végül is sikerrel járó makedón felkelést, mert 837-től Mutaszim arab kalifa ellen kellett háborút viselniük. Ez kezdetben bizánci sikerekkel is járt, de 838-ban vereségek érték őket.[12] Így, ha valóban 838-ban (vagy akár 837-ben) volt a makedón felkelés, érthető, hogy Theophilosz császár csak szállító hajókkal tudta segíteni a visszatelepülési akciót.

Arra is utalnunk kell, hogy a kalandozó akció többé-kevésbé sejteti a magyarok szállásterületének fekvését is. A történeti szituáció megengedi azt a következtetést, hogy a magyarok egy része közel lakott a bolgárokhoz, vagy legalábbis az adott időpontban elég közel lehetett ahhoz, hogy felhívja magára a figyelmet. Az Annales Bertiniani híradása szerint a 838-ban útnak induló rusz követség még elért Konstantinápolyba, de vissza már nem tudott menni ugyanazon az útvonalon.[13] A bolgárok – Theophilosz császárhoz hasonlóan, aki továbbküldte a rusz követséget saját követségével együtt Jámbor Lajos frank császárhoz – tisztában lehettek e népmozgásokkal, s a magyarok Al-Dunához közeli jelenlétével, ezért fordultak hozzájuk. Valószínű egyébként, hogy minden felkérés nélkül, a zsákmány reményében is megrohanták volna a magyarok a Dunán túlra letelepített makedónokat. Az a felte-

8 L. az előző jegyzetet!

9 *Kristó,* 1980. 79., 230., 335–336. o.; *uő.:* Hungarian History in the Ninth Century. Szeged, 1996. (a továbbiakban: *Kristó,* 1996) 15. o.; *uő.:* Magyar honfoglalás, honfoglaló magyarok. Bp., 1996. (a továbbiakban: *Kristó,* 1996[2]) 30–32. o.; v. ö. még *Király Péter:* A magyarok említése a Konstantin-legendában. *Magyar Nyelv,* 70 (1974) (a továbbiakban: *Király,* 1974) 6., 9. o.

10 MEH 105. o.; ÁMTBF 54. o.; HKIF 143. o.

11 V. ö. *Kristó,* 1980. 78. o. Megfogalmazása – mely szerint az Al-Dunánál tűnnek fel kisebb csoportjaik – kisebb méretű kalandozást sejtet. Máshol a törzsszövetség katonai gyengeségére következtetett a vereségből, v. ö. *Kristó,* 1996. 135. o.

12 L. pl. *Toynbee, A.:* Constantine Porphyrogenitus and His World. London, 1973. (a továbbiakban: *Toynbee,* 1973) 388. o.; *Dupuy, R. E.–Dupuy, T. N.:* The Encyclopaedia of Military History. New York, 1986.[2] 263., 265–266. o.

13 *Waitz, G.* (rec.): Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Annales Bertiniani. Hannoverae, 1883. (a továbbiakban: SRG AB) 19–20. o.; fordítására l. HKIF 183–184. o.

vés is megkockáztatható talán, hogy éppen *a magyarok felbukkanása a térségben volt a döntő tényező, amely Kordüliszben a visszatelepedés gondolatát megérlelte, annak ellenére, hogy Theophilosz császár a már folyó, s bizánci szempontból éppen rosszul alakuló arab háború miatt nem tudott igazán számottevő segítséget adni.* A bolgárok a makedónok távozásával vesztették el az Al-Dunán túlra nyúló és talán a Dnyeperig terjedő befolyásukat, s egy őket védelmező katonai segédnép helyére egy veszedelmes „szövetségest" kaptak, amely, ahogy a vázolt események is mutatták, egyáltalán nem bolgár érdekeket képviselt. Az a lehetőség is fennáll, hogy a magyarok nemrégen bukkanhattak fel az Al-Dunához közeli térségben. Ide vonhatjuk Kristó Gyula honfoglalás kapcsán tett megjegyezését, miszerint azután egy ideig csak a szomszéd országokba, tehát közelre vezettek kalandozó akciókat a magyarok, s csak később terjesztették ki portyáik hatósugarát.[14]

Hasonlóan 838 körüli időpontot sejtethet Sarkel felépítése is. Theophilosz császárhoz a kazárok követséget küldtek, hogy építtesse fel számukra Sarkel várát. A bizánci uralkodó Petronászt bízta meg a feladattal, aki végrehajtotta azt, majd a Krím-félszigeten Kherszón körül katonai–közigazgatási körzetet (themát) szervezett. A Kazária elleni magyar fellépésre ugyan csak Ibn Rusztánál találunk adatot, de okkal tételezhetjük fel, hogy Sarkel felépítése előtt, de valószínűleg utána is egy ideig a magyarok támadhatták a szomszédos Kazáriát.[15] A magyarok dél-orosz steppén való megjelenése némi felbolydulást váltott ki az érintett népeknél. A ruszok követet küldtek Theophilosz császárhoz, úgyszintén a kazárok is. Mindkét követséget nagyjából 838 körüli időre datálhatjuk.[16] Bizánci – kazár – rusz összefogás kezdett kibontakozni a magyarokkal szemben, akik mindössze egy kérészéletű, inkább alkalmi bolgár „szövetséget" tudtak felmutatni. Utóbbival kapcsolatban meg kell említeni, hogy a bolgárokat is hátrányosan érintette a magyarok megjelenése, mert egyrészt siettették a makedónok távozását, másrészt az Al-Dunától északra-északkeletre kiterjedő bolgár befolyást, fennhatóságot is feltehetően felszámolták. A keletkező hatalmi vákuumot a magyarok a következő években, évtizedekben betölthették, hiszen 870–880 táján már bizonyosan az Al-Dunáig terjedtek ki a magyar törzsek szállásterületei.[17]

A következő, konkrét kalandozásra utaló adat 862-ből származik. Az Annales Bertiniani bejegyzésében ezt olvashatjuk: „a népek számára korábban nem ismert ellenségek, akiket magyaroknak (Ungri) hívnak, feldúlják annak (ti. Német Lajos

14 *Kristó,* 1981. 40–41. o.

15 A kazárok védekezésére a magyarokkal szemben, l. Ibn Ruszta, MEH 88.; HKIF 34.; a Sarkel felépítését kérő kazár követségre l. ÁMTBF 43.; a két tudósítást összekapcsolták és a magyarokhoz kötötték, illetve az is felmerült, hogy Sarkelt a ruszok ellen építették, az elméletekre v. ö. összefoglalóan l. *Tőth Sándor László:* A magyarok „etelközi honfoglalása". *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica,* 98 (1993) (a továbbiakban: *Tőth,* 1993) 8–10. o.; l. még *uő.*: Birodalmak, államok és népek a IX. századi Kelet–Európában. *Életünk,* 1996/6–7. sz. (a továbbiakban: *Tőth,* 1996) 574. o.

16 A rusz követségre l. pl. *Artamonov, M. I.:* Isztorija Hazar. Leningrád, 1962. 344. o.; *Czeglédy,* 1985. 54. o.; *Ludwig, D.:* Struktur und Gesellschaft des Chazarenreiches im Licht des schriftlichen Quellen. Inaugural Dissertation zur Elangung des Doktorgrades des Philosophischen Fakultat der Westfalischen Wilhelm-Universitat zu Münster, 1982. 259. o.; *Toynbee,* 1973. 431., 444–445. o.; a kazár követséget és Sarkel felépítését 838-ra tette pl. *Ludwig, D.:* i. m. 221., 258. o.; *Ligeti Lajos:* A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban. Bp., 1986. 475. o.; *Fodor István:* Kazárok és kabarok. In: *Szombathy Viktor–László Gyula* (szerk.): Magyarrá lett keleti népek. Bp., 1988. 81. o.; *Tőth,* 1993. 10. o.; *Kristó,* 1996. 16–17. o.; összefoglalóan a kérdéskörre l. *Wozniak, F. E.:* Byzantine Policy on the Black Sea, on Russian Steppe in the Late 830's. *Byzantine Studies,* 2 (1975) 56–62. o.

17 V. ö. MEH 88.; HKIF 33. o. (Ibn Ruszta), 36–37. o. (Gardizi); értelmezésére l. pl. *Kristó,* 1980. 146–148. o.; *Tőth,* 1994. 74. o.

keleti frank uralkodónak – T. S. L.) az országát."[18] A történeti kutatás azt mutatta ki, hogy ekkor a magyarok feltehetőleg Német Lajos császár és fia, az Ostmark (a későbbi Ausztria) élén álló, Karlmann viszályába avatkoztak bele az utóbbi oldalán a keleti frank belügyekbe. Vajay Szabolcs feltevése szerint Rasztiszláv morva fejedelem is Karlmann szövetségese volt e harcok során.[19]

Az időben következő datálható portyázásra 881-ben került sor. A Salzburgi Évkönyvek folytatása (Continuatio Iuvavensium Maximorum) azt jegyezte fel erről az évről, hogy „A nap elsötétült a harmadik és hatodik óra között. Az első háború a magyarokkal (cum Ungaris) volt Wenia-nál. A második háború a kabarokkal (cum Cowaris) volt Culmite-nél."[20] Érdekes, de a korabeli annalesek logikájába illő, hogy előbb említi a napfogyatkozást (amelyet a kor égi csodaként értelmezett), s csak utána a magyarokkal, illetve a kovárokkal (kabarokkal) folytatott harcokat. A három idézett mondat időrendi, logikai, ok-okozati kapcsolata nem egyértelmű. Vajay Szabolcs vetette fel azt a lehetőséget, hogy időrendi sorrendet tételezzünk fel a tudósításban. Ezek szerint előbb volt a napfogyatkozás és utána történt a magyar kalandozás. Mivel a napfogyatkozás kimutathatóan 881. augusztus 22-re esett, ezért Vajay arra következtetett, hogy a magyarokkal való csatározásra ősszel került sor.[21] Vajay gondolatmenetét követve és kiegészítve arra gondolhatunk, hogy a magyarokkal való összecsapásra augusztus 22-ét követően, talán még augusztusban vagy szeptemberben kerülhetett sor, s ezt követhette a kabarokkal való harc. Nem tudhatjuk azonban, hogy a három eseményt mennyi idő választotta el egymástól. Azt sem lehet persze kizárni, hogy nem ebben a sorrendben történtek ezek az események.

Fentebb kalandozásnak minősítettük a 881. évi akciót. A Salzburgi Évkönyvek a „bellum" szót használják, amelyet többnyire „háború"-nak fordítanak, itt azonban helytállóbb, ha csatára, összecsapásra gondolunk. Az Évkönyvek nem tesznek említést ugyanakkor a magyarok dúlásairól, fosztogatásairól, amelyeket okkal feltételezhetünk. Az elmondottak alapján *881 késő nyarán, kora őszén két csatát* is *vívtak a magyarok, illetve a kabarok ellen*, ezek kimeneteléről azonban sajnálatos módon nem értesülünk. Talán feltételezhető, hogy sem a magyarok, sem pedig ellenfeleik nem szenvedtek komoly vereséget, mert ezt az Évkönyvek írója megemlítette volna. Kik ellen harcoltak a magyarok? A történeti kutatás azt tételezte fel, hogy a keleti frankok ellen küzdöttek, „bizonyára nem saját kezdeményezésükből, hanem felkérésre, méghozzá a legnagyobb valószínűséggel Szvatopluk morva fejedelem megbízásából."[22] Hozzá kell ehhez fűznünk, hogy az idézett szöveg e probléma megoldásában nem segít. A „cum Vngaris", illetve a „cum Cowaris" szerkezet ugyan – ahogy azt Vajay Szabolcs hangsúlyozta – lehet társhatározói jellegű is, de a bajor annalisztikában valaki elleni küzdelmet jelöl.[23] A keleti frank uralkodó, Arnulf fő ellensége ekkor e térségben Szvatopluk morva fejedelem volt, így kézenfekvő,

18 A tudósításra l. SRG AB 60. o.; fordítására l. HKIF 184. o.

19 *Vajay*, 1968. 14. o.; *Kristó*, 1980. 93. o.; *Kristó*, 1996. 133. o.; *Kristó*, 1996[a]. 73–74. o.

20 Monumenta Germaniae Historica. Scriptores I–XXXII. ed. Bresslau, H. Hannoverae–Lipsiae, 1826–1934. XXX/2. 742. o.; fordítására l. HKIF 209. o.

21 *Vajay*, 1968. 15. o. 23. jegyzet, 90. o. – Utóbbi helyen szeptembert említi a csata idejeként.

22 L. pl. *Vajay*, 1968. 16. o.; *Kristó*, 1980. 149. o.; *Kristó*, 1981. 37–38. o.; *Kristó*, 1996. 175. o.; *Kristó*, 1996[a]. 85. o.

23 *Vajay*, 1968. 16. o.

hogy ő bérelhette föl a kalandozó magyarokat ellenségei megtámadására.[24] Nem zárhatjuk ki természetesen azt a lehetőséget sem, hogy a portyázó magyaroknak semmi köze sem volt Szvatopluk Arnulf elleni küzdelméhez. Ez ellen az a megfontolás szólhat, hogy a magyarok ritkán merészkedtek távoli nyugati portyára anélkül, hogy szövetségesük ne lett volna a térségben, aki felkérte őket egy akcióra, s akinek támogatására számíthattak. Fontos szempont az is, hogy hol került sor a kalandozókkal való összecsapásokra. Kristó Gyula ennek kapcsán arra mutatott rá, hogy bár „Weniát általában Béccsel szokták azonosítani, de nem teljesen kizárt, hogy egy ma már ismeretlen helyre, esetleg folyóra vonatkozhat. Culmite lehet Kulmberg Bécstől nyugatra Melk és Pöchbarn vidékén, vagy Kollmitz Ardeggernél."[25] Az azonosítási nehézségek ellenére az bizonyosnak látszik, hogy mindkettő a mai Ausztriában lelhető fel. Valószínű az is, hogy a magyarokkal és a kabarokkal való csaták nemcsak időben nem estek egybe, hanem térben is jókora távolságra voltak egymástól az összecsapások színhelyei.

A következő kérdés, hogy a 881. évi kalandozás milyen keretek között zajlott; törzsszövetségi vállalkozás volt-e vagy törzsek egymástól független akciója? A történeti kutatás eddig jobbára törzsszövetségi kalandozást tételezett fel.[26] Kristó Gyula szerint „az idő- és térbeli egybeesés amellett szól, hogy a magyarok a kabarokkal együtt indítottak nyugati irányú kalandozó hadjáratot, de a kabarok nem tartoztak bele a Hétmagyar törzsszövetség keretébe, s mint annak katonai segédnépe a háború más arcvonalán bocsátkoztak csatába."[27] Fentebb utaltunk idő- és térbeli eltérésekre, így a morva szövetséghez hasonlóan bizonytalannak véljük a kalandozás törzsszövetségi jellegét. Bizonyos az, hogy egyfelől magyarok, másfelől kabarok jelentek meg a mai Ausztria területén és ott csatákat vívtak. Korántsem egyértelmű az, hogy felkérésre jelentek-e meg, a magyarok és a kabarok egyszerre hajtották-e végre akciójukat, s végezetül azt sem tudjuk, hogy az Ungri név alatt egy vagy több törzsből származó csapatok harcoltak-e Bécsnél. Pusztán tehát a kabarok jelenlétét nem tartjuk arra nézve bizonyító erejűnek, hogy összehangolt törzsszövetségi kalandozást folytattak morva felkérésre a magyarok 881 késő nyarán, őszén. Bizonyosnak csak azt tekinthetjük, hogy a hétmagyar törzsszövetség és a kabarok csapatai megjelentek a keleti frank birodalom Ostmark tartományában és külön-külön harcolni kellett ellenük. Szvatopluk bizonyára felhasználta a magyarok jelenlétét, akárcsak közvetve – tehát hogy ellenségeit gyengítette a magyar betörés –, akár pedig közvetlenül, úgy hogy alkalmi szövetséget kötött a váratlanul felbukkanó magyarokkal. Mivel az Ostmark térségében két, látszólag vagy valóságosan is külön utakon járó sereg működött, számolni kell azzal a lehetőséggel is, hogy nem egyeztetett akcióról van szó, hanem *két önálló kalandozó sereg portyájáról.*

Még egy feltevést kell itt még említenünk, amely már korábban is felbukkant a történeti irodalomban. Lehetséges, hogy Metód, a morvák püspöke nem konstantinápolyi útja során, az Al-Dunánál 882-ben találkozott egy magyar „fejedelemmel",

24 L. 22. jegyzet; v. ö. még *Kristó Gyula:* Az Árpád-kor háborúi. Bp., 1986 (a továbbiakban: *Kristó,* 1986). 8. o.
25 V. ö. *Vajay,* 1968. 16. o.; *Kristó,* 1980. 149. o.; HKIF 209. o. 657. jegyzet; az idézetre l. *Kristó,* 1996[a]. 85. o.
26 *Györffy,* 1977. 143. o.; *uő.,* Mtört. I/1. 587. o.; *Kristó,* 1980. 149., 350. o.; *Kristó,* 1981. 44. o.; *Czeglédy,* 1985. 55. o.
27 *Kristó,* 1980. 149. o.; *Kristó,* 1996. 150. o.

ahogy azt a történeti kutatásban jelenleg uralkodó álláspont feltételezi.[28] Nézetünk szerint valószínűbb ennél, hogy nem Metód haladt az etelközi magyar szállásterületek al-dunai határai felé, hanem a kalandozó magyar, vagy kabar csapatok érkeztek el a morvák püspökének lakhelyéhez.[29] A Metód-legenda is egy ilyen hipotézist enged megkockáztatni, hiszen azt állítja, hogy „a magyar király, elérkezvén a Duna mentére, látni akarta" Metódot. Eszerint tehát a magyar „király", vezér jött a Duna vidékére, s nem Metód. A magyar uralkodóval való találkozást ugyan a Metód-legenda XIII. fejezetében szereplő konstantinápolyi utazáshoz szokták kapcsolni, de maga a legenda nem enged meg egy ilyen következtetést. A konstantinápolyi út után a Szentírás ószlávra való lefordítását említi a legenda, és csak utána a magyar „királlyal" való beszélgetést.[30] H. Tóth Imre 884 őszére tette a nevezetes eseményt, de ő is úgy vélekedett, hogy a találkozóra a Duna középső folyása mentén került sor, s arra a magyar fejedelem jött el, nem pedig Metód.[31] Újabban Kristó Gyula is feltételesen elfogadta a 884-es időpontot, s Pozsony környékére helyezte a találkozót. Érvül azt hozta fel egy 881–től független 884. évi kelet–ausztriai vagy pannóniai magyar kalandozás mellett, hogy 884–ben Szvatopluk betört Pannóniába, így a magyarok szövetségesként avatkozhattak be ebben az évben is a frank–morva viszályba.[32] Másokhoz hasonlóan úgy véljük, hogy a 881-es kalandozás vehető e szempontból is gyanúba, egy 884–es akció ugyan nem kizárt, de a Metód–legenda alapján nem bizonyítható. A kétesnek tekinthető, de nem kizárható morva szövetség mellett is jó érv lehet, hogy a magyar „fejedelem" Metódot szívesen látta. A morva püspök „meghívása" lehet a már említett vagy esetleg a megkötendő magyar – morva alkalmi szövetség jele is.[33]

881 után csak 11 évvel később találkozunk a következő datálható kalandozással. A 892-es évnél az Annales Fuldenses azt jegyezte föl, hogy Arnulf király elhatározta, hadat indít Szvatopluk, a morvák fejedelme ellen. „A király tehát maga mellé véve a frankokat, bajorokat és alemannokat, július havában Morvaországba ment, és itt, miután a magyarok (Ungri) is hozzá csatlakoztak a hadjáratra, azt forgatta a fejében, hogy ekkora sokasággal négy hét alatt felperzseli, elpusztítja ezt a vidéket."[34] A XVI. századi humanista történetíró, Aventinus jóval korábbi források alapján birodalmi tanácskozásról számolt be, amelyen a meg nem jelent Szvatoplukot ellenséggé nyilvánították. Aventinus szerint a tanácskozáson megjelentek „az európai Szarmataföld meg nem határozható vidékein kóborló magyarok királyának, Kuszalnak a követei, akik felajánlották minden haderejüket Suatebog (Szvatopluk – T. S. L.) ellen, ha megkapják, mintegy hadi zsold fejében azt a földet, amelyet fegyverükkel

28 A Metód-legenda adatára l. MEH 128. o.; *Király,* 1974. 1–2. o.; l. HKIF 161. o.; 882-re l. pl. *Király,* 1974. 1–2. o.; *Kristó,* 1980. 149–150. o.; 881-re l. *Deér,* 1928. 13. o. 20. jegyzet; *Moravcsik Gyula:* Bizánc és a magyarság: Bp., 1953. 38. o.; *Czeglédy,* 1985. 55. o.; *Kristó,* 1993. 73. o.

29 Metód utaztatására a magyar szállásterület felé, l. *Király,* 1974. 10–11. o.; *Kristó,* 1980. 150. o.; a magyar csapatok jöttek Metód lakhelye közelébe, l. *H. Tóth Imre:* Konstantin-Cyrill és Metód élete és működése. Bp., 1981 (a továbbiakban: *H. Tóth,* 1981). 176. o.; l. még *Czeglédy,* 1955. 55. o.; HKIF 161. o. 489. jegyzet.

30 V. ö. MEH 128. o.; *Király,* 1974. 1–2. o.; HKIF 161. o.

31 *H. Tóth,* 1981. 177. o.

32 *Kristó,* 1996[a]. 86–87. o.

33 Metód szerepére a szerinte már 880-ban megkötött morva–magyar szövetségben l. *Vajay,* 1968. 16. o. 25. jegyzet, 90. o.

34 Scriptores rerum Germanicarum ad usum scholarum. Annales Fuldenses. (Rec. *Kurze, F.*) Hannoverae, 1891 (a továbbiakban: SRG AF). 121–122. o.; MEH 210. o.; HKIF 188–189. o.

elfoglalnak." Arnulf „beleegyezett kérésükbe, s elhatározta, hogy a morvákat három oldalról támadják meg a seregek. Kuszalnak és az ő magyar népének a számára Dáciát jelölte ki, Vratislavnak (a lengyel uralkodó – T. S. L.) pedig megparancsolta, hogy venédjeivel támadja hátba az ellenséget. Arnulf a frankokkal, svábokkal és bajorokkal egyenesen rájuk tör: egy teljes hónapon keresztül, vagyis egész július havában keresztül-kasul száguldozik egész Morvaországban, mindenütt gyújtogat, gyilkol, rabol és mindent gyászba borít... Kuszal és a magyarok még sokkal dühösebben kegyetlenkednek; fellegként elárasztják mindkét Dáciát a Tiszán innen és túl, amerre csak a Garam folyótól, a Svév hegytől és a Duna folyamtól a Feketetengerig ez kiterjed."[35] A két forrás összevető elemzéséből kitűnik, hogy a kalandozás időpontját, körülményeit, lefolyását az előzőeknél jobban ismerjük.[36] *892 nyarán,* pontosabban *júliusban* került sor a keleti frank – morva háborúra, amelybe Arnulf oldalán a magyarok is bekapcsolódtak. A háború helyszíne Morvaország a Fuldai Évkönyvekben, viszont Aventinus szerint a Kuszál vezette magyarok a Dunától keletre levő térségben portyáztak, pusztítottak. A két tudósítást e vonatkozásban nehéz egyeztetni, bár Konsztantinosz X. század közepi Turkia leírása alapján nem lehet kizárni azt a lehetőséget, hogy a Kárpát-medence keleti fele, vagy legalábbis egy része morva fennhatóság alatt állhatott.[37] Ennek ellenére okkal tehető fel, hogy a magyar portyázás elsősorban a Dunától északra levő morva területek ellen irányult. Meglehetősen érdekes Arnulf és a magyarok „szövetségének" kérdése. A Fuldai Évkönyvekből kitűnően nem Arnulf bérelte fel a magyarokat, hanem azok csatlakoztak hozzá. Aventinusnál Kuszál követei ajánlják fel segítségüket. Mindkét forrás tehát a magyarokat tünteti fel az alkalmi szövetség *kezdeményezőinek.* Ezért úgy gondoljuk, hogy a térségben kalandozó magyarok „választottak" szövetségest, nem pedig őket bérelték fel.[38]

A következő ismert kalandozás a *894*-es évekhez köthető. A Fuldai Annalesben ezt olvashatjuk: „Ebben az időben az avarok, akiket magyaroknak (ungri) neveznek, a Dunán túl kóborolva sok borzalmas dolgot vittek végbe. Mert a férfiakat és az öreg nőket legyilkolva, a fiatal nőket kéjvágyuk kielégítésére mint a barmokat magukkal hurcolva egész Pannónia lakosságát mind egy szálig kiirtották."[39] E látszólag tömör és világos tudósítás értelmezése korántsem egyszerű, ezért több feltevés született a történeti irodalomban. Konszenzus mutatkozott abban a kérdésben, hogy miért indítottak 894-ben kalandozó akciót a magyarok. Az Anonymus és a Krónika leírására (v. ö. fehér ló monda)[40] épülő feltevés szerint szövetségkötést feltételezhe-

35 *Gombos F. Albin:* Catalogus fontium historiae Hungaricae I–III. Bp. (1937–1938) (a továbbiakban: Catalogus). I. 343. o.; MEH 263. o.; HKIF 268–269. o.

36 A 892-es hadjárat elemzésére l. pl. *Marczali H.,* MNT I. 111. o.; *Vajay,* 1968. 22. o.; *Kristó,* 1980. 151–152. o.; *Kristó,* 1996. 175–177. o.; *Kristó,* 1996[a]. 100–103. o.; *Györffy,* Mtört. I/1. 587. o.

37 Konsztantinosz Turkia-leírására l. ÁMTBF 48. o.; elemzésére l. *Tóth Sándor László:* A konstantinosi „Turkia" értelmezéséhez. *Magyar Nyelv,* 1996/1. sz. 54–63. o.; a bizánci császár a DAI több passzusában a morvákat nevezte meg a magyarok kizárólagos ellenfeleiként (8, 38, 40, 41. caputokban), l. ÁMTBF 37, 45, 48, 50.; a Kárpát-medence déli részein levő ún. Nagy Morávia elméletre l. pl. *Boba, I.:* Moravia's History Reconsidered. The Haque, 1971.; magyarul is megjelent, l. *Boba Imre:* Morávia története új megvilágításban. Kísérlet a középkori források újraértelmezésére. (Ford. *Petrovics István.*) Bp. 1996.

38 Felbérelésre l. *Kristó,* 1980. 156. o.; a szövetség kezdeményezőinek a frankokat tünteti fel *Vajay,* 1968. 22. o.

39 SRG AF 125–126. o.; MEH 211. o.; HKIF 189–190. o.

40 A fehér ló mondára l. Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. (Ed.: *E. Szentpétery*) Bp., 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) I. 54., 57., 287., 289. o.; MEH 130., 132., 147–148., 149–150. o.; legújabb elemzésére l. *Szegfű László:* Equus fabulosus. In: Tanulmányok Karácsonyi Béla hetvenedik születésnapjára. (Szerk.: *Máder Béla*) Szeged, 1989. 31–46. o.

tünk Szvatopluk, illetve a morvák és a magyarok között.[41] Eltérés mutatkozik a felfogások között a kalandozás helyszínét, lefolyását illetően. Györffy György szerint egy Árpád-házi herceg vezette kabarok vettek részt a morvák szövetségeseként a hadjáratban, amelynek során Pannoniát dúlták föl, majd értesülve Szvatopluk haláláról, nem mentek vissza Etelközbe, hanem a Felső-Tiszavidékre vonultak és ott várták be a legkésőbb a következő év elején benyomuló Árpád honfoglaló seregét. E koncepcióban a 894-es pannóniai kalandozás egy előre nem látható esemény – a szövetséges morva fejedelem halála – következtében „előhonfoglalássá" válik. A Györffy-féle hipotézist több kutató is elfogadta.[42] Újabban Kristó Gyula az elmélet kapcsán utalt arra, hogy „a 894. évi pannóniai kalandozásban részt vevő seregek nyilván a honfoglalás célzatával hadakoztak, hiszen amikor – a nem igazolható feltevés szerint – a Felső-Tiszavidékre vonultak vissza, tudták, hogy rövidesen követnie kell ezt Árpád „diadalmas honfoglalásának."[43] Kristó szerint a Kárpát-medence meghódításának kezdete nem 894, hanem 892, amikor szerinte a katonai segédnépek egy része betelepedett a kalandozást követően vagy legalábbis fennhatósága alá vonta a Kárpát–medence keleti felét. E koncepció gyengéje, hogy a nem kortárs, XVI. századi humanista történetíróra, Aventinusra alapozódik, hiszen csak ő írt arról, hogy Kuszál földet kért Arnulftól a támogatás fejében.[44] Újabban Kristó azt hangsúlyozta, hogy „maga a honfoglalás, a terület birtokba vétele nem 892–ben kezdődött", bár fenntartotta azt a feltevését, hogy 892–893-ban a magyarok katonai értelemben uralmuk alá vonták a Kárpát–medence Garam–Duna vonalától keletre eső részét.[45] Eltérő nézetet hangoztatott Kristó Gyula a 894. évi kalandozást illetően is. Szerinte is Szvatoplukkal szövetkeztek a magyarok 892–894 között, tehát szövetségest cseréltek. Úgy vélekedett, hogy az annales „Dunán túl" (ultra Danubium) kitétele „Fuldából nézve csakis a Dunától keletre (esetleg északra) fekvő kárpát-medencei terület lehetett."[46] Ez a logikusnak tűnő értelmezés azonban ellentétben áll a Fuldai Évkönyveknek azzal az állításával, hogy a magyarok Pannóniát pusztították. Ezért vele ellentétben úgy véljük, hogy az annales a mai dunántúli régióra utalhat. Hogyan rekonstruálhatjuk a 894. évi kalandozást? Az Annales Fuldenses a 894-es évnél először Szvatopluk haláláról emlékezik meg, majd közli a magyar portyázó akcióra vonatkozó idézett tudósítást, végezetül megemlíti, hogy a frankok és a morvák ősszel békét kötöttek. Ha a 881-es évhez hasonlóan – bár némi fenntartással – elfogadjuk ezt időbeli sorrendnek is, érdekes következtetéseket tehetünk. Lehetséges ugyan, hogy Szvatopluk még életében szövetséget kötött a magyarokkal, de erre a Fuldai Évkönyv egyáltalán nem utalt, holott a 892-es eseményeknél kifejezetten említette a magyarok csatlakozását Arnulfhoz. Aventinus sem tudósított

41 *Zlatarski, V. N.:* Isztorija na balgarszkata drzsava prez szrednite vekove. Szófia, 1927. (a továbbiakban: *Zlatarski,* 1927) I/2. 291–292. o.; *Györffy,* 1977. 128. o.; *Kristó,* 1980. 154–155. o.; 893-ra tette a magyarok és Szvatopluk szövetségét, 894-ben Bánhida melletti magyar győzelemről emlékezett meg *Vajay,* 1968. 22. o.

42 *Györffy György:* A honfoglalásról újabb történeti kutatások tükrében. Valóság 1973/7. sz. (a továbbiakban: *Györffy,* 1973). 9. o.; *Györffy,* 1977. 129. o.; *Dienes,* 1972. 6. o.; *Fodor István:* Verecke híres útján. Bp., 1975. (a továbbiakban: *Fodor,* 1975) 233. o.; a Felső–Tisza vidékre, vagy Etelközbe való visszatérést egyaránt lehetségesnek tartotta *Róna–Tas András:* Krónikák, évkönyvek, szájhagyomány. A 894–902. év eseményei. *História,* 1996/2. sz. 23. o.

43 *Kristó,* 1980. 170. o.: *Györffy,* elméletének bírálatára l. még *Tóth Sándor László:* A honfoglalás. In: *Kristó–Makk,* 1996. 47. o.

44 *Kristó,* 1980. 157–158., 166. o.; v. ö. MEH 263. o.; HKIF 268–269. o.

45 *Kristó,* 1996[a].103, 107. o.

46 *Kristó,* 1980. 157. o.

a morvák és a magyarok szövetkezéséről, Pannónia pusztításáról is csak későbbi esemény kapcsán emlékezett meg. Így az is elképzelhető, hogy a krónikás hagyomány tévesen kötötte Szvatopluk nevét a szövetségi rítus elemeit őrző fehérlómondához. Az a tény, hogy Szvatopluk halála után indult a pusztító magyar támadás a keleti frank hűbéres terület, Pannónia ellen, ezt a lehetőséget is megengedi. Az bizonyos, hogy a frankokat megijesztette 892-es szövetségesük fellépése, ezért kötöttek sietve békét a morvákkal, akiket szintén megrémíthetett a magyar pusztítás mértéke. A szemben álló felek ideiglenes megbékéléséhez bizonyára hozzájárulhatott a magyar kalandozás „sikere" is. Lehetséges az is, hogy a frankok a morvákkal kötött békével próbálták leszerelni azok potenciális vagy valóságos szövetségeseit, a magyarokat. Mivel a frank–morva békét 894 őszén kötötték, a magyar kalandozást Pannónia ellen *894 nyarára* (esetleg kora őszére) tehetjük.

Szvatopluk halála után fiai egy ideig békében éltek, és nem tört ki közöttük belháború, amely ürügyet, lehetőséget adott volna a morvák ellenfeleinek beavatkozásra. Arnulf császár a feldúlt Pannóniát hűbéresére, Brazlavra bízta. A 892-ben kiépített frank–bolgár szövetség is felbomlott, amely morvaellenes volt. Egyrészt a bolgár fejedelmet, Vladimirt 893-ban Simeon váltotta fel, s Arnulf ellenfele, Szvatopluk is elhalálozott. Másrészt a frankok is békét kötöttek a morvákkal 894 őszén, így a magyarok átmenetileg potenciális szövetséges nélkül maradtak.[47]

Az utolsó datálható magyar kalandozás a honfoglalás előtt Bulgária ellen folyt. Ennek, a honfoglalás szempontjából is fontos, ahhoz közeli eseménynek a lefolyása, körülményei ismertek a legjobban. A bizánci–bolgár ellentétek háborúvá szélesedtek. Ennek fő okát Georgius Monachus Continuatus alapján a történeti kutatás a bolgár szempontból hátrányos bizánci vámpolitikában kereste. Mivel VI. (Bölcs) Leó császár (886–912) – apósa is érdekelt lévén néhány korrupt kereskedő nyerészkedésében – nem tett semmit a jogos bolgár panaszok orvoslására, Simeon bolgár uralkodó háborút indított.[48] Újabban Kristó Gyula a Fuldai Évkönyvek megjegyzése alapján a „magyar kérdésnek" is szerepet juttatott a bolgár–bizánci viszony megromlásában.[49] Az annales szerint „a görögök ... békét kötöttek az avarokkal, akiket magyaroknak (Ungri) neveznek; ezt a velük szövetséges bolgárok rossz néven vették és ellenséges haddal felkeltek ellenük (ti. a görögök vagy bizánciak ellen – T. S. L.)". Nem világos azonban az, hogy miért került sor békekötésre a bizánciak és a magyarok között, hiszen nem tudunk háborúskodásról ezekben az években a két fél között.[50] Súrlódási felületet egyébként is csak a bizánci kézen levő krími területek és Etelköz közelsége kínálhatott volna. Így véleményünk szerint nem annyira békére, mint inkább szövetségre (szerződésre) kell gondolnunk. Lehetséges, hogy Bölcs Leó kezdeményezett egy olyan „északi" politikát, amelynek fő jellemzője az lehetett, hogy a magyarokat igyekezett Bizánc szolgálatába állítani. Előfutára lett így utódainak, elsősorban fiának, VII. Konsztantinosznak, aki a magyarok helyébe nyomult besenyőkkel szemben alkalmazta e politika „továbbfejlesztett" változatát.

47 V. ö. SRG AF 129–130. o.; MEH 211. o.; a diplomáciai–külpolitikai háttérre l. még *Vajay*, 1968. 21–22. o.

48 MEH 106. o.; ÁMTBF 58–59., 62. o.; a szakirodalomban l. pl. *Marczali H.*, MNT I. 112. o.; *Zlatarski*, 1927. I/2. 283–287. o.; *Györffy*, 1977. 128. o.

49 *Kristó*, 1980. 174. o.; *Kristó*, 1996. 182. o. ; *Kristó*, 1996[a]. 112. o.

50 SRG AF 129. o.; MEH 211. o.; HKIF 190. o.; háborút feltételezett a bizánciak és magyarok között *Kristó*, 1996. 182. o.

Érdemes ezzel kapcsolatban arra utalni, hogy Konsztantinosz a De Administrando Imperio címen ismert munkájában részletesen kitért a besenyőkkel szembeni viselkedésre, politikára. Ezek bizonyítják, hogy a X. század közepén Bizánc a besenyőkkel évi ajándékon (adón) megvásárolt békét és szövetséges kapcsolatot tartott. A bizánci uralkodó e békével egyrészt krími tartományát biztosította, másrészt északi ellenségei (oroszok, magyarok, bolgárok) ellen támaszt nyert a rettegett portyázó népben.[51] Kérdés, hogy azonosíthatjuk-e a konsztantinoszi besenyő–bizánci, illetve a Bölcs Leó korabeli magyar–bizánci kapcsolatrendszert, illetőleg feltételezhetjük-e, hogy a X. század közepi besenyő–bolgár viszony többé-kevésbé visszatükrözi a 890-es évek magyar–bolgár kapcsolatait. Úgy véljük, hogy fő elemeiben, alapjában véve alkalmazhatjuk az analógiát. Gardizi szerint „amikor a magyarok a folyó (Duna –T. S. L.) partján vannak, ezeket a n.nd.r.-okat (bolgárokat – T. S. L.) látják."[52] A bolgárokhoz való közelségre utal már a 838-ra tett al-dunai kalandozás is, s a 895. évi bolgáriai akció is. Konsztantinosztól tudjuk, hogy a magyarok helyére költözött besenyők Jazikapan törzse félnapi útra volt Bulgáriától, ami megfelelhet a magyarokat, illetve egyik törzsüket a bolgároktól elválasztó távolságnak.[53] Ennél is lényegesebb, hogy Gardizi szerint a nándorok „többen vannak, mint a magyarok, de gyengébbek náluk."[54] Ez a megállapítás burkoltan azt sejteti, hogy a magyarok nagyobb katonai erőt képviseltek, mint az egyébként nagyobb létszámú bolgárok, s ez feltehetően összecsapásokból derülhetett ki. Bár az Al-Dunán való átkelés korántsem lehetett egyszerű, ahogy azt éppen e kalandozás is mutatja, a besenyőkhöz hasonlóan a magyarok is megbirkózhattak ezzel, s fosztogathatták a bolgárokat, mégha ezeket az akciókat a fejletlen bolgár írásbeliség nem is jegyezte fel. Így érthetővé válik, hogy a magyarokkal való bizánci szövetségkötés valóban bolgár támadást válthatott ki. Kérdés persze az, hogy mi történt előbb: a bolgár támadás a Georgius Monachus Continuatus által említett gazdasági sérelem miatt, vagy pedig a bizánci–magyar szövetségkötés megelőzte a bolgár fellépést (Fuldai Évkönyvek). Nézetünk szerint valószínűbb, hogy a háború kiindulópontja a bolgár kereskedők sérelmes megkülönböztetése volt.

A háború kezdeti szakaszában Simeon megverte az ellene küldött bizánci hadvezért, Krinitiszt Makedóniában. A csatában a bizánci fővezér és számos előkelőség is elesett. A bizánci had főerejét Bölcs Leó testőrsége alkotta. A bizánci történetíró szerint Simeon fejedelem az elfogott testőrök orrát levágatta és így küldte őket visszza Konstantinápolyba.[55] A Fuldai Évkönyvek tömören csak arról tudósítanak, hogy a bizánciakkal „szövetséges bolgárok ellenséges haddal felkeltek ellenük, s a konstantinápolyi kapuig terjedő egész területet pusztítva, üldözőbe veszik őket."[56] Bölcs Leó Taktika című művében azt említette meg, hogy a „bolgárok megszegték a békeszerződést és Thrákia vidékeit lerohanták."[57] Az idézett forrásokból kitűnik, hogy a bizánciak és a bolgárok között békeszerződés (v. ö. Annales Fuldenses szövetsége)

51 V. ö. pl. *Moravcsik Gyula:* Bíborbanszületett Konstantin: A birodalom kormányzása. Bp., 1950 (a továbbiakban: DAI). 50–53., 56–57., 64–65. o. stb.; a besenyőkkel szembeni bizánci politikára l. még *Toynbee,* 1973. 458. o.

52 MEH 88. o.; HKIF 37. o.

53 DAI 168–169. o.

54 L. 52. jegyzet.

55 MEH 106. o.; ÁMTBF 59., 62–63. o.; HKIF 146–147. o.; v. ö. még *Zlatarski,* 1927. I/2. 288–289. o.

56 L. az 50. jegyzetet!

57 MEH 109. o.; ÁMTBF 17. o.; HKIF 103. o.

volt érvényben. A bizánci felfogás szerint a bolgárok szegték meg a békét, míg a bolgár álláspont (a Fuldai Évkönyvek tükrözik ezt a frank–bolgár szövetség miatt) szerint a bizánci fél hibáztatható, mivel a magyarokhoz közeledett. A bizánci–bolgár háború első szakasza egyértelmű bolgár sikereket hozott.

A vereség ellenére Bölcs Leó nem akart békét kötni Simeonnal. Elküldte a bolgár uralkodóhoz Konsztantinákiszt tárgyalni, de közben előkészületeket tett az ellentámadásra. A bolgár fejedelem ezt megtudva börtönbe vetette a követet. A bizánci ellenakció egyszerre indult szárazföldön és vízen. Egy újonnan állított, tartományi csapatokból álló sereget vezetett Fókasz Nikiforosz patrícius. Fókasz hada Bulgáriáig – azaz valószínűleg a bizánci–bolgár határig – nyomult. E szárazföldi hadra feltehetően diverziós feladat hárult, hiszen a bizánci főerők – ahogy Bölcs Leó is megjegyzi – a szaracének (arabok) ellen harcoltak Kisázsiában. Az ellenakció másik részét Efsztáthiosz (Eustathios) tengernagy irányította, aki a tengeren keresztül a hajóhaddal a Dunáig nyomult.[58] Efsztáthioszra várt az a feladat, hogy az időközben megnyert magyarokat átszállítsa a Dunán a bolgárok hátába. Nikiforosz Fókasz és Efsztháthiosz összehangolt „akcióját" megelőzte a magyarokkal való szövetségkötés. Georgius Monachus Continuatus szerint a bizánci császár haragra gerjedt, amikor megcsonkított kazár testőreit megpillantotta, s elküldte a „Szklírosznak nevezett Nikitaszt hadihajókkal a Duna folyóhoz, hogy adjon ajándékot a türköknek, és Simeon ellen harcra késztesse őket. Ez elmenvén és találkozván ezek fejeivel, Árpáddal és Kuszánnal, miután megállapodtak egymással a támadást illetőleg, kezeseket kapván, visszajött a császárhoz."[59] Az idézett tudósítás párhuzamát találjuk a DAI 8. fejezetében, amelyben Konsztantinosz beszámol arról, hogyan lehet szövetséget kötni a magyarok helyére került besenyőkkel. Eszerint a bizánci megbízottat csapatszállító hajókkal ahhoz a besenyő néphez küldik, amely Bulgária táján, „a Dnyeper, Dnyeszter és a többi ott lévő folyó vidékén lakik." A bizánci császár szerint a megbízott „anélkül, hogy Cherszónba menne, *rövidesen és gyorsan* (kiemelés tőlem – T. S. L.) megtalálhatja itt ezeket a besenyőket, akiket fellelvén, a császári megbízott embere útján üzen nekik, maga pedig a csapatszállító hajókon marad, őrizve a csapatszállító hajókon a magával hozott császári ajándékokat. És azok lemennek hozzá, és amint leértek, a császári megbízott túszokul adja nekik embereit, és maga is vesz ezektől a besenyőktől más túszokat, azokat ott tartja a csapatszállító hajókon, s akkor egyezséget köt velük; és amikor a besenyők az ő törvényeik szerint leteszik az esküt a császári megbízott kezébe, átadja nekik a császári ajándékokat, és barátokul fogad közülük, amennyit jónak lát, és visszatér."[60] A két leírás számos közös elemet tartalmaz: „megbízott", „hadihajók", „ajándékok", „kezesek" („túszok"). Ezek alapján joggal tételezhetjük föl, hogy *a bizánci diplomácia ugyanúgy bérelte fel a magyarokat* a Simeon elleni hadjáratra, mint *ahogy azt a besenyőkkel tette* a X. században.

A bolgár–bizánci háború második szakaszában a bolgárokat észak felől a magyarok támadták bizánci segítséggel, dél felől pedig a bizánci tartományi csapatok harcoltak velük. Az első fontos hadműveletet a Dunán való átkelés jelentette. A DAI 40.

58 MEH 106. o.; ÁMTBF 59–60., 63. o.; HKIF 147–148. o.

59 Uo.; l. még *Marquart, J.:* Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. (a továbbiakban: *Marquart,* 1903) 521–526. o.; *Zlatarski,* 1927. I/2. 291, 293. o.

60 MEH 116. o.; DAI 56–57. o.; v. ö. még *Pálóczi Horváth András:* Besenyők, úzok, kunok. In: *László Gyula–Szombathy Viktor* (szerk.): Magyarrá lett keleti népek. Bp., 1988. 111. o.

fejezete erről csak annyit közöl, hogy Leó császár „hívására átkeltek a Dunán." Egy másik fejezetben (51. c.) viszont Konsztantinosz részletesen tárgyalja ezt az eseményt. Eszerint Efszthathiosz tengernagy szállította át a türköket. Simeon, amikor megtudta, hogy a hajóhad a folyóhoz érkezett, és hogy a türköket a hajóhad készül átszállítani őellene, vesszőfonadékokat, azaz igen erős és szívós fonott sövényeket készíttetett, hogy a türkök ne tudjanak átkelni, s ezzel a fortéllyal eleinte meg is akadályozták a türkök átkelését. „Efszthathiosz első kormányosa, Varkalász és két másik tengerész kiugrott a csapatszállító hajóból, átvágta a vesszőfonadékot."[61] Bölcs Leó is megemlíti, hogy a hajóhad „segítséget nyújtván, átszállította a türköket az Isztroszon."[62] Georgius Monachus Continuatus nem említi az átszállítást, hanem a türkök átkeléséről emlékezik meg. A Fuldai Évkönyvek úgy tudósítanak, hogy a bolgár pusztítás megbosszulására „a görögök az avarok elé küldik nagy ravaszul a hajóikat és átszállítják őket a Dunán, a bolgárok országába."[63] Forrásaink alapján bizonyosan állíthatjuk azt, hogy a Nikétasz Szklírosszal kötött egyezség azt tartalmazhatta, hogy a magyarok az ajándék fejében vállalják Bulgária megtámadását, pusztítását, a bizánciak pedig a magyarok seregének átszállítását és a magyarok által ejtendő bolgár foglyok átvételét, megvásárlását. Valószínű, hogy Efszthathiosz szállította a bizánci megbízottat a Duna folyóhoz, s így a gyorsan megkötött egyezmény után a bizánci hadiflotta meg is kezdhette a magyarok átszállítását, amelyet a bolgárok sikertelenül próbáltak akadályozni.

A magyar–bolgár harcok kezdetben sikeresen folytak. Georgius Monachus Continuatus szerint „mialatt Simeon Fókasz seregével volt elfoglalva, egész Bulgáriát leigázták (ti. a magyarok – T. S. L). Megtudván ezt Simeon, a türkök ellen indul. Azok pedig átkelnek a túlsó partra, megütköznek a bolgárokkal, és Simeon megfutamodik, úgy hogy alig tud épségben Disztrába eljutni. A türkök azt kérték a császártól, hogy küldjön ki és váltsa ki a bolgár foglyokat, amit a császár meg is tett, elküldve a fővárosbelieket, hogy váltsák ki azokat."[64] A bizánci tudósítás világos képet ad a történtekről, mindössze az a zavaró, hogy úgy tünteti fel, mintha a magyarok kétszer keltek volna át a Dunán. Konsztantinosz a DAI 40. fejezetében azt írja erről, hogy a magyarok „megtámadván Simeont, teljesen legyőzték, és iramukban egészen Preszlavig hatoltak, és bezárván őt Mundraga várába, visszatértek saját földjükre."[65] Az orosz őskrónika úgy foglalja össze az eseményeket, hogy „a magyarok pedig érkezvén, pusztították az egész bolgár földet. Simeon azonban a magyarok ellen fordult, de a magyarok ellene indultak és megverték a bolgárokat, Simeon alig menekült meg Szilisztriában."[66] Bölcs Leó csak annyit ír a háborúról, hogy a magyarok „három csatában tönkreverték a bolgároknak a keresztények ellen gonoszul fegyvert fogó seregét."[67] A Fuldai Évkönyvekben a következőket olvashatjuk: „miután átszállították őket, erős sereggel megtámadták a bolgárok népét, s egy

61 MEH 120–121. o.; ÁMTBF 250–252. o.; HKIF 135–136. o.; *Karlin-Hayter, P.* (Studies in Political History, Sources and Controversies. London, 1981. 27. o.) szerint Efszthathiosz harcolt is a magyarokkal együtt.

62 V. ö. a 57. jegyzettel!

63 SRG AF 129. o.; MEH 211. o.; HKIF 190. o.

64 MEH 107. o.; ÁMTBF 59–60., 63. o.; HKIF 148. o.; v. ö. még *Zlatarski,* 1927. I/2. 297–301. o.; *Kristó,* 1980. 178–179. o.

65 MEH 120. o.; DAI 174–175. o.; ÁMTBF 47. o.; HKIF 128. o.

66 MEH 127. o.; HKIF 175–176. o.

67 V. ö. az 57. jegyzettel!

részüket a halálba küldték. Amikor ezt a (görög) hadjáratba bevetett bolgárok meghallották, teljes sietséggel visszatértek, hogy hazájukat az ellenségtől megszabadítsák. Nyomban megütköznek velük, de vereséget szenvednek. Másodszor is megpróbálják hasonló módon megszerezni a győzelmet, de másodszor is nélkülözniük kellett azt."[68]

A magyar–bolgár háború újabb rekonstrukciói közül kettőt idéznénk. Györffy György szerint „miközben Nikiforosz Fókasz görög hadvezér délről támadta Bolgárországot, Levente serege sikeresen szállt partra északon, több ütközetben megverte a bolgárokat, úgy hogy maga Simeon cár is alig tudott Disztra (Szilistria) várában menedéket találni. A kalandozó sereg Preszláv és Madara körül sok foglyot zsákmányolva indult haza. Az Al-Dunánál várakozó görög hajók útján olyan üzenetet küldtek Leó császárnak, hogy váltsa ki a bolgár foglyokat. A császár erre a fővárosból megbízottakat indított Etelközbe, és teljesítette kérésüket."[69] Kristó Gyula értelmezése szerint „a Fókasszal harcoló Simeon a magyarok átkelésének és a magyarok dúlásának következtében visszafordult a déli frontról, és északra, a magyarok ellen sietett." Utal arra, hogy az összecsapások számát s győztesét illetően nem egyeznek a források; Bölcs Leó csak a három magyar győzelmet említi, míg a Fuldai Évkönyvek két sikeres magyar ütközetről és egy döntő vereségről emlékeznek meg. A helyszínt illetően is ellentmondások mutatkoznak szerinte a forrásokban. Végkövetkeztetése szerint a magyarok „legalább két csatát nyertek bolgár területen Simeon ellenében, az egyiket a Duna mellékén, Szilisztra táján a másikat pedig bent az országban, Preszláv és Madara vidékén." Ha pedig csatának, katonai sikernek tekintjük azt, hogy a magyarok át tudtak kelni a Duna jobb partjára, igaza lehet Bölcs Leónak, hogy a „magyarok három csatában tönkreverték" a bolgár sereget. Kristó szerint ezután a magyarok kiváltatták foglyaikat s kivonultak Bulgária területéről, azaz visszatértek a Duna bal partjára.[70]

Nézetünk szerint a bolgár–magyar összecsapások számát és helyeit illetőleg csak bizonytalan feltevéseket tehetünk. Georgius Monachus Continuatus, Konsztantinosz és az orosz őskrónika csak egy bolgár vereségről tudósít, de az első és a harmadik forrás szerint Szilisztrába (Disztra), a második szerint pedig Mundraga várába szorult be Simeon. Az Annales Fuldenses előbb arról ír, hogy a magyarok pusztítást vittek végbe a bolgár nép között, s csak ezután került sor arra, hogy a bizánciak elleni hadjáratból visszatérő bolgárokat két ütközetben megverjék. Az események egyik kortárs kulcsfigurája, Bölcs Leó pedig egyenesen három győztes magyar csatáról tudott, bár ezek helyét a Fuldai Évkönyvekhez hasonlóan nem nevezte meg. Mindkét idézett kutató szerint előbb történt Simeon menekülése Szilisztrába, s utána a magyarok benyomulása Bulgária belsejébe, a preszlav-madarai akció és ezután – kiváltatva foglyaikat szövetségeseikkel – elhagyták Bulgáriát. Úgy véljük, hogy az események másfajta rekonstrukciója is lehetséges. Mivel Simeon serege a magyarok átkelése idején Makedóniában hadakozott Nikiforosz Fókasszal; valószínűtlen, hogy olyan gyorsan vissza tudott volna érni, hogy a magyarokat még az Al-Duna közelében, Szilisztra táján találhatta volna. Okkal tehető fel, hogy a magyarok átkelésük után szinte akadály nélkül nyomulhattak előre. Ezt a dúlást érzékelteti az Annales

68 SRG AF 129–130. o.; MEH 211–212. o.; HKIF 190–191. o.
69 L. *Györffy*, 1977. 128. o.; *uő.*: MEH 33. o.; *uő.*, Mtört. I/1. 589. o.
70 *Kristó*, 1980. 176–181. o.; *Kristó*, 1986. 8. o.; *Kristó*, 1996. 185. o.

Fuldenses, valamint az orosz őskrónika is. Az előrenyomulás mértékét Konsztantinosz adta meg legjobban, aki szerint iramukban Preszlavig hatoltak és Simeont beszorították Mundraga várába. Feltehetően Preszláv, illetve Mundraga környékén találkoztak össze először a magyarok a magyar dúlás hírére visszafordúló Simeonnal, mintegy „félúton". Ezt tekinthetjük tehát az első győztes magyar csatának. Ezután a magyarok visszafordultak és az Al-Duna felé vonultak. Simeon feltehetően követte őket és Disztra (Szilisztra) közelében került sor egy második összecsapásra, amely újfent magyar győzelemmel végződött. A magyarok Efsztáthiosz tengernagy útján bolgár foglyaikat kiváltatták és ezzel részükről befejezettnek tekintették a hadjáratot. Véleményünk szerint az sem egyértelmű, hogy a magyarok visszatértek volna Etelközbe. Ezt csak Konsztantinosz császár állítja a DAI 40. fejezetében, a többi forrás nem utal erre. A bizánci–bolgár háború második fázisában tehát a kétfrontos harcra kényszerülő bolgárok vereségeket szenvedtek a benyomuló magyar csapatoktól. A magyar kalandozás sikeresnek bizonyult, s csak Simeon diplomáciai húzásai fordították meg a háború menetét. A bolgár uralkodó békekötési manőverei hatására Bölcs Leó visszavonta Nikiforosz seregét és Efsztáthiosz hajóhadát. Így a kalandozó magyarok magukra maradtak, s Simeon végső győzelmet arathatott felettük, feltehetően még Bulgáriában.

A magyarok bolgáriai kalandozásának két fontos problémáját kell még érintenünk. Az egyik kardinális kérdés a bolgár–bizánci, illetve a magyar–bolgár háború kronológiája, időrendje. A kevés rendelkezésre álló, s többnyire bizonytalan kronológiájú források miatt tág tér nyílt a különböző kombinációk számára. Általánosságban 893 és 897 között jelölhetjük ki a bizánci–bolgár, illetőleg a bolgár–magyar háborúk időpontját. A történeti irodalomban két fő nézettel találkozunk. Györffy György és őt követően mások is 894-re tették a bolgár–bizánci háború kitörését, majd a magyarok bolgáriai kalandozását, a besenyő–bolgár ellencsapást pedig 895-re datálták. Györffy koncepciójában Georgius Monachus Continuatus belső kronológiájára alapozott. Eszerint a bizánci történetíró a háborút István pátriárka halála (893) és egy 891-re tehető napfogyatkozás után tárgyalja, így ezt nagy valószínűséggel 894-re tehetjük. Utána viszont Simeon hosszú időt igénybevevő diplomáciai akciókba kezdett, így a bizánci–bolgár–magyar háború újabb, immár a besenyőket is bekapcsoló és a magyar honfoglalásba torkolló „felvonása" 895-re tolódott át.[71] Egy másik álláspont szerint 895-ben, illetve 895–896-ban volt e háború. A Pauler Gyula, illetve újabban Kristó Gyula nevével fémjelezhető felfogás a Fuldai Évkönyvekre épített.[72] Külön probléma, hogy az Évkönyvek a 895-ös évnél is említettek egy bulgáriai magyar kalandozást, amelyet visszavernek a bolgárok, a 896-os évnél pedig részletesen leírtak egy kezdetben sikeres, később vereséggel záruló magyar–bolgár háborút.[73] Már a millennium táján kibontakozott ennek kapcsán egy vita, hogy vajon egy vagy két magyar–bolgár háborúval kell-e számolnunk. Pauler Gyula ma is mérvadónak vehető álláspontja szerint nem két különböző kalandozás emlékét őrizték meg az Évkönyvek, hanem két bejegyzést tettek két különböző évben ugyanazon háborúról. A 895-ös évnél csak röviden emlékeztek meg a harcról, míg a

71 L. a 69. jegyzetet!

72 *Pauler,* 1900. 32., 150. o. 61. jegyzet; *Marquart,* 1903. 521., 526. o.; *Kristó,* 1980. 196–199. o.; *Kristó,* 1996. 194. o.; *Kristó,* 1996[a]. 133–134. o.

73 SRG 129–130. o.; MEH 211–212. o.; HKIF 190–191. o.

896-os évben hosszú tudósításban számoltak be erről, hála az Arnulf udvarában megforduló bizánci követnek, Lázár püspöknek.[74] Pauler okfejtése ma is helytállónak tűnik, még ha meggondolkoztató is az a körülmény, hogy olyan bolgár eredetűnek tűnő információk is szerepelnek a 896-os tudósításban, mint például az, hogy a bolgárok második vereségük után az öreg, lemondott exkirálytól, Simeon apjától, Borisztól (Mihály) kértek tanácsot. Egészében véve számunkra meggyőzőbbnek tűnik a bizánci–bolgár–magyar háború 895-896-ra datálása. Ezt azzal indokolhatjuk, hogy a Fuldai Évkönyvek az egyetlen forrásunk, amely pontos, konkrét évet (jóllehet kettőt is!) ad meg, a többi forrás vagy pontatlan (az orosz őskrónika bizánci éra szerinti évszáma 902-nek felel meg), vagy nem tünteti fel az események időpontját (Bölcs Leó, Konsztantinosz, Georgius Monachus Continuatus). Györffy György érvelése számunkra nem meggyőző. A Georgius Monachus Continuatus szövegéből kikövetkeztethető adatok csak arra az egyébként is valószínű következtetésre jogosítanak fel, hogy a háború 893 után zajlott le, de ez éppúgy lehetett 895, mint 894. Így Györffyvel ellentétben úgy véljük, hogy nem kell hosszabb tengeri utakat igénylő intézkedésekkel magyarázni a háború átnyúlását a 895-ös évre, hanem a Fuldai Évkönyvek alapján éppenhogy 895-re tehetjük azt. Mivel a magyar kalandozások általában nem télen, hanem tavasz és ősz között zajlottak le (ami megfelelt lovasnomád voltuknak), s a magyar csapatok Dunán való átszállítása is legkorábban késő tavasszal (legkésőbb kora ősszel) történhetett, a következő logikai és időrendet állíthatjuk fel. 895 tavaszán Simeon háborút indított, késő tavasszal Nikétász Szklírosz a magyarokhoz ment és felbérelte őket, miközben Fókasz serege délen támadásba lendült Simeon ellen. Efszthathiosz tengernagy flottája átszállította a magyarokat, akik 895 kora vagy késő nyarán pusztították Bulgáriát és legalább két csatában megverték seregét. A fentiek alapján a bolgár ellenakció, illetve a besenyők támadása is 895 őszén lehetett, esetleg áthúzódhatott 896 tavaszára, nyarára.[75]

A másik alapvető kérdés, hogy milyen keretek között folyt a magyar kalandozás. E problémát illetően is két fő válasz született a magyar kutatásban. Az egyik álláspont szerint a magyarok viszonylag csekély erőkkel vettek részt a bizánciak oldalán ebben a háborúban. J. Marquarttól származik a DAI 40. fejezetére építő koncepció, amely Leventét, Árpád fiát nevezi meg a kalandozást lebonyolító kabarok főnökeként. Újabban Györffy György fejtett ki hasonló nézetet. Eszerint Levente – a kabarok arkhónjaként (seregvezérként) – egy–két kabar törzs egy–két ezer főre tehető harcosával kalandozott Bulgáriában.[76] Felvetették azt is, hogy két törzs had-

74 Egy háborúval számol *Pauler*, 1900. 150. o. 61. jegyzet; v. ö. még *Macartney, C. A.*: The Magyars in the Ninth Century. Cambridge, 1930 (a továbbiakban: *Macartney*, 1930). 185–186. o.; újabban l. *Kristó*, 1980. 197. o.; két háborúra gondolt *Salamon Ferenc*, l. pl. Millenárium az Akadémiában. *Századok*, 17 (1883) 201–203. o.

75 894–896 közé tette a bolgár–bizánci, 895–896-ra a bolgár–magyar háborút alapvető fontosságú munkájában *Zlatarski*, 1927. I/2. 288–313. o.; hasonlóan l. még The Cambridge Medieval History, IV. The Byzantine Empire. Part I. Byzantium and its Neighbours. (*Obelensky, D.* és *Moravcsik Gy.* írta) Cambridge, 1966. 282–283. o.; 893–896 közé helyezte az eseményeket *Macartney*, 1930. 185–186. o.; 894–895-re datálta ezeket *Györffy Gy.*, l. 69. jegyzet; 895 januárja és májusa közé tette *Marquart*, 1903. 526. o.; 895-re (esetleg áthúzódhatott 896-ra) l. *Kristó*, 1980. 196–199. o.; *Kristó*, 1996. 194–195. o.; *Kristó*, 1996[a]. 134–135. o.

76 *Marquart*, 1903. 52., 522. o.; v. ö. még *Zlatarski*, 1927. I/2. 297. o. 2. jegyzet; *Györffy*, 1973. 8. o.; *Györffy*, 1977. 128. o.; l. még *Harmatta János:* A magyar honfoglalás írásos kútfői. *Rubicon*, 1996/7. sz. 29. o. – Két sereget feltételezett újabban *Várady L.*, s csak az elsőt kapcsolta a kabarokhoz, a másodikat pedig a magyarokhoz (Revision des Ungarn–Image von Konstantinos Porphyrogennetos. *Byzantinische Zeitschrift*, 90 [1988] 134–135. o.).

ereje vett részt a bulgáriai hadjáratban.[77] Az is felmerült, hogy jóval nagyobb arányú hadjáratot föltételezhetünk, amelyről törzsszövetségi elhatározással döntöttek, és törzsszövetségi keretek közt folyt le. Többek között Hóman Bálint, Makk Ferenc és Kristó Gyula vélekedett így.[78]

Bár korántsem egyértelmű, hogy a bizánci megbízottal tárgyaló Árpád és Kuszán (Kuszál) pontosan milyen tisztségeket viseltek, a történeti kutatás túlnyomórészt a törzsszövetség vezetőinek tekintette őket.[79] Ha ez így van, meg kell kérdőjeleznünk Györffy György feltevését, aki csak a kabarokat részeltette a kalandozás dicsőségében, zsákmányában és persze kudarcában is.[80] Ha valóban törzsszövetségi szintű döntés előzte meg a kalandozást, mindenképpen furcsa lenne, ha csak egy törzsnek, a kabaroknak juttattak volna szerepet. Ugyanakkor Györffy György is elfogadta azt, hogy a törzsszövetség két vezetője, szerinte Kurszán kende és Árpád gyula tárgyalt a bizánci követtel a bolgárellenes szövetségről.[81] Nézetünk szerint nem elfogadható az a nézet, hogy csak kis létszámú sereg, egy törzs vett részt a bulgáriai hadjáratban. Ezt voltaképpen közvetve az is cáfolja, hogy Simeont többször is legyőzték. Igaz, hogy a bolgár uralkodónak Fókasz serege lekötésére csapatokat kellett hátrahagynia Makedóniában, s így kezdetben csak serege egy részével harcolhatott a magyarok ellen. A törzsszövetségi jellegű kalandozás így valószínűbb feltevésnek tűnik, de néhány megjegyzést ehhez is kell fűznünk. A bizánciak – a X. századi besenyő törzsszövetség esetében is – elsősorban azokhoz a törzsekhez fordultak, amelyek szállásterülete „közel" volt Bulgáriához. Az etelközi magyar törzsek szállásterületei vizsgálata kapcsán a X. századi besenyő törzsek szállásföldjeit analógiaként használva feltételeztük, hogy volt egy olyan nyugati törzs, amely Bulgáriához közel lakott, egy pedig a Kárpát-medencéhez közeli szállásterülettel rendelkezett. Hipotézisünk szerint talán a Kér lakott Bulgáriához közel, a Megyer pedig a Kárpát-medencéhez legközelebbi szállásokkal rendelkezett. A Dnyepertől nyugatra még két törzsi szállásterületet véltünk felfedezni, a Kabart és a Tarjánt.[82] A bizánci követtel való tárgyalások a Duna közelében folyhattak, ezért valószínűleg Árpád és Kuszán nyugati törzsek főnökei lehettek. Kézenfekvő ezért, ha feltesszük, hogy elsősorban e két törzsfő törzse – hiszen ők kapták az ajándékot – vett részt a bulgáriai kalandozásban. Tehát legalább két, esetleg több – a „nyugati" törzsek – vállalkozásának tekinthetjük a 895. évi „nyári" akciót. Levente „vezérsége" – erre csak Konsztantinosz utal – további érv lehet az Árpád-törzs részvétele mellett, amennyi-

77 *Padányi Viktor:* Dentumagyaria. H. n., 1956. 376., 421–427. o.; Két törzs részvételét feltételezte még *Tóth Sándor:* Kabarok (kavarok) a IX. századi magyar törzsszövetségben. *Századok,* 118 (1984) (a továbbiakban: *Tóth,* 1984) 110. o.

78 *Hóman B.,* MT I. 89. o.; *Kristó,* 1980. 179–180. o.; *Makk F.:*

ben az „Árpád fia Liuntika" leszármaztatás helytálló.[83] Joggal gondolhatunk Kuszán részvételére is az akcióban. Ha ez utóbbi vezér esetében a kündü tisztséget feltételezzük, szakrális fejedelemként nyilvánvalóan nem vehetett részt a kalandozásban.[84] Ha viszont a gyula méltóság viselőjeként tartjuk számon, feltételezhetjük, hogy nagyobb sereg vonult Bulgáriába és ő vezette a hadat.[85] Véleményünk szerint Kuszán legfeljebb gyula lehetett, de ez sem tekinthető bizonyosnak, törzsfőként viszont vezethette törzsének csapatait a bulgáriai akcióban. Ha valóban csak két törzs kalandozott Bulgáriában, a hét magyar és a három kabar törzs arab források által 20 ezer főre tett haderejéből minimálisan 4 ezer, maximálisan pedig – ha a kabarok jelentették az egyik felbérelt fejedelem népét – 8 ezer főre becsülhetjük a bulgáriai hadakozók létszámát.[86]

A fenti hat, datálható nyugati portyázás korántsem jelenti az összes IX. századi kalandozást, azok száma jóval nagyobb lehetett. Ahogy arra a 895-ös akció kapcsán röviden kitértünk, Bulgária ellen bizonnyal több kisebb portyát is feltételezhetünk. Az írásbeliség határolja be voltaképpen a IX. századi kalandozásokat illetően ismereteinket, mivel a kelet-római (bizánci) és a keleti frank (német) birodalmakon kívüli területek meglehetősen kevés „megvilágítást" kaptak, így a magyarok csak e „limest" átlépve, jórészt a honfoglalás után kerülhettek „reflektorfénybe" mint kalandozó nép.

Gyakran kalandozhattak a magyarok az etelközi szállásterülettől északra lakó szlávok ellen. Ibn Ruszta több helyen is ír ezekről az akciókról: „Állandóan legyőzik azokat a szlávokat, akik közel laknak hozzájuk. Súlyos élelmiszeradókat vetnek ki rájuk és úgy kezelik őket, mint foglyaikat". „Meg-megrohanják a szlávokat"...„Állandóan portyára mennek a szlávok ellen."[87] A XI. századi Gardizi egy helyütt a szlávok mellett az oroszok (ruszok) megrohanásáról is említést tett.[88] A történeti irodalom jobbára nem kérdőjelezte meg a fenti információkat, s elfogadta azt, hogy az etelközi magyarok portyákat vezettek a szomszéd keleti szláv törzsek ellen.[89] Perényi József utalt azonban arra, hogy az orosz őskrónika csak a kazár–szláv (rusz) konfrontáció és a kazároknak való adózás emlékét őrizte meg. Ilyen értelemben tehát Perényi –talán saját kora aktuálpolitikai célzatosságától sem mentesen – kétségét hangoztatta az arab tudósítás hitelességét illetően, s inkább a magyar-szláv együttműködés lehetőségét hangsúlyozta.[90] Perényi lényegében Molnár Erik nyomdokain haladt, aki hozzá hasonlóan hangsúlyozta, hogy míg a gyengébb szláv törzsek feletti magyar fennhatóság elképzelhető, addig a legerősebb polján törzs való-

83 Liuntika-Levente alakjára összefoglalóan l. *Makk*, 1985.; legújabban *Tóth Sándor László*: A Liuntika-rejtély. *Magyar Nyelv*, 90 (1994) 168–176. o.; l. még *uő.*, in: *Veszprémy*, 1996. 173–174. o.

84 Kurszán kündü voltára l. *Györffy György*: Tanulmányok a magyar állam eredetéről. A nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az országig. Kurszán és Kurszán vára. Bp., 1959. (a továbbiakban: *Györffy*, 1959) 127–160. o.

85 Kurszán alakjára és gyula voltára l. *Kristó*, 1980. 220–227. o.; legújabban l. *Kristó*, 1994. 53–93. o. – e munkában a Kurszán név helyett a Kuszál nevet javasolja a források alapján.

86 A kündü 20 ezer lovassal vonul ki, l. MEH 87. o.; HKIF 32. (Ibn Ruszta), 35. (Gardizi), 41. (Hudud al-Álam), 44. (Marvázi) o.; a Bulgáriában harcoló csapatokat 10 ezer főre tette *Padányi*, 1956. 376., 421–427. o.; a 4–8 ezres becslésre l. *Tóth Sándor László*: Megjegyzések a honfoglalás szakaszaihoz. *Századok*, 130 (1996) 4. sz. 899. o.

87 MEH 88. o.; HKIF 33. o.

88 Uo.

89 V. ö. pl. *Pauler*, 1900. 16. o.; *Macartney*, 1930. 111–112. o.; *Györffy*, 1959. 68., 107., 123. o.; *Kristó*, 1980. 121., 145. o.; *Kristó*, 1996[3]. 83–84. o.

90 *Perényi József*: A magyarok és a keleti szlávok kapcsolatai a honfoglalás előtt. In: *Kovács Endre* (szerk.): Magyar–orosz történelmi kapcsolatok. Bp., 1956. 18., 24., 27–28. o.

színűleg katonai fölényben volt a magyarokkal szemben.[91] A történeti irodalom a fenti két forráscsoport (muszlim tudósítások, orosz őskrónika) ellentétes jellegű információiból, kombinálva ezt Konsztantinosz kazár –magyar szövetségről szóló többször idézett adatával, arra a következtetésre jutott, hogy a magyarok a kazárokkal együttműködve adóztatták a szlávokat. Györffy György felvetette, hogy talán elsősorban a kazár kabarok adóztatták a szláv törzseket.[92] Kristó Gyula nézete szerint a kazárok csak úgy adóztathatták a 859-es évben a Dnyeper két partján, Kijev közelében lakó polján törzset, ha előbb a magyarokat vonták fennhatóságuk alá.[93] Más munkájában a portyázás célpontjaiként a poljánokat, a vjaticsokat és „más" keleti szláv törzseket jelölte meg.[94]

Több vitás kérdést vethetünk föl a keleti szlávok elleni portyák kapcsán. Az első fontos probléma, hogy mikor folytak a kalandozások. Ibn Ruszta tudósítása elfogadott álláspont szerint 870, esetleg 880 körüli időpontra vonatkozik. Ezzel szemben az orosz őskrónika adatai 852, illetve 859-re teszik a szlávok adózását a kazároknak.[95] A két tudósítás között tehát legalábbis tíz, akár húsz év különbség is mutatkozik, ráadásul az időben későbbi esetben a magyarok, az időben korábbi esetben pedig a kazárok adóztatnak. Ezenkívül tudjuk azt is, hogy különböző adót szedtek; a magyarok élelmiszeradót vetettek ki és foglyokat ejtettek, míg a kazároknak mókusprémadót fizettek.[96] Okkal merülhetnek fel tehát kétségek abban a vonatkozásban, hogy vajon kapcsolatba hozhatók-e egyáltalán ezek az adatok, s elfogadható-e az idézett feltevés, amely szerint a magyarok a kazárok szövetségeseiként vagy alávetett katonai segédnépként, azok érdekeit is előmozdítva fosztogatták volna a szlávokat.[97] Nézetünk szerint lehetséges és nem zárható ki, hogy a 850-es években a magyarok a kazárokkal együtt harcolva a kaganátusnak való adózásra bírták rá az említett keleti szláv törzseket. A muszlim tudósításban azonban valószínűleg nem a korábbi, mindenképpen feltevésszerű közös akciókra utaltak, hanem a magyarok önálló, a kaganátus terjeszkedését egyáltalán nem szolgáló, hanem önérdekű és öncélú portyáira. Ezek a kalandozások a 870-es évekhez kapcsolhatók, de nem kizárt, hogy már korábban is folytak, s folytatódhattak egészen a honfoglalásig. Kik ellen irányultak ezek az akciók? Ibn Ruszta szerint azok ellen a szlávok ellen, aki *közel* (kiemelés tőlem – T. S. L.) laktak hozzájuk.[98] Konsztantinosz császár 950 körül megnevezett egy besenyő törzset (Erdim), amely „Oroszország földjének adóköteles területeihez, az ultinokhoz, devleninekhez, lenzeninekhez és a többi szlávokhoz *van közel* (kiemelés tőlem – T. S. L.)".[99] Analógiás alapon úgy véljük, hogy elsősor-

91 *Molnár Erik:* A magyar nép östörténete. Bp., 1953. 100–103. o.

92 *Györffy,* 1959. 68., 107., 123. o.

93 *Kristó,* 1980. 121. o.; *Kristó,* 1996[a]. 71–72. o.

94 *Kristó,* 1981. 39. o.

95 Az Ibn Ruszta tudósítás datálására l. pl. *Czeglédy,* 1985. 118. o.; *Kristó,* 1980. 87.; az orosz őskrónika adataira l. *Hodinka Antal:* Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp., 1916 (a továbbiakban: *Hodinka,* 1916). 36–37. o.; értelmezésére l. pl. *Boba, I.:* Nomads, Northmen and Slavs. Eastern Europe in the Ninth Century. The Hague, 1967. (a továbbiakban: *Boba,* 1967) 157–159. o.

96 A különbséget hangsúlyozta *Tóth,* 1984. 98. o.; v. ö. még *Tóth,* 1996. 581–582. o.

97 L. pl. *Macartney* ,1930. 111–112. o.; *Czeglédy,* 1985. 119. o.; *Kristó,* 1980. 121. o. *Györffy Gy.* felvetése szerint – Mtört. I/1. 653. o. – a kazárokat is felkérő szövetségesnek tekinthetjük.

98 MEH 88. o.

99 DAI 168–169. o.; *Perényi József,* (v. ö. 90. jegyzet) és *Kristó Gyula,* (v. ö. 93. jegyzet) szerint lényegében ugyanazon törzseket adóztatták a magyarok: a 850-es években a kazárok, a 870–880-as években pedig a saját maguk számára.

ban az említett három szláv törzs jön számításba a magyarok portyáinál, jóllehet a név szerint nem szereplő többi szláv törzsre is gondolhatunk. Nem zárhatjuk ki természetesen a poljánokat, szeverjánokat és vjaticsokat sem a magyaroknak adózók közül,[100] de hangsúlyoznunk kell, hogy a Dnyepertől keletre eső szláv törzsek esetében több jogalappal következtethetünk – magyarok által esetleg támogatott – kazár adóztatásra. Figyelembe kell vennünk azt is, hogy Oleg rusz fejedelem a 880-as években a kazároknak adózó szlávok egy részét hódoltatta és csak a legkeletebbre elhelyezkedő vjatics törzs maradt kazár fennhatóság alatt a X. században is.[101] Felfogásunk szerint tehát inkább a Dnyepertől nyugatabbra lakó szlávokra vonatkoztathatjuk az állandó magyar portyázó akciókra és a rendszeres adózásra vonatkozó arab híradást. A források alapján úgy véljük, hogy feltehetően minden évben folyt a szlávok elleni rablóháború. E rendszeres kalandozások célja egyrészt a szlávok élelmiszerfeleslegének elsajátítása, másrészt foglyok szerzése lehetett. Erre utalt Ibn Ruszta, amikor megjegyezte, hogy „meg-megrohanják a szlávokat és addig mennek a parton, amíg a bizánciak országának egy kikötőjéhez nem érnek, amelynek K.r.kh (Kercs) a neve. Amikor a magyarok Kercsbe érnek, az elébük menő bizánciakkal vásárt tartanak. Azok (a magyarok) eladják nekik a rabszolgákat és vesznek bizánci kabátot, gyapjúszőnyegeket és más bizánci árukat."[102] A fenti tudósításból kitűnik, hogy a magyarok lényegében azért kalandoztak észak felé, hogy szláv foglyaik révén bizánci luxusárukhoz, tehát általuk másként meg nem szerezhető termékekhez jussanak. E kalandozó akciók tehát egyszersmind kereskedelmi célokat is szolgáltak.

Déli irányú kalandozó akciókról nincs tudomásunk, pontosabban legfeljebb egy esetben merülhet föl ennek lehetősége. A 860–861 körüli Cyrill-misszióra utalhatunk, amikor a kazárok a Krím félszigeten egy várost ostromoltak, s a bizánci követség később magyarokkal találkozott.[103] E tudósításból arra is lehet következtetni, hogy a magyarok kazár szövetségesként részt vettek a krími hadjáratban.[104] Mivel azonban más bizánci források nem utalnak a kherszóni théma elleni magyar támadásokra, így okkal tehetjük fel, hogy – talán leszámítva a kezdeti időszakot – a X. századi állapotokhoz hasonlóan, amikor békés kapcsolat volt a bizánci kézen levő Krím és a besenyők között, a magyar törzsszövetség, illetve a Krímhez közeli törzs jóviszonyt ápolt e területtel, illetve városaival. Lehetséges, hogy e békés kapcsolatot Bizánc ekkor is alkalmi ajándékaival tartotta fenn. A jóviszonyt illető feltevésünket megerősítheti az a már említett körülmény, hogy a magyarok kereskedelmüket

100 V. ö. pl. *Kristó,* 1980. 148. o. Éppen 880 k. feltételezi az északi irányú hódítást és a keleti irányú terjeszkedést, s a szlávok ellenállásának gyengülését. A vjaticsok, szeverjánok és a poljánok szállásterületeivel való érintkezést is említette, tehát e törzsek adóztatására célzott.

101 *Hodinka,* 1916. 38–39., 48–49. o. 884-ben a szeverjánokat, drevljánokat, 885-ben a radimicseket adóztatta Oleg, valamint a poljánokat is. A vjaticsok viszont még 964-ben is a kazároknak adóztak. V. ö. még *Pauler,* 1900. 22. o.; *Boba,* 1967. 66. o.

102 MEH 88–89. o.; HKIF 34. o.

103 MEH 127. o.; *Király,*1974. 1–11., 157–173. o.

104 V. ö. pl. *Vajay,* 1968. 12–13., 88. o.; *Artamonov,* 1962. 345. o.; *Czeglédy,* 1985. 119. o.; *Kristó,* 1980. 92–94. o.; *Kristó,* 1995. 126. o.

éppen a Krím félszigeti Kercsben bonyolították le, így érdekükben állt e terület megkímélése és a rabszolgapiac fenntartása.[105]

A délkeleti irányú portyázásokról csak a muszlim források emlékeztek meg, amikor megemlítették, hogy a kazárok korábban védekeztek a magyarok támadásaival szemben.[106] Ezek az akciók talán a 830-as évek második felére eshettek. Mivel a kaganátussal a későbbiekben szövetség állt fenn, nem valószínű, hogy kalandozások folytak volna a kezdeti időszakot leszámítva ebbe az irányba. Hasonlóképpen bizonytalan, hogy keleti irányba, a Volga és Urál folyók közt lakó besenyők ellen vezettek-e portyázásokat a magyarok. A történeti irodalomban van olyan feltevés, amely szerint a kazárok valamikor átköltöztették a magyarokat Kazáriába és itt, a kaganátus Volga menti határterületein a besenyők elleni rendszeres akciókban kellett részt venniük.[107] Nézetünk szerint az „együttlakásra" utaló konsztantinoszi megjegyzésből nem következik feltétlenül a magyarok átköltöztetése, hasonlóképpen a besenyők elleni közös magyar–kazár portyázások sem bizonyíthatóak. Azt természetesen nem lehet kizárni, hogy ne lettek volna magyar beütések besenyő, s besenyő akciók magyar területekre, de erre vonatkozó adataink nincsenek.

A szegényes forrásanyag adta lehetőség szerint számbavéve a IX. századi kalandozó magyar akciókat, általános következtetéseket próbálunk meg levonni ezekből. Kristó Gyula azt állapította meg ezekkel kapcsolatban, hogy jóllehet a gyér forrásanyagban összesen hat kalandozó hadjárat emléke őrződött meg, „ez az arány nem lehet mérvadó a magyar katonai akciók sűrűségére nézve, ugyanis aligha szabad merev számtani művelet eredményeképpen arra gondolnunk, hogy a magyarok átlag tíz évenként vezettek volna egy katonai akciót. Sokkal inkább gondolhatunk arra, hogy a forrásanyagban való megörökítésnek és a források ránk maradásának szeszélye alakította ilyenné az arányt. Hogy nem járunk rossz nyomon, azt az valószínűsíti, hogy a 892–895 közti négy évből a kútfők három hadjáratról is hagytak ránk információkat. A 890-es évek első felében tehát csaknem évenként vezetett portyázó hadjáratokról van tudomásunk."[108] Kristó Gyula ezzel kapcsolatban utalt a rendszeres, állandó portyázásokra a szlávok ellen, amelynek idevétele jelentősen megemeli a IX. századi kalandozások számát.

A fenti megállapításokkal egyetérthetünk. Az a körülmény, hogy a X. századból kb. 47, míg a IX. századból csak hat datálható kalandozást ismerünk, valószínűleg egyáltalán nem áll összefüggésben a törzsszövetség erejével, s nem tükrözi a portyázások intenzitásának változásait. Inkább azt jelezheti, hogy a honfoglalás előtt a magyarok olyan területen éltek, amelyet a korabeli írásbeliség csak kevéssé világított meg.[109] Így a magyarokról túlnyomórészt csak úgy kapunk képet, ha azok nyugati irányba elhagyták szállásterületüket (kalandozások), vagy ha szállásterületükön

105 A besenyők szomszédságát Kherszónnal, s ezért velük a béke fenntartásának szükségességét hangsúlyozta Konsztantinosz császár a DAI-ban, v. ö. DAI 48–49. o.; a magyarok Krím-félszigeti kereskedésére l. Ibn Ruszta, v. ö. *Wiet, S.*: Ibn Rusteh. Les autours précieux. La Caire, 1955. (a továbbiakban: *Wiet,* 1955) 160. o.; MEH 88. o.; HKIF 34. o.

106 MEH 88.o.; *Wiet,* 1955. 160. o.; HKIF 34. o. ; interpolációnak tartja *Zimonyi István:* A 9. századi magyarokra vonatkozó arab források. A Dzsajháni hagyomány. In: A honfoglaláskor írott forrásai. (A honfoglalásról sok szemmel II. (Főszerk. *Györffy György*) Szerk.: *Kovács László–Veszprémy László.* Bp., 1996. 57. o.; l. még *uő.,* HKIF 34. o. 50. jegyzet (*Kmoskó Mihályra* hivatkozva).

107 V. ö. *Czeglédy,* 1985. 120. o.; *Kristó,* 1980. 94–96., 100., 103–104., 109–111. o. ; *Kristó,* 1996. 134–135. o.; *Kristó,* 1996[3]. 46–49. o.

108 *Kristó,* 1981. 38. o.

109 A nyugati írásbeliség szerepére l. *Kristó,* 1980. 299–300. o.

keresztény vagy mohamedán utazók, misszionáriusok vagy kereskedők haladtak keresztül. Ha közelebbről megvizsgáljuk a kalandozó akciókat, időben nagy szóródást tapasztalunk. A 890-es évekből három portyáról is van tudomásunk, így a 830-as és a 880-as évek között (kb. öt évtized) csak három, tehát ugyanennyi datálható kalandozás marad. Ez utóbbi is úgy oszlik meg, hogy a 830-as évek végéről (838 k.) egy, a 860-as évek elejéről szintén egy (862), s a 880-as évek elejéről (881) is egy portyáról tudunk. Tehát 838 után több mint két évtized „kimarad", hasonlóképpen „üresek" a 70-es évek, a 862 és 881-ben lebonyolított kalandozásokat egyébként szintén két évtized választja el egymástól. Hangsúlyozni kell persze azt, hogy ez csak a nyugati kalandozásokra vonatkozik, lehetséges, hogy az egyéb irányba (főleg az északi szlávok ellen) vezetett portyák betöltik ezt az „űrt". A 890-es évek nagyobb gyakoriságú kalandozásait magyarázhatjuk a közép- és délkelet-európai politikai helyzettel; a keleti frank–morva, illetve a bizánci–bolgár ellentétek egybeesésével. Arra is fel kell figyelnünk, hogy a hat ismert akcióból négy „nyugati" – azaz keleti frank, illetve morva területen – kettő pedig Bizánchoz kapcsolódó aldunai, illetve bolgár területen folyó dél-nyugat irányú portyázás volt. Mivel a X. században jóval több nyugat-európai kalandozásról van tudomásunk, mint balkáni, Bizánchoz valamilyen módon kötődő akcióról, azt mondhatjuk, hogy itt korántsem véletlenről, hanem törvényszerű jelenségről van szó. Nem is annyira arra kell gondolnunk, hogy a nyugati országok, területek dúsabb zsákmányt kínáltak volna, mint a keleti (bizánci) területek, hanem inkább arra, hogy a nyugati és keleti frank birodalom területén levő nagyszámú kolostorban művelt annales és krónika műfaja, s maga az írásbeliség is jóval alkalmasabb volt a magyar kalandozások regisztrálására, mint a bizánci krónikás írásbeliség. A kevés „nyugati" portyát rendszeres északi kalandozással kell kiegészítenünk. Ezekkel együtt *a IX. századi (830-as évektől 895-ig) kalandozások száma feltehetőleg megközelíthette a X. századi (900–970) portyázó akciók számát.*

Több *különbség* is mutatkozik a IX. és X. század kalandozásai között. Az egyik a már többször emlegetett forrásszegénységből adódik; az arab forrásoknak köszönhetjük, hogy egyáltalán fennmaradt a magyarok szláv portyáinak emléke, különben említést is alig érdemlő kivételnek vélhetnénk a kalandozásokat, amelyek jobbára a leendő haza felderítését, azaz a honfoglalást készítik elő.[110] A másik az, hogy a portyázások zöme a IX. században viszonylag szegény, a gazdasági-társadalmi fejlődés alacsonyabb szintjén levő népek –törzsek ellen irányult. Ennek megfelelően az elsajátítható javak is szegényesek voltak: élelmiszer, illetve rabszolga.[111] Az utóbbi eladása révén jutottak másféle javakhoz a magyarok a Krím félszigeti közvetítő kereskedelem segítségével. Feltehető, hogy a magyarok nagy számban vitték szláv foglyaikat a rabszolgapiacra, s ennek köszönhették azt a gazdagságot, amelyet velük kapcsolatban Gardizi emlegetett.[112] A X. századi nyugati kalandozásokban a magyarok közvetlenül is hozzájutottak ipari termékekhez, thezaurált kincsekhez stb. A harmadik különbség a kalandozások orientációjában keresendő. Míg a X.

110 A leendő haza felderítésére szolgáló akcióknak vélte pl. *Hóman Bálint:* A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A Magyar Nyelvtudomány kézikönyve I/7.Bp., 1923. 30–33. o.; *uő.:* MT I. 73–74. o.

111 V. ö. MEH 89. o.; *Wiet,* 1955. 160. o.; HKIF 33–34., 38. o. – Érdemes megemlíteni, hogy a marxista történetírás a szlávok (főleg a poljánok) nagyobb gazdasági-társadalmi fejlettségét emlegette, v. ö. 90. és 91. jegyzetek.

112 MEH 89. o.; *Wiet,* 1955. 160. o.; HKIF 34., 38. o.

században – eltekintve itt most a forrástípusokból adódó bizonytalanságoktól – egyértelműen a nyugati, *a IX. században az északi útvonal volt a domináns*, ahogy arra a történeti kutatás is rámutatott.[113]

Közismert az, hogy a X. századi kalandozások esetében történtek időről időre módosulások a „preferált" kalandozási útvonalat illetően. A 950-es évek elejére kezdett lezárulni – s Augsburggal tetőződött a folyamat – a nyugati útvonal. Ezután déli-délkeleti irányba folytak portyák 970-ig, az arkadiupoliszi kudarcig.[114] Kérdés, hogy vajon a IX. századi kalandozásoknál ki lehet-e mutatni változásokat az orientációt illetően? Feltehető, hogy a 830-as években a magyarok támadásokat intéztek a kaganátus ellen. Elterjedt feltevés szerint Sarkel felépítésével Kazária megállította a magyar törzsek portyáit, sőt hamarosan saját szolgálatába állította őket.[115] *A keleti irányú portyák valószínű lezárulása után előtérbe kerülhettek az északi irányú kalandozások*, talán kazár szövetségben. Az orosz őskrónika a 852-es és 859-es évnél is említi, hogy egyes szláv törzsek a kazároknak adóznak. A Konstantin-Cyrill legenda 861-re vonatkozó adata is kazár szövetséget sugall. A 862-es nyugati kalandozással érdekes módon egybeesik az, hogy az orosz őskrónika szerint Aszkold és Dir ebben az évben szállta meg az addig a kazároknak adózó Kijevet.[116] A muszlim tudósítások 870–880 körülre való datálásából, s a nyugati kalandozások hiányából következik, hogy *a 862–881 közötti két évtizedes időszakot az északi irányú, szlávok elleni rendszeres és feltehetően önálló portyák időszakának* tekintsük.[117] Ez, ahogy arra már utaltunk, inkább a Dnyepertől nyugatra elhelyezkedő, magyar törzsekhez közeli szláv törzsek ellen irányult, nem pedig a Dnyepertől keletre lakó, továbbra is inkább kazár fennhatóság alatt lévő szláv törzseket érintette. E két évtized tehát nem jelentett olyan mértékben orientációváltást, mint a Sarkel felépítése utáni időszak, hiszen továbbra is a szlávok elleni északi akciók domináltak, csak feltehetően nem ugyanazok a törzsek voltak a magyarok célpontjai, mint 862 előtt, s főleg nem a kazárok szövetségeseiként folytatták e portyáikat. A 881-es nyugati kalandozás esetleg újabb orientációváltás kezdeteit jelezheti. Oleg rusz fejedelem 882-ben megszállta Kijevet az orosz őskrónika szerint és a vjaticsok kivételével hódoltatta a kazároknak eddig adózó szláv törzseket.[118] A rusz előrenyomulás a 880-as években az északi irányú magyar kalandozásokat legalábbis veszélyeztethette, hátráltathatta. A 890-es évek gyakori nyugati magyar kalandozásai erre is utalhatnak – a közép- és dél-európai térség belső viszályain kívül – hogy *északi irányba lezárulhattak vagy legalábbis beszűkülhettek a kalandozási lehetőségek*. A történeti irodalom a IX. század második felének, vagy még inkább a 90-es éveknek szaporodó nyugati kalandozásaiban a honfoglalás előzményét kereste. Hóman Bálint szerint a nyugatabbra telepedést célzó tudatos akciókról, a leendő szállásterület felderí-

113 *Kristó*, 1981. 39. o.

114 L. pl. *Kristó*, 1980. 284., 370. o.; *Kristó*, 1986. 38–39., 44–45. o.; *Kristó*, 1993. 88–89. o.

115 V. ö. *Kristó*, 1980. 79., 86. o.; *Kristó*, 1996. 129., 135. o.

116 *Hodinka*, 1916. 36–37. o.; v. ö. még *Novoszelcev, A. P.*: Khazarszkoje goszudarsztvo i evo rol v isztorii vosztocsnoj Evropi i Kavkaza. Moszkva, 1990. (a továbbiakban: *Novoszelcev*, 1990) 200., 208. o.; l. még *Tőth*, 1996. 585–586. o.

117 *Kristó*, 1980. 144. o.; *Kristó*, 1995. 127. o.

118 *Hodinka*, 1916. 36–39. o.; v. ö. még 101. jegyzet; *Novoszelcev*, 1990. 209–211. o. – Szerinte a besenyők és a ruszok szövetségben álltak a 880–890-es években, a magyarok pedig a kazárokkal szövetkeztek.; v. ö. még a kérdésre *Tőth*, 1996. 586. o.

téséről van szó.[119] Bartha Antal szerint ezek a jelenségek azt mutatják, hogy a magyar törzsek vezetőinek külpolitikai érdeklődése változóban volt.[120] Kristó Gyula úgy vélte, hogy a Kazáriától való függetlenedés, s a besenyő fenyegetés hatására valószínűleg megindult a magyar törzsek lassú mozgása nyugati irányban.[121] Nézetünk szerint e nyugati irányú kalandozásokat el kell különíteni a honfoglalástól, a 890-es évek szaporodó nyugati portyái mindössze azt jelezhetik, hogy kedvező lehetőségek nyíltak a magyarok számára nyugaton, míg valószínűleg északon ezeknek esélyei a korábbiakhoz képest romlottak.

Itt kell szólnunk egy másik fontos kérdésről; hogy vajon spontán akcióknak tekinthetjük-e a kalandozásokat, amelyek elsősorban az adott gazdasági–társadalmi szervezetből adódtak; avagy a szervezettség, a tudatos „külpolitika" jeleként kell-e értékelnünk ezeket az akciókat. A X. századi kalandozásokat illetően mindkét álláspontnak vannak hívei a történeti kutatásban. Újabban Vajay Szabolcs hangoztatta azt, hogy a magyar akciók (862–933 között) többnyire felkérésre történtek, s szövetségesként harcoltak a magyar csapatok.[122] Kristó Gyula ezzel szemben azt a véleményt fejtette ki, hogy jóval kisebb az olyan kalandozások száma, ahol a magyarok előzetes felkérésnek tettek eleget, s egészében a magyar portyázások – jóllehet az egymással vetélkedő külországi fejedelmek felhasználták őket saját céljaikra – sokkal inkább rabló, zsákmányoló akciók voltak, mint külpolitikai indíttatású háborúk.[123]

Ha megvizsgáljuk a IX. századi magyar kalandozásokat a fent említett szempont szerint, a következőket állapíthatjuk meg. A hat datálható nyugati kalandozás közül három (838, 892, 895) bizonyosan, három pedig feltehetően (862, 881, 894) felkérésre, valamilyen uralkodóval szövetségben történt. *A szállásterületüktől távolabbi akciók esetében tehát a magyarok valószínűleg minden esetben szövetségest kerestek, vagy találtak.* Le kell szögezni azt, hogy a kapcsolat ezekben az esetekben sem politikai térnyerés vagy befolyás biztosítására irányult, hanem azért fogadtak el felkérést vagy kerestek segítőtársat a magyarok, mert szövetségessel hátukban érezték biztosítottnak a kalandozás sikerét. *Alapvető céljuk ekkor is a zsákmány-, illetve fogolyszerzés volt.* Ahogy említettük, 838 körüli al-dunai kalandozásuk alkalmával a makedónoktól javaikat követelték, 895-ben pedig ajándékot kaptak a bizánciaktól és bolgár foglyaikat kiválttatták velük.[124] 894-ben a feldúlt Pannóniából hurcoltak el fiatal nőket.[125] Feltehetően 862-ben, 881-ben és 892-ben is a zsákmány motiválta a kalandozókat. Az északi irányba folytatott, szlávok elleni rendszeres portyák során foglyokat szereztek, illetve élelmiszeradót is szedtek tőlük.[126] E hadjáratok esetében legfeljebb kazár szövetséget tételezhetünk fel, azt is inkább a 850-es években. Az említett példák alapján úgy véljük, hogy a IX. századi kalandozások a X. századiakhoz hasonlóan elsősorban belső indíttatásúak voltak; a magyarok ilyen

119 *Hóman B.*, MT I. 73–74. o.; l. még *Deér*, 1928. 14. o.

120 *Bartha A.*, Mtört. I/1. 528. o.

121 *Kristó*, 1980. 148. o. Szerinte a nyugati orientáció „alkalmas időpontban északi irányú hódítással vagy... keleti irányú terjeszkedéssel" kapcsolódott össze.

122 *Vajay*, 1968. 81–83. o.; *Dienes*, 1972. 67–69. o.; *Herczeg*, 1982. 10. o.

123 *Kristó*, 1980. 335–336., 348–349., 367. o.; *Kristó*, 1981. 41–42. o.

124 MEH 105., 106–107. o.; v. ö. *Kristó*, 1980. 335., 340–341. o.; hasonlóképpen l. *Makk*, 1993. 24. o.

125 MEH 211. o.

126 MEH 88. o.

módon tettek szert olyan termékekre, amelyeket saját maguk nem, vagy csak csekély mértében állítottak elő. A magyar hadjáratoknak külpolitikai vonatkozásai annyiban voltak, hogy a magyarok érthető módon a könnyebb ellenállás irányába portyáztak, ha nagyobb ellenállásba ütköztek, más útvonalat választottak. Lehetőség szerint közös kalandozásokat is végeztek (pl. kazár felkérésre), illetőleg hajlottak arra, hogy a kalandozásra „kiszemelt" térségben valamelyik fejedelem szövetségében harcoljanak, mivel ez az óhajtott zsákmány megszerzését az ellen álló erők megosztásával megkönnyítette.[127] „Együtt harcoltak" a magyarok a bolgárokkal (838 táján), a bizánciakkal (895-ben), a frankokkal (881-ben és 892-ben), a morvákkal (894-ben) és a kazárokkal („három évig" a konsztantinoszi híradás szerint). A közelebb lakó és katonailag gyengébb szlávok irányába sűrűbben kalandoztak és befolyásuk alá vonták őket (élelmiszeradó), míg távolabbi nyugati akciók esetében beérték alkalmi zsákmánnyal.

Foglalkoznunk kell a IX. századi kalandozások *„kereteinek"* kérdésével is. E problémára már utaltunk az egyes nyugati kalandozások ismertetésekor is. A IX. századi kalandozásokkal e vonatkozásban is keveset foglalkozott a történeti kutatás. Kristó Gyula egyértelműen törzsszövetségi jellegű akcióknak minősítette ezeket.[128] Három érvet hozott fel állítása mellett. Az elsőt Dzsajháni, illetve az őt követő muszlim források (Ibn Ruszta, Gardizi) tudósítása szolgáltatta, amely szerint minden magyar a gyula nevű királyuknak engedelmeskedik katonai ügyekben.[129] A két további érvet Kristó két kalandozó akcióból merítette. A 881-es akció szerinte – a kabarok és a magyarok együttes szereplésével, együttharcolásával – egyértelműen törzsszövetségi vállalkozás volt.[130] A 895-ös bulgáriai hadjáratot illetően a bizánci követ a magyarok fejeivel – Kristó véleménye szerint Álmos kündü fiával, Árpáddal és Kurszán (Kuszál) gyulával – egyezett meg, ennélfogva a Hétmagyar törzsszövetség katonasága vett részt a Simeon elleni háborúban.[131] Hasonlóképpen törzsszövetségi akcióknak tekintette a IX. századi kalandozásokat Györffy György is, azzal az alapvető különbséggel, hogy ő a IX. és a X. század között e vonatkozásban nem tett különbséget, míg Kristó Gyula szerint a X. század 10-es éveitől egyre gyakoribbá váltak a törzsi keretű portyázások.[132] Györffy a X. században egy hatalmi központtal számolt, s rámutatott arra, hogy az Árpádok minden esetben képviseltették magukat a kalandozásokban is. A Györffy-féle koncepció szerint Árpád feltételezett 904. évi hatalomátvétele (nagyfejedelem lett) után egyre inkább egy központból ellenőrizték a kalandozásokat, míg a korábbi IX. századi kettős fejedelemség korában a döntés két fő, a kündü és a gyula kezében volt. További sajátossága Györffy elméletének, hogy bár szerinte a törzsszövetség vezetése határozta el a kalandozó akciókat, ezzel nála összefér az, hogy különböző irányokba vezettek egyazon időben hadjáratokat. Így például Györffy szerint 894-ben egy Árpád-házi herceg vezette sereg Pannóniát dúlta, majd a Felső-Tisza vidékén maradt Szvatopluk halála után,

127 L. pl. *Györffy*, 1977. 145. o.; *uő.*, Mtört. I/1. 653–654. o.

128 *Kristó*, 1980. 349. o.; *Kristó*, 1981. 44. o.; *Kristó*, 1993. 90. o.

129 MEH 88. o.; HKIF 31–33., (Ibn Ruszta) 35. (Gardézi) o.

130 *Kristó*, 1980. 149., 350. o.

131 *Kristó*, 349–350. o.; *Kristó*, 1981. 44. o.; *Kristó*, 1996. 186. o.

132 *Györffy*, 1977. 143–144. o.; *uő.*: István király és műve. Bp., 1977. 40–41. o.; *Kristó*, 1980. 365–366. o.; *Kristó*, 1981. 44–46. o.; *Kristó*, 1993. 90–91. o.

hogy bevárja Árpád 895 elején elinduló honfoglaló seregét. Ugyanekkor 894-ben – a pannóniai akció után – Kurszán és Árpád megegyezett a bizánci követtel a bulgáriai akciót illetően, amelyet Levente vezetésével a kabarokra bíztak.[133] Tehát a törzsszövetségi vezetés (a kündü és a gyula) hozzávetőlegesen egyidőben két akciót is szervezett két sereg részvételével, holott tudatában lehettek annak, hogy hamarosan egy harmadik, a főseregis útnak fog indulni Árpád gyula vezetésével. Bár fel lehet vetni e koncepció mellett azt, hogy a Kárpát-medencét befolyásuk alatt tartó morvák és bolgárok meggyengítése lehetett a cél, illetve a bolgáriai kalandozást tekinthetjük egyfajta diverziónak is, mégis azt kell mondanunk, hogy az erők ilyen szétforgácsolása, a két- vagy többfrontos háború vállalása nézetünk szerint ellentmond nemcsak az elvárható racionalitásnak, hanem a törzsszövetségi vállalkozás koncepciójának is. Deér József úgy foglalt állást, hogy a kalandozások elsősorban törzsi jellegű akciók voltak és jórészt a határmenti törzsek vettek részt ezekben, a centrális helyzetű fejedelmi törzs zömében kimaradt ezekből, a többi törzs kalandozási irányát, útvonalát pedig meghatározta szállásterületének fekvése.[134]

Kétségtelen tény, hogy a X. századi kalandozások esetében sem egyértelmű, hogy törzsi, vagy pedig törzsszövetségi akcióról van szó. Egyes források az előbbi, mások az utóbbi mellett látszanak tanúskodni. Ezért érthető, hogy legutóbb például Makk Ferenc olyan álláspontot foglalt el, hogy a X. századi kalandozások ugyan általában törzsszövetségi vállalkozások voltak, de az egyes törzsek is kalandoztak, illetve több ízben néhány törzs alkalmi összefogására került sor.[135] Korábban Bartha Antal is rámutatott, hogy az integrációs (azaz törzsszövetségi) illetve a dezintegrációs (azaz törzsi, nemzetségi) tendenciák túlhangsúlyozása egyaránt rejt magában veszélyeket.[136] A IX. századot illetően a már többször is emlegetett forrásszegénység miatt fokozott óvatossággal kell eljárnunk e vonatkozásban is. A hat datálható nyugati kalandozás közül két esetben (881, 895) vannak részletesebb adataink a kalandozás kereteit illetően. A 881-es akciót a történeti kutatás törzsszövetségi vállalkozásnak tekintette;[137] míg a 895-ös bulgáriai kalandozást egyesek törzsszövetségi hadjáratként kezelték, mások pedig olyan háborúnak, amelyet ugyan a törzsszövetség vezetése határozott el, de egy-két törzs (kabarok) harcosai bonyolítottak le.[138] Ugyancsak a törzsszövetségi keretek mellett szóló bizonyítékok sorába vették Ibn Ruszta megjegyzését a gyuláról, akinek minden magyar engedelmeskedik a „háború dolgában, védelemben és más ügyekben."[139] Ezzel a forráshellyel többnyire szembeállították azt a X. század közepi állapotot tükröző konsztantinoszi passzust, miszerint a törzsek nem engedelmeskednek fejedelmeiknek, de megegyezésük van arra nézve, hogy a folyóknál, bármely részen üt ki a háború, együtt harcolnak.[140] Bár az utóbbi szöveg értelmezését illetően megoszlik a kutatás, mégis úgy tűnik,

133 *Györffy*, 1977. 128–129. o.; *uő.*, MEH 33–35. o.; *uő.*, Mtört. I/1. 588–591. o.

134 *Deér*, 1928. 15., 30–31. o.; megkérdőjelezte *Makk Ferenc:* Magyar külpolitika 896–1196. Akadémiai doktori értekezés. Szeged, 1990. (a továbbiakban: *Makk*, 1990) 34. o.

135 *Makk*, 1990. 28–35. o.

136 *Bartha Antal:* A IX–X. századi magyar társadalom. Bp., 1968. 161. o.

137 L. pl. *Kristó*, 1980. 149., 350. o.; *Györffy*, 1977. 143–144. o.

138 Törzsszövetségi hadjáratra l. a 78. jegyzetet, 1–2 kabar törzs hadjáratára l. a 76. jegyzetet.

139 V. ö. a 129. jegyzettel!

140 MEH 87., 121. o.; DAI 178–179. o.; ÁMTBF 48. o.; értelmezésére a legújabban l. *Tóth S. L.*, A honfoglaló magyarok... i. m. In: *Veszprémy*, 1996. 163–164. o.

hogy Konsztantinosz korában, talán a védelmi háborút kivéve, egyik főfejedelem (kündü, gyula, karkhasz) sem rendelkezett a törzsek összessége felett, szemben a IX. századi helyzettel. Nehéz egyértelműen eldönteni, hogy vajon a IX. században a gyula irányító szerepe érvényesült-e a támadó hadjáratokban, erre vonatkozik-e Ibn Ruszta „háború dolgában" kitétele. Ha elfogadjuk a kazár analógiát – ahol a tényleges uralkodó, az 'j.s d (bég) „maga vezeti a hadjáratokat és katonáival maga elmegy a portyákra"[141] – a gyulának kulcsszerepet kell tulajdonítanunk a kalandozó hadjáratokban. További probléma, hogy vajon a kalandozás helyének és idejének eldöntése kapcsolható-e a gyulához, vagy maga vezette személyesen a sereget, esetleg mindkettőt neki tulajdoníthatjuk. Mindkét álláspontra találunk példát a történeti irodalomban. Györffy György az általa 894-re tett bulgáriai kalandozás esetében úgy vélekedett, hogy a vállalkozásról a gyula címet viselő Árpád és a kisebb hatalmú Kurszán kende döntött együttesen, de a hadjáratra küldött kisebb sereg vezetését Árpád fia Leventére (a kabarok „hercegére") bízták.[142] Kristó Gyula szerint Álmos kündü fia, Árpád és Kurszán gyula egyezett meg a bizánci követtel, s a kalandozásban a Hétmagyar katonasága vett részt. Levente seregvezetői szerepét elvetette, de nem foglalt állást abban, hogy ki vezette a bulgáriai hadjáratot.[143] A 892-es és a 894-es kalandozásokat Aventinus alapján Kurszánhoz kötötte. Utóbbi akciók esetében azt említette meg, hogy *„a rendkívül nagy kiterjedésű magyar szállásterület nyugati felében lakó magyar törzsek Kurszán vezetésével"* (kiemelés tőlem – T. S. L.) behatoltak a Kárpát-medencébe.[144]

Ehelyt hangsúlyoznunk kell, hogy rendkívül nagy a bizonytalanság a történeti irodalomban a magyar hadjáratok (kalandozások) kereteit illetően. Maga a *törzsszövetségi jelleg* értelmezése is eltérő. Ahogy azt láttuk, Györffynél ez pusztán azt jelenti, hogy az adott hadjáratot a törzsszövetség vezetése, a két fő méltóság hagyta jóvá, kezdeményezte. A centrális döntéssel nála jól megférnek a különböző irányokba vezetett egyidejű akciók, s az is, hogy a seregeket nem a hadvezéri funkciót betöltő gyula vezeti, legfeljebb a döntő fontosságú hadjáratot (895-ös honfoglalás). Györffy koncepciójában a gyula rendelkezésére álló, előréd szerepet ellátó kabar katonai segédnép kap nagy hangsúlyt. E hipotézis gyengéje, hogy a törzsszövetségi vezetés – némi túlzással – legfelső „engedélyező – jóváhagyó" szervnek tűnik, amely ilyen minőségben nyilvánvalóan korlátozza is a törzsek kalandozásait, amelyek inkább tudatos politikai akcióknak, semmint spontán megnyilvánulásoknak tűnnek e beállításban. A Györffy-féle felfogást szó szerint követve fel kellene tételeznünk, hogy túlnyomórészt nem is a Hétmagyar, hanem a gyula irányítása alatt lévő katonai segédnép (pl. szlávok ellen, 881-ben a frankok ellen Ausztria területén, 894-ben Bulgáriában és Pannóniában) kalandozott,[145] ami többek között azért is problematikus, mert akkor a szerzett zsákmány is a kabarokat gazdagította volna szinte kizárólagosan. Forrásszerűen is bizonyítható azonban, hogy 881-ben Ungrik, azaz magyarok is kalandoztak, s a nyugati hadjáratokat említő forrásokban csak

141 MEH 90. o.; a kazár másoduralkodó és a gyula közti párhuzamra l. *Tóth S. L.*, A honfoglaló magyarok ... i. m. In: *Veszprémy*, 1996. 168–169. o.

142 *Györffy*, 1977. 128. o.; *uő.*, MEH 33. o.; *uő.*, Mtört. I/1. 588–589. o.

143 *Kristó*, 1980. 176., 182., 350. o.; *Kristó*, 1996. 186–187. o.

144 *Kristó*, 1980. 170–171. o.; l. még *uo.* 158., 167–169. o.

145 A kabaroknak a kalandozásokban és a honfoglalásnál a szakirodalom túlzott jelentőséget tulajdonít, erre l. *Tóth*, 1984. 110–111. o.

magyarokra utaló népnevek szerepelnek. A másik koncepció nemcsak törzsszövetségi döntést, hanem a törzsek együttes részvételével lebonyolított vállalkozásokat tételez fel a IX. században. Itt sem egészen világos azonban az, hogy mit tekinthetünk törzsszövetségi kalandozásnak, melyek a kritériumok; a gyula (s esetleg a kündü) döntése, a gyula tényleges vezető szerepe a hadjáratban, s az összes törzs (beleértve a kabarokat is) részvétele a hadjáratban? Ha a felsorolt kritériumok mindegyike feltétele annak, hogy törzsszövetségi akcióról beszéljünk, felmerülhet a kétely, hogy talán egyetlen IX–X. századi kalandozás esetében sem tudjuk kimutatni valamennyi feltétel meglétét. A X. század legjobban ismert kalandozása, a 955. évi augsburgi hadjárat esetében legalább három, maximálisan öt törzsfő részvételét tételezhetjük föl, s a hadjáratot nem a gyula, hanem a harmadik fejedelem, Bulcsú karkhasz vezette.[146] Szigorú mércével mérve tehát ezt sem tekinthetnénk törzsszövetségi hadjáratnak, holott nagy valószínűséggel az volt.

Lehetséges persze, hogy a IX. században inkább számolhatunk törzsszövetségi kalandozásokkal, mint a X. században. A két, leginkább gyanúba vehető kalandozás közül a 881. éviről azt állapítottuk meg, hogy bár kabarok és ungrik egyaránt részt vettek benne, korántsem biztos, hogy „egyeztetett" akció volt, s valamennyi magyar törzs harcosai bekapcsolódtak e hadjáratba. A 895-re tehető bolgár kalandozás esetében sem bizonyos, hogy az Árpáddal és Kurszánnal való megegyezés magával vonta volna az egész törzsszövetség haderejének felvonulását Simeon ellen. Nézetünk szerint a kalandozásokban nem vett részt feltétlenül az összes törzs, a kalandozások irányát megszabta az egyes törzsi szállásterületek fekvése is.[147] Így a nyugati hadjáratokban elsősorban azon törzsek részvételét valószínűsíthetjük, amelyek határosak voltak a morvákkal és a bolgárokkal. Hasonló a helyzet a szlávok elleni portyákkal is; a hozzájuk közel lakó törzsek, elsősorban a kabarok, valamint a többi nyugati törzs (a Tarján, a Megyer és a Kér) vehetett részt a szlávok elleni rendszeres hadjáratokban.[148] 881-ben a kabarok és legalább egy (esetleg több) „nyugati" magyar törzs kalandozhatott Ausztria területén, 892-ben és 894-ben szintén a nyugati törzsek (vagy csak Kurszán törzse) részvételét feltételezhetjük. 895-ben Árpád és Kurszán törzsére gondolhatunk főként a bulgáriai hadjárat kapcsán. Véleményünk szerint törzsi jellegű kalandozásról akkor beszélhetünk, ha csak egy törzs; törzsszövetségi jellegű vállalkozást pedig akkor tételezhetünk föl, ha legalább két törzs részvételét valószínűsíthetjük ugyanarra a területre vezetett egyidejű akcióban. Ilyen értelemben törzsszövetségi jellegű hadjáratnak tekinthetjük a 881. és a 895. évi hadjáratokat. Az előbbi esetben két törzsszövetség, a Kabar és a Hétmagyar (Hetumoger) közös vállalkozását gyaníthatjuk. Az utóbbi akció talán azért is törzsszövetségi jellegűnek tartható, mivel a törzsszövetség fő fejedelmével, Árpáddal is megegyezett a bizánci követ.

Álláspontunknak, ti. hogy *a IX. században is egyaránt voltak törzsi keretű kalandozások és több törzs által közösen lebonyolított „törzsszövetségi" méretű vállalkozások*, két forrás mond némileg ellent. Az egyik Ibn Ruszta már többször idé-

146 A 955-ös kalandozás legutóbbi elemzésére l. *Kristó*, 1986. 40–44. o.; l. még *Kristó*, 1980. 288–292., 370. o.

147 *Makk*, 1990. 34. o. – Szerinte nem állapítható meg, hogy a X. századi kalandozások során a Kárpát-medence nyugati részén lakó törzsek csak a nyugati, a déli és a keleti részen levő törzsek pedig csak a balkáni kalandozásokban vettek részt.

148 A nyugati magyar törzsek etelközi szállásaira l. *Tóth*, 1995. 482. o.

zett szövege, amely szerint minden magyar a gyulának nevezett királyuk parancsait követi háború dolgában. E tudósítás – összhangban a kazár isad által vezetett kazár portyázásokról szóló muszlim híradással – közvetve megengedi a gyula által személyesen irányított nagyszabású kalandozásokat. Így lehetséges, hogy néhány IX. századi kalandozást (881 és 895?) a gyula vezetett. Másik, törzsszövetségi jellegű kalandozásra közvetve utaló forrásunk a DAI 40. fejezete, ahol Konsztantinosz császár megemlíti, hogy a türkök hadjáratra mentek, s a Simeon által felbérelt besenyők csak családjaikat és a földjük őrzésére hátrahagyott türköket találták a szállásterületen.[149] E passzus megengedi annak feltételezését is, hogy a magyarok a besenyő háború idején törzsszövetségi hadjáratot vezettek valahova.[150] Meg kell említenünk, hogy a törzsszövetségi kalandozás koncepcióját valló Kristó Gyula is úgy emlékezett meg a 892-es hadjáratról, hogy abban a Kurszán vezette „jobbszárny" volt érdekelt, s az elővéd szerepét játszó kabarok telepedtek be ekkor a Kárpát-medencébe.[151] Így szoros értelemben véve ő sem tekintette e portyázást az egész törzsszövetség akciójának. A törzsszövetségi jellegű kalandozások mellett szól viszont még egy konsztantinoszi szöveghely. A DAI 39. fejezetében Konsztantinosz megemlíti a kabarokról, hogy „a háborúkban legerősebbeknek és legbátrabbaknak mutatkoztak a nyolc törzs közül".[152] Mivel védelmi háborút a magyarok tudomásunk szerint csak a besenyők ellen viseltek 895 táján, így egyértelműen a kalandozásokra gondolhatunk, amikor a kabarok együtt harcolhattak a hét törzzsel vagy azok egy részével és megmutathatták vitézségüket. Ennek egyik, de feltehetően korántsem kizárólagos példája lehetett a 881. évi kalandozás.

Egészében véve azt mondhatjuk, hogy gyér adataink nem engedik meg, hogy a bizonyosság igényével állapítsuk meg a IX. századi magyar kalandozások kereteit. Valószínűnek tartjuk, hogy ezek – a IX. századi magyar „politikai alakulat" jellegének megfelelően – *egyszerre lehettek törzsi és „törzs-feletti", azaz több törzs, esetleg az egész törzsszövetség részvételét feltételezhető hadjáratok.* Egyes adatok (muszlim források a kündü és a gyula funkcióiról, a DAI. 39. és 40. fejezetének passzusai, a 881. és 895. évi kalandozások legalább két törzs akciójára utaló adatai) arra engednek következtetni, hogy a IX. században fontosak, talán valóban dominánsak lehettek a törzsszövetségi jellegű hadjáratok, amelyek mellett bizonyára egyes törzsek is vezettek portyázásokat szállásterületük közvetlen szomszédjai ellen. Gyanítható, hogy a távolabbra vezetett és nagyobb ellenállásra számítható kalandozások voltak inkább törzsszövetségi jellegű, több törzs együttes fellépését és haderejét igénylő akciók.

A IX. századi hadjáratok során a magyarok nemcsak dúltak, zsákmányoltak és foglyokat ejtettek, hanem időnként csatákra is kényszerültek. Így sikertelenül csatároztak a makedónokkal 838 táján az Al-Dunánál, két csatát is vívtak 881-ben a mai Ausztria területén, 895-ben kétszer is legyőzték a bolgárokat, majd a harmadik csa-

149 DAI 176–177. o.; ÁMTBF 47. o.; *Koestler, A.* (A tizenharmadik törzs. A kazár birodalom és öröksége. Bp., 1990. 79. o.) szerint a IX. században meglehetősen gyakran volt távol a magyar sereg zöme a szállásterülettől.

150 E probléma elemzésére l. *Tóth*, 1988. 562–563. o.

151 V. ö. a 144. jegyzettel!

152 DAI 174–175.; MEH 120. o.; ÁMTBF 46. o.

tában döntő vereséget szenvedtek.[153] Az ismert nyugati hadjáratok felében tehát egy vagy több csatára is sor került, míg más hadjáratok esetében nem tudunk ilyenről (862, 892, 894). A hadműveletek az ismert nyugati kalandozások esetében nyárra, kora őszre estek (881-ben augusztus vége után, 892-ben júliusra, 894-ben ősz előtt).[154]

A csatában, illetőleg a hadjáratban résztvevő magyar haderő létszámát illetően egy kalandozás esetében vannak megbízhatónak tűnő adataink. Ez a IX. századi, de feltehetően a honfoglalás után, már a Kárpát-medencéből indított itáliai hadjárat. Egyik forrásunk szerint a Berengár itáliai királlyal 899. szeptember 24-én vívott brentai csatában az ellenfél létszáma 15 ezer fő volt, egy másik forrásunk szerint háromszoros fölényben voltak a magyarokkal szemben, mégis a magyarok kerekedtek felül.[155] E két adat kombinálásából már Pauler Gyula 5 ezres kalandozó seregre következtetett.[156] Más vélemény szerint csak 2 ezerre tehetjük az itáliai portyában résztvevő magyar hadat.[157] Felmerült e mindenképpen kisebb létszámot sugalló forrásadatok alapján, hogy a „dél-pannóniai csoport" vagy az „elővéd" bonyolította le az olaszországi portyát, amelyben ugyanakkor „honfoglalási kísérletet" is felfedezni véltek egyes kutatók.[158] Mivel a mohamedán források 20 ezer főre tették a kündü rendelkezésére álló magyar haderőt, a jelentősebbnek vélt és elterjedt vélemény szerint 900-ra is áthúzódó itáliai vállalkozás becsülhető 5 ezres kontingense egy olyan törzsi szintet meghaladó, több törzs részvételét feltételező „törzsszövetségi jellegű" hadnak minősíthető, amelyhez hasonló nagyságú seregek vehettek részt a korábbi, törzsszövetségi kalandozásokként (pl. 881, 892, 894 és 895. évi) értelmezett nyugati hadjáratokban. Ha ez az analógia helytálló, akkor okkal állíthatjuk, hogy hozzávetőlegesen a törzsszövetségi haderő negyede, azaz két–három törzs fegyveres ereje volt jelen a jelentősebb, a szállásterülettől távolabbra vezetett hadjáratokban. Természetesen esetenként ennél jelentősebb haderővel is számolhatunk. Feltételezzük azonban azt, hogy a kalandozásra vonuló haderő aligha haladhatta meg a szállásterület őrzésére hátrahagyott csapatokat, különben komoly kockázatot vállalt volna a kalandozást lebonyolító törzsszövetség, hiszen szállásterületén maradt, elégséges védelem nélkül maradt népét támadás érhette volna. E fejtegetésünknek ellentmondani látszik, hogy Konsztantinosz császár a DAI 40. fejezetében éppen olyan szituációt mutat be a magyar honfoglalás előzményeként, amely szerint a magyarok hadjáratra mentek és a besenyők Simeonnal együtt a szállásterületen maradottakra támadtak, a magyarok családjait megsemmisítették, a földjük őrzésére hátrahagyott magyarokat pedig kiűzték.[159] Véleményünk szerint azonban

153 A harmadik bolgárok elleni vesztes csatára l. Georgiosz Monachosz Continuatus, ÁMTBF 60–61., 64. o.; MEH 107. o.; HKIF 149. o.; Fuldai évkönyvek, l. SRG AF 130. o.; MEH 212. o.; HKIF 191. o.; a csatára l. még *Kristó,* 1980. 188–189. o.; *Tóth,* 1988. 564. o.; *uő.,* A honfoglalás. In: *Kristó–Makk,* 1996. 49–50. o.; *Kristó,* 1996. 188–189. o.

154 A X. századi kalandozások túlnyomó többségét ezzel szemben az év elején, január–februárban indíthatták, v. ö. *Kristó Gyula:* A magyar kalandozó hadjáratok szezonalitása. In: *Pálfy György–Farkas L. Gyula–Molnár Erika* (szerk.): Honfoglaló magyarság Árpád kori magyarság. Antropológia–régészet–történelem. Szeged, 1996. 11–15. o.; tél végi–tavaszi indulást tételezett fel *Vörös István:* A magyarok hadi ménjei és igavonói az írott források és a régészeti leletek alapján. In: *Veszprémy,* 1996. 133. o.

155 Berengár 15 ezres seregére l. János pap krónikája, Catalogus II. 1313. o.; MEH 215. o.; HKIF 239. o.; Berengár serege háromszorosa volt a magyarokénak, l. Liudprand, Catalogus II. 1471. o.; MEH 227. o.

156 *Pauler,* 1900. 36. o.

157 L. *Gombos,* 1927. 470. o.

158 Dél-pannóniai csoportra l. *Gombos,* 1927. 470., 503. o.; elővédre l. *Kristó,* 1980. 212. o.

159 DAI 178–179. o.; MEH 120. o.; ÁMTBF 47. o.; HKIF 128. o.

ebből nem következik feltétlenül az, hogy a magyar csapatok zöme kalandozott volna, s csak egy kisebb kontingens, a „kabar határvédők" vagy a „szakrális fejedelem katonasága" próbálta volna feltartóztatni a besenyő törzsszövetség egész haderejének rohamát.[160] Úgy véljük, hogy a besenyők, amennyiben valóban kalandozó hadjáratot intéztek Etelköz ellen, kisebb sereggel jöttek, s mivel a törzsszövetség első számú fejedelme, Árpád is a szállásterületen tartózkodott, jelentősebb ellenállásba ütközhettek. Lehetséges, hogy a haderő nagyobb része nem vett részt a kalandozásban és Etelközben, a folyók gázlóinál vette fel a harcot a támadó besenyőkkel és több csatában alulmaradt.[161]

A IX. századi kalandozások fontos szerepet játszottak az etelközi magyar törzsszövetség életében. Az állandó, szinte évi rendszerességű zsákmányoló akciók elsősorban a közelebb lakó szlávok ellen irányultak, őket évi adózásra kényszerítve a magyarok állandó jövedelmi forrásra tettek szert és a szlávokat szinte bevonták a magyar–kabar „nomád birodalmi" keretekbe.[162] Emellett távolabbra is vezettek jóval kevésbé rendszeresen hadjáratokat. Ezen „nyugati" hadjáratok során a magyarok felbérelt szövetségesként léptek fel „ajándékok" és zsákmány fejében. A kalandozó hadjáratok a magyarság életmódjának szerves részét alkották. Jellemző módon későbbi Kárpát-medencei honfoglalásukat is a terület elleni kalandozó akciók (892, 894) készítették elő, s Etelköz elvesztésében is bizonyos fokig része volt annak, hogy a 895 körüli besenyő kalandozás idején a magyarok, vagy inkább egy kisebb részük maga is hadjáraton volt. Kalandozó hadjárat és honfoglalás így kapcsolódik össze, szinte szétválaszthatatlanul.[163]

160 Kabar határvédőkre l. *Györffy,* 1973. 10. o.; *Györffy,* 1977. 130. o.; *uő.,* Mtört. I/1. 593. o.; *László Gyula:* A „kettős honfoglalás". Bp., 1978. 191. o.; a szakrális fejedelem katonaságára l. *Kristó,* 1980. 189. o.

161 Erre l. *Tóth,* 1988. 566–568. o.

162 A magyar–kabar kettős törzsszövetségi rendszerre l. *Tóth,* 1984. 112. o.; v. ö. még *Tóth S. L.,* A honfoglaló magyarok ... i. m. In: *Veszprémy,* 1996. 165. o.

163 A magyar honfoglalásra vonatkozó újabb nemzetközi szakirodalomból kiemelendő *Cave, C.:* L' arrivo degli ungheresi in Europa e la Conquista della Patria. Fonti e letteratura critica. Centro Italiano di Studii Sull' altro Mediaevo. Spoleto, 1995.; az európai honfoglalások összefoglalására l. *Müller-Ville, M.–Schneider, R.* (Hrsg.): Ausgewählte Probleme der europaischer Landnahmen das Früh- und Hochmittelalters. Metodische Grundlagendiskussion im Grenzbereich zwischen Archaologie und Geschichte. Bde 1–2. Sigmaringen, 1993.

Sándor László Tóth

HUNGARIAN RAIDS BEFORE THE CONQUEST OF HUNGARY

Summary

The author first analyzes the known incursions of the 9th century, mentions the marauding enterprises against the Eastern Slavic territories in the neighbeurhood of the Hungarian tribes as well as the actions in other directions. Later he makes a comparison between the 9th and 10th century raids and states that the raids before the Conquest were not less scarce than those during the first seven decades after the settlement on the territory of Hungary. Most of the 9th century raids were led against the Slavs and we have data only about 6 campaigns to the West. However in the first part of the nineties of the 9th century, as a consequence of the advance of the Rus tribes and the inner problems of Central and Eastern Europe the raids towards the West came into prominence. The western raids were probably enterprises in confederacy of tribes, while those against the considerably weaker – and near-by – Slavic tribes could be actions of single tribes, too. It can be stated that the armed force of a greater enterprise in the West could be about 4–5000 warriors, the total mobilizable force of 2–3 tribes.

Sándor László Tóth

LES INCURSIONS DES HONGROIS AVANT LA CONQUÊTE DU PAYS

Résumé

L'auteur fait d'abord une analyse des incursions connues des Hongrois du IXe siècle, puis il fait allusion aux invasions contre les tribus slaves orientales, habitant au voisinage des tribus hongroises, après il pose la possibilité de campagnes menées dans d'autres directions. Ensuite, il compare les invasions hongroises du IXe siècle avec du Xe. Il n'est pas du tout certain que les tribus d'Etelköz aient mené moins de campagnes avant la conquète du pays qu'au cours des sept décennies suivant cet événement. La plupart des actions des Hongrois au IXe siècle ont été menées contre les Slaves, on connaît seulement 6 campagnes occidentales. Dans la première partie des années 890 les campagnes occidentales se sont avancées au premier plan, ce qui est une conséquence possible du mouvement en avant russe et des conflits intérieurs d'Europe de l'Est Centrale. Les campagnes occidentales devaient ètre les entreprises de plusieurs tribus, alors que contre les Slaves, qui habitaient plus proche et n'offraient qu'une faible résistance, une seule tribu voisine hongroise était capable de mener une campagne, sans ètre aidée par d'autres tribus. Si nous supposons la participation de deux tribus au moins, nous pouvons parler déjà de campagne menée par le fédéralisme tribal, la participation de toutes les tribus n'est pas nécessaire pour que la campagne soit nommée de cette manière. Du contingent militaire, qui comptait 20 mille personnes, au moins 4–5 mille (la force militaire de 2–2 tribus à. p. p.) devaient participer à une invasion occidentale importante.

Sándor László Tóth

DIE STREIFZÜGE DER UNGARN VOR IHRER LANDNAHME

Resumee

Der Autor analysiert zunächst die bekannten Streifzüge der Ungarn im 9. Jh., dann weist er auf ihre Einfälle in ostslawische Gebiete in ihrer Umgebung hin, schließlich hält er auch ähnliche Aktionen in andere Richtungen nicht für unmöglich. Dem folgt ein Vergleich der ungarischen Streizüge des 9. Jh. mit denen des 10. Jh. Es ist keinesfalls sicher, daß die Stämme von Etelköz (Zwischenstromland) weniger Streifzüge geführt hätten als die Ungarn in den sieben Jahrzehnten nach ihrer Landnahme. Sie richteten ihre Aktionen im 9. Jh. überwiegend gegen die Slawen, uns sind lediglich sechs Streifzüge in Richtung Westen bekannt. Die westlichen Streifzüge werden gemeinsame Unterfangen des Stämmebundes gewesen sein, gegen die näher wohnenden Slawen jedoch, die wohl einen geringeren Widerstand geleistet hatten, konnte auch ein einziger ungarischer Stamm einen Streifzug führen. Vom gesamten militarischen Kontingent, das etwa 20.000 Mann umfaßte, können an einem bedeutenderen westlichen Streifzug mindestens 4–5000 Mann, d. h. das Kontingent von 2–3 Stämmen, teilgenommen haben.

Шандор Ласло Тот

НАБЕГИ ВЕНГРОВ В ПЕРИОД ДО ОБРЕТЕНИЯ РОДИНЫ

Резюме

Вначале автор дает анализ венгерских набегов, известных в IX веке, затем делает упоминание о о венгерсках рейдах против восточно-славянских племен, проживавших вблизи венгров. Он указывает также на возможность акций, проводившихся в других направлениях. Исследователь сопоставляет рейдовые набеги венгров в IX и X веках. Отнюдь не известно достоверно, что до обретения родины племена Приднестровья проводили меньше набегов, чем в последовавшие затем семь десятилетий. Большинство военных набегов в IX веке венгры вели против славян, нам известно всего лишь о 6 походах, проводившихся в западном направлении. В первой половине 890-х годов. пожалуй в результате экспансии русов и внутренних раздоров в Центрально-Восточной Европе на первом плане оказались военные походы на запад. Рейды на запад могли быть предприняты союзами племен, тогда как против живших по соседству славянских племен, оказывавших меньшее сопротивление, набеги могли проводить и отдельные венгерские племена. О союзническом походе племен можно говорить и в том случае, когда в нем участвовали не все венгерские племена, а можно предполагать участие по крайней мере двух племен. Из 20-тысячного военного контингента в одном более крупном западном набеге могло участвовать по крайней мере 4–5 тысяч человек (вооруженные силы примерно 2–3 племен).

CSETRI ELEK

FRANCIA HADIFOGLYOK ERDÉLYBEN, 1800–1815

Ismeretes, hogy a francia háborúk időszakában jelentős számú francia hadifogoly került Magyarországra s ezeknek egy részét a Bánságba, illetve Erdélybe irányították és ott őrizték. Noha a kérdés katonai vonatkozások mellett számos politikai és társadalmi problémát is felvet, összegező, átfogó feldolgozása mai napig sem történt meg. A megjelent részletmunkák (különösen az 1792–1800 közötti szakaszra vonatkozólag) számos lényeges kérdést vetettek fel és oldottak meg.[1] A kutatás mai állapotában magunk is csak töredékes adatokat igyekszünk formába önteni és közölni. A közölt részletek talán arra is alkalmasak, hogy a francia hadifoglyok magyarországi és erdélyi hétköznapjaiba nyújtsanak betekintést, életszerűbbé tegyék itteni jelenlétüket és emberközelbe hozzák sorsuk alakulását.

Erjesztő szerepükről a történetírók eddig is szóltak, de súlyuk nő, ha létszámukat próbáljuk megállapítani. Az egyik szerző az 1792–1815 közötti időszakban az osztrák fogságba került francia hadifoglyok létszámát 55 670 katonára, 2057 tisztre és törzstisztre, valamint 27 tábornokra teszi (közülük 10–11 000-ren 1793 végéig kerültek fogságba). Ebből 36 075 katona és tisztes, 1864 tiszt és törzstiszt, valamint 5 tábornok az osztrák birodalom délkeleti tartományaiba, jelentős részük a Bánságba és Erdélybe került. Abban, hogy az osztrák hatóságok ide irányították őket az volt az irányadó szempont, hogy Franciaországtól minél távolabb, a polgári lakosságtól elzárt helyen legyenek; másrészt, hogy meg legyenek a feltételek elhelyezésükre és eltartásukra.

I. Georgescu szerint az Erdélybe és Bánságba szállított francia hadifoglyok közül Lugoson 2630, Csákován 2195, Aradon 5110, Temesvárott 6115, Nagyszentmiklóson 5660, Váradon 460, Brassóban 680, Kolozsvárott 370, Medgyesen 200, Fogarasban 300, Déván 890, Gyulafehérvárott pedig 750 főt tartottak fogságban. Marosvásárhelyt is létesült fogolytábor.[2]

Látni fogjuk, hogy a valóságban az Erdélybe szállított francia hadifoglyok száma sokkal nagyobb volt. Pontos számukat nehéz meghatározni, sokkal inkább azt a létszámot, amennyien az egyes háborúk zajlása nyomán transzportjaik hullámaival a kijelölt fogolytáborokba várásokba, stációkra érkeztek.

Számuk, menetirányuk és helyzetük megállapítására a helyi források sok értékes anyagot szolgáltatnak számunkra.

Elhelyezésük mind a katonai, mind a polgári hatóságoknak igen nagy gond volt. Ne felejtsük el, hogy olyan jelentős városokban, mint pl. Kolozsvár, ekkor még nem volt kaszárnya, a várakban pedig az osztrák hadsereg állománya mellett a foglyok

1 Közülük elsőnek *Barcsay-Amant Zoltán:* A francia forradalmi háborúk hadifoglyai Magyarországon, idetelepítésük első esztendejében, 1793. Budapest, 1934. említendő, továbbá *Markó Árpád:* A francia forradalom és napoleoni idők magyar katonája *Hadtörténelmi Közlemények,* 1939. Újabban *Lenkefi Ferenc* a francia hadifoglyok magyarországi jelenlétének 1793–1795-i szakaszáról készült disszertációjából közölt részleteket: Francia hadifoglyok Magyarországon. 1793–1795. *Levéltári Szemle,* 1995. 2. sz. 35–49.o., valamint *ő:* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795. címen *Hadtörténelmi Közlemények,* 1994. 3. sz. 3–18. és 1995. 4.sz., 110–115.o. A román történetírás képviselői közül l. *Ion Georgescu:* Les prisonniers francais dans les camps du sud-est de l'Europe au temps des guerres de l'Autricha avc la France, 1792-1815. c. tanulmányát. *Revue roumain d'histoire,* 1/1976. nr. 3. 509–520. o.

2 *I. Georgescu:* i. m. 509–510. o.

részére már nem volt elegendő hely. Időmegjelölés nélkül közli egyik tanulmány szerzője a következőket: Arad katonai parancsnoka azt kénytelen jelenteni, hogy az aradi várban csak 1530 személy számára van hely, holott végül is 5110 embert zsúfoltak ott össze.[3]

Az előző hadi események után, különösen az 1809. évi háborút követő időszakra állnak rendelkezésünkre részletesebb adatok, mikor mind a német, mind az osztrák és olasz területeken folyó nagyarányú hadműveletek során jelentős számú francia hadifogoly került osztrák fogságba.

1809. május 28-án a bánsági főhadparancsnokság tudatja Temes vármegyével, hogy az Itáliában foglyul ejtett 9000 francia közül 4000-et a Bánságba irányítottak és gondoskodtak ellátásukról.[4]

A hadszíntérhez közelebb lévő Bánságból azonban a foglyok egy részét mindjárt a távolabbi Erdélybe irányították. A nagysze-beni Generalcommandótól rövidesen megérkezett Szentkereszti ezredes 1809. június 20-i átirata. Ebben értesítette az erdélyi Guberniumot, hogy Szlavóniából francia hadifoglyokat irányítottak Erdélybe, akik megérkeztek Temesvárra és hét menetoszlopban rövidesen indulnak Károlyfehérvár (Gyulafehérvár) irányába. Mivel a Maros völgyében fognak úti céljuk fele haladni, Zaránd és Hunyad vármegyéknek a szokásos élelmezésen és elszállásoláson kívül arról is gondoskodniok kell, hogy a fogoly menetoszlopok őrizetét nemesi felkelők fegyveres erői biztosítsák.[5] Július 5-én aztán megérkezett az erdélyi Generalcommandótól, a „Fő Hadi Vezér" Kollowrat pontosítása a Guberniumhoz, miszerint az Erdélybe érkezendő hadifoglyok száma 800 közlegény és 60 tiszt, akik közül 500-at Gyulafehérvárra irányítanak, a maradék 300-at és 60 tisztet pedig Fogarasra. Egyben felhívja a figyelmet, hogy biztonságos fegyveres kíséretükről az erdélyi hatóságok méltóképpen gondoskodjanak.[6] Bánffy György gubernator az elvárásnak megfelelően június 14-én válaszolt a Generalcommandónak s még ugyanazon nap átiratban fordult az érdekelt két vármegye főispánjához. Egyrészt Kollowrat főhadparancsnokot biztosította teljes támogatásáról és a szükséges intézkedések megtételéről, ugyanakkor arra hivatkozva: a fővezérség kívánsága, „hogy ezen foglyoknak a Hazában való megőrzése és kísérése iránt a Provincia részéről rendelést" tegyen, felszólította Hollaki István zarándi és Lázár János hunyadi főispánokat a szükséges lépések megtételére. „Nehogy tehát az Őfelsége szolgálatja valami hátramaradást szenvedjen – írta Bánffy főkormányzó –, megtörténhető elszökésre, egyéb kedvetlenségre alkalmatosságot szolgáltathasson, [a főispánt] ezen környül állásról a végre tudósítani kívántam, hogy midőn a szomszéd vármegyétől az említett foglyoknak az oda való nemes vármegyében léjendő megérkezése iránt tudósíttatnék, a felfegyverkezett nemességet illendő számmal kirendelni, s a foglyokat általa az elégséges számmal kirendelendő köznéppel együtt nemcsak általvétetni, hanem szoros vigyázat alatt Déváig (Károlyfejérvárig is) elkísértetni ne terheltessék."[7]

3 I. Georgescu: i. m. 510., 515. o.

4 Uo. 515–516. o.

5 Magyar Országos Levéltár (ezután: OL). Erdélyi Gubernium Levéltára. Praesidialia (ezután: Erd. Gub. Praes.) 649/1809.

6 Uo. 572/1809. sz.

7 Uo.

Az említett levelezésben két mozzanat külön is figyelemre méltó: egyfelől a félsz, nehogy a foglyok kereket oldjanak, másfelől a nemesség bevonása (sőt kizárólagos igénybevétele) a fogolycsoportok kíséretének műveletébe. Az 1809-es háború ugyanis hadi potenciálja maximális igénybevételére kényszerítette a Habsburg Birodalmat, hiszen hadserege állandó visszavonulóban volt, sőt május 13-án Napóleon Bécset is elfoglalta. Az inszurrekció meghirdetése a nemességet amúgy is hadi lábra állította és a fogolycsoportok kísérete céljára történő igénybevétele katonai feladatnak számított. A fogolykíséret őrségváltásakor „elégséges számmal kirendelendő köznép"-re talán azért volt szükség, hogy az osztrák katonai vereségek körülményei között a hadifoglyok látása valamelyes erkölcsi erőt, bizakodást öntsön a népbe.

A következő alkalom, amikor nagy számban érkeztek a Habsburg Birodalomba francia hadifoglyok, a Napóleonra zúduló VI. koalíció 1813. évi háborúja volt.

Az Erdélyi Provinciális Főbiztosság 1813. október 17-én jelzi, hogy „Erdélybe 4000, nevezetesen ezen városra (Kolozsvárra) 600 francia foglyok érkeznek".[8]

Az ide érkezettek számát ma már nehéz meghatározni. Tájékoztatóul szolgál azonban a francia kormány kérése Bécshez, amelyben a háborúban eltűnt, vagy meghalt személyekről igyekezett 1819. január 26-án tájékozódni. Ennek során Caraneu márki, bécsi francia nagykövet azzal a kéréssel fordult Metternich kancellárhoz, hogy az 1813. évben Ausztria katonai, vagy polgári kórházaiban elhalt francia foglyokról készítsenek jegyzőkönyvet, azok nevének feltüntetésével. A diplomáciai lépés nyomán Metternich felhívta az erdélyi udvari kancelláriát, az pedig az erdélyi főkormányszéket utasította a rendelet végrehajtására. A guberniumnak a szebeni Generalcommando is segítségére sietett azzal, hogy megküldte azokat a katonai menetleveleket, melyeknek alapján a foglyokat 1813-ban Erdély különböző törvényhatóságaiba és városaiba naponként elszállásolták.[9]

1814. évi menetlevelek szerint az 1813-as háború idején fogságba esett 1571 altiszt és közember, 113 felsőbb és lovastiszt fogoly került Erdélybe. A béke megkötése után Kolozsvár felé 521, Károlyfejérvár felé 609, összesen 1130 tért vissza hazájába, illetve menekült el vagy telepedett meg, 554 francia fogolyról pedig nincs adat.[10]

Igen nagy volt a bánsági és erdélyi fogolytáborokban őrzött tisztek száma. Lugoson, Csákován, Aradon, Temesváron, Nagyszentmiklóson, Brassóban, Medgyesen, Fogarason, Déván és Gyulafehérváron összesen 4 tábornokot, 86 törzstisztet, 1354 tisztet és 6 katonaorvost őriztek, összesen 1450 tiszti rangú francia hadifoglyot.[11]

De nemcsak a foglyok nagy száma, táborokba osztása, hanem azok oda szállítása is sok gondot okozott. Hiszen a foglyoknak a harctér színhelyétől a táborokig sok száz, néha azonban 1000–2000 km-es utat kellett megtenniük, az úton elszállásolásukról, ellátásukról kellett gondoskodni, osztrák katonai eszkort kísérte őket a fogolytáborokig. Amíg az idő kedvező volt, a foglyok egy részét a Dunán szállították, a szárazföldön pedig gyalog, forspont segítségével. A szállítási és ellátási költségek

8 Állami Levéltár, Kolozsvár. Kolozsvár város lvt. Protocollum oeconomico-politicum (ezután Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol.) 3245/1813. sz.

9 Erd. Gub. Praes. 87/1819. sz.

10 Kincses Kolozsvár. Budapest, 1987. 308. o.

11 *I. Georgescu:* i. m. 513. o.

a kincstárat terhelték, de az ellátás biztosítása a törvényhatóságok kötelessége volt, azok segítettek a forspont kiállításában is. Az osztrák katonaság menetelési rendjének megfelelően a fogoly-transzportokat is stációk (megállóhelyek) szerint osztották be, ahol a foglyok elszállásolásáról is gondoskodtak. A szállítás az udvari haditanács megszabta útvonalon történt, mind ennek, mind a megállóhelyeknek a kijelölésénél politikai szempontokat is figyelembe vettek. Az irányadó cél az volt, hogy a foglyoknak minél kevesebb kapcsolata legyen a polgári lakossággal. Azért a foglyokat menetközben kirendelt osztrák katonaság fogta közre és kísérte. Az 1809. július 15-én Pusztacsánba és Szentmártonba érkező és a kolozsvári Fellegvár felé tartó 600 főnyi francia hadifoglyot az erdélyi első román határőrezred (75. cs. kir. gyalogezred) 57 katonája kísérte. A szebeni Generalcommando arra kérte Torda vármegyét, hogy számukra szállásról, kenyérről és húsról gondoskodjék.[12] Az 1814. március 8–10 között Tordáról Pusztacsánon át a kolozsvári Fellegvárbra tartó 173 főnyi fogolytranszportot pedig a román-illir határőrezred (72. cs. kir. gyalogezred), valamint a Splényi- és Benyovszky regimentek 16 katonája őrizte egy zászlótartó vezetésével. A foglyokat és a kísérőszemélyzetet kenyérrel Károlyfehérváron látták el egészen Kolozsvárig, húsról viszont a vármegyének kellett gondoskodnia a falvakban helységbeli áron, készpénzért. Szükséges volt a transzport számára 5 négyökrös szekér (egyenként 15 kr-os áron), és 4 kisebb ökrös szekér (12 kr-os áron).[13] Eszerint 10 fogolyra egy kísérő katona jutott, amiből a fegyveres őrizet hatékonyságára, biztonságára is következtetni lehet.

Menetközben ellátásukról részben a nagyobb katonai raktárak, részben a törvényhatóságok gondoskodtak. A mikéntről az említett, Torda vármegyén áthaladó fogolytranszportok példájából értesülünk. A fogolytáborokban lévők ellátásáról a katonai hatóságok kellett, hogy gondoskodjanak, azok azonban a törvényhatóságoktól, az utóbbiak pedig a köznéptől hajtották be a szükségeseket. Kenyéren, húson és egyéb élelmiszereken kivül, szalma, szalmazsák, ágynemű, pokróc és sok egyéb beszerzésével kellett törődniük. A foglyok eltartása sokba került. Annál inkább, mert idővel ruházatuk is tönkrement (ing, alsónadrág, bakancs, nadrág, zubbony, csákó stb.), s azt is helyettesíteni, pótolni szükségeltetett.

A szükséges dolgokat a katonai és polgári hatóságok együttesen teremtették elő, de sokszor közös erőfeszítésük sem volt elegendő és gyűjtéshez kellett folyamodniok. Hasonló értelemben szólította fel Torda vármegye tisztikara Torda városának főbíráját: „a mostani háborúban megsebesedett és beteg katonák, úgy a számos hadifoglyok számára", gyűjtésre hív fel s nyomaték kedvéért mellékeli az Erdélyi Gubernium 10 508. sz. rendeletéhez csatolt listát a szükségletekkel, melyen szalmazsák, párnak, lepedő, „takarózó" szerepel.[14] A foglyok elrongyolódott ruházatát a katonai hatóságok utasításainak megfelelően fehér posztóból készült öltözettel cserélték fel (hasonlót az osztrák hadsereg katonái is viseltek), hajtóka nélkül, ami mintegy megkülönböztetésül szolgált. A fehér öltözet megkönnyítette, hogy szökés esetén a francia foglyokat felismerjék és elfogják.[15] Kolozsvár város levéltárában is megtalálható az erdélyi Gubernium 9557/1813. sz. rendelete, amely szerint a francia

12 Állami Levéltár, Kolozsvár. Torda vármegye lvt. (ezután Torda vm. lvt.) 590/1809. sz.

13 Uo. 261/1814. sz.

14 Torda vm. lvt., szám nélkül. Torda vm. tisztikara Torda város főbírájának. Torda, 1814. jan. 18.

15 *I. Georgescu*: i. m. 512. o.; Torda vm. lvt., 1408/1813. sz.

foglyok, „kik nevezetesen vászon és mundér posztóban, minden hajtóka nélkül találtatnának", mint szökevények elfogattassanak.[16]

A foglyok egy részét munkára alkalmazták. 1809. május 21-én az udvari haditanács elrendelte, hogy francia hadifoglyokat is használhatnak munkára; ezeket közmunkára, ipari műhelyekben és a mezőgazdaságban foglalkoztatták. Az ipari műhelyekben alkalmazott francia foglyokról lista készült, hogy ellenőrizni lehessen őket. 1813 őszén a harctérre küldött román-illir határőrezred katonái helyett hadifoglyokat irányítottak a mezőgazdaságba.[17] Ebben az értelemben a Gubernium is értesítette Kolozsvár város tanácsát: „az olyan francia rabok, melyek itten maradni szándékoznak, ha élelmek módja elegendő bizonyítások lészen, elmaradhatnak; úgy mindazonáltal, hogy az ilyenekről tiszti tudósítások tétessenek, a másféle foglyok pedig fogságok helyére visszautasíttatni parancsoltatik".[18] Hasonló szellemben intézkedett a Gubernium Kolozsvár város vezetőségénél 1814-ben is, mikor közölte: a letelepedni óhajtó francia foglyok (különösen a mesterséget tudók) a Guberniumnak bejelentendők.[19]

Az Erdélyi Gubernium felsőbb parancsra rendelkezett így, hiszen a bécsi kormány becsülte a francia katonák mesterségbeli tudását, iparképességét. A Legfelsőbb Haditanáccsal egyetértésben az Erdélyi Udvari Kancellária 1814. március 11-én már figyelmeztette az Erdélyi Főkormányszéket, hogy mivel az Erdélyben maradt francia hadifoglyok közt jeles mesteremberek, művesek és gazdasági szakemberek vannak, kiknek ottmaradása az ország javát és hasznát szolgálja, hasonló mesteremberek és kertészek befogadásáról és alkalmazásáról gondoskodjék.[20] A rájuk fordított kiadások és az egyes szakmákban – különösen iparban – mutatkozó munkaerőhiány késztette az Erdélyi Guberniumot, hogy a francia foglyokat a termelésben foglalkoztassa. Jósika Miklós emlékirataiból tudjuk, hogy a francia hadsereg egyik osztrák fogságba jutott tisztje, Lenoir Dubignon az ő házitanítója volt, egy másik francia fogoly pedig atyja szurduki birtokán volt kertész.[21] Kiváló írónk sok szeretettel és elismeréssel ír francia nevelőjéről, annak szellemiségéről és oktatói módszereiről, szabadkőműves kapcsolatairól. Jósika azonban vagy atyja iránti tapintatból, vagy feledékenységből nem szól arról, hogy szülőapjának fia francia tanítójáról nem volt éppen azonos véleménye a tanítványával. Id. Jósika Miklós ugyanis 1809. november 17-én olyan írást terjesztett a Gubernium elnökéhez „Noir de Bignon" francia hadifogolyról, hogy azt „sok vakmerő cselekedeteiért" elbocsátotta. „Furiosus goromba, mindjárt halállal fenyegetőzik: egyszóval minden cselekedeteiből az néz ki, hogy soha egyéb nyelvtanítónál nem lehetett."[22]

Francia hadifogoly volt Antoine Rivage is aki Tordán a francia műveltségű és felvilágosult testőríró, br. Naláczi József szolgálatában állott.[23]

A Kolozsvárott foglalkoztatottakról alább részletesen szólunk. Jósika Miklós édesapjának szurduki francia kertésze nem volt egyedül mestersége erdélyi folytatásá-

16 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 3733/1813.sz.
17 *I. Georgescu:* i. m. 523–525. o.
18 Kolozsvár v. lvt. Prot.oec-pol. 3032/1809. sz.
19 Uo. 1631/1814. sz.
20 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 308. o.
21 *Jósika Miklós:* Emlékirat. Pest, 1865. 63–54., 95., 127. o.
22 Erd. Gub. Praes. 1161/1809. sz.
23 Erd. Gub. Praes. 1079/1809. sz.

ban. Kővári Lászlótól, a kolozsvári Sétatér történetének krónikásától tudjuk, hogy a marosvásárhelyi Sétateret „Hochard a francia napóleoni fogoly" parkírozta (nyilván 1814-ben), amit aztán Elba-szigetének neveztek el. Mivel Hochardt „Marosvásárhelynek Elbát csinált, nekünk is Elba kellett" – írja Kővári. Így aztán a kolozsvári Sétatértől nyugatra eső rész, a Hangyásberek egyik darabja az Elba-sziget nevet kapta, a terület kertésze pedig egy francia fogoly volt.[24]

Alkalmunk volt közelebbről megvizsgálni a Kolozsvárra került francia hadifoglyok sorsát; a városba az 1790-es évek közepétől érkeztek, a napóleoni korszak végéig pedig ott áthaladtak, vagy hosszabb-rövidebb ideig tartózkodtak „francia rabok". Először 1794. január 6-án hallunk róluk, mikor Bánffy György gubernator levelében tudatta a kolozsvári városbíróval, hogy az Erdélybe érkezett francia foglyok forradalmi jelvényeket osztogatnak.[25] 1809-től aztán egészen Napóleon bukásáig többszáz francia hadifogolynak adott szállást Kolozsvár városa. Leginkább a XVIII. század elején épített Fellegvár erődítményének épületeiben helyezték el őket, de jutottak közülük sokan a város középületeibe és bástyáiba is. Így a Toronyként emlegetett bástyába, amely nem volt más, mind az Óvár egyik, maradékaiban ma is álló, akkoriban börtönnek használt épülete, illetve a Takácsok bástyája.

Már 1809. július 6-án közölte az erdélyi Generalcommando Torda vármegye tisztikarával, hogy a hónap közepén Pusztacsánba és Szentmártonba érkezik 600 francia hadifogoly és az őket kísérő 57 cs. kir. katona az erdélyi első román határőrezredből s felszólította a törvényhatóságot, hogy számukra szállásról és kenyérről gondoskodjanak. A fogolytranszport a kolozsvári várba igyekszik, azaz a Fellegvárba („ad arcem Claudi-politanem deducandam sunt.")[26]

1809-ben ennek a többszáz francia hadifogolynak őrizetét és ellátását bízták Kolozsvár városára s Lodgman kapitány személyében parancsnokot állítottak föléjük. 1809. szeptember 19-én a város tanácsa feljegyzi, hogy a Gubernium utasítása értelmében „a Fellegvárból az egészséges francia foglyok leköltöztetni rendeltettek a Belső-Szappan utcába s azoknak helyekbe a betegek az ispotályból felköltöztessenek, az ispotály az assentiora maradván."[27]

Azonban sem a kórházak, sem a városi, vagy katonai épületek nem voltak elegendőek az ide szállított francia foglyok befogadására. Azért idejekorán arra a megoldásra szánták el magukat a hatóságok, hogy a városi műhelyekben, háztartásokban hasznosítható foglyokat polgári házakba helyezzék ki. Így 152 fogoly talált ideiglenes otthonra Kolozsvárott 1809 júliusától-szeptemberétől egészen elszállításukig. A befogadók (92 személy) főleg mesteremberek és kereskedők, de találunk közöttük több arisztokratát, értelmiségit és tisztviselőt is. A legkirívóbb eset azonban mégis az, hogy a Habsburg-kormányzat legmagasabb rangú erdélyi tisztviselője, gróf Bánffy György gubernátor is házába fogadott egy francia hadifoglyot.[28]

24 *Szabó T. Attila:* Kolozsvár települése a XIX. század végéig. Kolozsvár, 1946. 42., 54. o.; Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 309. o.

25 *Borbáth Károly:* A jakobinus káté másolójáról. *Korunk,* 1963. 259–261. o.

26 Torda vm. lvt. 590/1809. sz.

27 Kolozsvár v. lvt. Prot.oec-pol. 2299/1809. sz.

28 Erd. Gub. Praes. 942/1809. sz., v. ö. *Csetri Elek:* Egy elfeledett időszak. Erdély a francia forradalom és napoleoni háborúk korában (1789–1815). *Magyar Tudomány,* 1993. 11. sz., 1321–1322. o.

Nem maradt el a megfelelő biztonsági intézkedés sem. A gubernátor 1809. augusztus 1-én Szathmári Pap Zsigmond kolozsvári főbírót megkereste, „hogy azok a mesteremberek, kikhez némely francia foglyok dologra kibocsátva vagynak, az idevaló Politiae Commissariushoz elhivattatván, arról szorgalmatosan megkérdeztessenek, vajon az említett foglyok (...) illendőül viselik-é magokat, és sem cselekedeteik, sem pedig beszédjeik által akárminémű megbotránkoztatásra okot nem szolgáltatnak-é?"[29] A francia foglyok forradalmi propagandájától erősen tartott a kormányzat. Azért a Gubernium szeptember 26-án hivatalosan megkereste a foglyokat befogadó kolozsvári polgárokat és arra való hivatkozással, hogy „az ide rendelt francia foglyok felcseréltetés végett már ki fognak vitetni", arra kérte azok mindenikét: „a szolgálatjába engedtetett francia foglyot haladék nélkül az idevaló várkommendánsnak adattassa (adja) által." Hozzátette még, hogy amennyiben a nála lévő „francia fogoly továbbá ezen hazában megmaradni kívánkoznék, azon esetre megkérdezvén őket hogy ezentúl micsoda élelem-módot akar folytatni, engemet affelől töstént tudasítani ne terheltessék."[30]

A többség nyilvánvalóan haza vágyódott, akadt azonban három francia fogoly, akik legalábbis egy időre még a városban kívántak maradni. Az egyik, Lorenz Prohari „Borbé Diószegi Ferenc" műhelyében alkalmazott borbélylegény volt, a másik a tiszteletes Pataki Mihálynál „mint nyelvtanító" alkalmazást nyert Francois le Benox. Mindketten azzal indokolták itt maradási szándékukat, hogy munkájukkal még pénzt szeretnének gyűjteni, hogy aztán a következő transzporttal hazatérjenek. A harmadik, Epefanico Geranesi, Traner Adamo porceláncsiszoló szolgálatában állott, „mint mesterlegény úgy maradott, azon okból, hogy megbetegesedvén, ha kigyógyul, a következő transzporttal elmégyen".[31]

Volt azonban olyan francia hadifogoly is, aki élt döntési jogával és végleges Erdélyben maradása mellett nyilatkozott. Saját kezűleg franciául írott nyilatkozatával hasonló szándékát fejezte ki a már említett Antoine Rivage. Tordán 1809. október 13-án amellett nyilatkozott, hogy br. Naláczi József szolgálatában továbbra is „ebben az országban marad".[32]

Napóleon szerencsecsillagának hanyatlásával egyre nagyobb francia hadifogolyszállítmányok érkeztek Kolozsvárra is. 1813. október 11-én a Tartományi Főbiztosság előre jelezte, hogy „Erdélybe 4000, nevezetesen pedig ezen városra 600 francia foglyok érkeznek". A város a maga részéről afelől intézkedett, hogy mivel a hadifoglyoknak a Fellegvárban jelöltek ki szállást, onnan a katonákat a városba kell majd leköltöztetni. A felsőbb rendelet kapcsán a városi tanács aggodalmát fejezte ki: „ha a franciák ide szállíttatnak (s azok által a rossz ragadozó nyavalyák, valamint a múlt úttal is történt, béjönnek – úgymond – könnyen az egész város, sőt az ország is a rossz és veszedelmes nyavalyákkal *elboríttatik*". A városi tanács azt kérte a Guberniumtól, hogy a francia foglyokat rendelje más városba, már csak azért is, mert azoknak a Fellegvárban történő szállításával a rekrutákat a városba kell hozni s „ezek onnét, amint a helybéli commendáns jelentette, mind elszöknek." Ha pedig idehozataluk elkerülhetetlen, a város azt kívánja a Guberniumtól, rendelkezzen

29 Erd. Gub. Praes. 809/1809. sz.
30 Uo. 942/1809. sz.
31 Uo. 1011/1809. sz.
32 Uo.

„számokra ágyok, ágyleplek és egyéb szükséges requisitumok" biztosításáról más városok készleteiből.[33] November 17-én a Gubernium afelől rendelkezik, hogy „a Fellegvárból az ide jövendő 600 francia foglyok miatt a városra bészállítandó katonaságnak illendő szállás rendeltessék".[34] A város egy ideig még reménykedett, hogy a „francia rabokat" nem hozzák a városba s a Gubernium nyugtatgatta is a tanácsot, hogy „Kolozsvárra csak a legutolsó szükségben fognak francia foglyok szállíttatni".[35] 1814 tavaszán azonban – a tervezettnél kisebb számú csoport ugyan – de a francia hadifoglyok csak megérkeztek a városba. A Gubernium 1814. február 18-án csak annyit közölt, hogy részükre Szamosújvár városa 500 sing vásznat és 50 pokrócot gyűjtött, amit Kolozsvárra juttatnak. Erzsébetváros is küldött 80 Rft-ot a foglyoknak szükséges ágyleplek céljaira.[36]

Kolozsvárott már ez év január 17-én gondoskodtak ágyneműk gyűjtéséről katonáknak és hadifoglyoknak („sok hadifoglyok keresztyéni gondoskodásból való becsületes tartások érdekében")[37] A városi tanács március 29-i jegyzőkönyvéből aztán kiderül, hogy az Erdélyi Főhadvezérség 177 francia hadifoglyot küldött a városba, akiket a Fellegvárban helyeztek el, miután a katonaságot onnan kivonva Kolozsvár hostátjaiban (külvárosaiban) kvártélyozták el. Mellékük az Erdélyi Generalcommando július 6-án Odenwald nevű „pensionatus hadnagyot rendelte".[38] Kolozsvári tartózkodásuk augusztus közepéig tartott. A városi jegyzőkönyv 1814. augusztus 13-i bejegyzéséből kiderül, hogy a Gubernium már intézkedik a Fellegvárból elszállított francia foglyok helyébe hozandó katonaság ügyében; a városban lévő jagerek Monostorra rendeltettek „a városi népnek könnyebbségére".[39] A későbbiekben a kolozsvári iratanyagban már csak az osztrák hadifogságból megszökött foglyokra vonatkozó adatok találhatók. Az 1814–15-ös években ugyanis befejezéséhez közeledett a napóleoni háborúk időszaka és a foglyokat már nem szállították hazájuktól ilyen távoli területekre.

A foglyoknál sokkal nagyobb gondot okozott Kolozsvár városának a soraikból kikerülő egyre nagyobb számú beteg elhelyezése és ellátása. Láthattuk már előbb, hogy mennyire tartott a város a foglyokat sújtó „rossz és veszedelmes nyavalyák"-tól (azaz a „francia betegség", a szifilis, a nép nyelvén „franc" terjedésétől.) A foglyok elszállásolásának és ellátásának mostoha körülményei, gyenge ruházatuk, az otthoninál zordabb időjárás, a hadviselés és a harctérről a táborokig vezető néha sok ezer kilométeres menetelések miatt tömegesen betegedtek meg és pusztultak el a francia foglyok. A várak termei és kazamatái, szobái nyirkosak és hidegek voltak. Kolozsváron mind a Fellegvár, mind a várfal bástyái ugyanígy alkalmatlanok voltak emberek befogadására. A sokszor nyirkos földön hálás, a vastag, hideg falak, a nyirkos-dohos helyiségek egészségtelen levegője csak növelte a betegek számát. A nem megfelelő körülmények miatt a Bánságban működő három kórház és két hadifogolytábor beteg foglyainak állítólag 58 %-a meghalt. A franciákkal szövetséges

33 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 3245/1813. sz.
34 Uo. 3257/1813. sz.
35 Uo. 3801/1813. sz.
36 Uo. 582., 940/1814. sz.
37 Uo. 101/1814. sz.
38 Uo. 2241/1814. sz.
39 Uo. 2474/1814. sz.

bajor hadifoglyok majdnem fele a bánsági táborokban pusztult.[40] Úgy tűnik, hogy Erdélyben is sokan elhaltak. A Gubernium vizsgálata szerint 1813-ban 1684 közember és altiszt érkezett ide, 1814-ben pedig mindössze 1130-ról tudunk, kb. egyharmadukról (pontosan 554 hadifogoly) sorsáról pedig semmi adat nem maradt fenn.[41] Lehetséges, hogy ezek meghaltak, eltűntek, vagy megszöktek.

A beteg foglyokat – lehetőség szerint – katonai kórházakban helyezték el, de ezek hiányában polgári házakba utalták őket, s ha nem volt katonaorvos a polgári orvosi ellátást is igénybe vették.

Kolozsvár 1809. augusztus 18-i tanácsülési jegyzőkönyve is megörökíti a Gubernium 5156/1809. sz. rendeletét, mely szerint az itteni „francia foglyok közt lévő betegek, nem lévén itten katona chirurgus, a civilis orvosok által gyógyíttassanak".[42] Négy nap múlva pedig a tanácsülés arra utasítja a városgazdát, hogy a francia foglyok számára „a feljegyzett szükséges szereket vásárolja meg és az árok kitételével készítendő quietancia mellett a katona ispotály commendánsának administralja." A pénzügyi bajokkal küzdő osztrák állam egy beteg hadifogolynak kisebb napi allokációt biztosított, mint az osztrák hadsereg katonáinak járó napi pénzösszeg. Gyógyszerekkel való ellátásuk csak a garnizonok orvos parancsnokának engedélyével volt lehetséges.[43] Nagyszentmiklóson mintegy 1000 beteg fogoly volt a kórházban, a két katonaorvos nem volt elég egészségügyi ellátásukra s engedélyezték a fogságban lévő francia katonaorvosok bevonását is a betegek ellátására.[44]

Kolozsvár iratanyaga érzékelteti azt az erőfeszítést, amit a városnak kellett tennie a beteg foglyok tisztességes ellátására. A beteg hadifoglyok 1809-ben az ispotályban kaptak helyet, szeptember 19-én azonban a tanács a katonai sorozások miatt a Fellegvárba költöztette őket.[45] A beállott ősz és közeledő tél azonban nehézségeket támasztott. A kérdést az október 9-i tanácsülésen tárgyalták: „A francia foglyok commen-dánsa, kapitány Lodgman úr jelenti, hogy a Fellegvárban lévő kemencék mind rosszak, kéri azért egy fazekast egy néhány kályhákkal együtt oda felküldeni, kinek a sánc káplár meg fog fizetni". A nyilván kályhásként dolgozó fazekast ki is rendelték.[46] A beteg foglyok életfeltételeinek biztosítása körül azonban még később is bajok lehettek, mert Kolozsvár város közgyűlésén 1809. november 6-án guberniumi rendeletet mutattak be, amely utasította a városvezetést, „hogy a foglyok ispotálya számára a szükséges requisitumokat a tanács szolgáltassa ki".[47]

1813-ban, mikor francia hadifoglyok újabb csoportja érkezett, a kórház és a betegek kérdése ismét napirendre került. Az ellátási gondok sorában 1813. június 15-i közgyűlésen felmerült „az ispotály számára vásárolt 2400 sing vászonból vonatott lepedők, szalmazsákok" sorsa.[48] Július 12-én kiderült, hogy a felelősségre vont Kecskeméti János az „1809-ben a francia betegek számára felszabatott 2400 sing

40 *I. Georgescu:* i. m. 519., 424. o.
41 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 308. o.
42 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 1994/1809. sz.
43 *I. Georgescu:* i. m. 517., 520. o.
44 Uo. 520. o.
45 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 2299/1809. sz.
46 Uo. 2479/1809. sz.
47 Uo. 2559/1809. sz.
48 Uo. 1842/1813. sz.

vászonról semmit sem tud", amiért kivizsgálást rendelnek el és három nap múlva feleletet várnak. A vizsgálatot „Politiae commissarius Csáth Lajos" vezette.[49] A vizsgálat eredményéről nincs tudomásunk, az 1814. április 5-i közgyűlésen mindenesetre a katonai ispotály hiányainak számbavételekor kiderült, hogy hiányzott 107 párna és 360 lepedőből csak 140 találtatott, „egy ágyra alig jut egy", váltásra egy sem maradt.[50] Lehetséges, hogy a vászonnemű elrongyolódott, elfoszladozott, vagy pedig a lepedők és párnák a kórház személyzetének kezén tűntek el. De nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy a kórházból szabadult és hazafele tartó hadifoglyok használták fel azokat szegényes ruházatuk kiegészítésére. Megállapítható viszont, hogy a katonai kórház ekkoriban 140 ágyas volt.

A kórház bútorzatának kiegészítéséről már 1809-ben intézkedett a kolozsvári közgyűlés.[51] 1814. március 26-án 50 ágy készítéséről rendelkeznek.[52]

Az 1814. április 5-i közgyűlés tárgyalásának követésekor értesülünk, hogy 1814 nyarán a beteg foglyok nagy száma miatt még sok gondja volt a városnak a kórház felszerelésével. Kiderül, hogy hiányzott 160 „pökőláda", 30–40 ágyba való és 12 „gyalog szék". Lejegyzik, hogy „a betegek száma naponként nevekedvén" kívántatik még 2 főzőüst. Végkövetkeztetésül a városatyák kénytelenek voltak megállapítani, hogy a katonai ispotályban, kórházban „régolta igen nagy a fogyatkozás".[53] A gondok lényegében csak akkor szűntek meg, mikor Napóleon első lemondása után a foglyokat elszállították a városból.

Nemegyszer megnyilvánult a francia foglyok sanyarú sorsuk miatti növekvő elégedetlensége. Jellemző esetet beszél el Bethlen Elek, az erdélyi nemesi insurgens hadsereg hadsegéde. Miközben Miksa főherceggel 1809-ben a Fogaras-vidéki nemesi gyalogság fölött szemlét tartott, Fogaras váránál francia foglyokkal találta magát szemben: „Itt a vár teli volt francia rabokkal – írja Bethlen Elek –, kiknek jóllehet bizonyosan nem volt rosszabbul állapotjok, mint a mieinknek francia rabságban, szüntelen panaszolkodtanak s a hercegnek alkalmatlankodtak."[54]

Elégedetlenség mutatkozott a francia foglyok körében a temetések során követett osztrák eljárás miatt is, különösen azért, hogy az elhalt tiszteket diszkréten, katonák részvétele nélkül temették el. De még ezt a szerény formát is kifogásolta a bécsi katonai vezetés. Az Udvari Haditanács 1795. januárjában azt nehezményezte a bánsági Generalcommandónál, hogy Csákován egy francia tiszt temetése alkalmából a holttestet hat osztrák katona vitte és a kísérő francia tisztek francia gyászdalokat énekeltek. Megtiltotta, hogy egy fogolytemetés ilyen „tüntetéssé" alakuljon át. Elégedetlenség uralkodott a Csákován fogolytáborban őrizetben tartott francia tisztek körében, akiknek becsületszó ellenében, (hogy nem szöknek meg) szabad kijárásuk volt a városba s most szabadságukat megszigorították. Ugyancsak a nem megfelelő bánásmód miatt támadt elégedetlenség a Lugoson őrzött foglyok körében, akiket az 1801. évi lunévillei békekötés ellenére még 1804-ben sem bocsátottak szaba-

49 Uo. 1959/1813. sz.
50 Uo.
51 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 1959/1809. sz.
52 Kolozsvár v. lvt. Közgyűlési jkv., 1814. márc. 26-i bejegyzés.
53 Uo. 1814. ápr. 5-i bejegyzés.
54 *Bethlen Elek* feljegyzései az 1809. inszurrekcióról. 213. o.

don. Elégedetlenségük jeléül a tábor foglyai felgyújtották lakhelyük bútorzatának egy részét.[55]

Mikor honvágyuk, elégedetlenségük vagy kétségbeesésük már kibírhatatlan volt, a foglyok szökéssel próbáltak sorsukon segíteni. A Gubernium intézkedéseinek egész sora igazolja, hogy gyakran folyamodtak ehhez az eszközhöz. Bizonyára előbb is előfordultak, de a szökött foglyok elleni nyomozásra első ízben az 1804. évi levéltári anyagban bukkantunk. Ekkor egy Gutdeutsch vagy Skuttich nevű „francia szökevényt" nyomoz a Gubernium, aki feleségét és három gyermekét elhagyva szökött meg a Parndorf nevű (Pándorf, Pándorfalu) Moson megyei faluból.[56] A következő évben a francia foglyok gyarapodásával együtt a szökevények száma is megnőtt.[57]

1809-ben a rendőrminisztérium ír át az erdélyi kancellárnak, hogy az osztrák hadifogságból megszökött francia hadifoglyokra fokozottan figyeljenek.[58] Francia foglyok, vagy francia szimpatizánsok lehettek azok a rabok, akik a francia csapatok előnyomulása idején a brünni Spielberg börtönéből megszöktek.[59] Az osztrák fogságból megszökött francia hadifoglyok között voltak olyan fontos beosztású tisztek, akiknek nyomozására külön is gondot fordítottak a hatóságok. Közéjük tartozott a rendőrminisztérium által 1813. szeptember 19-én nyomozott Girandaux vagy Girandou francia hadbiztos („französische Kriegskommisär), aki 1809-ben, mikor a francia csapatok Pozsonyba bevonultak, az őrizet éberségét kikerülve megszökött.[60]

Az 1813-1815 közötti években, mikor a napóleoni hadiszerencse hanyatlásával egyre több francia katona esett fogságba, a szökések sokat foglalkoztatták a katonai és polgári hatóságokat. Ekkor rendelték el azt is, hogy a lerongyolódott francia foglyok ruháját fehér gyolcsból, posztóból és vászonból készített ruhával cseréljék ki, hajtóka nélkül.[61] 1813 decemberében arról értesülünk, hogy az aradi várból 3 francia fogoly szökött meg, akiket még 1814-ben is nyomoztak. 1814. augusztus 5-én a bánsági Generalcommando megrótta a nagyszentmiklósi táborparancsnokságot, hogy nem elég éberek, mert foglyok szöktek meg onnan.[62] 1814. április 28-án a Gubernium egy olyan francia fogolynak személyleírását közli, aki a verseci kaszárnyából szökött meg és azzal vádolják, hogy 100 forintot is magával vitt.[63] A nyomozást az összes Napóleonnal szövetséges országokból származó hadifogoly katonákra kiterjesztették. 1815-ben a Gubernium már „a francia, olasz és neapolisi hadifogságból elszökött személyek" ellen folytat nyomozást.[64]

A hatóságok a francia foglyok kézrekerítőinek 6 rénes forintot ígértek.[65] Bármilyen kecsegtető is volt ez a summa az aszály és éhínség miatt elszegényedett lakos-

55 *I. Georgescu:* i. m. 522. o.

56 Torda vm. lvt. 612/1804. sz.

57 Uo. 1190/1805. Idézünk a szövegből: „Cum observatum sit, desertionem militum Gallicanarum in Italia stativantium tantam esse, ut nati etiam Galli exercitium Gallicum deserant, tales autem desertores, in modernis rerum circumstantiis, in magis dissitis etiam Suae Majestatis Sacratissimae Provinciis tollerari periculosum sit."

58 OL Erdélyi Kancelláriа Levéltára (ezután Erd. Kanc. Lvt.) Praesidialia. Fasc. L/53. sz.

59 Uo. Fasc. L/69., 70., 73. sz.

60 Uo. Fasc. KK/11. sz.

61 *I. Georgescu:* i. m. 512. o.; Torda vm lvt. 1408/1813. sz.

62 *I. Georgescu:* i. m. 523. o.

63 Torda vm lvt. 711/1814. sz.

64 Kolozsvár v. lvt. Prot. oec-pol. 298/1815. sz.

65 Uo. 34/1814. és 298/1815. sz.

ság számára, csak legritkább esetben fordult elő, hogy a szökött francia foglyokat elfogták és a hatóságoknak átadták. Az elfogottak sorában találjuk Querin Binnet-t, aki a pozsonyi táborból szökött meg és elfogatása után a csákovai fogolytáborba vitték szigorú őrizet mellett. A szállítás közben megszökött foglyokat a legközelebbi táborban internálták helyzetük megoldásáig. Így például 1810-ben a menetben lévő fogolytranszportból megszökött francia foglyokat Temesvárra internálták s szigorú megfigyelés alatt tartották.[66]

Gyakoribb lehetett az, hogy a transzportokból megszökött francia foglyokat a lakosság rejtegette. A Gubernium 1815-ben felsőbb utasításra parancsolja, hogy „az olyan hadifoglyokat kik vagy az őket kísérő katonaság elől elszöktenek volna vagy valamely lappangó helyeken találtatnának, fogattassanak el."[67] A foglyokat rejtegetőkre és leveleiket külföldre juttató emberekre hivatkozás arra vall, hogy a hazájuktól olyan messze került, szerencsétlen sorsú francia katonák mindig találtak támogatókra a helyi lakosság körében.

Az osztrák hadsereg nagy vérveszteségei miatt és a francia foglyok nehéz helyzetét kihasználva 1809-ben az Udvari Haditanács megengedte, hogy a táboraiban fogva tartott franciák jelentkezhessenek a cs. kir. hadseregbe. Annak ellenére, hogy a fogolytáborokban mostoha viszonyok uralkodtak, a franciák közül nagyon kevesen léptek osztrák katonai szolgálatba: mindössze 27 francia tiszt és 137 katona, akiket a birodalom belsejében teljesítendő szolgálattételre osztottak be. Bécsnek a franciák által történt elfoglalása után ismét lehetett jelentkezni, serkentésül még 15 rénes forint foglalót is ígértek nekik. Sőt 1809. augusztus 10-én a foglalópénzt 25 forintra emelték azoknak, akik 6 évre jelentkeznek. Azoknak viszont, akik csak a háború végéig vállaltak szolgálatot, 15 forint járt. Az újabb felhívásokra 1810-ben mindössze 95 katona és 4 tisztes jelentkezett a Bánságban.[68] A jelentkezők igen kis száma jelzi, hogy a forradalmi szellemtől és hazafiságtól fűtött francia foglyok inkább elviselték a fogolytáborok nélkülözéseit és megpróbáltatásait, semhogy hazájuk ellen harcoljanak.

Noha az az előbb megkötött békekötések után is folyt, mégis a francia hadifoglyok nagyobb arányú hazaszállítása 1814-ben történt. A bécsi Udvari Haditanács megszabta rend szerint történt a hazatelepítés. A tiszteknek nyilatkozatot kellett aláírniok, hogy nem szolgálnak többé Ausztria ellen harcoló francia hadseregben. Nagyobb arányú hazaszállításuk idején a bánsági Versec, Csákova, Temesvár, Nagyszentmiklós és Lugos táboraiban még 6727 francia fogoly szerepelt a nyilvántartásokban. Közülük hazaszállítottak 10 főtisztet, 157 tisztet és 5086 katonát, tisztest és altisztet. Betegség miatt a táborokban maradt még 1474 francia hadifogoly.[69] Hazavonulásuk még 1815-ben is folyt. Akkor aztán véget ért a Bánságban és Erdélyben őrzött francia hadifoglyok itteni tartózkodása. Sokan meghaltak azonban a táborokban és kórházakban, s a táborhelyek temetőinek földjében alusszák örök álmukat.

Külön kell szólnunk a francia hadifoglyok azon tiszti csoportjáról, akik a forradalom idején menekültek el Franciaországból, futottak át az ellenséghez és kértek

66 *I. Georgescu:* i. m. 523. o.
67 Torda vm. lvt. 1399/1815. sz.
68 *I. Georgescu:* i. m. 523–525. o.
69 Uo. 526. o.

menedékjogot az osztrák hatóságoktól és akiket osztrák hadifogolytáborokban helyeztek el. 1814-ben, Napóleon császár első lemondása után kérték, hogy szállítsák őket haza Franciaországba, mert a felkelők ellen harcoltak és hűségesen fogják szolgálni XVIII. Lajos francia királyt. 1814-ben a csákovai táborban is számon tartottak egy tiszti csoportot, amely a Bourbonok mellett agitált és vállalta, hogy szolgálni fogja a Napóleon utáni államrendet. Egy másik tiszti csoport Dumouriez tábornokkal együtt szökött meg a francia forradalmi hadseregből és egységük 1793 tavaszán már Temesváron tartózkodott. Ezek 1799-ben kérték hazaszállításukat. Az Udvari Haditanács csak 1804-ben válaszolt: egy részüket (27 tisztet) besoroztak a hadseregbe és cs. kir. belső szolgálatra rendelték őket. A többieknek engedélyezték a hazatérést azzal, hogy nem fognak ismét harcolni Ausztria ellen. A másik Udvari Haditanácsi rendelet azon törzstisztek és tábornokok nevét tartalmazta, akiknek megengedték a hazatérését. Feltüntették azoknak a francia emigráns tiszteknek a nevét, akik a Bourbon-légióba állottak (*La Légion des Bourbons)* és tisztként szolgáltak a francia hadseregben.[70]

A háború negyedszázados időszakában még több alkalommal érkeztek hadifoglyok a Habsburg-, illetve Osztrák Birodalom keleti tartományaiba, békekötés után azonban rendszerint hazaengedték őket. Volt azonban eset, amikor francia hadifoglyok hosszabb ideig vagy véglegesen itt maradtak. Közöttük is lehettek olyanok is, akiknek a nyugdíját megfelelő igazoló papírok ellenében a Birodalom biztosította.[71]

A hatóságokat sokat foglalkoztatta a francia hadifoglyok jelenléte miatti politikai nyugtalanság. A bécsi Udvari Haditanács már 1793-ban pejorativ jelzőkkel mutatja be a francia hadifoglyokat,[72] s emögött nem nehéz felismerni a forradalomban felszabadult, öntudatos, magabiztos katona típusát. A Habsburg háborús propagandához hozzátartozott a francia katona lebecsülése, embertelennek, kegyetlennek, alacsonyrendűnek feltüntetése. Mikor ilyen, s ehhez hasonló megbélyegző jellemzéssel ámítottak, riogattak, valójában a francia foglyok politikai gondolkodásától, forradalmi eszméitől igyekeztek távol tartani a polgári lakosságot. Az osztrák hadvezetés tele volt aggodalommal amiatt, hogy a magyarországi és erdélyi lakosság nincs megelégedve a bécsi kormányzás módszereivel s tartott a franciák elbeszéléseitől, szellemi-politikai befolyásától. Siettek tehát olyan rendeleteket kiadni, amelyek segítségével a hadifogolyszállítmányokat már útközben szigorúan megfigyelték, majd pedig zárt helyeken, a Habsburg Birodalom keleti és délkeleti részében fekvő táborokban helyezték el őket.

Mivel nagy tömegben tartózkodtak ezeken a területeken, a hatóságok veszélyesnek tartották a francia hadifoglyok jelenlétét és hatását a lakosságra. Nagy gond volt elszigetelésük, elzárásuk a polgári lakossággal való érintkezéstől. A fogolytranszportok útvonalát lehetőleg úgy szabták meg, hogy minél kevesebb érintkezésük legyen a lakossággal; tilos volt a foglyok minden kapcsolata a polgári lakossággal; hasonlóképpen megtiltották, hogy élelmiszert, gyümölcsöt, vagy más terméket vásároljanak. Erősen korlátozták a hadifoglyok levelezését az otthoniakkal. Levelüket előbb

70 Uo. 528–529. o.

71 Az egykori Erdélyi Múzeum Levéltárának anyagában lévő, a kolozsvári Akadémiai Könyvtár állományában őrzött Nyomtatott Oklevelek Gyűjteménye. 8264/Kolozsvár 1806. nov. 3. rendelete értelmében: a Francia Birodalom kívánságára a Franciaországból ideszármazott személyek, akik pensiot „esztendei censust vésznek", kötelesek voltak francia, német, olasz vagy latin nyelvű bizonyságlevelet bemutatni.

72 *Markó:* i. m. 56. o.

az Udvari Haditanácshoz küldték ellenőrzésre, mert a foglyok leveleikben a rossz bánásmód miatt panaszkodtak.[73] A foglyok természetesen minden utat-módot megkerestek, hogy leveleiket hozzátartozóikhoz eljuttassák. 1794-ben például a Magyar Helytartótanács arra kérte Arad várának parancsnokságát, ahol számos foglyot őriztek, hogy tiltsa meg a foglyok kapcsolatait az iparosokkal és kereskedőkkel, akik azok leveleit külföldre juttatják.[74] Tudjuk azt is, hogy az osztrák katonai hatóságok lefoglalták a foglyok poggyászaiban talált tiltott könyveket.[75] A foglyok elszigetelésére irányuló hatósági példaként idézzük az Erdélyi Gubernium 1814. február 14-i 1039. számú rendeletének óvatosságra intő részletét: „Midőn az ezen tartományba rendeltetett francia hadifoglyok a kegyelmetek megyéiken keresztül fognak vitetni, nehogy az ők által vitelek alkalmatosságával valamely kedvetlenség történjék és a hadifoglyok között történni szokott némely ragadó nyavalyáktól is a föld népe ment lehessen, szükségesnek találta ezen Királyi Fő Igazgató Tanács az Udvari Főhadi Tanácsnak az országbeli katona commandókhoz" szóló rendeletét másolatban megküldeni.[76]

Bármennyire is törekedtek azonban a hatóságok a francia foglyok elszigetelésére, a polgári hatóságokkal való érintkezésük elkerülhetetlen volt s elkerülhetetlen a kormányzat szempontjából értékelt „kedvetlenség" is. A fogolytranszportok útvonala falvakon-városokon át haladt, ahol parasztok, polgárok, értelmiségiek éltek. A menetelésük alatt, de különösen a pihenőhelyeken a foglyoknak nyújtott edény víz, darab kenyér, néhány gyümölcs vagy zacskó dohány, egy beteg vagy elgyengült fogoly franciának nyújtott pihenőhely, a forspontos szekér, amelyet a falvak jobbágyai biztosítottak és hajtottak, a számukra hivatalból szolgáltatott, de lakosság által adott kenyér és hús, a lovaknak meg széna és zab átadása megannyi lehetőséget nyújtott a foglyok és a lakosság közti kapcsolat teremtésére. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a foglyokat kísérő katonák közt voltak hadviselt, franciákkal kapcsolatba került hadfiak, akik ha nem is ismerték a francia nyelvet, de ellestek néhány szót és többet-kevesebbet értettek beszédükből, s a háborúban nemcsak kegyetlenséget, gyűlöletet, hanem emberséget és bajtársiasságot is tanulhattak, maguk is hajlottak arra, hogy szemet hunyjanak a foglyok és a lakosság közti kapcsolatok, közvetítések felett.

Tudjuk, hogy a foglyok egy részét munkára is alkalmazták. Sokan dolgoztak köztük a mezőgazdaságban, földeken és ipari műhelyekben, ahol az érintkezés a hazai lakos és fogoly között egy bizonyos fokon szükségszerű volt, de kialakulhattak közöttük közvetlenebb, emberi kapcsolatok is. Voltak olyanok is, akik munkahelyeken, birtokokon, műhelyekben dolgozva jóformán szabadon jártak-keltek. Jósika Miklós emlékirataiból tudjuk, hogy atyja szurduki birtokán egy francia alkalmazott is volt, a kolozsvári Fellegvár fogolytáborából kihelyezett „igen ügyes fiatal kertész, Darrigard nevű, ki rémséges hiperbolákkal szólt hazájáról."[77] A birtokosok udvaraiban helyezkedtek el nemegyszer a fogolytáborokból kiengedett francia tisztek, sőt törzstisztek is. Ugyancsak Jósika értesít, hogy ifjúkori nevelője, házitaní-

73 *I. Georgescu:* i. m. 511., 525. o.
74 Uo. 74. o.
75 *Markó:* i. m. 58. o.
76 Torda vm. lvt. 278/1814. sz.
77 *Jósika:* i. m. 127. o.

tója ilyen francia törzstiszt, ki „magát Lenoir Dubignon, baron d'Armand-nak mondta, hozzá tévén, hogy ezredes és részese Kleber és Bonaparte-val a híres egyiptomi hadjáratnak. Anyai részről, – mindig saját szavai után, – közelrokona volt a Beauharné [!] családnak, s így némileg rokonságban a már akkor császár Napóleonnal."[78] Jósika azt mondja róla, hogy: „Nagyon művelt férfiú s a legkellemesebb társalgók egyike" s hozzáteszi, hogy nevelői közül „ami a műveltséget illeti, egyiknek sem köszönhettem többet, mint neki." Jómodorú, kifinomult módszereket használó nevelő volt Lenoir Dubignon ezredes, aki „félreérthetetlen szabályosság és kitartás által" szorította tanulásra tanítványait.[79] Lenoir politikai-eszmei tartásához tartozik azonban, hogy szabadkőműves volt, sőt a szabadkőműves páholyban főméltóságot viselt. Jósika feljegyzi: a francia szabadkőműves ezredes azt mondta, hogy belőle „szabad kőművest fog nevelni" s tudott a nagyszebeni páholy létezéséről, sőt annak egyes tagjairól is. Ez akkor derült ki, mikor a Jósika-udvarból történt távozása után, végrendeletében „egy keményen bepecsételt iratot br. Naláczi Józsefnek hagyta végrendeletében, ki miként ő állítá, szabad kőműves és Maitre volt."[80] A leírás alapján elég világos képet alkothatunk a napóleoni hadsereg egy ezredeséről, Lenoir Dubignonról s bátran állíthatjuk, hogy környezetére gyakorolt hatásán túlmenőleg szerepe volt nagy regényírónk, a liberális-patriota Jósika Miklós szellemi-politikai-lelki arculatának kialakításában. Mint ahogyan a szurduki kertész „hiperboláí", túlzásai mögött nem nehéz megérezni a fogoly katona Franciaország iránti szeretetét, hazafiságát, ami szintén nem lehetett hatástalan környezetére. De ez nem is történhetett másként, hiszen ismeretes a forradalmi szellemtől lelkesített francia hadsereg erkölcsi színvonala, lelkesedése, amire különben az ott harcoló katonáink is felfigyeltek.[81] Ezt a szellemet, a hazájuk iránti lelkesedést magukkal hozták a francia foglyok, még a napóleoni korban is, hiszen a francia hadsereg forradalmi lendülete, hazafisága – ha nem is olyan egyértelműen mint azelőtt – még érvényesült. Hatásuk a foglyok által bejárt területen mindenütt érződött, különösen a napóleoni korszak első felében. Csak később vált ismertté (s akkor is inkább a nemesség, polgárság és értelmiség körében, mint a parasztságéban), hogy a polgári haladás eszméje mellett Napóleon zsarnoki, elnyomó célokat is követ. „Napóleon híré"-ről Erdélyben a francia hadifoglyoktól nyert információkról eddig is megemlékeztek.[82]

Jeleztük már, hogy a francia kormány 1819-ben diplomáciai lépést kezdeményezett Bécsben az 1813. évi háború során osztrák fogságba esett és eltűnt foglyok kinyomozására. Erdélyben a Gubernium a törvényhatóságokat és városokat kereste meg az eltűnt foglyok ügyében. Az említett hatóságok aztán elrendelték, hogy az illetékes papok az egyházi anyakönyvek alapján az általuk eltemetettekről hiteles bizonyítványt állítsanak ki, amelyben tüntessék fel az elhunyt nevét, előnevét, születési helyét és ezredét, ahol szolgált, s az eredményt közöljék a főkormányszékkel. Ennek során Kolozsvár város tanácsa három francia fogoly ottani halálát állapította

78 *Jósika:* i. m. 63. o.; *Csetri Elek:* Egy elfeledett időszak. I. m. 1321–1322. o.

79 *Jósika:* i. m. 64. o.

80 Uo. 64–66. o.

81 *Fölföldy Sándor:* A francia forradalom és a magyarok. Kolozsvár 1914. 30., 36. o.

82 *Csetri Elek–Dani János:* Napóleon híre Erdélyben. Korunk, 1969. 1705–1706. o.; *Szabó Miklós:* Das Eindrigen Revolutionärer Ideen in Siebenbürgen durch das Schifttum. 1789–1815. In.: La révolution francaise et les roumains. Publ. A. Zub. Iaşi 1989. 180. o.

meg, s annak bizonyítványai megvannak a városi levéltárban. A három elhalt francia fogoly a következő:

1. Michel Fointau, 28 éves, a IV. tengerészezred 1. zászlóaljából, meghalt 1814. március 19-én, eltemettetett 23-án.

2. Louis Calipe,17 éves, született Párizsban, a Szajna megyei IV. ezred fődobosa, meghalt 1814. június 23-án, eltemettetett 24-én.

3. Jean Jacques Rousseau,24 éves, a francia gárdában szolgált, meghalt 1818. június 28-án, eltemettetett 30-án.

A temetést végző pap mindhárom esetben Boér Ignác római katolikus káplán volt.[83]

Házsongárdi sírjukról Jakab Elek, a kiváló erdélyi történész és levéltáros is megemlékezik: „Sírjok francia feliratú koporsókővel jelölve a köztemető bejáratánál jobbra alig 50 lépésre volt, ifjúkoromban sokszor néztem meg, szívemben iránt tuk kegyelettel, nemzetök iránt, melynek Európa újjászületését köszönti, mély rokonszenvet érezve...".[84]

Házsongárd sok sírkeresztjével, tombájával, emlékével együtt sajnos a fogságban elhalálozott francia katonák „koporsóköve" is megsemmisült. Szerencsére a felirat szövege megmaradt. A két évtizeddel ezelőtt megjelent közleményből azonban kiderül, hogy a kolozsvári francia foglyok sírfelirata nem francia, hanem latin nyelvű volt.[85] Az ifjúkora élményére félévszázad távlatából emlékező Jakab Elek nyilván nem tudhatta pontosan az epitaphium nyelvét, ezért ír franciát, latin helyett.

Az alábbiakban közöljük a sírfelirat latin szövegét és annak magyar fordítását:

Gallia quos genuit Cives virtute celebris
In placido claudit Claudia terra sinu.
Captivos dedit hos nostratibus alea Belli:
Iam libertatem nox diuturna dedit.

(Magyar fordításban:

Nagyszerű francia tájról jöttek e jó hadi népek
S nékik e Város nyújt földjében pihenőt.
Messze sodorta fogolyként őket a harci szerencse,
Ám most már szabadok: álmukat őrzi a sír.

Szabó György fordítása.)[86]

A sírfelirat eredeti kéziratából egyértelműen kiderül, hogy az Kriza János munkája. Kriza a torockói és székelykereszt- úri iskolák után 1829-től a kolozsvári Unitárius Kollégium diákja volt s ebben az időszakban készíthette a francia foglyoknak szánt sírfelirat latin szövegét. Latin szövegek – versikék komponálása akkoriban a

83 Kincses Kolozsvár, i. m. I. k. 309. o.

84 *Jakab Elek:* Kolozsvár története. Budapest, 1888. III. k. 722. o.

85 *Csetri–Dani:* i. m. 1708–1709. o.

86 Kolozsvári Egyetemi Könyvtár. (Volt Erdélyi Múzeum Egyesület Könyvtára). Kézirattár. Ms. 2991. sz. Az epithaphium kéziratának eredetijére Szabó György hívta fel figyelmemet, fogadja ezért őszinte köszönetemet. A fordítás is az ő munkája. A kézirat palliuma jelzi, hogy a feliratot: „Írta: Kriza János." Az egyetlen levélből álló kézirat Kriza írása s a latin sírfelirat szövege után is ez szerepel: „J. Kriza." A szöveg felett címként ez áll: „A Kolosvári temetőben nyugvó Franczia foglyok sírfelirata."

kollégiumi oktatásnak szerves része volt. Az viszont, hogy Kriza készítette, igen lényeges személyiségének, felfogásának és környezetének megítélése szempontjából. A sírfelirat megírása Kriza költői habitusának a jele. Az viszont, hogy polgári Franciaország Kolozsváron, fogságban elhalt katonái epitaphiumának megírását magára vállalta, arra vall, hogy közel érezte magához ezeket a hazájuktól távol sírbaszállt napóleoni katonákat s az ügyet, melynek szolgálatában álltak. Ismeretes az Unitárius Kollégium diákságának szimpátiája a francia forradalom és a magyar köztársasági mozgalom iránt. Ebből szinte szervesen következik, hogy az ott tanuló Kriza ezt a gondolatot társaival együtt tovább vitte. Hiszen a Házsongárdi temetőben örök nyugodalmat talált francia foglyok sírfeliratából az író mélységes tisztelete és rejtett rokonszenve érződik a francia nép iránt. Puszta rokonszenv azonban nem lett volna elegendő a „Koporsókő" elkészítésére, ami mögött talán a kollégiumi ifjúság anyagi alapot szervező és gyűjtő munkája állhatott. Ez a rokonszenv aztán tovább élt az ugyancsak a kolozsvári Unitárius Kollégiumban tanult Jakab Elekben s ezt idézett szavaiban ki is fejezte.

Elek Csetri

FRENCH PRISONERS OF WAR IN TRANSYLVANIA 1800–1815

Summary

It is known that a significant number of French priseners of war get into Hungary during the years of the French wars and a part of them were transported to and aud interned in the Banat and Transylvania. Though the fact of their presence starts a let of social, military amd political questions, the intensive elaboration of their problem is not completed even today. However there are a lot of particular studies concerning the period between 1792 and 1800 which solved numerous important questions. In the present state of researches this study tries to collect and arrange the fragmentary data. This way we can get an inside wiew of their everyday life in Transylvania and we can share their ene-time fortune.

Elek Csetri

PRISONNIERS DE GUERRE FRANÇAIS EN TRANSYLVANIE 1800–1815

Résumé

Il est connu qu'au cours des guerres françaises un grand nombre de prisonniers de guerre français est arrivé est arrivé en Hongrie. Une partie de ces prisonniers a été transportée est gardée au Banat et en Transylvanie. Bien que la question – à côté des aspects militaires – pose beaucoup de problèmes politiques et sociaux, jusqu'à nos jours son analyse synthétique n'a pas été faite. Les études partielles parues (surtout au sujet de la période entre 1792 et 1800) ont posé et résolu beaucoup de questions essentielles. Dans l'état présent de la recherche l'auteur essaie également de rédiger et de publier seulement des détails. Mais les détails publiés sont peut-être bons également pous faire voir la vie quotidienne des prisonniers de guerre français en Hongrie et en Transylvanie, pour rendre leur présence en Hongrie plus réaliste, et pour apporter plus près de nous la formation de leur sort.

Elek Csetri

FRANZÖSISCHE KRIEGSGEFANGENE IN SIEBENBÜRGEN 1800–1815

Resumee

Wie bekannt, gelangte zur Zeit der französischen Kriege eine bedeutende Anzahl französischer kriegsgefangene nach Ungarn. Zum Teil wurden sie ins Banat bzw. nach Siebenbürgen geführt und dort gehütet. Obwohl diese Frage außer ihrer militärischen Bezüge auch zahlreiche politische und soziale Probleme aufwirft, fehlt es bis in unsere Tage an ihrer komplexen, zusemmenfassenden Bearbeitung. In den bis jetzt erschienen Teilarbeiten wurden viele bedeutende Fragen aufgeworfen und gelöst, vor allem, was die Epoche zwischen 1792 und 1800 anbelangt. Im heutigen Stand der Forschung vermag auch der Autor der vorliegenden Studie nur fragmentarische angaben zu verüffentlichen. Trotzdem gewähren sie Einblick in den Alltag der französischen Kriegsgefangene in Ungarn bzw. Siebenbürgen, sie machen ihren hierigen Aufenthalt lebensnah, ihr Schicksal menschlicher.

Элек Четри

ФРАНЦУЗСКИЕ ВОЕННОПЛЕННИЕ В ТРАНСИЛЬВАНИИ 1800–1815 ГГ.

Резюме

Известно, что в период французских войн в Венгрии очутилось большое количество французских военнопленных, часть которых была направлена в Банат или в Трансильванию, где их содержали под надзором. Хотя этот вопрос наряду с военными аспектами выдвигает ряд политических и общественных проблем он до сего времени не получил всеохватывающей, подытоживающей разработки. Опубликованные до наших дней научные работы, анализирующие частные вопросы (особенно касательно периода между 1792–1800 годов) выдвинули и разрешили ряд существенных вопросов. В современном состоянии исследований мы также стремимся разработать и опубликовать лишь частичные данные. Опубликованные частные исследования все же дают возможность заглянуть в повседневную жизнь французских военнопленных в Венгрии и Трансилвании, сделать более ощутимым их тогдашнее присутствие здесь и приблизить на человеческое расстояние складывание судеб этих людей.

KÖZLEMÉNYEK

MARTIN KORNÉL–UGRON ISTVÁN

FEJEZETEK A SZENT LÁSZLÓ HADOSZTÁLY TÖRTÉNETÉBŐL*

II. rész
1945. A Garamtól Karintiáig

Munkánk első részében[1] – az irodalmi előzmények, források áttekintése után – ismertettük a Szent László hadosztály 1944. X. 12-én elrendelt felállításának körülményeit, az alakulat hadrendjét, szervezetét. Bemutatva a hadosztály 1944. XII. 04–XII. 19. közötti felvonulását – hányattatását –, kitértünk a már október végétől külön-külön harcba vetett egyes alakulatai – ejtőernyősök, aknavető tüzérek – hírnevet hozó küzdelmeire.

A továbbiakban a Szent László hadosztály első – egyben legnevezetesebb – együttes alkalmazásáról, az 1944. XII. 19–XII. 27. közti Ipoly parti és Ipoly–Garam közti harcokról számoltunk be. Ennek keretében írtuk le – vázolva az általános hadihelyzetet és a hadosztály harcbavetésének indokát – a letkési hídfő s az Ipoly-part egy héten át tartó, súlyos véráldozatot követelő védelmét és a Helemba–Garamkövesd Duna-partszakasz utóvédharcait. Végül néhány résztvevő személyes emlékeinek tükrében igyekeztünk képet adni a váratlan Garam-balparti É–D irányú szovjet betörés folytán bekerített alakulatok felmorzsolódásáról.

A következőkben a hadosztály további – 1945. évi – sorsát, történetének egyes fejezeteit követjük nyomon, a karintiai lefegyverzésig, feloszlatásig 1945 nyarán.

A garami utóvédharcok, 1944. XII. 28–1945. I. 7.

A Szent László hadosztály megpróbáltatásai az egyhetes hősies, de annál veszteségteljesebb[2] Ipoly-védelemmel korántsem értek véget. A bekerített-felmorzsolt alakulatok túlélőit szovjet hadifogság sújtotta, a Garamon túlra jutott – átkelt, átlábolt, átúszott – testileg, lelkileg kimerült alakulattöredékekre pedig a

* A szerzők ez alkalommal is szívből köszönik *dr. Bonhardt Attila* alezredes úrnak, a hadtudomány kandidátusának, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatóhelyettesének az archív anyagok terén adott mindenkori segítségét és a gyümölcsöző diszkussziókat.

Őszinte köszönetünk illeti *Bakay Zoltán, v. Kövesdy Dezső* és *v. Kozma László* bajtársainkat írásos emlékeik, illetve az utász zászlóalj naplójának átadásáért, *Simon Istvánnét* pedig *Nagy Árpád* eje. főhadnagy harctéri feljegyzéseiért.

A kéziratot 1996. március 26-án fejeztük be.

1 *Martin Kornél–Ugron István:* Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből. *Hadtörténelmi Közlemények* (HK) 1995. 3. sz. 78–149. o. (A továbbiakban: *Martin–Ugron.)*

2 A *Hgr. Süd* (Heeresgruppe Süd = Német Déli Hadseregcsoport) *KTB* (Kriegstagebuch = Hadinapló) 1944. 12. 27-én az alábbi bejegyzést tartalmazza: „LVII. Pz. Korps: Der heldenhalfte Widerstand der Division Szent László ist am gestrigen Nachmittag und in der vergangenen Nacht infolge sehr hohen blutigen Verluste und weitaus überlegenen Feindangriffe zusammengebrochen. Die Division hat sich in zusammenhanglos kämpfende Gruppen aufgelöst, die ohne Verbindung z. T. völlig eingeschlossen ihren Widerstand fortsetzen und sich z. T. in westlichen Richtungen durchkämpfen." Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) Filmtár, 897/a tekercs.

megérdemelt pihenő helyett legnagyobbrészt – azonnal, vagy hamarosan – újabb bevetés várt.

A szovjet erők már XII. 28-án – két helyen is átjutva a Garamon – Kicsind és Garamkövesd magasságában képeztek a további támadások kiinduló pontjául szolgáló hídfőket. V. Szügyi Zoltán ezredes, hadosztályparancsnok még ugyanaznap, $1^h35'$-kor intézkedett harcálláspontján – Béla községben – a Garam védelméről,[3] arcvonalként Kőhídgyarmat D-től követve a folyót Garamkövesdig, majd a párkányi vasútvonal mentén. Parancsnokként az alárendelt Altorjay ezredest jelölte meg. Jobbszomszéd – parancsnoksága alatt – a 2. páncélos hadosztály, balszomszéd a 6. német páncélos hadosztály. A hadosztályparancsnok a német Reimann-csoportot és a Bernolák-rohamtüzér osztályt (7 Hetzerrel) hadosztály-tartalékként Kőhídgyarmatra rendelte, így mindössze a megfogyatkozott Altorjay csoport és a Pálfi századossal átjutott testőr-lövészek, valamint a még számottevő erőt képviselő hadosztálytüzérség[4] maradt a harcra.

A Kéméndnél és Kőhídgyarmatnál gyülekeztetett „átúszók" – repülő-lövészek, ejtőernyősök, a felderítő osztály töredékei – szusszanásnyi, megérdemelt pihenőjüket töltötték. A Kőhídgyarmaton lévő utászzászlóalj-maradék – az „Intézkedés" szerint egyelőre a német 6. páncélos hadosztály kötelékében – parancsnoka, Koppány alezredes vezetésével ekkor még egyedül harcolt a községbe betörő szovjet erők ellen.[5] A délután beérkező német rohamlövegekkel az utászoknak sikerült

3 *Dárday Vilmos* ezredes, a Szent László hadosztály tüzérparancsnoka naplója (a továbbiakban: *Dárday*-napló. Bővebben: *Martin–Ugron:* 84. o. 27. jegyzet.) 77. sz. melléklet: 377/Szent László ho. I. a. 44. XII. 28. Intézkedés a Garam védelmére.

4 A 6. gk. tü. o. 5 db 10,5 cm-es lövege, a 2. gk. tü. o. 4 db 10,5 cm-es lövege, a VIII. gv. tü. o. 4 db 15 cm-es lövege, 1 német lgv. á. üteg, a német 6. páncélos hadosztály „Richter-csoportja" (2 db 15 cm-es löveg, 1 db 10,5 cm messzehordó ágyú).

5 Szent László hadosztály utász zászlóalj, napló. 1944. XII. 28. A „M. kir. 53. Honvéd Utász-zászlóalj Parancsnokság Napló" címet viselő kötet (a továbbiakban: *utász-napló)* az utolsó zászlóaljparancsnok, *Mersich András* százados Ausztráliában élő özvegyétől jutott el v. *Kozma László* fhdgy., egykori századparancsnokhoz Magyarországra 1993-ban. Ő adta a kötetet a szerzők kezébe 1995. II. 8-án.

Jóllehet a napló idézett mellékletei hiányoznak, a nagy gondossággal vezetett napi feljegyzések így is számos eddig ismeretlen részletet tartalmaznak a zlj., egyben a ho. történetéből. Néhány – munkánk első részét kiegészítő – adatot, eseményt az alábbiakban vázolunk.

A mosonmagyaróvári m. kir. 53. honv. utász zlj. 1944. IV. 24-i indulással került a Kárpátok előterébe, ahol 3 hónapig az Árpád-vonal erődítési munkáiban vett részt, majd Sátoraljaújhely térségében erődített. X. 19-én Pécelre irányítva Budapest körvédelmének kiépítésében – szerelés hídrobbantáshoz, hídőrségek, műszaki zárak telepítése, váltóállások építése – működnek közre. XI. 1-től az 5217/44. X. 31. sz. HM rendeletre a Szent László hadosztály utász zászlóaljaként szerepelnek. Zászlóaljparancsnok: *Koppány Ernő* alez. (már VII. 25-től.), 1. századparancsnok: *Szalay Béla* fhdgy., 2. századparancsnok: *Mersich András* szds., 3. századparancsnok: *Bóra Gyula* szds. (XI. 3-tól.). Zászlóalj segédtiszt: *Kozma László* fhdgy. Személyi feltöltésre a zlj. XI. hó folyamán, három részletben, 9 tiszt + 475 fő legénység pótlást kap.

XII. 9-én előkészület vasúti szállításra Nagykanizsa térségébe, a Szent László hadosztály közvetlen alárendeltségébe. XII. 13-án a menetcél Kisbér–Mór területre változtatva. A XII. 16–17-én induló két vasúti szerelvény még úton volt, amikor XII. 19-én Füle–Jenő térségébe, majd 20-án a – Bodajkon lévő, illetve a székesfehérvári állomáson ellenséges tűz alatt álló – szerelvényeket Esztergomba irányította a ho. I. a. vk. tisztje. Végül XII. 23-án Tokodon rakodtak ki, ahonnan 24-én Esztergomon át Garamkövesdre meneteltek. $18^h30'$-kor az utász zlj. l. szd-át a hop. személyesen a felderítő osztálynak – *Nyéki–Takáts* szds.-nak – rendeli alá: a 2. szd. tartalék, a 3. szd. foglaljon reteszállást Ipolyszalka DK-en. A zlj. pk. kérésére a ho. vkf. kiegészíti hiányos fegyverzetüket. XII. 25-én a 2. szd. Fenékpusztán épít ki reteszállást. Mivel az oroszok Ipolykiskeszinél hidat vertek, *Győry Lajos* szds. (I. a) elrendeli a felderítést É-i irányba. A két járőr az Ipoly–Garam közti hátságon ellenséggel nem találkozik, csak visszavonuló, főleg német csapatokkal. A rosszul robbantott Ipolyszalkai hidat *Kovács Ferenc* hdgy. éjszaka újból robbantja. Még XII. 25-én este a zászlóalj a hop.-tól parancsot kap a 751. német utász zászlóalj (140 fő) felváltására. XII. 26-án reggelre a zlj. pk. a 2. szd.-ot jelöli ki. (Itt a naplóbejegyzés aligha nem téves. Az Ipoly-parton a 3. szd. került bevetésre [*Martin–Ugron-Palágyi* nyomán – 132–134. o.] A 3. szd.-ról többé nem esik szó a naplóban, a 2. szd.-ról viszont azt találjuk, hogy erdei harcban áll, félő, hogy bekerítik. Tény, hogy Mersich szds. átjutott a Garamon, Bóra szds. és százada azonban nem.) A napló ezután a Kicsindnél épített hadihídról szól. XII. 26., 0^h. A ho. műszaki parancsnok távmondata: „Szt. László ho. u. zlj. 1 szakaszával XII. 26-án estig készítsen szabvány hadihidat Kicsind és Kőhidgyarmat között, a Garamon át. A ho. hadihíd-oszlopnak 44. XII. 26-án 12^h-ig Kőhíd-

kiszorítaniuk az oroszokat. Később – éjfél felé – német parancsnokok is megjelentek, nevezetesen Quentin ezredes és Göttke százados, 5 db Pz. IV. harckocsival, Kőhídgyarmat minden áron való tartásának parancsával. Az utász zászlóalj maradéka – 43 fő(!) – velük működött együtt a következő három napban; a községet váltakozó harcban megtartották. XII. 30-án Koppány alezredest a hadosztályparancsnokságra rendelték. A zászlóaljparancsnokságot Mersich századosnak adta át. XII. 31-én délután a zászlóaljat a harcokból kivonva Muzslára szállították.

Altorjay ezredes szakaszán XII. 28-án az ellenség az esti órákig elérte Nánát. 21^h-kor a hadosztályparancsnokság parancsot adott a védelmi sáv – a Duna–Garam háromszög – visszafoglalására. Éjfél körül Nána, majd Párkány saját kézre került, de másnap, XII. 29-én a szovjet ellentámadás visszavetette Altorjayékat. Este egy német zászlóaljjal karöltve újabb támadást indítottak, eljutottak a Garam partra, majd tüzérségi előkészítéssel[6] Nána irányába. A német gyors él a felrobbantott garamkövesdi hídig hatolt, de a Párkány–Nána útvillánál és Nána községben erős ellenállásba ütközött.[7] A következő napon, XII. 30-án a szovjet ellentámadásban Káptalanpuszta felé előre törve már harckocsik is részt vettek.

A hadosztályparancsnokság, felmérve a veszteségeket és a megmaradt harcos állományt (XII. 29-én összesen 264 fő, hét különböző alakulattól) szembe került a „hogyan tovább?" kérdésével. Lajtos Árpád vezérkari főnök „katonahalált" fontolgatott.[8] Szügyi egyoldalas memorandumot intézett a LXXII. német hadtestparancsnok-

---

gyarmatra való előrevonására intézkedtem..." A hadihíd 50 m-es, ezért Szalay fhdgy. keskeny Garamszakaszt keres, tekintet nélkül az utakra. Noha a hídverés helyét biztosítják, Szalay főhadnagy megsebesül – később belehal – és a hídépítést Kozma fhdgy. és százada veszi át (személyes közlés). A ho. vkf. 5 db Pz. IV. hk-t ígér a hídfő védelmére. Közben a híd előtt mintegy 100 m-re összetorlódott jég a már kész hidat megnyomja. A hídparancsnokságot Medgyessy fhdgy. veszi át. Kozma fhdgy. pihenőben. A hídon a rep. löv. ezred vonata kel át. Ekkor – XII. 27-én hajnalban – szovjet közeltámadás éri a hidat. Kozma fhdgy. Endrődy zls.-sal utolsónak megy át. A hídparancsnok eltűnik. A zlj. pk. $7^h30'$-kor a híd megsemmisítésére ad parancsot, de a híd elg. aknavetőtűz alatt áll. Schepelmann német őrnagy kéri hogy ne rongálják a hidat. A hop.-tól érkező pcs.: visszafoglalni a hidat és minden eszközzel megsemmisíteni. Az utász zlj. védje Kőhidgyarmatot. A zlj. pk. jelenti a hop.-nak a német óhajt, mire a vkf. úgy módosít hogy csak szovjet átkelés esetén robbantsanak. Közben $15^h35'$-kor az 1. szd. Kicsindtől északra mozgást, harci zajt észlel. (Ez az 1/II. eje. zlj. végső harca volt – M.–U.) 17^h után Győry szds. (I. a) telefon-parancsa: a hidat egyelőre nem kell robbantani. A partot biztosítani! 20^h-kor újabb parancs: robbantani! $21^h45'$-kor a robbantó részleg elindul, de egy német hadnagy kérésére leáll. A túloldalon német járművek. A németek a híd jobbparti bejáratánál aknákat telepítenek. Végül XII. 28-án hajnali $3^h05'$-kor sikerül a Barta Ernő hdp. őrm. vezetése alatt álló csoportnak – erős ellenséges tűz dacára – a hidat robbantania. Ez tehát az omonózus kicsindi hadihíd eddigi leghitelesebb története. Itt kapcsolódunk Kőhídgyarmat védelméhez. Az orosz támadók nem a hadihídon, hanem attól délre keltek át a Garamon és az utász zlj. jobb szomszédja Reiner német őrnagy által biztosított területen törtek be a községbe.

6 Könnyű ütegek csövenként 20, közepes üteg csövenként 10 lövés Nána DNy és Kastély területére. (*Dárday*-napló, XII. 29.)

7 Az egyhetes Ipolyság körüli közdelmekben leharcolt német 8. páncélos hadosztály, valamint a német 3. és 6. páncélos hadosztályok lövészalakulatai az LVII. páncélos hadtest (Kirchner páncélos tábornok) parancsnoksága alatt XII. 24-étől fokozatos visszavonulásra kényszerültek. A 3. és 8. páncélos hadosztály a hadtestparancsnoksággal együtt a Bénynél vert hadihídon kelt át XII. 28-án. A 3. páncélos hadosztály azonnal parancsot kapott a garamkövesdi szovjet hídfő felszámolására. Medicus őrnagy önjáró páncéptörő ágyúkból (Selbstfahrlafetten) és páncélgépkocsikból alkotott csoportja ugyan elfoglalja a Nánától északra eső hídfőt, de a községben elrejtett szovjet páncélosok a kísérő gyalogságot szétlövik. A XII. 29-én kudarcba fulladt támadás XII. 30-án sem jut előre. „A 3. német páncélos hadosztály ereje a végét járja..." (Geschichte der 3. Panzer-Division, Berlin–Brandenburg, 1935–1945. 1967. 454. o.) A német páncélos hadosztályok tüzérezredeihez egy osztály – 3 üteg – önjáró páncéltörő ágyú tartozott. Két típus volt rendszeresítve. A Marder II. a Pz. II. alvázára épített 7,5 cm-es német pct. ágyúval, a Marder III. a Skoda 38. alvázra épített 7,62 cm-es szovjet löveggel készült. (Die 6. Panzer-Division [1937–1945.] Bildband. H. n., 1975. 146. o.) A német 6. páncélos hadosztály Ipolyszalka felé vonult vissza és a garamkövesdi hídon kelt át XII. 26-án. Ily módon került a német LXXII. hadtest alárendeltségébe, ahová akkor a Szent László hadosztály is tartozott. (A német páncélos hadosztályok visszavonulásáról további részletek a következő fejezetben találhatók.)

8 *Lajtos Árpád:* cím nélküli kézirattöredék a Szent László hadosztályról. HL Tgy. 3403. sz., 52–53. o. (A továbbiakban: *Lajtos).*

sághoz,[9] kérve a hadosztály kivonását a Garamvédelemből, újjászervezés céljára. Indokként felemlítette, hogy a csaknem teljesen felmorzsolt Szent László hadosztály eddigi harci szelleme csak akkor őrizhető meg, ha a kiképző keretet a hadosztály maradéka alkotja. Új emberekkel ez elképzelhetetlen. A megmaradtak nagy része nem tudta fegyvereit áthozni a Garamon és lelki, fizikai okokból is legfeljebb néhány napig alkalmazható. Időt igényel az is, hogy a hadosztályparancsnokság kitüntetésekkel és más módon legalább morális elégtételt adjon számukra. Az emberek teljes kiszipolyozása viszont ellenkező hatást érne el és – az új magyar ellenkormány propagandája hatására – átállásokhoz vezethetne... A jelenleg a hadosztálynak alárendelt erők idegenek, főleg a magyar 2. páncélos hadosztályhoz, illetve a német 6. páncélos hadosztályhoz tartozók, így a parancsnokváltás nem jelenthetne gondot...

A memorandum – bizonyára az általános hadihelyzet miatt – a LXXII. hadtestnél süket fülekre talált. Sőt, XII. 29-én óránként kértek a hadosztálytól harcjelentést.[10] A Párkány pu.–Nána–Garamkövesd térségben egész napon át hullámzó – már érintett – véres harcokról, ellenséges harckocsik kilövéséről a Heeresgruppe Süd hadinaplója is említést tesz, azzal, hogy a magyar 2. páncélos hadosztály sávjába eső Párkány elveszett.[11]

XII. 30-án folytatódtak a hullámzó harcok, a hadosztály pedig – felváltás helyett – a Kirchner páncélos tábornok vezette LVII. német páncélos hadtest alárendeltségébe került, új védelmi feladattal: Muzsla É–Párkány D, illetve Duna sávhatárokkal, Párkány pu. – 133. magassági pont fő ellenállási vonallal.[12]

Ezt még csak „lenyelte volna" Szügyi, de amikor a LXXII. hadtest parancsnokságtól írásbeli parancs érkezett, hogy a magyar Fővezérségtől utánpótlásként a hadosztály rendelkezésére bocsátott – valahol Bátorkeszitől Ny-ra elhelyezett – 1000 fő fiatal újoncot a német 3. páncélos hadosztály kötelékében vetik be, a harcoló csapatok között, akkor azonnal írásban tiltakozik. Ebben – elfogadva, hogy a súlyos általános helyzet miatt a hadosztályhoz beérkező pótlás sürgős – eltekint az eredetileg javasolt, a felfegyverzés utáni egyhetes kiképzéstől, de legalább fegyverenként egy-egy napot kér az átképzésre és éleslövészetre: ha ezt nem biztosítják, megtagadja az újoncok bevetését, mert nem járulhat hozzá kiképzetlen magyar embertömeg lemészárlásához. Egyben kéri felmentését a hadosztályparancsnok szolgálati helyéről és magyar hadbíróság elé állítását. A Lajtos által fogalmazott, néhány értelemzavaró hibával is terhelt szöveget[13] „Szügyi ezredes habozás nélkül írta alá, hozzáfűzve azt is, hogy »nem bánjuk, ha főbe is lőnek bennünket« ennek a parancsnak a megtagadásáért". Schmidt altábornagy hadtestparancsnok – megértve, hogy miről van szó – „személyesen jött ... sietve és kijelentette, hogy »ha nem, hát nem«. Dehogy indít ő hadbírói eljárást »a hős Szent László és Züdji ellen« "– írja Lajtos.

9 *LXXII. A. K.* (Armee Korps = hadtest) *KTB* (Kriegstagebuch = hadinapló) 1333. Az itt és a 13. fejezetben idézett három irat – hadinapló melléklet – és a 10. alatti *KTB.* adat *Ungváry Krisztián* gyűjteményéből való.

10 *Dárday*-napló, 1944. XII. 29. *LXXII. A. K. KTB.* 28. 12. 44.

11 *Hgr. Süd KTB.* 19. XII. 44.

12 *Dárday*-napló, XII. 30. L. a 7. sz. jegyzetet is.

13 1/a, 1/b szövegmelléklet, *Ungváry K.* gyűjteménye. Így pl. a 3. sorban „Ersatz" helyett „Einsatz" szerepel, „verzichtet" helyett „abgesehen", eltekintve néhány további nyelvtani, ill. fogalmazási hibától. Lajtos maga írja – morbid humorként –, hogy a „megtagadom" szó senkinek nem jutott eszébe, így került a szövegbe a „widerspreche" = ellentmondok szó; (a „verweigere" helyett.) *Lajtos,* 53. o.

A Schmidt által aláírt válaszlevél már nem volt ilyen kedves, de a puskás lövészek azonnali arcvonalba küldése mellett mégis legalább két napot adott a német „Sachsen" géppuskás zászlóalj fegyvereivel való kiképzésre és éleslövészetre. Szügyi kérelmét döntésre felterjesztette, de addig a hadosztályt tovább kell vezetnie. A két történelmi érdekességű iratot fakszimilében közöljük. *(1. a, 1. b szövegmelléklet, 61–62. o.)*

Előzőleg, ugyane napon, XII. 30-án Szügyi a hadosztály új – de még a LXXII. hadtesttől kapott – védelmi feladatára három oldalas intézkedést adott ki.[14] Ennek kapcsán a hadosztályparancsnokság és szűkebb vezetési törzse Muzslán éjjelezve XII. 31-én Szentgyörgyhalma-pusztára (Nyersgesújfaluval átellenben, a Dunától 3,5 km-re) települt át.[15] Az intézkedésből tudjuk meg, hogy a védőállást Altorjay ezredes harccsoportja – a német Sachsen géppuskás zászlóalj, a 2. páncélos hadosztálytól alárendelt utász század, a 2. felderítő zászlóalj részei és a 3. gépkocsizó lövész ezred zászlóaljainak maradéka – szállta meg. A 2. páncélos hadosztályparancsnokságtól alárendelt harckocsik – 3 Pz. IV. és a Bernolák-rohamtüzér osztály 6 db Hetzer rohamlövege Káptalanpusztán hadosztálytartalék. Ugyancsak a tartalékhoz tartoztak a Szent László hadosztály egységeinek Köbölkúton gyülekeztetett, rendezés alatt álló részei.

A német 6. páncélos hadosztály alárendeltségéből kivont utász zászlóalj maradéka Muzslán, Kozma főhadnagy parancsnoksága alatt századdá alakult, majd Ebedre irányítva feladata páncéltörő ágyú tüzelőállás kiépítése, tányéraknatelepítés lett. Támogató tüzérség a VIII. gépkocsizó tüzérosztály 5 löveggel és a 6/1. üteg, 3 löveggel. (A 2. gépkocsizó tüzérosztály még a 6. páncélos hadosztály alárendeltségében volt. A 6/2. és 6/3. ütegek 5 lövegét a hadtestparancsnokság Ebed É-ra a német 3. páncélos hadosztály harckocsizárához rendelte. A hadosztály addigi védőállását német páncélgránátos alakulatok vették át. A 394. páncélgránátos ezred és a 3/II. páncélgránátos zászlóalj.) A védőállás Altorjay ezredes által készített vázlata is megmaradt a Dárday anyagban.[16]

Eközben a szovjet vezetés gyalogos erőket zárkóztatott fel a Garam mentén. Kirchner tábornok csoportjának már említett éjszakai támadása a nánai hídfő megtisztítására a Garamon áthozott, harckocsikkal megerősített két szovjet gyaloghadosztályba ütközött.[17]

A Szent László hadosztály gondosan megtervezett,[18] megszállt védőállásában a gyalogos harctevékenység kölcsönösen szünetelt, csupán a tüzérségek működtek mindkét oldalról, néhány lövés erejéig. 1945. I. 1-én a szovjet a garamkövesdi hídtól nyugatra 1 km-re új hidat verve ott is megkezdte az átkelést. A szórványos tüzérségi párbaj folytatódott. I. 2-án a hadosztály tüzérsége a Dunától délre megindult, Karva vonaláig jutott német nagytámadáshoz is adott tűztámogatást.

14 411./Szt. László ho. I. a. 44. XII. 30. *Dárday*-napló 44. XII. 30., 81. sz. melléklet.

15 Uo. és *Lajtos*, 55. o.

16 Uo. 92. sz. melléklet.

17 *Hgr. Süd. KTB.* 30. XII. 1944.

18 Az előzőkön (14., 16. sz. jegyzet) kívül a hadosztály-tüzérparancsnok is kiadta védelmi tűztervét: (297/Szt. László ho. tpk. 45. I. 1.; *Dárday*-napló 86. sz. melléklet.)

K.T.B. 1843

1 Abschrifts-Ausfertigung.

do. kgl.ung.Div. "Szent Laszlo" Div.Gef.Std., 30.12.1944.
Abt. Ia Nr. 405/44 geh.Kdos.

Geheime Kommandosache!

Bezug: LXXII.A.K. Nr. Ia 3001/44 geh.

An

Generalkommando LXXII.A.K.

In Anbetracht der ernsten allgemeinen Lage wird es zugegeben, dass der Einsatz des zu der Div. Szent Laszlo eintreffenden Einsatzes sehr dringend ist.

Darum wird abgesehen der vom Chef des Stabes der Div. dem Generalkommando / Ia / vorgeschlagenen 1-wöchigen Ausbildungszeit / gerechnet von Ausgabe der Waffen / und wird zur Zeit gebeten, je 1 Tag bis zum Einsatz für Umbildung auf deutschen Waffen und zum Scharfschiessen zu genehmigen.

Ich melde, dass wenn diese Zeit für die Umbildungauf deutschen Waffen nicht gesichert wird, ich dem Befehl für sofortigen Einsatz der Rekruten widerspreche, denn ich nehme es nicht an, unausgebildeten ungarischen Massen abschlachten zu lassen.

Ich bitte ebenfalls um Aufhebung von meiner Div.Kdr.-Dienststelle, bitte mich vor ein ungarisches Kriegsgericht zu stellen.

Es wird vorgelegt: dem LXXII.A.K. und
dem Chef des ung. Gen.Stabes.

goz. Unterschrift
Oberst i.G. und Div.Kdr.

F.d.R.d.A.:

Oblt.

1/a. szövegmelléklet

Geheime Kommandosache!

K.T.B. 5 1944

Generalkommando LXXII.A.K. E K.Gef.Std., den 30.12.1944.
Ia Nr. 552/44 g.Kdos.

Betr: Div. "Szt.László" / Ia 4 Ausfertigungen.
Nr.405/44 g.Kdos. v. 30.12.44. 4 Ausfertigung.

An den
Kommandeur der Kgl.ung.Div. "Szt.László", = 1.Ausf.
über D.V.K. 118. = 2.Ausf.

1.) Der Ausbildungsstand des erwarteten Ersatzes ist sofort nach Eintreffen festzustellen und dem Gen.Kdo. zu melden.

2.) Es ist sicherzustellen, dass die ausgebildeten Gewehrschützen nach Gliederung in Einheiten und nach Unterweisung am deutschen Gewehr unverzüglich an die Front vorgeführt und zum Einsatz im Zusammenwirken mit den schweren Inf.-Waffen des M.G.Btls. "Sachsen" gebracht werden.

3.) Für die Ausbildung am deutschen M.G. und zum Scharfschiessen werden die beantragten 8 Tage zur Verfügung gestellt.

4.) Bezüglich der Divisionsführung wird Ihr Antrag zur Entscheidung weitergeleitet. Bis zu dieser Entscheidung haben Sie das Kommando über die Division weiterzuführen.

Hummel

nach Abgang:
Korpsgruppe Kirchner = 3.Ausf.
K.T.B. = 4.Ausf.

1/b. szövegmelléklet

Újév napján úgy tűnt, hogy a Szügyi-„memorandum"[19] mégis hatott. A hadosztályparancsnokság – az LVII. páncélos hadtest parancsnokságtól kapottak alapján – „Előzetes értesítést" adott ki a német 3. páncélos hadosztály csapatai által történő felváltásra,[20] azzal, hogy a páncélozott részek és a tüzérség egyelőre visszamaradnak. A hadosztályparancsnokság I. 2-án Bátorkeszire települ át. A tüzérparancsnok a hadosztálytüzérség újjászervezése és meglévő egységei feltöltése érdekében I. 3-án útbaindult a tüzérségi kiképző és felállító központ (Kikfek.) parancsnoksághoz valamint a tüzérségi felügyelőséghez.

Hamarosan kiderült, hogy mindez hiú remény. A Heeresgruppe Süd hadvezetése már 1945. I. 1-én azt fontolgatta,[21] hogy a Garamvédelemben álló 6. és 8. páncélos hadosztályt a 211. VGR[22] hadosztállyal és a Szent László hadosztály részeivel váltja fel, a 8. hadosztályt tartalékba teszi, a 6.-at pedig szükség szerint a Dunától délre, a Budapest felmentésére irányuló támadás (Konrad) mögöttes erejeként alkalmazza. I. 2-án – a támadás megindulása után – már a 6. páncélos hadosztály azonnali felzárkóztatását és a 3. páncélos hadosztály kivonását látta szükségesnek a Balck-csoport vezérkari főnöke, noha megjegyezte, hogy ebből a Garamnál baj is származhat. A Heeresgruppe Süd vezérkari főnöke, v. Grolmann altábornagy azzal válaszolt, hogy ezt már a hadsereg vezérkari főnökségének is szóba hozta, de döntés nem született.

A Heeresgruppe Süd hadműveleti naplója január 3-án már az arcvonalból kivont Szent László hadosztály Bátorkeszi–Bucs–Köbölkut térségében történt „felfrissítésről" tudósít, a mellékletek között pedig létszámadatai is szerepelnek.[23] Ezek – a rohamtüzérség (Hetzerek) és a hadosztály tüzérség nélkül – tisztre – legénységre bontva:

egy ezred	11+ 66 fő	} [24]
egy ezred	13+106 fő	}
Utászok	2+ 86 fő	
II. eje. zlj.	3+110 fő	
I. eje. zlj.	18+350 fő	

amihez 630 fő 14 napos kiképzésű pótlás járul. A hadosztályparancsnok viszont: „sehr gut".

Így azután a Heeresgruppe Süd január 4-én – tehát három nap múlva (!) – a német 3. páncélos hadosztálynak a Szent László hadosztállyal történő felváltását ren-

19 L. 9. sz. jegyzetet.

20 2/Szt. László ho. I. a. 45. I. 1. sz., *Dárday*-napló, 88. sz. melléklet.

21 *Hgr. Süd. KTB.* 1. I. és 2. I. 1945. Erwägungen, Entschlüsse, Befehle. Hl Filmtár, 897/c. tekercs.

22 Volksgrenadier = népi gránátos.

23 *Hgr. Süd. KTB.* 3. I. 1845. Verlauf. A. Gr. Balck: uo. Hg. Süd. KTB. Anlagen, 3/b. Hl Filmtár, 898/a tekercs. Ugyanitt 3/d. alatt: Nagy hiányosság, hogy a három „Hetzer" részlegnek (16. és 24., valamint a Szent László ho. 20. rotü. o.) nincs karbantartó szolgálata.

A „felfrissítés" (Auffrischung) a feltöltés helyett használt megtévesztő kifejezés. Tartalma – mint láttuk – néhány nap pihenő és a hirtelenjében összeszedhető – korántsem elegendő – tartalék beállítása a hadosztályba.

24 További megjelölés nélkül (a lehetséges összetételt l. alább.)

delte el. Ez, a hadosztályparancsnokság még aznap kiadott intézkedése alapján I. 5-én meg is történt.[25]

Az intézkedés sávhatárokként D-en a Dunát, É-on a Köbölkut–Libád–Kőhídgyarmat–Bajta(?) – mindenütt D – szegélyt, fő ellenállási vonalként a hadosztály alakulatai – É-i védőkörlet – részére (D-en alárendelt német alakulatok védtek) lényegében a Kőhídgyarmat–Párkány pu. közti vasútvonalat adta meg. Véd az ejtőernyős zászlóalj, Tassonyi százados (sic) parancsnoksága alatt. Tüzérség: a VIII. gépvontatású közepes tüzérosztály, a 76/3. könnyű tarackos üteg, I. 5. estétől pedig az 1/2. közepes aknavető üteg. Délen 3 német üteg. Hadosztály tartalék: a) Pálfi százados[26] parancsnoksága alatt az újonnan szervezett repülő lövészzászlóalj, egyelőre Bélán; b) a hadosztály felderítő osztályból egy kerékpáros és egy páncélrém-szakasz Muzslán – mindkét alakulat bevetésre készen. c) Utász század Muzslán, műszaki alkalmazásra készen, d) 20. rohamtüzér osztály „ütőkész önjárótalpas páncéltörőágyús ütege" („Hetzer" rohamlövegek – M.-U.) egyelőre Muzslán, bevetésre készen. Az a)–d) alattiak egyelőre Koltay főhadnagy parancsnoksága alatt, a hadosztályparancsnokságnak alárendelve. Páncélelhárításra a) a német légvédelmi tüzérség páncélfelfogó vonalat létesít, Muzslától ÉK-re a 125–135 magassági pont között, b) az ejtőernyős zászlóalj maga szervez, c) 4 saját páncéltörő ágyú német alárendeltségbe kerül, D-en, d) a felderítő osztály 3 német páncéltörő ágyúját Ebed DK, ÉK-en telepítve mélységben a rohamtüzér osztály Hetzerjei egészítsék ki. A hadtest tartalékot képező páncélos csoport – a magyar 2. páncélos hadosztály 4 Pz. IV. harckocsija és a 16. rohamtüzér osztály 4 önjáró páncéltörő ágyúja – Muzslán. A január 4-én $22^{h}40'$-kor fogant 5 oldalas intézkedés a továbbiakban a hadosztályparancsnokság helyéről – ismét Béla – az összeköttetésről és hírközlésről, s a felváltás részleteiről szól. Hogy mindez a gondosan felépített, de a támadókhoz és a támadás körülményeihez képest szánalmasan gyenge védelem mire volt elegendő, az hamarosan megmutatkozott.

A német hadvezetés még I. 4-én észlelte a Garam balpartján erős ellenséges kötelékek eltolását déli irányba, 5-én pedig már a 6. gárda-harckocsihadsereg támadásától tartott a párkányi hídfőből, az LVII. páncélos hadtest déli szárnya ellen. Emiatt az eredetileg a német 8. hadsereggel való összeköttetés helyreállítására, északra szánt német 8. páncélos hadosztályt – az Ipolyságtól visszavonult leharcolt alakulatot – zárkóztatta fel a Szent László hadosztály mögé, azonnali támaszként („Stütze").[27]

Ez magyarul annyit jelentett, hogy a várható szovjet monstre támadás felfogására az éppen csak lélegzethez jutott – és csupán az ugyancsak leharcolt 1/I. ejtőernyős zászlóaljjal és néhány száz újonccal feltöltött – Szent László hadosztály maradékát szánták...

A következő 48 óra infernójának részleteiről több kézirat, levél nyújt szemléletes, noha korántsem teljes képet. Az eddigieknél is aránytalanabb feladat elé állított – a gyalogos védelem gerincét képező – ejtőernyősök küzdelméről, sorsáról nyomta-

25 22/Szt. László hó. I. a. 45. I. 4. sz. Intézkedés a 3. német pc. hó. felváltására és az új védelmi feladatra. *Dárday*-napló, 1945. I. 4., 95. sz. melléklet. *Hgr. Süd. KTB.* 4. I. 1945. Erwägungen, Entschlüsse, Befehle, 7. HL Filmtár, 897/c tekercs.

26 A testőr-gránátos ezred zászlóaljparancsnoka, valójában a gránátos és rep. löv. e., maradék, valamint újoncok élén.

27 *Hgr. Süd. KTB.* 5–5. I. 1945. Erwägunagen, Entschlüsse, Befehle, uo.

tásban is olvashatunk Huszár János írásaiban[28] a résztvevők emlékein, de a Szerző személyes tapasztalatain is nyugvó, tárgyilagosságában is megrendítő fejezetet. A Dárday-napló, az utász-napló és a Heeresgruppe Süd hadműveleti naplója egyaránt tartalmaz említésre méltó adatokat. A történteket mindezek alapján – a terjedelem szabta korlátok közt – az alábbiakban kíséreljük meg összefoglalni, szembeállítva az egymásnak nem egyszer ellentmondó leírásokat.

Láttuk, hogy a hadosztálymaradék összes – az elsővonalbeli gyalogsági védelemre szánt – ereje mintegy 50 tisztből és 1350 fő legénységből állt. Utóbbiak fele újonc volt, másik felének egy részét az Ipoly–Garam menti harcokat túlélt, testileg, lelkileg megviselt emberek tették ki.[29] Tassonyi Edömér ejtőernyős ezredparancsnok „csapata" a dicsőséges soroksári, isaszegi szereplés után még a kéthelyi harcokban is derekasan helytállt,[30] de az ottani újabb 40%-os veszteséget már nem sikerült feltölteni, így néhány száz főjével leharcoltnak számított.

Az újoncok közül egyedül az ejtőernyősök előéletéről tudunk részleteket Huszár idézett művéből. A néhány hete bevonult, alig kiképzett, XII. 27-én felszerelt menetszázad újév napján indult Komáromon át frontközelbe és Köbölkúton éjjelezve a II. zászlóalj maradékkal együtt vonultak át Bátorkeszire. I. 3-án Tassonyi Edömér őrnagy, ezredparancsnok „keserű humorú", hamis biztatástól mentes szemlét tartott. Nyíltan szólva a szökésekről is, azt kérte: aki menni akar, ne a veszedelem idején hagyja cserben bajtársait.[31] Az újoncokat szétosztotta a két megfogyatkozott zászlóalj századai között. Fegyvert csak itt kaptak kézbe, közös éleslövészethez, téli felszereléshez is csak itt jutottak. (Az előbbiekben megadott I. 3-i ejtőernyős létszámban már az újoncok is szerepelnek.)

Az utászzászlóalj-parancsnok – egyúttal újonnan megbízott hadosztály műszaki parancsnok[32] – I. 4-én kapott tájékoztatást a Dunától délre újévkor indított német támadás elakadása miatti erőátcsoportosításról s az alig kivont Szent László hadosztály emiatti újbóli bevetéséről. A hadosztályparancsnokság intézkedésének megfelelően utasította az egyesített utász századot az Ebedről Muzslára való menetelésre. Ott egyelőre tartalékot képeztek.

28 *Huszár János:* A pápai ejtőernyős ezred háborús szereplése 1945-ben. HK 1988. 4. sz. 701–706. o. (A továbbiakban: *Huszár* 1988.) *Uő.:* Honvéd ejtőernyősök Pápán. A Magyar Királyi „vitéz Bertalan Árpád" Honvéd Ejtőernyős Ezred története. Pápa, 1993. 154–160. o. (A továbbiakban *Huszár* 1993.)

29 A garami „átúszók" között jó néhány harcedzett – a Kárpátokat, vagy Nagyvárad–Tiszafüredet megjárt – tiszthelyettes és tisztes volt. Ők nehezen nyugodtak bele a zászlóalj legnagyobb részének elvesztésébe. Sanna „Harryt" külön is sajnálták és az elkésett XII. 27-i visszavonulás – a „garami debakli" – miatt a hadosztályparancsnokságot hibáztatták. (Utóbbira l. *Tassonyi* Edömér leveleit Duska Lászlóhoz: 1980. VI. 18., VIII. 3. HL Tgy. 3064.)

30 *Huszár János:* A magyar ejtőernyős alegységek harci tevékenysége 1944-ben. HK 1987. 2. sz. 295–302., 305–311. o. (A továbbiakban: *Huszár* 1987.), valamint *Huszár* 1993. 124–133., 138–145. o., *Martin–Ugron,* 95–100. o.

A német rohamlövegparancsnok lelkendezve áradozott Kéthelynél az ejtőernyősök harci szelleméről s közelharcukról: „So, wie in den alten Zeiten". *Tassonyi Edömér:* kézirat 32–43. o. Harcok a Garamtól nyugatra, a Csallóközön. 1982., 34. o. (Másolat *Ugron István* birtokában, a továbbiakban: *Tassonyi*-kézirat.)

31 Ehhez kapcsolódik egy – Tassonyit oly annyira jellemző – történet. Néhányan valóban megszöktek, de nem jutva át a vonalon, fegyvereiket elásva szétoszlottak. Tassonyi felvétette a szökési beadványokat és megtiltotta, hogy a jövőben akár csak a nevét is említsék valamelyiküknek. A vezetőjük, egy kitüntetett tizedes „csellengőként" más alakulathoz kerülve, Godó főnadnagyhoz írt bánatos levelében visszahelyezését kérte. Tassonyiék kérésére visszaindították, de a hadosztály-hadbíró kezébe került, aki közölte, hogy kivégzés vár rá. Erre Tassonyi: „Ő az életét a kezünkbe helyezte, amikoris nyugodtan lapulhatott volna ebben a káoszban az alakulatnál, tehát, ha halálra ítélik, én megostromoltatom az ejtőernyősökkel a hadosztály fogdát és szélnek eresztem." Szügyivel folytatott kellemetlen eszmecsere után a fiú visszakerült – lefokozták, 3 évre ítélték. (*Tassonyi*-kézirat, 42–43. o.)

32 Az utász zászlóalj parancsnokát helyettesítő Mersich százados I. 5-én a hadosztály műszaki oszlop élén található. (Az utász-napló napi bejegyzéseit folyamatosan Koppány alezredes írta alá zlj. parancsnokként 1945. III. 1-i áthelyezéséig. Ettől kezdve végig – 1946. XI. 30-ig! – az új zászlóaljparancsnok, Mersich százados.)

I. 5-én a hadosztály védőkörletében – Pálfi százados szakaszán – reteszállást kellett volna kiépíteni (kitűzés estig), a D-i védőkörlet német parancsnoka, Schuhmann főhadnagy pedig aknatelepítést kért, de a hadosztálynak nem volt záróharcanyaga, így az „I. c" a németekről igényelt, 17^h után. (Alig tíz órával a nagy szovjet támadás megindulása előtt!)

A két, a létszámfelsorolásban meg nem nevezett ezred-töredéket és a nagyszámú újoncot illetően csak egyetlen utalásuk van, a későbbiekben még szereplő hadosztályparancsnoki távmondat.[33] A 77 fős „ezred" a repülő-lövészek és a felderítő osztály maradványaiból állhatott, a 119 fő a testőr-lövészezred maradéka lehetett Pálfi Sándor százados parancsnoksága alatt. Ezekhez csaphatták hozzá a többi újoncot.

Az alakulatok I. 3-áról 4-ére virradóra, német sürgetésre váltották fel a német 3. páncélos hadosztályt,[34] elfoglalva annak fészekszerűen kiépített védőállásait a hegyfarok és Kékitőhegy előtt, a Garammal párhuzamos műúttól nyugatra,[35] nagyjából Kőhídgyarmat Ny. és Káptalan-puszta között. Január 4-én és 5-én az arcvonalban csend honolt. *(A hadosztály védősávjának terepvázlata az 1. ábrán látható, a bal alsó sarokban, 67. o.)*

A január 6-án éjjel 2^h után meginduló hatalmas erejű szovjet támadás, közel 200 páncélossal – harckocsival és rohamlöveggel – az élen, órák alatt tört át a Szent László hadosztály-maradék és a német páncélos zár, de a mögötte álló német 8. páncélos hadosztály védelmén is és 30 km-t maga mögött hagyva hamarosan elérte Komárom–Érsekújvár vonalát. *(Az áttörés-visszavonulás térségének vázlata a 2. ábrán látható, 68. o.)*

A hadosztályparancsnokság működéséről a támadás kapcsán Tassonyi – később érintett – bírálatától eltekintve a Lajtos-töredék az egyetlen forrás.[36] Előbbi ismeretében válik érthetővé, miért hatnak Lajtos sorai mentegetődzésként. A hadosztály vezérkari főnök – közölve Tassonyival, hogy a németekért nem enged több vért kiontani – leírja, hogy Kirchner páncélos tábornok, az elöljáró német hadtestparancsnok a bélai kastélyban, ahová Szügyi és vezérkari főnöke ismét parancsmegtagadást latolgatva mentek eligazításra, komoran fogadta őket. Tudtukra adta, hogy Budapest felmentése forog kockán a Dunától délre indított német támadással. Így azután a hadosztályparancsnok elrendeli a felváltást s az a 3. német páncélos hadtest gépkocsijain gyorsan le is zajlik. A vezérkari főnök szerint – noha a szemben álló szovjet erőkről nem kaptak tájékoztatást – a támadás helye, iránya, ereje tudható volt, egyben az is, hogy feltartóztatására a csekély páncélelhárítás okán még az

33 *Tassonyi*-kézirat, 38. o.

34 „Die ungarische P. D. »László« löst... unsere Truppe ab, die am 5. 1. gegen 21 Uhr über die Donau marschiert." Az élekkel Bakonycsernyére érkezett német hadosztályt az I. 6-i szovjet áttörés miatt megállítják, de végül nem fordítják vissza. A köbölkúti kötözőhelyről még éppen sikerül a sebesültjeiket kimenteni. Néhány egységük harcba keveredik. (Geschichte der 3. Panzer-Division... 318. o., l. a 7. sz. jegyzetet.) A szövegben a Szent László hadosztály „páncélos" ho.-ként szerepel.

Tassonyi írja: (-kézirat, 36. o.) „...sötét lett, a német parancsnoknak javasoltam, hogy egy pár fészek felváltását hagyjuk reggelre, de közölte, hogy határozott parancsa van, így koromsötétben fejeztük be a leváltást."

35 *Tassonyi*-kézirat, uo., *Kövesdy Dezső* 1995. VII. 18-i levele *Martin*nak.

36 *Lajtos*, 54–61. o.

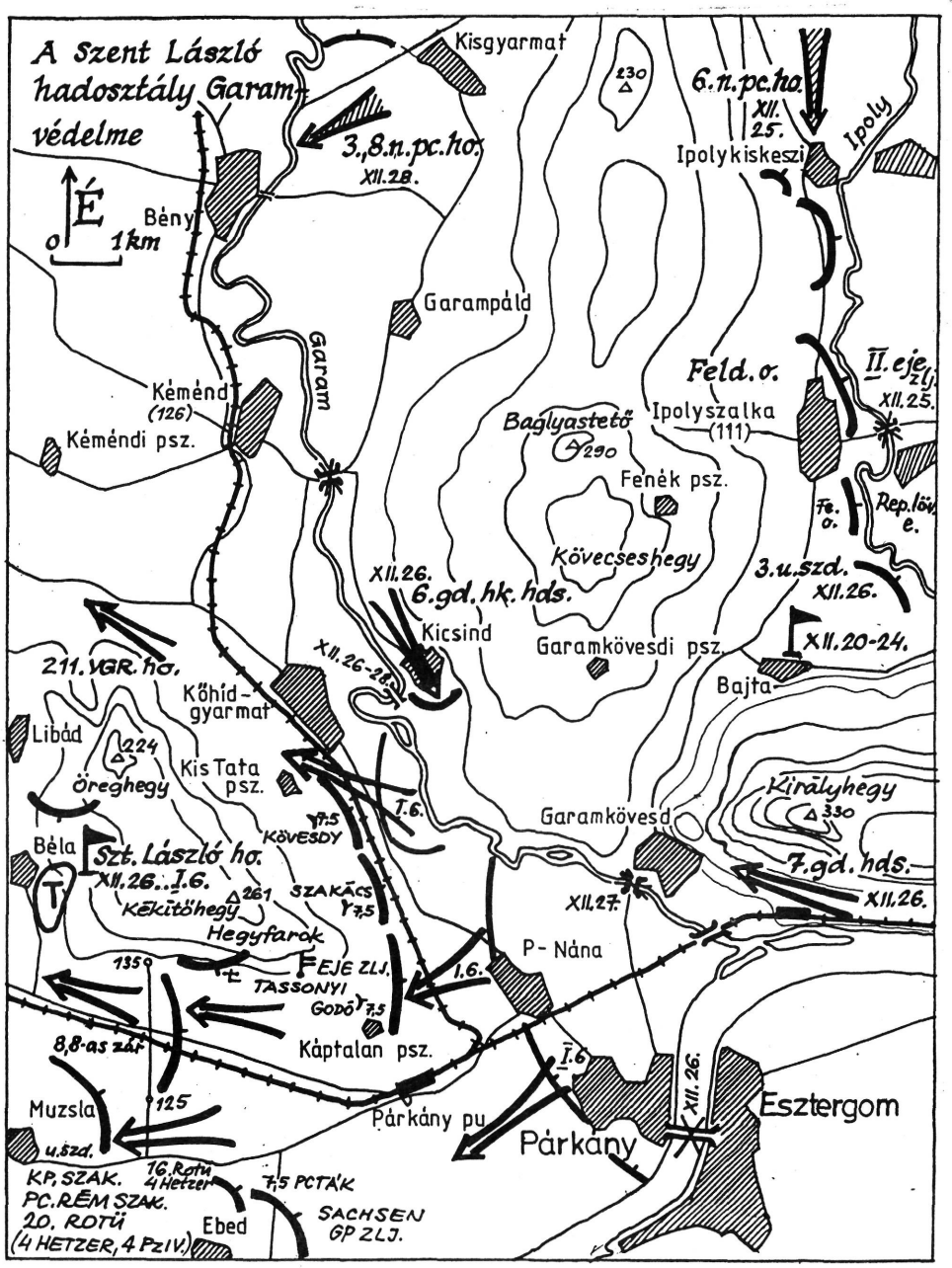
A Szent László hadosztály Garam védelme
É
0 1km
Kisgyarmat
3.,8.n.pc.ho.
XII.28.
Bény
Garampáld
Garam
Kéménd (126)
Kéméndi psz.
230
6.n.pc.ho.
XII. 25.
Ipolykiskeszi
Ipoly
Feld.o.
II. eje zlj.
XII.25.
Ipolyszalka (111)
Baglyastető 290
Fenék psz.
Kövecseshegy
Fe. o.
Rep.lövegek
3.u.szd.
XII.26.
XII.26.
6.gd.hk.hds.
Kicsind
Garamkövesdi psz.
XII.20-24.
Bajta
211.VGR.hó.
XII.26-28.
Kőhíd-gyarmat
Libád
224
Öreghegy
Kis Tata psz.
Garamkövesd
Királyhegy 330
Béla
Szt. László hó.
XII.26..I.6.
261
Kőkitöhegy
Hegyfarok
KÖVESDY
SZAKÁCS
7,5
I.6.
XII.27.
7.gd.hds.
XII.26.
P-Nána
135
FEJE ZLJ.
TASSONYI
GODÓ
8,8-as zár
Káptalan psz.
Muzsla
125
Párkány pu
Párkány
Esztergom
u.szd.
KP.SZAK.
PC.RÉM SZAK.
20. ROTÜ
(4 HETZER, 4 PzIV.)
16.Rotü 4 Hetzer
7,5 PCTÁK
Ebed
SACHSEN GP ZLJ.

1. ábra

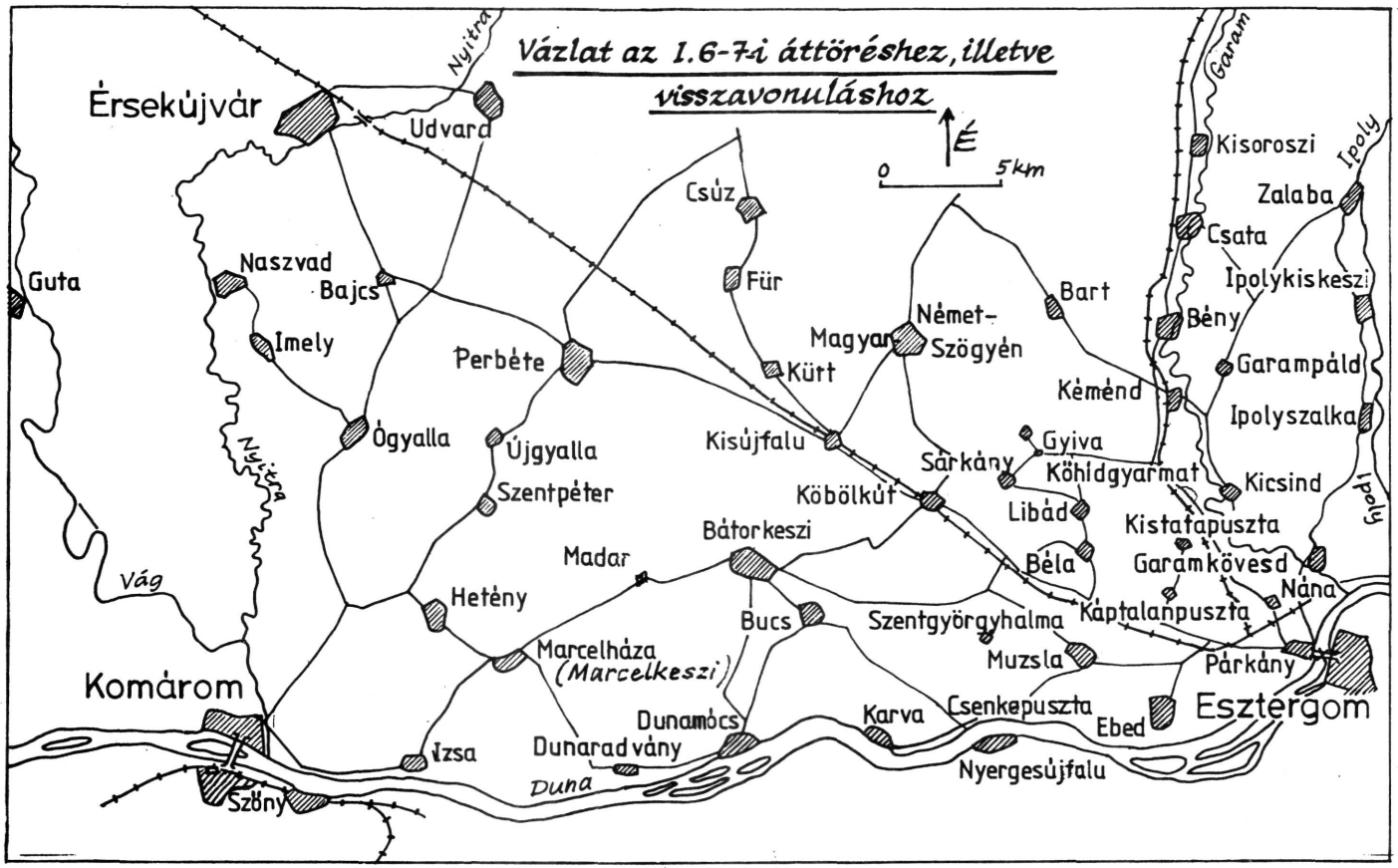
Vázlat az 1.6-7-i áttöréshez, illetve
visszavonuláshoz
É
0
5km
Érsekújvár
Nyitra
Udvard
Guta
Naszvad
Bajcs
Imely
Perbéte
Csúz
Für
Kürt
Magyar
Német-
Szögyén
Bart
Kisoroszi
Garam
Ipoly
Zalaba
Csata
Ipolykiskeszi
Bény
Garampáld
Kéménd
Ipolyszalka
Ógyalla
Újgyalla
Szentpéter
Nyitra
Kisújfalu
Sárkány
Gyiva
Köhídgyarmat
Kicsind
Köbölkút
Libád
Kistapuszta
Bátorkeszi
Madar
Béla
Garamkövesd
Nána
Vág
Hetény
Bucs
Szentgyörgyhalma
Káptalanpuszta
Marcelháza
(Marcelkeszi)
Muzsla
Párkány
Komárom
Dunamócs
Karva
Csenkepuszta
Esztergom
Ebed
Izsa
Dunaradvány
Duna
Nyergesújfalu
Szöny

2. ábra

ejtőernyősök sem lesznek képesek. A német 8. páncélos hadosztály felvonulásához szükséges halogató harc érdekében mozgó támpontokat építettek ki, ahonnan – parancsra, vagy az összeköttetés megszakadása esetén öntevékenyen – a csapatokat időben vissza lehet vonni. A bélai Ullmann kastélyban települt hadosztály-harcvezetés távbeszélő összeköttetése a harccsoportokkal a szovjet támadás megindulása után hamarosan megszakadt.[37]

A páncélvédelmi zárakat, kezdve a várható támadás fő irányában elhelyezett német 8,8 cm-es légvédelmi ágyúkkal, a támadó szovjet harckocsik a sötétben lerohanták. A hadosztály páncéltörő támpontjaihoz beosztott német kezelők a 7,5 cm-es ágyúkat otthagyva ugyancsak szinte azonnal megfutamodtak, írja Lajtos. „Igaz ugyan, hogy a mieink sem soká késlekedtek. Néhány szovjet harckocsi megsemmisítése után különösebb veszteségek nélkül visszavonultak. Nem úgy azonban Tassonyiék, velük egészen hajnalig megvolt az összeköttetés".[38]

A hadosztályparancsnokság a támadó harckocsiélek túlhaladtával, a kísérő gyalogság közeledésének hírére Béláról ÉNy-ra tért ki egy Botond félrajkocsin, az utakat elfoglaló szovjet harckocsik miatt a terepen. Szügyi a motorház tetején ülve vezette ki törzsét[39] Sárkányfalva mellett, a már ellenséges kézen lévő Köbölkúttól északra, Szőgyénig, a német 8. páncélos hadosztály harcálláspontjáig. Ott értesültek a Hegyfarok és Duna közötti páncélos zár csődjéről. „Kora délután jelent meg Tassonyi segédtisztje, üzenetével. Ők kitartanak a 8. páncélos hadosztály ellentámadásáig, de lőszerutánpótlást kér. Intézkedtünk." Délután az LVII. páncélos hadtest parancsnoka Tassonyiékat futártiszt útján a 8. páncélos hadosztálynak rendelte alá, a Szent László hadosztályparancsnokságát egyidejű Ógyallára településre utasítva. Onnan már másnap – gyalogsági tűzre ébredve – Gutára települtek át, ahol I. 14-ig maradtak.[40]

A hadosztály tüzérség az északi védőkörlet déli szárnya elleni szovjet támadás meginduláskor Nána és az ettől északra lévő arcvonalak elé erőteljes tűzcsapásokat mért,[41] de ezzel a harckocsik áttörését nem tudta megakadályozni. A hadtestparancsnokság által bevetett német 8. páncélos hadosztály sem tudta a páncélos rohamot feltartóztatni. Ezért a 80/III. német tüzérosztály el sem tudta foglalni eredetileg szemrevételezett állását, hanem Béla Ny-on ment tüzelőállásba, éjjel 3^h-kor. Ide csatlakozott a hadosztály visszavonuló VIII. gépvontatású tüzérosztályának négy lövege is.

37 Lajtos következetesen távbeszélő összeköttetésről, Tassonyi mindenütt rádiókapcsolatról ír.

38 „Az ejtőernyős csapatok valószínűtlenül különleges eredményeit igazában csak az értheti meg, aki velük együtt harcolt" – írja *Lajtos* (58. o.) „Ezek az emberek mintha csak sportból csinálták volna a dolgukat. Az éjjel folyamán előfordult, hogy Tassonyi, aki éppen helyzetjelentést adott nekem, hirtelen bocsánatot kért, kis időre távozott a telefontól, mert a harcálláspontját közeltámadás érte. Mintegy 10 perc múlva jelentkezett, hogy minden rendben van; még a segélyhelyet is közeltámadás érte, de *Farkas dr.*, orvos százados félbeszakította a sebesültek ellátását és az egészségügyi katonákkal együtt visszaverte a rohamozókat."

39 Hadosztályparancsnok és segédtisztje, tüzérparancsnok, vezérkari főnök, hadműveleti vezérkari tiszt, írnok. Lajtos két híradó rajról is ír, de ezek aligha fértek fel a Botondra (*Lajtos*, 59. o.; *Dárday*-napló, I. 6.)

40 *Lajtos*, 59–60. o. A leírás több adata eltér a *Tassonyi*-kéziratban foglaltaktól. Minthogy mindkét esetben emlékiratról van szó, mindegyikükből idézünk, Lajtos néhány komponáltnak ható, önigazoló mondatának mellőzésével.

41 A VIII. gv. közepes tüzérosztály 70 lövést adott le. (*Dárday*-napló, 1945. I. 6.)

Szemléletes képet nyújt az áttörés egy részletéről Bakay Zoltán hadnagy emlékirata és korabeli harctudósítása.[42] A Garamon 1944. XII. 27-én sikeresen átjutott ütegparancsnok[43] I. 6-án éjjel vette át az újjászervezett 2. közepes aknavető üteg parancsnokságát Bátorkeszin, de a feladata szerinti tüzelőállást Muzsla vasúti megállónál nem tudta elérni; ott már T-34-esek támadtak. Ezért az üteget visszafordítva Köbölkúton szándékozott állásba menni. Bakayt idézzük:

„Az orosz harckocsik észrevették az ezalatt már pánikszerűen visszavonuló német-magyar alakulatokat, s a műutat világító-robbanó lövedékekkel lőtték. Az országos járművek négyes oszlopban, még az árok területén is, vágtában akarták egymást megelőzni s így a forgalmat csak gátolták. Köbölkútra beérve a házakból kihajtó német gépkocsik teljesen eltorlaszolták az utat és egy ojm-et az árokba szorítottak, összetörve. Ennek lovait, kifogva, magunkkal hoztuk. Egy lőszereskocsinkon egy sebesült alezredes urat ismeretlen helyre vittek. Harmadik lőszereskocsim találattól elpusztult." Bakay végül is összegyűjtve ütegét, Rutkay vk. százados, a hadosztály anyagi vezérkari tisztje ismételt parancsára – 13 fő, 3 országos jármű és 4 hátasló veszteséggel – Marcelkeszin át Ógyalla körzetébe vonult vissza.

A hadosztály tüzérparancsnok törzse hasonlóan keserves körülmények között került ki az áttörésből. Erről Szepessy főhadnagy, oszlopparancsnok jelentése szól, korabeli hitelességgel.[44] A Dárday ezredes rendelkezése szerint I. 6-án reggel 3/4 5-kor Bélán összeállított menetoszlop – 4 személygépkocsi és egy motorkerékpáros – Muzsla felé már nem tudott kitérni, így Libádon, Gyiván, Köbölkúton át vonultak Bátorkeszi felé, szórványos ellenséges tűzben. „Köbölkút–Bátorkeszi–Kis-Újfalu útelágazáshoz érve az ellenséges tűz erősödött. Gépkocsiról szálltam és a teljesen eltorlódott utat akartam rendezni, a gk-at fedezésbe állítva... Negyedórai időzés után 8^{h} körül T-34-esek rohantak be a községbe hevesen tüzelve. Az első páncélos a vasút mellett kilövődött, a második átgázolt a tpk. Steyr kocsiján és azt teljesen összelapította. A mellettem álló sebesültszállító kocsit a T-34 szétlőtte, de pár másodpercen belül a harckocsit egy német katona páncélrémmel kilőtte. ...A községen hat orosz harckocsi ment (akkor) át. ..." Szepessy végül, Ógyallát és Udvardot érintve, 7-én reggel érkezett be a hadosztályparancsnoksághoz, Gutára.

A Dárday-napló még egy – szervezetszerűleg a hadosztályhoz tartozó, de 1944-ben meg nem kapott – tüzéralakulat, a 76. tüzérosztály[45] 3. ütegének sorsáról, részvételéről tudósít[46]: 1945. I. 2-án az üteg a Szent László hadosztály parancsnokságtól kapott parancsra Dunamócsról Muzslára menetelve a község keleti szegélyén foglalt

42 Uo. 99. sz. melléklet: M. kir. 1. honv. av. tü. osztály. – *Harctudósítás,* az 1/2 üteg harcairól. 1945. I. 6. *Bakay* Zoltán hdgy.; *Bakay Zoltán:* Harctéri emlékeim. Kézirat. Másolat a szerzők birtokában. 1993. 6–7. o. (A továbbiakban: *Bakay)*

43 *Dárday*-napló, 1945. I. 6. 98. sz. melléklet. *Martin–Ugron,* 134–136. o.

44 *Dárday*-napló, 1945. I. 6. 100. sz. melléklet.

45 *Martin–Ugron,* 105. o. A tüzérosztály sorsáról 1944. XII. 12-ig.

46 76/3. ü. 45. I. 14. Harctudósítás, 1944. XII. 1–1945. I. 10. *Gereben* szds. üp. *Dárday*-napló, 104. sz. melléklet.

Az 1944. XII. 12-én Tahiban, illetve Dunabogdányban állásban lévő, Nagymaros–Alsógöd irányban az orosz felvonulásra tüzelő osztály 3. ütege XII. 21-én Pilismarótra települ, hasonló feladattal. Útközben egy lövege szakadékba csúszik, legénységéből pedig többen megszöknek. XII. 25-én este, a 2. páncélos hadosztálytól kapott parancsra, a fenyegető szovjet bekerítés miatt az – általa támogatott – v. Gerke-zlj-al Esztergomon át Párkányra menetel. Az üteg XII. 26-án reggel 7 órakor halad át a hídon, amelyet a németek 10 perccel később robbantanak. Még aznap Káptalan-pusztán, XII. 27-én Szentgyörgyhalma-pusztán, majd XII. 30-án Szentjános-pusztán (Dunamocs É.) megy tüzelőállásba. Feladata mindenütt a Duna déli part (Nyergesújfalu–Neszmély) szovjet forgalmának bénítása. Az ütegparancsnok még XII. 26-án értesült, hogy az osztály többi részét Budapestre parancsolták.

tüzelőállást.[47] Az I. 6-i szovjet támadás megindulásakor Párkányra és Nánára zavaró tüzet adva reggel 6^h-kor Muzslára települt, de 8^h-ra az orosz páncélosok is a község keleti szélén álltak. Mire a német parancs Csenke-pusztára történő áttelepülésre megérkezett, már helységharc dúlt és a legénység egy része 6 országos járművel, 8 hátaslóval eltűnt. A Csenke-pusztán délben tűzkész üteg újabb német parancsra Dunamócsra, onnan – hosszú pihenő után – Marcelkeszire, majd Heténybe menetelt; közben a szolgálatvezető is megszökött 3 fővel. A hajnalban – I. 7-én – Komárom felé továbbinduló üteg ellenséges harckocsi- és gyalogsági tűzbe, majd német és orosz harckocsik kereszttüzébe került. A lovakat kilőtték, egy löveget az árokba nyomtak. Az ütegparancsnok, Gereben százados, miután sikertelenül kísérelte meg a szétfutott legénység összeszedését, 5 fővel gyalog vonult vissza a terepen, mert az utat a nagyszámú előnyomuló szovjet harckocsi foglalta el. Komáromba végül – egy előrement félszakaszon kívül – az ütegparancsnok, 1 hadapród őrmester, 9 fő legénység, 10 ló és 1 löveg érkezett be. A töredék üteget Gereben százados I. 16-án, hadosztályparancsnoki parancsra, Nagymegyeren az 1. közepes aknavető tüzérosztályba olvasztotta és átvette az osztály parancsnokságát.

A hadosztály ebed-muzslai védelmi csoportosításából sem a rohamtüzérek, sem a felderítő osztály maradéka (kerékpáros és páncéltörő szakasz) harcáról, sorsáról nincsenek részleteink.[48]

Az utász század küzdelméről, viszontagságairól a zászlóalj hadinaplója tudósít.[49] Kozma főhadnagy utászait I. 6-án 4 órakor riadóztatták, majd $4^h30'$-kor Lajtos személyes parancsára Muzsla K-es foglaltak védőállást. Mire erről Koppány alezredes, utászzászlóalj-parancsnok – de egyben a hadosztály műszaki parancsnoka – tudomást szerzett, már ellenjavaslatot sem tehetett, mert Szügyi azonnal útbaindította Béláról – ellenséges tűzben – Köbölkútra, majd Bátorkeszire. Itt azután a már előbb odaérkezett Rutkay vk. százados az I. c-vel együtt Ógyallára indította tovább. A zászlóaljparancsnok a gh-t és az 1. század vonatát Marcelkeszire rendelte I. segédtisztjével, a Mersich százados parancsnoksága alatti hadosztály-műszaki oszlophoz, s egyben riadóztatta is azt. A műszaki oszlop a már ugyancsak tűz alatt álló Hetényen át jutott Ógyallára, ahonnan a zászlóaljparancsnok Naszvadra irányította, miközben sem a hadosztályparancsnokságról sem utászszázadáról semmit nem tudott.

Kozma főhadnagy[50] – a vezérkari főnök parancsának megfelelően – Muzsla K-re és Muzsla É-ra rendelt utászait 6^h-kor érte a szovjet támadás, mire tüzelés közben egy Zrínyi rohamlöveggel együtt a falu közepére vonultak vissza. A községbe betörő két T-34-es közül az egyik a Zrínyit az árokba nyomta. Az ellenséges harckocsit

47 Jellemző a német hadvezetésnek a Duna D-i Konrád hadművelettel, illetve a fenyegető Duna É-i szovjet támadással kapcsolatos kapkodására, hogy az I. 2-ára a 6. gépkocsizó tüzérosztálynak alárendelt üteg I. 4-én éjjel egy német tüzér osztály, I. 5-e folyamán pedig egy másik, a német 80/II. gépkocsizó tüzérosztály alárendeltségébe került, ugyanabban az állásban, vezetékes összeköttetésben a Szent László hadosztály tüzérparancsnokával.

48 A 20. rohamtüzérosztály Koltay fhdgy. vezette rohamlövegeinek harcáról minden további adat hiányzik. A január elején a Csallóközben – Magyardiószegen – kirakodott 3. üteg vk. főnöki eligazítás után kapcsolódott be azonnal a harcokba. Lőszer és üza. ellátása folyamatos volt. (*Kárpáty* Tasziló Tamás fhdgy. emlékirata, 11. o. Közelebbi dátum nélkül. – HL Tgy. 3463. A továbbiakban: *Kárpáty.)* A Muzslánál alkalmazásra került felderítő osztály maradékról pedig csupán annyit hallottunk, hogy a Garamon átjutott mindhárom ht. tisztje – Puky Endre fhdgy., Lelkes Károly hdgy. és v. László András hdgy. – elesett. *(Martin–Ugron,* 133. c., 261. sz. jegyzet. (A magyar rohamtüzérek megmaradt löveg – „Hetzer" – állományáról a hadosztály újjászervezése kapcsán szólunk.

49 Utász-napló, 1945. I. 6–8.

50 V. Kozma László ny. utász őrnagy (egykori főhadnagy) utólagos (1995) naplóbejegyzése, 1945. I. 10-hez.

Székely hadnagy, az I. szakasz parancsnoka egyetlen páncélöklével kilőtte. A falu kijáratához telepített saját 7,5 cm-es páncéltörő ágyú két T-34-est lőtt ki. A túlerejű ellenség előnyomulását eredményesen lassítva – a századparancsnok is géppisztolyt ragadott – a Duna túloldaláról áthallatszó déli harangszókor szakadtak el a községtől. Állandó harcérintkezésben az ellenséggel érkeztek meg végül Komáromba, ahol Perczel ezredes városparancsnok pihenőt rendelt el a megfogyatkozott századnak. Kozma László főhadnagy, századparancsnok I. 10-én jelentkezett a zászlóaljparancsnokságon és jelentette, hogy százada (7+81 fő) Tany községbe beérkezett.[51]

A hadosztályparancsnokság, a tüzéralakulatok és az utász század felvázolt sorsa, harcai némi képet adhatnak a szovjet támadás-áttörés méreteiről, hevességéről. A Hegyfarok és a Duna közti síkságon a támadó harckocsik számához viszonyítva gyenge – és a sötétben eleve korlátozottan alkalmas – német légvédelmi lövegekből álló páncélos zár áttöréséről nincsenek adataink a résztvevőktől, még a lövegek számát sem ismerjük.

Annál többet tudunk a Szent László hadosztály Tassonyi őrnagy parancsnokolta, zömmel ejtőernyősökből álló – a már vázolt sávban *(1. ábra, 67. o.)* védelembe, illetve tartalékba rendelt – alakulatai küzdelméről.

Az előzőekben említett forrásokhoz egy frissen előkerült írás, Nagy Árpád ejtőernyős főhadnagy, századparancsnok naplószerű füzete ad korabeli kiegészítést.[52] A kárpáti, majd a soroksári, isaszegi, kéthelyi harcokban részt vett aknavetős tiszt „jegyzetei" 1945. I. 6-tól folytatódó részének címe: „... és amikor már nem voltunk többé fejesek..." Úgy véljük, ennél találóbban aligha lehetne jellemezni az ejtőernyősök – és egyúttal az egész Szent László hadosztály – további sorsát, történetét, még ha a Karintiáig menetelő, akkor már javarészt más összetételű hadosztály ismételt hírnévre tett is szert.

Tassonyinak az I. 4-én hajnalban elfoglalt védőállásban fogalma sem volt (sic!) a helyzetről, tájékoztatást nem kapott.[53] Emlékiratában így folytatja: „...Este 10 óra tájban Párkány–Nána irányából harckocsi gyülekezés kezdődött, majd rövidesen a zaj kb. 2 km-re, a műút mentén a védőállásunk előtt egyre erősbödött. Jelentettem Lajtosnak, rádión, hogy mi a helyzet, hogy nagy harckocsi gyülekezés van, áttörésre készülnek és kb. 60–80 harckocsi állásunk előtt már készenléti helyet foglalt. Lajtos válasza az volt, hogy: »Na-na...« Erre a jelentést bezártam azzal, hogy még gyülekeznek és én »figyelmeztettelek«. A századokat figyelmeztettem rádión, a jobb szárny parancsnokának, Godónak parancsot adtam, hogy állítson fel »kazalügyeleteseket« és a tanyán a két nagy kazlat gyújtsák fel, amikor az orosz támadás, ami hajnalban várható, megindul".

Az ejtőernyősök balszárnyán – Kis-Tata-puszta körül – Kövesdy Dezső főhadnagy csökkent létszámú százada foglalt védőállást két, 500 m-el hátrább elhelyezett 7,5-es páncéltörő ágyúval. A Tassonyi által ígért páncélöklökből egy darab sem jutott el

51 Az I. 3-án 2+86 fővel jelentett (l. a 23. sz. jegyzetet) és a harcokban megfogyatkozott század „gyarapodására" nincs adtunk. (Kozma őrnagy az első adatot véli túl alacsonynak. A hét tiszt az elfogyott és összevont századokból adódott.)

52 Dátum szerinti feljegyzések, oldalszámozás nélkül. (*Simon Lászlóné* úrasszony – *Nagy Árpád* ejtőernyős főhadnagy özvegye – szívességéből, betekintésre kölcsönözve.)

53 *Tassonyi*-kézirat, 36–37. o.

hozzájuk.[54] Középen Szakács József főhadnagy – szintén a volt 1/II. zászlóaljból – helyezkedett el századával. Délre – a legkritikusabb helyre – Káptalan-pusztához Godó Ferenc főhadnagy százada került. Nagy Árpád aknavetőseit Tassonyi a századok mögé osztotta szét háromfelé a mintegy 5 km széles szakaszon. Az éjfélkor nyugovóra tért parancsnokot a rádióügyeletes Bárczy János százados, segédtiszt keltette fel 3 óra után, azzal, hogy Godónál tucatnyi harckocsi áttört. Az áttörés hevességét – sorozatvető-, aknavető-, lövegtűz és azonnali harckocsitámadás! – Marosújvári Géza zászlóst idézve Huszár szemlélteti.[55] A tűzcsapás és az átrohanó harckocsik után élve maradt ejtőernyősök egy ideig félig-meddig vaktában tüzeltek, majd a sötétben, összekeveredve a kísérő szovjet gyalogsággal, a fegyverek hangja nyomán kerestek hátrább, egy kukoricásban menedéket.

Mire Tassonyi a helyszínre ért, a kazlak égtek, a fényükön belül semmi, a közelben harci zaj. Személyes rádiójelentésére a harckocsik áttöréséről Köbölkút irányába Lajtos derűsen közölte: „nagyszerű, egyenesen belerohannak egy német harckocsizárba". A valóságban a tucatnyi lövegből álló német reteszt is lerohanták a sötétben a szovjet harckocsik, sőt – még reggel 6 óra előtt – a 15 km-el hátrább elhelyezett teljes hadosztályvonatot is.[56]

Kövesdyvel és Szakáccsal az összeköttetés megszakadt. Tassonyi törzsét a harcállásponti előtt tüzelőállásba rendeli. A kísérő gyalogságról leválva egy géppuskás őrmester kezelőkkel és golyószórós félrajával jelentkezik.[57] A laza alakzatban gyanútlanul közeledő orosz gyalogság rohamtávolságon tűzrajtaütést kap: „Ész nélkül megfutnak, sebesültjeiket, halottaikat hátrahagyva".

Nagy Árpád Szakács főhadnagyot keresve már csak a mögöttes páncéltörő ágyút találta. Tassonyi parancsára szétszedték és vállukon a závárzattal visszavonultak. 1 km-el hátrább találták Godót szakaszával,[58] amint a Libád felé vezető völgyet zárta le. Tassonyi világosodáskor vonult vissza. Új, ideiglenes harcálláspontja 200 m-el Godó mögött, a kőkeresztnél települt, a zászlóalj-segélyhellyel együtt. Az ugyancsak oda érkező Nagy Árpád írja: „Még meg sem kezdtük az összeszedelőzködést, amikor hátulról egynéhány orosz szakasz rajtunk ütött. – Nono, ott azért még nem vagyunk! Fél óra múlva a támadóknak csak maradványai voltak meg és a talpukat mutatták. Nagyon gyenge alapokon állhatott náluk a vitézség, hiszen a mögöttük húzódó műúton tizesével húztak Köbölkút felé, a hátunk mögé a T-34-esek."

Ekkor kapta Tassonyi a hadosztálytól az utolsó távmondatot:[59] „A 8. német páncélos hadosztály ellentámadást fog végrehajtani. Tassonyi őrnagynak a gránátos zászlóaljat, az újonckiképző zászlóaljat és a repülő lövész zászlóaljat alárendelem, ezekkel az erőkkel törjön előre és foglalja vissza a védőállást!" Ezután a rádiós tizedes jelentette, hogy kikapcsol, evvel az összeköttetés a hadosztállyal megszűnt.

54 V. Kövesdy Dezső 1995. VII. 18-i levele Martinnak. Kövesdy egy további – 96. V. 11-i – levelében ez áll: „Mint később megtudtam. T. E. útnak indította a kocsit, ezt azonban valószínűleg elfogták (esetleg eltévedt.)".

55 *Huszár* 1988. 703. o.; *Huszár* 1993, 157. o.

56 Tassonyi Rutkay Jenő vk. századost, a hadosztály anyagi vezérkari tisztjét is hibáztatja a hadosztály vonatnak a Harcászati Szabályzattal ellentétes összevonásáért. Így elveszett, többek között, az ejtőernyősök teljes vonata, lőszerkocsijai, az utolsó lóig. „Az orosz lerohanás a személyzetet gatyában találta". *Tassonyi*-kézirat 37. o.; Tassonyi Edömér 1982. I. 12-i levele Pályi Györgynek, 2. o. (HL Tgy. 3064.) (a továbbiakban: *Tassonyi,* 1982.)

57 „Nem hallottunk lövést és tudtuk, hogy az őrnagy úr lövés nélkül nem vonul vissza" így az őrmester. (*Tassonyi,* 1982. uo.)

58 „Összesen kb. 48 eje. maradt, a többi szétszaladt, elesett, fogságba került". *Tassonyi,* 1982. 2. o.

59 Uo. és *Tassonyi*-kézirat, 38. o.

„Mindezt magam hallottam, majnem megütött a guta! ...úgy látszik fogalmuk sincs, mekkora méretű az áttörés" írja Tassonyi.[60]

Reggel 7 óra volt, ekkor érkezett meg nyugati irányból az újonckiképző zászlóalj és Pálfi csoportja.[61] A helyzet ez után a következő: Godó harcban, déli irányban, szórványos aknatűzben, ellenség az erdőben gyülekezik, DK-ről egy szovjet zászlóalj harcalakzatban 18 harckocsival előnyomulóban a nyílt terepen. Pálfi két géppuskája a völgy Ny-i oldalába rendelve azonnal tüzet nyit. Az újonczászlóalj a szőlő szélén véd K felé. Tassonyi ellenséges tűzben – már harcálláspontját is géppuskával lövik – türelmesen vár a beígért német páncélos ellentámadásra.[62] Közben a műúton 63 ellenséges harckocsit számolnak meg, amint libasorban haladnak – védelmi vonalukat elhagyva – Komárom felé. Német ellentámadás sehol. A védők ezalatt egy nagyjából 400x400 m-es zsákba kerültek, közben csinn-bummal lövik őket.[63] Az elkerülhetetlen visszavonulás iránya csak Libád lehetett; reggel 8^{h}-kor rendelték el, harcalakzatban: új harcálláspont Libádtól D-re, az újonc zászlóalj az erdő szélén K-i irányban védelemben, bal szárnyukhoz csatlakozva a felvonult hadosztálytartalék többi része, Libádtól K-re. Az ejtőernyős szakasz tartalék az újoncok mögött. Egy német kerékpáros hadnagy jelentkezik,[64] őt a harcállásponttól DNy-ra rendeli Tassonyi, az erdő lezárására.

Késő délelőtt – az ejtőernyősök Szügyi által személyesen eligazított lőszertisztjével – írásban is megérkezett a hadosztályparancsnokság parancsa Tassonyiék német alárendeltségéről, azzal zárva, hogy „A hadosztály, további feladatok végrehajtására, ÉNy-i irányba áttelepül".

Tassonyi felháborodva fogadta, hogy a hadosztályparancsnokság tüzérségi támogatás, lőszer, élelem és egészségügyi ellátás nélkül hagyta ott őket. Mint írja, ezt a hadosztály vezetésének soha nem tudta megbocsátani.[65]

Egy váratlanul beérkezett aknavető 42 lövéséből széles vonalú gyorstüzet adatott le a parancsnok az újoncszázad elé, azzal, hogy az ellenséges gyalogtámadás megindulására tartson meg 6 lövést. A szovjet támadás 11 óra körül indult meg, de az aknatűzben és az újonczászlóalj tüzében összeomlott. „Ezekről a fiatal gyerekekről, akik talán először sütöttek el hadipuskát rohamozó oroszokra, csak a legnagyobb elismeréssel tudok nyilatkozni. Fagyos talajon – beásás nélkül –, éhesen 24 óráig tartották a vonalat" – írja Tassonyi. A nap folyamán újabb támadásra nem került sor. A parancsnoknak sikerült éjjel – egy Libádon talált német távbeszélő állomáson – a Sárkányfalván lévő német kerékpáros alakulattal beszélni. A készüléknél ért törzstisztnek fogalma sem volt a magyarok alárendeltségéről, így Tassonyi tájékoztatta,

60 Uo.

61 Tassonyi repülő-lövészezredbeliekre is emlékezett. Ezt Pályi – akkor kórházban – 1982-ben cáfolta. (*Tassonyi*-kézirat, uo.) Greth Ottó egykori résztvevő viszont tanúsítja, hogy vele együtt több RECSETI-s (Repülő Csapattiszthelyettes Képző Iskola, l. *Martin–Ugron,* 121. o.) is ott volt Béla–Sárkányfalva közt.

62 „Ekkor láttam Bárcsyt először megfélemlítve" – írja Tassonyi. – „Na nem csoda. Száját harapdálva kérdezte, hogy mikor vonulunk vissza".

63 *Nagy Árpád*-napló.

64 „Feltűztem az I. osztályú vaskeresztet, amit e célokra hordtam a zsebemben. Feszesen tisztelgett és eligazítást kért" – írja Tassonyi (1982. 2. o.)

65 *Tassonyi*-kézirat 39. o. és *Tassonyi,* 1982. 3. o. A Lajtos-emlékirat a kialakult helyzetet „megkerüli": az ipolygarami katlanon okulva elrendelt „mozgó védelemről" ír. (*Lajtos,* 56–60. o.) Tassonyi szerint viszont Szügyi lovagkeresztet ígért az ejtőernyős lőszertisztnek, ha parancsnokát megtalálja az új paranccsal. Itt ismét hiányzik a legilletékesebb – a hadosztályparancsnok. Szügyi – tanúsága.

azzal, hogy reggel 7^{h}-ig tartja az állást, de egy – a szovjet tartalék beérkezése utáni – „felszámoló" támadást képtelen kivédeni. Alparancsnokaival megbeszélte, hogy az utánpótlás nélküli tarthatatlan helyzetet feladva, kisebb csoportokban, a páncélos éket megkerülve Komárom térségében gyülekezzenek – hivatalos visszavonulási parancs nélkül. Az eleddig nem jelentkező német parancsnokság úgyis csak feláldozná őket. (Közben a Pálfi-csoportból már eltűnt egy század.) Ő maga legényével és 3 önként jelentkezővel visszamarad, utóvédként.[66]

A Garamvédelem északi szárnyán összeköttetés nélkül magukra maradt Kövesdyéknél kicsiben hasonló események játszódtak le, némileg szerencsésebb körülmények között. Az I. 6-án induló szovjet páncélos támadás harckocsijai észak felé is megkerülték a Kékitőhegy – illetve Öreghegy – csoportját, megszakítás nélkül vonulva a műúton, de a támpontszerű védőállások között is. A sötétben Kövesdy csak a kipufogók szikráit látta 10x50-es zsákmányolt távcsövén és a páncélosokon ülő kísérő gyalogságot is csupán sejteni lehetett, szabad szemmel jóformán semmi nem látszott. A hátrább elhelyezett páncéltörő ágyúk használhatatlanok voltak. A harckocsik áttörése még koromsötétben befejeződött. Gyalogsági támadásra, közelharcra nem került sor. Az emberek fedél nélkül, utánpótlás nélkül topogtak a kegyetlen hidegben. Kövesdy – továbbra is összeköttetés híján –, a második ellenséges lépcső biztos pusztulást hozó támadását be nem várva, délelőtt hírvivők útján parancsot adott a páncéltörő ágyúk és vontatók robbantására, a szakaszparancsnokoknak pedig kiscsoportonkénti hátraszivárgásra az ösvényeken, valószínű gyülekezőhelyül Komárom–Ógyalla vonalát adva meg.[67]

A legszerencsétlenebbül a középső ejtőernyős század parancsnoka, az állását először feladó Szakács József főhadnagy járt. Komáromhoz érve összetalálkozott a támadás hírére ott maradt Kiss Zoltán századossal, akit Tassonyi még I. 2-án visszaküldött Pápára, mint – Ugron kiesése után – az egyetlen „öreg" ejtőernyős tisztet, akire a továbbiakban építeni lehet. Kiss százados megfordult, s egy tehergépkocsin keletnek összeköttetést akart keresni Tassonyival. Hozzá csatlakozott Szakács is, de belefutottak egy orosz élbe. A nyugodtabb idegzetű Kiss Zoltán megadta magát.[68] Szakácsot, aki megpróbált elmenekülni az oroszok agyonlőtték.

A Tassonyi parancsára elszivárgó ejtőernyős csoportok közül Nagy Árpádék útját ismerjük a főhadnagy naplójából. A parancsnok I. 7-én hajnalban Macskás-pusztára küldte őket a vetőállással. A zászlóalj orvosa – Farkas dr. – mint mindig, most is az aknavetőkkel tartott. Még ki sem ásták a talp helyét, amikor megindul az ott lévő

66 Nem állhatjuk meg, hogy ne idézzünk legalább néhány mondatot Tassonyi hamisítatlan stílusából: „Én egy kis csoporttal Libádon maradtam. Kb. 7.30-kor meg is indult a támadás. Vagy 400 m-ről pofonlőttük az első lépcsőt majd mi is elpasliztunk. Nem akartam szarba hagyni a derék német kerékpárost, így még éjjel átmentem hozzá, megmagyaráztam a helyzetet, rábeszéltem (kellett kapacitálni), hogy ő is vonuljon vissza. Arra, hogy nem mehet támadás nélkül, azt mondtam, hogy a fene se tudja itt mi történik, mondjon egy nagy mesét. A libádiak mondták, hogy 7-kor teljes gázzal elkerékpároztak. Engem kis csoportommal majdnem kimiskároltak, mert az orosz a német kerékpáros órön át támadt, alig csúsztunk ki. A mezőn láttam egy német őrmestert félcsizmában szaladni, pár német lövöldözött Sárkányon." *Tassonyi,* 1982. 3. o.

67 Kövesdy főhadnagy csoportjával találkozott Szügyivel, aki elfogadta, hogy az adott helyzetben mást nem lehetett tenni és Komáromot jelölte meg gyülekező helyül, ahova a század végül nagyobb veszteség nélkül eljutott. *Kövesdy* Dezső levele, 1995. VII. 18.; *Huszár,* 1983. 704. o.; *Huszár,* 1993. 158. o.

68 Kiss Zoltán százados bekerült az új magyar „demokratikus" hadseregbe. Nevéhez fűződik az ejtőernyős csapatnem újjászervezése. 1951 őszén letartóztatták, majd koncepciós perben halálra ítélve 1952 tavaszán kivégezték. Felesége és három kiskorú gyermeke siratta. – 1992-ben rehabilitálták, majd alezredessé léptették elő. Személyét, mártíromságát az Új köztemető 298-as parcellájában emléktábla örökíti meg. (*Sáray Bertalan:* Az ejtőernyős fegyvernem újjászervezése a második világháború után. *Új Honvédségi Szemle,* 1993/7. 78. o.)

német csapatok általános menekülése.[69] Így ők is jobbnak látták összepakolni és hosszú menet után valahol Fürön túl aludtak, miután kikerültek a gyűrűből. Godó Franci is odaért. Közös elhatározás: irány Pápa.[70]

Tassonyi ötödmagával, 1 db páncélököllel, az orosz gyűrűn keresztüljutva, a szovjet által megszállt helységeket kikerülve I. 8-án jelentkezett Komáromban a német 8. páncélos hadosztály parancsnokságán. Jelentette, hogy alakulata „zersprengt",[71] létszáma 1 tiszthelyettes, 3 fő legénység, mire elbocsátották, hogy szedje össze embereit. Másnap a hadosztályparancsnokságot is megtalálta. Mint Lajtos írja: „...a hadműveleti szakasz végét január 9-ében jelöltem meg. Azért, mert ezen a napon érkezett be Gutára az elveszettnek hitt – általam már elsiratott – Tassonyi."[72]

Szügyi már elrendelte a Pápán való gyülekezést.[73] A hadosztálynak csak roncsai maradtak meg az ipolyi–garami harcokból.[74]

Még egyszer az Ipoly–Garam-menti harcokról, hadműveletekről[75]

Munkánk első részében már vázoltuk a Szent László hadosztály Ipoly-menti harcbavetését kiváltó hadihelyzetet.[76] A garami utóvédharcokkal záruló, alig több, mint kéthetes időszak kétségkívül a hadosztály legnevezetesebb, egyben legveszteségteljesebb – az eredeti harcos állomány csaknam teljes felmorzsolódásával járó – alkalmazását jelentette.

Ezért indokoltnak véljük néhány további feltáró részlet ismertetését, elsősorban az egykori német hadinapló és néhány szovjet és német irodalmi forrás alapján, valamint az ezekhez fűzött észrevételek keretében.

Támadási terveket – mint ismeretes – nem csak a hatalmas túlerő birtokában, helyi kudarcai ellenére is lépésről-lépésre előnyomuló szovjet hadsereg főparancsnoksága készített, hanem – szinte az utolsó pillanatig – a német vezéri főhadiszállás, a

69 „A németek gumi nélküli kerékpárokon, mezítláb **gurulnak hátra Köbölkút felé. Még** ilyet nem is láttam" írja Nagy Árpád főhadnagy.

70 Másnap ők is nekivágnak, de D-re tartva hamarosan ismét É-ra kényszerülnek. Csak Nagysuránynál sikerül D-re fordulniuk, majd Nyékvárkonyon, Dunaszerdahelyen át, a Medvei-hídon átkelve, Győrött éjszakázva jutnak el végül Pápára.

„Egy fejezete ismét lezárult a nagy mesének. Első fejezet, amelyik nem győzelemmel van tele és nem megelégedett fáradtsággal fejeződik be. Az első veresége a zászlóaljnak – és azt hiszem most már nem az utolsó. Csak meg kell az ilyesmit kezdeni, aztán fog az menni. A dicsőséges fejezetek sora véget ért." (*Nagy Árpád*-napló).

71 *Szétugrasztva.*

72 *Lajtos,* 60. o.

73 Az ejtőernyősök viszontagságos visszatéréséről Pápára Huszárnál találunk további részleteket. *Huszár,* 1988. 706. o.; *Huszár,* 1993. 160–161. o.

74 A libádi hátragyülekezésnek is voltak veszteségei, főleg a védőállást korán elhagyó, az orosz ékekbe beleszaladt ejtőernyősökből. (Szakács főhadnagy százada). Tassonyi hangsúlyozza, hogy ezért a veréségért nem kell az ejtőernyősöknek szégyenkezniük. A Godót lerohanó harckocsik egyike a tanyaházat nyomta be, ahol harcálláspontja volt; a századparancsnok a másik oldalon az ablakon ugrott ki. 12 harckocsi támadta meg Godó védelmi szakaszát. Az árva páncéltörőágyú a sötétben mit sem ért, mire a kazlak égtek, a páncélosok már áttörtek. Mégis, 3 órával később már foglyot is ejtettek az ejtőernyősök. Egyedül ezen a szakaszon és ettől délre I. 6. folyamán 5 részletben mintegy 100 harckocsi áttörését észlelték, a támadók közel felét. Hozzá kell tenni, hogy a sötétben – Bárczy írásával ellentétben – a harckocsik nem voltak láthatók, a közvetlen közel átrobogók kivételével. (Tassonyi e helyt is „az első szótól az utolsóig mesemondás"-nak minősíti Bárczy írását – hogy csak a legfinomabb jelzőt említsük – tényszerűen is cáfolva néhány személlyel kapcsolatos közléseit.) *Tassonyi*-kézirat, 40–41. o.; *Tassonyi,* 1982., 4. o.; *Bárczy* János: Zuhanóugrás. Budapest, 1981., 526–534. o.

75 A *Hgr. Süd. KTB.* és mellékletei (Anlagen), valamint a német és szovjet háborús irodalom idézett művei alapján.

76 *Martin–Ugron,* 108–109. o.

Führerhauptquartier is. Itt a döntő szó végül mindig Hitleré volt, akit Heinz Guderian vezérezredes, akkori vezérkari főnöknek ritkán sikerült jobb belátásra bírnia. A hitleri vezetés nem tudott elszakadni a támadásban való gondolkodástól, területek feladásáról pedig még a hatásosabb védelem jól felfogott érdekében sem akart hallani. Ez a szemlélet tükröződik a német déli hadseregcsoport – a Heeresgruppe Süd – hadinaplójában is, amikor az egyes napokat záró „Mérlegelések, döntések, parancsok" (Erwägungen, Entschlüsse, Befehle) fejezetekben a képzett parancsnokok józan, de erőtlen javaslatai mellett egyre inkább a hitleri megalomániát tükröző, a valóságban rendelkezésre álló erőket túlbecsülő helyi, vagy nagyobbszabású támadási tervek, célok szerepelnek.

Így például a német hadvezetés, miután a csapatoknak – köztük a magyar ejtőernyősöknek, aknavető tüzéreknek és más alakulatoknak is – sikerült 1944 novemberben Pest elfoglalását megakadályozniuk, XII. 10-én titkos iratot bocsátott ki.[77] Ebben komolyan mérlegelt egy Gödöllő térségéből, a 3., 6. és 8. páncélos hadosztállyal, valamint 2–3 Pz. V. harckocsiosztállyal Hatvan irányába indítandó „Nordlicht" fedőnevű támadást, az ettől a vonaltól északra előnyomult 5–5 szovjet gyors- és lövészhadosztály elvágására („Abschnürung") a főerőktől.

Ennek kapcsán rendelték a Szent László hadosztályt Székesfehérvár mögé, jóllehet a helyzet – s így a cél is – hamarosan megváltozott.

Ezzel csaknem egyidőben, XII. 12-én kelt a szovjet főparancsnokság direktivája.[78] Ebben, közelebbi célként a „budapesti ellenséges csoportosítás" bekerítését tűzték ki. Ehhez feladatként északról, a 2. Ukrán Front csapatai számára, az Ipolyságnál „hevenyészve kiépített ellenséges védelem" áttörésével – Szögyén irányában „csapást mérve" – a Neszmély–Esztergom közti Dunaszakasz elérését szabták meg. A 3. Ukrán Front feladatául pedig – a Velencei-tótól É-ra, Bicske felé támadva határozták meg – a kijutást a Duna jobbpartjára. Távolabbi célként, XII. 25–28-ig(!) a Nyitra–Komárom térség elfoglalását, majd innen támadva Pozsony elérését tűzték ki.[79]

Ezt a veszélyt látta át Guderian, amikor XII. 19-én elszánta magát az ismert, kétségbeesett lépésre: a már az ipolysági térségben harcoló teljes 8. páncélos hadosztály után a Dunántúlon bevetésre szánt, éppen felvonult 3. illetve 6. páncélos hadosztály gépkocsizó-lövész részei s egyben a Szent László hadosztály átdobására – az LVII. páncélos hadtest parancsnoksággal együtt – az ipolysági szovjet áttörés elrete-

77 Geheime Kommandosache, Chefsache, nur durch Offizier. (Beurteilung der Möglichkeiten einer Operation.) Angriff zur Vernichtung der im Einbruchsraum nordostwärts Budapest stehenden Feindverbände. *Hgr. Süd. KTB.* 1944. XII. 10. HL Filmtár, 897/a. tekercs.

78 A nagy honvédő háború története. Budapest, 1967. Negyedik kötet, 322. o.

79 XII. 16-án, amikor az orosz támadás már megindult Ipolyságnál, a Hgr. Süd még mindig a Budapesttől DNy-ra álló ellenséges erők szétverését szándékolja (beabsichtigt), a III. páncélos hadtest, az 1., 3. és 6. páncélos hadosztály, és három Párduc (Panther) osztály, valamint a 23. páncélos hadosztály és az ennek alárendelt Szent László hadosztály segítségével, az LVII. páncélos hadtest vezetésével a székesfehérvári folyosóból (Enge) kiindulva. („Spätlese" hadművelet.) Az ipolysági ellenséges betörés megtisztítására (Bereinigung) és az összeköttetés helyreállítására az É-on harcoló 8. (Wöhler-) hadsereggel elegendőnek tartja a 8. páncélos hadosztály bevetését, egyelőre a harckocsiezrede nélkül. Közben a térségben védekező „Rintelen" csoportnál áttör a szovjet, a harcbavetett – elítéltekből álló – Dirlewanger SS dandár egy része, parancsnokait lelőve, átfut az ellenséghez, a 8. páncélos hadosztály és a 24. páncélos hadosztály együttes támadása pedig elakad, sőt vissza is szorítják Ipolyságtól délre. Ugyanekkor a Duna balpartján támadó szovjet erők Váctól lépésről-lépésre Zebegényig törnek előre. Harckocsi gyülekezés és a Szécsénynél támadott Plijev csoport kivonása nagyszabású orosz támadás (Grossangriff) előkészületeire mutat. (*Hgr. Süd. KTB.* 1944. XII. 16–19. Uo.)

szelésére.[80] Rá kell mutatni, hogy már Komárom és Érsekújvár elfoglalása katasztrófális következményekkel járt volna a német haderőre, nem csak a Dunahíd és az északról és nyugatról ide vezető vasútvonalak miatt, hanem mert ez a két állomás rendelkezett a lánctalpasok kirakásához elengedhetetlen homlokrakodókkal. Ehhez járult még a bombázások ellenére is termelő jobb parti szőnyi olajfinomító veszélyeztetettsége. XII. 20-án már Hitler személyes parancsa tiltja meg a harc nélküli hátrálást az ipolysági „hegyi" arcvonalon.[81]

Ismeretes az is, hogy a Kisalföld mellett a lispei olajmezők megvédése, vagyis a Margit-vonal Balaton és Dráva közti szakaszának tartása volt a német védekezés másik kulcsfeladata. A 2. páncélos hadsereg parancsnoka, De Angelis tüzérségi tábornok táviratban jelezte a Heeresgruppe Südnek, hogy nem tudja az arcvonalat tartani, ha a kiváló harcértékű magyar ejtőernyős zászlóaljat[82] elvonják.

A német haderő harmadik kulcspozícióját Budapest jelentette. Így, amikor a 3. és 6. páncélos hadosztály gépkocsizó-lövész alakulatai Székesfehérvár térségéből kivonásra kerültek, a szovjetek számára egyenesen kínálkozott a tervezett bekerítő hadmozdulat lehetősége. A Szent László hadosztály – az utolsó tartalék – kivonása miatt a Heeresgruppe Süd sebtében a 2. páncélos hadsereghez tartozó német 4. lovasdandárt rendelte tartalékba a Margit vonal Balaton és Duna közti arcvonalszakasza védelmében. Amidőn azonban a 3. Ukrán Front támadása XII. 20-án délben megindult Székesfehérvár térségéből, a Veszprémben már részben kirakodott alakulatot a Führer, tartva egy az olajmezők felé irányuló szovjet támadástól, nem engedte bevetni. Ez is bizonyítja, hogy Budapest bekerítésének elhárítása a másik két kulcspozíció védelme mellett harmadrendű volt. Ennek csak látszólag mond ellent Hitler parancsa Budapest minden áron való védelméről.[83] Osztozunk Ernst Philipp véleményében: a későbbi felmentő kísérletekre sem azért került sor, hogy a védősereg az így képződő résen elmenekülhessen, hanem azért, hogy további erők juthassanak be a fővárosba.[84]

A Heeresgruppe Süd XII. 20-i jelentésében szerepel először Szent László hadosztálybeli alakulat az Ipoly-fronton: „Az ellenség ... Márianosztráról Letkésen át Ipolytölgyesig tör előre. Magyar ejtőernyősök a helységeket és az utat szabaddá teszik".[85] Egy német utász zászlóalj is támogat. Ugyanaznap olvashatjuk: „A Szent László hadosztály első részei 16[h]-kor beérkeztek a LXXII. hadtesthez."

80 Az LVII. páncélos hadtest egyúttal a parancsnokságot is átvette a LXXII. hadtest sávjának északi szárnyán. Guderian még ekkor is abban bízott, hogy É-on gyorsan és csekély veszteséggel megverve az ellenséget, majd az alakulatokat visszahozva a Dunántúlra, még decemberben elindíthatják a tervezett „Spätlese" hadműveletet. *Hgr. Süd. KTB.* XIII. 19., uo. (A Spätlese egyfajta aszúbort jelent és nem „késői szüretet" mint az egyes hazai írásokban olvasható.)

81 *„Führerbefehl:* ... Keinen Schritt Boden kampflos aufgeben, weiteres Absetzen im Gebirgsfront nur dort, wo Umfassung und Vernichtung droht! ..." *Hgr. Süd. KTB.* XII. 20., u. o. (Ezt a parancsadási formát csak rendkívül súlyos helyzetekben alkalmazta a német hadvezetés.)

82 „... in ihrem Kampfwert als besonders hochwertige und gut ausgerüstete Truppe" (*Hgr. Süd. KTB.* XII. 14., u. o. L. még *Martin–Ugron,* 99–100. o.) A 2. páncélos hadsereg vezérkari főnöke XII. 17-én – bizonyára a Hgr. parancsa nyomán – ragaszkodik a másnapi kivonáshoz. A valóságban ez még néhány napig elhúzódott. Huszár a kivonásra XII. 21-ét ír. Lajtos kijelentése azonban, hogy „Tassonyiék eljöttek", nem állja meg a helyét. *Huszár,* 1993., 144. o., *Lajtos,* 54. o.

83 *„Fernschreiben* – Geheime Kommandosache. An Armeegruppe Fretter Pico...

1. Auf Befehl des Führers ist die Stadt Budapest bis zum letzten Haus zu verteidigen... 1. 12. 1944. 21, 55' gez. Friessner Generaloberst, Oberbefehlshaber der Heeresgruppe Süd." *Hgr. Süd. KTB.* Anlagen. 1944. XII. 1–15.

84 Ernst Phillipp levele Gosztonyi Péterhez. 1985. 7. 23. In: *Ungváry Krisztián:* A budapesti csata utolsó felvonása. *Századok,* 129 (1995) 6. sz., 1277., 1301. o.

85 Minthogy az 1/II. ejtőernyős zászlóalj a *Feldherrnhalle* hadosztály alárendeltségéből és parancsára került XII. 19-én Fótról Ipolyszalkára bevetésre, a német hadijelentés „nem tudja" hogy szentlászlós alakulatról van szó.

Ugyanekkor az ellenség – a 6. gárda-harckocsihadsereg – páncélosai, gyalogos támogatással már Lévát lövik és a szovjet él Nagykálnánál hídfőt képez a Garamon.[86]

XII. 21-étől azután már nap mint nap szerepel a Szent László hadosztály a német hadinaplóban. E napon Letkésről indított ellentámadással elfoglalt tanyáról és Letkés–Ipolytölgyes térségében ismételt zászlóalj-, illetve század erejű támadások visszaveréséről olvashatunk. Ugyanitt panaszolja a napló: a 3. és 6. páncélos hadosztály felvonulását az ipolysági frontra veszélyezteti, hogy „a Börzsönyből kitörő ellenség elleni szárnyvédelmet átvett Szent László hadosztály az ejtőernyős zászlóalján kívül[87] a bevetés helyére még nem érkezett be". A helyzet súlyosságát mutatja, hogy a Fretter-Pico-hadsereg vezérkari főnöke a Heeresgruppe Süd vezérkari főnökétől engedélyt kapott a Szob és Párkány közti valamennyi híd robbantására a Garam(-kövesdi) hídon kívül.

XII. 22-én a hadinapló már a Szent László hadosztály (a testőr-lövész ezred II. zászlóalja) Bajta térségéből indított sikeres ellentámadásáról számol be. A szovjet foglyok egy ezredük szétveréséről beszélnek. Ugyanezen a napon a felvonult német 6. páncélos hadosztály valamennyi alakulatával Kistompánál[88] oldalba támadja az előnyomuló szovjet erőket. A szovjet csapatok – 6. gárda-harckocsihadsereg és a Plijev-lovascsoport[89] – erejét mutatja, hogy Kistompa aznap négyszer cserélt gazdát, miközben a szovjet páncélosok tovább támadva elérték Lontót, ahol a Richter-tüzérosztály tartóztatta fel őket. Ugyanekkor a Garam keleti partján váratlanul 40–50 szovjet harckocsi tör előre, Zalabáig szorítva vissza a németeket, de a 6. páncélos hadosztály 11. harckocsiezredének utólag felvonuló II. osztálya visszanyomja a támadókat.[90]

XII. 23-án a Szent László hadosztály ellentámadásáról ad hírt a hadinapló az Ipolydamásdtól ÉK-re lévő ellenséges csoportosulással szemben, valamint az ipolytölgyesi támpont elleni szovjet támadás elhárításáról,[91] egyben arról is, hogy a hadosztály átvette a 2. magyar páncélos hadosztály addigi védelmi szakaszát.[92] Az

86 Ekkor születik a már a 81. sz. jegyzet alatt idézett „Führerbefehl".

87 Itt tehát már „tudja" a KTB., hogy az ejtőernyős zászlóalj a Szent László hadosztályhoz tartozik.

88 *Wolfgang Paul:* Brennpunkte. (Die Geschichte der 6. Panzerdivision) H. n. 1977. 438. o.

89 A nagy honvédő háború története. Budapest, 1967. Negyedik kötet, 322. o.

90 A szervezetileg 50 Pz. IV–Pz. V. harckocsiból álló osztályt egy nappal később – XII. 20-án – rendelte a Hgr. a hadosztály után és menet közben kapták rádión a hírhedt *„K.i.K."* jelzést. (Kamerad in Kessel.) *W. Paul:* i. m. 439. o.; *Hgr. Süd. KTB.* XII. 22. Tehát téves az az irodalomban többhelyütt található adat, hogy a Dunántúlról kizárólag a páncélos hadosztályok lövészegységeit dobták át É-ra. Egyébként a lövészalakulatokkal eleve átkerültek a páncélvadászok, páncélozott lövészkocsik és a felderítő osztály páncélgépkocsijai is. Mindezek azután hiányoztak a XII. 20-án a Dunántúlon induló szovjet bekerítő támadás elhárításához.

91 Előbbi a repülő-lövészezred II. zászlóalja lehetett, utóbbi az 1/II: ejtőernyős zászlóalj.

92 Ugyanerre a napra esnek a német hadvezetésben elrendelt személyi változások. Friessner vezérezredes helyét a Hgr. Süd élén Wöhler gyalogsági tábornok, a 8. hadsereg addigi parancsnoka veszi át, Fretter-Pico tüzérségi tábornokét a 6. hadsereg élén Balck páncélos tábornok, akinek alárendeltségébe a Szent László hadosztályt parancsnokló LXXII., majd LVII. (páncélos) hadtest is tartozik. A Hgr. Süd parancsnoksága Dobogókőről átmenetileg Pannonhalmára (Martinsberg), majd onnan Fertődre, az Eszterházy-kastélyba költözik. (*Hgr. Süd. KTB.* XII. 23. HL Filmtár, 897/a tekercs.)

Ezen a napon töri át a szovjet támadás az út és vasút védelmét Bicskénél. A Zámoly–Csákvár irányából végre ellentámadásra rendelt 4. lovasdandár még csak gyülekezik. Az OKH parancsa szerint Budapest politikai okból(!) tartandó, a keleti hídfő – Pest – sem adható fel, még ha az innen kivont 8. SS lovashadosztállyal a bekerítés esetleg el is lenne hárítható. Guderian vezérkari főnök minden fronton támadást sürget. „Es stehe das Schicksal des Reiches auf dem Spiel!"

esti jelentés szerint „a Szent László hadosztály igen jól harcolt és Helembát visszavette".

XII. 24-én „a Helemba–Ipolytölgyes szakaszon az ellenség nem csökkenő hevességű támadásait a bátran harcoló Szent László hadosztály ellentámadásai mindkét oldali nagy veszteségek árán állították meg" – írja a hadinapló. A letkési hídfőben súlyos harcok folytak, Ipolytölgyes elveszett. A német erők engedélyt kaptak Ipolykiskeszi feladására.

XII. 25-én nem esik szó a letkési hídfő kiürítéséről. Olvashatunk viszont az ipolysági „előretolt front" visszanyomásáról, minek folytán „az LVII. páncélos hadtest parancsot kap nyugati szárnya átcsoportosítással történő megerősítésére, hogy szembe tudjon szállni az ellenség Esztergom felé irányuló áttörési kísérletével". A Dunától délre, északnak támadó szovjetek pedig már betörtek Esztergom déli részébe, „a védelembe rendelt magyar Hetzer páncélos osztály nem található".[93]

XII. 26-án azután már kitűnik a hadinapló feljegyzéseiből az északról fenyegető szovjet áttörés nagysága, amikor három szovjet gyorshadtest erős páncéloskötelékekkel indított támadásáról szólnak, és arról, hogy a Garam keleti partján Kéménd térségéig előretört ellenséget a híd előtt megállították. (A valóságban a kéméndi hidat a németek ekkorra már felrobbantották, a szovjet páncélos él pedig elfoglalta Kicsindet.)[94] Ugyanekkor az Ipoly-szakaszon az ellenség Helemba Ny-on folyó, valamint Leléd elfoglalásával Bajtát elérő támadásaival szemben „a Szent László hadosztály itt is példaértékű kitartásával tűnt ki".[95] Lelédtől É-ra is még tartják az Ipolyvonalat. A Balck hadsereg viszont már döntési szabadságot kapott Heeresgruppe Südtől: az LVII. páncélos hadtest visszavonandó a fenyegető bekerítés elől a Garamtól nyugatra;[96] a Garampáldig előretört 14 harckocsi ellen a Szent László hadosztály egy zászlóalja és 7 Hetzer rohamlövege kerüljön bevetésre.[97] A Balck hadsereg az Ipolytölgyes és Oroszka közti elreteszelésre kért a 8. páncélos hadosztály számára a hadseregcsoporttól döntési szabadságot, nevezetesen hogy védelmében a 3. és 6. páncélos hadosztály átkelhessen a Garamon nyugatra, egy Sárónál indítandó újabb támadáshoz.[98] Noha a Heeresgruppe Süd vezérkari főnöke – Grolmann altábornagy – a visszavonulás engedélyezését feltételekhez kívánta kötni, Guderian az LVII. páncélos hadtest mindhárom hadosztályának azonnali visszavonását tartotta szükségesnek a Garam mögé.

A polgári lakosság elkeseredéséről szóló jelentésekre a válasz: „Diese Rage seit jetzt gleichgültig. Man müsse hart zupacken. Rücksicht auf die Bevölkerung dürfe in der gegenwärtigen Lage keine Rolle spielen!"

93 Jellegzetes példa a *KTB.* pontatlanságára és a felelősség magyarokra történő hárítására. Henkey–Hönig harcáról munkánk első részében szóltunk (*Martin–Ugron,* 120. o.) Ehhez csupán annyit: csak nem a néhány magyar rohamlövegtől várta a német hadvezetés a Velencei tótól Dorogig áttörő szovjet erők megállítását Esztergom előtt?!

94 *Martin–Ugron,* 131–136. o.

95 „Die Division Szent László hat sich auch hierbei durch beispielhafte Standhaftigkeit ausgezeichnet". Mindez is ékesen cáfolja a Balck féle állítást, miszerint az Ipolyságnál harcoló német erők bekerítése a Szent László hadosztályon múlt volna. (*Martin–Ugron,* 145. o.)

96 Az LVII. hadtest hadműveleti osztályvezető kérdésére a vezérkari főnök közli a hadihídoszlopok Garamhoz rendelését.

97 Ennek végrehajtásáról nincsen adatunk, hacsak a Pályi-zászlóaljmaradék Kéméndhez vezénylését nem tekintjük annak. Az alig félszáz fő csak nehezen jutott a Kicsindet is elfoglalt szovjet csapatok mellett a Garamig... (*Martin–Ugron,* 131. o.)

98 Jellegzetes *KTB.* fogalmazás. A visszavonulást támadási céllal indokolja.

XII. 27-én olvashatjuk a már idézett mondatokat[99] a Szent László hadosztály felmorzsolódásáról, miközben a 6. páncélos hadosztály „nehéz körülmények között küzdötte át magát DNy-i irányba, Nátától 3 km-re ÉNy-ra a Garamon." Minderről résztvevő szemtanú is beszámol.[100] XII. 25-én este, az ipolyviski hídfőt feladva, pokoli iramban törtek át ellenséges tűzben, saját harckocsik biztosítása mellett a már kialakult ellenséges gyűrűn és vonultak vissza (az Ipoly-partot védő szemtlászlósok mögött M.–U.) Garamkövesdig. Ott képeztek (XII. 26-án) hídfőt a Szent László hadosztállyal együtt, egész napos ellenséges tűzben. Egy Sherman harckocsi – tűztámogatással – a község széléig merészkedett, de a Hetzerek azonnal kilőtték. Aknavetőtűz a gyalogság közeledtét is jelzi. Este – pergőtűzszerű előkészítés után – a gyalogos támadást a géppuskások visszavették. A magyarok a német Stahl-harccsoport három páncélosát is kilőtték, mire a parancsnok maga ment gyalog előre, integetve. Éjfélkor az ellenség beszivárgott a községbe. $4^h30'$-kor érkezett a parancs: „elszakadni!" (Absetzen!) A 3. század biztosította a hidat, de az még a felvonulás során a levegőbe repült. Így kénytelenek voltak a jeges árban elérni a Garam Ny-i partját.[101] A 6. páncélos hadosztály beérkező részeit, hamarosan kivonva, előzetes gyülekeztetés nélkül a Dunától délre támadáshoz csoportosuló IV. SS páncélos hadtesthez csatlakoztatták.

Míg a 6. német páncélos hadosztály az Ipoly-parti úton – Ipolyszalkán át – vonult vissza a garamkövesdi hídhoz, addig a 3. és 8. német páncélos hadosztály a hadinapló szerint a túlerőben támadó ellenség nyomására harcolva Bényig hátrált. Itt történt a Balck páncélos tábornok által büszkén emlegetett hídverés.[102] Az általános helyzettel kapcsolatos leírás – elismerve a Szent László hadosztály szívós, bátor küzdelmét – mégis csak reá hárítja a felelősséget az ellenség betöréséért az LVII. hadtest keleti szárnyán, azt a látszatot keltve, hogy a három német páncélos hadosztálynak emiatt kell visszavonulnia.[103] Holott a német erők nem tudtak az Ipoly és Garam közt, É felé összefüggő arcvonalat alkotni, majd hamarosan kivéreztek, *ezért* kellett visszavonulniuk. Később szerepel a Heeresgruppe Süd vezérkari főnökének direktívája a Kéméndnél és Kicsindnél lévő ellenséges erők szétverésére – amire végül nem került sor – de arról nem esik szó, hogy azok hogyan kerültek oda.

A bényi átkelés részleteiről a 3. páncélos hadosztály történetét leíró műben olvashatunk.[104] E szerint a hadosztály páncélgránátosai, utászai, páncélvadászai XII. 25-én Ipolypásztónál reteszállásban védekeznek, már bekerítve a Garam mentén délre tört szovjet páncélosok által. Minthogy a szovjetek XII. 26-án is változatlan erővel támadnak és a hadtesttel az összeköttetés megszakadt, Philipp altábornagy a 3. és Fröhlich vezérőrnagy a 8. páncélos hadosztály parancsnokai úgy döntenek,

99 L. a 2. sz. jegyzetet!

100 W. *Paul:* i. m. 439–440. o. *„Hennig* Uffz., 3. Kompanie des Panzergrenadier Regiments 4. schreibt..."

101 Mindez Bakayékat erősíti meg a *Dárday*-naplóval szemben, hogy ui. a garamkövesdi híd már 27-én hajnalban – és nem este – robbant fel. (*Martin–Ugron,* 124., 135–136. o.) A szemtanú meglepve írja, hogy a „pokoli iramú", több, mint 30 km-es visszavonulás után máris újból harckosik támadják őket. Ezek azonban a Helembánál akkor áttört 7. gárdahadsereg kísérő harckocsijai lehettek.

102 *Martin–Ugron,* 145. o.

103 „Nördlich der Donau verschärfte die Lage sich dadurch, dass die ungarische Division Szent László, die 6 Tage lang in Angriff und zäher Abwehr den aus dem Börzsöny-Gebirge vordringenden, zahlenmässig weit überlegenen Infanterie-Feind immer wieder zum Stehen gebracht hatte, nach hohen Verlusten durchbrochen und in zusammenhanglosen Kampfgruppen aufgelöst wurde. Hierdurch geriet der Feind den LVII. Panzerkorps in die Ostflanke."

104 Geschichte der 3. Panzer-Division. Berlin-Brandenburg, 1967. 454. o.

hogy nem követik a 6. hadosztályt, hanem Bény felé törnek át. Állandó szovjet tüzérségi tűzben késő délután érték el a Garamot (amikor a Szent László hadosztály még az Ipolyt védte). A páncélgránátosok és a felderítők éjszaka hídfőt alakítottak ki. Ennek védelmében a 39. utász zászlóalj szükséghidat épített. A 314-es hadsereg közvetlen légvédelmi tüzérosztály fedezte a hídépítést. Az utászok tutajokon vitték át a sebesülteket és a lőszert a tulsó partra, a hadosztálytörzs Kisgyarmaton rejtőzködött. XII. 28-án 9^{h}-ra a 16 tonnás híd készen állt. A hadosztályok menetoszlopai sztálinorgona és tüzérségi tűzben keltek át. Az északról támadó szovjet harckocsikat páncélvadászok és páncélelhárítók állították meg. A 3. és 8. páncélos hadosztály ezen a napon mintegy 1400 járművet – köztük páncélosokat, gépvontatású lövegeket és két 21 cm-es mozsarat is – átvitt a Garamon. A hadosztályok emberanyaga azonban már a kistompai harcok során megfogyatkozott. A Balck-hadsereg XII. 28-i jelentése szerint ezredenként csupán mintegy 250 fő maradt. Mindazonáltal érdemes összehasonlítanunk, hogy a veszteségeik ellenére valamennyi szükséges csapatnemmel együttesen rendelkező német hadosztályok mennyire más feltételek között vonulhattak vissza és kelhettek át a Garamon, mint a magukra hagyott szentlászlós alakulat-töredékek XII. 26–27-én!

A 3. páncélos hadosztály Garamvédelemre történt azonnali bevetéséről – önjáró lövegei szovjet hídfő elleni XII. 29-i támadásáról – az előző fejezetben már szóltunk.[105] Ugyancsak szó volt róla, hogy a védőállásokban lévő gránátosait I. 3/4-én a Szent László hadosztály – Tassonyi őrnagy csapata – váltotta le.

A Nána és Párkány birtokáért napokig folyó harcokról a hadinapló is beszámol. XII. 28-án arról, hogy a 6. páncélos hadosztály, a Szent László hadosztály egy zászlóalja, valamint magyar rohamlövegek a Nánát és Párkányt elfoglaló szovjet támadást megállították.[106] Az ellenséges erőket számba véve a Garam-fronton ekkor már a 6. gárda-harckocsihadsereg 3 gyorshadtestét és – részben még felvonulóban – a 7. gárdahadsereg 8–11 hadosztályát, valamint a 23. páncélos hadtestet sorolja fel, egyben számol a német haderő szempontjából életfontosságú (lebenswichtig) komáromi térség elleni támadással.[107]

Itt kapcsolódunk az előző fejezetben leírt garami utóvédharcokhoz, ahol a hadinapló adatait XII. 29-től már figyelembe vettük.

A január 6-i szovjet áttörés néhány – a hadinaplóból megismert – részlete és következményeik a további napok tükrében még ide kívánkoznak.

A Heeresgruppe Süd $6^{h}20'$-kor kapja az első jelentést az áttörésről és a Szent László hadosztály szakaszán a 8. páncélos hadosztály ellentámadásáról(?) s parancsot ad 11 Pz. IV. és Hetzer ellentámadására É-i irányba, valamint az ejtőernyősöknek K-i irányba.[108] Guderian az É-ról vasúti szállítással érkező 20. páncélos hadosztály kirakását Zólyom helyett Érdekújváron rendeli el, az LVII. páncélos hadtest

105 L. a 7. sz. jegyzetet. A Csákberénynél I. 2-án bevetett hadosztálynak összesen már csak 3 db páncélosa – önjáró lövege – maradt.

106 L. az előző fejezetet.

107 A január 6-i áttörést a 6. gárda-harckocsihadsereg hajtotta végre a saját gépkocsizó-lövész alakulataival. A 23. szovjet páncélos hadtestet Budapest ostromához vonták el. A Szent László hadosztállyal az Ipoly mentén vívott harcokban súlyos veszteségeket szenvedett 7. gárdahadseregből a támadókhoz csak a 27. hadtest csatlakozott. (*Szabó Nándor* adatai.) – Noha – mint látjuk – a *Hgr.* az ellenséges gyülekezés erejét még túl is becsülte és a szovjet támadás várható volt, a német hadvezetés mégsem intézkedett kellő védelemről. Ez még inkább aláhúzza a Szent László hadosztálynak szánt „ágyútöltelék" szerepet.

108 A Lajtos-féle ominózus távmondat – Tassonyiék I. 6-án reggeli támadásba küldése – tehát ebből ered.

mielőbbi megsegítésére.[109] A Köbölkúthoz ellentámadásra rendelt 13. páncélvadász osztály és a 8. páncélos hadosztály páncélozott részei azonban nem érkeznek meg. A hadseregcsoport vezérkari főnöke $12^{h}25'$-kor azzal vigasztalja a Balck-hadsereg vezérkari főnökét, hogy a szovjet áttörés korlátozott célú(?!) és csupán a dunajobbparti német támadás utánpótlásának bénítását szolgálja. Az LVII. hadtest – vezérkari főnöke jelentése szerint[110] – Muzslától K-re kísérelt meg páncélos zárat építeni, de ezt egy 40 harckocsiból álló ellenséges csoport már délután áttörte és Bátorkeszi felé nyomul előre. A Szent László hadosztály Béláról kiszorított erői az ellenséges támadással szemben Libádot tartják. A 8. páncélos hadosztály már nem képes ellentámadásra. A páncélos rohamot a Karva–Bucs–Bátorkeszi vonalon sem sikerül az LVII. hadtestnek megállítania. Littau őrnagy $23^{h}51'$-es jelentése szerint Köbölkutat elfoglalva mindhárom községbe betört az ellenség. A 8. páncélos hadosztály vezetése csődöt mondott,a vezérkari főnök a leváltásukat kéri. A hadtestparancsnok a komáromi hídfőben riadókészültséget rendel el és megerősítésére a 208-as harckocsiosztályt javasolja. A védelem s egyben a 8. páncélos hadosztály maradékai parancsnokságával v. Roden vezérőrnagyot bízzák meg. Guderian kérdésére a Balck-hadsereg vezérkari főnöke már délben jelenti, hogy a 20. páncélos hadosztály bevetése elkerülhetetlen. Gyülekezési hely Érsekújvár.

Mindebből láthatjuk, hogy Tassonyi dühe, kifakadása jogos volt, jóllehet az alapjában hibás helyzetmegítélés s a Szent László hadosztályt végkép feláldozó védelmi csoportosítás létrehozása német parancsra történt és az ellentámadás is a német erő hiányában bukott el.

A szovjet páncélosok előretörése másnap – I. 7-én – is folytatódott. Délen Dunamócsot, északon Perbétét, majd Bajcsot foglalták el, középen Hetényig és Ujgyalláig jutottak. A komáromi hídfő azonban szilárdan tartotta magát, Érsekújvár előtt pedig már a 20. páncélos hadosztály elsőnek beérkezett alakulatai védtek.

A szovjet áttörés végül is „túlgyőzte" magát. Az elégtelen kísérő gyalogság a helyenkénti szívós védekezés[111] miatt nem tudott időben felzárkózni, az összesen 224 harckocsival véghezvitt 30 km áttörés a jelentős számú kilövés[112] és utánpótlási (lőszer, üzemanyag) nehézségek miatt kifulladóban volt. Így érte I. 10-én a 20. páncélos hadosztály É–D – Udvard–Ujgyalla – irányú első „leszeletelő" ellentámadása.[113] A következő hetekben a szovjetek a Garam elé szorultak vissza.[114]

109 Guderian I. 5–6-án – az elakadt, Budapest „felmentését" célzó támadás miatt – személyesen járt a Hgr. Süd. parancsnokságán, Pannonhalmán, illetve Eszterházán. A garami áttörésről értesülvén innen utasította Wenck tábornokot, a német vezérkar vezetési csoportja parancsnokát, hogy az intakt 20. pc. ho.-t – mintegy 53 szerelvényt – Érsekújváron rakják ki. (*Szabó Nándor* adata.)

110 Littau vk. őrnagy, az LVII. páncélos hadtest vezérkari főnöke jelentése. *Hgr. Süd. KTB.* 1945. I. 6.

111 A Szent László ho. alakulatai (ejtőernyősök és mások: Béla, Libád, utászok: Muzsla, rohamtüzérek.)

112 A hadosztályparancsnokság szerint az ellenség a Szent László hadosztály sávjában „kb. 60 harckocsit vesztett" (38/Szent László ho. I. a. 45. I. 7. sz. 1.; *Dárday*-napló 101. sz. melléklet) Tassonyi adatai: a német, illetve saját veszteségre 38-ból 31 páncélos, a szovjet viszont 224-ből 86. (Tassonyi levele Duskához, 1980. VI. 18., I. a 26. sz. jegyzetet.)

113 *Szabó Nándor* hadtörténet-kutató kéziratos tanulmánya (Hadszíntér: Magyarország. IV. rész, 8. fejezet. A harcok a Garamtól nyugatra 1945. I. 6–20.) szerint a 6. gárda-harckocsihadsereg I. 6-i támadása 179 harckocsival elsietten, a Szécsényi–Salgótarján–Rimaszombat arcvonalon bevetett négy lövész hadtest bevárása nélkül indult meg. Ezért sem a jobbszárnyon előretörő 9. gárda-gépesített hadtest (a 18., 30., 31. gárda-gépesített és a 46 gárda-harckocsidandár) nem tudta elfoglalni a támadási célként megjelölt Érsekújvárt, sem a balszárnyon előnyomuló 5. gárda-páncélos hadtest (a 20., 21., 22. gárda-harckocsi és a 6. gárda-gépesített dandár) Komáromot, az I. 7-én hozzájuk csatlakozó 4. gárda-gépesített hadtest 35 harckocsijával együtt sem. Így azután a kitűzött távlati cél, a Bécs–Brünn vonal elérése sem valósulhatott meg. (Adatok a 6. gárda-harckocsihadsereg emlékkönyvéből.)

114 A 6. gárda-harckocsihadseregnek január 20-ára mindössze 43 harckocsija maradt. Ezért a frontparancsnok I. 27-én a hadsereget tartalékba teszi.

Mindez a Szent László hadosztályt már nem érintette. I. 12-én ugyan még Grolmann altábornagy – a Heeresgruppe Süd vezérkari főnöke – le akarta váltatni a 357. német gyaloghadosztályt a Szent László hadosztállyal, de ekkor már a Balck-hadsereg vezérkari főnöke maga hivatkozott a hadosztály elégtelen erejére.[115]

Itt kell még megemlíteni, hogy a „Konrad" fedőnevű – a Budapesten bekerített erők felmentését célzó –, még I. 1-én este megindított hadművelet már a garami szovjet áttörés előtt lelassult, kifulladt.[116] A hadinaplóból kiderül, de Szabó Nándor is rámutat, hogy a támadás a szovjetek mélységben kiépített, kombinált harckocsizárain akadt el, még a 6. gárda-harckocsihadsereg garami áttörése előtt, így sikertelensége nem ez utóbbin múlt. Ehhez még hozzáfűzhetjük: inkább a fordítottja igaz, vagyis a „Konrád"-művelethez északról elvont erők hiánya segítette elő a garami szovjet áttörés sikerét s okozta a Szent László hadosztály maradékának és sebtében bevetett tartalékerőinek felmorzsolását-feláldozását.

A Szent László hadosztály teljesítményének német részről történt elismeréséről és a hadosztályparancsnok kitüntetéséről munkánk első részében már szóltunk.[117] Lajtos leírja,[118] hogy Hermann Balck páncélos tábornok, a 6. hadsereg parancsnoka személyesen jött el és adta át vitéz Szügyi Zoltán vezérkari ezredes hadosztályparancsnok számára a Vaskereszt lovagkeresztjét,[119] Lajtos Árpád vk. százados, vezérkari főnöknek az I. o. Vaskeresztet, hangsúlyozva, hogy ezzel a hadosztály teljesítményét kívánja elismerni. (Szügyi 1945. január 13-án – kimagasló érdemeire tekintettel – soron kívül vezérőrnaggyá lépett elő.[120]) További epizódként említi Lajtos, hogy berendelték az LVII. páncélos hadtest parancsnokságra, ahova egyedül ment el, szorongva. Majd így folytatja: „Érsekújváron, amikor beléptem, három tábornok és ugyanennyi vezérkari tiszt élén Kirchner tábornok fogadott, a tiszteknek vigyázzt vezényelt és közölte velük, hogy most annak a Szent László hadosztálynak a vezérkari főnöke áll előttük, amely hadosztály feláldozta magát a közös ügyért, és ha ezt nem tette volna meg, »akkor az urak nem lehetnének itt«. Hajoljanak meg tisztelettel a magyar hősök előtt. Kirchner tömören fogalmazott: a hadosztályunk valóban feláldozta magát".[121]

A hadosztály újjászervezése 1945. I. 8. – III. 18.

A Gutára települt hadosztályparancsnokság már I. 7-én este intézkedést adott ki a be nem vetett részek gyülekeztetésére[122] a Csallóközben. Ebben elrendelte a 16. és 20. rohamtüzérosztály megmaradt részeinek összevonását egy osztállyá, Bernolák

115 A Szent László hadosztály 125 főnyi(!) harcos létszáma a Kürtnél lévő reteszállásból nem vonható ki. *Hgr. Süd. KTB.* (További adatunk nincsen erről az alakulatról.)

116 Guderien szerint a hadművelet csődje arra vezethető vissza, hogy a január 1-én este megindított támadást a következő éjjel nem használták ki kíméletlen áttörésre. „Hiányoztak az 1940-es csapatok és parancsnokok" írja. *Heinz Guderian:* Erinnerungen eines Soldaten. IV. Aufl. H. n., 1960. 350. o.

117 *Martin–Ugron,* 142–145. o.

118 *Lajtos,* 61. o.

119 Szügyi, mint Hadiakadémia nélkül vezérkari törzstiszti vizsgát „B" minősítéssel tett tiszt – az érvényes rendelkezéseknek megfelelően –, ezredesi előléptetésével egyidejűleg kilépett a vezérkarból. Ezt azonban a németek nem tudták.

120 1944. XI. 1-i ranggal, 1945. I. 1-i hatállyal. (HL Akvi. lapok. Szügyi 2727/1896.)

121 *Lajtos,* 61. o.

122 L. a 112. sz. jegyzet *Dárday*-napló adatát.

őrnagy parancsnoksága alatt.[123] Az intézkedés a csapatok elhelyezésére 16 csallóközi községet jelölt meg.

A hadosztály tüzérségében a VIII. gépkocsizó tüzérosztálynak 12-ből 5 lövege, a 76/3. ütegnek 1 lövege, az 1/2. aknavető ütegnek 6 vetője maradt. Utóbbi két alakulatot Gereben százados parancsnoksága alatt összevonták.[124] Dárday ezredes a hadosztály súlyos harcaiban tüzérségi téren nyert tanulságok alapján „Tapasztalati jelentést" készített a tüzér felügyelőség, a tüzér lőiskola, valamint a tüzér és aknavető kiképző és felállító központ (Kikfek) részére.[125]

Alig, hogy a két rohamtüzér alakulat megmaradt részeit összevonták, a 20. rohamtüzér osztályt máris elvezényelték a hadosztálytól a 25. gyaloghadosztály kötelékébe. Az átadás az elöljáró magyar 3. hadseregnek I. 27-én történt. Amint az előző fejezetben említettük,[126] a magyar rohamtüzérek szerepéről a garami szovjet áttörés során nem maradtak résztvevőktől származó értekelhető adatok. Az elvezényelt osztály 3. ütegét azonban már 1945. II.. 12-én bevetették Lepsénynél. Az ütegparancsnok – Kárpáty Tasziló Tamás főhadnagy – harcjelentése ezúttal képet ad a csapatnem kiváló harckészségéről.[127] *(2. sz. szövegmelléklet, 87. o.)*

Január közepén valamennyi alakulat áttelepült a Dunántúlra – a hadosztályparancsnokság Pápára, a többiek Pápán kívül mintegy 50 környező községbe[128] – és megkezdődött feltöltésük, illetve a hadosztály újjászervezése.

Az ejtőernyősöket ismét két zászlóaljjá bővítették, ejtőernyős vadászezred elnevezéssel. Az újjászervezésről Huszár nyújt szemléletes képet, saját és mások emlékei alapján.[129] Az egységparancsnokok:[130]

Ezredparancsnok: Tassonyi Edömér őrnagy.

I. zászlóaljparancsnok: Ugron István százados (sebesüléséből felépült).

Századparancsnokok: Godó Ferenc főhadnagy,

123 Ez az intézkedés a *Hgr. Südnek* a m. kir. vezérkarhoz 45. I. 7-én 22 órakor küldött távmondatában is szerepel. E szerint a Koltay-osztály 11 és a Bernolák-osztály 14 megmaradt „Pz. Jäg. 38.(t)" rohamlövegéből egy 25 rohamlöveges osztály létrehozását javasolják a Szent László hadosztályba tagolva. (*Hgr. Süd. KTB.* Anlagen, 1–15. HL Filmtár 898/a tekercs.)

A *Dárday*-napló I. 9-i bejegyzése szerint azonban Koltay fhdgy-nak mindössze 2 üzemképes Hetzer rohamlövege maradt, mert az Ógyalláról Gutára vezető útján Pál-pusztánál német alakulatok visszavonulását kellett fedeznie. A 16. és 24. rohamtüzér osztálynak pedig 3 üzemképes rohamlövege van, a többit javítják. (*Dárday*-napló, I. 25.) Mindebből egyéb adat híján is következtethetünk a magyar rohamtüzérek veszteséges garami utóvédharcára.

124 334/Szt. László ho. tpk. 45. I. 8.; *Dárday*-napló, 1945. I. 9.

125 374/Szt. László Tpk. 45. I. 20.; *Dárday*-napló, I. 21. A négy oldalas összeállítás néhány fontosabb megállapítása. 1. Szervezés. c) vontatók: a VIII. gk. tü. o. vontatói korszerűtlenek (részben mezőgazdasági vontatók). Ez 4 löveg elvesztésébe került. d) híradás: az R/6 rádiók hiányoztak. 2. Lövésszak. A tűzvezetési alap lövés által való megteremtése bevált. A jelentés más egyenértékű eljárásokra is példát ad. 3. Harcászati kérdések. a) A ho. intézkedés tü. pontját a tü. pk-nak kell megszerkesztenie az érthetőség érdekében. b) A tüzér figyelők és felderítők helyzetjelentéseire nagy súlyt kell helyezni. (Többet, jobban, idejében.) c) a védelmi tűzterv szabályzata megfelelt. Fontos a kellő sűrűségű vonatkozási pontrendszer és az együttműködés a gyalogos parancsnokkal. d) Páncélvédelem. Közelharc-eszközöknek minden tüzéralakulatnál kell lennie. Még a tüzérparancsnok törzsét is támadták harckocsik.

126 L. a 48. és 123. sz. jegyzetet.

127 *Dárday*-napló, 115. sz. melléklet. A fakszimilében mellékelt harcjelentést Henkey Hönig őrnagy, a 20. rotü. oszt. pk. terjesztette fel, kísérőlevéllel, a 3. hds. pság-nak és a Szent László ho-nak, 45. II. 14-én. Ebben leírja, hogy az üp. a tád-i cél elérése után a visszaözönlő orosz gyalogságot követve soraikban súlyos veszteséget okozott, de egyik lövege műszaki hibából elakadt, a kivontatást megkísérlő pedig beásta magát a főellenállási vonal előtt 3 km-re. Kimentését célzó támadást a 25. ho. vkf. nem engedélyezett. A támadás során a 3. üteg 8 páncéltörő ágyút, 1 aknavetőt és 1 páncélvadász harckocsit semmisített meg. Henkey őrnagy felsorolja a „kiválóan bátor magatartást tanusítottak" neveit, élen az ütegparancsnokkal.

128 A hadosztály egyes alakulatainak elhelyezési körleteiről: *Dárday*-napló, 112. sz. melléklet. 1945. I. 20.

129 *Huszár,* 1988. 706–712. o.; *Huszár,* 1993. 162–170. o.

130 *Tassonyi*-kézirat, 42. o.; *v. Kövesdy* levél, 1995. VII. 18.

Lassu András hadnagy,
Nagy Árpád főhadnagy,
Porvay István hadnagy,
Remete Imre főhadnagy.

II. zászlóaljparancsnok: v. Makray Ferenc százados (visszahelyezve a Műegyetemről az ejtőernyős csapathoz).

Századparancsnokok: Kovács Ferenc főhadnagy,
Kövesdy Dezső főhadnagy,
Lazáry György főhadnagy,
Platthy Győző főhadnagy.

Bárczy János százados a hadosztályparancsnoksághoz került.

Tiszt, tiszthelyettes volt elég, mert ezeket eleve három zászlóaljas ezred szintjén tartották – írja Kövesdy – de a súlyos elhárító harcok után „öreg" – igazi régi ugró, kiválóan képzett – ejtőernyős alig maradt. A kiképzés ismét „sűrített" volt, arra azonban senki nem gondolt, hogy csak két hónap fog rendelkezésre állni. „Az alaki kiképzést kihagytam" – emlékezik Kövesdy –, „súlyt helyeztem a lőkiképzésre és a védelemre. Biztos voltam benne, hogy többé nem támadhatok. Ámbár a katonai hatóságok elrendelték a Szent László hadosztály azonnali felszerelését, az nagyon hiányos maradt."

Ugron az I. zászlóalj hadrendjét az alábbiakban adja meg.[131]

Zászlóalj törzs,

3 lövész század, egyenként 3 szakasz, 3 raj, 10 fő, 1 golyószóró.

1 géppuskás század 6 rajjal,

1 nehézfegyver század: 4/8 cm-es aknavető, 2/7,5 cm-es páncéltörő ágyú.

1 páncélromboló szakasz: 4 páncélrém, páncélöklök; a szakasz árkász kiképzésű.

1 híradó szakasz: 6 R-3 és 6 gyalogos távbeszélő állomáscsoport.

1 fogatolt vonatoszlop: 20 országos jármű.

Huszár szerint az elvonuló zászlóalj ennél valamivel erősebb volt.

„A szervezés és kiképzés minden időnket igénybe vette. A hangulat nyomott volt" – írja Tassonyi. – „Pápa védelmével egy német ezredest bíztak meg és annak járt híre, hogy minket a város védelmére fognak rendelni. Az ezredes velem összeköttetésbe lépett és a védőállást szemrevételeztük. A zászlóaljparancsnokokkal akkor megbeszéletem, hogy ha »végsőkig való ellenállásra« kapunk parancsot, Pápát a bekerítés után feladjuk és az oroszt meglepjük azzal, hogy bekerítés után keleti irányba ki fogunk törni (ugyanis ott csak leplező erők lesznek) és elhúzunk a Bakonyba. Ekkor telepítettem a fegyver és lőszerdepot-kat a Bakonyban."[132]

A fiatalok – sorköteles újoncok és besorozott leventék – hamar beleszoktak a kemény kiképzésbe s noha felszerelésük javarészt nem volt új, a kialakuló bajtársi közösségek és a feljavított koszt jó hangulatot teremtettek – írja Huszár. Ezt rontották a frontról érkező hírek, Budapest eleste, nyilas razzia a városban, különösen pedig két szökevény ejtőernyős kivégzése.

131 *Ugron István:* A pápai 1/I. ejtőernyős zászlóalj története, 1945. I. 25–III. 28. Kézirat, 1. o. (A továbbiakban: *Ugron*-kézirat.)

132 *Tassonyi*-kézirat, 43. o.

Tábori posta sz:F-107.

H a r c j e l e n t é s

a f.hó 12.én Lepsénytől délre vivott harcokról.

F.hó 12.-én 11^h30 I kor a 25.gye.pk.révén a 25.hop által elrendelt bevetési parancsot kaptam,hogy Lepsény D.K.-től 6 km.-re levő 155 hárp-ot/Kőkuthegy/ vegyem birtokba.Rendelkezésemre bocsátott 70 fő gyalogost a 7.századból Széchenyi fhdgy parancsnoksága alatt,akiket gk-in szállitottam a rolg-ek után.Sullyal /6 löveg/ Riki majoron át,3 löveggel az iparvasut mentén támadtam.A 3.szakasz Wittner hdp.őrm.psága alatt 13^h o5 I-kor a vasutat átlépve támadását megkezte.Magam a sullyal 13^h50 I-kor léptem át a vasutvonalat, Ezek után az összeköttetést a 3.szakasszal elvesztettem.

A gyalogsággal együtt Riki majorig mentem előre./14^h30 I./Az ellenség szórványosan tüzérséggel és aknavetővel lőtt.Riki majorban tájékozottam,majd a támadást oldalozólag Kőkuthegy 155 hárp. ellen megindi-tottam.A támadást az ellenség igen erős aknavető és tüzérségi tüzzel akarta feltartóztatni.Kőkuthegy felöl gyalogság tüzelt,Kiskőkut puszta irányából,valamint Toth tanya irányából pedig 2-2 pct.ágyu tüzelt.Ezeket kilőttük.Ugyancsak két pct.ágyut lőttuk ki a 156 hárp-tól délre levő utnál.15^h20I kor Kőkuthegy 155 hárp-ot elértem és azt elfoglaltam. A menekülő ellenséges gyalogságot ágyuval és gp-val löttük.Ezután Kiskőkut puszta ellen támadtunk.Ugyancsak gp.és ágyu tüzzel üldöztül a menekülő ellenséges gyalogságot.Ezután Attila pusztán keresztül Ágoston psz-ra támadtunk.Ott az ellenség hátába kerültünk és az ellenséges visszaözönlő gyalogságot-mivel már a repeszgránátunk elfogyott,közvetlen közelről gp-val és gpi-val löttük,sőt valamennyi kézigránátunkat is kidobtuk.Csak ezen a részen az ellenség vesztesége megitélésem szerint kb.150 fő.Egy Ágoston puszta irányába haladó ellenséges pc.vadászt kilőttük.Támadásunkat a 156 hárp-tól K-re levő fasorban elhelyezett két pct.ágyu lőtte.A lövegeket kilőttük.Tóth tanyától D-re az egyik löveg egy aknavető állást taposott szét.

Még a Kőkuthegy 155 hárp elfoglalásának mozzanata alatt egyik lövegem Kőkuthegytől Ny-ra kb.1 kmre kuplungtörést kapott.Egy másik löveg kiakarta vontatni,ellenben a mély talajban elsülyedt.

18^h40I-kor Ágoston pusztárol rohamszakaszommal együtt bevonultam Lepsénybe.

A 3.szakaszról a szakaszparancsnok hdp.tett jelentést beérkezése után.A szakasz Horváth tanyáig ment előre,amikor lövegét pct.ágyuval kilőtték.Személyére átszállt egy másik rolg-be,a két pct.ágyut kilőtte. Ekkor megsebesült és sebesülten hátraszállitották.A pk.nélkül maradt szakasz még egy ideig lőtte az ellenséges gyalogságot s az igen erős aknavető és tüzérségi tüz miatt visszavonultak.19^h30I-kor Lepsénybe beérkezett.A két lövegvezető magatartása kifogásolható,ellenben arra való tekintettel,hogy első bevetésük volt,valamint,hogy az ellenséges tüz valóban igen erős volt,tapasztalatlanságuknak tudható be.

Saját veszteség: Vittner hdp.őrm.szak.pk.sebesült,2 halott,9 sebesült 1 rolg.kilőve,2 rolg.saját vonalunk előtt kivontatása folyamatban,2 gk bombaszilánkok álltal megrongálva.

Ellenség kb.vesztesége:10 pct.ágyu,1páncélvadász,több könnyü aknavető,több gp.és gsz.,valamint 200 fő sebesült illetve halott.

1 drb. vázlat melléklet.

Kárpály fhdgy
ép.

2. sz. szövegmelléklet

Február 21-én az I. zászlóalj Bakonyszücsre[133] és környékére vonult, kihelyezésre. Itt már harcszerű kiképzésre, éleslövészetre is sor került. III. 15-én riadót rendeltek el. A zászlóalj 20-án indult teljes felszereléssel Farkasgyepüre. „Itt teljes fegyverzetcsere történt" – írja Ugron –, „új német puskákra, villám-golyószórókra és villámgéppuskákra".[134] A géppisztolyok továbbra is hiányoznak, kivétel egy-két veterán régi fegyvere. „A zászlóalj összlétszáma kb. 1000 fő, harcos állomány – »Grabenstärke« – 800 fő. III. 20. Továbbmenet: Városlőd–Szentgál. Itt éjszakázunk".

A repülő-lövészezred parancsnokságával és újjászervezésével a hadosztályparancsnok Pályi György százados, az 1/I. repülő-lövészzászlóalj Ipoly–garami gyűrűből kijutott parancsnokát bízta meg.[135] Noha ismét felállították mindkét zászlóaljat, a március 17-i felriasztáskor csak egyhez volt elegendő fegyverzet. A kivonuló alakulat szervezete:

Parancsnok: Pályi György százados

1. segédtiszt: Balogh János repülő főhadnagy

Közvetlenek: páncéltörő ágyús szakasz (4 motorizált löveg.) Pk: Kövess főhadnagy;

páncéltörő szakasz: (2 db 20 mm-es repülő gépágyú, földi használatra alakítva). Pk: Szabó műszaki hadnagy.

1 lovas csapatcsendőr-egység (1+12 fő); árkász szakasz, távbeszélő szakasz.

1. század parancsnok: Kiss Gyula hadnagy,

2. század parancsnok: Apró Mátyás főhadnagy,

3. század parancsnok: Mánfay Károly hadnagy.

Nehézfegyverszázad-parancsnok: Lécfalvy százados.

A század állt: egy géppuskás századból, (12 villámgéppuska)

két aknavető szakaszból (4-4 db 80 mm, ill. 120 mm-es vető)

Századonként 9 villámgolyószóró, mint sorozatlövő fegyver.

A legénység német Mauser puskákkal volt felszerelve.

A géppisztolyok itt is hiányoztak.

A bevetésre került egység összlétszáma 1300 fő volt.

A Vásárosmiskén visszamaradt II. repülő-lövészzászlóalj és pótezred Erényi ezredes, illetve Juhász százados parancsnoksága alattt később bevetésre került, de a rosszul felszerelt egység az első ütközet után felmorzsolódott. Megmaradt részei lejutottak a Murához.

A testőr-gránátos ezred és a felderítő osztály újjászervezéséről – személyi és anyagi feltöltéséről, illetve január–márciusi tevékenységéről – nem találtunk adatokat. Ugyancsak hiányzik minden részlet a Baráth András alezredes parancsnokolta, mindvégig a hadosztályt szolgáló – helyenként megemlített híradó zászlóaljról.

Az újjászervezés időszakáról – főleg a tüzérséget illetően, de a hadosztály vonatkozásában is – a Dárday-napló dátumszerűen beszámol: a feltöltésről a tüzér Kikfek. gondoskodik. A VIII. gépkocsizó közepes tarackos üteget újból 3 üteges

133 *Nagy Árpád*-napló; *Huszár*, 1993. 162–170. o.

134 Adataikat l. *Martin–Ugron*, 10. o.

135 *V. Pályi György* hagyatéka. Gépelt kéziratok. Cím nélkül. 1945. év 1., 9., 9a., 14–17., 17a., 18., 18a., 19–23., 23a., 24–28., 28a., 29–30. o. Évszám élkül. HL Tgy. 3064. (A továbbiakban: *Pályi.*)

osztállyá szervezik, a Gereben százados parancsnoksága alatti közepes aknavető tüzérosztályt ugyancsak kiegészítik 2 üteggel. A Fővezérség utasítja a Kikfeket a 13. és 38. tábori tüzérosztály felállítására a hadosztály részére.[136] Január második fele az egységek elhelyezésével telt el. A hó végén a tüzérparancsnokság kiadta „Irányelvek a kiképzés végrehajtásához 1945. II. 1.–IV. 30." c. iratát, 12 hetes időszakra.[137]

III. 9-én a hadosztály I. a. (hadműveleti) osztályán tartott értekezlet szerint a hadosztály kiképzési foka olyan, hogy a nagy újonclétszámra tekintettel még 6 hét kell a szükséges szint eléréséhez.[138] A német „Kampfkommandant" azonban már III. 15-én reggel 6 órakor riadót (Ri 1-es fokozatot) rendelt el[139] Borsosgyőr körzetére. Miközben a IX. hadtest-tüzérparancsnoktól új irányelvek érkeztek a 11 pontból álló naplóvezetésre,[140] III. 17-én Ri 2-t rendeltek el a Mór–Oroszlány irányába történt orosz előretörés miatt. A hadosztály vezérkari főnök szerint számolni kell a bevetéssel. Ezért az I. a osztályon értekezletet tartott az erre alkalmas egységek számbavételére; ugyanis félő volt, hogy kellő számú harckész alakulat hiányában a meglévők egyenként kerülnek bevetésre. Futólagos megállapítást nyert, hogy 3 zászlóalj, bizonyos hadosztályközvetlen egységek, a tüzérség részéről az 1. közepes aknavető tüzérosztály 6 vetővel, a VIII. gépkocsizó tüzérosztály pedig egy 3 löveges üteggel jöhet tekintetbe. Lajtos távbeszélőn kérte a IX. hadtestparancsnokságot a jelzett egységek – adott esetben – együttes alkalmazására, egyben kérte feloldásukat a Kampfkommandantok hatásköre alól. Ezt a Heeresgruppe Süd parancsnoksága III. 19-ével el is rendelte.[141] Említést érdemel, hogy Gereben Ferenc százados III. 1-jével tüzérparancsnok-segédtiszti beosztásba került, Rábay Pál pedig III. 14-ével az 1. közepes aknavető tüzérosztály parancsnoki tisztét vette át.

A zászlóaljból megmaradt utász-század az utász-napló tanusága szerint[142] I. 11-én települt át Tanyról Kisbajcsra, a zászlóaljparancsnokság pedig Csornára. A hadosztály vezérkari főnök az utászzászlóalj-parancsnok javaslatára hozzájárult a zászlóalj eredeti szervezetének helyreállításához és a harckészség elérésének dátumát IV. 1-ben jelölte meg.

Az újonnan szervezett utászzászlóalj parancsnoka Koppány Ernő alezredes, segédtisztje Endrődy Imre zászlós, az 1. század parancsnoka Kozma László főhadnagy, a 2. század parancsnoka: Mersich András százados, a 3. század parancsnoka: Kocsis Ferenc főhadnagy lett.

A 2. század parancsnokságát egyelőre Székely György hadnagy vette át, Mersich százados pedig a zászlóaljparancsnok-helyettesi teeendőket látta el, vezette a kiképzést és az új zászlóalj feltöltését és megszervezését. Az új századok I. 22-én Szilsárkányra, Rábacsanakra és Pásztoriba települtek és megkezdték a kiképzést.

136 Előzetes értesítés a hadosztály tüzérségének újjászervezéséről. 371/Szt. László ho. Tpk. 1945. I. 18.; *Dárday*-napló, 109. sz. melléklet. 1945. I. 19. A feltöltést elrendelő főparancsnokságí levél azonban csak II. 19-én kelt, uo. 118. sz. mell.

137 Uo. 113. sz. mell., 1945. I. 27.

138 Uo. 1945. III. 9.

139 „Kampfkommandant": a területileg illetékes helységharcparancsnok. A „Riadóintézkedés" 3 fokozatot ismert. Ri 1: Sisak puska, 40 éles, 2 kgr., gázálarc, kenyérzsák felszereléssel gyülekező az elhelyezési körletben. Szállítóeszközök készenlétben. Ri 2: Gyülekezés a riadóhelyen. Ri 3: Riadókörlet elfoglalása. *Dárday*-napló, 122. sz. mell. 1945. III. 16.

140 Uo. 123. sz. mell. 82/IX. hdt. tpk. 45. III. 13.

141 Uo. 126. sz. mell., 1945. III. 19.

142 Utász-napló, 1945. I. 11–III. 19.

Egy, Szügyi által tartott II. 2-i értekezlet szerint a hadosztályt „1. hungarista Szent László hadosztály" néven Németországban kívánják felszerelni, de a hadosztályparancsnokság mindent elkövet, hogy a hadosztály Magyarországon álljon fel, noha így a megfelelő felszerelés kétséges. A csapatparancsnokok egyhangúan arra szavaznak, hogy a hadosztály itthon állíttassék fel. Noha a tisztikar és legénység nem volt németbarát – erre a németek adtak okot –, a már megszállt területről érkező ellenőrzött hírek szerint a „helyzet túl olyan kétségbeejtő, hogy hazánk számára a német győzelem az utolsó szalmaszál... – A szökés büntetése halál, önként jelentkezés esetén – kegyelemből – 10 évi börtön. Szökésnek minősül az is, ha valaki a nyilaskereszteseknek áll be. A nyilas párt tagjai a hadosztályt nem szemlélhetik, működéséhez hozzá nem szólhatnak – a »számonkérők« sem – kivéve Beregfy vezérezredes írásbeli parancsát."

1945. III. 1-jével, a hadosztályparancsnok II. 28-i szóbeli rendelkezése alapján, az utászszászlóalj parancsnokságát Koppány alezredestől Mersich százados vette át. III. 4-én tudott a zászlóalj először számottevő anyagot – ruházatot, felszerelési cikkeket, fegyverzetet, lőszert, gépjármű, gázvédelmi és lángszóróanyagot – vételezni, Mosonmagyaróváron.

A hadosztályparancsnok III. 18-i parancsával elrendelte két utászszázad és a parancsnokság készenlétét.

Menetcél: Pápa.

A dunántúli harcok. Hadműveletek 1945. III. 6–III. 23 között[143]

Hitler már a magyar főváros „felmentésére" irányuló harmadik sikertelen német kísérlet előtt – január közepén – elhatározta a 6. SS páncélos hadsereg Magyarországra szállíttatását. Guderian ellenvetésére, hogy az ardenneki támadásból megmaradt tekintélyes erőre Németország közvetlen védelmére, a lengyel fronton lenne szükség, a Führer kioktatta vezérkari főnökét a déldunántúli olajforrások stratégiai jelentőségéről.[144]

A szovjet legfelsőbb parancsnokság pedig február 17-én adott ki egy bécsi támadó hadműveletre vonatkozó direktivát. Ismét támadásra készült tehát mindkét fél. A kezdeményezők a németek voltak.

A szovjet kezdeti hitetlenkedés[145] cáfolataként a Dunántúlon felvonult 6. SS páncélos hadsereg – más német és magyar alakulatok támogatásával – március 6-án lendült erőre, a Balaton és a Velencei-tó között, a Duna irányába. A támadás azonban részint az akkorra már kiépített szovjet mélységi harckocsizár, részint a váratlanul bekövetkező olvadás folytán március 15-éig mindenütt végleg elakadt. A fő ellenállási vonal ekkor Siófoktól a Sió mentén Simontornyáig, a Velencei-tótól pedig

143 *Veress D. Csaba:* A Dunántúl hadi krónikája, 1944–1945. Budapest, 1984.; *Szabó Nándor:* Hadszíntér: Magyarország. Kézirat, V. rész, 67 oldal. A két Szerző idevágó adatainak felhasználásával.

144 *Guderian:* i. m. 357. o. A szintetikus benzint előállító német „Hydrierwerke" szétbombázása után a magyar olajforrások nélkülözhetetlenné váltak. Hitler Guderiannak: „Wenn Sie keinen Brennstoff mehr erhalten, können Ihre Panzer nicht mehr fahren und die Flieger nicht mehr starten. Das müssen Sie doch einsehen. Aber meine Generäle verstehen eben nichts von Kriegswirtschaft."

145 *Dombrády Lóránd–Tóth Sándor:* A m. kir. honvédség. 1919–1945. Budapest, 1987. 420. o.

Soponyáig, majd a Sárviz mentén, a két egymáshoz közeledő csatorna által megszabott ék alakban Cece térségéig terjedt; a Velencei-tótól ÉNy-ra Zámoly–Pusztavám–Oroszlány, majd K-re Szár–Mány irányában helyezkedett el. Itt É-ra fordulva a visszafoglalt Esztergom K-i szegélyéig és a Duna partjáig nyúlt.

A szovjet ellentámadás – egyben a német előretörésnek megfelelően módosított bécsi támadó hadművelet nyitánya – március 16-án indult. Ehhez északon – a Duna és Pusztavám között – a 2. Ukrán Front 18 lövész hadosztálya és a 2. gárda-gépesített hadtest 100 harckocsival, tartalékként pedig a garami arcvonalról kivont és feltöltött 6. gárda-harckocsihadsereg (5. gárda-harckocsihadtest és a 6. gárda-gépesített hadtest összesen 415 harckocsival és rohamlöveggel) állt készenlétben. – Délen a 3. Ukrán Front csapatai készültek a támadásra, nevezetesen: Mór és a Velencei-tó között 15 lövész hadosztály – köztük a kézifegyverekkel a világon legjobban felszerelt 9. gárda-összfegyvernemi hadsereg – és egy gárda-harckocsidandár 186 harckocsival; a Velencei-tótól a Sárvizig a 27. összfegyvernemi hadsereg 9 lövészhadosztálya, a 23. és a 18. páncélos hadtest (feltöltés nélkül), a Sárvíz mentén az 1. gárda-gépesített hadtest 2 gárda-gépesített dandára. Cece és Siófok között a 26. összfegyvernemi hadsereg 9 lövészhadosztálya és az 5. gárda-lovashadtest készült a támadásra, hozzávetőlegesen 660 harckocsival és rohamlöveggel. Ez tehát csak a déli arcvonalszakaszon kb. 846 harckocsit és rohamlöveget, a később csatlakozó 6. gárda-harckocsihadsereg állományával együtt pedig mintegy 1261 páncélost jelentett.[146]

A német–magyar hadrend III. 15-én az alábbi volt: Pusztavám és a Duna között a támpontszerűen védekező magyar 1. huszárhadosztály Várgesztesig, majd a német 96. gyaloghadosztály, a magyar 23. volt megszálló hadosztály és a német 711. gyaloghadosztály a 3. magyar hadsereg, vitéz Heszlényi József vezérezredes parancsnoksága alatt állt. A Velencei-tó és Pusztavám között a IV. SS. páncélos hadtest (az 5. Wiking és a 3. Totenkopf SS. páncélos hadosztály) és a magyar 2. páncélos hadosztály, Gille SS tábornok vezetésével, összesen 86 bevethető harckocsival; a Velencei-tó és a Sárviz közt, illetve mentén rendre a német III. páncélos hadtest (az 1. és 3. páncélos hadosztály, a 356. gyaloghadosztály, az 509. „Tigris"-osztály 45 harckocsival, majd a 3. napon a 6. páncélos hadosztály) Hermann Breith páncélos tábornokkal az élen, a II. SS páncélos hadtest (a 2. Das Reich és a 9. Hohenstaufen SS. páncélos hadosztály), a német 23. páncélos hadosztály, a 44. Deutsch- und Hochmeister gyaloghadosztály; a Balaton és Mezőkomárom között a Sió mentén az I. német lovashadtest (a 3. és 4. német lovashadosztály) helyezkedett el Gustav von Harteneck lovassági tábornok vezetésével, továbbá a magyar 25. gyaloghadosztály.[147]

Ez csupán a Balaton és a Velencei-tó között összesen 13 (8 német páncélos-, 2 lovas-, 2 gyalog- és 1 magyar gyalog-) hadosztályt jelentett. Jóllehet az alakulatok nagy része leharcolt, fel nem töltött egységekből állt, mégis említést érdemel, hogy ilyen kis területen, ilyen koncentrációban a második világháborúban sehol nem voltak német alakulatok bevetve.

146 A szovjet páncélosok számadatai *Szabó Nándor* gyűjtéséből: szovjet irodalmi adatok és *Nagy Gábor:* Fejér megye felszabadítása (Fejér megyei történelmi évkönyv, 1970/4., 66–107. o.) c. közleménye alapján.

147 Ide volt beosztva a Szent László hadosztálytól vezényelt 20. rohamtüzér osztály Henkey Hönig parancsnoksága alatt. L. a 2. sz. szövegmellékletet.

A hadtörténetírásban közhelynek számít, hogy a március 6-i német támadás a váratlan olvadás folytán elsüllyedő nehéz harckocsik miatt fúlt kudarcba. („Csak a Sárral kezdődő helységneveket kellett volna lefordítani a támadás tervezőinek" – olvashatjuk több helyütt.) A magunk részéről Szabó Nándor rendhagyó nézetét tartjuk figyelemre méltónak. E szerint végül is a támadás elakadásának köszönhetően tudtak a Sió–Sárvíz „ékben" lévő alakulatok a hatalmas szovjet erőfölény folytán előbb utóbb várható ellentámadás során a bekerítés elől legnagyobbrészt időben kitérni, illetve a Székesfehérvár térségéből támadó szovjet erőkkel utolsó pillanatban szembefordulni.

A második tényező, ami miatt a szovjet támadóknak nem sikerült Nádasdladány és a Balaton között „befűzni a zsákot" – benne 12 német és 1 magyar hadosztállyal – a sztálini hadvezetésben keresendő. Amint a II. világháború során annyiszor, Sztálin ezúttal is elmulasztotta a kellő súlyképzést. A támadást csapatai III. 16-án északon és délen egyaránt megindították. Csak amikor DNy-irányba támadó erői szívós ellenállásba ütköztek, akkor rendelte el Sztálin a 2. Ukrán Front tartalékában lévő 6. gárda-harckocsihadsereg bevetését, a 3. Ukrán Front támadásához csatlakozva, DNy-i irányba. Ezt a kétnapos késést a szovjet páncélosok nem tudták behozni.

A harmadik tényező vitathatatlanul a védekező német és magyar csapatok – köztük a Szent László hadosztály Németh alezredes parancsnokolta harccsoportjának – hősiessége volt.

Mindennek következtében a szovjet támadás Ausztria ellen a tervezett időponthoz képest egy hetet késett. Ebből ugyan főleg az osztrákok profitáltak – meg talán, a Nyugat. Hazánk viszont – akarva-akaratlan – ismét hű maradt hálátlan történelmi szerepéhez...

Nos lássuk az események rövid összefoglalását.

III. 16-án a köd miatt csak moszkvai idő szerint délben, tehát 10 órakor indult a 4. és 9. gárda-összfegyvernemi hadsereg támadása 18 lövészhadosztállyal és 186 harckocsival Herbert Gille tábornok IV. SS páncélos hadteste és a 2. magyar páncélos hadosztály 70, illetve 16 harckocsival rendelkező leharcolt alakulatai ellen. A 6. gárda-harckocsihadsereg 55 km-es menettel Csákvár–Zámoly térségébe ér (Innen fordul később délnek.)

III. 17-én Hitler jóváhagyta a csapatok visszavonását a Sió–Séd ékből és a kivonásra kerülő alakulatokat Mór, Várpalota és Ősi-Berhida térségében osztotta el. Itt kerülünk szembe a hitleri megalománia újabb esetével: a Führer ÉK-i előnyomulásból DK-i irányú bekerítést latolgatott... Végül is a régi állások visszafoglalására adott utasítást. Így klasszikus találkozóharc jön létre. A 6. gárda-harckocsihadsereg 5. harckocsihadteste és a 37. gárda-lövészhadtest Ősi–Berhida–Várpalota térségében beleütközik az 1. és 9. SS páncélos hadosztályba. Tomboló küzdelem alakul ki III. 19–23. között Csór, Ősi, Nádasdladány, Berhida, Várpalota, Hajmáskér, Királyszentistván térségében.

III. 18-án a szovjetek a Móri árokban értek el sikereket a Söréd–Magyaralmás–Mór–Pusztavám térségében keményen ellenálló Totenkopf-hadosztállyal szemben. Guttamási–Bakonykuti vonalán a Wiking vívott találkozó harcot 12(!) szovjet lövész hadosztállyal és két gárda-harckocsihadtesttel.

III. 19-én a Vértes hegységet támpontszerűen védő leharcolt 1. magyar huszárhadosztályon áttört szovjet 68. és 75. lövészhadtest elfoglalta Tata–Tóvárost és este elérte a Dunát. A Bicskénél védekező Heszlényi-féle német–magyar erők kénytelenek voltak visszavonulni és Esztergom körül hídfőt képezni. Ezt a várostól nyugatra III. 27-ig védték, lekötve a Bécs ellen támadó szovjet erők egy részét.

A 6. gárda-lövészhadtest és a 9. gárda-összfegyvernemi hadsereg Mór és Bodajk elfoglalása után Zirc felé nyomult előre, kihasználva az erdős terepen a nagyszámú gyalogság nyújtotta előnyöket. Az 5. gárda-páncélos hadtest és a 37. gárda-lövészhadtest a Balaton irányába támadva Várpalota és Székesfehérvár közt több ponton átlépte a 8-as műutat. Az 1. és 9. SS páncélos hadosztályok maroknyi ereje azonban megakadályozta a továbbjutást. A 5. SS (Wiking) páncélos hadosztály védte Székesfehérvárra több helyen betörtek a támadók. Az út már csak DNy felé volt szabad.

III. 20. Kisbérnél a 6. páncélos hadosztály és a 2. SS páncélos hadosztály megállította a szovjet előretörést. Várpalotát, Inotát az 5. gárda-páncélos hadtest csapatai elfoglalták, de Ősinél, Berhidánál és Nádasdladánynál a 9. SS páncélos hadosztály és a 4. lovashadosztály 41. ezrede szilárdan ellenállt, minden támadást kivédtek. A Börgönd–Sárviz arcvonalon a 27. összfegyvernemi hadsereg, a 18. páncélos dandár és az 1. gárda-gépesített hadsereg együttes támadása sem tudta megakadályozni a német 1., 3. SS páncélos és a 44. gyaloghadosztály lassú hátramozgását. A Sárviz és a Balaton között a 26. összfegyvernemi hadsereg, a 104., 135. lövészhadtest és az 5. gárda-lovas hadtest támadott. Utóbbi egész nap a Siófoktól K-re harcoló magyar 25. gyaloghadosztály állásait rohamozta. (Itt harcolt a Szent László hadosztálytól vezényelt 20. rohamtüzér osztály is.) A nap folyamán elveszett Enying és több más a Balatontól K-re eső helység. A 4. gárda-összfegyvernemi hadsereg elfoglalta Csórt.

III. 21. A Zirc felé előnyomuló erőkből a 9. gárda-gépesített hadtest Tésnél balra fordult, Hajmáskér felé. A nap folyamán katasztrófa fenyegetett.[148] A német III. páncélos hadtest védelmét Polgárditól D-re áttörte a 27. összfegyvernemi hadsereg. A 6. gárda-harckocsihadsereg a 4. gárda-összfegyvernemi hadsereggel együtt elfoglalta Berhidát. Már csak egy 12 km-es sáv maradt szabad a Székesfehérváron harcoló Wiking SS páncélos hadosztály számára, de Pétfürdőnél a 9. SS hadosztály páncéltörő ágyús osztálya, néhány harckocsi és 8 Jagdpanther rohamlöveg 15 J. Sztálin nehéz harckocsit kilőtt . A védekező csapatok e nap még mintegy 70 páncélost lőttek ki.

Karl Ulrich tábornok, a Székesfehérvárt védő 5. SS páncélos hadosztály parancsnoka a város feladása mellett döntött. A rádióösszeköttetést megszakítva 21-én éjjel önkényesen kivonultak DK felé. Noha a 26. szovjet hadsereg támadása Enyingtől É-ra a 3. és 4. német lovashadosztály tűzoltásszerű bevetése folytán csak lassan haladt előre, Lepsényt mégis elfoglalták. Az „ékből" visszavonuló német csapatok felszerelésük, fegyverzetük nagy részét az üzemanyaghiány és a szovjet légi uralom folytán elvesztették. A német vadászgépeknek még az IL-2-esek zavarására is alig telt.

III. 22. A Székesfehérvárt feladó, a Séd mentén elvonult Wiking SS páncélos hadosztály nyomán felszabaduló 2. gárda-gépesített dandár és a 4. gárda-össz-

148 *Wilhelm Tieke:* Im Feuersturm letzter Kriegsjahre. (II. SS Panzerkorps, mit 9. u. 10. SS Division „Hohenstaufen" und „Frundsberg.") H. n., 1975. 506. o.

fegyvernemi hadsereg Nádasdladánynál előnyomulva Jenő községnél találkozott az 1. gárda-gépesített hadtesttel. Az így bekerített 1. német páncélos és 44. gyaloghadosztály még 23-ára virradóra kitört, de a már amúgy is megfogyatkozott bécsi 44-eseknek csak roncsai jutottak át; elesett Rost altábornagy, hadosztályparancsnok is. Ugyane nap hajnalán a Tésnél délnek fordult szovjet erők rajtaütésszerűen betörtek Hajmáskérre, bekerítéssel fenyegetve az I. német SS páncélos hadtest jobbszárnyát. Noha a német alakulatok makacsul védekeztek, a 46. gárda harckocsidandár – kijutva a 8-as főútra – kilőtt 76 német páncélost és lövészpáncélost. A német hadvezetés – H. Balck, a német 6. hadsereg parancsnoka és G. v. Harteneck, az I. lovashadtest parancsnoka – gyors ellenintézkedéseket tett. Berhida körzetét hirtelen összeszedett tekintélyes erőkkel szállták meg a visszavonuló alakulatok folyosójának biztosítására. A 9. SS páncélos hadosztály mellett itt került a Szent László hadosztály egy harccsoportja máig híres alkalmazásra. A gránátos zászlóalj részeiből, a felderítő zászlóalj páncéltörő ágyús századából, valamint a 20. rohamtüzér osztály egy Hetzer ütegéből szervezett csoport Németh alezredes vezetésével[149] Vilonyánál biztosította a német visszavonulást. A községtől É-ra és Dny-ra a 9. SS hadtest 8,8-as ütege és más légvédelmi gépágyús illetve ágyús egységek foglaltak tüzelőállást.

A reggel meginduló szovjet támadást a légvédelmi ütegek 2 harckocsi, majd a Németh csoport 4 harckocsi kilövésével megállították. Az este 8 óra után újraindított támadást a 41. német harckocsiezred és a 24/I. harckocsi osztály, valamint a Németh harccsoport újabb öt harckocsi kilövésével tartóztatta fel, megakadályozva a szovjet erők áttörését a Balatonhoz. A Németh csoport azonban, légitámadások során, súlyos veszteségeket szenvedett.[150]

A március 6-a óta pihenő nélkül harcban álló 1. Leibstandarte Adolf Hitler SS páncélos hadosztály összeroppant, felbomlott. Hitler dühében elrendelte a katonák zubbonyujján lévő megkülönböztető szalag – Ärmelstreifen – letépését.[151]

III. 23-ára virradóra elveszett Kenese, Papkeszi és Litér, de az egyik legkiválóbb német páncélos hadosztály, Radowitz altábornagy 23-asai Küngösnél még egy utolsó támadást indítottak K-i irányba. Ott, összetalálkozva a bekerítésből kitörő 1. páncélos hadosztály töredékekkel, együtt még ki tudtak térni. Ez azonban a 44-eseken már nem segített. III. 23-a folyamán a Litér és Kenese Ny között még mindig védekező 3. és 4. lovas, a 9. SS páncélos és a 23. páncélos hadosztály fokozatosan hátrált a 130 harckocsival támadó 11 szovjet hadosztály (1 harckocsi-, 1 gépesített, 1 lövész- és 8 gyaloghadosztály) elől. A Balatontól ÉK-re az 5. gárda-lovashadtest támadott 70 harckocsival, Hajmáskértől DNy-felé a szovjet 18. páncélos dandár nyomult előre 60 harckocsival, Hajmáskértől ÉNy és Ny-i irányban – Veszprém felé – a 6. gárda-páncélos hadsereg 5. gárda-harckocsihadtestének 50 harckocsija mozgott a Heeresgruppe Süd jelentése szerint. Összesen tehát csak ezen a napon és szakaszon 310 szovjet harckocsi és rohamlöveg támogatásával nyomultak elő a szovjet erők nyugat felé.

Noha a német és kisszámú magyar erők a hadműveletek első – támadó – szakaszában 206 harckocsit, a második – védekező – szakaszban, 8 nap alatt 1261-ből

149 *Veress D. Csaba:* i. m. 290–292. o.

150 *V. Adonyi Ferenc:* A magyar katona a második világháborúban. 1954. Függelék. A m. kir. Szent László hadosztály hősi harcai. II. A dunántúli halogató visszavonulás. III. 22.

151 *Guderian:* i. m. 381. o.

425 harckocsit lőttek ki (ebből az I. lovashadtest és a Németh-csoport két nap alatt a negyedét) a szovjet erőket feltartóztatni nem lehetett.

Ezzel zárult a III. 6-i német támadással kezdődő, majd a III. 16-i szovjet ellentámadással folytatódó gigászi ütközetsorozat. III. 24-étől a dunántúli harcok új, utolsó szakaszában a 3. és 2. Ukrán Front gyors előnyomulására került sor Ausztria felé.

A III. 15-én felriasztott és III. 19-ére részlegesen felvonult, hiányosan felszerelt, alig kiképzett újoncokkal feltöltött Szent László hadosztály ennek az előnyomulásnak – voltaképp inkább üldözésnek – a lassítását, meg-megállítását kapta feladatául. Erről szólunk a következőkben.

A hadosztály balatonfelvidéki és zalai halogató harcai
1945. III. 19–IV. 5.

A Szent László hadosztály parancsnokságának III. 18-án kiadott intézkedése szerint[152]

„1. 45. III. 20-án 00 h-ra menetkészültségét érje el:

a) 1. eje. vad. e. pság., eje. törzsszd. és I. vad. zlj. (Pápa, Szücs),

b) gr. e. törzsszd-ból pctá. szak. és az I. zlj. (Nagytevel, Ugod, Homokbödöge),

c) a feld. oszt. pság., közvetlen szak-ok és egy kp. szd.

d) a pcv. oszt. egy npct. á. szd-a (Borgáta),

e) 1. köz. av. tü. oszt. pság. és 18/4. köz. av. ü. (6 vetővel Felpécen),

f) VIII. gv. köz. tar. tü. oszt. (Ménfőcsanak),g) a pcv., feld., köz. av., gv. tü. oszt. 1–2 napi, az eje., gr. ala-ok előreláthatólag három napi menettel számoljanak.

h) u. zlj. pság és két u. szd. (Szilsárkány), mely 4–5 napi menettel számoljon.

2. 45. III. 21-én 00 h-ra menetkészültségét érje el:

a) A rep. löv. e. tszd-, és az I. zlj-a., (Vásárosmiske),

b) a hir. zlj. (Nagyacsád), amely a pcs. vétele után a beépített ag. lebontását azonnal kezdje meg.

c) mindkettő előreláthatólag 4–5 nap menetre készüljön fel."

Egy III. 20-i intézkedés[153] közli, hogy a hadosztály III. 19-ével a magyar II. hadtesten keresztül a német Balck csoport alárendeltségébe lépett és harcképes egységeivel III. 23-ig a Nagyvázsony és Hidegkút közti területre vonul fel, s a III. 21–22-ére szóló menetcélokat is megadja. Az ugyane napon kelt három oldalas felvonulási intézkedés[154] szerint „A Dunántúl-on megélénkült kölcsönös harctevékenység folytán fokozott figyelem terelődik a Balaton szakaszára" (sic!). Itt a védelmet megerősítik. Ennek érdekében kerül a Szent László hadosztály alkalmazásra.

Egy további – III. 22-én kelt – két napra szóló intézkedés[155] már a realitások talaján készült. Az irat első oldalát fakszimilében közöljük *(3. sz. szövegmelléklet, 96. o.)*.

152 Előzetes intézkedés a hadosztály felvonulására. 413/Szt. László ho. I. a. 45. III. 18.; *Dárday*-napló, III. 19. 125. sz. mell.

153 Napi menetcélok III. 21. és III. 22-ére. 433/Szt. László ho. I. a. 45. III. 20.; *Dárday*-napló, III. 19. 129. mell.

154 Intézkedés a hadosztály felvonulására a Balaton védelmében. 435/Szent László ho. I. a. 45. III. 20. Uo. 132. sz. melléklet.

155 Uo. 45. III. 22. 134. sz. mell. Az intézkedés 2. oldala szerint a hop. a Balatonfüred-i Jókai villában települt. A hop. hangsúlyozza, hogy az alakulatok a megadott csoportosítástól, feladattól eltérő parancsot – bárki részéről érkezzék az – utasítsanak vissza (45. III. 22. 18 h 20' Szügyi sk.)

445./Szent László ho.I.a.45.III.22.szám. 134. Tpk.

Intézkedés III.22. és 23 -ra.

1./ A Balaton K-i parja mentén tád-o tulerejü elg.III.22. délig Balatonakarattya D-t érte el,ott sulyos harcok árán az I.né.lov.hdt.a tád-t felfogta.

Székesfehérvár felől DNy-i irányba tád-ó elg.ma 14 h-ig elfoglalta Hajmáskér-t Kádártá-t és elérte Veszprém K-t. Ugyanakkor D.Dny-ra előretörve Litér-t vette birtokba.

A Szent László F.oszt. 1.kp.szd-a által védett Vilonya, ma délután szintén elg.kézre került.Eközben a szd.9 szovjet pc-est semmisitett meg.

Benyomásom,hogy a Veszprém,Vilonya vonalában lévő elg. - sullyal Ny-on - tád-ását D-i irányban tovább folytatja a Balaton és Velencei tó között kelettkezett zsákot végleg lezárja.

2./ A Németh alez.csop-ját /:gr.slj.,F.oszt. n.pot.á.szd, a Pz.Gr.Breith 22-én 16 h-val a IV.német SS.pc.hdt-nek rendelte alá.

E csoport sulyos védelmi harcot folytat.

A ho.eddig benem vetett részei uj feladatként régi Balaton védelmi feladatát kapta vissza Balatonalmádi és Blatonudvarim között.A helyzet szerint feladata lehet É-i és ÉNy-irányból várható és a Ny-i Balaton védelmi vonal felgöngyölitését célzó elg.tád-t meghiusitani.

Mindehhez a ho-nak rendeltetett alá,a ho.sávjában levő a 20.ho.kötelékébe tartozó ala-ok.

3./ Fentiekből kifolyólag:

a./ Eje.csop.Nemesvámoson,

b./ rep.löv.zlj.Kövesgyür-ön, beérkeztük után

c./ U.zlj./:III.23-án beérkezte után/Veszprémfajszon mindeddig,mig előrevonásra nem kerülnek körkörös véd-re készüljenek fel,sullyal É. és a szárnyak felé. Különös figyelem a pc.veszélyre ! /:utak:/

d./ Tü.

aa./ VIII.gk.tü.oszt.f.hó 23.hajnalig menjen állásba a Tihany-i félszigeten,alárendelve a 14./II.zlj.pk-nak. Az ott már állásban lévő 21/3.ü-et az oszt.pk-nak rendelem alá.Háp-jára ho.tpk.ök-t létesit.

bb./1.köz.av.tü.oszt.a korábban elrendeltek szerint III.23-án reggelre Nemesvámos-ra érkezik.Ott az eje. csop.bizotsitása mellett további pcs-ig elszállásol.Eje.csop. harcba lépése esetén az av.ü.azt támogatja,annak alárendelve.

cc./A ho-nak még alárendelendő 37.k.tü.oszt-lyal, 1 sorozatvető /:sv.:/ és 25.ho.tü-ével beérkezésük után intézkedem.

e./Hir.zlj.Balatonfüred-fürdőtelepen.Létesitsen vezetékes és rád.ök-t az eje.,rep.löv.és u.zlj-akhoz.

./.

3. sz. szövegmelléklet

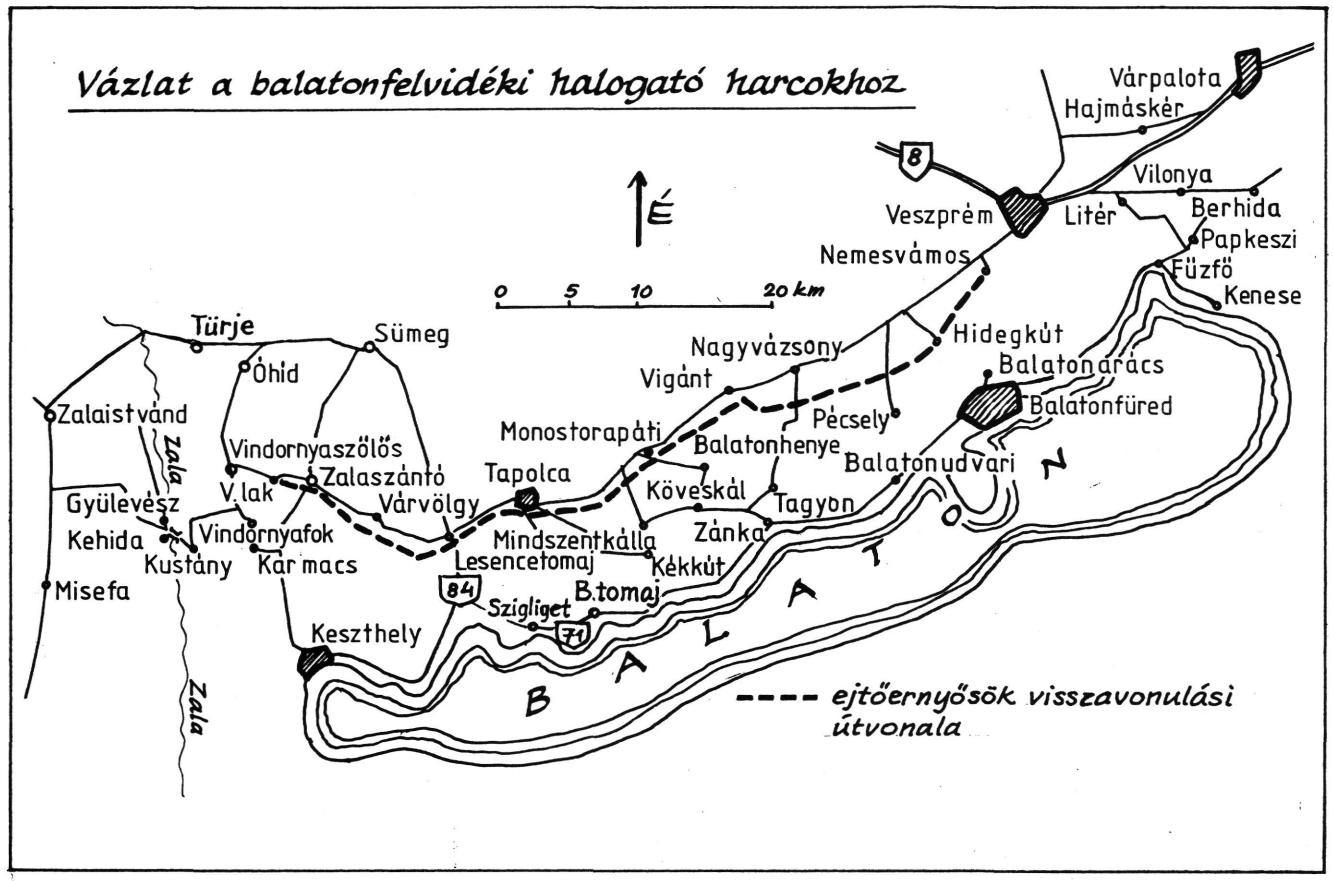
Vázlat a balatonfelvidéki halogató harcokhoz
É
0 5 10 20 km
Várpalota
Hajmáskér
8
Vilonya
Veszprém
Litér
Berhida
Papkeszi
Nemesvámos
Füzfő
Kenese
Türje
Sümeg
Óhíd
Nagyvázsony
Hidegkút
Vigánt
Balatonarács
Balatonfüred
Zalaistvánd
Pécsely
Monostorapáti
Balatonhenye
Vindornyaszőlős
Zala
Balatonudvari
Tapolca
Zalaszántó
V.lak
Köveskál
Tagyon
Gyülevész
Várvölgy
Kehida
Vindornyafok
Mindszentkálla
Zánka
Kustány
Kár macs
Lesencetomaj
Kékkút
Misefa
84
B.tomaj
Szigliget
71
Keszthely
Zala
B A L A T O N
---- ejtőernyősök visszavonulási útvonala

3. ábra

Kiemelést érdemelnek a harcban álló felderítő osztály kerékpáros századról és a Németh csoportról szóló bekezdések.

Az egyes alakulatok további sorsáról, harcáról a töredékes okmányanyag és a fennmaradt írásos emlékezések – valamint a terjedelem – szabta korlátok között tudunk csak beszámolni. *(A balatonfelvidéki események színhelye a 3. ábrán követhető nyomon, 97. o.)*

Legtöbbet az ejtőernyősökről tudunk Huszár munkái,[156] Nagy Árpád naplótöredéke, Tassonyi egy levele és Ugron kézirata, illetve személyes emlékei alapján.

III. 21-én a felvonulóban lévő ejtőernyősök Nemesvámosra menetelésre, reteszállásra kaptak parancsot. Szentgálról indulva a 8-as úton szembekerültek a visszaözönlő német és magyar alakulatok tömegeivel. Így D-nek letérve[157] erdei utakon jutottak el a községhez; ott, közelbiztosítással, pihenő. „III. 22-én az alakulat védőállásba megy, a veszprémi műúttól a Balaton felé két század erővel, a falu szélétől 100–200 m-re. Szárnyak szabadok. Előretolt állásban egy szakasz, 1,5 km-re egy kis magaslaton. Összeköttetés: rádió. A falu mögötti magaslaton, az erdőszegélyen a 3. század is beássa magát. Zászlóalj-parancsnokság a faluban. Segélyhely az erdőben" – írja Ugron.

III. 23-án az oroszok elfoglalták Veszprémet. „Délben a visszavonuló Wiking páncélos hadosztály néhány páncélozott lövészkocsija balról állásba megy. Az előretolt állásom tüzet nyit, majd bevonul. Az ellenség is megjelenik a terepen, mélységben tagozott csatárláncban. A műút mentén 2 J. Stalin és 4–5 T 34-es harckocsi." Megállítjuk őket – írja Ugron – de amikor a németek járműveikre szállva elrobognak, hátrarendelem az elsővonalbeli századokat a bekerítés elkerülésére. A peremvonalon megkapaszkodunk, majd a segélyhelyen gyülekezünk. Eddigi veszteség 10–12 fő.[158] Innen rendezetten vonulunk vissza Kishidegkút D-re. Ott kapok további eligazítást Tassonyiról."

156 *Huszár,* 1988. 712–727. o.; *Huszár,* 1993. 168–188. o.

157 „Járművek egymás hegyén-hátán, tumultus, ordítás, szekereket letaposó harckocsik, mint azt már a németektől megszoktuk volt" – írja Nagy Árpád, majd így folytatja: „... le kellett térni a műútról. Szerencsénkre. Alig indultunk tovább az úttól kb. 1 km-re lévő ebédelő helyünkről, amikor az oroszok egy szörnyű repülőtámadást intéztek az összetorlódott járművekre."

158 A katonás tömörséggel leírt első alkalmazás Nagy Árpád korabeli – liraibb nagvételű – feljegyzésében így hangzik: „Védőállás. Immár a harmadik eset (Haraszti, Nána, Nemesvámos) hogy az ellenség távollétében tudtunk szemrevételezni állást. Harasztit kivéve nem jó omen. – Jobbszárnyon Lassu Bandi, balszárnyon Godó Franci ásta be magát, a faluban Remete volt tartalékban. Bandi előtt egy géppuskás szakaszom volt harcelőőrsben, másik szakaszom (Habóczky mester) a Godó balszárnyát biztosította. Vetőállás a faluban. Két vető előretolva Lassu mögé közvetlenül. ... Másnap Tóbiással előre mentünk a műúton... de kénytelenek voltunk visszajönni, mert pimaszul aknáztak a ruszkik. Délben megjöttek az első lövések, mielőtt még jól megdolgozták a repülők a falut. Éppen kint tartózkodtam a Habóczkynál amikor az első harckocsik megjelentek – a déli órákban – a műúttól balra a domboldalon. 18-at számoltam meg. A német Speewagenek pánikszerűen rohantak vissza a hatalmas sárga Stalin páncélosok elől én meg rohantam – telefon híjján – jelenteni a harckocsi veszélyt. Tassonyi Tatával útközben találkoztam, az öreg egy Fausttal a hóna alatt rohangászott a templom körül. Éppen akkor csapódott a toronyba az első harckocsiágyú-lövedék. Mind a ketten tele lettünk porral, kőtörmelékek csapódtak a fejünkhöz, nem tudtuk, hogy mi is van tulajdonképpen. Nemsokára ... szinte elárasztották a harckocsilövedékek az egész falut." A Godó század és az út mellett beásott géppuskás szakasz is visszafutott. A vetősök után nézve a falu közepén találja a taligákat Nagy Árpád „... körülötte a vetősök. Mindegyik kezében egy sültcsirkedarab." A tűzzel elárasztott domboldalon szerencsésen felérve „Mokányék befeküdtek egy bokorba és villámgéppuskával több kis pánikot idéztek elő a ruszki csoportokban."

Az eseményekről Tassonyi is beszámol 37 évvel később, idézett levelében. „... A falu előtt védelembe mentünk, fogalmam sem volt hol van a hadosztály, nem volt összeköttetés. ... 18 Sztalin J. áttörte a balszárnyunkat" (Tassonyi is 18-at ír, mint Nagy Árpád, Ugron becslése szerény volt.) „az úton volt egy kerékpáros osztagom, az Pápáig meg sem állt, párat ott elfogtak. A Sztalinok a Pz. IV eket – néhány páncélos volt ott a Totenkopftól – letapostak, több égett." Az SS-ek elmentek, otthagyták parancsnokukat, egy részeg alezredest. Tassonyi felkelti és utánuk küldi. „... A reteszállásban Ugron várt tűkön ülve, egy géppuskával. É-ra a műúton 23 harckocsi pihenőt tartott. Ez a második lépcső volt. A gyalog-

III. 24. Az éjszaka csendben telt, némi ellenséges járőrtevékenységgel. Nagy Árpád írja: „Hidegkúton nyomát sem találtuk a vonatnak. Hosszabb huzavona után átmentünk a község tulsó oldalára és megkezdtük a beásást." Az aknavetősök szépen összegyűltek, de egyikük kezében felrobbant egy puskagránát és öten megsebesültek. Végül „elhatározták a nagyfőnökök", hogy Vigánt előtt védenek. Ugront idézzük: „vázlat szerinti útvonalon *(3. ábra, 97. o.)* ellenséges járőrökkel harcérintkezésben megtörtént az állásfelvétel. Zászlóaljparancsnokság Vigánton egy majorban, harcálláspont az erdőszélen. Itt megjelent két német százados – összekötő tisztekként – és figyelték tevékenységünket. Állítólag tőlünk É-ra a Wiking SS páncélos hadosztály volt, de nem láttam őket –, mindkét szárnyam szabad volt. Az ellenség részéről csak járőrtevékenység volt, szervezett támadást nem kaptunk. Így telt el ez az éjszaka is.

III. 25-én reggel jön Tassonyi, hagyjam fel az állásokat és gyülekeztessem a zászlóaljat Monostarapáti D. erdőszélen, de úgy, hogy a németek ne vegyék észre. (Ugyanis az általános helyzet szerint a németek martalékul akarnak minket felhasználni a saját megmenekülésükhöz.)"

Tassonyi minderről részletesebben ír Pályi Györgynek 1982. I. 12-i – utolsó – levelében.[159]

A hadosztályparancsnokság szerepéről III. 18–26. közt a Lajtos-kézirat nyújt tájékoztatást:[160] a vezérkari főnök III. 19-én indul Pápáról, személygépkocsival egyedül Balatonfüredre a felváltás előkészítésére. Városlőd után szembe találkozik „vad kavargásban visszafelé özönlő német gépkocsikkal". Mellékutakra térve ér Balatonfüredre. Az „átadó" magyar II. hadtestparancsnok nem ismeri az általános helyzetet. Közben Szügyi is megérkezik. Hármasban indulnak Füzfőre, ahol több különböző német hadtest és hadosztályparancsnokságnál tájékozódva megtudják, hogy a harcvezetés a német III. páncélos hadtest feladata. A Breith páncélos tábornok vezette hadtest parancsnokságán Lajtos ismét találkozik régi ismerősével, Karch

---

ság a nyílt hegyoldalról özönlött a falu felé. 3 hevederrel belejük lőttünk, kb. 900 m-re voltak, ész nélkül ásták be magukat, aztán elpasliztunk. A következő faluban teljes havoc" (káosz). „A Totenkopfosok a pincékben ittak, a páncélosokon nyargalásztak és kiabáltak »Heil Krieg, Heil Hitler...« ez már az összeomlás volt. Kiadtam a parancsot, a legfontosabb nem a feladat, hanem az emberélet megmentése, intelligens halogató harc. A hadosztállyal még mindig nem volt összeköttetésem, fogalmam sem volt az általános helyzetről."

Tassonyi „Totenkopf" SS ho-ról ír. Valójában – mint az Ugronnál is szerepel – nem a 3., hanem az 5. „Wiking" SS páncélos hadosztály maradéka vonult vissza szorgalmasan a Szent László hadosztály előtt Tapolca irányába az 1. német páncélos és a 44. német gyaloghadosztály töredékeivel. *P. Schmitz–K.-J. Thies–G. Wegmann–Chr. Zweng:* Die deutschen Divisionen 1939–1945. Osnabrück, 1993. Band I. 705. o. Band 2. 311. o., *Rolf, O. G. Stoves:* 1. Panzer-Division 1939–1945. Bad Nauheim, 1961. 769–772. o.

159 Idézzük Tassonyit: „...reggel láttuk a Nagyvázsonyból kiözönlő tömött menetoszlopokat. Ekkor kaptam a következő parancsot: Tassonyi parancsnoksága alatt az ejtőernyős, repülő-lövész, gránátos [zlj.] foglaljon védőállást a balszárnnyal a műútra támaszkodva ... 1 km körüli sáv volt megadva! pár km-re nyugatra attól, ahol éjjel voltunk... Szárnyunkon német egységek lettek volna. Áttelepültünk, Ugronnal eldöntöttem, hogy ez egy piszkos kelepce, ki látott ilyen erőkkel egy ilyen keskeny sávban védelmet?? A műúton egy német szakasz volt 2 gépkocsival, járó motorral, menekülési irányban, – aknatűz alatt voltunk. A parancsot a hadosztálytól kaptam. Nyilvánvaló volt a szándék, a németek az első páncélos megjelenésére elfutnak, minket otthagynak egy zsákban és az orosz, túlhaladva páncélosokkal, rágódhat rajtunk. Elhatároztuk, hogy ilyet nem játszunk, rendezetlen alakban visszavonulást rendeltünk el, majd Ugron szakaszonként, oszlopban vezette vissza Tapolca felé az ejtőernyősöket. Valószínűleg ez a német „megfigyelő" szakasz jelentette a visszavonulást, mert a németek küldtek egy összekötő-tisztet, aki kapacitálta Ugront, hogy álljon meg. Válasza az volt, adjanak neki gépkocsikat, akkor a németekkel együtt védelembe megy. Tapolcáig nyílt terep volt, visszavonulás páncélos támadás alatt lehetetlen lett volna. Lajtos állítólag adott erre a visszavonulásra parancsot, ... de én ezt a parancsot nem kaptam meg. ... Én egy pár emberrel visszamaradtam, mint »utóvéd«, éjjel értem el Tapolcát, a németeknek nyoma se volt, de a reptéren pár robbantó járőr dolgozott. – Másnap bombatámadások alatt értük el Zalaszántót, én útközben az oszlopot utolértem." *Tassonyi,* uo. 5. o.

160 *Lajtos,* 78–84. o.

őrnaggyal,[161] aki nyíltan tájékoztatja a „zsákról" ahova máris bevetették a Szent László hadosztály élcsapatát, a Németh alezredes vezette felderítő osztály csoportot. (Ez III. 22-én lehetett.) „A helyzet áttekinthetetlen" – így Karch, majd hozzáteszi: A Szent László hadosztály fogja megoldani. „Elmentem tőle azzal, hogy ezúttal aligha-nem csalódni fog."[162]

A hadosztályparancsnokságon belül teljes volt az egyetértés, hogy a Szent László hadosztálynak ismét utóvéd szerepet szántak. Szerencsére a zűrzavarban senki nem intézkedett a hadosztállyal. Így – Szügyi elgondolása szerint – laza alakzatban kíséreltek meg az egységeket hátra mozgatni. Minthogy a szovjet támadás súlya a Szentgotthárd-grazi műútra irányult, a német visszavonulás főleg a Balaton-partot választotta. Az ezzel párhuzamos, Veszprémből Tapolcára vezető út eléggé üres volt. Így ez látszott a halogatásra a legalkalmasabbnak.

III. 24-én a hadosztály a magyar II. hadtest alárendeltségéből a német I. lovashadtest alárendeltségébe lépett,[163] azonban csapatok híján kénytelen volt mindjárt első parancsa – Csopak megvédése – elől kitérni.[164] A hadosztályparancsnokság Tihany-Aszófőre vonult vissza, a balatonfüredi papságnak – futár útján – parlamenterek küldését javasolva a szovjethez. Oda valóban puskalövés nélkül vonultak be az oroszok. Közben a leharcolt Németh-csoportot kivonták, a 20. rohamtüzér osztály, a 6. tüzér pótosztály, a 25. nehéz páncéltörő ágyús század és a 25. légvédelmi gépágyús üteg a Szent László hadosztály, a VIII. gépvontatású tüzérosztály pedig a 20. hadosztály alárendeltségébe lépett.[165]

III. 25-én Lajtos Tassonyinak, Pályinak és Pálfinak felvetette az „átállás" kérdését. A németek ellen fordulásra mindhárman nemet mondtak,[166] Szügyi pedig – Lajtossal folytatott négyszemközti beszélgetésben – közölte, hogy „ő nem adja meg magát. Jelentettem, hogy én sem, de Németországba sem megyek. Figyelmeztetett, hogy ne reméljem, hogy megmentem magam. Nem reméltem, nem is akartam. A beszélgetésnek újabb német parancs vetett véget« – írja Lajtos.[167]

A német I. lovas-hadtest parancsnoksága elrendelte a visszavonult saját erők berendezkedését szívós védelemre Akali K–Monostorapáti É vonalában, balszárnyon a Szent László hadosztállyal, mely 26-án reggelig felváltja az ott lévő Totenkopf, Wiking és német 3. páncélos hadosztályokat.[168] Szügyi és Lajtos 25-én este értek gépkocsival Monostorapátiba. Lajtos sorba járta mindhárom hadosztály vezérkari főnökét Welhöfer főhadnagy német összekötő tiszttel. „Teljes letargiában voltak" írja. „Kérdésemre, hogy milyen saját erejük van, egymástól függetlenül 3–400 fő Grabenstärke-t (harcos létszámot) mondtak... Közölték azt is, hogy páncélelhárító fegyverük egy darab sincs".

Lajtos visszavonulást javasolt Szügyinek, mert – a németek szerint – 2–3 páncélos hadtest támadása volt várható és ez csak a hadosztály feláldozásához vezethetett.

161 *Martin–Ugron*, 94., 98. o.

162 Ez után születhetett a 3. sz. szövegmellékletként közölt intézkedés III. 22. és 23-ára.

163 459/Szt. László ho. I. a. 45. III. 24.; *Dárday*-napló, 137. sz. mell. 2. pont.

164 *Lajtos*, 80. o.

165 L. a 163. jegyzetet.

166 Tassonyi esti tájékoztatóján – mint írja – „Ugron és még két tiszt megkönnyebbülésemre gondolkodás nélkül nemmel felelt." *Tassonyi, uo.*

167 *Lajtos*, 81. o.

168 A német hadosztályok pontos adata a 158. jegyzet végén.

Szügyi – noha egyetértett – a parancsmegtagadás következményeit említette. Ennek ellenére hajlandónak mutatkozott aláírni a visszavonulási parancsot. Végül mégis Lajtos volt az aláíró, minthogy semmiképp nem akart Németországba menni. Az intézkedést motoros futárok útján azonnal kiadták, de Szügyi és Lajtos az éjszakát Monostorapátiban töltötték. III. 26-án késő délelőtt indultak visszafelé, amikor az összekötő tiszt már kereste a csapatokat. Délben Tapolcára érkezve Szügyi a várostól Ny-ra gyülekező csapatokat szemlélte, Lajtos pedig a hadosztály további menetvonalát dolgozta ki a határig. Ezután a hadosztály I. b. tisztjét – gr. Pálffy-Daun repülő őrnagyot – tájékoztatta, hogy ha kitör a botrány, akkor hárítsanak minden ódiumot rá. Itt még egyszer átadjuk Lajtosnak a szót:

„Kb. 14[h]-kor, tehát amikor Szügyi még nem jött vissza, megérkezett a rádióparancs az I. lovashadtest-parancsnoktól. Ez állt benne (szóról-szóra emlékszem): »Warum Rückzug? Division hält die Linie. Kommandant od. Chef des Stabes sofort zu mir. Harteneck« (Miért vonul vissza? A hadosztály tartsa a vonalat. Parancsnok, vagy vezérkari főnök azonnal hozzám. H.) – Közöltem az összekötő tiszttel, hogy indulok, ő maradjon, mert kell valaki a rádiónál, miután Szügyi sincs jelen. Gépkocsiba ültem egyedül és előrementem a Mindszentkálla és a Kékkút-tapolcai út találkozásához. Ott végignéztem a német visszavonulást, majd a sötétség beálltával behúzódtam polgári öltönyben a Kővágóőrs és Szepezd közti erdőbe. Az éjjel folyamán áthaladt felettem az arcvonal. Másnap bujkálva megindultam Balatonfüred felé, azzal a szándékkal, hogy hazamegyek Budapestre. Balatonfüredre III. 28-án délelőtt jutottam el. Balatonfüred és Balatonarács határán egy villába behívott a tulajdonos pihenni, ott átadott a szovjet NKVD. közegeinek. Így estem fogságba."

Ez idő tájt hagyta el a hadosztályt Bárczy János százados, hadműveleti segédtiszt (ho. I. a) és Lajtos György tüzér százados, Lajtos Árpád öccse is.

A tüzéralakulatok mozgását és a hadosztályparancsnokság intézkedéseit a Dárday naplóban és részint már idézett mellékleteiben követhetjük nyomon. Azonban az írásos intézkedések javarészét III. 23. után a helyzet rohamos változása miatt rendre túlhaladta az idő, így azután azok nem is kerültek végrehajtásra.[169] Már említettük, hogy III. 23-án a 20. rohamtüzér osztály egy ütege, 6 bevethető rohamlöveggel[170] és a 6. tüzér-pótosztály, Tóth Béla százados parancsnoksága alatt, 3 üteggel, 10 csővel a hadosztály alárendeltségébe lépett.[171] A 6. üteg harctevékenységéről nincsenek részleteink, a Dárday-napló csak menetvonalakat és alárendeltségeket tartalmaz.

A rohamtüzér üteg egy Almádiban kapott légitámadás után Keszthelyig visszavonulva folytatott utóvédharcokat felderítést végző szovjet páncélos egységekkel.

Ott kapott parancsra Kárpáty főhadnagy dr. Radványi Ferenc hadapród-őrmester szakaszával a szigligati (71-es) és a sümeg–tapolcai (84-es) út találkozó pontjánál foglalt tüzelőállást, három vasúton szállított légvédelmi gépágyút parancsnoksága alá vonva. A szigligeti jegenyefasoros úton 17 szovjet harckocsi jelent meg, rajtuk – a szokott módon – gyalogsággal. Kárpátyéknak sikerült az első két és utolsó két

169 Így például nem kerültek végrehajtásra – Ugron tanúsága szerint – a III. 24-ére szóló 459. sz. (*Dárday*-napló, 137. sz. mell.), a 475/III. 28-i (144. sz. mell.) és a 476/III. 28-i (146. sz. mell.) intézkedés feladatai.

170 A javításra szoruló rohamlöveg-anyaggal az osztályparancsnok – *Henkey* őrgy. – a rotü. kikfek-hez került. 636/Szt. László hol Tpk. 45. III. 24.

171 Tóth Béla százados – egykori kiváló lovaglótanár a Ludovika Akadémián, majd a háború után az olimpiai és világbajnok öttusacsapat lovaglás-edzője – oleátáival a *Dárday*-napló III. 23-i 136., III. 24-i 139. és a 141. mellékleteként találkozhatunk.

harckocsit kilőni, a terep pedig vizenyős, járhatatlan volt, így az oszlop – csupán néhány lövéssel válaszolva – az úton rekedt. Lángban állt minden. A tüzelésbe a gépágyúk is bekapcsolódtak, majd egy szovjet mélyrepülőtámadást is elhárítottak. – Ez volt a rohamtüzérüteg legsikeresebb, egyben utolsó alkalmazása.[172] (III. 27-én lehetett – M.–U.)

Az 1/2. közepes aknavető üteg harcát, sorsát parancsnoka, Bakay Zoltán hadnagy emlékirata jóvoltából követhetjük végig.[173]

A szerző előljáróban megjegyzi, hogy 1945. III. 17-től III. 30-ig tartó részvételük a balatonfelvidéki utóvédharcokban nem hasonlítható az üteg soroksári, isaszegi, ipolyi, garami hősies, majd küzdelmes helytállásához.[174] Ez a két hét, néhány nap kivételével, az ütegparancsnok szemszögéből inkább fejetlen visszavonulásnak tűnt.

Felpécről indulva III. 19-én foglaltak tüzelőállást, Veszprémtől Ny-ra mintegy 4 km-re, Márkó községtől D-re. Noha Bakay vezetékes- és rádió-összeköttetésben állt az osztályparancsnoksággal, onnan semmiféle tájékoztatást nem kapott. 21-én közeledő harci zaj hallatszott, 22-én a 8-as úton meginduló német visszavonulás és az ezt támadó repülők jelezték a front hátrálását, majd páncéltörő ágyúk állásba vitelét és német gyalogságot lehetett megfigyelni a jól kiépített ütegparancsnoki figyelőből. Magyar alakulatok nem voltak láthatók. III. 23-án délben indult meg az orosz gyalogság támadása egy az üteg előtt kiépített gyenge német védővonal gyalogsága ellen. Bakayék engedélyt kaptak belátás szerinti tüzelésre, azonban a lőszerrel takarékoskodni kellett. Más tüzérség nem támogatott, de 15^{h}-ra a támadás mégis megtorpant, egyidejűleg szovjet páncélosok törték át a 8-as műúton – néhányuk kilövése árán – a német reteszt. Erre a német gyalogság is visszavonult, s az üteg rádióparancsra – ellenséges aknatűzben – csatlakozott. Másnap Vigánt előtt találkoztak ejtőernyősökkel. Ezzel a géppuskás rajjal vonultak lépésről-lépésre vissza, helyenként állást foglalva és tüzelve a nyomukban lévő, időnként támadó ellenségre. 26-án reggel nagyobb orosz támadás indult, az ejtőernyősök – sebesülések folytán – megfogyatkozva védekeztek. Bakay – miután napokig nem kapott tájékoztatást, lőszer-,élelem-ellátáshoz sem jutott (tápot útközben szereztek), váratlan rádióparanccsal Köveskál felé kitérve a Balatonparton majd a sümegi úton III. 27-én Lesencetomajba érkezett. Innen Farkas István hadnagy, osztály-segédtiszt írásos parancsára sötétben meneteltek tovább Zalaszántó D-re, biztosítási feladattal. Még éjjel tüzelőállást foglalva hajnalban szögtávcsövön látták a 10–15 fős német és magyar visszavonuló csoportokat és az azokat követő oroszokat. Addigra távbeszélő összeköttetést kiépítve tűzparancsot kaptak az osztálytól, de már csak mintegy 14 lövésre telt. Ekkor még Gyülevészmajorhoz történő visszavonulást jelez az osztályparancsnokság.

III. 28-án kora délután Bakay megrendítő hívást kapott távbeszélőn. Farkas segédtiszt a harc befejezéséről tudósította.[175] Bakay Vindornyafok–Gyülevész-ma-

172 *Kárpáty*, 20–22. o.

173 *Bakay Zoltán:* Harctéri emlékeim. Kézirat, II. r. (Másolat a szerzők birtokában.)

174 L. *Martin–Ugron*, 106–108. és 134–137. o., valamint a „Garami utóvédharcok" c. fejezet, 70. o.

175 Bakay „legjobb emlékezete szerint" idézi Farkas István hadnagy, osztálysegédtiszt szavait: „Zolikám! Itt a harcálláspontunkon valamennyien úgy döntöttünk, hogy ezt a reménytelen harcot befejeztük, a továbbiakban azt csinálsz ütegeddel, amit jónak látsz. A távbeszélő vonalunkat, ha akarod bontasd le, ha nem, hagyjad a fenébe, de minket már nem tudsz hívni, nem találsz itt már senkit!" Farkas a megdermedt Bakaynak a vételezésre nem tudott tanácsot adni.

jorhoz vonult vissza ütegével, ahol utoljára foglalt tüzelőállást, de a hadosztályból senkit nem talált. Másnap kilőtték utolsó gránátjaikat, majd Kehidánál átkelve a Zalán Zalaistvánd D-ig meneteltek. Miután ott sem találtak senkit, hosszas tépelődés után, a tisztekkel, majd a legénységgel is megbeszélve, Bakay hadnagy feloszlatta ütegét. A fegyverzetet, műszereket használhatatlanná téve, a felszerelést elosztva, kis csoportokban szétszéledtek.[176]

Az utászzászlóalj balatonfelvidéki kényszerűen kacskaringós útjáról az utásznapló tájékoztat. Szilsárkányról III. 20-án indulva III. 23-án, Ajka után már a szembejövő, visszainduló német egységek akadályozták az alakulat menetét. A hadosztályparancsnokság új parancsával a zászlóaljtörzs és az 1. század Balatonarácsra, a 2. század Nemespécselyre menetelt. III. 24-én a menetcél a vonatnak Balatonudvari É, illetve Tagyon. III. 25-én Ságpuszta, illetve Mindszentkálla, majd éjjeli menet Zánka–Köveskálon át Balatonhenyére útrobbantási feladattal. Az alakulatot az állandó légitámadások során emberben lóban egyaránt veszteségek érték. A községekben az állandó légitámadások miatt nem lehetett tartózkodni. III. 26-án reggel – a munkát félbeszakítva – Köveskálon át Tapolca Ny-ra – Uzsamajorba – menetelt a zászlóalj, majd esti eligazítás alapján III. 27-én Várvölgy DNy-ra vonult tovább, út-, hídkarbantartási, illetve robbantáselőkészítő munkákra. Még neki sem kezdtek, amikor visszarendelték a századokat, majd 17^{h}-kor szóbeli parancs: „Sümegre orosz páncélosok törtek be. A zászlóalj meneteljen Zalaszántón keresztül Vindornyalakra, ahol mint hadosztálytartalék szerepel." III. 28-án – hajnali parancsra – a menetcél Vindornyaszőllős D. Ott a repülő-lövész zászlóaljjal együtt hadosztálytartalék, Farkas Kálmán utász őrnagy parancsnoksága alatt. „14^{h}-kor a falu É-i kijáratához befutó két orosz gépkocsit a kiküldött páncélöklös raj, Jávor István szakaszvezető parancsnoksága alatt tűzrajtaütéssel zsákmányul ejti. Az oroszok, halottak visszahagyásával elmenekülnek. Jávor szakaszvezető súlyosan megsebesült. Az 1. század felderítő járőre – Liszt József őrvezető egy foglyot ejt."

16^{h}-kor – hadosztályparancsnoksági intézkedés szerint – a hadosztály kitért az ellenség túlerejű nyomása elől. Az alakulatok egy része a Zala folyón – a kehidai hídon – partot váltott. „Hídfőt az átkelés biztosítására ... az ejtőernyős-, repülőlövész-, gránátos-, és utászzászlóalj alkotnak". A gránátos zászlóalj harcát a hadosztály sorozatvető ütege támogatja, jó eredménnyel. $19^{h}30'$-kor a hadosztály új vezérkari főnökétől – Rutkay vezérkari századostól – szóbeli parancs érkezik: „Az utászzászlóalj meneteljen Gyülevész D-re". A gránátos ezred és a repülő-lövészzászlóalj halogatva húzódik hátra. Egy utász szakasz a kehidai Zala hídhoz indul forgalomszabályozásra és szükség-rohambürü készítésére.

Kapcsolatfelvételre a Gyülevész-majort ajánlotta, ahol „a Pálfi-csoport alkot állítólag valami védelmi vonalat..." Bakay a továbbiakban ecseteli a döntés kínját, amit – két t. zászlósával és hdp. őrm. felderítő tisztjével megosztva – közölt végül a legénységgel. A jóban-rosszban összeszokott üteg emberei egyáltalán nem örültek az elhatározásnak, nem könnyítve meg a fiatal – alig esküt tett, de már harcedzett – hadnagy helyzetét.

176 Bakay végül regénybe illő körülmények között, közel három hetes dunántúli bujkálás-vándorlás után ért haza másodmagával Dunaegyházára a szülői házba. Aligha sejtette, hogy ha polgári ruhában elfogják – amit útközben, majd Felpécen szereztek – ez könnyen 10 év GULAG-ot jelenthetett volna, partizángyanú miatt – amint ez többekkel megtörtént.

A repülő-lövészzászlóaljról – egyben a hadosztály más alakulatairól is – a Pályi-kézirat csak III. 25-étől kezdődően tájékoztat[177]: Pályi német SS-eket felváltva Monostorapáti Ny-on véd. Első védővonal-parancsnok Kiss Gyula hadnagy, felvételiállás-parancsnok Apró Mátyás főhadnagy. Tassonyi őrnagy harccsoport-parancsnokként érkezik be és az ejtőernyősök a repülő-lövészzászlóaljtól É-ra mennek védőállásba. A jobbszárnyon mindössze két „Speewagen" van. Pályi Tassonyit idézi: „piszkos kelepce!"[178] majd leírja Ugron esetét a németekkel.[179]

III. 26-án hajnalban indult meg a szovjet támadás. Az első és második vonal fészkei, amint az oroszok 800 m-re megközelítették őket, parancs szerint visszavonultak. Egy német páncélos egység parancsnoka megállásra, védelemre szólította fel Pályit, aki ugyanazzal tért ki mint Ugron: gépkocsiszállítás biztosítása nélkül nem hajlandó állásban maradni és harcolni. Összeköttetés híján Pályi személyesen jelentkezett Lajtosnál. A vezérkari főnök közölte, hogy a német parancsnokság magához rendelte, ő azonban nem megy, hanem „lelép". Pályi ennek kapcsán keményen bírálja Lajtost és megállapítja, hogy a Szent László hadosztály kiállta a próbát. Fennmaradása azonban nem Lajtoson múlt, hanem a hadosztály szellemén. Később viszont – a Balck ügyet[180] említve – elismeri, hogy „Lajtos a Balaton körüli csatákban (sic) a felelősséget magára véve a hadosztályt a német vezetéssel szemben abból a zsákból kimentette, amiben, ha a német intézkedéseknek eleget tesz, bennmaradt volna".[181]

III. 27-én a repülő-lövészzászlóalj Zalaszántó Ny-ra menetelve védelembe ment.[182] Az aknavető század és az 1. század géppuskatüze lefogta a kibontakozó szovjet támadást. Pályi – este rendben véve vissza a védőállást – megelégedéssel ír az újoncok helytállásáról, kifogásolja viszont – Ugronnal szemben – az élelmezést.

A következő napról Adonyinál az alábbiakat olvashatjuk:[183] „III. 28. a Szent László hadosztály nehéz, egyben legdicsőségesebb napjai közé sorol. Helyzete: Tassonyi őrnagy harccsoportja a Sümeg-zalaszántói utat védi. Pálfi százados testőrzászlóalja az Ohid-vindornyaszőlősi utat zárja le. Az ellenség a Balatontól É-ra nagy erőkkel támadja a 23. német páncélos hadosztályt, a Balatonra támaszkodó arcvonalat a lovashadtest-parancsnokság kénytelen visszakanyarítani, ehhez a Szent Lászlónak ki kell tartania. Az É-i szomszéd – a 3. német lovas hadosztály egy ezrede – korán vonul vissza, így az ejtőernyős zászlóalj Ugron százados parancsnoksága alatt bekerítve véd, de a túlerő visszanyomja. A kitörő ejtőernyősöket az ellenség éjjel Vindornyalakon újra átkarolja.

177 *Pályi,* i. m. 14. o-tól (Az ezt megelőző oldalak a 9., 9/a. kivételével hiányoznak.) Pályi György százados, egységére következetesen „zászlóaljat" ír. A gépelt kéziratot III. 28-ig Lajtos lapszéli kritikai megjegyzései kísérik. Mint ismeretes, a Pályi kézirat is utólag készült. (*Martin–Ugron,* 14. sz. jegyzet, 80–81. o.)

178 L. Ugron III. 25-i írását és a 159. sz. jegyzetet.

179 Uo.

180 Részletei a következő fejezetben.

181 *Pályi,* 18. o.

182 A hajnali órákban jelentik Pályinak, hogy „az aknavető század parancsnok, valamint a felriasztáskor a repülő lövészekhez csapott 120 mm-es aknavető szakasz kezelő legénységgel együtt megszökött." (Nem Bakayékról van szó! – M.–U.) „Eltűnt az aknavető szakasz repülő tisztikara is. A vetők és a kezelő legénység azonban ott maradt, viszont hiányzott a tűzvezetésre kiképzett tiszt." A legénységből egy fiatal RECSETI-s – Csikay – vállalta a tűzvezetést. A kibontakozó szovjet támadás miatt – tizedesé előléptetve – azonnal megkapja a megbízást. Beválik és a Muráig vezeti a vetősök tüzét – akkor már őrmesterként. (*Pályi,* 8–9. o.)

183 *Adonyi:* i. m. 181. o.

Március 27. és 28. folyamán a Szent László hadosztály, főleg az ejtőernyős harccsoport kb. hadosztálynyi, páncélosokkal erősített túlerejű ellenséget fogott fel, lehetővé téve a 23. német páncélos hadosztály és a 3. német lovashadosztály visszavonulását.[184] Az ejtőernyősök 60%-a veszett el!" – írja Adonyi.

Lássuk most már mindezt „alulnézetből", az illetékesektől. Pályi szerint a repülőlövészzászlóalj – a 476. sz. paranccsal[185] szemben – III. 28-án nem volt tartalékban, hanem védőállást vett fel. „A visszavétel erős szovjet nyomás alatt történt. Az ejtőernyős csoport kivérzett. Tassonyi őrnagy ezredparancsnok, valamint Ugron százados, zászlóaljparancsnok visszavonulását a hátuk mögé kerülő szovjet erők elzárták. Tassonyi kénytelen volt K felé átszivárogni" – írja Pályi[186] –, „én az alakulatomat idejében visszavettem és sikerült kisebb veszteséggel a kijelölt hadosztálygyülekezési helyet elérni."

Ugron minderről a következőket írja: „III. 28-án reggel látom Hidegkút majorból, hogy az ellenség birtokba vette Sümeget és Türje irányába zárt gépkocsioszlopok menetelnek. További biztosításra egy szakaszt kiküldtem a Kovácsi-hegyre tőlem Ny-ra. Bárczy százados a hadosztály törzstől tájékoztat, hogy az arcvonal Badacsonytomaj–Tapolca–Sümeg, mi egy zsák aljában vagyunk, a hadosztály vezérkari főnök lelépett. Javasolja: menjünk neki a németeknek. Ezt én, kiképzetlen alakulatommal oktalan vérfürdőnek tartom és nem vállalom. Délelőtt befut Tassonyi, közli, hogy a Szent László hadosztály partot vált a Zala folyón s a következő védelmi vonal az országhatáron túl. Ekkor mindketten elhatározzuk, hogy nem megyünk tovább. Ezt a helyzetet már Pápán megbeszéltük egy kis csapattal. Ezeket értesítettem, majd leváltottam velük a Hidegkúti majorban lévő utóvédet. A zászlóaljat a zászlóalj segédtiszt (Remete Imre rangidős főhadnagy) parancsnoksága alatt a hadosztály intézkedésnek megfelelően elindítottam, magam ottmaradva az utóvédnél. A zászlóalj ellenséges zavarás nélkül elvonult. Az utóvéd csak a délután közepén vette fel a harcot, majd a leszálló szürkületben áttörtük a kialakult gyűrűt K felé az erdőbe. Veszteség nélkül megvoltunk mind a huszonnyolcan." (3 tiszt – Godó főhadnagy volt a harmadik –, 5 tiszthelyettes és 20 tisztes. Rendfokozat nélküli legénység nem volt a csoportban.)

Az utóvéd – amint Tassonyi nevezte, a „partizánok" – fegyverrel, egyenruhában átment az arcvonalon, Uzsa-major–Nyirádi erdő–Taliándörögd–Kabhegy–Urkut–Ajka térségen át az Ugod–Bakonybél közötti erdőbe. Ott tartózkodott IV. 9-ig, ekkor átöltözött s elásva nyomait mindenki hazament.

Mivel ez a vállalkozás egyedülálló volt a magyar királyi honvédség második világháborús történetében, úgy véljük, egyes részleteiről érdemes idéznünk – legalább jegyzetben – Tassonyit.[187]

184 Az I. né. lovashadtestnek alárendelt másik két hadosztály, (A Szent László hadosztály déli és északi szomszédai.)

185 Végre nem hajtott intézkedés. L. a 169. sz. jegyzetet.

186 *Pályi,* 19. o.

187 A „partizánkodás" Tassonyi régen dédelgetett ötlete volt. A Bakonyba telepített lőszer-depókról már szó esett. (L. a 132. sz. jegyzetet.) További részletek a csoport kiválásáról Tassonyi utolsó – 1982-es – Pályihoz intézett levelében találhatók. Ebből idézünk. – „Kissé mellbevágott, hogy ‚ellógásnak' nevezted partizánjaimmal való kiválásomat a Szt. L. ho-ból, erre vonatkozó körülményeket ... itt megírom röviden." Az őrnagy leírja, hogy uróvédjével Zalaszántó előtt éri utol a visszavonuló hadosztályt. (III. 27-én) „*Hoffmann* Rudi bácsi (tüzér töti.) mondta, hogy Lajtos elpattant és a németek parancsot kaptak, hogy Magyarországot a leggyorsabb ütemben ki kell üríteni. Szügyi nekem Zalaszántó védelmére adott parancsot, azzal, hogy ebben a védőállásban az ‚utolsó emberig ki fogunk tartani'. Igen erélyes szerepet játszott. Zalaszántón alám volt rendelve néhány 7,5-es páncéltörő ágyú akiket a hadosztály az erdőben – a szélén – tüzelőállásba

Nagy Árpád ejtőernyős főhadnagy harctéri naplójában leírt vívódása mutatja, hogy milyen nehéz volt ezeknek a kemény katonáknak az elszakadás bajtársaiktól, alárendeltjeiktől. Nagy főhadnagy végül is a pillanatnyi harctéri helyzetből adódóan maradt a hadosztállyal.

III. 28-áról az „Összefoglalásban"[188] az alábbiak olvashatók: „Az ejtőernyős csoport Vindornyalak és Cserhát-major területén kb. ezrednyi erejű pc-okkal megerősített, sokszoros túlerőben lévő elg. tád-át felfogta és ezzel lehetővé tette, hogy a né. lov. hdt. seregtestei a Keszthely, Karmacs, Kustányi hídfőben tervszerűen visszavonulhassanak, majd a partváltást a Zalán, a Kustány-i hídon végrehajtsák. 28-ról 29-re hajló éjjel az eje. csop. az elg-ről levált, míg a tart. u., valamint a gr. zlj. és rep. löv. zlj. elg-es behatás nélkül a Kustány-i híd biztosítására előretolt állásban védőállást foglalt."

III. 29-én a hadosztály csapatai továbbra is a német gyorsseregtestek tervszerű visszavételét, partváltását biztosították. Reggel az ellenség tovább támadva a Vindornyafoknál védő ejtőernyős csoportot átkarolva megakadályozta a Kustályi-hídon való partváltásukat. A kedvezőtlenebb visszavételi irány terepnehézségei miatt „az eje. csop-nak még megmaradt részei, a feld. oszt. megmaradt részei, valamint a né. pc. tá. szd. zöme megsemmisültek." A gránátos-, repülő-lövész- és utászzászlóalj sikeres visszavétele után az alakulatok Kehidán gyülekeztek.

A fáradt, leharcolt, lőszerhiányos alakulatokat a 3. német lovashadosztály parancsnok – a hadosztályparancsnokság minden tiltakozása ellenére – már délután

---

rendelt (micsoda marhaság)." Tassonyi összehívja a számbajövőket és elmondja: „Sikeresen harcoltunk az orosz ellen, de én nem tudom vállalni, hogy az oroszokon kívül még a németekkel – ami hagyján – de a saját hadosztályommal is harcoljak, akkor amikor a háború Magyarországon lényegében befejeződött. ... Előterjesztettem a tervemet, hogy egy kiválasztott csoporttal másnap ... megkíséreljük a Bakonyba való elszivárgást, ahol felállítjuk partizán főhadiszállásunkat, arra az esetre, ha a háború úgy alakul, hogy a szövetségesek a prédán hajbakapnak, mert szerintünk ez volt az utolsó lehetőség, ellenkező esetben Magyarország kommunista rémuralom alá kerül – orosz védnökség alatt – ami úgy is történt. A többi ejtőernyős vagy elszivárog, vagy van elég jó tiszt, akik majd a megmaradt részeket az Ausztriáig való futásban összetartják. ... A tisztikarban sokan voltak, akik nem akartak visszatérni. – Másnap az előretolt állásban az ejtőernyősök órák óta közelharcban álltak az orosz gyalogsággal, egy páncéltörő gumikerekét átlőtték géppisztollyal. Szügyitől engedélyt kértem az ágyúk visszavonására. Válasz: »nem, az utolsó emberig ki kell tartani«... Nem volt hát okom az előző elhatározást megváltoztatni. Ekkor érkezett be egy német ezredes és az a segédtiszt a 3. lovashadosztálytól, akikkel együtt harcoltunk Kéthelyen. A segédtiszt bemutatott, az ezredes igen barátságosan kezelt: »Hallottam magáról«, kért helyzet-tájékoztatást, mondtam, hogy neki vagyok alárendelve, erről nem tudott. Kérdeztem, hogy van-e kifogása, hogy a páncéltörő ágyúkat kivonom, csodálkozva mondta: »Hiszen ön felelős a védelemért?« Ezzel eltávoztak. Előresiettem az utolsó telefonállomáshoz, ami a falu és az előretolt állás között volt, a páncéltörő ágyúkat visszarendeltem. Elrendeltem az előretolt állás visszavonását, ekkor kaptam meg *Tóth* századostól telefonon, hogy a hadosztály elrendelte a visszavonulást. ... Lehetetlenség volt a »partizánok« visszahívása, mert az orosz gyalogság a kis tisztáson 400–300 m-ről huri-hurizott. Az utolsó visszaszaladó két kerékpáros engem látva tüzelőállásba ment mellettem, parancsot adtam, hogy pucolás; láttak, ahogy (később) mesélték: »térdelve, sebesülten, mint egy oroszlán harcoltam.« Maszlag. Kiürítettem a táram az oroszokra (vagy 300 m-re voltak) az igaz, hogy térdelve lőttem. Elsvengoltam és csatlakoztam a partizánokhoz, akik egy sűrű bozótos sziklás helyen rejtőztek. ... Nehéz szívvel határoztam el ezt a »megoldást«, de a kiválasztott tisztek ellenvetés nélkül elfogadták, pár kiváló altiszt is volt velünk és a legénység, aki segített elásni." Tassonyit budapesti felderítő útján IV. 12 körül elfogta egy orosz járőr. „Ez csak nekem volt baj, mert a partizánkodás úgyis csak álom maradt" – írja, majd így folytatja: „Annyit mondhatok, hogy amikor személyemet felfedtem, a budai városparancsnokságon majdnem hogy reverenciával kezeltek. A kitüntetéseim velem voltak, ez mentett meg a partizánvádtól." – Tassonyi további sorsáról röviden csak annyit, hogy miután Foksaniban nem volt hajlandó „együttműködést" vállalni, egy Odessza meletti büntetőtáborba tették. Onnan szökött meg, Románián, Magyarországon át Ausztriába, a nyugati zónába, útközben néhány „fogdmeget" eltéve láb alól. Viszontagságos évtizedek után Kanadában – British Columbiában – telepedett le olajmérnökként. 1982. VII. 4-én – idézett levele után alig fél évvel – hunyt el, évtizedes szenvedés után, csonttumorban. Ha egyszer számba veszik a II. világháború magyar hőseit, köztük lesz a helye.

188 A III. 26-tól IV. 4-ig terjedő időszakról egy fejléc és aláírás nélküli „Összefoglalás a Szent László ho. harcairól" című, a *Dárday*-napló mellékletei közé tett, lapszámozás nélküli, 9 oldalas, sűrűn gépelt szöveg található. A szerkesztés és az adathalmaz a hadosztály hadműveleti naplóját valószínűsíti. A fenti időszak eseményeinek ismertetésében általában erre az „összefoglalásra" támaszkodunk, esetenként kiegészítve a *Dárday*-napló mellékletek, az utász-napló, a *Pályi*-kézirat illetve a *Huszár*-mű idevágó részeivel.

több km-es védelmi sáv elfoglalására utasította. Úgy kellett a Szent László hadosztálynak halogatnia, hogy a közben Misefánál felvételi állást foglaló német 23. páncélos hadosztály vonalát a magyar hadosztály alakulatai III. 30-án 12^h előtt nem léphetik át.[189] Az ellenséges túlerő elfoglalta Kehidát, a gránátos zászlóalj egy századát éjszakai harcban körülzárta és megsemmisítette. A reggeli támadást túlélt, szétszórt ejtőernyősöket Almásházán sikerült, gyülekeztetni. Remete főhadnagy, zászlóaljparancsnok felszólította a legénységet, hogy csak az maradjon, aki hajlandó a végsőkig kitartani. Mintegy 20% morzsolódott le.[190]

III. 30-án a hadosztály túlerejű ellenséges nyomásra az almásházai védőállásból Zalaszentmihály területére vonult vissza, német parancsra, minthogy kitartásával lehetővé vált a németek leválása az ellenségről és új főellenállási vonal kialakítása.

III. 31-én – még hajnalban kiadott paranccsal[191] – a német lovashadtest fedezetében Szentliszló, Pusztamagyaród, Pusztaederics területére vonult a hadosztály tovább. Az ellenség közben – a 75-ös úton – már elérte Novát.[192] A hadosztály vezérkari főnökkel[193] Zalaszentbalázsnál találkozott hadosztály-hadbiztos és beosztott gépkocsi-tisztje jelentette hogy a németek részéről az erőszakoskodások napirenden vannak. III. 27-én a felderítő osztálytól raboltak el 2000 l benzint, az utászzászlóaljtól 100 l-t, III. 29-én pedig a hadosztály részére kiutalt 1200-ból 800 l-t.

A hadosztály alakulatai 31-én délig beérkeztek az új szálláskörletekbe. A hadosztályparancsnok Söjtörön tartott tájékoztatója szerint a német lovashadtest a 75-ös út Bak–Lenti közti szakasza és a vasútvonal szabaddá tételére korlátozott célú támadást hajt végre. (A IV. 1-ével Murakeresztur–Nagykanizsa–Hahót vonalába délről érkező Weichs hadsereg a lovashadtest biztosító feladatát átveszi.) A hadosztályparancsnokság egyidejűleg az előnyomulásra intézkedik: a Szent László hadosztály a támadást második lépcsőben követi, két harccsoportban.[194] Jobb harccsoport pk: Pályi százados. Ereje repülő-lövészzászlóalj, 20. hadosztály huszárszázad, felderítő osztály, páncélvadász osztály részek, Pusztaederics területén. Súly harccsoport pk: Farkas őrnagy. Ereje: ejtőernyős csoport, gránátos zászlóalj, utászzászlóalj, Szentpéterfölde területén.

IV. 1. A súly harccsoport ellenséges behatás nélkül hajtotta végre menetét Gutorfölde D-re, ahol a hadosztályparancsnokság intézkedésére védőállásba ment. A Pusztaedericsről előnyomuló repülő-lövészzászlóalj Görbőpusztán aknavetőtűzbe került. Az utászzászlóalj Zágorhida K-en védett, 3,5 km-en, 150 fővel. Tartalék az ejtőernyős század.

IV. 2. Nova az ellenség kezén, gyülekezés figyelhető meg. Délután a hadosztály – a lovashadtest intézkedése nyomán – az ellenségről leválik és Pördefölde–Lispeszentadorján–Tormafölde–Dobri–Tornyiszentmiklós–Völgyfalu–Alsólendva községeken át, majd Muraszerdahelynél partot váltva Ráckanizsára menetel. A hadtestparancsnokságon kapott tájékoztatás szerint az egész német lovashadosztály is a Murától D-re került át.

189 483/Szt. László ho. I. a. 45. III. 29.; *Dárday*-napló, 150. sz. mell.

190 Porvay István hadnagy, in Huszár, 1993. 185. o.

191 484/Szt. László ho. I. a. 45. III. 30.; *Dárday*-napló, 151. sz. mell.

192 486/Szt. László ho. I. a. 45. III. 31.; 162. sz. mell.

193 Amint az utász-naplóban – III. 28-án – már szerepelt, a hadosztály vezérkar főnöki beosztásába Lajtos kiválása után az addigi anyagi vezérkari tiszt, Rutkay Jenő vk. százados került. A hadműveleti osztály vezetője – Győry Lajos százados év eleji áthelyezése, majd Bárczy János kiválása után – dr. Karvaly Frigyes t. főhadnagy lett.

194 Intézkedés az előnyomulásra. 490/Szt. László ho. I. a. 45. III. 31. Uo. 153. sz. mell.

Az új feladat a hadosztálynak mintegy 60 km-es menetet jelentett. A lovashadtest azonban a bajtársias együttműködés és segítőkészség jegyében jóelőre kiadta a Szent László hadosztálynak az intézkedést, hogy gyalog hamarabb érjék el a muraszerdahelyi hídfőt, mint a Nagykanizsa felől közeledő, illetve a már Muraszombatig eljutott ellenség.

IV. 3-án folytatódott a menet és lezajlott a partváltás Muraszerdahelynél. Ezzel a hadosztály átlépte a magyar határt. „A szovjet erők mindenütt a nyomunkban voltak" írta Pályi.[195] „A Szent László hadosztálynak 24 óra alatt harcolva 69 km-t kellett megtennie, hogy a sarkunkban lévő szovjet erők elől kitérhessen. A rep. zlj. számára talán ez volt a legveszteségteljesebb nap amióta a Balatont elhagytuk. Nem annyira a véres veszteség, hanem a kimerültség miatt volt veszteségünk".

A hadosztályparancsnokság kiadta a Mura védelmére szóló intézkedését.[196] E szerint az ellenség, K-ről áttörve az arcvonalat, IV. 2-án este elfoglalta Letenyét, Nyról pedig, átkaroló hadművelet során Muraszombatot (Muravska Sobota) érte el. A hadosztály feladata a muraszerdahelyi híd és a ráckanizsai kompátkelés biztosítása.

IV. 4-én a hadosztály már Ráckanizsa és Wernsee között biztosított. Egyelőre az utászzászlóalj hajtott végre folyammegfigyelést, mert a védőállást a 4. SS hadosztály két svadronja tartotta tűzfegyverekkel megszállva.

IV. 5-én a Szent László hadosztály kivált a német I. lovashadtest kötelékéből. Ez alkalomból a *4. sz. szövegmellékletben (109. o.)* közölt búcsúparancsot kapta a hadtest vezénylő tábornokától.[197]

A Balck ügy

A Szent László hadosztály történetéről szóló fejezeteket megszakítva szólnunk kell egy tragikus következményekkel járó, voltaképp félreértésen alapuló német lépésről, a munkánk első részében már említett[198] Balck-parancsról.

Amint azt az előző fejezetben leírtuk, a Szent László hadosztály III. 24-én – a balatonfelvidéki halogató harcai kezdetén – a II. magyar hadtest alárendeltségéből az I. német lovashadtest alárendeltségébe lépett. Utóbbi viszont a Heeresgruppe Süd déli szárnyán, Maximilian De Angelis tüzérségi tábornok parancsnoksága alatt harcoló német 2. páncélos hadsereghez tartozott, amint azt a várható visszavonulás iránya is megszabta.

Miközben a hadosztály III. 28–29-i – története e szakaszának legsúlyosabb és legveszteségteljesebb – elhárító harcai után, a német I. lovashadtest leválását biztosítva, ennek parancsára III. 30-án Kehida–Kustány térségéből Zalaszentmihály

195 *Pályi*, 1945. 20. o.

196 502/Szt. László hó. I. a. 45. IV. 3.; *Dárday*-napló, 157. sz. mell.

197 A Lovashadtest Főparancsnoksága Parancsnoki harcálláspont,
A vezénylő tábornok 45. 4. 5.
A m. kir. 8. Szent László gyalogladosztálynak
A mai napon a Szent László gy. hó. kiválik a lov. hadtest kötelékéből. Az utóbbi idő nehéz harcaiban a jól bevált hadosztály gyakran súlyos viszonyok között bizonyította, hogy kész hazájáért egy emberként küzdeni.
Megköszönöm a hadosztálynak a vezetésembe vetett bizalmát és a jó fegyverbarátságot és kívánok számára az elkövetkező nehéz időre hadiszerencsét, zászlai számára pedig dicsőséget.
Harteneck

198 *Martin–Ugron*, 145–146. o.

Generalkommando Kav.Korps
Der Kommandierende General

K.Gef.Std., den 5.4.45

An

königl. ung. 8. Inf.Div. Szent Laszlo

Mit dem heutigen Tage scheidet die Inf. Div. Szent Laszlo aus dem Verbande des Kav.Korps aus. In den schweren Kämpfen der letzten Zeit hat die altbewährte Division oft unter schwierigen Verhältnissen bewiesen, dass sie gewillt ist, im Kampf um ihr Vaterland ihren Mann zu stehen.

Ich danke der Division für das bewiesene Vertrauen in meine Führung und die gute Waffenkameradschaft und wünsche ihr für die kommende schwere Zeit Schlachtenglück und Waffenruhm für ihre Fahnen.

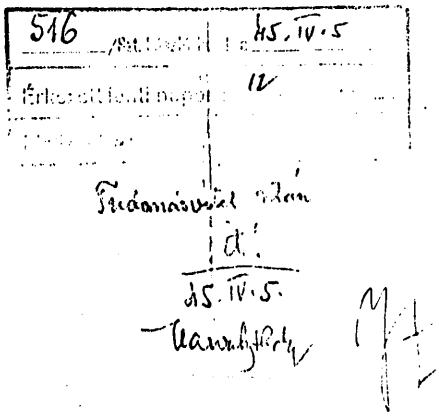

4. sz. szövegmelléklet

felé hátrált, a német 6. hadsereg vezérkari főnöke – Balck páncélos tábornok megbizatásából – írásbeli parancsot adott ki. A másolatban közreadott irat (*5. sz. szövegmelléklet, 111. o.)* szerint a Szent László hadosztály átállt az oroszokhoz és vezetésük alatt harcot kezdett a németek ellen. E „szörnyű" tett miatt a 6. hadsereg elrendeli a sávjában lévő magyar csapatok azonnali lefegyverzését és a fegyver és lőszer, valamint a gépkocsik németeknek történő átadását. Magyar csapatoknál csak fogatolt járművek maradhatnak. A csapatok és családtagok gyalog 40 km-rel hátrább helyezendők, főútvonalak igénybevételének tilalma mellett.

A mai szemmel is hajmeresztő rendelkezések alapjául szolgáló megállapítás – szemenszedett valótlanság – helytálló voltát a hadseregparancsnok-tábornok még csak nem is ellenőriztette.

A megtett intézkedések következményeit nehéz ecsetelni. Amint az ilyenkor lenni szokott, a végrehajtók feladatukat messze túlteljesítették és a hatáskörükbe került csapatokat, menekülteket kifosztották. Tették ezt éppen azokkal, akiknek jó része még bízott a németekben. Kivételt csak néhány olyan alakulat képezett, amely – idejében neszét véve a fenyegetettségnek – fegyverrel szállt szembe az önkényeskedőkkel.

Az ügyben – alapos késéssel – Beregfy honvédelmi miniszter is megszólalt Himmler SS birodalmi vezetőhöz – a rendelkezést végrehajtó póthadsereg parancsnokához – intézett, elrettentő példákkal illusztrált levelében.

A panaszáradat nem sokat ért. Wöhler gyalogsági tábornok, a Heeresgruppe Süd főparancsnoka maga fedezte Balckot, azzal az érveléssel, hogy a magyar csapatok általában csődöt mondtak és tulajdonképpen örültek, hogy a fegyvereket leadva nem kell tovább harcolniuk. Az OKW (Német szárazföldi Haderő Főparancsnokság) végül – tábornoki küldöttség útján – elnézést kért Beregfytől – csak éppen Balck nem tett semmi hasonlót.[199]

A Wöhler helyébe lépő Rendulic vezérezredes viszont legalább a Szent László hadosztálynak – amelyek lefegyverzésére nem is került sor – igyekezett elégtételt szolgáltatni. Elismerő szavaihoz De Angelis tüzérségi tábornok is csatlakozott. *(6. sz. szövegmelléklet, 112. o.)* Rendulic egyben a német hatóságokat is figyelmeztette a magyarokkal szembeni ellenséges magatartás megváltoztatására.

32 évvel később – és tíz évvel azután, hogy az idehaza életfogytiglani fegyházra ítélt Szügyit „kegyelemből" szabadon bocsátották, s aki azóta is, súlyos betegen, a szó szoros értelmében nyomorgott – folytatódott a történet.

A háborús felelősségrevonást – részeg tüzérparancsnoka agyonlövetéséért – 18 havi börtönnel megúszó, a nyugatnémet tábornoki nyugdíjból bizonyára gondtalanul élő Balckkal a „Welt am Sonntag" című ismert hetilap 1977 februárban interjút készített.

199 Minderről és az itt következőkről részletesen ír *Andreas v. G.–Payer*: Armati Hungarorum c., 1985-ben, Münchenben megjelent művében „Der verleumderische Panzer-General" (A rágalmazó páncélos tábornok) címmel (Capit. XIX. 551–557. o.) Azonos szövegű kézirat másolata: HL Tgy: 3087.

Sajnos az értékes írásokat tartalmazó vaskos kötet magyarul nem jelent meg és eredetiben sem került eddig Magyarországon kereskedelmi forgalomba.

Abschrift! 2. sz. melléklet.

Deutscher Verbindungsstab
zum Kgl.ung.AOK.1.
/DVSt.6./
T.a.Nr.410/45.geh.

An
Kgl. Ung. 1. Armee.
Nachr.
AOK.6.
Stellvertr.Kdr.General XVIII.A.K.
Ber.Offs.d.Wehrkreis XVIII.
Korück.AOK.6.

Chef des Generalstabes AOK.6.hat im Auftrage des General Salok am 31.3.45.11.00. Uhr folgenden Befehl erlassen:

1./ Kgl. ung. Division Szt. László ist am 30.3.45. insgesamt zum Russen übergelaufen und hat unter russischer Führung die Feindseligkeiten gegen die Deutschen eröffnet. Auf Grund dieser ungeheuerlichen Tatsache sieht sich die 6. Armee zu folgenden Massnahmen gezwungen:

a./ Sämtliche ung. Truppen im Bereich der 6. Armee sind sofort zu entwaffnen, sämtliche Waffen und Munition sind der deutschen Wehrmacht, bezw. den Organen des Reichsverteidigungskommissars zu übergeben.

b./ Sämtliche ung. Kraftfahrzeuge sind umgehend an die die Deutsche Wehrmacht zu übergeben. Sammelpunkte für Waffen und Gerät legt DVst. 6. in Verbindung mit Korück AOK. 6. fest.

c./ Bespannte Fahrzeugen verbleiben bei den ung. Truppen.

2./ Sämtliche im Bereich des AOK. 6. befindlichen Truppen einschl. Familienangehörige sind umgehend in Fussmarsch in einen Unterkunftsraum 40 km. westl. des bisherigen zu verlegen. Für die Bewegungen dürfen die Hauptdurchgangsstrassen nicht benutzt werden. Neuer Unterbringungsraum und Marschwege sind durch DVSt. 6. in Verbindung mit stellv. Kdr. Gen. XVIII.A.K. festzulegen.

gez. von Hoeder
Oberst.i.G.

A másolat hiteles.
1945.VI.28.

5. sz. szövegmelléklet

F o r d i t á s

Feladó központ:
HZOXE/Fue. 134. 18.IV.45. 17.oo

Táv.kezelési adatok:
Érk.IV.18-án, 18 h 4e-kor a XXII. hgy.hdt.psáz-tól. Gerendás zls.

Tárgykivonat : A H.Gr.Süd Főparancsnoka által kiadott közlemény ismertetése:

A Magyar Szent László ho. ujrafoltöltésének befejezése előtt került bevetésre a Balaton-tól É-ra és DNy-ra.

A he.- kiválló parancsnokának vitéz Szügyi vőrgy-nak psága alatt,- az elszakadó mozdulatok folyamán a német kötelékek oldalán hüséges fegyverbarátságban derekasan harcolt. A Mura arcvonalon való bevetése óta minden feladatát a védelmi harcban maradéktalanul teljesitette. A he. tisztjeinek és legénységének nagy számban adományozható volt a Német Vaskereszt.

Vitéz Szügyi vőrgy. urnak és a Szent László ho. minden tagjának báter magatartásukért teljes elismerésemet fejezem ki.

R e d u l i c
voz.ezds. és a Hgr.Süd Főpk-a.

A Hgr.Süd Főparancsnokának elismerő szavaihoz teljes egészében csatlakozom és meg vagyok győződve arról, hogy a he.a belehelyezett bizalomnak a jövőben is eleget fog tenni.

De A n g e l i s
tüzérsági tbk. és a 2 po.hds.pk-a

A fordítás hiteles!
Regersdorf, 45.IV.25.

hdm.sgt.

6. sz. szövegmelléklet

Ebben a veterán hadseregparancsnok még mindig megalázó módon nyilatkozott a Szent László hadosztályról és parancsnokáról. Erre azután a tiltakozások okmányokkal[200] alátámasztott tömege[201] indult meg az emigráns magyarok köreiből.

Az interjú készítője, G. Fraschka, ezek hatására a „gyémántos" lovagkeresztesekről írt könyvében némileg helyesbítette a közölteket. Balck maga csak visszafogottan és sántító érvekkel mentegetődzött.[202]

Munkánk első részében már utaltunk arra is, hogy Balck nem szívelte a magyarokat. De a Wehrmacht páncélos tábornoka nem szerette az SS-eket sem. Ugyanakkor – noha nem volt „náci" – mint minden német tábornok, ő is igencsak tartott Hitlertől. Minderre eklatáns példa található egy a 9. (Hohenstaufen) SS páncélos hadosztályról szóló kötetben.[203] A tábornok, mint a 6. német hadsereg parancsnoka, 1945. III. 24-én a 9. SS páncélos hadosztályhoz látogatott. A Veszprém elfoglalását eredményező szovjet támadás ekkor tört át Ny felé. Balck lehordta a hadosztályparancsnokot, mert utászzászlóalja ellenállás helyett elmenekült. Stadler parancsnok visszautasította a „letolást", mert az utászok nem hozzá, hanem az 5. (Wiking) SS hadosztályhoz tartoztak. Balck tombolt, Führerparancsot és hadbíróságot emlegetett, majd így fejezte be: „Der Führer hat es befohlen und damit basta!"[204] Stadler szerint nem ez volt az első Balck-rágalom és csak a tábornok saját igazolására (Rechtfertigung) szolgált.

Hogy ne csak bíráljuk a konok generálist, a gyalázatos parancsáról szóló fejezetet egy anekdotaszámba menő megállapításával zárjuk. A Balck-memoár kéziratának egy a Hadtörténelmi Levéltárba került töredékében[205] a tábornok néhány sommás – mindazonáltal legalábbis sántító – kritikus megállapítást tesz a magyarokkal kapcsolatban. Egy öntelt mondatával azonban egyet kell értenünk. Íme: „Ich galt als der beste Kenner der Honvéd und habe davor gewarnt, Ungarn anders als im Donauraum einzusetzen, und das nur gegen Rumänien und Slowakei, die aber unsere Verbündeten waren."[206]

Vajha ezt a bölcsességet a mindenkori magyar vezetés, legfőképp pedig Hitler Adolf is szem előtt tartotta volna...

200 L. a 4. és 6. sz. szövegmellékletet!

201 Tiltakozott: v. Mészöly Elemér vörgy., Rutkay Jenő vk. szds., Marosszéky Jenő rep. szds., Kapitányffy Albin vk. őrgy – mindnyájan szkv. (Armati Hungarorum, 561. o.) és F. *Shelly* egykori zászlós.

202 *Günther Fraschka:* Mit Schwerten und Brillianten. H. n., 1977. 221–222. o. „Balck hatte keine Gelegenheit mehr, die Meldung auf ihre Richtigkeit überprüfen zu lassen" (? – M.–U.), majd „Fest stand, dass die ungarische Division ... nach rechts abmarschierte, ohne das deutsche Generalkommando zu unterrichten." Ez nem a hadosztály, hanem új elöljárója, a német I. lovashadtest feladata lett volna. A továbbiakban Fraschka, dicsérőleg említve a hadosztály és parancsnoka teljesítményét, azt állítja, hogy Balck csak 30 évvel a háború után szerzett tudomást a végig kitartó, csak az angolok előtt kapituláló alakulat sorsáról. Alig hisszük, hogy ez utóbbi állításnak bárki is hitelt adna.

203 *Tieke:* i. m. 516–517. o.

204 *Balck* – saját bevallása szerint – a kemény fellépés híve volt. Amint emlékiratában áll: „Die Geschichtsschreibung dieser Epoche ist sehr schwierig, da einmal die ungarische Armee sich in einer scheusslichen Lage befand, und die SS nicht gehorchen wollte und nur sehr egoistische Berichte herausgab. Da ich in beiden Fällen mich mit aller Energie durchsetzen musste, habe ich natürlich einigen Ärger. Aber dagegen bin ich immun." (Emlékirat-töredék. 18. o. HL Tgy. 3086.)

205 Uo.

206 „A Honvédség legjobb ismerőjének számítottam és óvtam a magyarok bevetésétől a Duna-medencén kívül, de ezen belül is csak Románia és Szlovákia ellen, akik viszont szövetségeseink voltak".

Mura-védelem – visszavonulás
1945. IV. 6–V. 8.

A Szent László hadosztály 1944. IV. 5-ével a német XXII. hegyi hadtest alárendeltségébe került. Felsőbb parancsnoksága változatlanul a német 2. páncélos hadsereg. Wöhler gyalogsági tábornok helyébe – a Heeresgruppe Süd élére – az osztrák származású Lothar Rendulic vezérezredes lépett.[207]

A Luttenbergbe települt hadosztályparancsnokság intézkedett a Mura-védelem védőkörleteiről.[208] *(4. ábra, 115. o.)*

A hadosztály alaposan megfogyatkozott erőiből a jobbszárnyra – Murafüred–Ráckanizsa sávhatárral – az utászzászlóalj (16 tiszt, 270 fő legénység), a középre – Murasziget–Oberkrapping sávhatárral – a repülő-lövészzászlóalj (456 fő), a bal védőkörletbe – Murahely–Wernsee sávhatárral – a gránátos zászlóalj (8 tiszt, 165 fő legénység) került. Hadosztálytartalék az ejtőernyős csoport (7 tiszt, 113 fő legénység) Oberkrapingban; járőrszolgálat Erődi Harrach százados parancsnoksága alatt a 20. hadosztály huszárszázada (32 fő), a felderítő osztály (10 fő), a páncélvadász osztály(?) és a felderítők gépkocsizói (20 fő).

Mint láthatjuk, a hadosztály összes gyalogos harcos létszáma a Mura-védelem első napjaiban csupán mintegy 50 tiszt + 860 fő tiszthelyettes és legénység volt. Ehhez járult az 1. közepes aknavető ütegből (4 tiszt, 100 fő legénység, 4 cső) és a 11. légvédelmi tüzérosztályból (15 löveg) álló tüzérség, valamint a 261. székely tüzérosztály (szervezés alatt). Megalakulófélben volt Goór-csoport néven, Goór György alezredes parancsnoksága alatt a 216-os erőd-géppuskás zászlóalj maradéka, a 212-es erődzászlóalj-parancsnokság és gh. (harcos létszám nélkül), valamint a 217-es erőd-géppuskás zászlóalj maradványa, (kb. 200 fő), összesen 320 fővel, 12 Mauser géppuskával, és 12 aknavető nehézfegyverzettel.[209]

IV. 6-án a hadosztályparancsnokság az utászzászlóaljat tartalékba rendelte. A bal sávon német alakulatok védtek. ÉNy-ra az ellenség átkelt a Murán, de az ejtőernyős csoport a 20. huszárszázad részvételével ellentámadással visszavetette, melynek során az 1/2. aknavető tüzérosztály lőszeréhez mérten támogatta. Szügyi IV. 8-i tájékoztatója szerint a front „pillanatnyilag állandósult".[210]

IV. 9-én az alábbi szövegű parancs érkezett az alakulatokhoz: „A hadosztály súlyos, sikeres harc után átlépte az országhatárt. Ütőképesen készen áll a bolsevizmus elleni könyörtelen harc folytatására. A hadosztályparancsnokság a hadosztály minden legénységi állományú tagjának, akik a magyarság küzdeni-, élniakarásának töretlen hitével itt állnak, hogy a hadosztályparancsnok vezetése alatt tovább küzd-

207 *Reszneki Zákó András:* Őszi harcok, 1944. H. n., 1991. 57. o.

208 506/Szt. László ho. I. a., 45. IV. 5.; *Dárday*-napló 160. sz. mell.

209 Az erődzászlóaljak legénysége általában újoncokból állott, német fegyvereik voltak, kiképzésüket német oktatók végezték. Az arcvonal megszilárdítása volt a feladatuk. *Darnóy Pál:* A Budapestért vívot harc. 87. folytatás. *Hadak útján.* XXIII., 1971. február, 281. sz.

Goór György alezredes a 216. erőd-gp. zlj. parancsnokaként 1945 január végétől március végéig volt az első vonalban, Marcali–Bize községek térségében, német SS kötelékek között. A Lipse körüli gyűrűből sikeresen kicsúzva jutott el a Szent László hadosztályhoz Ráckanizsára, ahol Szügyi örömmel fogadta be a hadosztály kötelékébe. (Goór György m. kir. honv. alezredes, a volt m. kir. Szent László hadosztály rohamezred parancsnoka emlékirata. HL Tgy. 3434. A továbbiakban: *Goór*-emlékirat.)

210 *Dárday*-napló, 1945. IV. 6.; *Utász*-napló, 1945. IV. 8.

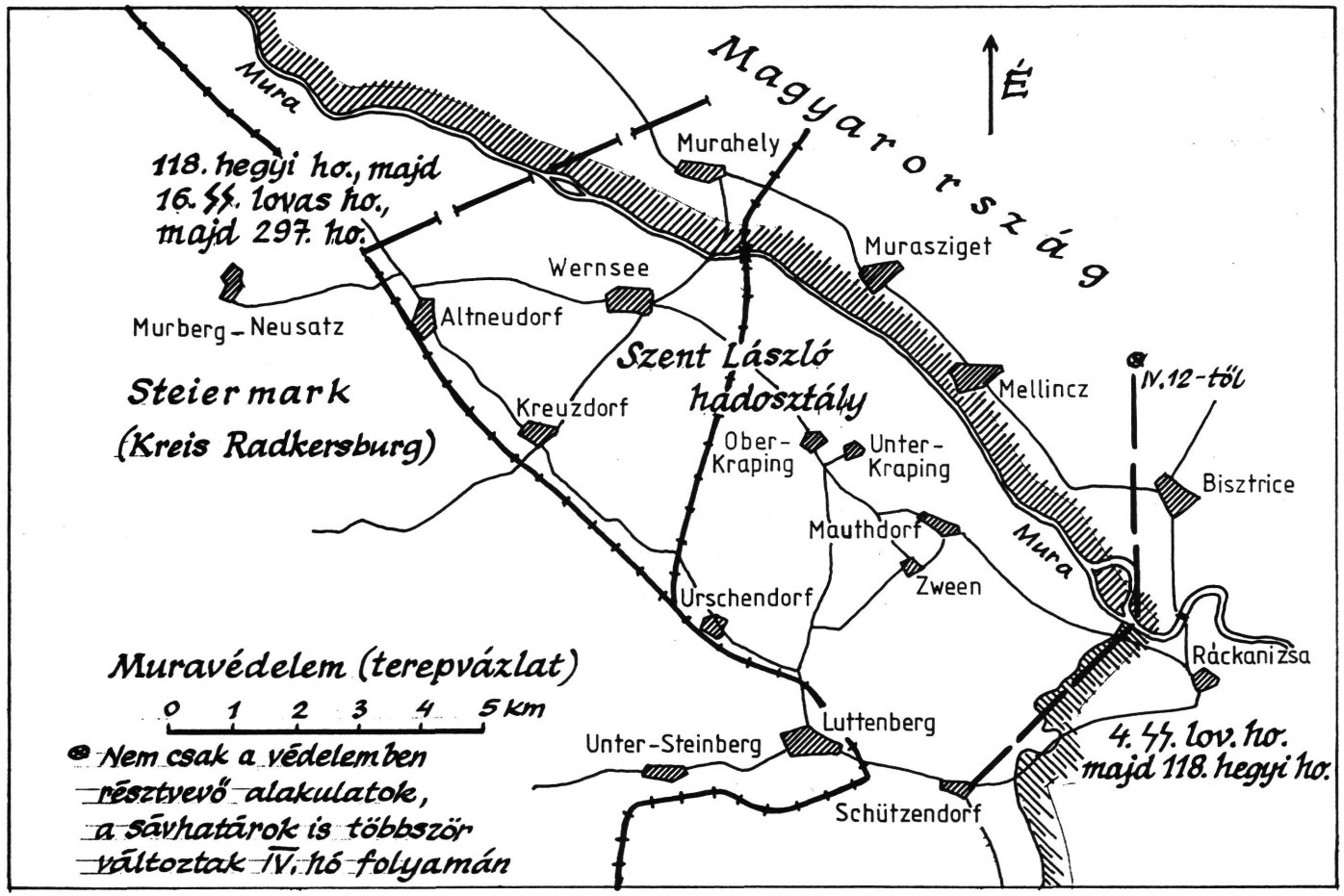
Mura
Magyarország
É
118. hegyi ho., majd
16. SS. lovas ho.,
majd 297. ho.
Murahely
Murasziget
Wernsee
Altneudorf
Murberg – Neusatz
Steiermark
(Kreis Radkersburg)
Szent László
hadosztály
Kreuzdorf
Ober-
Kraping
Unter-
Kraping
Mellincz
IV.12-től
Bisztrice
Mauthdorf
Zween
Mura
Urschendorf
Ráckanizsa
Muravédelem (terepvázlat)
0 1 2 3 4 5 km
Luttenberg
Unter-Steinberg
4. SS. lov. ho.
majd 118. hegyi ho.
Schützendorf
Nem csak a védelemben
résztvevő alakulatok,
a sávhatárok is többször
változtak IV. hó folyamán

4. ábra

jenek, a bronz vitézségi érmet adományozza. – Háp. vitéz Szügyi vörgy." (A bronz vitézségi érmek tulajdonosai a kisezüst vitézségi érmet kapták).[211]

Az utászzászlóalj IV. 9–10-én a német XXII. hegyi hadtesttől 17 útzárat vett át. IV. 11-én a hidak robbantásra szerelését fejezték be, majd a továbbiakban a hidakat őrizték.

IV. 10-én a hadosztályparancsnokság a repülő-lövészzászlóalj sikeres vállalkozásáról adott ki dicsérő parancsot.[212] Ugyane napon intézkedett a hadosztály a Goór-csoport bevetésére. A csoport a Pálfi zászlóaljat váltotta le.[213]

A hadosztály helyzetéről kiadott *IV. 12-i* intézkedés szerint[214] a valamelyest módosított sávhatárok közötti jobb védőkörletet Pályi György százados repülő-lövész zászlóalja tartja megszállva 3 légvédelmi ágyúval. A bal védőkörlet Goór György alezredes most már két zászlóaljból álló csoportjáé. A 212., 215., 216. és 219. zászlóaljból összevont 216. zászlóalj parancsnoka Együd László alezredes, a 217. zászlóaljból alakított századé Czegle százados.[215] Ide tartozik a páncélvadász osztály két páncéltörő ágyúja és négy légvédelmi gépágyú. A tüzérség változatlan. Tartalék: a) Erődy–Harrach-csoport: 20. huszárszázad, felderítő osztály részei. b) Ejtőernyős csoport, Remete főhadnagy parancsnoksága alatt, Zwenben.

A Pályi-emlékirat részletekkel szolgál a repülő-lövészzászlóalj Mura-védelmének időszakáról.[216] A megfogyatkozott alakulatot sikerült lassanként feltölteni. Aknavető századparancsnok és gh. tiszt is került. A felvételezés megindult. „Boldog idő volt" – írja Pályi –" mert a szovjet támadás és előretörés azután, hogy Wernseenél az ejtőernyős zászlóalj ellentámadásában megsemmisült, megszűnt. Idő volt pihenésre és arra, hogy a kötelékeket rendezzük."

A védőállást balszárnyon az 1. század, Kiss hadnagy, jobbszárnyon – a német hegyivadászokkal érintkező sávhatáron – a 2. század, Apró főhadnagy szállta meg. A 3. század tartalék. A páncéltörő ágyús szakasz 2-2 löveggel Mauthdorf É-on és K-en helyezkedett el. A tartalék Mauthdorf községet biztosította, körkörösen. A partizántevékenység miatt állandó járőrözésre volt szükség.

A falut Hitlerjugend alakulattól vették át. A szlovén lakosság előttük is állandó megszállás alatt állt a partizántevékenység miatt. Pályi embereit korrekt magatartásra utasította, ezt a lakosságnak is nyilvánosan megígérte. Sikerült elérnie, hogy a kezdetben átvagdosott távbeszélő vezetékekhez nem nyúltak. A tavaszi szántáshoz lovakat biztosított a lakosságnak. a munkák során az oroszok az aknázást beszüntették. Harci tevékenység kevés volt. Pályit magát – mint nélkülözhetetlent – a hadosztályparancsnokság a vállalkozásoktól eltiltotta. A zászlóalj három sikeres – veszteség nélküli – vállalkozásából egyről az előzőkben beszámoltunk.

211 *Dárday*-napló, 1945. IV. 9., 175. sz. melléklet.

212 „Körtávirat. IV. 10. Hadosztályparancs. – A repülő-lövészzászlóalj egy csoportja az éjszaka folyamán lendületes vállalkozást hajtott végre a Mura É-i partjára. A vállalkozás eredményeként zsákmányt és foglyokat ejtett, akik vallomása értékes adatokat szolgáltatott a felső vezetés számára az ellenség szándékáról és csoportosításáról. A vállalkozó csoport valamennyi tagját öntevékeny tettrekész szelleméért megdicsérem. Különösen kiemelem a következőket: Lécfalvi Alfonz szds-t, Horváth Sándor zls-t, Gombos József zls-t, Orbán Lajos őrm-t, Asbóth Gyula őrm-t, Szabó József őrm-t, Koltai Róbert őrm-t. Untersteinberg, 1945. IV. 10. v. Szügyi vörgy. *Dárday*-napló, 1945. IV. 10., 177. sz. melléklet.

213 547/Szt. László ho. I. a. 45. IV. 10. Uo. 179. sz. mell.

214 A hadosztály helyzete. 45. IV. 12. Uo. 182. sz. mell.

215 *Goór*-emlékirat, 3. o.

216 *Pályi*, 1945., 21–23. o.

IV. 12-én a Pápán hagyott póthadosztály alakulatai, az 1/II. ejtőernyős zászlóalj, a gránátos ezred II. zászlóalja, a repülő-lövészezred II. zászlóalja, egy kerékpáros zászlóalj és az ejtőernyős zászlóalj vonat is előkerültek. Ezek közül csak az ejtőernyősök előéletéről vannak részleteink. Idézzük Tassonyit: „A II. zászlóalj Pápán visszamaradt, a város védelmére. Makraynak azt az utasítást adtam, hogy mielőtt teljesen bekerítik, törjön ki. Az oroszok Pápát bekerítették, a polgármester küldöttséget vezetett Makrayhoz, kérték, hogy ürítse ki a várost, ne csináljon Budapestet belőle. Megnyugtatta őket. Az utolsó pillanatban kitörtek. Rövid tűzharc volt csak, mert a gyűrű nem volt teljes. Makray a zászlóaljat a nyugati határig vezette.[217]

Huszár, Kövesdy és mások nyomán, további részletekkel szolgál.[218] 1945. III. 18-án rendelték el a páncélos riadót. A zászlóalj megszállta a védőállást. III. 25-én, a németek átvonulása után az ejtőernyősök a rábaparti Vágra vonultak vissza. Innen gyorsított menetben, Szombathely felé tartva, mintegy 600-an Bucsunál lépték át a határt. Többen visszafordultak, volt, aki öngyilkos lett. Makray százados, zászlóalj-parancsnok egy felderítő úton esett fogságba,[219] a parancsnokságot Platthy György főhadnagy vette át. Április elején – valahol Burgenlandban – egy német SS-alakulat az ejtőernyős körleteket rajtaütésszerűen megszállva lefegyverezte, csak pisztolyt és kézigránátot hagyva meg. Az ejtőernyős zöm és utóvéd azonban – Kállay hadnagy szerint – már ellenállt, így fegyveresen továbbengedték őket. A Grazból IV. 10-én útnak induló ejtőernyősök néhány nap múlva már Wernseetől K-re védőállásban voltak a Mura partján.

Folytatva a IV. 12-i hadosztályparancsnoksági intézkedés ismertetését, egyre újabb alakulatok hadrendbe kerüléséről olvashatunk. A hadosztály kötelékébe lépett többek között a „Dráva"-zászlóalj és a kaposvári csendőrzászlóalj. A XXII. hegyihadtest-parancsnokság számára IV. 13-án távmondatban adott harcértékjelentés az alábbi létszámadatokat tartalmazza tiszt/legénység bontásban:[220] Légvédelmi zászlóalj: 18/395, Goór-csoport: 39/472, Gránátos zászlóalj: 11/178, Ejtőernyős zászlóalj: 3/67, Csendőrzászlóalj: 7/239, Utászzászlóalj: 14/140, 16. utászszázad: 3/128, Erődy-csoport: 7/58, Híradó osztály: 16/198, 2. székely tüzérosztály: 30/362. A felsorolásból hiányzik a repülő-lövészzászlóalj adata, az ejtőernyősöké alacsonyabb az előzőnél, a póthadosztály adatai sem szerepelnek, az összlétszám mégis mintegy háromszorosa a IV. 5-inek.

IV. 15-én a hadosztályparancsnokság a 20. rohamtüzérosztály emberanyagából, egy rohamszázadból, motorkerékpáros rohamszakaszból, páncéltörő ágyús ütegből, parancsnokságból és javítóműhelyből álló rohamzászlóalj szervezését rendelte el.[221]

217 *Tassonyi*, 1982., 7. o.

218 *Huszár*, 1993. 189–192. o.

219 Makray százados a vállalkozó Kövesdy főhadnaggyal két hírvivő motorkerékpáros gépének csomagtartóján ülve indult már Burgenlandból vissza felderítésre, Lispe irányába, abban a reményben, hogy a németek az olajmezőket a végsőkig védik és így az ejtőernyősöket is vissza lehetne vinni a hazába. Sátorlapba burkolva szürkületben értek Vasszentmihályra, ahol, a falu szélén – hibás eligazítás folytán – beleütköztek egy lövészekkel megrakott, azonnal tüzet nyitó harckocsiba. A 20 m-el előbbre járó Makrayt elfogták, Kövesdynek kerítéseket átugorva sikerült elmenekülnie. Térképtáskája, összes okmányával együtt, elveszett. (*Kövesdy*-kézirat, 18–19. o.)

220 Fernschreiben an Gen. Kdo. XXII. Geb. A. K. Kampfstärke am 13. 4. 45. – *Dárday*-napló, 182. sz. mell. A német szövegű távmondatban az alakulatok létszáma után a nehézfegyverzet adatai is szerepelnek.

221 589/Szt. László ho. I. a. 45. IV. 15.; Uo. 190. sz. mell.: „A 20. rohamtüzér osztály 1995. április 12-én lépte át a határt Lenti térségében. Benzin hiányában a rohamlövegeket, páncéltörő ágyúkat, vontatókat ... német gyűjtőhelyen kényszerültünk leadni. Ezt az érzést az ellenségemnek sem kívánom. ... Bizony néhányunknak könnyes volt a szeme, amikor lopva megsimogatva búcsúztunk hűséges fegyverünktől. Csak annyi gépkocsit tudtunk megtartani, ami elegendő

A hadosztály alárendeltségébe került a VIII/5. légvédelmi gépágyús üteg, 3 gépágyúval.

IV. 15-én érkezett be a – már jelzett – „Dráva"-zászlóalj teljes létszámmal és fegyverzettel, Szinay Ernő százados parancsnoksága alatt. A Czegle százados vezette „erődzászlóaljjá" alakult eddigi „Goór-csoporttal" együtt a továbbiakban „erődezredként" szerepel, Goór György ezredes parancsnokkal, kb. 1400 fő harcos létszámmal, 80 villámgéppuskával és 32 aknavetővel. A IV. 16-át követő 20 nap az erődezred szakaszán főleg tűzpárbajjal – erős orosz aknatűzzel és szükség szerinti viszonzással – telt el.[222]

IV. 16–17-én a hadosztály – a jobbszárnyán történt ellenséges betörés miatt – mintegy 15 km-nyi visszavonulást tervezett, észrevétlen leválással, Kirchberg térségéig. A németek azonban ellentámadással visszafoglalták az eredeti védőállást, így maradt a Mura-védelem, de az utászzászlóalj Wolfau–Altneudort–Lindenbach vonalában új védőállást épített ki.[223]

Nagy Árpád főhadnagy ejtőernyőseivel még III. 29-én Kehidakustány táján elszakadt a hadosztálytól, s hosszas bolyongás után Zweenben találta meg a zászlóalj egy részét, akik egy, a Murán átkelt oroszokkal vívott súlyos ütközetről számoltak be.[224] A főhadnagy részt vett az új védőállás szemrevételezésében, majd így folytatja: „...április 17-én ismét előredöcögtünk és reggelre a Wernsee-i nőnevelő intézet tetves szobáiban kötöttünk ki. Csak egy hétig engedtek gondolkozni, hogy tulajdonképpen miért is vagyunk itt, s aztán a csendőröket hirtelen kivonták az állásból és beraktak bennünket a Mura-parti vizes, össze-vissza omlott árkokba.[225] Még ilyen kényelmes és zavartalan »frontunk« ennek ellenére sem volt. Az orosz és köztünk a Mura, naponként 5–6 akna, harmadik naptól állandó rémhírek a tervezett orosz átkelésről, barátságos eszmecserék a szigetről az oroszokkal, akik mindenáron be akarják bizonyítani nekünk, hogy egyetlen okos tennivaló, ha szépen átkelünk békésen hozzájuk – és ezzel be is fejeződött az események felsorolása. Május 2-án egy örvendetes dolog: a jobbszárnyunkon állandóan idegeskedő rohamtüzéreket leváltották, mégpedig Kovács Franci és »csoportja«.[226] Ezután még annyi izgalom sincs mint eddig volt."

(A rohamtüzérosztályból szervezett zászlóalj – a *Dárday*-napló bejegyzése szerint – IV. 20-án került állásba, a Pálfi zászlóaljat váltotta le.)

---

volt a katonáink szállításához." (*Kárpáty*, 22. o.) A német átvétel után azonnal volt üzemanyag! (*Darnóy Pál*: Honvédeink idegen földön. 21. folytatás. *Hadak Útján*, 1934. III. hó., 373. szám., 11. o.) Kárpáty fhdgy. a muravédelemben egy 250 fős alakulat – feltehetően a rohamszázad – parancsnoki beosztásábe került. Mindössze egy átkelési kísérletre emlékszik. „Két pontonra felépített motorral hajtott tutajjal próbálkoztak a ruszkik, de a közvetlen közelről rájuk lőtt páncélököl ... elvette a kedvünket...". (*Kárpáty*, 22–23. o.) A „rohamzászlóalj" nem tévesztendő össze a Goór-csoport, később „erődezred", majd május 11. után – az elveszett erődzászlóalj helyett az ejtőernyős zászlóaljjal kiegészítve – „rohamezred" néven, Goór György ezredes parancsnoksága alatt a hadosztály lefegyverzéséig létezett egységgel. Újabb félreértésre vezethet, hogy április végén a hadosztályparncsnoksági intézkedésekben a „rohamzászlóalj" az 1. ejtőernyős (vadász) zászlóaljjal összevonva, Kovács Ferenc ejtőernyős százados parancsnoksága alatt, már „rohamezredként" szerepel. A fenti további – májusi – átszervezésre az adott okot, hogy a visszavonulás során – amikor már fegyverhasználati tilalom volt – az üldöző oroszok mind a rohamzászlóaljat, mind a Dráva zászlóaljat „lekapcsolták".

222 *Goór*-emlékirat, 3. o.

223 *Utász*-napló, 45. IV. 16.

224 L. a *IV. 6-án* történteket, és *Huszár*, 1993. 187–188. o.

225 „A roham e. pk. az eje. zlj-al váltassa le a cső. zlj-at, IV. 25-én 8 órakor." A zlj. tartalék Wernseeben. 701/Szt. László ho. i. a., 45. IV. 24. Intézkedés a cső. zlj. leváltására. *Dárday*-napló, 222. sz. melléklet.

226 A Grazba IV. 10-én érkező pápai – II. zlj-beli – ejtőernyősök később Wildon–Leibnitz–Strass–Setiljén át IV. 23-án jöttek meg Widembe. Ők csatlakoztak a wernseei védőállásban lévő I. zászlóaljbeli bajtársaikhoz. (*Kövesdy*-kézirat.)

A hadosztály tüzérség IV. 26-án új felvonulási és együttműködési tervet készített. Új zárótűzkörletek is kijelölésre kerültek.[227]

IV. 28-án a Szent László hadosztályhoz „gyalogsági parancsnokot" állított a hadosztályparancsnok – bizonyára az egyre növekvő létszám miatt – v. Ferenczy Márton ezredes személyében. Ugyane napon, rádiólehallgatás alapján[228] átkelési kísérletre készült fel a hadosztály, de az elmaradt.

V. 2-án a tüzérség „tűzösszpontosítási" előkészületeket tett, a zárótűzkörleteken felüli 10 tűzösszpontosítási körlet kijelölésével. Lényege: a zárótűzre kijelölt ütegen kívül az összes többi a mögöttes területre tüzel – ha eléri.[229]

V. 3-án – a német XXII. hadtest rendeletére – a hadosztály sávhatára szélesedett. A kaposvári csendőrzászlóalj – tartalékban – parancsot kapott a német 297. hadosztály jobbszárnyán lévő Schulze-erődzászlóalj leváltására.[230]

V. 4-én esti parancs szerint: „A cső. zlj. kiutalt védőkörletének jobb sávhatárán kívül eső nagy szigetet az eje. zlj. szállja meg. A cső. zlj. tartaléka a 20. hu. szd."[231] Ez az intézkedés, mint látni fogjuk, már nem került végrehajtásra, mert az események hamarosan felgyorsultak.

V. 5-én 3,30 órakor egy csónak – rajnyi orosz – átkelési kísérlete hiúsult meg a rohamezred sávjában, gyalogsági tűzben. A csónak felborult, egy altiszt foglyot ejtettek. Ugyanekkor készült a hadosztályparancsnokság „szigorúan bizalmas" tájékoztatása a hadosztály visszavételéről a „Z" állásba.[232]

A hadosztály leválása a Muráról fokozatosan történt. V. 6-án 22 órai indulással, jobbról-balról besorolva. Utoljára a „Dráva"-zászlóalj hagyta el az arcvonalat. Leplező erő a Czegle zászlóalj volt.[233]

Az utász-napló V. 6-i bejegyzése szerint: „Délután 16 órakor kapta az »Árpád« jelszót a zászlóalj s az éjszaka folyamán visszavonult a »Zeppelin« állásba. Német–angol fegyverszünet."

Nagy Árpád írja: „5-én már nagyon unjuk a dolgot a vizes állásban, nagyon jól esik a leváltási hír, de nem lesz belőle semmi, hanem 6-án éjjel szép csendben elhagyjuk a védőállást. Mármint, hogy mi vagyunk csendben, az orosz szokatlanul erősen aknáz. Hál'Istennek nincs veszteség és a reggel már Murberg–Neusatzban ér bennünket, új védőállásban csücsülve. Szinte a legelső védőállás egész praxisomban ami jól ki van építve. Még egy napig sem élvezzük a jó állást és máris továbbállunk."

227 695/Sz. László ho. I. a. 45. 26.; *Dárday*-napló, 227–28. sz. mell.

228 711/Szt. László ho. I. a. 45. IV. 28. Lehallgatott hírek közlése. (Rep. löv. zlj. rádiólehallgatása.) *Dárday*-napló, IV. 28. „07.50 órakor I. Dub: Magának szigorú parancsot adtam, hogy keljen át a folyón. Pcs-omat miért nem hajtotta végre?" – „07.55 órakor I. Jupiter: Átkeléseim már kezdetben meghiúsultak, mert olyan tüzet kaptunk, hogy nem tudtunk tovább menni és kénytelenek voltunk visszafordulni. A víz és a hely elég gondot okoz, a figyelőim és kémeim megfigyelései szerint elég nagy erők vannak ott összvonva, pláne a folyó tulsó partján. Hogyha eléggé fel tudok készülni akkor nagy erővel próbálom meg az átkelést."

229 820/Szt. László ho. tpk. 45. V. 1.; *Dárday*-napló, 242. sz. mell.

230 745/Szt. László ho. I. a., 45. V. 2.; Uo. 243. sz. mell.

231 761/Szt. László ho. I. a., 45. V. 4.; Uo. 244. sz. mell.

232 789/Szt. László ho. I. a., 45. V. 4. „Szigorúan bizalmas! Pk. sajátkezű felbontásra! Boríték alatt őrzendő. Előzetes tájékoztatás a ho. visszavételére. – Visszavétel a közbenső állásba (»Z« állás) a 118. ho-al állandó és szoros érintkezésben, a 297. ho. partbiztosítása mellett. ... Pk. a gy. pk. Jobb. o. védő közlet: Erőd e.+pctá. szak-ok. Középső: Roham e. Bal: cső. zlj. Ho. tart.: vadász e."

233 *Goór*-emlékirat, 3. o.

Az utászzászlóalj V. 7-én 21 órakor kapta a parancsot a további visszavonulásra az „Anna"-állásba és 1. százada V. 8-án 4,30 órakor megkezdte a hidak robbantását.

A német kapitulációtól a hadosztály feloszlatásáig.
1945. V. 8. után.

A hadosztályparancsnokság még V. 6-án kiadott, az „Anna" állásba történő visszavételre vonatkozó előzetes tájékoztatójából megtudjuk a résztvevő alakulatok nevét, a menetvonalak szerinti csoportosításban. E megnevezések rendre: „Vadász ezred, Erőd ezred, Utász zászlóalj, Csendőr zászlóalj, Roham ezred, tüzérosztályok."[234] A parancsnokok nevei és a létszámok azonban hiányoznak.

Alig érték el az alakulatok a Murától mintegy 30 km-re lévő, jól kiépített „Anna" állást Leonhard és Kirchberg között, a parancsnokság máris újabb intézkedést adott ki a hadosztály gyülekeztetésére[235]: az alakulatok V. 8-án $8^h15'$-kor az Anna állásból elszakadva, a Marburg (Maribor)–Strasse-i vasútvonal mentén biztosítva küzdjék át magukat tovább Ny-ra a Kor–Alpe irányába. Ez további 50 km-t jelentett. *(A tényleges menetvonal az 5. ábrán látható, 121. o.)* A terv alapja: elérni az angol haderőt, fegyverletétel esetére. A $3^h15'$-kor kiadott hadosztály-intézkedéshez hasonló érkezik rádiótávirat formájában $7^h15'$-kor a II. magyar hadtesttől *(7. sz. szövegmelléklet, 122. o.)*

„A hadosztály egy része nehezen halad – írja a *Dárday*-napló. – A német visszavonuló hadosztályokkal késhegyig menő harc folyik a »mi« menetvonalunkért. Esti értesülés: általános fegyverletétel. Fegyvert használni nem szabad! Hírek Tito parti-

234 790/Szt. László ho. I. a. 45. V. 6. (Szig. biz. stb.) A hadosztály visszavétele – jelszóval – az „Anna" állásba.

A hadosztály áprilisi feltöltéséről csak valamennyi eddig idézett forrás adatainak összevetésével kaphatunk – korántsem teljes – képet, minthogy a hadosztályparancsnokság iratanyaga elveszett. *Darnóy* (i. m.) szerint a ho. irattárát a hadműveleti naplóval együtt Rutkay a Klopeiner-tó környékén (Karintia, Völkermarkt DNy.) elásta és a háború után nem találták meg. – Az áprilisi feltöltés a 2. páncélos hadsereg parancsnokság szívügye volt, amint ezt *Payer* (i. m. 560. o.) *Rauchensteinert* idéző sorai mutatják: „In dem ... Befehl vom 11. IV. ... werden als Aufgaben für den Sonderstab Pz. AOK. 2. unter Generalleutnant Böttcher u. a. genannt: 'Personelle und materielle Instandsetzung der Kgl. Ung. Div. Szt.László aus freiwilligen Soldaten, aus Waffen, Geräten, Pferden und Fahrzeugen der übrigen im Armeeberaich befindlichen ung. Verbände' ..." A „Sonderstab"nak IV. 21-től a feltöltés adataira vonatkozó napi jelentési kötelezettsége volt. A Szent László hadosztály április végi – egyben a május eleji visszavonuláskor érvényes – szervezetét *Darnóynál* (i. m.) találjuk a legrészletesebben. Ezt adjuk közre, néhány igazítással és kiegészítéssel. Hadosztályparancsnok: vitéz Szügyi Zoltán vezérőrnagy. Vezérkari főnök: Rutkay Jenő vezérkari százados. Hadműveleti segédtiszt: dr. Karvaly Frigyes t. főhadnagy. Szállásmester, majd a visszavonulás alatt hdm. ov. (I. a.): Kaposváry József vk. százados.

Gyalogsági parancsnok: Ferenczy Márton ezredes (IV. 28-tól.) Vadász ezred, parancsnok: Erényi Lajos ezredes; gránátos (volt testőr lövész) zlj. pk: Pálfi Sándor szds., repülő-lövész zászlóalj, parancsnok: Pályi György szds. Erődezred, parancsnok: Goór György alezredes; erődzászlóalj, parancsnok: Czegle János szds., „Dráva"-zászlóalj, parancsnok: Szinay Ernő szds. Roham ezred, parancsnok: Kovács Ferenc százados; ejtőernyős (vadász) zászlóalj, parancsnok: Remete Imre fhdgy., rohamzászlóalj, századparancsnok: Kárpáty Tasziló Tamás fhdgy.

Lovasság: 20. huszár század, pk: Erődy-Harrach Tamás fhdgy., csendőr lovas század, pk: Sövényi István szds. Csendőrség: Kaposvári cső. zlj., pk: Besenyei Károly cső. őrgy.

Tüzérségi parancsnok: Dárday Vilmos ezredes, helyettes: Falk Viktor alezredes; 2. székely tüzérosztály, 2. tábori tüzérosztály, 84. tábori tüzérosztály, VIII. közepes tarackos tüzérosztály, 153/3. sorozatvető üteg, 1. aknavető tüzérosztály, 26. tábori tüzérosztály (IV. 25-től.), VIII/5. légvédelmi tüzérosztály.

Felderítő osztály; Páncélvadász osztály, parancsnok: Máthé Jenő alezredes. Műszaki parancsnok: Farkas Kálmán őrnagy; 53. utászzászlóalj, parancsnok: Mersich András szds.; 16. utászszázad, híradózászlóalj, parancsnok: Baráth András alezredes.

Seregvonat: a 8. tábori pótlhadosztály vonata, 30 to., 20. tehetgépkocsi oszlop, a 20. ho. vonatparancsnokság hadosztály élelem ellátó oszlop, a 20. ho. ello. 20 + 25. egészségügyi oszlop.

A hadosztály élelmezési létszáma április végén mintegy 10–11 ezer fő volt.

235 796/Szt. László ho. I. a. 45. V. 8. (Szig. biz. stb.); *Dárday*-napló, 256. sz. mell.

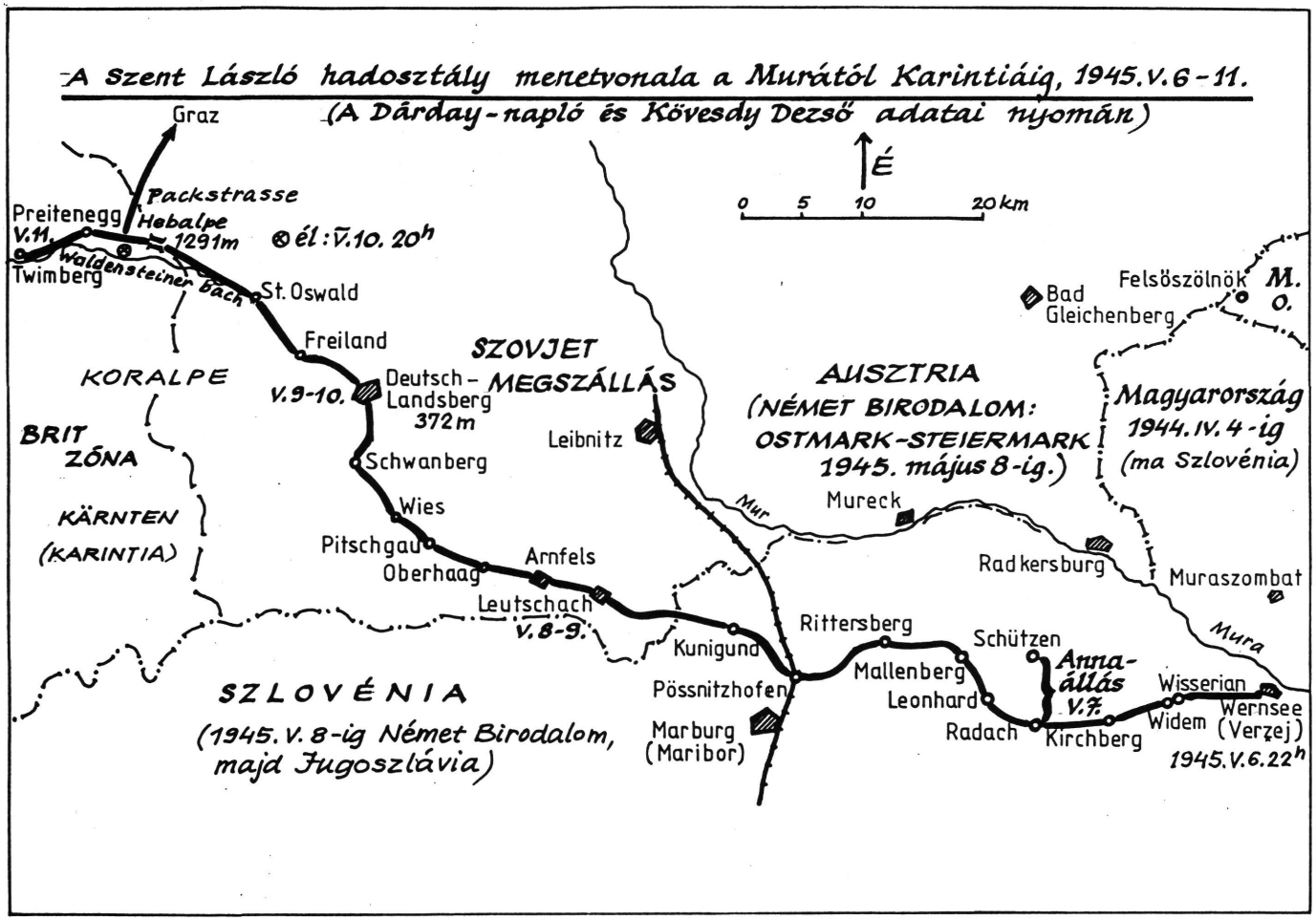
A Szent László hadosztály menetvonala a Murától Karintiáig, 1945.V.6-11.
(A Dárday-napló és Kövesdy Dezső adatai nyomán)
É
0 5 10 20 km
Graz
Packstrasse
Preitenegg
V.11.
Hebalpe
1291m
⊗ él: V.10. 20h
Twimberg
Waldensteiner Bach
St. Oswald
Freiland
SZOVJET MEGSZÁLLÁS
KORALPE
V.9-10.
Deutsch-Landsberg
372m
BRIT ZÓNA
Schwanberg
Leibnitz
AUSZTRIA
(NÉMET BIRODALOM:
OSTMARK-STEIERMARK
1945. május 8-ig.)
Bad Gleichenberg
Felsőszölnök
M. O.
Magyarország
1944.IV.4-ig
(ma Szlovénia)
KÄRNTEN
(KARINTIA)
Wies
Mureck
Mur
Pitschgau
Oberhaag
Arnfels
Radkersburg
Muraszombat
Leutschach
V.8-9.
Kunigund
Rittersberg
Schützen
Mura
Anna-állás
V.7.
Mallenberg
Leonhard
Pössnitzhofen
Wisserian
Wernsee
Widem (Verzej)
Radach
Kirchberg
1945.V.6.22h
SZLOVÉNIA
(1945. V. 8-ig Német Birodalom,
majd Jugoszlávia)
Marburg
(Maribor)

5. ábra

II. hdt.-től -,
Ho. psag-nak
Rádiotávirat
0320 = JTLE = 1 TL 227
A hdt. a 20. és 25. ho. ala. németekkel egyetlertve hátramozgását Judenburg irányában május 8.-án megkezdi × A Szt. László ho. és csapatszolgálatilag alárendelt alakulatok elöljáró intézkedései szerint vonuljanak vissza ×
2 TL 235 =
Akik vissza akarnak maradni, Magyarországra való visszatérés céljából azok vissza hagyandok × Ezt alárendelteknél hirdesse ki × Hdt. psag. elöjelathatolag május 9.-én reggeltől Reichenfels
3 TL = 82
/Judenburg Dk. 20. km/ továbbra is rád. ök.
Kudriczy altbgy.
V = 0715-t V. 8.
Várnai hdp. örm.

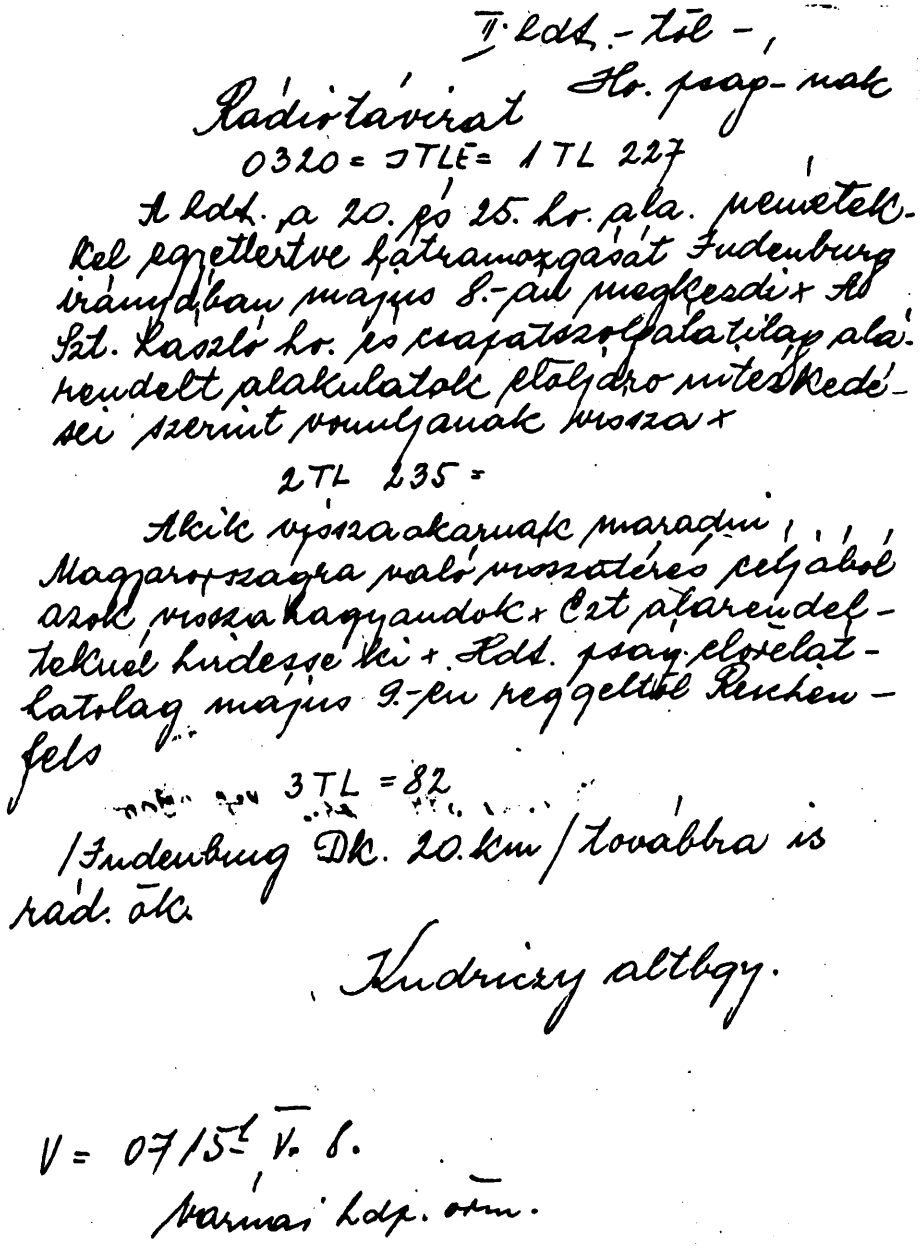

7. sz. szövegmelléklet

zánokról és osztrák Freiheitskämpferekről. A visszavonulás erőltetett menetté alakul.[236]

236 Az ejtőernyősök visszavonulási menetvonala az alábbi helységeken keresztük vezetett: Kungota–Langegg–Leutschach–Arnfels–Ober Haag–Pitschgau–Wies–Gaselsdorf–Schwanberg–Deutsch-Landsberg–Freiland–Sankt Oswald

„9-én halljuk meg először, hogy vége a háborúnak" – írja Nagy Árpád. – „Ezelőtt egy fél évvel valami egészen nagy napnak képzeltem a befejezés napját, de szinte semmi ilyet nem érzek. Az első nagyon furcsa dolog, mikor este kinézek az ablakon, nagy tüzeket látok, körülötte embereket és rengeteg kivilágított ablakot. A béke első látható jele: megszűnt az elsötétítési kényszer. – Azért a menet csak nem tud békemenetté csendesülni, mert a ruszkik a nyakunkban vannak és át kell jutni az angolokhoz. Hát át is jutunk 12-ére – de hogyan!"

A hadosztály V. 9-én késő délutánig vonult át Leutschachon – tudósít a *Dárday*-napló. „Az alakulatok fegyelmezett képe – az emberfeletti menetteljesítmény és pihenő nélküli éjszakák ellenére – feltűnően szembeszökő a közben úton-útfélen nagyrészben fegyver nélkül, szétzüllötten vonuló német, olasz egységekkel szemben. A hadosztály úgy néz ki, mintha még nem fejezte volna be a háborút, mintha még készülne valamire".

A hadosztályparancsnok 16^{h}-kor megindult Deutsch–Landsbergbe. Wies előtt jelentés érkezett, hogy osztrák és magyar partizánok kisebb egységeket lefegyverezték. Szügyi leállította a hadosztályt és előrement tárgyalni, hogy engedjék tovább, vagy harcba bocsátkozik. Kiderült, hogy az előzőleg bátran harcoló 25. hadosztály részei állnak a Szent László útjába, Zentai vezérkari őrnagy és Konkoly-Thege Barna vezérkari százados vezetésével. Azonban sem a hadosztályparancsnokukat – Kalkó Gyula vk. ezredest – és gyalogsági parancsnokukat Keleti Lipót ezredest fogságba ejtő magyar „partizánoknak", sem az osztrákoknak nincs kedvük harcolni. „Elég volt a Szent László hadosztály tüzérségét felvonultatni, hogy eltakarodjanak az útból" – írja Pályi.[237] Majd tovább: „A fegyelem kifogástalan volt. A hangulat bizakodó, annak ellenére, hogy nem tudtuk, mi vár ránk a fogságban és egyáltalán el tudjuk-e érni az angol hadsereg vonalát." A szétzüllött 25. hadosztály osztrák lakosságot fosztogató tagjait néhány lövéssel szétzavarták. De kiábrándító volt a német alakulatok magatartása is. Az út mentén gúlába rakott puskák, eldobált felszerelési tárgyak, sisakok halmaza.

A hadosztálytörzs későn este érkezett Deutsch-Landsbergbe, a csapatok részben még mozgásban voltak. Piros–fehér–piros zászlók mindenütt, erős „Freiheitskämpfer"-mozgalom. A helyi vezetők igyekeztek a hadosztályt ott tartani – sikertelenül. A légkör feszült volt, bár az osztrákok a magyaroknak bántatlanságot ígértek és osztrák–magyar együttműködést – olvashatjuk a *Dárday*-naplóban.

Szügyi a menet azonnali folytatását rendelte el a Kor-Alpokon át Twimberg területére, ahol az angol csapatokat jelezték. A német hadtesttől vett parancs értelmében elrendelte: az egyéni fegyverzet és egy javadalmazás lőszer kivételével minden anyag a helyszínen marad, rongálás nélkül.

A további menet emberfeletti feladatot jelentett: emelkedőkkel, lejtőkkel tarkított 900 m-es szintkülönbség, rossz út, befurakodó németek.[238]

(Eibischwald)–Preitenegg–Waldenstein–Twimberg–Knappen–Sankt Gertraud–Frantschach–Wolfsberg ÉK a Lavant folyó völgyében (*Kövesdy*-levél).

237 *Pályi*, 1945., 28/a. o.

238 A hadosztály az I. világháborúból ismert Mackensen-úton mászta meg a Kor-Alpokat. „Föl és föl, az ember azt hitte, sohasem lesz vége a kapaszkodóknak. Ez volt életem legnehezebb menete" (idézet Pálfi szds. naplójából, *Danóy*, uo.). A Preitenegg előtti hágó 1291 m-en van.

A hadosztályparancsnokság elrendelte, hogy a tiszteletadásokat V. 10-én 03 órától a régi formák szerint kell teljesíteni.[239]

A repülő-lövészzászlóalj V. 10-én hajnalban már menetben volt Deutsch-Landsbergből kifelé, amikor befutottak a szovjet élek. Kiss Gyula százada közé, egy szűk utcába páncélosok robogtak be, de a páncélöklök felmutatására visszahúzódtak.[240] Az utászzászlóalj oszlopát kora délután érték utól a harckocsik és a gépkocsizó gyalogság. A zászlóaljparancsnok és kísérői gépkocsijukat hátrahagyva gyalog vágtak neki az útnak. A hadosztály végén menetelő utászzászlóaljat az oroszok kettévágták.[241]

Az erődezred hasonlóan járt. A „Dráva"-zászlóalj zöme már fent volt a hegyen, amikor 2–3 századnyi orosz erő elérte a hadosztály végét. Noha Goór ezredestől zászlóaljai és az ejtőernyős zászlóalj is harcra kértek engedélyt, a rangidős parancsnok a fegyverszünet megsértése – s ezzel az egész hadosztály veszélybe sodrása – kockázatát nem vállalhatta. Így az oroszok egy még lent várakozó tüzérosztályt és a Czegle-zászlóaljat elfogták és Graz felé irányították. „Ez volt a Szent László hadosztály fekete napja, mert a németek összetorlódtak előttünk s mi nem tudtunk – terv szerint – idejében elindulni" – írja Goór György.[242]

V. 11-én a hadosztályparancsnokság Preiteneggben kapcsolatot teremtett az angol erőkkel – a 8. brit hadsereg 6. páncélos hadosztályával. A fogadtatás barátságos volt. A beérkező egységek számára gyülekezőt és pihenőt rendeltek el. A 84. tüzérosztály és a 11/2. légvédelmi ágyús üteg nem érkezett meg. Hírek szerint a rohamezred nagy részével és a vonatrészekkel együtt az oroszok mindkét alakulatot lefegyverezték. A hadosztály a hazafelé tartó, parancsnokaik által elbocsátott magyarokat[243] gyűjtötte.

V. 12-én délelőtt Szügyi beszédet intéz a hadosztályhoz. „Tájékoztat arról, hogy tárgyalásai az angolokkal várakozáson felül sikerültek. A hadosztály fegyverzetét az angolok teljes egészében meghagyják, majd valószínűleg rövid időn belöl Klagenfurt térségébe kell menetelnie, ahol új felszerelést és személyi kiegészítést fog kapni."[244] A hadosztály élelmet is kap az angoloktól. A 11/2. légvédelmi üteg parancsnoka (Balogh Gy.) is jelentkezik: egy tisztjével sikerült az oroszoktól megszöknie, az anyaggyűjtésre kiküldött tüzér járőrt viszont elfogták. V. 13-án Henkey-Hönig József őrnagy, a rohamezred parancsnoka is jelentkezik: ezredének nagyobb részét, a menetoszlop végén az oroszok lekapcsolták. A hadosztályparancsnok elrendeli, hogy ismét állítsa fel rohamtüzér-osztályát Waldstein területén.

A hadosztályparancsnokság az angol fél átiratára – az orosz járőrök rablásai, fosztogatásai miatt fegyveres konfliktusok elkerülésére – elrendelte a fegyverzet hadosztályon belüli összegyűjtését. Fegyvert csak tisztek, valamint járőrök, őrségek, őrszemek tarthattak meg. A fegyvereket alosztályonként kellett tárolni, őrizni.[245]

V. 14-én a hadosztály gyalogsági parancsnoka – Ferenczy alezredes – kiosztotta a német kitüntetéseket. Az utászzászlóaljból Mersich százados, zászlóaljparancsnok és

239 A Szálasi-féle „tisztelgést" valamikor 1945 elején tette a Főparancsnokság kötelezővé, de az alakulatok parancsnokai, amikor csak lehetett, megkerülték. (Ugron István emléke).

240 *Pályi*, 1945., 28/b. o.

241 Utász-napló, V. 11.

242 *Goór*-emlékirat, 6. o.

243 *Dárday*-napló, V. 10–11.

244 Utász-napló, V. 12.

245 1005/Szt. László hó. I. a. 45. V. 13.; Dárday-napló, 260. sz. mell.

öt tiszt kapott II. o. vaskeresztet.[246] V. 15–16-án a zászlóalj útjavítást, hídkarbahelyezést végzett.

V. 15-én intézkedés történt a hadosztály hátravonására Hüttenberg–Mösel–Knappenberg–Lölling térségébe. A hadosztály két menetlépcsőt alakít.[247] A hadosztályparancsnok Twinbergben V. 16-án 8.30 órától 11 óráig végigszemléli a gyalogos és fogatolt lépcső menetét. Az angolok is tanúi a vitéz Szügyi vezérőrnagy előtti díszmenetnek, „amely imponáló és felemelő, a hadosztályhoz időközben csatlakozott honvédzenekar kíséretével". 17[h]-kor a hadosztályparancsnokság Hüttenbergbe érkezik, de már 20[h]-kor áttelepül Löllingbe „mivel a II. hadtestparancsnokság előkészített szállásáról kimozdította. A hadtest a parancsnokságot a hadosztály felett ismét átvette. A 20. hadosztály részeit ugyanitt találjuk, de hogy milyen alakulatokkal rendelkeznek, nem tudjuk.

V. 17. A szálláshelyzet nehéz. Mindehhez a bujkáló német katonák a magyarok ellen áskálódnak.

V. 18. Létszámadatok bejelentése, 1. tiszt (hdp. őrm. is.) név, rendfokozat, állományviszony, fegyvernem, szakképzettség; 2. tiszthelyettes, 3. egyéb legénység: a) tisztes, b) honvéd bontásban. Ezzel a bejegyzéssel ér véget a *Dárday*-napló.

Az új körzetben „már angol élelmezésbe kerültünk" – írja Pályi. „A hadosztályparancsnokság tájékoztatása szerint az angol 8. hadsereg kötelékébe tartoztunk. A tájékoztatás szerint a Szt. László hadosztály ezzel a hadsereggel fog Magyarországra bevonulni és az angol megszálló alakulatokkal együtt rendfenntartó alakulat lesz."[248]

A gondosan vezetett utász-naplóból a mellékletek híján is megtudjuk, hogy a hadosztályparancsnokság V. 22-én 1048/Szt. L. ho. Ia. sz. alatt „Intézkedés a ho. alakulatainak hadrendi újjászervezésére és szervezési változásokra" című parancsot adott ki, valamint érdeklődött a szakképzettek iránt, akikből a felesleget az angol hadtestnek kellett leadni.

246 Utász-napló, 45. V. 14.

247 1009/Szt. László ho. I. a. 45. V. 15.; *Dárday*-napló, 261. sz. mell. I. menetlépcső: Vadász epk. – Vadász e., Erőd. e., hop. fog. von. része és hfb. (harcfegyelem biztosító) szd. forg. szab-ra be nem vetett részei, cső. zlj., 26. ö. zlj., *Szörényi* alez. csoportja. II. menetlépcső: *Falk* alez. – Hu. szd., Tpk. törzs. fog. von. része, Hír. zlj. fog. része, *Ranga* alez. csop. Menetfegyelem. Gy-ok az élen, tömör alakzatban, egyöntetű puskahordással és öltözetben meneteljenek, utánuk ezredenként egyesítve törzsek, vonatok és járművek nélküli lovak. Csatlakozik még a hadosztály és alárendelt hdt. vonat *Pallaghy* Gyula őrgy. parancsnokságával, a *Jancsó*-csoport, a 27. gy. é törzspótszázad. Csatlakozik a Nagyváradi Tüzér Hadapródiskola is.

Új elhelyezési körletek és pk-i harcálláspontok. Hop. tpk., hfb. szd: Mösel, Gypk.: Hüttenberg, Vadász epk.: Deinsberg, Erőd epk.: Waitschach, Cső zlj. pk. és zlja: Kanppenberg, U. zlj. pk.: Gosssen, Szt. László és 25. u. zlj.: Gossen környéke, Hír. zlj. pk.: Raffelsdorf, Hu. szd.: Hirtenberg, Ho. tü., Hdp. Isk.: Lölling. Szörényi és Ranga alez-ek gyűjtőcsoportjai: Dörfel. Vonat és 27. gy. törzspótszd.: St. Johann, Jancsó-csop.: Mossinz. A csapatok magatartása nyerje el a lakosság bizalmát. (Erőszakot, fosztogatást letörni!)

Az intézkedés a továbbiakban szabályozza az összeköttetést, az anyagiakat és a gépkocsik menetét.

248 Goór György minderről és az elkövetkezendőkről részletesebben ír: „V. 17-től VI. 6-ig maradtunk Wolfsberg környékén, s ez idő alatt nemcsak bőséges fegyverkiegészítést kaptunk az angoloktól, de félhivatalosan megtudtuk, hogy az angolok megszállási területe (az akkori terv szerint) a Dunántúl lesz, s a Szent László ho. az angol megszálló erőkkel mint magyar rendfenntartó egység fog a Dunántúlra visszatérni. (Még az is el volt tervezve – mint hallottuk –, hogy az angol megszálló erők psága. Keszthelyen a Festetich kastélyban lesz, s a két angol ho. pság. Székesfehérváron és Pécsett.)

Így nemcsak nekünk, de még az angoloknak is meglepetés volt, amidőn az oroszok Grazból csak olyan feltételek alatt voltak hajlandók visszavonulni, ha az angol–amerikai erők Berlinnél szintén visszahúzódnak, s a Jaltai-egyezmény szerint Magyarország is teljes orosz megszállás alatt marad. – A feltételek között szerepelt még a Szt. László ho. lefegyverzése is...". (*Goór*-emlékirat, 7. o.)

V. 24-én a Szent László hadosztály és a 20. hadosztály utászzászlóaljait összevonták és V. 26–27-én Weissenstein közelébe (Villachtól ÉNy-ra) meneteltek, ahol kórházbarakkokat kellett osztrák minta után – építeniük az angolok számára. VI. 3-án a tüzérek egy részleg és a repülő-lövész árkász szakasz is bekapcsolódott a munkába.

VI. 5-én a zászlóalj tisztjei részére odaítélték a „Szent László fogadalmi emlékérmet".[249] Délelőtt 11 órakor Alexander tábornok, az angol 8. hadsereg parancsnoka tartott szemlét az „A" és „B" tábor területén. Ugyanekkor Szügyi vezérőrnagy a munkahelyen „legteljesebb megelégedését" fejezte ki. VI. 6-án egy angol bizottság ugyanilyen elismerően nyilatkozott.

VI. 10-i bejegyzés szerint „az erkölcsi nevelés ellenére megkezdődnek a szökések". Az angolok az elfogottakat visszairányítják a táborba.

Pályi írja: „*Június 12-én a hadosztályt lefegyverezték* és mint munkásalakulatot angol parancsnokság alatt vetették be. A hadosztályparancsnokság *Eberndorfba* települt."[250]

249 Amint azt az előző fejezetben a Dárday-napló nyomán (211. jegyzet) már említettük, Szügyi a magyar határ átlépése után a hadosztály valamennyi akkori tagjának – a bolsevizmus elleni harc folytatása jegyében – a bronz, illetve kisezüst vitézségi érmet adományozta. Az utász-napló egyetlen mellékleteként fennmaradt az adományozott tisztek névsorát tartalmazó hop-i pcs. Ebből idézünk:

„5. sz. Hadosztályparancsnoki parancs. – Törzsszállás 1945. V. 21. – 1. Szent László Fogadalmi Emlékérem adományozása. – 1945. IV. 27-én közölt 54/2. sz. ho. pcs. kapcsán: Hazánk szent földjéről kiszorítva a Mura átlépésekor (1945. IV. 4.) a bolsevista ellenség legyőzésére tett fogadalom alkalmából a »Szent László Fogadalmi Emlékérmet« adományozom:"

(A továbbiakban a kitüntetett tisztek névsora – név/szül. év, hely, anyja neve/rendfokozat – következik, alakulatok szerinti bontásban. Mi itt csak az alakulatok nevét és a kitüntetettek számát közöljük.)

Szt. László hop-nál:	41	Erőd ezred:	9		
Szt. László ho. gypk-nál:	5	Erőd zlj.:	35		
Szt. László ho. tpk-nál:	7	Dráva zlj.:	25		
Vadász ezred, e. törzs:	6	1. ejtőernyős zlj.:	20		
Vadász ezred törzsszd.:	6	Kaposvári csendőr zlj.:	9		
Vadász ezred rep. löv. zlj.:	17	Szt. László utász zlj.:	21		
Vadász ezred gránátos zlj.:	20	Rep. löv. e. II. zlj.:	5	Összesen	225 fő.

A parancs 3. pontja szerint „a »Szent László fogadalmi emlékérem« úgy a tisztek, mint pedig a legénység részére csak akkor adományozható, ha a javaslatba hozott legkésőbb 1945. évi május 6-án került a hadosztályhoz."

Szügyinek – amint ez ugyane parancs második pontjában adományozott vitézségi érmek bevezető szövegében olvasható – „a Szovjet elleni hadműveletek alkalmából átruházott hatásköre" volt kitüntetések adományozására. Noha ez aligha terjedt ki új elnevezésekre, de – amint Kövesdy írja – a hatalma megvolt hozzá.

250 *Pályi,* 1945. 28/d. o. – A lefegyverzésre *Huszár* – Gosztonyi nyomán – ugyancsak június 12-ét ír (i. m. 1993., 195. o.), Kövesdy szintén. (I. m. 21.o.). *Payer* megemlíti, hogy a hadosztály május végén még egy – angol zsákmányból származó – német gyalogsági nehézfegyver szállítmányhoz jutott, a „végleges" lefegyverzésre pedig 45. VII. 21. körüli időpontot ad meg, kivételként említve a hadosztály tábori csendőrségét. Utóbbi pl. Klagenfurtban, még 1946 őszén is a „Royal Army" szolgálatában állt. (*Payer,* 561. o.)

A *Kövesdy*-kézirat (21. o.) további részletekkel szolgál. A hadosztály fegyverzetét az osztrák csendőrség vette át. A ho. még meglévő kötelékeiből angol parancsra szervezett munkásalakulatok feladata elsőrorban a mezőgazdaság, ill. a polgári hatóságok segítése volt. A csoportok ellátásáról az angolok gondoskodtak a német haderőtől zsákmányolt készletekből. A Szent László hadosztályból két munkáscsoport alakult, mintegy 4000 fős összlétszámmal. A hadosztály fennmaradó tagjai a Villach környéki táborokba – Weissenstein, Kellerberg, Feistritz, Spittal an der Drau – kerültek. Az I. munkáscsoport Ferenczy Márton ezredes vezetésével június 12. után a Drávától D-re került mezei és erdei munkára, jobbára a Jauntal területén. A II. munkáscsoport Dárday Vilmos ezredes vezetésével a Lavant folyó völgyében végzett főleg mezőgazdasági munkát. – Minthogy az angolok a magyarokat nem hadifoglyoknak, hanem „magukat önként megadott ellenséges személyeknek" (Surrendered Enemy Persons) tekintették, ellátásukat az osztrák közigazgatás nyakába igyekeztek varrni. A június elejétől létesített családi táborokban – pl. Weissentein A és B tábor, vagy Eisentratten – az ellátás kritikán aluli volt. Elhelyezést – csak július végétől – Afrikából áthozott kétszemélyes „bebújós" sátrak jelentettek. – Látható, hogy a hadifogoly-konverciókat az angolok sem vették komolyan, jóllehet az ettől szenvedőknek nem volt – nem lehetett – fogalmuk a szovjet fogolytáborok viszonyairól.

Az utász-naplóban nincs nyoma a lefegyverzésnek, igaz, hogy az alakulat már jó ideje munkásként dolgozott. VI. 16-i bejegyzés szerint „v. Szügyi Zoltán vörgy. meglátogatja az építő ezredet." Legtöbb gondot a hadosztályhoz újonnan csapódottak fegyelmezetlensége okozta.

A Pályi emlékirat szerint a repülő-lövészzászlóalj VI. 12. után Völkermarkt–Bleiburg területén végzett mezőgazdasági munkát. Pályi személygépkocsit kapott az ellenőrzéshez az angoloktól. Ugyanakkor közölték vele, hogy ő felelős a fegyelemért, de fenyítő hatalma nincs, azt a brit hadsereg gyakorolja. A munkahely nem hagyható el, 21^{h} után kijárási tilalom. Egy, az előbbiben vétő őrmestert az angolok tíz botütésre ítéltek. Pályi nem kívánt magyar katonát idegen kézre adni, de erre nem is volt szükség. Az emberek fegyelmezettek voltak. Később a kötött munkahely megszűnt, a legénység „nagyobb része az angol megszálló csapatoknál talált munkát, mint sofőr, autószerelő, rep. gép szerelő stb." mások az osztrák újjáépítésben.

A négyhatalmi megszállás reménye közben végleg elszállt. Pályi csak az idő előtti hazameneteltől óvta a legénységet. Az 1945. november 4-i kisgazdapárti győzelem hatására azután tisztikarának egésze és a legénység nagy része hazament.

A „munkás" időszakban szórakoztatásról is gondoskodtak az alakulatok. Pályi 10–12 főből álló, humoros számokat előadó csoportot szervezett. Az ejtőernyősök kiváló tornászcsapatot adtak. Mindkét csoport szolgálatmentességet élvezett és más táborokban is nagy volt a sikerük.[251]

Az utász zászlóalj is szervezett műsoros estet VIII. 1-én, 3000 főnyi közönség előtt. A hadosztályparancsnok előzőleg beszédet tartott a legénységnek. (Itt szerepel az utász-naplóban utoljára Szügyi személye.) A műsoron jelen volt v. Vasváry József altábornagy, az V. hadtest parancsnoka, az Észak-Ausztriai alakulatok képviseletében és több más vezető személyiség. Az angolok és a vöröskereszt is képviseltették magukat. VIII. 18-án a Szent László híradó zászlóalj tartott, általános vélemény szerint minden eddiginél jobb, nagysikerű előadást.

1945. VIII. 31. után a napló vezetését maga az utászzászlóalj parancsnok, Mersich százados vette át. A Napló a továbbiakban kizárólag az építkezéssel, a hazatérőkkel és a tábori élettel foglalkozik és *1946. XI. 30*-ával zárul.

A hadosztályparancsnok

Fél évszázad távlatából bízvást mondhatjuk, hogy a *Szent László hadosztály* és *vitéz Szügyi Zoltán* összeforrva vált fogalommá mindazok számára, akiket hazánk második világháborús szerepe érint, vagy érdekel.

Nos, miből, honnan ered a vezérőrnagy hírneve? Miben volt Szügyi más, miben több, mint sok kiváló magyar háborús parancsnok? Úgy véljük, személyes bátorságán kívül legfőképpen állhatatossága, rendíthetetlensége alapozta, majd őrizte meg hírnevét.

Hasonló személyiséget keresve bizonyára sokan gondolnak Erwin Rommelre. Ha Szügyi sikerei nem is mérhetők Rommeléihez, ennek oka – az alacsonyabb beosztá-

251 *Pályi*, 1945. 25., 29–30. o.

son kívül – a feltételekben, a két haderő közti nagyságrendi különbségben, no meg az ellenfélben keresendő.

Szügyi is első világháborús haditetteiért, helyállásáért kapott hadapródőrmesterként arany vitézségi érmet, majd tisztként III. osztályú katonai érdemkeresztet és Vaskoronarendet s került vitézzé avatásra – Rommel pedig a Pour le Mérité-t nyerte el. Mindketten hadiiskola nélkül tettek vezérkari vizsgát és egyikük sem örvendett népszerűségnek a vezérkarban.

Vitéz Szügyi Zoltán következő bátor lépése volt, hogy vitéz Bertalan Árpád – az ejtőernyős csapatnem szülőatyja – 1941. április 12-i tragikus hősi halála után nem sokkal vállalta a pápai ejtőernyős zászlóalj parancsnoki tisztét. Amint egy veterán ejtőernyős a felejthetetlen első parancsnok sírjánál évenként tartott megemlékezések egyikén mondta: „az ejtőernyősöknek Bertalan őrnagy halála után maga a Jóisten se lett volna megfelelő". Az új parancsnok, Labancz vezérkari százados ideje hamar „kitelt". 1942. május 25-én a „Vitéz Bertalan Árpád" 1. honv. ejtőernyős zászlóalj csapatzászló-avatási ünnepségén már vitéz Szügyi Zoltán vezérkari alezredes vezényelt.[252] Anekdotaszámba megy, hogy amikor Szügyi a parancsnokság átvételekor a zászlóaljat köszöntötte, a szókimondó ejtőernyősök kifogásolták, hogy még csak nem is „ugrott". Erre azonnal gépet rendelt ki és teljesítette a csapatjelvény viseléséhez előírt ugrásokat.

1942-ben frontszolgálatra vezényelve XI. 15-étől a VII. hadtest 19. könnyű hadosztálya 43. gyalogezredének a parancsnoka. Immár ezredesként a doni áttörés után I. 15–16-án a Márki völgy előtt a felsodorintással fenyegető támadás elől lépésről-lépésre harcolva-hátrálva fogja fel a visszavonulókat. (A Molnár-csoport, majd a 16/III. zászlóalj is alárendeltségébe kerül.) Szívós ellenállásával biztosítja, hogy a Cramer-hadtest, ha késve is, de még mozgásba tud lendülni.[253] Később az Oszkol-völgyben, majd I. 28. után Bjelgorodszkojénál folytat csoportjával eredményes halogató harcot.[254] Hazatérve a Magyar Érdemrend kardos tisztikeresztjével és az I. o. német vaskereszttel tüntetik ki.

A megromlott hadihelyzet miatt 1944. VIII. 20-án, Szügyi vezetése alatt került az „ejtőernyős csoport" – megerősített zászlóalj – a Kárpátokban bevetésre. Erről és a parancsnok szeptemberi Budapestre rendeléséről, valamint a Szent László hadosztály megalakításáról munkánk első részében már szóltunk.[255] Aligha kétséges, hogy a német megszállás alatt vergődő magyar politikai és katonai vezetés – akkor már a Lakatos kormány – egy újonnan szerveződő magyar hadosztály élére kormányzóhű parancsnokot választott ki személyében. A báró Atzél Edéhez október 15. után fűződő kapcsolat már jelzi, hogy Szügyi hadosztályával nyugaton kapitulálva kívánt az Olaszországban közeledő angol hadsereg – a remélt megszállók – rendelkezésére állni.[256] Az odáig vezető rögös-véres utat azonban nem szabhatta meg.

Lajtos Árpád, a hadosztály vezérkari főnöke – többek között – így ír parancsnokáról: ...A második világháború válságos pillanataiban nemcsak bátornak, de emberségesnek is bizonyult. 1942/43-ban ... ezredparancsnokként a donparti védőkörle-

252 *Huszár*, 1993. 85. o.

253 HL II. világháborús fond., 2. hds. VII. hdt. pság., 12. fasc. Hdt. pk: *Legeza* János vőrgy. Harcjelentés I. 15–16.

254 *Szabó Péter*: Don-kanyar. Budapest. 1994., 227. o.

255 *Martin–Ugron*, 1995. 85–86. o., irodalmi hivatkozásokkal.

256 *Gosztonyi Péter*: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest. 1992. 224., 338. o.

tébe eső orosz falvak lakosságának munkát és kenyeret biztosított, amiért a háború után a szovjet illetékesek elismerésüknek adtak kifejezést." Ugyanakkor „kifejezetten antibolsevista álláspontot képviselt", ... viszont „amikor október 17-én bevonultam a hadosztályhoz Szügyi felhívta a figyelmemet, hogy mi nem azonosíthatjuk magunkat a nyilas propaganda állításával, hogy a szovjethez átment Miklós Béla hadseregparancsnok és Vörös János, a vezérkar főnöke hazaáruló lenne. Ők bizonyára ugyanolyan jó magyarok, mint amilyennek mi tartjuk magunkat, csupán arról van szó, hogy ők a másik oldalon próbálják menteni a magyarságot. Hozzátette azonban, hogy »mi pedig a végsőkig küzdünk ezen az oldalon«" – írja Lajtos.[257]

Szügyi és a Szent László hadosztály igazi hírnévre a december végi Ipoly-védelemmel tett szert. Nem hallgathatjuk viszont el, hogy az első heves bírálatok is ez után érték, mindenekelőtt éppen ejtőernyősei részéről, a be nem váltott leváltási ígéret és a II. zászlóalj bekerítése-felmorzsolódása miatt.[258] A történet ismeretében tudjuk, hogy a hadosztályparancsnok mást aligha tehetett volna.

Pályi György a repülő-lövészzászlóalj parancsnoka szóvá teszi,[259] hogy a hadosztály áprilisi újjászervezésénél Szügyi a repülő-lövészeket a gránátos ezredbe olvasztotta, ugyanakkor „kedvenceit" az ejtőernyősöket „vadász ezredként" megtartotta.

Ha a „kedvenc" jelző igaz, akkor a hadosztályparancsnok „biblikus" magatartást tanusított. (...„Azt bünteti, kit szeret"...) Hiszen mindig ejtőernyőseit küldte a legkritikusabb helyzetekbe, a Garam-védelemben, majd a Balatonfelvidéken, Zalaszántónál, s ez is vezetett legkiválóbb katonája, Tassonyi meghasonlásához. De még a Mura-védelem első és egyetlen nagyobb ütközetébe is megmaradt kedvenceit vetette be.

Szügyi hírnevét a továbbiakban a Zala megyei utóvédharc, majd a Mura-védelem egyaránt növelte, mikoris – a kehidai krízis után – végre nem összemérhetetlenül erősebb ellenféllel szemben állva – sikerült hadosztálya maradékát együtt tartania, sőt a szétesett, lefegyverzett magyar alakulatokból fokról-fokra feltöltenie. Ebben bizonyára segített Szügyi „személyi vonzereje[260]". A Szent László jelvény, a későbbi Szent László induló[261], majd az 1945. IV. 4-i fogadalom és Fogadalmi Emlékérem, de különösen a LXXII. hadtestnek 44. XII. 29-én írt memorandum a hadosztály állapotáról mind Szügyi szervezői, vezetői képességeit jelzik. A legszebben erről Goór György ír[262]: „Szinte nehéz azt így írásban visszaadni, mit jelentett tisztjeim és legénységem számára, amidőn újra magyar kötelékbe kerültünk s vitéz *Szügyi Zoltán* vezérőrnagy kedvesen mosolygó, de mégis csupa katonás személye megállott a zászlóaljam előtt. Pár nap sem telt bele, s az én agyonfáradt, agyonharcolt zászlóaljam minden embere ragyogó szemmel várta, hogy *a mi hadosztályparancsnokunk* megjelenjen köztünk."

257 *Lajtos*, 6/a–7/a. o.

258 Tassonyi Edömér levele Duska Lászlónak, 1980. VIII. 3. HL Tgy. 3064.

259 *Pályi*, 1945., 27. o. Ebben a késői bírálatban bizonyára szerepet játszott, hogy sem Pályi, sem Pálfi (a gránátos zlj. pk-a) nem szívelte a vadászezred parancsnokául kinevezett Erényi ezredest. (*Darnóy, Hadak Útján*. 1984. III., 373. sz., 10. o.)

260 Uo. 28. o.

261 Szövegét Gömbös Ernő írta, megzenésítette Egyed Miklós fhdgy. (Hursán Pál hdp. őrm. – Szt. László ho. híradó zlj. – közlése Ugron Istvánnak.)

262 „Vitéz Szügyi Zoltán vezérőrnagy emlékére". Nekrológ. Kézirat. 3. o. „Goór György szkv. alezredes, a volt m. kir. Szent László hadosztály Roham ezred pk-a." (Ugron István birtokában.)

A szovjet üldözés elől V. 10-én a Kor-Alpokon át zerge-utakon zömével kitérő hadosztály s' alig öt napra rá a Twinbergi díszmenet – amit az angol hadosztályparancsnok törzsével együtt végigtapsolt[263] – jelentik Szügyi parancsnoki működésének apoteózisát.

A Szent László hadosztály parancsnoka – noha a hírek egyre kevésbé biztatóak – nem adja fel a küzdelmet.1945. VII. 1-én – amikorra a hadosztályt már legnagyobbrészt lefegyverezték – 16 gépelt oldalas memorandumot juttat el a „Dél-Ausztria területét megszálló angol erők Parancsnokának" „A magyar állam politikája és a magyar politika eseményei 1938-tól 1945-ig" címmel, amint írja „magánemberként, tájékoztató jelleggel". Az írás, kitűnő tájékozottságról téve tanuságot, legnagyobbrészt máig helytállóan ecseteli hazánk belesodródását a második világháborúba, Trianon következményeként és azt, hogy véráldozatán és a harcok, bombázások pusztításain felül mit kellett a hitleri német megszállástól és hadseregtől az ország népének elszenvednie. Végül javaslatot tesz a remélt angol megszállás esetén szükséges intézkedésekre, de arra is, hogy mi történjék a nyugatra került csapatokkal és menekültekkel, ha Magyarország bolsevista érdekeltségben maradna.[264]

Mindez végül pusztába kiáltott szó maradt.

Vitéz Szügyi Zoltán vezérőrnagyot a budapesti kormány – Kudriczy altábornaggyal és néhány törzstiszttel együtt – háborús bűnökkel vádolva kikérte, és az angolok kiadták[265]. Noha a brit megszállók parancsnoka felkínálta Szügyinek a menekülés lehetőségét, a hadosztályparancsnok nem élt vele.[266] Ennél ékesebb bizonyíték aligha kell arra, hogy nem önző érdekből igyekezett hadosztályával az angol zónába.

Itthon – miután a szovjet katonai hatóság bűncselekmény hiányában visszaadta a magyar szerveknek – 1946. XI. 4-től esztendőnyi megaláztatás, vallatás várt rá, majd a budapesti „Népbíróság" 1948. II. 23-án „háborús bűntett" címén 10 évi fegyházra ítélte.[267] Ezt az ítéletet a „Népbíróságok Országos Tanácsa" 1949. XI. 28-án – amikor a „népi demokrácia" már egyeduralkodóvá vált hazánkban – megsemmisítette és Szügyi Zoltán vádlottat, semmisségi panaszát elutasítva életfogytig tartó fegyházbüntetésre és mellékbüntetésként nyugdíjvesztéssel is járó állásvesztésre ítélte.[268]

263 Uo. 2. o.

264 Másolat a Dárday-napló mellékletei között, szám nélkül, Völkermarkt, 1945. VII. 1. vitéz Szügyi vörgy. aláírással. A jelzett 3 db. melléklet hiányzik. – *Darnóy* szerint (*Hadak Útján,* 1985. XI. 11. o.) a memorandum összeállításában többen segédkeztek, így pl. feltehetően v. Vasváry József altbgy. és dr. Tasnády-Nagy András volt képviselőházi elnök.

265 1945. IX. 15-én az angolok a magyar törzstiszteket, tábornokokat és csendőrtiszteket a föderaui és ebenthali Waffen-SS hadifogolytáborokba szállították – mint később kiderült – egyelőre internálással térve ki az orosz „egyetemes" kiadatási kérelem elől. Az ott lefolytatott vizsgálatok során a már ismertté vált „kozák példa" folytán nyugtalankodók a táborparancsnoktól az „őfelsége kormánya senkit nem szolgáltat ki halálos ellenségének" sztereotip választ kapták. A „háborús bűnösség" nyanújába kerülteket azonban III. 15-én Graz térségében mégis átadták egy szovjet–magyar bizottságnak. (*Darnóy* Pál: Magyarok Ausztria megszálló övezetében, 1945–46. 2. folytatás. *Hadak Útján,* 1985. XI. 13. o.) *Kornis* Pál könyvében (Tanúként jelentkezem. Budapest, 1988. 149. o.) ez áll: „...Szügyit nem az angolok adták ki, hanem amikor már nagyon elvetemültté lett tevékenysége" (sic!) *„Serényi* István őrnagy kapta a feladatot, hogy állítsa elő. Igaz, hogy ezt a hadosztályparancsnokság székhelyéről az ausztriai Ebendrfből kellett elvégezni, de Serényi a feladatot néhány napon belül végrehajtotta." Serényi – amint Kornis is – a Katonapolitikai Osztály beosztottja volt. A helység neve Eberndorf. Az érintett tanúsága itt is hiányzik. Goór György nekrológjában úgy véli, hogy „főként a memorandum miatt követelték Szügyi kiadatását." A vádiratban ez nem szerepel.

266 Az angol tábornok, saját felelősségére 3 napi eltávozást akart adni Szügyinek, amikor a kiadatásra utasították. (*Hídfő,* 1968. IV. 25., 6. o.)

267 Budapesti Népbíróság. Nb. XII. 835/1047. szám.

268 Népbíróságok Országos Tanácsa. NOT. II. 1743/1948. szám.

A „vae victis" beteljesedett. A katonának, rabnak egyaránt fegyelmezett Szügyi megjegyezte: „vesztett háborúnak nincsenek hősei." – Az 1956-os forradalom idején kiszabadult, de hamarosan újra börtönbe került, majd 1957 őszén „kegyelmet" kapott. Megromlott egészséggel, nyugdíj nélkül, szükséglakásban, segédmunkásként tengette életét,[269] sorsában mindvégig osztozó felesége társaságában. Egykori katonáitól kapott időnként váratlanul csomagokat. Ez végtelenül jólesett neki. Élete utolsó éveiben – már súlyos betegen – végre irattárban dolgozhatott. 1967. november 23-án halt meg, tüdőrákban.[270]

Ez után szólalt meg az emigráció. Az Ausztráliában élő Goór György dátum nélküli nekrológjából már idéztünk. A HÍDFŐ 1968 tavaszán két, egymást követő cikkben is méltatta az elhunytat.[271] A kanadai „Magyar Szárnyak" 1982. évi számában fényképekkel illusztrált cikkben emlékezett meg róla. 1989-ben a „Suomen Sotilas" c. finn katonaújság közölt fényképes cikket.[272]

Magyarországon az 1989-es politikai fordulat után még 5 év telt el, amikor a Magyar Köztársaság Legfelsőbb Bírósága 1944. március 31-én – a népbírósági ítéleteket hatályon kívül helyezve „Szügyi Zoltán volt vezérőrnagy terheltet az ellene háborús bűntett miatt emelt vád alól *felmentette*, mert a terhére rótt bűncselekményt nem követte el."[273]

1995-ben megtörve az itthoni jeget is, háromrészes cikksorozat jelent meg „Szügyi Zoltán, az örökös csapattiszt" címmel Györkei Jenő tollából.[274] E munkát egészítette ki Szakály Sándor – irattári kutatásai alapján – Szügyi tucatnyi életrajzi adatával.[275]

269 Épületbontásokon látták dolgozni – csákányozni, talicskázni. Egy dátum nélküli „Működési bizonyítvány" szerint (a hivatkozott rendeletből kitűnik, hogy 1963 után készült) a Fővárosi Csatornázási Művektől lépett ki, ahol udvaros segédmunkásként 5 Ft. 50 órabérért dolgozott. Az irat „Egyéb közlések" rovatában olvasható: „Mint politikai elítélt, perújrafelvétel útján, a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának az 1957. évi nov. 21. napján kelt 4/1/9/1957. számú határozatával kegyelemben részesült."

270 Szerző nélküli nekrológ szerint. A szöveg megjelent a *Kanadai Magyar Szárnyakban* (l. alább) de ott már néhány pontatlansággal. Így pl. Szügyi nem német lovagkeresztet, hanem I. o. vaskeresztet, valamint nem M. É. Középkeresztet, hanem Tiszti Keresztet kapott 2. hadseregbeli tetteiért.

271 F. F., Emlékezés egy magyar katonára († vitéz Szügyi Zoltán) *Hídfő*, 1968. április 10., 8. o., Legénységi nagyaranytól a Szent László hadosztály parancsnokságáig. (Egy magyar katona pályafutása – aki még bízott Európában.) Uo. 1969. április 25., 5. o.

272 *Antti Jussi Räihä*, (v. *Körössy Zoltán* USA közlése alapján) A cikk címe: „Magyar közmondás: »Add az életedet a szerelemnek, add a szerelmedet a hazádnak«". A „Soumi Sotilas" c. finn katonaújság egyik 1989. évi számából.

273 Bfv. X. 178/1994/3. szám.

274 *Magyarország*, XXXII. (1995) 19., 20., 21. sz., 28. o.

275 A Szerző felsorolja Szügyi Zoltán első világháborús kitüntetéseit: hadiékítményes, kardos III. o. vaskorona Rend; hadiékítményes, kardos III. o. Katonai Érdemkereszt (a második világháborús M. É. lovagkereszt ennek felelt meg); kardos ezüst és bronz Katonai Érdemérem, mindkettő a katonai érdemkereszt szalagján; arany vitézségi érem; I. o. ezüst („nagyezüst") vitézségi érem, II. o. ezüst („kisezüst") vitézségi érem, Károly csapatkereszt; sebesülési érem 5 sávval (három könnyű, két súlyos sebesülése volt); II. o. porosz (német) vaskereszt. – Az első világháború végén főhadnagyi rendfokozattal leszerelt Szügyi Zoltán e kitüntetéshalmaz alapján többszörösen rászolgált 1921. VIII. 21-i „vitézzé" avatására. Reaktiválására azonban csak – egy éves próbaszolgálat után – 1932. május 20-án kelt kormányzói elhatározással került sor, 1927. július 1-i századosi rendfokozattal. – Az ejtőernyős zászlóalj élére több különböző beosztás és a már említett (119. sz. jegyzet.) 1937-ben tett vezérkari törzstiszti vizsga, majd a testületbe őrnagyi ranggal történt átvétel és különféle vezérkari tiszti beosztások után, önként jelentkezve került. – 1942–43. évi – őszi-téli – harctéri szolgálatáért a tisztikereszt után a Magyar Érdemrend kardos, hadiszalagos középkeresztjét is elnyerte. Ezredesi előléptetésének kelte 1942. XI. 1., 1942. IX. 30-i ranggal. (*Dr. Szakály Sándor: Magyarország* XXXII./1995/VII. 28., 31. o.) – Ugyanitt olvashatjuk *tv. Erdélyi Béla* egy – saját könyvéből közreadott – 1943. február 15-i megkapó emlékét: Szügyi ezredes búcsúszavait tisztjeitől, az oszkol-völgyi helytállás után.

Az érintett sajnos mindezt már nem érhette meg. A Farkasréti temetőben kicsiny – de az ejtőernyősök jóvoltából szépen megírt, rendben tartott – fülke rejti vitéz Szügyi Zoltán és felesége hamvait. A Szent László hadosztály egykori legendás parancsnoka 1896. február 8-án született. 100 éve. Akár a mozi. De róla nem készült film. Egy Horatius idézet illik rá: „... Et si fractus illabatur orbis, impavidum ferient ruinae."[276]

Katonai rehabilitációja mindmáig várat magára...

A szerzők zárszava

Amikor a Szent László hadosztályról szóló fejezetek megírásáról döntöttünk, a legnagyobb gondot a korabeli hitelességű feljegyzések, okmányok hiánya okozta számunkra. Állt ez különösen azért, mert a birtokunkban lévő, illetve a Hadtörténelmi Levéltárban őrzött szerény számú eredeti iraton kívül a fellelhető – minden érdekességük mellett olykor zavaros, adathiányos, helyenként leegyszerűsítő, sőt komponáltnak, konfabuláltnak ható – emlékezések nem egyszer egymásnak is ellentmondtak, magunk pedig csupán néhány fejezetnek voltunk külön-külön részesei. Ezért is húzódott írásunk első felének befejezése évekig.

Végül szerencsés módon sikerült az éppen beérkezett *Dárday*-anyag egyes részeinek beillesztésével számos más forrást hitelesíteni és tényadatokkal kiegészíteni – noha a naplóban és mellékleteiben is találtunk pontotlanságokat.

A második részhez azután már az utászzászlóalj naplója és Nagy Árpád egykorú feljegyzései is segítségünkre voltak, ugyanakkor a *Dárday*-napló jónéhány végre nem hajtott „Intézkedés" melléklettel szolgált, így inkább már a bőség zavarával küzdöttünk. A további részletek, adatok közlésének mind a terjedelem, mind az áttekinthetőség korlátot szabtak. A részletesebb térképvázlatok nyomda-, illetve mérettechnikai okokból hiányoznak.

Mindemellett bőven maradtak fehér foltok anyagunkban, főleg a nevek, létszámok, – veszteségek – s a fegyverzet területén és egyes alakulatokat illetően. Bizonyára jó néhány irodalmi adat is elkerülte figyelmünket. Így pl. az 1995. évi kanadai Magyar Szárnyak közli a Repülő-lövészezred II. zászlóaljában harcolt Benkó Béla szakaszvezető posztomusz emlékezésének igen érdekes – de egy helyütt vitatható – első részét. További hasonló írások és máig rejtett okmányok előkerülése is remélhető. Mindez és a hadinaplók valamint a mellékelt hadosztályparancsnoki intézkedések bő lehetőségeket kínálnak a témában elmélyülni kívánóknak.

Évek óta érdeklődés nyilvánul meg, sőt értékes, aktív munka olyanok részéről, akik a hadosztálynak nem voltak tagjai. Most már a fiatalabb generáció is hallatja hangját, van aki kiállítást készül rendezni. Így előbb-utóbb bizonnyal sor kerül a Szent László hadosztály teljes történetének megírására, önálló kiadvány formájában is.

Ehhez reméltük munkánkkal az első lépéseket megtenni.

Utolsó gondolatunk ismét hősi halottainké.

Emlékeztessen ez az írás is kegyelettel mindazokra akik fiatal életüket adták a Szent László hadosztály és minden más alakulat harcaiban a HAZÁÉRT!

276 Horatius, Carmina, III/3., 2.: Ha a világ összedől, a rettenthetetlen férfit maguk alá temetik a romok. Költői fordításban: „Arcizma sem rebben, ha Ég s Föld összeszakadva fejére omlik" (Szepesy Gyula, 1984.)

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FODOR PÁL

ADATOK A MAGYARORSZÁGI TÖRÖK RABSZEDÉSRŐL

A rabszolgaság az emberi történelem egyik legállandóbb jelensége. Nemcsak az ókori vagy a középkori, hanem – az utolsó másfél-két évszázadot leszámítva – az újkori kultúrák és társadalmak jelentős részében is természetesnek és elfogadottnak számított más emberek alávetése, jogfosztása és eszközként való használata. Nem volt ez másként az iszlámban sem. A rabszolgaság már az iszlám kezdeti, „sivatagi" korszakában hozzátartozott a mindennapi élethez, s fontossága annak arányában nőtt, ahogy az új vallás egymás után hódította meg az ókori közel-keleti magaskultúrák területeit.

Az iszlám rabszolgatartás ugyanakkor erősen különbözött az ókoritól. Az egyik legfontosabb változás az volt, hogy csökkent a rabszolgák szerepe a közvetlen termelésben. Az iszlám világban a rabtartók elsősorban saját kényelmük biztosítására, otthonaik (palotáik) őrzésére és rendben tartására alkalmaztak rabszolgákat: eunuchokokat, őröket, ágyasokat, háztartási alkalmazottakat stb. Ezek a „házi rabszolgák" uraik képviseletében gyakran fontos pozíciókat foglaltak el a kereskedelemben, s szép számban képviseltették magukat a kultúra világában is; közülük került ki az énekesek, táncosok, zenészek és színészek java része. Az idő haladtával fokozódó jelentőségre tett szert a rabszolgák katonai felhasználása. Az első rabszolga sereget Mutaszim abbaszida kalifa állította fel, s ezzel olyan intézmény (a „katonai rabszolgaság") alapjait vetette meg, amely szédületes pályát futott be az iszlám világban. A rabszolga testőrségek, vagy hadseregek hamarosan a mindenkori hatalom (az államiság) legfőbb támaszai lettek, bizonyos esetekben (a gaznavidáknál, a mamelukok birodalmában, az oszmán állam bizonyos korszakaiban stb.) pedig az egész politikai szférát ellenőrzésük alá vonták.

Az iszlám társadalom rabszolgái általában jobb helyzetben voltak, mint a korábbi idők rabszolgái. Ez részint a vallásból, részint a sajátos társadalmi gyakorlatból fakadt. Az iszlám vallásjog arra a – maga korában feltűnően humánus – álláspontra helyezkedett, hogy a természetes emberi állapot a szabadság, és jól meghatározott eseteket leszámítva tilos szabad embereket rabszolgaságra vetni (muszlimot nem lehet rabszolgává tenni; szabad ember adósság fejében nem válhat rabszolgává, illetve nem adhatja el magát; akiről nem bizonyítható egyértelműen, hogy rabszolga, az szabad stb.). A rabszolga az iszlámban nem tiszta ingó vagyon többé, hanem – bizonyos, nagyon korlátozott jogokkal rendelkező – emberi lény. Így például az iszlám bírák számon kérhették a tulajdonoson a rossz bánásmódot, és indokolt esetben akarata ellenére is felszabadíthatták a rabszolgáját. A rabszolgák felszabadítása, szabadulásuk megkönnyítése (szerződések, egyezségek stb. formájában) a vallásjog szerint jó cselekedetnek számított, és hozzájárult az elkövetett bűnök enyhítéséhez.

Jóllehet ezek a vallásjogi normák – mint minden elv, vagy előírás – csak részlegesen érvényesültek a mindennapi életben, az iszlám társadalom gyakorlati biztosítékot is nyújtott ahhoz, hogy ne maradhassanak teljesen papíron. Miután a társadalom minden rétege – de kiváltképpen a militarizálódó irányító apparátusok – tömegesen szívtak fel rabszolgákat, lassanként elmosódtak, pontosabban vesztettek fontosságukból a szabadok és a rabszolgák közötti határok (egészen odáig, hogy pl. az oszmán államban jogilag rabszolgának számító méltóságok is tarthattak rabszolgákat). Ennélfogva az iszlám államokban a rabszolgák társadalmi megítélése előnyösebb, a velük szembeni viselkedés pedig általában türelmesebb volt, mint más kultúrkörökben. (Ami nem jelenti azt, hogy az oszmán hadigályákon ne űzték volna halálra őket, ha a helyzet úgy kívánta.)

Az iszlám által bevezetett könnyítések érthetően megnehezítették a rabszolgák utánpótlását, hiszen a belső források – a rengeteg felszabadítás és a *zimma*, a más vallásúaknak nyújtott jogvédelem miatt – meglehetősen leszűkültek. Így, miután lezárultak a kezdeti nagy hódítások és vége szakadt a hadifogoly-bőségnek, a rabszolgaszükségletet elsősorban „külpiaci" vásárlások révén elégítették ki. Eleinte a közép- és kelet-európai szlávokból, később az eurázsiai sztyeppevidék és Afrika különféle népeiből került ki az iszlám világ rabszolgáinak többsége.[1]

Az oszmánok színre lépésével ismét előtérbe kerültek a régi beszerzési formák, vagyis a szomszédos keresztény országok lakosainak elhurcolása. Miközben a szakadatlan háborúk folyamatossá tették a rabszolgaellátást, a foglyok áradata – visszahatásképpen – arra ösztönözte az államot és a társadalmat, hogy mind szélesebb körben vegye igénybe a rabszolgák munkáját. Az oszmán rabszolgaság kutatása – akár jogi, akár gyakorlati aspektusait tekintjük – még gyermekcipőben jár ugyan, de világos, hogy a rabtartás mind a gazdaságban (mezőgazdaság, kereskedelem, bizonyos iparok), mind a háztartásokban, mind a hadseregben fontos funkciót töltött be.[2] Nyilvánvaló ugyanakor, hogy az egyes területeken és a társadalom különféle rétegeiben eltérő mértékben használtak fel rabszolgákat. Nem meglepő, hogy zömüket a társadalmi ranglétra magasabb fokain állók birtokolták, hogy a legfőbb rabtartó (de legalábbis elosztó) valószínűleg az állam volt, s hogy a rabszolgák tömeges alkalmazása elsősorban a hadseregre jellemző. Itt nem kizárólag a jól ismert janicsárokra (vagy a hozzájuk kapcsolódó udvari zsoldos csapatokra) kell gondolnunk, hanem a katonai parancsnokok (bégek, beglerbégek, vezírek), sőt a timárbirtokos szpáhik egy részének magánhadseregére, vagy kíséretére is.[3] Elsősorban a hadseregben mutatkozó élénk kereslet vezetett oda, hogy az oszmán állam – nyil-

1 Az iszlám rabszolgasághoz jó bevezető *Bernard Lewis:* Race and Slavery in the Middle East. An Historical Enquiry. New York–Oxford, 1990. L. még *Hans Müller:* Sklaven. In: Wirtschaftsgeschichte des Vorderen Orients in islamischer Zeit. Teil 1. Leiden–Köln, 1977. 53–83. o.

2 *Alan Fisher:* The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and State Taxes on Slave Sales. Some Preliminary Considerations: Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Beşeri Bilimler 6 (1978) 149–174. o.; *ő.* Chattel Slavery in the Ottoman Empire: Slavery Abolition. *A Journal of Comparative Studies* 1/1 (1980) 25–45. o.; *Halil Sahillioğlu:* Slaves in the Social and Economic Life of Bursa in the Late 15th and Early 16th Centuries. *Turcica* 17 (1985) 43–112. o.; *Ibrahim Metin Kunt:* Kulların kulları. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Hümaniter Bilimler 3 (1975) 27–42. o.; *V. L. Ménage:* Some Notes on the Devshirme. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 29 (1966) 64–78. o.; *Cvetana Georgieva:* Certaines problèmes de la structure sociale de l'Empire ottoman aux XIVe–XVIe siècles (par rapport au système „kul"). *Bulgarian Historical Review* 1974/2, 45–57. o.

3 A boszniai timáros haderő 1520 körül tele volt „renegátokkal", l. *Ahmed S. Aliçæ:* Popis Bosanske vojske pred bitku na Mohaçu 1526 godine. *Prilozi za Orijentalnu Filologiju* 25 (1975) 171–202. o. A magyarországi timár-defterek is számos utalást tartalmaznak arra, hogy a timár-birtokosok körében jelentős volt az egykori keresztények aránya.

vánvalóan megsértve az iszlám vallásjog, a *şeriat* előírásait – a XIV. század végétől saját keresztény alattvalóit is sarcolni kezdte. Ekkor vezették be a *devşirme*, a gyermekadó intézményét, ami nem kizárólag a janicsárság, hanem a mindinkább rabszolgákból építkező központi apparátus és uralkodói háztartás (a szeráj) emberutánpótlásának is fontos forrása lett.[4] Emellett egyre nagyobb fogyasztóként lépett fel az oszmán földközi- és fekete-tengeri hajóhad. Ahogy növekedett az oszmánok tengeri hatalma, ahogy emelkedett az oszmán gályák száma, úgy nőtt az igény az evezős gályarabokra. Bár a XVI. században az állami tulajdonba kerülő keresztény rabok jelentős hányadát irányították a hajókra, a flotta telhetetlen bendőként a rendelkezésre álló embertömeg sokszorosát is elnyelte volna (ezért kényszerítte az állam – speciális rend szerint – a közönséges alattvalók egyes csoportjait is evezős szolgálatra).[5]

A rabszolgák iránti igény széleskörű és jól szervezett rabszolgakereskedelmet fejlesztett ki, melynek számos elemét az oszmánok elődeiktől, vagy kereskedelmi partnereiktől (Bizánc, Velence, Genova, Egyiptom) vették át. Nem volt olyan valamirevaló városa a birodalomnak, ahol ne működött volna kisebb-nagyobb rabszolgapiac. A rabszolgák zöme a XV–XVII. században négy irányból érkezett: a Fekete-tenger vidékéről (a híres tatárországi rabkereskedelem folytatásaképpen), a Földközi-tenger térségéből (főleg a kalózkodás révén), a balkáni, majd a magyarországi frontokról (az állandó háborúkból és portyákból) és Afrikából (elsősorban a feketék lakta vidékekről). A legnagyobb piacok, vagy inkább elosztó központok a Krím félsziget városaiban, mindenekelőtt Kaffában működtek, ahonnan szárazföldön és hajókon vitték tovább a rabokat Isztambul és a közel-keleti városok rabszolgapiacaira. Ibrahim nagyvezír szerint ebből a kereskedelemből 1526–27-ben csupán a kiliai és a kaffai vámhivatalban 30 000 dukát nyereség keletkezett.[6]

Az oszmán állam az emberkereskedelmet rendszeresen adóztatta, s ezzel kétszeres hasznot húzott belőle. A rabok után szedett illetékeket nagyjából három csoportra oszthatjuk: 1. az ún. „ötöd", vagy az időnként ezt helyettesítő behozatali illeték; 2. a rabok szállításakor esedékes átkelési vámok; 3. az adás-vételre kirótt illetékek. (Ezek közül a harmadik most kívül esik figyelmünkön.)

Az oszmán hagyomány a XIV. század második felére, I. Murád szultán (1362–1389) idejére teszi a foglyok után járó „ötöd" bevezetését.[7] Az az elv, hogy a zsákmány egyötöde a muszlim közösséget (gyakorlatilag a mindenkori államhatalmat) illeti meg, már a Koránban megtalálható, ezért azt a későbbiekben a muszlim vallásjog is szentesítette. Aligha véletlen, hogy Murád szultán Keletről (a fejlettebb iszlám központokból) érkező jogtudósok tanácsára döntött úgy, hogy többé nem hagyja veszni a törvény szerint neki járó jövedelmet. Ezt az adót az oszmánoknál perzsa szóval *penc ü yek* (majd összevont formában *pencik,* ejtsd pendzsik)-nek nevezték, ami ugyanúgy ötödöt jelent, mint az eredeti arab *hums* terminus. Az ötöd beszedését kezdetben a kádikra bízták, de a későbbiekben külön ötödszedő biztosok vették

4 *Basilike D. Papoulia:* Ursprung und Wesen der „Knabenlese" im osmanischen Reich. München, 1963.

5 *Idris Bostan:* Osmanlı bahriye teşkilâtı: XVII. yüzyılda tersâne-i âmire. Ankara, 1992. (TTK Yayınları, VII/101.)

6 Két tárgyalás Sztambulban (Balassi Kiadó, sajtó alatt).

7 *I. Hakkı Uzunçarşılı:* Osmanlı devleti teşkilâtından Kapukulu Ocakları. I. Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı. Istanbul, 1984.[2], 6–12., 86–90. o. *Irène Beldiceanu-Steinherr:* En marge d'un acte concernant le peñgyek et les aqınğı: *Revue des Études Islamiques* 37 (1969) 21–47. o.

át ezt a munkát. A foglyok értékét eleinte egységesen 125 akcséban állapították meg, így az ötöd 25 akcsét tett ki. A beszedés történhetett pénzben (általában akkor, ha ötnél kevesebb foglyot hozott valaki) és természetben (ha a rabok száma meghaladta az ötöt). Tudjuk pl., hogy a nikápolyi ütközet után I. Bajezid – aki első haragjában számos keresztény foglyot lemészároltatott – a rabok közül először kiválasztotta a „maga részét", s csak a maradékot engedte át katonáinak.[8] A nagy szultáni hadjáratok számítottak a legjobb fogolyszerzési alkalomnak. A pendzsiket rendszerint a visszatéréskor vették meg a rabok gazdáin, bár nagy ritkán az is előfordult, hogy semmit sem kellett fizetniük. 1484-ben II. Bajezid szultán azzal próbált kedvet csinálni katonáinak a moldvai hadjárathoz, hogy kihirdette: a vitézül küzdők rabjai után nem fog pendzsiket követelni.[9]

A pendzsikre vonatkozó első (és sajnos, egyben utolsó) részletes szabályozások a XV. század végéről és a XVI. század elejéről maradtak ránk. Ezek a „törvénykönyvek" (*kanunnamé*k) valójában szultáni parancsok voltak, amelyeket a rabszedésben érdekelt katonarétegek és hivatalnokok kérésére adott ki a szultáni udvar.[10] Miután a tatárokon kívül ekkoriban az európai határvidékeken állomásozó akindzsik szállították a legtöbb rabot, természetes, hogy a pendzsik-szedésre vonatkozó előírások egyúttal az akindzsik tevékenységét, rabszerzéssel kapcsolatos kötelezettségeit és jogait is szabályozták. Az említett rendeletek az akindzsik rablóportyáit három csoportra osztották: 1. *akın*: az akindzsi bégek személyes részvételével zajló nagy vállakozás; 2. *haramilik*: olyan portya, amelyen az akindzsi bégek nem vesznek részt, ám a portyázók száma meghaladja a százat; 3. *çete*: kisebb beütés, amelyen száznál kevesebben vesznek részt. Pendzsiket csak az első két típusú portyán ejtett rabok után kellett adni. Azok, akik száz fősnél kisebb csoportokban, vagy a maguk szakállára indultak rabszerzésre, mentesültek a pendzsik-fizetés alól. A pendzsik összességében ekkor már nem tiszta ötöd. A megerősödött központi hatalom ugyanis a 10 és 17 év közötti fiúkat kivétel nélkül magának követelte, s csupán jutalomképpen engedett át közülük néhányat azoknak, akik szerezték őket. Az akindzsi bég 20, a pendzsik-szedő 5, a legtekintélyesebb tovidzsa (akindzsi tiszt) 1, az alacsonyabb rangú tovidzsák pedig ketten 1 fiút kaptak kárpótlásul azért, hogy legértékesebb rabjaikat az állam mindenestől elszedte.

A többi rab után járó pendzsiket általában átkelőhelyeken, réveknél és kikötőkben szedték be a pendzsik-biztosok (*pencik emini*). A biztosok munkáját egy pendzsik-főnök (*pencikçi başı*) felügyelte; egyelőre nincsenek adataink arról, hogy ez hol székelt és milyen területekre terjedt ki a hatásköre. A biztosok mellett külön írnokok működtek, akik nyilvántartásba vették az összes foglyot, feljegyezték értéküket és az ötöd összegét. Az akindzsi bégek szintén kötelesek voltak jegyzéket készíteni a foglyokról és az ötödről, és az udvar, hogy ellenőrizni tudja a egész folyamatot, mindkét „fél" deftereit bekérette. Az ötödöt, illetve annak beszedését gyakran adták ki bérletbe (*iltizam*ba, illetve *mukata'a*ba). A vállakozó ilyenkor meghatározott összegért megvehette az ötöd beszedésének jogát. 1589-ben pl. egy

8 *Johannes Schiltberger*: Türkler ve Tatarlar arasında (1394-1427). Çeviren Turgut Akpınar. Istanbul, 1995. 36. o.

9 *Kâmil Kepecioğlu*: Bursada şer'î mahkeme sicillerinden ve muhtelif arşiv kaynaklarından toplanan tarihî bilgiler ve vesikalar. *Vakıflar Dergisi* 2 (1942) 406. o.

10 Három rendeletről van szó: az első dátálatlan, a második 1493-ból, a harmadik pedig 1511-ből való; kiadta *I. H. Uzunçarşılı*, i. m., 86-90. o. A középsőt l. még *I. Beldiceanu*, i. m., 44–47. o. és facsimile.

zsidó kereskedő 100 000 akcséért vette bérbe az isztambuli pendzsik-jövedelmeket.[11]

A XV–XVI. század fordulójára a korábbi egyszerű értékbecslés kifinomultabb módszereknek adta át helyét. A rabokat ekkoriban már számos kategóriára osztották és mindegyikre külön értéket és ötödöt állapítottak meg. Az 1511. január 6-án kiadott kánunnáme erről a következőképpen rendelkezik (zárójelben az egyes kategóriák elnevezése): 1) a csecsszopótól (*şirhorbeçe*) 3 éves korig az ötöd 10–30 akcse; 2) 3–8 éves korig (*beçe*) 100 akcse; 3) 8–12 évesig (*gulamçe*) 120–200 akcse; 4) a pubertás-kort elért fiúk (*gulam*) után 250–280 akcse; 5) szakállas hitetlen után 200–270 akcse; 6) idős hitetlen után 150–200 akcse; 7) idős és elaggott (vagy rokkant) hitetlen után 130–150 akcse; 8) félszemű vagy félkarú fiúk és felnőttek után 130–150 akcse; 9) a nők után (anya, szűz, gyerek, öreg, beteg, vagy hibás) egységesen 120–150 akcse ötödöt kell szedni. Az állam az ötödfizetés kötelezettségét a rablott jószágokra (ló, marha, birka stb.) is kiterjesztette. Ennek részleteiről forrásaink sajnos semmit sem árulnak el; az említett rendeletek is csak annyit mondanak, hogy az állatok adóztatásában a régi törvény és szokás szerint kell eljárni.[12]

A XVI. századra – az államot illető részt leszámítva – az ötöd tulajdonképpen pénzadóvá változott. Aki ezt lerótta, az a biztosoktól bizonylatot (*tezkere*) kapott és a rab továbbszállításakor a vám- és átkelőhelyeken ezzel igazolta az ötöd befizetését. Ezzel azonban nem mentesült a rabok (és jószágok) után szedett átkelési illetékek vagy vámok (*bac-i ubur, resm-i geçüd, resm-i üsera* stb.) megfizetésétől. Míg a rabok értéke viszonylagos állandóságot mutat (az 1552-ből fennmaradt szegedi pendzsik-jegyzékben a foglyok többségét 1000 akcséra taksálták, ami nagyjából megfelel a fenti rendeletből következő átlagárnak[13]), addig az efféle illetékek a XVI. században jócskán megemelkedtek. Az al-dunai Tulcsán 1515–17-ben egy akcsét szedtek minden rab után, 1590-ben viszont már 20-at.[14] A kevés adat alapján úgy tűnik, a század eleji 1-2 akcsés átkelési illetékek már a század közepén tízhúszszorosra növekedtek (legalábbis Európában; a rabszolgakereskedelem adóztatása ugyanis a birodalom keleti és nyugati felében, illetve az egyes tartományokban sokszor nagyon eltérő módon folyt, különösen ami a rabszolgapiacok működését illeti).

Miután a törökök befészkelték magukat Magyarország középső részére, és megszervezték itteni közigazgatásukat, természetesen a pendzsik-szedés intézményes kereteit is megteremtették. A budai vilájet pénztári naplóiból tudjuk, hogy az ötödből származó bevételek a budai és a pesti *mukata'á*hoz tartoztak, és 1558–60-ban a budai vár azab agája (előbb Dur Ali, majd Hüszejin) volt a tartomány fogolyötöd-

11 *A. Fisher:* The Sale, i. m. 169. o.

12 *I. H. Uzunçarşılı:* Osmanlı devleti, i. m. 87., 89. o. Több esetet ismerünk, amikor a pendzsiket és az állatok után szedett „ötödöt" összevonták.

13 *Hóvári János:* Az 1515–17. évi tulcsai vámnapló. *Történelmi Szemle,* 1981/3., 442. o.

14 *Hóvári J.*: i. m. 442. o. *A. Fisher:* The Sale, i. m. 168. o. A XVI. század második felében ez az összeg volt érvényben a legtöbb al-dunai átkelőhelyeken. l. *Nicoaré Beldiceanu–Irène Beldiceanu-Steinherr:* Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobrudja. *Südostforschungen* 33 (1964) 111. o. I. Beldiceanu szerintem félreértette ezt a helyet (En marge 37.), amikor pendzsik gyanánt szedett 20 akcséról beszél. Mint Fisher, ő is összekeverte az átkelési illetéket a pendzsikkel. A szöveg csak annyit állít, hogy a pendzsiket e helyeken megszüntették, de egy szóval sem mondja, hogy a helyette szedett 20 akcse is pendzsik volna. Magából az összegből világos, hogy itt a következő történt: ezek az átkelők megszűntek ötödszedő helyként működni, s a továbbiakban csak az akkoriban szokásos 20 akcse átkelési illetéket fizettették meg a rabok után.

szedő biztosa (*emin-i pencik-i üsera*).[15] Egy későbbi rendeletből kiderül, hogy a budai azab agák 1573 májusáig folyamatosan kezükben tartották ezt a funkciót, ám ekkor – mivel már évek óta egy vasat sem fizettek be a kincstárba – felmondtak nekik, és egy simontornyai timár-birtokosra bízták a Dunától nyugatra fekvő szandzsákok (Esztergomtól le Szigetvárig) ötöd-adójának behajtását.[16] Az 1558–60-as naplók egy másik helye alapján valószínű, hogy külön biztos működött a koppányi szandzsákban is.[17] 1580 elején Haszán pécsi ziámet-birtokos egyebek között azzal a kikötéssel kapta meg a szigetvári szandzsákbégséget, hogy a szigetvári és a székesfehérvári végek ötöd-adóját a szultáni hászokhoz csatolja.[18] E néhány, ellentmondásoktól sem mentes adat alapján nehéz eldönteni, hogy az oszmán kormányzat szandzsák-szinten is tartott-e fenn szervezetet az ötöd beszedésére. Ha arra gondolunk, hogy a rabszerzés és rabkereskedelem milyen óriási jelentőségre tett szert a korabeli Magyarországon (nemcsak a török oldalon, hanem a királyságban is), akkor logikus arra következtetnünk, hogy a pendzsik-szedés nem korlátozódott a tartomány központjára, és a szandzsákokban (főleg a határ mentiekben) is kellett lenniük beszedő biztosoknak (*pencikçi*knek), akik esetenként a vilájet, vagy egy nagyobb régió fővállalkozójának felügyelete alatt dolgoztak. Ezt a sejtést támasztja alá az alább közölt dokumentumok közül az utolsó kettő. Mindegyik egy-egy pendzsik-szedő kinevezéséről intézkedik: az első a szolnoki, a második pedig a füleki szandzsákban kapott hivatalt. A kinevezés iránti kérelem önmagában arra utal, hogy jelentős feladatok vártak a posztra kiszemelt hivatalnokokra.

Ebből az következnék, hogy a magyarországi török rabkereskedelem méretei a török berendezkedés megszilárdulásával párhuzamosan növekedtek. Másként fest azonban a dolog, ha a kérdést a konkrét adatok oldaláról vizsgáljuk. Miközben a korabeli magyar és Habsburg források (magán- és hivatalos levelek, követi beszámolók, emlékiratok, elbeszélő források stb.) egybehangzóan kiterjedt rabszerző és -kereskedő tevékenységről számolnak be,[19] a török hivatalos dokumentumokban (vám-és pénztári naplókban, szandzsák-összeírásokban) az ebből származó jövedelem viszonylag alacsony (ha egyáltalán szerepel). A budai kincstárba 1559-ben 18 966, 1560-ban 43 245 akcse folyt be ötöd címén.[20] Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy ebben a két évben szintén 1000 akcséra értékeltek minden egyes foglyot; így számolva arra az eredményre jutunk, hogy 1559-ben 94–95, 1560-ban 216 rabot vettek jegyzékbe a budai vilájetben.[21] Hasonló képet mutatnak a vámnap-

15 *Fekete Lajos–Káldy-Nagy Gyula:* Budai török számadáskönyvek 1550–1580. Budapest, 1962. 312., 330., 351., 461., 543. o.

16 *Dávid Géza:* A simontornyai szandzsák a 16. században. Budapest, 1982. 78. o. 292. jegyzet.

17 I. m., 461. o.

18 *Dávid Géza:* Szigetvár XVI. századi bégjei. Tanulmányok a török hódoltság és a felszabadító háborúk történetéből. A szigetvári történész konferencia előadásai a város és a felszabadításának 300. évfordulóján. (Szerk.: *Szita László*) Pécs, 1993. 166–167. o.

19 A kérdéskör adatokban rendkívül gazdag feldolgozása: *Takáts Sándor:* A török és a magyar raboskodás. In: Rajzok a török világból. II. k. Budapest, 1915. 160–303. o. V. ö. *Szakály Ferenc:* Ali koppányi bég sarca (Adalékok a hódoltsági magyar kereskedelem problematikájához). *Folia Historica* 2 (1973) 35–54. o.

20 *Káldy-Nagy Gyula:* Magyarországi török adóösszeírások. Budapest, 1970. 69–70. o. *Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.:* i. m., 606–607. o.

21 Bár az 1573-ban kinevezett Behrám csaus egy év alatt 118 925 akcsét adott át a kincstárnak ötöd címén (*Dávid G.:* A simontornyai, i. m. 78. o.), a fent említett előzményekre tekintettel valószínű, hogy ez az összeg jelentős hátralékokat is magában foglalt. Így a belőle adódó mintegy 600 (vagy, amennyiben Fekete 1573. évi átlagáraiból indulunk ki, 850) rab minden bizonnyal nem egyetlen év „terméseˮ.

lók adatai is. Fekete Lajos szerint 1571-ben 64, 1573-ban 155, 1580-ban pedig „hozzávetőleg" 80 rabot vittek át a budai vámon (az itteni illeték a század közepén 20, 1571-ben és azután 25 akcse volt). A szolnoki vámnaplóban mindössze egyetlen rab bukkan fel (noha oda külön pendzsikcsit kért a bég), és Esztergom forgalma is csekélynek mondható.[22]

Hogyan oldható fel a különféle források közötti nyilvánvaló ellentmondás? A kérdésre egyelőre nem lehet teljesen megnyugtató választ adni, de néhány összetevőre azért rá tudunk mutatni. A magyarázat részben az lehet, hogy a rabszerzésnek és -kereskedelemnek valószínűleg csak egy része tükröződik a török elszámolásokban. Úgy tűnik, ennek okai részben a török hadszervezetben, részben a szultáni udvar politikájában rejlenek. A magyarországi török hadszervezetben hiába keressük az akindzsiket, akik korábban a határmenti rabszedés bajnokai voltak, s ezért ezen a téren a korábbi módszerességnek is vége szakadt; úgy is mondhatnánk: decentralizálódott és esetlegesebbé vált a fogolyszedési tevékenység, s ezzel párhuzamosan csökkent a vállalkozások átlagos mérete is. A nagy hadjáratoktól eltekintve a rabszedés többnyire kisebb csoportokban, portyákon és a magyar határvédőkkel folytatott csetepatékban folyt. A rabok gazdái ugyanakkor az ilyen körülmények között szerzett rabokat a szokásjogra hivatkozva igyekeztek kivonni az adózásból. Hogy ilyenfajta szokásjog valóban létezett (amelyhez talán az akindzsik *çeteje* szolgáltatta a precendenst), az jól látható az alább 1. szám alatt közölt rendeletből. Az esztergomi emin szerint azok nem akarnak vámot és ötödöt fizetni rabjaik után, akik gyalogosan indultak rabszerző akcióra, és kevés foglyot ejtettek. Úgy látszik, ez a szokás erősen élt, és tiszteletben tartása érdekében nagy nyomás nehezedett az udvarra, mert az utóbbi fél évvel később hozzájárult ahhoz, hogy a gyalogosok mentesüljenek a pendzsik-fizetés kötelezettsége alól. Az általuk hozott rabok a továbbiakban eleve kikerültek az adminisztráció figyelméből.

Tovább csökkentette a regisztrált foglyok számát, hogy a magyarországi pasák és bégek, akik mindig sok rabra tettek szert, a jelek szerint szintén kivonták magukat a pendzsik és a vámok megfizetése alól. Mivel a szultánnak ajándékul szánt rabok (a „császár rabjai") után az adminisztráció érthető módon nem szedhetett adót, a katonai parancsnokok körében bevett szokássá vált, hogy foglyaik nagyobbik részét elküldték Isztambulba. Ezt nemcsak azért tették, hogy kedveskedjenek uralkodójuknak, vagy más fontos méltóságoknak, hanem azért is, mert a hagyományok szerint bízhattak abban, hogy a szultán tetszése jeléül néhány foglyot visszajuttat nekik, és így egyszerre szereznek „jó pontot" és jutnak olyan rabok birtokába, akik után nem kell illetéket fizetniük.[23]

A csempészet és a korrupció nyilván szintén hozzájárult ahhoz, hogy a kincstári bevételek elég szerényen csordogáltak a rabkereskedelemből. Ez a probléma a XVI. században annyira közismert volt, hogy az 1568. évi drinápolyi szerződésben külön kitértek rá. A 15. cikkelyben megállapították, hogy a Habsburg és az oszmán fél számára egyaránt káros az anatóliai rabszolgakereskedők gyakori megjelenése Magyarországon, mivel a török bégek és katonák a határ mentén „nagy számban ra-

22 Fekete L.–Káldy-Nagy Gy.: i. m., 587. o.

23 Éppen ez történt 1592 januárjában a boszniai beglerbéggel; a szultáni tanács arról értesítette, hogy két tőle érkezett és iszlámra áttért foglyot visszaküldenek hozzá, hogy azok a továbbiakban nála szolgáljanak. L. MD 69, 164. o. 328. sz.

bolnak el mindenféle korú embereket, de különösen serdületleneket s őket lopva és titkon eladják az efféle felvásárlóknak, nagy veszteséget okozva mind nekünk, mind őnagyságának (a szultánnak); éppen ezért elhatároztuk, hogy a jövőben az ilyen felvásárlókat Magyarország határaihoz nem szabad engedni s ezeknek ott tilos emberkereskedelmet űzni".[24] Nem valószínű, hogy ez az illegális tevékenység ezután megszűnt volna. Ám a fentebb jelzett ellentmondás magyarázatát végső soron mégsem ebben, vagy a már említett többi tényezőben, hanem ezek együttesében, illetve a XVI–XVII. századi magyarországi rabszedési gyakorlat egészében találhatjuk meg.

Ez a rabszedés török oldalon abban különbözött a korábbiaktól, hogy az itteni sajátos viszonyok folytán a törökök rákényszerültek arra, hogy alkalmazkodjanak a Habsburg-magyar oldal céljaihoz és módszereihez. Az utóbbiak fogolyszedése nem arra irányult, hogy valódi rabszolgákat szerezzenek és azokat gazdaságilag, vagy katonailag hasznosítsák, hanem arra, hogy a komoly értéket képviselő rabok megsarcolásával pénzhez jussanak, és ekképpen kipótolják a gyakran elmaradó zsoldot.[25] Ezt a szemléletet a törökök is hamar átvették, s így a hódoltságkori Magyarországon az adás-vétel különös ágazata bontakozott ki. A foglyul ejtett katonákat (és különösen a főembereket) többnyire nem vetették rabszolgaságra, hanem az üzlet reményében börtönökben, vagy házi őrizetben tartották. Mivel a főembereket és a némi vagyonnal rendelkezőket eleve váltságdíjon való szabadulásra, vagy a saját oldal értékesebb rabjainak kiváltására szánták, s mivel az értékesebb rabokat a szultáni udvar rendszerint magának foglalta le, a foglyok adminisztrálásának hagyományos módszerei sokat veszítettek jelentőségükből. Mihelyt közbeszólt az államérdek, vagy a kellő erővel megtámogatott magánérdek (pasák és a bégek üzleti érdekeltsége), a pendzsik és a vám szedésével foglalkozó hivatalnokok aligha tehettek mást (már amennyiben meg akarták tartani állásukat), mint hogy behunyták a szemüket és bedugták a fülüket.

Mindezek alapján valószínű, hogy a török nyilvántartások a rabkereskedelemnek csak egy töredékéről tájékoztatnak bennünket. Az alábbiakban olvasható rendelkezések azért tarthatnak számot érdeklődésre, mert néhány olyan részletbe engednek bepillantást, amelyek éppen e hiányosságok megértéséhez segítenek hozzá.

24 Magyar történeti szöveggyűjtemény II/1. (Szerk. *Sinkovics István*). Budapest, 1968. 147. o. (ford. Kenéz Győző).
25 *L. Szakály F.*: i. m., 37–38. o.; *uő*: Magyar adóztatás a török hódoltságban. Budapest, 1981. 187. o.

1.

Isztambul, 1552. február 16.
Rendelet Ali budai beglerbégnek

(Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888, 66b.)

Budun defterdarı Halil begün adamı Mahmuda virildi.

Budun beğlerbeği 'Aliye hüküm ki: haliya Estergon emini Nezir defter gönderüp ba'z-i kimesnelerde resm-i geçid ve pencik akçesi olup edasında 'inad etdüklerin 'ilam etmegin buyurdum ki hükm-i şerifüm vardukda te'hir etmeyüp miriye 'aid olan resm-i geçid ve pencik her kimün zimmetinde var ise bi-kusur cem' ve tahsil etdürüp hızane-i 'amirem içün zapt etdüresin. Ba'z-i kimesneler pencik virmede azdur ve yayak çıkarmışdur diyü niza' ederler imiş. Eğer atlu ile ve eğer yaya ile eğer az ve çok her ne mikdar esir çıkarlar ise penciklerin alwirüp kimesne ta'allul ve niza' etdürmeyesin.

Halil bég budai defterdár emberének, Mahmudnak adatott.

Parancs Ali budai beglerbégnek: Nezir esztergomi emin deftert küldött [az udvarba], s jelentette, hogy néhányan átkelési illetékkel és ötöddel tartoznak s vonakodnak megfizetni azt. Elrendelem, hogy amint nemes parancsom megérkezik, ne késlekedj, és mindenkitől, aki tartozik, hiánytalanul szedd össze és hajtsd be a kincstárt illető átkelési illetéket és ötödöt. Többen arra hivatkozva nem akarnak ötödöt fizetni, hogy kevés [a rabjuk] és gyalogosan hozták ki őket. Bármennyi rabot hoznak is – akár lovasok, akár gyalogosok, s akár keveset, akár sokat –, azonnal fizessék le az utánuk járó ötödöt, s ne engedd, hogy bárki kibúvót keressen, vagy vitatkozzék.

2.

Isztambul, 1552. augusztus 16.
Rendelet Hizirnek, a kincstár budai defterdárjának

(Istanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Koğuşlar 888, 377b.)

Yazıldı. Behram kethüdaya verildi. Fi 29 Şaban sene 959.

Hızane-i 'amire Budun defterdarı Hızır dame ikbaluhuya hüküm ki: haliya küffar-i haksar vilayetinden piyade varup esir çıkaranlardan penc ü yek alınmamasın emr eyleyüp buyurdum ki içlerinde atlu olmayup piyade varanlar çıkardukları esirden penc ü yek aldurmayasın. Amma piyadeden gayri atludan ve gemi ile varup esir çıkaranlardan kanun üzere kemakân penc ü yek alınur. Piyade ta'ifesinden gayri her kim esir çıkarur ise kemakân penc ü yeklerin aldurup kimesneye ta'allul ve niza' etdürmeyesin.

Megíratott. Behrám kehüdának adatott 1552. augusztus 20-án.

Parancs Hizirnek, a nagyúri kincstár budai defterdárjának – tartson soká a szerencséje! –: megparancsolom, hogy azoktól, akik gyalogosan mennek el és hoznak rabokat a hitetlenek országából, ne szedjenek ötödöt; elrendelem, hogy ne szedj ötödöt azon rabok után, akiket olyan gyalogosok szereztek, akik között nem voltak lovasok. De a gyalogosokat kivéve a lovasoktól és azoktól, akik hajóval mennek és hoznak rabokat, a törvény szerint továbbra is jár az ötöd. Ha a gyalogosokon kívül bárki rabot hoz, szedd be tőle az ötödöt, és ne engedd, hogy kibúvót keressen és vitatkozzék.

3.

Amászia, 1555. január 14.
Rendelet Mehmed szolnoki bégnek

(Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defterleri 1, 284. o. 1608. sz.)

Solnok begi Mahmud beğe hüküm ki: mektup gönderüp liva-i mezkûrde pencikçi lazım olmagın bi'lfi'il liva-i mezkûrde vaki' olan beşlülere baş ağa olan darende-i ferman Dur 'Ali hidmet-i merkumun uhdesinden gelür kimesnedür diyü 'arz etdüğün ecilden buyurdum ki 'arz etdüğün üzere liva-i mezkûrde pencik hidmetin mezkûre etdüresin.

Parancs a szolnoki bégnek, Mahmud bégnek: levelet küldöttél és jelentetted, hogy a nevezett livában ötöd-szedőre van szükség; Dur 'Ali, e fermán vivője, aki jelenleg a nevezett livában állomásozó beslük főagája, képes volna ellátni ezt a szolgálatot. Ennek alapján elrendelem, hogy jelentésednek megfelelően az említett livában a nevezettet bízd meg az ötöd-szedési szolgálattal.

4.

Amászia, 1555. január 14.
Rendelet Hamza füleki bégnek

(Istanbul, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defterleri 1, 286. o. 1626. sz.)

Filek sancagı beği Hamza dame 'izzuhu mektup gönderüp liva-i mezkûrde pencikçi lazımdur diyü Seçen sancağı alaybeğisi darende-i ferman Mahmud hidmet-i mezkûrün uhdesinden gelür kimesnedür diyü 'arz etdüğün ecilden buyurdum ki 'arz etdüğün üzere sancağında vaki' olan pencik hidmetin mezkûre etdüresin.

[Parancs] a füleki szandzsákbég[nek], Hamzának – növekedjék a méltósága! –: levelet küldött[él] és jelentetted, hogy a nevezett livában ötöd-szedőre van szükség, s hogy Mahmud, e fermán vivője, a szécsényi szandzsák alajbégje, képes volna ellátni ezt a szolgálatot. Ennek alapján elrendelem, hogy jelentésednek megfelelően a nevezettet bízd meg szandzsákod ötöd-szedési szolgálatának ellátásával.

SZEMLE

PETER LOCK

THE FRANKS IN THE AEGEAN 1240–1500

(Longman, London–New York, 1995. 400 o.)

Peter Lock, a Yorki Egyetem középkoritörténelem-professzora könyve tárgyául az Égei-tenger térsége frank államainak történetét választotta. Időben Konstantinápoly elfoglalásától (1204) az oszmán–török térnyerés időszakáig (1500) tekinti át az eseményeket, lényegi mondanivalója azonban a XIV. század utolsó évtizedéig terjed, a katalánok történetével (1311–1388) zárul, s inkább csak epilógusszerűen halad tovább a török uralom korszakáig.

Az indító fejezetben a Bizánci Birodalom történetét vázolja fel az 1220-as évekig. Érdemes előre bocsátani, hogy a Szerző joggal tekinti művét hézagpótlónak, mivel könyve témáját valóban elhanyagolja a nemzetközi kutatás, mégpedig különböző okokból. A bizantinológia azért, mert e korszakot a latin frankok történetének tekinti, a kereszteshábórúk kutatói pedig azért, mert a frankokat ebben a vonatkozásban a keresztes eszme elárulóinak tekintik. A jelzett időszakban a Bizánci Birodalom romjain hat nagyobb államalakulat jött létre s harminc kisebb-nagyobb dinasztikus uralmi terület alakult, nem is beszélve a velencei és genovai birtokokról.

A következő fejezetben Peter Lock a források hiányára, illetve töredékes voltára figyelmeztet. Levéltáriak szinte alig vannak, ezzel szemben az elbeszélő források terjedelmesek, s igen jól értesültek, noha csak bizonyos területekre és időszakokra forrásértékűek (Villehardouin, Clari, Henri de Valenciennes, Muntaner, Sanudo Torsello). Külön is kitér a legfontosabbnak tekinthető műve, az ún. Moreai Krónikára, aminek vitatott szöveghagyományáról úgy nyilatkozik, hogy valószínűleg egy francia példányról készített görög fordítás másolatai maradtak fenn. Valóban, az új államalakulatokban meghatározó volt a francia nyelv és kultúra, még ha „Nova Franciá"-ban a népesség töredékét is tették ki az európaiak. 1204–1205-ben Morea meghódítói 700–1000-en lehettek, később a latin lakosság aránya csak a városokban érte el az egyharmadot. A téma kutatástörténete is szorosan kapcsolódott a francia gloire iránti vonzalomhoz, különösen XIV. Lajos és III. Napóleon uralkodása alatt vett nagyobb lendületet.

A „regia civitas" 1204. április 12-ei elbukása alaposan átformálta a térség politikai térképét. Magáról az ostromról és a bizánci vereségről az a Szerző véleménye, hogy a kisszámú, 20 ezer keresztes döntően a Bizánci birodalom 1180-as évek óta tartó állandó válságának, belső meghasonlásának köszönhette sikerét. A velenceiek által valóban szívesen látott fordulatot azonban nem tekinti Velence előre elhatározott döntésének, hanem úgy gondolja, az események sodrában, 1204 márciusában formálódott ki az ostrom merész terve.

Ezt követően részletesen szól a győztesek területi osztozkodásáról, az 1261-ig fennálló bizánci Latin Császárság 1204. évi ún. alkotmányáról, a nyugati segítség tartósan alacsony szintjéről és akadozó juttatásáról. Ez utóbbi kérdésben csak a katalánok 1303. évi megjelenése jelentett fordulópontot, akiket a törökök ellen hívtak be (1500 lovas, 5000 gyalogos). A katalánok azonban nem tértek vissza, 1311-re megszerezték az Athéni Hercegség feletti uralmat, az ellenük küldött frankokra katasztrofális vereséget mértek. A későbbi politikai és katonai fejleményekről kronológikus fejezetekből értesülhetünk, amelyek a XIV. század végéig haladnak. Hangsúlyozza a Szerző, hogy amennyire népszerűtlenek maradtak a katalánok a nyugatiak szemében – szinte mindvégig egyházi kiközösítés alatt éltek, orthodox papokkal tartottak kapcsolatot –, olyan ügyesen szervezték meg államukat; kis számukat ellensúlyozandó kihasználták az egyes államok közti ellentéteket, a török segédcsapatok alkalmazásának csábító lehetőségével együtt. Jelentőségénél fogva külön fejezet tárgyalja a velencei és genovai politikai, kereskedelmi rivalizálás történetét.

A könyv legértékesebb fejezetei a latin államalakulatok igazgatásával, egyházi életével és szerkezetével, a szerzetesrendek történetével, gazdaságával foglalkoznak. Ezen államok szervezetét meghatározta az a tény, hogy tényleges államfőjük nem volt, a bizánci császári cím

mindvégig névleges maradt. A császár így tényleg képtelen volt a katonai védelem megszervezésére és finanszírozására. Már az 1204-et követő években sem volt képes a nyugati segédcsapatok megfizetésére, s a pénzügyi helyzet csak tovább romlott. Tényleges császárnak még a pápa sem tekintette őket, sőt 1233–34-ben IX. Gergely játszott a gondolattal, hogy az egyházi unió érdekében feláldozza a latin Bizáncot.

A zárófejezetben érdekes fejtegetések olvashatók a görög és latin kultúra találkozásáról és együttéléséről. A betelepülők a városokba és kikötőkbe érkeztek, a vidéken szinte érintetlenül megmaradt a görög lakosság korábbi életvitele.

A magyar történelem szempontjából sem érdektelen a könyv témája, hiszen III. Béla, Imre és II. András uralkodását végigkísérte a Bizánci Birodalom válsága, erre az időszakra esett Zára eleste és a magyar kereszteshadjárat. E korszak nyomai kimutathatók Anonymus krónikájából. Szt. László kapcsán pedig a „tetrarcha" terminus árulkodik a Krónikaszerkesztés szövegében a korról. A könyvben a közvetlen magyar vonatkozások csak elvétve kerülnek megemlítésre, mégis, a hazai kutatók is haszonnal forgathatják a hazai történeti szakirodalomban is jórészt „terra incognita"-nak számító területtel foglalkozó munkát.

Veszprémy László

KRZYSZTOF BACZKOWSKI

WALKA O WĘGRY W LATACH 1490–1492

Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju

(Zeszyty Naukowe Uniwersytety Jagiellońskiego, Prace Historyczne 116, Kraków, 1995. 168 o.)

Krzysztof Baczkowski, a krakkói Jegelló Egyetem tanára könyve, „Harc Magyarországért, 1490–1492. A Duna-medencei Habsburg–Jagelló rivalizálás történetéhez" az 1490 és 1492 közötti Magyarország, Ausztria, Csehország és Lengyelország politika- és hadtörténetét vizsgálja. Témaválasztása indokai között a Szerző megemlíti, hogy korábban a kérdéssel Kubinyi András terjedelmes tanulmánya kivételével (Történelmi Szemle 33, 1991. 1–54.) nem foglalkoztak behatóan.

A bevezetőben a Szerző áttekinti a témára vonatkozó eddigi szakirodalmat, az által felhasznált nyomtatott és kéziratos forrásokat. Dicséretes, hogy Baczkowski alapos és kiterjedt levéltári kutatásokat végzett a térség államainak levéltáraiban (Magyar Országos Levéltár, Haus-Hof- und Staatsarchiv, Tiroler Landesarchiv, a velencei Archivio di Stato, a vatikáni Archivio Segreto Vaticano, a Bibliotheca Apostolica Vaticana, a lengyelországi Archiwum Glówne Akt Dawnych) valamint szlovákiai levéltárakban (Kassa, Bártfa, Eperjes). Az csak apró figyelmetlenség, hogy a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Fényképgyűjteményének gyűjtőkörét némileg pontatlanul írja le.

Az első fejezetben a Szerző a nemzetközi politikai helyzetet jellemzi Mátyás uralkodásának utolsó éveiben. A második fejezetben mutatja be a magyarországi politikai erők megoszlását, a magyar koronáért folytatott küzdelmet, majd II. Ulászló megválasztásának körülményeit Mátyás 1490. évi halálát követően. A harmadik fejezet a magyar trónért 1490 júniusától 1491 februárjáig tartó harcokat követi nyomon. Részletesen elemzi János Albert lengyel királyfi fellépésének körülményeit, Miksa 1490 októberében indított hadjáratát. A császári hadak év végi gyors kivonulása Magyarországról arra ösztönözte II. Ulászlót, hogy véglegesen leszámoljon testvérével, János Alberttel, aki hadseregével közben Észak-Magyarországot pusztította. Az 1491. év első napjaiban indított hadjárat eredményeként a testvérek az év február 20-án, Kassán írták alá a békeszerződést, amelynek értelmében János Albert elismerte testvérét legitim magyar királynak.

A Habsburgokkal szembeni harc újraindítására irányuló törekvések, az ország nyugati részének visszakövetelése, valamint János Albert újabb hadjárata a negyedik fejezet témája. Az utolsó, ötödik fejezetben tárgyalja a Szerző az 1491. november 7-i pozsonyi béke létrejöttét és annak a magyar rendek általi jóváhagyását.

A befejező részben a Szerző arra a következtetésre jut, hogy a tárgyalt évek hatalmi harcaiban a cseh és magyar arisztokraták játszottak meghatározó szerepet. Ugyanakkor keserű sza-

vakkal ír a krakkói udvarról, amely támogatta János Albert eleve kilátástalan vállalkozásait, így megosztották a Jagelló-párt erejét s elősegítették a Habsburgok esélyeit és jövőbeli térnyerésüket Magyarországon (pozsonyi béke következményei). A kötetet két térkép, bibliográfia és német nyelvű rezümé egészíti ki.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a krakkói professzor könyve fontos lépésnek tekinthető Közép-Európa késő-középkori történetének a kutatásban. Különös értékét az adja, hogy sok, eddig feltáratlan levéltári anyagot hasznosított munkájában.

Stanislaw A. Sroka

MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ

THE ORIGINS OF THE OTTOMAN EMPIRE

(State University of New York Press, Albany, 1992. XXVIII + 155 o.)

Mehmed Fuad Köprülü (1890–1966), apai ágon a híres Köprülü Mehmed nagyvezír leszármazottja, a huszadik század egyik legkiválóbb török tudósa volt. A török történelem és irodalom terén végzett alapvető munkásságával döntő befolyást gyakorolt ezen tudományágak törökországi fejlődésére, és mint ilyet, a török kultúra és művészet modern, tudományos kutatásának atyjaként tartják számon. Számos műve közül legismertebb jelen munkája, amely a párizsi Sorbonne-on tartott előadásai alapján készült, és ugyanott jelent meg először 1935-ben, franciául, míg törökül csak 1959-ben.

Munkájában Köprülü erőteljesen kritizálja a korábbi nyugati kutatókat és tudománytalannak minősíti módszereiket. Velük szemben elsőként él a modern historiográfia eszközeivel és széleskörűen támaszkodik a korabeli muszlim forrásokra. Ezek alapján igyekszik átfogó képet adni a XIII–XIV. századi Anatólia politikai, gazdasági, társadalmi és vallási helyzetéről és fejlődéséről, kiemelve azon lényeges elemeket, amelyek az Oszmán Birodalom kialakulásához és felemelkedéséhez vezettek.

A török kiadás előszavában Köprülü részletesen szól a kötet fogadtatásáról. Külön kiemeli három tudós reakcióit, nevezetesen a sinológus P. Pelliot, a balkáni nyelveket kutató P. Skok, és végül L. Lefebvre professzor észrevételeit, akik, bár sokat finomítottak a részletekben, elfogadták Köprülü koncepcióját.

A mű első fejezetében a szerző a kutatás már említett, új módszerét adja meg. Ebben az addig turkológiai szakirodalmat, de mindenekelőtt H. A. Gibbons: *The Foundation of the Ottoman Empire* (Oxford, 1916.) c. munkáját elemzi kritikus szemmel. Megállapítja, hogy ezek sem megalapozottságukat, sem pedig következtetéseiket tekintve nem állják ki a próbát. Ezután a török történelem kutatásának logikáját vázolja fel, majd ismerteti a korszak nyugati kutatók által még fel nem használt forrásait, végül magának a kutatásnak a módszerét.

A második fejezetben Anatólia XIII–XIV. századi politikai és társadalmi életét tekinti át a szerző. A legfontosabb politikai eseményeket az anatóliai szeldzsuk hatalom fénykorától annak bukásáig, és a későbbi oszmán birodalom kialakulásának első lépéséig követi. Ezután a szeldzsuk Anatólia etnikai térképének megrajzolására tesz kísérletet. Végül betekintést ad a nomádok, a falusi és a városi lakosság társadalmi és gazdasági életébe. Mindezek összefoglalásaként, és a magas szellemi és kulturális szintet figyelembe véve a szerző megállapítja, hogy a szeldzsuk Anatóliában minden feltétel adott volt egy későbbi nagy birodalom létrejöttéhez.

A harmadik fejezet az Oszmán Birodalom alapításának körülményeit igyekszik megvilágítani. Elsőként két alapkérdést vet fel, nevezetesen, hogy milyen etnikumú volt az oszmán törzs, és mikor érkezett Anatóliába. Forrásokra alapozva állapítja meg, hogy a qayı klánhoz, az oguz klánok egyikéhez tartozott, és annak részeként, az első szeldzsuk hódítást követően jött Anatóliába. Elvileg, de nem gyakorlatilag, a konyai szultán fennhatósága alatt állt, és a bizánci határvidék mentén élt, Eskishehir körül. Ezután a szerző e határvidék életét veszi vizsgálat alá, és leírja a szeldzsuk szultánságok katonai és adminisztratív szervezetét, a népesség etnikai és vallási szerkezetét, az iszlamizálódás folyamatát, a különféle katonai, vallási stb. csoportokat. Legvégül az ottomán állam korai történetét vázolja fel, és pontokba szedi mindazokat az okokat, amelyek elvezettek a birodalom kialakulásához.

A mű, rövidsége ellenére, világosan és érthetően mutatja be – a nem turkologusok, így a recenzens számára is – a Magyarország története szempontjából oly fontos Oszmán Birodalom eredetét, világosabbá téve számos későbbi esemény hátterét.

A kötetet gazdag jegyzetanyag, glosszárium, bibliográfia és mutató egészíti ki és teszi a tudományos kutatók számára még hasznosabbá.

Domokos György

GEORG SCHMIDT

DER DREISSIGJÄHRIGE KRIEG

(C. H. Beck, Beck'sche Reihe, München, 1995. 115 o.)

A világtörténelem nagy, nevezetes háborúi és csatái időről időre arra ösztönzik a történészeket, hogy újra átgondolják és összefoglalják azokat. Ennek persze sok oka lehet, évfordulók, a forrásanyag váratlan bővülése, a háborúnak, ütközetnek a nemzeti mítoszban elfoglalt helye és így tovább. Jelen esetben az aktualitást a német történelem szolgáltatta: a német újraegyesítés visszamenőleg is számtalan új, vagy elfelejtett kérdést vetett fel, a német történelem irányáról alkotott korábbi elméleteket kérdőjelezett meg. A kötetnek mindez csak a kiváltó oka; az olvasó magas színvonalon megírt, az epilógustól eltekintve aktualizálásoktól mentes összefoglalást vehet kézbe. A kötetnek helyet adó sorozat lényegében a már megszűnt „Gyorsuló idő" sorozat legjobb köteteihez hasonlítható, amelyben a történettudományt a jelen kötet nálunk kevéssé ismert szerzőjén, a jénai történészprofesszoron kívül olyan nevek képviselik, mint Herwig Wolfram.

Az 1618 és 1648 között dúló háborúról, pontosabban háborúk, tűzszünetek és békék sorozatáról nem kis merészséggel lehet népszerű, de jól követhető áttekintést készíteni. A kötet fejezeteiben sorra veszi a háborút előkészítő gazdasági, politikai és vallási ellentéteket, majd félszáz oldalon foglalja össze a háború eseményeit, megkülönböztetett figyelmet szentelve a német történelem szempontjából is sorsdöntő westfáliai békének. Tíz oldalon vállalkozik az események szorosabban vett hadtörténelmi jellemzésére. Röviden értesülünk a szemben álló erők nagyságáról, a zsoldosseregek szervezetéről, felállításáról, fegyverzetéről, nemzeti összetételéről, a hadseregeknek a korban megoldhatatlan ellátási logisztikai problémáiról, a svéd taktikai újításokról, a háborús veszteségekről.

A Szerző úgy véli, hogy oktalanság az 1998-ban 350 éves westfáliai béke, a „pax optima rerum" számlájára írni a német nemzeti állam kialakításának az elodázódását, amiről egyébként maga Bismarck is meg volt győződve. A német nemzeti tudat megerősödéséhez nem kis mértékben járultak hozzá a harmincéves háború harcai és a tartományokon átívelő felekezeti azonosságtudat vállalása, amit a forrásokban egyre gyakrabban felbukkanó Német Birodalom és Németország kifejezések is mutatnak. A német nemzeti tudatot a német közjog egyetemi oktatásának ez időbeni megszervezése is erősítette; magán a békekonferencián is, nem kis meglepetést keltve, a fejedelemségek delegációit képzett jogászok vezették. A tartományi fejedelmek Magna Charta-jának tekintett békeszerződés ugyan szentesítette a Német Birodalom peremterületei, Svájc és Németalföld végleges, a nemzetközi jog által szentesített leválását, a megmaradt területeken azonban a nemzeti öntudat, a német összetartozás – érzés megerősödéséhez vezetett.

A kötetet tömör, de igényes annotált irodalomjegyzék, valamint névmutató zárja.

Veszprémy László

CSATÁRY GYÖRGY

MÚLTUNK ÍROTT EREKLYÉI (Tanulmányok, dokumentumok)

Kárpátaljai Magyar Könyvek 62.

(Intermix Kiadó, Ungvár–Budapest, 1995. 230 o.)

A határon túli magyar tudományosság egyik legszínvonalasabb és legígéretesebb könyvsorozata, a Kárpátaljai Magyar Könyvek, évente több mint egy tucatnyi, ám tucatkönyvnek egyáltalán nem mondható kötettel szaporodik. Csatáry György már 1993-ban közzétett e sorozatban „Levéltári kalászatok" címmel egy tanulmányokat és forrásközleményeket tartalmazó kötetet, s most újabb, öt fontos közleményt tartalmazó munkával jelentkezett. Az 1993-as kötet időhatárai az Árpád-kortól a XX. század elejéig terjedtek, s a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár okleveles anyagának listáján kívül külön tanulmány számolt be a Hunyadi-család okleveleiről, a levéltár Rákóczi-iratairól, a magyar korona 1805–1806. évi munkácsi őrzéséről

is. Külön közlemény foglalkozott az Ung és Bereg megyei sajtó Széchenyire vonatkozó anyagával, a levéltár Széchenyi-leveleivel, a szabadságharc Ung, Ugocsa és Bereg megyei emlékeivel, Perényi Zsigmond búcsúleveleivel, Munkács város díszpolgáraival.

Jelen kötet időhatárai szűkebbek. Az első közlemény I. Rákóczi Györgynek a beregszászi levéltárban őrzött leveleit és egyéb dokumentumait ismerteti. Összesen 19 eredetiben és 6 másolatban fennmaradt dokumentumról van szó, közülük kettőt in extenso, egyet fényképmásolatban közöl a Szerző. Különösen érdekes a Rákóczi 1644. évi hadjáratára vonatkozó, összesen 11 dokumentum ismertetése, amelyek részben a megyei csapatok kiállítására, részben a hadsereg ellátására vonatkoznak.

A második közlemény „Zrínyi Ilona levelei és emléke Kárpátalján" címmel rövid összefoglalót ad Zrínyi Ilona életéről, s a fejedelemasszony négy, 1679–1682 között keletkezett levelét ismerteti, illetve egyiküket fotómásolatban közli. A levelek nem különösebben érdekesek; talán a kuruc fogságba esett Zrínyi Jánosra, Ilona öccsére vonatkozó dokumentum érdemel nagyobb figyelmet. A tanulmány második része a kárpátaljai Zrínyi Ilona – kultusszal, az Ilonanapok történetével foglalkozik.

A harmadik közlemény „Kossuth-ereklyék a Kárpátaljai Állami Levéltárban" címmel összesen 32 Kossuth által írott, vagy általa aláírt levelet és rendeletet közöl az 1847–1892 közötti 45 évből. A közlemény nemcsak a beregszászi levéltárban található leveleket és rendeleteket tartalmazza, hanem olyan, az „Ung", illetve a „Bereg" című lapok hasábjain megjelent dokumentumokat is, amelyek eredetijei eltűntek, vagy lappangnak. A levelek és rendeletek jelentős része azonban szövegszerűen már eddig is ismert volt, részben a „Kossuth Lajos iratai" X., Kossuth levelezését közlő kötetéből, részben a „Kossuth Lajos összes munkái" (KLÖM) XII–XV. köteleiből. Újnak számít Kossuth 1847. augusztus 28-án Pestről Bernáth Zsigmondhoz írott levele, amelyben kéri őt, induljon el a megyei követválasztáson. A tucatnyi pénzügyminiszteri rendelet között kiadatlan két kísérőirat (1848. május 24., augusztus 5.), a készpénzadományok Debrecenbe, a 10. honvédzászlóalj parancsnokságához küldésére vonatkozó június 17-i, az arany- és ezüstpénzkivitelt megtiltását meghosszabbító június 27-i rendelet. Kiadatlan a szeptember 1-i dátumú, de valószínűleg későbbi keltezésű rendelet a 100 forintosok leírásával.

Nem szerepel a KLÖM XIII. kötetében az ezt követő két, október 8-i és 13-i dokumentum. Közzétette viszont azokat, akárcsak az október 14-i, a Simunich elleni védelmi intézkedésekre vonatkozó körlevelet Lehoczky Tivadar a „Beregmegye és a munkácsi vár 1848–49-ben" című, 1899-es kötetében. Kiadatlan viszont a november 11-én Ung megyéhez intézett rendelet Pulszky Sándor alezredes hadmegye-parancsnoki kinevezéséről.

Igen érdekes Kossuth 1883. június 15-i, Bereg megye alispánjához intézett levele, amelyben az 1790–91-es országgyűlés történelmi jelentőségét méltatja, s megállapítja, „hogy 1848 nem úgy toppant elő, mint Pallas Athena Zeusz agyából a görög mythosz szerint, hanem már 1790-ben megfogamzott". A nagy számúzött hétköznapjaiba enged bepillantást egy 1877. november 30-i levele ismeretlen címzetthez az általa küldött sósborszesz látására gyakorolt kedvező hatásáról. Kossuth iparpártoló nézeteire következtethetünk az Esterházy Géza grófhoz intézett köszönőlevélből. A Kreith Béla grófhoz az 1848–49-es ereklyemúzeum elhelyezésével kapcsolatban írott levelet 1892. október 15-i dátummal olvashatjuk; a „Kossuth Lajos iratai" közlésében március 15. a dátum.

A kötet több mint egyharmadát teszi ki „A Bereg megyei 1848–49-es honvédegylet története" című tanulmány, amely nem csupán az egyletre vonatkozó fontosabb dokumentumokat ismerteti, de közli az 1889. október 2-án kelt alapszabályokat, az október 3-án megválasztott tisztikar névsorát, Ilosvay Rezső levelét a 115. (valójában 91.) honvédzászlóalj szervezéséről, az egyik század névsorát, végül több más dokumentum után a honvédegylet összesen 319 tagjának névsorát az egyes személyek rövid életrajzával.

A kötet utolsó tanulmánya az 1941–1944 között működő Kárpátaljai tudományos Társaság történetét foglalja össze, s függelékként közli a Társaság két elnökének életrajzát, az alapszabályokat, illetve a Társaság folyóirata, a „Hajnal–Zorja" repertóriumát.

Összefoglalóként elmondhatjuk: Csatáry György ismét olyan munkát adott ki, amely nemcsak a kárpátaljai, hanem az egész magyar tudományosság hasznára válik. Reméljük, hogy a „Kárpátaljai Magyar Könyvek" sorozatában még sok, hasonlóan érdekes és értékes kötet jut el az olvasókhoz.

Hermann Róbert

BEN WEIDER–STEN FORSHUFVUD

ASSASSINATION AT ST. HELENA REVISITED

(John Wiley and Sons, Inc., New York–Toronto, 1995. 555 o.)

A kanadai–svéd szerzőpáros művét David C. Hamilton–Williams az előszóban így minősíti: „A legjelentősebb könyv, amelyet valaha is Napóleon életéről írtak." Ez pedig nem akármilyen állítás, hiszen 1990-ben a British Library katalógusa 787 457 Napóleonról írt művet tartott nyilván. Köztük nem egy állította a Császár 1821. május 5-én 17 óra 49 perckor Szent Ilona szigetén bekövetkezett halálával kapcsolatosan, hogy gyilkosság történt. Ha a szerzők a korábbi feltételezéseket, állításokat csupán összegeznék és megismételnék, az nem váltotta volna ki a jeles brit kutató fent idézett elismerését. Még kevésbé osztotta volna ezt a nézetet a másik előszóíró, a hasonlóan neves és ugyancsak brit David G. Chandler. Már ez elegendő indok, hogy a korszak iránt érdeklődő magyar olvasó is kezébe vegye ezt az új művet. Az olvasás azután számos meglepetéssel szolgál.

Az öt részre tagolt munka első egysége a „Felfedezés és vád" címet viseli. Ebben bevezetőként a svéd Sten Forshufvud első felismerésének 1960-as közzétételét követő egymásratalálást idézi fel a kanadai Ben Weider, majd bemutatja szerzőtársát és önmagát. Ezután ismerteti a mérgezés gyanújának keletkezését, amely Louis Marchand belső inas naplófeljegyzéseinek 1955-ös publikálását követően ébredt fel mindkettőjükben. Ehhez kapcsolódva tér rá arra, hogy a belső inas hagyatékában egy, a bekövetkezett halál után levágott Napóleon-hajtincs is fennmaradt, és ebből néhány hajszál laboratóriumi vizsgálatára sor kerülhetett, amely alapján mindkettőjükben megfogalmazódott a mérgezés vádja, bár Forshufvud első könyvét még ezzel a címmel jelentette meg: „Ki ölte meg Napóleon?" A választ Weider 1978-ban megjelent, ugyancsak „A szent-ilonai gyilkosság" című könyve adta meg: A gyilkos nem lehetett más, csakis Charles-Tristan comte de Montholon tábornok, az a titokban royalista arisztokrata, aki a Bourbon-ház megbízásával tartózkodott a száműzött francia császár mellett, noha őt Napóleon „a hűségesek leghűségesebbjének" tartotta.

A régi felismerés és vádemelés felidézését követően a második rész „Az áldozat" címmel Bonaparte Napóleon történelmi személyiségét mutatja be az olvasóknak. A szerzőknek hősükhöz való viszonyát sokat mondóan jól tükrözik az egyes fejezetcímek: „A legendák férfiúja", „A szerencse kegyeltje", „A sokoldalú férfi", „Egyiptomon át magas tisztségbe", „Örökölt vezetés", „A trónért vívott küzdelem", „A hatalom és dicsőség embere", „Moszkváig és vereség", „Lipcsétől a lemondásig és Elbáig", „A száz nap", „A számkivetettség nyitánya".

A jól ismert életút felidézésénél jóval érdekfeszítőbb a magyar olvasó számára a harmadik rész, amely a szent-ilonai „tragédiát" idézi fel. Ez az 1978-as műhöz képest a bővítés, a korábbiakban csak átdolgozás történt. Miután a szerzők közül Sten Forshufvud már elhunyt, innen a teljes szöveg Ben Weider alkotásának tekinthető, ő azonban baráti szeretete és kollegiális nagyrabecsülése jeléül az elhunytat ezúttal is szerzőtársként tüntette fel, miként 1978-ban azok voltak.

A száműzetés helyszínének és a száműzött kísérletének bemutatása után Weider felidézi a száműzetés kezdőnapján, 1815. augusztus 17-én a Northumberland fedélzetén fehér asztal mellett folytatott beszélgetést. Ezt követően az október 16-i Jamestown-beli partraszállást és a Balcombe-család általi fogadtatást részletezi, majd a Napóleon jövendő otthonául szolgáló Longwoodba való beköltözést írja le. A továbbiakban a fennmaradt források felhasználásával a száműzetés idejének minden fontosabb momentumát hasonló részletességgel tárja a szerző az olvasó elé. Így jut el, Montholon grófjának tetteit mindvégig középpontba állítva és végigkísérve, az 1821-es esztendőig, a száműzött császár súlyos megbetegedéséig, végrendelkezéséig, a halotti szentségek felvételéig. Hosszabban elidőzik a bekövetkezett halálnál és a halottkémi szemlénél.

Itt fogalmazza meg új tudományos eredményét: Montholon grófja, akinek egyedül volt erre lehetősége, a csak Napóleon által fogyasztott borba keverve, kezdettől arzénnel mérgezte a száműzöttet; éppen ez volt a feléledő Napóleon-kultusztól és így a visszatérési lehetőségtől tartó Bourbonoktól kapott feladata, ezért került a kíséretbe és ezért maradt ott mindvégig, egy napra sem elmozdulva a császár mellől. A halál beálltát azonban nem ez a szakaszosan, lassan adagolt méreg okozta. 1821 márciusától, Montholon grófja ajánlására, keserű mandula olajával készült italt és különböző gyógyszere-

ket is kapott a száműzött. Előbbi ciánsavat, utóbbi pedig higanykloridot tartalmazott, ezek a gyomorban higanycianiddá egyesültek, és ez a belsőleg keletkezett méreg okozta azt az izombénulást, amely a halál beálltához vezetett. Míg ezt a közvetlenül halálos mérgezést az eddigi források vegyészi és orvosi elemzésével, a tünetek döntő hányadának a jelenlevők általi észlelésével és az 1840-es exhumáláskor előtalált holttest leírásával látja igazoltnak a szerző, a hosszabb távú, bevezető arzénmérgezést a bizonyítottan Napóleontól származó hajszálak újabb laboratóriumi vizsgálataival.

A továbbiakban Weider még a felületesen megindokolt egykori hivatalos halálokkal, a rákkal, majd Montholon grófjának alibiteremtésével, végül a halállal kapcsolatosan terjesztett öngyilkossági variációval foglalkozik. Bemutatja ezután Montholon grófjának további életútját és kitér a Sasfiók, (II.) Napóleon reichstädti herceg 1832. július 22-én Schönbrunnban bekövetkezett, ugyancsak rejtélyes, mérgezési gyanúra utaló jelek közti halálára, amelyben ismételten Montholon grófja játszhatott szerepet. Befejezésül azokra a történelmi tényekre hívja fel a figyelmet, amelyek Montholon grófjának a Bourbonok részéről megnyilvánult és egészen 1848-ig tartó nagyfokú megbecsülését tanúsítják.

A könyv negyedik része „Tények és koholmányok" cím alatt először a halállal kapcsolatos összes eddigi felfogás cáfolatát adja. Ezután Weider a záró ötödik részben a Napóleon hajának 1960-as nagy-britanniai laboratóriumi vizsgálati dokumentumait, a száműzött császár halálát követő napon végrehajtott halottkémi szemle jegyzőkönyvének utólagos orvosi elemzéseit és felülbírálatát tartalmazó iratokat, az 1960 óta a vizsgálatba bevont további hat, hitelesen Napóleon-hajtinccsel kapcsolatos laboratóriumi vizsgálati eredményeket, az FBI központi laboratóriumában 1995-ben megismételt hajelemzés jegyzőkönyvét teszi közzé, amelyek mind kétségtelenül alátámasztják Ben Weider új tudományos eredményeit. Végül összefoglalja téziseit, amelyek alapján számos nemzetközi tudományos elismerésben részesült.

A kötethez válogatott bibliográfia és névmutató járul. Ez esetben azonban nem ez, sem a jól kezelhető jegyzetapparátus az elsődleges, hanem egy hosszú évtizedek óta folytatott tudományos vita megnyugtató nyugvópontra jutása, Napóleon halála körülményeinek a természet- és orvostudományok bevonásával történt történettudományi tisztázása. Jó lenne, ha ez a nagy nemzetközi feltűnést keltett alapvető munka hamarosan magyar nyelven is a hazai érdeklődők rendelkezésére állna.

Zachar József

ÁCS TIBOR

MÉSZÁROS LÁZÁR
Az első magyar honvédelmi miniszter élete és munkássága

Vitézek, Várkapitányok, Hadvezérek, Generálisok

(Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, H. n. [Budapest], 1995. 80 o.)

Amikor 1988–1989-ben elkezdtek fújdogálni a rendszerváltás szelei, a Magyar Honvédségen belül többen is felvetették, ideje lenne a Vorosilov, Zsukov és más jeles internacionális hadfiak nevét viselő laktanyákat és alakulatokat némileg több hazai kötődéssel bíró katonák nevére átkeresztelni. Az akkortájt még Módszertani Központnak nevezett szervezet külön füzetet adott ki a névadónak javasolt személyiségek listájával. Az átkeresztelések aztán meglehetősen felemás módon sikerültek, a helyi vagy fegyvernemi kötődés nem mindig egyértelmű, s az alakulat- és laktanya-felszámolások lassan végképp áttekinthetetlenné teszik a helyzetet.

Az új névadókról közvetítettek (volna), illetve közvetíte[né]nek ismereteket a sor- és hivatásos állomány részére azok a 3–4 íves életrajzi füzetek, amelyek egyik legutóbbi darabja Mészáros Lázárt, az 1848–49-es szabadságharc hadügyminiszterét mutatja be. Az eddig megjelent 15 füzet között vannak jobbak és rosszabbak, ahogy az ilyen sorozatoknál lenni szokott. A szerzők nagyobbik része évek évtizedek óta foglalkozik a megörökített személyiség pályájával és korával, ám akadnak olyan (nem szakmabeliek által írott) füzetek, is, amelyek a Dörmögő Dömötör Kiskönyvtárában sem jelenhetnének meg. Reméljük, hogy a jövőben (ha a so-

rozat fennmarad) már csak a szakmai kvalitások lesznek a döntők a szerzők kiválasztásakor.

Ács Tibor alighanem Mészáros Lázár életpályájának és életművének legjobb ismerője. Legalább két évtizede foglalkozik az első hadügyér pályafutásával, szaktanulmányok és népszerűsítő írások sora jelzi ebbéli működését. Ő adta ki Mészáros Lázár 124 éven át kéziratban pihenő akadémiai székfoglalóját, a magyar hadtudományi irodalom egyik legérdekesebb alkotását. Nem lehetett könnyű feladat a Szerző számára az, hogy az évtizedek során felhalmozott óriási ismeretanyagot egy ilyen rövid kötetbe összesűrítse, s főleg hogy eközben az életpálya és az életmű minden fontos szakaszáról és kérdéséről az arányokat tekintetbe véve szóljon.

A magyar történelem első hadügyminisztere összesen 62 évet élt, ám e 62 év olyan sorsdöntő és sorsfordító eseményeket foglal magába, mint a napóleoni háborúk, a magyar reformkor, 1848–49 forradalma és szabadságharca, majd a neoabszolutizmus kora. Mészáros 1848 előtti pályája azt mutatja, hogy 35 év leforgása alatt a szorgalom és a megbízhatóság révén, kellő türelem birtokában milyen magasra juthatott valaki a nem éppen belső mobilitásáról híres cs. kir. hadseregben. Mészáros családja polgári származású volt, csak apja, Mészáros (Fekete) János szerzett nemességet, a délvidéki családoknál olyannyira jellemző módon, hadiszállítóként. A család, s így maga Mészáros Lázár is jobban kötődött a polgári értékrendhez, mint a nemesihez, noha a három Mészáros-fiú, Dániel, Antal és Lázár már a feudális Magyarország nemesi jellegű foglalkozásai révén keresték előmenetelük útját. Ács Tibor azonban az I. fejezet előtt olvasható előhang címében joggal nevezi polgárkatonának Mészáros Lázárt, hiszen egész életpályája a tanú rá: Mészáros a polgári Magyarország létrehozását tekintette eszményképének, s amikor emigrációba kényszerült, nem – önmaga által gyakran ironikusan kétségbe vont – katonai talentuma, hanem polgári foglalkozások, földművelés, oktatás révén próbálta meg biztosítani megélhetését.

Az I. fejezet az életpálya 1796–1848 közötti szakaszát mutatja be. Az első alfejezetben a családról és az ifjúság éveiről olvashatunk, s pontos képet kapunk azokról a szellemi hatásokról, amelyek Mészáros Lázárt tanulmányai során érték. Mészáros fiatalon, 17 éves korában állt be a cs. kir. hadseregbe, s az, hogy négy évvel idősebbnek tüntette fel magát, azt mutatja, hogy korához képest fejlett fiatalember lehetett. Először egy önkéntes lovasosztály főhadnagya volt, s az 1814–1815. évi hadjáratokban szerzett hadi tapasztalatokat. 1816-ban átvették a cs. kir. hadsereg tényleges állományába, s 1837-ig a 7. huszárezredben szolgált. 10 év kellett ahhoz, hogy megkapja másodosztályú lovasszázadosi kinevezését, s újabb 11 év ahhoz, hogy a legalacsonyabb törzstiszti rendfokozatot, az őrnagyit megkapja. (Ez is jelzi, mennyire lelassultak 1815 után a katonai karrierek a cs. kir. hadseregben) 1837-től az 5. huszárezredben szolgált, s itt újabb hét év telt el alezredesi kinevezéséig, majd kevesebb, mint egy év alatt kapta meg az ezredesi rangot. A gyors karriert az ezred másodtulajdonosának, a neves hadvezérnek, Radetzky tábornagynak a pártolása magyarázza. (Az emigrációt tárgyaló fejezetből kiderül, hogy Mészáros Törökországból Radetzky közvetítésével intézte levelezését.) Ács Tibor nem elégedett meg a katonai karrier rekonstruálásával, hanem külön fejezetben szól Mészáros közéleti ténykedéséről, Széchenyihez és a magyar reformellenzék más tagjaihoz fűződő kapcsolatáról, a magyar Tudós Társaság tagjaként kifejtett ténykedéséről.

Mészáros 1847 végén érzékelte, hogy a következő év nagy változásokat hoz a kontinens, s az ezrede állomáshelyéül szolgáló észak-itáliai területek életében. A második fejezet 1848–49-es ténykedéséről ad képet. 1848 márciusában átélte a milánói forradalmat s a cs. kir. hadsereg ezt követő visszavonulását. Útközben értesült arról, hogy a független felelős magyar kormányban őt jelölték a hadügyminiszteri tárca betöltésére. Az 1848: III. törvénycikk nem teljesen egyértelmű szövege s az ebből következő értelmezési különbségek miatt Mészáros csak 1848 májusában tért haza Magyarországra, s május 23-án vette át tárcáját.

Mészárosnak – mint ezt a Szerző is jelzi – nem volt könnyű dolga. Minisztertársai többségéhez hasonlóan a közvélemény vele szemben is túlzó várakozásokat táplált, s közben az önálló magyar hadügy megteremtéséhez és elismertetéséhez szükséges eszközöknek igencsak szűkében volt. Mészáros – ha ténykedése nem is mérhető Batthyány, Kossuth vagy Szemere munkásságának mértékével – lényegében megfelelt feladatának. Noha a hadügyminisztérium szervezeti kereteinek kialakítása hazatérésekor már megtörtént, tagadhatatlan érdeme, hogy az újabb és újabb szervezeti átalakítások során, s az ezekkel járó zavarok ellenére a minisztérium a Batthyány lemondását, majd a kormányzat Debrecenbe való távozását követő hónapokban is működőképes maradt. Szakmailag kiérlelt, de kompromisszumos iránya miatt az országgyűlési többség számára is elfogadhatatlan katonaállítási törvényjavaslata miatt rengeteg igazságtalan támadásban volt része. Ám

ezeket ugyanolyan belenyugvással és iróniával fogadta, mint a balszerencsés katonai ténykedését ért kritikákat és élceket. Mészáros kétségkívül a formák embere volt, ezzel magyarázható tucatnyi összeütközése Kossuthtal, ám soha nem veszélyeztette a formák kedvéért az ügyet. Amikor többé nem tudta összeegyeztetni a törvényességről alkotott fogalmát a politikai szerepvállalással, inkább félreállt, mint tette ezt 1849. április 14. után. Nem játszott azonban „haragszom-rádot", hiszen május 6-ig ideiglenes hadügyminiszterként vitte korábbi tárcáját, s előbb a honi tisztképzés beindítása érdekében működött, majd 1849 júliusában kénytelenkelletlen egy hónapig viselte a fővezéri tárcát is.

Mészáros a temesvári vereség után emigrációba indult, s mint a cs. kir. hatóságok által főbűnösnek minősítettek egyikét, a török hatóságok őt is Kütahiába internálták. Csak 1851-ben szabadult, s addig – ahogy ez a Szerző adataiból kiderül – egyike volt az emigrációt összetartó személyiségeknek. Mészárost mindenki becsülte, s ezt a megbecsülést csak tovább növelte, hogy 1850 után sem avatkozott az emigráción belül folyó, sokszor kicsinyes vitákba. Megvolt ugyan a véleménye Kossuth diktátori allűrjeiről, de ha már nem tudott tenni az egységért, legalább a széthúzást nem akarta elősegíteni. Emlékiratában ugyan – néhány kivétellel – kíméletlen bírálatot gyakorolt volt küzdőtársai fölött, de ezeket nem tette közzé. Emigrációs irodalmi tevékenysége egyike a legjelentősebbeknek: törökországi naplója, emlékiratai, a szabadságharc szereplőiről írott jellemrajzai, önéletrajzi töredéke vagy az emigráció feladatairól írott memoranduma többszáz oldalra rúgnak, ám egy részüknek semmilyen, más részüknek csupán csonka kiadása van. Csak remélni lehet, hogy a forradalom és szabadságharc közelgő 150. évfordulója alkalmat ad ezek megjelentetésére is (pl. a Zrínyi Kiadónál).

A Szerző szerint „igen vázlatos életrajz" jó összefoglalót ad Mészáros pályájáról. Értékelései kiegyenlítettek, s Ács Tibor szerencsésen elkerülte a túlzott eszményítés jelentette buktatókat is. A vázlatosság és a terjedelmi korlátok azonban néhány félreérthető megfogalmazást is eredményeztek. Így indokolatlan délvidéki szerb felkelésről beszélni a Batthyány-kormány működésének első heteiben (29. o.). A Mészáros hadügyminiszteri érdemeit taglaló bekezdésben nem ártott volna egy mondat arról, hogy a hadügyi önállóság kiharcolása Batthyány miniszterelnök 1848 májusi bécsi útjának eredménye volt. Félreérthetők a Mészáros fővezéri kinevezéséről írott sorok. Mészárost ugyanis nem a június 29-i, hanem a július 1-i miniszter- és haditanács bízta meg a fővezérséggel; június 29-én a fővezér jelölt még Kiss Ernő volt. (52. o.) Mészáros július 27-én Kossuth társaságában nem Batthyány Kázmérral külügy-, hanem Aulich Lajos hadügyminiszterrel találkozott. (54. o.) Szeged kiürítését követően Dembiński – saját bevallása szerint – valóban Erdélybe akart vonulni, de egy mondatot talán megért volna az, hogy a kormány legalább négyszer rendelte a főseregetet Aradra, s Dembiński ennek ellenére vonult Temesvár alá (56. o.).

Szerencsés ötlet, hogy a jegyzetanyagban a szövegben szereplő személyekről és kevésbé ismert fogalmakról találunk rövid életrajzot. Ám e névmagyarázatok sora nem teljes. Kimaradt Friedrich Eder, Kollowrat ezredes (36. o.), Dessewffy Arisztid (44. o.), Bezerédj István, Kazinczy Gábor, Pálóczy László (46. o.), Rónay Jácint (62. o.), Viktória királynő, Thaly Zsigmond (63. o.), Batthyány Lajosné (64. o.), Dancs Lajos (65. o.), Puky Miklós (68. o.). A meglévő jegyzetek közül az utolsó kettő – a nyomda ördögének köszönhetően – eltűnt. A megmaradtakban is akad néhány névírási pontatlanság (Wisocki–Wysocki, Csányi–Csány, Josef Jellačić–Josip Jellačić). Melczer Andor 1848-ban még csak ezredes volt. Az OHB nem 1849. május 2-ig, csak április 14-ig gyakorolta a végrehajtó hatalmat. Vetter Antal nem Mészáros távollétében volt vezérkari főnök, hanem a jelenlétében is; távollétében helyettes hadügyminiszter volt. Mindezek a tévedések persze inkább a szerkesztésnek, mint a Szerzőnek tudhatók be, akár az is, hogy a képmellékletek egy részénél rejtélyes eredetű sorszámok szerepelnek. Aztán az olvasó rájön, hogy ezeket Rózsa György és Spira György kötetéből (Negy-vennyolc a kortársak szemével, Bp., 1973.) fotózták ki. Reméljük, hogy a sorozat következő darabjai valamivel nagyobb gondossággal készülnek majd.

Hermann Róbert

ALAN PALMER

TWILIGHT OF THE HABSBURGS

The Life and Times of Emperor Francis Joseph

(Weidenfeld and Nicolson, London, 1995. 388 o.)

Ausztria–Magyarország sokak által magányos és mogorva bürokratának tartott uralkodójáról, I. Ferenc József császárról és királyról már életében készült néhány – elsősorban közvetlen udvari környezetéből származó –, többékevésbé hitelesnek elfogadott életrajz. A halála óta eltelt idő alatt sok magyar, német és más nyelven íródott, viszonylag tárgyilagos szemlélettel bíró biográfia, visszaemlékezés látott napvilágot személyéről, főként a két világháború közötti időszakban.

Ezek sora az elmúlt esztendőben egy ismert angol történész nevével fémjelzett újabb művel gyarapodott. Alan Palmer 16 éven át a londoni Highgate School falai között tanított történelmet, neve ismerősen csenghet a hazai olvasók számára is. Írt már életrajzot többek között Metternichről, Nagy Frigyesről, Bismarckról, Kemal Atatürkről; ezenkívül főként Kelet-Európa, az Oszmán Birodalom és a Balkán-félsziget történetéről jelentek meg munkái, valamint társszerzője volt néhány népszerű „Kicsodá"-nak, illetve kronológiának.

A könyv népszerűségét, ezenkívül a XIX. század utolsó harmadában bekövetkezett világméretű gazdasági-társadalmi fellendülés és a XX. század első évtizedére tehető ún. boldog békeidők korszaka iránt külföldön is megnyilvánuló nosztalgiát, érdeklődést az mutatja a legjobban, hogy a művet 1994 őszén történt első megjelenését követően 1995 februárjában másodszor is kiadták.

A kötetben elmondottakat néhány, az Osztrák–Magyar Monarchiát, a Ferenc József-i kor Európáját és a századeleji Bécset ábrázoló térkép, ritkán látható, elsősorban a császár magánéletét bemutató korabeli festmény, fénykép másolata, valamint egy, a Habsburg-dinasztia leszármazását részletező tabló egészíti ki. Palmer művét jegyzetapparátus, tárgy-, név-, valamint helységmutató teszi teljesebbé. A szerző dicsértére váljék, hogy a dunai birodalmat közel hetven éven át irányító uralkodó életéről és a korszakról a könyv megírásáig angol, francia, német nyelven napvilágot látott legalapvetőbb, nélkülözhetetlen szakirodalmat és a korabeli visszaemlékezéseket áttanulmányozta és felhasználta művéhez.

A munka értékeinek felsorolása azonban ezen a ponton megszakad. Sajnálatos tény, hogy Palmert is az angol–amerikai történetírás azon iskolájához tartozónak tekinthetjük, amely szinte kizárólag csak az angol nyelvterületen fellelhető forrásokat és rendelkezésre álló irodalmat használja és ismeri, sokszor nem jut el a mély tanulságok levonásáig, az összefüggések komolyabb vizsgálatáig. Jelen esetben tetten érhető ez például akkor, amikor a mű írója a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv egyes összefoglaló gyűjteményeire hivatkozik, konkrét iratmegjelölés helyett. Sajnos kiderül: a szerző a német nevek, kifejezések írásmódjával sincs tisztában, azokat következetesen ékezetek nélkül „angolos" átírásban használja.

Tartalmát tekintve a kötet összesen 22 nagy fejezetre tagolódik, kiemelt szerepet kapnak azok a témaegységek, amelyek a Monarchia uralkodójának Rudolf trónörököshöz, majd az ő tragikus halála után a sok más funkciót is betöltő, és az agg császár utódjának kiszemelt Ferenc Ferdinándhoz, vagy éppen feleségéhez, Erzsébet királynéhoz fűződő kapcsolatát részletezik.

Összefoglalóan úgy vélem, jól megszerkesztett, ám a történettudomány és a korszakkal foglalkozó történészek számára az eddig megjelent műveknél többet nem nyújtó, csupán a korábbiak eredményeit rendszerező, népszerűsítő kiadványról van szó, amely az angol könyvpiacon talán sikert arathatott, hazai és osztrák történész körökben azonban aligha számíthat különösebb elismerésre, méltatásra. Magyar, német, illetve osztrák szerzők keze alól egészen a közelmúltig sokkal igényesebb, Ferenc József életútját és uralkodói működését elemző munkák kerültek ki (*Somogyi Éva:* Ferenc József. Budapest. Gondolat. 1989.; *Herre, Franz:* Kaiser Franz Joseph von Österreich. Sein Leben – seine Zeit. Köln. Kiepenheuer und Witsch. 1978. stb.), melyeket nagyobb biztonsággal ajánlhatnék az olvasók szíves figyelmébe.

Balla Tibor

SPENCER C. TUCKER (ED.)

THE EUROPEAN POWERS IN THE FIRST WORLD WAR

An Encyclopedia

(Garland Publishing, Inc., New York and London, 1996. 771 o.)

Tudvalévőleg mi már szép, új, *multimédiás* világban élünk, amikor az információk tárolásának és visszakereshetővé tételének forradalmian modern módszerei (CD és társai) olyan rohamosan elterjedőben vannak, hogy egyesek már-már a Gutenberg galaxis (azaz a nyomtatott sajtó) végéről beszélnek. Versenyezhetnek-e a hagyományos lexikonok, enciklopédiák ezekkel az eszközökkel? Látszatra egyszerű nemmel felelni a kérdésre, ha pusztán a technikai paramétereket vesszük figyelembe: az átlagos kapacitású CD-korongok kb. 600 megabájt (azaz durván 600 millió n, vagyis 15 ezer nyomdai ív) információt képesek rögzíteni, de a hírek szerint már készülnek az ennél 6–8-szor nagyobb befogadóképességű, *új szabványnak megfelelő* lemezek is. Ráadásul ezeket az adatokat a megfelelő számítógépes programok a másodperc töredéke alatt el is tudják érni. E sorok írója aligha lehet azzal vádolni, hogy nem elég fogékony az efféle új szerkezetek iránt. Ennek ellenére szilárd meggyőződése, hogy korai még a nyomtatott lexikonok és különféle adattárak használhatóságát eleve megkérdőjelezni. Éspedig nem csupán valamiféle nosztalgiából, ami természetesen sohasem hagyja érintetlenül a hagyományos módon kutakodó értelmiségit, amikor a polcról leemelt könyvet a maga fizikai valójában a kezébe fogja. Az iszonyatos *menynyiségű* információhalmazzal a bekötött papír persze nyilvánvalóan nem versenyezhet. Csakhogy a vizsgálódónak viszonylag ritkán van szükséges egész könyvtári ismeretre. Ha pedig egy *bekapcsolatlan* számítógép mellett ülő kolléga versenyre kelne a kívánt adatot hagyományos módon (azaz lexikonból) visszakereső ellenfelével, egyáltalán nem bizonyos, hogy előbb jutna célhoz. A gépnek ugyebár be kell melegednie, be kell tölteni a kívánt kezelőprogramot, le kell venni a polcról a kívánt adatot *valószínűleg tartalmazó* CD-lemezt, be kell olvastatni a géppel, meg kell adnia keresési szempontokat – és ekkor már tényleg jöhet az elsöprően gyors visszakeresés. De csak ekkor. Amannak elég a megfelelő kötetet leemelnie a polcról, és gyakorlott ujjaival végigpörgetni a lapokat a kívánt szócikkig. Ennyi. Az pedig nyilvánvaló módon nem szorul bizonyításra, hogy a tárolt adatok hitelessége, az illető eszköz megbízhatósága már nem technikai kérdés: a gondos (vagy éppenséggel gondatlan) *szerkesztő* munkája teszi használhatóvá a lexikont, akár könyv formájában, akár CD-lemezre készült.

Úgy vélem a lényeg ez utóbbin – a megbízhatóságon – van. És mert jó és használható lexikonokra és adattárakra változatlanul minden kutatónak szüksége van, csakis örömmel lehet üdvözölni, ha valamely kiadó veszi magának a fáradtságot és ilyet megjelentet. Ennélfogva az itt ismertetendő új, az első világháborúval foglalkozó kiadvánnyal kapcsolatban is indokolt az effajta öröm. A címe (*Az európai hatalmak az első világháborúban)* igazából akkor lesz érthető, ha elolvassunk a szerkesztői előszót, melyből kiderül, hogy ezt a munkát egy korábbi, az USA első világháborús szereplését bemutató, hasonló jellegű enciklopédia párjának szánták. (Ezek szerint elképzelhető, hogy a későbbiekben még meg fognak jelentetni egy *harmadik* kötetet is, amely alkalmasint az Egyesült Államokon és az európai hatalmakon *kívüli* országok világháborús történetét dolgozza fel...)

Nyugodtan elmondható, hogy a szerkesztő és munkatársai a rendelkezésükre álló teret szinte maximálisan az adatközlésre használták fel: a közel nyolcszáz nagyalakú oldalon kizárólag szöveg található, képeket hiába is keresnénk benne, bár a nagyszámú életrajzi szócikk talán indokolhatná a szerepeltetésüket. Vannak viszont térképvázlatok, éspedig nem kevesebb, mint huszonöt, a főszövegtől elkülönítetten. Ezek használhatóságát erősen korlátozza megjelenítésük silány minősége: néhol mintha kormos kézzel fogdosta volna össze valaki a szűzien tiszta árkus papírt. Ez a kifogás mindenesetre több, mint egyszerű szőrszálhasogatás, mivel a térképvázlatok nagyon is fontosak a történések megértéséhez. Tulajdonképpen nehéz is megérteni, hogyan kerülhettek ilyen gyenge nyomdatechnikai megoldással ezek a vázlatok az egyébként igényes kiállítású kötetbe.

A szócikkek kiválasztása általánosságban jónak mondható, azzal együtt, hogy természetesen *más* szerkesztő bizonyára más személyeket, eseményeket, fogalmakat tartana fontosnak sze-

repeltetni. Itt is megfogható ugyanakkor egy problematikus mozzanat, amely szinte valamennyi nyugati kiadású, de Kelet-Európa történetével *is* foglalkozó szakmunkában tetten érhető. Ugyan ki tagadhatná, hogy mindannyiunk életét igen jelentős mértékben befolyásolják előítéletek – sajátjaink épp úgy, mint másokéi. Nos, az egyik ilyen (nem egészen alaptalan) előítélet úgy szól, hogy a nyugati szerzők – nyelvi problémák miatt, vagy talán egyszerűen a megfelelő érdeklődés híján – alig fordítanak figyelmet a nem angol nyelven hozzáférhető forrásokra, ill. szakirodalomra. Ennélfogva ezeknek a munkáknak a kontinensünk *általuk kevésbé* ismert feléről szóló részei jóval kevésbé megbízhatóak, megállapításai jóval kevésbé megalapozottak, mint a többiek. Jelen esetben elég csupán szúrópróbaszerűen megvizsgálni az egykori Osztrák–Magyar Monarchia és szövetségesei politikusainak és hadvezéreinek életrajzi adatait tartalmazó szócikkeket, s máris kiderül, hogy a fenti előítélet itt bizony nagyon is megalapozott. Így például Böhm-Ermolli, Boroević, Krobatin, Arz vagy Falkenhayn, Berchtold, Horthy esetében vagy névleírási, vagy dátumprobléma van.

Alapos gyanú merülhet fel az olvasóban ezen kívül a kötet végén található *index* megbízhatóságát illetően is. Egy találomra kiválasztott hosszabb szócikkben (Outbreak of the First World War – azaz az első világháború kitörése) található huszonhat személyből nem kevesebb, mint hat kimaradt a mutatóból.

Egészében véve mégis azt lehet mondani, hogy ez egy hasznos és korszerűnek számító kiadvány (habár az osztrák–magyar felvonulási terv bemutatása például szinte érthetetlenül bonyolultra sikeredett). A vele szemben felhozott kritikai észrevételek ugyanis főként abban az esetben lennének indokoltak, ha nálunk készülnének jobb és megbízhatóbb segédkönyvek. De sajnos egyelőre nem ez a helyzet...

Pollmann Ferenc

JOHN LUKACS

AZ EURÓPAI VILÁGHÁBORÚ 1939–1941

(Európa Kiadó, Budapest, 1995. 730 o.)

Lukács János (így szerepel neve fakszimilealáírásában az eredeti előszó végén!) – könyvéről csak nagyon hosszan vagy csak röviden lehet írni. Hosszan nem érdemes – olvassa el a könyvet az érdeklődő! –, így marad az a változat, hogy néhány fontosabbnak tartott részletet kiemelve felhívjam rá az olvasó figyelmét. Ugyanis terjedelmes művében nem szabvány hadtörténelmet ír, hanem megkísérli bemutatni az akkori átlageurópaiak mindennapi életét, gondolkodásmódját, „túlélési technikáját" is. S ami különösen nehéz feladat: megkísérli megismertetni az angolokkal a kontinentális, a kontinensbeliekkel a szigetországi gondolkodásmódot is.

Az első rész „szabályos" – bár rövidre fogott – hadtörténelem. „E könyv első részében megkísérlem leírni a háborút... Itt-ott talán újszerűnek hat a felfogásom, amely helyenként csak az utóbbi időben feltárt anyagokra támaszkodik." (Magyarországon több mint húsz évvel az eredeti megjelenése után is több megállapítása újdonságnak hat...) Hangsúlyozza azt is, hogy „a történelmi és jogi bizonyítékok nem azonosak. Az utóbbiak célja az igazságszolgáltatás; az előbbieké az igazság. Az igazság mélyebb és fontosabb az igazságszolgáltatásnál." A magyar kiadáshoz írott előszóban pedig örömmel állapíthatja meg, „miszerint az immár több mint 22 évvel ezelőtt befejezett szövegemet az idő vasfoga nemigen kezdte ki, tehát nagyobb korrekciókra nem lett szükség".

Az elmúlt évtizedek finoman fogalmazva is egyoldalú propagandája után meglepetésként hat, hogy pl. a L'Humanité Párizs német megszállása után „Fraternité franco-allemande" (Francia–német barátság) címmel közölt vezércikket. A megszállt és csatlós országokban a kommunisták – főleg vezetőik – csak igen megkésve, 1941 tavasz végétől csatlakoztak az ellenálláshoz. A munkásság – figyelembe véve a német munkavédelmi és munkajogi szabályozás bevezetését – eleinte általában vonakodott az ellenállásban való részvételtől. A jobb- és baloldal hagyományos kategóriái egyébként is fokozatosan értelmetlenné váltak. Így eshetett meg pl. az a tragikomikusnak is felfogható helyzet, hogy a magyar kormányzatot mind a náci vezetés, mind az angolszász baloldal egyformán „reakciósnak" találta.

Fontos megállapítása, hogy mennyire megerősödött a diplomácia eszköztárában a korább-

ban jelentéktelen „kisziváragtatás" szerepe – valódi, hamis vagy féligaz állítások és adatok eljuttatása az ellenséghez, annak befolyásolására. A német hírszerzés jó adatokat gyűjtött, de a vezetők „előre kijelölt célokra gyűjtötték és használták a hírszerzés anyagait, hogy igazolják elképzeléseiket, amikor már valójában döntöttek." A hírhedt „5. hadoszlopokról" megállapítja, hogy jelentőségét messze túlbecsülték, nagyobb volt a pszichikai hatása. „A szovjet hírszerzés 1939 és 1941 között aligha nyújtott lenyűgöző teljesítményt". (Kivéve Sorgét – teszi hozzá lábjegyzetben.) A brit hírszerző szolgálatok „sok elkötelezett hazafira és náciellenesre számíthattak szerte Európában", azonban Chamberlain idején nem vették ezt figyelembe. A komoly titkosszolgálati tevékenység Churchill miniszterelnöksége idején kezdődött, és bár „lassan hangolták be hálózatukat", utána „tartósan magas színvonalú" teljesítményt nyújtottak. Az egyes hírszerzési ágazatok ellentétei itt ártottak a legkevesebbet az ügynek a résztvevő országok között.

Nagyon érdekesnek és fontosnak találom a tájékoztatási eszközök – mai szóval a *média* – szerepéről írottakat. Szellemes és fontos megállapítása, hogy különbséget tesz az „első- és másodgenerációs" újságolvasók között. Míg az előbbiek mindent elhittek, amit olvastak, az utóbbiak már megtanultak olvasni a sorok között.

A propagandakiadványok elemzését éppúgy dokumentálja, mint a mű többi részét, dehát itt általában rá kell hagyatkozni véleményére, mert az anyag idehaza gyakorlatilag nem is létezik. Egy kivételt találtam, és itt viszont élesen eltér a véleményem az övétől. J. B. Pristley „Blackout in Gretley" c. regényéről van szó. Vagy figyelmetlenül olvasta el, vagy rosszul emlékezett, vagy összekeverte más művel. Mert a regényben a náci rezidens épp a „régivágású hazafiságot" nagyhangon képviselő egykori brit tiszt, az emigráns osztrák orvosnő viszont meggyőződéses antináci. (Magyarul Kosáryné Réz fordításában kétszer is megjelent. 1948-ban a Danténál „Berepülési veszély", 1957-ben a Zrínyinél a lényeget sokkal jobban kifejező „Sötét város" címen. Egész jó kis kémregény, megérdemelne egy új kiadást.)

Találóan elemzi a Nagy-Britanniában 1941 második felében kitört – és utólag nem csak a kívülálló számára érthetetlen – *russzomániát*. „Mindezt kísérő jelensége lehetett a britek csökkenő önbizalmának. Talán már érezték, hogy egyedül nem vívhatják ki a győzelmet a németek ellen. Mindenesetre oroszbarátságuk egyoldalú és viszonzatlan maradt – ahogyan valójában viszonzatlanok maradtak európaiak millióinak angolbarát érzelmei is."

A könyvet terjedelmes bibiliográfia zárja le – ezúttal a Kiadó nem hagyta el, sőt kiegészítette a használt művek azóta megjelent magyar kiadásaival is. Sajnos felületesen, mert néhány alapvető mű – pl. Gyilasz művének magyar kiadása – hiányzik belőle.

Mindent összevetve a szerző közel negyed százada nagyon nehéz feladatra vállalkozott, ám meggyőzően és jól oldotta meg, időtálló művet alkotott.

Nagy Domokos Imre

MARTIN KITCHEN

NAZI GERMANY AT WAR

(Longman, London–New York, 1995. 329 o.)

A kanadai Simon Fraser Egyetem történészprofesszorának könyve a második világháború alatti Németországban vizsgálja a párt, az állam és a közvélemény kapcsolatát, kölcsönhatását. A kötet ily módon a „daily life" típusú könyvektől sem áll távol, hiszen a közvélemény kapcsán a könyv mindegyik fejezetében értesülünk a mindennapi német polgár gondolkodásáról, élményeiről és reagálásáról.

A Szerző könyvének kereteit a német kormányzati, igazságszolgáltatási gyakorlat felvázolásával adja meg. Az általános témájúak közé még a háborús gazdasággal, ill. a háború utáni gazdasági-társadalmi jövőképpel kapcsolatos nézeteket, terveket nyomon követő fejezet sorolható. Martin Kitchen mindvégig nagy figyelmet szentel a döntéshozatali mechanizmusok bemutatásának, az állami és pártigazgatás és -vezetés közötti feszültségek, ellentmondások, a személyes, ideológiai és szervezeti jellegű rivalizálások és hatalmi harcok ábrázolásának, többek között a Gauleiterek és az SS, vagy éppen a Wehrbezirkskommandók és a Rüstungskommandók között. Azt persze, hogy az egyszerű emberek mit éreztek, a történészek csak bizonytalanul tudják rekonstruálni, hiszen az

egykorú „hangulatjelentések" – szavahihetőségét és megbízhatóságát illetően – még ha az SD 50 ezer informátora készítette is azokat – a pártvezetésnek is voltak aggályai.

A kötet gerincét a német mindennapok bemutatása és illusztrálása alkotja. A mindennapi élet és mindennapi gondok fejezetből a fejadagokról, a mezőgazdasági termelésről, a bombatámadások és riadók következményeiről olvashatunk. A háborús évek gazdaságpolitikáját a lakásépítési programok, a munkaerőpiac, a szociális politika, az oktatás-, ill. ifjúságpolitika kérdésein keresztül világítja meg. A nőkkel foglalkozó külön fejezet jogosultságát az indokolja, hogy miközben a német munkaerőhiány egyre erősebben a női munkavállalás irányában hatott, addig a hivatalos politika nőideálja ettől igen távol állt. A nők munkába állítása egyébként valóban meghatározott keretek között maradt, s a munkaerőszükségletet szinte teljes egészében a külföldi hadifoglyok és vendégmunkások százezreivel igyekeztek kielégíteni, amint ezt egy újabb fejezet mutatja. A külföldi munkáskezek számának drasztikus növekedése minden téren komoly problémákat idézett elő, nemzetgazdasági szinten, ideológiailag és a személyes kapcsolatokban egyaránt, hiszen számuk 1940-re 2 millióra, 1943-ra már 3 millióra duzzadt.

A nemzetiszocialista jogszolgáltatás gyakorlatát, a legfelső pártvezetés közvetlen beleszólását is külön fejezet taglalja. Bepillantást nyerünk a Harmadik Birodalom ideje alatt hozott 40 000 halálos ítélet indítékai, és jó néhány konkrét eset mozgatórugói mögé. A jogszolgáltatással foglalkozó fejezet középpontjában azonban a napjainkban ismét sokat emlegetett euthanázia orvosi és jogi elméleti és gyakorlati kidolgozása áll. Az emberek könyörtelen pusztításának bemutatása már átvezet a következő fejezethez, amely a német zsidók háború alatti sorsát vázolja fel, külön kiemelve olyan kérdéseket, mint a korabeli németek reagálása a zsidó honfitársaikat ért megkülönböztetésre és üldöztetésre.

A lelkiismerettel és mentalitással foglalkozó fejezetbe többek között a német katolikus és protestáns egyházak elmaradt, illetve erőtlen tiltakozásának okait, a német ellenállás szinte teljes hiányát bemutató témák kerültek. A korabeli művészetek és szórakozás témaköreit pedig elsősorban azoknak a hivatalos propagandagépezetben elfoglalt helyük szempontjából ismerjük meg, külön hangsúllyal a filmművészetre.

A Szerző feldolgozásokon alapuló, részleteiben sokszor feldolgozott témájú könyve kiegyensúlyozott és olvasmányos. A megértést a német nevek helyesírási ingadozásai sem zavarják (ss-ß, oe-ö) túlságosan. Az egyes eseteken túlmenően olyan általános kérdésekre is keresi a választ, mint hogyan tudott az általa kaotikus igazgatási szervezetűnek leírt Birodalom éveken keresztül mégis sikeresen megfelelni a háborús gazdaság követelményeinek, a német közvéleményt manipulálva miként sikerült a német társadalmat a felső vezetésnek magával sodornia a pusztulásba, a hogy mennyiben jogos a német társadalom- és gazdaságszervezési gyakorlatban valós modernizációs elemeket felfedezni? A lehetőséggel a hazai történészek, hadtörténészek is élhetnének: sokszor megírt, „nagy" témákról is szükséges a nagyközönség számára olvasmányosan, de ugyanakkor magas szakmai mércével írni.

Szegzárdy-Csengery Klára

DAVID H. CLOSE

THE ORIGINS OF THE GREEK CIVIL WAR

(Longman, London–New York, 1995. 248 o.)

David H. Close, a dél-ausztráliai Flinders Egyetem oktatója a görögországi polgárháború (1943–50) előzményeit, majd magát a harcokat mutatja be. Az „Origins of Modern Wars" sorozatban a szerző műve kitűnő ismeretterjesztő kötetek után jelent meg, amelyek a műfaj és sorozat módszereit kialakították, mint a francia forradalmi háborúk (Blanning), a Krími háborúk (Goldfrank), a német és olasz egység harcai (Coppa, Carr), a világháborúk különböző hadszínterei (Joll, Bell, Akira Iriye), az újabb témák közül a koreai, vietnami és arab-izraeli háborúk (Lowe, Short, Ovendale) történetét bemutató kötetek. A sorozat műfaja inkább politika- és társadalomtörténeti, noha a hadtörténeti elemzések legfőbb következtetéseit sem téveszti szem elől. E könyv szerkezete is a sorozat célkitűzéseit követi: a szorosabban vett polgárháborúval (1947–1950) a nyolcból csak egy fejezet foglalkozik, a többi az előzményekkel. A görög téma nem csak azért került sorra, mert a jelentősebb témák már elfogytak. Azért is, mert a téma időközben a történeti kutatás tárgyává vált, megnyíltak az angol és amerikai levéltárak, gö-

rög forrás- és emlékiratkiadások jelentek meg, politikailag pedig valódi fordulatot jelentett, hogy 1989-ben első alkalomban léptek be a kormányba a kommunisták, s az események 40. évfordulója alkalmából a görög titkosrendőrségnek a baloldaliakra vonatkozó 40 000 kartonját semmisítették meg.

Az előzményeket tárgyaló fejezetek első része az újabbkori görög állam megalakulásától 1943-ig tekinti át az eseményeket, amelyek ekkorra valóban szinte antagonisztikus módon szembeállították a görög társadalmat. Az I. világháború az eredetileg Konstantin király és Venezilos miniszterelnök ellentétéből kisarjadó megosztottságot szinte minden területen tovább fokozta (etnikai arányok, menekültek, területi kérdések) s a 1930-as évek során a válság a végletekig kiéleződött.

A könyvben külön fejezet foglalkozik az 1935–1941 közötti jobboldali diktatórikus uralommal, a német megszállás és a kollaboráns jobboldali kormányzat működésével, a kommunisták vezette ellenállási mozgalom megszerveződésével és sikereivel, a német megszállás vége és az angol befolyás megnövekedése időszakával, az 1944–45-ös fegyveres kommunista hatalomátvételi kísérlettel, a „decemberi események" kudarcával, az 1945–1946-os jobboldali megtorlás időszakával, a „fehér terror"-ral.

A polgárháború közvetlen előzményeivel és magával a harci eseményekkel a könyv utolsó két fejezete foglalkozik. 1947 őszére a kommunista hadsereg (DSE) 4000 főre növekedett, majd az év végére elérte a 10 000 főt, 1948 tavaszára pedig a 26 000-t. E gerillahadsereg, minden ellátási és utánpótlási problémája ellenére, hasznosítva a világháború során szerzett tapasztalatokat, az angol támogatást élvező jobboldali kormány kemény ellenfelének bizonyult. A harcok végéig biztosan ellenőrzése alatt tartotta a hegyes északi területeket, ahonnan Albánia és Jugoszlávia felől folyamatosan áramlott a segítség.

A kommunisták minden reményüket a jugoszláv és szovjet segítségbe vetették, de éppen e téren következett be számukra nézve a legkellemetlenebb fordulat. Az együttműködés ígéretesen indult, noha a görög igényeknek mindig is csak egy töredékét teljesítették: jugoszláv források szerint 1947 közepéig 30 légelhárító ágyút, 35 000 puskát, 3500 géppisztolyt, 2000 nehézgépfegyvert, 10 000 aknát s egyéb felszerelést kaptak. A Szerző szerint a támogatások tudatos visszafogása mögött az keresendő, hogy a szovjetek a kommunista görög hadsereg túlzott sikereitől tartottak, s nem akarták a nemzetközi kapcsolatokat tovább élezni.

Eközben a görög nemzeti hadsereg megerősítése, az angolok által vezetett kiképzése folyamatosan haladt, noha a gerillák elleni harc fő ereje sokáig a csendőrség volt. A döntő fordulatra a nemzetközi politikában került sor: a Sztálin-Tito szakítás nyomán 1949 júliusában az amerikai érdekeknek megfelelően lezárták a jugoszláv–görög határt. Az amerikaiak ekkorra az angoloknál sokkal nagyobb pénzügyi és katonai segítséget nyújtottak: 1949-ig 160 000 kézifegyvert, 4000 löveget szállítottak, a fronton szolgáló csapatoknál 10:1 arányúvá vált a kormánycsapatok fölénye. A gerillák a kormánycsapatok első átfogó támadásait még rendre visszaverték, de felőrlésük 1949 augusztusáig befejeződött. Az év szeptemberéig Bulgária felé az utolsó harcoló kommunista alakulatok is elhagyták az országot.

A háború áldozatai, a megtorlások során elpusztultak, vagy emigráltak száma nem jelentéktelen, még ha el is marad pl. a spanyol polgárháború szörnyűségeitől. A Szerző szerint ezért az emberveszteségért nem kis felelősség terheli a nagyhatalmakat, amelyek az amúgy is komoly politikai ellentétektől terhes országot a polgárháború irányába indították el és hagyták annak kiteljesedését.

A „modern háborúk okai" című sorozat magas szinten, kiegyensúlyozottan és mértéktartóan törekszik az utóbbi két évszázad konfliktusainak bemutatására. Erre példa jelen kötet is.

Szegzárdy-Csengery Klára

KRÓNIKA

MARKÓ GYÖRGY

NEMZETKÖZI KATONAI LEVÉLTÁRI SZIMPÓZIUM

Bukarest, 1996. szeptember 5–8.

A Román Központi Katonai Levéltár a bécsi hadtörténész kongresszus előrendezvényeként tudományos szimpóziumot szervezett a nemzetközi katonai levéltárak képviselői számára „A katonai levéltárak felkészülése a XXI. század kihívásaira" témakörben. Az előadókat a Katonai Levéltárak Nemzetközi Bizottságának elnöke, dr. Manfred Kehrig ezredes, a Bundesarchiv Militärarchiv vezetője kérte fel előadásuk megtartására. A szimpóziumon Magyarországot *dr. Zachar József* ezredes, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatójának tudományos helyettese, a Katonai Levéltárak Nemzetközi Bizottságának főtitkára és felkért előadóként *dr. Markó György* ezredes, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója képviselte.

A vendéglátók szervező munkáját dicséri, hogy a szimpóziumon 13 ország (Amerikai Egyesült Államok, Ausztria, Bulgária, Finnország, Franciaország, Horvátország, Kanada, Kína, Magyarország, Románia, Spanyolország, Szlovákia, Tunézia) képviseltette magát. A konferencia munkáját figyelemmel kísérte a román tömegtájékoztatás, az előadások mindvégig nagy létszámú, polgári és katonai levéltárosokból, történészekből álló közönség előtt zajlottak.

Az érdemi munka szeptember 5-én délelőtt kezdődött. *Dumitru Cioflina* vezérezredes, vezérkari főnök üdvözlő levelének felolvasása után *dr. Rainer Egger,* a bécsi Kriegsarchiv igazgatója az osztrák levéltárosképzésről; *Alexandru Osca* alezredes, a Román Központi Katonai Levéltár parancsnoka a vezetése alatt álló intézmény feladatairól, a román levéltári rendszerben elfoglalt helyéről. a levéltárosképzésbe való bekapcsolódásukról szólt. *Robin Higham,* a Kansas State University professzora, a Katonai Levéltárak Nemzetközi Bizottságának alelnöke a Kansasi Állami Levéltárról, *Stefan Hurmuzache,* a román Levéltári Nemzeti Főiskola igazgatója a román levéltárosképzésről tartott előadást. Az előadásokat rövid vita követte.

A vendégek ezt követően látogatást tettek a Román Nemzeti Katonai Múzeumban. A román katonai múltat 1945-ig bemutatni igyekvő állandó kiállítás jól példázta a sajátos román történelemfelfogást. A történelmi tényekkel nem törődve, sokszor a kiállított tárgyaknak és iratoknak is ellentmondva nagy igyekezettel hangsúlyozták Havasalföld, Moldva és Erdély „ősidőktől fogva román" jellegét. A múzeum udvarán igen gazdag tüzérségi és harckocsigyűjteményt, egy másik épületben kulturáltan megrendezett lovassági- és kocsikiállítást tekinthettek meg a résztvevők.

Délután folytatódtak az előadások. *Liu Lu-Min* tábornok, a Kínai Hadtörténész Bizottság elnöke a megadott témától eltérve Tajvanról, illetve a „két Kína elmélet" tarthatatlanságáról értekezett. *Dr. Florea Oprea,* a Román Nemzeti Levéltár restaurátor részlegének vezetője a román állományvédelmi és restaurálási gyakorlatot ismertette. Az előadás vitát váltott ki, különösen az amerikai képviselő mindent restauráltatni igyekvő maximalista hozzászólása. Az egyik román meghívott, *Gheorghe Buzatu,* a Iaşi-ban levő Európai Történelmi és Civilizációkutató Intézet professzora nemzetközi összefogást sürgetett a veszélyeztetett orosz levéltári anyag megmentésére.

Szeptember 6-án délelőtt hangzott el *Serge Bernier,* a Kanadai Nemzeti Levéltár katonai részlege igazgatójának előadása a levéltárak védelméről háborúk, politikai válságok és helyi konfliktusok esetében. Mivel az 1995-ben elfogadott magyar levéltári törvényről a nemzetközi szakirodalomban még nem jelent meg ismertetés, ezért nagy érdeklődés fogadta „A magyar levéltárügy jogi szabályozása, a Hadtörténelmi Levéltár helye és szerepe a magyar levéltári

rendszerben" című magyar előadást. Ezt követően *Robin Higham* a szerzői jogok témaköréről értekezett.

A szimpózium résztvevői a délelőtti előadások elhangzása után megtekintették a román Parlamentet és a fővárostól 20 km-re levő cernicai kolostort.

A délutáni előadók között szerepelt *Mirjana Peremin,* a Horvát Nemzeti Levéltár levéltárosa, aki a nemzeti közgyűjteményben található katonai eredetű iratanyagokról szólt. *Ardeleanu Eftimie* alezredes, a Román Központi Katonai Levéltár kutatási szabályzatát ismertette. Előadása még a román hallgatók körében is vitát váltott ki, amelynek során elhangzott, hogy a liberálisnak tűnő szabályozás ellenére vezérkar főnöki engedély szükséges a levéltár használatához. A nap záró előadása *Daniel Serradilla Ballinas* dandártábornok, a Spanyol Központi Katonai Levéltár parancsnokának nevéhez fűződik. Az előadó – meglehetősen idejétmúlt adatokra építve – ismertette a nemzetközi kutatási szabályokat, majd vázolta az 1995-ben egységes szervezeti irányítás alá került spanyol katonai levéltári gyűjtemények történetét.

Szeptember 7-én délelőtt elsőként *dr. Pavel Vimmer* alezredes, a Szlovák Katonai Levéltár parancsnoka ismertette a közgyűjtemény létrehozásának körülményeit. A közös eredetű iratanyagok megosztása a két utódállam között feszültségeket gerjesztett. Az előadó hangsúlyozta, hogy több segítőkészséget tapasztalt magyar és osztrák kollegáitól, mint cseh partnereitől! Az előadást követő vitában *Rainer Egger* is a magyar–osztrák gyakorlatot ajánlotta követendő példaként a résztvevők figyelmébe. Közös szellemi tulajdont képező irategyüttesek esetében az iratanyag fizikai elhelyezkedése másodlagos, mondotta, a lényeg az, hogy a szakemberek tudjanak létezésükről és azok a kutatók számára szabadon hozzáférhetőek legyenek. *Buzatu* professzor éles kirohanást intézett az orosz illetékes szervek ellen, akik nem szolgáltatták vissza a második világháború során zsákmányolt román eredetű iratanyagokat. Ezt követően tartotta meg *dr. Dumitru Dobre* ezredes, a Román Központi Katonai Levéltár munkatársa előadását a közgyűjtemény nemzeti és nemzetközi kapcsolatainak témakörében.

A szimpózium két utolsó előadása finn és tunéziai kollégák nevéhez fűződött. *Veli-Matti Syrjö* a Finn Katonai Levéltár levéltárosa a közgyűjteményben található személyes iratokat, hagyatékokat ismertette, *Fathy Mizouni* ezredes, a Tunéziai Katonai Levéltár parancsnoka hazája levéltárügyéről értekezett.

Az előadások elhangzása után *Alexandru Osca* alezredes zárszavában eredményesnek minősítette a tanácskozást, kifejtette, hogy örömmel adtak otthont egy ilyen magas szakmai színvonalú rendezvénynek. *Robin Higham* professzor a meghívott vendégek nevében mondott köszönetet a rendezők munkájáért, a szimpózium lebonyolítása során kifejtett erőfeszítéseikért.

Délután a Román Nemzeti Levéltárban és a Román Központi Katonai Levéltárban tett látogatást a szimpózium közönsége. A Nemzeti Levéltárban ismertetés hangzott el a közgyűjtemény kialakulásáról, legfontosabb irategyütteseiről. Megtekintettünk raktárakat és állományvédelmi műhelyeket is, érdemi adatokat a Levéltár szervezetéről, munkatársai számáról azonban nem sikerült megtudni. Hasonló volt a helyzet a katonai közgyűjteményben is. A levéltár egy hatalmas kiterjedésű katonai objektumban, a Drumul Taberei-ben található, meglehetősen mostoha körülmények között. A törzsanyagot Piteşti-ben elhelyezkedő részlegükben őrzik, Bukarestben található a második világháborús irategyüttes és a legfontosabb iratokról készített mikrofilm-gyűjtemény.

Szeptember 8-án a szimpózium vendégeinek döntő többsége részére (többen már 7-én este Bécsbe utaztak) kirándulást szerveztek Sinaiba, a Peles királyi kastélyhoz.

Összefoglalásul megállapítható, hogy a résztvevők számát, összetételét, az elhangzott előadások színvonalát tekintve szakmailag igen sikeresnek mondható rendezvény zajlott le Bukarestben. Kisebb zökkenőktől eltekintve a fogadó fél nagy igyekezettel tett eleget vendéglátói kötelezettségeinek. A szimpózium magyar szempontból is sikeresnek minősíthető. A nemzetközi szakmai közvélemény első kézből kaphatott ismereteket az 1995-ben meghozott új magyar levéltári törvényről és a Hadtörténelmi Levéltár ezzel kapcsolatos feladatairól.

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

NIKÁPOLY, 1396–1996

Tudományos ülésszak, Budapest, 1996. szeptember 27.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, az Eötvös Kollégium és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori és Koraújkori Magyar Történeti Tanszéke tudományos ülésszakot tartott a nikápolyi csata 600. évfordulója alkalmából 1996. szeptember 27-én a budapesti Hadtörténeti Intézet és Múzeumban.

A programot *dr. Korsós László* dandártábornok, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója nyitotta meg, elhelyezve az évfordulót a magyar történelem jelentős, de tragikus eseményei sorában, hangsúlyozva a múlt hadtörténeti eseményeinek nemzettudat-formáló erejét.

Engel Pál, az MTA Könyvtárának főigazgatója Anjou-kori és Zsigmond-kori magyarországi banderiális hadszervezet kérdéseit vizsgálta. Határozott cáfolatban részesítette a Hóman Bálint által kidolgozott tételt, miszerint a banderiális hadszervezet Károly Róbert reformja lett volna. Ezzel szemben megállapította, hogy Károly Róbert alatt a késő-Árpádkori hadszervezet élt tovább, s még a Zsigmond-korban is banderiumot a király mellett a főméltóságoknak (pl. nádor, országbíró, bánok, székelyispán stb.) állt jogában állítani, a megyéknek és a főméltóság nélküli nagybirtokosoknak ekkor még nem. Úgy vélte, hogy – miként Deér József is gondolta úttörő értekezésében, és a király több példányban fennmaradt 1362. május 15-i mozgósító parancsleveléből is kitűnik – a hadsereg tömegeit a korban még változatlanul a vegyes felszereltségű nemesi, hospes és paraszti elemek alkották, megjegyezte azonban, hogy nyugatra inkább kisebb létszámú, elit-jellegű, jobban felszerelt seregek indulhattak harcba.

Georg Scheibelreiter egyetemi docens, a bécsi Institut für Österreichische Geschichtsforschung munkatársa Zsigmond és a Birodalom viszonyát elemezte a nikápolyi hadjárat vonatkozásában. Hangsúlyozta, hogy a nikápolyi hadjárat, s általában a törökkel szembeni remélt sikerek jól illettek volna Zsigmond európai ambicióihoz. Egy esetleges győzelemmel megerősítette volna birodalmi helynöki pozícióját a Birodalomban, és helyzetét a nápolyi Anjou trónkövetelőkkel szemben Magyarországon, s gátat szabott volna a Magyarországtól elszakadó balkáni szövetségesek török felé irányuló orientációjának is. Röviden a csatát is áttekintette, s kitért Schiltberger fennmaradt német nyelvű munkájára, különösen annak forrásértékére.

Peter Rokai újvidéki egyetemi professzor a nikápolyi csata délszláv vonatkozásairól számolt be. Utalt arra, hogy a magyarországi szakirodalomnak nincsen tudomása a szerb történeti munkákról, amelyek a törökkel szembeni balkáni ellenállásról szerb szempontból sokkal pozitívabb és árnyaltabb képet rajzolnak. Felvetette annak lehetőségét, hogy az eddig bizonytalanul datált rovini csata azonos lenne az 1395 májusi kis-nikápolyi csatával. Úgy vélte, hogy Zsigmond azért nem a Morava mellett vonult a hadjáratra, mert így kímélni akarta potenciális, későbbi szerbiai szövetségese területét, valamint hogy egyúttal éket verjen Lazarevics és az előrenyomuló török csapatok közé. Felveti azt is, hogy Zsigmond mellett a csatában, még ha említésükről nem is tudunk, nagyszámú bosnyák is harcolhatott, akik majd csak 1402 után tértek vissza hadifogságukból.

Rázsó Gyula, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum nyugalmazott főigazgatója a csatához kapcsolódóan a lovagi hadviselés kudarcáról adott képet. Áttekintette a lovagi stratégia és taktika jellemzőit a százéves háborúban, utalt a lovagi hadviselés legjelentősebb egyéniségeire és haditetteikre. Magával a csatával kapcsolatban kitért arra, hogy miért szálltak le lovaikról a nyugati lovagok s ennek milyen következményei lettek. Úgy vélte, ha Zsigmond jó hadvezérként kézben tartja csapatait, akkor a vereség semmiképpen nem lett volna katasztrofális, esetleg még a török visszatérésre kényszerítése is sikerült volna.

Hóvári János turkológus, a Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának munkatársa Nikápolyról, mint a balkáni török hódítások fordulópontjáról írt, s mivel éppen Nikápolyban vett részt megemlékezésen, előadását távollétében olvasták fel. Sorra vette a balkáni államok török fennhatóság alá kerülésének körülményeit, s azt a tényt, hogy a törökök szövetségesként való

alkalmazása (velencei-genovai rivalizálás, a Bizánci Császárság válsága, balkáni törökbarát pártok) mennyire megkönnyítette előrenyomulásukat. Úgy vélte, 1396 után az európaiak minden esélyt elveszítettek arra, hogy jelentősen visszaszorítsák az oszmánokat, s ezután a török ellen nyílt mezei ütközetben keresztény sereg eleve reménytelenül bocsátkozhatott csak harcba.

Bertényi Iván, az ELTE tanszékvezető egyetemi tanára előadásában a korabeli oklevelek alapján Magyarországot, mint hátországot mutatta be. A Zsigmond-kori oklevéltár adatai alapján egy békés, a háborúról csak alig tudomást vevő ország képe bontakozott ki. Vizsgálódása alapján az ország jó része nem került mozgósításra, s a közrend is a korábbiaknak megfelelő maradhatott, hatalmaskodásokra sincsen több adat.

Az ELTE Középkori és Koraújkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, *Gerics József* és docense, *Ladányi Erzsébet* szintén a békés hátország életéről nyújtott adalékokat, az oklevéladás tükrében. Gerics professzor a királyi jelenlétbíróság Zsigmond kori előzményeiről szólt, alapvető megjegyzéseket téve a IV. Bélakori oklevéladás szicíliai jogi kapcsolataira. Ladányi Erzsébet a liber-iobagio probléma XIV. századi fontosságától, a jogilag egységes jobbágyosztály kialakulásához vezető út leglényegesebb állomásairól értekezett.

Záróelőadásában e sorok írója vázolta fel a nikápolyi ütközet historiográfiájának néhány érdekes momentumát. Felhívta a figyelmet számos, a hazai szakirodalomban mellőzött külföldi munkára, elsősorban a résztvevők számára, személyére, a csata megítélésére és pontos időpontjára vonatkozóan. a történeti szakirodalom mind a mai napig vagylagosan teszi a csata napját szeptember 25-re vagy 28-ra, a keresztes sereg létszámadatai az egyes művekben 8 ezer, illetve 60 esetleg 100 ezer között ingadoznak, továbbá a csata résztvevőit érintő, Aschbach által még 1838-ban elkövetett tévedés, miszerint Lackfi – vagy Laczkovics – erdélyi ispánként részt vett a csatában és megfutott, búvópatakként a legutóbbi történeti összefoglalásokban is makacsul felbukkan. Előadását azzal zárta, hogy itt az ideje egy, az oszmanológia eredményeit is hasznosító, a nikápolyi csatát tárgyaló kismonográfia megírásának.

Zárszavában *Bertényi Iván* összegezte a konferencia tudományos eredményeit, s kiemelte, hogy millecentenárium évében sem szabad megfeledkeznünk a magyar történelem egyéb, a maguk nemében sorsfordító eseményeiről.

BIBLIOGRÁFIA

AZ 1994. ÉVI MAGYAR HADTÖRTÉNELMI IRODALOM VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

A BIBLIOGRÁFIA BEOSZTÁSA

I. ÁLTALÁNOS MUNKÁK

Bibliográfiák	1–4
Múzeumok, levéltárak, könyvtárak. Művészetek	5–76

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet	77–127
A hadművészet és a fegyveres erők története	128–262
A katonaság és kiképzésének története	262–303
A katonai nevelés és a hagyományápolás története	304–353
A katonai jog, a háborús bűnök története	354–423
Veszteségek, a hadifogság története	424–442
A haditechnika története	443–489
Helytörténet, vártörténet	490–512
Életrajzok, megemlékezések	513–659

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG	660–668
A kezdetektől a XV. század végéig	669–693
XVI–XVII. század	694–722
XVIII. század	723–737
A XIX. századtól 1914-ig	738–780
XX. század	
– 1914–1918	781–803
– 1918–1939	804–852
– 1939–1945	853–1033
– 1945–1994	1034–1097

Bibliográfiák

1. Bosna-Hersek bibliyografyasi = Bosnia-Herzegovina bibliography. Ankara, Basbakanlik Basimevi, 1993. XLVI, 410 p. Bosznia-Hercegovina bibliográfia. Magyar vonatkozásokkal.
2. Turkologischer Anzeiger TA 20 = Tukology annual. [Hrsg. von György Hazai und Andreas Tietzel]. Wien, Inst. für Orientalistik, 1994. 240 p.
   Turkológiai bibliográfia, 20. Magyar vonatkozásokkal.
3. *Kerny Terézia:* A Szent László-évforduló 1993-ban megjelent irodalma. = Művészettört. ért., 1994. 297–301.
4. *Trenmel Ágoston:* A katonai térképészet címbibliográfiája. Bp. MH Térk. Int., 1993. 143 p.

Múzeumok, levéltárak, könyvtárak. Művészetek

5. *K[atona] M. I[stván]:* Pro Homine – 1994. Múzeumi programkínálat. = M. honvéd. 1994. 11. 14.
   Sajtótájékoztató a Hadtörténeti Intézet és Múzeum programjáról, valamint a Pro Homine – 1944 Emlékbizottság terveiről.
6. *Korsós László:* Beiktatás. [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1994. 32. 14.
   A Hadtörténeti Intézet és Múzeum terveiről.
7. *Korsós László:* Intézmény, hatóság vagy gyűjtemény? – a Hadtörténeti Intézet és Múzeum új főigazgatója. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 180. 11.
8. *Lőcsei [Gabriella]:* Istenek, katonák, polgárok. Százéves az Aquincumi Múzeum. = M. nemzet. 1994. 115. 11.
9. *Töll László:* A számszerijról – A Déri Múzeum számszeríjai. = Déri Múzeum évkönyve, 1992–1993. Debrecen, 1994. 111–163. p.
10. Nagy Szulejmán szultán és kora = Kanunî Sultan Süleyman ve çaği. Összeáll., bev. Gerelyes Ibolya. Bp. M. Nemzeti Múz., 1994. 241 p.
    Magyar Nemzeti Múzeum kiállítása – 1994. szept. 7–1995. jan. 8., Budavári Palota.
11. *Krajczár Gyula:* Ismét Budán Nagy Szulejmán. Oszmán művészeti remekek a Várban. = Népszabadság. 1994. 208. mell. VIII.
12. *Szendrei Mihály:* Jubiláló hajdani végvár. Hétszázötven esztendős kiváltságlevél. = Országhatár. 1994. 16. 30–31.
    Körmend, kiállítás
13. *Pandula Attila:* Az egykori körmendi herceg, Batthyány-Strattmann fegyvertár anyaga különféle kiállítosokon. = Körmend története. Körmend, Önkorm., 1994. 451–478 p.
14. „...leborulok a nemzet nagysága előtt". A Kossuth-hagyaték. Szerk. Körmöczi Katalin. Írták: Hermann Róbert et al. Bp. Magyar Nemzeti Múzeum, 1994. 488. p.
15. Ez volt az év! Csudáknak éve! Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc dokumentumai Dobák Géza gyűjteményéből. Kiállítás a Budapesti Eötvös József Gimnáziumban. A katalógust összeáll., a szöveget gondozta, a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Hermann Róbert. Bp. Eötvös Gimn., Múzsák K., 1994. 73. 22 p.
16. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr és Kossuth Lajos levelezésének kiadatlan darabjai. = Századok. 1994. 5. 922–999.
17. *Urbán Aladár:* Kossuth Lajos kiadatlan pénzügyminiszteri és országos biztosai iratai. = Századok. 1994. 5. 1000–1017.
18. *Spira György:* Kossuth hagyatékából. = Századok. 1994. 5. 888–921.
19. *Hudi József:* Veszprémi Kossuth-emlékek. = Veszprémi szle. 1994. 1. 3–20.
20. Emlékezés az első világháborúra. = Népszabadság. 1994. 149. mell. VI.
    Az OSzk–Hadtörténeti M. közös kiállításáról.
21. Ember az embertelenségben. A Széchényi Könyvtár kiállítása az első világháborúról. = M. nemzet. 1994. 150. 11.
22. *Csák Zsófia:* 80 éve kezdődött az első világháború. A Savaria Múzeum első világháborús gyűjteménye. = Vasi szle. 1994. 4. 544–558.
23. *Szendrei Mihály:* „... És Magyarország hadszíntér!" Egy kiállítás margójára. = Országhatár. 1994. 14. 27.
    Hadtörténeti Múzeum.
24. A közkatona meg a háború. Magyarország krónikája – 1994. = M. nemzet. 1994. 64. 11. Kiállítás.

25. *Sz[abó József Jenő]:* Magyarország krónikája '44. Újra a Budai Várban. = Országhatár. 1994. 12. 27.
Kiállítás.

26. *Ránki Júlia:* Holocaust. Feledni vagy felfedni? = IPM. 1994. 8. 50–55.
Kiállítás a Holocaust 50. évfordulóján, Történeti Múzeum.

27. *Jánosik József:* Mementó 1994. április 3. – Pestszenterzsébet. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 189–193. p.
Kiállítás.

28. *Pór Vilmos:* A Messerschmittek föltámadnak. = Top Gun. 1994. 8. 10–12.
Egy magyarországi repülőgép-múzeum terve.

29. *Katona M. István:* Rendjeltárlat. = M. honvéd. 1994. 15. 20–21.
A Hadtörténeti Múzeum kiállítása.

30. *Kenyeres Dénes:* A Szenttamási csata és a Szenttamási emlékérem. = Bolyai hírek. 1994. 5. 25–42.
1849. április 3.

31. *Dikowitsch, Hermann, Sauer, Herbert:* Das Ordensverzeichnis seiner k. u. k. Apostolischen Majestät Kaiser Franz Josephs I. = Militaria Austriaca. 16. 1994. 25–68.
I. Ferenc József császár rendjele.

32. *Schwarz, Walter A.:* Die Verleihung der Grossen Militärverdienstmedaille. = Militara Austriaca. 16. 1994. 69–81.
A Nagy Katonai Érdemérem adományozása.

33. *Pandula Attila:* József főherceg Szent-István-rend nagykeresztje hadidíszítménnyel és kardokkal. = Turul. 66. köt. 1993. 1–2. füzet. Bp. [1993]. 17–22.

34. *Kovács S. Tibor:* Osztrák–magyar rohamcsapatjelvények. = Numiz. közl. 92–93. 1993/1994. 89–100. 3 t.

35. *Kenyeres Dénes:* Az Osztrák–Magyar Monarchia repülőjelvényei. 1–5. rész. = Top Gun. 1993. 11. 22., 12. 27., 1994. 1. 47., 2. 20., 3. 20.
Kopeczky Győző: Helyreigazítások „Az Osztrák–Magyar Monarchia repülőjelvényei" cikksorozathoz. = Top. Gun. 1994. 4. 61.

36. *Kenyeres Dénes:* A Magyar Királyi Honvéd Légierő repülőtiszti és repülőaltiszti dísztőrének leírása. = Haditechnika. 1994. 2. 68–71.

37. *Kenyeres Dénes:* Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészeti pilótáinak és megfigyelőinek jelvényei. = Haditechnika. 1994. 4. 57–58.

38. *Kiss Zoltán:* A Híradó díszkard. = Bolyai hírek. 1994. 6. 59–61.

39. *Horváth Zoltán:* Az Amerikai Kongresszusi Becsületérem. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 38–41.

40. *Jánosik József:* Légiháború – filatéliában elbeszélve. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp., M. Repüléstört. Társ., 1994. 225–233. p.

41. *Fuchs, Fritz:* Die k. u. k. Luftstreitkräfte 1914–1918 und deren Stempel. Graz, Linz, ARGE Feld- und Zensurpost 1914–1918.
A cs. és kir. légierő és tábori postai bélyegzői, 1914–1918

42. *Sebők János:* Az After the Battle házimúzeuma. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 45–46.

43. *S[ebők] J[ános]:* Anglia a „Blitz" idején. Winston Churchill's Britain At War Theme Museuma. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 53–55.

44. Látnivalók és múzeumok a partraszállás helyszínén. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 50–51.

45. *Binder István:* Ezeréves fahajók. Viking múzeum Dániában. = Heti Magyarország. 1994. 4. 29.

46. Seemacht Österreich. Ausstellung... Schlosshof 1994. Schlosshof, Marchfelder Schlössverein, 1994. 38 p., 16 t.
Az osztrák–magyar haditengerészet a gőzhajó feltalálásától a Monarchia végéig. Kiállítási katalógus.

47. *Csatáry György:* Levéltári kalászatok Tanulmányok, szövegközlemények. Ungvár, Bp., Intermix K., 1993. 213 p. (Kárpátaljai Magyar Könyvek, 21)
Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegének anyagából. Válogatás a Rákóczi-szabadságharc, az 1848–49-es szabadságharc dokumentumaiból.

48. *Györkei Jenő:* Nyomoz a hadtörténész. [Riporter:] K[acsó] L[ajos]. = M. honvéd. 1994. 22. 32.
Kutatás az orosz Központi Katonai Levéltárban.

49. *Györkei Jenő:* Bethlen-dokumentumok Moszkvából. = Történelelmi szle. 1994. 3–4. 335–350.

50. *Sereda, V.; Tikalin; A.; Vida István:* A szovjet kapcsolat. Újabb orosz levéltári források 1956 történetének tanulmányozásához. = Rubicon, 1994. 8. mell.

51. *Csárádi József:* A katonai irattár kartotékkincsei. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1994. 37. 34–35.
A Magyar Honvédség Központi Irattáráról.

52. *Horváth András:* Az 1994. márciusi washingtoni hadtörténeti konferencia levéltári vonatkozásai. = Levéltári szle. 1994. 4. 69–75.

53. *Veszprémy László:* A budapesti Egyetemi Könyvtár egy hadtudományi tárgyú nyomtatványtöredékéről. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 144–147.
54. *Borsa Gedeon:* Nyomtatott tudósítás az 1514. évi magyarországi paraszthábúról. = M. könyvszle. 1994. 1. 62–66.
55. *Hausner Gábor:* Zrínyi Miklós hadtudományi gondolatainak könyvészeti forrásai. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 18–27. p.
56. *Sz[ijj] J[olán]:* Az első magyar hadiújság: A honvéd. = M. honvéd, 1994. 1. 40–41.
57. *Szijj Jolán:* Egy Gyóni Géza vers apropóján. = M. honvéd. 1994. 25. 40–41.
Tábori Újság.
58. *Izsa Jenő:* A Magyar Katonai Szemle 1935–1944. között megjelent írásai tükrében. = Akad. közl. /ZMKA. 202. 1994. 167–179.
59. Kossuth Lajos a régi Népszava tükrében. Összeáll. Kéri Tamás. = Népszava. 1994. 66. 8.
60. *Voit Krisztina:* Magán- és közgyűjteményeink sorsa a II. világháborúban és az azt követő években (1944–1950). = M. könyvszle. 1994. 3. 269–280.
61. *R[óbert] P[éter]:* Magyar nyelvű frontújság Palesztinából. = Új honvédségi szle. 1994. 9. 97.
62. *Heywood, Colin:* Three letters of Lajos Fekete on the geography of Ottoman Hungary. = Acta Orientalia Acad. Sci. Hung. Tom. 46. 1992–93. 2–3. 257–275.
63. *Sallai János:* J. C. Müller térképe. = M. honvéd. 1994. 48. 42–43.
64. *Sallai János:* Jászberény a térképtörténet tükrében. = Jászkunság. 1994. 1. 41–42.
65. *Kaszai Pál:* A katonai tematikus térképezés rövid története. = Akad. közl. / ZMKA. 202. 1994. 7–16.
66. *Huszár Éva, B.:* Az I. katonai felvétel térképezési rendellenességei Heves megyében. = Archivum supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum. Eger, Heves M. Lvt., 1993. 87–108. p. (Heves Megyei Levéltár közleményei, különszám)
67. *Suba János:* Hetvenöt éves a magyar katonai térképészet. = M. Honvéd. 1994. 6. 30–31.
68. *Tremmel Ágoston:* 75 éves a Magyar Honvédség Tóth Ágoston Térképészeti Intézet. = Új honvédségi szle. 1994. 9. 76–83.
69. *Lászlóffy Gábor:* A hadsereg működéséhez szükséges térbeli információk szolgáltatásának rövid történeti áttekintése. 1. = Haditechnika. 1994. 1. 6–10.
70. A bayeux-i faliszőnyeg. Sajtó alá rend. és az előszót írta: Varga Vanda Éva. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1994. 52 p. (Documenta historica, 18)
71. *Marosi László:* Két évszázad katonazenéje Magyarországon. A magyarországi katonazene történetne. Katonakarmesterek, 1741–1945. Bp. Zrínyi K., 1994. 242 p.
72. *Marosi László:* Hangzó, csengő zenével. [Riporter:] Katona M. István = M. honvéd. 1994. 39. 36–37.
A katona zene kutatásáról.
73. Hogyan készültek a háborús filmek? Az angliai csata. = Háború és 49 év béke. 1994. 3. 52–55.
74. A leghosszabb nap. Háborús film. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 52. 55.
75. *Csorba László:* A Kossuth-emigráció fényképeskönyve. Bp. Kossuth, Kossuth Ny., 1994. 163 p., 1 lemezmell.
76. *Kiséri-Nagy Ferenc:* Képeslapok 1914–1918. = M. honvéd. 1994. 35. 34–35.

II. A HADTÖRTÉNELEM ÁLTALÁNOS KÉRDÉSEI

A hadtörténetírás kérdései, tudományos élet

77. *Ács Tibor:* A Magyar Tudományos Akadémia és a hadtudomány, 1849–1992. = Hadtudomány. 1994. 3. 91–101.
78. *Szabó Miklós:* A hadtudomány rangja. [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1994. 46. 30.
Hadtudományi Bizottság a MTA-n.
79. *Szabó József:* Készül a Hatudományi Lexikon. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 116–119.
80. *Móricz Lajos:* A hadtudomány, a hadtudományi kutatás és a Magyar Hadtudományi Társaság. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 12–20.
81. *V[arga] M[ihály]:* Megalakult az elméleti, tudománytörténeti és módszertani szakosztály. = Új honvédségi szle. 1994. 8. 9–11.
Magyar Hadtudományi Társaság.
82. *Ács Tibor:* Ment-e a hadtudomány által elébb...? [Riporter:] E[gri] M[agdi]: = M. honvéd. 1994. 25. 4.
A Hatudományi Társaság Tudománytörténeti és Elméleti Szakosztályának megalakulása.
83. *Ravasz István:* A hadtörténelmi szakosztály élete. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 90–92.

84. *Móricz Lajos:* A katonai gondolkodás a társadalmi gondolkodás része. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 7–8.

85. *Deák Péter:* Konzervativizmus és modernizmus a katonai gondolkodásban. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 58–62. p.

86. *Ács Tibor:* A magyar hadtudomány-történeti kutatások szükségessége és jelentősége. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 63–67. p.

87. *Kristó Gyula:* A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp. Argumentum K., 1994. 149. p. (Irodalomtörténeti füzetek, 135)

88. *Veszprémy László:* A katonai gondolkodás a Mohács előtti magyarországi latin nyelvű forrásokban. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 9–12. p.

89. *Kelenik József:* Egy jeles katonai teoretikus Magyarország szolgálatában: lovag Lazarus Schwendi ezredes. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 13–17. p.

90. *Czigány István:* Forgách Simon hadtudományi gondolata. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 28–32. p.

91. *Czigány István:* Zrínyi Miklós kiadója volt. – – az elfeledett Forgách Simonról. [Riporter:] R. T. = M. nemzet. 1994. 232. 15.

92. *Ács Tibor:* A hadtudomány klasszikusa – Károly főherceg. = Új honvédségi szle. 1994. 11. 12–21.

93. *Hermann Róbert:* Műfajok és tendenciák az 1848–49-es polgári memoárirodalomban. = Századok. 1994. 1. 113–134.

94. *Hermann Róbert:* Görgei Artúr hadügyi gondolatai. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 33–39. p.

95. *Ács Tibor:* Kossuth Lajos hadtudományi munkái. = Új honvédségi szle. 1994. 3. füzet. 19. p.
Kossuth Lajos: Hadviselet- és csatatan elemei summarium.

96. Kossuth Lajos írásai a vezérkarról. A szöveget gondozta, a bevezető tanulmányt és jegyzeteket írta: Ács Tibor. Bp. HVK Tud. Munkaszerv. O., 1994. 102 p.
Ism.: V[arga] M[ihály]. = Új honvédségi szle. 1994. 9. 120–121.

97. *Ács Tibor:* Kossuth Lajos hadtudományi aforizmái és maximái. = Hadtudomány. 1994. 1. 66–72.

98. Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből. Vál., sajtó alá rend., Katona Tamás. Bp. Európa K., 1994. 651 p.
Ism.: B. D. = Heti Magyarország, 1994. 32. 13.

99. *Szabó József:* A magyar honvédelem történeti vázlata. = Új honvédségi szle. 1994. 8. 2–9.
Horváth Mihály művéről.

100. *Szabó József János:* Hazai Samu szerepe a magyar katonai gondolkodás fejlesztésében. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 40–44. p.

101. *Dombrády Lóránd:* Werth Henrik a jövő háborújáról. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 45–48. p.

102. *Kecskeméthy Klára, Nagy Miklós:* Az önálló magyar katonaföldrajztudomány jelen művelője: Somogyi Endre. = Hadtudomány. 1994. 1. 112–115.

103. *Kovács Jenő:* A katonai gondolkodás főbb tendenciái (1957–1990). = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 54–57. p.

104. *Ölvedi Ignác:* „Most a katonáké a szó". = Új honvédségi szle. 1994. 7. 98–100.
Hozzászólás Sipos Péter, Vargyai Gyula: Jogalkalmazás és alkalmazott történetudomány (História, 1993. 7.) című tanulmányhoz.

105. A hadtudomány a honvédelemért. Biztonság – védelem – emberi magatartás. A Magyar Hadtudományi Társaság II. Országos Konferenciájának anyaga. Balatonkenese, 1993. nov. 17–19. = Hadtudományi tájékoztató, 1994. 1/2. sz.

106. *E[gri] M[agdi]:* A tudomány és a realitások. = M. honvéd. 1994. 49. 13.
„A hadtudományi kutatások az ezredfordulóig" c. tudományos tanácskozásról.

107. A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Szerk. Ács Tibor. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 72 p.
Tudományos konferencia anyaga, Bp. Hadtört. Int. és Múz., 1994. okt. 4.
Ism. Varga Mihály. = Új honvédségi szle. 1994. 12. 12–15. Egri Magdi. = M. honvéd. 1994. 43. 30.

108. *Sz[abó] J[ózsef] J[enő]:* Volt egyszer egy háború. = Országhatár. 1994. 17. 27.
Tudományos konferencia a 15 éves háborúról, Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

109. Történészek a tizenötéves háborúról. Tanácskozás a török elleni küzdelemről. = M. nemzet. 1994. 80. 15.

110. 1994: Kossuth év. = Országhatár. 1994. 6. 26–27.

Rendezvénysorozat a Kossuth Lajos Katonai Főiskolán.

111. Komárom és Klapka György 1848–49-ben. Az 1. Komáromi Napok alkalmából rendezett tudományos tanácskozás előadásai 1992. Komárom, Komáromi Nyomda és Kiadó. 1994. 131 p.

Szerzők: Kecskés László, Gráfel Lajos, Csikány Tamás, Hermann Róbert, Hajagos József, Belyach István, Katona Tamás, Kedves Gyula, Szénássy Zoltán.

Ism. Lenkefi Ferenc. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 170–171.

112. *Belina, Pavel:* Od Sarajeva k Velké válce. = Historie a vojenstvi. 1994. 5. 163–167.

Szarajevótól a nagy háborúig. Beszámoló a 80. évforduló alkalmából rendezett konferenciáról.

113. *Parádi József:* Háború, forradalom, Trianon. V. Magyar Rendvédelemtörténeti Tudományos Konferencia. Budapest, 1993. szeptember 21–23. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 176–178.

114. *Zachar József:* Két világháború közt, 1918–1939. A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XIX. kollokviuma. Isztambul, 1993. július 19–24. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 170–175.

115. *Szendrei M[ihály]:* A Pro Homine – 1944 Emlékbizottság. = Országhatár. 1994. 14. 26.

Tudományos konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeumban Magyarország német megszállásának 50. évf. alkalmából.

116. A nyilasuralom Magyarországon. Az 1994. október 14-én megtartott tudományos ülésszak anyaga. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. sz.

Ism. Ravasz István: A hatalom bűvöletében. = M. honvéd. 1994. 44. 40–41. „Vérben és gyalázatban". = M. nemzet. 1994. 242. 18.

117. Fejezetek a tisztképzés négy évtizedes történetéből (1945 után). 1993. október 5-én megtartott tudományos konferencia anyaga. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 127 p.

118. Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ. 1994. 248 p.

119. *Zachar József:* Barát, vagy ellenség? A harcosok, háborús résztvevők és a polgári lakossághoz tartozók megkülönböztetése a XVIII. századtól. Nemzetközi tudományos ülésszak, Bécs, 1993. október 4. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 179–181.

120. *Horváth András:* A hidegháború katonai dokumentumai és a történelem. Nemzetközi tudományos konferencia, Washington, 1994. március 19–27. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 134–138.

121. *Horváth András:* „Conference on Cold War Military Records and History". Washington, 1994. március 19–27. = Századok. 1994. 6. 1248–1251.

122. *Kozma Tóth István:* Magyar hadtörténészek Bécsben. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 2–4.

Interjú Zachar József alezredessel.

123. *Szakály Sándor:* A történésznek függetlennek kell maradnia. – 1848–49 tanulságairól és a „politika szolgálólányáról". = M. nemzet. 1994. 118. 6.

124. *Szakály Sándor:* Hamis közhelyek. = M. honvéd. 1994. 29. 13.

Szentkirályi Frigyes és Szijj Jolán hozzászólásai (M. honvéd. 1994. 32. 15. és 33. 21.)

125. *Ács Tibor:* A Tanárky-díjas hadtörténész. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1994. 7. 36–37.

126. *Raffay Ernő:* „Remélem, eljött a türelem ideje". – – politikáról, Erdélyről és készülő könyveiről. [Riporter:] Móricz Gábor. = M. nemzet. 1994. 5. 11.

127. *Lukacs, John:* A múltnak nagy jövője van. Beszélgetés – – amerikai magyar történésszel. [Riporter:] Balogh Ernő, Friss Róbert. = Népszabadság, 1994. 135. 25.

A hadművészet és a fegyveres erők története

128. *Szántó Mihály:* A hadászat és hadműveleti művészet kialakulása és fejlődése. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 66 p.

129. *Szántó Mihály:* A hadművészet fejlődésének rövid áttekintése az ókorban és a középkorban. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 66 p.

130. A háborúk világtörténete. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 53–61.
Kerekasztal-beszélgetés. Résztvevők: Berek Lajos, Csabai György, Kovács Jenő, Turcsányi Károly, Móricz Lajos, Varga Mihály.

131. *Turnbull, Stephen:* Nindzsa. Japán titokzatos harci kultuszának hiteles története. Bp. Zrínyi K., 1994. 155 p., 8 t.

132. *Szentpéteri Józsefl:* Archäologische Studien zur Schicht der Waffenträger des Awarentums im Karpatenbecken. = Acta Archaeologica. 1994. 1–4. 231–306.
Régészeti tanulmányok az avarok fegyverviselő rétegéről a Kárpát-medencében.

133. *Lackó Mihály:* A magyar hadászat múltja és jelene. = Új honvédségi szle. 1994. 3. 9–18.

134. *Mesterházy Károly:* Tegez és taktika a honfoglaló magyaroknál. = Századok. 1994. 2. 320–334.

135. *Éder Miklós:* A katonai rendfokozatok kialakulása a várnagytól a tábornagyig. = Bólyai hírek. 1993. 4. 27–30., 1994. 1. 77–79.

136. *Vekerdi László:* Magyar lovagkor? = Forrás. 1994. 3. 100–109.

137. *Jónás Ilona, Sz.:* A lovag kardja. = Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére. Bp. ELTE, 1994. 27–34. p.

138. *Veszprémy László:* Az Anjou-kori lovagság egyes kérdései. A Szent György Lovagrend alapítása. Nagy Lajos király lovagavató szerepéről (1348). = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 3–18.

139. *Veszprémy László:* II. András magyar király kereszteseinek létszáma. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 113–166.

140. *Ayton, Andrew:* Katonai forradalom a 14. századi Angliában. = Aetas. 1994. 4. 5–26.

141. *Barta Gábor:* A vitézlő rend világa. A magyar nemesség a 16. században. = Rubicon. 1994. 4–5. 22–26.

142. *Gecsényi Lajos:* A végvári harcok taktikája. Török lesvetés Győr alatt 1577-ben. = Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére. Bp. ELTE, 1994. 165–175. p.

143. *Tóth István György:* Két világ határán. Bocskoros nemesek a török kor után. = Rubicon. 1994. 4–5. 30–33.

144. *Kósa Attila:* A magyar hadkiegészítési rendszer jellemzői a XVII–XIX. században. = Új honvédségi szle. 1994. 11. 96–102.

145. *Kósa Attila:* A magyar hadkiegészítési rendszer néhány jellemzője a 17–19. században. = Akad. közl. /ZMKA. 204. 1994. 127–152.

146. *Gonda András:* A hadművészet fejlődése a francia forradalomtól a XIX. század végéig. Hadtörténelmi jegyzet Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 62 p.

147. *Lengyel Ferenc:* Katonapolitika és hadművészet a két világháború között. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 96 p.

148. *Dombrády Lóránd:* A húszas-harmincas évek magyar katonai stratégiájának vázlatos áttekintése. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 1/1. 207–212.

149. *Lengyel Ferenc:* A fegyveres erők és a hadművészet fejlődése a második világháborúban. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 208 p.

150. A kisháborúk, irreguláris, gerilla- és partizánharcok, hadműveletek tanulságai. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 46–56.
Kerekasztal-beszélgetés. Résztvevők: Berek Lajos, Csabai György, Héjja István, Kovács Jenő, Turcsányi Károly.

151. *Hidán Csaba László:* A lovas nomádok és a közelharc. = Huszár. 1994. 17.

152. *Veszprémy László:* Kalandozó lovasok nyomában. = Huszár. 1994. 21.

153. *Varga Beáta:* A zaporozsjei kozákság születése. (Historiográfiai megjegyzések). = Világtörténet. 1994. ősz-tél. 24–33.

154. *Czigány István:* A huszárság – a „magyar fegyvernem". = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 878–884.

155. *Czigány István:* Könnyűlovasok–kurucok–huszárok. = Huszár. 1994. 20.

156. *Ságvári György:* Huszárok a 18. században. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 894–906.

157. *Tóth Ferenc:* A huszárok és Franciaország. = Aetas. 1994. 4. 186–188.
Corvisier, André (dir.): Les Hussards et la France. Bruxelles, 1993. 235 p.

158. *Boissau, Raymond:* Les hussards de Louis XIV en Italie et en Espagne (1702–1709). = Vivat hussar. 1994. 29. 25–27.
XIV. Lajos huszárjai Itáliában és Spanyolországban, 1702–1709.

159. *Schlag, Gerald:* Das Husaren-Regiment Paul Anton Esterházy im Österreichischen Erbfolgekrieg 1741–1748. = Beiträge zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Eisenstadt, 1994. 364–394. p. (Burgenländische Forschungen. Sonderbd. 13.)
Az Esterházy huszárezred az osztrák örökösödési háborúban 1741–1748.

160. *Somogyi Győző:* Radetzky és a Radetzky-huszárok. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 925–944.

161. *Kedves Gyula:* A szabadságharc huszárezredei. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 907–924.

162. *Hermann Róbert:* Huszárhősök és hőstettek 1848 őszén és telén Nyugat-Magyarországon. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár-szám) 945–953.

163. *Prückler József:* A nádorhuszárok hazajövetele 1848-ban. = Huszárok. 1994. 19.

164. *Sándor Zsolt:* Magyar huszárok az osztrák hadseregben 1849 és 1867 között. = Bolyai hírek. 1994. 1. 67–76.

165. *Sándor Zsolt:* Magyar huszárok részvétele Bosznia és Hercegovina okkupációjában. = Bolyai hírek. 1994. 4. 69–73.

166. *Molnár Gergely:* Adalékok a „nagy háború" történetéhez. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 993–1024.

167. *Ungváry Krisztián:* A lovasság alkonya. = M. nemzet. 1994. 193. 7.
Első világháborúban.

168. *Kovács G. Ilona:* Magyar huszárok Golgotája. Limanowára emlékezünk. = Új Magyarország. 1994. 298. 11.

169. *Balló István:* Emlékezés egy régi fegyvernemre. = Hadtudomány. 1994. 2. 113–115.
Lovas fegyvernem a Magyar Néphadseregben.

170. *Ágoston Gábor:* Európa és az oszmán tüzérség. = História, 1994. 8. 8–10.

171. *Csikány Tamás:* Az 1848/49-es szabadságharc ostromtüzérsége. = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 49–61.

172. *Kovács Vilmos:* A honvédtüzérség és a magyar ipar részvétele a vegyi hadviselésben 1916–1918. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 46–50.

173. *Huszár János:* Egy pápai tüzér naplójából. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 147–164.

174. *Thuróczy György:* Kropotov nem tréfál. Debrecen, Hajdú-Bihar M. Kvt., 1994. 205 p. 16. rohamtüzér osztály, 1944–1945.

175. A doni áttörtés... Tüzértisztek vallomásai... Kaposvár, M. Nemz. Tört. Társ., 1993. 73 p. (Magyar sors 1944–1957. Dokumentumkötet, 2)
Kiss Ottokár és Eisenbarth Tamás visszaemlékezései.

176. *Pohl Ferenc:* Magyar Királyi Honvédség kassai 24-es rohamtüzérosztály története. 1944. augusztus 10.–1945. március 20. = Bolyai hírek. 1994. 4. 39–45.

177. *Szanati József:* A magyar tüzérség 1945 és 1980 között. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 93–101.

178. *Aviani Fulvio, Guido;* Lenardon, Roberto: 1915–18. Alpini ed austriaci sulle vette. Libro fotografico dei settori Carnia, Alpi di Fassa e Tonale = Alpini und österreichisch-ungarische Soldaten auf den Gipfeln. Udine, Aviani Ed., 1994. 150 p.
Az osztrák–magyar katonák a csúcsokon, 1915–18.

179. *Móricz Lajos:* Az egykori magyar hegyicsapatok. = Új Magyarország. 1994. 183. 15.

180. *Varga Mihály:* Felderítés, kémkedés, diverzió és elhárítás az első világháborúban. = Új honvédségi szle. 1994. 12. 30–39.

181. *Horváth Csaba:* Az első világháború felderítési tapasztalatai. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 62–67.

182. *Vargyai Gyula:* Címzett az SS. = História. 1994. 1. 31–32.

183. Titkos háború. = Rendészeti szle. 1994. 1. 101–107., 2. 76–85., 3. 82–91., 4. 77–85., 5. 80–85., 6. 85–91., 7. 90–96., 8. 58–63., 9. 89–95., 10. 86–95., 11. 82–95., 12. 96–101.

184. *Kun Miklós:* A CIA a következő vakondokot keresi. = M. hírlap. 1994. 52. 7.

185. *Varga Mihály:* Várak, erődök ostroma és védelme. = M. honvéd. 1994. 49. 40–41.

186. *Zaharia, Petre:* Ene, Emanoil; Pavlov, Florea: Istoria armei geniu din armata romana. Vol. 1. Bucuresti, Ed. Militara, 1994. 287 p.
A műszaki csapatok története a román hadseregben a kezdetektől 1919-ig. Magyar vonatkozásokkal.

187. *Rosner, Willibald:* Die östereichisch-ungarische Gebirgsfortifikation der Ära Vogl (1881/83–1900). = Militaria Austriaca. 15. 1994. 33–49.
Osztrák–magyar hegyi erődítés a 19. sz. végén.

188. *Rosner, Willibald:* Die Anfange der Panzerfortifikation in Österreich-Ungarn. = Militaria Austriaca. 16. 1994. 83–99.
A páncélerődítés kezdete az Osztrák–Magyar Monarchiában.

189. *Béres Endre:* A műszaki biztosítás megnövekedett szerepe az első világháborúban. = Műszaki katonai közl. 1994. ksz. 6–29.

190. *Vondrovsky, I.:* Opevneni z let 1936–1938 na Slovensku. Varnsdorf, Pevnosti, 1993. 67 p. (Pevnosti. Architectura militaria, sv. 3)
Erődítmények Szlovákiában, 1936–1938-ban. Magyar vonatkozásokkal.

191. Damó Elemér: Névtelen katonák. A 115. önálló utász század a háború utolsó évében. Bp. HOHE, 1994. 276 p.
Ism.: M[óricz] L[ajos]. = Egy utászszázad hadiútja. = Hadtudomány, 1994. 3. 118–119.

192. Damó Elemér: Műszaki csapatok a Kárpátokban a II. világháború alatt. = Műszaki katonai közl. 1994. ksz. 30–53.

193. Léka Gyula: A műszaki csapatok rövid története a II. világháborútól a rendszerváltásig. = Műszaki katonai közl. 1994. ksz. 54–73.

194. Sárhidai Gyula: Operation Gardening. Hadművelet a Duna elaknásítására. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 38–40.

195. Ágoston József: A német hadsereg híradásának elemzése a II. világháború alatt, a Szovjetunió területén. = Bolyai hírek. 1994. 2. 55–59.

196. Célpont: az „elektromos bogrács". A brunevali rajtaütés. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 40–47.
1942. febr. 27. – Würzburg német rádiólokátor.

197. Kopcan, Vojtech: Zur Versorgung der osmanischen Armee während des Uyvar Seferi im Jahre 1663. = Asien and African studies 3. 1994. 1. 69–76. p.
Az oszmán hadsereg ellátása Érsekújvár ostrománál 1663-ban.

198. *Németh Ernő:* A közlekedés az első világháborúban. = Új honvédségi szle. 1994. 12. 25–30.

199. *Németh Ernő:* Történeti áttekintés a vasút világháborúkban betöltött szerepéről. 1–2. = Katonai logisztika. 1994. 2. 262–273., 3. 279–288.

200. *Németh Ernő:* A vasúti tüzérség kialakulása és alkalmazása az első világháborúban. = Katonai logisztika. 1994. 4. 265–271.

201. *Dobó Ferenc:* A MH katonai közlekedési szolgálata az első világháborútól a nyolcvanas évekig. = Katonai logisztika. 1994. 4. 250–264.

202. *Szauter Lajos:* A második magyar hadsereg ellátó szolgálatának felkészítése 1942 elején. = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 245–259.

203. *Fekete László:* Tápiószecső 40 éve. = M. honvéd. 1994. 49. 31.
A MH „Tápió" Fegyverzettechnikai Ellátó Központ.

204. *Kiss József:* Húszéves a Magyar Honvédség Parancsnokság Ellátó Igazgatósága. = Katonai logisztika. 1994. 4. 272–280.

205. *Szilágyi László:* Intézeti történelem évkönyvekben. Ismertetés. = Új honvédségi szle. 1994. 122–123.
MH Ruházati Ellátó Központ évkönyvei.

206. *Svéd László:* Magyar orvoscsoport az Öbölháborúban. = Új honvédségi szle. 1994. 6. füzet. 13 p.

207. *Szabó József:* Egy új haderőnem, a légierő megjelenésének hatása katonai gondolkodásunkra. = A katonai gondolkodásunk története az újabb kutatások tükrében. Bp. M. Hadtud. Társ., 1994. 49–53. p.

208. *Zecha, Wolfgang; Hirnschall, Johann:* Geschischte der Fliegerabwehr in Österreich zu Beginn des 1. Weltkrieges. = Österreichische Militärgeschichte. 1994. 2. 18–67.
A Monarchia légvédelme az első világháború elején.

209. *Winkler László:* Emlékek a M. Kir. Honvéd Légierő születéséről. = Új honvédségi szle. 1994. 12. 16–25.

210. *Hoyt, Edwin P.:* Göring és a Luftwaffe. Bp. Victoria Kft., 1994. 199 p., 16 t.
Eredeti cím: Angels of death. Goering's Luftwaffe.

211. *Huszár János:* Honvéd ejtőernyősök története képekben 1939–1945. Pápa, Jókai Kör, 1994. 64 p.

212. *Hortobágyi Nándor:* A magyar ejtőernyős ugrás története. = Új Magyarország. 1994. 12. 17.

213. *Mujzer Péter:* Magyar pilóták a „téli háborúban". = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 111–115. p.
Finnország 1939–1940.

214. *Sárhidai Gyula:* A magyar légierők nyilvántartott légi győzelmei a II. világháború során. = Repüléstörténeti konferencia közleményei, Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 237–239. p.

215. *Borus József:* Légi háború. = História. 1994. 1. 10.

216. *Tobak Tibor:* Háború fölülnézetben. 1–20. = Top Gun. 1993. 4., 1994. 12. 41–43.

217. *Pataky Iván:* Magyarország bombázása a második világháborúban. = Új honvédségi szle. 1994. 11. 45–52.

218. *Sárhidai Gyula:* A sziklaközpont. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 42–43.

219. *Pataky Iván:* Légoltalmi óvóhelyek. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 44–47.

220. *Pataky Iván:* A szövetségesek első bombatámadása Budapest ellen. 1944. április 3. = M. honvéd. 1994. 12. 40–41.

221. *Rozsos László, Pataky Iván, Sárhidai Gyula:* A pokol első két napja. Az első bom-

batámadások Budapest ellen. 1944. április 3. és 13. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 3–7.

222. *Pataky Iván, Rozsos László, Sárhidai Gyula:* Ingabombázások. A Frantic Joe I. hadművelet. 1944. június 2. = Háború és 49 év béke. 1994. 3. 37–39.

223. *Sárhidai Gyula, Szabó Miklós:* A „Frantic Joe" hadművelet. = M. honvéd. 1994. 22. 40–41., 24. 40–41.

224. *Pataky Iván, Rozsos László, Sárhidai Gyula:* „Kibombázni Magyarországot a háborúból". = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 30–32.

225. *Hárs József:* Ötven éve történt. = Soproni szle. 1994. 4. 380–408.
Sopron első bombázása.

226. *Kovács Jenő:* Néhány adat a Gödöllő környéki 1942–44-es légi tevékenységről. = Haditechnika. 1994. 4. 70–71.

227. *Ury János:* Két légitámadás a Péti Nitrogénművek ellen 1944 nyarán. = Hadtörténelmi közl. 1944. 2. 128–143.

228. *Kasza Imre:* „Minta voltam a bombaszőnyegen". Ferihegy bombázása. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 11–13.

229. *Szentiványi (Schmidt) János:* „Szegecseltek bennünket rendesen". [Riporter:] Sebők János. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 14–16.
Ferihegy bombázása, 1944. ápr.

230. *Sajtár Endre:* „Keresztet vetettek rájuk, és ottmaradtak". A Ferencvárosi pályaudvar bombázása. [Riporter:] Sebők János. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 8–10.

231. *Horváth Csaba:* A magyar 2. hadsereg közelfelderítő repülőszázadának működési rendszere a szabályzatok tükrében, 1942 június–október. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 101–127.

232. *Veress D. Csaba:* A veszprémi m. kir. 101. honvéd vadászrepülőezred harctevékenysége a „Tavasz Ébredése" támadó hadművelet keretében, 1945. március 6–17. = A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei. 19–20. 1993–1994. 571–587.

233. *Horváth Zoltán:* A „hajótörött" repülőszázad. = Top Gun. 1994. 1. 44–46.
1944. január. Az amerikai 422. vadászrepülőszázad tragédiája a Csendes-óceán felett.

234. *Molnár László:* Derült égből villámcsapás. Amerikai kamikázék Tokió felett. = Top Gun. 1994. 9. 8–9.
1941. dec. 7.

235. *Gál József:* A Szu-25 Frogfoot akcióban. = Top gun. 1994. 1. 30–34.
Afganisztánban, Öböl-háborúban.

236. *Kővári László:* Az Öböl-háború légi harcai. = Top Gun. 1994. 27–29., 35.

237. *Soós István:* Az „öngyilkos" vadászsólyom. = Top Gun. 1994. 1. 14–15.
Afganisztán, 1979. december 27.

238. *Fodor Pál:* Két szárazföldi háború között. Oszmán tengeri előkészületek 1590–92-ben. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 7–26.

239. *Sondhaus, Lawrence:* The naval policy of Austria–Hungary, 1867–1918. Navalism, industrial development and the politics of dualism. West Lafayette, Purdue University Press, 1994. XV, 441 p.
Az Osztrák–Magyar Monarchia haditengerészeti politikája 1867–1918.

240. *Baumgartner, Lothar:* Gedanken zur Geschichte des österreichischen Flottenvereines und des Marineverbandes. 1. Wichtige Ereignisse... = Österreichische Militärgeschichte. 1994. 1. 18–32.
A Monarchia haditengerészete az első világháborúban.

241. *Dueller, Franz:* Stabsmaschinenwarter Dueller über den Untergang der SMS „Szent István" 1918. = Das Militärhistorische Archiv. 1994. 1. 32–33.
A Szent István csatahajó elsüllyesztése.

242. *Borus József:* A búvárhajó-háború, 1939–1945. = História. 1994. 1. 8.

243. *Rédei Ottó:* Belfast és az Atlanti csata. = Háború és 49 év béke. 1994. 3. 47–49.
A Belfast cirkáló harci útja.

244. *Pataky Iván:* A világtörténelem legnagyobb tengeri csatája. = M. honvéd. 1994. 46. 40–41.
1944. október, Csendes-óceán.

245. *Botos János:* Szemere Bertalantól Keresztes-Fischer Ferencig. Bp. BM Kiadó, 1994. 67 p.
Fejezetek a Belügyminisztérium történetéből, 1848–1938.

246. *Czaga Viktória:* A pest-budai rendőrség az önkényuralom évtizedében (1849–1860). 1–2. rész. = Rendészeti szle. 1994. 8. 20–28., 9. 35–38.

247. *Kollár Nóra:* 100 évvel ezelőtt. A rendőrség 1893-ban. = Rendőrségi évkönyv, 1993. Bp. ORFK, 1994. 7–17.

248. *Keserű István:* A magyar rendvédelmi szervek a húszas években. Bp. BM Kiadó, 1994. 53 p.
Fejezetek a M. kir. Belügyminisztérium történetéből, 1919–1926.

249. *Csapó Csaba:* Az erdélyi és a horvát-szlavón csendőrség átvétele a magyar kor-

mány felügyelete alá, 1867–1876. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 90–112.

250. *Szakály Sándor:* A magyar királyi csendőrség 1881–1945. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 1/2. 88–100.

251. *Forró János:* A Magyar Királyi Csendőrségről. = Rendészeti szle. 1994. 3. 44–53.

252. *Garda Dezső:* Székely hadszervezet és faluközösség. Gyergyószentmiklós, Mark House kft. 1994. 168, 18 p.

253. *Parádi József:* A magyar állam határőrizete a két világháború között. = Főiskolai figyelő plusz. 1994. 4. 391–404.

254. *Fórizs Sándor:* Lengyel határőr hadtest, 1924–1939. = Új honvédségi szle. 1994. 2. 59–64.

255. *Keserű István:* Határőrizet, határvédelem és határvadász alakulatok a második világháború éveiben. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 1/1. 291–295.

256. *Fórizs Sándor:* Határőrkötelékek részvétele a honvédség gyakorlatain 1951–1952-ben. = Új honvédségi szle. 1994. 8. 98–101.

257. *Kiss István Géza:* A magyar királyi vámőrség mint fegyveres őrtestület. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 1/2. 101–110.

258. *Molnár András:* Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 75–87.

259. *Kútvölgyi Mihály:* Szabadságharcos tűzoltók. = Magyar fórum. 1994. 12. 9.
48-as honvédekből szerveződő tűzoltóegyletek.

260. *Berki Mihály:* Az államvédelmi hatóság. Bp. s. n. 1994. 222 p.

261. *Kemenes Egon, Kunszt György, Szabó-Pelsőczi Miklós:* Csipkés György és a HÖKK: egy nemzedék élménye és tragédiája. = Valóság. 1994. 9. 73–84.
Cserkészmozgalom.

262. *Liptai László:* A repülés és az ejtőernyőzés a cserkész jellemnevelés egyik eszköze. = Új honvédségi szle. 1994. 6. 109–110.

A katonaság és kiképzésének története

263. *Huntington, Samuel P.:* A katona és az állam. A civil és a katonai szféra viszonyának elmélete és politikája. Bp. Zrínyi K., Atlanti Kutató és Kiadó, 1994. 458 p. + mell.
Eredeti cím: The soldier and the state. – Király Béla kísérő tanulmányával.

264. *Heckenast Gusztáv:* A Rákóczi-szabadságharc tábornokai. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 51–55.

265. *Bona Gábor:* A '48-as honvédsereg Vas megyei származású huszártisztje. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 954–966.

266. *Hajdú Tibor:* Hadsereg és társadalom a kiegyezés korában. = História. 1994. 5–6. 28–30.

267. *Szabó József:* Magyar tisztek a Monarchiában a századforduló idején. Bp. MH Oktatási és Kulturális Anaygelláto Központ, 1994. 109 p. (Honvédtudósok, 2)

268. *Deák István:* Volt egyszer egy tisztikar, 1848–1918. Bp. Gondolat, 1993. 333 p.
Ism.: Bencze László: Gondolatok Deák István „Volt egyszer egy tisztikar... című könyvének olvasása közben. = Aetas. 1994. 2. 232–241.
Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 110–112.
Urbán Aladár. = Századok. 1994. 5. 1043–1048.

269. *Szabó József János:* A magyar katonai szakma képe az első világháború előestéjén. = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 219–243.

270. *Szakály Sándor:* Honvédők vagy vörösök? Az 1919-es magyar vörös hadsereg tisztikara. = A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. Bp., Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 1994. 199–206.

271. *Szakály Sándor:* A katonai elit a két világháború közti Magyarországon és a második világháború időszakában. = A Második (Tobi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. Bp., Zürich, Zürichi Magyar Történelmi Egyesület, 1994. 349–354.

272. *Szakály Sándor:* A személyek és megítélésük a huszadik századi magyar történelemben. = Iskolakultúra. 1994. 15–16. 126–127.

273. *Eszényi József:* A Magyar Királyi Honvédség altiszti kara: 1920–1944. Bp. Püski, 1994. 119 p.
Ism. Egri Magdi. = M. honvéd. 1994. 43. 36.

274. *Eszényi József:* A tisztek helyettesei a két világháború között. = M. honvéd. 1994. 14. 16–17.

275. *Eszényi József:* Házasodási előírások a honvédségben a két világháború között. = Új honvédségi szle. 1994. 2. 65–69.

276. *Ölvedi Ignác:* A honvéd tisztikar és országunk német megszállása. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 28–36.

277. *Laurenszky Ernő, Ölvedi Ignác, Gosztonyi Péter* hozzászólásai. = M. honvéd, 1994. 33. 32–33., 34. 40–41., 36. 38–41.

278. *Szakály Sándor:* Honvédségből honvédségbe. A magyar tisztikar, 1944–1947-ben. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 22–28.

279. *Szabó János:* A brit katona üzenete. = M. honvéd 1994. 25. 12–13., 26. 12–13., 27. 12–13., 28. 12–13.
Történeti áttekintéssel.

280. *Szabó János:* A brit katona „üzenete". = Társadalmi szle. 1994. 10. 70–77.

281. *Ács Tibor:* Személyzet-könyve a hadi főtanodai növendékeknek, 1849. január 8–15. Forrás a Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi történetéhez. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 148–154.

282. A híradótiszt-képzés története, 1867–1992. Bp. Bolyai János Katonai Műszaki Főiskola, 1994. 113 p.

283. *Stadler László:* A tereptan és terepfelvétel oktatása a 100 éves Ludovika Akadémián. = Bolyai hírek. 1994. 4. 21–28.

284. *Bús János:* Rejtett tisztképzés a m. kir. Honvédségben. A vámőrtisztképző tanfolyam. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 88–92.

285. *Oroszi Antal:* A magyar királyi honvédség néhány nevelési intézménye. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 36–41.

286. *Jalsovszky Jenő:* Beszámoló a M. Kir. Honvéd Ludovika Akadémia II. Főcsoport Műszaki Alosztályán 1931–1935. években végzett, és 1935. augusztus 20-án hadnaggyá avatott évfolyam életéről. = Bolyai hírek. 1994. 7. 65–76.

287. *Jalsocszky Jenő:* Vezérkari iskolás emlékeimből... = Bolyai hírek. 1994. 6. 63–69.

288. A m. kir. vitéz nagybányai Horthy István Honvéd Repülő Akadémia 1944. augusztus 20-án felavatott évfolyamának emlékkönyve. Összeáll. Farkas Jenő. [S. l.], [s. n.], 1994. 189 p., 18 t.

289. *Takács János:* A tisztképzés újjászervezése, fő vonásai, irányítása és szervezeti változásai (1945–1989). = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 9–30.
ua. Bolyai hírek, 1994. 2. 23–36.

290. *Kincses Imre:* A lövésztiszt-képzés fejlődése (1947–1986). = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 67–78.

291. *Okváth Imre:* „A Bástya őrei" – a magyar tisztikar a hidegháború időszakában (1945–1956). = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 31–47.

292. *Móricz Lajos:* A Honvédelmi Minisztérium irányító tevékenysége a fegyvernemi tiszti iskolák megalakításában (1949–1953). = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 48–57.

293. *Fehér József:* A tisztképzés mint az uralmi elit képzésének eszköze az 1950-es évtized első felében (1949–1956). = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 79–88.

294. *Erszény István:* Visszatekintés a magyar repülőkiképzés II. világháború utáni korszakára. = Repüléstörténeti konferencia közleményei, Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 195–199. p.

295. *Vázsonyi Miklós:* „Maguk lesznek a vadászok, maguk a csatások..." Ahol a „magyar repülés" is szigorúan titkos volt. = Top Gun. 1994. 1. 36–38.
Repülőkiképzés a Szovjetunióban, 1949–1952.

296. *Vázsonyi Miklós:* MIG–17 PF elfogóvadász tanfolyam. = Top Gun. 1994. 7. 13–14.
Szovjetunió 1954–1955. Visszaemlékezés.

297. *Csonkaréti Károly:* Szigorúan titkos dandár, 1951–1956. Bp. Zrínyi K., 1994. 281 p.

298. *Szilárd István:* Az akadémiai szintű vezetőképzés helyzete 1957–1989 között. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 2. 58–66.
Ua. Bolyai hírek. 1994. 1. 31–35.

299. *Lengyel Ferenc:* Az akadémia csapatnapja. = M. honvéd. 1994. 4. 34–35.
A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia és elődje a m. kir. Honvéd Hadiakadémia.

300. *Rácz Elemér:* A nagyváradi M. Kir. „Gábor Áron" Honvéd Tüzérségi Hadapród Iskola története. = Bolyai hírek. 1994. 5. 43–49.

301. *Ráskay Pál:* Középiskolai honvéd nevelő- és képzőintézetek, 1918–1945. Bp. HOHE, 1994. 88 p.

302. *Ráskay Pál:* M. kir. honvéd középiskolai nevelőtűintézetek 1918–1945 között. = Bolyai hírek. 1994. 1. 5–20.

303. *Szabó Mária:* Katonai középiskolák sajátos helyzete és szerepe a húszas években. = Akad. közl./ZMKA. 200. 1994. 133–155.

A katonai nevelés és a hagyományápolás története

304. *Erdős László:* A Magyar Honvédség nemzeti arculata megteremtének módja és eszköze. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 86–90.

305. *Simon S. Mihály:* Hadtörténelem és tisztképzés. = Új honvédségi szle. 1994. 11. 76–81.

306. *Zákány Lajos:* Történelemtanárok konferenciája. = M. honvéd. 1994. 19. 30–31.
Balatonkenese, 1994. ápr. 5–9. A M. Honvédség oktatási intézményeinek tanárai.

307. *Koós Anna:* A hadtörténelem oktatásáról. = Bolyai hírek. 1994. 2. 5–9.

308. *Náray Lajos:* Vitairat Koós Anna adjunktus „A hadtörténelem oktatásáról" című cikkére. = Bolyai hírek. 1994. 6. 76 79.

309. *Koós Anna:* Kell-e a hadtáposnak történelemtudás? [Riporter:] Egri Magdi. = M. honvéd. 1994. 38. 4.

310. *Somogyi Győző:* A hagyományőrző csapatok szerepe a honvédelemben. = M. honvéd. 1994. 37. 12–13.

311. *Győri László:* Névadóink arcképvázlatai. = M. honvéd. 1994. 46. 20–21., 47. 32–33., 48. 10–11.

312. *Varga József:* Katonai ünnepek. = Hadak útján. 1994. szept.–okt. (436.) 20–22.

313. *Sárközi Sándor:* Szent Borbála a tüzérség védőszentje. Bp. M. Honvédség Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. (Fegyvernemi szentek élete)

314. *Morvay Zoltán:* A tüzérek védőszentjének napja. = M. honvéd. 1994. 48. 33.

315. *Szijj Jolán:* Karácsony az első világháborúban. = M. honvéd. 1994. 51–52., 48–51.

316. *Tatár Imre:* Csak egy éjszakára... = M. nemzet, 1994. 302. 16.
Hadikarácsony, 1914.

317. *Kiss István Géza:* Karácsony szent ünnepe 1942-ben. = M. honvéd. 1994. 51–52., 48–51.

318. *Papp Tibor:* Háborús és hadifogoly karácsonyok. = Hadifogoly híradó, 1994. 10. 1–2.

319. *Fülöp Tibor:* Huszáros év vége. = M. honvéd. 1994. 51–52. 34.

320. Mi hír a Jász Huszárok körül? = Huszár, 1994. 14.

321. *Zakar Péter:* Kalkhasztól Szimonidesz Lajosig. = Aetas, 1994. 2. 242–247.
Borovi József: A magyar tábori lelkészet története. Bp. Zrínyi, 1992.

322. *Vörös Béla:* A tábori lelkészet múltjából. = Bolyai hírek. 1994. 4. 57–68.

323. *Tóth Lóránd:* Tábori lelkészek a honvédségnél. = Bolyai hírek. 1994. 4. 60–63.

324. *Csapody Tamás:* A katonai lelkipásztorkodás. = Társadalmi szle. 1994. 10. 46–52.

325. *Csonkaréti Károly:* Lelkipásztorok a magyar hadseregben. = M. világl. 1994. 8. 52–55.

326. *Csohány János:* A protestáns tábori lelkészet Magyarországon. = Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 31 p.

327. *Varga József:* A Monarchia legtávolabbi temploma. = M. honvéd. 1994. 13. 40–41.
Várady Géza tábori lelkész Boszniában.

328. *Varga József:* A valláserkölcsi nevelés elemei a két világháború közötti időszakban. = Hadtudományi tájékoztató, 1994. 1/2. 160–168.

329. *Pohly János:* „Örömhírt vinni küldött az Úr". Mundérban Kaposvártól Dániáig és haza, napról napra 1944–1946. Pécs, Pécsi Püspökség, 1994. 469 p.

330. *K[acsó] L[ajos]:* Tábori lelkészek zarándoklata. = M. honvéd. 1994. 46. 29.
Kapisztrán János szülővárosába.

331. *Nagy Csaba:* Kapisztrán János szülőházában. = Népszabadság. 1994. 302. 18.

332. *Katona Tamás:* Megfelelően ápoljuk-e '48-as emlékhelyeinket? – Kossuth Lajos országos programjáról. [Riporter:] Kurucz Béla. = M. nemzet. 1994. 66. 7.

333. *Szabó Lajos, H.:* Negyvennyolcas emlékművek, honvédsírok Pápán és környékén. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 1994. 120 p. (Jókai füzetek, 11)

334. *Szentkirályi Frigyes:* Múltidéző emlékezés. = M. honvéd. 1994. 30. 15.
1916–1938 között repülőhalált halt pilóták emlékműve, Szeged.

335. *Sylvester Lajos:* Katonasírok a Kárpátokban. = Új Magyarország. 1994. 30. 15.

336. *Tóth Attila:* Emlékmű szembenézetből. Védőbeszéd a Györfi Sándor emlékműve mellett. = Jászkunság. 1994. 6. 12–13.
Szolnok. Második világháborús emlélkmű.

337. *Rideg Gábor:* „Minden egész eltörött..." = Jászkunság. 1994. 6. 10–11.
Szolnok. Második világháborús emlékmű.

338. *Sylvester Lajos:* Szárazajta 1944–1994. Meditáció az emlékmű támfalairól. = M. nemzet. 1994. 259. 6.

339. *Czinege Judit:* Világháborús emlékmű Lakitelken. = Nemzetőr. 1994. ápr. (528.) 9.

340. *Wehner Tibor:* „Kardból kaszát". Dorog új emlékművéről. = Új forrás, 1994. 1. 73–77.

341. *Fekete László:* A hadak útján. = M. honvéd. 1994. 41. 14.
Korsós László, Lugosi József hozzászólása. = M. honvéd. 1994. 46. 28.
Az első világháborús olasz hadszíntér emlékhelyei.

342. *Földi Pál:* Tisztelgés a doni harcosok emlékezete előtt. = Havi m. fórum. 1994. 3. 35–40.

343. Másfél millió lépés a Donig. [Írta:] K[ő] A[ndrás], N[agy] L[ambert] J. Fényképek: Marics Zoltán. = Új Magyarország, 1994. 12. 14–15., 13–17. utolsó lap., 18. 18–19.

344. *Matuz Krisztián:* Emlékhelyavatás a hősök napján. = M. honvéd. 1994. 22. 6–7.

345. *Dávid Géza:* A török Napóleon. – – Az ötszáz éve született Törvényhozó Szulejmánról és a szigetvári szoboravatásról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 209. 10.

346. *Ungár Tamás:* Szigetvár, Szulejmán, 1994. = Népszabadság, 1994. 207. 15.

347. *Dienes Erzsébet:* A megengedhetetlen emlékmű. Néhány érv a szigetvári Szulejmán-szobor ellenében. = Új Magyarország. 1994. 240. 12.

348. *F[ülöp] T[ibor]:* Wagram – tegnap és ma. = M. honvéd. 1994. 29. 15.
Hagyományőrző emlékezés.

349. *Kása Béla, Fülöp Tibor:* ... és akkor a népek csatája. = M. honvéd. 1994. 48. 26–27.

350. In memoram. Bucuresti, Ed. Militara, 1994. 32 p. (Patrimoniu istoric-militar romanesc)
In memoriam. Külföldön eltemetett román katonák, külföldi katonák Romániában. Angol nyelven. Magyar vonatkozásokkal.

351. Miről mesélnek a sírkeresztek Normandiában? = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 48–50.

352. *Balázs Péter:* Invázió 1944–1994. = Top Gun. 1994. 10. 62–63.
A normandiai partraszállás emlékhelyei.

353. *Bokor László:* Tea Rommelnél. = Népszabadság. 1994. 129. 23.
Hozzászólás: Dániel József: Rommel-sztori: nem ott és nem úgy. = Népszabadság. 1994. 153. 8.
Kanadai veteránok a Normandiai-ünnepségen.

A katonai jog, a háborús bűnök története

354. *Sásik László:* Igazol-e a háború minden túlkapást? 130 éve született az első genfi egyezmény. = Új honvédségi szle. 1994. 8. 76–83.

355. *Glatz Ferenc:* Háborús bűnök és a történettudomány. = História. 1994. 1. 2., 30.

356. *Barcza György:* A háborús bűnösség fogalmáról. = História. 1994. 1. 16.

357. *Sweeney, James Ross:* „Spurred on by the fear of death". Refugees and displaced populations during the Mongol invasion of Hungary. = Nomadic diplomacy destruction and religion from the Pacific to the Adriatic. Toronto, Joint Centre for Asia Pacific Studies, 1994. 34–63. p.
Menekülő és elűzött népesség Magyarországon a mongol invázió idején.

358. Látom az életem nem igen gyönyörű. A madéfalvi veszedelem tanúkihallgatási jegyzőkönyve 1764. Közzéteszi Imreh István. Bukarest, Kriterion, 1994. 286 p.

359. *Magyar Zoltán:* Siculicidium. Szomorú fejezet a székely határőrvidék történetéből. = Országhatár, 1994. 4. 30–31.

360. *Czegő Zoltán:* Véres vízkereszt Mádéfalván. = Új Magyarország. 1994. 26. 7.

361. *Katona Tamás:* Október. = Heti Magyarország. 1994. 43. 2.

362. Két honvédtiszt „a harag napjáról". = M. honvéd. 1994. 40. 40–41.
Pongrácz István és Kálmán Lajos naplójából. Közli: Hermabb Róbert.

363. *Török J. Tibor:* Tizenhármak és több ezrek. = Népszava. 1994. 234. 6.

364. *Bárány István:* Haynau és a Rotschildok. = História. 1994. 9–10. 62–63.

365. *Gersits István:* Kufsteini levél. = M. honvéd. 1994. 1. 34–35.

366. *Deak, Alexander:* Egy évforduló kapcsán. = Rendészeti szle. 1994. 11. 96–99.
A Dreyfus-ügy.

367. Az ezredest elbocsátották. Avult nézetek egy katonai folyóiratban. [Írta: B. A.] = Heti Magyarország. 1994. 10. 23.
Alfred Dreyfusról.

368. *Vadász Sándor:* A Dreyfus-ügy legújabb irodalmáról. = Világtörténet. 1994. ősz–tél 51–62.

369. *Vadász Sándor:* A Dreyfus-per. = Élet és tud. 1994. 52. 1650–1652.

370. *Kecskés László, Mácza Mihály:* Az elfeledett tömegsír. A borzalom éjszakája Rév-

Komáromban. [Riporter:] Botlik József. = M. nemzet. 1994. 178. 7.

1919. április

371. Ítélet Rab Ákos alezredes, vörös hadosztályparancsnok perében. [Közread., bev. és jegyz. ell.] Fogarassy László. = Hadtört. közl. 1994. 1. 117–123.

372. Katyn: Az igazság pillanata. = M. nemzet. 1994. 250. 20.

373. *Barcza György:* Horthy Miklós és Magyarország világháborús szerepéről. = História. 1994. 1. 29–30.

374. *Major Zoltán:* Háborús felelősség és bűnös nemzet. = Új Magyarország. 1994. 177. 13–14.

375. *Kapronczay Károly:* A német megszállás lengyel mártírjai. = Új Magyarország. 1994. 88. 14.

376. *Kertész István:* A nyilasok fogságában. = História. 1994. 9–10. 57–58.

377. *Szita Szabolcs:* Terror a hungarista államban. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 86–95.

378. *Szita Szabolcs:* Terror a hungarista államban. = História. 1994. 9–10. 54–56.

379. *Illés Sándor:* A történelem legkegyetlenebb etnikai tisztogatása Bácskában. Ötven éve történt. = M. nemzet. 1994. 255. 13.

380. *Mészáros Sándor:* Újvidéki hideg hetek 1944-ben. = Regio. 1994. 1. 77–95.

381. *Matuska Márton:* Méltó kegyelet. A délvidéki vérengzés ötvenedik évfordulójára. = Új Magyarország. 1994. 254. 14.

382. *Szinai Miklós:* A magyar kormányok politikája a zsidókérdésben. (1936–1944. március 19). = M. tudomány. 1994. 12. 1476–1487.

383. *Schmidt Mária:* A vidéki rendőrkapitányok jelentik... = Valóság. 1994. 6. 36–55.
Adalékok a magyar zsidóság történetéhez 1941–1944 között.

384. *Ormos Mária:* Megjegyzések az Endlösung magyarországi történetéhez. = M. tudomány. 1994. 12. 1488–1490.

385. *Gosztonyi Péter:* A zsidókérdés Magyarországon 1944-ben. Hitler, Veesenmayer és Horthy szerepe az Endlösungban. = M. nemzet. 1994. 175. 13.

386. *Glatz Ferenc:* Negyvennégy tavaszán. = Népszabadság, 1994. 82. 25.

387. *Mihályi Gábor:* Történésről és felelősségről. = Népszabadság, 1994. 95. 20.
Glatz Ferenc: Negyvennégy tavaszán c. cikkéhez. (uo. 1994. 82. 25.)

388. Holocaust Magyarországon sorozat. Dokumentumok a zsidóság üldöztetésének történetéből. [Kiadja a magyar Auschwitz Alapítvány –Holocaust Dokumentációs Központ.] [Az előszót írta és a sorozatot szerk. Ságvári Ágnes.] Bp. M. Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dok. Közp., 1994. 11 db.

389. *Szita Szabolcs:* A zsidók üldözése és mentése a német megszállástól a vidéki deportálásig. = Valóság. 1994. 5. 13–31.

390. *Szita Szabolcs:* A zsidók üldöztetése Budapesten 1944–1945. Bp. Magyar Auschwitz Alapítvány – Holocaust Dokumentációs Központ, 1994. 110 p. (Holocaust füzetek, 4.)

391. Holocaust emlékkönyv a vidéki zsidóság deportálásának 50. évfordulója alkalmából. Szerk. Králl Csaba. Bp. Teljes Evangéliumi Diák- és Ifjúsági Szövetség, 1994. 427 p.

392. *Braham, Randolph L.:* A történelem szörnyű fejezete. = Népszabadság. 1994. 82. 26.
A magyarországi holocaustról.

393. *Herczl, Moshe Y.:* Christianity and the holocaust of Hungarian Jewry. New York, London, New York Univ. Press, 1993. 299 p.
A magyar zsidóság tömeges elpusztítása és a kereszténység.

394. *Pataky Iván:* Naponta tizenkétezer ember... = M. honvéd. 1994. 19. 40–41.
1944. – a zsidóság deportálása.

395. Magyarország 1944. 2. köt., Üldöztetés – embermentés. Szerk. Szita Szabolcs. Bp. Nemzeti Tankönyv., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 278 p.

396. *Hanák Péter:* Zsidó munkaszolgálat a Holocaust éveiben. = História. 1994. 4. 25–26.

397. *Karsai László:* Zsidó Holocaust – „számháború". = História. 1994. 1. 12.

398. *Katona, Gabriel P.:* Zsidókat mentő központ. = História. 1994. 2. 8–10.

399. *Horváth László:* A második világháború legnagyobb zsidómentése. = Magyar fórum. 1994. 28. 19.

400. *Bárány György:* Zsidó munkaszolgálatosok szovjet hadifogságban. = Barátság. 1994. 1. 29–33., 2. 88–90., 3. 156–157., 4. 208–211., 5. 273–274.

401. *Stark Tamás:* Magyar zsidók szovjet fogságban. = História. 1994. 2. 11–12.

402. *Srark Tamás:* Magyarországi zsidók szovjet fogságban. = Iskolakultúra. 1994. 11–12. 133–139.

403. *Luwig Emil:* Az oradouri tömeggyilkosságról, 50 év múltán. = Magyar fórum. 1994. 33. 21.

404. *Sipos Péter:* A távol-keleti perek. = História. 1994. 1. 18–20.

405. *Sipos Péter:* Tizenkét per Nürnbergben. = História. 1994. 1. 6–7.

406. *Deák István:* A nürnbergi perek anatómiája. = História. 1994. 1. 3–15.
Telford Taylor visszaemlékezéséről.

407. Joachim Peiper pere és halála. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 36–42.

408. *Kovács Jenő:* Paul Touvier pere. Szabadlábon a tömeggyilkos. Életfogytiglani börtön. = Országhatár. 1994. 16. 25., 17. 25., 19. 25.

409. A Vichy-kormányzat a vádlottak padján. = Heti Magyarország. 1994. 24. 18.
Paul Touvier.

410. *Dezsőfia János:* Átértékelődhet az ellenállás. Egy francia kollaboráns pere kapcsán. = Új Magyarország, 1994. 84. 12.
Paul Touvier.

411. *Sereg András:* A népbírósági törvény fél évszázada. = Népszabadság. 1994. 11. 9.

412. *Pritz Pál:* Bárdossy László a népbíróság előtt. = História. 1994. 1. 24.

413. Az Endre–Baky–Jaross per. Szerk. Karsai László és Molnár Judit. Előszó Randolph L. Braham. Bp. Cserépfalvi, 1994. 650 p.

414. Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez. 3., Kúriai teljes ülések. Államvédelmi felülvizsgálatok. „Párt"-ítéletek. Törvényességi óvások. Tárgyalási jegyzőkönyvek. Bp. Közgazd. és Jogi K., 1994. 915 p.

415. *Kő András, Nagy J. Lambert:* Kivégzettek 1948–1956. 1–60. = Új Magyarország. 1994. ápr. 20.–nov. 19. a szerdai és szombati számokban.

416. *Gosztonyi, Peter:* Die Politischen Sauberungen in der ungarischen Armee 1945–1963. 1. T. 1945–1956. 2. T. 1956–1963. = ÖMZ. 1994. 2. 159–166., 4. 381–390.
Politikai tisztogatások a magyar hadseregben, 1945–1963.

417. *Markó György:* Koncepciós perek a honvéd légierő tisztjei ellen. 3., Hűvös Sándor. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 183–185.

418. Sortüzek, megtorlás, menekülés, 1956–1957. 2. jelentés. ... készítette a Tényfeltáró Bizottság. Szerk. Kahler Frigyes. Lakitelek, Antológia K., 1994. 581 p.

419. *Kahler Frigyes:* Megtorlás a forradalom résztvevői ellen – a jogtörténet tükrében. = Valóság. 1994. 10. 80–89.

420. *Kiss Sándor, M.:* 1956 és a sortüzek. 1–2. = M. szle. 1994. 4. 373–381., 6. 571–583.

421. *Kő András, Nagy J. Lambert:* Kossuth Lajos tér, 1956. 1–109. Epilógus helyett 1–7. = Új Magyarország. 1993. febr. 3.–1994. márc. 23. a szerdai és szombati számokban.

433. *Horváth Lajos:* Igenis, sortűz volt a Honvédelmi Minisztérium előtt. = Magyar Fórum. 7. 17.

423. *Horváth Miklós:* Köztársaság tér, ezerkilencszázötvenhat. = Népszabadság. 1994. 110. 8.

Veszteségek, a hadifogság története

424. *Sugár István:* Az egri vár 1552. évi ostromának sebesültjei, halottai és sebészorbélyai. = Archivum supplementum ad honorem Béla Kovács dedicatum. Eger, Heves M. Lvt., 1993. 189–222. p. (Heves Megyei Levéltár közleményei, különszám)

425. *Kiss József:* A pesti invaliduspalota titkai. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1994. 38. 34–35.

426. *Lenkefi Ferenc:* A lelkigondozás problémái a francia hadifoglyok körében Magyarországon, 1794–1795. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 3–16.

427. *Urbán Aladár:* Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. = Századok. 1994. 5. 872–887.

428. *Soltész József:* Magyar hadifoglyok Szicilia szigetén az I. világháborúban. = Szülőföldünk. 21–22. 1994. 37–42.

429. *Csiffáry Gabriella:* „Csak erőt adjon az Isten!" Egy magyar hadifogoly kálváriája a szerbek fogságában. = Új forrás. 1994. 2. 54–60.

430. *Bonhardt Attila:* A magyar hadifoglyok hazaszállítása az I. világháború után. [1.] Magyar hadifogolyfogadó bizottságok Lengyelországban és Litvániában. 1918 december–1921 augusztus. [2.] A magyarországi leszerelő táborok. [3.] A magyar hadifoglyok szervezett hazatelepítésése Szovjet-Oroszországból. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 29–70., 3. 19–54., 4. 3–47.

431. *Csárádi József:* A második világháború veszteségeiről. = Új honvédségi szle. 1994. 8. füzet. 25 p.

432. *Sebestyén István:* Csongrád város második világháborús áldozatai. = Oppidum Csongrád, 1994. 1–27.

433. *Kapronczay Károly:* Lengyel katonák magyar földön. Bp. Zrínyi K., 1994. 129 p.

434. *Lagzi István:* Lengyel katonák és önkéntesek evakuációja Magyarországról 1940 tavaszától 1940 őszéig. = Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 25. Kaposvár, Somogy M. Lvt., 1994. 303–336. p.

435. *Füzes Miklós:* Embervásár Európában. Hadifogoly magyarok a második világháborúban, Pécs, M. Tört. Társ. Déldunántúli Csoportja, Baranya M. Lvt., 1994. 209 p.

436. A Nyugatra hurcolt hadifoglyok kérdéséhez. Szentgyörgyi Albert levele. Közzéteszi: Ságvári Ágnes. = História. 1994. 9–10. 66.

437. *Basó József:* Egy páncélostiszt pokoljárása. [Riporter:] Kacsó Lajos. = M. honvéd. 1994. 3. 34–35.

Hadifogság.

438. *Göcsei Imre:* A szögesdrót mögött. Egy hadifogoly naplójából. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 155–179.

439. *Szűcs Jenő:* Hadifogság és hazatérés. 2., 1945. VIII. 25.–1946. V. 12. = Déri Múzeum évkönyve. 1992–1993. Debrecen, 1994. 247–265. p.

440. Horváth Lajos naplója a német hadifogságból (1944–45) (részletek). [Közzéteszi:] Kleinné Horváth Magda. = Új forrás. 1994. 2. 60–66.

441. Hadifoglyok írják ... Szerk. Papp Tibor. = Hadifogoly híradó. 1994. 1. 5–8., 2. 3–7., 3. 3–7., 4. 3–8., 5. 6–8., 6. 4–8., 7. 3–7., 9. 5–7., 10. 3–7.

442. *Tóbiás Áron:* Magyar Gulag-lexikon. A hírhedt 58-as paragrafus. = M. nemzet. 1994. 265. 7.

Rózsás János.

A haditechnika története

443. *Hogg, Ian V.:* A fegyverek enciklopédiája. A kőbaltától az irányított rakétáig. Bp. Zrínyi K., 1994. 219 p.

Eredeti cím: The Guinness encyclopedia of weaponry.

444. *Gohlke, W.:* Die blanken Waffen und die Schutzwaffen ihre Entwicklung von der Zeit der Landsknechte bis zur Gegenwart mit besonderer Berücksichtigung der Waffen in Deutschland, Österreich–Ungarn und Frankreich. – Osnabrück, Biblio. Verl., 1994. 157 p.

Szálfegyverek és védő felszerelések. Magyar vonatkozásokkal.

445. *Tóth Lóránd:* Ősmagyarok íja, nyila. = Bolyai hírek. 1994. 5. 1–9.

446. *Kovács László:* Fegyverek és pénzek. Honfoglalás és régészet. Bp. Balassi K., 1994. 181–194. p. (A honfoglalásról sok szemmel, 1)

447. *Csiffáry Gergely:* Hadiipari létesítmények a XVI–XVIII. századi Egerben. = Agria. Annales Musei Agriensis. 29–30. Eger, Dobó István Vármúz. 1993–1994. 103–137. p.

448. *Bonhardt Attila, Sárhidai Gyula, Winkler László:* A Magyar Királyi Honvédség fegyverzete. Bp. Zrínyi K., 1993. 475. p.

Ism.: Pataky Iván. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 125–126.

449. *Schmidt László:* A Willys Jeep születése. = Haditechnika. 1994. 1. 52–55.

450. *Villányi György:* Magyar páncélvonatok az első világháború után. 1–2. = Haditechnika. 1994. 1. 69–71., 2. 48–52.

451. *Hoch, Peter; Tötschinger, Bernhard:* Der Skoda 30,5 cm Mörser M11–M11/16–M16. = Das Militärhistorische Archiv. 1994. 2. 25–33., 3. 26–35.

A Skoda-művek mozsárágyúi a k. u. k. hadseregben.

452. *Bíró Ádám:* A 40. M. Turán-40 közepes harckocsi kialakítása. 1. A mintapéldánytól a sorozatgyártásig. = Haditechnika. 1994. 4. 65–69.

453. *Bíró Ádám:* A 40 mm-es 36/40 M. Nimród önjáró páncélvadász és légvédelmi gépágyú 1–2. (Haditechnika. 1994. 2. 61–64., 3. 54–60.

454. *Éder Miklós:* Kiegészítések az Ansaldóhoz. = Haditechnika. 1994. 1. 61.

Bíró Ádám: A páncélos fegyvernem megteremtésének kezdetei a Magyar Királyi Honvédségben (uo. 1993. 3.) c. cikkhez.

455. *Sárhidai Gyula:* Harckocsik az 1. hadseregnél. = M. honvéd. 1994. 37. 42–43.

456. *Schmidt László:* Német rakéta-sorozatvetők a második világháborúban. = Haditechnika. 1994. 4. 61–64.

457. *Mattheidesz Konrád:* Légvédelmi ágyú a föld alól. = Haditechnika. 1994. 3. 69–70.

458. Juhász István hagyatéka. Gamma – Juhász lőelemképző. Összeáll. és szerk. Varga József.

[Közread.] hadtört. Int. és Múz. Bp. Petit Real K., 1994. 73 p.
Tudományos emlékülés előadásai.

459. *Havas Tibor:* Emlékülés egy fejlesztő-tervező mérnök születésének 100. évfordulóján. = Akadémiai fórum. 1994. 6. 2.
Juhász István.

460. *Egri Magdi:* Egy mai ember. = M. honvéd. 1994. 40. 42–43.
Juhász István

461. *Laczik Bálint:* A Gamma–Juhász légvédelmi lőelemképző. = Technikatörténeti szle., 1993. 17–37. p.

462. *Winkler László:* Az első magyar repülőgépgyár története. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 207–208. p.

463. *Punka György:* A győri repülőgépgyártás adatai. Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 209–223. p.

464. *Amaczi Viktor, Sárhidai Gyula:* A Dunai Repülőgépgyár Rt.-től a Pestvidéki Gépgyár F. A.-ig. 2. = Haditechnika. 1994. 1. 42–46.

465. *Gál József:* A „feketerigó" akcióban. SR-71A Blacj Bird. 1–2. rész. = Top Gun. 1994. 1. 48–51., 2. 32–35.
3. rész. Különlegességek a legek repülőgépéről. = Top Gun. 1994. 3. 27–29.

466. *Valuev, Nikolaj:* Harrier – egy madár a „Fehér Könyv"-ből. A „Sea Harrier" FRS. 1. és a „Harrier" GR. MK. 3 a falklandi háborúban. = Bolyai hírek. 1994. 7. 125–145.

467. *Aksënov, A.–Valuev, N.–Delâev, V.:* Az AV-8B „Harrier" II. és az Öböl-háború. = Bolyai hírek. 1994. 7. 146–156.

468. *Kővári László:* MiG-történelem. = Top Gun. 1994. 4. 14–20.

469. *Gál József:* A MiG–21F–13 magyarországi története. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 53–65. p.

470. *Tóth Ferenc:* Az elmúlt évek repülőgép-roncs-kutatásának egyes eredményei az 1994. májusi pesterzsébeti kiállítás alapján. = Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 9–41. p.

471. *Schmidt László:* A Flettner 282 Kolibri helikopter. = Haditechnika. 1994. 3. 65–68.

472. *Csonkaréty Károly:* A szabadságharc hadihajói. = Élet és tud. 1994. 11. 326–328.

473. *Bak József:* Az egykori osztrák–magyar haditengerészet elfelejtett tengeralattjárói. = Haditechnika. 1994. 4. 59–60.

474. A hajó hazatért. Egy nemzeti ereklye megmentése. = Heti Magyarország. 1994. 1. 9.
Lajta, az Osztrák–Magyar Monarchia 1. monitora.

475. *Margitay-Becht András:* A Hadtörténeti Múzeum legújabb szerzeménye: az SMS LEITHA monitor. = Haditechnika. 1994. 1. 67–68.

476. *Horváth János:* Az osztrák–magyar hajóhad rádiókészülékei. 1–2. = Haditechnika. 1994. 2. 57–60., 3. 61–64.

477. *Heitmann, Jan:* U-534 – A titokzatos tengeralattjáró. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 28–35.
Roncskutatás.

478. *Vértes Endre:* A brit flotta és a tengerészeti légierők jelzésrendszere. 1. = Haditechnika. 1994. 4. 54–56.

479. *Sárhidai Gyula, Szabó Miklós:* „Az atom delfin" talán valós története. = M. honvéd, 1994. 43. 42–43.
Szovjet atom-tengeralattjárók.

480. „Cár-ágyú" a szovjet szuper csatahajók részére. = Haditechnika. 1994. 3. 70–71.

481. *Bak József:* A svéd tengeri hatalom emlékei. 1–2. = Haditechnika. 1994. 1. 62–66., 2. 65–68.

482. *Vértes Endre:* A Royal Navy repülőgép-hordozó flottájának kialakulása. 1–3. = Haditechnika. 1993. 4. 54–61., 1994. 1. 56–60., 2. 53–56.

483. *Sárhidai Gyula:* A M. Kir. Honvédség kísérletei különleges fegyverekkel. = Háború és 49 év béke, 1994. 5. 26–27.

484. A német titkos fegyverek. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 14–25.

485. *Bernstein, Jeremy:* Vacsora a kastélyban. = Világosság. 1994. 1. 58–74.
A német tudósok és az atombomba.

486. Az atomtitkok nyomában. = M. honvéd. 1994. 31. 16–17., 32. 16–17., 33. 16–17., 34. 16–17.

487. Széljegyzetek egy nagy feltűnést keltő emlékirathoz. = M. honvéd. 1994. 26. 16–17.
Szudplatov, Pavel az atombomba készítéséről.

488. *Sárhidai Gyula, Szabó Miklós:* Az első atombombák augusztusban robbantak... = M. honvéd. 1994. 32. 42–43.
1945 amerikai, 1949 szovjet atombomba.

489. Titkos radióaktív hadgyakorlatok áldozata. = M. hírlap. 1994. 288. 8.
Szovjet és amerikai atomkísérletek a hidegháború időszakában.

Helytörténet, vártörténet

490. *Gyöngyössy János:* Székely templomerődök. 2. kiad. Csíkszereda, Corvina Könyvposta, 1994. 101 p.

491. *Gerő László:* Mátyás király budai palotája. Kiskőrös, de Csejte K., 1994. 143 p. (Középkori Magyarország)

492. *Almási János:* Budapest történeti topográfiája a német megszállás időszakában. Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyv., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 123–146. p.

493. *Koppány Tibor:* A Tolna megyei Dombó vára. = Művészettörténet – műemlékvédelem. Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Bp. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1994. 159–168. p.

494. *Sugár István:* Az egri vár gazdasági, adminisztrációs és katonai szervezete. Agria. Annales Musei Agriensis. 29–30. Eger, Dobó István Vármúz., 1993–1994. 67–101. p.

495. *Csorba Csaba:* A végvári rendszer néhány kérdése Északkelet-Magyarországon. = Studia Agriensia. 14. Eger, 1993. 193–209. p.

496. *Bagu Balázs, Szakáll Mihály:* A szabadságharc nemzetőrei. Vidékünk nemzetőrségének történetéből (1848–1849). Ungvár, Bp. Intermix K., 1994. 165 p. (Kárpátaljai Magyar Könyvek, 42)

497. *Kollárová, Zuzana:* Spis v ciernom. = Historická Revue. 1994. 3. 30–31.
Késmárk a hadtörténelemben.

498. *Jankó Annamária:* Komárom–Esztergom megye várainak térképi ábrázolása a XIX. sz. végéig. = Limes. 1994. 3. 51–65.

499. *Suba János:* A M. Kir. honvédség 10. sz. központi lőszerraktárának (Komárom Csillagerőd – Komárom Óvár) kiépítése. = Limes. 1994. 3. 67–77.

500. *Kónya Péter:* „Sem csellel – sem erővel!". = M. honvéd. 1994. 50. 12–13.
A Komárom-Monostori erődítmény történetéből.

501. A műszaki csapatok napja. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 82–87.
A komáromi erődről.

502. *Szabó Lajos, H.:* Pápa és környéke 1848–1849. Pápa, [s. n.], 1994. 366 p.

503. Somogy megye a mádosik világháborúban. Kaposvár, Somogy M. Lvt., 1993. 539 p.
Ism.: Márkó Katalin. = Somogy. 1994. 1. 72–74.

504. *Kedves Gyula:* „Kossuth Lajos azt üzente..." 1. A szabadságharc önkéntesei. 2. Egy alakulat története. = Élet és tud. 1994. 10. 296–298., 11. 337–338.
Szabolcsi 48. honvéd zászlóalj.

505. Szeged története. 4., 1919–1944. Szeged, Somogyi Könyvtár, 1994. 798. p., 121 t.

506. *Domokos György:* A szombathelyi vár fegyverei a XVI–XVII. században. = Életünk. 1994. 10–11. (Huszár szám) 888–893.

507. *Koltay Péter:* Szőlősgyörök község népfelkelőinek és nemzetőreinek harca 1848 őszén Jellasics ellen. = Szőlősgyörök története. Szőlősgyörök, Önkorm., 1991 [!1993]. 114–141. p.

508. *Kralovánszky Alán:* A tihanyi vár 1982. évi feltárása. = Műemlékvédelem. 1994. 4. 209–218.

509. *Bujdosó Győző:* Periodizációs és rekonstrukciós kísérlet Torockószentgyörgy várához. = Műemlékvédelem. 1994. 2. 101–109.

510. Vámospércs története. Szerk. Gazdag István. [Kiadja: Vámospércs Nagyközség Önkormányzata.] Vámospércs, Önkorm., 1994. 372 p.

511. *Sós Ágnes, Cs.:* Zalavár az újabb ásatások tükrében. = Honfoglalás és régészet. Bp. Balassi K., 1994. 85–90. p. (Honfoglalásról sok szemmel; 1)

512. *Frivaldszky János:* Adalékok Lietava (Szlovákia) építéstörténetéhez. = Műemlékvédelem. 1994. 4. 221–229.
Zsolnalitva.

Életrajzok, megemlékezések

513. Honvédelmi miniszterek, 1848–1994. Bp. Zrínyi K., 1994. 156, 12 p.
Szerzők: Ács Tibor, Balogh Gyula, Bencze László, Hegedűs Zoltán, Liptai Ervin, Móricz Lajos, Szakály Sándor.

514. Párhuzamos politikus-portrék a XX. századi Európából. = Bp. M. Tört. Társ. Tanári Tagozata, 1994. 78 p. (A történelemtanári továbbképzés kiskönyvtára, 11)
Szerzők: Diószegi István, Krausz Tamás, Vargyai Gyula, Surányi Róbert, Harsányi Iván, Németh István.

515. O'Connor, Martin: Air aces of the Austro-Hungarian Empire, 1914–1918. Mountain View Flyng Machines Press, 1994. 336 p.
Az Osztrák–Magyar Monarchia mesterpilótái, 1914–1918.

516. *Horváth Ödön:* Generálispanoptikum. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 52–53.
Német tábornokok.

517. *Kubinyi Ferenc:* Fekete lexikon, 1945–1956. 1. Thousand Oaks, Malomfalvi K., Magyarok Vasárnapja, 1994. 303 p.

518. *Horváth Zoltán:* Ion Antonescu marsall. – Háború és 49 év véke. 1994. 5. 33–34.

519. *Móra László:* Márciusi emlék Bajcsy-Zsilinszky Endréről. = Új Magyarország. 1994. 65. 14.

520. *Novák Károly:* Az ellenállási mozgalom – Bajcsy-Zsilinszky Endre. = Theol. szle. 1994. 2. 95–97.

521. *Vigh Károly:* Sugaras pályaív. Bajcsy-Zsilinszky helye történelmünkben. = M. nemzet. 1994. 301. 10.

522. *Tilkovszky Lóránt:* Egy Balcsy-Zsilinszky memorandum 1942-ből. = Századok, 1994. 6. 1199–1247.

523. *Révai András:* A sorsa még mindig titok. Bakay Szilárd és a két megszállás. = Heti Magyarország. 1994. 10. 29.

524. *Alexa Károly:* A jó ruhás csiga. Négyszáz éve halt meg Balassi Bálint. = M. nemzet. 1994. 123. 19.

525. *Rév Pál:* Bánhidi Antalra emlékezve. Repüléstörténeti konferencia közleményei. Budapest, 1994. Bp. M. Repüléstört. Társ., 1994. 167–170. p.

526. *Csanádi Norbert:* A Gerle is besorolt az égi kötelékbe... = Top Gun. 1994. 6. 27–29.
Bánhidi Antal (1902–1994.)

527. Báthory István emlékezete. ... szerk. Nagy László. Bp. Zrínyi K., 1994. 339 p.

528. *Katona Tamás:* Lengyel katonatiszt, magyar honvéd tábornok. – – a kétszáz éve született Bem apóról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 61. 9.

529. *Hermann Róbert:* Bem apó. = M. honvéd. 1994. 10. 14–15.

530. *Csikány Tamás:* Bem tábornok az 1848–49-es magyar honvédségben. = Új honvédségi szle. 1994. 3. 54–59.

531. *Sutarski, Konrad:* Bem tábornok a múltban és a jelenben. = Heti Magyarország. 1994. 12. 7.

532. *Sylvester Lajos:* „Mi nem győznénk? Hisz Bem a vezérünk..." = Új Magyarország. 1994. 60.13.

533. *Kovács István:* Szoborként is megszólítható. Kétszáz éve született Bem József. = Népszabadság. 1994. 64. 22.

534. *Ritecz Miklós:* A tarnówiak magyarul tanulnak. Látogatás Bem apó szülőhelyén. = Népszabadság. 1994. 61. 7.

535. *Puncz Márta:* A tábornok. = Bécsi napló. 1994. 2. 4.
Bem József születésének 200. évf.

536. A francia marsall. 1689. augusztus 3-án született Bercsényi László gróf. = Heti Magyarország. 1994. 30. 31.

537. *Berek Lajos:* Magyar kornétásból – francia marsall. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 22–26.
Bercsényi László

538. *Várkonyi Ágnes, R.:* Bercsényi Miklós a történetírásban. = Társadalomtörténeti tanulmányok a közeli és a régmúltból. Emlékkönyv Székely György 70. születésnapjára. Bp. ELTE, 1994. 146–164. p.

539. *Győri László:* Bercsényi Miklós. = M. honvéd. 1994. 48. 10–11.

540. *Haralyi László:* Birago – egy név, mely fogalommá vált. = Új honvédségi szle. 1994. 9. 93–96.
Karl von Birago (1792–1845.)

541. *Bondor Vilmos:* A világégés hadszínterein. Bp. Zrínyi K., 1994. 220 p.
Második világháborús visszaemlékezések
Ism. Nagy Domokos Imre. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 124–125.
Bene János. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1994. 4. 592–593.

542. *Rácz György:* A Csákyak. Egy főúri család „pályakezdése". = Rubicon. 1994. 10. 12.
Csáky Miklós. Csáky György

543. Mária hadnagy. Keressük az utódokat. = Országhatár. 1994. 22. 26–27.
Csiizmarovics Mária, 48-as honvéd huszárhadnagy.

544. *Győri László:* Damjanich János. = M. honvéd. 1994. 47. 33.

545. *Glück Jenő:* A tábornok és Arad. Kiegészítő adatok Damjanich János és Damjanich Jánosné életrajzához. = Szeged. 1994. márc. 20–21.

546. *Kenyeres Dénes:* Damjanich János honvéd tábornok hőstette és kitüntetése. = Bolyai hírek. 1994. 2. 75–79.

547. *Szabó Péter:* Hivatása teljesítése közben... Adalékok dr. Deseő László m. kir. vezérőrnagy egykori moszkvai katonai attasé életrajzához. = Népszabadság. 1994. 147. 33.

548. *Györkei Jenő:* Deseő tábornok élete és titokzatos halála. 1–2. rész. = Heti Magyarország. 1994. 21. 29., 22. 30–31.
Hozzászólás: Gallyas Ferenc: Deseő tábornok utolsó évei és a valóság. = uo. 27. 31. Bujtás Pál. = uo. 29. 31.

549. *Kacsó Lajos:* A históriás idők tábornoka. = M. honvéd. 1994. 24. 32–33.
Deseő László

550. Hazai földben nyugszanak. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 2–4.
Gróf Bethlen István, Dezső László vőrgy. földi maradványainak hazaszállítása.

551. *Kenyeres Dénes:* Dessewffy Arisztid honvéd tábornok rövid életrajza és katonai kitüntetései. = Bolyai hírek. 1994. 6. 89–93.

552. *Harsányi Iván:* Franco. Rejtélyek és ellentmondások. = Rubicon. 1994. 3. 10–16.

553. *Gallyas Ferenc:* Hősi halálom után. [Riporter:] Kacsó Lajos, = M. honvéd. 1994. 50. 34–35.

554. *Gazdag Ferenc:* De Gaulle. A francia nagyság bűvöletében. = Rubicon. 93/10–94/1, 30–36.

555. *Goebbels, Joseph:* Napló. Az előszót írta... Ormos Mária. Vál. és szerk. Rátkai Ferenc. Bp. Dunakönyv K., 1994. 457 p.
Eredeti cím: Tagebücher, 1924–1945.
Ism.: Bodnár Dániel. = Heti Magyarország. 1994. 28. 14.
Török Bálint: Mennyire voltunk „utolsó csatlós"? = M. nemzet, 1994. 295. 6.

556. *Ormos Mária:* Joseph Goebbels. Hitler leghűségesebb híve. = Rubicon. 1994. 3. 4–9.
Goebbels-napló (részletek). Dokumentum. = uo. melléklet 1–7.

557. *Kosáry Domokos:* A Görgey-kérdés története. 1–2. köt. Bp. Osiris – Századvég K., 1994. 2 db. (387, 387 p.) (Századvég könyvtár)
Ism.: Pethő Tibor A közgondolkodás változásai. = M. nemzet, 1994. 260. 18.

558. *Kosáry Domokos:* Antall József Görgeyről. = Historia. 1994. 4. 31–32.

559. *Móra László:* Görgey Artúr mint kémikus és haditechnikus. = Technikatörténeti szle., 20. 1993. Bp. Országos Műszaki Múzeum, 1993. 137–158. p.

560. *Móra László:* Görgey Artúr mint technikus. = Új Magyarország. 1994. 118. 17.

561. *Hermann Róbert:* Hatvani Imre szabadcsapatvezér. = M. honvéd. 1994. 17. 40–41.

562. *Szepesi József:* A legeredményesebb pilóta. = M. honvéd. 1994. 51–52. 41.
Hefty Frigyes

563. *Thomas, Hugh:* Hess. Két gyilkosság története. Bp. Balassi K., 1994. 187 p.
Eredeti cím: A tale of two murders.

564. *S[ebők] J[ános]:* Rudolf Hess titokzatos repülése. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 42–45.

565. *Ormos Mária:* Hitler. Bp. T-Twins K., 1994. 522 p.
Ism.: Bodnár Dániel: A „zseniális megtévesztő". = Heti Magyarország. 1994. 10. 14.
Székely Gábor. = Múltunk. 1994. 1–2. 297–301.
Tamási Orosz János: Antiszemita volt-e Hitler. Esszéfüzér Ormos Mária tollából. = Új Magyarország. 1994. 4. 9.

566. *Ormos Mária:* A Führer új ruhája. Magyar Hitler-biográfia. [Riporter:] Murányi Gábor. = Heti világgazd. 1994. 5. 80–81.

567. Sötétben minden macska fekete. Beszélgetés az első magyarországi Hitler-életrajzszerzőjével, Ormos Mária történésszel. [Riporter:] Murányi Gábor. = IPM, 1994. 5. 53–57.

568. *S[ebők] J[ános]:* Hitler, a hűbérúr. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 30–31.

569. *Lukácsy András:* Hitler Adolf – kettős tükörben. = M. hírlap. 1994. 24. II.

570. *Kacsó Lajos:* Egy tiszt a hírközpontból. = M. honvéd. 1994. 17. 32.
Isépy Dezső

571. *Isépy Dezső:* A kőközei rejtély. = M. honvéd. 1994. 17. 33.
Harcok Erdélyben 1944. őszén.

572. *Barabás Tamás:* Jány Gusztáv mennybemenetele. = Népszava. 1994. 10. 6.

573. *Kiss Béla:* Milyen ember volt Jány Gusztáv vezérezredes? = Új honvédségi szle. 1994. 3. 96–98.
Hozzászólás az Új honvédségi szle. korábbi számaiban megjelent tanulmányokhoz.

574. *Berek Lajos:* Jeney Lajos Mihály tábornok helye az európai hadművészet történetében. = Új honvédségi szle. 1994. 6. 18–24.

575. *Delfiner, Henry:* Nikolaus Jurischitz 1490–1543. Soldierdiplomat. = East European Quarterly, 28. 1994. 1. 1–47. p.
Jurisics Miklós 1490–1543. A katonai diplomata.

576. *Varga József:* In memoriam Kálló Ferenc tábori lelkész. = M. honvéd. 1994. 43. 14.

577. *Sári Katalin:* Kálló esperesre emlékezünk. = Új Magyarország. 1944. 254. 14.

578. *Agoston, Tom:* Sátán vagy géniusz? Hitler szürke eminenciása. Bp. Kossuth K., 1994. 180 p.
Eredeti cím: Blunder! How the U. S. gave away Nazi supersecrets to Russia.
Kammler, Hans

579. *Veszprémy László:* Károly Róbert. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 56 p.,

12 t. (Vitézek, várkapitányok, hadvezérek, gengerálisok)

580. *Habsburg, Ottó:* V. Károly. Egy európai császár. Bp. Európa K., 1994. 435 p.
Eredeti cím: Charles Quint.

581. *Czigány István:* Egy reálpolitikus áruló? = M. honvéd. 1994. 2. 12–13.
Gróf Károlyi Sándor 1669–1743.

582. *Kovács Ágnes:* Károlyi Sándor főispán tevékenysége a XVII. század végén. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 56–61.

583. *Bajcsy-Zsilinszky Endre:* Egy pilóta halálára. – – búcsúja Kaszala Károlytól. [Közread és bev.] Surányi Endre. = Eur. utas. 15. 1994. 86–88.

584. *Horváth András, K.:* Hatezer nap a pokolban. = Magyar fórum. 1994. 5. 4.
Kásás Andor vőrgy. (1904–1994)

585. *Horváth Zoltán:* Egy leigázott torpedónaszád hőse. John Fitzgerald Kennedy tengerész hadnagy. = Top Gun. 1994. 11. 8–9., 11.

586. Kéri Kálmán vezérezredesre emlékezve. = Új honvédségi szle. 1994. 6. 122.

587. Kéri Kálmán vezérezredesre emlékezve. = M. honvéd. 1994. 22. 7.

588. *Perjés Géza:* Búcsú Kéri Kálmántól. = Magyar fórum. 1994. 22. 3.

589. *Szakály Sándor:* Elment egy katona. Kéri Kálmán vezérezredes (1901–1994). = M. nemzet. 1994. 131. 7.

590. *Szakály Sándor:* Élt 93 évet. Kéri Kálmán vezérezredes (1901–1994). = Bécsi napló. 1994. 4. 8.

591. *Speidl Zoltán:* Kálmán bácsi elment. = Heti Magyarország. 1994. 22. 3.
Kéri Kálmán

592. Végső búcsú Kéri Kálmántól. = Nemzetőr. 1994. júl.–aug. (531–532.) 6.

593. Örökre őrségben. Elhunyt Kéri Kálmán vezérezredes. = Nemzetőr. 1994. jún. (530.) 5.

594. *R[adnóczy] A[ntal]:* Búcsú vitéz Kéri Kálmántól. = Vitézi tájékoztató. 1994. 1. 9–10.

595. *Simonffy András:* Kéri Kálmán – híd az idők felett. = Új Magyarország. 1994. 131. 10.

596. *Oláh András:* Kézy László nemzetőrségi őrnagy emlékezete. (1794–1854.) = Honismeret. 1994. 1. 16–19.

597. *Rázsó Gyula:* Kinizsi csodaszerű ereje. – – a kenyérmezei hősről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 297. 14.

598. *Varga Mihály:* A magyar Herkules. = M. honvéd. 1994. 38. 40–41.
Kinizsi Pál

599. *Varga J. János:* Kisfaludyak. Mars és a múzsák szolgálatában. Egy köznemes család portréja a 17–19. századból. = Rubicon. 1994. 4–5. 55–57.

600. *Kenyeres Dénes:* Kiss Ernő honvéd altábornagy rövid életrajza és kitüntetése. = Bolyai hírek. 1994. 6. 98–101.

601. *Kenyeres Dénes:* Klapka György honvéd tábornok rövid életrajza, katonai tevékenysége és kitüntetése. = Bolyai hírek. 1994. 6. 102–106.

602. *Hermann Róbert:* Görgey tábornok szerint „nagyon kedves fiú volt Korossy". = Gerendási szó. 1994. 3.

603. *Ács Tibor:* Kossuth Lajos. Bp. M. Honvédség Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 96 p., 16 t.

604. Kossuth Lajos üzenetei. Szabad György összeállítása. Bp. IKVA, 1994. 294 p.
Ism.: R. T. = M. nemzet, 1994. 66. 9.
Csorba László: A szabadság embere. = M. nemzet, 1994. 170. 10.

605. *Hermann Róbert:* „Kossuthot nem ismerjük igazán...". [Riporter:] E[gri] M[agdi]. = M. honvéd. 1994. 3. 40–41.

606. Emlékezés Kossuth Lajosra Erdélyben 1994-ben. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994. 63 p. (Erdélyi tudományos füzetek, 219)

607. *Diószegi [György]:* Száz éve hunyt el Kossuth Lajos. = Heti Magyarország. 1994. 11. 29.

608. *Weisz, Giuseppe:* A turini remete. = Rubicon. 1994. 2. 22–26.
Kossuth Lajos

609. *Pusztaszeri László:* A magyar történelem géniusza. = M. nemzet. 1994. 65. 12.
Kossuth Lajos

610. *Tőbiás Áron:* Két férfi a viharban. '56 fegyverei – mentősei. = M. Nemzet. 1994. 163. 7.
Laurenszky Ernő, Balázs Piri László

611. *V[arga] M[ihály]:* Balszerencsés kémikus. = M. honvéd. 1994. 31. 42–43.
Lavoisier, Antoine

612. *Pusztaszeri László:* Aki szembefordult a tigrisekkel. = Új Magyarország. 1994. 153. 14.
Lázár Károly altbgy. testőrparancsnok

613. *Kenyeres Dénes:* Lázár Vilmos honvéd ezredes utásztiszt, aradi vértanú. = Műszaki katonai közl. 1994. 3–4. 66–70.

614. *Kenyeres Dénes:* 175 éve született gróf Leiningen-Westerburg Károly honvéd tábornok. = M. honvéd. 1994. 16. 40–41.

615. *Merényi-Metzger Gábor:* A tizenhatodik aradi vértanú. Lenkey János tábornok emlékezete. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 88–120.

616. *Gosztonyi Péter:* Ki volt Maléter Pál? 1–2. = Respublika. 1994. 25. 38–40.,26. 76–77.
Hellenbart Gyula, Horváth Miklós: Válaszok Gosztonyi Péternek. = Respublika. 1994. 28. 26–27.

617. *Horváth Miklós:* Egyenes gerinccel. Könyv Maléter Pál életútjáról. [Riporter:] K[ő] A[ndrás]. = Új Magyarország. 1994. 248. 13.
Horváth Miklós: Maléter Pál. Bp. 1995. Összeállítás a könyvből. 14–18.

618. *Kubinyi András:* A középkori politikai zseni. 530 éve koronázták királlyá Mátyást. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 71. 20.

619. *Schubert Katalin:* Gondolatok Mikó Zoltánról. = M. honvéd. 1994. 48. 15.

620. *Schubert Katalin:* A Mikó-rejtély. = Új Magyarország. 1994. 284. 15.

621. *Bondor Vilmos:* A Mikó-ügy. Beszélgetés – – sal, a katonai ellenállás egyik vezetőjével. [Riporter:] Sári Katalin. = Új Magyarország. 1944. 153. 15.

622. *Benkő Zoltán:* Egy tébolyult kor tanúságtevője. Beszélgetés – – nal. [Riporter:] Sári Katalin. = Új Magyarország. 1994. 284. 15.
Beszélgetés az ellenállásról és Mikó Zoltánról.

623. *Szentkirályi Frigyes:* Nagy Jenő ezredesről, egykori parancsnokomról. = M. honvéd. 1994. 48. 40–41.

624. *Dombrády Lóránd:* Az állhatatos katona. 1–3. = Heti Magyarország. 1994. 47–49. 29.
Nagybaczoni Nagy Vilmos

625. *Kacsó Lajos:* Egy frontnapló titkai. = M. honvéd. 1994. 40. 34–35.
Nemeskéri-Kiss Miklós naplójáról.

626. *Bona Gábor:* Egy 48-as huszárszázados visszaemlékezései. = Új forrás. 1994. 1. 39–48.
Pálffy Károly

627. *Kiss Béla:* Friedrich Paulus vezértábornagy. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 100–102.

628. *Varga Mihály:* Apolitikus katona – vagy lakáj? = Új honvédségi szle. 1994. 9. 74–75.
Hozzászólás Kiss Béla: Friedrich Paulus vezértábornagy (uo. 1994. 7.) cikkéhez.

629. *Kenyeres Dénes:* Perczel Mór honvéd tábornok a délvidéki hadsereg parancsnoka. = Bolyai hírek. 1994. 6. 95–97.

630. *Varga Mihály:* Haditechnikáért doktorátus. = M. honvéd. 1994. 15. 42–43.
Ferdinand Porsche

631. *Rónay Gábor:* A harcias pap viszontagságos élete. Száznyolcvan éve született Rónay Jácint. = M. nemzet. 1994. 111. 10.

632. *Serra, Alessandro:* Verso l'aurora. Dall'Albania all'Italia dopo 1'8 settembre 43. Cosenza, Trimograf, 1993. 240 p.
Albániától Itáliáig, 1943. szeptember 8. után. Magyarországi tartózkodás: V–VI. fejezet.

633. *Szokolay Katalin:* Sikorski. = Rubicon. 1994. 3. 17–19.

634. *Ács Tibor:* Széchenyi katonaévei. Bp. Zrínyi K., 1994. 300 p.

635. *Császár Ottó:* Élet – halál a levegőben. Vitéz Szentgyörgyi Dezső életrajzi regénye. Bp. MALÉV K., 1994. 320 p.

636. *Perjés Géza:* Hivatástudat és szakmaiság vitéz Szombathelyi Ferencnél. = Hadtudomány. 1994. 4. 107–117.

637. *Györkei Jenő:* Szombathelyi Ferenc tisztasága. A tragikus sorsú vezérezredes életútja. = Új Magyarország. 1994. 54. 15.

638. *Győri László:* Nagy Szulejmán. = M. honvéd. 1994. 41. 40–41.

639. *Vermes Gábor:* Tisza István. Bp. Századvég K., 1994. 583 p. (Századvég biográfiák)
Ism.: Bodnár Dániel: = Heti Magyarország. 1994. 40. 14.
Pethő Tibor: Magyarország megvédése – a magyarok ellenében. = M. nemzet. 1994. 189. 18.
Szabó Dániel. = Századok. 1994. 6. 1257–1258.
Erényi Tibor: Magyar államférfi a századelőn. = Múltunk. 1994. 3. 185–190.

640. *Vermes Gábor:* „Vad geszti bolond" vagy tisztes konzervatív? [Riporter:] Miklós Gábor: = Népszabadság. 1994. 174. 10.
Vermes Gábor: Tisza István c. könyve kapcsán.

641. *Vermes Gábor:* A vasgróf beolvasztása. Tisza István és a háború. = Heti világgazd. 1994. 32. 75–76.

642. Tisza István és kora. ... Horánszky Nándor. 1–2. köt. Bp. Tellér K., 1994. 2 db. (1427 p.)

643. *Bencze László:* Egy ultimátum háttere. Tisza István. = Élet és tud. 1994. 26. 807–808.

644. *Major Zoltán:* Tisza István, a „legerősebb magyar" és a nemzet. Az államférfi megnyilatkozásai tükrében. = Új Magyarország. 1994. 254. 15.

645. *Bódis Gábor:* Josip Broz Tito. = Rubicon. 1994. 3. 24–28.

646. *Szikora András:* Tomortól Mohácsig. = Szülőföldünk. 21–22. 1994. 59–62.
Tomori Pál

647. *Robert Péter:* Egy magyar katona kalandjai a XVIII. században. = Új honvédségi szle. 1994. 12. 112–114.

Báró Tóth Ferenc (1733–1793.)

648. *Tóth József:* Frontélmények gyermekszemmel. M. Honvédség Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 53 p., 8 t.

649. Enyingi Török Bálint. Közzéteszi Bessenyei József. Bp. M. Tört. Társ., 1994. XLV, 324 p.

650. A csatornaépítő tábornok. 1824. augusztus 10-én született Türr István. = Heti Magyarország. 1994. 31. 31.

651. *Ember Mária:* Találkozott-e Wallenberg és Eichmann? (1–3.) = Barátság. 1994. 5. 277–281., 6. 332–336., 7. 399–402.

652. *Gálfi Ferenc:* Találkozásom Raoul Wallenberggel. = Új Magyarország. 1994. 153. 14.

653. *Bárány György:* A Wallenberg-kutatás időszerű problémái és feladatai. = Századok. 1994. 6. 1149–1164.

654. *Schiller, Bernt:* Raoul Wallenberg. Das Ende einer Legende. Berlin, Verl. Neues Leben, 1993. 206 p.

Eredeti cím: Varför ryssarna tog Raoul Wallenberg.

Raoul Wallenberg, egy legenda vége.

655. *Wighardt Edit:* Napló a pincében töltött napokról. Budapest ostroma egy diáklány élményeinek tükrében (1944. december 24-től február 18-ig). Bp. Szerző, 1994. 47 p.

656. *Woroszylski, Wiktor:* Magyarországi napló, 1956. Bp. Századvég K., 1956-os Int, 1994. 123 p.

Eredeti cím: Dziennik węgierski

657. *Hermann Róbert:* A rendőrminiszter és a Zichy-gyémántok. Székesfehérvár, Fejér M. Lvt., 1994. 98 p. (História Klub füzetek, 10.) (Fejér M. Lvt. Közleményei, 17.)

Urbán Aladár. = Századok. 1994. 5. 1039–1040.

Lenkefi Ferenc. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 169–170.

658. *Szakály Ferenc:* Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér. – – a törökellenes küzdelmekről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 274. 14.

659. *Varga Mihály:* Merénylet vagy vadászbaleset? = Új honvédségi szle. 1994. 11. 53–59. Zrínyi Miklós

III. EGYETEMES ÉS MAGYAR HADTÖRTÉNELEM A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

660. *Horváth Jenő:* Évszámok könyve. Egyetemes és magyar történeti kiskronológia. 1–2. köt. Bp. Korona K., 1994. 2 db. (863 p.)

1. köt., kezdetektől 1789-ig. 2. köt., 1789–1990.

661. Pannon enciklopédia. A magyarság története. Főszerk. Kuczka Péter. Bp. Dunakanyar 2000, 1994. 381 p.

Ism.: M. nemzet. 1994. 289. 11.

662. *Nagy László:* Egy ezredév Magyarország hadtörténelméből. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 184 p.

663. Hadtörténelem. Tankönyv a katonai főiskolák számára. Szerk. Gonda András. Bp. M. Honvédség Tanintézeti Főnökség, 1994. 486 p.

Szerzők: Bencze László, Czigány István, Gergely Jenő, Hermann Róbert, Lengyel Ferenc, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szántó Mihály, Takács János, Zachar József.

664. *Beke György:* Hadi utak Erdélyben. Barangolások magyar katonák nyomában. Kolozsvár, Nis K., 1994. 155 p. (Erdélyi kiskönyvtár, 10–11.)

Részlet a könyvből: M. honvéd. 1994. 39. 38–39.

665. Száz rejtély a magyar történelemből. Főszerk. Halmos Ferenc Bp. Gesta Könyvk., 1994. 209 p.

Szerzők: Bencze László, Hermann Róbert, Suba János stb.

666. *Kőszegvári Tibor:* Katonapolitikai szövetségek a múltban. Magyarország részvételének tanulságai, a jövő lehetőségei. = Új honvédségi szle. 1994. 10. füzet. 15 p.

667. *Scheuch, Manfred:* Historischer Atlas Österreich. Wien, Brandstätter, 1994. 215 p.

Ausztria történelmi atlasza. Magyar vonatkozásokkal.

668. *Majoros Ferenc; Rill, Bernd:* Das osmanische Reich, 1300–1922. Die Geschichte einer Grossmacht. Regensburg. Verl. Pustet, 1994. 396 p.

Az oszmán birodalom, 1300–1922. Egy nagyhatalom története. Magyar vonatkozásokkal.

A kezdetektől a XV. század végéig

669. Mi táplálta Maszada védőit? = M. hírlap. 1994. 305. 8.

670. *Jfuhari] Zs[uzsanna]:* Ledöntött mítosz. A gall hős végnapjai? = Élet és tud. 1994. 18. 547–549.
Vencingetorix

671. *Kovács Lajos Olivér:* Európa harapófogóban. = IPM. 1994. 5. 32–33. 116–119.
VIII–IX. század

672. *Brunner, Karl:* Österreichische Geschichte. 907–1156. Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jahrhundert. Wien, Ueberreuter, 1994. 560 p.
Ausztria története 2. köt. 907–1156. Hercegségek és grófságok. A magyarok ostromától a 12. századig.

673. *Szauter Lajos:* Magyarország hadtörténete a honfoglalástól a XVIII. század közepéig. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. 1994. 85 p.
Zrínyi Miklós Katonai Akadémia.

674. *Váczy Péter:* A magyar történelem korai századaiból. Szerk. Glatz Ferenc. Bp. História. MTA Történettud. Int., 1994. 183 p. (História könyvtár. Monográfiák, 5).

675. Szent Istvántól Mohácsig. Források a középkori Magyarországról. Összeáll. Blazovich László, Kristó Gyula, Makk Ferenc. Szerk. Blazovich László. Szeged, Szegedi Középkordász Műhely, 1994. 262 p. (Szegedi Közép-kortörténeti Könyvtár, 20).

676. *Steinhübel, Ján:* Stefanova cesta ku korune. = Historická Revue. 1994. 8. 4–5.
I. István király államalapítása.

677. *Steinhübel, Ján:* Úsvit Uhorska = Historická Revue. 1994. 4. 5–7.
A magyar királyság kialakulása

678. Cudzinci na uhorskom tróne. = Historická Revue 1994. 1. 10–12., 2. 8–9., 3. 8–9., 4. 7–8., 5. 7–9., 6. 5–6., 7. 8–10., 8. 8–10., 9. 10–12., 10. 6–8.
Trónharcok Magyarországon az Árpádoktól a mohácsi vészig.

679. *Dümmerth Dezső:* Az elfelejtett király. Aba Sámuel és a trónviszályok Magyarországon. [Riporter:] Ablonczay Balázs. = M. nemzet. 1994. 176. 11.

680. *Négyesi Lajos:* A ménfői csata. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 136–146.

681. *Négyesi Lajos:* A ménfői csata, 1044. július 5. Ménfőcsanak, Ménfőcsanaki Népfőiskola, 1994. 25, 8 p.

682. *Veszprémy László:* Magyar-bizánci összecsapás. = M. honvéd. 1994. 28. 40–41.
1167.

683. *Veszprémy László:* Egy magyar király a Szentföldön (1217–1218). = M. honvéd. 1994. 2. 40–41.
II. András

684. *Szabó Zita:* A legszentebb ürügy. Keresztesek a Szentföldön kívül. = IPM, 1994. 7. 30–35.

685. *Zimonyi István:* The Volga Bulghars between wind and water 1220–1236. = Acta Orientalia Acad. Sci. Hung. Tom. 46. 1992–93. 2–3. 347–355.

686. *Veszprémy László:* Újabb szempontok a tatárjárás történetéhez. = Iskolakultúra. 1994. 15–16. 28–35.

687. *Brezováková, Blanka:* Bitka na Moravskom poli. = Historická Revue, 1994. 1. 9–10.
Morvamezei csata

688. *Engel Pál:* Háború és külpolitika az Anjou-korban. = História. 1994. 2. 16.

689. *Engel Pál:* Magyarország és a török veszély Zsigmond korában (1387–1437). = Századok. 1994. 2. 273–286.

690. *Kubinyi András:* A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. = Századok. 1994. 2. 288–318.

691. *Soreanu, Mircea:* Varna – 550. = Rivista de istorie militara. 1994. 6. 52.
A várnai csata

692. *Rázsó Gyula:* A flottára várva. Egy esküszegő hadjárat a török ellen. – – hadtörténész a várnai ütközetről. [Riporter:] Ablonczay Balázs. = M. nemzet. 1994. 266. 19.

693. *Tubero, Ludovicus:* Kortörténeti feljegyzések, Magyarország. Közreadja Blazovich László, Sz. Galántai Erzsébet. Szeged, Szegedi középkorász Műhely, 1994. 403 p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár, 4.)
Eredeti cím: Commentarii de rebus suo tempore, in Pannonia et finitimis regionibus gestis.

694. *Székely György:* Magyar parasztháború a székely szabadságért. – – a Dózsa-féle lázadásról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 94. 20.

695. *Susarin, Vladimir Pavlovič:* Krest'ânskaâ vojna 1514 goda v Vengrii. Moskva, Rosiijskaâ Akademiâ Nauk, 1994. 253 p.
Az 1514-es magyarországi parasztháború.

696. *Fodor Pál,* Dávid Géza: Magyar–török béketárgyalások 1512–1514-ben. = Történelmi szle. 1994. 3–4. 193–226.

697. *Fodor Pál:* A terjeszkedés ideológiái az Oszmán birodalomban. = Világtörténet. 1994. tavasz–nyár. 25–31.

698. *Szakály Ferenc:* Gazdasági és társadalmi változások a török hódítás árnyékában. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1994. 39 p. (História könyvtár. Előadások a történettudomány műhelyeiből, 5)
Barta Gábor, Czigány István és mások hozzászólásaival.

699. *Négyesi Lajos:* A mohácsi csata. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 62–79.

700. *Mezeiová, Adelaida:* Stopy bitiek v Moháci. = Historická Revue. 1994. 10. 8.
A mohácsi csata

701. *Tóth István György:* Legenda a mohácsi csatáról. = História. 1994. 3. 31.

702. *Várkonyi Ágnes, R.:* Europica varietas – Hungarica varietas. Tanulmányok. Bp. Akad. K., 1994. 268 p., 20 t.

703. *Urblik, Marián:* Turci v boji. = Historická Revue. 1994. 9. 16–18.
Magyarországi törökellenes harcok

704. *Suppan, Arnold:* Törökellenes küzdelem és modernizáció. = História. 1994. 5–6. 10–12.

705. Hungarian-Ottoman military and diplomatic relation in the age of Süleyman the Magnificent. Ed by Géza Dávid and Pál Fodor. Bp. Hung. Acad. of Sci. Inst. of History, 1994. 210 p.
Magyar–oszmán katonai és diplomáciai kapcsolatok Nagy Szulejmán idején.

706. Sir Thomas Seymour levelei az 1542-es magyarországi hadjáratról. = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 12–18.

707. *Köhbach, Markus:* Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554. Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa. Wien, Köln, Weimar, Böhlau Verl., 1994. 491 p. (Zur Kunde Südosteuropas. 2., 18)
Fülek török bevétele, 1554-ben. Történeti-forráskritikai tanulmány a közép-kelet-európai török expanzióról.

708. *Veress D. Csaba:* Veszprém ostroma, a „tizenötéves háború" (1593–1606) kezdete. = Veszprémi szle. 1994. 1. 21–29.

709. *Ivanics Mária:* A Krími Kánság a tizenötéves háborúban. Bp. Akad. K., 1994. 235 p., 12 t. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár, 22)

710. Thomas Glover és Edward Barton jelentése Eger 1596-os török ostromáról és bevételéről. = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 19–23. p.

711. Az 1594-es birodalmi gyűlés határozatai a magyar háborút illetően. Ford. és sajtó alá rend. Wölfinger Ildikó. Szeged, JATE Történész Diákkör, 1994. 12 p. (Documenta historica, 15)

712. John Smith kapitány kalandjai Magyarországon és Erdélyben. = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 24–34. p.
1602.

713. *Murgescu, Bogdan:* Aspecte financiare ale actiunii politico-militare a lui Mihai Viteazul. = Rivista de istorie militara. 1994. 3. 15–20.
Vitéz Mihály politikai és katonai tevékenységének gazdasági szempontjai.

714. Sydnam Poyntz magyarországi kalandjai és török rabsága (1626). = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 40–45. p.

715. *Hiller István:* Javaslat a Habsburg–török diplomácia reformjára, 1637. = Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60. életévét betöltött Gerics József tiszteletére. Bp. ELTE, 1994. 177–186. p.

716. Rákóczi évfordulók 1993. Történelmi tanulmányok. Szerk. Tamás Edit. Sárospatak, Rákóczi Múzeum Baráti Kör, 1994. 93 p. (Sárospataki Rákóczi Múzeum füzetei, 29)
Rákóczi-szabadságharc kezdetének 290., Zrínyi Ilona születésének 350., I. Rákóczi György születésének 400. évfordulója.

717. *Várkonyi Ágnes, R.:* Erdély és a vesztfáliai béke. I. Rákóczi György politikájához. = Scripta manent. Ünnepi tanulmányok a 60.

életévét betöltött Gerics József tiszteletére. Bp. ELTE, 1994. 187–198. p.

718. Sir Andrew Melvill az 1663/64-es török háborúról. = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 46–52. p.

719. *Püspöki Nagy Péter:* Inter Scyllam et Charybdim. Három adalék a török szövetség eszméjéhez a vasvári béke korában (1661–1670.) = Stud. nova/KRE BTK. 1994. 1. 59–67.

720. *Várkonyi Ágnes, R.:* A vasvári béke: ami elveszett és ami megmaradt. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 185. 10.

721. Beszámoló Érsekújvár 1685-ös ostromáról és bevételéről. = Angol és skót utazók a régi Magyarországon (1542–1737). Bp. Argumentum, 1994. 75–81. p.

722. *Szita László:* Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről 1688–1690. = Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv. 25. Kaposvár, Somogy M. Lvt., 1994. 51–124. p.

XVIII. század

723. *Bérenger, Jean:* A francia külpolitikai stratégia főbb vonulatai a 18. században. = Aetas. 1994. 4. 166–178.

724. Beszélgetés a 18. századról Jean Bérenger professzorral. [Riporter:] Tóth Ferenc: = Aetas. 1994. 4. 160–164.
Bérenger, J. műveinek válogatott bibliográfiája 165. p.

725. *Czigény István:* Egy szabadságharc katonai anatómiája. 1. Kompromisszum vert helyzetből? 2. „Sosem felejtem el a fájadalmat". = Élet és tud. 1994. 2. 45–47., 3. 70–72.

726. II. Rákóczi Ferenc erdélyi hadserege. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel közzéteszi Magyari András. Bukarest, Kriterion K., Polis K., 1994. 650 p.

727. *Mrva, Ivan:* Hlavné príciny povstania Frantiska II. Rákociho roku 1703. = Historicky Casopis. 1994. 4. 640–660.
A Rákóczi-felkelés kiváltó okai.

728. *Csikány Tamás:* Magyarország hadügye 1715 és 1867 között. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1993. 84 p.

729. *Gonda András:* Magyarország a Habsburg Birodalomban. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 53 p.

730. *Varga J. János:* Ismeretlen adalékok az 1716. évi pétervaradi ütközethez. = Századok. 1994. 3–4. 634–649.

731. *Dogaru, Mircea:* Insurectia romanilor transilvaneni din 1784 prolog al revolutiilor europene. = Rivista de istorie militara. 1994. 6. 18–20.
A Horia-Closca felkelés.

732. *Diószegi István:* A hatalmi politika másfél évszázada, 1789–1939. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1994. 477 p. (História könyvtár. Monográfiák, 4)

733. *Szász Erzsébet:* Angol–francia veresengés a keleti Mediterráneumban, 1797–1815. = Világtörténet. 1994. ősz–tél. 34–40.

734. *Vadász Sándor:* Thermidor kétszáz éve. = Népszabadság. 1994. 171. 25.

735. *Varga Mihály:* Puccs egy nő miatt. = M. honvéd. 1994. 31. 40–41.
Franciaország

736. *Kapronczay Károly:* Kosciuszko harca. A felkelések nyitánya. = Élet és tud. 1994. 13. 404–406.

737. *Domonkos László:* Titkos történetünk. Bp. Zrínyi K., 1994. 264 p.

A XIX. századtól 1914-ig

738. *Major Zoltán:* Szövetségi rendszerek 1814 és 1919 között. = Új Magyarország. 1994. 6. 14.

739. *Diószegi István:* „Külső tényező" – kisebbségi politika. 1815–1918. = História. 1994. 2. 20–23.
Balkáni államok

740. *Balázs Éva, H.:* Márciusunk évtizedes summázata. – – történész 1848 külföldi és hazai előzményeiről. [Riporter:] Daniss Győző. = Népszabadság. 1994. 60. 19.

741. *Katona Tamás:* Március tizenötödike. = Heti Magyarország. 1994. 10. 3.

742. *Urbán Aladár:* A modern Magyarország születése. = Népszabadság. 1994. 61. 18.

743. *Hermann Róbert:* Március 15. Ünnep beszédvázlat. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 16 p.

744. *Krámer Iván:* Kossuth és kora. Forrásgyűjtemény. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 189 p. (Honvéd tudósok, 5)

745. *Csorba László:* Az ország szíve és ura. Kossuth Lajos március 15-éről. = M. nemzet. 1994. 61. 11.

746. *Debreczeni József:* Mítosz és történelem. = M. nemzet. 1994. 61.
Megemlékezés 1848/49-ről.

747. *Zilizi, Tihamér:* Popraveny za názory. = Historická Revue. 1994. 3. 21.
1848–49-es szabadságharc.

748. *Egyed Ákos:* Kossuth és a székelyek 1848-ban. = Századok. 1994. 5. 831–871.

749. *Egyed Ákos:* Forradalom és szabadság. 1–2. = Erdélyi mság. 17. 1994. 17. 21., 18. 20–24.
A székelyekről 1848–1849-ben.

750. *Örsi Julianna:* Emlékezés és emlékeztetés 1848/49-re a Nagykunságon. = Jászkunság. 1994. 2. 3–7.

751. *Hermann Róbert:* Az olasz légió a magyar szabadságharcban. = Nemzeti és társadalmi átalakulás a XIX. században Magyarországon. Tanulmányok Szabad György 70. születésnapjára. Bp. Korona K., 1994. 319–332. p.

752. *Urbán Aladár:* Az Országos Honvédelmi Bizottmány kezdeti tevékenysége dokumentumok tükrében, 1848. szeptember 30–október 7. = Hadtörténelmi közl. 1994. 4. 80–114.

753. *Urbán Aladár:* Kossuth Lajos a Batthány-kormányban. = M. honvéd. 1994. 16. 12–13.

754. *Hermann Róbert:* Kossuth Lajos mint kormányzóelnök. = M. honvéd. 1994. 39. 6–7.

755. *Hermann Róbert:* Az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöke. = M. honvéd. 1994. 32. 40–41.
Kossuth Lajos

756. *Hermann Róbert:* Mi történt 145 éve a Branyiszkói-hágónál? Magyar és szlovák honvédek győzelme a Felvidéken. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 30.18.

757. *Bona Gábor:* A reményt adó isaszegi csata. – – a szabadságharc második tavaszáról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 79. 11.

758. *Hermann Róbert:* 1849. május 21. Budavár visszavétele. Ünnepi beszédvázlat. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 17 p.

759. *Hermann Róbert:* Budától Budáig. = M. honvéd. 1994. 20. 40–41.

760. *Győri László:* A honvédelem napján. = M. honvéd. 1994. 20. 14–15.

761. *Kovács István:* Bem tábornok a nyári erdélyi hadjáratban. (Bem születésének 200. évfordulójára.) = Tiszatáj. 1994. 11. 70–74.

762. *Tutula, Vasile:* 1848–1849. Tara Zarandului. = Rivista de istorie militara. 1994. 1–2. 25–32.
Harcok Délnyugat-Erdélyben.

763. *Kővári László:* Háromszék, július 27. 1849. [Közli:] Hermann Róbert. = M. honvéd. 1994. 29. 40–41.

764. Perczel Mór vezérőrnagy hadijelentése a turai ütközetről. Tápiószele, 1849. július 21. (A harcitudósítás változtatások nélküli leközlése.) = Huszár. 1994. 25.

765. *Szarka Lajos:* A Tihanyi-félsziget és a Balaton-felvidék az 1848–49-es szabadságharc utolsó napjaiban. = Hévíz. 1994. 2. 32–40.

766. *Veliky János:* A bűnbakkeresés szerencsétlen beidegződés. – – a világosi fegyverletételről, az alkotmányos fejlődés megszakadásáról. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 190. 9.

767. *Lukács Lajos:* A missouri hadműveletek magyar vonatkozásai. Frémont tábornok és a magyar emigránsok 1861–1862-ben. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 76–89.

768. *Fesser, Gerd:* 1866. Königgrätz – Sadowa. Bismarcks Sieg über Österreich. Berlin, Brandenburgisches Verlagshaus, 1994. 147 p. (Das Tagebuch Europas)
Königgrätz – Sadowa. Bismarck győzelme Ausztria felett. Magyar vonatkozásokkal.

769. *Diószegi István:* Kiegyezéstől a forradalmakig. = História. 1994. 5–6. 52.

770. *Diószegi István:* Bismarck és Andrássy 1870–1871-ben. = Századok. 1994. 3–4. 517–577.

771. *Diószegi István:* Egy dinasztia szolgálatában? Bismarck, Otto v.: A hármasszövetség. Részletek Bismarck Gedanken und Erinnerungen című visszaemlékezéseiből. = Aetas. 1994. 2. 170–193.

772. *Diószegi István:* Nemzeti törekvések és dinasztikus velleitások az Osztrák–Magyar Monarchia külpolitikájában a 19. század utolsó harmadában. = Aetas. 1994. 2. 5–42.

773. *Fellner, Fritz:* Vom Dreibund zum Völkerbund. Studien zur Geschichte der internationalen Beziehungen, 1882–1919. Wien, Verlag für Geschichte und Politik, München, Oldenbourg, 1994. 434 p.
A hármas szövetségből a Népszövetségbe. Tanulmányok az 1882–1919 közötti évek

nemzetközi kapcsolatok történetéhez. Magyar vonatkozásokkal.

774. *Beck Tamás:* A lissai csata. = História. 1994. 3. 33–35.

775. *Jeszenszky Géza:* Az elveszett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1894–1918). Bp. M. Szle. Alapítvány, 1994. 357 p. (Magyar Szemle Könyvek)

776. *Bencze László:* A fehér ember is elkergethető. A gyarmati rendszer felbomlása. = Élet és tud. 1994. 14. 434–435.

777. *Romsics Ignác:* Felszámolni vagy átalakítani? Franciaország dunai politikájának dilemmája a 20. század elején. = Rubicon. 1994. 2. 4–11.

778. *Barcza György:* Diplomataemlékeim, 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból. A jegyzeteket és az utószót Bán D. András írta. Összeáll. és szerk. Antal László. 1–2. köt. Bp. Európa K., História, 1994. 2 db. (Extra Hungariam)

779. *Diószegi György:* Háború pedig nem lesz! 1. A boszniai hadgyakorlatok véget értek. 2. A trónörökös tragédiája. 3. „... szűnjék meg a tüntetés és a fanatizálás..." 4. A háború „lehetetlenségének igazolása". 5. Ítéletidő és ultimátum – Akik hiányoztak. = Heti Magyarország. 1994. 25–29. 29.
Hozzászólás: Bóka Bátor. = uo. 28. 31. Szakály Sándor. = uo. 36. 31.

780. *Hanisch, Ernst:* Österreichische Geschichte. Bd. 9., 1890–1990. Der lange Schatten des Staates. Österreichische Gesellschaftsgeschichte im 20. Jahrhundert. Wien, Ueberreuter, 1994. 599 p. Ausztria története. 9. köt. 1890–1990. Az állam hosszú árnyéka. Ausztria társadalomtörténete a 20. században. Magyar vonatkozásokkal.

XX. század
1914–1918

781. A világháborúk krónikája. Szerk. és a képanyagot összeáll. Jüling András et al. Bp. J. A. Z. Z., 1994. 511 p.

782. *Gilbert, Martin:* The Routledge Atlas of the First World War. 2. ed. London, Routledge, 1994. 164, XXXII p.
Az első világháború atlasza. Magyar vonatkozásokkal.

783. *Szabó József:* Az első világháború. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 117 p.

784. *Tunstall, Graydon A.:* A pángermanizmus víziója. Német Mitteleuropa-elképzelések az első világháború alatt. = Rubicon. 1994. 8. 11–13.

785. *Kovács M. Mária:* Az utolsó háború utópiája. Woodrow Wilson elképzelése az első nagy kísérletben elbukott. = Népszabadság. 1994. 290. 30.

786. *Varga Mihály:* Adalékok az első világháború történetéhez. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 16–25.

787. *Varga Mihály:* Nyolcvan éve tört ki az első világháború. = Új honvédségi szle. 1994. 8. 26–33.

788. *Ludwig, Emil:* Tizennégy júliusa. = Új Magyarország. 1994. 177. 13–14.

789. *Szász Zoltán:* „Megölték a Ferdinándot!". = História. 1994. 5–6. 3–5.

790. *Pollman Ferenc:* Az első világháború első pisztolylövése. – – hadtörténész a szarajevói merényletről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 149. 10.

791. *Pollmann Ferenc:* A béke utolsó napja. 1. A dilettáns merénylet. 2. Vaktában leadott lövések. = Élet és tud. 1994. 25. 771–772., 26. 805–806.

792. *Pollmann Ferenc:* A bolha, az elefánt meg a háború. = Élet és tud. 1994. 32. 1005–1006.

793. *Pollmann Ferenc:* Dédapáink háborúja. = Jászkun krónika. 1994. aug. 3.

794. *Szijj Jolán:* A puskaporoshordó „receptje". (Avagy: út a háborúba.) = M. honvéd. 1994. 21. 40–41.

795. *Szijj Jolán:* „Mindent megfontoltam és meggondoltam..." = M. honvéd. 1994. 26. 40–41.

796. *Szijj Jolán:* Magyarország és az első világháború. = M. honvéd. 1994. 30. 40–41.

797. *Pieropan, Gianni:* Monte Pasubio. Guida alla Zona Sacra itinerari, ambiente, storia. Valdagno, Gino Rossato, 1994. 111 p.
Monte Pasubio. Magyar első világháborús vonatkozásokkal.

798. Handbook of the Austro-Hungarian army in war, June, 1918. Issued by the General Staff. [Publ. by] The Imperial War Museum.

Nashville, The Battery Press, London, Imperial War Mus., 1994. VIII, 188 p. + 2 térk. mell.

Kézikönyv az osztrák–magyar hadseregről, 1918. június. Reprint. Eredeti kiad. London, 1918.

799. The Austro-Hungarian forces in the field, October, 1918. Prep. by the General Staff, War Office. [Publ. by] The Imperial War Museum. Nashville, The Battery Press, London, Imperial War Mus., 1994.225 p.

Az osztrák–magyar tábori erők, 1918. október. Reprint. Eredeti kiad. London, 1918.

800. *Rémiás Tibor:* Kordokumentumok az I. világháború idejéből. = Szülőföldünk. 21–22. 1994. 15–22.

Eredeti dokumentumok közlésével.

801. Tobolski album – 1916. [Közread. és bev.] Rémiás Tibor. = Szülőföldünk. 21–22. 1994. 25–36.

802. *Molnár Antal:* Emlékek a keleti frontról. = Bolyai hírek. 1994. 3. 51–59.

803. *Németh Zoltán:* Adatok a cseh légiók történetéhez. = Hodinka Antal emlékkönyv. Nyíregyháza, MTAK, 1993. 333–342. p.

1918–1939

804. *Major Zoltán:* Töprengés egy másí forradalom fölött. = Új Magyarország. 1994. 60. 16–17.

Szende Zoltán: A magyar katasztrófa 1918–19. Madách K., 1937. c. műve kapcsán.

805. *Hajdú Tibor:* A Tanácsköztársaság helye a magyar történelemben. = Múltunk. 1994. 1–2. 3–16.

806. *Szijj Jolán:* Ország – hadsereg nélkül. = M. honvéd. 1994. 7. 40–41.

Szakály Sándor hozzászólása 1. 124. tételnél.

807. *Szijj Jolán:* Honvédő hadsereg. = M. honvéd. 1994. 15. 40–41.

808. *Kiss Gy. Csaba:* A gesztenyefákat régen kivágták. = M. nemzet. 1994. 193. 6.

Az 1919-es dunapataji felkelés.

809. *Kiss Gy. Csaba:* Történeti emlékezet nélkül nincsen haza. Újra áll Dunapataj emlékműve. = Heti Magyarország, 1994. 35. 29.

810. *Botlik József:* Hogyan veszett el a Felvidék? (1918. november – 1919. február.) = Erdélyi mság. 18. 1994. 34–38.

811. Das Jahr 1919 in der Tschechoslowakei und in Ostmitteleuropa. Vorträge der Tagung des Collegium Carolinum in Bad Wiessee vom 24. bis 26. November 1989. München, Oldenbourg Verl., 1993. 216 p. (Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum. 17.)

Csehszlovákia és Kelet-Közép-Európa az 1919-es években.

812. *Swanson, John C.:* Otto Bauer külpolitikája és a Magyar Tanácsköztársaság. = Aetas. 1994. 3. 57–70.

813. *Hronsky, Marián:* Szlovákia elfoglalása csehszlovák katonaság által 1918 novemberétől 1919 januárjáig. Bp. Honvéd Hagyományőrző Egyesület, 1993. 57 p.

Eredeti cím: Priebeh vojenského obsadzovania Slovenska ceskoslovenskym vojskom od novembra 1918 do januára 1919.

814. *Hronsky, Marian:* Priebeh prvej etapy vojenskeho konfliktu CSR Mádarskom v roku 1919. = Z vojenskej histórie Slovenska, 1918–1948. Trencin, Velitelstvo Armady SR, 1994. 5–34. p.

A csejszlovák–magyar katonai konfliktus első szakasza 1919-ben.

815. *Preda, Dumitru:* Alexandrescu, Vasile; Prodan, Costica: In apararea Romaniei Mari. Campania armatei romane din 1918–1919. Bucuresti, Ed. Enciclopedica, 1994. 336 p., 24 t.

Nagy-Románia védelmében. A román hadsereg hadjárata 1918–1919-ben.

816. *Alexandrescu, Vasile:* 1919. Armata Romana la Budapesta. = Rivista de istorie militara. 1994. 1–2. 65–69.

A román hadsereg bevonulása Budapestre.

817. *Szabó József:* Magyarország 1920–1940 között. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 59 p.

818. *Vargyai Gyula:* A vezérkar szerepe a katonai és politikai döntésekben Magyarországon, 1919–1944. Bp. ELTE BK, 1994. 38 p. (Történelemtanári füzetek, 6)

819. *Glatz Ferenc:* Trianon 1920–1994. = Népszava. 1994. 238. 6.

820. *István György:* Módosul a Trianon kép? [Riporter:] Kurucz Béla. = M. nemzet. 1994. 212. 12.

821. *Ádám Magda, Ormos Mária:* Nem tehették volna meg – de már aláírták. – – Trianon dokumentumainak eddigi legteljesebb kiadásáról. [Riporter:] Daniss Győző. = Népszabadság. 1994. 189. 25.

822. *Ádám Magda:* Vesztők és veszejtők. Új trianoni dokumentumok. [Riporter:] Réti Pál. = Heti világgazd., 1994. 31. 55–59.
Documents diplomatiques francais sur l'histoire du Bassin des Carpates 1918–1932. Red. Magda Ádám.

823. A Trianon forrásai. 1. Szerk. Érdi M. Ferenc et al. Kaposvár, M. Nemz. Tört. Társ., 1994. 327 p. (Nemzeti történelmünk, 2)
Ism.: Bágyi Bencze Jakab: Keserű forrás – Trianon. = Magyar fórum. 1994. 22. 6.

824. *Bencze László:* 75 éve történt – A párizsi békeszerződések évfordulójára. = M. honvéd. 1994. 4. 40–41.

825. *Borhi László:* Az USA és a versailles-i békeszerződés. = História. 1994. 2. 17–19.

826. *Kocsis István:* Trianon átlényegítése. Beszélgetés – – nal a magyar–román viszony elmérgesedéséről. [Riporter:] Metz Katalin. = Új Magyarország. 1994. 82. 18.

827. *Dogaru, Mircea:* Spatiul romanesc si Europa. = Rivista de istorie militara. 1994. 1–2. 36–39.
România békeszerződései 1920-ban.

828. *Román Ildikó:* A magyar–román viszony alakulása 1937–1940 között. = Regio. 1994. 3. 95–118.

829. *Major Zoltán:* A háború visszatér, avagy ki volt Henri Pozzi? = Új Magyarország. 1994. 12. 13.
Hozzászólás: Bakonyi József: Ismét Henri Pozziról. = Új Magyarország. 1994. 177. 15.

830. *Magyari-Beck István:* Világháborúk mérnökei. [Riporter:] Kovács Nándor. = M. nemzet. 1994. 269 15.
Pozzi, H.: Századunk bűnösei c. könyvről.

831. *Zachar József:* Adalékok Ausztria 1918 utáni történetéhez. = Iskolakultúra. 1994. 21. 36–44.

832. *Fogarassy László:* Védelmi előkészületek Ausztriával szemben gróf Bethlen István kormányának hivatalbalépése után. = Soproni szle. 1994. 3. 307–312.

833. *Niederhauser Emil:* Jugoszlávia 1918–1990. = Iskolakultúra. 1994. 3. 27–36.

834. *Surányi Róbert:* Ukrajna és az európai hatalmak. = História. 1994. 7. 14–18.
1917–1921.

835. *Kapronczay Károly:* Vissza Európába! A lengyel függetlenség kivívása. = Élet és tud. 1994. 1. 8–9.

836. *Kapronczay Károly:* Háborútól háborúig. 1. A fenyegetettség árnyékában. 2. A vérrel szerzett függetlenség. = Élet és tud. 1994. 34. 1066–1068., 35. 1097–1099.
Lengyelország

837. *Kapronczay Károly:* Teleki és a lengyelek. – – az egykori miniszterelnök pályájának egy fejezetéről. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 256. 15.

838. *Diószegi István:* Briand és Stresemann. Nagyság helyett biztonság. = Rubicon. 93/10–94/1. 20–23.

839. *Lumans, Valdis O.:* Himmler's auxiliaries. The Volksdeutsche Mittelstelle and the German national minorities of Europa, 1933–1945. Chapel Hill, London, The Univ. of North Carolina Press, 1993. 335 p.
Himmler segédcsapatai. A Népi-német Közvetítőszerv és az európai német nemzeti kisebbségek, 1933–1945.

840. *Fenyő D. Mario:* Része-e Magyarország Mitteleurópának? = Rubicon. 1994. 8. 8–10.

841. *Láng Imre:* Semlegességből agresszor-ellenesség. (Az USA embargópolitikája 1931–1941.) = História. 1994. 9–10. 36–39.

842. *Surlémont, Raymond:* German tanks in Spain. = Bolyai hírek. 1994. 1. 45–49.
Német harckocsik Spanyolországban.

843. *Gradvohl, Paul:* 1936–1938: l'Armée francaise tente d'oublier Trianon. = Cahiers d'etudes hongroises. 1994. 6. 193–200. p.
1936–1938: A francia hadsereg megpróbálja elfejelteni Trianont.

844. *Dávidházy István:* Soproni egyetemi hallgatók és Albrecht királyi herceg kalandos terve Pozsony elfoglalására 1938-ban. = Soproni sz. 1994. 1. 64–68.

845. *Tilkovszky Lóránt:* Magyar látogatók Churchillnél. = História. 1994. 8. 31–32.
1939 nyarán.

846. *Réti György:* Gömbös és a római hármas egyezmény, 1934. = Történelmi szle. 1994. 1–2. 135–165.

847. *Berkovics Gábor:* Csehszlovákia, Lengyelország, Jugoszlávia és utódállamaik 1938–41-ben. Az ellenállási harcok kezdete. = Hallg. közl./ZMKA. 43. 1994. 5–35.

848. *Erdélyi István:* A felszabadulást hozó március Kárpátalján. = Hadak útján. 1994. jan.–febr. (432.) 13–15.

849. *Juhász Gyula:* A magyar külpolitika hadbalépés előtt. = História. 1994. 1. 21–23.

850. *Diószegi István:* A balkáni országok útja a nagy háborúba. = História. 1994. 9–10. 8–10.
1940–1941.

851. *Szűcs István:* A titkos sítúra. = Új honvédségi szle. 1994. 4. 84–85.
1939. finn–orosz háború

852. *Aczél Endre:* Finn történelemóra. = Népszabadság. 1994. 218. 21.

853. *Sipos Péter:* Adattár a II. világháború történetéhez. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1994. 150 p. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 2)

854. *Lengyel Ferenc:* A második világháború története. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 195 p.

855. *Matanle, Ivor:* A második világháború. Bp. Etűd K., 1994. 393 p.

856. *Jackson, Robert:* A második világháború érthetetlen rejtélyei. Bp. Etűd K., 1994. 93 p. Eredeti cím: Unexplained mysteries of World War II.

857. *Földes Péter:* A diplomáciai jegyzékek mesélnek. = M. nemzet. 1994. 204. 11.
A második világháború kitöréséről.

858. *Szilassy Sándor:* Jegyzetek két világháború eseményeihez. = Életünk. 1994. 8. 742–752.

859. *Borus József:* Hadüzenetek nélkül a második világháborúban. = História. 1994. 1. 4.

860. *Liptai János:* A LEND-LEASE-ről 1941. június 22. évfordulóján. = Bolyai hírek. 1994. 6. 51–57.

861. A szövetséges hadműveletek fedőnevei. 1–2. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 42., 2. 51.

862. *Bán D. András:* A megbékítéstől a százalékos felosztásig. A brit külpolitika Közép- és Kelet-Európában. = Rubicon. 1994. 8. 24–28.

863. *Dérer Miklós:* Sokáig érvényben maradt. Churchill és Sztálin százalékos egyezsége. = M. hírlap. 1994. 245. 8.

864. *Borbás Károly:* Teheráni konferencia. = Hadak útján. 1994. jan.–febr. (432.) 12–13.

865. *Islamov, Tofik:* Erdély a szovjet külpolitikában a második világháború alatt. = Múltunk. 1994. 1–2. 17–50.

866. *Borhi László:* Az USA és Kelet-Európa a II. világháború alatt. = História. 1994. 1. 14–15.

867. *Borhi László:* Az USA és Kelet-Európa. (1943–1945.) = História. 1994. 9–10. 40–42.

868. *Borhi László:* Háború és belpolitika. (USA, 1944–45.) = História. 1994. 9–10. 42–44.

869. *Sipos Péter:* Amerikai dilemma a győzelem évében. = História. 1994. 9–10. 44–46.

870. *Boros Zsuzsanna:* Vichy-Franciaország, 1940–1942. A francia állam születése és a „nemzeti forradalom" első időszaka. Bp. Akad. K., 1994. 179 p. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 116)

871. *Borus József:* Leningrád 900 napja. 1941. szeptember 8.–1944. január 27. = Népszabadság. 1994. 24. 22.

872. *Kiss Béla:* Kilencszáz napos gyötrelem. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 80–81.
Leningrádi blokád

873. *Siklós Sebestyén:* Százezer halál a sivatagban. Eleven hadtörténelem. = Országhatár. 1994. 19. 26–27.
El-Alamein, 1942.

874. *Green, John, H.:* Monte Cassino. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 17–35.

875. A Copperhead-hadművelet. Monty hasonmása. = Háború és 49 év béke. 1994. 2. 50–51.
1944. május.

876. *Rózsa László:* Az Overlod hadművelet. = Népszabadság. 1994. 128. 9.

877. A normandiai partraszállás. Az Overlord-hadművelet. = Háború és 49 év béke. 1994. 3. 3–36.

878. Európai tájkép – Normandiából nézve. = M. honvéd. 1994. 19. 16–17.

879. *Suba János:* 50 éve történt a normandiai partraszállás. = M. honvéd. 1994. 23. 40–41.

880. *Pethő Tibor:* A D-nap + 50 év. A normandiai partraszállás. = M. nemzet. 1994. 130. 8.

881. *Sebők János:* A franciaországi partraszállás története. 1. Az Ardennek erdeiben. 2. Az Európa-erőd. 3. A támadók. 4. Harc a hídfőkért. 5. „Ez az a nap, ez az az óra!" = Top Gun. 1993. 12.54–55., 1994. 2. 44–47., 3. 45–47., 4. 52–55., 5. 53–55.

882. D-nap: volt egyszer egy partaszállás... = Új Magyarország. 1994. 128. 14–15.

883. Fél százada tartó – „leghosszabb nap". = Respublika. 1994. 3. 48–50.
1944. június 6.

884. Párizs, 1944. augusztus 23. = Háború és 49 év béke. 1994. 5. 3–13.

885. *Földes Péter:* Párizsban megszólaltak a harangok. Ötven éve történt. = M. nemzet. 1994. 198. 6.

886. *Pataky Iván:* Csata az Ardennekben. = M. honvéd. 1994. 50. 42–43.

887. *Szász István:* A halál ötven órája. = M. hírlap. 1994. 295. 20.
Ardenneki csata

888. *Punka György:* Átkelés a Rajnán. = Top Gun. 1994. 3. 35–38.
Ludendorf-híd, 1944–1945.

889. *Sebestyén Béla:* Minden idők legnagyobb tömegmészárlása. = Magyar fórum. 1994. 8. 8.
Drezda, 1944.

890. *Ábel András:* Drezda pokoli éjszakája – egy hadifogoly emlékei. = Heti Magyarország. 1994. 11. 22.

891. *Ábel András:* A tűzviharnál is iszonyúbb. Négy japán város 78 négyzetkilométer kiégett területe. = Heti Magyarország. 1994. 12. 22.

892. *Teller Ede:* Hirosima. = História. 1994. 9–10. 46–51.

893. *Szakály Sándor:* Volt-e alternatíva? Magyarország a második világháborúban. = Szivárvány. 42. 1994. 129–136.

894. *Dombrády Lóránd:* Magyarország a háborúba lépéstől a német megszállásig. Katonapolitikai áttekintés. = Iskolakultúra. 1994. 11–12. 45–52.

895. *Dombrády Lóránd:* A második világháború magyar hadigazdaságának vázlatos áttekeintése. = Iskolakultúra. 1994. 17. 38–46.

896. *Ligeti Imre:* Magyarország a német hadigazdaság függvényében és ennek következményei (1938–1944). = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 147–153. p.

897. *Ölvedi Ignác:* Politika és hadászat Magyarországon a második világháború éveiben. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 26–35.

898. A szövetségtől a pusztulásig. (Részletek Horthy Miklós, Teleki Pál leveleiből, a Hungarista Kormány rendeleteiből...) = Új forrás. 1994. 3. 27–36.

899. *Ullein-Reviczky Antal:* Német háború – orosz béke. Magyarország drámája. Bp. Európa, 1993. 323 p. (Extra Hungariam)
Ism.: Pataky Iván: Emlékirat Magyarország drámájáról. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 113–115.

900. *Szakály Sándor:* Magyar–német katonai együttműködés a második világháborúban. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 26–29.

901. *Török Bálint:* Mennyire voltunk „utolsó csatlós"? = M. nemzet. 1994. 295. 6.

902. A Führer megveti a magyarokat. Szemelvények Joseph Goebbels naplójából és Peter Z emlékezéseiből. = Új Magyarország, 1994. 235. 11.

903. *Tatár Imre:* Mi lett volna, ha Hitlerék győznek. = M. nemzet. 1994. 104. 11.

904. *Kun Miklós:* Moszkvának jelentjük... Titok Magyarországról Sztálin asztalán. = M. nemzet. 1994. 24. 16.

905. *Kun Miklós:* Nagy történelmi térképrajzolások. Sztálin elhatározta, megbünteti Magyarországot. = M. nemzet. = 266. 12.

906. Amerikai kapcsolat. Bakach-Bessenyey György titkos tárgyalásai, 1943–1944. Dokumentum. [Összeáll. bev.] G. Vass István. = Rubicon. 1994. 7. melléklet. 1–9.

907. *Vass István, G.:* Bakach-Bessenyey György tárgyalásai az Egyesült Államok megbízottaival Bernben, 1943. augusztus 28. és 1944. március 19. között. A Kállay-kormány béketapogatózásainak újabb dokumentumai. = Levéltári közlemények. 1994. 1–2. 153–205.

908. Egy elkésett kísérlet. A Veréb-misszió. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 26–27.
1943.

909. Bokor László: A Veréb-misszió. = Népszabadság. 1994. 75. 9.

910. *Dombrády Lóránd:* Klessheim és a Sztrójay-kormány megalakítása. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 21–40. p.

911. *Borhi László:* „Az ujjunkat sem akarjuk mozdítani". Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia magyarországi politikája a Sztójay-kormány idején. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 54–66. p.

912. *Ravasz István:* Villámháború a Balkánon. = M. honvéd. 1994. 14. 40–41.
Délvidék, 1941.

913. *Horváth Csaba, Lengyel Ferenc:* A Kárpát-csoport megalakulása és hadművelete. (1941. június 27–július 9.) = Akad. közl./ZMKA. 202. 1994. 181–321.

914. *Lengyel Ferenc:* A Kárpát-csoport hadművelete 1941. június 28–július 8. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 109 p.

915. *Lengyel Ferenc:* A m. kir. I. gyorshadtest hadműveletei a Szovjetunió elleni háborúban (1941. július 9.–november 15.). = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 167–201.

916. *Lengyel Ferenc:* Az I. m. kir. gyorshadtest hadműveletei a Szovjetunió elleni háborúban. 1941. július 9.–november 15. hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 111 p.

917. *Szántó Mihály:* A második magyar hadsereg IV. hadtestének felépítése és fegyverzete 1942. tavaszán. = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 261–287.

918. *Szakály Sándor:* Magyarország katonapolitikai helyzetének alakulása a magyar 2. hadsereg frontra küldése előtt. = Somogy megye

múltjából. Levéltári évkönyv. 25. Kaposvár, Somogy M. Lvt., 1994. 337–346. p.

919. *Szabó Péter:* Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története, 1942–1943. Bp. Zrínyi K., 1994. 309 p.

920. *Kreker, Hans-Justus:* Die Winterschlacht im Raum Woronesh-Kursk um die Jahreswende 1942–1943. = Deutsches Soldatenkalender 1994. München, Schild Verl., 1994. 286–289. p.
A téli ütközet Voronyezs–Kurszk térségében az 1942/1943. év fordulóján. Magyar vonatkozásokkal.

921. *Jermann Gábor:* Az urivi áttörés 1943. január 12–13. = Bolyai hírek. 1994. 1. 51–65.

921. *Glatz Ferenc:* Magyarország, 1944. = História. 1994. 2. 2–3., 5.

923. *Ormos Mária:* Az utolsó felvonás kezdete. Beszélgetés – – történészprofesszorral az ötven évvel ezelőtti magyar tragédiáról. = Népszabadság. 65. 17., 19.

924. *Vigh Károly:* Magyarország útja a német megszállásig. = Élet és tud. 1994. 11. 323–325.

925. *Vigh Károly:* Volt-e alternatívája a német megszállásnak? = M. nemzet. 1994. 65. 14.

926. *Ravasz István:* Fordulat a háború menetében. Magyarország német megszállásának előzményei. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 3–5.

927. *Ravasz István:* Magyarország német megszállása. = Új Magyarország, 1994. 65. 13–14.

928. *Ravasz István:* Tigrisek a várban. Magyarország német megszállása – 1944. március 19. = M. honvéd. 1944. 11. 46–47.

929. *Sipos Péter:* Horthy Miklós és Magyarország német megszállása. = História. 1994. 4. 23–24.

930. Magyarország német megszállása, 1944–1945. Válogatás az összefoglaló művekből. Összeáll. Várady Géza. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 154–168. p.

931. *Tóth Sándor:* A megszállás előkészítése és végrehajtása. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 41–53. p.

932. *Vargyai Gyula:* Így döntöttek... A Magyarország megszállását eredményező német katonai döntési mechanizmus. Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 7–20. p.

933. *Vargyai Gyula:* A Magyarország megszállását okozó német katonai döntési mechanizmus. = Új honvédségi szle. 1994. 3. 45–53.

934. *Vargyai Gyula:* Így döntöttek a megszállásról. = Népszava. 1994. 65. 7.

935. *Vargyai Gyula:* A megszállt ország politikai rendszere. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 67–79. p.

936. *Vargyai Gyula:* Káosszal enyhített, anarchiával súlyosbított rémuralom. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 107–122. p.

937. *Ölvedi Ignác:* Az akció fedőneve „Margarethe" = M. nemzet. 1994. 65. 15.

938. *Újházy László:* Hajnali négykor lépték át a határt... Hitler sürgette, Horthy engedett. = M. nemzet. 1994. 64. 6.

939. A Margarethe I. hadművelet. 1944. március 19. Szomorú vasárnap. = Háború és 49 év béke. 1994. 1. 6–17.

940. *Kepecs Ferenc:* Nem korszakhatár. = Népszava. 1994. 65. 7.
1944. márc. 19.

941. *Kende Péter:* Kerek számú évforduló. = M. hírlap. 1994. 65. 7.

942. *Czettler Antal:* Hazánk német megszállásának 50. évfordulójára. A „Margarethe" terv végrehajtása. 1–2. = Nemzetőr. 1994. ápr. (528.) 5., 6., máj. (529.) 7.

943. *Bokor Péter:* Így jöttek – Veesenmayer, Höttl, Trenker, Novak. = M. hírlap. 1994. 65. 8.

944. *Ungváry Krisztián:* „Hogyan kell viselkednünk a magyarokkal?" Magyarország német szemmel 1944 elején. = M. nemzet. 1994. 65. 14.

945. *Pritz Pál:* Horthy Miklós és Edmund Veesenmayer. A magyar–német viszony 1944 márciusa után. = M. tudomány. 1994. 5. 552–562.

946. *Karsai László:* Szálasi és Hitler 1944 nyarán. = Történelmi szle. 1944. 1–2. 167–180.

947. *Rozsnyói Ágnes:* A nyilasok kapcsolatai a náci Németországgal. = Magyarország 1944. 1. köt., Német megszállás. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 80–106. p.

948. *Sipos Péter:* A II. világháború kronológiája. Krónika, 1944. június–augusztus. = História, 1994. 3. 18–19.

949. *Gosztonyi Péter:* Magyarország forró nyara. Ötven éve történt. = M. nemzet. 1994. 187. 13.

950. *Ölvedi Ignác:* Egy elszabotált parancs. 1944 nyarán történt. = M. nemzet. 1994. 170. 7.

951. *Ravasz István:* Csendőrpuccs vagy zászlószentelés? = M. honvéd. 1994. 27. 40–41.
A budapesti deportálások leállítása.

952. *Ravasz István:* A román átállás hatása a délkeleti hadszíntérre. = Új honvédségi szle. 1994. 9. 14–23.

953. *Szabó A. Ferenc:* A román kiugrás és Magyarország. = Új Magyarország. 1994. 242. 14.

954. *Szász Zoltán:* A román kiugrás mai szemmel. = História. 1994. 8. 19. 23.

955. A Wehrmacht naplója. 1944. augusztus 23–24. = História. 1994. 8. 23–24.
Részlet a Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht című kötetből.

956. *Kovács Éva:* Krónika, 1944. augusztus–október. = História. 1994. 8. 19–25.

957. *Halmágyi Pál:* Az Arad környéki harcok. = História. 1994. 8. 29–30.

958. *Szentistványi József:* Részvételem az erdélyi harcokban. = Új honvédségi szle. 1994. 10. 84–95.

959. *Román Ildikó:* 1944. Dél-Erdély. = Világtörténet. 1994. tavasz–nyár. 61–72.

960. *Marssó József:* Nyíregyháza, 1944 őszén. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1994. 3. 345–375.

961. *Bene János:* A nyíregyházi csata orosz és német források tükrében. = Szabolcs-Szatmár-Beregi szle. 1994. 3. 376–392.

962. *Futó István:* Ismeretlen dokumentumok az 1. magyar hadseregről. [Közread., bev. és szerk.] Szabó József. = Új Magyarország. 1994. 48. 15.

963. *Ölvedi Ignác:* Az 1. magyar hadsereg történetéből. = Új Magyarország. 1994. 65. 15–16. 88. 15., 135. 15., 141. 17., 147. 15.

964. *Ölvedi Ignác:* Az 1. hadsereg törzsszállásán történt. = M. honvéd. 1994. 41. 10–11.

965. *Ravasz István:* Hadsereg a bércek között. (Hadszíntér a Kárpát-medencében.) = M. honvéd. 1994. 37. 40–41.

966. *Ravasz István:* Honvédek a tordai csatában. = M. honvéd. 1994. 39. 40–41.

967. *Jakus János:* A magyar királyi 3. hadsereg megalakulása és hadműveletei (1944 szeptember–október). = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 63–125.

968. *Jakus János:* A 3. hadsereg a Tiszántúlon és a Duna–Tisza közén. = M. honvéd. 1994. 47. 40–41.

969. *Lengyel Ferenc:* A 3. magyar királyi hadsereg délvidéki hadművelete. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 82 p.

970. *Lengyel Ferenc, Horváth Csaba:* A magyar királyi 3. hadsereg délvidéki hadművelete. = Új honvédségi szle. 1994. 2. 19–30.

971. *Jakus János:* A m. kir. IV. hadtest támadó hadművelete, 1944. szeptember. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 19–53.

972. *Suba János:* A debreceni csata. = M. honvéd. 1994. 45. 40–41.

973. *Vigh Károly:* Ugrás a sötétbe. Ötven éve történt. = M. nemzet. 1994. 242. 12.

974. *Vigh Károly:* A kormányzó országlásának vége. 1944. október 15. = Élet és tud. 1994. 40. 1262–1264.

975. *Ölvedi Ignác:* A Lakatos-kormány és a fenyverszünet. = Új Magyarország. 1994. 200. 15., 206. 15., 212. 15., 236. 15., 242. 15.

976. *Dombrády Lóránd:* A hadsereg szerepe a kiugrási kísérlet kudarcában. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 19–27.

977. *Radnóczy Antal:* Október tizenötödike. A „kiugrási" kísérlet kudarca nem a honvédséget terheli. = Vitézi tájékoztató. 1994. 2–3. 3–5.

978. *Zákó András, Reszneki:* 1944. október 15. = Hadak útján. 1994. szept.–okt. (436.) 3–7.

979. *Rozsnyói Ágnes:* A hatalomátvétel előzménye. = História. 1994. 9–10. 52–53.

980. *Rozsnyói Ágnes:* A nyilas hatalomátvétel. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 7–18.

981. *Rozsnyói Ágnes:* A vég. Szálasi „országlása". = Múltunk. 1994. 3. 53–78.

982. *Ravasz István:* Magyarország hadászati helyzete és a magyarországi hadműveletek a nyilas éra idején. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 54–68.

983. *Vargyai Gyula:* A hungarista állam működése. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 28–37.

984. *Gazsi József:* A hungarista állam fegyveres erői. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 38–53.

985. *Harsányi Iván:* A nyilaskeresztesek kísérlete a Szálai-kormány spanyol elismertetésére. = Hadtudományi tájékoztató. 1994. 8. 97–105.

986. *Hajdú István:* Sztálin döntött a kormány megalakulásáról. = Népszava. 1994. 300. 8.
Tudományos konferencia az Ideiglenes Nemzetgyűlés évfordulóján. Vida István előadása alapján.

987. *Gyarmati György:* Korlátozott szuverenitású parlament. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés

huszonnyolc és fél órája – ötven esztendő távlatából. = Népszabadság. 1994. 299. 11.

988. *Csontos János:* Ötven éve Debrecenben. = M. nemzet. 1994. 303. 8.

989. So war der Zweite Weltkrieg, 1944. Die Rückzüge. Hrsg. von Gert Sudholt. Berg am Starnberger See, Druffel-Verl., 1994. 350 p., 20 t.

Ilyen volt a második világháború. 1944. A visszavonulás. Magyar vonatkozásokkal.

990. *Michaelis, Rolf:* Die Kavallerie-Divisonen Waffen-SS. Erlangen, Michaelis, 1993. 150 p.

A Waffen-SS lovas hadosztályai. Magyarországi harcok, 1944–1945.

991. *Klein, Erich:* Budapest im Todeskampf, 26. 12. 1944. – 11. 2. 1945. = Deutsches Soldatenkalender, 1994. München, Schild Verl., 1994. 369–377. p.

Budapest a halálos harcban. 1944. dec. 26.–1945. febr. 11.

992. *Gosztonyi Péter:* Harc Budapestért. 1–2. M. világl. 1994. 10. 52–55., 11. 52–56.

993. *Balogh Sándor:* Felszabadulás vagy megszállás? = Népszabadság. 1994. 78. 10.

994. Szovjet helyzetjelentés. (Magyarország 1945 májusában) Közzéteszi: Zseliczky Béla. = História. 1994. 1. 32–34.

995. *Berki Mihály:* A hatalom megragadásának évei és módszerei. = Valóság. 1994. 10. 55–62.

996. *Mitró István:* Felszabadulásunk ismeretlen lapjai. = Szülőföldünk. 21–22. 1994. 146–151.

997. *Deák István:* Végzetes kompromisszum? = Századvég/ (1994) 1994. 1. 138–150.

Az 1940-es évek magyarországi ellenállási mozgalmáról.

998. *Deák István:* Resistance, collaboration, and retribution during World War II and its aftermath. = Hung. q. 134. 1994. 62–74.

999. A Magyar Nemzet Titkos Rádiója. A bevezetőt írta és a dokumentumot közzéteszi: H. Haraszti Éva. = Élet és tud. 1994. 28. 876–879.

Londoni Petőfi Rádió, 1942. szept.–1945. jan. Szerk. Buday György.

1000. *Gazsi József:* Hősi harcuk része a történelemnek. Az antifasiszta ellenállás. = M. nemzet. 1994. 65. 15.

1001. *Gazsi József:* A német megszállás és a magyar társadalom. – – az antifasiszta ellenállásról [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 66. 8.

1002. Magyarország 1944. 3. köt., Fejezetek az ellenállás történetéből. M. Kiss Sándor szerk. Bp. Nemzeti Tankönyvk., Pro Homine – 1944 Emlékbizottság, 1994. 330 p.

1003. Börtönfelkelés. Sátoraljaújhely, 1944. március 22. Szerk. Székely Klára. Bp. M. Ellenállók és Antifasiszták Szöv., 1994. 273 p.

A dokumentumokat gyűjtötte, összeállította, írta: Bárdos Lajos, Gazsi József et al.

1004. *Nyéki Károly, Sárhidai Gyula:* Odescalchi Miklós repülése a szövetségesekhez. = Háború és 49 év béke. 1994. 3. 40–42.

1005. *Sárhidai Gyula:* Egy HE–111-es gép nem tért vissza. = Háború és 49 év béke, 1994. 5. 35.

Odescalchi Miklós repülése

1006. *Gálfi Ferenc:* Emlékezés az Aréna úti fegyveres ellenállásra. = Új Magyarország. 1994. 65. 16.

1007. *Eörsi László:* A Tompa–Ráday utcai felkelők. = Népszabaság. 1994. 253. 11.

1008. *Rózsa László:* A Gur-csoport. = Népszabadság. 1994. 112. 26.

1009. *Haraszthy Elemér:* Szervezkedés a rádióban. = M. nemzet. 1994. 288. 10.

A katonai ellenállás kapcsolata a Rádióval, 1944-ben.

1010. *Sárközi Sándor:* A katonai ellenállás ötvenedik évfordulója. = M. honvéd. 1994. 47. 24–25.

1011. *Vigh Károly:* A nyilasok rajtaütöttek a katonai ellenállókon. = M. hírlap. 1994. 274. 19.

1012. *Vigh Károly:* Az elárult haditerv. Kiss János és társai mártírhalálának 50. évfordulója. = M. nemzet. 1994. 288. 10.

1013. *Kunéry Istvánné Baluha Irén:* Aki egy életen át szolgált. Beszélgetés – –nel, a nemzeti ellenállási mozgalom tagjával. [Riporter:] S[ári] K[atalin]. = Új Magyarország. 1994. 240. 15.

1014. *Wolf Aida:* Elhallgatott múltunk. Beszélgetés – – val. [1.] „Minek kezdtek ki ezzel a diáklánnyal?" [2.] Hazaárulással vádoltak. [Riporter:] Sári Katalin. = Új Magyarország. 1994. 35. 12., 41. 17.

1015. *Nagy Lajos:* Magyar katonák a csehországi ellenállásban. = Új honvédségi szle. 1994. 5. 41–48.

1016. *Oravec János:* Magyar honvédek a dán ellenállásban. = M. honvéd. 1994. 5. 40–41.

1017. *Ravasz István:* Magyar katonák, ukrán partizánok. = Új Magyarország. 1994. 54. 14.

1018. *Ormos Mária:* Az utolsó merénylet Hitler ellen. = Respublika. 1994. 10. 12–16.

1019. Egy sikertelen merénylet. = M. honvéd. 1994. 28. 18–19.
Hitler elleni merénylet

1020. *Józsa György:* A nép nélküli ellenállás Mire volt jó a Hitler elleni merénylet? = M. nemzet. 1994. 168. 7.

1021. *S[ebők] J[ános]:* Plötzensee, Berlin. = Háború és 49 év béke, 1994. 4. 26–27.
Hitler elleni merénylet utáni felelősségrevonás.

1022. *Horváth Zoltán:* A tábornokok összeesküvése. A Valkűr-terv, 1944. július 20. = Háború és 49 év béke. 1994. 4. 22–26.

1023. *Török Gábor:* Merénylet Adolf Hitler ellen. = Népszabadság. 1994. 168. 11.

1024. *Dési András:* Stauffenberg, a „jók" meg a „rosszak". = Népszabadság. 1994. 175. 7.
Hitler elleni merénylet

1025. *Lagzi István:* Varsói napló, 1944. augusztus 17–október 26. Magyar katonák Varsó környékén a felkelés időszakában. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 124–150.

1026. *Kapronczay Károly:* A varsói felkelés emlékezete. = Valóság. 1994. 8. 18–23.

1027. *Szász István:* A halálra ítélt város. A varsói felkelés. = Respublika. 1994. 11. 88–90.

1028. *Kovács István:* A varsói felkelés feliratai. = Népszabadság. 1994. 177. 23.

1029. *Sutarski, Konrad:* A lángoló Varsó. Fél évszázaddal a felkelés után. = Heti Magyarország. 1994. 32. 23.

1030. *Kozminski, Maciej:* Az első napokban tizenötezer embert öltek meg. A varsói felkelés ötvenedik évfordulóján. [Riporter:] Rosdy Tamás. = M. nemzet. 1994. 178. 9.

1031. Vojenské aspekty slovenského národného povstania. Zbornik príspekov a materialov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 23–24. 8. 1994. Žilina, Vojensky hist. úst., 1994. 222 p.
A Szlovák nemzeti felkelés katonai aspektusai. Nemzetközi tudományos konferencia. Magyar vonatkozásokkal.

1032. *Fehér Pál, E.:* Egy felkelés – több történelem? A szlovák megmozdulás az ellenállás kiemelkedő eseménye volt. = Népszabadság. 1994. 201. 8.

1033. *Szarka László:* Felkelés a Tátra alján. = História. 1994. 8. 25–28.

1945–1994

1034. *Takács János:* Hadügyi kérdések a második világháború után és a jelentősebb helyi háborúk. Hadtörténelmi jegyzet. Bp. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, 1994. 247 p.

1035. *Fülöp Mihály:* A befejezetlen béke. A külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés (1947). Bp. Héttorony K., 1994. 237 p.

1036. *Romsics Ignác:* Hatalmi érdekek hálójában. Egy új Magyarország-terv fiaskója. = Rubicon. 1994. 8. 19–23.

1037. *Lukacs, John:* Éhes farkas a nyáj közt. – – a nagyhatalmi emésztés zavaráról. = Népszabadság. 1994. 260. 26.

1038. *Szarka László:* Szlovákia kérdése a párizsi békekonferencián. = Palócföld. 1994. 6. 573–581.

1039. *Čierna-Lantayova, Dagmar:* Koncepcia slovenskej politiky k otázkam hraníc s Maďarskom (1944–1945). = Slovensko na konci druhej svetovej vojny. Bratislava, Historicky Ust. SAV, 1994. 131–140. p.
A szlovák politika koncepciója a magyarországi határ kérdésében (1944–1945).

1040. *Fülöp Mihály:* A királyi Románia és Erdély, 1944–47. = História. 1994. 2. 24–29.
Interjú I. Mihály volt román királlyal.

1041. *Borhi László:* Az Egyesült Államok és a szovjet zóna (1945–1990). Kronológia. Bp. História, MTA Történettud. Int., 1994. 198 p. (História könyvtár Kronológiák, adattárak, 3)

1042. *Okváth Imre:* A Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő tevékenysége magyarországon, 1945–1946. = Hadtörténelmi közl. 1994. 1. 54–76.

1043. *Okváth Imre:* Egy Magyarországra erőszakolt szerződés és következményei. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 28–35.

1044. A magyar állam szervei, 1950–1970. Központi szervek. Szerk. Boreczky Beatrix et al. Szerzők. Markó György et al. Bp. Magyar Országos Levéltár, 1993. 657 p.
Honvédségi szervek is.

1045. *Csendes László, Gellért Tibor:* Háborútól a forradalomig. Adatok a magyar hadsereg történetéből, 1945–1955. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp., 1994. 114 p. (Honvéd tudósok, 3)

1046. *Okváth Imre:* A hadsereg irányítása Magyarországon, 1945–1956. = Hadtörténelmi közl. 1994. 2. 75–98.

1047. *Okváth Imre:* Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdé-

se, 1947–1948. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 57–72.

1048. *Balló István:* Magyarország katonapolitikája, a hadsereg helyzetének főbb jellemzői (1951–1953). = Akad. közl./ZMKA. 204. 1994. 5–37.

1049. *Balló István:* Törekvések Magyarország háborús felkészítésére (1951–1953). = Új honvédségi szle. 1994. 5. 48–59.

1050. *Balló István:* A katonapolitikai elképzelések megvalósítása a Magyar Néphadsereg szárazföldi csapatainál, 1951–1953. = Hadtörténelmi közl. 1994. 3. 121–135.

1051. *Reiter, Erich:* Sicherheitspolitik zwischen Wunsch und Wirklichkeit. = Österreichische Militärische Zeitschrift. 1994. 2. 125–130.
Ausztria és szomszédainak viszonya a hidegháború időszakában.

1052. *Szentesi György:* A 45 éves NATO. 1. A megalakulás és a szervezet. 2. A szövetség katonai ereje. 3. A szövetség jövője. = Top Gun. 1994. 3. 30–34., 4. 27–29., 5. 27–29.

1053. *Márton Attila:* Salom, Izrael! = M. honvéd. 1994. 36. 18–19.
Arab–izraeli háborúk 1948–1985.

1054. *Gál József:* Oroszlánkölykök. Az első arab–izraeli függetlenési háború 1948. május 15. – 1949. február 24. = Top Gun. 1994. 1. 21–22.

1055. *Avineri, Shlomo:* Izrael és a hidegháború vége. = História. 1994. 2. 13–15.

1056. *Ravasz István:* A Ho Si Minh – ösvényen Hanoitól Saigonig. Az indokínai háborúk 1945–1979. = M. honvéd. 1994. 8. 40–41., 9. 40–42., 10. 40–41.

1057. *Tischler János:* Az 1956. októberi szovjet intervenció Lengyelországban. Újonnan előkerült dokumentumok tükrében. = M. nemzet. 1994. 6. 18.

1058. 1956. Évkönyv. 3., 1994. Szerk. biz. Bak János et al. Bp. 1956-os Intézet, 1994. 377 p.

1059. *Horváth Miklós:* Október 23. Ünnepi beszédvázlat. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Közp. 1994. 16 p.

1060. *Horváth Miklós:* Mozaikok az '56-os magyar forradalom és szabadságharc történetéből. = M. honvéd. 1994. 42. 40–43., 43. 40–41.

1061. *Zimányi Tibor:* 1956, elő és utóéletével együtt. = Új Magyarország. 1994. 259. 11.

1062. *Békés Csaba, Kalmár Melinda:* Mikor lehet belőle történelem? = Népszabadság, 1994. 248. 27.

1063. *Kiss Sándor, M.:* Az ötvenhatosokért. = Heti Magyarország. 1994. 42. 6–7.

1064. *Tyekvicska Árpád:* A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban. Bp. Századvég K., 1956-os Intézet, 1994. 178 p. ('56)

1065. *Szesztay Ádám:* Nemzetiségi törekvések az 1956-os forradalomban. = Regio. 1994. 2. 106–126.

1066. *Kozári József:* Adalék 1956. október 23. és december 31. közötti időszak eseménytörténetéhez a 6. lövészhadtest-parancsnokság 1957. január 11-én kelt jelentése alapján. = Egri tört. évkv. 1994. 210–259. p., 3 t.
Eredeti dokumentumok közlésével.

1067. Pesti utca – 1956. Válogatás fegyveres felkelők visszaemlékezéseiből. Szerk. Bindorffer Györgyi és Gyenes Pál. Bp. Századvég K., 1956-os Intézet, 1994. 239 p. ('56)

1068. *Eörsi László:* A Bástya csoport. = M. hírlap. 1994. 259. 4.

1069. *Gosztonyi Péter:* Menekülés Bécsbe. Szemben a történelemmel. = M. nemzet. 1994. 304. 9.
1956.

1070. *Kovrig, Bennett:* A felszabadító teória csődje. A magyar '56 és a nagyhatalmak. = Rubicon. 1994. 8. 4–7.

1071. *Zseliczky Béla:* Moszkva–Budapest: 1956. (A felső szintű szovjet–magyar kapcsolatok történetéhez). = Múltunk. 1994. 3. 20–52.

1072. *Malasenko, E. I.:* A különleges hadtest Budapest tüzében. = Hadtudomány. 1994. 1. 121–124.
Részlet a könyvből.

1073. *Malašenko, E. I.:* Osóbyj korpus v ogne Budapesta. = Voenno-istoričeskij Žurnal. 1994. 1. 30–36.
A különleges hadtest Budapest tüzében.

1074. *Kő András, Nagy J. Lambert:* Ungvár, 1956. = Új Magyarország. 1994. 278. 12., 284. 12., 290. 11., 296. 12., 302. 12., 307. 12.

1075. *Borbándi Gyula:* A Szabad Európa Rádió 1956-os felelőssége. = Új forrás. 1994. 10. 67–74.
Részlet Borbándi Gy.: Magyarok az Angol Kertben c. könyvéből.

1076. *Bílek, Jiri:* Československá reakce na maďarské povstání v roce 1956. = Historie a vojenství. 1994. 2. 187–190.
Csehszlovák vélemény az 1956-os magyar felkeléssel kapcsolatban.

1077. *Szabó A. Ferenc:* Ausztria és a magyar kérdés (1956–58). = Bécsi napló. 1994. 6. 3.

1078. Rahman budapesti indiai ügyvivő beszámolói az 1956. november–decemberi napok-

ról. Közli: Vida István. = Múltunk. 1994. 1–2. 257–282.

1079. *Kiss Sándor:* „Ne fogjon senki könnyelműen..." = Új honvédségi szle. 1994. 1. 81–86.

Hozzászólás Pataki István: A hadsereg újjászervezése az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után (Új honvédségi szle. 1993. 10.) tanulmányhoz.

1080. *Pataky Iván:* '68 forró nyara. A Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Bp. MH Okt. és Kult. Anyagellátó Központ, 1993. 112 p.

Ism.: Móricz Lajos: Forró nyár – 1968. = Új honvédségi szle. 1994. 7. 127.

M[móricz] Ll[ajos]. = Hadtudomány. 1994. 2. 131.

1081. *Pataky Iván:* Magyarország, a vonakodó szövetséges szerepében. = M. honvéd. 1994. 33. 40–41.

1968. Csehszlovákia.

1082. *Pataky Iván:* A Magyar Néphadsereg bevonása Csehszlovákia elleni 1968. évi agresszióba. = Társadalmi szle. 1994. 7. 85–94.

1083. *Pataky Iván:* 1968 eddig ismeretlen arca. = Új honvédségi szle. 1994. 1. 120–122.

Pithart, Petr: Hatvannyolc c. könyvéről.

1084. *Szász István:* Egy megszállás rejtélyei. Prága, 1968. = Respublika. 1994. 14. 12–14.

1085. *Berki Mihály:* Bevonultunk Szlovákiába 1968 augusztusában. = Magyar fórum. 1994. 36. 12.

1086. A kurd dráma folytatódik. = M. honvéd. 1994. 15. 16–17.

1087. *Nyári Dezső:* Angolai helyzetjelentés. = Új honvédségi szle. 1994. 5. 116–117.

1088. *Ravasz István:* Háború a sivatagban. = M. honvéd. 1994. 18. 40–41.

Öböl-háború – 1991.

1089. *Borosy András:* Öböl-háború – 1991. = Valóság. 1994. 8. 56–64.

1090. *Csécsi Sándor:* A délszláv válság katonai aspektusai. = Új honvédségi szle. 1994. 5. 32–37.

1091. *Bellér Béla:* Tito és az internacionalizmus csődje. A mai balkáni háború háttere. Gazdasági ellentétek. = Heti Magyarország. 1994. 19. 30–31.

1092. Elhúzódó állóháború? = M. honvéd. 1994. 2. 16–17.

A jugoszláviai háború 1994-ben.

1093. A népirtás „előszava". = M. hírlap. 1994. 291. 9.

Pszichológiai hadviselés a jugoszláviai háborúban.

1094. *Rózsa Flores György Eduardo:* Mocskos háború. Bp. Beremányi K., 1994. 240 p.

Egy magyar önkéntes a jugoszláviai háborúban.

1095. *Gereben Ágnes:* A csecsen válság tétje. = M. hírlap. 1994. 302. 27.

1096. Kísért a szovjet–finn téli háború. = M. hírlap. 1994. 303. 8.

A csecsenföldi harcok és az 1939–40-es szovjet–finn háború.

1097. *Kun Miklós:* Miért félnek az oroszok a csecsenektől? = M. hírlap. 1994. 304. 7.

Ábel András 890–891
Ablonczay Balázs 679, 692
Ács Tibor 77, 82, 86, 92, 95–97, 107, 125, 291, 513, 603, 634
Aczél Endre 852
Ádám Magda 821–822
Adonyi-Naredy Ferenc 277
Ágoston Gábor 170
Ágoston József 195
Agoston, Tom 578
Aksënov, Andrej 467
Akszjonov l. Aksënov
Albrecht főhg. 844
Alexa Károly 524
Alexandru, Vasile 815–816
Almási János 492
Amaczi Viktor 464
András, II. magyar király 139, 683
Andrássy Gyula 770
Antal László 778
Antall József 558
Antonescu, Ion 518
Aviani Fulvio, Guido 178
Avineri, Shlomo 1055
Ayton, Andrew 140

Bagu Balázs 496
Bágyi Bencze Jakab 823
Bajcsy-Zsilinszky Endre 520–522, 583
Bak János 1058
Bak József 473, 481
Bakach-Bessenyei György 906–907
Bakay Szilárd 523
Bakonyi József 829
Baky László 413
Balassi Bálint 524
Balázs Éva, H. 740
Balázs Péter 352
Balázs Piri László 610
Balló István 169, 1048–1050
Balogh Ernő 127
Balogh Gyula 513
Balogh Sándor 993
Bán D. András 778, 862
Bánhidi Antal 525–526
Barabás Tamás 572
Bárány György 400, 653
Bárány István 364
Barcza György 356, 373, 778
Bárdos Lajos 1003
Bárdossy László 412
Barta Gábor 141, 698
Barton, Edward 710
Basó József 437
Báthory István 527
Bauer, Otto 812
Baumgartner, Lothar 240
Beck Tamás 774
Beke György 664
Békés Csaba 1062
Belaev, V. 467
Belina, Pavel 112
Beljajev l. Belaev
Bellér Béla 1091
Bem József (Józef) 528-535, 761
Bene János 541, 961
Bencze László 268, 513, 643, 663, 665, 776, 824
Benkő Zoltán 622
Bercsényi László 536-537
Bercsényi Miklós 538-539
Berek Lajos 130, 150, 537, 574
Bérenger, Jean 723–724
Béres Endre 189
Berki Mihály 260, 995, 1085
Berkovics Gábor 847
Bernstein, Jeremy 485
Bessenyei József 649
Bethlen István 49, 550, 832
Bílek, Jiří 1076
Binder István 45
Bindhoffer Györgyi 1067
Birago, Karl v. 540
Bíró Ádám 452-454
Bismarck, Otto v. 770–771
Blazovich László 675
Bódis Gábor 645
Bodnár Dániel 565, 639
Boissau, Raymond 158
Bókai Bátor 779
Bokor László 353, 909
Bokor Péter 943
Bona Gábor 265, 626, 757
Bondor Vilmos 541, 621
Bonhardt Attila 430, 448
Borbála, Szt. 313–314
Borbándi Gyula 1075
Borbás Károly 864
Boreczky Beatrix 1044
Borhi László 825, 866–868, 911, 1041
Boros Zsuzsanna 870

Borosy András 1089
Borovi József 321
Borsa Gedeon 54
Borus József 215, 242, 859, 871
Botlik József 370, 810
Botos János 245
Braham, Randolph L. 392, 413
Brezovakova, Blanka 687
Briand, Aristide 838
Brunner, Karl 672
Buday György 999
Bujdosó Győző 509
Bujtás Pál 548
Bús János 284

Churchill, Winston 845, 863
Cierna-Lantoyova, Dagmar 1039
Corvisier, André 157
Csabai György 130, 150
Csák Zsófia 22
Csáky György 542
Csáky Miklós 542
Csanádi Norbert 526
Csapó Csaba 249
Csapody Tamás 324
Csárádi József 51, 431
Császár Ottó 635
Csatáry György 47
Csécsi Sándor 1090
Csendes László 1045
Csiffáry Gabriella 429
Csiffáry Gergely 447
Csikány Tamás 111, 171, 530, 728
Csipkés György 261
Csizmarovics Mária 543
Csohány János 326
Csonkaréti Károly 297, 325, 472
Csontos János 988
Csorba Csaba 495
Csorba László 75, 604, 745
Czaga Viktória 246
Czegő Zoltán 360
Czettler Antal 942
Czigány István 90–91, 154-155, 581, 663, 698, 725
Czinege Judit 339

Damjanich János 544–546
Damó Elemér 191–192
Dániel József 353
Daniss Győző 740, 821
Dávid Géza 345, 696, 705
Dávidházy István 844
Deak, Alexander 366
Deák István 268, 406, 997–998
Deák Péter 85
Debreczeni József 746
Delfiner, Henry 575
Dérer Miklós 863
Deseő László 547–550
Dési András 1024
Dessewffy Arisztid 551
Dezsőfia János 410
Dienes Erzsébet 347
Dikowitsch, Hermann 31
Diószegi György 607, 779
Diószegi István 514, 732, 739, 769–772, 838, 850
Dobák Géza 15
Dobó Ferenc 201
Dogaru, Mircea 731, 827
Dombrády Lóránd 101, 148, 624, 894–895, 910, 976
Domokos György 506
Domonkos László 737
Dózsa György 694
Dreyfus, Alfred 366–369
Dueller, Franz 241
Dümmerth Dezső 679

Éder Miklós 135, 454
Egri Magdi 6, 78, 82, 106-107, 273, 309, 460, 605
Egyed Ákos 748–749
Eichmann, Karl Adolf 651
Eisenbarth Tamás 175
Ember Mária 651
Endre László 413
Ene, Emanoil 186
Engel Pál 688–689
Eörsi László 1007, 1068
Erdélyi István 848
Érdi M. Ferenc 823
Erdős László 304
Erényi Tibor 639
Erszény István 294
Esterházy Pál Antal 159
Eszényi József 273–275

Farkas Jenő 288
Fehér József 293
Fehér Pál, E. 1032
Feke László 203
Fekete Lajos 62
Fekete László 341
Fellner, Fritz 773

Fenyő D. Mario 840
Ferenc József, I. 31
Fesser, Gerd 768
Fodor Pál 238, 696–697, 705
Fogarassy László 371, 832
Forgách Simon 90–91
Fórizs Sándor 254, 256
Forró János 251
Földes Péter 857, 885
Földi Pál 342
Franco, Francisco 552
Frémont, John Charles 767
Friss Róbert 127
Frivaldszky János 512
Fuchs, Fritz 41
Futó István 962
Fülöp Mihály 1035, 1040
Fülöp Tibor 319, 348–349
Füzes Miklós 435

Gál József 235, 465, 469, 1054
Gálfi Ferenc 652, 1006
Gallyas Ferenc 548, 553
Garda Dezső 252
Gaulle, Charles De 554
Gazdag Ferenc 554
Gazdag István 510
Gazsi József 984, 1000–1001, 1003
Gecsényi Lajos 142
Gellért Tibor 1045
Gereben Ágnes 1095
Gerelyes Ibolya 10
Gergely Jenő 663
Gerő László 491
Gersits István 365
Gilbert, Martin 782
Glatz Ferenc 355, 674, 386–387, 819, 922
Glover, Thomas 710
Glück Jenő 545
Goebbels, Joseph 555–556, 902
Gohlke, W. 444
Gonda András 146, 729
Gosztonyi Péter 277, 385, 416, 616, 949, 992, 1069
Göcsei Imre 438
Gömbös Gyula 846
Görgei (Görgey) Artur 16, 94, 557-560, 602
Göring, Heinrich 210
Gradvohl, Paul 843
Gráfel Lajos 111
Green, John 874
Gyarmati György 987
Gyenes Pál 1067
Gyóni Géza 57
Gyöngyössy János 490
Györfi Sándor 336
Győri László 31, 1539, 544, 638, 760
Györkei Jenő 48–49, 277, 548, 637

Habsburg, Otto 580
Hajagos József 111
Hajdú István 986
Hajdú Tibor 266, 805
Halmágyi Pál 957
Hanák Péter 396
Hanisch, Ernst 780
Haralyi László 540
Haraszthy Elemér 1009
Haraszti Éva, H. 999
Hárs József 225
Harsányi Iván 514, 552, 985
Hatvani Imre 561
Hausner Gábor 55
Havas Tibor 459
Haynau, Julius v. 364
Hazai György 2
Hazai Samu 100
Heckenast Gusztáv 264
Hefty Frigyes 562
Hegedüs Zoltán 513
Heitmann, Jan 477
Héj j a István 150
Hellenbart Gyula 616
Herczl, Moshe Y. 393
Hermann Róbert 14–16, 93–94, 111, 162, 362, 529, 561, 602, 605, 657, 663, 665, 743, 751, 754–756, 758–759, 763
Hess, Rudolf 563–564
Heywood, Colin 62
Hidán Csaba László 151
Hiller István 715
Himmler, Heinrich 839
Hirnschall, Johann 208
Hitler, Adolf 385, 556, 565–569, 938, 946, 1020–1024
Hoch, Peter 451
Hogg, Ian V. 443
Horánszky Nándor 642
Horthy Miklós 373, 385, 898, 929, 938, 945
Hortobágyi Nándor 212
Horváth András 52, 120–121, 584
Horváth Csaba 181, 231, 913
Horváth János 476
Horváth Jenő 660

Horváth Lajos 440
Horváth Lajos 422
Horváth László 399
Horváth Mihály 99
Horváth Miklós 423, 616–617, 1059–1060
Horváth Ödön 516
Horváth Zoltán 39, 233, 518, 585
Hoyt, Edwin P. 210
Höttl, Wilhelm 943
Hronsky, Marián 813–814
Hudi József 19
Huntington, Samuel P. 263
Huszár Éva, B. 66
Huszár János 173, 211
Hüvös Sándor 417

Illés Sándor 379
Imreh István 358
Isépy Dezső 570–571
Islamov, Tofik 856
István, I. magyar király 675–676
Iszlamov ld. Islamov
Ivanics Mária 709
Izsa Jenő 58

Jackson, Robert 856
Jakus János 967, 968, 971
Jalsovszky Jenő 286–287
Jankó Annamária 498
Jánosik József 27, 40
Jány Gusztáv 572–573
Jaross Andor 413
Jeney Lajos Mihály 574
Jermann Gábor 921
Jeszenszky Géza 775
Jónás Ilona, Sz. 137
Józsa György 1020
József főhg. 33
Juhari Zsuzsanna 670
Juhász Gyula 849
Juhász István 458–461
Jurisics Miklós 575
Jüling András 781

Kacsó Lajos 48, 51, 125, 330, 425, 437, 553, 549, 570, 625
Kahler Frigyes 418–419
Kálló Ferenc 576–577
Kálmán Lajos 362
Kalmár Melinda 1062
Kammler, Hans 578
Kapisztrán János 330–331
Kapronczay Károly 375, 433, 736, 835–837, 1026
Károly, I. magyar király 579
Károly, V. német-római császár 580
Károly főhg. 92
Károlyi Sándor 581–582
Karsai László 397, 413, 946
Kása Béla 349
Kásás Andor 584
Kasza Imre 228
Kaszai Pál 65
Kaszala Károly 583
Katona, Gabriel P. 398
Katona M. István 5, 29, 72
Katona Tamás 98, 111, 332, 361, 528, 741
Kecskeméthy Klára 102
Kecskés László 370
Kedves Gyula 111, 161, 504
Kelenik József 89
Kemenes Egon 261
Kende Péter 941
Kennedy, John Fitzgerald 585
Kenyeres Dénes 30, 35–37, 613, 546, 551, 614, 629, 600–601
Kepecs Ferenc 940
Keresztes-Fischer Ferenc 245
Kéri Kálmán 586–595
Kéri Tamás 59
Kerny Terézia 3
Kertész István 376
Keserű István 248, 255
Kézy László 596
Kincses Imre 290
Kinizsi Pál 597–598
Király Béla 263
Kiséri-Nagy Ferenc 76
Kisfaludy-család 599
Kiss Béla 627, 573, 872
Kiss Ernő 600
Kiss Gy. Csaba 808–809
Kiss István Géza 257, 317
Kiss János 1012
Kiss József 204
Kiss József 425
Kiss Ottokár 175
Kiss Sándor 1079
Kiss Sándor, M. 420, 1002, 1063
Kiss Zoltán 38
Klapka György 111, 601
Klein, Erich 991
Kleinné Horváth Magda 440
Kocsis István 826
Kollár Nóra 247

Kollarova, Zuzana 497
Koltay Péter 507
Kónya Péter 500
Koós Anna 307–309
Kopcan, Vojtech 197
Kopeczky Győző 35
Koppány Tibor 493
Korossy Kamillo 602
Korsós László 6–7, 341
Kósa Attila 144–145
Kosáry Domokos 557–558
Kosciuszko, Tadeusz 736
Kossuth Lajos 14, 16–19, 75, 95–98, 427, 603–609, 748, 753–755
Kovács Ágnes 582
Kovács Éva 956
Kovács G. Ilona 168
Kovács István 533, 761, 1028
Kovács Jenő 103, 130, 150
Kovács Jenő 226, 408
Kovács Lajos 277
Kovács Lajos Olivér 671
Kovács László 446
Kovács M. Mária 785
Kovács Nándor 830
Kovács S. Tibor 34
Kovács Vilmos 172
Kovrig, Bennett 1070
Kozári József 1066
Kozma Tóth István 122
Kozminski, Maciej 1030
Kő András 343, 415, 421, 617, 1074
Köhbach, Markus 707
Körmöczi Katalin 14
Kőszegvári Tibor 666
Kővári László 236, 468
Kőváry László 763
Krajcár Gyula 11
Králl Csaba 391
Kralovánszky Alán 508
Krámer Iván 744
Krausz Tamás 514
Kreker, Hans-Justus 920
Kristó Gyula 87, 675
Kubinyi András 618, 690
Kubinyi Ferenc 517
Kuczka Péter 661
Kun Miklós 184, 904–905, 1097
Kunéry Istvánné Baluha Irén 1013
Kunszt György 261
Kurcz Béla 332, 920
Kútvölgyi Mihály 259
Lackó Mihály 133
Laczik Bálint 461
Lagzi István 434, 1025
Lajos, I. magyar király 138
Lajos, XIV. francia király 158
Lakatos Géza 975
Láng Imre 841
László, I. magyar király 3
Lászlóffy Gábor 69
Laurenszky Ernő 277, 610
Lavoisier, Antoine 611
Lázár Károly 612
Lázár Vilmos 613
Leiningen-Westenburg Károly 614
Léka Gyula 193
Lenardon, Roberto 178
Lengyel Ferenc 147, 149, 299, 663, 854, 913–916, 969–970
Lenkefi Ferenc 111, 426, 657
Lenkey János 615
Ligeti Imre 896
Liptai Ervin 513
Liptai János 860
Liptai László 262
Litván György 820
Lőcsei Gabriella 8
Ludwig, Emil 403, 788
Lugosi József 341
Lukacs, John 127, 1037
Lukács Lajos 767
Lukácsy András 569
Lumans, Valdis O. 839

Mácza Mihály 370
Magyar Zoltán 359
Magyari András 726
Magyari-Beck István 830
Major Zoltán 374, 738, 804, 829
Majoros Ferenc 668
Makk Ferenc 675
Malasenko, F. I. 1072–1073
Maléter Pál 616–617
Margitay-Becht András 475
Markó György 417, 1044
Márkó Katalin 503
Marosi László 71–72
Marssó József 960
Márton Attila 1053
Matanle, Ivor 855
Mattheidesz Konrád 457
Matuska Márton 381
Matuz Krisztián 344

Mátyás, I. magyar király 491, 618
Melvill, Andrew 718
Merényi-Metzger Gábor 616
Mesterházy Károly 134
Mészáros Sándor 380
Mezeiova, Adelaida 700
Michaelis, Rolf 990
Mihály, I. román király 1040
Mihály, Vitéz, havasalföldi vajda 713
Mihályi Gábor 387
Miklós Gábor 640
Mikó Zoltán 619–622
Mindszenty József 1064
Mitró István 996
Molnár András 258
Molnár Antal 802
Molnár Gergely 166
Molnár László 234
Móra László 519, 559–560
Móricz Gábor 126
Móricz Lajos 80, 84, 130, 179, 292, 513, 1080
Morvay Zoltán 314
Mrva, Ivan 727
Mujzer Péter 213
Murányi Gábor 566–567
Murgescu, Bogdan 713
Müller, J. C. 63

Nagy Csaba 331
Nagy Domokos Imre 541
Nagy J. Lambert 343, 415, 421, 1074
Nagy Jenő 623
Nagy Lajos 1015
Nagy László 527, 662–663
Nagy Miklós 102
Nagy Vilmos, Nagybaczoni 624
Náray Lajos 308
Négyesi Lajos 680-681, 699
Nemeskéri-Kiss Miklós 625
Németh Ernő 198–200
Németh István 514
Németh Zoltán 803
Niederhauser Emil 833
Novak, Franz 943
Novák Károly 520
Nyári Dezső 1087
Nyéki Károly 1004

O'Connor, Martin 515
Odescalchi Miklós 1004–1005
Okváth Imre 291, 1042–1043, 1046–1047
Oravec János 1016
Ormos Mária 384, 555–556, 565–567, 821, 923, 1018
Oroszi Antal 285

Ölvedi Ignác 104, 276–277, 897, 937, 950, 963–964, 975
Örsi Julianna 750

Pálffy Károly 626
Pálinkás-Pallavicini Antal 1064
Pandula Attila 13, 33
Papp Tibor 318, 441
Parádi József 113, 253
Pataki István 1079
Pataky Iván 217, 219–222, 224, 244, 268, 277, 394, 448 886, 899, 1080–1083
Paulus, Friedrich 627–628
Pavlov, Florea 186
Peiper, Joachim 407
Pelyach István 111
Perczel Mór 629, 764
Perjés Géza 588, 636
Pethő Tibor 639, 880
Pieropan, Gianni 797
Pithart, Petr 1083
Pohl Ferenc 176
Pohly János 329
Pollmann Ferenc 790–793
Pongrácz István 362
Pór Vilmos 28
Porsche, Ferdinand 630
Poynitz, Sydnam 714
Pozzi, Henri 829–830
Preda, Dumitru 815
Pritz Pál 412, 945
Prodan, Costica 815
Prückler József 163
Puncz Márta 535
Punka György 463, 888
Pusztaszeri László 609, 612
Püspöki Nagy Péter 719

Rab Ákos 371
Rácz Elemér 300
Rácz György 542
Radetzky, Josef 160
Radnóczy Antal 594, 977
Raffay Ernő 126
Rahman, M. A. 1078
Rákóczi Ferenc, II. 716, 726–727
Rákóczi György, I. 716–717
Ránki Júlia 26

Ráskay Pál 301–302
Rátkai Ferenc 555
Ravasz István 83, 116, 912, 926–928, 951–952, 965–966, 1017, 1056, 1088
Rázsó Gyula 597, 663, 692
Rédei Ottó 243
Reiter, Erich 1051
Rémiás Tibor 800–801
Réti György 846
Réti Pál 822
Rév Pál 525
Révai András 523
Rideg Gábor 337
Rill, Bernd 668
Ritecz Miklós 534
Róbert László 61, 647
Román Ildikó 828, 959
Rommel, Erwin 353
Romsics Ignác 777, 1036
Rónay Gábor 631
Rónay János 631
Rosdy Tamás 7, 345, 528, 597, 618, 658, 694, 720, 756–757, 766, 790, 837, 1001, 1030
Rosner, Willibald 187–188
Rotschild-család 364
Rózsa László 876, 1008
Rózsa Flores, György Eduardo 1094
Rózsás János 442
Rozsnyói Ágnes 947, 979–981
Rozsos László 221–222, 224

Ságvári Ágnes 388, 436
Ságvári György 156
Sajtár Endre 230
Sallai János 63–64
Sándor Zsolt 164–165
Sárhidai Gyula 194, 214, 218, 221–224, 448, 455, 464, 479, 483, 488, 1004–1005
Sári Katalin 577, 621–622, 1013–1014
Sárközi Sándor 313, 1010
Sásik László 354
Sauer, Herbert 31
Scheuch, Manfred 667
Schiller, Bernt 654
Schlag, Gerald 159
Schmidt László 449, 456, 471
Schmidt Mária 383
Schubert Katalin 619–620
Schwarz, Walter 32
Schwendi Lázár 89
Sebestyén Béla 889
Sebestyén István 432
Sebők János 42, 43, 230, 564, 568, 881, 1021
Sereda, Václeslav 50
Sereg András 411
Serra, Alessandro 632
Seymour, Thomas 707
Siklós Sebestyén 873
Sikorski, Wladislaw 633
Simon M. Mihály 305
Simonffy András 595
Sipos Péter 104, 404–405, 853, 869, 929, 948
Smith, John 712
Soltész József 428
Somogyi Endre 102
Somogyi Győző 160, 310
Sondhaus, Lawrence 239
Soós István 237
Soreanu, Mircea 691
Sós Ágnes, Cs. 511
Speidl Zoltán 591
Spira György 18
Stadler László 283
Stalin, Iosif Vissarionovič 863, 904, 986
Stark Tamás 401–402
Stauffenberg, Claus 1024
Steinhübel, Ján 676–677
Stresemann, Gustav 838
Suba János 67, 499, 665, 879, 972
Sudholt, Gert 989
Sudplatov, Pavel 487
Sugár István 424, 494
Suppan Arnold 704
Surányi Endre 583
Surányi Róbert 514, 834
Surlémont, Raymond 842
Susarin, Vladimir Pavlovič 695
Sutarski, Konrad 531, 1029
Svéd László 206
Swanson, John C. 812
Sweeney, James Ross 357
Sylvester Lajos 335, 338, 532

Szabó A. Ferenc 953, 1077
Szabó Dániel 639
Szabó János 279–280
Szabó József 99, 207, 267, 783, 817, 962
Szabó József 79
Szabó József János 100, 269
Szabó József Jenő 25, 108
Szabó Lajos, K. 333, 502
Szabó Mária 303
Szabó Miklós 78, 223, 479, 488, 663
Szabó Péter 547, 919

Szabó Zita 684
Szabó-Pelsőczi Miklós 261
Szakáll Mihály 496
Szakály Ferenc 658, 698
Szakály Sándor 123–124, 250, 270–272, 278, 518, 589–590, 779, 893, 900, 918
Szálasi Ferenc 946, 981, 985
Szanati József 177
Szántó Mihály 128–129, 663, 917
Szarka Lajos 765
Szarka László 1033, 1038
Szász Erzsébet 733
Szász István 887, 1027, 1084
Szász Zoltán 789, 954
Szauter Lajos 202, 673
Széchenyi István 634
Székely Gábor 565
Székely György 694
Székely Klára 1003
Szemere Bertalan 245
Szénássy Zoltán 111
Szende Zoltán 804
Szendrei Mihály 12, 23, 115
Szentesi György 1052
Szentgyörgyi Dezső 635
Szentistványi József 958
Szentiványi (Schmidt) János 229
Szentkirályi Frigyes 124, 334, 623
Szentpéteri József 132
Szepesi József 562
Szereda, Vjacseszlav l. Sereda, Václeslav
Szesztay Ádám 1065
Szijj Jolán 56–57, 124, 315, 794–796, 806–807
Szikora András 646
Szilágyi László 205
Szilárd István 298
Szilassy Sándor 858
Szinai Miklós 382
Szita László 722
Szita Szabolcs 377–378, 389–390, 395
Szokolay Katalin 633
Szombathelyi Ferenc 636–637
Sztálin l. Stalin
Sztójay Döme 910–911
Szudplatov l. Sudplatov
Szulejmán, II. török szultán 10, 345–347, 638, 705
Szűcs István 851
Szűcs Jenő 439

Takács János 289, 663, 1034
Tamási Orosz János 565
Tatár Imre 316, 903
Taylor, Telford 406
Teleki Pál 898
Teller Ede 892
Thomas, Hugh 563
Thuróczy György 174
Tietzel, Andreas 2
Tikalin, Aleksandr 50
Tilkovszky Lóránt 522, 845
Tischler János 1057
Tisza István 639–644
Tito, Josip Broz 645, 1091
Tobak Tibor 216
Tóbiás Áron 442, 610
Tóth Attila 336
Tóth Ferenc 157, 724
Tóth Ferenc 470
Tóth Ferenc, br. 647
Tóth István György 143, 701
Tóth József 648
Tóth Lóránd 323, 445
Tóth Sándor 931
Touvier, Paul 408–410
Töll László 9
Török Bálint 901
Török Bálint, Enyingi 649
Török Gábor 1023
Török J. Tibor 363
Tötschinger, Bernhard 451
Tremmel Ágoston 4, 68
Trenker, Alfred 943
Tubero Ludovicus 693
Tunstall, Graydon A. 784
Turcsányi Károly 130, 150
Turnbull, Stephen 131
Tutula, Vasile 762
Tyekvicska Árpád 1064

Újházy László 938
Ullein-Reviczky Antal 899
Ungár Tamás 346
Ungváry Krisztián 167, 944
Urbán Aladár 17, 268, 427, 742, 752–753
Urblik, Marián 703
Ury János 227

Vadász Sándor 734, 358–369
Valuev, Nikolaj 466–467
Valujev l. Valuev
Várady Géza 930
Várady Géza 327
Varga Beáta 153

Varga J. János 599, 730
Varga József 312, 327–328, 458, 576
Varga Mihály 81, 96, 130, 180, 185, 598, 611, 628, 630, 659, 735, 786–787
Varga Vanda Éva 70
Vargyai Gyula 104, 182, 514, 818, 932–936, 983
Várkonyi Ágnes, R. 538, 702, 720
Vass Dénes 277
Vass István, G. 906–907
Vázsonyi Miklós 295–296
Veesenmayer, Edmund 385, 945
Vekerdi László 136
Veliky János 766
Vencingetorix 670
Veres D. Csaba 232, 708
Vermes Gábor 639–641
Vértes Endre 478, 482
Veszprémy László 53, 88, 138–139, 152, 579, 682–683, 686
Vida István 50, 986, 1078
Vigh Károly 521, 924–925, 973–974, 1011–1012
Villányi György 450
Voit Krisztina 60
Vondrovsky, I. 190
Vörös Béla 322
Wallenberg, Raoul 652–654
Wehner Tibor 340
Weisz, Giuseppe 608
Werth Henrik 101
Wighardt Edit 655
Wilson, Woodrow 785
Winkler László 209, 462, 448
Wolf Aida 1014
Woroszylski, Wiktor 656
Wölfinger Ildikó 711

Zachar József 114, 119, 122, 663, 831
Zaharia, Petre 186
Zákány Lajos 306
Zakar Péter 321
Zákó András 978
Zecha, Wolfgang 208
Zichy Ödön 657
Zilizi, Tihamer 747
Zimányi Tibor 1061
Zimonyi István 685
Zrínyi Ilona 716
Zrínyi Miklós 55, 91, 658–659
Zseliczky Béla 994, 1071
Zsigmond, I., magyar király 689

Afganisztán 235, 237
Afrika 873, 1087
Amerikai Egyesült Államok 43, 206, 233–236, 243, 263, 585, 767, 825, 841, 860, 864, 866–869, 906–907, 911, 1041, 1088–1089
Anglia l. Nagy-Britannia
antifasiszta ellenállás 395, 398–399, 576–577, 612, 619–623, 651–654, 997–1033
arab országok 1053–1055
atomfegyverek 484–489
Ausztria 46, 159–160, 164, 178, 187–188, 208, 239–241, 515, 667, 672, 768, 771–774, 812, 831–832, 1051, 1077
l. még Magyarország (XVI. sz.–1918.)
avarok 132

Balkán 739, 850
l. még az egyes országoknál
békeszerződések 717, 719–720, 819–827, 829–830, 1035, 1038–1039, 1043
Belgium 886–887
bibliográfiák 1–4
Bizánc 682
Bosznia-Hercegovina 327
l. még Jugoszlávia

csecsenek 1095–1097
Csehország 687, 803
Csehszlovákia 811, 813–814, 847–848, 1015, 1076, 1080–1085
csendőrség 249–251
cserkészmozgalom 261–262

Dánia 45, 1016

egészségügy 206, 424
ejtőernyőzés 211–212
életrajzok 513–569
l. még a NÉVMUTATÓ-t
első világháború 20-22, 57, 76, 112, 166–168, 172, 178, 189, 198–199, 208, 239–241, 315–316, 334, 428–430, 515, 781–803
emlékművek, emlékhelyek 330–353, 809
Erdély 249, 252, 358–360, 490, 606, 664, 710, 713, 717, 726, 731, 748–749, 761–763, 864, 957–959, 966, 1040
érmek, kitüntetések 29–39, 546, 600–601
Európa 671, 731, 738, 834
l. még az egyes országoknál

fegyverek 9, 13, 443–445, 483–489
fegyveres testületek 113, 245–260, 284
felderítés 180–181
l. még hírszerzés, elhárítás
Finnország 213, 851–852, 1096
Franciaország 157–158, 348–349, 351–353, 366–369, 403, 408–410, 426, 536–537, 554, 670, 723–724, 733–735, 777, 838, 843, 870, 875–885
gépjárművek 449
gyarmatok 776

háborús bűnök, megtorlások 26, 354–423
hadifogság, internálás 318, 375, 400–402, 426, 442
hadigazdaság 895–896
hadiipar 172, 447, 462–464, 578, 1047
haditechnika 9, 13, 28, 45, 443–489, 506, 540, 559–560, 630
haditengerészet 37, 45–46, 238–244, 472–482, 774
hadkiegészítés 144–145, 504
hadművészet 128–130, 133–134, 140, 146–150, 283, 574, 897
l. még az egyes haderőnemeknél és fegyvernemeknél
hadtáp 197–206
l. még egészségügy
Hadtörténeti Intézet és Múzeum 5–7, 20–21, 23–25, 29
hadtudomány 53, 55, 77–86, 88–103, 105–107, 207
harcjárművek 450, 452–455
határőrizet 252–256
hegyi csapatok 178–179
helyi háborúk 150, 206, 235–237, 466–467, 1034, 1053–1056, 1086–1097
helytörténet 64, 66, 111, 225–227, 265, 432, 490–512, 748–750, 765, 960–961
híradás, híradó csapatok 38, 195, 196, 282, 476
hírszerzés, elhárítás 180, 182–184
holocaust 26, 382–401
Horvátország 249

Indokína 1056
Irak 206, 235–236, 1053–1055
Izrael 669, 1053–1055

Japán 131, 233–234, 243, 404, 891–892
jog 104, 119, 354, 404, 414

l. még háborús bűnök, megtorlás
Jugoszlávia 379–381, 645, 833, 847, 912, 1090–1094

katonai középiskolák 301–303
katonai nevelés 304–353
katonazene 71–72
keresztes háborúk 139, 683–684
könyvtárak, könyvek 53–55, 60
Krimi kánság 709
kronológiák 660, 853, 924
kurdok 1086

légierő, repülés 27–28, 36, 40–41, 118, 207–237, 288, 334, 462–471, 515, 525–526, 562, 583, 634
légvédelem 208, 218–219, 457–461
Lengyelország 254, 372, 375, 433–434, 633, 736, 835–837, 847, 1025–1030, 1057
levéltárak 47-52
lovasság 151–169, 265, 319–320

Magyarország 46, 186, 661–668
– **IX–XV. sz.** 12, 53, 87–88, 134, 136–139, 153, 357, 445–446, 491, 542, 579, 597–598, 618, 672–683, 686–693
– **XVI. sz.** 10–11, 54, 89, 108–109, 141, 345–347, 424, 447, 494–495, 506, 524, 527, 575, 638, 646, 649, 694-711
– **XVII. sz.** 55, 62, 108–109, 197, 447, 506, 581–582, 658–659, 697–698, 702–704, 708–709, 712–722, 724–731, 737
– **XVIII. sz.** 47, 63, 66, 90–91, 143, 154–159, 264, 358–360, 425–426, 536–539, 574, 581–582, 647, 702, 716
– **XIX. sz.** 728–729, 737
-- **1800–1848.** 92, 160, 258, 634
-- **1848–1849.** 14–19, 30, 47, 93–98, 161–163, 171, 245, 259, 265, 281, 332–333, 361–365, 427, 472, 496, 502, 504, 507, 513, 528–535, 543–546, 551, 557–561, 596, 600-609, 613–615, 626, 629, 650, 657, 740–776
-- **1849–1900.** 99, 164–165, 187–188, 239, 245–247, 249–250, 266 269, 282, 327, 513, 767–773, 775, 779–780
– **XX. sz.** 272, 282, 513, 737
-- **1900–1918.** 190, 239, 245, 250, 267–269, 451, 473–476, 639–644, 729, 773, 775, 777–780
--- **1914–1918.** 20–22, 57, 76, 112, 166–168, 172, 178, 189, 198, 208, 239–241, 315–316, 334, 341, 428–430, 515, 781–802
-- **1918–1919.** 270, 370–371, 804–816
-- **1919–1945.** 58, 101–102, 148, 190, 201, 213, 245, 248, 250–251, 253, 257, 261–262, 271, 273–277, 283–288, 299, 301–303, 328, 334, 382, 430, 448, 450, 452–455, 462–464, 483, 519–523, 547–550, 586–595, 636–637, 778, 781, 817–830, 832, 837, 839–840, 843–846, 848–849
--- **1941–1945.** 194, 211–212, 214–219, 226, 318, 329, 335–340, 350, 373–374, 382–384, 431–442, 503, 505, 541, 553, 570 573, 584, 624-625, 632, 893–905, 997–1000
---- **1941.** 912–916
---- **1942–1943.** 202, 231, 342–343, 572–573, 906–909, 917, 921
---- **1944–1945.** 23–27, 115–116, 174–176, 191–192, 220–225, 227–230, 232, 276–277, 375–381, 385–399, 491, 576–577, 612, 619–623, 648, 651–655, 906–907, 910–911, 922–996, 1001–1017
-- **1945–1994.** 117, 177, 193, 201, 203–205, 289–290, 298–299
--- **1945–1956.** 169, 256, 260, 278, 291–297, 411–417, 517, 1035, 1040, 1042–1051
--- **1956.** 418–423, 610, 616–617, 656, 1058–1078
--- **1957–1994.** 103, 206, 304, 1044, 1079–1085
második világháború 5, 23–27, 43–44, 73–74, 149, 174–176, 191–192, 194–196, 199, 202, 210–212, 214–234, 242–244, 276–277, 318, 329, 335–340, 342–343, 350–353, 372–413, 431–442, 484, 491, 503, 505, 518, 541, 555–556, 563–573, 576–578, 584–595, 612, 619–625, 627–628, 632, 651–655, 781, 853–1033
Mongol birodalom 357, 686
munkaszolgálat 396, 400
múzeumok 5–14, 20–26, 28–29, 42–46
műszaki biztosítás, műszaki csapatok 185–194, 613
művészetek 10–11, 70–76

Nagy-Britannia (Anglia, Skócia) 70, 140, 243, 279–280, 478, 482, 706, 710, 712, 718, 733, 775, 845, 862–864, 873, 911, 999
NATO 1052
Németország 195–196, 210, 243, 348–349, 385, 403, 405–407, 516, 555–556, 563–569, 578, 580, 627-628, 630, 680–681, 687, 768, 770, 771, 784, 838–842, 846, 873–874, 889–890, 896, 900-903, 910, 923–947, 989–991, 1018–1024

l. még második világháború
Olaszország 330–331, 341, 427–428, 632, 751, 774, 794, 846, 874
Oroszország 48–50, 153, 1095–1097
l. még Szovjetunió
Oszmán birodalom l. Törökország

páncélosok, páncélos csapatok 452–455
polgári védelem 219

rakéták 456
rendfokozatok 135
rendvédelmi szervek 113, 245–260, 284
Római birodalom 8, 669–670
Románia 186, 350, 518, 713, 731, 815–816, 826–828, 952–955, 1040

sajtó 56–59, 61
Spanyolország 552, 580, 842
Svédország 481

Szlovákia 100, 1031–1033, 1038–1039
Szovjetunió 195, 213, 372, 400–402, 430, 479–480, 851–852, 860, 863–865, 871–872, 904–905, 913–921, 993–994, 1017, 1057, 1071 1074
l. még második világháború

tábori posta, bélyegek 40–41
térképészet 62–69, 102, 498
tisztek, tisztképzés 264–265, 267–272, 275–293, 305–309, 416, 417, 516
l. még életrajzok
tiszthelyettesek, tiszthelyettesképzés 373–374
l. még életrajzok
Törökország (Oszmán birodalom) 10–11, 170, 197, 238, 345–347, 638, 668, 689, 691–692, 696–712, 714–716, 718–722
l. még Magyarország (XVI–XVII. sz.)
tudományos élet 5–7, 52, 77–83, 105–127, 306, 606
tüzérség 170–176, 313–314, 451

Ukrajna 834, 1017

vallás, egyházak 313–318, 321–333, 393, 426, 576–577, 631
várak, erődök 12, 185, 197, 424, 490, 493–495, 497–501, 506, 508–509, 511–512, 707–708, 710, 721–722
veszteségek 424, 431–432
l. még hadifogság, internálás

TARTALOM

TANULMÁNYOK

TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ — A honfoglalás előtti magyar kalandozások - - - - - - - - - - 3
CSETRI ELEK — Francia hadifoglyok Erdélyben - - - - - - - - - - - - - - - - 37

KÖZLEMÉNYEK

MARTIN KORNÉL–UGRON ISTVÁN — Fejezetek a Szent László hadosztály történetéből, II. rész - - - 56

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

FODOR PÁL — Adatok a magyarországi török rabszedésről - - - - - - - - - 133

SZEMLE

PETER LOCK — The Franks in the Aegean 1240–1500 *(Veszprémy László)* - - 143
KRZYSZTOF BACZKOWSKI — Walka O Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jegiellońskiej w basenie środkowego Dunaju *(Stanisław A. Sroka)*- 144
MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ — The Origins of the Ottoman Empire *(Domokos György)*- - - - 145
GEORG SCHMIDT — Der Dreissigjährige Krieg *(Veszprémy László)* - - - - - - - - 146
CSATÁRY GYÖRGY — Múltunk írott ereklyéi *(Hermann Róbert)* - - - - - - - - - - 146
BEN WEIDER–STEN FORSHUFVUD — Assassination at St. Helena Revisited *(Zachar József)* - - - - - 148
ÁCS TIBOR — Mészáros Lázár *(Hermann Róbert)* - - - - - - - - - - - - - 149
ALAN PALMER — Twilight of the Habsburgs. The Life and Times of Emperor Francis Joseph *(Balla Tibor)* - - - - - - - - - - - - - - - - - 152
SPENCER C. TUCKER (ED) — The European Powers in the First World War. An Encyclopedia *(Pollmann Ferenc)* - - - - - - - - - - - - - - - - 153
JOHN LUKACS — Az európai világháború, 1931–1941 *(Nagy Domokos Imre)* - - 154
MARTIN KITCHEN — Nazi Germany at War *(Szegzárdy-Csengery Klára)* - - - - - - 155
DAVID H. CLOSE — The Origins of the Greek Civil War *(Szegzárdy-Csengery Klára)*- 156

KRÓNIKA

MARKÓ GYÖRGY — Nemzetközi katonai levéltári szimpózium, Bukarest, 1996. szeptember 5–8. - 158
VESZPRÉMY LÁSZLÓ — Nikápoly, 1396–1996. Tudományos ülésszak, Budapest, 1996. szeptember 27. - 160

BIBLIOGRÁFIA

* * * — Az 1994. évi magyar hadtörténelmi irodalom válogatott bibliográfiája. *(Bojtásné Damó Csilla–Bolyósné Újfalusi Éva)* - - - 162

CONTENTS

STUDIES

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Hungarian Raids Before the Conquest of Hungary - - - - - - 3
ELEK CSETRI — French Prisoners of War in Transylvania, 1800–1815 - - - - - 37

PUBLICATIONS

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Chapters from the History of the „Szent László" Division, Part 2 - 56

HISTORICAL SOURCES

PÁL FODOR — Data on the Turkish System of Taking Slaves in Hungary - - - 133

REWIEV

PETER LOCK — The Franks in the Aegean 1240–1500 *(László Veszprémy)* - - - 143
KRZYSZTOF BACZKOWSKI — Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagiellońskiej w basenie środkowego Dunaju *(Stanisław A. Sroka)* - 144
MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ — The Origins of the Ottoman Empire *(György Domokos)* - - - 145
GEORG SCHMIDT — Der Dreissigjährige Krieg *(László Veszprémy)* - - - - - - - - 146
GYÖRGY CSATÁRY — The Written Relics of Our Past *(Róbert Hermann)* - - - - - - 146
BEN WEIDER–STEN FORSHUFVUD — Assassination at St. Helena Revisited *(József Zachar)* - - - - - 148
TIBOR ÁCS — Lázár Mészáros *(Róbert Hermann)* - - - - - - - - - - - - - 149
ALAN PALMER — Twilight of the Habsburgs. The Life and Times of Emperor Francis Joseph *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - 152
SPENCER C. TUCKER (Ed.) — The European Powers in the First World War. An Encyclopedia *(Ferenc Pollmann)* - - - - - - - - - - - - - - 153
JOHN LUKACS — The European World War, 1931–1941 *(Imre Nagy Domokos)* - 154
MARTIN KITCHEN — Nazi Germany at War *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - - 155
DAVID H. CLOSE — The Origins of the Greek Civil War *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - 156

CHRONIC

GYÖRGY MARKÓ — International Symposium on Military Archives, Bucharest, 5–8 September 1996 - 158
LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Nikopoli, 1396–1996. Scientific Session, Budapest, 27 September 1996 - 160

BIBLIOGRAPHY

* * * — Select Bibliography of the Hungarian Literature on Military History, 1994 *(Csilla Damó-Éva Ujfalusi)* - - - - - - - - - - 162

TABLE DES MATIÈRES

ÉTUDES

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Les incursions des Hongrois avant la conquête du pays - - - 3
ELEK CSETRI — Prisonniers de guerre français en Transylvanie, 1800–1815 - 37

COMMUNICATIONS

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Chapitres de l'histoire de la division „Szent László", 2éme partie - 56

PUBLICATIONS DES SOURCES

PÁL FODOR — Précisions sur la capture turque de Hongrie - - - - - - - - 133

REVUE

PETER LOCK — The Franks in the Aegean 1240–1500 *(László Veszprémy)* - - 143
KRYSZTOF BACZKOWSKI — Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jegiellońskiej w basenie środkowego dunaju *(Stanoslaw A. Sroka)* - - - - - - - - - - - - - - - - - - 144
MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ — The Origins of the Ottoman Empire *(György Domokos)* - - - 145
GEORG SCHMIDT — Der Dreissigjährige Krieg *(László Veszprémy)* - - - - - - - 146
GYÖRGY CSATÁRY — Reliques écrites de notre passé *(Róbert Hermann)* - - - - - 146
BEN WEIDER–STEN FORSHUFVUD — Assassination at St. Helena Revisited *(József Zachar)* - - - - 148
TIBOR ÁCS — Lázár Mészáros *(Róbert Hermann)* - - - - - - - - - - - - 149
ALAN PALMER — Twilight of the Habsburgs. The Life and Times of Emperor Francis Joseph *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - 152
SPENCER C. TUCKER (ED) — The European Powers in the First World War. An Encyclopedia. *(Ferenc Pollmann)* - - - - - - - - - - - - 153
JOHN LUKÁCS — La guerre mondiale européenne, 1939–1941 *(Imre Nagy Domokos)* - 154
MARTIN KITCHEN — Nazi Germany at War *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - - - - - 155
DAVID H. CLOSE — The Origins of the Greek Civil War *(Klára Szegzárdy-Csengery)* - 156

GYÖRGY MARKÓ — Symposium international des archives militaires, Bucarest, du 5 au 8 septembre 1996 - - - - - - - - - - - - - - - - - - - 158
LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Nicapolis, 1396–1996. Session scientifique, Budapest, le 27 septembre 1996 - 160

BIBLIOGRAPHIE

* * * — La bibliographie choisie des oeuvres d'histoire militaire hongroises de l'année de 1994 *(Csilla Damó–Éva Újfalusi)* - 162

INHALT

STUDIEN

SÁNDOR LÁSZLÓ TÓTH — Die Streifzüge der Ungarn vor ihrer Landnahme - - - - - - - 3
ELEK CSETRI — Französische Kriegsgefangene in Siebenbürgen, 1800–1815 - - 37

MITTEILUNGEN

KORNÉL MARTIN–ISTVÁN UGRON — Kapitel aus der Geschichte der „Szent László" Division. II. - - 56

QUELLENPUBLIKATIONEN

PÁL FODOR — Angaben über die türkische Erhebung von Sklaven in Ungarn - 133

RUNDSCHAU

PETER LOCK — The Franks in the Aegean 1240–1500 *(László Veszprémy)* - - - 143
KRZYSZTOF BACZKOWSKI — Walka o Węgry w latach 1490–1492. *(Stanoslaw A. Sroka)* - - 144
MEHMED FUAD KÖPRÜLÜ — The Origins of the Ottoman Empire *(György Domokos)* - - - 145
GEORG SCHMIDT — Der Dreissigjährige Krieg *(László Veszprémy)* - - - - - - - - 146
GYÖRGY CSATÁRY — Geschriebene Reliquien unserer Vergangenheit *(Róbert Hermann)* - 146
BEN WEIDER–STEN FORSHUFVUD — Assassination at St. Helena Revisited *(József Zachar)* - - - - - 148
TIBOR ÁCS — Lázár Mészáros *(Róbert Hermann)* - - - - - - - - - - - - - 149
ALAN PALMER — Twilight of the Habsburgs. The Life and Times of Emperor Francis Joseph *(Tibor Balla)* - - - - - - - - - - - - - - - - 152
SPENCER C. TUCKER (ED) — The European Powers in the First World War. An Encyclopedia *(Ferenc Pollmann)* - - - - - - - - - - - - - 153
JOHN LUKÁCS — The Last European War: September 1939–December 1941 *(Imre Nagy Domokos)* - 154
MARTIN KITCHEN — Nazi Germany at War (Klára Szegzárdy-Csengery) - - - - - - 155
DAVID H. CLOSE — The Origins of the Greek Civil War (Klára Szegzárdy-Csengery) - 156

CHRONIK

GYÖRGY MARKÓ — Internationales Symposium der militärischen Archive, Bucharest, 5–8 September 1996- - - - - - - - - - - - - - - - 158
LÁSZLÓ VESZPRÉMY — Nikopol, 1396–1996. Wissenschaftliche Tagung, Budapest, 27. September 1996- 160

BIBLIOGRAPHIE

* * * — Die ausgewählte Bibliographie der ungarischen militärgeschichtlichen Literatur des Jahres 1994 *(Csilla Damó–Éva Újfalusi)* - 162

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

ТОТ ЛАСЛО ШАНДОР — Набеги венгров в период до обретения родины - - - - - - 3

ЭЛЕК ЧЕТРИ — Французские военнопленные в Трансильвании 1800–1815 гг. - 37

ПУБЛИКАЦИИ

КОРНЕЛЬ МАРТИН – ИШТВАН УГРОН — Главы из истории дивизии „Сент Ласло" часть II. - - - - - 56

ИСТОЧНИКИ

ПАЛ ФОДОР — Данные о захвате пленных в Венгрии турками - - - - - - 133

ПЕТЕР ЛЮК — The Franks in the Aegean 1240–1500 *(Ласло Веспреми)* 143

КРИСТОВ БАЧКОВСКИ — Walka o Wegry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jegiellońskiej w basenie sródkowego Dunaju *(Станислав А. Шрока)* - - - - - - - - - - - - - - 144

МЕХМЕД ФУАД КОРПЮЛЮ — The Origons of the Ottoman Empire *(Дьёрдь Домокош)* 145

ГЕОРГ ШМИДТ — Der Dreissigjährige Krieg *(Ласло Веспреми)* - - - - - 146

ДЬЁРДЬ ЧАТАРИ — Писанные реликвии нашего прошлого *(Роберт Херманн)* - 146

БЕН ВЕЙДЕР – ШТЕН ФОРШУФВУД — Assassination at St. Helena Revisited *(Йожеф Захар)* - - 148

ТИБОР АЧ — Лазар Месарош *(Роберт Германн)* - - - - - - - - - 149

АЛАН ПАЛМЕР — Twilight of th Habsburgs. The Life and Times of Emperor Francis Joseph *(Тибор Балла)* - - - - - - - - - - - - 152

СПЕНСЕР С. ТУККЕР (Эд) — The Europen Powers in the First World War. An Encyclopedia *(Ференц Польманн)* - - - - - - - - - - - - - - - - 153

ДЖОН ЛУКАЧ — Европейская мировая война, 1931–1941 гг. *(Имре Надь Домокош)* - 154

МАРТИН КИЧЕН — Nazi Germany at War *(Клара Сегзарди-Ченгери)* - - 155

ДАВИД Х. КЛОЗ — The Origons of the Greek Civil War *(Клара Сегзарди-Ченгери)* - 156

ХРОНИКА

ДЬЁРДЬ МАРКО — Международный симпозиум военных архзивариуров, Бухарест, 5–8 сенхября 1996 г. - - - - - - - - - - - - - 158

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — Никаполь. 1396–1996 гг. Научная сессия, Будапешт, 27 сентября 1996 г. - 160

БИБЛИОГРАФИЯ

* * * — Выборочная библиография венгерской военно-исторической литературы за 1994 год. *(Чилла Дамо – Ева Уйфалуши)* - 162

FELHÍVÁS

A Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottsága közli, hogy a

XXIII. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM
a „Harmincéves háború" témában
1997. augusztus 24–29. között
Prágában, a

XXIV. NEMZETKÖZI HADTÖRTÉNELMI KOLLOKVIUM
„A háború mint kultúrák találkozása
a XVI. századtól napjainkig" témában
1998. augusztus 24–29. között
Lisszabonban kerül megrendezésre.

A jelentkezési lapok a Hadtörténeti Intézet és Múzeum épületében
(1014 Budapest, Kapisztrán tér 2–4.)
a Hadtörténelmi Könyvtárban dr. Veszprémy László ügyvezető titkár
úrnál vehetők át.

Ára: 170,– Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés" kívánalmainak.

2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.

3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrektúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.

4. A szerkesztőség optimális terjedelmének az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)

5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.

6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámozással.

7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.

8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámozás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kézirattári és bibliográfiai adatokat.

9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)

10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.

11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kézirathoz, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.